

**BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS
VAN HET PEDAGOGISCH LEVEN IN BELGIE
IN DE 19DE EN 20STE EEUW**

**DEEL I
DE PERIODIEKEN 1817-1878**

*Seminaries voor Historische en Verge-
lijkende Pedagogiek*

Rijksuniversiteit te Gent

*Dir. : Prof. Dr. R. L. Plancke
Prof. Dr. K. De Clerck*

*Seminarie voor Historische Pedago-
giek*

Katholieke Universiteit te Leuven

*Dir. : Prof. Dr. M. A. Nauwelaerts
Prof. Dr. M. De Vroede*

BIJDAGEN TOT DE GESCHIEDENIS
VAN HET PEDAGOGISCH LEVEN IN BELGIE
IN DE 19DE EN 20STE EEUW

DEEL I
DE PERIODIEKEN 1817-1878

Dr. M. DE VROEDE
Gewoon hoogleraar aan de
Katholieke Universiteit te Leuven

Met medewerking van
A. BOSMANS-HERMANS (Leuven), F. SIMON (Gent), A. M. SIMON-
VAN DER MEERSCH (Gent), Dr. H. VAN DAELE (Gent), O. VAN
DAMME (Leuven), C. VERBEEK (Leuven)

Gent
Baertsoenkaai 3

Leuven
Dekenstraat 28-30

1973

*Uitgegeven met de steun van het Ministerie
van Nationale Opvoeding*

INHOUDSOPGAVE

Gebruikte afkortingen	9
Lijst der tabellen	9
Inleiding	11-55
Alfabetische lijst van de behandelde periodieken	57-61
Annales Academiae Gandavensis	63-64
Annales Academiæ Leodiensis	64
Annales Academiae Lovaniensis	65
Bibliothèque des instituteurs	65-76
Verlag der plegt van de uitdeiling der jaarlyksche pryzen, ter Koninklyke Akademie van beeldende kunsten, te Antwerpen	76-79
Nederlandsche Bydraegen	79-86
Annales de l'enseignement-universel	86-88
Journal de l'émancipation intellectuelle	89
Annuaire de l'Université de Liège pour l'année 1830	89-90
Mengelstoffen ter bevoordering van onderwys en opvoeding, tael- en letterkunde	90-93
Annuaire de l'Université catholique de Louvain	93-102
Le Sourd-muet et l'aveugle	103-105
Annuaire de l'Institut des sourds-muets et des aveugles	105
Distribution des prix de l'Académie royale des beaux-arts de Bruxelles	106
De Middelaer	107-111
Revue de l'enseignement primaire	111-113
Tydschrift der onderwyzers	114-122
Le Guide des écoles primaires	122-124
Annales des universités de Belgique	124-127
Courrier des campagnes	128-130
Journal des instituteurs	131-135
L'Ami des écoles et des familles	135
De School- en Letterbode	135-142

Moniteur des familles et de l'instruction publique	142-146
L'Abeille	146
Maendblad voor onderwyzers	147-150
Journal de l'instruction publique	150-154
Mémorial des instituteurs primaires	154
Le Messager des écoles primaires du Hainaut	155-164
Bulletin administratif du ministère de l'Intérieur	164-166
De Schoolkronyk	167
Journal de l'instruction élémentaire	167-170
Annuaire de l'enseignement moyen	170-171
Discours prononcé par (le) recteur de l'Université de Liège, à la cérémonie de la réouverture des cours de cette université	172-176
Moniteur de l'enseignement	177-182
Nieuwe Bydragen voor onderwys en opvoeding	183-189
Université de Gand. Année académique... Séance solennelle. Discours prononcé par (le) recteur de l'Université de Gand	189-194
Revue pédagogique de l'enseignement rationnel	195-198
Le Moniteur de l'enseignement commercial	199
L'Orphée des écoles primaires et des maisons d'éducation	200
L'Abeille	200-221
Revue de l'instruction publique en Belgique	222-232
Annales de l'enseignement public	233-236
Journal des écoles moyennes et des écoles primaires	237-241
Waerheid en licht	241-242
De Toekomst	243-269
Nieuw Tydschrift voor opvoeding en onderwys	270-275
Annuaire de l'Université de Liège	275
Le Progrès	276-304
Journal de l'éducation nouvelle	304
Rapport annuel. Ecole industrielle de Gand. Jaarlijksch verslag. Stads Nijverheidsschool van Gent	304-305

Education de la femme	306-310
Le Dessin mis à la portée de tous	310-313
Bulletin des conférences publiques et gratuites de Verviers	313-315
Le Journal des écoles	315-316
Annuaire de l'Institut royal des sourds-muets et des aveugles	316-321
L'Education moderne	322-324
Causeries populaires	324-327
Bulletin (de la) Ligue de l'enseignement	327-343
Tribune laïque	343-348
Onderrichtsbond	349-350
Bulletin (van de) Onderrichtsbond	350
Le Gymnaste belge	351-355
Annuaire de l'enseignement moyen et primaire	355-356
Journal de classe	356-360
Le Maître populaire	360-362
L'Enseignement industriel	362
Onderrichtingsbond	363-364
Université libre de Bruxelles. Année académique... Discours d'ouverture prononcé en séance publique	365-379
Journal Franklin	379-393
La Tribune des instituteurs belges	394-397
Le Soir	398
Rapport présenté en conformité de l'art 11 du règlement organique, par le directeur (de l') Académie royale et école professionnelle d'Ypres	399
De Vereeniging	400-414
Bulletin de la Société protectrice de l'enfance	414-416
L'Educateur	416-418
L'Education populaire	418-419
Het Onderwijs	420-421
Le Flamand	422

Annuaire de l'enseignement primaire et normal	422
Le Maître populaire de style et de composition littéraire	423-426
Bulletin des soirées populaires de Verviers	426-441
De Nieuwe School- en Letterbode	441-451
L'Interprète des sourds-muets	451-452
Le Moniteur des instituteurs primaires	453-482
Volkshelil	482-491
De Beschaving	492-495
De School	495-499
L'Ecole primaire	499-510
Nieuwe koren en liederen	511
La Gymnastique	511-512
La Médecine libre	513-514
Chants et choeurs	514-515
L'Avenir	515-524
L'Ecole pratique	524-525
Le Trésor de la famille	525-526
Annuaire du Conservatoire royal de musique de Bruxelles	526-529
De Schoolbode van West-Vlaanderen	529
Bulletin de la Fédération générale des instituteurs belges. Bulletin van den Algemeenen Belgischen Onderwijzersbond	530-534
L'Education populaire	535-546
Bulletin des réunions populaires de Mons et du Hainaut	547-551
Le Médecin des familles et des maisons d'éducation	551-554
Almanach de l'enseignement pour 1878	554-555
Annuaire de l'enseignement primaire	555-556
Annuaire de l'instruction publique	556-557
La Gymnastique scolaire	557-570
Naamregister	571-645
Zaakregister	646-658

GEBRUIKTE AFKORTINGEN

ARAB :	Algemeen Rijksarchief, Brussel
AVVL :	Algemeen Verbond van Leerkrachten
BMNO :	Bibliotheek van het Ministerie van Nationale Opvoeding
FH :	Fonds-Hendrick
FM :	Fonds-Mertens
KB :	Koninklijke Bibliotheek, Brussel
KVA :	Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde
MIP :	Musée International de la Presse, Brussel
SAB :	Stadsarchief Brussel
SB :	Stadsbibliotheek
SBA :	Stadsbibliotheek Antwerpen
SBB :	Stadsbibliotheek Brugge
SBK :	Stadsbibliotheek Kortrijk
SBLu :	Stadsbibliotheek Luik
UB :	Universiteitsbibliotheek
UBA :	Universiteitsbibliotheek Amsterdam
UBG :	Universiteitsbibliotheek Gent
UBL :	Universiteitsbibliotheek Leuven
UBLu :	Universiteitsbibliotheek Luik
UBM :	Universiteitsbibliotheek Bergen

LIJST DER TABELLEN

Algemene overzichtstabel	20
Hoger onderwijs	26
Middelbaar onderwijs	28
Technisch onderwijs	31
Lager onderwijs	32
Buitengewoon onderwijs	43

Volwassenenvorming	44
Universeel onderwijs	47
Muziek	49
Plastische kunsten	50
Lichamelijke opvoeding	51
Schriftelijk onderwijs	53
Varia	55

INLEIDING

Men kent in grote trekken de rol die de schoolkwestie in het Belgische politieke leven tijdens de 19de en 20ste eeuw heeft gespeeld. Het onderwijsverschijnsel als politieke factor heeft reeds de aandacht van verschillende historici gewekt. Heel anders is het echter gesteld met de ontwikkeling van het onderwijs als zodanig. Noch in de "cultuurgeschiedenis" noch in de "sociale geschiedenis" heeft het de plaats verworven die het verdient. Ontstaan en verspreiding van pedagogische stromingen zijn in feite een vergeten hoofdstuk gebleven. Uit de status quaestionis die R. L. Plancke in 1950 heeft opge maakt (1) kwam de conclusie naar voren dat de geschiedenis van het pedagogisch leven en van het onderwijs in België nog moest worden geschreven. Ten aanzien van de pedagogiek kan die voorstelling ongewijzigd worden gehandhaafd. Wat het schoolwezen betreft is intussen al wel een en ander verschenen en valt een gelukkige kentering waar te nemen (2). Toch blijft nog zeer veel terrein te ontginnen. Wat weten we b.v. af van de ontwikkeling van didactiek en methodiek? Of van de "sociale geschiedenis" van de leerkrachten? In welke bijdragen wordt naar de wisselwerking gezocht tussen onderwijs en maatschappij? Men kan nog een hele reeks analoge vragen stellen.

Om de lacunes te illustreren zij nog één voorbeeld gegeven. Inzake geschiedenis van het lager onderwijs liggen talrijke artikelen en monografieën voor betreffende scholen en figuren op lokaal of regionaal vlak. Ze verschillen in waarde. In elk geval laten ze het maken van een behoorlijke synthese vooralsnog niet toe. Wat algemene overzichten betreft, blijft men aldus, afgezien van een paar encyclopedieën, aangewezen op de werken van L. Lebon (3), die honderd jaar geleden werden gepubliceerd (4)!

Het gebrek aan wetenschappelijke kennis van het pedagogisch leven en van de evolutie van structuur, inhoud en methoden van het onderwijs moet om diverse redenen worden betreurd, met het oog zowel op de geschiedenis als op de pedagogiek. De maatschappelijke betekenis van het onderwijs is immers al te groot om in de moderne historiografie niet te worden gevaloriseerd. Anderdeels hebben alle actuele opvoedingsverschijnselen en pedagogische theorieën hun wortel in het verleden; ter verklaring van het heden kan dit dus niet worden gemist. Geschiedenis van de pedagogische ideeën blijft bovendien onontbeerlijk tot verdieping van het huidige systematische denken,

- (1) R. L. PLANCKE, *De historische paedagogiek van België. Overzicht en bibliographie* (Antwerpen, 1950. Rijksuniversiteit te Gent, Hoger Instituut voor Opvoedkundige Wetenschappen, Bijdragen tot de paedagogiek, 2).
- (2) Voor de sedert 1950 verschenen publikaties raadplege men de *Paedagogica Belgica* en de *Paedagogica Historica* (ed. R. L. Plancke). Zie ook M. A. NAUWELAERTS, *De wetenschap van de paedagogiek in Vlaanderen, Wetenschappelijke Tijdingen*, XII (1953) 377-384; K. DE CLERCK, *Twintig jaar historische pedagogiek in België, Persoon en Gemeenschap*, XXIV (1971) 210-214.
- (3) *L'Instruction du peuple. Histoire de l'enseignement populaire* (Brussel, 1868; 5de ed., 1872); *Instruction du peuple. Répertoire historique, analytique et raisonné de l'enseignement populaire en Belgique. Principes, législation, jurisprudence, faits et statistique* (2 dln., Brussel, 1871).
- (4) Niet verder dan de 18de eeuw loopt J. DE VREUGHT, *Histoire de l'enseignement élémentaire en Belgique. Des origines jusqu'au XVIIIe siècle* (dl. I, enig verschenen, Brussel, 1939). Verwijzing naar de bronnen blijft in dat werk achterwege.

terwijl die van de ontwikkeling der pedagogische fenomenen, naast andere benaderingswegen, relevant kan zijn om de beperktheid van een actuele vraagstelling te overwinnen en door het aanbrengen van verantwoorde informatie tot de huidige praxis bijdraagt.

Het hierboven genoemde gebrek vloeit uit verschillende omstandigheden voort. Naast het gemis aan belangstelling vanwege de professionele historici, kan men aanstippen dat, in België als in Nederland, de onderwijsdeskundigen "van onvoldoende historische bezinning op hun arbeid blijk hebben gegeven" (5), terwijl tekort aan samenwerking tussen pedagogen en historici eveneens kan worden geconstateerd. Het verschijnsel is echter vrij complex. Men zal intussen niet ontkennen dat, wat de 19de en de 20ste eeuw betreft, de ontluiking van zinvol wetenschappelijk onderzoek o. m. gehinderd wordt door de massa van de bronnen, zo overstelpend dat men er haast geen kijk op krijgt. Het hoeft geen betoog dat ook op historisch-pedagogisch terrein wetenschappelijke studie werken op de bronnen onderstelt. Juist aan kennis daarvan is daarom grote behoefte. Om dat met één voorbeeld te illustreren: men beschikt niet eens over een eenvoudige lijst van de pedagogische tijdschriften die sedert het begin van de vorige eeuw zijn verschenen.

Uit de bezinning over de behoeften is een project ontstaan, dat de bedoeling heeft het historisch-pedagogisch onderzoek te stimuleren door de belangrijkste reeksen bronnen te inventariseren en aldus algemeen bruikbaar te maken. De gedachten zijn daarbij uitgegaan naar repertoria van de pedagogische periodieken, van de officiële publikaties en van de literaire bronnen inzake onderwijs en opvoeding, van de leerboeken en van de methodologische handleidingen. De Professoren Dr. M. A. Nauwelaerts (Katholieke Universiteit te Leuven) en Dr. R. L. Plancke (Rijksuniversiteit te Gent) zijn als promotoren van dat project opgetreden. De uitvoering van een eerste fase werd mogelijk gemaakt door het Fonds voor Collectief Fundamenteel Onderzoek, dat drie medewerkers ten laste heeft willen nemen en een werkingskrediet ter beschikking heeft gesteld. De werkzaamheden werden onder een team van Gentse en Leuvense onderzoekers verdeeld, terwijl M. De Vroede tevens de leiding heeft waargenomen (6).

In die eerste fase werden de pedagogische periodieken aan de orde gesteld. Dat zij voor de kennis van de evolutie van opvoeding en onderwijs ongemeen belangrijk zijn, ligt voor de hand. Dat anderdeels een leemte moest worden gevuld, blijkt overduidelijk uit het ontbreken van literatuur. Slechts vier studies, alle onuitgegeven licentieverhandelingen, vallen te vermelden. In 1952 leverde W. Casier een eerste *Bijdrage tot de geschiedenis van de tijdschriften voor opvoeding en onderwijs in België verschenen tussen 1830 en 1860* (7). Daarin vindt men een overzicht van de meeste periodieken (8) die tijdens de genoemde periode het licht hebben gezien; de tot 1860 verschenen jaargan-

(5) I. J. BRUGMANS, Inleiding tot de publikatie *Honderdvijfentwintig jaren arbeid op het onderwijsterrein 1836-1961* (Groningen, 1961) 11.

(6) Aan collega K. De Clerck betuig ik gaarne mijn dank voor de medewerking die hij heeft verleend.

(7) Rijksuniversiteit te Gent, Hoger Instituut voor Opvoedkundige Wetenschappen, 1952; o. l. v. Prof. Dr. R. L. Plancke.

(8) Voor zover ze werden teruggevonden. Jaarboeken kwamen niet in aanmerking.

gen worden er synthetisch behandeld (9). Aan individuele tijdschriften werden te Leuven drie verhandelingen gewijd. Een blad uit de sector van de volwassenenvorming was het onderwerp van J. Thiery, *Clément Lyon (1841-1904) et "L'Éducation populaire" (1877-1903)* (10). Het oudste tijdschrift voor het lager onderwijs werd bestudeerd door D. Truyen, *De "Bibliothèque des Instituteurs", eerste Belgische pedagogische periodiek (1819-1834)* (11). Drie vakbladen voor het lager onderwijs die te Brugge zijn verschenen, vormden het onderwerp van A. De Naeyer, *De Westvlaamse pedagogische periodieken van 1841 tot 1860* (12). Verder zij nog vermeld dat de verhandeling van W. Stévenart, *Morphologie d'un groupe de pression scolaire : la Fédération générale des instituteurs belges 1870-1879* (13), mede steunt op het *Bulletin* dat die federatie heeft uitgegeven.

De kwantiteit van Belgische pedagogische tijdschriften uit de 19de en 20ste eeuw is ongemeen groot. Onderhavige publikatie is dan ook slechts een eerste deel : aan de ene kant kon men alles niet ineens bestuderen, terwijl aan de andere kant uitstel van publikatie tot na het einde van het onderzoek evenmin wenselijk mocht heten. Bovendien moest met de omvang van de publikatie(s) in se rekening worden gehouden. De bladen werden niet in alfabetische, maar in chronologische orde ter studie genomen.

Wat voorligt omvat de periode van 1817 tot juni 1878. Het eerstgenoemde jaar is de aanvangsdatum van de eerste publikaties die in aanmerking kwamen (14). De tweede datum werd aan de politieke geschiedenis ontleend : het aantreden van het liberale kabinet-Frère-Orban (18 juni 1878). Dat was een gebeurtenis met voor het onderwijs belangrijke implicaties, in welk verband alleen al de oprichting van een ministerie van Openbaar Onderwijs symptomatisch mag heten. Het blijkt bovendien dat de lager-onderwijswet van 1879, het leerplan van 1880 en de schoolstrijd tot het ontstaan van een reeks nieuwe periodieken aanleiding hebben gegeven, terwijl ze, uiteraard, op de reeds bestaande niet zonder invloed zijn gebleven. De cesuur kon dus terecht in juni 1878 worden gelegd. Alle bladen die vóór die maand het licht hebben gezien, voor zover ze inhoudelijk in aanmerking kwamen, werden dus opgenomen. De behandeling van periodieken die op het genoemde tijdstip lopende waren, werd evenwel niet afgebroken : we volgen ze tot de einddatum,

- (9) Gepubliceerd werd een zeer summier overzicht : W. CASIER, De ontwikkeling van de Belgische tijdschriften voor opvoeding en onderwijs tijdens de eerste decennia van onze onafhankelijkheid (1830-1860), *Handelingen van het twintigste Vlaams Filologencongres* (1953) 40-45. Dezelfde auteur bracht ook de artikelen, in de door hem bestudeerde tijdschriften verschenen, op steekkaart. Deze steekkaarten worden bewaard in de bibliotheek van de Seminarie voor Historische en voor Vergelijkende Pedagogiek, te Gent.
- (10) Université Catholique de Louvain, Faculté de Philosophie et Lettres, Histoire contemporaine, 1963; o. l. v. Prof. Dr. R. Aubert.
- (11) Katholieke Universiteit te Leuven, Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Seminarie voor Historische Pedagogiek, 1971; o. l. v. Prof. Dr. M. De Vroede.
- (12) Katholieke Universiteit te Leuven, Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Seminarie voor Historische Pedagogiek, 1972; o. l. v. Prof. Dr. M. A. Nauwelaerts.
- (13) Université Catholique de Louvain, Faculté de Philosophie et Lettres, Histoire Moderne, 1969; o. l. v. Prof. Dr. R. Aubert.
- (14) De *Annales* van de drie Rijksuniversiteiten; in feite werden ze pas na 1817 gedrukt.

ook al ligt die in de 20ste eeuw, of tot heden, wanneer ze nog steeds verschijnen. Bladen die na juni 1878 zijn uitgekomen, blijven voor een volgend deel gereserveerd. Nochtans werd één uitzondering gemaakt : de voortzetting van het *Bulletin* van de "Ligue de l'enseignement" (15) en twee (mislukte) pogingen tot publikatie van een Nederlandstalige editie daarvan (16) sloten bij dat *Bulletin* te zeer aan om op een andere plaats te worden behandeld.

Wat de aard van de opgenomen publikaties betreft, zij gespecificeerd dat het gaat om periodieke uitgaven die een pedagogisch karakter hebben. De periodiciteit werd zo breed opgevat dat ook jaarboeken en almanakken een plaats konden krijgen. Moeilijker valt het, precies te omschrijven wat onder "pedagogisch karakter" wordt verstaan. In het milieu dat zich met de studie van de opvoedingsverschijnselen inlaat, is immers een wetenschapskritische bezinning aan de gang, maar is het tot een consensus inzake terminologie nog niet gekomen. We hebben er dan ook, met het oog op het brede publiek, de voorkeur aan gegeven de termen "pedagogie", "pedagogiek", en "pedagogisch" te handhaven; ze zijn nog lang niet uit het gebruik verdwenen. Ze moeten dan wel in de breedste agogische betekenis worden genomen : terugslaand op de opvoedings- en vormingsverschijnselen onder hun meest diverse vormen, zowel met betrekking tot volwassenen (andragogie, andragogiek, andragologie) als tot kinderen en jeugdigen (pedagogie, pedagogiek, pedagogologie). Ze dekken dus schoolse en buitenschoolse fenomenen; ze omvatten het onderwijs (met didactiek en methodiek), problemen i. v. m. begeleiding van onderwijs (b.v. inspectie), de zorg voor gehandicapten en het socio-culturele vormingswerk. Als een pedagogisch karakter dragend werden dus de publikaties beschouwd die aan de al of niet schoolse opvoeding en vorming, of aan één der aspecten daarvan waren gewijd.

Wat het onderwijs aangaat, zij daarbij opgemerkt dat niet alleen vakbladen of organen van verenigingen werden opgenomen, maar ook wat van onderwijsinstellingen of van overheidsinstanties uitging. Anderzijds werden drie soorten periodieke uitgaven niet weerhouden : 1. tijdschriften, jaarboeken of almanakken die door leerlingen of door studenten werden gepubliceerd; 2. organen van oud-leerlingen- of oud-studentenbonden; 3. periodieke uitgaven die met lectuur voor kinderen waren gevuld. We menen dat het in die gevallen om een gespecialiseerde soort van publikaties gaat waaraan best aparte studies zouden worden gewijd. Bovendien blijken ze zeer moeilijk te vinden. Deze overweging moest t. a. v. het voorliggende deel weliswaar niet zo zwaar wegen, omdat in de genoemde sectoren vóór 1878 niet zo veel thuishoorde. Nadien is dat echter veranderd. Deze constatacie heeft mede tot het besluit geleid, de bedoelde periodieken van de aanvang af ter zijde te laten.

Een publikatie die hier wel een plaats had kunnen krijgen, was het tijdschrift dat onder de titel *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de lagere scholen in de Vereenigde Nederlanden* van 1815 tot 1830 te Leiden werd uitgegeven (17) : dat was in-

(15) *Tribune laïque* (sedert 1962).

(16) *De Onderrichtsbond* (1937) en het *Bulletin (van de) Onderrichtsbond* (1947).

(17) Cfr. M. DE VROEDE, *Van schoolmeester tot onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, van het eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842* (Leuven, 1970. Werken op het gebied van de Geschiedenis en de Filologie, 5de r., dl. 7) 363-365.

derdaad een typisch pedagogische periodiek, ook voor het onderwijs in België bestemd en veel informatie daarover bevattend. Toch werd ze niet weerhouden: het ging om een Noordnederlandse uitgave, vervolg van een reeks die in 1800 was begonnen en waarvan titel en inhoud tijdelijk werden aangepast; na 1830 liep die reeks verder, opnieuw tot Noordnederland beperkt. Gedurende 1815-1830 is uit het Zuiden niemand bij de redactie van het blad betrokken geweest, terwijl het daar anderdeels een slechts geringe verspreiding heeft gekend.

Bij het hanteren van de boven omschreven maatstaf tot het al of niet elimineren van periodieken hebben zich in een aantal gevallen moeilijkheden voorgedaan. Een blad dat in zijn geheel een pedagogisch karakter droeg, stelde geen problemen. In talrijke periodieken was het echter, in de 19de eeuw, mede de bedoeling kennis te verspreiden, of bij te dragen tot het behoud van de godsdienstigheid, of het morele peil te verhogen. Nemen we enkele voorbeelden.

Het *Tijdschrift of verzameling der verhandelingen voor toepasselijk hof- en landbouwonderricht, voorgedragen en uitgegeven door de leeraars der Maatschappij Van Mons*, sedert 1871 gepubliceerd, was bestemd voor "boer en burger", verklaarde te willen bijdragen tot het volksonderwijs en kon ook gebruikt worden door onderwijzers die zich met land- en tuinbouw inlieten. In feite was het een blad dat, als orgaan van een vereniging, hoofdzakelijk de ontwikkeling van plant- en fruitcultuur diende. Het bleek dus te sterk in die richting gespecialiseerd om te worden weerhouden.

Hetzelfde was het geval met het *Bulletin de la Société protectrice des animaux*. Hierin vindt men wel informatie over wat die vereniging ondernam om via schoolinspecteurs en onderwijzers de dierenbescherming in de scholen te propageren. Dat bleek nochtans slechts een onderdeel van een bredere activiteit, die als zodanig niet in aanmerking kon komen.

In de lijvige afleveringen van *Le Trésor des demoiselles*, waarvan de publicatie in 1847 begon, treft men moraliserende verhalen en vulgariserende stukken aan. Ze weerspiegelden er nochtans niet de hoofdbekommernis. Die ging veeleer uit naar "modes, broderies, tapisseries, ouvrages de mains, lingers, patrons d'habillements". Samen met "littérature, musique, etc., etc." maakte dat een zgn. "journal complet". Een specifiek pedagogisch karakter konden we daar evenwel niet aan toeschrijven.

La Famille, Journal pour tous, een katholiek blad waarvan de lange levensduur in 1874 begon, bracht zijn lezers onderhoudende lectuur, berichten, "miettes scientifiques", recepten en wetenswaardigheden van zeer diverse soort. Een enkele keer kwam er een stukje voor van pedagogische aard, zoals b.v. over de schooltucht, of nog, het verslag van een prijsuitdeling. Globaal was het echter al te weinig om dat orgaan tot de sector van de pedagogische pers te rekenen.

Die voorbeelden illustreren dat de moeilijkheden zich hebben voorgedaan met bladen die niet specifiek aan problemen van opvoeding en onderwijs, de leerkrachten inbegrepen, waren gewijd. In die gevallen werden ze geëlimineerd wanneer ze haast niet, of slechts secundair over pedagogische aangelegenheden handelden. Dat oordeel steunt op kennisname van de inhoud, maar blijft toch enigermate subjectief. Misschien zullen latere specialisten op b.v. het terrein van de geschiedenis der volwassenenvorming betogen dat bepaal-

de, voor arbeiders bestemde periodieken ten onrechte werden uitgeschakeld. In dat verband zij nochtans aangestipt dat de meeste, en zeker de belangrijkste publikaties uit die sector hier een plaats hebben gekregen. Men zal echter aanvaarden dat niet alle vulgariserende periodieke volksliteratuur kon worden behandeld, zoals men ook geen grens kan trekken t. a. v. al de hulpbronnen waarvan onderwijzers mogelijk gebruik hebben gemaakt.

Van de periodieken die in aanmerking kwamen werd in verschillende gevallen niet één aflevering teruggevonden; in sommige andere bleek slechts heel weinig bewaard te zijn. We konden alleen verwerken wat voorhanden is en dit gebeurlijk met elders opgestoken informatie aanvullen. Lacunes blijven bestaan.

Wat we per blad aan informatie verstrekken, bestaat uit een identiteitskaart en uit een zgn. karakterisering, eventueel gevolgd door opgave van literatuur.

Op de veranderingen in de titel volgt een identificatie, volgens een schema dat werd geïnspireerd door wat gebruikelijk is geworden in de persreperatoria die in de reeks "Bijdragen" van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis het licht hebben gezien. Het ziet eruit als volgt :

- I. Bewaarplaatsen
- II. a. Ondertitel
b. Vignet of titeltekening
c. Motto
d. Prijs
e. Formaat
f. Aantal blz. per aflevering
g. Periodiciteit
h. Oplage en verspreiding
i. Adres van de administratie
- III. a. Begindatum
Einddatum
b. Stichter
c. Eigenaar
d. Uitgever
e. Drukker
f. Beheer, directie en hoofdredactie
g. Redactie
h. Medewerkers
i. Financiering en subsidiëring.

Opgemerkt zij, dat alle wijzigingen die zich in één of ander opzicht hebben voorgedaan, in chronologische orde worden aangegeven. Indien daarbij hiaten voorkomen, dan valt dat te verklaren uit het feit dat het vereiste materiaal niet altijd aanwezig is. Zeer nuttig zijn met name de omslagen van de afleveringen. Voor sommige periodieken kan men daarover beschikken, voor andere echter niet; voor nog andere heeft men ze soms wel, soms weer niet.

De commentaar die volgt zal verder niet onnuttig zijn.

Ad I. Indien een tijdschrift terug te vinden is in één van de hierna genoemde Belgische bibliotheken, dan wordt dat aangegeven, met vermelding van het catalogusnummer. De bibliotheken worden in alfabetische orde gerangschikt :

Bibliotheek van het ministerie van Nationale Opvoeding (BMNO);
Koninklijke Bibliotheek, te Brussel (KB);
Stadsbibliotheek Antwerpen (SBA);
Stadsbibliotheek Luik (SBLu);
Universiteitsbibliotheek Gent (UBG);
Universiteitsbibliotheek Leuven (UBL);
Universiteitsbibliotheek Luik (UBLu).

Naar exemplaren die niet aanwezig zijn in de bovengenoemde depots, werd gezocht in de volgende bewaarplaatsen :

Abdijbibliotheek Maredsous;
Abdijbibliotheek Steenbrugge;
Abdijbibliotheek Zevenkerke;
Bibliotheek van het Groot-Seminarie, te Brugge;
Bibliotheek van het Klein-Seminarie, te Roeselare;
Bibliotheek van het Seminarie voor Historische Pedagogiek, te Leuven;
Bibliotheek van de Seminaries voor Historische en Vergelijkende Pedagogiek, te Gent;
Institut National de recherche et de documentation pédagogique, te Parijs;
Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde, te Gent;
Koninklijke Bibliotheek, te 's-Gravenhage;
Medisch-Pedagogisch Instituut Spermalie, te Brugge;
Musée International de la Presse, te Brussel;
Musée de la vie wallonne, te Luik;
Provinciale Bibliotheek, te Brugge;
Provinciale Bibliotheek, te Hasselt;
Provinciale Bibliotheek, te La Louvière;
Secretariaat van de "Fédération générale du personnel enseignant - Algemeen Verbond van Leerkrachten", te Brussel;
Secretariaat van de "Ligue de l'enseignement", te Brussel;
Stadsarchief Brussel;
Stadsbibliotheek Aat;
Stadsbibliotheek Brugge;
Stadsbibliotheek Charleroi;
Stadsbibliotheek Doornik;
Stadsbibliotheek Ieper;
Stadsbibliotheek Kortrijk;
Stadsbibliotheek Leuven;
Stadsbibliotheek Oostende;
Stadsbibliotheek Sint-Niklaas;
Stadsbibliotheek Verviers;
Universiteitsbibliotheek Amsterdam;
Universiteitsbibliotheek Bergen.

Op de particuliere collectie van de Heer G. Michiels, Verwersdijk 5, Brugge, kon voor één tijdschrift een beroep worden gedaan.

Een onderzoek naar het bezit van de oudste kweekscholen van het land heeft vooralsnog weinig of niets opgeleverd.

Ad II. d. De prijs wordt aangegeven in de munteenheden zoals in de periodieken zelf vermeld.

Ad II. e. Het formaat wordt uitgedrukt in centimeters, met betrekking tot

de hoogte en de breedte van de bladspiegel.

Ad II. i. Adressen worden letterlijk weergegeven.

Ad III. a. Als begindatum geldt die van de eerste aflevering, als einddatum die van de laatste. Is één, of zijn beide niet gekend, dan worden die van het eerst en/of van het laatst voorhanden nummer vermeld.

Aan het verschijnen van een eerste aflevering gaat de stichting vooraf, maar een precieze datum valt terzake moeilijk aan te geven. Gebeurlijk wordt de datum van het prospectus gesignaleerd.

Ad III. d en e. Adressen van uitgevers en drukkers worden letterlijk overgenomen.

Ad III. f en g. Het onderscheid tussen beheer, directie en hoofdredactie kan niet altijd worden gemaakt, mede omdat de toenmaals gebruikte termen niet altijd duidelijk zijn.

In tegenstelling tot een krant, is het onderscheid tussen hoofdredactie en redactie voor een tijdschrift niet altijd relevant; vaak bestaat het niet.

Beheerders, directeurs, hoofdredacteers en redacteers worden in noot geïdentificeerd.

Ad III. h. Als medewerker wordt beschouwd ieder persoon van wie de naam werd aangetroffen ofwel onder een oorspronkelijke bijdrage in een periodiek, ofwel in een lijst van medewerkers zoals door tijdschriften wel eens gepubliceerd, ofwel in andere bronnen. Al die namen werden opgenomen, de pseudoniemen en de loutere initialen niet uitgezonderd. Deze laatste kunnen doorgaans niet worden geïdentificeerd. Toch leek het zin te hebben ze niet weg te laten : ze worden in de index hernomen; wie tot identificatie in staat is, ziet aldus aan welke periodieken een bepaald persoon heeft meegewerkt.

De namen worden alfabetisch geklasseerd : per letter eerst de voluit geschreven namen, vervolgens de initialen. Soms weten we niet of het gaat om een voornaam, dan wel om een familienaam. Bepaalde pseudoniemen leenden zich moeilijk tot strikte toepassing van het classificatiesysteem (18).

Moelijkheden zijn gerezen in verband met stukken die bepaalde tijdschriften uit andere overnamen. Werden bron en auteur vermeld, dan geldt deze laatste uiteraard niet als medewerker. Tijdschriften die nogal eens ontlenen, vermelden hun bron echter lang niet altijd, terwijl die thans veelal bezwaarlijk valt te ontdekken. Zo kan het gebeuren dat namen als die van medewerkers werden genoteerd, waar het in feite gaat om auteurs die oorspronkelijk elders publiceerden.

Zoals alle namen, worden die van de medewerkers zo mogelijk geïdentificeerd. Dat gebeurt de eerste keer dat ze voorkomen en op een meer beknopte manier dan voor hoofdredacteers of redacteers het geval is. Tot identificatie werden de gebruikelijke instrumenten gehanteerd, maar voor illustere onbekenden blijven die doorgaans in gebreke; wat personen uit de 20ste eeuw betreft, blijken de mogelijkheden kleiner te zijn dan voor de 19de. Ook de periodieken zelf hebben informatie opgeleverd. Occasioneel konden we een beroep doen op archiefbronnen.

Op de identiteitskaart volgt, als IV, wat "karakterisering" van de periodiek wordt genoemd. Onder dit hoofd is het erom te doen, het karakter van ieder blad in zijn essentiële trekken toe te lichten, een overzicht te geven van zijn

(18) B.v. : P. Dagogue; Fils, Ique; Pol, Itique; D. Zir.

inhoud en tendens, alsmede van de eventuele ontwikkelingslijnen. Dat alles in weinig bladzijden. Lectuur van de periodieken was aldus vereist, terwijl anderdeels een synthetische voorstelling moest worden nagestreefd. Qua omvang bleek enige discrepantie onvermijdelijk : diverse jaargangen van één tijdschrift vragen wel een langere onderzoekstijd, maar in de behandeling soms niet meer plaatsruimte dan een paar nummers van een ander; vindt men immers niet veel terug, dan probeert men uit wat voorligt een zo benaderend mogelijk beeld te construeren. Het spreekt vanzelf dat de karakterisering afhankelijk is van het aanwezige materiaal. Dit is van verschillende aard. In een aantal gevallen kon enige tendens niet worden aangegeven; het typeren van de inhoud volstond. Dat geldt o. m. diverse jaarboeken en periodieke publikaties van universiteiten of andere instellingen.

Het doornemen van de periodieken, met de bedoeling hun essentiële trekken weer te geven, is een tijdrovende bezigheid geweest, maar heeft tot resultaat dat onderhavig werk niet kan beschouwd worden als een analytische bibliografie die zich tot het opgeven van auteursnamen en titels beperkt. Het is ook meer dan een repertorium zoals de persrepertoria van het Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, waarin aan het karakter van de geïdentificeerde bladen weinig of geen aandacht wordt besteed. Veeleer gaat het om een introductie in de ontwikkeling van het pedagogisch leven in België : de problemen van onderwijsbeleid en schoolorganisatie, de schoolpolitiek, de veranderingen op gebied van didactiek en methodiek, de nieuwe pedagogische opvattingen, de organisatie van het leraren- en onderwijzerscorps, de activiteit van onderwijsverenigingen, de inspectie, de opvattingen van beroepsopvoeders en hun streven naar verbetering en van het onderwijs en van hun levensomstandigheden, de ontluiking van het volksontwikkelingswerk, de aanvang van het schriftelijk onderwijs, e. a.

Bij periodieken die meer dan één terrein bestrijken, zoals b.v. letterkunde en opvoeding, of gymnastiek in het algemeen en turnonderwijs als een deel-terrein, wordt de karakterisering uiteraard op het pedagogische aspect toegepast.

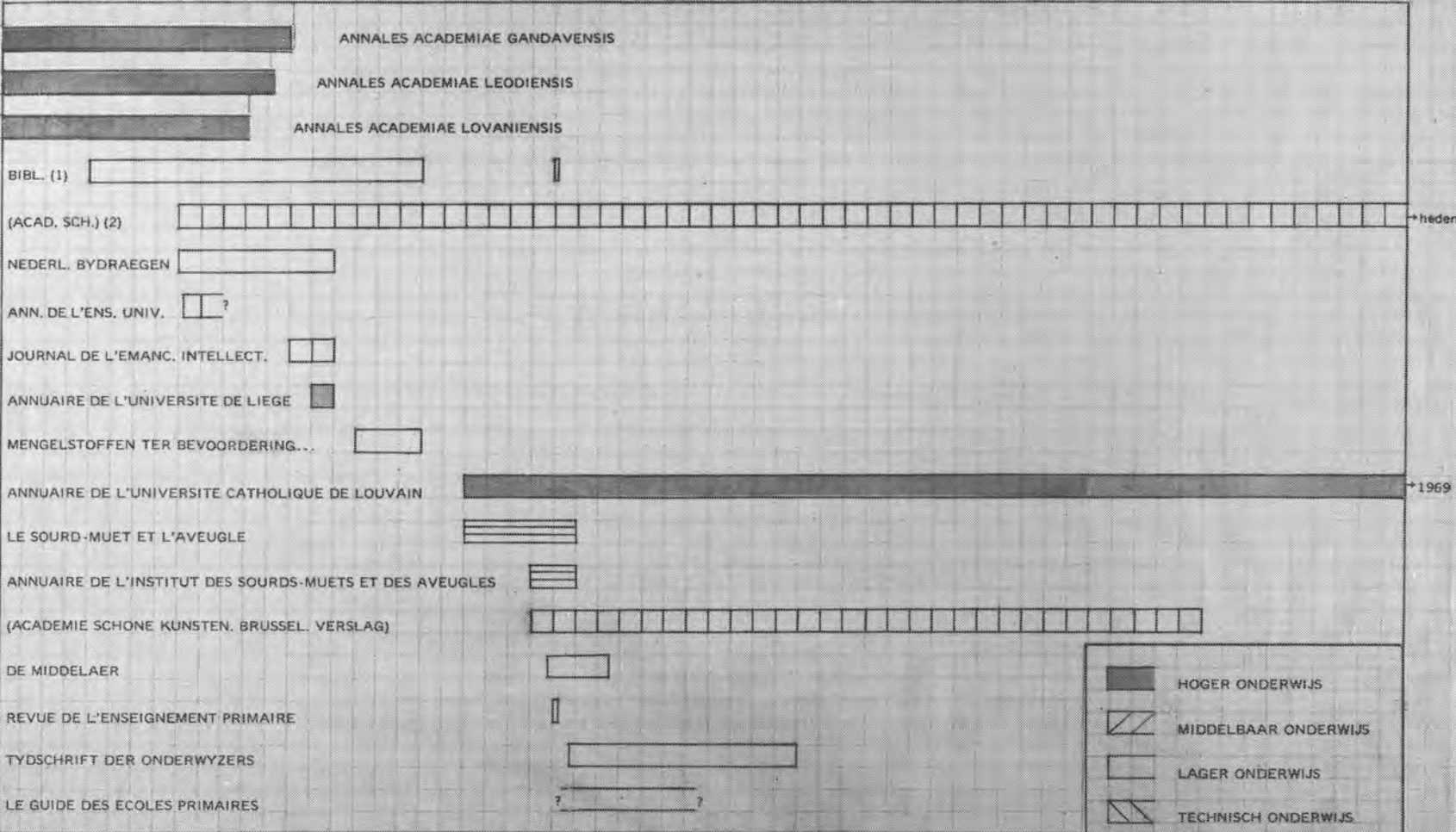
Om de mogelijkheid te openen tot het samenbrengen van verspreid liggende gegevens, werd niet alleen een naam-, maar ook een zaakregister opge maakt.

De behandeling van de periodieken verloopt in chronologische volgorde. Ze werden dus volgens de begindatum geklasseerd. Dateren verschillende publikaties uit een zelfde jaar, dan staat een jaarboek vooraan. Tijdschriften waarvoor alleen een jaartal als begindatum kan worden vermeld, volgen na die waarvan ook de dag of de maand bekend is. De niet-alfabetische, maar chronologische volgorde leek de voorkeur te verdienen, omdat nog andere delen zullen volgen en omdat het om de evolutie van de pedagogische pers in haar geheel is te doen. Wie een bepaalde periodiek aan de hand van de titel wil terugvinden, zal de alfabetische lijst consulteren die op de inleiding volgt, met verwijzing naar de betrokken bladzijden.

De groei van de pedagogische pers, tot juni 1878, kan men volgen op de bijgevoegde algemene overzichtstabel. Ze kan echter ook in sectoren worden ingedeeld. Iedere sector die te onderscheiden viel, werd daarom ook apart voorgesteld. Het zij alvast opgemerkt dat die van het lager onderwijs veruit de om-

ALGEMENE OVERZICHTSTABEL

18 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

	HOGER ONDERWIJS
	MIDDELBAAR ONDERWIJS
	LAGER ONDERWIJS
	TECHNISCH ONDERWIJS
	BUITENGEWOON ONDERWIJS
	VARIA

(1) Bibliothèque des Instituteurs
 (2) {Academie Schone Kunsten. Antwerpen. Verslag}

18 17 16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

ANNALES DES UNIVERSITES DE BELGIQUE

COURRIER DES CAMPAGNES

JOURNAL DES INSTITUTEURS

L'AMI DES ECOLES ET DES FAMILLES

DE SCHOOL- EN LETTERBODE

MONITEUR DES FAMILLES ET DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

L'ABELLE

MAENBLAD VOOR ONDERWYZERS

JOURNAL DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

MEMORIAL DES INSTITUTEURS PRIMAIRES

MESSAGER DES ECOLES PRIMAIRES DU HAINAUT

BULLETIN ADMINISTRATIF DU MINISTERE DE L'INTERIEUR

DE SCHOOLKRONYK

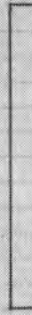
JOURNAL DE L'INSTRUCTION ELEMENTAIRE

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT MOYEN

(UNIVERSITE DE LIEGE. DISCOURS ET RAPPORT)

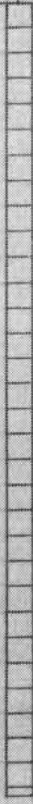
MONITEUR DE L'ENSEIGNEMENT

NIEUWE BYDRAGEN VOOR ONDERWYS EN OPVOEDING

→ 1890

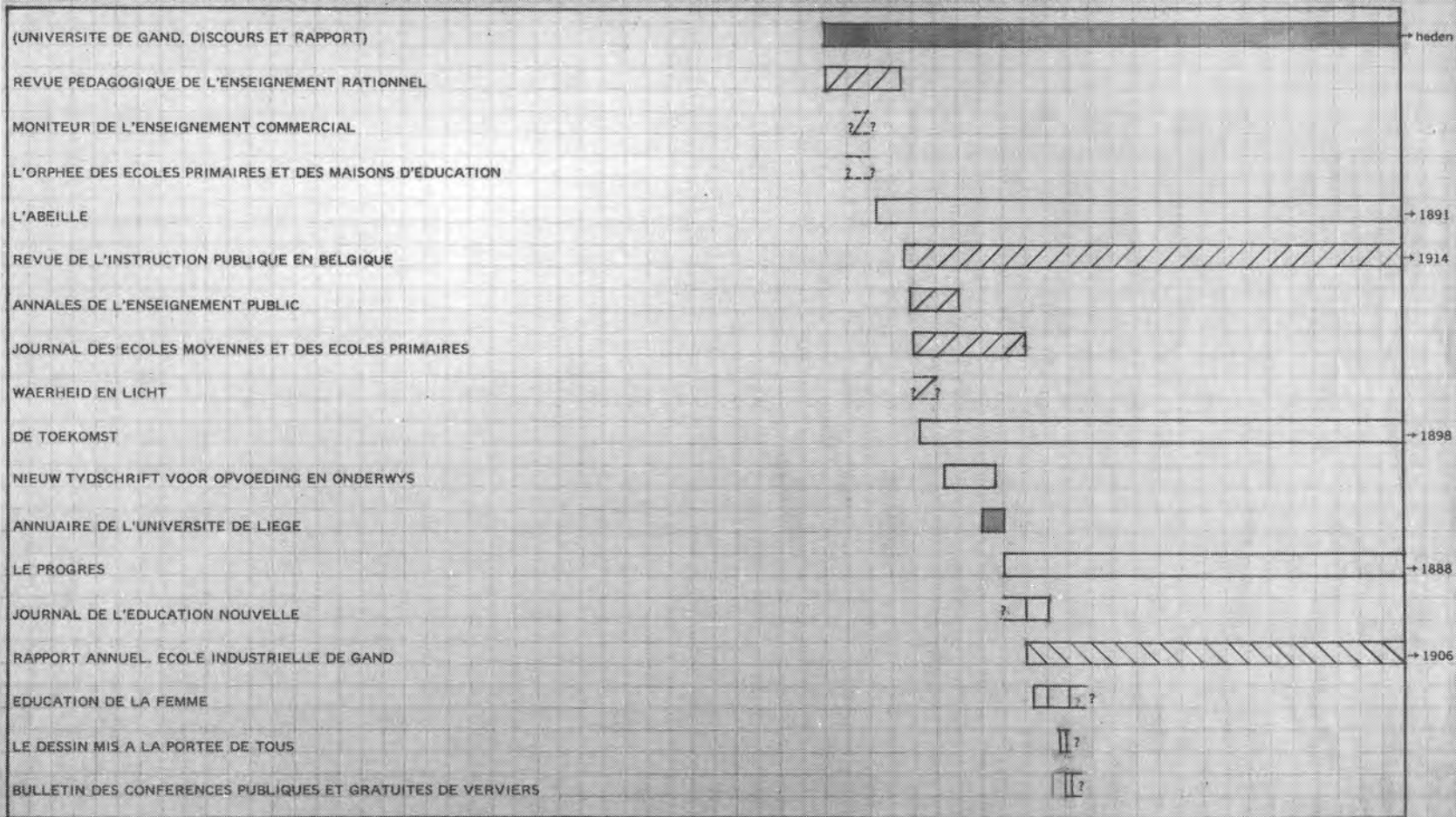
→ 1884

→ heden

18 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

L'AVENIR	☐	→1887
L'ECOLE PRATIQUE	☐	?
LE TRESOR DE LA FAMILLE	☐	? ?
ANNUAIRE DU CONSERVATOIRE ROYAL DE MUSIQUE... DE BRUXELLES	☐	→heden
DE SCHOOLBODE VAN WEST-VLAANDEREN	☐	?
BULLETIN DE LA FEDERATION GENERALE DES INSTITUTEURS BELGES	☐	→1906
BULETIJN VAN DEN ALGEMEENEN BELGISCHEM ONDERWIJZERSBOND	☐	→1880
L'EDUCATION POPULAIRE	☐	→1903
BULLETIN DES REUNIONS POPULAIRES DE MONS ET DU HAINAUT	☐	→1891
LE MEDECIN DES FAMILLES ET DES MAISONS D'EDUCATION	☐	→1879
ALMANACH DE L'ENSEIGNEMENT POUR 1878	☐	
ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE	☐	
ANNUAIRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE	☐	→1879
LA GYMNASIQUE SCOLAIRE	☐	→1914

HOGER ONDERWIJS

18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

ANNALES ACADEMIAE GANDAVENSIS

ANNALES ACADEMIAE LEODIENSIS

ANNALES ACAD. LOVANIENSIS

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE LIEGE POUR 1830

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE CATHOLIQUE DE LOUVAIN

ANNALES DES UNIVERSITES DE BELGIQUE

(UNIVERSITE DE LIEGE. DISCOURS ET RAPPORT)

(UNIVERSITE DE GAND. DISCOURS ET RAPPORT)

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE LIEGE

(UNIVERSITE DE BRUXELLES, DISCOURS ET RAPPORT)

LA MEDECINE LIBRE

- JAARLIJKS
- TWEE- OF DRIEMAANDELIJKS
- MAANDELIJKS
- HALFMAANDELIJKS
- WEKELIJKS
- ONREGELMATIG
- ONBEKEND

1969

heden

heden

heden

7

vangrijkste is.

Het hoger onderwijs was vóór 1830 vertegenwoordigd door de *Annales* van elk der drie rijksuniversiteiten, academische publikaties waarvan de uitgave van overheidswege was verplicht gemaakt. Ze liep al direct vertraging op en is ingevolge de Belgische omwenteling helemaal uitgebleven. Voor Luik sloot een *Annuaire* voor 1830 daarbij aan, maar dezelfde revolutie heeft ook daarvan de voortzetting verhinderd. De poging werd er pas in 1859 hernomen, met een *Annuaire* voor 1860, dat echter evenmin een vervolg heeft gekregen.

De universiteit te Leuven zorgde sedert 1837 voor de publikatie van een *Annuaire*, dat voor de geschiedenis van de Alma Mater een rijke bron is. Tegenhangers voor Brussel, Gent en Luik vormen de brochures met de tekst van de rectorale rede bij de opening van het nieuwe en het verslag over het vorige academiejaar. Ze zijn onder vaak wisselende titels verschenen. De doorlopende reeks begint voor Luik in 1849-1850, voor Gent in 1853-1854 en voor Brussel in 1867. Mettertijd zijn het lijvige publikaties geworden, waarin men de ontwikkeling van de betrokken instellingen kan volgen.

Voor het gehele hoger onderwijs bezorgde het ministerie van Binnenlandse Zaken (19) sedert 1842 de *Annales des universités de Belgique*, waarmee bij de *Annales* van vóór 1830 werd aangeknoopt. Ze waren vóór 1857 hoofdzakelijk, en daarna volledig op het rijksonderwijs afgestemd. De publikatie vlotte echter niet te best en na de reorganisatie uit 1857 verleende het academisch personeel uit Luik en Gent hoegenaamd geen medewerking meer. De uitgave werd dan ook stopgezet, met het deel dat loopt over 1860-1863.

Nadien heeft het hoger onderwijs niet meer over een eigen periodiek beschikt. Slechts twee tijdschriften vallen nog te vermelden. *La médecine libre*, uit 1875, liet zich in met de medische opleiding en met een particuliere poging tot organisatie van een hoger medisch onderwijs voor vrouwen. De *Revue de l'instruction publique en Belgique*, lopend van 1856 tot 1914, was aanvankelijk een orgaan voor het middelbaar onderwijs, evolueerde in de loop van de jaren zestig tot een vakblad voor classicisten en daarna tot een wetenschappelijk tijdschrift voor filologie en geschiedenis (20). Het heeft echter aan het universitaire leven steeds aandacht gewijd. Het stond sedert ca. 1870 overigens onder leiding van professoren.

De voor het middelbaar onderwijs bestemde periodieken moeten hoofdzakelijk in de jaren vijftig worden gesitueerd, een verschijnsel waaraan de wet van 1850 niet vreemd was. De aanzet vormde het door de regering gesubsidieerde *Journal de l'instruction publique*, van priester L. J. C. Louis (21), verschenen van midden 1845 tot eind 1850. Het wilde het orgaan worden van de leerkrachten uit de openbare en de vrije instellingen, toonde zich om de verbetering van het middelbaar onderwijs sterk bekommerd en ijverde dan ook voor het tot stand komen van een organieke wet. De directe voorberei-

(19) Meer bepaald de administratie van het hoger onderwijs.

(20) Tevens orgaan van de in 1872 opgerichte "Société pour le progrès des études philologiques et historiques".

(21) Cfr. *infra*, 151.

MIDDELBAAR ONDERWIJS

18 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

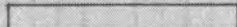
JOURNAL DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

MONITEUR DE L'ENSEIGNEMENT

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT MOYEN

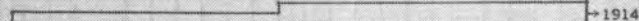
REVUE PEDAGOGIQUE DE L'ENSEIGNEMENT RATIONNEL

MONITEUR DE L'ENSEIGNEMENT COMMERCIAL

REVUE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE EN BELGIQUE

ANNALES DE L'ENSEIGNEMENT PUBLIC

JOURNAL DES ECOLES MOYENNES ET DES ECOLES PRIMAIRES

WAERHEID EN LICHT

ding daarvan bracht de leerkrachten tot onderling overleg. Daaruit sproten voort een *Annuaire de l'enseignement moyen* (1849-1857) en, belangrijker, de door het ministerie gesubsidieerde *Moniteur de l'enseignement* (1849-1856), aanvankelijk het orgaan van de "Association professorale de Belgique". Dit blad stond andere beginselen voor dan het bovengenoemde *Journal*, met name liberale. De organisatorische problemen van het rijksmiddelbaar onderwijs volgde het van dichtbij.

In 1853 stak de *Revue pédagogique de l'enseignement rationnel* van wal, tot verdediging van een bepaalde onderwijsmethode. Dit vakblad met uitgesproken didactische inslag liet ook de onderwijsactualiteit niet onbesproken. Het werd in 1856 opgevolgd door de reeds vermelde *Revue de l'instruction publique en Belgique*, van overheidswege gesubsidieerd. In 1856-1857 was deze *Revue* duidelijk een voortzetting van haar voorganger, overigens ruim opgevat. Zoals aangestipt nam ze nadien geleidelijk een meer wetenschappelijk karakter aan. Ze is echter aan het middelbaar onderwijs, meer speciaal aan het officiële, steeds aandacht blijven besteden, zowel wat de structuren als wat programma's en methoden betreft.

Le Moniteur de l'enseignement commercial, uit 1854, had vermoedelijk de bedoeling het handelonderricht in de hand te werken. Van dat tijdschrift bleek echter niet één exemplaar te vinden.

Aan de publikatie van de *Annales de l'enseignement public*, eind 1856 begonnen, lag een dubbele bedoeling ten grondslag: 1. het orgaan worden van de leraren uit het middelbaar onderwijs; 2. in hun milieu en daarbuiten wetenschap vulgariseren. In het eerste opzicht zij aangestipt dat het blad voor de vrije instellingen geen aandacht had. Het trad op als verdediger van het openbaar onderwijs. Vooral in het onderwijsbeleid (finaliteit van de athenea, opleiding van de leraren) was het geïnteresseerd, minder in de didactiek. In het tweede opzicht spande het zich in om over het wetenschappelijke leven in binnen- en buitenland informatie te geven. De publikatie werd eind 1858 gestaakt.

De tot hiertoe genoemde periodieken uit de sector van het middelbaar onderwijs (22) hebben ook wel aandacht besteed aan het hoger onderwijs, hoofdzakelijk voor zover het middelbaar daar bij betrokken was (toegang tot de universiteit). Dat was niet het geval in de volgende twee tijdschriften: *L'Abeille*, daterend uit 1855, en het *Journal des écoles moyennes et des écoles primaires*, lopend van 1857 tot 1861. Daarin werden het lager middelbaar en het lager onderwijs geïnteresseerd. *L'Abeille* was hoofdzakelijk voor dit laatste bestemd. Het *Journal* sloot aan bij de ter ziele gegane *Revue de l'enseignement rationnel*; het probeerde dezelfde didactische beginselen voor het lager en voor het lager middelbaar onderwijs aan te passen. Het richtte zich tot de openbare en tot de vrije sector, meisjespensionaten inbegrepen.

Tot het lager middelbaar onderwijs kan men, met wat goede wil, ook *Waerheid en Licht* (1857) rekenen, een tijdschrift dat weinig betekenis heeft gehad.

Na 1861 verschenen dus, naast de *Revue de l'instruction publique*, geen specifieke tijdschriften voor het middelbaar onderwijs. Het eenmalige *Annuaire de l'enseignement moyen et primaire* (1866) vulde die leemte zeker

(22) *Le Moniteur de l'enseignement commercial* vermoedelijk uitgezonderd.

niet aan. Het zou duren tot januari 1878 alvorens een poging daartoe werd ondernomen met *La gymnastique scolaire*, een blad van een bredere inhoud dan de titel laat vermoeden, inhoud die juist breder was opgevat om o. m. ook in het middelbaar onderwijs afzet te vinden.

Verder dient te worden aangestipt dat de "Ligue de l'enseignement" sedert 1865 haar *Bulletin* publiceerde. Het rapporteerde getrouw over de werkzaamheden van de vereniging. Deze hadden ook op het middelbaar onderwijs betrekking, aanvankelijk zelfs overwegend. Tijdens de jaren zeventig viel het accent meer op problemen van en rondom het lager onderwijs.

Uit de sector die wij het technisch onderwijs noemen valt slechts één periodiek te signaleren en dan nog met alle voorbehoud. Over *L'Enseignement industriel* (1866) mist men inderdaad vrijwel alle informatie. Het ontbreken van tijdschriften voor het technisch onderwijs mag symptomatisch heten voor het gebrek aan organisatie in die sector. Als administratieve publikatie van een onderwijsinstelling kan het jaarlijks verslag over de stedelijke nijverheidsschool te Gent (sedert 1862 ?) worden vermeld.

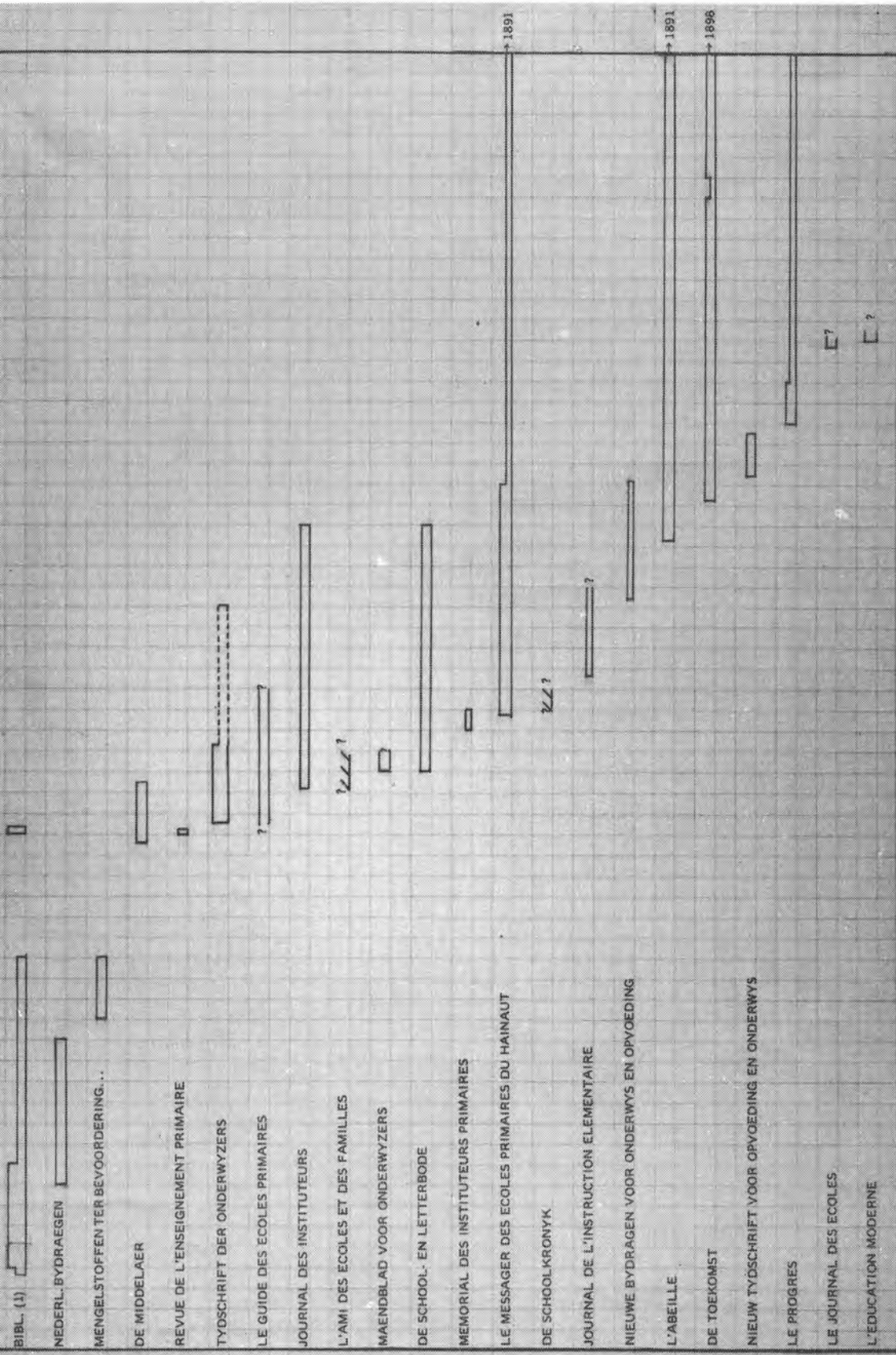
In de ontwikkeling van de pedagogische pers die hoofdzakelijk of uitsluitend op het lager onderwijs afgestemd was, kan men verschillende fasen onderscheiden : 1819-1834, 1840-1855 en 1855-1878.

De eerste fase moet als de aanzet worden beschouwd. Zij telde twee periodieken, waarvan één in 1830 tijdelijk werd onderbroken. Veruit de belangrijkste was de *Bibliothèque des instituteurs*, een Henegouwse onderneming, op touw gezet in 1819. Aan de ene kant heeft dit blad uitvoerige informatie verschaft over de schoolvernieuwing, die toenmaals in de Zuidelijke Provinciën door het Nederlandse bestuur werd aangevat. Het probeerde die vernieuwing te stimuleren, steunde het regeringsbeleid en fungeerde sedert 1823 als officieel orgaan voor de Franstalige gewesten van het Rijk. Aan de andere kant wilde het de leerkrachten in pedagogische en didactische aangelegenheden voorlichten. Het is voor hen, hoofdzakelijk in Henegouwen waar het zijn grootste verspreiding kende, een gids geworden die alle toenmaals actuele aspecten van de interne onderwijshervorming deskundig behandelde. Na de Belgische omwenteling nam het blad stelling tegen het regime van volledige vrijheid van onderwijs, waaraan het de teloorgang van het openbare lagere-schoolwezen toeschreef. Op het didactische vlak trok het de lijn van vóór 1830 verder door. De publikatie werd in 1834 gestaakt nadat de regering haar jaarlijkse toelage had ingetrokken.

De eerste pedagogische periodiek uit de Vlaamse gewesten zag in 1824 te Antwerpen het licht. De *Nederlandsche Bydraegen* werden uitgegeven door het "Antwepesch Schoolonderwyzers Gezelschap". Dit maandblad had een regionaal-Antwerps karakter en dus een beperkte uitstraling. Het publiceerde informatie over het schoolwezen, getuigde van de taal- en letterkundige belangstelling van de leden van het gezelschap en probeerde de verbetering van het lager onderwijs in de hand te werken. Het toonde belangstelling voor buitenlandse onderwijspractici en pedagogische denkbeelden, maar het bracht weinig originele artikelen. Het peil was overigens erg ongelijk. De publikatie, ingevolge de omwenteling geschorst, werd in 1832 hernomen onder de titel *Mengelstoffen ter bevoordering van onderwys en opvoeding, tael- en letter-*

LAGER ONDERWIJS

18 17 16 15 14 13 12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

1817 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

JOURNAL DE CLASSE

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT MOYEN ET PRIMAIRE

LA TRIBUNE DES INSTITUTEURS BELGES

DE VEREENIGING

L'EDUCATEUR

L'ÉDUCATION POPULAIRE

HET ONDERWIJS

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE ET NORMAL

DE NIEUWE SCHOOL. EN LETTERBODE

LE MONITEUR DES INSTITUTEURS PRIMAIRES

DE BESCHAVING

DE SCHOOL

L'ÉCOLE PRIMAIRE

L'AVENIR

L'ÉCOLE PRATIQUE

DE SCHOOLBODE VAN WEST-VLAANDEREN

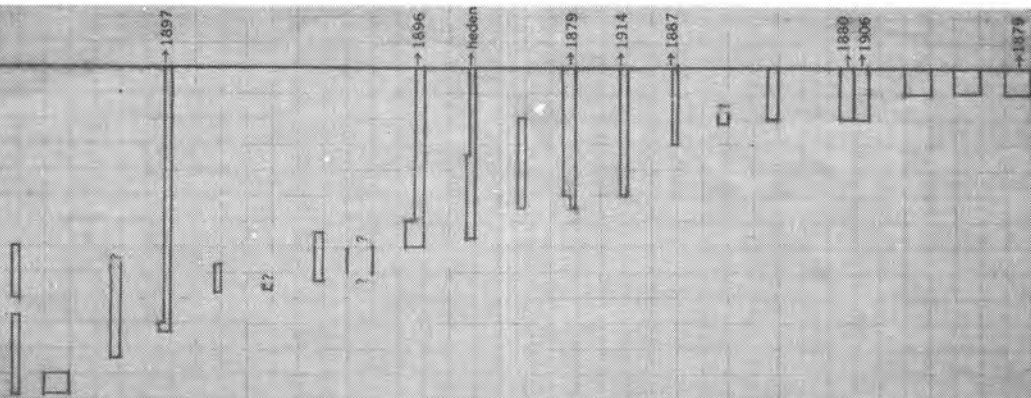
BULLETIN VAN DEN ALGEMEENEN BELGISCHEN ONDERWIJZERSBOND

BULLETIN DE LA FEDERATION GENERALE DES INSTITUTEURS BELGES

ALMANACH DE L'ENSEIGNEMENT POUR 1878

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE

ANNUAIRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

kunde. Dit blad droeg echter niet meer een zo algemeen-pedagogisch karakter; het was veel minder op de didactiek en veel meer op de taalkunde georiënteerd.

Na 1834 dient tot eind 1840 gewacht op het verschijnen van een nieuwe periodiek die hier kan vermeld worden. Valt die leemte te verklaren uit de vrij algemene apathie die op het openbaar lagere-schoolwezen drukte (23)? Naar de *Bibliothèque des instituteurs* in 1841 betoogde, bleef elke poging tot verbetering van het lager onderwijs zinloos zolang een organieke wet niet was tot stand gebracht. In de vrije sector werd intussen sedert 1836 de opleiding van onderwijzers ernstig ter hand genomen (24). Uit één van de bisschoppelijke kweekscholen, met name Rolduc, is het plan gekomen tot publikatie van een blad dat geheel aan het lager onderwijs zou zijn gewijd, plan dat echter slechts in een afgezwakte vorm (*De Middelaer*) ten uitvoer werd gebracht.

De nieuwe start van de periodieke pers in de hier behandelde sector situeert zich in 1840-1841. In twee gevallen was het een mislukte start: de *Bibliothèque des instituteurs* probeerde het in 1841 opnieuw, maar kwam niet van de grond, terwijl de *Revue de l'enseignement primaire* na twee afleveringen (januari-februari 1841) verdween. In beide gevallen werd de noodzaak van een organieke wet beklemtoond; de *Revue* wilde ze in unionistische geest tot stand zien komen. *De Middelaer* kon het dank zij een ministeriële toelage gedurende drie jaar volhouden (oktober 1840-juli 1843). In tegenstelling met het oorspronkelijke plan, was dit tijdschrift echter veel meer aan taalkunde en geschiedenis dan aan onderwijs gewijd. Over de concrete situatie van het lagere-schoolwezen heeft het weinig informatie verschaft. Het was wel geïnteresseerd in de beginselen die de organieke wet tot richtsnoer zouden dienen. Aan de theorie en aan de praktijk van opvoeding en onderwijs heeft het enige plaats ingeruimd.

Twee tijdschriften die uit 1841 dateren, één ervan althans waarschijnlijk, hebben hun bestaan langer weten te rekken. Het *Tydschrift der onderwyzers* (1841-1851), een Westvlaams initiatief dat door Staat en Provincie werd gesteund, heeft in het onderwijzersmilieu nochtans weinig succes gevonden. Het legde zich toe op de theoretische uiteenzetting van de grondbeginselen van een "beredeneerde leerwijze" en op de vakdidactische toepassing daarvan. Het heette nochtans te weinig op de praktijk afgestemd. De in se vaak degelijke inhoud was in elk geval weinig overzichtelijk en moeilijk te verwerken. Van *Le Guide des écoles primaires* (1841-1847?), uit Luxemburg afkomstig en door het ministerie insgelijks gesubsidieerd, kan een nauwkeurige voorstelling niet worden gegeven. Die periodiek omvatte waarschijnlijk verschillende parallelle reeksen, hoofdzakelijk gevuld met omleningen aan Franse pedagogisch-didactische publikaties.

De wet van 23 september 1842 verleende de ontwikkeling van het lager onderwijs een krachtige impuls. In het raam van de activiteit die zich in alle provinciën op diverse terreinen ontplooidde, hebben tijdens de jaren veertig vrij talrijke periodieken het licht gezien.

Vier ervan moeten echter als een mislukking worden beschouwd. Dat er vrijwel niets van bewaard blijkt te zijn, moge dan ook illustratief heten. Dat is in

(23) (J. B. NOTHOMB), *Etat de l'instruction primaire en Belgique. Rapport décennal présenté aux Chambres législatives le 28 mai 1842* (Brussel, 1842) 25.

(24) Cfr. DE VROEDE, *o. c.*, 401-416.

de eerste plaats het geval met *L'Ami des écoles et des familles* (1843-1844), te Doornik uitgegeven. Dat geldt ook het *Maendblad voor onderwyzers* (1844), te Brugge gedrukt en op West-Vlaanderen afgestemd. Het gaf informatie over de maatregelen tot toepassing van de organieke wet en liet zich anderdeels in met pedagogische en didactische aangelegenheden. Hetzelfde deed vermoedelijk het *Mémorial des instituteurs primaires* (1846), uit Luik. Over *De Schoolkronyk* (1847), te Leper gepubliceerd "ter bevordering van onderwys en opvoeding", kan bij gebrek aan teruggevonden exemplaren evenmin iets precies worden gezegd.

Men kan met reden de vraag stellen, of pedagogische periodieken die het zonder financiële steun van buiten probeerden te doen, al wel leefbaar waren. In elk geval zijn de twee belangrijkste tijdschriften uit de jaren veertig dank zij een regeringstoelage meer dan een decennium in leven gebleven. Het *Journal des instituteurs* (1843-1855), te Brussel uitgegeven, was zelfs een officieus orgaan. Als zodanig publiceerde het, met het oog op de uitvoering van de organieke wet, uitgebreid officieel nieuws, terwijl het een persoonlijke stellingname vermeed. Met de bedoeling de kwaliteit van het onderricht op te voeren, gaf het anderdeels brede informatie op het pedagogische en vooral op het vakdidactische terrein. Het heeft aldus, zoals het *Tydschrift der Onderwyzers*, de overgang helpen maken tussen de aanzet van de onderwijsvernieuwing vóór 1830 en die na 1842. Na enkele jaren is zijn betekenis nochtans verzwakt. *De School- en Letterbode* (1844-1855), uit Sint-Truiden, was aanvankelijk de voortzetting van *De Middelaer*, maar vaarde sedert 1846 een andere koers: het onderwijs werd toen hoofdzaak. Mede dank zij zijn Franstalige inhoud - in 1855 opnieuw geheel Nederlandstalig - wist dit blad ook een Waals publiek te bereiken. De hoofdbrok werd er gevormd door een reeks complete leergangen, gedeeltelijk voor het middelbaar doch vooral voor het lager onderwijs bestemd. Qua theorie is de didactische rubriek zonder veel betekenis gebleven. Aan de organisatie van het schoolwezen besteedde het blad geen aandacht.

Onder de periodieken die in de loop van de jaren veertig ontstonden was het langste leven beschoren aan *Le Messager des écoles primaires du Hainaut*, te Bergen sedert 1846 gepubliceerd. Het werd door zijn uitgever gefinancierd. De eerste tijd zocht het zijn weg in aansluiting op de uitvoering van de organieke wet. Inzake administratieve maatregelen heeft het steeds uitvoerige informatie verschafte. Gedurende de hele periode vóór de schoolstrijd hield het zich van politiek volkomen afzijdig. Waar het de leerkrachten door artikelen over onderwijs en opvoeding wilde helpen, bestonden deze tijdens de jaren vijftig en zestig hoofdzakelijk uit ontleningen. Daarnaast publiceerde het oefeningen en conferentiewerken. Tijdens de jaren zeventig werden de bijdragen niet meer ontleend en ging aandacht uit naar uitgewerkte lessen, wat het praktische karakter van het blad vergrootte.

Van eind 1848 dateert het *Journal de l'instruction élémentaire*, dat van het Luikse naar Brussel verhuisde en dezelfde redacteur had als het gewezen *Mémorial*. Het verscheen nog in de helft van 1852, maar er werd weinig van teruggevonden. Dit tijdschrift, van een blijkbaar zeer gevarieerde inhoud, liet in meer dan één opzicht een nieuw geluid horen. Voor zover wij konden uitmaken was dit het eerste blad dat een actie inzette tot verbetering van de materiële levensvoorwaarden der onderwijzers. Het trok tevens van leer tegen de

schoolinspectie en tegen de onderwijsconferenties. Het nam stelling voor kosteloos en verplicht onderwijs en, in antiklerikale geest, voor een herziening van de wet van 1842.

Vóór 1855 heeft nog één periodiek het licht gezien : de *Nieuwe Bydragen voor onderwijs en opvoeding* (1852-1858), zoals het *Tydschrift der onderwijzers* te Brugge uitgegeven met financiële steun van het Rijk en van de Provincie. Het was enigermate de voortzetting van dit laatste blad, doch bleek heel wat meer bevattelijk. Doordat het zijn kolommen vooral met vervolgbijdragen vulde, kan men het overigens best met *De School- en Letterbode* vergelijken. Het putte evenzeer courant uit vreemde bronnen. Naast de reeksen van pedagogische of didactische aard bevatte het ook rubrieken die de onderwijzers de kans boden tot vergroting van hun kennis op diverse terreinen.

Overschouwt men de jaren 1835-1855, dan valt het op dat in de provincies Antwerpen, Namen en Oost-Vlaanderen niet één pedagogische periodiek is uitgekomen. Limburg, Luik en Luxemburg hebben er elk één gekend. De meeste zijn in Brabant, in Henegouwen of in West-Vlaanderen verschenen. Qua voertaal bestond, zowel voor het geheel van de tijdschriften als voor de belangrijkste daarvan, evenwicht tussen Frans en Nederlands. Politiek kwam niet aan bod. Levensbeschouwelijk waren de bladen, voor zover kon worden nagegaan, sterk overwegend godsdienstig ingesteld. Ze werkten, zoals de *Messenger des écoles primaires du Hainaut*, "dans un esprit moral et religieux" (25). Ze deelden de algemeen gangbare opvatting dat de godsdienst als basis van alle opvoeding moest worden beschouwd, dat men hem dus ook in het onderwijs tot richtsnoer moest nemen. Antiklerikaal bleken de bladen in geen dele. De redacteur van het *Journal des instituteurs* was dat persoonlijk eigenlijk wel, maar uit het blad zelf kwam dat niet naar voren : het hield zich op de vlakte. Een onmiskenbaar antiklerikaal geluid klonk voor het eerst op uit het *Journal de l'instruction élémentaire*, dat van de beginselen van 1789 alle heil verwachtte.

Uit de pedagogische pers blijkt verder de zeer verspreide bekommernis om de verheffing van de onderwijzer. Op het belang van zijn taak werd herhaaldelijk gewezen, maar de verbetering van zijn materiële levensvoorwaarden vormde geen onderdeel van het programma. Ook in dat opzicht sloeg het boven genoemde *Journal* een andere weg in. Globaal bekeken, hebben de periodieken zich aan diverse pedagogische, didactische en methodologische onderwerpen toegewijd. Hun hoofdbekommernis gold de verbetering van het onderwijsniveau. Met het oog daarop wilden ze de leerkrachten hulp verlenen. Zij hebben daartoe in sterke mate op Duitse, Franse en Nederlandse bronnen een beroep gedaan.

In 1855 liep de laatste jaargang van het *Journal des instituteurs* (26) en van *De School- en Letterbode* ten einde. Aangenomen dat het *Journal de l'instruction élémentaire* reeds ter ziele was gegaan, zou de op het lager onderwijs afgestemde pedagogische pers na dat jaar nog alleen vertegenwoordigd zijn geweest door de Henegouwse *Messenger* en de Westvlaamse *Bydragen*, indien in maart 1855 *L'Abeille* niet het licht had gezien. Meteen kan men een nieuwe fase laten beginnen.

(25) *Messenger*, I (1846) 6.

(26) Het blad heette toen *Journal de l'instruction primaire*.

Tussen 1855 en 1860 zagen drie tijdschriften het licht waarvan twee tot de jaren negentig zijn blijven verschijnen, terwijl het derde veeleer bij de vorige periode aansloot. Dit betreft met name het *Nieuw Tydschrift voor opvoeding en onderwijs* (1858-1860), met ministeriële en provinciale subsidies te Brugge uitgegeven. Zijn redacteur beschouwde het als een inleiding op de afgelopen *Nieuwe Bydragen*. Het bevatte enkele leergangen en wat "mengelwerk".

L'Abeille (1855-1891), door de regering gesteund, is tijdens zijn lange loopbaan een eminent vakblad geweest dat zich tot leerkrachten uit alle Belgische gewesten richtte. Op politiek terrein hield het zich afzijdig, al geraakte het in de loop van de jaren zeventig in feite liberaal getint. Het stond echter geheel achter het onderwijsregime volgens de wet van 1842. In de opvoeding plaatste het de godsdienst vooraan. Het heeft zich met zeer verscheiden pedagogische aangelegenheden, vooral op het terrein van de schoolse opvoeding, ingelaten, terwijl het tevens aan alle actuele organisatorische problemen van lager en kweekschoolonderwijs aandacht besteedde. Het was attent op buitenlandse onderwijsverschijnselen, vooral in Duitsland, maar ook in de Angelsaksische wereld. Op het didactische vlak had het grote betekenis. Het ijverde niet voor een uitbreiding van het leerplan van de lagere school, maar spitste zich, tot kwaliteitsverhoging van het onderricht, vooral op de vakdidactiek toe, in welk opzicht het mettertijd veelzijdiger is geworden. De materiële levensomstandigheden van de onderwijzers zag het niet over het hoofd, maar enige actie van syndicale aard heeft het stellig niet gestimuleerd.

De Toekomst (1857-1898), van overheidswege eveneens financieel gesteund, had een tweeledig karakter : taalkundig-literair en pedagogisch. Dit vlaamsgezinde tijdschrift hield zich in politicis neutraal, maar bleek sedert de jaren zestig liberaal getint. Het was aanvankelijk het orgaan van de Onderwijzersbond (27). Om de stoffelijke levensvoorwaarden van de leerkrachten heeft het zich bekommerd getoond. Zijn pedagogische inhoud wijdde het hoofdzakelijk aan de schoolse opvoeding. Het wilde aan opvoeding en onderwijs een wetenschappelijke basis geven, waartoe het, onder invloed van de rijkskweekschool te Lier, in de psychologie van F. E. Beneke (28) zijn inspiratie vond. De vakdidactiek, overigens overwegend op Duitse bronnen gesteund, bekleedde de belangrijkste plaats. In de loop van de jaren zeventig werd Herbart geïntroduceerd, maar verminderde, relatief, het aandeel van de pedagogische inhoud. Het blad publiceerde steeds veel informatie en volgde de onderwijsactualiteit.

De jaren zestig werden ingeluid met de publikatie van *Le Progrès* (1861-1888), orgaan van de "Société centrale des instituteurs belges" (29), te Brussel, maar dat zich tot het lager-onderwijsmilieu in het hele land adresseerde. Zijn grote zorg ging uit naar de belangen van alle Belgische onderwijzers en onderwijzeressen. Het wilde daarbij alleen aan onderwijskundige problemen aandacht schenken, met vermindering van alle godsdienstige en politieke discussies. Het is er nochtans niet in geslaagd zijn neutraliteit te bewaren. Mede dank zij een wekelijks periodicititeit (sedert 1863) kon het zijn lezers uitvoe-

(27) Cfr. *infra*, 262 en 532.

(28) Cfr. *infra*, 263.

(29) Cfr. *infra*, 282.

rige en gevarieerde informatie bieden. Op het pedagogische terrein probeerde de periodiek de nieuwe stromingen op de voet te volgen, meer bepaald wat de uitbreiding van de leerstof en het gebruik van een intuïtieve methode betreft. In de loop van de jaren zeventig bleef diezelfde bekommernis tot uiting komen, terwijl de grootste aandacht nochtans uitging naar de lotsverbetering van de onderwijzers. Het blad fungeerde toen tevens als spreekbuis van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond (30).

Over *Le Journal des écoles*, daterend uit eind 1864, is niets bekend. De antiklerikale en progressistische *L'Education moderne* (1865) keerde zich tegen het bestaande schoolwezen, zowel het openbare als het vrije, en propageerde de oprichting van nieuwe instellingen, met een leerplan op basis van de natuurwetenschappen. Geheel verschillend was het karakter van het *Journal de classe* (1866-1871), dat aanvankelijk volledig en nadien gedeeltelijk uit voorbereide lessen en oefeningen bestond, wat het voor jongere leerkrachten tot een succesrijk vademecum heeft gemaakt. Een dergelijke inhoud werd daarentegen door *La Tribune des instituteurs belges* (1867-?) principieel afgewezen. Dit democratischgezinde, antidoctrinaire, antiklerikale en vlaamsgezinde tijdschrift zette zich in voor de sociale valorisatie van de leerkrachten en bestreed allerlei misbruiken in de onderwijswereld. De didactiek kreeg er slechts een ondergeschikte plaats toegewezen.

Als laatste nieuwkomer uit de jaren zestig en als eerste te Gent, zag *De Vereniging* (1868-1897) het licht. Dit blad was aanvankelijk het orgaan van de Maatschappij van onderlingen bijstand voor onderwijzers en onderwijzeressen van Oost-Vlaanderen. Terwijl het de voorrang van de godsdienst in de opvoeding beklemtoonde, bleef het op politiek gebied neutraal. Aan de ene kant liet het zich van dichtbij in met de materiële belangen van de leerkrachten, aan de andere kant met problemen van opvoeding en onderwijs. Het inspireerde zich o. m. op Beneke en Spencer (31). Naast artikelen publiceerde het lessen en praktische wenken. Het ontleende vrij veel aan Nederlandse bronnen. Met klem drong het aan op een vernieuwing van het lager onderwijs, wat programma en methode betreft: school voor het leven, aanschouwelijk onderwijs.

Met betrekking tot de jaren zestig zij nog even herinnerd aan het *Bulletin* van de "Ligue de l'enseignement". Voor de Nederlandstalige leden van die vereniging werd de *Onderrichtingsbond* (1866-1871) uitgegeven. Door *De Toekomst* verzorgd, was die periodiek echter niet alleen op de "Ligue" afgestemd. Ze belichtte de onderwijsstoelstanden in Vlaanderen en ijverde voor lotsverbetering van de onderwijzers.

Bij het ingaan van de jaren zeventig was de sector lager onderwijs door een vijftal belangrijke tijdschriften vertegenwoordigd. Daarnaast liepen het *Journal de classe* en vermoedelijk ook *La Tribune* ten einde. Dat verlies zou in de loop van de eerstkomende jaren echter meer dan gecompenseerd worden.

In 1870 zelf zagen reeds drie nieuwe periodieken het licht, maar tot een doorbraak bleken die niet in staat. *L'Éducateur* (1870-1871), uit Luik, liet t. a. v. de materiële aspiraties van de leerkrachten waarschijnlijk een te gematigd geluid horen; het blad wilde vooral voorlichting geven inzake administra-

(30) Cfr. *infra*, 531-532.

(31) Cfr. *infra*, 267.

tieve aangelegenheden. Van een heel andere tendens getuigde *L'Education populaire* (1870), uit Brussel, een blad dat men enigermate met *L'Education moderne* kan vergelijken. Het bleek overigens liberaal-progressistisch en sociaal-geëngageerd; het bepleitte in die geest een herziening van de organieke wet van 1842. Hetzelfde deed *Het Onderwijs* (1870-1872), uit Dendermonde, eveneens van liberale inspiratie. Deze periodiek leek overigens breder opgezet, brak ook een lans voor inhoudelijke verbeteringen in het lager onderwijs en steunde de actie tot verbetering van de levensvoorwaarden zoals die door de Algemeene Belgische Onderwijzersbond werd gevoerd.

In reactie tegen het groeiende radicaal-liberale streven, werd *De Nieuwe School- en Letterbode* (1872-1896) in het katholieke milieu zeer gunstig ontvangen. Hij verdedigde inderdaad met klem de katholieke pedagogische beginselen en, consequent, het ongewijzigd handhaven van de organieke wet. Het blad was ook vlaamsgezind en schonk vrij veel aandacht aan de Nederlandse taal- en letterkunde. Verder probeerde het de onderwijzers in hun klaspraktijk te helpen. Wat het leerplan betreft toonde het zich intussen niet vooruitstrevend; inzake methoden overigens weinig meer. Uit hetzelfde jaar dateert *Le Moniteur des instituteurs primaires* (1872-heden), een periodiek van en voor practici, haast geheel op het onmiddellijk nuttige afgestemd. Didactische en methodologische problemen, conferentiewerken, lessen en oefeningen namen dan ook het grootste deel van de inhoud in beslag. Evenmin als de *Bode* stuurde de *Moniteur* op inhoudelijke onderwijsvernieuwing aan. Hij was van katholieke inspiratie, maar voorstander van het openbaar onderwijs. In latere decennia zou dit blad een hele ontwikkeling doormaken. Een Nederlandstalige tegenhanger was *De School* (1873-1879), evenzeer katholiek en, althans tijdens de eerste drie jaargangen, hoofdzakelijk met beantwoorde conferentievragen en lessen gevuld. Nadien kwamen er meer artikelen in voor.

Een heel ander karakter droeg *De Beschaving* (1873-1876), de eerste pedagogische periodiek die sedert 1834 te Antwerpen werd uitgegeven. Zij was vooruitstrevend en liberaal gekleurd. Over actuele onderwijsproblemen en over de werkomstandigheden van de leerkrachten gaf zij gevarieerde informatie. Veel geringer was het gedeelte van de inhoud dat in de klaspraktijk direct bruikbaar was.

Hierop was *L'Ecole primaire* (1874-1914) in de jaren zeventig dan weer hoofdzakelijk afgestemd. Dit blad had dezelfde redacteur als het gewezen *Journal de classe*. Theoretische artikelen kwamen er veel minder in voor dan lessen en oefeningen. Anderdeels liet het zich toch in met de materiële situatie van de onderwijzers. Zeer waarschijnlijk had *L'Ecole pratique* (1876-1877), uit Châtelet, een analoge, op de beroepspraktijk georiënteerde bekommernis.

Een heel andere allure had *L'Avenir* (1876-1887), dat uitging van het liberale Brusselse onderwijsmilieu. Het nam spoedig een vooraanstaande plaats in. Aan de ene kant bestreed het de onderwijswet van 1842: in de openbare school hoorden godsdienst en clerus immers niet thuis. Aan de andere kant leverde het belangrijk werk inzake de kwalitatieve verbetering van het lager onderwijs. Zowel qua leerplan als qua methoden sloot die actie aan bij wat in de modelschool van de "Ligue de l'enseignement" te Brussel was gerealiseerd; diverse leerkrachten van die school werkten overigens aan het blad mee. Het bezorgde zijn lezers ook informatie van zeer diverse soort.

De Algemeene Belgische Onderwijzersbond gaf sedert 1877 een *Bulletin* en

een *Bulletijn* uit, beide typische bondsorganen. Hetzelfde jaar startte *De Schoolbode van West-Vlaanderen* (1877-1878), waarvan echter niets bekend is. Tenslotte volgde, in 1878, nog *La gymnastique scolaire*, een periodiek die in verband met het middelbaar onderwijs reeds werd geciteerd. Zij liet zich van de aanvang af ook met het lager onderwijs in.

Een vergelijking tussen de situatie van begin 1878 en die van het eind der jaren vijftig toont aan dat het volume van de pedagogische pers, sector lager onderwijs, in belangrijke mate is toegenomen. Bij *L'Abeille*, *De Toekomst* en de oudere Henegouwse *Messenger* voegden zich eerst *Le Progrès* en *De Vereeniging*, vervolgens *De Nieuwe School- en Letterbode*, *Le Moniteur*, *De School*, *L'Ecole primaire*, *L'Avenir* en *La gymnastique scolaire*. Al die bladen verschenen nog aan de vooravond van de schoolstrijd, naast het *Bulletin* van de "Ligue de l'enseignement" en dat van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond. Neemt men bovendien het aantal periodieken in aanmerking dat in de loop van de jaren zestig en zeventig het licht had gezien, maar inmiddels reeds was verdwenen, dan blijkt de kwantitatieve aangroei nog frappanter te zijn.

Die ontwikkeling is niet samengegaan met een grotere geografische spreiding. Weliswaar hebben de provincies Antwerpen en Oost-Vlaanderen enkele bladen zien verschijnen, maar in Namen bleven ze nog altijd uit, terwijl Limburg en Luxemburg het nu zonder moesten stellen en Henegouwen, West-Vlaanderen en Luik niet beter vertegenwoordigd waren dan vóór 1855. Men constateert integendeel een sterke concentratie in Brabant, meer bepaald in het Brusselse.

Qua taalgebruik was het evenwicht van twintig jaar vroeger verbroken : in 1878 waren de Franstalige periodieken eens zo talrijk als de Nederlandstalige (32). Gaat men alles na wat sedert 1855 op de markt was gekomen, dan blijkt dat overwicht iets kleiner te zijn : negen Nederlandstalige tegenover veertien Franstalige tijdschriften.

Van rijping en hogere standing van de pedagogische pers getuigt niet alleen haar toegenomen volume, maar ook het feit dat talrijke periodieken lang in leven wisten te blijven. De meeste die in 1878 verschenen, zijn overigens nog geruime tijd blijven doorlopen.

Een aantal tijdschriften uit de jaren zestig en zeventig sloot in feite nog aan bij wat tevoren de hoofdbekommernis was geweest : het verlenen van praktische hulp aan de leerkrachten. Ze legden zich dan ook uitsluitend of hoofdzakelijk toe op lessen, oefeningen en conferentiewerken. In andere treft men zulke bekommernis ook wel aan, maar dan niet overwegend. Elders bleef ze geheel afwezig. Over het algemeen kreeg de inhoud van de pedagogische pers een veel meer omvattend karakter. Naast organisatorische, pedagogische en didactische problemen met betrekking tot het lager onderwijs, kwamen ook de kindertuinen, de adultenscholen en de kweekscholen - een speciaal blad voor die sectoren bestond niet - ruim ter sprake. Grote aandacht is uitgegaan naar het onderwijsbeleid, in welk verband de kosteloosheid van het onderricht, de leerplicht en de uitbreiding van het meisjesonderwijs blikvangers waren. Vormden de materiële levensvoorwaarden van de leerkrachten vóór 1855 geen

(32) Waarbij het bulletin van de A.B.O.B. niet in aanmerking wordt genomen : dit kende een Franse en een Nederlandstalige editie.

programmapunt, dan is dat nadien geheel veranderd. Salaris- en pensioenkwesties stonden bestendig aan de orde, althans in de bladen die zich niet op de klaspraktijk toespitsten. Dat verschijnsel dient in verband te worden gebracht met de actie van onderwijzersverenigingen : de "Onderwijzersbond", de "Société centrale des instituteurs belges", de "Algemeene Belgische Onderwijzersbond" - "Fédération générale des instituteurs belges" en de "Maatschappij van onderlingen bijstand der onderwijzers en onderwijzeressen bij de gemeente- en de geadopteerde scholen in Oost-Vlaanderen". Ook de "Ligue de l'enseignement" had in dat opzicht betekenis.

Naast de grotere draagwijdte constateert men, op het pedagogische en meer bepaald op het didactische terrein, de aanzet naar een wetenschappelijke benadering, het begin van een meer theoretische fundering. In dat opzicht heeft Duitse invloed in sterke mate gewerkt; heeft Beneke sedert het eind der jaren vijftig ingang gevonden, dan werd Herbart nochtans niet vóór de jaren zeventig "ontdekt". De blik richtte zich overigens niet uitsluitend op de Duitse wereld, maar ook op de Franse en de Angelsaksische. Wat men in het buitenland opstak, kon intussen op een meer zelfstandige wijze dan tevoren worden verwerkt. Diverse bladen hebben qua leerplan en methoden progressistische stromingen gestimuleerd; die periodieken waren meestal liberaal gekleurd. Wat na 1878 onder minister Van Humbeeck (33) werd gerealiseerd, was in de pedagogische pers reeds ernstig voorbereid. In dat verband zal men overigens een grote betekenis toeschrijven aan het werk dat de "Ligue de l'enseignement" heeft gepresteerd.

Een meer algemene inhoud, een wijder gezichtsveld, een grondiger aanpak, dat alles wijst erop dat in de hier besproken pedagogische pers een nieuwe generatie aan het woord kwam. Haar kolommen werden overwegend door onderwijzers gevuld, onderwijzers die in een kweekschool hun opleiding hadden gekregen. De jonge generatie was meer onderlegd dan de vorige. Ze affirmeerde zich ook naar buiten. Dat verklaart mede het brede publiek en de langere levensduur van verschillende periodieken, waarvan sommige ook in het buitenland afzet vonden.

Politieke organen vallen in de pedagogische pers uit de jaren zestig en zeventig uiteraard niet aan te wijzen, maar wel hebben de bladen doorgaans stelling genomen ten aanzien van problemen waarover de publieke opinie verdeeld was en waar levensbeschouwelijke verschillen zich lieten gelden. Het al of niet invoeren van de leerplicht was b.v. een dergelijk probleem. Dat *L'Abeille* en *Le Progrès* er aanvankelijk niet voor gewonnen waren, maar in de jaren zeventig van opinie veranderden, kan terzake symptomatisch worden genoemd. Men trof toen immers slechts drie periodieken aan die er tegen gekant bleven : *L'Éducateur*, *De Nieuwe School- en Letterbode* en *De School*. Nog veel sterker wordt men evenwel gefraspeerd, wanneer men nagaat welke positie de in 1878 verschijnende periodieken het jaar nadien hebben gekozen t. a. v. de beruchte zgn. ongelukswet : drie ervan spraken zich negatief uit, acht positief, terwijl de organen van de "Ligue de l'enseignement" en van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond de regeringsmaatregelen evenzeer toejuichten ! Dat wil nochtans niet zeggen dat al die bladen tijdens de voorafgaande jaren op een herziening van de wet van 1842 in radicaal-liberale geest hebben aan-

(33) Cfr. *infra*, 302.

gestuurd. Sommige, zoals b.v. *L'Education populaire*, *Het Onderwijs* of *L'Avenir*, deden het wel, de meeste echter niet (34). In vele gevallen bleef men met het regime van de openbare school vrede nemen, omdat de traditionele opvatting over het belang van de godsdienst in de opvoeding doorwerkte. Was de antigodsdienstige tendens niet overwegend, dan vond de antiklerikale echter meer en meer ingang. Een resoluut katholiek orgaan als *De Nieuwe Scholen* en *Letterbode* stond wel niet geïsoleerd, maar had toch geen evenwaardige strijdgenoot. In globo bleken de periodieken overwegend liberaal gekleurd, of liberaal getint. Men verlieze daarbij niet uit het oog, dat de stromingen die op de inhoudelijke onderwijsvernieuwing waren gericht hoofdzakelijk van het liberale milieu zijn uitgegaan.

Voor de jaren zestig en zeventig moeten nog enkele jaarboeken of almanaken worden vermeld, alle Franstalig: het *Annuaire de l'enseignement moyen et primaire* (1866), het *Annuaire de l'enseignement primaire et normal* (1871), het *Annuaire de l'enseignement primaire* (1878), de *Almanach de l'enseignement pour 1878* en het *Annuaire de l'instruction publique* (1878-1879). Behalve in het laatste geval is het, naar alle waarschijnlijkheid, telkens bij één poging gebleven.

De sector van het buitengewoon onderwijs was in de pedagogische pers niet sterk vertegenwoordigd, een verschijnsel dat geen verwondering zal wekken. Wat te signaleren valt, betreft bovendien uitsluitend gehoorgestoorden en visueel gehandicapten. Als een eerste poging moeten twee publikaties worden beschouwd die van het instituut te Brugge zijn uitgegaan: *Le sourd-muet et l'aveugle* (1837-1841) en het daarbij aansluitende *Annuaire de l'Institut des sourds-muets et des aveugles* (1840-1841). De nog veel verspreide vooroordelen inzake doven- en blindenonderwijs werden daarin bestreden, maar de tijd was blijkbaar nog niet rijp. Pas in 1865 zag het *Annuaire de l'Institut royal des sourds-muets et des aveugles*, te Luik, het licht. In dit jaarboek, dat tot na 1900 is blijven doorlopen, vindt men uitvoerige informatie over de Luikse instelling, maar ook meer algemene gegevens, zoals in verband met de controverse rond de methoden voor het dovenonderwijs. Enigermate ermee verbonden was *L'Interprète des sourds-muets* (1872), periodiek die een band wilde leggen onder alle gehoorgestoorden, of ze al dan niet in instituten verbleven. Een succes schijnt dat echter niet te zijn geweest.

Op het terrein van de volwassenenvorming vallen diverse periodieken te vermelden die getuigen van een verschijnsel dat typisch moet worden genoemd voor de tweede helft van de 19de eeuw: de liberale bekommernis voor de morele en intellectuele verheffing van de arbeiders. De realisatie van die doelstelling werd nagestreefd door het organiseren van veelvuldige volksvoordrachten en bijkomende activiteiten. Meer dan één vereniging heeft zich daar speciaal op toegelegd. Wanneer zij tot de publikatie van een periodiek besloten, dan werd die als onmisbare aanvulling van het ondernomen werk beschouwd.

(34) Het positie kiezen vóór de regering, tijdens de schoolstrijd, moet dus in belangrijke mate worden verklaard door de katholieke hetze tegen de als ongodsdienstig voorgestelde openbare school en haar leerkrachten.

BUITENGEWOON ONDERWIJS

18 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

LE SOURD-MUET ET L'AVEUGLE

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES SOURDS-MUETS ET DES AVEUGLES

ANNUAIRE DE L'INSTITUT ROYAL DES SOURDS-MUETS ET DES AVEUGLES

L'INTERPRETE DES SOURDS-MUETS

VOLWASSENENYORMING

18 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

BULLETTIN DES CONFERENCES PUBLIQUES ET GRATUITES DE VERVIER

CAUSERIES POPULAIRES

JOURNAL FRANKLIN

LE SOIR

BULLETTIN DES SOIREES POPULAIRES DE VERVIER

BULLETTIN DES REUNIONS POPULAIRES DE MONS

L'EDUCATION POPULAIRE

187

188

1940

189

1900

1891

1903

Een eerste soortgelijke periodiek was het *Bulletin des conférences publiques et gratuites de Verviers* (1863-1864), dat aansloot op voordrachten die te Verviers sedert 1862 werden gehouden. Het publiceerde samenvattingen van de conferenties van het seizoen 1863-1864. Ook te Sint-Joost-ten-Node hadden zulke sedert 1862 geregeld plaats. De *Causeries populaires* (1865-1868) beperkten zich aanvankelijk tot de publikatie van de aldaar gehouden lezingen en brachten daarna ook de tekst of de samenvatting van elders georganiseerde voordrachten. Zeer diverse onderwerpen werden aangesneden, met de bedoeling onder de werklieden kennis te verspreiden. Te Luik kwam de "Société Franklin" eind 1865-begin 1866 tot stand. Van januari 1867 af publiceerde zij een orgaan dat in de rij van analoge periodieken een vooraanstaande plaats heeft ingenomen; het *Journal Franklin* (1867-1940). Het was niet alleen een echo van conferenties en cursussen; het publiceerde ook vulgariserende artikelen en gaf voorlichting betreffende sociale instellingen en sociale problemen. Dat alles gebeurde in een liberaal-kapitalistische, anti-socialistische geest. Ook aan onderwijsorganisatorische aangelegenheden heeft het blad aandacht besteed.

Te Brussel verscheen eind 1867 *Le Soir*, een blad dat ten gerieve van de arbeiders alle initiatieven wilde aankondigen die in de hoofdstad inzake volwassenenvorming werden genomen.

Zeer groot is het succes geworden van het *Bulletin des soirées populaires de Verviers* (1871-1900), orgaan van het in 1866 tot stand gekomen "Oeuvre des soirées populaires". De bedoelingen van de vereniging waren dezelfde als te Luik, haar initiatieven even zo verscheiden. Het blad zelf had aanvankelijk weinig allure, maar kreeg dat spoedig wel. Het zorgde, naast de vulgarisatie, ook voor literaire verpozing.

Begin 1877 hebben in Henegouwen twee analoge periodieken het licht gezien. Het *Bulletin des réunions populaires de Mons et du Hainaut* (1877-1891) was de spreekbuis van de te Bergen eind 1876 opgerichte "Cercle", die op zijn beurt volksvoordrachten organiseerde en in zijn blad voor leerrijke en ontspannende lectuur zorgde. *L'Education populaire* (1877-1891) werd tot in 1878 gepubliceerd als tijdschrift van de "Société des conférences de l'école industrielle de Charleroi", eveneens eind 1876 tot stand gekomen. Daarna werd het een particuliere onderneming, die in beginsel nochtans hetzelfde doel bleef nastreven: volwassenenvorming, meer bepaald moralisatie van de arbeiders.

In alle genoemde bladen en verenigingen herkent men dezelfde tendens en dezelfde liberale inspiratie. Analoge katholieke organen kunnen daar, voor zover wij weten, niet tegenover worden gesteld. Het is bekend dat ook sociaal-katholieke initiatieven tot ontwikkeling waren gekomen (35), maar periodieken schijnen die kringen niet te hebben uitgegeven. In het najaar van 1867 kwam de "Fédération des oeuvres populaires chrétiennes" tot stand (36). Haar orgaan was *L'Economie chrétienne* (1869-1879). Dit maandblad bevat

(35) Cfr. R. REZSOHAZY, *Origines et formation du catholicisme social en Belgique 1842-1909* (Leuven, 1958. Université de Louvain, Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 4e série, fasc. 13) 48-58.

(36) Sedert 1870 "Fédération des sociétés ouvrières catholiques belges" geheten. Cfr. K. VAN ISACKER, *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde 1863-1884* (Antwerpen, 1955) 120-133; REZSOHAZY, o. c., 67-71.

heel wat informatie over de katholieke werkliedenverenigingen, maar het richtte zich tot de leidende klasse, niet tot de arbeiders zelf. Zijn inhoud was op sociale en sociaal-economische kwesties afgestemd. Het kon hier dan ook niet in aanmerking komen. Een poging om van *De Werkman*, uit Aalst, een bondsorgaan te maken, is mislukt. Dit godsdienstig weekblad, sedert 1872 uitgegeven, werd reeds gekarakteriseerd (37). Wij hebben het, misschien ten onrechte, niet opgenomen.

In de sectoren waarvan hierboven een overzicht werd gegeven konden we een aantal periodieken niet onderbrengen : periodieken die op alle onderwijs-niveaus betrekking hadden, of die zich op een deelaspect van het onderwijs toespitsten, of die schriftelijk onderwijs verzorgden; andere nog, die zich met al dan niet schoolse opvoedingsproblemen inlieten. Die verschillende soorten worden nu verder besproken.

Het was niet de bedoeling, in onderhavige publikatie overheidsuitgaven met betrekking tot het onderwijs op te nemen. Het *Bulletin administratif du ministère de l'Intérieur* (1847-1884) moest nochtans een plaats krijgen. Maandelijks publiceerde het, sedert 1849 (38), de officiële akten en bijbehorende stukken die op het onderwijs betrekking hadden, zodat het voor de geschiedenis daarvan een belangrijke bron betekent.

Zich richtend tot alle niveaus, van laag tot hoog, was de methode die als universeel onderwijs van J. Jacotot (39) bekend staat. Uit de jaren 1820 vallen twee publikaties in dat verband te signaleren : de *Annales de l'enseignement-universel* (1824-1825), te Antwerpen uitgegeven en van kleine draagwijdte, en het *Journal de l'émancipation intellectuelle*, in 1829-1830 te Leuven gepubliceerd en waarschijnlijk van grotere betekenis. Zoals Jacotot zelf verhuisde het naar Parijs, dat tijdens de jaren dertig het propagandacentrum was van het universeel onderwijs. In België probeerde J. F. X. Würth (40) het "jacotisme" in de loop van de jaren veertig nieuw leven in te blazen, echter tevergeefs. Dat gebeurde vooreerst in de *Courrier des campagnes* (1842-1844), uit Visé, een weekblad van lokale betekenis, dat echter in 1843-1844 sterk overwegend aan het onderwijs was gewijd en een instrument werd van propaganda voor het universeel onderwijs. Het werd opgevolgd door *L'Abeille, Journal de l'industrie, de l'agriculture et de l'enseignement*, te Luik in 1844 uitgegeven. Würth zelf ging echter verder met de *Moniteur des familles et de l'instruction publique* (1844-1847), eveneens te Luik gepubliceerd. Dit tijdschrift was een onderdeel van de bredere actie die hij ten voordele van de zgn. intellectuele ontvoogding in de lijn van Jacotot ondernam. Het bevat daarover dan ook diverse informatie. De hoofdbrok bestond niettemin in een reeks samenvattingen en chrestomathieën, ten gebruike van "la petite famille jacotique". Voor de ontwikkeling van het onderwijs heeft het "jacotisme" heel

(37) Cfr. L. WILS, *Het daensisme, de opstand van het Zuidvlaamse platteland* (Leuven, 1969, Davidsfonds, Keurreeks, 110) 22-25; H. LIEBAUT, *Repertorium van de pers in het arrondissement Aalst 1840-1914* (Leuven-Parijs, 1967, Interuniversitair Centrum voor hedendaagse geschiedenis, Bijdragen, 41) 86-89.

(38) Echter met ingang van augustus 1847. Bovendien werd tussen 1861 en 1872 een retrospectieve reeks gepubliceerd, lopend over de periode 1830-1847.

(39) Cfr. *infra*, 85.

(40) Cfr. *infra*, 128-129.

UNIVERSEEL ONDERWIJS

18.17. 18.19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78.

ANNALES DE L'ENSEI-
GNEMENT UNIVERSEL []

JOURNAL DE L'EMANCIPATION
INTELLECTUELLE []

COURRIER DES CAMPAGNES []

L'ABEILLE []

MONITEUR DES FAMILLES ET DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE []

weinig betekenis gehad.

Het programma voor het lager onderwijs, zoals door de wet van 1842 voorgeschreven, omvatte godsdienst en zedenleer, lezen, schrijven, het wettelijk stelsel van maten en gewichten, rekenen en moedertaal. De reeks van verplichte vakken zou pas in 1879 worden uitgebreid. In feite lasten de scholen echter tevoren reeds andere vakken in. Vergeleken met aardrijkskunde en geschiedenis, zijn zang, tekenen en gymnastiek nochtans ten achter gebleven. Juist op deze terreinen heeft een aantal tijdschriften iets willen doen.

Aan zang en muziek hebben sommige algemenere periodieken voor het lager onderwijs wel wat aandacht geschonken, wat o. m. tot uiting kwam in de publikatie van schoolliederen. Speciaal tot bevordering van het zangonderwijs schijnt *L'Orphée des écoles primaires et des maisons d'éducation* (1854) bestemd te zijn geweest. Twintig jaar later hadden de *Nieuwe koren en liederen* (1874-1878 ?) en de *Chants et choeurs* (1875) dezelfde bedoeling. Uit de sector van het muziekonderwijs zij het *Annuaire du Conservatoire royal de musique de Bruxelles* vermeld. Dit jaarboek, gepubliceerd sedert 1877, was vermoedelijk het enige in zijn soort.

Aan het tekenonderwijs was *Le dessin mis à la portée de tous* (1863) volledig gewijd. De organisatie en de oriëntatie van dat onderwijs was in de beginjaren zestig een actuele aangelegenheid. Het blad, waarvan slechts het eerste nummer werd teruggevonden, was een propagandamiddel voor de opvattingen van H. Hendrickx (41), wiens methode in het lager onderwijs wel ingang heeft gevonden. Inzake het onderwijs in de plastische kunsten kunnen wij verder enkele periodieke administratieve publikaties aanstippen: de jaarverslagen van de academies te Antwerpen (sedert 1824-1825), te Brussel (1840/1841-1868/1869) en te Leper (1868-1869). Terwijl verschillende onderwijsinstellingen in de 19de eeuw de gewoonte hebben aangenomen bepaalde stukken te publiceren (42), hebben wij alleen uitgaven in aanmerking genomen waarin men een jaarverslag aantreft. Dat zijn voor het kunstonderwijs de drie genoemde reeksen (43).

Voor de gymnastiek heeft meer dan één tijdschrift betekenis gehad. De eerste twee, *Le Gymnaste belge* (1865-1874) en *Volksheil* (1873-1895), stamden beide uit Antwerpen, het centrum van de niet-amateuristische gymnastiekbeoefening. Na elkaar fungeerden ze als officieel orgaan van de in 1865 opgerichte Belgische Turnbond. *Le Gymnaste belge* heeft aan het turnonder-

(41) Cfr. *infra*, 310-313.

(42) Een verslag van een prijsuitdeling in athenea, middelbare scholen, pensionaten en colleges vindt men geregeld terug. Meestal gaat het alleen om een palmares. Soms kwam er ook de tekst bij van een toespraak, gehouden door een overheidspersoon of door een lid van het personeel. Nu en dan werd ook een cantate opgenomen. De redevoeringen werden veelal ook afzonderlijk gedrukt. Dergelijke publikaties vielen buiten ons bestek.

(43) Voor Brugge bestaan alleen redevoeringen en palmaressen (KB en SBB). Voor Gent eveneens (UBG, P 1714 en G 149088-11: *Programm. de la distribution des prix (de l'Académie royale de Gand*. Alleen tussen 1856 en 1862 werd daarin ook een verslag opgenomen. We hebben dat niet behandeld terwille van de meer dan jaarlijkse periodiciteit: de publikatie uit 1856 bevat een verslag over 1853-1856, die van 1858 één over 1860, terwijl die uit 1862 over 1860-1862 loopt.

MUZIEK

18 17 16 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

L'ORPHEE DES ECOLES PRIMAIRES

NIEUWE KOREN EN LIEDEREN

CHANTS ET CHOEURS

ANNUAIRE DU CONSERVATOIRE DE BRUXELLES

?

?

heden

PLASTISCHE KUNSTEN

18.17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

(ACADEMIE SCHONE
KUNSTEN. ANTWER-
PEN. VERSLAG)

(ACADEMIE SCHONE KUNSTEN. BRUSSEL. VERSLAG)

LE DESSIN MIS A LA PORTEE DE TOUS

(ACADEMIE SCHONE KUNSTEN. IEPER. VERSLAG)

□

□ ?

LICHAMELIJKE OPVOEDING

18.17 18.19.20 21.22.23 24.25.26.27.28 29.30.31.32.33 34.35.36.37.38.39.40.41.42.43.44.45.46.47.48.49.50.51.52.53.54.55.56.57.58.59.60.61.62.63.64.65.66.67.68.69.70.71.72.73.74.75.76.77.78

LE GYMNASTE BELGE

1895

BULLEIN DE LA SOCIETE PROTECTRICE DE L'ENFANCE

1895

VOLKSHÉIL

1895

LA GYMNASTIQUE

1879

LE MEDECIN DES FAMILLES

1879

LA GYMNASTIQUE SCOLAIRE

1914

wijs in de scholen aandacht besteed en voor het verplicht maken daarvan geijverd, een aangelegenheid die tijdens de jaren zeventig voor het lager onderwijs actueel werd. Het beklemtoonde daarbij de noodzaak van de opleiding van vakleraren. Verder propageerde het een bepaalde methode, nl. die van zijn redacteur, J. Happel (44), methode die sterk verschilde van die waarheen de voorkeur van de overheid uiteindelijk is uitgegaan : het systeem van G. Docx (45). *Volksheil* werkte in dezelfde richting verder, maar evenmin met succes. Na 1884 heeft dit blad zich met de problemen van de schoolgymnastiek dan ook niet meer bemoeid. Van de aanvang af was het overigens in de eerste plaats een bondsorgaan, over het verenigingsleven informerend, en een turnvakblad dat voor de gymnastiekbeoefenaars een leidraad wilde zijn, een wetenschappelijk verantwoorde oefenmethode propageerde en tot de opbouw van een Nederlandse vaktaal bijdroeg. Veel minder betekenis had *La Gymnastique* (1875-1877), dat tijdelijk als Franstalig orgaan van de Belgische Turnbond dienst deed. Met het eigenlijke onderwijs heeft het zich haast niet bemoeid.

Een heel andere allure had daarentegen *La Gymnastique scolaire*, een blad dat terwille van zijn bredere opzet reeds ter sprake werd gebracht. Het was de spreekbuis van de "Fédération des propagateurs de la gymnastique scolaire". Door Docx geleid, propageerde het uiteraard diens opvattingen. Het heeft zich met de organisatie van het turnonderwijs en met al wat daarbij te pas kwam van zeer nabij ingelaten. Naast theoretische publiceerde het ook praktische bijdragen, met de bedoeling het schoolturnen te stimuleren en te vergemakkelijken.

Tot het terrein van de lichamelijke opvoeding kan men nog twee publikaties rekenen. Het *Bulletin de la Société protectrice de l'enfance* (1869-1871) ging uit van een vereniging die zich het lot van zuigelingen aantrok en die, meer algemeen, het oog had op de kinderbescherming. Haar poging om ook *Annales* uit te geven is in 1871 mislukt. *Le Médecin des familles et des maisons d'éducation* (1877-1879) gaf de bedoeling te kennen, een leidraad te worden voor het onderwijs in de hygiëne. De bekommernis voor de lichamelijke verzorging van de schoolkinderen is er evenwel haast onmiddellijk op de achtergrond geraakt.

Drie tijdschriften kunnen als de aanzet van het schriftelijk onderwijs worden beschouwd. *Le Maître populaire* (1866-1867 ?) publiceerde aan de ene kant nuttige en aangename lectuur en wilde zijn lezers aan de andere kant de mogelijkheid bieden tot het aanleren van vreemde talen. Het blad verzorgde een cursus Engels en een cursus Duits, terwijl één die voor het Nederlands werd gepland wegens onvoldoende belangstelling is uitgebleven. Een "cours pratique et élémentaire pour apprendre la langue néerlandaise, sans l'aide d'un maître" bracht dan juist *Le Flamand* (1870-?), door een onderwijzer verzorgd. Tenslotte bood *Le Maître populaire de style et de composition littéraire* (1871-1875) een cursus in Franse taal : theorie en oefeningen voor diverse niveaus.

Uit de hier behandelde periode valt één periodiek aan te wijzen die de meisjesopvoeding centraal heeft gesteld : *Education de la femme* (1862-1864), met

(44) Cfr. *infra*, 351.

(45) Cfr. *infra*, 559.

SCHRIFTELIJK ONDERWIJS

18 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

LE MAITRE POPULAIRE

LE FLAMAND

LE MAITRE POPULAIRE DE STYLE...

o. m. buitenlandse medewerking door Isabelle Gatti de Gamond (46) geredigeerd. Dat tijdschrift belichtte de taak van de vrouw, trok de aandacht op sociale problemen in verband met de werkende vrouw, brak een lans voor de belangen van de onderwijzeressen en besprak inhoud en methoden van de schoolse opvoeding, vooral in de kindertuin en in de lagere school, maar ook in het middelbaar en normaalonderwijs.

In de meisjeskweekscholen werd *Education de la femme* verspreid ter vervanging van het *Journal de l'éducation nouvelle* (?-1862). Over dit blad is echter vrijwel niets bekend. Hetzelfde geldt voor *Le Trésor de la famille*, dat in 1876 verscheen.

Het zal duidelijk zijn geworden dat de pedagogische pers mettertijd een grotere variëteit is gaan vertonen, een verschijnsel dat men na het midden van de 19de eeuw moet situeren. Hoe de ontwikkeling na 1878 is verlopen, zal uit een volgend deel moeten blijken. Hier zij er nog even de aandacht op getrokken dat in onze kennis leemten blijven bestaan, doordat van diverse periodieken heel weinig en soms zelfs helemaal niets bleek terug te vinden. Talrijke depots werden onderzocht, maar dat hoeft niet uit te sluiten dat uit andere, wellicht onvermoede bewaarplaatsen of uit particulier bezit nog een en ander te voorschijn kan komen. Het is wenselijk dat ons dat eventueel wordt gesignaleerd, zodat we voor aanvullingen zorg zouden kunnen dragen.

(46) Cfr. *infra*, 306-307.

VARIA

16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78

BULLETIN ADMINISTRATIF DU MINISTERE DE L'INTERIEUR

1864

JOURNAL DE L'EDUCATION NOUVELLE

1 1 1 1

EDUCATION DE LA FEMME

1 1

BULLETIN DE LA LIGUE DE L'ENSEIGNEMENT

→ heden
(Tribune
laïque)

ONDERRICHTINGSBOND

1 1

LE TRESOR DE LA FAMILLE

1 1

ALFABETISCHE LIJST VAN DE BEHANDELDE PERIODIEKEN
(volgens hun oorspronkelijke titel)

	Blz.
L'Abeille (1844)	146
L'Abeille (1855 - 1891)	200
Almanach de l'enseignement pour 1878	554
L'Ami des écoles et des familles (1843-1844)	135
Annales Academiae Gandavensis (1817-1828)	63
Annales Academiae Leodiensis (1817-1827)	64
Annales Academiae Lovaniensis (1817-1826)	65
Annales de l'enseignement public (1856 - 1858)	233
Annales de l'enseignement - universel (1824-1825)	86
Annales des universités de Belgique (1842-1863)	124
Annuaire du Conservatoire royal de musique de Bruxelles (1877-heden)	526
Annuaire de l'enseignement moyen (1849-1857)	170
Annuaire de l'enseignement moyen et primaire (1866)	355
Annuaire de l'enseignement primaire (1878)	555
Annuaire de l'enseignement primaire et normal (1871)	422
Annuaire de l'Institut des sourds-muets et des aveugles (1840-1841)	105
Annuaire de l'Institut royal des sourds-muets et des aveugles (1865-1902)	316
Annuaire de l'instruction publique (1878-1879)	556
Annuaire de l'Université de Liège pour l'année 1830	89
Annuaire de l'Université de Liège (1860)	275
Annuaire de l'Université Catholique de Louvain (1837-1969)	93
L'Avenir (1876-1887)	515
De Beschaving (1873-1876)	492
Bibliothèque des instituteurs (1819-1841)	65
Bulletin administratif du ministère de l'Intérieur (1847-1884)	164

Bulletin des conférences publiques et gratuites de Verviers (1863-1864)	313
Bulletin de la Fédération générale des instituteurs belges - Bulletin van den Algemeenen Belgischen Onderwijzersbond (1877-1906)	530
Bulletin [de la] Ligue de l'enseignement (1865-1962)	327
Bulletin [van de] Onderrichtsbond (1947)	350
Bulletin des réunions populaires de Mons et du Hainaut (1877-1891)	547
Bulletin de la Société protectrice de l'enfance (1869-1871)	414
Bulletin des soirées populaires de Verviers (1871-1900)	426
Causeries populaires (1865-1868)	324
Chants et choeurs (1875)	514
Courrier des campagnes (1842-1844)	128
Le Dessin mis à la portée de tous (1863)	310
Discours prononcé par [le] recteur de l'Université de Liège, à la cérémonie de la réouverture des cours de cette université (1849/1850-heden)	172
Distribution des prix de l'Académie royale des beaux-arts de Bruxelles (1840/1841-1868/1869)	106
L'Ecole pratique (1876-1877)	524
L'Ecole primaire (1874-1914)	499
L'Educateur (1870-1871)	416
Education de la femme (1862-1864)	306
L'Education moderne (1865)	322
L'Education populaire (1870)	418
L'Education populaire (1877-1903)	535
L'Enseignement industriel (1866-?)	362
Le Flamand (1870-?)	422
Le Guide des écoles primaires (1841 ?-1847 ?)	122
Le Gymnaste belge (1865-1874)	351
La Gymnastique (1875-1877)	511

La Gymnastique scolaire (1878-1914)	557
L'Interprète des sourds-muets (1872)	451
Journal de classe (1866-1871)	360
Le Journal des écoles (1864)	315
Journal des écoles moyennes et des écoles primaires (1857-1861)	237
Journal de l'éducation nouvelle (1861 ?-1862)	304
Journal de l'émancipation intellectuelle (1829-1830)	89
Journal Franklin (1867-1940)	379
Journal des instituteurs (1843-1855)	131
Journal de l'instruction élémentaire (1848-?)	167
Journal de l'instruction publique (1845-1850)	150
Maendblad voor onderwyzers (1844)	147
Le Maître populaire (1866-?)	360
Le Maître populaire de style et de composition littéraire (1871-1875)	423
Le Médecin des familles et des maisons d'éducation (1877-1879)	551
La Médecine libre (1875-1876 ?)	513
Mémorial des instituteurs primaires (1846-1847)	154
Mengelstoffen ter bevoordering van onderwys en opvoeding, tael- en letterkunde (1832-1834)	90
Le Messenger des écoles primaires du Hainaut (1846-1891)	155
De Middelaer (1840-1843)	107
Moniteur de l'enseignement (1849-1856)	177
Le Moniteur de l'enseignement commercial (1854-?)	199
Moniteur des familles et de l'instruction publique (1844-1847)	142
Le Moniteur des instituteurs primaires (1872-heden)	453
Nederlandsche Bydraegen (1824-1830)	79
Nieuw Tydschrift voor opvoeding en onderwys (1858-1860)	270
Nieuwe Bydraegen voor onderwys en opvoeding (1852-1858)	183

Nieuwe Koren en liederen (1874-1878)	511
De Nieuwe School- en Letterbode (1872-1896)	441
Onderrichtingsbond (1866-1871)	363
Onderrichtsbond (1937)	349
Het Onderwijs (1870-1872)	420
L'Orphée des écoles primaires et des maisons d'éducation (1854)	200
Le Progrès (1861-1888)	276
Rapport annuel. Ecole industrielle de Gand. Jaarlyksch verslag. Stads Nyverheidsschool van Gent (1862? - 1906?)	304
Rapport présenté en conformité de l'art. 11 du règlement organique, par le directeur [de l'] Académie royale et école professionnelle d'Ypres (1868-1869)	399
Revue de l'enseignement primaire (1841)	111
Revue de l'instruction publique en Belgique (1856-1914)	222
Revue pédagogique de l'enseignement rationnel (1853-1856)	195
De School (1873-1879).	495
De Schoolbode van West-Vlaanderen (1877-1878)	529
De Schoolkronyk (1847)	167
De School- en Letterbode (1844-1855)	135
Le Soir (1867-?)	398
Le Sourd-muet et l'aveugle (1837-1841)	103
De Toekomst (1857-1898)	243
Le Trésor de la famille (1876)	525
La Tribune des instituteurs belges (1867-?)	394
Tribuné laïque (1962-heden)	343
Tydschrift der onderwyzers (1841-1851)	114
Université de Gand. Année académique... Séance solennelle. Discours prononcé par [le] recteur de l'Université de Gand (1853/1854-heden)	189
Université libre de Bruxelles. Année académique... Discours d'ouverture prononcé en séance publique (1867-1968/1969)	365

De Vereeniging (1868-1897)	400
Verslag der plegt van de uitdeiling der jaarlyksche pryzen, ter Koninklyke Akademie van Beeldende Kunsten, te Ant- werpen (1824/1825-heden)	76
Volksheil (1873-1895)	482
Waerheid en Licht (1857)	241

ANNALES ACADEMIAE GANDAVENSIS

1817/1818-1827/1828

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 914 B) : I (1817-1818) - XI (1827-1828).
UBG (G 1448/19) : I-XI (1), UBL (Y 1400) : I-IX, XI, UBLu (XIV. 27.1) :
I-XI.

II. e. FORMAAT : 18 x 13.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : elke rubriek is afzonderlijk gepaginieerd; één band telt 300 à 400 blz.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks (2).

III. a. BEGINDATUM : 1817-1818 (I).

EINDDATUM : 1827-1828 (XI) (3).

d en f. UITGEVER EN REDACTEUR : de secretaris van de Academische Senaat (4).

e. DRUKKER :

1817/1818 (I) : J. N. Houdin (Gent);

1818/1819 (II) - 1827/1828 (XI) : P. F. De Goesin-Verhaeghe (Gent).

IV. KARAKTERISERING

In uitvoering van artikel 162 van het "Reglement op de inrigting van het hoger onderwijs in de Zuidelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden" (K. B. 25 september 1816) waren de drie pas opgerichte rijksuniversiteiten (Gent, Luik en Leuven) verplicht een jaarboek uit te geven "tot opwekking van den naijver, zoo wel als ter proeve" der maatregelen die genomen werden "tot aanmoediging en ondersteuning der studien" (5). Artikel 163 legde de inhoud vast van die *Annales*. "Deze jaarboeken zullen bestaan : 1. Uit de redevoering, met welke de rector jaarlijks zijnen post nederlegt (. . .); 2. Uit de bekroonde prijsvragen (. . .); 3. Uit eene lijst der *inaugurale* of andere *sub praesidio* vervaardigde dissertatien, welke dat jaar aan de akademie zijn uitgegeven. Deze jaarboeken zullen altijd voorafgegaan zijn van eene lijst der in dat jaar gefungeerd hebbende professoren, en van een programma der lessen, welke aan de hooge school gehouden zijn" (6).

Het valt dus niet te verwonderen dat de *Annales Academiae Gandavensis* steeds het hierboven gestelde stramien volgen. Het grootste deel ervan wordt

(1) In de UBG bovendien nog twee onvolledige collecties : Acc 35576 en G 24327.

(2) De *Annales* verschenen meestal het jaar dat volgde op het academiejaar waarop ze terugvloegen. Dl. I werd gedrukt in 1819, enz.

(3) Dl. XI verscheen pas in 1831. De verandering van politiek regime bracht mee dat de publikatie niet werd voortgezet.

(4) *Reglement op de inrigting van het hooger onderwijs in de Zuidelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden* ('s-Gravenhage, 1816) 120 en 152. De secretaris werd elk jaar verkozen.

(5) *Id.*, 120. Daarmee werd de publikatie bedoeld van de antwoorden, bekroond in de wedstrijden die onder de studenten werden uitgeschreven.

(6) *Id.*, 120 en 122.

ingenomen door de integrale tekst van de verhandelingen, bekroond in de jaarlijkse prijsvragen. Daarnaast vindt men er ook de inaugurale redevoeringen van de professoren en de acta van de Academische Senaat in verband met de voorstellen die hij aan het College van Curatoren deed tot benoeming van zijn secretaris en van de Rector Magnificus (7). De *Annales* van 1817-1818 bevatten daarenboven de officiële akten die aan de stichting van de universiteit voorafgingen. De samenstelling van het College van Curatoren vindt men aangegeven in de jaren 1817-1818, 1826-1827 en 1827-1828.

ANNALES ACADEMIAE LEODIENSES

1817/1818-1826/1827

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 915B) : I (1817-1818) - X (1826-1827).
KB (III 94123B) : I-X. UBG (Acc 4858) : I-X. UBL (Y 1002) : I-X. UBLu
(Rés. Univ. 165 C) : I-X. UBLu (1321 C) : I-X.
- II. e. FORMAAT : 16,5x13,5.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : iedere rubriek is apart gepagineerd;
een band beslaat 200 à 500 blz.
g. PERIODICITEIT : jaarlijks (1).
- III. a. BEGINDATUM : 1817-1818 (I).
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 1826-1827 (X) (2).
d en f. UITGEVER EN REDACTEUR : de secretaris van de Academische Senaat.
e. DRUKKER : P.-J. Collardin (Luik).
h. MEDEWERKER : Villenfagne de Ingihoul, H. baron de (3) : 1820-1821.

IV. KARAKTERISERING

De inhoud van de *Annales* van de rijksuniversiteit te Luik is analoog aan die van de Gentse. Acta van de Academische Senaat komen echter niet voor, terwijl de lijst der curatoren steeds wordt opgenomen. Apart vermeld uit IV (1820-1821) zij een artikel van H. de Villenfagne de Ingihoul, 'Sur l'université de Liège et sur les frères de la vie commune et les pères jésuites qui tinrent des écoles dans cette ville, lesquelles furent très fréquentées' (8 blz.).

(7) Voor de samenstelling van de academische overheid, zie G. SANDERS, *De Rijksuniversiteit te Gent anderhalve eeuw jong, Rijksuniversiteit Gent, 1817-1967* (Gent, 1967) 11, en K. DE CLERCK, *De stichting van de Gentse Universiteit, Hoofdmomenten uit de ontwikkeling van de Gentse Rijksuniversiteit (1817-1967)* (Gent, 1967) 13.

(1) Zelfde opmerking als voor de *Annales Academiae Gandavensis*.

(2) X (1826-1827) werd gedrukt in 1829, zodat men kan aannemen dat ingevolge de Belgische omwenteling verdere publikatie is uitgebleven.

(3) Lid van het College van Curatoren van de universiteit te Luik.

ANNALES ACADEMIAE LOVANIENSIS

1817/1818-1825/1826

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 916 B) : I (1817-1818) - IX (1825-1826)
(1). UBG (Acc 4859) : I-IX. UBL (CA, HY 4) : I-IX. UBLu (XIV.24.1) :
I-IX.

II. e. FORMAAT : 17x12.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : Iedere rubriek is afzonderlijk gepagineerd; elke band bevat 500 à 900 blz.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks (2).

III. a. BEGINDATUM : 1817-1818 (I).

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 1825-1826 (IX) (3).

d en f. UITGEVER EN REDACTEUR : de secretaris van de Academische Senaat.

e. DRUKKER :

1817/1818 (I) - 1819/1820 (III) : P. J. De Mat (Brussel).

1820/1821 (IV) : P. J. De Mat (Leuven).

1821/1822 (V) : C. J. De Mat (Leuven).

1822/1823 (VI) - 1825/1826 (IX) : Vanlinthout et Vandezande (Leuven).

IV. KARAKTERISERING

De opzet en de indeling van de Leuvense *Annales* zijn dezelfde als die van de Gentse en de Luikse. De samenstelling van het College van Curatoren wordt niet weergegeven. Vermeld zij de publikatie, in II (1818-1819), van de statuten der universiteitsbibliotheek.

BIBLIOTHEQUE DES INSTITUTEURS

1819-1834, 1841

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 2055 B) : II (1820) - XVI (1834). CANISIANUM, Maastricht (opgenomen in : Theologische Hogeschool, Amsterdam) : I (1819) - XII (1830). UBA (677 a 8-10 PB) : VI (1824) - VIII (1826). UBL (Z 4946) : VI, 4 (1824); VII (1825); VIII, 10-12 (1826); IX (1827) - X (1828); XI, 5-6, 9 (1829). UBLu (XV. 154. 27) : VI (1824) - XII (1830). UBM (70/1) : I (1819) - XVI (1834); [XVII] (1841).

II. a. ONDERTITEL :

1819 (I)-1824 (VI) : Ouvrage utile à tous ceux qui sont chargés directe-

(1) I (1817-1818) en II (1818-1819) vormen één band en werden gedrukt in 1821; VIII (1824-1825) en IX (1825-1826) bestaan elk uit twee banden.

(2) Zelfde opmerking als voor de *Annales* van Gent en Luik.

(3) IX (1825-1826) werd gedrukt in 1827. Het is ons niet bekend of er meer delen verschenen zijn, zoals voor Gent en Luik.

- ment ou indirectement de l'éducation de la jeunesse.
 1825 (VII)-1826 (VIII) : Journal officiel de l'instruction moyenne et primaire dans les provinces wallones (sic).
 1827 (IX)-1830 (XII) : Journal de l'instruction moyenne et primaire dans les provinces wallones (sic).
 1831 (XIII)-1834 (XVI) : Journal de l'instruction primaire.
 1841 [XVII] : Publication consacrée au développement de l'instruction primaire en Belgique.
- b. VIGNET : monogram HJH.
- c. MOTTO :
 1819 (I)-1824 (VI) : Pénétrer les âmes de principes religieux; faire respecter les moeurs; former les jeunes coeurs à l'amour de la patrie, de l'ordre, de la tranquillité, de la justice; diriger les imaginations vers les arts utiles, l'industrie et le commerce; affermir les jeunes courages, pour nous donner plus tard des hommes généreux, dévoués et fidèles : tel est le but des nouvelles institutions, comme ce dut être celui des anciennes.
- d. PRIJS :
 1819 : 3 fr (voor vier nummers) voor intekenaars uit de provincie Hene-gouwen; 3,50 fr in de andere provincies.
 Januari-februari 1820 : 4,50 fr of f 2 - per jaar.
 Maart 1820-(1830 ?) : 5 fr of f 2,50 per jaar voor intekenaars uit Hene-gouwen; f 0,50 meer in de andere provincies.
 1841 : 3 fr per jaar bij afname te Bergen; 3,25 fr via de postkantoren.
- e. FORMAAT : 15,5 x 9.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :
 1819 (I) : 64 of 52.
 1820 (II)-1824 (VI) : doorgaans 48; een enkele keer 38, 40, 44, 52 of 56.
 1825 (VII)-1831 (XIII) : doorgaans 32 of 48; soms 24, 34, 36, 40 of 52.
 1832 (XIV) : 32.
 1833 (XV) : 16, 24, 40 of 48.
 1834 (XVI) : 32, 56 en 80.
 1841 [XVII] : 16.
- g. PERIODICITEIT :
 September-december 1819 : maandelijks.
 1820 (II)-1824 (VI) : tweemaandelijks.
 1825 (VII)-1833 (XV) : maandelijks (4).
 1834 (XVI) : ongeregeld (5).
 1841 [XVII] : er is slechts één aflevering verschenen (6); het was de bedoeling dat andere op ongeregelde tijdstippen zouden volgen (7).
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
 Naar verluidt heeft het succes van de eerste drie jaargangen de verwach-
-
- (4) In 1833 zijn de afleveringen 1-2, 3-4, 9-10 en 11-12 tezamen verschenen.
 (5) De derde aflevering, tevens de laatste, verscheen vijf maanden na de vorige.
 (6) H. ROUSSELLE, *Bibliographie montoise. Annales de l'imprimerie à Mons depuis 1580 jusqu'à nos jours* (Bergen, 1858) 672.
 (7) "Les feuilles se délivrent et s'expédient au fur et à mesure de leur impression" : *Bibliothèque*, (1841) 2.

tingen overtroffen (8).

In 1823, 1824 en 1825 publiceerde het tijdschrift de lijst van zijn abonnees (9). Er werd toen respectievelijk voor 373, 409 en 469 exemplaren ingetekend (10). Het lezerspubliek bestond uit drie groepen. Veruit de minst belangrijke was die van particuliere belangstellenden (11). Een derde van het totaal (12) werd gevormd door officiële onderwijsinstanties of andere autoriteiten (13). De hoofdgroep - tussen 64 en 65 o/o van het totaal (14) - bestond uit onderwijzers (15). Dat waren hoofdzakelijk leerkrachten uit de provincie Henegouwen (16) : het aantal in andere provinciën was zeer klein (17). De *Bibliothèque* kan dus worden getypeerd als een periodiek die in het Henegouwse door de onderwijzers werd gelezen, maar die daarbuiten haast alleen door officiëlen werd geconsulteerd (18).

III. a. BEGINDATUM : 1. IX. 1819.

EINDDATUM : 1834 + één nummer in 1841.

b en c. STICHTER - EIGENAAR : Germain Benoît Joseph Raingo (19).

(8) *Bibliothèque*, IV (1822) 1.

(9) Motief : "Désirant faire connaître les personnes qui s'intéressent aux progrès de l'instruction primaire, et les instituteurs qui se montrent les plus zélés pour l'amélioration de l'enseignement. . ." : *Bibliothèque*, V (1823) 96.

(10) Ter vergelijking : de *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding, voornamelijk met betrekking tot de lagere scholen in de Vereenigde Nederlanden*, het officiële tijdschrift voor het lager onderwijs, telde aan het eind van 1825 niet meer dan 548 abonnees, van wie slechts 29 in de Zuidelijke Provinciën : DE VROEDE, o. c., 365.

(11) Enkele leraren, advocaten, notarissen en journalisten.

(12) In 1823, 1824 en 1825 respectievelijk 33.04, 32.95 en 32.22 o/o. Voor de berekening van deze en volgende percenten werd het aantal exemplaren dat via de boekhandel of de postkantoren werd besteld niet in aanmerking genomen; dit bedroeg respectievelijk 25, 54 en 78. Men mag aannemen dat het daarbij hoofdzakelijk gaat om abonnementen die door onderwijzers of particulieren werden genomen.

(13) De koning, ministers, de provinciegouverneur, de hoofdinspecteur over het lager en middelbaar onderwijs, de Commissies van Onderwijs, de schoolinspecteurs, arrondissementscommissarissen, burgemeesters en lagere ambtenaren, de rijkskweekscholen.

(14) In 1823, 1824 en 1825 respectievelijk 64.65, 64.22 en 64.96 o/o.

(15) Met inbegrip van enkele ondermeesters, taalmeesters en onderwijzeressen.

(16) Op het totaal aantal onderwijzers in 1823, 1824 en 1825 respectievelijk 88, 91.22 en 84.64 o/o.

(17) Respectievelijk 12, 8.77 en 15.35 o/o.

(18) Het aantal onderwijzers heeft, in 1825, alleen in Waals-Brabant enige betekenis gekregen : 34. Het hoogste aantal exemplaren dat via de boekhandel werd besteld kwam toen uit Luik : 32. Die kunnen meestendeels voor onderwijzers bestemd zijn geweest.

(19) Bergen 12. II. 1794 - Habay-la-Vieille 22.X.1866. Leraar aan het college te Bergen sedert 1812, directeur sedert 1831. Lesgever van de normaalcursussen te Bergen 1819-1830. Adjunct-secretaris van de Commissie van Onderwijs in Henegouwen 1825-1828, gewoon lid en schoolinspecteur 1828-1830. Organiseerde in 1836 te Bergen de "Ecole des Mines"; leraar aan die instelling (natuurkunde, aard- en delfstofkunde) tot 1850. Vervolgens directeur van een landbouwschool te Attart, daarna te Habay-la-Vieille, waar hij ook burgemeester werd. Secretaris en ondervoorzitter van de "Société des sciences, des arts et des lettres du Hainaut". Ridder in de Leopoldsorde 1859. Liet zich in met natuurwetenschappen, maar vooral met de ontwikkeling van het lager onderwijs. Fervent aanhanger van het Nederlandse onderwijsbeleid en dan ook

d. UITGEVER :

1819 (I)-1834 (XVI) : H. J. Hoyois, rue des Fripiers, n° 24, Mons.
1841 [XVII] : Librairie de Manceaux-Hoyois, Editeur, rue des Fripiers, n° 24, Mons.

e. DRUKKER :

1819-1834 : H. J. Hoyois, rue des Fripiers, n° 24, Mons.
1841 : Typographie d'Em. Hoyois.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : G. B. J. Raingo.

De officiële mededelingen en aankondigingen, die de *Bibliothèque* sedert 1823 publiceerde, werden bezorgd door A. van den Ende, hoofdinspecteur van het lager en middelbaar onderwijs (20). Deze oefende sedert ook toezicht uit over de beginselen van het blad inzake schoolbeleid : ze mochten niet strijdig zijn met die van de regering.

h. MEDEWERKERS :

Alvin-Moreau (21) : 1825	Lecocq, Charles (25) : 1819
Baudet, P. J. (22) : 1826-1828	L. X. : 1832
Bourgeois (23) : 1820	M. : 1826
F. N. : 1833	P. J. B. (= P. J. Baudet)
Godart, P. J. (24) : 1826-1827	T. J. D. : 1830.

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING (26) :

De publikatiekosten bleken al spoedig te zwaar voor Raingo. Via Van den Ende, die het belang van de periodiek voor de Waalse gewesten erkende, verkreeg hij voor 1820 een regeringstoelage van f 300 (K.B. van 2 september 1820). Met ingang van 1823 werd een jaarlijkse subsidie van f 200 toe-

orangist na 1830. Publiceerde een aanzienlijke reeks leerboekjes en handleidingen, die a. h. w. een volledige cursus vormen. Vele daarvan werden herhaaldelijk heruitgegeven, enkele in het Nederlands vertaald. Zijn *Mémoire sur les changemens opérés dans l'instruction publique depuis le règne de Marie-Thérèse jusqu'à ce jour* (Brussel, 1827) werd door de Académie Royale bekroond en uitgegeven. Een tweede bekroning viel in 1846 ten deel aan een van zijn werken over het vruchtbaar maken van de Kempen en van de Ardennen. Hij publiceerde in 1827 ook een Frans-Nederlands woordenboek.

- (20) 1768-1846. Verbonden aan het Agentschap van Nationale Opvoeding 1800, amanuensis, "commissaris tot de zaken van het lagere Schoolwezen en Onderwijs binnen het Bataafsch Gemeenebest" 1805, "inspecteur van het lager schoolwezen" 1808, inspecteur-generaal van de Keizerlijke Universiteit 1812, "commissaris voor de zaken van het middelbaar en lager onderwijs" 1814, hoofdinspecteur 1817-1832. "Vader" van de schoolwet van 1806, belangrijkste agent van de onderwijsvernieuwing in Noord en Zuid.
- (21) Onderwijzer te Sivry.
- (22) Van Henegouwse afkomst. Leraar wiskunde aan een instituut te Vaassen (Epe), in Gelderland.
- (23) Pensionaathouder te Rochefort.
- (24) Onderwijzer te Eigenbrakel.
- (25) 1775-1846. Lid van de Provinciale Staten van Henegouwen en 1820-1825 van de Eerste Kamer der Staten-Generaal; lid van de Henegouwse Onderwijsjury en tot 1824 van de Commissie van Onderwijs.
- (26) Wat volgt berust op het onderzoek van diverse stukken in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, *Ministerie van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën*, portefeuilles 2738, 2750, 2794, 2798; *Ministerie van Binnenlandse Zaken, afdeling Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen*, portefeuilles 1914, 1917, 1925, 1933, 1937, 1939, 2007, 2100, 2103, 2104.

gestaan (K. B. van 14 november 1822), wat de verplichting tot publikatie van officiële mededelingen en toezicht vanwege de hoofdinspecteur meebracht (27). De jaarlijkse subsidie werd per 1825 op f 400 gebracht, wat een maandelijks verschijnen mogelijk maakte (28).

Na de revolutie van 1830 nam de Belgische regering de erfenis van het vorige bestuur over. Raingo bleef de jaarlijkse toelage van f 400 ontvangen, tot zij in 1834 (K. B. van 12 april) door Minister Rogier werd ingetrokken (29), gelet op de orangistische kleur van de periodiek.

IV. KARAKTERISERING

Met de publikatie van het tijdschrift wilde Raingo de regering hulp bieden bij de grootse taak die ze op zich had genomen: de verheffing van het volksonderwijs. Het blad moest voor de onderwijzers een eenvoudig middel worden om op de hoogte te komen van al wat zich inzake schoolvernieuwing manifesteerde. Het wilde hen voorlichten op de wegen waarlangs ze hun onderwijs konden verbeteren. Niet alleen leerkrachten konden overigens uit het blad hun voordeel halen, maar ook vaders die zich met de opvoeding van hun kinderen inlieten en verder al wie om de vooruitgang van de beschaving bekommerd was en dus het regeringsbeleid wilde steunen, al of niet in openbare dienst (30).

Men verlieze niet uit het oog dat de *Bibliothèque des instituteurs* in de Zuidelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden het eerste tijdschrift was van zijn soort en dat het uitkwam op een moment dat de vernieuwing van het lager onderwijs in die provinciën nog maar net was begonnen. Dat betekent dat aan veruit de meeste schoolmeesters elementaire dingen nog moesten worden bijgebracht en dat, anderdeels, in de publieke opinie een beweging ten gunste van de vernieuwing diende te worden uitgelokt of gestimuleerd. Voor het blad lag dus een breed terrein open.

Terwille van de weerslag van de revolutie van 1830 op het onderwijsregime en op de strekking van het tijdschrift, zullen we zijn ontwikkeling in twee fasen volgen: 1819-1830, 1831-1834. De derde fase is tot één enkel nummer beperkt gebleven.

A. 1819-1830.

De eerste vier afleveringen van de *Bibliothèque*, in 1819 verschenen, illustreerden reeds de daarna doorlopende dubbele tendens: informatie geven over de schoolvernieuwing in het algemeen en anderdeels de leerkrachten voorlichten betreffende pedagogische en didactische aangelegenheden. In dat eerste deel kwamen ook diverse thema's voor die nadien werden uitgewerkt: schoolorganisatie (naar Noordnederlands model), finaliteit en programma van het lager onderwijs, lees- en rekenmethoden.

(27) Tevens moesten 100 exemplaren ter beschikking van de regering worden gesteld. In 1825 werden er dat 120.

(28) Dat was onvermijdelijk omdat de vaste organisatie van het lagere-schoolwezen (Commissies van Onderwijs) in 1824 ook in de Waalse gewesten en Luxemburg voltrokken was, zodat meer, en maandelijks, schoolberichten en aankondigingen moesten worden gepubliceerd.

(29) Cfr. *Bibliothèque*, XVI (1834) 85-87.

(30) Cfr. *id.*, I (1819) 5-8; IV (1822) 1.

Over wat zich in de Waalse gewesten *rond* de school afspeelde, heeft de *Bibliothèque* uitvoerige informatie verschaft. Dat betreft in de eerste plaats de opbouw en de werking van het schoolapparaat : eerst de Tijdelijke Jury's, vervolgens de Commissies van Onderwijs (31). Dat betreft in de tweede plaats het optreden van de bestuursinstanties, provinciale en centrale. Aldus vindt men in het blad, althans na 1819, een continue reeks besluiten, circulaire, instructies, reglementen en mededelingen. Van 1823 af mocht het verschijnen als een officieel orgaan van het lager onderwijs in de Franstalige gewesten van het Rijk met inbegrip van Luxemburg. Dat bracht niet alleen een verhoging mee van de kwantiteit stukken van bovengenoemde soort, maar ook een dubbele nieuwe verplichting : 1. de publikatie van de resultaten der examens die driemaal per jaar in iedere provincie tot het behalen van onderwijsakten werden georganiseerd (32); 2. de publikatie van de officiële berichten betreffende openstaande plaatsen (33). Het bleek dat al die officiële mededelingen zo omvangrijk waren - de jaargang 1824 getuigt het duidelijk - dat de periodiciteit van het blad moest worden verdubbeld, overigens mede omdat de aankondiging van vacatures volgens de ministeriële voorschriften om de maand moest geschieden. In de jaargangen 1825-1830 zijn de "Nouvelles pédagogiques", de "Nouvelles officielles", de "Partie officielle" en de "Annonces pédagogiques" - alle de officiële rubrieken (34) - vrij veel ruimte blijven in beslag nemen.

Het blad bracht in de tweede plaats informatie van verscheiden soort betreffende verenigingen tot bevordering van het lager onderwijs (35), normaal-cursussen en onderwijzersgezelschappen (36). Het deed overigens meer dan informeren. Raingo was in Henegouwen bij de genoemde cursussen direct betrokken (37) en heeft op hun belang duidelijk gewezen. Ook de oprichting en de werking van onderwijzersgezelschappen heeft de *Bibliothèque* niet alleen gevolgd, maar tevens gestimuleerd en beïnvloed door diverse voorstellen

-
- (31) Aan de Tijdelijke Jury's voor het Middelbaar en Lager Onderwijs werd de zorg voor het schoolwezen in elk van de Zuidelijke Provinciën in 1817 toevertrouwd. Het waren rijksinstanties, met de provinciegouverneur als voorzitter. Tussen 1821 en 1824 werden de Jury's achtereenvolgens vervangen door Commissies van Onderwijs, gevormd uit de gouverneurs en de inspecteurs van de schooldistricten. Voor Henegouwen gebeurde dat in 1822, voor Luxemburg in 1823, voor Luik, Namen en Zuid-Brabant in 1824.
- (32) De examens waren verplicht voor het behalen van een "akte van algemeene toelating", d. w. z. een definitief bewijs van onderwijsbevoegdheid. Er waren akten van 1ste, 2de, 3de en 4de rang. De examens werden, in het voorjaar, in de zomer en in het najaar, afgenomen door de Commissies van Onderwijs.
- (33) Van iedere vacature diende, via de schoolinspecteurs, aan het ministerie kennis te worden gegeven, met opgave van de aan de plaats verbonden voordelen. De aankondigingen verschenen prioritair in de *Nieuwe Bijdragen* (voor de Nederlandstalige gewesten), in de *Bibliothèque* (voor de Franstalige) en in het Administratief Memoriaal van de provincies.
- (34) De eerste drie wisselen en overlappen elkaar. De annonces zijn die van de vacatures.
- (35) Met name de verenigingen die onder de naam "Société d'encouragement pour l'instruction élémentaire" in Luxemburg (1819), Namen (1825), Luik (1827) en Henegouwen (1828) tot stand kwamen. Ze lieten zich vooral in met het verspreiden van goedkope leerboekjes.
- (36) Betreffende normaal-cursussen en onderwijzersgezelschappen, cfr. DE VROEDE, *o. c.*, 276-349.
- (37) Cfr. *id.*, 276-280, 290-292.

en beschouwingen (38). Men treft in het blad de tekst aan van vele toespraken, gehouden in onderwijzersgezelschappen of bij het openen en sluiten van normaalcursussen. Daarin werden vaak ideeën naar voren gebracht waarvan de ontwikkeling tot de tweede taak van het blad behoorde : het geven van voorlichting betreffende de vernieuwing *in* de school. Laten we, alvorens te volgen wat het tijdschrift ter zake heeft betoogd, aanstippen dat het gaat om de lagere school, al bleven andere sectoren niet volledig buiten beschouwing (39).

De *Bibliothèque* heeft de nieuwere opvattingen weergegeven, waar ze bekleemtoonde dat de school om een brede menselijke ontwikkeling moest bekommerd zijn. Opvoeding en onderwijs vielen vrijwel tot elkaar te reduceren. Opvoeden is het ontwikkelen van het menselijk leven, het evenwichtig tot ontplooiing brengen van de menselijke vermogens. Als deeltherreinen worden de lichamelijke, de intellectuele en de morele opvoeding onderscheiden, terwijl de godsdienstige als meer dan een deelaspect wordt beschouwd : ze wijst terzelfdertijd op het opvoedingsideaal, op de finaliteit van de opvoeding, die in het bovennatuurlijke ligt. Het godsdienstonderricht maakt dan ook essentieel deel uit van het werk van de onderwijzer en de godsdienstpraktijk moet het voornaamste zijn in de door hem verzorgde opvoeding. Men vindt die opvatting in het tijdschrift terug, maar zij was niet bepalend voor de inhoud. Veeleer ging de aandacht uit naar de taak van de school qua intellectuele opvoeding. Wat de lichamelijke betreft is het blad in feite boven hygiënische voorschriften niet uitgestegen.

Het poneren van de pedagogische finaliteit van het onderwijs, tegen de traditionele routine in, bracht verschillende consequenties mee. Allereerst een andere kijk op de onderwijzer en op zijn omgang met de leerlingen. Het blad heeft herhaaldelijk op de betekenis van het onderwijzersambt gewezen en het trachtte de leerkrachten van het belang van hun taak te overtuigen, een taak die werd omschreven als die van een deugdzaam man, een liefhebbend vader, een ervaren deskundige. Gelet op de in de school te creëren sfeer - een van orde, regelmaat en vriendschappelijke relaties - heeft de *Bibliothèque* aan de problemen van gezag, straf en beloning heel wat aandacht besteed en de onderwijzers terzake raadgevingen verstrekt.

Een tweede consequentie was de noodzaak tot opbouw van een behoorlijk onderwijsprogramma. Dat betekende in concreto, naast het godsdienst-, leesen schrijfonderricht, de veralgemening van het rekenonderwijs en het toevoegen van taalonderwijs (*grammatica*), aardrijkskunde en vaderlandse geschiedenis. Ook muziek werd aanbevolen, maar daarop ging de periodiek niet in. Het was niet de bedoeling natuurwetenschappen in het leerplan op te nemen; wel moest de onderwijzer een bevredigend antwoord kunnen geven op vragen betreffende natuurverschijnselen (40).

Als derde gevolg trad de behoefte naar voren aan een degelijke organisatie

(38) Het eerste gezelschap in Henegouwen (Bergen, 1820) ontstond overigens door toedoen van Raingo en heeft in die provincie inspirerend gewerkt. Betreffende de gang van zaken, cfr. DE VROEDE, *o. c.*, 328-329, 347.

(39) Men treft er enkele stukken aan in verband met het middelbaar onderwijs, het buitengewoon onderwijs (doofstommen) en de bewaarscholen.

(40) De *Bibliothèque* publiceerde dan ook af en toe stukjes over zulke verschijnselen, om de leerkrachten toe te laten de vereiste kennis op te doen.

van de onderwijspraktijk. Geheel in de geest van het Noordnederlandse voorbeeld, wees het blad op de voortreffelijkheid van klassikaal onderwijs. Moest het hoofdelijk onderwijs verdwijnen, dan werden anderdeels ook het mutueel en het universeel onderwijs (41) verworpen.

Als een vierde consequentie kwam het belang van de didactiek naar voren. Het onderwijs mocht zich niet beperken tot kennisoverdracht : het moest vooral op oordeelsvorming gericht zijn. Eén bepaalde weg viel daartoe niet aan te geven - de werkwijzen vereisten aanpassing aan de omstandigheden - maar het blad hield wel algemene beginselen voor. In het spoor van Pestalozzi, de in het tijdschrift meest behandelde en gevolgde pedagoog, werd op de noodzaak van intuïtief onderwijs gewezen, terwijl enkele aanschouwingslessen, bij wijze van voorbeeld, praktisch werden uitgewerkt. Daarnaast viel de klemtoon op de noodzaak van de belangstelling, de aanpassing aan leeftijd en individuele verschillen, de oefening en de variatie.

Wat de bijzondere didactiek betreft, heeft de *Bibliothèque* zich ingelaten met lezen, schrijven, grammatica en rekenen. Tegen de oude spelmethode in, propageerde zij de klankmethode (42), die zowel theoretisch als praktisch werd toegelicht. Wat het schrijven betreft verdedigde het blad de noodzaak van combinatie met lezen aan de ene kant, tekenen aan de andere; tevens werd een aantal mechanische procédés voorgesteld. De periodiek sprak zich uit tegen de deductieve methode in het taalonderwijs, preees daarentegen de "natuurlijke" methode aan, die de weg volgt waarlangs de ouders hun kinderen leren spreken. Wat de grammatica betreft : regels dienen uit het taalgebruik te worden afgeleid. Aangestipt zij dat het blad, ook los van de methode, voor grammaticale aangelegenheden vrij veel belangstelling heeft getoond (43). Het heeft verder nieuwe opvattingen over rekenen en rekenmethodiek gepropageerd. De getalleer van Pestalozzi (44), compleet met oefeningen, werd uiteengezet, maar een in 1826-'27 gepubliceerde reeks artikelen distantieerde zich daarvan. In overeenstemming met de desiderata van de overheid, heeft de *Bibliothèque* tenslotte het nieuwe systeem van maten en gewichten ingang trachten te doen vinden.

Waar het toepassen van nieuwe methoden het invoeren van leermiddelen vereiste, zoals b.v. de leesmachine (45), heeft de *Bibliothèque* evenzeer de voorgenomen taak vervuld. Hetzelfde gold overigens voor de schoollokalen en hun uitrusting in het algemeen. Anderdeels vormde de bibliografie in het tijdschrift een vaste rubriek waarin de nieuwe leerboeken, althans de Franstalige, een bespreking kregen.

Het zal wel duidelijk zijn dat de brede stof, hierboven aangegeven, in het

(41) Betreffende hoofdelijk, klassikaal, mutueel en universeel onderwijs, cfr. DE VROEDE, *o. c.*, 52, 118, 207-210 en *passim*.

(42) Cfr. *id.*, 51, 118-119 en de aldaar aangegeven literatuur.

(43) Ze werden van 1827 af behandeld in stukken die werden overgenomen uit het *Journal grammatical et didactique de la langue française*, orgaan van de "Société grammaticale" te Parijs, dat te Luik werd nagedrukt.

(44) Hoofdrekenen vóór cijferrekenen; oefeningen met voorwerpen en gebruik van de reken-tafels. Cfr. A. LEEN, *De ontwikkeling van het rekenonderwijs op de lagere school in de 19de en het begin van de 20ste eeuw* (Groningen, 1961) 16-22.

(45) Uitgevonden (1797) door J. Ph. Dellebarre, sedert 1809 bij het publiek bekend. Bestond uit een letterkast en letterplankjes. Een beschrijving vindt men in *Bibliothèque*, I (1819) 165-171.

blad niet tegelijk aan bod kon komen. In de loop van de eerste vijf jaargangen werden de essentiële opvattingen echter al ruimschoots toegelicht. De officiële berichtgeving bracht de pedagogisch-didactische sector tijdens 1824 in de verdrukking, maar dat werd door de verdubbeling van periodiciteit sedert 1825 hersteld. Kunnen de daarop volgende vijf jaar als een voortzetting van de eerste worden beschouwd, dan kwamen er, afgezien van de officiële rubrieken, ook allerlei varia bij, van minder belang.

Men zal hebben opgemerkt dat de *Bibliothèque* slechts één redacteur had en dat de lijst van de medewerkers weinig namen bevat. Daartegenover staat, dat Van den Ende sedert 1823 voor de officiële berichtgeving zorgde. Bovendien hebben niet-genoemde onderwijsautoriteiten Raingo ongetwijfeld kopij bezorgd, meer bepaald de teksten van reglementen en toespraken. Toch moet het hem geen gemakkelijke opgave zijn geweest het blad te vullen, meer bepaald in de aanvangsfase en, na 1823, wat de pedagogisch-didactische sector betreft. Hij moet er zelf veel in geschreven hebben en daarnaast heeft hij in ruime mate uit andere periodieken en losse publikaties overgenomen of vertaald. Raingo's kennis van het Nederlands kwam hem te pas voor ontleningen aan de *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding* (46) of een andere Nederlandstalige periodiek (47). Nog veel meer putte hij uit een vrij brede waaier van Franse tijdschriften (48).

Uit Frankrijk kwamen aldus ook de stukken betreffende de voorschoolse opvoeding en de bewaarschool. In het spoor van Pestalozzi heeft de *Bibliothèque* aan de gezinsopvoeding, aan de taak van de moeder, groot belang gehecht. Meer dan eens gaf zij dan ook raadgevingen aan de ouders. Dat hoorde dan in de pedagogische sector thuis. Kwantitatief is die intussen nooit zo belangrijk geweest als de onderwijskunde (onderwijsbeleid en schoolpraktijk).

Terwijl de betekenis van een degelijk onderwijs ook met buitenlandse voorbeelden werd toegelicht, sprak de *Bibliothèque* zich, wat de Nederlanden betreft, onmiskenbaar uit voor de ontwikkeling van het openbare schoolwezen. Het volgde in deze de lijn die de centrale overheid uitstippelde: een gemeentelijke school onder toezicht van het Rijk, via zijn onderwijsagenten. In politieke discussies heeft het blad zich vóór 1830 niet gemengd, maar het steunde onvoorwaardelijk het regeringsbeleid.

B. 1831-1834.

In de aflevering van oktober 1830 vindt men een eerste reactie van Raingo op de situatie die de omwenteling in het leven had geroepen. De vrijheid van onderwijs kwam naar zijn mening veel te vroeg: de onwetendheid kreeg opnieuw ruime kansen, i. p. v. verder effectief te worden bestreden. In de decemberaflevering toonde de redacteur aan, dat het lager onderwijs sterk had geleden en pleitte hij voor een voortzetten van de politiek van aanmoediging en steun die het vorige bewind had gevoerd.

(46) Cfr. DE VROEDE, *o. c.*, 363-365.

(47) Het *Nieuw Algemeen Magazijn voor onderwijs en opvoeding* (1824-1826). Cfr. DE VROEDE, *o. c.*, 368-369.

(48) *Journal d'éducation et d'instruction, Journal de l'instruction publique, Le Père de famille, Journal de l'instruction élémentaire, Manuel général de l'instruction primaire, Revue encyclopédique, Bibliothèque britannique, Nouvelle revue germanique, Revue des revues*, e. a.

De principiële en praktische bezwaren tegen het regime van onderwijsvrijheid vormen in de jaargangen 1831-1833 een opvallend thema. Het blad heeft zijn kritiek niet gespaard en ze was vaak vrij scherp. Het wilde de publieke opinie beïnvloeden en vroeg daartoe de medewerking van zijn abonnees. Daaruit resulteerde een correspondentie, die doorgaans liep rondom klachten van in hun bestaan getroffen scholen of onderwijzers. Raingo probeerde de leerkrachten overigens een hart onder de riem te steken: de verwaarlozing kon niet eeuwig blijven duren en intussen viel verder te werken door al wie het goed meende. Aan de bedroevende situatie diende uiteraard een eind te worden gemaakt door een wet. Begin 1831 publiceerde Raingo een door hem uitgewerkt wetsvoorstel, dat qua beginselen een combinatie inhield van vrijheid, gemeentelijke autonomie en beschermende regeringscontrole. Praktisch wenste hij een feitelijke terugkeer naar het onderwijsbeleid van vóór 1830, waarvan hij overigens niet naliet de verdiensten op te hemelen, door het contrast te belichten: "la bannière sous laquelle l'instruction élémentaire a fait tant de progrès, a totalement changé de devise: au lieu de secours, protection, on y lit maintenant licence, abandon" (49). Uiteraard volgde het blad de pogingen die tot het formuleren van een wetsontwerp werden ondernomen (50), maar het constateerde met leedwezen dat ze vooralsnog op niets uitliepen. Vrij gunstig onthaalde het, in 1834, het wetsontwerp Rogier, maar met de kritische vraag of dit meer succes zou hebben dan de vorige. Het uitblijven van legislatieve maatregelen schreef Raingo toe aan het katholieke overwicht. Terwijl hij de paus tegen de vrijheid van onderwijs gekant noemde (51), ergerde hij zich over het optreden van "les fauteurs de l'obscurantisme" (52). De *Bibliothèque* liet aldus een onmiskenbaar antiklerikaal geluid horen.

Om de carentie van de Belgische wetgevende en uitvoerende macht nog duidelijker in het licht te stellen, besteedde het tijdschrift veel ruimte aan de ontwikkeling in Frankrijk, waar de belangrijke wet-Guizot in 1833 werd goedgekeurd (53). Ze betekende een opvallende interventie van de centrale overheid en legde de basis voor een nieuwe ontwikkeling van het lager onderwijs. Ze was, luidens Raingo, dan ook duidelijk van Nederlandse inspiratie.

Wat de overige inhoud van de *Bibliothèque* betreft, werd de lijn van vóór 1830 grotendeels doorgetrokken. Hoofdzakelijk in ontleende stukken, geput uit Franse periodieken of uit Franse auteurs (54), kwamen pedagogische en didactische aangelegenheden aan bod. We noteren, als nieuw geluid, een pleidooi voor gymnastiek in de lagere school, aangevuld met praktijkoefeningen, en een ander voor de oprichting van landbouwscholen. Ook grammaticale aangelegenheden werden verder behandeld, eveneens aan de hand van Franse

(49) *Bibliothèque*, XIII (1831) 6.

(50) Het ontwerp-Lesbroussart uit 1831 en het werk van de in 1831 en 1833 ingestelde commissies; cfr. DE VROEDE, *o. c.*, 399-400.

(51) Tot bewijs publiceerde hij de integrale tekst van de encycliek Mirari vos: *Bibliothèque*, XIV (1832) 265-281.

(52) *Id.*, XV (1833) 198.

(53) Cfr. M. GONTARD, *L'enseignement primaire en France de la Révolution à la loi Guizot (1789-1833). Des petites écoles de la monarchie d'ancien régime aux écoles primaires de la monarchie bourgeoise* (Parijs, z. j. Annales de l'Université de Lyon, 3e série, 33) 470-536.

(54) Vooral M. J. DE GERANDO, *Cours normal des instituteurs primaires* (Parijs, 1832).

bronnen (55). De bibliografische rubriek was in 1831 uiterst summier, kreeg daarna weer wat meer inhoud, maar bereikte lang niet de betekenis van vóór 1830.

Bekommerd om het handhaven van degelijke methoden - ze waren in vele scholen in de verdrukking gekomen - en naar verluidt op vraag van een groot aantal leerkrachten (56), bracht de *Bibliothèque* in 1831, met aparte paginering, een nieuwe editie van de leesmethode zoals ze in de loop van de eerste jaargangen van het tijdschrift was uiteengezet. In 1832 werd de methode van het onderwijs in de aardrijkskunde toegelicht. Een nieuwe uiteenzetting van de rekenmethode, apart gepagineerd, volgde in 1833 (57). Dat jaar werd tevens een nieuwe rubriek ingelast: "Enseignement pratique". Ze bracht wat de periodiek haar lezers nog vrijwel niet had geboden: oefeningen voor klasgebruik. Spraakkunst, schrijven, aardrijkskunde en plantkunde kwamen daar in aan bod.

De afleveringen werden voor het overige gevuld met varia, of met losstaande, ontleende artikelen, zoals over de situatie van het lager onderwijs in Duitsland of in Londen.

In de laatst verschenen aflevering van 1834 kondigde Raingo aan dat de lopende jaargang over 1834 en '35 zou worden gespreid. Gelet op de situatie van het lager onderwijs deed een vaste periodiciteit er niet meer zoveel toe, maar wel heette het belangrijk dat de periodiek bleef verschijnen, "afin qu'en des temps meilleurs, elle puisse aider à rétablir l'édifice écroulé" (58). Klaarblijkelijk heeft het intrekken van de regeringssubsidie tot het staken van de uitgave geleid.

C. 1841.

Bij het hervatten van de publikatie luidde het dat ze vroeger was geschorst omdat alle pogingen tot verbetering van het lager onderwijs zinloos waren zolang een wet niet was goedgekeurd. Daartoe was het nog altijd niet gekomen, maar enkele provincieraden hadden intussen wel wat initiatieven genomen en dat spoorde er Raingo toe aan zich opnieuw in te zetten. Naar verluidt wilde het blad steriele kritiek laten varen en eerder zien wat er onder de gegeven omstandigheden te doen viel. Het zou tot de verheffing van het lagere-schoolwezen opnieuw bijdragen, "en travaillant... à la propagation des bonnes méthodes et au développement des idées progressives" (59).

De enige verschenen aflevering bevat een artikel over de algemene situatie van het lager onderwijs in België, een ontleende bijdrage over de pedagogische taak van de onderwijzer, een bericht over de provinciale wedstrijd voor de Henegouwse onderwijzers samen met de uitslag daarvan in 1840, een stukje over rekenmethode (60), de verklaring van enkele spreekwoorden en de op-

(55) Toen het *Journal grammatical et didactique de la langue française* na 1830 te Luik niet meer werd nagedrukt, stelde de *Bibliothèque* het des te meer op prijs, ten behoeve van de leerkrachten alle belangrijke grammaticale artikelen eruit over te nemen.

(56) *Bibliothèque*, XIII (1831) 120.

(57) Zie het verzoek daarom en de aankondiging ervan: *Bibliothèque*, XIV (1832) 383-384 en laatste, ongenummerde bladzijde.

(58) *Bibliothèque*, XVI (1834) 168.

(59) *Id.*, (1841) 4.

(60) Aangekondigd als het begin van een reeks betreffende onderwijsmethoden, bedoeld om de leemte te vullen die door het opheffen van de normaalcursussen was ontstaan. Voor het vrij onderwijs - de bisschoppelijke kweekscholen dateren uit 1836-1840 - had Raingo blijkbaar geen oog.

gave van enkele te beantwoorden vragen.

Waarom de uitgave niet werd voortgezet, is ons niet bekend.

V. BIBLIOGRAFIE :

D. TRUYEN, *De "Bibliothèque des Instituteurs", eerste Belgische pedagogische periodiek (1819-1834)*. Onuitg. licentieverhandeling, K. U. Leuven, Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Seminarie voor Historische Pedagogiek, 1971.

VERSLAG DER PLEGT VAN DE UITDEILING DER JAARLYKSCHEN PRYZEN, TER KONINKLYKE AKADEMIE VAN BEELDENDE KUN- STEN, TE ANTWERPEN

1824/1825-heden

1825/1826-1828/1829 : Verslag der plegtigheid van de uitdeeling der jaarlyksche pryzen, ter Koninklyke Akademie van Beeldende Kunsten, te Antwerpen.

1829/1830 : Verslag wegens de plegtigheid van de uitdeeling der jaarlyksche pryzen, ter Koninklyke Akademie van Beeldende Kunsten, te Antwerpen.

1831/1832-1834/1835 : Distribution solennelle des prix [de l'] Académie royale des beaux-arts à Anvers. Cours d'études.

1835/1836-1855/1856 : Proclamation et distribution solennelle des prix [de l'] Académie royale des beaux-arts d'Anvers. Cours.

1856/1857-1861/1862 : Rapport annuel et distribution solennelle des prix [de l'] Académie royale des beaux-arts d'Anvers. Année scolaire.

1862/1863-1885/1886 : Rapport annuel et distribution solennelle des prix [de l'] Académie royale des beaux-arts d'Anvers. Année académique.

1886/1887-1913/1914 : Jaarlyksch verslag en plechtige prijsuitdeeling [van de] Koninklyke Academie der Schoone Kunsten van Antwerpen. Academisch jaar. Rapport annuel et distribution solennelle des prix [de l'] Académie royale des beaux-arts d'Anvers. Année académique.

1920/1921-1938/1939 : Jaarlyksch verslag [van de] Koninklyke Academie der Schoone Kunsten van Antwerpen. Academisch jaar. Rapport annuel [de l'] Académie royale des beaux-arts d'Anvers. Année académique.

1940/1941 : Jaarlyksch verslag [van de] Koninklyke Academie voor Schoone Kunsten van Antwerpen. Academische jaren.

1941/1942 : Jaarlyksch verslag [van de] Koninklyke Academie voor Schoone Kunsten van Antwerpen. Academisch jaar.

1942/1943 : Jaarverslag [van de] Koninklyke Academie voor Schoone Kunsten van Antwerpen. Academisch jaar.

1958/1959-1969/1970 : Palmares. Nationaal Hoger Instituut en Koninklyke Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen. Jaarlyks verslag.

1970/1971 : Palmares. Koninklyke Academie voor Schone Kunsten. Sociale promotie.

Palmares. Koninklyke Academie voor Schone Kunsten. Hoger secundair kunst-
onderwijs.

Palmares. Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten.
1971/1972 : Koninklijke Academie voor Schone Kunsten. Nationaal Hoger
Instituut voor Schone Kunsten/Antwerpen.
Palmares. Socio-culturele promotie.
Palmares. Hoger secundair onderwijs.
Palmares. Hoger kunstonderwijs.
Palmares. Hoger instituut.

I. BEWAARPLAATSEN : Bibliotheek van de Koninklijke Academie en het Na-
tionaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten te Antwerpen : 1840/1841-heden
(1). BMNO (P. 879 B) : 1859/1860-1921/1922. KB (II, 3294) : 1843/1844-
1862/1863, 1921/1922-1922/1923, 1924/1925. SBA (H 18438) : 1824/
1825-1942/1943, 1959/1960. UBG (P 7970) : 1842/1843-1849/1850, be-
houdens 1846/1847 en 1848/1849; UBG (P 97) : 1855/1856-1857/1858,
1860/1861-1861/1862, 1869/1870, 1883/1884, 1897/1898-1903/1904,
1907/1908-1911/1912.

II. e. FORMAAT :

1824/1825-1885/1886 : 15,5 x 9.
1886/1887-1923/1924 : 18,5 x 9.
1924/1925-1938/1939 : 17,5 x 10,5.
1940/1941-1942/1943 : 15,5 x 10.
1958/1959-1961/1962 : 17 x 10.
1962/1963-1969/1970 : 23,5 x 14,5.
1970/1971-1971/1972 : 22 x 17,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van 9 tot 200; tussen
1886/1887 en 1913/1914 was de publikatie het lijvigst.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks.

III. a. EERST VOORHANDEN NUMMER : 1824/1825.

De reeks loopt nog steeds door.

d. UITGEVER : Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, te Antwerpen.

e. DRUKKER :

1824/1825-1826/1827 : H. P. Vander Hey, op de Schoen-Markt, Nr. 699,
Antwerpen.
1827/1828-1829/1830 : Weduwe J. S. Schoesetters, Antwerpen.
1831/1832-1860/1861 : Veuve J. S. Schoesetters, Anvers.
1861/1862-1870/1871 : J.-E. Buschmann, rue des Israélites, Anvers.
1871/1872-1885/1886 : J.-E. Buschmann, Rempart de la Porte du Rhin,
Anvers.
1886/1887-1913/1914 : J.-E. Buschmann, Rempart de la Porte du Rhin,
Anvers. Rijnpoortvest, Antwerpen.
1920/1921-1923/1924 : J.-E. Buschmann, Rijnpoortvest, Antwerpen.
1924/1925-1931/1932 : J.-E. Buschmann, Antwerpen.

(1) De publikatie ontbreekt voor 1830/1831. Ze bleef uit gedurende de Eerste Wereldoor-
log. Het verslag 1920/1921 loopt over 1914-1921. Het verslag 1939/1940 is niet versche-
nen. Tussen 1943/1944 en 1957/1958 werd de publikatie geschorst.

1932/1933-1935/1936 : J.-E. Buschmann, Italiëlei 26, Antwerpen.
1936/1937-1942/1943 : "Anvers-Bourse", St.-Jacobsmarkt, 83, Antwerpen.

IV. KARAKTERISERING

Bij koninklijk besluit van 13 april 1817 plaatste Koning Willem I de in 1663 opgerichte academie onder rijksbeheer en legde hij een nieuwe basis voor het onderwijs. De leergangen werden uitgebreid met theoretische vakken, zodat de instelling een trapje hoger kwam te staan (2). De jaarlijkse publikatie van een verslag der plechtige prijsuitdeling kan worden beschouwd als een uiting van de nieuwe levenskracht die de instelling bezielde.

Het eerst bewaarde verslag, over 1824-1825, geeft een kort overzicht van de "plegt", bevat de toespraak van de secretaris der academie en een samenvatting (in negen regels) van de werkzaamheden der instelling gedurende het afgelopen schooljaar; daarop volgt de lijst van de leerlingen die een "kroon" behaalden. Het volgende jaar verdween echter het reeds zo bondige verslag van de werkzaamheden. Van 1835-1836 af werd daarenboven de rede van de secretaris niet meer opgenomen, zodat alleen de lijst der prijzen overbleef.

Ingevolge een koninklijk besluit van 18 oktober 1841 werd de academie gereorganiseerd. De uitgaven vielen voortaan gelijkelijk ten laste van de Staat en van de stad, de beheerraad werd gewijzigd, het aantal vakken uitgebreid en het hoger artistiek onderwijs in atelier ingevoerd. De instelling mocht er zich op beroemen in België de universiteit voor schone kunsten te zijn. Die reorganisatie had kennelijk invloed op de jaarlijkse publikatie van het verslag der plechtige prijsuitdeling. Naast de uitslagen werd de toespraak van de gouverneur afgedrukt, evenals het overzicht van de werkzaamheden, dat door de secretaris der academie werd voorgelezen. Men krijgt aldus gegevens over het aantal leerlingen (per vak en volgens hun plaats van herkomst), over de wijzigingen in het lerarenkorps, over de toestand van de bibliotheek en het museum, over de aanwinsten en schenkingen.

Van 1856-1857 af werd het verslag in verschillende rubrieken ingedeeld. De reeds genoemde gegevens werden aangevuld met informatie over jaarlijkse wedstrijden, over de prijs van Rome, over aanmoedigingen en subsidies. Ook de catalogus van de tentoonstelling die ter gelegenheid van de prijsuitdeling in de ateliers van de academie plaats had, werd sedert het laatstgenoemde jaar opgenomen. De publikatie breidde zich in 1861-1862 verder uit met de lijst der leden van het zgn. academisch korps en in 1863-1864 met de samenstelling van de beheerraad en van het onderwijzend personeel. Sedert 1860-1861 verneemt men ook iets meer over de gebouwen der academie.

Waar de jaarlijkse publikatie uitsluitend in het Frans werd verzorgd (3), brak men vanaf het schooljaar 1886-1887 met die traditie. "Jaarlijksch Verslag" en "Rapport annuel" volgden op elkaar in één bundel. Dat bleef zo tot 1938-1939. In 1886 voltrok zich daarenboven een reorganisatie. De academie

(2) Voor de geschiedenis der academie, zie F. J. VAN DEN BRANDEN, *Geschiedenis der Academie van Antwerpen* (Antwerpen, 1867) en *Geschiedenis en uitstraling van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, Antwerpen. 1663/1963. 1863/1963* (s.l.d.).

(3) Uitzondering daarop maken de jaren 1843-1844 en 1845-1846. Het verslag zelf verscheen toen in het Nederlands, gevolgd door een Franse vertaling. De rest was in het Frans opgesteld.

splitste zich in de "eigenlijke academie", die lager en middelbaar onderwijs verzorgde, en in het "hooger gesticht", dat hoger onderwijs verstrekke. Sedert 1886-1887 werd anderdeels voor de jaarlijkse uitgave een indeling vastgelegd, die tot 1960-1961 ongewijzigd zou blijven. De inhoud zag er als volgt uit : de samenstelling van de raad van bestuur, van het lerarenkorps en van het "academisch korps"; de lijst van de laureaten van de prijs van Rome sedert 1819; een kort overzicht van de plechtige prijsuitdeling; het verslag over de werkzaamheden; de examenuitslagen. Sedert 1932-1933 kwamen daar nog gegevens bij over de commissies, belast met het beheer van het eigen vermogen van academie en hoger instituut. Het verslag zelf bevat eventueel een necrologie en loopt verder over de volgende onderwerpen : statistiek van de schoolbevolking, per vak, per beroep en volgens plaats van herkomst; beheer; onderwijs : wijzigingen in personeel en cursussen; jaarlijkse wedstrijden en prijzen; subsidies; "academisch korps" (nieuwe benoemingen); bibliotheek en museum.

Hoewel de titel "jaarlijks verslag" nog voorkwam, is het in 1961-1962 verdwenen. De toestand en de werkzaamheden van de academie en van het hoger instituut werden immers niet meer zo uitvoerig besproken. Men kan daarentegen gewagen van een uitgebreide palmares, met volgende inhoud : commissies van toezicht inzake het eigen vermogen van instituut en academie; het lerarenkorps van beide instellingen; tentoonstellingen en manifestaties; studiereizen, prijzen en aanmoedigingen; prijzen geschonken door de consulaten te Antwerpen; studiebeurzen toegekend door het provinciebestuur van Antwerpen; verklaring der uitslagen; inlichtingen over de examens; behaalde diploma's en getuigschriften; uitslagen van de oriëntatieklassen, specialisatieafdelingen en avondklassen.

In 1970/1971 is het palmares uiteengevallen in drie delen, die elk een afzonderlijke publikatie vormen, respectievelijk over de sociale promotie (academie), het hoger secundair kunstonderwijs (academie) en het Nationaal Hoger Instituut voor Schone Kunsten. In 1971/1972 is daar nog het palmares van het hoger kunstonderwijs bijgekomen. De inhoud is op analoge wijze samengesteld als de vorige jaren.

NEDERLANDSCHE BYDRAEGEN

1824-1830

I. BEWAARPLAATSEN : SBA (B 58114) : I (1824)-VII (1830). UBL (4 B 2933) : V, 4 (april 1828); V, 9 (september 1828).

II. a. ONDERTITEL :

Maendblad ter bevoordering van onderwys en opvoeding, tael en letterkunde betrekelyk de schoólen in het koningryk der Nederlanden; uytgegeéven doór het Antwepesch Schoólonderwyzers Gezelschap.

b. VIGNET : Bijenkorf met zwerm bijen.

c. MOTTO :
Januari-oktober 1824 : Ten schoólweézens algemeyn welzyn.
November 1824-december 1829 : Ten schoólweézens algemeen welzyn.
Sedert januari 1830 : Ten schoólwezens algemeen welzyn.

d. PRIJS : f 1,- per jaar.

e. FORMAAT : 20 x 12.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 16, uitgezonderd het septembernummer van 1824, dat 24 bladzijden telt.

g. PERIODICITEIT : maandelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Nergens wordt het cijfer van de oplage vermeld.

Het aantal abonnees bedroeg 130 op het eind van 1824. Voor de volgende jaren wordt het aantal van de nieuwe intekenaars vermeld : 39 in 1825; 16 in 1826; 6 in 1827; 5 in 1828; 7 in 1829; geen in 1830. De meesten onder hen waren schoolhouders, onderwijzers of ondermeesters uit het Antwerpse; daarnaast enkele schoolinspecteurs en priesters.

III. a. BEGINDATUM : januari 1824

Als stichtingsdatum kan 26 oktober 1823 worden aangegeven (1).

EINDDATUM : december 1830.

b. STICHTER : het bestuur van het Antwerpsch Schoolonderwijzers Gezelschap (2).

d en e. UITGEVER-DRUKKER : T. J. Janssens, Antwerpen.

g. REDACTIE :

Tijdens de algemene ledenvergadering van december werd telkens een comité (= redactie) samengesteld voor het volgende kalenderjaar (3).

De samenstelling was als volgt :

voor 1824 : J. M. Koster (4), A. Zilgens (5), F. A. Myin (6), J. Delin (7), J. Vingerhoets (8);

voor 1825 : N. De Gratie (9), J. B. Verbraecken (10), H. Wauteleers (11), A. F. Leestmans (12), J. P. Van Keulen (13);

(1) *Nederlandsche Bydraegen*, I (jan. 1824) 4.

(2) *Id.*, IV (febr. 1827), 21. Het bestuur was toen samengesteld als volgt : M. F. Van Camp, voorzitter; J. M. Koster, ondervoorzitter; A. Zilgens, 1ste penningmeester; J. Delin, 2de penningmeester; J. Vingerhoets, 2de secretaris.

(3) *Id.*, I (jan. 1824) 7; II (jan. 1825) 3; III (jan. 1826) 3; IV (jan. 1827) 2; V (jan. 1828) 4; VI (jan. 1829) 2; VII (jan. 1830) 2.

(4) Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert 1790.

(5) 1783-1850. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert 1803. Auteur van leerboekjes.

(6) Geboren 1784. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert 1808; vierde in 1858 zijn 50-jarig ambtsjubileum.

(7) 1796-1835. Succesrijk particulier schoolhouder te Antwerpen sedert 1815; auteur van talrijke schoolboekjes.

(8) Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert de Nederlandse tijd.

(9) Hoofd van een Franse school te Antwerpen.

(10) Geboren 1790. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert de Nederlandse tijd.

(11) Geboren 1790. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert de Franse tijd.

(12) 1794-1840. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert de Nederlandse tijd, gemeentelijk onderwijzer van 1833 af.

(13) Particulier onderwijzer te Antwerpen.

voor 1826 : A. Zilgens, N. P. De Gratie, F. A. Myin, A. F. Leestmans, J. H. Van De Velde (14);
 voor 1827 : A. Zilgens, J. Delin, A. F. Leestmans, H. C. Wauteleers, J. Shaw (15);
 voor 1828 : J. Vingerhoets, P. Van der Liet (16), J. P. Shaw, F. A. Nys (17), C. R. Ulrichs (18);
 voor 1829 : J. J. Van Oppy (19), P. Van der Liet, J. P. Shaw, F. A. Nys, C. R. Ulrichs;
 voor 1830 : J. J. Van Oppy, P. Van der Liet, J. P. Shaw, F. A. Nys, C. R. Ulrichs.

h. MEDEWERKERS :

Bastiaens, E. M. (20) : 1825	Fabry, J. F. (28) : 1828-1829
Bloedbergen, E. (21) : 1828	Graré, J. (29) : 1830
Bôn, F. (22) : 1827	Graré, J. B. : 1830
Bruns, H. J. (23) : 1824-1825	Herps, J. A. (30) : 1829
Corbreun, J. (24) : 1824	Kenis, F. (31) : 1828, 1830
De Backer, J. B. (25) : 1830	Klincko, F. (32) : 1829-1830
Deckers, Jos (26) : 1829	Koster, J. M. : 1824, 1828, 1830
De Gratie, N. P. : 1826, 1828	Leestmans, A. F. : 1824-1825, 1828,
Delin, J. : 1824-1829	L. : 1828 1830
De Maeyer, J. M. : 1825	L....s : 1824
Dendas, J. B. (27) : 1828-1830	L. Z....s (33) : 1824
De Visser : 1825	Maas, C. (34) : 1828, 1830

- (14) Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert de Franse tijd; fungeerde nog in 1841 en was toen 62 jaar.
- (15) Geboren 1801. Particulier onderwijzer te Antwerpen, 1835-1847 hoofd van de rijkslagere school aldaar, daarna in dezelfde functie te Leuven.
- (16) 1791-1834. Onderwijzer te Amsterdam, 1820-1830 hoofd van de rijkslagere school te Antwerpen, daarna particulier onderwijzer aldaar.
- (17) Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert de Franse tijd. Fungeerde nog in 1841, was toen 56 jaar.
- (18) Ondermeester te Antwerpen 1824-1825, particulier schoolhouder aldaar 1825-1832.
- (19) Geboren 1793. Eerst ondermeester, daarna particulier onderwijzer te Antwerpen tot in de jaren 1850.
- (20) 1801-1855. Ondermeester te Wilrijk, sedert 1823 onderwijzer en koster te Merksem.
- (21) Geboren 1798. Ondermeester te Antwerpen.
- (22) 1791-1852. Huisonderwijzer te Antwerpen, na 1830 leraar aan het atheneum te Brussel. Taalkundige en -particularist.
- (23) Onderpastoor te Antwerpen.
- (24) Geboren 1792. Ondermeester te Antwerpen, 1823-1826 onderwijzer te Kontich; ca. 1840 particulier onderwijzer te Borgerhout.
- (25) Geboren 1804. Ondermeester en sedert 1828 particulier onderwijzer te Antwerpen.
- (26) 1773-1848. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert ca. 1800.
- (27) Geboren 1802. Ondermeester te Antwerpen, 1828-1832 particulier onderwijzer aldaar.
- (28) Geboren 1810. Ondermeester te Antwerpen, na 1830 particulier onderwijzer aldaar.
- (29) Ondermeester te Antwerpen.
- (30) Particulier onderwijzer te Antwerpen; fungeerde nog in 1842, was toen ca. 80 jaar.
- (31) Ook geschreven : Kenes, Kennes en Kennis. 1811-1864. Ondermeester bij verscheidene Antwerpse schoolhouders. Gemeentelijk onderwijzer benoemd in 1833.
- (32) Ca. 1783-1843. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert de Franse tijd, gemeentelijk onderwijzer van 1821 af.
- (33) Waarschijnlijk L. Zilgens.
- (34) Geboren 1803. Ondermeester te Antwerpen, na 1830 particulier onderwijzer aldaar; fungeerde nog in 1863.

- Myin, F. A. : 1825-1829
 Peeters, P. J. (35) : 1830
 Ronsen, Jean L. (36) : 1824
 Roosenboom, J. (37) : 1830
 R. : 1826
 Sanders, H. J. (38) : 1829
 Somers, J. (39) : 1824-1826
 Ter Bruggen, J. B. (40) : 1824-1825, 1827-1828
 Ulrichs, R. C. : 1825
 Van de Velde, J. H. : 1828, 1830
 Van de Velden, H. L. (41) : 1829
 Van den Oppy, J. (42) : 1826
 Van den Wyngaert, F. (43) : 1828
 Van Hertbruggen, J. G. (44) : 1828-1830
 Van Keulen, J. P. : 1826, 1828-1830
 Van Liebergen, L. F. E. (45) : 1830
 Van Oppy : 1827
 Van Oppy, F. H. (46) : 1829
 Van Oppy, H. J. : 1829
 Van Oppy, J. : 1825, 1827-1830
 Van Rotterdam, A. F. J. (47) : 1826
 Van Trier De Tiège [E. H. J.] (48) : 1828
 Verbraecken, J. B. : 1825, 1829-1830
 Vingerhoets, J. : 1826-1830
 Visschers, P. (49) : 1825-1827
 Wauteleers, H. C. : 1824-1825, 1829
 Wellens, P. (50) : 1825
 Wollens, P. H. (51) : 1828-1830
 Zilgens : 1824
 Zilgens, A. : 1824-1830
 Zilgens, L. (52) : 1824

IV. KARAKTERISERING

Allereerst dient gewezen op de nauwe band tussen het Antwerpsch Schoölonderwyzers Gezelschap (53) en de *Nederlandsche Bydraegen* (54).

- (35) Geboren 1806. Ondermeester te Antwerpen, na 1830 onderwijzer aldaar (5de wijk).
 (36) Geboren ca. 1749. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert of van vóór de Franse tijd tot 1831.
 (37) Ondermeester te Antwerpen.
 (38) Geboren 1808. Onderwijzer te Antwerpen (St.-Willibrordusparochie) en sedert 1829 te Deurne-Borgerhout.
 (39) Geboren 1798. Particulier onderwijzer te Antwerpen. Werd in 1831 meester in de rechten, daarna advocaat. Spraakkunstenaar.
 (40) 1783-1843. Particulier onderwijzer te Antwerpen sedert ca. 1812.
 (41) Geboren 1785. Sedert de Franse tijd schoolhouder te Antwerpen (Markgraveléi); koster van de Sint-Laurentiusparochie.
 (42) Vermoedelijk = J. Van Oppy.
 (43) Ondermeester te Antwerpen 1826-1830.
 (44) Geboren 1803. Ondermeester te Antwerpen, daarna particulier onderwijzer aldaar.
 (45) Geboren 1801. Ondermeester te Antwerpen, sedert 1830 particulier onderwijzer aldaar.
 (46) Particulier onderwijzer te Antwerpen van vóór 1806.
 (47) Particulier onderwijzer te Antwerpen.
 (48) Inspecteur van de Academie te Brussel, sinds 1817 lid en secretaris van de Tijdelijke Jury voor het middelbaar en lager onderwijs in de provincie Antwerpen, sedert 1821 van de Commissie van Onderwijs.
 (49) 1804-1861. Leraar aan het klein-seminarie te Mechelen, 1828-1843 pastoor te Heist-op-den-Berg, daarna van de Sint-Andriesparochie te Antwerpen. Letterkundige.
 (50) Geboren 1808. Ondermeester te Antwerpen, particulier onderwijzer 1830-1835.
 (51) Ook : Wolles. Geboren 1802. Ondermeester en sedert 1830 particulier onderwijzer te Antwerpen.
 (52) Ondermeester te Antwerpen tot 1825, opnieuw na 1830.
 (53) Een regionale onderwijzersvereniging, met leden uit de stad zelf en uit de omgeving. Cfr. M. DE VROEDE : De onderwijzersgezelschappen in België, 1816-ca. 1846, *Pedagogische Studiën*, XLVI (1969) 650-686; H. VAN TICHELEN, *Voor honderd jaar* (Antwerpen, 1934) 105-158.
 (54) Het besluit tot publikatie van een tijdschrift werd genomen tijdens een bestuursverga-

Bekend zijn met die innige relatie is noodzakelijk voor het duiden van de inhoud, maar ook voor het begrijpen van het regionale karakter en de beperkte uitstraling van het blad.

Het bestuur van het Antwerpse onderwijzersgezelschap heeft zich klaarblijkelijk geïnspireerd aan de sedert 1800 te Leiden uitgegeven *Nieuwe Bijdragen*, het maandblad dat ook model gestaan had voor de *Bibliothèque des instituteurs* (55). Ofschoon in het voorwoord van de *Nederlandsche Bydraegen* (56) even werd gezinspeeld op de behoefte om een tijdschrift op te richten voor de onderwijzers "binnen de zuydlyke landschappen des ryks", heeft het blad steeds een beperkt regionaal-Antwerps karakter behouden.

De door het bestuur van het onderwijzersgezelschap nagestreefde doelstellingen werden in het eerste nummer duidelijk samengevat: "1. Zaeken van algemeyn of byzonder belang doór dit blad aen deszelfs inteekenaeren bekend te maeken; 2. De beoeffening der nederduitsche tael voord te zetten; de zelve zoo veel doenlyk is, poogen te verbeteren en te volmaeken; 3. Om de eenheyd van spelling te bevoorderen, die in eene en de zelfde tael wel behoort waergenomen en onderhouden te worden; 4. Hetgeen ons des voorkomt en dunkt ter verbetering van het laeger onderwys en de opvoeding te kunnen strekken, uyt te breyden" (57).

De eerste doelstelling meende de redactie te bereiken door het publiceren van, primo, berichten in verband met het "Antwerpsch Schoólonderwyzers Gezelschap" en, secundo, van een aantal officiële mededelingen, hoofdzakelijk met betrekking tot de provincie Antwerpen. Tot de eerste groep behoren de lijsten van nieuwe intekenaars op de *Bydraegen*, van de nieuwe leden van het "Gezelschap", de verslagen van de maandelijks vergaderingen en de aankondigingen van de door de leden uitgegeven schoolboekjes. Onder de officiële mededelingen vinden we o. m. koninklijke besluiten waarbij schoolopzieners en leden van de provinciale onderwijscommissies werden aangesteld, aankondigingen van vacante betrekkingen en lijsten met de uitslagen van de examens voor onderwijzersakten.

Wat de tweede en de derde doelstelling betreft, de beoefening van de Nederlandse taal en het streven naar een eenheidsspelting, dient vooral onderlijnd te worden dat het "Antwerpsch Schoólonderwyzers Gezelschap" de Brabantse accentspelling van de te Utrecht geboren Antwerpse onderwijzer Jan Abraham Ter Bruggen (58) huldigde. Voor het samenstellen van zijn invloedrijke *Nederduytsche spraek-konst* (59), die in 1815 verscheen en die herhaaldelijk herdrukt werd, had Ter Bruggen vlijtig en handig gebruik gemaakt van

dering (26 okt. 1823); de redactie werd jaarlijks samengesteld op de algemene ledenvergadering van december; heel wat artikelen werden eerst als lezing naar voren gebracht tijdens een maandelijks ledenvergadering. Eind 1827 werd besloten "dat elk lid des Gezelschaps by loting verpligt zal zyn, in het jaer, ten minsten een schryfblad, geschikte stof voór de Bydraegen in te leveren" : *Ned. Bydraegen*, V (jan. 1828) 3.

(55) Cfr. *supra*, 65-76.

(56) *Ned. Bydraegen*, I (jan. 1824) 3.

(57) *Id.*, I (jan. 1824) 4.

(58) 1755-1819. Onderwijzer te Antwerpen van vóór de Franse tijd. Stichter en animator van "Tot Nut der Jeugd". Taalkundige.

(59) J. A. TER BRUGGEN, *Nederduytsche spraek-konst ten gebruyke der schoólen, uytgegeven op last van het Antwerpsch Genootschap* (2 dln., Antwerpen, J. S. Schoeters, 1815).

de gezaghebbende *Nieuwe Nederduytsche spraekkonst* (60), samengesteld door de befaamde Jan des Roches (61) en uitgegeven te Antwerpen in 1761. Ook die publikatie was niet origineel; de omstreeks 1750 in de mode gekomen Brabantse accentspelling heeft Des Roches van zijn onmiddellijke Antwerpse voorgangers P. B., *Fondamenten ofte grond-regels der Nederduytsche spel-konst* (1757) en J. D. Verpoorten, *Woordenschat ofte letter-konst* (1752, 17592) kunnen overnemen (62).

Zoals het in 1803 - mede door Ter Bruggen ! - opgerichte "Antwerpsch Tael- en Dichtlievend Genootschap Tot Nut der Jeugd" als vurige propagandist van de Brabantse spelling was opgetreden, zo deed ook het Gezelschap. Tijdens de vergadering van 19 december 1823 beslisten de schoolmeesters, dat "alle stukken doór het gezelschap uytgegeéven, zullen volgens J. A. Terbruggen moeten gespeld worden" (63).

In de loop van de volgende jaren verschenen in de *Nederlandsche Bydraegen* enkele artikelen die de Brabantse spelling expliciet verdedigden. Zo meende (A. L. ?) Zilgens in het nummer van december 1824 te kunnen bevestigen dat in de Zuidelijke Provinciën een eenheid van spelling was ontstaan : "thans, is de Spraekkonst van den Heer Terbruggen vóór ons, het geén, die van den Hoogleeraar Siegenbeek vóór onze noórdlyke broeders is" (64). Het succes van de in 1815 voor de eerste maal gepubliceerde *Nederduytsche Spraekkonst* was daaraan natuurlijk niet vreemd : reeds meer dan 25.000 exemplaren waren in 1824 verkocht, althans volgens de drukker (65). Geen wonder dat het borstbeeld van Jan Ter Bruggen "als ter nastreéving ten toon gesteld" was in het vergaderlokaal van het "Antwerpsch Tael- en Dichtlievend Genootschap" (66).

Niet één keer werd de spelling Ter Bruggen in de *Bydraegen* in vraag gesteld of kritisch benaderd : het prestige van Ter Bruggen was te groot. Bovendien boden andere taalkundige twistappels de toenmalige onderwijzers nog ruim de gelegenheid om te tonen dat ze in de eerste plaats taalmeesters waren. Talrijke kleine en futiele bijdragen handelden over de vraag of men *keërs* of *keirs* (lees : kaars), *waeffel* of *wafel*, *gemeen* of *gemeyn* diende te spellen, of belichtten het onderscheid tussen *geslacht* (familie) en *geslagt* (voltooid deelwoord van slachten), *hert* (lees : hart) en *hert* (dier), *naer*, *nae* en *na*. Opvallend is echter, dat dergelijke bijdragen hoofdzakelijk in de eerste jaargangen voorkwamen. Van 1828 af werd meer aandacht geschonken aan het eigenlijke taalonderwijs.

Als vierde doelstelling beoogde het tijdschrift de verbetering van het lager onderwijs. In dat verband dient in de eerste plaats te worden gewezen op de uitzonderlijke didactische bedrijvigheid van Jacob Jozef Delin. Via een dozijn artikelen, verspreid over de jaargangen 1824-1829, poogde hij de didactische

(60) J. DES ROCHES, *Nieuwe Nederduytsche spraekkonst* (Antwerpen, Grangé, 1761). Herhaaldelijk herdrukt.

(61) M. VANHAMME, Jean des Roches, *Paedagogica Historica*, VIII (1968) 507-539. Voor nieuwe biografische gegevens over Des Roches, zie W. COUVREUR, Jacob Van der Sanden over Jan des Roches, *Studia Germanica Gandensia*, XII (1970) 273-290.

(62) W. COUVREUR, Een Nederlandse brief van Jan des Roches aan Frans Mols en Jan Grangé, *Taal en Tongval*, XXIII (1971) 69.

(63) *Ned. Bydraegen*, I (jan. 1824) 7.

(64) *Id.*, I (dec. 1824) 189.

(65) *Id.*, I (dec. 1824) 194.

(66) *Id.*, I (dec. 1824) 193.

ideeën en de methoden van Louis E. C. Gaultier (67) in onze gewesten te verspreiden. Samen met de talrijke door Delin gepubliceerde lees- en leerboekjes, meestal ook in navolging van Gaultier, vormen ze een merkwaardig didactisch oeuvre.

Andere buitenlandse onderwijspractici werden in de *Nederlandsche Bydraegen* met een artikel bedacht of tijdens de vergaderingen van het Gezelschap behandeld. Dat was o. m. het geval met J. H. Pestalozzi, P. J. Prinsen (68), J. H. Nieuwold (69), J. B. de La Salle (70), J. J. Jacotot (71) en zijn te Antwerpen verblijvende volgeling P. Y. de Séprés (72), eveneens van Franse nationaliteit, J. Lancaster (73) en N. Anslyn (74). Dat het - althans sommige Antwerpse onderwijzers - ernst was met die studie, werd bewezen tijdens de vergadering van juli 1826. J. Delin stelde voor dat maandelijks drie lessen zouden gegeven worden : een leesles volgens Prinsen (aan de leesmachine), een les cijferen en een les ontleding, beide volgens Anslyn. Het doel, steeds volgens Delin, was deze methoden te vergelijken met die van andere (en te Antwerpen beter bekende) onderwijspractici. Hijzelf beloofde tijdens de confrontaties de opvattingen van Gaultier te verdedigen (75). Het voorstel werd met algemene stemmen aanvaard en tijdens de volgende vergadering uitgevoerd : een vroeg voorbeeld van vergelijkende onderwijskunde !

Ook werd aandacht besteed aan buitenlandse pedagogische denkbeelden, meestal in de vorm van bondige samenvattingen of vertalingen uit de Franse taal; Frey de Neuville (76), Mgr. D. Frayssinous (77), Madame de Genlis (78) en de Broeders van de Christelijke Scholen (79) kwamen o. a. aan de

- (67) Ca. 1746-1818. Priester, preceptor te Parijs en in Engeland (1793-1801). Promotor van een eigen onderwijsmethode ("jeux instructifs"); publiceerde tussen 1787 en 1812 diverse methodologische handleidingen. Vereenvoudigde o. m. de spraakkundige ontleding.
- (68) 1777-1854. Ondermeester en onderwijzer te Schiedam, 1801 hoofdonderwijzer aan de Nutsschool te Haarlem, sedert 1817 directeur-onderwijzer van de rijkskweekschool aldaar. Schoolinspecteur. Auteur van pedagogische werken en van talrijke schoolboeken.
- (69) 1737-1812. Predikant en schoolhervormer, sedert 1801 schoolinspecteur in Friesland. Auteur van talrijke kinderboekjes.
- (70) 1651-1719. Stichter van de congregatie der Broeders van de Christelijke Scholen. Onderwijshervormer.
- (71) Dijon 1770-Parijs 1840. Leraar aan het college te Dijon 1791, oorlogsvrijwilliger 1792-1794, leraar aan de Ecole Centrale en het Lycée te Dijon 1795-1815; week uit naar Brussel; lector in de Franse literatuur aan de universiteit te Leuven 1818-1830. Daarna te Parijs gevestigd. Voor zijn onderwijssysteem, *cf. infra*, 87-88.
- (72) *Cfr., infra*, 87.
- (73) 1778-1838. Opende in 1798 een armenschool te Londen, propageerde er een eigen onderwijssysteem waarbij op monitoren een beroep werd gedaan om zoveel mogelijk kinderen te kunnen onderwijzen. Week in 1814 uit naar Columbië en van daar, in 1830, naar de U.S.A.
- (74) 1777-1838. Ondermeester te Amsterdam 1804, hoofdonderwijzer te Haarlem 1807-1819, daarna huisonderwijzer. Auteur van *De Brave Hendrik* (1823) en van talrijke leerboeken.
- (75) *Ned. Bydraegen*, III (aug. 1826) 113-115.
- (76) 18de-eeuws Frans predikant.
- (77) 1765-1841. Predikant, grootmeester van de Universiteit 1822-1828, minister van Openbaar Onderwijs 1824-1828.
- (78) 1746-1830. Gouvernante. Auteur van diverse pedagogische werken.
- (79) Met een uitvoerige reeks artikelen, "De twaelf deugden van eenen goeden meester" (volgens Br. Agathon).

beurt. Soms was de bron van dergelijke stukjes niet vermeld en verschuilde de auteur zich achter een weinig zeggend "nae het fransch".

Al met al bevatten de *Nederlandsche Bydraegen* weinig artikelen op onderwijsgebied die als origineel kunnen worden beschouwd. Vermeldenswaard zijn nog twee stukjes over het metriek stelsel (80), een artikel over het nut van openbare prijsuitdelingen (81), een bijdrage over beloningen en straffen (82) en verschillende pennevruchten over wat thans tot de psychologie van de leerkracht wordt gerekend (83). Slechts één artikel behoort tot het domein van de algemene psychologie (84). Een historisch-pedagogische bijdrage over de zondagsschool te Antwerpen (85) is niet origineel.

Van 1826 af werd een niet-onbelangrijk gedeelte van de *Nederlandsche Bydraegen* gewijd aan artikelen over godsdienst, moraal en stichtelijke lectuur. De onderwerpen vormen samen een zeer dispaaraat allegaartje, hoofdzakelijk bijeengeschreven door priester P. Visschers en de onderwijzers F. A. Myin en A. Zilgens. Het door deze laatste uit het Frans bewerkte vervolgverhaal "Zoé of de ligtvaardige vrouw", gevolgd door de "Pastor van Bérilés", vulde tientallen bladzijden.

De beperkte geografische verspreiding, het ongelijke peil van de artikelen en de heftige kritiek vanwege bepaalde invloedrijke Noordnederlanders (86), mogen toch niet doen vergeten dat de *Nederlandsche Bydraegen* het eerste pedagogische tijdschrift in Vlaanderen zijn geweest.

ANNALES DE L'ENSEIGNEMENT - UNIVERSEL

1824-1825

- I. BEWAARPLAATSEN : UBA (676 J 21-26) : 1ste "cahier" (1824) - 6de "cahier" (15. XII, 1825) (1). UBL (FH, 4 B 2932) : 1ste "cahier"; 3de "cahier" (15. VIII, 1824).
- II. a. ONDERTITEL : De titel wordt aangevuld met : par De Séprés.
b. VIGNET : Mandje met fruit en wijngaardranken.
e. FORMAAT : 22 x 14.

(80) *Ned. Bydraegen*, I (jan. 1824) 10-11; VI (april 1829) 55-64 en (mei 1829) 69-72.

(81) *Id.*, V (dec. 1828) 182-187, door A. F. Leestmans.

(82) *Id.*, VII (april 1830) 52-59, anoniem.

(83) *Id.*, I (aug. 1824) 119-122, door A. Zilgens; III (dec. 1826) 180-181, door F. A. Myin; V (mei 1828) 77-80, door J. Van Oppy; V (juli 1828) 106-109, door E. Bloedbergen; VI (dec. 1829) 180-185, anoniem; VII (juli 1830) 103-104, door C. Maas; VII (okt. 1830) 147-160, door J. Van Oppy.

(84) *Id.*, VI (okt. 1829) 150-155, door J. Van Oppy.

(85) *Id.*, VI (okt. 1829) 155-159, door H. C. Wauteleers.

(86) DE VROEDE, *Van schoolmeester tot onderwijzer*, 367.

(1) Waarschijnlijk zijn er slechts zes afleveringen verschenen.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1ste "cahier" (1824) : 19.

2de "cahier" (1. VI. 1824) : 20.

3de "cahier" (15. VIII. 1824) : 20 + 1 ongenummerde pagina Arabisch.

4de "cahier" (20. X. 1824) : 19 + 1 ongenummerde pagina Hebreeuws.

5de "cahier" (15. III. 1825) : 24.

6de "cahier" (15. XII. 1825) : 33.

g. PERIODICITEIT : onregelmatig.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING : Nergens staan gegevens vermeld.

De *Annales* waren echter bedoeld voor de leerlingen van het universeel onderwijs, zodat de oplage niet groot kan geweest zijn.

III. a. BEGINDATUM : 1824 (vermoedelijk in de lente).

LAATST VORHANDEN NUMMER : 15 december 1825.

b. STICHTER : Pierre-Ypres de la Ramée de Séprés (2).

d en e. UITGEVER EN DRUKKER : F. M. A. Ancelle, imprimeur-libraire, Canal au Fromage, n° 689, à Anvers.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : Vermoedelijk geheel in handen van De Séprés. Waarschijnlijk zijn bijna alle bijdragen van zijn hand, ofschoon hij ze niet ondertekende. Zijn naam komt voor op de titelpagina van elk nummer.

h. MEDEWERKERS : Enkele kortere teksten zijn ondertekend "par un élève". Eén uitvoerig artikel zou een ingezonden stuk zijn, gedateerd op 2 oktober 1824 en ondertekend door een Brussels "médecin guéri de ses préjugés d'école". Enkele wiskundige voorbeelden, onder de titel "Exercice mathématique", dragen het nietszeggende "par un amateur".

IV. KARAKTERISERING

De *Annales de l'enseignement-universel* kan men moeilijk beschouwen als een tijdschrift in de gewone betekenis van het woord. Het was ook niet de bedoeling van De Séprés een blad voor een breed publiek uit te geven. Hij richtte zich langs de *Annales* uitsluitend tot de leerlingen van het universeel onderwijs, een methode die door Joseph Jacotot was uitgedacht (3).

(2) Geboren te Nevers in 1795. Verbleef te Antwerpen van 1820 tot 1829; hield er een school waar hij de methode volgde van J. Jacotot; telde er in 1825 meer dan twintig interne leerlingen en nog meer externe : volgens een brief van J. F. X. Würth, gepubliceerd in de *Bibliothèque des instituteurs*, VI (1825) 331. Gaf tijdens zijn verblijf te Antwerpen verschillende leerboeken in het licht, evenals een *Mémoire au Roi au sujet du rapport de M. Kinker sur la méthode de M. Jacotot* (1826). Trok in 1829 naar Parijs en werd daar hoofd van een school die de opgeschroefde naam "Lycée national" droeg en waar de methode van Jacotot eveneens in zwang was. Werde lid van de in 1833 te Parijs opgerichte "Société pour propager l'enseignement universel". Publiceerde ook na 1829 nog diverse leerboeken voor het universeel onderwijs, waarvan hij één der ijverigste voorstanders was.

(3) Het universeel onderwijs steunt op twee grondstellingen : 1. Alle intelligenties zijn gelijk. Iedereen kan alles leren, als hij maar wil. 2. Alles is in alles. Men vergroot zijn kennis via concentratie : door al het nieuwe met het reeds gekende te verbinden. Punt van uitgang is het memoriseren van een tekst - Jacotot gebruikte de *Télémaque* - waar

In de eerste plaats wilde De Séprés nadere toelichting verstrekken bij zijn leerboek voor wiskunde dat in 1823 was verschenen (4). Het allereerste artikel, "Théorie du flux et du reflux de la mer", sluit dan ook rechtstreeks aan bij pagina 51 van het rekenboek; het is een uitvoerige bijdrage, die in elk van de eerste vijf "cahiers" een belangrijke plaats inneemt. Met opzet, zo betoogde De Séprés, gaf hij de toelichting in verschillende stukken : omdat ze dan beter zou begrepen worden.

Verder had De Séprés ook de bedoeling in de *Annales* op te nemen : opstellen van leerlingen, boekbesprekingen en "des réflexions" met betrekking tot de studies van zijn leerlingen. Dat is inderdaad gebeurd : als leerlingewerk werden een Franstalig gedicht, een Engels opstel, enkele Franse opstellen, een paar wiskundige oefeningen en een Nederlandse tekst, getiteld "De goede koning", opgenomen.

Van de vierde aflevering af werd nog een tweede artikel over de wiskunde gepubliceerd, onder de titel "Etudes des mathématiques", speciaal bedoeld voor autodidacten; het geheel bestaat uit een reeks modeloefeningen, in totaal 24 bladzijden.

Voor aanhangers van het universeel onderwijs die zich voorbereidden op een advocatenpraktijk publiceerde De Séprés vanaf het eerste "cahier" een Franse vertaling van een Nederlands pleidooi. Het uitvoerige stuk telt een dertigtal bladzijden.

Een uitgebreide bespreking werd gewijd aan het werk *Examen des doctrines médicales généralement adoptées et des systèmes modernes de nosologie* (5), van de Franse geneesheer F. J. V. Broussais.

Onderwijs- of opvoedingsproblemen heeft De Séprés niet behandeld. De strijd rond het universeel onderwijs, die tijdens de jaren twintig in het Koninkrijk der Nederlanden wel wat stof deed opwaaien, kwam in de *Annales* niet aan bod. Er is evenmin een spoor te vinden van een poging om die methode kritisch te benaderen of met gefundeerde argumenten te verdedigen. Dat men de slogan "tout est dans tout" hier en daar aantreft, kan moeilijk als een aanzet in die richting worden beschouwd. De publikatie blijkt dus voor intern gebruik bestemd te zijn geweest. Een grote draagwijdte kan ze in elk geval niet hebben gehad.

na men op eigen hand tot analyse en vervolgens tot synthese overgaat. Lectuur van de tekst plus oefeningen volstaan om een volledige kennis te verwerven. Cfr. L. MISSINNE, Jacotots methode van het universeel onderwijs, *Paedagogica Historica*, IV (1964) 57-110; IDEM, Un pédagogue bourguignon : Joseph Jacotot (1770-1840), *Annales de Bourgogne*, (1964) 5-43.

(4) P. Y. DE SÉPRÉS, *Choix de propositions de mathématiques, destiné aux élèves de l'enseignement universel* (Antwerpen, 1823).

(5) 2dln, Parijs, 1821.

JOURNAL DE L'EMANCIPATION INTELLECTUELLE

1829-1830

- I. BEWAARPLAATSEN : Niet één exemplaar werd teruggevonden.
Wat volgt werd ontleend aan de *Revue bibliographique des Pays-Bas et de l'étranger*, IX, 21-22 (15 juni 1830) 254.
- II. a. ONDERTITEL : Destiné aux pères de famille, rédigé par plusieurs disciples de J. Jacotot et publié par F. Jacotot et H. V. Jacotot, fils du fondateur.
- d. PRIJS : voor Leuven : f 4.73 (10 fr) per jaar; voor de andere steden : f 6 (14.62 fr) per jaar.
- e. FORMAAT : in 8°.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 40.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- III. a. BEGINDATUM : januari 1829.
Het blad werd na 1830 te Parijs voortgezet.
- e. DRUKKER : Cuelens (Leuven).
- IV. KARAKTERISERING
De titel wijst erop dat dit *Journal* in dienst stond van de verspreiding van Jacotots opvattingen.

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE LIEGE POUR L'ANNEE 1830

1830

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (1992 A). KB (424 R VI). SBLu (Cap. 10849). UBG (Hi 5489). UBLu (P 108 A).
- II. e. FORMAAT : 11,9 x 7,4.
f. AANTAL BLZ. : 113.
- III. e. DRUKKER : P. J. Collardin, imprimeur de l'Université et libraire, Liège.
- IV. KARAKTERISERING

De redacteurs van het in 1830 verschenen boekdeeltje zien het *Annuaire* als het relaas van de groei van de universiteit. Naast enkele inlichtingen over het academiejaar 1829-1830, nl. een lijst van het academisch en administratief personeel, het programma van de lessen van het eerste semester en een academische kalender, vindt men in dit jaarboek vooral gegevens over het ver-

leden van de universiteit. Het bevat o. m. een historisch overzicht van de periode 1817-1826 (1), een lijst van de sedert de oprichting aangeboden dissertaties en de bibliografie van de professoren. Verder wordt het verslag dat de minister van Binnenlandse Zaken in 1829 uitbracht over de situatie van het hoger onderwijs in het Koninkrijk der Nederlanden gedurende het jaar 1827, in extenso afgedrukt.

Het was de bedoeling het *Annuaire* voort te zetten, maar de Belgische omwenteling heeft dat verhinderd.

MENGELSTOFFEN TER BEVOORDERING VAN ONDERWYS EN OP- VOEDING, TAELEN LETTERKUNDE

1832-1834

- I. BEWAARPLAATSEN : SBA (B 58114) : VIII (1832) - X (1834) (1). UBL (4 B 2934) : VIII, 3 (maart 1832); IX (1833).
- II. a. ONDERTITEL : Maendblad, uytgegeéven doór het Schoólonderwyzers Gezelschap in Antwerpen.
b. VIGNET : Cirkelvormig : bijenkorf te midden van bloemen met zwerm bijen; zonnestralen.
d. PRIJS :
1832 (VIII) : f 1,- per jaar.
1833 (X) : 2,10 fr per jaar.
e. FORMAAT : 20 x 12.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 16, uitgezonderd het novembernummer van 1832, dat 22 bladzijden telde.
g. PERIODICITEIT : maandelijks.
h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
Het aantal intekenaars bedroeg 136 op het eind van 1832. In 1833 werden twee nieuwe abonnementen genoteerd, in 1834 geen.
De meeste intekenaars waren onderwijzers en onderwijzeressen uit het Antwerpse; naast hen een beperkt aantal priesters en enkele leraren en studenten van het aartsbisschoppelijk seminarie te Mechelen.
- III. a. BEGINDATUM : januari 1832.

(1) Het geeft weinig meer dan een summiere beschrijving van de oprichting van de universiteit en van de openingsplechtigheden; daarnaast de wijzigingen die het professorenkorps in de loop van de beschouwde periode heeft ondergaan. De uitgevers planden de voortzetting van die historiek in het (niet verschenen) jaarboek voor 1831.

(1) De nummering van de jaargangen liet men aansluiten bij die van de *Nederlandsche Bydraegen*.

EINDDATUM : december 1834.

b. STICHTER : het bestuur van het "Schoólonderwyzers Gezelschap in Antwerpen".

d en e. UITGEVER EN DRUKKER : J. B. Heirstraeten, Antwerpen.

f en g. BEHEER EN REDACTIE :

Het "Gezelschap" richtte tijdens zijn vergadering van 31 december 1831 een comité op (2), bestaande uit J. G. Van Hertbruggen, J. B. Ferec (3), P. Wellens en F. Kenis. In januari 1833 werd de samenstelling ervan gewijzigd (4) : het bestond voortaan uit J. Delin, J. G. Van Hertbruggen, J. B. De Backer, F. Kenis en P. Wellens.

h. MEDEWERKERS :

Bastiaens, E. M. : 1832-1834	Nys, F. A. : 1832
Davidts, M. H. (5) : 1834	N... N... : 1834
De Backer, J. B. : 1834	Van Hertbruggen, J. G. : 1832
Ferec, J. B. : 1832	Van Oppy, J. : 1832-1834
Fr. L. : 1833	Verbraecken, J. B. : 1833
Kenis, F. : 1832-1834	Vingerhoets : 1833-1834
Leestmans, A. F. : 1833-1834	Visschers, P. : 1832-1834
Logtenburg, Fr. (6) : 1832	Wellens, P. J. : 1833
Maas, C. : 1832	Zilgens, A. : 1832, 1834
Myin, F. A. : 1832, 1834	

IV. KARAKTERISERING

De *Mengelstoffen* kunnen worden beschouwd als de voortzetting van de *Nederlandsche Bydraegen*, waarvan de publikatie door de tijdsomstandigheden was onderbroken. Beide periodieken werden uitgegeven "ter bevoordering van onderwys en opvoeding, tael- en letterkunde". Niettemin was het karakter van de *Mengelstoffen* niet zo algemeen pedagogisch en het tijdschrift was, vooral, minder didactisch georiënteerd dan zijn voorganger. De oorzaak daarvan valt moeilijk te achterhalen; in het Antwerpse onderwijzersgezelschap, dat zich na de revolutie tamelijk vlug herstelde, gaven immers dezelfde figuren als vóór 1830 de toon aan : A. Zilgens, J. A. Myin, J. Van Oppy, J. Vingerhoets, H. C. Wauteleers, A. F. Leestmans, J. Delin, e. a. Opvallend is het nochtans, dat tijdens de vergaderingen van het Schoólonderwyzers Gezelschap didactische activiteiten niet meer plaats hadden : Van der Liet demonstreerde niet meer aan de letterkast en typelessen bleven achterwege. Bovendien was de didactische activiteit van "gangmaker" J. Delin binnen de vereniging ook fel verminderd; onderwijskundige initiatieven als voorheen nam hij niet meer en in de *Mengelstoffen* verscheen niet één bijdrage van zijn hand (7).

(2) *Mengelstoffen*, VIII (jan. 1832) 6.

(3) Particulier onderwijzer te Antwerpen 1828-1838.

(4) *Mengelstoffen*, IX (febr. 1833) 31.

(5) 1808-1875. Priester. Vlaamsgezind publicist. Werd pastoor te Drogenbos.

(6) Geboren 1807. Ondermeester te Berchem, onderwijzer te Hemiksem, gemeentelijk onderwijzer te Rupelmonde 1828-1833 en te Kontich sedert 1833.

(7) Waarschijnlijk heeft de ijverige schoolmeester toen al zijn vrije tijd besteed aan de voorbereiding van zijn *Geschiedenis van Belgenland* (Antwerpen, J. B. Heirstraeten, 1834) en van zijn *Histoire de Belgique* (Antwerpen, G. Van Merlen, 1834), die beide onmid-

Niemand zag er trouwens graten in, dat in de *Mengelstoffen* aan onderwijs en opvoeding heel wat minder aandacht werd besteed dan in de *Bydraegen*. Toen het Gezelschap in februari 1834 besliste jaarlijks twee ereleden te aanvaarden, luidde één van de gestelde voorwaarden dat elk erelid "ten minsten twee *letterkundige* stukjes 's jaars" moest leveren (8). Verder noemde J. Van Oppy, toch een sommiteit van het Gezelschap, de ongeveer 150 lezers van het maandblad "alle taelminnaers, en grootendeels Onderwyzers" (9).

Die taalminnaars waren in de eerste plaats warme verdedigers van het "Vlaemsch", volgens de accentspelling van Ter Bruggen. Ze verheugden zich over de Belgische onafhankelijkheid o. m. omdat ze het "Hollands" als "eene vreemde mededingster" beschouwden. Diverse artikelen beklemtoonden het belang van een eigen Vlaamse taal, waarin het Brabantse of Antwerpse dialect weliswaar de hoofdrol zou spelen, met een eenheidsspelling volgens Ter Bruggen. Tijdens een algemene vergadering werd dan ook beslist, slechts uitzonderlijk artikelen te aanvaarden die in een andere spelling waren gesteld en dan nog op voorwaarde dat ze door niet-Antwerpse onderwijzers waren geschreven (10). De Antwerpse taalminnaars hielden zich overigens onledig met haarkloverijen, zoals de vraag of men "geboorte" of "geborte", "dikwijs" of "dikwils", "diergelijk" of "dergelijk" moest spellen. Verder treft men, in tegenstelling tot de *Nederlandsche Bydraegen*, in de *Mengelstoffen* ook heel wat poëzie aan. Vooral E. M. Bastiaens, A. Zilgens en priester P. Visschers publiceerden ettelijke gedichten, al dan niet met een godsdienstig onderwerp.

Dat het Antwerpse onderwijzersgezelschap een rooms-katholiek karakter had, blijkt uit de *Mengelstoffen* veel duidelijker dan uit de *Bydraegen*. Het werd thans extra benadrukt. Symptomatisch was ook de keuze van de E. H. Eliaerts, pastoor van de Sint-Augustinusparochie, als beschermheer van de vereniging (11). Die keuze werd, in een merkwaardige bijdrage over de "Onderwyzers gezelschappen", door de Rupelmondse onderwijzer F. Logtenburg warm toegejuicht. Een dergelijk beschermheerschap paste volledig in de nieuwe situatie na 1830, aldus de auteur, samen met de vrijheid van onderwijs, met de vrijheid van de onderwijzers om zich al dan niet te verenigen, en met de plicht "aen ons onderwys een catholyke strekking te geven"; anderzijds luidde het nochtans, dat "wy aen de Geestelykheyd, als Geestelykheyd, niet het minste regt over al wat niet het godsdienstig onderwys betreft" erkennen (12). Logtenburg had in die zin ook twee wijzigingen aan het reglement voorgesteld; ze werden aanvaard, maar de precieze tekst ligt niet voor (13).

Otschoon de pogingen van de unionistische regeringen om het openbaar onderwijs bij wet te regelen (14) in de *Mengelstoffen* niet rechtstreeks werden

dellijk een zeer groot succes kenden. De eerste editie van de *Geschiedenis*, getrokken op 1.500 exemplaren, was spoedig uitverkocht; de tweede (1834) werd op 8.000 exemplaren gedrukt. Ook de *Histoire* beleefde nog in 1834 een tweede uitgave.

(8) *Mengelstoffen*, X (maart 1834) 33. Cursivering van ons.

(9) J. J. Van Oppy, De Nederduytsche of Vlaemsche tael te verleévendigen en aenzien by te zetten, hangt nu eewig af van den iver derzelve bevytigers, *Mengelstoffen*, X (maart 1834) 34.

(10) *Id.*, VIII (juli 1832) 99.

(11) *Id.*, VIII (maart 1832) 36; (april 1832) 52.

(12) *Id.*, VIII (juli 1832) 109.

(13) *Id.*, VIII (aug. 1832) 115; (sept. 1832) 130.

(14) Cfr. DE VROEDE, *Van schoolmeester tot onderwijzer*, 399-401.

besproken, toch heeft het tijdschrift wel aandacht besteed aan de plaats van het vrij onderwijs en aan zijn verhouding tot het officieel onderwijs. In dit verband vallen te vermelden: de uitvoerig geciteerde "Redevoering ter verdediging van het vry onderwys", in de Franse Kamer door graaf de Montalembert uitgesproken en vertaald door F. A. Myin (15), en de spreekbeurt die J. Van Oppy hield ter gelegenheid van de benoeming van F. Kenis en A. F. Leestmans tot gemeentelijke onderwijzers te Antwerpen (16). Aan beide leerkrachten, voortaan belast met de leiding van kosteloze "armenscholen", werd op het hart gedrukt dat ze hun collega's geen financieel nadeel mochten berokkenen door kinderen van betaalkrachtige ouders te aanvaarden.

Samenvattend kan men de *Mengelstoffen* nauwelijks een pedagogisch tijdschrift noemen. Het was dat althans heel wat minder dan de *Nederlandsche Bydraegen*. De belangstelling van de katholieke, hoofdzakelijk vrije onderwijzers te Antwerpen, was na 1830 immers hoofdzakelijk op de taalkunde gericht.

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE CATHOLIQUE DE LOUVAIN

1837-1969

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P 141 A) : I (1837) - XCIII (1960-1961). KB (091 I) : I-XCII (1957), 1959 (deel I). UBG (P 458) : I-XCIII. UBL (SL Y133) : I-XCIII, dl. I. UBLu (P. 178A) : I-XCIII.

II. e. FORMAAT :

1837 (I)-1901 (LXV) : 10,4 x 6,7.

Vanaf 1902 (LXVI) : 13,5 x 9,2.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

Er kan alleen een vergelijking gemaakt worden tussen het aantal bladzijden van de volumina, die immers elk slechts op één academiejaar betrekking hebben. Ze omvatten van ca. 200 tot ca. 600 pagina's (1).

g. PERIODICITEIT :

Tot bij het begin van de Eerste Wereldoorlog werden de jaarboeken persklaar gemaakt binnen de eerste drie maanden van het academiejaar waarop ze betrekking hadden (2). Vanaf 1915 geschiedde de publikatie niet

(15) *Mengelstoffen*, VIII (maart 1832) 43-47; (april 1832) 57-62; (mei 1832) 67-72; (juli 1832) 111-112; (aug. 1832) 120-123; (nov. 1832) 175-178.

(16) *Id.*, IX (aug. 1833) 129-134.

(1) Er wordt geen rekening gehouden met het eerste jaarboek, dat slechts 36 blz. telt.

(2) Tot 1914 wordt in ieder jaarboek een overzicht gegeven van de tijdens de eerste twee maanden van het lopend academiejaar geboekte inschrijvingen. Hierbij wordt vanaf 1844 genoteerd: "L'annuaire devant être mis sous presse tout au commencement de l'année académique on doit se borner à donner les inscriptions faites pendant les 2 premiers mois de l'année."

langer jaarlijks; twee of meer academiejaren werden samen behandeld en steeds met een paar jaar vertraging.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

Sedert 1949-1950 (LXXXVIII) : Secrétariat de l'Université, 4, Rue Kraeken, Louvain. Universiteitssecretariaat, Kraekenstraat, 4, Leuven.

III. a. BEGINDATUM : 1837.

EINDDATUM : Het laatst gepubliceerde jaarboek ging ter perse in maart 1969 en heeft betrekking op de academiejaren 1959-1960 en 1960-1961.

d. UITGEVER :

Sedert 1949-1950 (LXXXVIII) : Publications Universitaires de Louvain, 2, Place Cardinal Mercier. Leuvense Universitaire Uitgaven, Kardinaal Mercierplaats, 2.

e. DRUKKER :

1837 (I)-1850 (XIV) : Vanlinthout et Vandenzande, imprimeurs-libraires de l'Université, Louvain.

1851 (XV)-1856 (XX) : Vanlinthout et Cie, Imprimeurs-libraires de l'Université, Louvain.

1857 (XXI)-1864 (XXVIII) : Typ. de Vanlinthout et Cie, Imprimeurs-libraires de l'Université, Louvain.

1865 (XXIX)-1866 (XXX) : Typ. de Vanlinthout frères, Imprimeurs-libraires de l'Université, Louvain.

1867 (XXXI)-1888 (LII) : Typ. de Vanlinthout frères, Imprimeurs de l'Université, Louvain.

1889 (LIII)-1895 (LIX) : Typ. de Joseph Vanlinthout, Imprimeur de l'Université, Louvain.

1896 (LX)-1901 (LXV) : Typ. de Joseph Van Linthout, Imprimeur de l'Université, Louvain.

1902 (LXVI)-1905 (LXIX) : Typographie de Joseph Van Linthout, Imprimeur de l'Université, Louvain.

1906 (LXX)-1910 (LXXIV) : Typographie et litographie Joseph Van Linthout, imprimeur de l'Université, Louvain.

1911 (LXXV)-1914 (LXXVIII) : Typographie et litographie Van Linthout, Imprimeur de l'Université, Louvain.

1915/1919 (LXXIX) : Etablissements F. Ceuterick, 60, rue Vital Decoster, Louvain.

1920/1926 (LXXX)-1927/1929 (LXXXI) : Imprimeur George Michiels-Broeders, Grand'Place, Tongres.

1930/1933 (LXXXII) : Imprimerie-Drukkerij George Michiels-Broeders, Grand'Place -Groote Markt, Tongres-Tongeren.

1934/1936 (LXXXIII) : Imprimerie St. Alphonse, rue de la Brabançonne, Louvain. St. Alphonsusdrukkerij, Brabançonestraat, Leuven.

1942/1943 (LXXXVI)-1944/1948 (LXXXVII) : Impr. George Michiels, S. A., 13, Rue Corver, Tongres. Druk. George Michiels, N.V., Corverstraat 13, Tongeren.

1949/1950 (LXXXVIII)-1960/1961 (XCIII) : Drukkerij George Michiels, N.V., Tongeren.

g. REDACTEUR :

Sedert 1936-1939 (LXXXIV) : Jean Smets (3).

h. MEDEWERKERS :

Aerts, Jan (4) : 1951/1952, 1954/1956	Bittremieux, Joseph (12) : 1920/1926, 1934/1936
Alberdingk-Thijm, Paul (5) : 1891	Boon, Arthur (13) : 1915/1919
Alliaume, Maurice (6) : 1927/1929	Bouckaert, Joseph (14) : 1940/1941
Antoine, Victorien (7) : 1940/1941	Bouckaert, Louis (15) : 1951/1952
Appelmans, Maurice (8) : 1951/1952	Brants, Victor (16) : 1906
A. J. N. (9) : 1875	Bruylants, Gustave (17) : 1884
Baeyens, Joseph (10) : 1951/1952	Bruylants, Pierre (18) : 1915/1919
Balthasar, Nicolas (11) : 1927/1929	Buyse, Raymond (19) : 1954/1956
	Cappuyens, Joseph, Maieul (20) : 1954/1956

- (3) Geboren Beigem 1910; baccalaureus in het kerkelijk recht, econoom van het Pauscollege. In het jaarboek van 1949/1950 (LXXXVIII) wordt Jean Smets voor het eerst in de personeelslijst opgenomen als "redacteur van het programma der leergangen en van het jaarboek sedert 1937".
- (4) Geboren 1901. Docent aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren 1952-1954, hoogleraar sedert 1954, emeritus sedert 1971.
- (5) 1827-1904. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren vanaf 1878.
- (6) 1882-1931. Hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen 1918-1931.
- (7) Geboren 1883. Hoogleraar aan het Landbouwinstituut 1918-1953, emeritus sedert 1953 (U. C. L.).
- (8) Geboren 1902. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde (U. C. L.) sedert 1939.
- (9) Initialen van Namèche, Alexandre-Joseph : 1811-1893, hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1855, rector magnificus 1873-1881.
- (10) Geboren 1895. Gewoon hoogleraar aan het Landbouwinstituut sedert 1935, emeritus sedert 1966 (K. U. L.).
- (11) 1882-1959. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1913, emeritus sedert 1952.
- (12) 1878-1950. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1914, emeritus sedert 1945.
- (13) 1883-1938. Leraar aan het Sint-Romboutscollege te Mechelen 1909-1921, hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren vanaf 1921.
- (14) Geboren 1896. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1927, emeritus sedert 1966 (K. U. L.).
- (15) Geboren 1909. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen (K. U. L.) sedert 1941.
- (16) 1856-1917. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren vanaf 1883.
- (17) 1850-1925. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1881, emeritus vanaf 1920.
- (18) 1886-1950. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen vanaf 1913, gewoon hoogleraar vanaf 1919.
- (19) Geboren 1889. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1946, emeritus sedert 1959 (U. C. L.).
- (20) Geboren 1901. Adjunct-bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek vanaf 1949, lector aan de Faculteit der Godgeleerdheid 1949, buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1953.

Carnoy, Albert (21) : 1915/1919-1920/1926	De Becker, Jules (31) : 1895
Cartuyvels, C.P.E. (22) : 1894, 1902	De Jaer, Emile (32) : 1872
Cerfaux, Lucien (23) : 1936/1939, 1944/1948	De Jongh, Henri (33) : 1914
Claessens, P. : 1867, 1871	De Jonghe, Edouard (34) : 1920/1926
Claeys, F. (24) : 1930/1933	De Mees, Oscar (35) : 1920/1926
Collin, Fernand (25) : 1951/1952	De Meyer, Albert (36) : 1949/1950
Coppens, Joseph (26) : 1934/1936, 1940/1941, 1944/1948-1951/1952	De Monge, François (37) : 1876
C.V.P. (27) : 1871	De Muynck, René (38) : 1908
Daubresse, Paul (28) : 1905	De Nayer, Pierre (39) : 1944/1948
De Baets, Maurice (29) : 1915/1919, 1927/1929	Denys, Joseph (40) : 1887
Debaisieux, Paul (30) : 1954/1956	Denys, Pierre (41) : 1951/1952
	De Raeymaeker, Louis (42) : 1944/1948, 1953
	De Ruyt, Franz (43) : 1957/1959

-
- (21) 1878-1961. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1908, emeritus vanaf 1951.
- (22) 1835-1907. Vice-rector 1872-1902, nadien deken van het kapittel van Sint-Lambert te Luik.
- (23) Geboren 1883. Hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1930, emeritus vanaf 1953.
- (24) Vicaris-generaal van het bisdom Gent.
- (25) Geboren 1897. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1927, emeritus 1969 (K.U.L.).
- (26) Geboren 1896. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1927. emeritus sedert 1967.
- (27) Initialen van Charles, Louis, J.X. de la Vallée Poussin : 1827-1903, gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen 1869-1903.
- (28) 1872-1957. Buitengewoon hoogleraar aan de Speciale Scholen vanaf 1902, gewoon hoogleraar vanaf 1906, emeritus vanaf 1948.
- (29) 1863-1931. President van het groot-seminarie te Gent 1906-1909, vicaris-generaal en deken van Gent sedert 1909, ere-hoogleraar van de Faculteit der Godgeleerdheid.
- (30) 1886-1956. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen 1920-1956.
- (31) 1857-1936. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1894, rector van het Amerikaans College 1898-1931.
- (32) 1818-1895. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1844-1886.
- (33) 1875-1915. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid 1911-1915.
- (34) 1878-1950. Hoogleraar aan het Instituut voor Economische en Handelswetenschappen.
- (35) Geboren 1885. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1920, emeritus sedert 1955.
- (36) 1887-1952. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren 1920-1952.
- (37) 1836-1909. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1874-1896.
- (38) 1867-1948. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1903.
- (39) Geboren 1906. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1940, directeur van het Instituut voor Lichamelijke Opleiding.
- (40) 1857-1923. Geaggregeerd hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde vanaf 1885, buitengewoon hoogleraar vanaf 1888, gewoon hoogleraar vanaf 1890, emeritus sedert 1920.
- (41) 1903-1970. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde 1949-1970 (K.U.L.).
- (42) 1895-1970. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1936, voorzitter van het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte vanaf 1948, emeritus vanaf 1966.
- (43) Geboren 1907. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1943 (U.C.L.).

Descamps, Edouard (baron)(44) : 1890	Dumont, André (54) : 1910
De Smedt, Jozef (45) : 1944/1948	Dupriez, Léon (55) : 1910, 1927/ 1929
De Smet, Pierre (46) : 1930/1933, 1944/1948-1951/1952, 1957/1959	Estienne, Victor (56) : 1942/1943
d'Espallier, Victor (47) : 1957/1959	Fauville, Arthur (57) : 1953
De Visscher, Charles (48) : 1934/ 1936	Fontainas, Paul (58) : 1920/1926
De Vocht, Henri (49) : 1934/1936	Frateur, J.C. Leopold (59) : 1914
De Wulf, Maurice (50) : 1927/1929	Garitte, Gérard (60) : 1944/1948, 1957/1959
Dignant, Oscar (51) : 1902	Gilbert, Philippe (61) : 1857
Doutrepoint, Georges (52) : 1896	Gille, Arthur (62) : 1954/1956
Draguet, René (53) : 1954/1956- 1957/1959	Gillon, Gustave (63) : 1915/1919
	Haag, Henri (64) : 1957/1959
	Haan, Pierre, J (65) : 1845-1846

- (44) 1847-1933. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1872, emeritus sedert 1932.
- (45) 1888-1970. Hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1921, emeritus vanaf 1959.
- (46) Geboren 1892. Hoogleraar aan de Speciale Scholen sedert 1924, inspecteur van de Speciale Scholen sedert 1930, emeritus vanaf 1962 (K. U. L.).
- (47) Geboren 1904. Gewoon hoogleraar aan de huidige Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen (K. U. L.) sedert 1959.
- (48) 1884-1973. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1930, emeritus vanaf 1954.
- (49) Geboren 1878. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1918, emeritus vanaf 1950.
- (50) 1867-1947. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1898, emeritus sedert 1939.
- (51) 1861-1936. Hoogleraar aan de Faculteit der Theologie sedert 1898, erehoogleraar vanaf 1909.
- (52) 1868-1941. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1893, gewoon hoogleraar vanaf 1897, emeritus vanaf 1938.
- (53) Geboren 1896. Hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1926, emeritus sedert 1966 (U. C. L.).
- (54) 1847-1920. Hoogleraar aan de Speciale Scholen 1883-1920.
- (55) 1863-1942. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1894-1942.
- (56) Geboren 1895. Hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1928, emeritus vanaf 1965 (U. C. L.).
- (57) Geboren 1894. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1925, emeritus vanaf 1964 (U. C. L.).
- (58) Geboren 1881. Hoogleraar aan de Hogere Handelsschool sedert 1926, erehoogleraar sedert 1945.
- (59) 1876-1946. Hoogleraar aan het Landbouwinstituut 1898-1946.
- (60) Geboren 1914. Lector aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1946, hoogleraar vanaf 1950 (U. C. L.).
- (61) 1832-1892. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1856, gewoon hoogleraar vanaf 1862.
- (62) Geboren 1912. Assistent aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1955, docent vanaf 1956, gewoon hoogleraar sedert 1962.
- (63) Geboren 1874. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1906, emeritus vanaf 1948.
- (64) Geboren 1917. Docent aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1957, hoogleraar vanaf 1961.
- (65) 1811-1891. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1840, emeritus vanaf 1882.

Haven, Eugène (66) : 1957/1959	Lacquet, Albert (77) : 1944/1948
Hayoit de Termicourt, Emile (67) : 1892	Ladeuze, Paulin (78) : 1908
Hebbelynck, Adolphe (68) : 1896	Lagasse, André (79) : 1957/1959
Henry, Louis (69) : 1904	Lamalle, Ulysse (80) : 1920/1926
Houberechts, André (70) : 1957/1959	Lambin, Paul (81) : 1949/1950
Hubert, Eugène (71) : 1886, 1888, 1904	Lamy, Thomas, Joseph (82) : 1885, 1890
Ide, Manille (72) : 1915/1919, 1930/1933	Lavalleye, Jacques (83) : 1949/1950, 1957/1959
Jacops, Joseph (73) : 1876	Lebon, Joseph (84) : 1940/1941
Janssen, Arthur (74) : 1915/1919, 1936/1939	Leclercq, Jacques (85) : 1953
Janssens, Louis (75) : 1954/1956	Ledresseur, Charles (86) : 1886, 1894
Jungmann, Bernard (76) : 1873	Lefebvre, Ferdinand (87) : 1856-1858, 1872, 1891
	Lefebvre, Ferdinand (Mgr.) (88) : 1894, 1908

- (66) Geboren 1901. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1952, buitengewoon hoogleraar - emeritus vanaf 1971 (K.U.L.).
- (67) 1832-1906. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1868.
- (68) 1859-1939. Hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid 1890-1898, rector-magnificus 1898-1909.
- (69) 1834-1913. Hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1858.
- (70) Geboren 1910. Hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen vanaf 1942 (U.C.L.).
- (71) 1839-1905. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1875.
- (72) 1866-1945. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1896, emeritus vanaf 1935.
- (73) 1830-1906. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren en president van het Pauscollege sedert 1874, erehoogleraar sedert 1891.
- (74) Geboren 1886. Lector aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1913, gewoon hoogleraar vanaf 1918, emeritus vanaf 1956.
- (75) Geboren 1908. Hoogleraar aan de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen sedert 1939, gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1942, assessor van de vice-rector 1948-1953.
- (76) 1833-1895. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1871.
- (77) Geboren 1904. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1936 (K.U.L.).
- (78) 1870-1940. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1898, gewoon hoogleraar sedert 1902, president van het H.-Geestcollege 1898-1909, rector-magnificus 1909-1940.
- (79) Geboren 1923. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1958 (U.C.L.).
- (80) 1877-1964. Buitengewoon hoogleraar aan de Speciale Scholen sedert 1920, gewoon hoogleraar vanaf 1921, emeritus vanaf 1950.
- (81) Geboren 1920. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1935.
- (82) 1827-1907. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1863, emeritus vanaf 1900.
- (83) Geboren 1900. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1944, emeritus vanaf 1970 (U.C.L.).
- (84) 1879-1957. Hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1913, president van het H.-Geestcollege.
- (85) Geboren 1891. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1938, emeritus vanaf 1961.
- (86) 1842-1901. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1877.
- (87) 1821-1902. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1854, emeritus vanaf 1897.
- (88) 1848-1924. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1882, assessor van de vice-rector 1904-1914, emeritus vanaf 1918.

Lemaire, Albert (89) : 1915/1919	Mertens, Albert (102) : 1934/1936
Lenaerts, René (90) : 1953	Mertens de Wilmars, Eugène (103) : 1930/1933, 1957/1959
Liénard, Robert (91) : 1957/1959	Meunier, Alphonse (104) : 1885
Litt, Fernand (92) : 1951/1952, 1957/1959	Michiels, Louis (105) : 1920/1926
Lowyck, Edward (93) : 1957/1959	Morelle, Jean (106) : 1954/1956
Mabille, Léon (94) : 1894	Moulaert, (E.P.) (107) : 1854
Maere, René (95) : 1905	Naster, Paul (108) : 1954/1956
Maisin, Jules (96) : 1944/1948	Nelis, Charles (109) : 1915/1919
Maldague, Louis (97) : 1944/1948	Nève, Emile, Gabriel (110) : 1847, 1850, 1856
Malengreau, Guy (98) : 1949/1950	Nève, Felix (111) : 1846, 1848, 1852, 1856, 1873-1874
Manneback, Charles (99) : 1954/1956	Nevejan, P.J. (112) : 1930/1933
Masoin, Ernest (100) : 1884, 1891, 1909	Nicaise, Jozef (113) : 1954/1956
Mathus, Édouard (101) : 1920/1926	

- (89) 1875-1933. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde vanaf 1901.
- (90) Geboren 1902. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1949 (K.U.L.).
- (91) Geboren 1905. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1936 (U.C.L.).
- (92) 1905-1965. Vice-rector 1945, algemeen beheerder van het studentenleven 1960, pro-rector 1962.
- (93) Geboren 1916. Lector aan de Faculteit der Economische en Sociale Wetenschappen 1954-1964, leraar aan het Philosophicum te Boechout.
- (94) 1845-1922. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1877.
- (95) 1869-1950. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit van het Kerkelijk Recht sedert 1904, bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek 1902-1912, emeritus vanaf 1947.
- (96) 1901-1961. Secretaris van het aartsbisdom Mechelen.
- (97) 1879-1952. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1914, emeritus vanaf 1948.
- (98) Geboren 1911. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1947.
- (99) Geboren 1894. Hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1924, emeritus vanaf 1964.
- (100) 1844-1915. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1868.
- (101) 1854-1940. Hoogleraar aan de Hogere Handelsschool.
- (102) 1879-1942. Gewoon hoogleraar aan de Speciale Scholen vanaf 1914.
- (103) Geboren 1889. Hoogleraar aan de Speciale Scholen sedert 1924, emeritus vanaf 1959.
- (104) 1857-1918. Werkzaam in het laboratorium voor Microscopie en Cellulaire Biologie, later hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen, directeur van het museum van het Landbouwinstituut.
- (105) 1886-1936. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1920.
- (106) Geboren 1899. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1936, emeritus vanaf 1969.
- (107) Prior van het klooster der Dominicanen te Tienen.
- (108) Geboren 1913. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1952 (K.U.L.).
- (109) 1875-1935. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1918.
- (110) 1819-1889. Hoofdbibliothecaris van de universiteitsbibliotheek 1848-1859.
- (111) 1816-1893. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1845, gewoon hoogleraar sedert 1853, emeritus vanaf 1877.
- (112) Rector van het Sint-Jozef-Scholasticaat der Missionarissen van Scheut.
- (113) Geboren 1919. Buitengewoon docent aan de Faculteit der Economische en Sociale Wetenschappen vanaf 1954, buitengewoon hoogleraar vanaf 1961, gewoon hoogleraar vanaf 1966.

Noblesse, Charles (114) : 1944/1948	Roelants, Louis, Guillaume (126) : 1877
Nyssens, Albert (115) : 1892	
Opsomer, Joseph, E. (116) : 1951/1952	Rousseaux, Paul (127) : 1953
Orman, Emile (117) : 1915/1919	Rouvroy, Charles (128) : 1951/1952
Pauwels, Louis (118) : 1954/1956	Ryckmans, Gonzague (129) : 1940/1941, 1949/1950
Peeters, Karel, C. (119) : 1951/1952	Simonart, André (130) : 1944/1948
Périn, C.H.X. (120) : 1865	Simonart, Paul (131) : 1957/1959
Polspoel, Gaston (121) : 1940/1941	Sondervorst, Franz, André (132) : 1951/1952
Ponthière, Honoré (122) : 1887, 1891	S. D. (133) : 1915/1919
Remy, Edmond (123) : 1915/1919	Terlinden, Charles (burggraaf) (134) : 1915/1919, 1942/1943
Renaer, Marcelin (124) : 1953	Theunis, Auguste (135) : 1888
Reusens, Edmond (125) : 1867, 1870, 1875, 1880	Thonissen, Jean, Joseph (136) : 1863-1864, 1878

-
- (114) 1875-1959. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1920, assessor van de vice-rector 1919-1953.
- (115) 1855-1901. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1886.
- (116) Geboren 1907. Gewoon hoogleraar aan het Landbouwinstituut sedert 1942 (U.C.L.).
- (117) 1882-1959. Docent aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1918, hoogleraar sedert 1920, emeritus vanaf 1952.
- (118) Geboren 1899. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1954, emeritus 1970 (K.U.L.).
- (119) Geboren 1903. Lector aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1949, buitengewoon hoogleraar vanaf 1959 (K.U.L.).
- (120) 1815-1905. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1851, emeritus 1881.
- (121) Geboren 1898. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1932, emeritus vanaf 1968 (K.U.L.).
- (122) 1850-1914. Gewoon hoogleraar aan de Speciale Scholen sedert 1881.
- (123) 1860-1933. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1901.
- (124) Geboren 1913. Docent aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1952, hoogleraar vanaf 1955 (K.U.L.).
- (125) 1831-1903. Bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek 1859-1897, hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid vanaf 1862, emeritus vanaf 1903.
- (126) 1832-1880. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid, president van het H.-Geestcollege sedert 1872.
- (127) Geboren 1910. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1942-1964.
- (128) Geboren 1904. Buitengewoon docent aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1950, buitengewoon hoogleraar vanaf 1953.
- (129) 1887-1969. Hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1930, emeritus vanaf 1958.
- (130) Geboren 1903. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1936, emeritus vanaf 1969 (U.C.L.).
- (131) Geboren 1907. Hoogleraar aan het Landbouwinstituut sedert 1939 (U.C.L.).
- (132) Geboren 1909. Lector aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1950.
- (133) Initialen van Stanislas Demanet : 1858-1928, gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1897.
- (134) 1878-1972. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1911, gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1918, emeritus vanaf 1950.
- (135) 1848-1920. Gewoon hoogleraar aan het Landbouwinstituut sedert 1885.
- (136) 1816-1891. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1848-1884, minister van Binnenlandse Zaken en Onderwijs 1884-1887.

Tielemans, A. : 1879	Van der Vorst, Joseph (146) : 1920/ 1926
Vaes, Urbain (137) : 1936/1939, 1953	Van Dievoet, Emile (147) : 1954/ 1956
Van Battel, Joseph (138) : 1920/ 1926	Van Goethem, Fernand (148) : 1930/ 1933, 1936/1939
Van Biervliet, Albert (139) : 1886- 1887	Van Hecke, Albert (149) : 1944/1948
Van Biervliet, Joseph (140) : 1896, 1910	Van Houtte, Jan, Arthur (150) : 1949/ 1950
Van Bouchout, Vincent (141) : 1957/ 1959	Van Hove, Alphonse (151) : 1930/ 1933, 1942/1943
Van Campenhout, Ernest (142) : 1944/1948	Van Roey, Albert (152) : 1957/1959
Van Cauwenbergh, Etienne (143) : 1957/1959	Van Steenberghen, Fernand (153) : 1944/1948, 1957/1959
Van der Essen, Léon (144) : 1920/ 1926, 1936/1939-1940/1941	Wagemans, J. (154) : 1920/1926
Van der Vaeren, Julien (145) : 1920/ 1926, 1930/1933	Wagnon, H. (155) : 1954/1956-1957/ 1959
	Wils, Joseph (156) : 1909

- (137) Geboren 1896. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1929, aan de Faculteit der Economische en Sociale Wetenschappen vanaf 1950.
- (138) 1868-1949. Hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1905, emeritus vanaf 1938.
- (139) 1861-1891. Geaggregeerd hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1886, buitengewoon hoogleraar vanaf 1890.
- (140) 1841-1935. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid vanaf 1875.
- (141) Geboren 1907. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1936 (K.U.L.).
- (142) Geboren 1904. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde vanaf 1935 (U.C.L.).
- (143) 1890-1964. Hoofdbibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek sedert 1919.
- (144) Geboren 1883. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren vanaf 1919, emeritus vanaf 1954.
- (145) 1877-1961. Gewoon hoogleraar aan het Landbouwinstituut sedert 1913, emeritus vanaf 1950.
- (146) 1884-1959. Hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1920, emeritus vanaf 1954.
- (147) Geboren 1886. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1920, emeritus vanaf 1954.
- (148) Geboren 1895. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1927, emeritus vanaf 1962.
- (149) 1881-1959. Hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1913, emeritus vanaf 1952.
- (150) Geboren 1913. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren sedert 1942.
- (151) 1872-1947. Hoogleraar aan de Faculteit van het Kerkelijk Recht sedert 1904.
- (152) Geboren 1915. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1953 (K.U.L.).
- (153) Geboren 1904. Hoogleraar aan de Faculteit der Godgeleerdheid sedert 1935 (U.C.L.).
- (154) Leraar aan de Hogere Handelsschool.
- (155) Geboren 1906. Hoogleraar aan de Faculteit van het Kerkelijk Recht sedert 1941 (U.C.L.).
- (156) 1869-1937. Hulpbibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek 1892-1913; bibliothecaris van de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen 1904-1928, archivaris van de Universiteit sedert 1913.

IV. KARAKTERISERING

In een historiek van de universiteit te Leuven, gepubliceerd in 1900, worden de jaarboeken "la mine la plus précieuse pour l'histoire de l'Université" genoemd (157). Wanneer men de inhoudstafels overloopt, constateert men dat de collectie inderdaad veel gegevens verstrekt over het leven van de Alma Mater en dit vanaf het academiejaar 1836-1837. Men kan in het *Annuaire* immers terecht voor : de samenstelling van het academisch, wetenschappelijk, administratief en technisch personeel; de examenuitslagen, de verleende graden, de toegekende beurzen; statistieken en tabellen i.v. m. de inschrijvingen en de verleende graden; de reglementen, de statuten van faculteiten, instituten en bijzondere scholen; biografische gegevens betreffende de overleden personeelsleden.

Talrijke jaarboeken bieden daarnaast een overzicht van de verschillende colleges, instituten en laboratoria. Sedert 1930 worden ook de titels en in vele gevallen zelfs een kort résumé van de aangeboden proefschriften opgenomen.

Vóór de Eerste Wereldoorlog bevatte het jaarboek bovendien de ledenlijsten, de statuten en de jaarverslagen van de talrijke studentenverenigingen, studie- en faculteitskringen, evenals het programma der leergangen en een academisch kalender (158).

Bijzondere aandacht verdienen tenslotte de "Analectes pour servir à l'histoire de l'Université de Louvain", of "Bijdragen tot de geschiedenis van de Katholieke Universiteit", die sedert 1838 werden opgenomen. In dit deel van het jaarboek vindt men de openingsrede van en/of het verslag over ieder academiejaar, die op zichzelf reeds een kroniek van het leven der universitaire gemeenschap uitmaken, evenals een beschrijving van academische vieringen en plechtigheden (159). Aanvankelijk maakten ook studies en bronnenpublicaties inzake de oude universiteit deel uit van deze "Bijdragen" (160).

(157) *L'Université de Louvain. Coup d'oeil sur son histoire et ses institutions, 1425-1900* (Brussel, 1900) 11.

(158) Het opnemen van een kalender en van het programma brengt mee dat het jaarboek in die periode meteen van onmiddellijk praktisch nut was voor het lopende academiejaar.

(159) Tot vóór de Eerste Wereldoorlog omvatten de "Bijdragen" de reeds eerder vermelde biografische nota's; vanaf 1912 werden de reglementen en statuten, die eveneens hierboven ter sprake kwamen, opgenomen.

(160) De meeste van die bijdragen werden overgenomen uit wetenschappelijke reeksen en tijdschriften zoals het *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique*, en de *Messenger des sciences historiques et des arts de Belgique*.

LE SOURD-MUET ET L'AVEUGLE

1837-1841

- I. BEWAARPLAATS : Medisch-Pedagogisch Instituut Spermalie, Brugge ; I (1837) - III (1840-1841).
- II. d. PRIJS : 5 fr per jaar.
e. FORMAAT : 15,5 x 9.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :
1837 (I) : 24.
1838/1839 (II) - 1840/1841 (III) : "par cahiers de cinq feuilles" (1).
g. PERIODICITEIT :
1837 (I) : maandelijks,
1838/1839 (II) - 1840/1841 (III) : driemaandelijks.
- III. a. BEGINDATUM : 15 januari 1837.
EINDDATUM : 1841.
b. STICHTER : C. Carton (2).
d en e. UITGEVER EN DRUKKER : Vandecasteele - Werbrouck, rue des Dominicains, Bruges.
f en g. BEHEER, DIRECTIE EN REDACTIE : C. Carton.
h. MEDEWERKER : Van den Driessche, L. A. : 1837.

IV. KARAKTERISERING

Met de uitgave van *Le sourd-muet et l'aveugle* streefde Carton als enig doel na : "le soulagement d'une classe nombreuse d'infortunés, abandonnés encore à eux-mêmes et isolés au milieu de la société pendant les années les plus précieuses de leur enfance" (3). In het prospectus somt hij de inhoud op waarmee hij zijn doel hoopt te bereiken. Het tijdschrift zal een korte historiek bevatten van het onderwijs der gehoorgestoorden, waarbij een beroep wordt gedaan op de onderzoekingen van J. M. de Gérando (4). Voor België zal Carton zelf interessante details verstrekken. Daarnaast zullen de verschillende onderwijssystemen aan bod komen, evenals de laatste nieuwigheden op dat gebied. Ook vat hij het plan op lessen op te nemen, bestemd voor de ouders en nog meer

(1) I (1837) achterzijde omslag.

(2) Charles Louis Carton, Pittem 3.VI.1802 - Brugge 19.IX.1863. Priester, Coadjutor 1825, onderpastoor te Wielsbeke en te Ardooie 1826-1835, daarna coadjutor in het "Engels klooster" en directeur van het in 1836 geopende instituut voor doven en blinde kinderen te Brugge. Lid van talrijke verenigingen. Autoriteit op het terrein van doven- en blindenonderwijs. Cfr. P. DE BAERE, C. L. Carton. *Bijdrage tot de studie van zijn leven en werk en de geschiedenis van het dovenonderwijs in België* (K. U. Leuven, Instituut voor Psychologie en voor Pedagogische Wetenschappen, onuitg. licentieverhandeling, 1967).

(3) DE BAERE, o. c., 11.

(4) 1772-1842. Lid van de raad van beheer van het doveninstituut te Parijs. Auteur van *De l'éducation des sourds-muets de naissance* (2 dln, Parijs, 1827).

speciaal voor geestelijken en voor gewone onderwijzers; ze moeten een hulp zijn om aan gehoorgestoorde kinderen de taal tijdens de eerste levensjaren te onderwijzen en aldus de verwaarlozing te beletten (5). Het tijdschrift zal eveneens besprekingen bevatten en statistische gegevens publiceren betreffende de gehoorgestoorden in België en in het buitenland.

Gedurende het vierjarig bestaan van het blad is Carton zijn opzet trouw gebleven. Daarbij was hij er steeds om bekommerd de vooroordelen tegen het doven- en blindenonderwijs te bestrijden en de overtuiging ingang te doen vinden dat dergelijke gestoorde kinderen niet aan hun lot mogen worden overgelaten. Aan de hand van voorbeelden legde hij er tevens de nadruk op, dat een elementaire opvoeding van gehoorgestoorden en visueel gehandicapten in ieders bereik ligt. Vooral zijn artikelenreeksen "Origine de l'art d'instruire les sourds-muets" en "Origine de l'art d'instruire les aveugles" waren daarop gericht. Hij analyseerde de principes en methoden van diverse auteurs en wees op het onmiddellijke praktische nut ervan. Ook verwerkte hij in zijn periodiek eigen ervaringen en methoden. Het meest treffend is zijn "Notice sur l'aveugle sourde-muette" (6).

Vóór alles was Carton in zijn onderwijssysteem bekommerd om de algemene verstandelijke ontwikkeling van dove leerlingen, met als allernoodzakelijkst middel de taalverwerving (7). Dit aspect kreeg in het tijdschrift uiteraard een ruime behandeling. Ook de articulatie, de dactylogie, de tekens en het schrift kwamen aan bod. Carton hechtte eveneens belang aan de medische verworvenheden op het terrein van het surdi-mutisme. Hij overwoog de mogelijkheid tot een chirurgische ingreep bij slechthorenden en prees akoestische oefeningen aan.

Getrouw aan het prospectus bood het blad zijn lezers geregeld een boekbespreking en statistisch materiaal betreffende gehoorgestoorden en visueel gehandicapten in binnen- en buitenlandse instituten. Het tijdschrift schonk Carton daarenboven een mooie gelegenheid om in contact te treden met al wie zich met opvoeding en onderwijs van doven en blinden inliet. Hij wilde zijn lezers daarbij betrekken en publiceerde brieven die tot voorbeeld en tot aanmoediging konden strekken.

Dat Carton de uitgave van zijn periodiek in 1841 heeft moeten stopzetten valt aan verschillende oorzaken te wijten: het feit dat hij voor die taak alleen stond; geldnood; moeilijkheden in de schoot van de "Société d'Emulation de Bruges", waarvan hij voorzitter was; besprekingen die te Parijs werden gevoerd tot oprichting van een internationaal tijdschrift, de *Annales de l'éducation des sourds-muets et des aveugles*, waaraan Carton overigens zou meewerken (8). Men neme in aanmerking dat, in België, een geest van samenwerking onder de instituten voor doven en blinden (9) nog niet was gegroeid, zodat

(5) De doven, en slechts een deel dan nog, kregen in de speciale instituten onderwijs vanaf 8 à 10 jaar.

(6) II (1838-1839) 135-213.

(7) Voor Cartons onderwijssysteem en de betekenis van zijn opvattingen, cfr. DE BAERE, o. c., 126-184.

(8) *Ibid.*, 43.

(9) Een overzicht daarvan vindt men in de onuitgegeven licentieverhandelingen van E. DE SMET, *De pedagogische bekommernis voor de doven in België in de periode 1820-1880* (K. U. Leuven, Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, 1969) en G. CLAES, *Blindenonderwijs en blindenzorg in België (1835-1880)* (K. U. Leuven, Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, 1972).

bevoegde en bereidwillige medewerkers ontbraken.

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES SOURDS-MUETS ET DES AVEUGLES
1840-1841

I. BEWAARPLAATSEN : KB (II, 18810 A 15) : I (1840) - II (1841).
Medisch-Pedagogisch Instituut Spermalie, Brugge : I-II. SBB (S 353) : II.
UBLu (XV.145.39) : I.

II. e. FORMAAT : 11 x 7.

f. AANTAL BLZ. PER JAARGANG : 96 in 1840 (I); 102 in 1841 (II).

g. PERIODICITEIT : jaarlijks.

III. a. BEGINDATUM : 1840.
EINDDATUM : 1841.

e. DRUKKER : Vandecasteele-Werbrouck, Bruges.

g. REDACTIE : C. Carton.

h. MEDEWERKERS :

Couver, Anna : 1840

Verté, P. (Dr.) : 1840-1841.

Van de Putte, F. (abbé) : 1841

IV. KARAKTERISERING

De twee verschenen jaargangen van het *Annuaire* van het Brugse instituut voor doofstommen en blinden bevatten, naast een kalender, een reeks bijdragen die hoofdzakelijk van de hand van Carton zijn. Enkele ervan waren reeds gepubliceerd in zijn tijdschrift *Le sourd-muet et l'aveugle* (1).

De inhoud staat rechtstreeks in verband met het doven- en blindenprobleem in zijn geheel : opvoeding en onderwijs, raadgevingen aan de ouders, medische wenken. Daarnaast vindt men enkele biografieën van beroemde blinden en een chronologische lijst van werken over de doven en het dovenonderwijs, verschenen vóór de methode van C. M. de l'Epée (2) in zwang kwam. Verder treft men er inlichtingen aan over het instituut te Brugge, evenals over de dovenzorg te Antwerpen (3) en te Glasgow. De jaargang 1841 bevat bovendien twee gedichten van Anna Temmermans (4).

De uitgave van het *Annuaire* werd stopgezet om klaarblijkelijk dezelfde redenen als die het staken van *Le sourd-muet et l'aveugle* verklaren (5).

(1) O. m. zijn bijdrage over Anna Temmermans, de blinde dove die hij zelf onderwijs heeft gegeven.

(2) 1712-1789. Stichtte te Parijs in 1770 het eerste doveninstituut. Promotor van de gebarentaal.

(3) De "Société de l'institut des sourds-muets à Anvers" was sedert 1835 werkzaam. Cfr. DE SMET, o. c., 49-51.

(4) Zie derde laatste noot.

(5) Cfr. *supra*, 104-105.

DISTRIBUTION DES PRIX DE L'ACADEMIE ROYALE DES BEAUX-
ARTS DE BRUXELLES
1840/1841-1868/1869

- I. BEWAARPLAATS : KB (II 30227 A 27) : 1840/1841-1861/1862, 1865/
1866, 1868/1869.
- II. e. FORMAAT : 18 x 10,5.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8 à 16.
g. PERIODICITEIT : jaarlijks.
- III. a. BEGINDATUM : 1840/1841 (1).
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 1868/1869.
d. UITGEVER : Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Brussel.
e. DRUKKER :
1840/1841 : Bols-Wittouck, rue au Lait, 21, Bruxelles.
1841/1842 : Imprimerie du Moniteur belge, Bruxelles.
1842/1843-1868/1869 : Bols-Wittouck, rue au Lait, 21, Bruxelles.

IV. KARAKTERISERING

Het verslag van de plechtige prijsuitdeling der Academie voor Schone Kunsten te Brussel bevat de gelegenheidstoespraak van de burgemeester en het jaaroverzicht van de instelling. Het palmares daarentegen werd afzonderlijk gedrukt (2). In het overzicht vindt men het aantal leerlingen (per vak en volgens de plaats van herkomst), gegevens over het onderwijzend personeel (benoemingen, wijzigingen, necrologie), over de leergangen, over de prestaties van de leerlingen en over de wedstrijden.

Aan de hand van de bewaarde verzameling is het ons onmogelijk geweest te achterhalen of het drukken van de redevoeringen in 1869 werkelijk werd gestaakt. Wellicht kan het archief van de academie, bewaard in het stadsarchief te Brussel, daarop het antwoord geven (3).

(1) De verzameling in de KB begint eigenlijk met de prijsuitdeling van 2 juli 1837. Tot 1839/1840 gaat het evenwel alleen om de tekst van een redevoering. Van 1840/1841 af laste de secretaris van de academie een jaaroverzicht in zijn toespraak in.
(2) *Distribution solennelle des prix de l'Académie royale des beaux-arts [de la] ville de Bruxelles*, 1838/1839-1861/1862 (KB : II 30227 A).
(3) Nawraag bij de heer Legardien, huidig secretaris van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Brussel, heeft ons niet vooruit geholpen.

DE MIDDELAER
1840/1841-1842/1843

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 791 B) : I (1840-1841) - III (1842-1843).
KB (III, 19907 A) : I-III. KVA : I-III. SBA (B 655) : I-III. UBA (Z 3217) :
I-III. UBG (H 2703; Ta 394) : I-III. UBL (Z 2244) : I-III. UBLu (XIV.88.11):
I-III.
- II. a. ONDERTITEL : Of Bydragen ter bevordering van tael, onderwys en ge-
schiedenis.
- d. PRIJS :
1840/1841-1841/1842 (I-II) : 6 fr per jaar.
1842/1843 (III) : 8 fr per jaar.
- e. FORMAAT : 16 x 9.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : van 48 tot 104 (meest 52 en 56).
- g. PERIODICITEIT : maandelijks (in feite : tienmaal per jaar).
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
In het 1ste nummer wordt vermeld dat het aantal intekenaren aanzienlijk
was en dat het blad zich richtte tot een tweesoortig publiek : taalkundigen
aan de ene kant, "voorstanders of vrienden van tael en onderwijs" aan de
andere kant (1). Prospectussen werden, buiten België, in Limburg, Noord-
Brabant, Gelderland, Holland en het Rijnland verspreid. Bij het begin van
jg. II (1841-1842) wordt een groot aantal abonnees aangestipt (2).
- III. a. BEGINDATUM : oktober 1840.
Het prospectus is gedateerd op 1 juli 1840.
EINDDATUM : (juli) 1843.
- b. STICHTERS : H. Peters (3) en J. David (4).
- d en e. UITGEVER-DRUKKER : Vanlinthout en Vandenzande, drukkers der
hoogeschool, Leuven.
- f. BEHEER : de uitgevers.
DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : J. David.
- g. REDACTEURS : naast David, aanvankelijk H. Peters (5) en daarna K. J.
- (1) I (1840-1841) 12.
(2) II (1841-1842) 4. J. H. Bormans sprak van duizend lezers : I (1840-1841) 552.
(3) Hendrik Hubert Jacques Peters, Weert 6.X.1806-Rolduc 17.XI.1855. Priester. Kape-
laan te Thorn; 1831 leraar aan het klein-seminarie te Rolduc, later directeur.
(4) Jan Baptist David, Lier 25.I.1801-Leuven 24.III.1866. Priester. Leraar te Antwerpen
en te Mechelen 1821-1825; publicist; principaal van het gemeentelijk college te Meche-
len 1831-1836; sedert 1834 professor aan de Katholieke Universiteit. Cfr. L. WILS,
Kanunnik Jan David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd (Leuven, 1957. Keurreks
van het Davidsfonds, 67).
(5) Betreffende hun relatie, cfr. G. SCHMOOK, "Goeden Nacht, Mijnheer President". Veer-
tien brieven van Hendrik Hubert Jacques Peters, regent te Rolduc, gericht tot Jan Bap-
tist David te Leuven; samengevat en van commentaar voorzien, *Miscellanea J. Gessler*
(z. p., 1948) 1099-1123.

Bogaerts (6) en J. H. Bormans (7).

h. MEDEWERKERS (voor de sector Onderwijs) :

A. B. : 1841-1842

Vandensteene, B. (9) : 1840-1843

J. P. : 1842-1843

Visschers, P. : 1841-1843.

Pietersz, J. (8) : 1842-1843

i. FINANCIERING EN SUBSIDIERING :

De minister tekende in voor vijftien exemplaren en verleende bovendien een jaarlijkse toelage van 500 fr. Desondanks werden de onkosten niet gedekt. David schoot bij uit eigen middelen (10).

IV. KARAKTERISERING

Het plan tot uitgave van het tijdschrift dat uiteindelijk *De Middelaer* is geworden, werd in het voorjaar van 1839 opgevat door H.H. J. Peters. Hem stond echter een blad voor de geest dat geheel aan het lager onderwijs zou zijn gewijd en dat de titel *Normael-School* zou hebben gedragen (11). Het is niet bekend waarom dat voornemen niet werd uitgevoerd (12). Vermoedelijk heeft David de onderneming een afwijkende richting uitgestuurd. Naar Peters' getuigenis heeft men "uit hoofde van grootere nuttigheid goedgevonden tot een bestanddeel te maken hetgeen mijns dunkens de geheelheid der onderneming zou hebben uitgemaakt" (13). Het resultaat was een tijdschrift dat "Bijdragen ter bevordering van tael, onderwijs en geschiedenis" omvatte.

Het prospectus legde intussen alle nadruk op de taal. Het blad heette opgericht door "eenige minnaers van vaderlandsche tael en zeden" en het stelde zich, met het oog op de vooruitgang van de Vlaamse Beweging, "eenparigheid in het spraek- en letterkundige" als belangrijkste doel. Daarom zou het in de spellingsoorlog (14) tussen de twee partijen bemiddelen (15). Zeer sterk heeft

- (6) Paal 31.XII.1812-1891. Priester. Surveillant en leraar te Leuven, directeur van de kweekschool te Rolduc - Sint-Truiden 1842-1843, sedert 1843 diocesaan inspecteur over het lager onderwijs in Limburg; later vicaris-generaal van het bisdom Luik.
- (7) Sint-Truiden 17.XI.1801-Luik 4.VI.1878. Leraar aan het klein-seminarie en aan het college te Luik, van 1825 tot 1834 te Sint-Truiden; vervolgens directeur van het college te Hasselt, buitengewoon hoogleraar te Gent; sedert 1837 hoogleraar te Luik. Filoloog.
- (8) 1798-1871. Leerling aan de rijkskweekschool te Haarlem, 1819 hoofdonderwijzer van de rijkslagere school te Brussel, 1850 directeur van de gemeentelijke middelbare school aldaar. Auteur van talrijke leerboekjes en handleidingen.
- (9) 1812-1887. Priester. Leraar aan de bisschoppelijke kweekschool te Sint-Niklaas 1839-1845, directeur 1846-1868. Auteur van leerboekjes en van een *Handboek voor onderwijzers* (Sint-Niklaas, 1843).
- (10) ARAB, *Hoger Onderwijs, oud fonds*, 279 : diverse stukken, waaronder een brief van J. H. Bormans aan de minister (copie) d. d. 1 jan. 1847. In *De Middelaer*, II (1841-1842) 4, wordt aangestipt dat de eerste jaargang 300 fr meer kostte dan de abonnementen opbrachten.
- (11) *De Middelaer*, I (1840-1841) 44.
- (12) Heeft de afscheiding van Nederlands-Limburg de uitvoering van het oorspronkelijke plan onmogelijk gemaakt? Of moest het tijdschrift juist een band vormen tussen de gescheiden broeders?
- (13) *De Middelaer*, I (1840-1841) 45.
- (14) Cfr. W. COUVREUR, De tegenstelling Nederlandsch-Vlaamsch en de spellinghervormingen 1844 en 1864, *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, 1940, 283-320; J. BROECKAERT, De spellingsoorlog, *ibid.*, 1906, 535-572.
- (15) *De Middelaer*, I (1840-1841) 1-2.

het tijdschrift zich bekommerd om de opbouw van de Nederlandse taal in Vlaanderen, om de ontluiking van een "echt vaderlandsche" literatuur, "tot ontwikkeling onzer nationaliteit, tot bevordering van waerheid en godsdienst en deugd en nuttige kennissen" (16). Op de betekenis die de katholieke en vlaamsgezinde *Middelaer* in dat opzicht heeft gehad, wordt hier niet ingegaan; ze is overigens bekend. Wel zij aangestipt, dat van de drie afdelingen die het blad omvatte, met name "Taelkunde" (17), "Onderwijs" en "Mengelingen", de eerste veruit de belangrijkste is geweest. In de drie jaargangen beslaat de sector taal- en letterkunde en geschiedenis respectievelijk 55.76, 56.72 en 54.73 o/o van de inhoud, de sector onderwijs daarentegen slechts 16.74, 13.27 en 22.39 o/o. Bovendien vindt men in de "Mengelingen" maar heel weinig dat op het onderwijs betrekking heeft (18).

Intussen was de afdeling Onderwijs inhoudelijk nochtans erg breed opgevat. Volgens het prospectus zou gehandeld worden over "alle de vakken van het praktisch Onderwijs" en over de pedagogische stelsels (19). H. Peters, die de rubriek aanvankelijk leidde en heel alleen vulde - daarna kreeg hij medewerking uit de kweekscholen van Rolduc en Sint-Niklaas (20) - had de bedoeling "den Onderwijzer zelve te beleeren, en hem met alle mogelijke middels ter bevordering van Onderwijs bekend te maken". België telde wel behoorlijke schoollieden, maar over het algemeen diende het lager onderwijs nog sterk te worden verbeterd: het liep mank ingevolge eigenwijsheid, routine, gebrek aan toewijding en onderlegdheid van de leerkrachten. Daarom stelde hij een brede waaier van onderwerpen in het vooruitzicht, zowel op het gebied van de theorie als op dat van de praktijk (21).

Over de concrete situatie van het onderwijs heeft *De Middelaer* slechts weinig informatie verschaft. Het blad gaf een overzicht van de ontwikkeling van de bisschoppelijke kweekscholen te Rolduc, te Roeselare en te Sint-Niklaas en het stelde de betekenis van de kweekscholen, in verband met de taalopbeuring, in het licht. Het publiceerde, doorgaans in de *Mengelingen*, een drietal schooltoespraken, een paar stukjes over een onderwijzerscongres (22), twee beknopte lijsten en een vijftiental korte recensies of aankondigingen van leerboeken, twee meer uitvoerige besprekingen van het *Annuaire de l'Université catholique de Louvain*, een reglement met betrekking tot de werking van onderwijzersgezelschappen in Limburg en een circulaire van de aartsbischop van Posen over het gebruik van schoolboeken.

(16) *Ibid.*, II (1841-1842) 3-4.

(17) *Ibid.*, I (1840-1841) 2-3, omschreven als "Spelling, Spraakkunst, Litteratuer, Geschiedenis, Oudheden, kritische Beoordelingen, enz. enz.". Duidelijk uiteengevallen in "taelkunde" (taal- en letterkunde) en geschiedenis.

(18) In de drie jaargangen respectievelijk 14.8, 10.9 en 15.17 o/o van het totaal van de "Mengelingen".

(19) *De Middelaer*, I (1840-1841) 3.

(20) Betreffende die kweekscholen, cfr. DE VROEDE, *Van schoolmeester tot onderwijzer*, 401-407 en 413-414.

(21) H. PETERS, Aan de onderwijzers in België, *De Middelaer*, I (1840-1841) 45-48. Meer bepaald: alle aspecten van de opvoeding, geschriften van pedagogen, deontologie, onderwijsvakken, de onderwijssituatie in alle Vlaamse provinciën, schoolliederen, toespraken, activiteiten van onderwijzersgezelschappen, spellingkwestie.

(22) Te Brussel in sept. 1841 georganiseerd.

Een deel van de artikelen - vijf van Peters en twee van Bogaerts - was gericht op de organieke wet van 1842. In het spoor van Van Bommels *Exposé des vrais principes sur l'instruction publique, primaire et secondaire, considérée dans ses rapports avec la religion* (23), betoogde Peters dat alle onderwijs in functie moet staan van de godsdienstig-morele opvoeding. Tegen het tot stand brengen van een wet verzette hij zich niet, maar hij wees op het belang van de beginselen die daarbij in praktijk zouden worden gebracht. Vermits het kind niet aan de Staat toebehoort, heeft de Staat niet de plicht om het gehele onderwijs te regelen. Wel dient openbaar onderwijs te worden georganiseerd, maar het beheer daarvan kan niet uitsluitend aan de Staat toekomen: een godsdienst heeft de Staat immers niet en de godsdienstige opvoeding moet op de geopenbaarde waarheden steunen, niet op een natuurgodsdienst. Daaruit volgt dat interventie van de clerus noodzakelijk is (24). Bogaerts aan zijn kant beperkte zich tot een overzicht van de groei en de inhoud van de wet, na in brede trekken de situatie van het lager onderwijs gedurende de jaren '30 te hebben geschetst (25).

Op het vlak van de pedagogiek valt te noteren dat Peters een overzicht heeft willen geven van de historische ontwikkeling van onderwijs en opvoeding (26); het is echter bij een aanloop gebleven (27). Als historisch-pedagogische bijdrage valt verder alleen een stukje over de zondagsscholen te noteren (28), naast een uitvoerige, uit het Duits vertaalde biografie van B. Overberg (29), die zowel te Rolduc als te Sint-Niklaas de pedagogen inspireerde (30).

Meer plaats werd ingeruimd aan de pedagogische theorie en aan de praktijk van opvoeding en onderwijs. Van een wetenschappelijke aanpak was nog geen sprake, maar wel werd een poging gedaan om begrippen toe te lichten (31) en pedagogische van didactische aangelegenheden te onderscheiden. J. Pietersz zette "Eenige denkbeelden over zielsvermogens en opvoeding" uiteen, wees op het belang van het aankweken van goede gewoonten en, onder het hoofd lichamelijke opvoeding, op dat van de hygiëne (32). Bogaerts aan zijn kant leverde een stuk over "Staetkundige opvoeding" (33). Het meest omvattend waren echter de bijdragen van B. Vandensteene. Na in de tweede jaargang een inleidend stuk te hebben geplaatst (34), nam hij in de derde -

(23) Luik, 1840.

(24) *De Middelaer*, I (1840-1841) 343-352, 412-421, 422-431; II (1841-1842) 134-147, 300-307.

(25) *Id.*, III (1842-1843) 100-114 en 208-215.

(26) "In alles toch wat of geheel of grootendeels op ondervinding berust, moet men, naer ons inzien, het historisch gedeelte der zaak op den voorgrond plaatsen"; *id.*, I (1840-1841) 271.

(27) Over onderwijs en opvoeding in oud-Egypte en -Perzië; *id.*, I (1840-1841) 271-286.

(28) *Id.*, II (1841-1842) 442-448.

(29) 1754-1826. Pastoor, rector van een zustersschool, regent van het seminarie, Ehren-domherr, Konsistorialrat, Oberkonsistorialrat en catecheet te Münster. Leider van een "Normalschule" aldaar 1783-1826. Auteur van een vermaarde "Anweisung zum zweckmässigen Schulunterricht für die Schullehrer im Fürstentum Münster" (1793).

(30) *De Middelaer*, I (1842-1843) 532-545; II (1841-1842) 38-45, 314-321; III (1842-1843) 154-167 en 603-611.

(31) *Ibid.*, II (1841-1842) 625-635.

(32) *Ibid.*, III (1842-1843) 115-119, 271-275, 333-339 en 513-519.

(33) *Ibid.*, 260-270.

(34) *Ibid.*, II (1841-1842) 616-624.

waar Peters in de sector onderwijs ontbreekt - de problemen van opvoeding en onderwijs in de lagere school door, in dezelfde volgorde als in zijn *Handboek*, maar op een iets meer beknopte manier (35). Die artikelen waren de enige uit de drie jaargangen van het tijdschrift waarin didactiek en methoden werden aangesneden.

In jg. II treft men nog drie losse stukken aan die op de praktijk van het schoolleven of van de opvoeding aansloten : een schets van een ideale eerste schooldag, een vertaald stukje over de medewerking vanwege de ouders en een overzicht - tevens een aansporing - van wat de pastoors in hun parochie tot de morele opvoeding van de kinderen konden bijdragen (36). Dat *De Middelaer* een godsdienstige opvoeding als de hoofdzaak beschouwde, hoeft geen nader betoog. Het blijkt overigens ook uit de enkele schoolliederen die het blad publiceerde (37).

REVUE DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE

1841

- I. BEWAARPLAATS : KB (V.B. 3817/8) : I, 1-2 (1841).
- II. b. VIGNET : twee in elkaar gesloten handen met daarrond de tekst "L'enseignement est libre Art. 17 c" - "Confraternité".
- c. MOTTO :
Une autre part non moins belle à nos yeux, c'est de concourir au développement intellectuel et moral; c'est de donner un noble aliment à l'activité des esprits, de prêter un appui franc et sympathique à toute entreprise ayant pour but l'extension de l'instruction, le perfectionnement des études, l'amélioration constante de l'éducation. M. ROGIER, *Ministre de l'Instruction publique, etc. Discours de l'inauguration du concours entre les collèges et les athénées.*
Marchez pendant que vous avez la lumière, de peur que les ténèbres ne vous surprennent. St. JEAN.
- d. PRIJS : 10 fr per jaar (betaalbaar per semester).
- e. FORMAAT : 17,5 x 10,2.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 32.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
Bij gebrek aan voldoende abonnees werd de publikatie na de tweede afle-

(35) Wat van een goed onderwijzer wordt vereist, het programma, de methoden (vooral de leesmethode), het lokaal, de indeling van de leerlingen en van de schooltijd, het gebed, de tucht (straf en beloning) : *De Middelaer*, III (1842-1843) 29-36, 319-332, 411-422, 456-466 en 590-602.

(36) *Ibid.*, II (1841-1842) 255-261, 309-313 en 407-414.

(37) *Ibid.*, 358-360; III (1842-1843) 380-384.

vering stopgezet. De tekeningen konden doorlopen. Kwamen er voldoende, dan zou de uitgave worden hernomen (1). Naar alle waarschijnlijkheid is dat niet het geval geweest.

III. a. BEGINDATUM : januari 1841.

EINDDATUM : februari 1841.

d. UITGEVER : Librairie Encyclopédique de Périchon, rue de la Montagne (Bergstraat), 26, Bruxelles.

e. DRUKKER : N. J. Slingeneyer.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : T. L. H. Popeliers, directeur (2), rue de la Paix, 14, faubourg de Schaerbeek, à Bruxelles.

h. MEDEWERKERS :

Schoumacker (3)

Vreucop, P. T. (5).

Vandendriessche, A. F. (4)

IV. KARAKTERISERING

In het prospectus wijst Popeliers op een dringende noodzaak : "la réhabilitation de l'enseignement primaire, la réforme des abus qui s'y sont glissés". Het blad wil zich daarvoor inzetten en daarom de leerkrachten voorlichten en doen waarderen. De verheffing van dat onderwijs is slechts mogelijk wanneer het door de autoriteiten wordt ter harte genomen en wanneer de leerkrachten zelf onderling samenwerken. Het blad nodigt ze daarom tot discussie uit en stelt zijn kolommen voor hen open. Het zal zich met alle aspecten van het lager onderwijs inlaten. De inhoud wordt in vijf rubrieken ingedeeld (6).

(1) Afl. 2 (febr. 1841) 64.

(2) T. Laurent Henri Popeliers, Brussel 1805-Sint-Jans-Molenbeek 14.XI.1858. Auteur van een *Aperçu historique sur la sculpture en Belgique* (Brussel, 1843), een *Précis de l'histoire des chambres de rhétorique et des sociétés dramatiques belges* (Brussel, 1844) en een *Revue du salon de Bruxelles 1845* (Brussel, 1845). Was redacteur van een krant die per 7.X.1841 gedurende enkele weken verscheen : *Les Publications générales, politiques, légales, religieuses, scientifiques, littéraires, artistiques, financières, industrielles et commerciales. Journal national*. Cfr. A. WARZEE, *Essai historique et statistique sur les journaux belges, Messager des sciences historiques de Belgique*, (1844) 509-514.

(3) "Chef de pension" in het Brusselse.

(4) In 1814 geboren te Jette-Ganshoren. Onderwijzer en gemeentesecretaris aldaar.

(5) Onderwijzer te Bouillon.

(6) "La première - Pédagogie - embrassera les méthodes d'enseignement; les branches d'instruction analysées et mises à la portée de toute intelligence; des aperçus clairs et précis sur les moyens d'ouvrir l'entendement, d'inculquer les principes, de faire profiter les leçons; des armes contre le pédantisme; des idées coordonnées sur la surveillance appliquée à tout âge, à tout sexe, etc.;
La deuxième - Didactique - formera une arène scientifique et littéraire, où les instituteurs, les institutrices, les directeurs et les directrices de pension pourront proposer des questions de langue, de composition de style épistolaire, d'arithmétique, d'algèbre, de géométrie, de géographie, d'histoire, etc. Ces questions, avec les réponses ou solutions devront être écrites lisiblement, signées par l'auteur et envoyées, franchises de port, à notre bureau. Les questions seules paraîtront d'abord; tout abonné est libre de les résoudre, et peut nous faire parvenir, par lettre affranchie, son travail, qui se trouvera avec celui de l'auteur de la question, dans la livraison suivante;

In de twee afleveringen van de *Revue de l'enseignement primaire* worden de opvattingen waar het in wezen om te doen is duidelijker dan in het prospectus toegelicht. Sedert 1830 is het met het lager onderwijs droevig gesteld, terwijl het, tot welzijn van het land, voor de brede volkslagen toegankelijk dient te worden gemaakt en inhoudelijk verbeterd. Dat is een zaak die kerkelijke en burgerlijke overheden aanbelangt. Niet een monopolie van de ene of de andere, maar verstandhouding wordt bepleit : liberalen en katholieken moeten samenwerken om een wet tot stand te brengen. Qua oriëntatie van de lagere school dient men er daarbij van uit te gaan dat niet alleen de intellectuele, maar vooral de godsdienstig-morele opvoeding moet worden behartigd.

Die opvattingen worden uiteengezet in drie artikelen, die de hoofdbrok uitmaken van de belangrijkste afdeling die het tijdschrift telt. In deze rubriek "Pédagogie" geheten, treft men daarbuiten nog wat methodologische recepten aan, naast een bijdrage over de samenhang van opvoeding en onderwijs (7).

De rest van de inhoud is mager. De "Didactique" beperkt zich tot enkele vragen en antwoorden met betrekking tot rekenkunde en spraakkunst. In de "Catalectes" (8) vindt men een stuk over de middelen tot ontwikkeling van het kinderverstand, uit een Frans tijdschrift overgenomen. De "Bibliographie" (9) bevat één boekbespreking, de "Récréation" enkele kleinigheden, de "Chronique" (10) het begin van een verhaal. Alleen op de "Variétés" zij even de aandacht getrokken : men vindt er bijzonderheden over vier vergaderingen die door de "Réunion centrale des instituteurs" te Brussel (11) in december 1840 en januari 1841 werden gehouden, evenals een verslag van de bijeenkomst van het onderwijzersgezelschap te Jette-Ganshoren, op 7 november 1840.

De *Revue* is er blijkbaar niet in geslaagd voldoende belangstelling te wekken.

La troisième - *Catalectes* - reproduira des articles étrangers, lesquels ne seront pas toujours obligatoires;

La quatrième - *Variétés* - renfermera des bibliographies, des chroniques, des portraits, des tableaux, des biographies, des nécrologies, des comptes-rendus de distributions des prix, des rapports sur les progrès des élèves, des renseignements sur les réunions normales, etc.;

La cinquième sera réservée au *Announces*, où tout abonné peut faire insérer, gratis, les demandes, les offres, les avis, etc., qui concernent l'enseignement primaire".

(7) De schrijver stelt de term "pédicopédie" voor.

(8) Alleen in de eerste aflevering : in de tweede is deze rubriek weggevallen, naar verluidt uit plaatsgebrek.

(9) Alleen in de eerste aflevering.

(10) Alleen in de tweede aflevering.

(11) Onder het voorzitterschap van J. Pietersz.

TYDSCHRIFT DER ONDERWYZERS

1841-1851

De beschrijving van deze periodiek stelt enige moeilijkheden, omdat 1. de titelbladzijden pas na het verschijnen van de afleveringen werden gedrukt; 2. kaften niet werden bewaard; 3. de publikatie sedert 1844 over drie reeksen werd verdeeld; deze verschenen min of meer parallel, maar met eigen paginering en ondertitel, of zelfs met licht verschillende titel. Wij laten daarom een overzicht voorafgaan, opgemaakt aan de hand van de titelbladzijden; wat periodiciteit en drukker betreft zal dat verder worden toegelicht.

1. *Beredeneerde Leerwyze : Tydschrift der onderwyzers, nuttig voor alle personen die met de opvoeding der jongheyd gelast zyn; door P. Behaegel. Eerste boekdeel.* Brugge, Felix De Pachtere, 1842 (304 blz.).
Idem. Tweede Boekdeel. Brugge, Felix De Pachtere, 1843 (312 blz.).
Beredeneerde Leerwyze. Tydschrift der onderwyzers, nuttig voor alle personen die met de opvoeding der jongheyd gelast zyn; door P. Behaegel. Derde Boekdeel. Brugge, J. Vanhee, 1850 (440 blz.).
2. *Tydschrift der onderwyzers, nuttig voor alle personen die met de opvoeding der jongheid gelast zyn; door P. Behaegel. Bydragen. Eerste Boekdeel.* Brugge, Felix De Pachtere, 1846 (499 blz.).
Idem. Tweede Boekdeel. Brugge, Felix De Pachtere, 1849 (496 blz.).
Idem. Byvoegsel van het Tweede Boekdeel. Brugge, Vanhee-Wante, 1851 (184 blz.).
3. *Tydschrift of leidsman der onderwyzers, nuttig voor degenen die met de opvoeding der jeugd gelast zyn; door P. Behaegel. Officieel gedeelte. Eerste Boekdeel.* Brugge, J. Vanhee, 1850 (552 blz.).
Idem. Byvoegsel. Brugge, Vanhee-Wante, 1851 (84 blz.).

I. BEWAARPLAATS : SBA (D 141681) : 1841-1851

II. a. ONDERTITEL : zie *supra*.

c. MOTTO : "Van alle de hoedaenigheden die men in de kinderen bemerkt, is er maar eene waerop men mag rekenen, en deze is de goede redeneering; zy wast gedueriglyk met hun, mits dat zy wel aangekweekt worde". Fénelon, *de l'Education des filles*, Chap. V.

d. PRIJS :

In het prospectus vastgesteld op 3,50 fr per jaar. Door een besluit van de Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen, d. d. 9 november 1843, vermindert tot 3 fr per jaar (1).

(1) A. DE NAEYER, *De Westvlaamse pedagogische periodieken van 1841 tot 1860* (onuitgegeven licentieverhandeling, K. U. Leuven, Fac. der Psychologie en Pedagog. Wetenschappen, afd. Historische Pedagogiek, 1972) 27-28. Een prijs van 3 fr wordt ook opgegeven door *Le Messager des écoles primaires du Hainaut*, 1 (1846) 348.

e. FORMAAT : 16,7 x 9.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1. *Beredeneerde Leerwyze* :

dl. I : 60, 76, 48, 64, 40 en 16;

dl. II : 52, 60, 52, 56, 48 en 44;

dl. III : eenmaal 4, zevenmaal 8, tweemaal 12, dertienmaal 16, tweemaal 24, eenmaal 48, eenmaal 52.

2. *Bydragen* :

dl. I : eenmaal 8, zesmaal 16, tweemaal 20, eenmaal 22, vijfmaal 24, driemaal 28, viermaal 32;

dl. II : eenmaal 8, viermaal 16, eenmaal 20, tweemaal 24, tienmaal 32 en twee afleveringen van samen 32 blz.;

Byvoegsel : niet precies aan te geven; vermoedelijk wisselend van 8 tot 36.

3. *Officieel gedeelte* : niet aan te geven.

g. PERIODICITEIT :

1. *Beredeneerde Leerwyze* :

1.X.1841-3.VIII.1842 (dl. I) : tweemaandelijks;

3.X.1842-3.VIII.1843 (dl. II) : tweemaandelijks;

1.X.1843-7.VIII.1850 (dl. III) : aanvankelijk tweemaandelijks, daarna ongeregeld (2).

2. *Bydragen* :

27.V.1844-31.XII.1846 (dl. I) : aanvankelijk tweemaandelijks; sedert februari 1845 ongeveer maandelijks (3);

10.II.1847-24.IV.1849 (dl. II) : ongeveer maandelijks (4);

(1849)-1851 (Byvoegsel) : niet uit te maken (5);

3. *Officieel gedeelte* :

(1844)-1850 (dl. I) : niet uit te maken (6);

(1850)-1851 (Byvoegsel) : idem (7).

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Volgens het contract met de drukker, d. d. 20 augustus 1841, zou de oplage 600 exemplaren bedragen. Abonnementen konden ook via de gemeentesecretarissen worden genomen. Het aantal abonnees bedroeg het eerste jaar slechts 37, van wie 35 te Brugge, één te Gent en één te Brussel. Het tweede jaar bracht slechts twee intekeningen mee. De prijsvermindering in november 1843 samen met het feit dat de schoolinspecteurs tot intekenen werden verplicht en met het ronselen van abonnees onder de leerkrachten werden belast, brachten een gevoelige stijging teweeg : op 31 december 1844 beliep het aantal 237. Nadien is het echter verminderd : tot 212 in 1845, 195 in

(2) In de loop van 1844 verschenen vijf afleveringen, in 1845 drie, in 1846 twee, in 1847 twee, in 1848 één, in 1849 negen, in 1850 drie.

(3) Met verspringende data, zodat van februari 1845 tot december 1846 achttien afleveringen zijn verschenen.

(4) Van februari 1847 tot december 1848 : 19 afleveringen; de 20ste d. d. 24.IV.1849.

(5) Vermoedelijk 9 afleveringen.

(6) De in gepubliceerde stukken laatst vermelde datum is 9.I.1850.

(7) De in gepubliceerde stukken laatst vermelde datum is 5.XI.1850.

1846, 181 in 1847 en 177 in 1848. Voor de volgende drie jaar zijn cijfers niet bekend, maar men mag aannemen dat het aantal abonnees niet zal toegenomen zijn (8).

III. a. BEGINDATUM : 1 oktober 1841.

EINDDATUM : 1851.

b. STICHTER : Pieter Behaegel (9).

d en e. UITGEVER-DRUKKER :

1841-(1849) : Felix De Pachtère, drukker des bisdoms, Brugge (10).

(1849-1850) : J. Vanhee, Mariastraet, Brugge.

1851 : Vanhee-Wante, Mariastraet, Brugge.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

Beheer : de uitgever-drukker, onder toezicht van het provinciaal bestuur van West-Vlaanderen.

Directie en hoofdredactie : P. Behaegel.

h. MEDEWERKERS :

L. F..... : *Bydragen*, I

Mortier, A. : *ibid.*

Kopij voor de *Bydragen*, met name verslagen van onderwijsconferenties en door onderwijzers beantwoorde conferentievragen, werd door schoolinspecteurs bezorgd.

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING (11) :

Vermoedelijk heeft Behaegel eind 1840 de minister van Openbare Werken (12) om een subsidie verzocht, waarop de gouverneur van West-Vlaanderen advies moest uitbrengen. Het kan ook zijn dat hij zich rechtstreeks tot de gouverneur heeft gewend, met het oog ofwel op een regeringstoelage, ofwel op een provinciale, ofwel op beide. De gouverneur ging te rade bij de

(8) DE NAEYER, *o. c.*, 34-36.

(9) Tielt 28.VIII.1783-Brugge 11.XII.1857. Genoot middelbaar onderwijs in het college van zijn geboortestad (paters Recoletten). Daarna student in het seminarie te Gent, dat door de Fransen werd opgedoekt. Verbleef 1804-1806 in Linz en in Wenen, en daarna te Utrecht. Opende 1806 een school te Wakken. In 1809 huisleraar te Sint-Baafs-Vijve; 1810-1839 kostschoolhouder te Torhout (met ook buitenlandse leerlingen). In 1839 te Brugge gevestigd, in 1840-1841 te Brussel en sedert 1841 opnieuw te Brugge. Na het stopzetten van het *Tydschrift* kreeg hij een jaarlijkse toelage van 500 fr. Behaegel was lid van verschillende verenigingen. Hij schreef talrijke leerboeken en maakte vooral naam door zijn grammatica's. De belangrijkste was een *Nederduytsche Spraek-kunst* (3 dln, Brugge, 1817 vlg.). Als taalparticularist speelde hij een belangrijke rol in de spellingsoorlog van de jaren dertig en veertig. Cfr. H. LIPPENS-BEHAËGEL, *Esquisse biographique de Pierre Behaegel, savant grammairien. Etude sur la part qu'il a prise au mouvement flamand, Annales de la Société d'Emulation*, XXIV (1872) 179-216; L. HOERNAERT, *Pieter Behaegel. Een voorstudie tot het leven en werk van de West-vlaamse kostschoolhouder en "taelleeraer"* (onuitg. licentieverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1949); W. COUVREUR, *De tegenstelling Nederlandsch-Vlaamsch en de spellingshervormingen in 1844 en 1864, Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, (1940) 283-320.

(10) Brugge, 6.XII.1783-12.VI.1869. Onderwees 1805-1824 aan de Bogaardeschool; drukker sedert 1824.

(11) Wat volgt steunt op het onderzoek van de stukken, aanwezig in het Rijksarchief te Brugge, *Provinciaal Bestuur*, 70, 94 en 148; cfr. DE NAEYER, *o. c.*, 8 en 28-31.

(12) In het kabinet-Lebeau (april 1840-april 1841) hoorden Onderwijs en Schone Kunsten onder Openbare Werken.

bisschop en deze gaf zijn zegen. Op 29 januari 1841 besliste de Bestendige Deputatie, dat zij het eventuele deficit van de uitgave zou vereffenen. Zij drukte tevens de wens uit, dat het Rijk een subsidie van 2.000 à 2.500 fr zou toekennen. Dat verlangen werd door Nothomb, minister van Binnenlandse Zaken, ingewilligd : een koninklijk besluit van 5 juni 1841 verleende Behaegel een jaarlijkse toelage van 2.500 fr, naar verluidt omdat het geplande tijdschrift veel nut zou opleveren voor het onderwijs. Het bedrag werd voor het jaar 1841, dat reeds half verstreken was, tot 1.500 fr beperkt.

De minister liet echter niet na richtlijnen te geven, via een brief aan de gouverneur d. d. 14 augustus 1841. Behaegel was niet gerechtigd abonnementsgelden te innen : ze moesten rechtstreeks bij de drukker worden gestort. De verplichting werd hem opgelegd, alle wetteksten en officiële berichten inzake lager onderwijs te publiceren, evenals de lijst van de vacante betrekkingen. Het vraagstuk van de spelling diende hij onaangeroerd te laten. Hij moest verder een vragenrubriek openen, zodat tussen redactie en lezers een dialoog zou ontstaan. Wat tenslotte de vorm betreft : lange artikelen moesten worden vermeden en een eenvoudige, heldere stijl was aangewezen. Twaalf exemplaren van elke aflevering dienden de minister ter beschikking te worden gesteld.

Het zal verder blijken dat Behaegel die desiderata niet precies helemaal heeft ingewilligd. Nochtans werd controle uitgeoefend : via de provinciale inspecteur over het lager onderwijs, die met rapporteren werd belast. In 1849 liet hij zich erg negatief uit, terwijl de gouverneur, zich daarbij aansluitend, betoogde dat de periodiek de steun van het Rijk eigenlijk niet meer verdiende. Minister Rogier gaf echter nog wat respijt, maar ten departemente keek men, tijdens de eerste helft van 1850, het tijdschrift nauwkeurig na. Dat leidde, op 16 augustus 1850, tot de stopzetting van de regeringssubsidie. Voor de eerste helft van 1850 werd nog een bedrag van 1.250 fr uitgekeerd.

Overeenkomstig het besluit van de Bestendige Deputatie, d. d. 29 januari 1841, is de Provincie van haar kant tussenbeide gekomen. In 1843 betaalde zij aan De Pachtère 1.651,50 fr : het exploitatietekort van 1841 en 1842. In 1845 en 1846 schoot zij andermaal bij : respectievelijk 108 en 200 fr. Sedert 1843 wilde de Provincie voor niet meer dan 200 fr per jaar aanzuiveren. In 1849 was het deficit tot iets meer dan 600 fr gestegen : totaal van de jaren 1846-1848. Het verlies van de jaren 1849 en 1850 werd door de Provincie niet vereffend, al heeft Behaegel daartoe bij de Bestendige Deputatie ook aangedrongen.

IV. KARAKTERISERING

Het doel van zijn tijdschrift gaf Behaegel heel eenvoudig aan : "de verspreiding der beste leerwyzen" (13). Wat men daaronder moet verstaan, is echter niet zo gemakkelijk te verduidelijken. Mede omdat Behaegel tussen onderwijs en opvoeding weinig of geen onderscheid maakte - het doel van beide is hetzelfde en opvoeding wordt vrijwel uitsluitend tot de schoolse situatie herleid - is het aangewezen uit te gaan van Behaegels mensbeeld : dat houdt immers

(13) *Beredeneerde Leerwyze*, I (1841-1842) 1.

direct verband met het opvoedingsdoel, tot bereiking waarvan de beste leerwijzen zullen worden aangewend.

Behaegel definieert de mens zoals de Mechelse catechismus : als een redelijk schepsel Gods. Hij is begaafd met "reden" (ziel, geweten) en verstand. De "ware reden" is volmaakt : zij is God zelf. God heeft de mens echter geschapen naar zijn beeld en gelijkenis. Elke mens draagt dus de waarheid in zich. Ze moet echter in hem ontsluit worden. Daartoe heeft God aan zijn schepselen verstandelijke vermogens geschonken : aandacht, het vormen van begrippen, vergelijken, synthetiseren, analyseren, oordelen, redeneren. Door het gebruik van die vermogens ontdekt de mens zijn plichten (14) en herkent hij zijn levensdoel. Geheugen en wil zijn belangrijk, maar aan het verstand ondergeschikt : wat de mens met zijn intellectuele vermogens heeft ontsluit, kan hij dank zij geheugen en wil levendig houden en ten uitvoer brengen.

Uit het voorgaande volgt dat het doel van het onderwijs alleen maar kan liggen in het ontwikkelen van de verstandelijke vermogens : schieten die tekort, dan zal de leerling zijn levensdoel niet kennen en dan wordt zijn leven een mislukking. Het komt dus in de lagere school niet hoofdzakelijk aan op het verwerven van vaardigheden of van materiële kennis. De verstandelijke vermogens worden trouwens niet ontwikkeld door een loutere opstapeling van kennis : het inzicht is essentieel, en dus ook de manier waarop de leerstof wordt verwerkt. Vandaar de noodzaak van een "beredeneerde leerwijze", d. i. "eene leerwijze - die de leerlingen door hunne verstandelyke vermogens brengt van het bekende tot het onbekende - waer in den onderwyzer met zyne leerlingen redeneert en hun de reden van elken regel doet vinden" (15); of nog : "de beredeneerde schikking van de gedachten en van de hiermede verbondene werkingen in eene orde, bekwaem om de leerlingen de waarheid te doen vinden" (16).

Didactisch kunnen aldus enkele fundamentele beginselen worden vooropgesteld. De zintuiglijke indrukken zijn het uitgangspunt en geven inhoud aan de verschillende verstandelijke functies. Aanschouwing is dan ook essentieel. Daarnaast staan het opwekken en bevorderen van de aandacht (17) en de daarmee gepaard gaande zelfwerkzaamheid van de leerlingen centraal. De kinderen verwerven slechts wat ze zelf vinden door het gebruik van hun zintuigen en van hun verstandelijke vermogens. De onderwijzer heeft tot taak hen daarbij te helpen. Daarom moet de leerstof trapsgewijs en in logische orde, van het bekende naar het onbekende, worden aangeboden, tijdens aantrekkelijke, levendige en gevarieerde lessen. Oordelen en redeneren worden bevorderd via het herhalen en ondervragen van de leerstof, op een manier die naäpen onmogelijk maakt.

(14) Plichten tegenover God, tegenover zichzelf en tegenover de anderen. Ze zijn individueel verschillend, vermits iedere mens van God een andere "bestemming" heeft gekregen; vandaar ook een verschillende dosis verstandelijke begaafdheid (wat lijnrecht staat tegenover Jacotots opvatting betreffende de gelijkheid van alle intelligenties).

(15) *Beredeneerde Leerwijze*, I (1841-1842) 112.

(16) *Bydragen*, I (1844-1846) 171.

(17) Individuele verschillen onder de leerlingen mag men niet uit het oog verliezen. Bij zwakke leerlingen moet de aandacht heel in 't bijzonder worden geprikkeld (aanpassing van de leerstof, gradatie in de moeilijkheidsgraad van de oefeningen). Ze vragen bovendien veelvuldige aanmoediging en beloning, zodat hun zelfvertrouwen groeit en ze opener staan t. o. v. wat hen omgeeft.

In de eerste twee delen van zijn met kerkelijke goedkeuring (18) uitgegeven tijdschrift, heeft Behaegel zijn boven geschetste opvattingen uitvoerig ontwikkeld en ze ook enigermate praktisch toegelicht in de vorm van gesprekken tussen leerkracht en leerlingen, hoofdzakelijk op het terrein van het rekenonderwijs. Daarnaast werden "Verscheydenheden" opgenomen. De redacteur kondigde in die rubriek allerlei soorten stukken aan (19), maar veel verscheidenheid valt er niet te bespeuren. De inhoud bestond hoofdzakelijk uit bijdragen die evengoed in het "dogmatische" gedeelte konden worden opgenomen, want ze sloten er direct bij aan (20). Praktische informatie over onderwijsactualiteiten bleef haast geheel achterwege (21).

Het derde deel van de *Beredeneerde Leerwyze* (1843-1850) was een directe voortzetting van de eerste twee en droeg een nog eenzijdiger karakter, zodat enige rubricering zelfs geen zin heeft (22). Dat valt overigens ook te verklaren doordat, daarnaast, sedert 1844 ook de *Bydragen* en een *Officieel gedeelte* werden gepubliceerd.

Aan de basis van die opdeling lag het rapport dat de provinciaal inspecteur over het lager onderwijs, burggraaf de Croeser de Berges (23), op 22 augustus 1843 aan de gouverneur uitbracht (24). Hij ontkende niet dat de periodiek "beaucoup de choses bonnes et utiles" bevatte en dat Behaegel voldoende gestoffeerd was om nog diensten te kunnen bewijzen. De inhoud noemde hij echter te geleerd: hij lag buiten het bereik van veruit het grootste deel van de onderwijzers, die dan toch het publiek vormden tot hetwelk de periodiek zich richtte. Ze was ook veel te weinig op de praktijk afgestemd. Daarom stelde hij een andere oriëntatie voor en een indeling in vijf delen (25), terwijl hij tevens op "un style pur et simple" aandrong.

Behaegel ging op het herstructureringsplan niet helemaal in, maar moest toch wat bijdraaien. Uit het overleg sproot de publikatie van de *Bydragen* en van het *Officieel gedeelte*, naast de *Beredeneerde Leerwyze*, elk dus ook apart gepagineerd.

Veel commentaar behoeft het *Officieel gedeelte* niet. Laten wij alleen op-

- (18) J. Simons, vicaris-generaal, preeis in de "Goedkeuring", d.d. 29.VII.1842, de godsdienstig-morele strekking van het tijdschrift: *Beredeneerde Leerwyze*, I (1841-1842) p. II.
- (19) *Id.*, I (1841-1842) 113: door lezers ingezonden stukken, officiële besluiten en berichten, aankondigingen van vacatures "en alle andere stukken, strekkende tot nut der scholen en der onderwijzers".
- (20) Theoretische beschouwingen en oefeningen tot ontplooiing van de verstandelijke vermogens. Naast het rekenen kwam het moedertaalonderwijs aan de beurt.
- (21) Ze beperkte zich tot: de tekst van drie koninklijke besluiten; een uittreksel uit het verslag van Nothomb over de ontwikkeling van het lager onderwijs 1830-1840; de tekst van de lager-onderwijswet van 1842. Verder treft men enkele ter beantwoording opgegeven vragen aan, met de oplossingen.
- (22) In dl. III gaat het hoofdzakelijk om de voortzetting van de "oefeningen" (!) in het moedertaalonderwijs: een zeer gedetailleerde leergang, van de elementaire beginnelen tot het briefschrijven (in totaal 408 blz.).
- (23) Lid van de Provinciale Staten, schoolinspecteur in de Nederlandse tijd, tot provinciaal inspecteur benoemd in 1842; overleden in 1857, op 78-jarige leeftijd.
- (24) Rijksarchief Brugge, *Provinciaal Bestuur*, 70.
- (25) Het eerste: wetten en besluiten, officiële berichten; het tweede: voorlichting van de onderwijzers over hun plaats in de maatschappij; het derde: gewijd aan wat de inspecteur "l'anthropologie" noemde; het vierde: toelichting van de verschillende in zwang zijnde onderwijsmethoden; het vijfde: pedagogische aangelegenheden.

merken dat in dl. I de tekst van wetten, besluiten, reglementen, circulaire en berichten in het Nederlands werd vertaald, terwijl naar het einde toe ook wat Franstalige stukken werden opgenomen. In deel II geschiedde de publikatie echter meestal in de oorspronkelijke taal, dus in het Frans. Wellicht gaf Behaegel zich niet meer de moeite van het vertalen. In dl. I treft men ook uittreksels aan uit de provinciale en uit de driejaarlijkse ministeriële verslagen over de situatie van het lager onderwijs.

Wat de *Bydragen* betreft, zij vooreerst aangestipt dat men er, net als in de "Verscheydenheden" van de *Beredeneerde Leerwyze*, ook stukken aantreft die bij Behaegels "dogmatische" uiteenzettingen thuishoorden. De inhoud was echter meer gevarieerd, althans die van deel I (1844-1846). Daarin werden behandeld: de indeling van de leerlingen in klassen, de werkzaamheden van een klas, het doel van het lager onderwijs, de deontologie van de onderwijzer; daarnaast schoolpedagogische problemen als tucht, beloningen en straffen, karakter van de kinderen en hun onderlinge verschillen. Er kwam zelfs een "Mengelwerk", waarin men twee verslagen van onderwijsconferenties aantreft (26), een bijdrage over de tijdrekening (27), een bladzijde over ongeschikte lichaamsbewegingen en een stukje over definities. Hoewel niet onder hetzelfde hoofd, sloten artikelen over de punctuatie en over de Romeinse getallen daar in feite bij aan. Men constateert dus een streven, niet alleen naar afwisseling, maar ook naar een wat lichtere stof, die tevens wat meer praktisch nut zou opleveren voor de door inspecteur de Croeser bedoelde leerkrachten. Toch stelle men zich daarvan niet te veel voor. Het lijkt immers niet te miskennen dat de "leerwyze" voor Behaegel hoofdzaak bleef; vandaar de constante aandacht voor de methodeleer, meer bepaald voor de rekenkunde, waarover hij nog wel stukken van tientallen bladzijden publiceerde.

In deel II van de *Bydragen* (1847-1849) komen nog twee verslagen van onderwijsconferenties voor, evenals een zestal reeksen beantwoorde conferentievragen. Het overige van de inhoud werd evenwel in beslag genomen door een lang artikel over de woordbetekenissen, een "verhandeling over de rededeelen of deelen der rede" van meer dan 250 pagina's en een bijdrage van een zeventigtal bladzijden over de manier om de vervoeging van de Franse werkwoorden onder de knie te krijgen.

Het *Byvoegsel* (1849-1851) vertoonde dan opnieuw meer afwisseling: wat hygiënische voorschriften, enkele bladzijden over landbouwonderwijs, een stuk over mnemotechniek, een ander over het gebruik van de hoofdletters, een paar bladzijden cacografie, "Schooltydingen" (de resultaten van een interscolaire wedstrijd in West-Vlaanderen), een modelverslag van een onderwijsconferentie, een bijdrage over de middelen tot verstandsonwikkeling, viermaal wat boekaankondigingen, een lijvige verhandeling over het kunstmatig lezen. Daarnaast andermaal de methodeleer: het aanvankelijk leesonderwijs, de deling, de breuken.

Het geheel van de *Bydragen* was niet overzichtelijk, zoals trouwens de inhoud van de *Beredeneerde Leerwyze*. Inhoudelijk liet Behaegel in zijn periodiek het hoofddaccent vallen op het uiteenzetten van de basisprincipes en op

(26) Bezorgd door een kantonnaal en door de provinciale inspecteur.

(27) Ontleend aan *De School- en Letterbode*.

de vakdidactische toepassing daarvan inzake rekenkunde en moedertaal (28). Hij ontleende wel wat aan eigentijdse publikaties, maar vele honderden bladzijden heeft hij alleen volgeschreven. Wie ze doorneemt constateert een ruime beleztheid. Hij bleek niet alleen in de kerkvaders en in klassieke Franse auteurs thuis (29), maar ook in de Nederlandse, de Duitse en de Belgische pedagogische en didactische literatuur. Zijn bijdragen trokken aldus, in het België van na 1830, de lijn door van de onderwijshervorming die er onder het Nederlandse bewind was aangevat : pedagogische finaliteit en klassikale organisatie van het onderwijs, vernieuwing van de lees- en rekenmethodes, met gebruikmaking van nieuwe leermiddelen. Pestalozzi en Prinsen hebben op Behaegel inspirerend gewerkt (30). Hij heeft bovendien een eigen methode ontworpen voor het grammatica-onderwijs (31), terwijl hij met het oog op het beheersen van de geschreven taal een schema van progressieve oefeningen ontwikkelde dat nog het lezen waard is.

De rapporten die de provinciale inspecteur na 1844 uitbracht (32) luiden nochtans niet al te gunstig en hebben uiteindelijk tot het intrekken van de regeringstoelage geleid. Alleen het *Officieel gedeelte* noemde hij zeer nuttig en onontbeerlijk. De *Beredeneerde Leerwyze* bleef hij in 1845 te abstract vinden, terwijl hij in 1846 impliciet de hoop uitsprak dat de uiteenzettingen van die soort spoedig zouden ten einde lopen. Volgens zijn appreciatie uit 1845 lieten de *Bydragen* te wensen over omdat ze van te weinig praktisch nut waren. Voor het onderwijzerspubliek verkoos hij een simpele methodiek. Het jaar daarop noemde hij de *Bydragen* echter zeer nuttig, al was de inhoud nog wat te zwaar op de hand. In 1849 betreurde hij dat Behaegel met zijn opmerkingen te weinig rekening had gehouden, dat de publikatie te moeilijk en te weinig praktisch bleef en dat al te veel aandacht werd besteed aan grammaticale i. p. v. aan onderwijskundige aangelegenheden.

Indien men, met inspecteur de Croeser de Berges, van het toenmaals nog lage niveau van de plattelandsonderwijzer uitgaat, dan kan men hem ook volgen waar hij op de noodzaak van een hoofdzakelijk praktische aanpak hamerde. In dat opzicht schoot Behaegel tekort. Meer dan de inspecteur het deed,

(28) Frans, geschiedenis, aardrijkskunde en godsdienst namen een volkomen ondergeschikte plaats in.

(29) Bossuet, Fénelon en Rollin werden vaak geciteerd.

(30) Aanschouwen en manipuleren van de kubussen vormen het uitgangspunt van het rekenonderwijs. Na het aanleren van de getalbegrippen volgt het hoofdrekenen en in een laatste fase het cijferrekenen. Ook voor de breuken wordt van de aanschouwing uitgegaan. Behaegel gebruikt ook rekentafels, maar met cijfers i. p. v. met streepjes en stipjes zoals in die van Pestalozzi. In het aanleren van de hoofdbewerkingen volgt hij een andere orde dan laatstgenoemde. Voor het leesonderwijs past hij een variante toe van de klankmethode van Prinsen, met gebruikmaking van de leesmachine. In plaats van plaatjes neemt hij de reeds gekende getalwoorden als uitgangspunt. Klinkers en medeklinkers leert hij door elkaar aan, terwijl Prinsen de medeklinkers op de klinkers liet volgen.

(31) Hij reageerde tegen de toenmalige onoverzichtelijke indelingen van de rededelen, door ze in vier soorten te groeperen. Hij ging niet uit van definities, maar van zinnen (eerst enkelvoudige en geleidelijk meer samengestelde); definities moesten door de leerlingen zelf worden geformuleerd. Inoefening geschiedde door de klassikale ontleding van nieuwe zinnen.

(32) Aan de gouverneur, d. d. 24.I.1845, 22.VII.1846 en 13.I.1849 : Rijksarchief Brugge, *Provinciaal Bestuur*, 70.

zou men echter de aandacht kunnen trekken op de vaak degelijke inhoud van diverse bijdragen, meer bepaald op het vakdidactische terrein. Men dient dan echter toe te geven, dat Behaegel er niet in geslaagd is zijn ideeën duidelijk en eenvoudig onder woorden te brengen. Zijn taal was vaak bombastisch, zijn uiteenzettingen leden onder het gebrek aan een degelijke structuur. Ook thans nog vereist de lectuur van de periodiek "une contention continuelle de la tête" (33). Men begrijpt dan ook dat zij op het toenmalige schoolmeesterspubliek haar uitwerking heeft gemist.

V. BIBLIOGRAFIE

A. DE NAEYER, *De Westvlaamse pedagogische periodieken van 1841 tot 1860* (onuitgegeven licentieverhandeling, K. U. Leuven, Faculteit der Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Afdeling Historische Pedagogiek, 1972).

LE GUIDE DES ECOLES PRIMAIRES

1841 (?) - 1847 (?)

- I. BEWAARPLAATSEN : KB (FM) : een aflevering (?) van 1843. MIP : een aflevering (?) van 1842 (1).
- II. a. ONDERTITEL :
 Afl. in KB : Pédagogie. Partie théorique.
 Afl. in MIP : Le visiteur des écoles.
- b. VIGNET : monogram PAB.
- d. PRIJS : 4 fr per jaar (2).
- e. FORMAAT : 16 x 8,5.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks (3).
- III. a. BEGINDATUM : 1841 (4) ?
 EINDDATUM : 1847 (5) ?

(33) *Ibid.* : De Croeser de Berges aan de gouverneur, 13.1.1849.

(1) Respectievelijk 16 en 10 blz.

(2) *Messenger des écoles primaires du Hainaut*, I (1846) 348.

(3) *Ibid.*

(4) Volgens de *Bibliographie nationale*, IV (supplément) 598, kwam dit tijdschrift uit in 1837. Enig bewijs ontbreekt evenwel. Het jaar 1841 lijkt meer waarschijnlijk, om twee redenen : 1. een eerste subsidie werd door het ministerie in juni 1842 verleend; 2. het exemplaar aanwezig in het MIP draagt 1842 op de titelbladzijde en onderaan blz. 9 de vermelding "2e année". Het exemplaar van de KB is van 1843 en vermeldt onderaan blz. 9 eveneens "2e année". Dat zou het 2de jaar kunnen zijn van de reeks met ondertitel "Le visiteur des écoles".

(5) In 1847 werd de regeringssubsidie voor het laatst uitbetaald, en wel alleen voor het eerste semester.

b. STICHTER : G. F. Prat (6).

e. DRUKKER : P.-A. Bruck, Arlon.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : G. F. Prat.

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

Ingevolge een koninklijk besluit van 10 juni 1842 kreeg het blad een jaarlijkse subsidie van 1000 fr, mits aan het ministerie van Binnenlandse Zaken 25 exemplaren te bezorgen. In 1847 werd een laatste bedrag van 500 fr uitbetaald, voor het eerste semester van dat jaar (7).

IV. KARAKTERISERING

De *Moniteur des familles* (8) erkende in 1844 de goede bedoelingen van G. F. Prat, maar bracht toch kritiek uit op zijn *Guide des écoles primaires* : naast "quelques matières utiles" trof men er "bien du bavardage abrutissant" in aan. Bovendien kon het nog wel vijf jaar duren alvorens "un seul des 12 à 15 ouvrages commencés" ten einde was gekomen (9). Een andere karakteristiek vindt men in *Le Messenger des écoles primaires du Hainaut* (10) : "Ce journal reproduit les principaux articles de pédagogie publiés en France par des journaux du même genre; il est exclusivement consacré à développer la méthodologie de l'enseignement primaire".

Wat van de *Guide* kon worden teruggevonden, volstaat niet om zich een concreet idee te vormen van de periodiek. Het feit dat het titelblad van de twee stukken een verschillende ondertitel draagt, laat nochtans, in combinatie met het getuigenis van de *Moniteur des familles*, de onderstelling toe dat het tijdschrift uit onderscheidene reeksen bestond, die min of meer parallel liepen, met eigen paginering. De inhoud toont anderdeels aan dat het inderdaad ging om een overname uit Franse publikaties, echter niet uitsluitend op het vlak van didactiek of methodiek.

De eerste elf van de onder het hoofd "Pédagogie. Partie théorique" bewaarde zestien bladzijden worden gepresenteerd als het inleidend hoofdstuk van een cursus pedagogiek. Deze wordt gepubliceerd met het oog op het doel van het blad : "Nos efforts tendront, toujours et principalement, à relever l'instituteur à ses propres yeux et à lui inspirer l'estime de soi-même" (11). Het kapittel is een uittreksel uit de handleiding van Ambroise Rendu (12);

(6) Commercij (Frankrijk) 23.III.1802-Quatre-Vents lez Arlon 1.XII.1875. Afdelingshoofd bij het provinciaal bestuur van Luxemburg te Arlon. Geïnteresseerd in lokale geschiedenis en administratieve kwesties. Auteur van een *Histoire d'Arlon* (3 dln, Arlon, 1873-1874) en van een *Législation sur l'affouage et autres émoluments communaux* (Arlon, z. j., 1862).

(7) *Messenger des écoles primaires du Hainaut*, I (1846) 348; *Rapport triennal, 1846-1848*, 2e partie, CCXLIII-CCXLIV.

(8) Cfr. *infra*, 142-146.

(9) *Moniteur des familles et de l'instruction publique*, I, 2 (1844) achterzijde van het kaft.

(10) I (1846) 348.

(11) *Le Guide des écoles primaires. Pédagogie. Partie théorique*, 1842, 3.

(12) A. Rendu, *Cours de pédagogie* (Parijs, 1841). J. Pietersz bezorgde daarvan een Belgische editie : *Cours de pédagogie, à l'usage des écoles normales primaires de France; approprié à la Belgique et augmenté de notes et d'une préface* (Brussel, 1842). Het werk bevat een inleidend kapittel over de onderwijzer, een deel over de opvoeding en een deel over het onderwijs.

het handelt over het belang van het onderwijzerschap en over de kwaliteiten van een goed onderwijzer. De overige bladzijden (13), onder de titel "Entendement humain", zijn overgenomen van een andere Fransman, Darjou, en betreffen de waarneming. Wat anderdeels voorligt onder het hoofd "Le visiteur des écoles" is evenzeer een ontleding, meer bepaald uit het gelijknamige werk van J. Matter (14) : een handleiding voor schoolinspecteurs, die ingaat op de diverse aspecten van het lager onderwijs. Naar verluidt zou ze, gelet op de organieke wet van 1842, aan de situatie in België worden aangepast.

Een "partie théorique" roept ook een "partie pratique" op, maar vooralsnog zijn daar geen sporen van te vinden. De *Guide* lijkt intussen geheel aan het lager onderwijs te zijn gewijd, terwijl de inhoud aan Franse bronnen werd ontleend.

ANNALES DES UNIVERSITES DE BELGIQUE 1842-1860/1863

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P 212 B) : I (1842)-2de r., II (1860-1863).
KB (II 88436 A 1) : I-2de r., II, SBA (A 8944) : I-2de r., II, UBG (Ju 34) :
I-2de r., II, UBL (Z 1613) : I-2de r., II, UBLu (P 902 C) : I-2de r., II, UBM :
I-2de r., II (1).

II. a. ONDERTITEL

1842 (I) - 1856/1857 (XV-XVI) : Recueil contenant les lois, arrêtés et règlements relatifs à l'enseignement supérieur, les mémoires couronnés aux concours universitaires, et d'autres documents académiques.

1858/1859 (2de r., I) - 1860/1863 (2de r., II) : Recueil contenant des mémoires de professeurs et d'agrégés des universités, les mémoires couronnés aux concours universitaires, des mémoires de docteurs spéciaux, et d'autres documents et pièces concernant l'enseignement supérieur. Publié sous la direction de la commission instituée par arrêté royal du 1er mars 1859.

d. PRIJS :

1842 (I) : 10 fr.

(13) 12 tot 16; deze laatste eindigt midden in een zin.

(14) 1791-1864. Jacques Matter studeerde te Göttingen en te Parijs, vervulde verschillende opdrachten in het middelbaar onderwijs, werd in 1832 inspecteur-generaal van het onderwijs en, onder toezicht van de "Conseil royal", belast met de redactie van een *Manuel général de l'instruction primaire*. Van 1845 tot 1848 was hij inspecteur van de bibliotheken en gewoon raadslid van de Université. Matter is auteur van belangrijke publikaties over de filosofie, de geschiedenis en de geschiedenis van de filosofie. Hij publiceerde drie werken speciaal bestemd voor het lager onderwijs : *Le visiteur des écoles* (eerste uitgave 1832), *L'instituteur primaire* (eerste uitgave 1832) en *Nouveau manuel des écoles primaires, moyennes et normales* (eerste uitgave 1836).

(1) De eerste reeks omvat de jaargangen I (1842) tot XV-XVI (1856-1857). De tweede reeks telt twee delen : I (1858-1859) en II (1860-1863).

- e. FORMAAT : 17,9 x 10,4.
- f. AANTAL BLZ. PER BAND : respectievelijk 750, 721, 1166, 703, 921, 973, 801, 1859, 1216, 1254, 1420 en 1155.
- g. PERIODICITEIT :
De publikatie verliep als volgt :
I (1842) : 1843
II (1843) : 1844
III (1844) : 1846
IV (1845) : 1846
V (1846) : 1847
VI-VII (1847-1848) : 1850
VIII-IX (1849-1850) : 1852
X-XI : (1851-1852) : 1854
XII-XIII-XIV (1853-1855) : 1856
XV-XVI (1856-1857) : 1859
2de r., I (1858-1859) : 1861
2de r., II (1860-1863) : 1864.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
De *Annales* werden op 500 exemplaren getrokken. Van elke verhandeling uit de 2de reeks werden bovendien nog 100 exemplaren gedrukt. De verkoop was vrijwel nihil. Het ministerie van Binnenlandse Zaken schonk exemplaren aan de universiteiten en andere onderwijsinstellingen, aan bibliotheken en academiën in binnen- en buitenland, aan inspecteurs en leden van onderwijsraden, aan ministers, oud-ministers, gouverneurs en ambtenaren, aan de bisschoppen, aan de leden van het diplomatiek korps, aan particuliere gegadigden.

III. a. BEGINDATUM : 1842.
EINDDATUM : 1864.

b, c en d. STICHTER, EIGENAAR EN UITGEVER : het ministerie van Binnenlandse Zaken.

e. DRUKKER :
1842 (I)-1846 (V) : Th. Lesigne, rue N.-D.-aux-Neiges, Jardins d'Idalie 4, Bruxelles.
1847/1848 (VI-VII) : Th. Lesigne, rue des Arts 18, faubourg de Louvain, Bruxelles.
1849/1850 (VIII-IX) : Th. Lesigne, rue de la Charité 18, faubourg de Louvain, Bruxelles.
1851/1852(X-XI)-1860/1863 (2de r., II) : Th. Lesigne, rue de la Charité 19, faubourg de Louvain, Bruxelles.

g. REDACTIE :
1ste reeks : de administratie van het hoger onderwijs, ministerie van Binnenlandse Zaken.
2de reeks : een comité, benoemd door een ministerieel besluit van 17 juni 1859 en bestaande uit : M. Leclercq (2), voorzitter; Ch. Faider (3) en A.

(2) 1796-1889, Procureur-generaal bij het Hof van Cassatie; ondervoorzitter van de Verbeteringsraad van het hoger onderwijs.

(3) Geboren 1811. Advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie; lid van de Verbeteringsraad van het middelbaar onderwijs.

- Nerenburger (4), leden; Victor Hanssens (5), secretaris.
- h. MEDEWERKERS : de academische overheid van de universiteiten.
- i. FINANCIERING : op de begroting van Binnenlandse Zaken, post examenjury's en wedstrijden. De drukkosten van de eerste reeks liepen op tot een bedrag van 55.217,25 fr.

IV. KARAKTERISERING

De publikatie van de *Annales des universités de Belgique* knoopte aan bij de vroegere *Annales Academiae* der rijksuniversiteiten, waarvan de omwenteling van 1830 de verdere uitgave had verhinderd. De wet op het hoger onderwijs, d. d. 27 september 1835, had in principe de universitaire wedstrijden opnieuw ingevoerd; een concrete regeling daarvan volgde door een koninklijk besluit van 13 oktober 1841. Aldus was een collectie vereist waarin de be kroonde verhandelingen het licht konden zien. Vandaar de publikatie van de *Annales*.

De stichtingsakte - een koninklijk besluit van 12 augustus 1842 - bepaalde dat de inhoud moest bestaan uit wat volgt : "1. Les lois, arrêtés et règlements qui régissent l'enseignement supérieur; 2. Les mémoires couronnés dans les concours universitaires; 3. Les rapports adressés au gouvernement par les docteurs belges qui visitent les universités étrangères, aux frais de l'Etat, ainsi que par les membres des corps universitaires, sur des questions relatives à l'enseignement; 4. La statistique des universités de l'Etat et les relevés des examens subis annuellement devant le jury institué pour la délivrance des diplômes académiques, et 5. Les documents et pièces quelconques dont la publication pourrait intéresser l'enseignement supérieur" (6).

De eerste jaargang was samengesteld als volgt : 1. een "Code universitaire", d. i. de verzameling van alle organieke wetten en reglementen voor het hoger onderwijs; 2. het verslag over de universitaire wedstrijd en de tekst van de be kroonde verhandelingen; 3. "Discours et documents académiques", waaronder men niet alleen aantreft wat de titel aanwijst, maar ook de in punt 4 van het K. B. van 12 augustus 1842 bedoelde statistieken. Dezelfde indeling en een analoge inhoud vindt men terug in de volgende delen van de eerste reeks. Alleen werd het hoofd "Code universitaire" vervangen door "Dispositions organiques et réglementaires". Hierin kan men alle officiële teksten consulteren die voor de organisatie van de rijksuniversiteiten en van het hoger onderwijs in het algemeen van belang waren, evenals, tot en met jg. XII-XIII-XIV (1853-1855), de programma's van Gent en Luik. Het tweede stuk was telkens het meest volumineuze, al wisselde het aantal gepubliceerde verhandelingen van jaar tot jaar. Het derde stuk bevatte hoofdzakelijk academische redevoeringen, naast de rapporten en statistieken, bedoeld onder 3. en 4. van het K. B. van 12 augustus 1842. Opgemerkt zij, dat in dit derde stuk ook een aantal documenten met betrekking tot de twee vrije universiteiten voorkomt (7).

(4) 1804-1869. Generaal, directeur van het "Dépot de la guerre" te Brussel, daarna commandant van de Militaire School.

(5) Bureeloverste aan het ministerie van Binnenlandse Zaken.

(6) *Annales*, I (1842) 145.

(7) In III (1844), IV (1845) en V (1846) de programma's van Brussel en Leuven voor de academiejaren 1843-1844, 1844-1845 en 1845-1846. Daarnaast, als totaal voor de eerste reeks, 15 stukken met betrekking tot Brussel, 16 met betrekking tot Leuven.

Nog vóór het laatste deel van de eerste reeks was verschenen, werd op advies van de Verbeteringsraad van het Hoger Onderwijs tot een reorganisatie overgegaan. Een koninklijk besluit van 1 juni 1858, ter vervanging van dat uit 1842, bepaalde o. m. dat de *Annales* voortaan zouden bevatten : "1. Des mémoires de professeurs et d'agrégés des Universités; 2. Les mémoires des concours universitaires que le jury juge dignes d'être publiés; 3. Des mémoires de docteurs spéciaux; 4. Les documents et pièces concernant l'enseignement supérieur, dont la publication est reconnue utile" (8). Bij ministerieel besluit van 1 maart 1859, tot uitvoering van het boven geciteerde K. B., werd de zorg voor de publikatie toevertrouwd aan een comité waarvan de leden en de secretaris op 17 juni 1859 werden benoemd (9).

Ingrijpende wijzigingen vloeiden uit dat alles nochtans niet voort. In de twee delen van de tweede reeks herkent men dezelfde structuur als in die van de vorige. Het eerste gedeelte kan als een bijgewerkte codex worden beschouwd; het geeft bovendien de samenstelling van het personeelskader van de administratie Hoger Onderwijs en van de universiteiten. Het tweede gedeelte, gewijd aan de universitaire wedstrijden, bleef de hoofdbrok vormen (10). Het derde stuk tenslotte werd sterk gereduceerd : in de twee verschenen jaargangen tezamen vindt men slechts twee toespraken en drie verslagen.

Uit de beperkte inhoud van dat derde gedeelte en uit het volledig ontbreken van studies van professoren en geaggregeerden valt af te leiden dat de *Annales* aan de nieuwe opzet niet beantwoorden. Het academisch personeel van de rijksuniversiteiten - de vrije universiteiten werden voortaan in feite buiten de onderneming gehouden - weigerde inderdaad bijdragen in te zenden. De professoren wilden hun werk niet onderwerpen aan een comité dat ze als een censuur- of controleapparaat beschouwden. De zinvolheid van de *Annales* werd bovendien betwist (11) en het trage publikatieritme was niet aantrekkelijk. De minister slaagde er niet in enige medewerking te verkrijgen. In 1863, nog vóór dl. II van de pers was gekomen, werd dan ook besloten de publikatie te schorsen.

Het hoeft geen nader betoog dat de *Annales* een belangrijke bron betekenen voor de geschiedenis van de Belgische universiteiten (12).

(8) *Annales*, 2de r., I (1858-1859) 150-151.

(9) *Ibid.*, 152-156. De leden werden voor vier jaar benoemd. Ze werden gecontinueerd door ministeriële besluiten van 27.V.1863 en 15.I.1867. Leclercq en Faider dienden ontslag in op respectievelijk 19 en 23.VI.1868.

(10) De gepubliceerde verhandelingen werden thans apart gepagineerd.

(11) "Un recueil de dissertations s'étendant à toutes les sciences qui sont comprises dans le cadre de l'enseignement universitaire est en 1863 un véritable anachronisme. Nous vivons dans le siècle des spécialités" : rector Roulez aan de administrateur-inspecteur van de universiteit te Gent, 19.X.1863 : ARAB, *Hoger Onderwijs*, oud fonds, 201¹.

(12) Diverse gegevens werden gepur uit de lijvige bundels, bewaard in het ARAB, *Hoger Onderwijs*, oud fonds, 200, 201¹-201⁴.

COURRIER DES CAMPAGNES

1842-1844

- I. BEWAARPLAATSEN : KB (FM) : I, 10 (21.V.1842). MIP (Visé) : I, onge-
nummerd (7.I.1843). UBL (FH) : II, 29 (30.IX.1843).
- II. a. ONDERTITEL :
21.V.1842 en 7.I.1843 : Journal de Visé, paraissant le samedi de chaque
semaine.
30.IX.1843 : Journal des instituteurs et des pères de famille de la province
de Liège, paraissant le samedi de chaque semaine (1).
- c. MOTTO :
Liberté, moralité, progrès.
L'union fait la force.
- d. PRIJS :
21.V.1842 : 12 fr per jaar, 7 fr per semester, 4 fr per trimester. Voor min-
der dan een trimester kon niet worden ingetekend. Losse nummers wer-
den niet verkocht.
7.I.1843 : zelfde prijzen; losse nummers verkrijgbaar tegen 0,50 fr het num-
mer.
30.IX.1843 : 12 fr per jaar, 1 fr per maand; een los nummer 0,25 fr. Voor
het buitenland dezelfde prijzen + port. Voor onderwijzers : 8 fr per jaar,
0,75 fr per maand, wat tot respectievelijk 6 en 0,50 fr zou worden vermin-
derd van zodra 250 onderwijzers een abonnement hadden genomen. Een
vermindering op de prijs werd reeds toegestaan aan personen die drie abon-
nementen aanbrachten of die vaak aankondigingen plaatsten.
- e. FORMAAT :
21.V.1842 : 37,1 x 24,5
7.I.1843 : 34,7 x 24,5
30.IX.1843 : 37,1 x 24,7.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 4.
- g. PERIODICITEIT : wekelijks.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
Het blad werd aanvankelijk toegezonden aan talrijke personen wier sociale
positie kon laten onderstellen dat ze zich ervoor interesseerden. Wie drie
nummers achter elkaar accepteerde, werd als abonnee beschouwd (2).
De oplage bedroeg in 1843 vermoedelijk 500 exemplaren. Daarnaast wer-
den er, voor rekening van J.F.X. Würth (3), eerst vijftig en sedert 2 septem-

(1) Volgens U. CAPITAINE, *Recherches historiques et bibliographiques sur les journaux
et les écrits périodiques liégeois* (Luik, 1850) 217, veranderde de ondertitel per 18.III.
1843.

(2) *Courrier*, 7.I.1843.

(3) Luxemburg 19.V.1800 - Luik 10.IV.1874. Student te Luik 1817-1822, leerling van J.
Kinker, doctor in de Wijsbegeerte 1821, doctor Juris 1827. Inspecteur lager onderwijs
in Luxemburg 1824, leraar aan het atheneum te Luxemburg, 1826-1828 lesgever aan
de zgn. normaalschool aldaar. Advocaat en plaatsvervangend rechter te Luik. Directeur

ber 1843 honderd gedrukt. De meeste hiervan waren bestemd voor personen in Frankrijk, Duitsland en Nederland (4).

Te Parijs tekenden twintig personen in (5). In september 1843 fungeerde boekhandelaar Mansut, place St.-André des Arcs, 30, als agent in de Franse hoofdstad (6).

Te Luik telde het blad een vrij beperkt aantal abonnees (7).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : rue des Oratoires, Visé.

III. a. BEGINDATUM : 19 maart 1842 (8).

EINDDATUM : 22 juni 1844 (9).

b, c en d. STICHTER - EIGENAAR - UITGEVER : Henri Massin (10).

e. DRUKKER :

21.V.1842 : J. Ledoux, rue du Crucifix, 3, Liège.

7.I.1843 : Max. Ghilain et J.-G. Lardinois, Liège.

30.IX.1843 : Max. Ghilain, Passage Lemonnier, 26, (Liège).

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : H. Massin.

g en h. REDACTEURS - MEDEWERKERS :

Sedert maart 1843 verleende J. F. X. Würth zijn medewerking. Deze was zeer intens : Würth schreef later dat hij de helft of driekwart van de kolommen vulde en ook de proeven verbeterde. Hij zette zijn medewerking na één jaar stop, kort voor de publikatie van de *Moniteur des familles et de l'instruction publique* (11), omdat hij de *Courrier* niet meer een gepaste spreekbuis vond en hij met de uitgever niet tot een nader akkoord kon komen (12).

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

Het blad hoopte een bron van inkomsten te vinden in de aankondigingen. Ze werden geplaatst tegen 0,20 fr de regel.

IV. KARAKTERISERING

Volgens Capitaine (13) was de *Courrier des Campagnes* tijdens zijn eerste

van het college te Tongeren 1829. Particulier leraar te Luik. Sedert 1835 buitengewoon hoogleraar aan de universiteit aldaar, in de geschiedenis van de Oudheid (tot 1849) en in de Nederlandse letterkunde (tot 1856). Gaf daarnaast privé-lessen en conferenties. Publiceerde talrijke grotere en kleinere werken op diverse terreinen : Nederlands, klassieke literatuur, geschiedenis, rekenkunde, e. a. In België de meest fervente aanhanger van het universeel onderwijs van J. Jacotot, met wie hij reeds vóór 1830 in relatie stond.

(4) *Moniteur des familles et de l'instruction publique*, nr. 1 (1844) 3-4.

(5) *Ibid.*

(6) *Courrier*, 30.IX.1843.

(7) *Ibid.*

(8) CAPITAINE, o. c., 286. Ook wanneer men aftelt vanaf nr. 10 (21.V.1842) komt men tot die datum. A. WARZEE, *Essai historique et critique sur les journaux belges. Journaux politiques* (Gent, 1845) 162, geeft 25.III.1842.

(9) CAPITAINE, o. c., 217. Volgens WARZEE, o. c., 162 : 3.VI.1844.

(10) Bellaire 1813-Visé 22.IV.1844. Eerst onderwijzer, daarna postontvanger. Ook boekhandelaar te Visé.

(11) Cfr. *infra*, 142-146.

(12) Cfr. *Moniteur des familles et de l'instruction publique*, nr. 1 (1844) 3-5, 16-17.

(13) O. c., 286 en 217.

jaar een "journal assez insignifiant, créé dans le double but de travailler les élections des campagnes en faveur du parti catholique et de populariser le système d'enseignement Jacotot", terwijl de tweede jaargang, met gewijzigde ondertitel, haast geheel aan het onderwijs was gewijd, met behoud van vrijwel dezelfde beginselen. Te oordelen naar de drie teruggevonden nummers, dient in elk geval een onderscheid te worden gemaakt tussen de periode vóór en sedert Würth zijn medewerking verleende.

Als *Journal de Visé* lijkt de *Courrier des Campagnes* een courant lokaal nieuwsblad te zijn geweest, waarin men artikelen, nieuwsberichten, een feuilleton en aankondigingen aantreft. Het blad blijkt nochtans voor de onderwijzers een bijzondere belangstelling te hebben gehad. Het nummer van 21 mei 1842 herhaalde een oproep tot de gemeentelijke onderwijzers uit de provincie Luik : in hun eigen belang moesten ze kantonale verenigingen oprichten. Het blad stelde zijn kolommen voor hen open. Het hoofdartikel van 7 januari 1843 - de wet op het lager onderwijs was intussen goedgekeurd - richtte zich andermaal tot de leerkrachten en beklemtoonde de noodzaak van een vereniging waarbij alle gemeentelijke onderwijzers van de provincie zouden aansluiten en waarvan het doel zou zijn : "le progrès incessant de l'art d'enseigner et l'avancement intellectuel et matériel de tous les membres". Of het blad zich tijdens zijn eerste verschijningsjaar reeds met het systeem van J. Jacotot heeft ingelaten, valt niet uit te maken. Uit de twee boven vermelde nummers blijkt dat in elk geval niet.

Een heel andere inhoud had echter het nummer van 30 september 1843 : het was haast geheel gevuld met literatuur betreffende Jacotot en het universeel onderwijs. Niet alle nummers uit de periode dat Würth meewerkte kunnen hetzelfde exclusieve karakter hebben gehad (14), maar de *Courrier* was niettemin een propagandainstrument ten voordele van het universeel onderwijs (15). Daaraan kwam een eind nadat Würth zich had teruggetrokken : de *Courrier* werd toen opnieuw een politiek nieuwsblad (16). Kort na de dood van Massin ruimde hij de baan voor *L'Abeille, Journal de l'industrie, de l'agriculture et de l'enseignement*, uitgegeven te Luik.

(14) In de *Courrier*, aldus Würth, "nous avons souvent eu à gémir de voir nos matières émancipatrices et passablement jalouses de tout contact qui sent l'esclavage mêlées à des considérations hétérogènes et quelquefois à des passions politiques, auxquelles nous sommes complètement étranger" : *Moniteur des familles et de l'instruction publique*, nr. 1 (1844) 3.

(15) *Ibid.*, kaft, werd de *Moniteur* de voortzetting genoemd van het in de *Courrier* begonnen werk.

(16) *Moniteur des familles et de l'instruction publique*, nr. 3 (28.V.1844) kaft.

JOURNAL DES INSTITUTEURS

1843-1855

Sedert 1846 (III) : Journal des instituteurs primaires.
In 1855 (XIII) : Journal de l'instruction primaire.

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 453 B) : I (1843)-XIII (1855). KB (II 9854) : I-XIII. UBG (130 D 9) : I-XIII. UBL (Z 5182) : I-XIII.

II. a. ONDERTITEL :

1855 (XIII) : Revue mensuelle d'éducation et d'enseignement.

d. PRIJS : 5 fr per jaar; 6 fr franco.

e. FORMAAT : 16,5 x 9.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

In 1843 (I) en 1855 (XIII) : 32 (met inbegrip van het "Partie officielle").
Van 1844 (II) tot 1854 (XII): wisselend van 16 tot 40, overwegend 20, 24 of 28 (naast het apart gepagineerde "Partie officielle", waarvan het aantal bladzijden per aflevering niet vast te stellen valt).

g. PERIODICITEIT : maandelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING : De eerste aflevering werd getrokken op duizend exemplaren, die kosteloos verspreid werden in België, Nederland en de Rijnprovincies. Dat leverde 180 abonnementen op tegen het verschijnen van de tweede aflevering. Deze werd op 800 exemplaren getrokken. Half mei 1843 telde het blad ca. 300 abonnees, van wie 78 in Pruisen en Nederland. Dat aantal volstond haast om de onkosten te dekken. In december 1843 leek het nog te zijn gestegen, ook in Nederland. Naar verluidt kreeg het blad in 1844 steeds meer lezers (1).

III. a. BEGINDATUM : februari 1843.

EINDDATUM : december 1855.

b. STICHTER : Louis Joseph De Meulder (2).

(1) L. De Meulder aan baron de Stassart, 20.I.1843, 17.III.1843, 16.V.1843, 29.XII.1843 en 1.I.1845 : ARAB, *Briefwisseling - de Stassart*, 1304; *Journal*, III (1845) I.

(2) Jauche 3.III.1810 - aldaar 3.III.1872. Studeerde van 1826 tot begin 1830 in de rijkskweekschool te Lier. Werd ondermeester te Nijvel. Na de revolutie enige tijd huisonderwijzer te Marche en van 1832 tot 1838 hoofdonderwijzer van de rijkslagereschool te Leuven. Hield daarna in dezelfde stad een particuliere school. Van oktober 1841 tot in 1843 codirecteur van een handelsinstituut te Antwerpen. Liet die betrekking staan vóór het eind van 1843, om zich aan het *Journal* te wijden. Gaf bovendien, gedurende de verdere jaren '40, in opdracht van het ministerie, cursussen over hoofdrekken in diverse landsgedeelten. Tijdens de eerste jaren '50 inspecteur Lager Onderwijs voor de kantons Geldenaken en Perwez. Van december 1854 tot het voorjaar 1856 provinciaal inspecteur voor Luxemburg. Door zijn huwelijk (1848) grondeigenaar geworden, met bezittingen in Luxemburg en in het departement der Ardennen, waar hij ook zijn domicilie koos (te Linay). Tijdens de jaren 1830 bezocht De Meulder talrijke scholen in België, in de Rijnprovincies, in Noord-Frankrijk en te Maastricht. Inspecteur A. van Hasselt prees in 1843 zijn "connaissances très étendues en pédagogie" en verklaarde dat hij op de hoogte was "de tout ce qui a été écrit et de tout ce qui se pratique de

- c. EIGENAAR : L. J. De Meulder.
- d. UITGEVER :
 1843 (I)-1845 (III) : Librairie de Deprez-Parent, rue de la Violette, 15, Bruxelles.
 1846 (IV)-1854 (XII) : Imprimerie de F. Parent, Montagne de Sion, 17, Bruxelles.
 1855 (XIII) : F. Parent, Imprimeur-Editeur, zelfde adres.
- e. DRUKKER : F. Parent, Montagne de Sion, 17, Bruxelles.
- f. HOOFDREDACTEUR : L. J. De Meulder (3).
- h. MEDEWERKERS :
 Bij het uitwerken van het plan tot uitgave van het tijdschrift had De Meulder zich de medewerking verzekerd van drie oud-kwekelingen van de rijkskweekschool te Lier (4), die hij daar dus vermoedelijk had leren kennen. Enig spoor van die medewerking valt in het blad echter niet te bespeuren. In globo is het *Journal* een anonieme publikatie. Slechts occasioneel wordt een naam, of worden initialen vermeld, die op medewerking van buitenuit zouden kunnen wijzen. Dat betreft :
A. M. : 1855	Jamart, Melchior : 1846
De Jonnes, Alexandre : 1846	Maricq, Auguste (5) : 1855
Dendievel, L. : 1846	Mollet, J. E. : 1846
Gilleau : 1852	Rousseau : 1846
Gregoir, E. : 1852	... T. : 1855
Henry, J. : 1846	W. : 1855
- i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :
 Van 1843 af verleende het ministerie van Binnenlandse Zaken een jaarlijkse subsidie van 500 fr (6). Bovendien kocht de regering in 1846-1848 vijftig exemplaren aan, die in onderwijsinstellingen werden verspreid (7).

IV. KARAKTERISERING

Het *Journal des instituteurs* wilde aan de ene kant bijdragen tot de uitbreiding van het lagere-schoolwezen, wat neerkwam op het uitvoeren van de wet van 1842, en aan de andere kant tot de verbetering van de kwaliteit van het onderwijs. In concreto zou het officiële stukken en statistische gegevens pu-

meilleur en France, en Angleterre, en Allemagne et en Hollande". De Meulder publiceerde *Le calcul mental et le calcul chiffré appliqués au commerce, à l'industrie et à l'agriculture* (2 dln, Brussel, z. j.) (1844-1853).

(3) Een redacteur wordt in het *Journal* niet uitdrukkelijk genoemd, maar men kan hem op sommige plaatsen wel herkennen.

(4) De Meulder aan baron de Stassart, 20.I.1843 : ARAB, *Briefwisseling - de Stassart*, 1304.

(5) Geboren 1831. In 1863 directeur van een middelbare school te Bosvoorde.

(6) *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, et sur l'exécution de la loi organique du 23 septembre 1842, présenté aux chambres législatives, le 20 novembre 1846. Première période triennale, 1843-1844-1845*, dl. I (Brussel, 1847) 441.

Betreffende de onderhandelingen die tot subsidiëring leidden, cfr. de brieven van L. De Meulder aan baron de Stassart, 7.VI.1843, 6.VIII.1843 en 29.XII.1843 : ARAB, *Briefwisseling - de Stassart*, 1304.

(7) *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique. Deuxième période triennale. 1846-1847-1848* (Brussel, z. j.) (2ème partie) CCXLIII-CCXLIV.

bliceren, leerboeken en methoden onderzoeken, de werkzaamheden van de belangrijkste onderwijzersgezelschappen analyseren en verslag uitbrengen over de gang van zaken in de beste scholen. In zijn geheel zou de inhoud uitsluitend aan het lager onderwijs worden besteed.

Het uitgeven van een dergelijke periodiek, om een leemte te vullen die België t. o. v. het buitenland vertoonde, werd de redacteur gesuggereerd door de gewezen directeur van de rijkskweekschool te Lier, Bernard Schreuder, die als inspecteur in Nederlands-Limburg werkzaam was (8). Eenmaal op gang gekomen, wekte het blad de belangstelling van de onderwijsautoriteiten op Binnenlandse Zaken, zodat het, nog in 1843, een officieus orgaan is geworden.

Een eerste gevolg, tevens een symptoom daarvan, was de publikatie van uitvoerig officieel nieuws: reglementen, circulaires, benoemingen, toelagen, eedafleggingen, enz. Het blad is aldus een belangrijke informatiebron voor wie de toepassing van de wet van 1842 wil volgen. Van de 2de jaargang af werd die officiële berichtgeving apart gepagineerd, wat tot en met 1854 het geval is gebleven. Verhoudingsgewijs nam zij veel plaats in beslag (9).

Een tweede gevolg was het uitblijven van persoonlijke stellingnamen, op haast geen uitzonderingen na. De redacteur had bij de aanvang reeds een houding verkozen die hij als "plutôt narrative que critique" omschreef, wat zeker gold t. o. v. burgerlijke overheid en clerus. Alle polemieken zou hij vermijden (10). Het viel hem dus niet moeilijk, in te gaan op het tijdens de onderhandelingen inzake de subsidiëring geuite verlangen "de rester d'accord avec la loi sur l'instruction primaire et avec les vues de l'autorité supérieure". Regeringswisselingen hebben op het karakter van het blad dan ook geen invloed gehad. Niet alleen werd alle politiek genegeerd, maar ook het onderwijsbeleid zelf was geen punt van bespreking; van op de vlakte werd er alleen over geïnformeerd.

Voor de zuiver "pedagogische" inhoud van de periodiek had de redacteur weliswaar vrijheid opgeëist, maar het valt toch erg moeilijk zelfs op dat terrein bepaalde tendensen te onderscheiden, één enkele dan uitgezonderd: het propageren van het hoofdrekenen, een zaak waar de redacteur zich ook buiten het tijdschrift sterk voor inzette. Het blad gaf te kennen "une espèce d'encyclopédie pédagogique" te willen zijn, waarin de diverse belangrijke systemen zouden worden toegelicht. Kon het zonder risico gebeuren, dan zouden de onderwijzers in een bepaalde richting worden beïnvloed; ontbrak voldoende informatie, dan zou alle oordeel worden opgeschort (11). Het *Journal* heeft gedurende zijn gehele bestaan wel iets van het genoemde karakter gehad, waarbij het echter zaak is dat encyclopedische niet te overschatten.

-
- (8) Amsterdam 14.VIII.1787 - Maastricht 20.IX.1862. Ondermeester te Amsterdam, huisonderwijzer te Baarn, directeur-onderwijzer van de kweekschool te Lier 1817-1830, inspecteur van het vijfde schooldistrict der provincie Antwerpen 1821-1830, waarnemend inspecteur in het zevende district van Zuid-Holland. Van 1837 af belast met de inspectie van het onderwijs in Nederlands-Limburg.
- (9) B.v. 150 bladzijden tegenover 280, in 1844; 124 tegenover 308, in 1849; 112 tegenover 276, in 1854.
- (10) De Meulder aan baron de Stassart, 20.I.1843 en 2.II.1843: ARAB, *Briefwisseling-de Stassart*, 1304.
- (11) *Journal*, II (1844) 173.

Het tijdschrift verscheen immers op een moment dat van een "wetenschappelijke" pedagogiek in België nog niet kon worden gesproken. Naar een goed afgelijnde indeling van de stof moet men er dan ook niet gaan zoeken. Het rubriceren onder "Pédagogie", "Méthodologie", "Mélanges" en - voor het eerst in 1855 - "Didactique", heeft niet zo heel veel te betekenen. Op die diverse terreinen, maar hoofdzakelijk op dat van de methodiek, werd evenwel brede informatie verschaft. Door zich op het Duitse en ook wel op het Nederlandse voorbeeld te inspireren, heeft het *Journal* de overgang helpen maken tussen de eerste fase van de onderwijsvernieuwing in België, vóór 1830, en de ontwikkeling na het tot stand komen van de basiswet van 1842. Dat betreft o. m. de schoolorganisatie, de materiële schoolvoorzieningen, de deontologie en de betekenis van de leerkrachten, de opvoedende taak van de school, de uitbreiding van de programma's, de werking van de onderwijzersgezelschappen en van de onderwijsconferenties. De meeste aandacht ging, zeker aanvankelijk, uit naar methodologische aangelegenheden. Volgens het *Journal* diende alle onderwijs intuïtief te zijn. Inzake methode handelden de meeste bijdragen over rekenkunde en moedertaal, maar ook over de nog niet verplichte vakken van het lager onderwijs, met inbegrip van de gymnastiek.

In de eerste jaargangen treft men enkele artikelen aan van pedagogische aard, zoals over de mogelijkheden van de opvoeding, over de coëducatie, of over tuchtproblemen. Bij de aanvang van de derde jaargang werd aangekondigd dat de pedagogische materies meer aan bod zouden komen. Dat is echter niet gebeurd; het relatieve aandeel van de sector "Pédagogie" is veeleer verminderd.

In de "Mélanges" valt enige lijn niet te herkennen. Men treft er zeer gevarieerde onderwerpen aan. Ze konden buiten de onderwijs sfeer liggen, zoals b.v. een stukje over kerkmuziek, maar waren meestal toch daaraan ontleend. Als voorbeelden wezen genoemd : de situatie van het lager onderwijs, in het algemeen en in particuliere gevallen; de inspectie; de functie en de salariëring van de leerkrachten; de prijsuitdelingen; de activiteiten van de onderwijsconferenties; de bewaarscholen.

Nieuws over onderwijssituaties in het buitenland treft men buiten de "Mélanges" aan. Het was vrij afwisselend, maar had meestal weinig om het lijf.

Het tijdschrift gaf zijn lezers ook vragen ter beantwoording op en publiceerde de beste daarop binnengekomen inzendingen. De vragen lagen op diverse terreinen : pedagogiek, didactiek, reken- en wiskunde, spraakkunst, aardrijkskunde, geschiedenis, fysica.

Het onderzoek van leerboeken, aanvankelijk aangekondigd, is erg beperkt gebleven. Wel bevatten de meeste nummers een "Bibliographie", maar daarin kwamen ook recensies voor van andere dan schoolboeken. Bovendien is het aantal besproken leerboekjes nooit erg groot geworden. Een min of meer behoorlijk overzicht van wat op de markt kwam, konden de lezers in het blad zeker niet vinden.

Tenslotte zij opgemerkt dat het gehalte en de oorspronkelijkheid van het blad na de eerste twee-drie jaargangen zijn gedaald, wat men vermoedelijk mag toeschrijven aan het feit dat het, afgezien van het officiële gedeelte, toch hoofdzakelijk een éénmansonderneming was. Het valt op, dat van jaargang 1846 af heel wat werd ontleend aan boeken en brochures, tijdschriften en kranten. Een jaargang als die van 1850 bevat, buiten de berichten, weinig of

geen eigen artikelen.

De laatste jaargang had een andere rubricering dan de vorige : men vindt er ook "Variétés historiques et anecdotiques" en een "Chronique mensuelle". Het karakter van het blad werd daar nochtans zo goed als niet door gewijzigd.

L'AMI DES ECOLES ET DES FAMILLES

(1843-1844)

Van dit tijdschrift werd niet één nummer teruggevonden. Het zou in 1843-1844 te Doornik uitgegeven zijn door Louis Bailly (1), die zich in 1840 aldaar als drukker had gevestigd (2).

DE SCHOOL- EN LETTERBODE

1844-1855

1850 (VII)-1854 (XI) : De School- en Letterbode. Le School- en Letterbode.
1855 (XII) : De School- en Letterbode.

I. BEWAARPLAATSEN : KB (II 88407) : I (1844)-XII (1855). SBA (B 8496) : I-XII. SBB : I-V. SBK : I-IV. UBG (Her. 15; Ta 869; Bl. 19707) : I-XII. UBL (Z 2244) : I-IV. UBLu (XIV.93.2) : I-V. UBM (8 J 10723) : I-V.

II. a. ONDERTITEL : Of Bydragen ter bevordering van onderwys, letterkunde en geschiedenis.

d. PRIJS : 8 fr per jaar.

e. FORMAAT : 16 x 9.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1844 (I)-1848 (V) : schommelend tussen 44 en 72.

1849 (VI)-1852 (IX) : schommelend tussen 56 en 112.

1853 (X) : schommelend tussen 52 en 72.

1854 (XI)-1855 (XII) : 64 (behoudens één van 62, één van 68 en één van 80).

(1) Quartes 1796 - Bon-Secours (Péruwelz) 14.IV.1869. Heeft vóór 1840 onderwijs gegeven. Verliet Doornik in 1851 voor Péruwelz, waar hij als drukker en weekbladuitgever werkzaam was. De *Bibliographie nationale*, I, 56, schrijft hem een reeks leerboekjes toe, hoofdzakelijk voor Frans en voor rekenen.

(2) E. MATTHIEU, *Les journaux tournaisiens 1786-1907* (Doornik, z. d.) 37-38; IDEM, *Biographie du Hainaut*, dl. I (Enghien, 1902-1905) 26-27.

g. PERIODICITEIT : maandelijks (1).

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Haast alle abonnees van *De Middelaer* tekenden in op *De School- en Letterbode* (2). Tijdens het eerste jaar is het aantal abonnees "tamelijk vermeerderd"; het blad deed daarbij een beroep op de verdere steun van de geestelijkheid (3). De verandering van opzet met ingang van 1846 (zie punt IV) deed het abonnementscijfer aanzienlijk stijgen (4). Het blad bereikte sedert 1849 ook een Franstalig publiek (in de Waalse gewesten).

III. a. BEGINDATUM : januari 1844.

Het prospectus (5) dateert van 2 november 1843.

EINDDATUM : december 1855.

b. STICHTERS (6) : K. J. Bogaerts, J. H. Bormans, J. B. David en Willem Vanwest (7).

c. EIGENAARS : de stichters; sedert 1846 alleen Vanwest (8).

d en e. UITGEVER-DRUKKER : Vanwest-Pluymers, Sint-Truiden (9).

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : W. Vanwest.

g. REDACTEURS : in 1844-1845, naast Vanwest, ook Bogaerts, Bormans en David.

h. MEDEWERKERS :

A. J. : 1848

Bogaerts, K. J. : 1844

A. V. : 1845

Bormans, J. H. : 1844-1845

Blicck, F. (10) : 1847

Brouwenaar, J. F. (11) : 1846

(1) Jg. I en II tellen slechts tien afleveringen. De eerste drie van jg. III verschenen tezamen, evenals de vierde en de vijfde. Ook de eerste drie van jg. VII en VIII kwamen tegelijk. In jg. IX zijn ofwel drie afleveringen tezamen verschenen, ofwel tweemaal twee. Dit laatste was het geval in jg. X. De eerste twee afleveringen van jg. XI kwamen samen van de pers.

(2) *School- en Letterbode*, I (1844) III.

(3) *Id.*, I (1844), onpagineerde blz. aan het begin van de laatste aflevering.

(4) *Id.*, IV (1847) I.

(5) *Id.*, I (1844) I-IV.

(6) Het trio van *De Middelaer* wilde dit blad niet voortzetten, maar ontving voorstellen vanwege W. Vanwest. Deze werd als geassocieerde opgenomen en gemachtigd om voor de andere drie op te treden : J. H. Bormans aan de minister, Luik, 1.1.1847 (copie), in ARAB, *Hoger onderwijs, oud fonds*, 279. Het prospectus werd door de vier genoemden ondertekend.

(7) Sint-Truiden 14.X.1801 - aldaar 21.V.1884. Liep humaniora in het college van zijn geboortestad, gaf sedert 1816 onderwijs in Latijn, Frans en Nederlands, hield school sedert 1817, haalde 1823 een onderwijsakte van de 3de rang vóór de Commissie van Onderwijs in Limburg. Als huisonderwijzer opgegeven in 1823 en 1826. Taalmeester volgens akten van de Burgerlijke Stand uit 1827-1834. Installeerde zich daarna als drukker. Publiceerde een Latijnse, een Franse en een Nederlandse spraakkunst en diverse leerboeken voor Nederlands, Frans en rekenen.

(8) Eind 1845 besloten David en Bormans, wegens te drukke werkzaamheden, ermee op te houden, terwijl Bogaerts uit Sint-Truiden naar Hasselt verhuisde en het als diocesaan inspecteur eveneens druk had. De drie besloten de uitgave te staken en regelden hun rekeningen met Vanwest. Deze ging echter alleen verder : Bormans aan de minister, 1.1.1847, in ARAB, *Hoger onderwijs, oud fonds*, 279.

(9) D. i. W. Vanwest, in 1823 gehuwd met A. Pluymers.

(10) 1805-1880. Notaris te Izegem, later te Beveren. Dichter.

(11) 1815-1849. Beeldhouwer te Brussel. Dichter.

Brug, S. L. : 1844	N. : 1850-1851
B. : 1850	Obergast, J. : 1844
B. de P. : 1848	O. N. G. : 1846
B. N. L. : 1850	Pelsers, H. (16) : 1845-1847, 1850-1851
B. V. L. : 1850	P. : 1851
C. J. J. : 1848	Q. F. : 1851
C. L. : 1849	Q. de F. : 1851
David, J. : 1844-1845	Rigaux, E. (17) : 1847-1848, 1850
Davidts, M. : 1846, 1848, 1850-1851	Ruytens, G. : 1853
Dirks, S. (12) : 1844	R. M. : 1854-1855
D. J. : 1844	Snellaert, F. A. (18) : 1845
D. L. O. : 1844	S. : 1847
De H. Basilius : 1849	S..... : 1844
De R. : 1849	S. N... : 1845
Ebitsch (13) : 1844	Talsma, S. : 1844-1845
E. L. : 1844	Timmermans, L. N. J. (19) : 1844
F. D. *** : 1848	Vandensteene, B. : 1844
H. P. (14) : 1847-1851, 1854	Van Kempen : 1844
H. W. M. D. : 1846	Van Korspel, H. (20) : 1848-1850
Janssen, N. A. (15) : 1844	Van Straelen, E. (21) : 1844
J. S. : 1845	Visschers, P. : 1845-1846
J. V. L. : 1844	V. : 1849, 1851
L. J. C. : 1844	V. H. : 1848
Lod. Sch... : 1848	W. B. : 1849
M. V. L. : 1846	Z. : 1846
Nolet de Brauwere van Steeland, J. (15 bis) : 1845-1846	

i. FINANCIERING EN SUBSIDIERING :

Het ministerie van Binnenlandse Zaken, afdeling Onderwijs, verleende sedert 1844 een jaarlijkse subsidie van 500 fr (22) en tekende bovendien in voor vijftien exemplaren. Dat werden er zestien in 1847. Voor jg. VI (1849) kreeg Vanwest 640 fr uitbetaald, voor 80 exemplaren (23).

(12) 1825-1887. Minderbroeder-recollet; 1849 priester gewijd, daarna leraar te Tielt en te Sint-Truiden. Letterkundige.

(13) Onderwijzer.

(14) Vermoedelijk H. Pelsers.

(15) Geboren 1808. Priester. Propagandist van de kerkmuziek.

(15 bis) 1815-1888. Noordnederlandse baron, te Vilvoorde gevestigd. Dichter, publicist.

(16) Geboren 1820. Priester. Leraar aan de kweekschool te Sint-Truiden. Auteur van enkele leerboekjes.

(17) Geboren 1824. Onderwijzer te Overijse.

(18) 1806-1872. Geneesheer te Gent. Publicist.

(19) Geboren 1810. Onderwijzer te Bilzen. Auteur van enkele leerboekjes.

(20) Volgens V. A. DELA MONTAGNE, *Vlaamsche pseudoniemen. Bibliographische opzoeken* (Roeselare, 1884) 121, is Van Korspel het pseudoniem van J. H. Bormans.

(21) 1815-1871. Journalist. Publicist.

(22) Als tegenprestatie diende het blad de officiële stukken te publiceren.

(23) Diverse stukken in ARAB, *Hoger onderwijs, oud fonds*, 279, *Rapport Triennial sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, 1843-1845*, dl. I, 442.

IV. KARAKTERISERING

Luidens een "Berigt" bij het staken van *De Middelaer* (24) en volgens het prospectus en het editoriaal van *De School- en Letterbode* (25), zou dit laatste blad een voortzetting zijn van het eerste, maar met grondiger veranderingen dan alleen die van de titel (26). De letterkunde verhuisde in *De School- en Letterbode* inderdaad naar het tweede vlak, terwijl van geschiedenis expliciet niet werd gesproken (27). Met handhaving van dezelfde geest en beginselen - verdediging van "de zaak der Moedertael en door haer die van Godsdienst en Zeden" - zou de eigenlijke letterkunde weliswaar meer aandacht krijgen dan in *De Middelaer* (28), maar dat nam niet weg dat het onderwijs voortaan de eerste plaats zou bekleden. In vergelijking met Duitsland, Nederland en Frankrijk had België een tekort aan pedagogische periodieken. Die leemte wilde het blad vullen. Daarom richtte het zich vooral tot onderwijzers en onderwijsvrienden. Het zou "gedurig het schoolwezen van den praktischen kant beschouwen en ieder door gepaste tydingen en schoolnieuws, door mengelingen en verscheidenheden zoo wel eene aangename als eene nuttige lezing verschaffen" (29).

In tegenstelling nochtans met wat was aangekondigd, zijn de eerste twee jaargangen van *De School- en Letterbode* in feite gewoon een voortzetting geweest van *De Middelaer*. Dat blijkt alleen al uit de cijfers: de "Mengelingen" niet meegerekend, viel niet meer dan respectievelijk 19 en 25,5 o/o van de inhoud onder de rubriek Onderwijs. De "Mengelingen" zelf hadden zowel op andere sectoren als op het onderwijs betrekking (30). De "letterkunde" tenslotte was veeleer taalkunde en geschiedenis (31); Bormans en David leverden bijdragen op die terreinen, analoog aan die in *De Middelaer*.

Op pedagogisch-didactisch gebied treft men in jg. I (1844) gevarieerde bijdragen aan: over het doel van opvoeding en onderwijs, de tucht, de schoolleraar van kerkelijk standpunt beschouwd, het godsdienstonderwijs, de leesmethode, het nut en de methode van het onderwijs in de aardrijkskunde, het belang van onderling schoolbezoek door de onderwijzers. In jg. II (1845) wordt veruit het grootste deel van de rubriek gevuld met twee uit het Duits vertaalde stukken, van een algemene draagwijdte (32). Het overige, enkele

(24) *De Middelaer*, III (1842-1843) twee ongepagineerde bladzijden achter de inhoudsopgave.

(25) I (1844) I-IV en 1-3.

(26) Gelet op het luwen van de spellingoorlog moest overigens niet meer worden "bemiddeld".

(27) Tenzij in de titel.

(28) "Letterkunde" dus op te vatten in de reële betekenis, niet in de bredere zoals dat in *De Middelaer* het geval was geweest. Vandaar dan ook het voornemen "zoo veel mogelijk, alle drooge en weinig tot het werkelyk leven behorende bespiegelingen" ter zijde te laten.

(29) Luidens het "Berigt" aan het eind van *De Middelaer* zou verbetering van leerwijzen en -boeken de hoofdbekommernis zijn.

(30) Qua onderwijs officiële en niet-officiële berichten, naast boekbesprekingen of -aankondigingen.

(31) Ook wel enige reisverhalen, wat literaire kritiek, een bijdrage over kerkmuziek en een en ander betreffende de literaire Vlaamse Beweging, maar weinig of geen belletrie.

(32) Het eerste, "De school en het leven", is een verhandeling van Dr. W. J. G. Curtmann, directeur van het "Seminar" te Friedberg, gepubliceerd in 1842; ze onderzoekt waarom de school zulke geringe invloed op het leven uitoefent en stippelt de middelen uit

kortere bijdragen van weinig betekenis (33), schijnt evenzeer hoofdzakelijk ontleend te zijn.

Een heel andere koers sloeg *De School- en Letterbode* in met jg. III (1846). Illustratief was de omkeer in de kwantitatieve verhoudingen : 76,35 o/o van de genoemde jaargang, de "Mengelingen" niet meegerekend, ging naar de rubriek Onderwijs. Wat daarbuiten viel zou ook in de volgende veel minder betekenis hebben; sedert 1847 werd het in een "Bijgaende afdeeling" ondergebracht. Inhoudelijk was de verandering evenzeer aanzienlijk. Een direct nut had het tijdschrift, naar verluidt, voor de onderwijzers nog niet opgeleverd, evenmin als de andere pedagogische periodieken in België en in het buitenland (34) ! Dat zou nu heel anders worden, omdat het de onderwijzers ging geven wat ze wensten : volledige "leergangen" (35), m. a. w. klaar gemaakte leerstof, voorgesneden patronen. Ze zouden stuksgewijs worden gepubliceerd en ieder tot een sluitend geheel worden voortgezet. Ze konden uit buitenlandse bronnen worden overgenomen, of zouden van eigen vinding zijn. Hoewel vooral het lager onderwijs werd beoogd, zou het middelbaar er niet helemaal buiten vallen. Dank zij die praktische "leergangen" konden de onderwijzers met allerlei leerwijzen bekend raken. Indien ze daarbij nog enige degelijke werken betreffende pedagogiek en didactiek instudeerden, dan zou het onderwijs over afzienbare tijd nog weinig te wensen overlaten (36).

Van 1846 tot het eind van zijn verschijnen hebben dergelijke "leergangen" de hoofdbrok van *De School- en Letterbode* uitgemaakt. Men vindt er negentien voor Frans, zeven voor rekenkunde, vier voor Nederlands, vier voor land- en tuinbouw, met inbegrip van economie, drie voor godsdienst, twee voor geschiedenis, één voor respectievelijk fysica, maten en gewichten, moraal, muziek en boekhouden, en vijf met oefeningen van diverse inhoud (37). Hun

die moeten voorkomen dat de resultaten van schoolse opvoeding en onderwijs verloren gaan. Het tweede, "Aenwyzing voor de inrigting van algemeene lagere scholen", is een deel van de Pruisische algemene instructie uit 1818, door O. Schultz uitgegeven in het *Schulblatt für die Provinz Brandenburg*.

- (33) Over het zangonderwijs, de aanleg tot het leraarschap, de opvoedende taak van de onderwijzer, de tucht, de vorming van goede smaak bij de leerlingen, het nut en de methode van het logisch ontleiden.
- (34) *School- en Letterbode*, III (1846) III : "Wat baet immers vindt de Onderwyzer in deze schriften by al die afzonderlyke artikels, die meestal luiden *Iets over het Rekenen*, *Iets over het Onderwys in de Aerdrykskunde*, enz., iets over dit en iets over dat ? Wat kan hy doen met die soort van toelichtingen, met die enkel theoretische begrippen, thans byzonder waer men eene menigte voortreffelyke werken over Pedagogiek en Methodiek voorhanden heeft, die de zaek in haer geheel voorstellen, en daarby zoo volledig en zoo doorwrocht zyn, dat het schynt dat er byna niets meer over te zeggen kan blyven" ?
- (35) "Een Leergang behelst het gansche leervoorwerp, met deszelfs aenvangspunt, voortgang en einde zoo voorgedragen, als het door eene rigtige onderwyskunde vereischt is; de inhoud des Leergangs is dat wat door den geest des leerlings moet verteerd worden, even als de spys door het ligchaem. Alles, op zeer weinig na, wat er in de verhandelingen over Opvoeding en Onderwys voorgeschreven wordt en gewigtigst voorkomt, vindt zich in den Leergang terug; tot denzelven betrekken zich de leervorm, de leertoon, de leermiddelen, de leerweg, de leerwyze, enz." : *School- en Letterbode*, III (1846) V.
- (36) *Id.*, III (1846) II-VI.
- (37) "Opgaven tot zelfoefening en geregelde werkzaamheid voor de hoogste afdeeling der laagste klasse" (hoofdzakelijk moedertaal) : jg. V en VI. "Opgaven voor de leerlingen eener lagere school, om hun te hunnent en op school aengename bezigheden te ver-

lengte loopt uiteen (38) en hun karakter verschilt vrij sterk (39); met de van een "leergang" gegeven omschrijving (40) komt het vaak niet overeen (41). Aanvankelijk werden ze uit buitenlandse werken geput (42). Toen die na twee jaar afgegraasd heetten, moest de redacteur (43), blijkbaar tot zijn spijt, er zelf voor instaan (44). Hij is echter ook met ontleningen - aan niet-genoemde bron - verder kunnen gaan. Aanvankelijk waren de "leergangen" Nederlandstalig, tenzij die voor het Frans, maar vrij spoedig kwamen de Franstalige in de meerderheid. Pas in jg. XI (1854) en XII (1855) keerde men, voor de nieuwe reeksen, naar het Nederlands als voertaal terug.

In jg. III-V (1846-1848) bevat de rubriek Onderwijs buiten de "leergangen" haast niets (45). Waar het anderdeels de bedoeling was, de rubriek letterkunde te verruimen (46), viel in feite net het omgekeerde te constateren (47).

schaffen, ter ontwikkeling hunner zielsvermogens en verkryging van noodzakelyke kundigheden" : jg. V. "Exercices pour former le jugement des enfans; à l'usage des instituteurs primaires et des chefs de familles" : jg. VI-X. "Denk- en spreekoefeningen" : jg. VIII. "Oefeningen in het verdeelen en rangschikken" : jg. XI.

- (38) Sommige zijn erg lang, zoals b.v. "Godsdienstig onderwijs, of leergang van den christelyken katholyken Godsdienst, ten dienste der priesters en onderwyzers, als ook van hen die zich zelven willen onderwyzen", voortgezet van jg. III (1846) tot jg. X (1853); of "Fransche tael. Verzameling van opstellen ter vertaling", van jg. III tot jg. XII. Andere worden binnen één jaargang beëindigd, maar de meeste lopen over twee of meer jaargangen.
- (39) Uitzonderlijk werd zulke "leergang", bij wijze van inleiding, ook theoretisch toegelicht. Dat was het geval, in jg. V (1848), met de "Leerwyze voor het rekenen", een interessant vakdidactisch stuk. Terwille van eenzijdigheid en ingewikkeldheid wordt Pestalozzi niet gevolgd, al is een van de hoofdvereisten dat het rekenonderwijs aanschouwelijk moet zijn.
- (40) Cfr. *supra*, 139.
- (41) Het meest opvallend in dat verband zijn de "Enigmes historiques, géographiques, mythologiques, iconologiques, biographiques etc., présentant, par tableaux, les principaux évènements de l'histoire générale", in korte afleveringen lopend van jg. IV (1847) tot jg. IX (1852), die met een "leergang" niets te maken hebben. Anderdeels is H. Pellers' "Geschiedenis van België" een verhaal dat in jg. III buiten de afdeling leergangen begon, maar daarin werd opgenomen sedert jg. V.
- (42) Voor zover vermeld, uit werken van B. Brugsma, P. J. Prinsen en D. Wz. Ryken (Nederlands), C. Ferber (rekenen), A. Gruber en B. Overberg (godsdienst).
- (43) Bij de aankondiging van de veranderde opzet (III, 1846) laat de uitgever de medewerker aan het woord "die nu met de zorg en het in orde brengen der afdeeling van Opvoeding en Onderwys in den *School- en Letterbode* meer byzonder zou bemoeid zyn, eene taek die hem door de Redactie van het Maendschrift was opgedragen en hy gewillig aengenomen had" (p. I), terwijl diezelfde medewerker zich lid van de redactie noemt (p. II). Men vraagt zich af, of het een andere man was dan Vanwest zelf.
- (44) Sedert 1846 "hebben wy by ons, by onze naburen en ga verder, wyd en zyd, zorgvuldig naer leergangen uitgezien, doch hebben meestal met ledige handen moeten terugkomen; of vonden wy al iets, dan betekende het niet veel. Dit is intussen niet te verwonderen : in alles is wel het beste overal het zeldzaamste. Noodwendig dan zullen byna al de bykomende leergangen ons eigen werk zyn" : *School- en Letterbode*, V (1848) I-II.
- (45) Alleen zij vermeld dat in IV (1847) een overzicht werd gegeven van de "Zakelyke inhoud der wet over het lager onderwys".
- (46) *School- en Letterbode*, III (1846) II.
- (47) Men vindt er allerlei, zoals (aanvankelijk) een geschiedenis van België, een ontleende reeks over de bestemming van het christendom, taalkundige bijdragen, een artikel van Nolet i.v.m. de spelling en germanistische tendensen in Vlaanderen, gedichten, recensies en aankondigingen.

In 1848 (48) kwam daar enige verandering in, door het opnemen van meer verzen en een aantal verhalen, ook Franstalige. De "bijgaande afdeeling" bleef echter een allegaartje. In 1849 werd ze omgedoopt tot "Algemeen mengelwerk". We kunnen dit verder buiten beschouwing laten : de typering die het tijdschrift zelf ervan gaf (49) volstaat.

Afgezien van het genoemde mengelwerk, werd het tijdschrift sedert jg. VI (1849) in twee rubrieken ingedeeld. De eerste, op de praktijk gericht, groepeerde de "Leergangen" (50), de tweede de "Leerbegrippen" (51), of de theorie. Hier zag het tijdschrift een heel terrein braak liggen, dat allengs zou worden ontgonnen (52). Het dient echter gezegd dat die didactische rubriek in de loop van de volgende jaargangen niet erg veel geworden is. Didactiek kwam er eigenlijk niet aan bod (53) en pedagogiek weinig meer (54). In jg. VI (1849) en VIII (1851) treft men telkens één belangrijke artikelenreeks aan, respectievelijk gewijd aan het onderwijs in de aardrijkskunde (55) en dat in de moedertaal (56). Ook de leermethoden werden bekeken (57). Daar tegenover valt het op, dat taalkundige bijdragen van David uit de vroegere *Middelaer* werden overgenomen. De taalkunde, meer bepaald de spraakkunst, kreeg vrij veel plaatsruimte toebedeeld. Losstaande artikelen, als over de landmeetkunde, het invoeren van natuurwetenschappen in het lager onderwijs, of het communisme in relatie tot de onderwijzer, illustreren overigens de heterogeniteit van de rubriek. Het zij daarbij opgemerkt dat het tijdschrift aan onderwijsorganisatorische problemen vrijwel geheel voorbijging (58).

- (48) Bij het begin van die jaargang werd aangestipt dat de betekenis van het blad als letterbode sterk was verminderd en dat zulks zou veranderen.
- (49) "'t Is eene soort van nevenkamer waer van alles binnen kan : briefwisselingen, beoordeelingen, verhalen, beschrijvingen, gedichten, enz. enz.": VI (1849) VII. Opgemerkt zij dat de officiële berichten voortaan ook in die "nevenkamer" werden geplaatst.
- (50) "Leergangen (bereide leerstof, oefeningen, enz.) of praktisch gedeelte, Cours faits (matériaux mis en ordre, exercices, etc.) ou partie pratique".
- (51) "Leerbegrippen (afgeleide kennissen, regels, opmerkingen, enz.) of beschouwende studie. Notions (réflexions, déductions, principes ou généralités, etc.) ou partie théorique".
- (52) "Daer is het eigentlijk te doen om - voor alle leervakken - goede leeringen: te stellen, wenken te geven, teregtwyzingen te doen, vragen en aenmerkingen te opperen, het *hoe* en het *waerom* te bespreken, allerlei punten uiteen te zetten, te onderzoeken, te bepleiten, enz., van welk alles wy de meesté verwezentlyking ernstig zullen beyveren, doch niet zonder alvorens om tyd en hulp gebeden te hebben...": *School- en Letterbode*, VI (1849) VI.
- (53) Jg. VI-VII (1849-1850) bevat een "Réfutation de la méthode Jacotot, considérée dans ses principes, ses procédés et ses résultats", door P. Lorain, "Professeur à Paris", die echter uit 1830 dateert (!) en aan een niet-genoemde bron (brochure of artikel) ontleend was.
- (54) Vermeld wezen de reeks "Proverbes", de "Aphorismes et anecdotes concernant l'éducation et l'enseignement" (jg. VI) en de reeks "De eerste opvoeding of het leven van Franske, een dryjarig kind" (jg. IX).
- (55) "De inzender van dit stuk is een hollander": *School- en Letterbode*, VI (1849) 365, noot.
- (56) Die vrij lange bijdrage over "Het onderwys in de moedertaal op de lagere scholen" is goed gedocumenteerd en verraaft bekendheid met J. H. Pestalozzi, B. Overberg, P. Girard, I. Demeter, F. A. W. Diesterweg, K. F. Becker, R. J. Wurst, B. G. Denzel, e. a. De schrijver gaat schuil onder de initialen Q. F.
- (57) Jg. VI-VII (1849-1850).
- (58) In jg. X (1853) vindt men een verslag van een ideale onderwijsconferentie.

Zeer vele artikelen in de rubriek "Leerbegrippen" waren Franstalig, evenals talrijke "Leergangen". Vandaar dan ook, in 1850, de aanpassing van de titel van het blad (59).

Met jg. XII (1855) verdween de tweetaligheid niet alleen uit de titel, maar grotendeels ook uit de inhoud. Bovendien werd de sedert 1849 gebruikelijke indeling prijsgegeven. Bleef een "Mengelrubriek" behouden, dan werd al het overige onder het hoofd "Onderwys" ondergebracht. Dat betekent dat "leergangen" (60) en artikelen door elkaar werden gepubliceerd. Qua artikelen kwam er plots meer variëteit (61), zonder dat men nochtans een verhoging van niveau constateert. "Iets over dit en iets over dat" was juist wat het blad in 1846 had willen vermijden.

In ruil voor de financiële steun van het ministerie moest *De School- en Letterbode* de officiële stukken en berichten publiceren. Veel zorg heeft hij daaraan echter niet besteed.

MONITEUR DES FAMILLES ET DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE 1844-1847

Het eerste nummer verscheen onder de titel *Organisation de la liberté de l'enseignement en Belgique*. Die titel bleef nog behouden op het kaft van het tweede nummer, maar met toevoeging van *Moniteur des familles et de l'instruction publique*, wat op het titelblad alleen voorkomt. Van de derde aflevering af bleef laatstgenoemde titel alleen in zwang.

I. BEWAARPLAATS : SBLu (Collection Capitaine, 10272) : I (1844) -IV (1847).

II. a. ONDERTITEL :

I, 1 : Emancipation de l'école primaire, du collège et de l'université. Association des pères de famille, des instituteurs et des élèves de l'université qui désirent s'émanciper intellectuellement et faire respecter leur dignité d'homme.

28.V.1844 (I, 3) : Nouvelle société pour l'encouragement de l'instruction élémentaire dans la province de Liège.

24.VI.1844 (I, 4) - 25.IX.1844 (I, 8) : Nouvelle société pour l'encouragement de l'instruction élémentaire dans la province de Liège.

Souscription permanente pour la continuation de l'oeuvre Jacotot.

Association des pères de famille et des instituteurs. Cours-modèle d'humani-

(59) *School- en Letterbode* werd nochtans behouden, omdat het blad onder die titel bekend stond. De tweetaligheid moest blijken uit de lidwoorden *De en Le*.

(60) De laatste twee begonnen in jg. XII (1855).

(61) Bijdragen over de "vragende leervorm", de wedijver in de scholen, de vormleer, "het taelkundig voorstel", de omvang van het onderwijs in de moedertaal, de "verzinnelyking der getallen, met derzelver eenvoudige bewerkingen", aanschouwing-, spreek- en denkoefeningen, ontleding e. a., naast entrefilets betreffende rekenkunde, taalkunde, geschiedenis, aardrijkskunde, natuurwetenschap, e. a.

tés.

5.X.1844 (I, 9) : Epitomés pour toutes les matières *générales* de l'instruction supérieure, secondaire et primaire. Souscription permanente pour la continuation de l'oeuvre Jacotot. Association des pères de famille et des instituteurs. Cours-modèle d'humanités.

25.X.1844 (I, 10)-2.XII.1844 (I, 12) : als de vorige, maar met bijvoeging van : Une demi-feuille d'impression de matières littéraires, paraissant à époques indéterminées.

20.I.1845 (II, 1)-15.II.1847 (IV, 2) : dezelfde, tenzij : Une feuille d'impression. . . .

15.III.1847 (IV, 3)-15.IV.1847 (IV, 4) : dezelfde, tenzij opnieuw : Une demi-feuille d'impression

d. PRIJS : 3 fr per jaar; 0,25 fr per aflevering.

e. FORMAAT : 12,7 tot 13 x 7,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

I, 1 : 18.

I, 2 - 5.X.1844 (I, 9) : 36.

25.X.1844 (I, 10)-17.XI.1844 (I, 11) : 18.

2.XII.1844 (I, 12) : 72.

20.I.1845 (II, 1)-15.II.1847 (IV, 2) : 36.

15.III.1847 (IV, 3) : 18.

15.IV.1847 (IV, 4) : 36.

g. PERIODICITEIT : in principe op ongeregelde tijdstippen; de data wisselen inderdaad, maar in feite verscheen het blad twaalf maal per jaar (1).

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

De eerste aflevering werd aan ca. 100 personen gezonden. De volgende werden toegestuurd aan alle gemeentelijke onderwijzers uit de provincie Luik, aan onderwijzers uit andere provinciën en aan een zestigtal "pères de famille" in België, in Frankrijk en in Duitsland. Wie lid werd van de "Nouvelle société pour l'encouragement de l'instruction élémentaire dans la province de Liège" (lidgeld : 5 fr), ontving het blad kosteloos.

Abonnees in Frankrijk moesten zich wenden tot Victor Jacotot, rue d'Est 15, à Paris, of tot Mansut, librairie de l'enseignement universel, place St.-André des Arcs, 30, à Paris.

III. a. BEGINDATUM : 1844 (vóór 15 april) (2).

EINDDATUM : 15 april 1847 (IV, 4).

b. STICHTER : Jean François Xavier Würth.

c en d. EIGENAAR EN UITGEVER : J.F.X. Würth, près la porte Vivegnis,

(1) Twaalf nummers in 1844, lopend van vóór 15 april tot 2 december. Twaalf nummers in 1845, van 20 januari tot 20 september; de nrs. 1-2, 3 tot 6 en 7 tot 9 verscheen echter tezamen. Twaalf nummers in 1846 : één in elke maand. Daarnaast verscheen in 1846 ook een supplement. Alleen het supplement bij afl. 5 (15.V.1846) is bewaard; het bevat de pagina's 109 tot 144, waaruit men kan afleiden dat andere supplementen waren voorafgegaan. Op het kaft van afl. 10 (15.X.1846) staat een supplement bij afl. 4 vermeld. In 1847 tenslotte vier afleveringen van 15 januari tot 15 april.

(2) Blijkens I, 1 (1844) 13 moet die eerste aflevering vóór die datum verschenen zijn. Volgens CAPITAINE, o. c., dateert het eerste nummer van 1.IV.1844.

- n° 19, à Liège. Sedert 6.I.1846 (III, 1) : rue des Augustins, n° 10, à Liège.
- e. DRUKKER : J. Ledoux, rue de la Régence, 22 (Luik).
- f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : J. F. X. Würth.
- h. MEDEWERKERS (3) :
Devos, F. (4) : 1844-1846	Lelennier (7) : 1846
Jacotot, H. V. (5) : 1844-1847	Ratier, F. (8) : 1846.
Jaquier, F. S. (6) : 1844-1846	
- i. FINANCIERING EN SUBSIDIERING : Würth financierde uit eigen middelen; de abonnementen dekten de onkosten niet (9). Hij moest de publicatie staken wegens te zware materiële gezinszorgen (10).

IV. KARAKTERISERING

Met de *Moniteur des familles et de l'instruction publique* wilde Würth het werk voortzetten en verruimen dat hij net tevoren in de *Courrier des Campagnes* (11) ter harte had genomen : de zgn. intellectuele ontvoogding van de gezinshoofden, de onderwijzers en de studenten in de Letteren en Wijsbegeerte en, door hen, tevens die van de lagere school, het college en de universiteit. In feite wil dat zeggen : het organiseren van de studie volgens de methode van het universeel onderwijs, uitgedacht door "le fondateur" : Joseph Jacotot. Rondom dezes persoon was een soort mythe ontstaan, maar ook een scherpe controverse, mede in verband met het nogal barnumachtige optreden van zijn adepten. Würth stond in vuur en vlam voor de persoon en het werk van zijn "maître chéri". Het nieuwe tijdschrift was dan ook een onderdeel van zijn bredere activiteit : het heruitgeven van geschriften van Jacotot; het stichten van een "Société d'instituteurs et d'aspirants-instituteurs" te Luik en van een "Société pour l'encouragement de l'instruction élémentaire dans la province de Liège"; het openen van een permanente intekening tot voortzetting van Jacotots werk (12); het geven van privé-lessen, conferenties en consultaties aan studenten (13). Over die facetten van Würths onverdroten ijver kan men in de *Moniteur* min of meer uitvoerige informatie vinden.

In feite was heel dat werk een hardnekkig roeien tegen de stroom op. Vóór 1830 was het "enseignement universel" door de onderwijsautoriteiten reeds afgewezen. Ook daarna maakte het geen kans meer : het lokte niet eens nog een controverse uit, zodat Würth zich over een "conspiration du silence" of over verholen tegenkanting kon beklagen (14). In verband daarmee poneer-

- (3) Allen aanhangers van het universeel onderwijs.
- (4) Schoolhouder te Luik.
- (5) Zoon van Joseph, dokter te Parijs. Publiceerde samen met zijn broer Félix het *Journal de l'émancipation intellectuelle*, om de ideeën van zijn vader te propageren.
- (6) Dominee te Clairac (Lot-et-Garonne).
- (7) Inspecteur van de "Université" te Parijs.
- (8) Dokter te Parijs.
- (9) *Moniteur*, I, 11 (17.XI.1844) 7.
- (10) *Id.*, IV, 4 (15.IV.1847) 91.
- (11) Cfr. *supra*, 128-130.
- (12) Dat was de "Association des pères de famille et des instituteurs".
- (13) In 1846 heette dat "Oeuvre de la propagation de l'émancipation intellectuelle", of ook "Société alléodidactique".
- (14) Cfr. *Moniteur*, I, 4 (24.VI.1844). Overigens kreeg hij in de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte te Luik vanwege collega's, op initiatief van J. H. Bormans, openlijke tegenkanting te verduren. Cfr. *Moniteur*, I, 12 (2.XII.1844) 18-44.

de hij in zijn blad ook de noodzaak van een werkelijke vrijheid van onderwijs, "don magnifique mais bien peu compris jusqu'à présent". In België bestond die vrijheid wel in rechte, maar niet in feite, gelet op het monopolie dat de Staat aan de ene kant en de klerikale instanties aan de andere kant zich hadden toegeëigend. Het particulier (niet-officieel, niet-bisschoppelijk, niet-congregationeel) onderwijs moest grotere levenskansen krijgen : dat hield meer mogelijkheden in voor het toepassen van het "enseignement universel", wat dan op zijn beurt, door de intellectuele emancipatie, tot het verbreken van alle monopolie zou leiden.

Al had Victor Jacotot tegen Würths veelomvattende plannen gewaarschuwd en twijfel uitgesproken aan de levensvatbaarheid van een tijdschrift, vermits "la petite famille jacotique" te weinig betekende (15), toch zette Würth door. Het blad stond dan ook grotendeels in het teken van het "jacotisme".

De inhoud zou worden ingedeeld in : 1. "conseils aux pères de famille", d. w. z. een rubriek gewijd aan "l'émancipation intellectuelle pure"; 2. een sector lager, middelbaar en hoger onderwijs, d. w. z. de mogelijke toepassingen van het universeel onderwijs in België; 3. een soort kroniek : "Faits et nouvelles. Chronique de l'enseignement. Réflexions, observations et boutades. Appréciation de livres utiles à l'enseignement" (16). Men treft die indeling in de meeste afleveringen inderdaad aan, maar de kroniek heeft weinig betekenis gehad. Uit de eerste sector valt vooral de correspondentie te noteren : briefwisseling met enkele "condisciples", hoofdzakelijk uit Frankrijk. Deze bezorgden tevens "compositions" van jonge leerlingen, opstellerjes die als een bewijs van de voortreffelijkheid van de toegepaste methode werden gepubliceerd.

De hoofdbrok van de *Moniteur* bestond echter in een reeks samenvattingen ("épitomés") en chrestomathieën (17). Würth had er aangekondigd voor alle onderwijsniveaus (18), maar het begon met een "épitomé" van de Griekse wijsbegeerte, vervolgde met linguïstiek en Italiaans en mondde uit in een gevarieerde reeks, die de stof bestreek van het kandidaatsexamen in de Letteren en Wijsbegeerte en van de daarop voorbereidende proef. Aldus wisselden programma's van cursussen af met overzichten van de geschiedenis (oudheid, middeleeuwen en België), met verklaringen van Latijnse en Griekse teksten, met een naamlijst van de meest bekende (honderden !) planten, met overzichten van de Franse literatuur en van de wijsbegeerte. Psalmen van David en "Études hébraïques" zetten voorwaar de kroon op het werk. Würth behandelde de vijftien vakken van het genoemde examen met de enkele studenten die zich in zijn cenakel meldden, wat blijkbaar voor een groot deel de overwegende inhoud van de *Moniteur* verklaart. Die conferenties en gedachtenwisselingen zou hij ook na het gedwongen staken van zijn blad voortzetten.

In zijn aan Würth gewijde notitie getuigt Alphonse Le Roy (19) dat sommi-

(15) Cfr. *Moniteur*, I, 1 (1844) kaft en 13-14.

(16) *Id.*, I, 2 (1844) 1.

(17) Uit de *Télémaque* viel blijkbaar toch niet alles te halen !

(18) *Moniteur*, I, 1 (1844) 15 : "les Épitomés nécessaires pour donner, dans les trois degrés que nous avons signalés, une instruction à la fois solide et variée et une éducation que nous estimerons toujours plus que toute instruction".

(19) Luik 28.VII.1822-2.III.1896. Directeur van het gemeentelijk college te Tienen tot eind 1849, daarna hoogleraar te Luik.

ge geschriften van zijn collega niet au sérieux werden genomen (20). Dat kan heden ook voor de *Moniteur* gelden, al heeft de redacteur het ongetwijfeld ernstig bedoeld. Het blad blijft intussen een aardige - hoewel typografisch weinig verzorgde - bron voor de geschiedenis van het "jacotisme".

L'ABEILLE

1844

- I. BEWAARPLAATS : UBL (FH, 35/8) : 5.X.1844.
- II. a. ONDERTITEL : Journal de l'industrie, de l'agriculture et de l'enseignement. Paraissant le samedi de chaque semaine.
b. VIGNET : een bijenkorf met rondzwermende bijen en als onderschrift : La raison ne cherche qu'a goûter le miel, sans endommager la fleur.
d. PRIJS : voor België 10 fr per jaar, voor het buitenland zelfde bedrag + port. Voor onderwijzers 8 fr per jaar.
e. FORMAAT : 39,5 x 25,8.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 4.
g. PERIODICITEIT : wekelijks.
i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : Passage Lemonnier, 26, Liège.
- III. a. BEGINDATUM : 29 juni 1844 (1).
EINDDATUM : 31 december 1844 (2).
d en e. UITGEVER-DRUKKER : Max. Ghilain, passage Lemonnier, 26, Liège.
h. MEDEWERKERS : enkele onderwijzers uit de provincie Luik (3).
- IV. KARAKTERISERING

Het enige teruggevonden nummer bevat het vervolg van een reeks artikelen over de situatie van het lager onderwijs in de diverse landen van Europa, maar wekt overigens de indruk dat *L'Abeille* een gewoon nieuwsblad was. Het wordt hieresignaleerd als opvolger van de *Courrier des Campagnes*.

(20) A. Le Roy, *Liber memorialis. L'Université de Liège depuis sa fondation* (Luik, 1869) 743.

(1) CAPITAINE, *o. c.*, 220.

(2) *Ibid.*

(3) *Ibid.*

MAENDBLAD VOOR ONDERWYZERS

1844

- I. BEWAARPLAATS : Collectie van de heer Guillaume Michiels, Verwersdijk, Brugge : I, 12 [1844].
- II. e. FORMAAT : 14,5 x 8,5.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 32.
g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- III. a. BEGINDATUM EN EINDDATUM kunnen niet worden aangegeven. De bewaarde aflevering (1, 12) moet na 15 februari 1845 verschenen zijn en is waarschijnlijk de laatste van een jaargang die over 1844 liep (1). Men kan onderstellen dat deze de enige is geweest.
e. DRUKKER : C. De Moor en neef, Brugge.

IV. KARAKTERISERING

De genoemde aflevering bevat de tekst van enkele officiële stukken; een aan J. H. Van der Palm (2) ontleende beschouwing over de welsprekendheid; een vermoedelijk overgedrukt vers van J. Nolet de Brauwere van Steeland; twee artikelen die elk tot een reeks behoren, respectievelijk over het onderwijs in de vaderlandse geschiedenis (3) en over het kunstmatig lezen (4); ten slotte het begin van een andere reeks, over de plichten van de onderwijzer : een vrije vertaling van een Franse handleiding (5).

Achteraan het bewaarde nummer staat ook de inhoudsopgave van de eerste jaargang ("eerste deel"). Gelet op de uniciteit, laten wij die hierna volgen. Men kan er uit afleiden dat het tijdschrift op West-Vlaanderen was gericht (6) en dat de uitgave vermoedelijk werd gestimuleerd door het tot stand komen van de organieke wet op het lager onderwijs.

(1) Ze bevat officiële stukken d. d. 5.XII.1844, 14.XI.1844, 15.II.1845, 31.XII.1844 en 24.V.1844.

(2) 1763-1842. Predikant, agent van Nationale Opvoeding, professor aan de Universiteit te Leiden, gevierd redenaar.

(3) De schrijver ervan pleit voor een bezielde onderwijs in de nationale geschiedenis, en niet in die van vreemde landen. De aangeprezen methode is het levendig vertellen. Naar verluidt moet het geschiedenisonderricht, zoals alle aanvankelijk onderwijs, op de aanschouwing gegrond worden, maar wat wordt daaronder verstaan ? - "Den grond der aanschouwing zijn de daergestelde zaken, de gebeurtenissen, de personen".

(4) Pater Girard wordt geciteerd.

(5) A. Maeder, *Manuel des instituteurs primaires* (Paris, Strasbourg).

(6) Dat blijkt ook uit de officiële akten in afl. 12.

Inhoud

	Bladz.
Inleiding	1
Voorwaarden	4
Wet inhoudende de inrichting van het lager onderwijs in België	5
Het genoegen der school	20, 51
Wat behoeft een schoollokaal ?	25
Wat is onderwyzen ?	28, 99
Iets over de leerwyzen (Methodes)	31, 59, 115, 184
Besluit inhoudende een algemeen reglement voor de inrichting der provinciale Voorzienings-kassen, ten behoeve van de onderwyzers der lagere scholen	33
Over de opvoeding der meisjes	55
Handboek voor onderwyzers	62
Zendbrief van zyne eminentie den kardinael Aertsbisschop en bisschoppen van België, wegens het onderwijs van den godsdienst en de zedeleer in de lagere scholen	65
Provinciale schoolopzieners van het lager onderwijs	90
Geestelyk toezigt	91
Bisschoppelyke opzieners	93
Besluit voor de inrichting der hoogere scholen van lager onderwijs	95
Verschiil tusschen opvoeding en onderwijs	102
Waerom moet men bidden in de school ?	104
Schoolliederen	107
Oplegging der straffen in de school	111, 147
Een woord over het aanleeren van vreemde talen, zonder middel der vlaemsche of der moedertaal	119
Schoolnieuws	122
Circulaire aen de gouverneurs der provincien over de uitvoering der wet op het lager onderwijs	129
Kantonael toezigt der provincie Westvlaenderen	137
Inrigting van het kantonael geestelyk opzigt der lagere scholen in Westvlaenderen	140
Besluit aengaende de opregting van eene lagere hoofdschool in de stad Brugge	142
Benoeming der leden van de besturende commissie	143, 271, 327
Benoeming der onderwyzers	144
Circulaire nopens de aengiften der lagere schoolonderwyzers die verlangen hunne vroegere diensten voor het pensioen-fonds te doen gelden	145
De nadeelen der onkunde en de voordeelen der geleerdheid	150, 175
Onderwys van godsdienst in de school	157
Instructie nopens het kosteloos onderwijs te geven aen behoeftige kinderen	161
Besluit inhoudende een reglement over het onderwijs van de arme kinderen	163

Circulaire betrekkelijk de afstelling van lager school- onderwyzers	169
Aenvraag der dienst-opgaven van de school-onderwyzers	171
De kinderen hooren geern vertellen; wat volgt hier uit ?	181, 208, 309
Onderwys der rekenkonst	187, 215
Gewoonte is eene tweede natuer	189
Vestiging der twee normaelscholen van den staet	191
Byvoeging der normalessen aen negen lagere hoofdscholen	192
Lagere hoofdscholen van het ryk. - Benaming der bestierders	193, 236
Briefwisseling tusschen de besturende commissien der hoofd lagere scholen en de burgerlyke schoolopzieners	195
Stortingten te doen door de lagere schoolonderwyzers in de kas van het pensioen-fonds voor 1844	196
Reglement van order en inwendigen dienst der besturende com- missie van de voorzienigheid-kas, ingesteld ten voordeele der lagere onderwyzers	198
De fortuin en het kind (poëzy)	211
Schadelyken invloed op 's lands nyverheid, welken het verzuim van de jeugd in de moedertaal te onderwyzen te weeg brengt	212, 237
Nog iets over de leerwyze	217, 249, 274, 343
Zedelyke hoedanigheid in den waren redenaer	221
Overstorting door de lagere schoolonderwyzers te doen van der bydragen in de voorzienings-kas voor 1843	223
Staet der onderwyzers die moeten medehelpen tot maken der spaerkas	227
Staet der onderwyzers en onderwysters die gevraagd hebben te mogen storten in de voorzienings-kas	232
De kinderen der beampten by de douanen, tot den graed van brigadier inclus, worden tot kosteloos schoolonderwys toegelaten	235
Over het aenleeren der fransche taal in onze vlaemsche scho- len	241, 272, 304
Deugd (poëzy)	254
Circulaire aen de ouders en voogden van jonge lieden, die eene studie-beurs by 's ryks normaelschool vragen	255
Verlenging van den tyd binnen welke de lagere schoolonderwyz- ers hunne vroegere diensten voor de bepaling hunner pensioe- nen mogen doen gelden	258
Kerkelyk toezigt der lagere scholen behoorende tot de protes- tantsche evangelische gemeente	259
Ontwerp van reglement van gemeente- of als zoodanig aenge- nomene scholen	261
Kantonael toezigt der provincie Oostvlaenderen	268
Eenige wenken voor onderwyzers	277, 333
Onderrigtingen dienende tot het daerstellen van een goed onderwys	281
De gemeentelyke schoolonderwyzers moeten den eed afleggen in handen van den kantonalen schoolopziener van het ressort	287
Instructie betreffende het kosteloos lager onderwys gegeven ten koste der gemeente	288
Beroepen incompatibel met het ambt van schoolonderwyzer	294

Centrale commissie van onderwijs	295
Normale scholen van den staet	300
Vaderlandsche geschiedenis	311, 347, 363
Verskil tusschen de dichtkunst en welsprekendheid	317
Onderstand-geld aen provinciale pensioen-kassen	319
Brief van den minister van binnenlandsche zaken, nopens de voorwaerden van aenveerding by 's ryks normaelscholen	321
Omzendbrief over het bewys het welk door de gemeente, wegens het gebruik der sommen door hun aen het lager onderwijs besteed, over 1843, te doen valt	323
Omzendbrief rakende het afleggen van den eed der school-opzieners en onderwyzers	325
Benoeming van gemeente-onderwyzers in de provincie West-vlaenderen	328
Over het kunstmatig lezen	336, 370
Storting door lagere schoolonderwyzers te doen van derzelve bydragen in de voorzienings-kas voor 1844	351
De schoolonderwyzers die eene jaerwedde op den staet of de gemeente genieten zyn aen geen patentregt onderhevig	355
Afleg van den eed der gemeente-onderwyzers	357
Over de welsprekendheid	358
De tyd (poëzy)	362
Pligten der onderwyzers	378

JOURNAL DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE
1845-1850

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 583 C) : I (1845-1846)-V (1849-1850), behoudens I, 36 (15.VI.1846), KB (II, 88482) : I-II (1845-1847). UBL (Z 882) : V (1849-1850), UBLu (XV.155.4) : I-V.

II. a. ONDERTITEL :

1845-1847 (I-II) : Publié sous la direction de M. l'abbé Louis.

1847-1850 (III-V) : Publié par les soins et sous la direction de L.-J.-C. Louis.

d. PRIJS :

1845-1846 (I) : 10 fr per jaar; 7 fr per halfjaar.

1846-1847 (II) : België : 10 fr per jaar, 6 fr per halfjaar.

Duitsland : 3 Thaler, 20 Silbergr. per jaar.

1847-1848 (III) : 10 fr per jaar (1).

1849-1850 (V) : 6 fr per jaar.

(1) Sedert mei 1849 wordt een vermindering tot 6 fr per jaar toegestaan indien binnen één onderwijsinstelling vijf abonnementen worden genomen.

e. FORMAAT :

25.VI.1845 (I, 1)-15/30.VI.1847 (II, 25-26) : 27,5 x 18,5.
Juli 1847 (III, 1)-15.XII.1850 (V, 46) : 19,5 x 13.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

Juni 1845 (I, 1)-juli 1846 (II, 4) : 8.
Augustus 1846 (II, 5-6)-juni 1847 (II, 25-26) : 12 of 24.
Juli 1847 (III, 1)-mei/juni 1848 (III, 11-12) : van 96 tot 48.
1848-1849 (IV) : van 104 tot 24.
1849-1850 (V) : de gewone nummers : 12; die tijdens de vakanties : 28, 34 en 24.

g. PERIODICITEIT :

25.VI.1845 (I, 1)-25.VII.1846 (II, 4) : driemaal per maand (de 5de, de 15de en de 25ste).
15/30.VIII.1846 (II, 5-6)-30.XII.1846 (II, 14) : halfmaandelijks (ca. de 15de en de 30ste).
15/30.I.1847 (II, 15-16)-15/30.VI.1847 (II, 25-26) : maandelijks.
juli 1847 (III, 1)-(oktober of november) 1849 (IV, 8) : op ongeregelde tijdstippen (2).
2.XII.1849 (V, 1)-15.XII.1850 (V, 46) : wekelijks tijdens de tien maanden van het schooljaar; eenmaal tijdens de paasvakantie; tweemaal tijdens de grote vakantie.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Volgens het blad zelf (3), kreeg het van de aanvang af flinke aanmoediging uit de milieus van het onderwijs en de literatuur, uit de magistratuur en vanwege de hogere administratie.
Van de 2de jaargang af wordt J. A. Mayer, boekhandelaar te Aken, als de-
pothouder voor Duitsland vermeld.

III. a. BEGINDATUM : 25 juni 1845.

EINDDATUM : 15 december 1850.

b. STICHTER : L.-J.-C. Louis (4).

(2) Jg. III (1847-1848) telt één aflevering voor ieder van de maanden juli tot februari, één voor maart + april, één voor mei + juni. De afleveringen van jg. IV (1848-1849) zijn niet gedateerd. Na de derde, die waarschijnlijk eind 1848-begin 1849 is verschenen, werd de publikatie tijdelijk onderbroken. Dat hield verband met onderhandelingen die door Louis werden gevoerd met het permanent comité van de organisatie der leraren middelbaar onderwijs. Tijdens hun congres van 26 en 27 sept. 1848 was voorgesteld, het blad van Louis tot hun spreekbuis om te vormen, wat het probleem stelde van een redactiecomité (cfr. *Journal*, IV, 1848-1849, 147). De onderhandelingen liepen echter op niets uit. Louis hervatte de publikatie met ingang van mei en kondigde een halfmaandelijks periodiecititeit aan : cfr. IV (1848-1849) 269-270. Jg. IV telt dan nog de afleveringen 4 tot 8. De laatste bevat o. m. de tekst van officiële stukken die op 14 september zijn gedateerd. Indien afl. 4 in mei van de pers kwam, is het blad dus niet tweemaal per maand verschenen.

(3) *Journal de l'instruction publique*, II (1846-1847) 1.

(4) Louis Jacques Césaire Louis, Aisonville (Aisne), 11.IX.1801-Parijs, 11.II.1856. Priester. Tijdens de jaren '30 leraar aan het college Saint-Servais te Luik, daarna directeur van het gemeentelijk college (Sint-Vincentius a Paulo) te Tienen. Verliet deze functie met het eind van het schooljaar 1845-1846 en vestigde zich te Brussel. Begon daar te zinnen huize, in het voorjaar van 1847, met een cursus in Franse literatuur. Werde studie-

d. UITGEVER :

1845/1846 (I)-1846/1847 (II) : P. J. Merckx, Marché-aux-Laines, n° 18, à Tirlemont.

1847/1848 (III)-1848/1849 (IV) : P. J. Merckx, Marché-aux-Laines, n° 18, à Tirlemont, en A. Decq, libraire, rue de la Madeleine, 9, à Bruxelles.

1849/1850 (V) : L'Editeur [L. J. C. Louis], Boulevard extérieur de Waterloo, 17, près la porte de Namur, en A. Decq, rue de la Madeleine, 9.

e. DRUKKER : P. J. Merckx, Marché-aux-Laines, n° 18, à Tirlemont (5).

f. BEHEER : P. J. Merckx.

DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : L. J. C. Louis.

g. REDACTEURS :

Een andere redacteur valt niet aan te wijzen. Het blad startte als een éénmansonderneming, met slechts occasionele medewerking. Zie de hiernavolgende lijst. Met het oog op de 5de jg., waarmee een nieuwe serie begon, heeft Louis, naar verluidt (6), een aantal medewerkers - die dus een vastere hulp zouden verlenen - aangetrokken. Dat kunnen er twee zijn geweest, vermits de letters C en F in de genoemde jaargang herhaaldelijk voorkomen.

h. MEDEWERKERS :

A. L. : 1845-1846

A. M. : 1846-1847

Baron, A. (7) : 1847-1848

C. : 1849-1850

E. J. : 1849-1850

F. : 1849-1850

F. D. : 1846-1847

Gasc : 1846-1847

Génin : 1845-1846

Genouille, J. : 1845-1846

G. C. : 1846-1847

H. S. : 1847-1848

J. D. F. : 1845-1846

Le Roy, Alphonse : 1845-1846

Marlin, D.(8) : 1845-1846, 1848-1849

Meyer : 1849-1850

N. : 1845-1847

N. B. : 1845-1846

Piré, J.F.A. (9) : 1845-1846

P. B. : 1845-1846

Rossignol, J. P. : 1846-1847

Scheler, A. (10) : 1846-1847, 1848-1849

Schlüter, E. (11) : 1845-1846

Tarliier, Jules (12) : 1846-1848

T. L. : 1846-1847

W. : 1846-1847

W. T. : 1846-1847

X. : 1845-1846

X. P. : 1848-1849

Y. : 1845-1846

Z. : 1845-1846

Ω : 1845-1846

prefect van het in oktober 1848 geopende "Collège de l'Union", een instituut voor een beperkt aantal leerlingen. Opende in oktober 1850 een "Collège-Léopold", aan de Montagne-aux-herbes-potagères, 48 : cfr. *Journal*, II (1846-1847) 33; V (1849-1850) 493, 501-509. Auteur van leerboeken voor Frans en voor Latijn.

(5) De eerste aflevering van jg. V vermeldt F. Verteneuil, rue St.-Lazare, 2, Bruxelles.

(6) *Journal*, V (1849-1850) 1.

(7) 1794-1862. Leraar retorica en prefect van het atheneum te Brussel; hoogleraar te Brussel en te Luik.

(8) 1800-1851. Leraar retorica aan het gemeentelijk college te Luik 1845-1846; principaal van het atheneum te Doornik 1848-1849.

(9) 1778-1857. Onderwijzer te Brussel.

(10) 1819-1890. Bibliothecaris des konings, professor aan de universiteit te Brussel.

(11) Leraar aan de nijverheidsschool te Verviers.

(12) 1825-1870. Professeur agrégé aan de universiteit te Brussel.

- i. FINANCIERING EN SUBSIDIERING : De regering kende in 1845 een subsidie toe van 600 fr per jaar (13).

IV. KARAKTERISERING

Het blad wilde het intellectuele leven in België stimuleren, meer bepaald op vijf terreinen : die van de filosofie, de wiskunde, de geschiedenis, de aardrijkskunde en de klassieke studies. Vooral om deze laatste was het te doen; naar de redacteur betoogde, vormen zij immers de basis van alle andere studiën. Daarnaast wilde het tijdschrift ook het orgaan worden van de leraren uit het middelbaar onderwijs, zowel het vrije als het openbare; politiek of andere "questions irritantes" zou het daarbij uit de weg gaan. Het nam zich voor, officiële stukken, recensies, diverse nieuwsberichten en een bibliografisch bulletin te publiceren en ook aan de pedagogiek aandacht te besteden.

Laten we dadelijk opmerken dat van dit laatste vrijwel niets terrecht is gekomen (14).

De inhoud van het blad valt uiteen in drie delen.

De publikatie van officiële stukken vormde een lijvige rubriek. Zij betreffen niet alleen het middelbaar, maar ook het hoger en het lager onderwijs.

Daarnaast treft men een uitvoerige berichtgeving aan betreffende de wereld van het onderwijs en van de literatuur, het academisch leven inbegrepen. Zij was vooral op België en op Frankrijk afgestemd. Men vindt hier o. m. vele gegevens over de wedstrijden voor het middelbaar onderwijs. Een bibliografisch bulletin, dat echter onregelmatig verscheen, aankondigingen en uitvoerige recensies illustreren de bekommernis tot het geven van recente informatie over wetenschappelijke en voor het onderwijs bestemde publikaties. De uitvoerigheid en de diversiteit van de verstrekte informatie hadden, in het geheel van het blad, zeker niet de kleinste betekenis.

De artikelen, waarbij ingezonden stukken mogen worden gerekend, namen relatief minder plaatsruimte in beslag. Ze betroffen hoofdzakelijk de klassieke filologie. Wel kwamen de wiskunde en enigermate de filosofie eveneens aan bod, maar Latijn en Grieks zijn sterk dominerend gebleven. Aan andere vakken werd nauwelijks aandacht besteed (15). IJveren voor een vastere fundering van de klassieke studies, naar het voorbeeld van de Duitse wetenschap, was een van de twee hoofdbedoelingen van het blad.

Daarnaast liep een tweede vaste lijn : de bekommernis om de verbetering van de algemene situatie van het middelbaar onderwijs. Van de aanvang af heeft Louis geijverd voor het tot stand komen van een wet, die een eind zou maken aan de desorganisatie van die onderwijssector, desorganisatie die door de interscolaire wedstrijden ten dele slechts werd verholpen. De diverse aspecten en de historische retroacten van de kwestie werden toegelicht, terwijl het blad uiteraard ook aandacht besteedde aan de stellingname van het onderwijzend personeel zelf, met name aan het "Congrès professoral" dat voor

(13) *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, 1843-1845*, dl. 1, 442.

(14) Ook niet in de jaargangen III-V, al luidde het, in een "Avis" aan het eind van jg. II (15/30.VI.1847), dat aan pedagogiek en didactiek meer aandacht zou worden besteed.

(15) Ondanks de aankondiging, bij het begin van jg. II, p. 1, dat in de inhoud meer afwisseling zal worden gebracht.

het eerst in september 1848 en voor de tweede maal in april 1849 bijeen kwam (16). Politieke standpunten nam Louis in principe niet in; terecht werd de geest van het blad omschreven als "modéré, impartial, équitable et bienveillant, sans acceptation de partis ni de personnes" (17). Dat neemt echter niet weg, dat in 1850 positie werd gekozen tegen de centraliserende en laïciserende strekking van het liberale wetsontwerp. Het blad pleitte, van bij zijn verschijnen, voor de noodzaak van staatsinterventie, maar evenzeer voor het behoud van een zekere gemeentelijke autonomie en voor verplicht godsdienstonderwijs, onder leiding van de clerus. Gelet op het uiteindelijke resultaat, de wet van 1 juni 1850, kon Louis haast betreuren dat hij zijn actie terzake was begonnen. Misschien ligt hierin een verklaring voor het stopzetten van de publikatie (18).

Het *Journal* nam ook stelling tegen een mogelijke herziening van de wet op het lager onderwijs, maar heeft zich met deze sector weinig ingelaten. Meer aandacht besteedde het aan universitaire aangelegenheden, o. m. in hun relatie tot het middelbaar onderwijs.

MEMORIAL DES INSTITUTEURS PRIMAIRES

1846-1847

I. BEWAARPLAATS : niet één nummer werd teruggevonden.

II. e. FORMAAT : in 8°.

g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks.

III. a. BEGINDATUM : 1 januari 1846.

EINDDATUM : 1 januari 1847.

d en e. UITGEVER-DRUKKER : L. Grandmont-Donders (Luik).

g. REDACTEUR : Théodore Derive (1).

IV. KARAKTERISERING

"Faciliter aux instituteurs l'enseignement de la langue maternelle, analyser les actes officiels qui les concernent, rendre compte des conférences pédagogiques, etc., tel est le but que s'était proposé ce petit journal" (2).

Het blad verdween omdat het zich aan het zegelrecht wilde onttrekken (3).

(16) Cfr. *Journal de l'instruction publique*, IV (1848-1849) 67-69, 117-148, 197-223, 270-273.

(17) *Id.*, V (1849-1850) 1.

(18) In de laatste aflevering (15.XII.1850) werd nochtans aangekondigd dat het blad zou worden voortgezet, al zou het misschien enkele wijzigingen ondergaan.

(1) Verviers 1816-Brussel 9.V.1877. Tijdelijk journalist. Auteur van talrijke leerboekjes voor het lager onderwijs en van enkele werken over Spa.

(2) CAPITAINE, o. c., 225.

(3) *Ibid.*

LE MESSENGER DES ECOLES PRIMAIRES DU HAINAUT

1846-(1891)

Sedert 1887 (XLI) : Le Messenger des écoles primaires et l'Ecole populaire.

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P 437 B) : I (1846)-XLIV (1890) (1), behoudens : I, 11-12; II (1847), 11; IV (1849)-XII (1857); alle afleveringen van XVII (1862) behalve 23; XVIII (1863), 1-9, 11-17, 20; XX (1865), 3-4, 9-11; XXI (1866), 1; XXIII (1868), 7, 12-13, 23; XXIV (1869), 3-6, 14, 19, 22-23; XXV (1870), 1-2, 12, 14; XXVIII (1874), 7. Katholieke Universiteit te Leuven, Seminarie voor Historische Pedagogiek : XXXIV (1880), behoudens afl. 6; XXXV (1881), 1; XXXVI (1882); XXXVII (1883), 1-28; XXXVIII (1884)-XXXIX (1885); XL (1886), 1-2; XLII (1888), 1-9, 11-19, 36-37; XLIII (1889), behoudens 6 en 26-27; XLIV (1890); XLV (1891), 1-5. KB (II 79591 A) : I (1846)-XLIV (1890), behoudens : II (1847), IV (1849), VII (1852), XI (1856), XIX (1864) en XXVII (1872). UBA (Z 2451) : I (1846)-XXIII (1868), behoudens : XX, 1-2, 9 en 16; XXI, 1, 5-7.

II. a. ONDERTITEL :

Sedert 1887 (XLI) : Interprétation pratique du programma d'études du 28 décembre 1884, par un instituteur officiel et un inspecteur de l'enseignement primaire.

c. MOTTO :

Sedert 1887 (XLI) : Les meilleures méthodes sont celles qui font le plus agir l'esprit, qui l'exercent le plus énergiquement dans la mesure de ses forces présentes. Dupanloup.

d. PRIJS :

Van 1846 (I) tot 1881 (XXV) : 3 fr per jaar.

Sedert 1882 (XXVI) : 4 fr per jaar.

e. FORMAAT : 16,5 x 9,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1846 (I)-1857 (XII) : 32.

1858 (XIII)-1881 (XXXV) : 16.

1882-1888 : niet precies aan te geven (2).

1889-1891 : 16.

g. PERIODICITEIT :

Van 1846 (I) tot 1857 (XII) : maandelijks.

(1) De nummering van de jaargangen loopt steeds door, maar het tijdschrift omvat vier reeksen, waarbij de nummering van de delen telkens herbegint. De tweede reeks begint na de 7de aflevering van jg. XXVII (1872) met dl. I van dezelfde jg., terwijl het jaartal 1873 wordt. Aldus werd een anomalie verholpen : iedere jaargang droeg één jaartal, maar het blad verscheen van oktober tot augustus. De 2de reeks omvat 9 dln (1873-1881), de 3de 5 dln (1882-1886), de 4de 4 dln (1887-1890). Het titelblad van jg. XLV (1891) draagt, blijkbaar bij vergissing : 2e Série-Tome 2e.

(2) Het totaal aantal blz. per jg. wordt sedert 1882, in principe, met de helft verhoogd. In 1887-1888 telt de *Messenger* twee verschillende delen, apart gepagineerd. Sedert 1889 zitten die weer samen in elk nummer, dat opnieuw telkens 16 blz. telt.

Van 1858 (XIII) tot juni 1886 (XL) : halfmaandelijks (3).
Van 1.VII.1886 (XL) tot 1891 (XLV) : in principe wekelijks (4).

h. OPLAGE EN VERSPREIDING

Naar verluidt is het aantal abonnees in 1847-1848 gestegen (5).
Het blad telde er, in 1888, in het hele land (6).

III. a. BEGINDATUM : 1 oktober 1846.

LAATST VOORHANDEN NUMMER : (april) 1891 (XLV, 5).

d. UITGEVER :

1846 (I) : Librairie d'Education de Manceaux-Hoyois, rue des Fripiers, 24, Mons.

1847 (II) : Imprimerie et Librairie d'Education de Manceaux-Hoyois, rue des Fripiers, n° 4, Mons.

1848 (III)-1855 (X) : Librairie d'Education de Manceaux-Hoyois, rue des Fripiers, n° 4, Mons.

1856 (XI)-1864 (XIX) : Manceaux-Hoyois, Imprimeur-libraire, rue des Fripiers, 4, Mons.

1865 (XX)-1891 (XLV) : Hector Manceaux (7), rue des Fripiers, 4, Mons (8).

e. DRUKKER :

1846 (I) : Emm. Hoyois, libraire.

1847 (II) : niet apart vermeld.

1848 (III)-1860 (XV) : Manceaux-Hoyois.

1861 (XVI)-1863 (XVIII) : H. Manceaux.

1864 (XIX) : Manceaux-Hoyois.

1865 (XX)-1891 (XLV) : Hector Manceaux.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

Volgens het prospectus (9) was er een redactiecomité samengesteld, terwijl ook uit een bericht in jg. XL (1886) blijkt dat een redactie bestond (10). Namen of bijzonderheden zijn echter in het blad nergens te vinden.

Het optreden van een directeur wordt gesignaleerd in jg. XII (1867); van hem wordt gezegd dat hij niet tot de "famille enseignante" behoort (11). De aanwezigheid van een directeur, of van een directie, blijkt ook uit jg. XLI (1887) en XLII (1888) (12), echter zonder enige specificering.

(3) Met afwijkingen : sommige afleveringen verschenen tezamen. In de loop der jaren '70 is het regel geworden dat het blad in september niet verscheen. In de jaren '80 bleef publikatie uit in augustus en half-september.

(4) Volgens het bericht in XL (1886) 225. Daaraan werd nochtans niet strikt de hand gehouden en het blad verscheen niet tijdens de vakanties. Jg. XLIII (1889) telt 34 en jg. XLIV (1890) 36 afleveringen.

(5) *Messenger*, II (1847) 374.

(6) *Id.*, XLII (1888) 220.

(7) Bergen 1831 - Ukkel 1894. Auteur van diverse leerboeken. Gemeenteraadslid en 1885-1888 schepen van Openbaar Onderwijs te Bergen.

(8) Sedert 1867 ook Grand'Rue 7, wat in 1878 Grand'Rue 7 et 9 werd.

(9) I (1846) 7.

(10) XL (1886) 225.

(11) XII (1867) 108.

(12) XLI (1887) 172; XLII (1888) 192.

h. MEDEWERKERS (13) :

- André, Eug. : 1866-1867
 Anthoine, E. : 1890
 Antony : 1887-1890
 Auverdin, Antoine : 1880
 A. : 1873
 A. B. : 1871, 1875
 A. C. : 1871
 A. D. : 1873
 A. De M. : 1888
 A. E. H. : 1863
 A. F. : 1886
 A. H. : 1870, 1873
 A. J. : 1883
 A. J. B. : 1879
 A. J. D. : 1870
 A. J. H. : 1855
 A. J. M. : 1847, 1849, 1853, 1855,
 1875
 Al. B. : 1870
 A. M. : 1847, 1871, 1873, 1875, 1878-
 1879, 1890
 A. P. : 1873
 Aug. H. : 1870
 A. V. : 1855
 A. V. B. : 1875
 A. Y. : 1853
 Badin : 1847
 Badré, A. : 1890
 Baisot, A. : 1891
 Bernard : 1878
 Bethuin, S. : 1875
 Beuzeval : 1891
 Blairvack, J. : 1885
 Bocquet, Em. (14) : 1880, 1888
 Bodart, A. (15) : 1878
 Boreux, L. : 1889
 Bousquet, Ch. : 1860
 Brohée, H. : 1875
 Bussard : 1858
 B. : 1847, 1873
 B. V. : 1854, 1889
 Cantinieaux, Edgard : 1878
 Colinet, C. : 1887
 Collard, F. (16) : 1866, 1878
 Cornil, A. : 1888
 Coryn, E. : 1882
 Courtois, C. (17) : 1877
 C. C. J. M. : 1870-1871
 C. D. : 1879
 C. F. A. : 1851-1853, 1857
 C. G. : 1871
 C. J. C. : 1865
 C. M. : 1851, 1878
 C. P. : 1873
 C. P. J. : 1860
 D'Altemont, L. : 1857, 1859, 1861
 Dameron, B. : 1882
 Daniel, Louis : 1871
 Dardenne, J. : 1881
 D'Ardenne, Jean : 1886
 Deberle, Alfred : 1860
 De Guimps, R. : 1890
 Delapierre, A. : 1889
 Delon, C. : 1885
 Des Bruyères, A. et H. : 1890
 Descamps, J. B. (18) : 1859, 1865
 Destexhe, A. (19) : 1881
 Dewaesschalck, D. : 1890

(13) Zoals verder vermeld, nam de *Message* zeer vele stukken over uit andere tijdschriften, of uit publikaties in boekvorm. De auteurs daarvan kunnen uiteraard niet als medewerkers worden beschouwd en werden dus in de lijst niet opgenomen. Het blad laat bronvermelding echter zeer vaak achterwege. Aldus kunnen in de lijst namen voorkomen van schrijvers die evenmin als medewerkers mogen worden aangezien.

(14) Geboren 1847. Gemeentelijk onderwijzer te Châtelineau.

(15) Geboren 1830. Leraar pedagogiek aan de rijkskweekschool te Bergen.

(16) Geboren 1826. Leraar aan de rijkskweekschool te Nijvel. Auteur van leerboeken. Vader van de Leuvense hoogleraar pedagogiek.

(17) 1802-1877. Leraar aan het college te Zinnik, huisleraar 1831-1842, directeur van het gemeentelijk college te Charleroi, 1842-1876 provinciaal inspecteur over het lager onderwijs in Henegouwen.

(18) 1809-1886. Onderwijzer, 1837-1877 leraar aan het gemeentelijk college (atheneum) te Bergen; dichter.

(19) Geboren 1839. Leraar aan de rijkskweekschool te Geldenaken.

Disclez, D. (20) : 1878	G. P. : 1874
Dodey, C. (21) : 1891	Hanoteau : 1881
Dumont, D. J. (22) : 1877, 1879	Hecq, J. B. : 1882
Duterme, L. T. : 1886-1888	Hémond, Félix : 1890
Dutrieux, A. : 1882	Hodimont : 1869
D. : 1848, 1850, 1853, 1858, 1870-1871, 1873, 1881	Hoton, L. : 1889-1890
D. D. : 1863	Hubin, E. : 1891
D. J. D. : 1873	Hutinel : 1877
De M. (Mlle) : 1851	H. : 1882
Edgard : 1887	H. A. : 1871
E. B. : 1869, 1871, 1876	H. B. : 1860
E. C. : 1875, 1879	H ^{te} B. : 1860
E. D. : 1857, 1873	H. F. : 1871, 1875-1876
Ed. B. : 1870-1871	H. J. B. : 1876
E. G. : 1872-1874	H. R. : 1872
E. H. : 1888	H. V. : 1888
E. L. : 1859	Jouniaux, J. : 1867, 1875
E. M. : 1870-1871, 1873-1874, 1877	J. B. : 1871
Em. M. : 1871	J. B. B. : 1861
Ev. G. : 1870-1872, 1877	J. B. F. : 1848
Foucart, N. (23) : 1879, 1881	J. B. W. : 1860-1861, 1864, 1874, 1886
François : 1884-1885	J. D. : 1846, 1870, 1874-1875, 1877, 1889
F. : 1877	J. E. B. : 1883
F. C. : 1871	J. J. R. : 1850-1853, 1855-1856
F. D. : 1871-1874	J. L. : 1855, 1860, 1864-1865, 1868-1869, 1872, 1881
F. G. : 1873, 1885	J. P. : 1877
F. G. H. : 1873	J. S. : 1890
F. Gh. : 1871	J. W. : 1877
F. H. : 1871	Lacroix, A. : 1882
F. N. : 1863	Lacroix, L. : 1882
F. P. : 1867	Lagage, F. J. : 1876
F. T. : 1876	Lagarrigue, F. : 1868, 1870
F. W. (24) : 1849	Lantier, Pierre : 1879
Ginisty, Paul : 1890	Laroche, Ch. : 1882-1884, 1887
Godart, E. (25) : 1886, 1890	Lassine, O. : 1884-1889
Gorlia : 1882	Lemoine, Jules (26) : 1889
Grenez, A. : 1882	Lherminiaux, J. : 1890
G. D. : 1876	
G. M. : 1869	

(20) Geboren 1842. Kantonnaal inspecteur (Pâturages); publiceerde handboeken voor het lager onderwijs.

(21) Inspecteur lager onderwijs.

(22) Geboren 1845. Gemeentelijk onderwijzer te Fontaine-l'Évêque.

(23) Geboren 1849. Gemeentelijk onderwijzer te Mignault; auteur van enkele handboeken voor onderwijzers en van teksten voor spreekkoren.

(24) Onderwijzer.

(25) Kantonnaal inspecteur te Jambes.

(26) 1838-1895. Onderwijzer te Gilly.

- Liguier, Roger : 1889
 Loquifer, J. : 1891
 Lotte, A. : 1882
 L. : 1847, 1864-1865, 1867, 1878, 1881
 L. A. : 1890
 L. B. : 1871, 1889
 L. C. M. : 1850, 1853, 1855-1857
 L. D. : 1874
 L. D. W. : 1883-1885
 L. F. : 1870, 1875
 L. H. : 1877
 L. J. D. : 1873
 L. J. L. : 1870
 L. L. : 1859
 L. M. : 1855, 1871, 1875
 L. P. : 1874, 1887-1888
 L. V. : 1871
 Manche, L. : 1890
 Mangin, Arthur : 1890
 Marchal, E. (27) : 1870
 Mathives, Antoine : 1889
 Matton, C. F. C. (28) : 1856
 Morette, Emilie : 1878
 Mosray, J. B. (29) : 1875-1876
 Motte, Albert : 1883-1890
 M. : 1846-1847, 1869-1870, 1872, 1875, 1877, 1883, 1887
 M. B. : 1886
 M. C. : 1853, 1875, 1887
 M. D. : 1873
 M. E. (Soeur) : 1870
 M. F. : 1878
 M. J. : 1871
 M. J. L. : 1870
 M. L. : 1870
 M. M. : 1869
 Narval, L. : 1890-1891
 Nique : 1891
 Nonnon, D. : 1882
 N. : 1879
 O. (l'abbé) : 1851
 O. L. : 1888
 Pailleron, Edouard : 1889
 Penel, Elmina : 1890
 Pillon, F. : 1858
 Piret, Eugène (30) : 1888-1889
 Place, F. M. Ch. (31) : 1860-1861
 Plon, Ch. : 1870
 Pouchet, G. : 1891
 Pourbaix-Cattier, Eva : 1890
 Prudhomme, J. B. : 1888
 P. : 1883
 P. C. : 1871
 P. D. : 1870, 1875
 P. E. : 1875
 P. J. C. : 1848-1850, 1854, 1859-1860, 1863, 1870, 1877
 P. L. : 1882
 P. P. D. : 1887
 Pr. D. : 1870-1871
 Quinet, Benoit (32) : 1859
 Rebla, T. : 1882, 1888
 Renaud, V. : 1875
 Richon, Georges : 1890
 Rodolphe : 1887-1890
 Rodolphe II : 1887-1890
 Roinel : 1870-1871
 Rumeau, R. : 1889
 R. : 1867, 1870, 1877
 R. V. C. : 1870
 Seutin, E. D. (33) : 1879-1882
 S. B. : 1871
 Théry : 1876, 1880
 Thiébaud, J. : 1882-1885, 1888, 1891
 T. : 1887
 T. P. : 1871
 Th. F. : 1853
 Th. L. : 1851, 1865
 Vanderauwera, Emile : 1886
 Vannechel, Anaïs : 1871
 V. : 1853, 1871, 1873
 V. B. : 1870

(27) Cfr. *infra*, 524.

(28) 1799-1866. Advocaat, leraar aan het college te Waver, kantonnaal inspecteur te Nijvel.

(29) Geboren 1845. Kantonnaal inspecteur (Charleroi).

(30) 1845-1888. Gemeentelijk onderwijzer te Neufmaison, redacteur van *L'Ecole populaire*.

(31) Geneesheer. Lesgever aan het Musée royal de l'industrie te Brussel.

(32) 1818-1902. Ambtenaar, publicist.

(33) Geboren 1827. Onderwijzer te Thoricourt.

V. D. : 1877

V. H. : 1875

V. J. : 1868

V. M. : 1876

V. P. : 1871

V. P. (Soeur M. A.) : 1873

Walter, Léo : 1887-1891

Wirth, Joseph : 1858, 1875-1876

W. H. : 1887

X. : 1870-1871, 1878-1879, 1889

Y. : 1851-1853

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

Het blad kostte de uitgever geld (34), maar het bood hem ook een mogelijkheid tot publiciteit voor de in zijn boekhandel verkrijgbare werken.

IV. KARAKTERISERING

De *Messageur* wilde een leemte vullen : de onderwijzers volledig inlichten over alle administratieve onderwijsaangelegenheden, zodat ze hun rechten en plichten zouden kennen. Bovendien zou de betekenis van hun taak in het licht worden gesteld. Toen het blad voor het eerst van de pers kwam, was de organieke wet op het lager onderwijs reeds vier jaar uitgevaardigd en waren de uitvoeringsmaatregelen getroffen. De *Messageur* begon dan ook met de publikatie van de wet en van alle officiële reglementen en instructies uit de jaren 1842-1846. De eerste twee jaargangen werden daar grotendeels mee gevuld. Daarnaast treft men wat artikelen aan - in de tweede jaargang reeds meer dan in de eerste - waarvan diverse de taak van de onderwijzer inderdaad toelichten en waarvan andere, vrij algemeen gehouden, handelen over schoolorganisatie, onderwijs en opvoeding. De inhoud ervan herinnert duidelijk aan wat sedert de jaren twintig op die terreinen in België ingang had gevonden (35). Wellicht was het de bedoeling, de ontwikkeling van het lager onderwijs in Henegouwen tevens te stimuleren door het ter beantwoording stellen van vragen en het uitloven van boeken aan de inzenders van de beste antwoorden, maar een meevaller is dat niet geworden (36).

Eens de tweede jaargang ten einde, was de retrospectieve taak van het blad inzake publikatie van de officiële stukken vervuld. Deze konden voortaan, naar gelang van hun verschijnen, minder plaats in beslag nemen : een deel van het eerste vel zou volstaan. Het andere deel daarvan zou "des articles de variétés" bevatten (37). Het tweede vel zou een essentieel pedagogisch deel uitmaken. De afleveringen van jg. III (1848) vertonen inderdaad een indeling in drie secties : vooreerst de officiële stukken, vervolgens varia van onderwijsorganisatorische, didactische en methodologische aard, en tenslotte, in vervolgen, het

(34) Luidens *Messageur*, II (1847) 374.

(35) B.v. het afwegen van hoofdelijk, mutueel en simultaan onderwijs, de ideeën van Pestalozzi, Girard en Jacotot, de materiële uitrusting van de scholen, de verhouding tussen onderwijs en opvoeding, of tussen opvoedingsdoel en -middelen, het probleem van de tucht. Aan Diesterweg wordt een stuk ontleend over het moedertaalonderwijs.

(36) Jg. II (1847) bevat een antwoord op de eerste gestelde vraag (over de dagindeling van een lagere school). Aan het eind van dezelfde jaargang (blz. 374) wordt aangestipt dat het initiatief de verwachtingen niet heeft vervuld. Het blad ziet er daarom van af.

(37) *Messageur*, III (1848) 5 : "des questions détachées et tous les faits importants qui ont trait à l'enseignement ou à l'éducation".

werk van pater Girard (38) over het moedertaalonderwijs (39). In jg. IV (1849) en volgende is die indeling echter niet meer terug te vinden.

Bij het begin van de jaren vijftig nam de *Messenger* een karakter aan dat hij, voor zover hij het nog niet had, een paar decennia heeft behouden; het wordt dadelijk toegelicht. Vooraf zij echter aangestipt dat het blad, tot 1891 toe, steeds bekommerd is gebleven om het geven van uitvoerige informatie op wat men het administratieve vlak kan noemen. Dat kwam in concreto neer op de publikatie van vrijwel alle belangrijke stukken van de centrale en provinciale overheden, met betrekking tot het lager onderwijs : koninklijke en ministeriële besluiten, circulaires, reglementen, berichten van vacatures, verslagen over wedstrijden, uitslagen daarvan, enz. Aldus is de *Messenger* ook heden een belangrijke bron voor wie de ontwikkeling van het lager onderwijs in Henegouwen wil volgen.

Praktisch-informatief bedoeld was tevens het "Bulletin bibliographique", maar dit is erg beperkt gebleven (40). Verder werd een verzoek om inlichtingen in de "Correspondance" beantwoord.

Het verdient de aandacht dat de informatie uitsluitend het openbaar onderwijs betrof : het vrij onderwijs werd volkomen genegeerd. Anderdeels valt het op, dat veranderingen in de politieke situatie, met hun implicaties wat de onderwijswetgeving betreft, niet één woord commentaar uitlokten. Onder de ene regering als onder de andere ging de *Messenger* beaat door met de publikatie van de officiële teksten. Mocht men het niet weten, dan zal men uit het tijdschrift zeker niet vernemen dat er een schoolstrijd is geweest ! Op het aantreden van de liberale regering in 1878, op de zgn. ongelukswet van 1879, op de katholieke tegenmaatregelen van 1884 reageerde het blad niet in het minst.

Trekt men daaruit terecht de conclusie dat de politiek nooit enigermate aan bod kwam, dan laat de lectuur van de opeenvolgende jaargangen nochtans wel enige verandering constateren wat de levensbeschouwelijke opvattingen betreft, in hun relatie met het onderwijs. Bij het begin van de publikatie werd aangekondigd dat men zou werken in "un esprit moral et religieux" (41). In concreto hield dat de overtuiging in, dat de opvoeding godsdienstig moet zijn en de onderwijzer niet minder, een opvatting die b.v. uit jg. IX (1854) blijkt, terwijl in jg. XVI (1861) de godsdienst nog de basis van alle opvoeding werd genoemd. In jg. XIX (1864) vindt men echter uittreksels uit het bekende werk van P. Tempels (42) *L'Instruction du peuple* (1865), zo-

(38) 1765-1850. Franciskaan-conventueel, werkzaam te Fribourg. Ontwikkelde het moedertaalonderwijs als voornaamste middel tot een moreel-religieuze opvoeding. Werkte zijn beginselen uit in een *Cours éducatif de la langue maternelle à l'usage des écoles et des familles* (6 dln, 1845-1848).

(39) Voorgesteld als het beste dat het blad kent om de ideeën van de kinderen te ontwikkelen en hun de studie aangenaam te maken.

(40) Het diende klaarblijkelijk commerciële bedoelingen vanwege de uitgever. Van 1.XI. 1870 af (XXV, 3) kwamen de aankondigingen van vacatures samen met het "Bulletin bibliographique" op de omslagen.

(41) *Messenger*, I (1846) 6.

(42) Brussel 26.XI.1825 - aldaar 17.XII.1923. Middelbaar onderwijs aan het jezuïetencollege te Brussel. Doctor in de rechten aan de U. L. B. In 1850 advocaat te Brussel, in 1855 substituut van de procureur des konings te Veurne, in 1856 te Oudenaarde, in 1857 te Leuven, in 1859 te Doornik. In 1860 procureur te Ieper. In 1866 krijsaudi-

wel als uit dat van Mgr. Dupanloup (43). Teksten van deze laatste werden in jg. XXVII (1872) nog overgenomen, maar anderdeels volgde het blad sedert haar ontstaan (44) de werking van de "Fédération générale des instituteurs belges", een vereniging die toch niet in katholieke richting evolueerde. Het bleef dat ook na 1879 en na 1884 doen (45). Dat in het eerstgenoemde jaar geen standpunt werd ingenomen t. a. v. de zgn. ongelukswet, terwijl de benoeming van A. J. Germain (46) tot directeur-generaal werd toegejuicht (47), lijkt toch wel op liberale sympathie te wijzen. Ook stelde het blad zijn kolommen vrij voor een liberale innovatie als het onderwijs in de natuurwetenschappen (48). Niettemin zij aangestipt, dat enig antikatholiek geluid steeds is uitgebleven, terwijl in 1887 een citaat van Dupanloup tot motto werd gekozen.

Zoals vermeld, ontleende het blad tot het einde toe een groot deel van zijn betekenis aan de omstandige publikatie van officiële stukken. Daarbuiten wilde het de leerkrachten ook helpen door artikelen over opvoeding en onderwijs. In jg. V (1850) treft men er vaak vrij lange aan, die typerend waren voor het karakter van het tijdschrift tot 1870. Het karakteristieke ligt niet zozeer in de inhoud, dan wel in het feit dat het om ontleningen gaat. Uit hoofdzakelijk Franse tijdschriften (49) en Franse auteurs (50), meestal maar lang niet altijd genoemd, werd het grootste deel van de artikelen overgenomen. Een persoonlijke stellingname ontbrak, wat de indruk wekt dat het blad een eigen redactie miste. De inhoud was overigens zeer gevarieerd (51), maar in feite dus een bloemlezing zonder eigen karakter.

Daarnaast treft men twee onderdelen aan die, op verzoek van onderwijzers, sedert respectievelijk 1851 en 1853 werden toegevoegd. Het eerste is de opgave van toegelichte "exercices de composition et de style", oefeningen voor klasgebruik. Het tweede bestaat uit conferentiewerken. Reeds van bij zijn verschijnen had de *Messenger* aangekondigd de werkzaamheden van de onderwijsconferenties te zullen volgen en een aantal verslagen over hun werkzaamheden was inderdaad gepubliceerd (52). Bovendien waren in 1849 en 1850

teur van Brabant en in 1881 auditeur-generaal. Auteur van pedagogische en rechtskundige werken. Ondervoorzitter van de "Ligue de l'enseignement".

- (43) F. A. Ph. Dupanloup, 1802-1878. Bisschop van Orléans, strijdend katholiek pedagoog, wiens werken (o. m. *De l'éducation*, 3 dln, 1851-1862) ook in België veel invloed hadden.
- (44) Cfr. *Messenger*, XXII (1867) 52, 107, 190, 240, 364.
- (45) Met bijzondere aandacht voor de provinciale werking in Henegouwen.
- (46) 1834-1905. Onderwijzer te Rochefort, regent aan de middelbare school te Turnhout, leraar pedagogiek te Brugge, sedert 1868 hoofdinspecteur lager onderwijs in West-Vlaanderen. In 1878 benoemd tot directeur-generaal in het ministerie van Openbaar Onderwijs. Auteur van het leerplan van 1880.
- (47) Zij het in een noot: *Messenger*, XXXIII (1879) 6.
- (48) Zie jg. XXIX (1875), XXX (1876), XXXIV (1880) en XXXV (1881).
- (49) Vooral *L'Ecole normale*.
- (50) Zoals H. Barrau, de Gerando, B. J. Jullien, D. C. Michel, J. B. Prodhomme en J. J. Rapet. Als Belgische kunnen J. Engling en C. L. Parizel worden genoemd, evenals T. Braun.
- (51) B.v. in jg. V (1850): intellectuele opvoeding, indeling van het lager onderwijs, klaslokalen, godsdienstige opvoeding, leesmethode, land- en tuinbouw, bewaarscholen, gebruik van leerboeken, onderwijs in de aardrijkskunde; in jg. VIII (1853): rekenonderwijs, leiding van een school, kindervragen, karaktervorming, verhouding tussen onderwijzer en ouders, cosmografie, insecten, orde en zuiverheid in de school, e. a. m.
- (52) De meeste in jg. III (1848); twee in jg. IV (1849).

reeds enkele conferentiewerken opgenomen. Dat zouden er nu, sedert 1853, meer worden. Inderdaad is dat het geval geweest, maar niet in zeer sterke mate : het blad heeft de leerkrachten niet willen vrijstellen van eigen werkzaamheid. Af en toe werd over een conferentie ook nog verslag uitgebracht.

Met jg. XXV (1870) kreeg de niet-officiële inhoud van het tijdschrift een ander karakter. Ontleningen kwamen niet meer voor. Naast conferentiewerken en literaire ontledingen werden uitgewerkte lessen ingevoerd, wat de praktische betekenis van het blad verhoogde. Ook werden boeken besproken. Het aantal lessen verminderde in jg. XXVII (1873), en in de volgende treft men opnieuw wat ontleende stukken aan, maar dat neemt niet weg dat de inhoud van het blad gedurende de jaren zeventig van die uit de vorige twee decennia verschilde.

In jg. XXXIII (1879) nam de publikatie van teksten i. v. m. de nieuwe onderwijswet de meeste plaatsruimte in beslag en vindt men weinig of geen conferentiewerken terug. Ook de volgende twee jaargangen droegen niet meer het karakter van die uit de jaren zeventig, al kwamen nog wel wat lessen voor. In 1882 zag het blad er opnieuw uit als vóór 1870 : naast de officiële berichtgeving, wat varia en wat "exercices et devoirs", qua artikelen vrijwel uitsluitend ontleningen. Vóór 1887 valt weinig verandering te noteren : sedert 1884 werden weer wat lessen ingelast, alsmede een paar conferentiewerken.

Met jg. XLI (1887) trad een wijziging in die de *Messageur* een ander gezicht gaf. Terwijl het blad zich, naar verluidt (53), vooral inliet met "la partie officielle et bibliographique de l'enseignement", was er een ander Henegouws tijdschrift, *L'Ecole populaire*, dat zulks hoegenaamd niet deed, maar dat zich toespitste op de praktische uitwerking van het leerplan van 28 december 1884. De redacties van beide periodieken achtten wederzijdse aanvulling wenselijk en besloten daarom tot een fusie, per 1 juli 1886. Voor de tweede helft van dat jaar betekende dat nog niet meer dan dat de abonnees van het ene, tegen een speciale prijs, ook het andere blad konden ontvangen, maar met jg. XLI (1887), eerste deel van de vierde reeks, ging het een stap verder. Voortaan luidde de titel : *Le Messageur des écoles primaires et l'Ecole populaire*. In de jaargangen 1887 en 1888 herkent men nochtans zeer duidelijk de oude *Messageur* terug. De "Interprétation pratique du programme d'études du 26 décembre 1884", die een gedetailleerde uitwerking is van het leerplan, in lessen voor de drie graden van het lager onderwijs (54), werd apart gepagineerd. Het andere stuk was van hetzelfde gehalte als dat van de vroegere *Messageur*; alleen was het aantal officiële teksten verminderd. Pas met ingang van jg. XLIII (1889) zijn de twee delen in de afleveringen in elkaar gevloeid. In de eerste nummers van jg. XLV (1891) valt echter van een inbreng van *L'Ecole populaire* niets meer te bespeuren. Men vindt er diverse artikelen, officiële stukken, een bibliografisch bulletin, berichten en allerlei.

Tot slot kan worden gezegd dat de *Messageur* bijgedragen heeft tot de organisatorische ontwikkeling van het lager onderwijs in Henegouwen, dat, naar verluidt, sedert 1842 snellere vorderingen maakte dan in de overige provinciën (55). Op het pedagogische en didactische vlak heeft het blad dat echter

(53) *Messageur*, XL (1886) 225.

(54) Ze zijn van de hand van de genaamde Rodolphe, Rodolphe II, Antony en L. P.

(55) *Messageur*, XII (1857) 307.

hoofdzakelijk gedaan door aan zijn publiek door te spelen wat het elders, vooral uit Frankrijk, ontleende. Waar het in de loop van de jaren zeventig een meer autochtone en praktische inbreng heeft gehad, kan men de vraag stellen langs welke wegen conferentiewerken van onderwijzers en onderwijzeressen in zijn kolommen een plaats hebben gevonden. Via de kantonnale inspecteurs? Die onderstelling doet dan het onopgeloste probleem rijzen van de bindingen met de onderwijsautoriteiten, bindingen die, als een hypothese, ook naar voren komen uit het boven vermelde, apolitieke karakter en uit de beperking tot het openbaar onderwijs. Er zij aan herinnerd dat persoonlijk geluid ontbrak (56). Ook na de fusie met *L'Ecole populaire* gaf de redactie geen richtlijnen (57). Wel dient te worden gezegd, dat het blad open heeft gestaan voor nieuwe stromingen. Kwam Froebel vrij laat aan bod (58), dan werd in 1875 aandacht besteed aan de natuurwetenschappen in het lager onderwijs en in 1887 aan het invoeren van handenarbeid (59). Relatief nog vlugger kwam belangstelling tot uiting voor de volkskunde, in welk verband het werk van August Gittée (60) erkenning heeft gevonden: in jg. XLIII (1889) werd introductie van de folklore in de lagere school voorgestaan.

BULLETIN ADMINISTRATIF DU MINISTERE DE L'INTERIEUR

1847-1884

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 26 B) : I (1847) - XXXVIII (1884). KB (2267 R) : I-XXXVIII (1). UBG (P. 101/2) : I-XXXVIII. UBL (Y 1718) : I-XXXVIII. UBLu (XIII.6.14) : I-XXXVIII.

- (56) De enige door ons opgemerkte uitzondering is een klein stukje in jg. XXVII (1873), dat de onderwijzers aanspoorde tot petitioneren met het oog op hun materiële lotsverbetering.
- (57) *Messageur*, XLI (1887) 172 : "Nous laissons à nos correspondants la liberté entière pour exprimer leurs opinions dans notre journal, mais nous nous réservons le droit d'adoucir les expressions qui nous paraissent blessantes ou trop vives sans utilité (La Direction)".
- (58) Hij wordt voor het eerst behandeld in jg. XXVIII (1874), in een ontleende recensie van het boek van O. Masson, *L'Ecole Froebel. Histoire d'un jardin d'enfants* (Brussel, 1872).
- (59) Typerend is dan weer, dat na diverse artikelen van Albert Motte, in jg. XLI (1887) en XLII (1888), die voor het invoeren van handenarbeid pleitte (weliswaar als vak), een noot werd geplaatst die luidt als volgt : "Le Directeur du journal voudrait avoir des loisirs pour combattre l'introduction et surtout le développement de l'enseignement des travaux manuels dans toutes les écoles" : XLII (1888) 192.
- (60) 1858-1909. Atheneumleraar te Aat, Aalst, Charleroi, Luik en Verviers. Betreffende zijn debuut als folklorist, cfr. G. SCHMOOK, *De driehoeksverhouding Pol De Mont-August Gittée - Alfons De Cock* (Gent, z. j. (1952). Kon. Vl. Academie v. Taal- en Letterkunde, r. IV, nr. 14).

(1) De afleveringen 10-12 van jg. XXXVII werden ingebonden na het laatst verschenen nummer (XXXVIII, 6).

- II. a. PRIJS :
Augustus 1847 (I, 1) : 4 fr per jaar.
- e. FORMAAT : 16 x 9.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : varieert naargelang van het aantal te publiceren stukken.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- III. a. BEGINDATUM : augustus 1847 (2).
EINDDATUM : juni 1884.
- c. DRUKKER :
Augustus 1847 (I, 1)-december 1849 (III, 12) :
B. J. Van Dooren, imprimeur, chaussée d'Etterbéék, 152, Bruxelles.
Januari 1850 (IV, 1) - december 1851 (V, 12) :
Idem, chaussée d'Etterbéék, 25, Bruxelles.
Januari 1852 (VI, 1) - december 1869 (XXIII, 12) :
Idem, chaussée de Wavre, 25, Bruxelles.
Januari 1870 (XXIV, 1) - december 1871 (XXV, 12) :
Imprimerie E. Van Dooren, rue de Milan, 25, Bruxelles.
Januari 1872 (XXVI, 1) - december 1872 (XXVI, 12) :
Imprimerie Ve E. Van Dooren, ibid.
Januari 1873 (XXVII, 1) - juni 1884 (XXXVIII, 6) :
Imprimerie Félix Callewaert, père, rue de l'Industrie, 26, Bruxelles.
- i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :
Van 1864 af vindt men in het budget van het ministerie van Binnenlandse Zaken de post "frais de rédaction et de souscription au "Bulletin. . ." opgenomen (3).

IV. KARAKTERISERING

Het tijdschrift moet de rijksambtenaren in het algemeen en de gemeentelijke administratieve diensten in het bijzonder van maand tot maand op de

(2) Tot de uitgave van een maandelijks *Bulletin administratif* besloot minister Charles Rogier in het voorjaar van 1849. De eerste aflevering werd verzonden op 15 mei 1849. Men liet de publikatie nochtans aanvangen met de maand augustus 1847. De afleveringen die de periode van augustus 1847 tot en met april 1849 betreffen, werden dus pas in de loop van 1849 bezorgd, samen met de toen, ter gelegener tijd verschijnende nummers.

De periode 1830-1847 maakt het voorwerp uit van een retrospectief *Bulletin administratif du Ministère de l'Intérieur. Première série*. Acht delen, gepubliceerd tussen 1861 en 1872, vormen een "Recueil analytique des dispositions législatives et administratives émanées du département de l'Intérieur de 1830 au 12 août 1847". Men vindt er, per jaar en in chronologische volgorde, naast een paar besluiten van de Administratieve Commissie en de akten uitgaande van het Voorlopig Bewind, al de wetten, koninklijke en ministeriële besluiten, circulaires en instructies die het binnenlands beleid en meteen ook het openbaar onderwijs betreffen tijdens het regentschap en de beginperiode van het koninkrijk. Volledigheidshalve zij aangestipt, dat de bevoegdheden van het departement van Binnenlandse Zaken tijdens het Voorlopig Bewind waren toegevoegd aan een "Comité de l'Intérieur". Van 1832 af wordt de materie per jaar ingedeeld in "Lois et arrêtés" en "Circulaires et instructions".

(3) *Bulletin*, XVIII, 7 (juli 1864) 333.

hoogte houden van de akten en circulaires uitgaande van het departement van Binnenlandse Zaken, waaronder ook de onderwijsaangelegenheden ressorteren (tot bij de oprichting van een afzonderlijk ministerie van Openbaar Onderwijs, in juni 1878).

Iedere aflevering van het *Bulletin* groepeerde in chronologische volgorde de tijdens de voorbije maand door of op initiatief van het ministerie van Binnenlandse Zaken opgestelde stukken. In een eerste deel vindt men de "Lois et Arrêtés" terug, in een tweede de "Circulaires, instructions et documents divers". In het eerste deel kan men dus o. m. terecht voor alle wetten en koninklijke en ministeriële besluiten die de organisatie van het openbaar onderwijs betreffen, van de verdeling van het budget over de organieke reglementen tot detailkwesties, zoals het galakostuum van de inspecteurs, toe. Het tweede deel omvat de instructies en omzendbrieven die uitgaan van de bevoegde afdelingen, waaronder Openbaar Onderwijs (4). Het overgrote deel ervan is bestemd voor de provinciegouverneurs.

Veruit de meeste afleveringen besluiten met "Annexes". Wat de onderwijsproblemen betreft, ontlene die hun belang aan het feit dat ze veelal de rapporten opnemen die aan de koning of aan de minister werden uitgebracht, o. m. door de Verbeteringsraden, en dit vaak ter motivatie of ter verklaring van de akten die in het eerste deel van het *Bulletin* werden gepubliceerd.

Bij vrijwel alle jaargangen van het *Bulletin* hoort een alfabetische inhoudstafel (5), waarin de gegevens over openbaar onderwijs zijn ondergebracht onder de trefwoorden "Athénées royaux, Bourses, Concours, Ecoles, Enseignement, Inspecteurs", enz. Voor de eerste jaargangen vindt men daarnaast chronologische lijsten van de opgenomen wetten, besluiten, circulaires, instructies en rapporten. Af en toe wordt bovendien, na verloop van een paar maanden, een voorlopig chronologisch overzicht van de gepubliceerde stukken opgesteld.

Tussen juni 1878 en juni 1884 vormden Binnenlandse Zaken en Openbaar Onderwijs twee afzonderlijke departementen. Afdelingen van het ministerie van Binnenlandse Zaken, meer bepaald die van landbouw en industrie en die van kunsten, wetenschappen en letteren, bleven evenwel bevoegd inzake nijverheids-, land- en tuinbouw-, muziekscholen enz.

Na de hereniging van beide ministeries (K. B. van 16 juni 1884) werd het hier besproken *Bulletin* vervangen door het *Bulletin du Ministère de l'Intérieur et de l'Instruction publique*.

(4) Daarnaast de afdelingen landbouw en industrie, provinciale en gemeentelijke administratie, burgerwacht en militia, kunsten en wetenschappen.

(5) Deze ontbreekt alleen in 1854 en 1861.

DE SCHOOLKRONYK

1847

- I. BEWAARPLAATS : niet één nummer werd teruggevonden.
- II. a. ONDERTITEL : Tydschrift ter bevordering van onderwijs en opvoeding.
- III. a. Verscheen in 1847 (1).
- d. Uitgegeven te Ieper.
- f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : Edward Van Biesbrouck (2).
- h. MEDEWERKERS : volgens de *Bibliographie nationale* (3) heeft Prudens Van Duyse (4) meegewerkt.

JOURNAL DE L'INSTRUCTION ELEMENTAIRE

1848-?

- I. BEWAARPLAATSEN : MIP (Bruxelles) : III, 5 (16.XII.1850), III, 24 (4.V.1851) (onvolledig), IV, 13 (28.IV.1852), IV, 17-18 (28.VI/18.VII.1852). SAB (P 958-21) : III, 16 (2.III.1851). SBLu (Specimina) : II, 1 (8.XI.1849).
- II. a. ONDERTITEL :
- 8.XI.1849 (II, 1) : Feuille hebdomadaire des instituteurs, des pères de famille et des amis de l'enseignement.
- 16.XII.1850 (III, 5), 2.III.1851 (III, 16), 4.V.1851 (III, 24), 28.IV.1852 (IV, 13) en 28.VI/18.VII.1852 (IV, 17-18) : Feuille hebdomadaire des instituteurs. Education et enseignement. Nouvelles des arts et des sciences. Industrie et agriculture. Résumé des faits politiques.
- c. MOTTO :
- 8.XI.1849 (II, 1) : Foi, Patrie, Progrès.
- (1) F. DE POTTER, *Vlaamsche Bibliographie* (Gent, 1893-1902) 731.
- (2) Maldegem 1.IV.1820 - Langemark 21.I.1872. In de jaren '40 onderwijzer te Langemark; daarna gemeentelijk ontvanger aldaar. Sedert 1854 kantonnaal inspecteur (4e district, West-Vlaanderen). Secretaris van de Landbouwmaatschappij van het arrondissement Ieper. Vlaamsgezind publicist. Hield een toespraak bij de inwijding van Ledeganck's gedenkteken uitgesproken, op den 27 oogst 1849, Gent, z. j., 6). Publiceerde enkele verhalen (*Eliza gevolgd van eenige andere verhaeltjes*, Tielt, z. j. [1846]; *Nederduitsch Letterkundig Jaerboekje voor 1847*), een brochure over *Het lager onderwijs beschouwd als eene echte bron van volksgeluk* (Ieper, 1859) en een paar landbouwtechnische rapporten. Was 1868 voorzitter van de Kunst- en Letterkring te Ieper (zie *De Vlaamsche School*, 1868, 130-132). Woonde steeds te Langemark.
- (3) IV, 141.
- (4) Cfr. *infra*, 246.

d. PRIJS :

8.XI.1849 (II, 1) : 5,20 fr per jaar.

e. FORMAAT :

8.XI.1849 (II, 1) : 23,5 x 16,7.

16.XII.1850 (III, 5) : 23,7 x 17,8.

2.III.1851 (III, 16), 4.V.1851 (II, 24), 28.IV.1852 (IV, 13) en

28.VI/18.VII.1852 (IV, 17-18) : 29,8 x 17,8.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 4.

g. PERIODICITEIT : wekelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Het nummer van 8.XI.1849 (II, 1) werd toegezonden aan alle onderwijzers in het land.

III. a. BEGINDATUM : 12 november 1848 (1).

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 28 juni/18 juli 1852.

e. DRUKKER :

Aanvankelijk : E. Nadrin, te Verviers (2).

8.XI.1849 (II, 1) : Typ. de la Ve Et. Derive, Place du Marché, 123, Spa.

16.XII.1850 (III, 5) : Typographie de la veuve Etienne Derive, Faub. de Namur, rue Kareveld, 56, Bruxelles.

2.III.1851 (III, 16) : Typographie Derive, Faub. de Namur, Kareveld, 56, Bruxelles.

28.IV.1852 (IV, 13) : Impr. du *Journal de l'instruction élémentaire*, faub. de Namur, Kareveld, 56.

28.VI/18.VII.1852 (IV, 17-18) : Impr. du *Journal de l'instruction élémentaire*, faub. de Namur, Keyenveld, 56.

g. REDACTEUR : Théodore Derive (3).

h. MEDEWERKERS :

A. S. : 1852

J. N. D. (4) : 1850

Braun, Th. (3 bis) : 1849

M. J. B. (5) : 1850

B. J. : 1850

P. C. C. S. (6) : 1850

C. : 1851

IV. KARAKTERISERING

In het eerste nummer van jg. II wordt als doel van het blad aangegeven : "de provoquer telles mesures que de besoin, afin que les instituteurs aient une position satisfaisante sous tous les rapports". Daarnaast wordt ook een overzicht gegeven van de materie die in het blad aan de orde komt : "Actes offi-

(1) Volgens CAPITAINE, *o. c.*, 273.

(2) *Ibid.* Ook vermeld in A. WEBER, *Essai de bibliographie verviétoise. Journaux et publications périodiques* (Verviers, 1912) 110.

(3) Volgens CAPITAINE, *o. c.*, 273; WEBER, *o. c.*, 110. Ook af te leiden uit het *Journal*, II, 1 (8.XI.1849).

(3 bis) Cfr. *infra*, 202.

(4) Onderwijzer.

(5) *Idem.*

(6) *Idem.*

ciels, - Vacances d'emplois d'Instituteurs, - Articles raisonnés sur les diverses méthodes d'enseignement, - Nouvelles intéressantes en fait de sciences, - Notions sur les sciences naturelles et physiques dans leurs applications aux usages ordinaires de la vie, - Analyse des ouvrages concernant l'instruction primaire, - Analyse des lois qui intéressent les populations rurales, - Indication des améliorations introduites dans les travaux agricoles, - Nouvelles politiques, etc.". Het weinige dat van de periodiek kon worden teruggevonden laat niet toe na te gaan in hoever de reële inhoud met het bovenstaande overeenstemde, noch haar ontwikkeling op de voet te volgen. Een aantal gegevens ligt niettemin voor.

In het editoriaal van het nummer van 8 november 1849 (II, 1) deelde Derive mee, dat het blad, "après avoir montré vainement la branche d'olivier", de strijd ging aanbinden om de onderwijzers een materiële positie te bezorgen die in overeenstemming was met het belang van hun taak. Dat zou dan tevens het onderwijs zelf ten goede komen. De concrete inzet was een verhoging van de wedden. Dat een actie daartoe in de loop van 1850 werd gevoerd, blijkt uit de inhoud van het nummer van 16 december 1850 (III, 5) (7). Ook het hoofdartikel van 4 mei 1851 (III, 24) betref de materiële levensomstandigheden, terwijl in de nummers van 28 april 1852 (IV, 13) en 28 juni/18 juli 1852 (IV, 17-18) niets daarover te vinden is.

Het *Journal* blijkt echter een breder actieveld te hebben gehad. In het nummer van 8 november 1849 treft men althans de opgave aan van diverse grieven met betrekking tot het lagere-schoolwezen: 1. de burgerlijke inspecteurs, meestal onbekwaam, deden meer kwaad dan goed en maakten wel eens misbruik van hun macht, via confidentiële rapporten waarvan de slachtoffers geen inzage kregen; 2. negen op tien van de geestelijke inspecteurs lieten zich met de scholen niet in, "si ce n'est pour martyriser les instituteurs qui ne sont ni hypocrites, ni fourbes, ni cagots, ni courtiers d'élections"; 3. de onderwijsconferenties waren "des niaiseries de premier numéro"; 4. het lager onderwijs moest kosteloos en verplicht worden gemaakt. Een herziening van de wet van 1842 was dan ook noodzakelijk en daarbij dienden de leerkrachten te worden geconsulteerd. Op die herziening werd ook in het nummer van 16 december 1850 aangedrongen en daaruit blijkt tevens dat zulks ook in vorige afleveringen het geval was geweest. Een zelfde tendens vindt men terug in het nummer van 2 maart 1851, waar tevens meer directe kritiek werd uitgebracht op de in het onderwijs dominerende invloed van de clerus (8). Illustratief voor de strekking van het tijdschrift is wellicht het hoofdartikel in dat zelfde nummer: de opkomst van het volksonderwijs wordt een der weldaden van de Franse revolutie genoemd; de beginselen van 1789 heten "la base solide sur laquelle doit s'élever le nouvel édifice social". De laatste drie bewaarde nummers bevatten echter niets dat bij het bovenstaande aansluit, zodat het de vraag is of het *Journal* zijn koers had gewijzigd.

De inhoud van de bewaarde afleveringen vertoont voor het overige een grote variatie: artikelen over de opleiding van onderwijzeressen, het gebruik van poëzie in het lager onderwijs, het lijntekenen (9), de historische evolutie

(7) Met name uit ingezonden stukken waarin naar vorige oproepen en artikelen van het blad werd verwezen.

(8) In een stuk van onderwijzer L. T., ontleend aan *La Civilisation*.

(9) Een conferentiewerk uit Henegouwen.

van de armenschool te Namen, problemen van zedelijke opvoeding in de lagere school. Daarnaast : de samenvatting of de tekst van officiële documenten (10), een paar stukjes in verband met land- en tuinbouwgewassen, dictees, de oplossing van een vraagstuk, diverse berichten, wat bibliografie, een feuilleton en aankondigingen.

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT MOYEN
1849-1857

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 239 A) : I (1849)-IX (1857). KB (II, 13367) : I-VIII. SBLu (Cap. 10198) : I-IX. UBG (P 201) : I-IX. UBLu (XV. 155.10) : I-IX.
- II. a. ONDERTITEL :
- 1849 (I) : Publié sous le patronage du Congrès professoral de Belgique.
 - 1850 (II) : Publié sous le patronage de l'Association professorale de Belgique.
 - 1851 (III) - 1852 (IV) : Présenté à Monsieur le Ministre de l'Intérieur, par Fréd. H.
 - 1853 (V) - 1854 (VI) : Présenté à Monsieur le Ministre de l'Intérieur, par Fréd. H., professeur.
 - 1855 (VII) : Pour MDCCCLV, présenté
 - 1856 (VIII) : Pour MDCCCLVI, présenté
 - 1857 (IX) : Pour MDCCCLVII, présenté
- d. PRIJS : 1 fr.
- e. FORMAAT : 12 x 7.
- f. AANTAL BLZ. PER JAARGANG : respectievelijk 176, 155, 155, 116, 180, 176, 188, 158 en 142.
- g. PERIODICITEIT : jaarlijks.
- III. a. BEGINDATUM : 1849.
EINDDATUM : 1857.
- b. STICHTER : Jean Baptiste Joseph *Frédéric* Hennebert (1).

(10) In de nummers van 28.IV.1852 en 28.VI/18.VII.1852 nemen officiële documenten de meeste ruimte in beslag.

(1) Crèvecoeur (Oise) 25.III.1800 - Doornik 26.XI.1857. Sedert 1829 archivaris en sedert 1833 tevens leraar aan het atheneum te Doornik. Auteur van leerboeken voor Frans en voor geschiedenis en van studies betreffende de geschiedenis van Doornik. Op zijn voorstel was het, dat het "Congrès professoral" van september 1848 tot de uitgave besloot; met de zorg daarvoor werd hij door het permanent comité van de lerarenvereniging belast.

d. UITGEVER :

1849 (I) - 1855 (VII) : M. Hayez, imprimeur de l'Académie royale, Bruxelles.

1856 (VIII) - 1857 (IX) : idem + Librairie polytechnique de Decq, rue de la Madeleine, Bruxelles.

e. DRUKKER : vermoedelijk M. Hayez.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : F. Hennebert.

h. MEDEWERKERS : anonieme personeelsleden die inlichtingen bezorgden.

IV. KARAKTERISERING

Over het geheel van de negen jaargangen is de inhoud van het *Annuaire* voor het grootste gedeelte analoog : 1. een kalender; 2. een lijst van de instellingen voor middelbaar onderwijs, met de personeelsbezetting (2); 3. een verslag van de prijsuitdeling van de algemene wedstrijd onder de genoemde instellingen, met de tekst van de toespraken; 4. necrologieën van leraren. Sedert jg. V (1853) treft men bovendien een bibliografie aan van de publikaties van leraren middelbaar onderwijs (3), verschenen in het afgelopen jaar. Bovendien bevatten de jg. V-VIII (1853-1856) een alfabetische naamlijst van het personeel van de athenea en de rijksmiddelbare scholen.

In de eerste drie jaargangen staan diverse stukken betreffende de activiteit van het "Congrès professoral de Belgique" (sedert 1849 : "Association professorale de Belgique"), wat na de ontbinding van die vereniging (4) uiteraard niet meer het geval was.

Voor het overige vindt men, occasioneel, de tekst van belangrijke officiële stukken (5) en enkele naamlijsten (6).

(2) De classificatie ondergaat wijzigingen, mede als gevolg van de wet van 1850. Naast athenea, colleges en rijksmiddelbare scholen vindt men er ook nijverheids-, handels- en landbouwscholen, lagere hoofdscholen (1850), middelbare en hogere normaalscholen. De geheel vrije sector wordt niet geheel verwaarloosd, doch is pas in jg. IX (1857) behoorlijk geïnventariseerd.

(3) Soms ook van onderwijzers en kweekschoolleraren.

(4) Cfr. *infra*, 178.

(5) De wet van 1850, het reglement van de athenea en van de rijksmiddelbare scholen, de statuten van de pensioenkas.

(6) In jg. II (1850) een lijst van de personeelsleden die universiteitsgeaggreerden werden, en een andere van de gedecoreerden; in jg. VII (1855) een algemene lijst van de doctors in de Letteren en Wijsbegeerte die sedert 1837 werden gediplomeerd.

DISCOURS PRONONCÉ PAR [LE] RECTEUR DE L'UNIVERSITÉ DE
LIÈGE, A LA CÉRÉMONIE DE LA REOUVERTURE DES COURS DE
CETTE UNIVERSITÉ

1849/1850-heden (1)

1851/1852 : Discours prononcé par M.-, recteur de l'université de Liège, à la réouverture des cours de cette université.

1852/1853 : Université de Liège. Année académique. . . Rectorat de M.-. Réouverture solennelle des cours. Discours de M.-, recteur sortant. Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1854/1855-1856/1857 : Université de Liège. Réouverture solennelle des cours, Année. . . Rapport de M.-, recteur. Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1857/1858-1861/1862 : Université de Liège. Réouverture solennelle des cours, Année. . . Rapport et discours de M.-, recteur. Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1862/1863-1864/1865, 1868/1869-1871/1872 : Université de Liège. Réouverture solennelle des cours, Année. . . Discours inaugural & rapport du recteur, M.-. Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1865/1866 : Université de Liège. Réouverture solennelle des cours, Année. . . Rapport du recteur, M.-. Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1866/1867 : Université de Liège. Réouverture solennelle des cours, Année. . . Rapport du pro-recteur, M.-. Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1867/1868 : Université de Liège. Année. . . Rapport du pro-recteur, M.-. Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1872/1873-1875/1876 : Université de Liège. Réouverture solennelle des cours, Année. . . Discours inaugural & rapport du recteur, M.-.

1876/1877, 1878/1879 : Université de Liège. Année académique. . . Ouverture solennelle des cours. Discours & rapport de M. le recteur -.

1877/1878, 1880/1881-1882/1883 : Université de Liège. Année académique . . . Ouverture solennelle des cours. Discours & rapport de M. le recteur -, Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1879/1880 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Rapport de M.-, recteur sortant. Discours de M. le recteur -. Programme des cours. Dispositions réglementaires. Année académique. . .

1883/1884-1884/1885 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours & rapport de M. le recteur -. Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1885/1886 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours & rapport de M. le recteur sortant -. Discours de M. le recteur -. Programme des cours.

1886/1887, 1888/1889 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours, Année académique. . . Discours inaugural & rapport de M. le recteur -, Pro-

(1) Terwille van de aanhoudende veranderingen in de titel, terwijl bepaalde titels terugkeren, zijn wij hier afgeweken van ons systeem : de titels worden aangegeven voor de jaren waarin zij voorkwamen.

gramme des cours.

1887/1888 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Année académique. . . Discours inaugural & rapport de M. le recteur -, Programme des cours. Dispositions réglementaires.

1889/1890 : Université de Liège. Année académique. . . Ouverture solennelle des cours. Discours inaugural & rapport de M. le recteur -.

1890/1891-1891/1892 : Université de Liège. Année académique. . . Ouverture solennelle des cours. Discours inaugural & rapport de M. le recteur -.

1892/1893 : Université de Liège. Année académique. . . Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Rapport sur la situation de l'université de Liège pendant l'année. . .

1893/1894 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année. . .

1894/1895-1913/1914 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année. . .

1919 (2) : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le pro-recteur - et de M. le recteur -.

1919/1920 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année. . .

1920/1921 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année. . .

1921/1922 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année académique. . . Installation de M. le recteur -.

1922/1923-1923/1924 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année. . .

1924/1925, 1927/1928 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de Monsieur le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année académique. . . Installation de M. le recteur -.

1925/1926-1926/1927, 1928/1929-1936/1937 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de Monsieur le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année académique. . .

1937/1938-1938/1939 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de Monsieur le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année académique. . .

1947/1948 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de -, recteur. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année académique. . . Installation de M. le recteur -.

1948/1949 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année académique. . .

1949/1950, 1951/1952-1952/1953 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Remise de diplômes de docteurs honoris causa. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année académique. . .

(2) Het academiejaar begon in januari 1919.

1950/1951, 1953/1954 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Remise de diplômes de docteurs honoris causa. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année académique. . . Installation de M. le recteur -.

1954/1955, 1957/1958-1959/1960, 1961/1962-1962/1963 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur-. Rapport de M. le vice-président - sur la situation de l'université pendant l'année académique. . .

1955/1956 : Université de Liège. Discours prononcé à l'occasion de la séance solennelle d'ouverture des cours par M. -, recteur de l'université.

1963/1964, 1965/1966-1966/1967 : Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur-. Rapport de M. le vice-président - sur la situation de l'université pendant l'année académique. . .

1968/1969 : Université de Liège. Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur -. Rapport de M. le vice-président -. La vie universitaire pendant l'année académique. . .

1969/1970 : Université de Liège. Séance solennelle d'ouverture des cours. Discours de M. le recteur -. Allocutions de MM. les représentants des étudiants, du personnel administratif, du personnel scientifique. La vie universitaire pendant l'année académique. . .

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 147 B) : zeer onvolledige collectie.

UBG : (P 1471) : 1849/1850-heden, behoudens 1857/1858, 1859/1860-1865/1866, 1867/1868-1870/1871, 1873/1874, 1875/1876, 1893/1894, 1899/1900, 1913/1914, 1938/1939, 1954/1955-1955/1956. UBL (Y 2690) : 1849/1850-1969/1970, behoudens : 1853/1854, 1873/1874, 1911/1912, 1956/1957, 1960/1961, 1964/1965, 1967/1968. UBLu (P. 1738 B) : 1850/1851-1966/1967.

b. VIGNET :

1872/1873-1932/1933, 1948/1949-1966/1967 : wapenschild van de universiteit.

1933/1934-1947/1948 : afbeelding van de gedenkpenning die in 1928-1929 voor de universiteit werd ontworpen door Georges Petit.

1968/1969-1969/1970 : nieuw wapenschild van de universiteit.

e. FORMAAT : 15,5 x 9 tot 17 x 10.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : van 44 tot 615.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks (3).

III. a. BEGINDATUM : 1849/1850.

LAATST VOORHANDEN AFLEVERING : 1969/1970.

d. UITGEVER : de Rijksuniversiteit te Luik.

1957/1958-1959/1960 : Editions de l'Université de Liège.

1961/1962-1969/1970 : Edition de l'Université de Liège.

(3) Tot en met 1962-1963 werd het rapport, op enkele uitzonderingen na, nog gepubliceerd tijdens het kalenderjaar waarin de openingszitting viel. Voor de latere jaren is de datum van verschijnen ons niet bekend.

e. DRUKKER :

- 1849/1850 : Delevigne et Callewaert, imprimeurs-éditeurs, chaussée d'Ixelles, 90, Bruxelles.
1850/1851 : Imprimerie de F. Renard et Frères, libraires, Liège.
1851/1852-1880/1881 : Imprimerie de J. Desoer, libraire, Liège.
1881/1882 : Imprimerie Desoer, libraire, Liège.
1882/1883-1884/1885 : Imprimerie de Ch. Aug. Desoer, libraire, Liège.
1885/1886 : Ch. Aug. Desoer, imprimeur-libraire, Liège.
1886/1887 : Léon de Thier, Boulevard de la Sauvenière, 12, Liège.
1887/1888-1889/1890 : Imprimerie de Léon de Thier, Liège.
1890/1891-1891/1892 : Imprimerie de Thier, Boulevard de la Sauvenière, 12, Liège.
1892/1893-1893/1894 : Imprimerie H. Vaillant-Carmanne, 8, rue St.-Adalbert, Liège.
1894/1895 : H. Vaillant-Carmanne, imprimeur-éditeur, 8, rue St -Adalbert, Liège.
1895/1896-1899/1900 : Imprimerie Liégeoise, Henri Poncelet, rue des Clarisses, 43, Liège.
1900/1901-1904/1905 : Imprimerie Liégeoise, Henri Poncelet, rue des Clarisses, 52, Liège.
1905/1906 : Imprimerie Liégeoise, S. A., Henri Poncelet, 52, rue des Clarisses, 52, Liège.
1906/1907-1910/1911 : Imprimerie Liégeoise, Henri Poncelet, S. A., 52, rue des Clarisses, 52, Liège.
1912/1913 : Imprimerie Liégeoise, Henri Poncelet, Société Anonyme, rue des Clarisses, 54, Liège.
1913/1914-1922/1923 : Imprimerie Liégeoise, Henri Poncelet, S. A., 54, rue des Clarisses, 54, Liège.
1923/1924 : Georges Thone, imprimeur-éditeur, Liège.
1924/1925 : Imp. l'Avenir, 27, Place de Jamblinne de Meux, Bruxelles.
1925/1926 : Imprimerie George Michiels-Broeders, Tongres.
1926/1927 : Imprimerie J. Leherte-Courtain et Fils, Renaix.
1927/1928 : Imprimerie Typographique de l'I. C. M., Bruxelles.
1928/1929-1929/1930 : Imprimeur H. Vaillant-Carmanne, 4, Place Saint-Michel, 4, Liège.
1930/1931-1933/1934 : H. Vaillant-Carmanne, S. A., Imp. de l'Académie, 4, Place Saint-Michel, 4, Liège.
1934/1935-1937/1938 : H. Vaillant-Carmanne, S. A., Impr. de l'Académie, 4, Place Saint-Michel, 4, Liège.
1938/1939 : Etablissement Protin et Vuidar, s. a., 519, rue Saint-Léonard, 519, Liège.
1947/1948-1948/1949 : Imprimerie George Thone, Liège.
1949/1950 : Maison Desoer, Liège.
1950/1951 : Solédi - Liège.
1951/1952 : Maison Desoer, Liège.
1952/1953 : Imprimerie George Michiels, S. A., 6, rue de la Paix, Liège.
1953/1954 : Imprimerie J. Duculot, S. A., Gembloux.
1954/1955-1969/1970 : Imprimerie George Michiels, S. A., 6, rue de la Paix, Liège.

IV. KARAKTERISERING

In de publikaties die de hier besproken collectie vormen vindt men, van 1849-1850 af, voor elk academiejaar de rectorale openingsrede en een jaarverslag. In enkele brochures werden bovendien een collegerooster, een adreslijst van de leden van het academisch corps en de tekst van de vigerende reglementen opgenomen.

De rectoren putten de stof voor hun rede veelal uit hun persoonlijke specialiteit. Met het oog op de publikatie werd de tekst vaak aangevuld en voorzien van noten en van een bibliografie, zodat hij tot een wetenschappelijke bijdrage is uitgroeid.

Het rapport licht de belangrijkste aspecten van het leven der universitaire gemeenschap toe. Het verschaft informatie over de studentenpopulatie, de toegekende beurzen, de werking van de universitaire sociale diensten, de aan de universiteit gedane schenkingen. Ook worden de prijzen en onderscheidingen vermeld die aan Luikse universitaires werden toegekend, evenals de wijzigingen die zich in het onderwijzend corps hebben voorgedaan. Verder vindt men een verslag over de culturele manifestaties die de universiteit organiseerde. De grootste plaats wordt echter ingenomen door de lijst der wetenschappelijke publikaties van het personeel.

Aanvankelijk las de rector het rapport tijdens de openingszitting in extenso voor. Voor zover dat uit de brochures kan worden afgeleid, zou hij pas in 1930 hebben afgezien van de opsomming der geslaagde studenten en zou hij pas na de Tweede Wereldoorlog de lectuur van de lijst der publikaties hebben weggelaten. Vermoedelijk gebeurde dat reeds eerder.

Van 1954 af was het de ondervoorzitter die de belangrijkste gebeurtenissen uit het afgelopen academisch jaar in herinnering bracht, terwijl de rector de zitting opende met een overzicht van de carrière der overleden of tot het emeritaat toegelaten personeelsleden.

De collectie is vanzelfsprekend een bron van het eerste gehalte voor de geschiedenis van de Luikse universiteit.

MONITEUR DE L'ENSEIGNEMENT
1849-1856 (1)

Sedert 10 mei 1854 (3de r., I, 1) : Moniteur de l'enseignement, de la littérature et des sciences en Belgique.

I. BEWAARPLAATSSEN : BMNO (217 B) : I (1849-1850) - 3de r., IV (1856), behoudens : IV, 7 (30.V.1851); IV, 23 (10.XI.1851); 3de r., III, 5 (30.IX.1855). KB (II, 13366) : I-3de r., IV. SBLu : II (1850) - 3de r., IV (1856). UBG (P 196) : I-3de r., IV. UBL (Y 26991) : I. UBLu (XV.155.9) : I-3de r., IV.

II. a. ONDERTITEL :

15.V.1849 (I, 1) - 20.IX.1850 (III, 8) : Journal de l'Association professorale de Belgique, publié avec la collaboration habituelle d'une réunion de professeurs, et sous la direction de M. Fréd. Hennebert, professeur à l'athénée royal de Tournai, membre de diverses sociétés savantes et littéraires de Belgique et de l'étranger.

30.IX.1850 (III, 9) - 10.XI.1851 (IV, 23) : Publié avec la collaboration habituelle d'une réunion de professeurs et sous la direction de M. Fréd. Hennebert, professeur à l'athénée royal de Tournai, membre de diverses sociétés savantes et littéraires de Belgique et de l'étranger.

20.XI.1851 (n. r., I, 1) - 30.XII.1852 (n. r., II, 17) : . . . professeur de rhétorique française à . . .

10.I.1853 (n. r., III, 1) - 10.V.1854 (n. r., IV, 25) : . . . habituelle de plusieurs professeurs . . .

20.V.1854 (3de r., I, 1) - 10.XII.1856 (3de r., IV, 23) : . . . littéraires, nationales et étrangères.

d. PRIJS :

15.V.1849 (I, 1) - 10.XI.1851 (IV, 23) : 5,50 fr per jaar.

20.XI.1851 (n. r., I, 1) - 20/30.VIII.1853 (n. r., III, 23-24) : België : 5,50 fr per jaar; buitenland 6,50 fr per jaar.

10/20.IX.1853 (n. r., IV, 1-2) - 10.XII.1856 (3de r., IV, 23) : België : 6 fr per jaar; buitenland : 7 fr per jaar.

(1) Ingedeeld in drie reeksen :

dl. I : 15.V.1849 - februari 1850

dl. II : 16.II.1850 - 29.VI.1850

dl. III : 10.VII.1850 - 10.III.1851

dl. IV : 20.III.1851 - 10.XI.1851

n. r., dl. I : 20.XI.1851 - 10.VII.1852

n. r., dl. II : 20.VII.1852 - 30.XII.1852

n. r., dl. III : 10.I.1853 - 20/30.VIII.1853

n. r., dl. IV : 10/20.IX.1853 - 10.V.1854

3de r., dl. I : 20.V.1854 - 30.XII.1854

3de r., dl. II : 10.I.1855 - 10.VIII.1855

3de r., dl. III : 20.VIII.1855 - 30.III/10.IV.1856

3de r., dl. IV : 30.IV.1856 - 10.XII.1856

- e. **FORMAAT** : 17,5 x 9,5.
- f. **AANTAL BLZ. PER AFLEVERING** :
 1849 (I) : wisselend van 16 tot 60.
 1850 (II) : meestal 16, maar ook wel 12, 24, 32, 36 of 48.
 Van 1850-1851 (III) af : geregeld 16, soms 20 of 24, uitzonderlijk meer.
- g. **PERIODICITEIT** :
 15.V.1849 (I, 1) - 23.II.1850 (II, 2) : één of twee nummers per maand.
 9.III.1850 (II, 4) - 29.VI.1850 (II, 20) : wekelijks.
 Sedert 10.VII.1850 (III, 1) : driemaal per maand (de 10de, de 20ste en de 30ste).
- h. **OPLAGE EN VERSPREIDING** :
 In het nummer van 30.XII.1851 (n. r., I, 5) werd aangestipt dat het aantal abonnees aanhoudend steeg, zodat de toekomst verzekerd was. Het grootste gedeelte van de lezers bestond uit leraren uit het middelbaar onderwijs.
- i. **ADRES VAN DE ADMINISTRATIE** : Rue du Quesnoi, 10, Tournai.
- III. a. **BEGINDATUM** : 15 mei 1849.
EINDDATUM : 10 december 1856.
- b. **STICHTER** : F. Hennebert.
 Het voorstel tot uitgave van een orgaan van en voor de leraren uit het middelbaar onderwijs deed hij tijdens het eerste "Congrès professoral", te Brussel gehouden in september 1848.
- e. **DRUKKER** :
 15.V.1849 (I, 1) - februari 1850 (I, 13) : M. Hayez, Bruxelles.
 16.II.1850 (II, 1) - 20/30.VIII.1853 (n. r., III, 23-24) : Adolphe Delmée, Tournai.
 10/20.IX.1853 (n. r., IV, 1-2) - 10.XII.1856 (3de r., IV, 23) : Malo et Levasseur, Tournai.
- f. **BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE** :
 Het "Congrès professoral" van 1848 leidde niet onmiddellijk tot de oprichting van een statutaire vereniging. Deze kwam wel tot stand tijdens het derde congres, te Brussel gehouden op 24 en 25 september 1849, onder de naam "Association professorale de Belgique" (2). Intussen was echter, sedert 1848, een permanent comité werkzaam geweest. Dit comité was verantwoordelijk voor de redactie van het tijdschrift. Het kon overigens een eigen opinie naar voren brengen, zonder de algemene vergadering te binden.
 Het vierde congres sprak zich, op 25 september 1850, unaniem uit voor de opheffing van de vereniging (3). Het oude permanent comité bleef nochtans met de zorg voor het blad belast (4). Of het nog een rol heeft gespeeld,

(2) Cfr. *Moniteur de l'enseignement*, I (1849-1850) 5-23, 296-304, 311-314. A. Le Roy fungeerde als secretaris.

(3) Na de uitvaardiging van de wet van 1 juni 1850 werd het middelbaar onderwijs door het Rijk georganiseerd. Een Verbeteringsraad was tot stand gekomen, waarin ook leraren zetelden. Deze kon leiding geven en de taak vervullen die de vereniging zich tevoren had gesteld, zodat haar bestaan overbodig werd. Een commissie werd overigens aangesteld om de grondslagen te leggen van een "Société littéraire et pédagogique", die publicaties in de schoot van het lerarencorps zou stimuleren.

(4) Cfr. *Moniteur de l'enseignement*, III (1850-1851) 138-139.

valt echter uit het tijdschrift niet af te leiden, terwijl evenmin gegevens voorliggen over de verhouding, vóór en na, tussen dat comité en Hennebert. Deze vaarde in elk geval sedert 1853 een eigen koers.

g. REDACTEUR : F. Hennebert.

h. MEDEWERKERS :

A. : n. r., I-II; 3de r., III-IV	F. M. : n. r., III
A. B. : 3de r., I	F. V. M. : IV
A. C. H. : 3de r., II	Génin, F. : n. r., III-IV; 3de r., I
Æ : IV; n. r., I-IV; 3de r., I	Gérimont, Ed. : 3de r., II
A. G. : n. r., III-IV	Grégoir, Edouard (10) : n. r., I-II
A. J. D. : III	G. : 3de r., III-IV
A. L. : I-II; IV; 3de r., I	G. A. : n. r., II
A. L. M. : n. r., II	G. F. : II
A. M. : III-IV; n. r., III; 3de r., I, III	G. K. : 3de r., III-IV
A. P. : n. r., II	H. : 3de r., I
Berghems, F. L. : n. r., II	H. T. : n. r., I
Braun, Th. : III	I. B. A. : n. r., II
B. : n. r., II	Juste, Ed. (10 bis) : 3de r., II
B (= Ph. Bède) (5) : I-IV	J. C. (= J. Coune) : I-II
B. G. : IV	J. Ch. V. D. : n. r., I
Casterman, L. (6) : I	J. Ch. V.. D.. K. : III-IV
Coune, J. (7) : I-II	J. D. : III
C. : I	J. de B. : n. r., I
C. B. : 3de r., II	J. J. . . . : IV
C. D. M. : IV; n. r., I-III	J. K. : III
C. J. : II	J. M. : n. r., II, IV
D. W. : IV	J. P. : III
E. : n. r., III-IV	J. P. de R. : n. r., IV
E. S. : n. r., I, III-IV; 3de r., I-IV	J. P. . . . T. : n. r., IV
E. T. : IV	J. S. : IV; n. r., I-IV; 3de r., III-IV
Fabry, G. (8) : I	J. W. : IV
Foucault, Léon : IV	Kupferschlaeger, Is. (11) : 3de r., I-IV
Fuss, J. D. (9) : n. r., IV; 3de r., I	Lamarle (12) : n. r., I-II
F. : 3de r., I-II	Le Roy, Alph. : II, 3de r., I
F. L. : n. r., III	Lion, Emile (13) : 3de r., II
F. Ln. de Beaumont : 3de r., II	Loise, Ferd. (14) : IV; 3de r., II-IV

(5) Voorzitter van de "Association professorale de Belgique", directeur van de "Ecole industrielle et littéraire" te Verviers. Cfr. *infra*, *Annales de l'enseignement public*.

(6) 1799-1857. Leraar aan het atheneum te Antwerpen.

(7) 1810-1876. Leraar aan het gemeentelijk college te Luik, sedert 1851 prefect van het atheneum te Antwerpen.

(8) 1805-1861. Leraar aan het atheneum te Namen.

(9) 1782-1860. Hoogleraar te Luik.

(10) 1822-1890. Componist en musicoloog. Leraar aan de kweekschool te Lier.

(10 bis) 1825-1892. Dr. in de Letteren en Wijsbegeerte. Leraar te Brussel.

(11) 1819-1890. Hoogleraar te Luik.

(12) 1806-1875. Hoogleraar te Gent, 1838-1871.

(13) 1831-1876. Advocaat te Luik.

(14) 1825-1904. Leraar aan het atheneum te Doornik 1858-1872, te Antwerpen 1872-1876 en te Bergen 1876-1882, alwaar hij tevens aan de kweekschool fungeerde.

- L. : n. r., III
 L. C. : III-IV; n. r., I-II; 3de r., I
 L. N. : n. r., I-II; 3de r., I
 L. N. de B. : II
 L. P. : I-IV
 L. P. Q. T. : III
 L. V. N. : I-III; n. r., I-II
 Mahutte, F. : n. r., IV
 Martynowski, Jérôme (15) : n. r., II
 Morel, A. (16) : 3de r., II
 M. : IV
 M. : III
 Noël, J. N. (17) : III
 N. : n. r., I-II, IV; 3de r., I
 N. E. : II-IV; n. r., III
 O. : n. r., II-III
 OE : 3de r., I
 O. H. : IV; n. r., III-IV
 Petit-de Rosen, J. : n. r., IV
 P. : n. r., I
 P. de S. : 3de r., II-III
 Ph : III
 P. J. L. : IV
 Roulez, J. (18) : n. r., II-IV; 3de r., II
 R. : I-III
 Santlus (19) : n. r., III
 Snoeck, E. (20) : 3de r., I
 Stecher, J. (21) : III-IV; n. r., I, III-IV; 3de r., II
 S. : III; n. r., II-III; 3de r., III
 Texier, Edmond : 3de r., IV
 Thurot : 3de r., IV
 T. : n. r., II
 T. D. : IV
 T. O. : n. r., I-II
 Van Achter, Victor (22) : II
 Van Bommel, Eugène (23) : n. r., III
 V. : n. r., III-IV; 3de r., I-IV
 V. V. A. : III-IV
 Würth, J. F. X. : 3de r., II
 W. : n. r., I-II
 X. : IV; n. r., II-III; 3de r., II-III
 Y. : III; n. r., II-IV; 3de r., I
 Z. : n. r., II-III; 3de r., I
 Z. T. : n. r., IV; 3de r., I-II, IV

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

Het ministerie nam een aantal abonnementen, ten behoeve van openbare bibliotheken en onderwijsinstellingen. Ze werden opgezegd tegen het eind van deel III van de tweede reeks (april 1856) (24).

IV. KARAKTERISERING

Van wal gestoken als orgaan van de "Association professorale de Belgique", wilde de *Moniteur de l'enseignement* de mogelijkheid openen tot voortzetting van de gedachtenwisseling die tijdens het congres uit 1848, waar het plan tot de uitgave ontstond, mondeling was aangevat. Het blad zou vrije discussie stimuleren over literaire, wetenschappelijke, pedagogische, administratieve en legislatieve problemen, zonder in persoonlijke twisten te vervallen en zonder in politicus stelling te kiezen. De medewerkers dienden hun eigen verantwoor-

(15) 1807-1861. Repetitor wiskunde aan de "Ecole des arts et manufactures et des mines", gehecht aan de universiteit te Luik; hoogleraar aldaar.

(16) 1820-1874. Uit Frankrijk naar België gevlucht in 1851. Hoofd van een onderwijsinstelling.

(17) 1783-1867. Leraar in Frankrijk, 1819-1835 aan het atheneum te Luxemburg; 1835-1849 hoogleraar te Luik.

(18) 1806-1878. Hoogleraar te Gent. Classicus.

(19) 1803-1881. Tot 1858 directeur van de middelbare school te Gosselies.

(20) Geboren 1826. Lakenfabrikant.

(21) 1820-1909. Sedert 1850 hoogleraar te Luik (universiteit en hogere normaalschool).

(22) Geboren 1827. Surveillant aan het atheneum te Brussel.

(23) 1824-1880. Hoogleraar te Brussel.

(24) *Moniteur de l'enseignement*, 3de r., III (1855-1856) 285.

delijkheid op te nemen (25), terwijl de redactie ook een persoonlijke opinie zou voorstaan in een blad waarvan het toekomstige karakter werd getypeerd als "grave sans pédanterie, digne sans affectation, sérieux sans monotonie" (26).

De *Moniteur* wendde zich tot de leerkrachten uit de drie onderwijsniveaus en tot de onderwijsvrienden in het algemeen, maar hij zou speciale aandacht besteden aan het middelbaar onderwijs. Het was tevens de bedoeling, de groepsgeest en de samenwerking onder de leraren uit die sector te bevorderen.

Al kwam in de rubriek officiële stukken, en een enkele keer ook daarbuiten, wel een en ander voor dat op het lager onderwijs betrekking had, toch heeft het blad voor deze onderwijssector vrijwel geen betekenis gehad. Het heeft zich echter wel ingelaten met problemen van het hoger onderwijs, vooral voor zover die met het middelbaar onderwijs te maken hadden (27). Dat neemt intussen niet weg dat de actie van de periodiek hoofdzakelijk op het terrein van het middelbaar onderwijs moet worden gesitueerd. Daarbij valt te onderscheiden wat al of niet in verband stond met de wetgeving.

Evenzeer als het *Journal de l'instruction publique* van de E. H. Louis, heeft de *Moniteur*, in zijn aanvangsfase, geijverd voor een degelijke wet op het middelbaar onderwijs, in welk verband de vóór 1850 bestaande situatie breed werd doorgelicht. Hij stond echter andere beginselen voor dan die van Louis: een sterkere staatsinterventie, met beknotting van de gemeentelijke autonomie; wel godsdienstonderwijs, maar geen tussenkomst van de geestelijkheid "à titre d'autorité". De wet van 1 juni 1850 realiseerde die liberale beginselen en werd dus, wat haar algemene tendens betreft, gunstig onthaald. Het blad vond ze overigens nog niet centraliserend genoeg (28).

Nadat de wet was uitgevaardigd, heeft de *Moniteur* aan de uitvoering ervan grote aandacht besteed, zodat men de diverse fasen en aspecten daarvan in het blad goed kan volgen (29). Op de stellingname van het episcopaat bracht het kritiek uit, kritiek waarvan de aanvankelijk gematigde toon in de loop van 1851 verscherpte. Toch bleef "impartialité, modération, légalité" (30) de leuze. De *Moniteur* verloor dan ook een aantal van zijn adepten, die een scherpere stellingname wenselijk vonden. Hij bleef niettemin het rijksonderwijs verdedigen, stond o. m. kritisch t. a. v. de conventie van Antwerpen en bestreed de klerikale aantijgingen tegen de rijksmiddelbare scholen en atheëna.

De organisatorische problemen van het middelbaar onderwijs volgde het tijdschrift, zowel vóór als na juni 1850, van dichtbij (31), zodat het de leraren

(25) Daarom zouden de artikels worden ondertekend. In feite is dat echter slechts uitzonderlijk het geval geweest.

(26) *Moniteur*, I, 1 (15.X.1849) 2.

(27) Zoals de graad van "élève universitaire", de examencommissies, de geaggregeerden, de opleiding van de leraren (hogere normaalscholen).

(28) In verhouding tot wat er van gevraagd werd, heetten de gemeentelijke colleges te slecht bedeeld; ze moesten opgenomen worden in een meer algemeen systeem van nationaal onderwijs.

(29) Dat geldt vooral dl. III (juli 1850-maart 1851) en dl. IV (maart-november 1851), maar ook de volgende delen.

(30) *Moniteur*, III, 19 (10.I.1851) 282.

(31) De aflevering van 30.XII.1855 (3de r., III, 14) kondigde een breed opgevatte reeks artikelen aan over de ontwikkeling van het middelbaar onderwijs sedert 1850. Die status quaestionis is evenwel uitgebleven.

veel informatie verschafte over wat met hun werk en met hun werkkring direct te maken had, materiële aangelegenheden niet uitgezonderd. Dat gebeurde vooral in de vorm van kleinere entrefilets, zonder titel, veel meer dan via de rubriek "Actes officiels" (32).

Heel wat minder betekenis had de *Moniteur* op het pedagogische en didactische vlak. Bekommernis voor kwaliteitsverbetering van het onderwijs bleek weliswaar van bij de aanvang aanwezig, maar de organisatorische problemen slorpten toen, i. v. m. de wetgeving, veruit de meeste aandacht op. De behandeling van pedagogische en didactische aangelegenheden werd naar later verschoven (33), wat nochtans niet wil zeggen dat ze volkomen buiten beschouwing bleven. Dat neemt echter niet weg, dat die sector steeds onderbedeeld is gebleven, ook na de aanvang van een nieuwe reeks, in november 1851, toen de *Moniteur* aanstipte dat hij, gelet op de uitvoering van de wet, meer een speciaal onderwijsblad kon worden (34).

Artikelen over andere dan onderwijsorganisatorische aangelegenheden tref men vooral aan in de tweede en in de derde reeks. Reeds in de eerste waren ze vrij disparaat (35). Dat heterogeen karakter heeft ook de laatste reeks behouden. Het werd er zelfs nog sterker, door de inlassing van een "Bulletin scientifique", gewijd aan de natuurwetenschappen. Het meest aan bod kwamen overigens onderwerpen uit de literaire hoek, vaak in vervolgen behandeld. In globa geven de artikelen van bovengenoemde soort ons de indruk bijkomstig te zijn geweest, in verhouding tot de betekenis van het blad i. v. m. de onderwijsactualiteit (36).

Anderdeels waren van belang : een "Bulletin bibliographique", dat echter gaandeweg verschrompelde en tenslotte verdween, evenals soms uitvoerige recensies.

De inhoud werd aangevuld door correspondentie, allerlei berichten en "Variétés".

In hoever de *Moniteur de l'enseignement* de groepsgeest en de samenwerking onder de leraren van het middelbaar onderwijs heeft bevorderd, valt uit de inhoud niet af te leiden. Men zou een negatief besluit kunnen trekken uit het feit dat eind 1856 de *Annales de l'enseignement public* werden gelanceerd door enkele leerkrachten die aan de *Moniteur* hadden meegewerkt, maar die hem nu verloochenden door hun eigen publikatie voor te stellen als het blad dat door het "Congrès professoral" uit 1848 was gewenst (37).

(32) Deze officiële stukken stonden in elke aflevering vooraan. Van mei 1854 (3de r., I) tot april 1856 (3de r., III) werden ze apart gebundeld : "Bulletin des actes officiels concernant l'enseignement, la littérature, les sciences et les beaux-arts". In het laatste deel (3de r., IV) stonden ze opnieuw vooraan in elke aflevering, overigens klein van omvang.

(33) *Moniteur*, III, 19 (10.I.1851) 282.

(34) *Id.*, n. r., I, 1 (20.XI.1851) 1.

(35) Zo tref men b.v. als onderwerpen aan : het onderwijs in Engeland, de historiografie in Frankrijk, de Bibliotheca Teubneriana, de interpretatie van een vers van Horatius, een probleem uit de wiskunde, de studie van Franse schrijvers, de elektrische telegraaf, de openbare scholen in Noord-Amerika, filologische en linguïstische aangelegenheden, e. a. m.

(36) In de 3de reeks tref men overigens meer en meer ontleningen aan uit andere publikaties.

(37) Cfr. *Moniteur*, 3de r., IV, 23 (10.XII.1856) 441-442.

NIEUWE BYDRAGEN VOOR ONDERWYS EN OPVOEDING

1852-1858

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P 505 B) : I (1852-1853) -IV (1854-1855), SBB : I-VI (1857-1858). UBG (Acc 52317) : I-VI; (Ju 3014) : I-IV.
- II. a. ONDERTITEL : Ten dienste der onderwyzers, uitgegeven onder de bescherming van het gouvernement en het provinciaal bestuur van West-vlaenderen.
- d. PRIJS : 6 fr per jaar.
- c. FORMAAT : 16,2 x 9.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :
1852-1853 (1) : in principe, en meestal ook in feite, 32; soms meer, of minder (1). Betreffende de volgende jaargangen valt het aantal niet precies aan te geven; blijkbaar bleef hetzelfde principe nochtans gelden.
- g. PERIODICITEIT : tweemaal per maand (de 15de en de laatste dag van de maand).
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
De oplage bedroeg 500 exemplaren. De gouverneur van West-Vlaanderen zond in februari 1852 aan zijn collega's in Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Brabant en Limburg 40 prospectussen en inschrijvingslijsten, om die via de provinciale en kantonnale inspecteurs te laten verspreiden.
In maart 1852 telde West-Vlaanderen 338 intekenaren. In 1855 bedroeg het aantal abonnees 300. Vermoedelijk is het nadien nog gedaald (2).
- III. a. BEGINDATUM : 1/15 april 1852.
EINDDATUM : (maart) 1858.
- b. STICHTER (3) :
De oprichting van het blad kan worden teruggevoerd tot een West-vlaams provinciaal initiatief, dat aanvankelijk echter een andere bedoeling had. Een commissie van de provincieraad werd in juli 1848 belast met een onderzoek naar de oorzaken en de middelen tot bestrijding van het pauperisme. In het verslag dat zij op 19 augustus daaropvolgend uitbracht, stelde zij, tot verhoging van de economische produktie, o. m. de oprichting voor van een tijdschrift dat "des notions d'agriculture et d'industrie" zou verspreiden. De Provincieraad stemde met dat voorstel in. Pas een goed jaar later won de gouverneur het advies in van de gemeentelijke besturen. In globo viel dat negatief uit. Van het intrekken van de regeringstoelage die tot in 1850 aan Behaegel werd betaald, maakte de gouverneur nochtans gebruik om de minister een analoge subsidie te vragen voor het ontworpen nieuwe tijdschrift. Het karakter daarvan werd nu evenwel anders voorge-

(1) Er zijn twee dubbele afleveringen; daarbuiten één van 16, vijf van 24, één van 28 en één van 40 bladzijden.

(2) DE NAEYER, o. c., 39-40.

(3) Voor wat volgt, cfr. *id.*, 10-13.

steld : het blad moest zich niet alleen om de ontwikkeling van landbouw- en nijverheidsonderwijs bekommeren, maar meer algemeen ook om het propageren van de beste onderwijsmethoden. De inhoud werd vrij ruim opgevat (4). De minister ging in principe akkoord, maar stelde enkele voorwaarden (5). Het duurde tot januari 1852 alvorens de gouverneur een gewijzigd plan voorlegde, plan dat het resultaat was van overleg met de inmiddels samengestelde redactie (6). Nadat de subsidiekwestie geregeld was, kon het blad verschijnen.

e. DRUKKER : Alphonse Bogaert, Philipstockstraat, Brugge.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

1. Beheer : vermoedelijk de drukker, onder controle van het provinciaal bestuur.

2. Directie en hoofdredactie : Jan Brans (7).

Het "Voorberigt" vermeldt dat een "kommissie van bewaking, van welke M. de bisschoppelyke schoolopziener deel maekt" de artikelen vooraf zal lezen, om te waken over de godsdienstig-morele strekking van het blad (8).

g. REDACTEURS : J. Brans en Charles Louis Tanghe (9).

- (4) De periodiek zou uit vier delen bestaan : 1. pedagogiek, didactiek, fysiologie, landmeetkunde, geschiedenis en aardrijkskunde; 2. vaderlandse geschiedenis en biografieën van beroemde Belgen; 3. landbouwmethoden en produktietechnieken; 4. bestrijding van vooroordelen en bijgeloof.
- (5) De periodiciteit moest veertiendaags zijn i. p. v. wekelijks. Het vierde deel moest ook wenken inzake hygiëne en bijdragen van economische aard bevatten.
- (6) Dit nieuwe plan verdeelde de inhoud over acht rubrieken : 1. pedagogiek en fysiologie; 2. methodiek; 3. landbouw en industrie; 4. hygiëne; 5. biografieën van beroemde figuren; 6. landmeetkunde; 7. bestrijding van het bijgeloof; 8. mengelingen en officiële stukken betreffende het lager onderwijs.
- (7) Amsterdam 27.XII.1796 - Brugge 13.XI.1862. Zoon van een katholiek schoolhouder. In zijn geboortestad leerling aan de kweekschool van de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen. Nam 1814 vrijwillig dienst; in 1820 ontslagen. Hetzelfde jaar benoemd tot ondermeester in de school van het bedelaarswerkhuis van Ter Kameren (Brussel), 1821-1823 onderwijzer aldaar; 1823-1828 hoofdonderwijzer van de rijkslagere school te Doornik, eind 1828 in dezelfde functie benoemd te Brugge. Zette die school na 1830, als particuliere instelling, voor eigen rekening verder. In 1843 benoemd tot kantonnaal inspecteur (district Brugge) en tot directeur van de nieuw opgerichte rijkslagere school. Deze werd na de wet van 1850 omgevormd tot rijksmiddelbare school. Brans bleef er directeur tot 1862. Hij leidde tevens de normaalsectie die aan de school werd verbonden. Cfr. D. VERLÉ, Jean Brans en zijn tijd, *Tijdschrift van de Rijksmiddelbare Jongensschool te Brugge*, II (1958) 2-20 (met enige verwarring); J. DE MUELENÆRE, G. Gezelle en zijn Hollandse schoolmeester, *Gezelle-Kroniek*, I (1963) 89-103; *Honderd jaar Rijksmiddelbare Jongensschool te Brugge* (Brugge, z. j.).
- (8) *Nieuwe Bydragen*, I (1852-1853) V.
- (9) Overleden juni 1868. Liep humaniora aan het college te Roeselare; 1829-1831 onderwijzer in een pensionaat te Hemiksem; 1831-1837 hoofd van de gemeentelijke school te Izegem; 1837-1846 kostschoolhouder te Torhout. Sedert 1843 kantonnaal inspecteur over het tweede district van West-Vlaanderen; sedert 1852 over het eerste district. In 1857 benoemd tot leraar fysica aan de nijverheidsschool te Brugge; in 1860 tot directeur van de gemeentelijke scholen aldaar. In 1867 provinciaal inspecteur lager onderwijs. Schreef leerboeken voor rekenkunde en natuurkunde.

h. MEDEWERKERS :

De Coster, H. (10) : 1854-1855 Renier, P. J. (12) : 1853-1854
Dodd, G. J. (11) : 1856-1857

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING (13) :

De regering stond in 1852 een jaarlijkse subsidie toe van 2500 fr; aan het ministerie moesten 25 exemplaren van elke aflevering worden bezorgd, terwijl elk jaar een overzicht van de inkomsten en uitgaven aan de minister moest worden voorgelegd. Op voorstel van de gouverneur, gelet op het succes van het tijdschrift, werd de toelage in 1853 met 500 fr verminderd. Het bedrag van 2000 fr werd tot en met 1857 uitbetaald.

Het provinciaal bestuur van West-Vlaanderen verleende een jaarlijkse toelage van 500 fr.

IV. KARAKTERISERING

De verantwoording die men in het prospectus van de *Nieuwe Bydragen* aantreft, had niet veel om het lijf : er was nog plaats naast andere periodieken "omdat in een zoo belangrijck vak als het onderwys en de opvoeding der jeugd geene bouwstoffen als overtollig mogen beschouwd worden" (14). Naar bouwstoffen heette het verlangen van het Westvlaamse onderwijzersmilieu uit te gaan. De redactie zou ze aanbrengen op verschillende terreinen (15), op zulke wijze dat de diverse brokstukken per jaargang een geheel zouden uitmaken, althans een geheel wat ieder onderdeel betreft. Volkomen eigen werk kon ze echter niet leveren; ze zou putten uit alle bronnen waarin ze iets nuttigs kon vinden.

De inhoud van het tijdschrift bestaat voor het grootste gedeelte uit vervolgbijdragen, die per rubriek over diverse afleveringen of jaargangen doorlopen. Vier rubrieken treft men in elke van de zes jaargangen aan : 1. "Grondslagen van schoolopvoeding, schoolkunde en onderrichtingswetenschap"; 2. "Onderwyskunde"; 3. "Geschiedkundige bydragen, merkwaardige voorvallen en beroemde mannen van Vlaenderen"; 4. "Eenvoudige begrippen over de nuttigste toepassingen der natuerkunde op het dagelyksche leven". Zeven andere rubrieken werden gedurende vijf jaar aangehouden : 1. "Zielkunde voor kinderen"; 2. "Tydrekenskunde"; 3. "Onderhoudende gesprekken over de dwalingen en volksvooroordelen"; 4. "Grondbeginselen der werktuigkunde"; 5. "Over de wyze van de rekenkunst in de lagere scholen aen te leeren"; 6. "Gezondheidsleer"; 7. "Praktische spraekleer, voor het onderwys der moedertaal in de lagere scholen". Twee rubrieken hadden een levensduur van vier

(10) Onderwijzer te Gent.

(11) 1821-1888. Journalist, archivaris te Brussel, letterkundige.

(12) 1795-1859. Kostschoolhouder te Deerlijk; dichter.

(13) Cfr. DE NAEYER, *o. c.*, 13-14, 31-33.

(14) Prospectus d. d. 15.II.1852 : Rijksarchief Brugge, *Provinciaal Bestuur*, 94.

(15) *Ibid.* : "Schoolkunde en opvoeding. 2. Leerwyzen en leergangen. 3. Landbouwkunde en nyverheids onderrigt. 4. Bydragen voor de gezondheidsleer en der huishoudkunde. 5. Geschiedkundige bydragen, vooral met betrekking tot de gedenkstukken, merkwaardige voorvallen en beroemde mannen, byzonderlyk van Vlaenderen. 6. Eene gemakkelijcke handleiding voor het landmeten, het opnemen van plans en de verschillende andere afmetingen welke in het dagelyksch leven kunnen voorkomen. 7. Eene volkssterrekunde. 8. Betryding der bygelovigheid en volks vooroordeelen. 9. Mengelwerk of opstellen van verschillende aerd in het belang des volks. 10. Officieel nieuws".

jaar : 1. "Verhalen geschikt om den kinderen een denkbeeld van de voornaemste nyverheidstakken te geven"; 2. "Praktische oefeningen in het aenschouwen, denken en spreken". Vier rubrieken treft men in drie jaargangen aan : 1. "Volksmeetkunde"; 2. "Sterrekundige lessen"; 3. "Over het onderwys der natuerlyke geschiedenis in de lagere scholen"; 4. "Verstandsonwikkeling". Verder lopen bepaalde bijdragen over één of twee jaargangen door (16). Daarnaast treft men een reeks "Mengelingen" aan (17), evenals wat aparte stukken van verschillende soort. Er was ook officieel nieuws voorzien, maar hoe het daarmee in feite was gesteld, is niet duidelijk (18).

De Westvlaamse *Nieuwe Bydragen* vallen dus, qua structuur, te vergelijken met de Limburgse *School- en Letterbode*, die overigens inspirerend lijkt te hebben gewerkt (19). Men vindt ook sporen terug van de oorspronkelijke opzet van het provinciaal bestuur, meer bepaald in de eerste jaargangen. De rubrieken "Landbouwkunde" (20) en "Volksmeetkunde" (21) stonden inderdaad niet rechtstreeks in functie van het onderwijs (22). Ze verdwenen respectievelijk na de tweede en de derde jaargang, wat ertoe bijdroeg aan de *Nieuwe Bydragen* nog meer het karakter van een vakblad te geven.

Dit karakter droeg het blad, sedert de aanvang, door de plaats die het aan opvoeding en onderwijs inruimde. Het maakte een onderscheid tussen opvoeding en opvoedingswetenschap aan de ene kant, onderwijs en onderwijskunde ("onderrichtsleer", didactiek, leerkunst) aan de andere; het probeerde hun onderlinge verhouding tevens duidelijk te maken. Ten behoeve van de onderwijzers werden, in de loop van de eerste vier jaargangen, de grondbeginselen van de opvoeding en de hoofdregels van de didactiek in vervolgbijdra-

(16) Twee jaargangen : "Landbouwkunde"; "Handleiding voor het eerste onderwys in het wettig stelsel van maten en gewigten"; "De tael als wezenlyk middel ter ontwikkeling van het denkvermogen beschouwd"; "Over het onderwys in het lezen"; "Iets over het aenleeren van het teekenen, en inzonderheid van het lynteekenen, in de lagere scholen", met aansluitende "Lessen over het lynteekenen"; "Over het zelfwerken der leerlingen".

Eén jaargang : "Over het onderwys in de moedertaal, in de spraek- en taelleer, de spelling en het vervaerdigen van schriftelyke opstellen"; "Over het gebruik en plaetsing der schei- en zinteekens"; "Eenige ernstige bemerkingen over hetgene alzoo in de lagere scholen omgaet, waerover men klaegt, wat er in vermeden moet, en hoe zulks kan vermeden worden".

(17) Ze bevatten vooral leesstukjes voor kinderen.

(18) Bij jg. I hoort een aantal apart gepagineerde bladzijden met de gecommantarieerde tekst van de wet van 1842, drie reglementen en de samenvatting van twee officiële berichten. Het geheel wordt op p. 104 midden in een zin afgebroken, wat dus laat vermoeden dat het vervolg niet werd bewaard. In de volgende jaargangen treft men officieel nieuws niet aan, maar het kan evenzeer verloren zijn gegaan. Alleen in jg. V vindt men, op ongepagineerde bladzijden, twee officiële stukken. Dat alles geldt voor de exemplaren van de SB Brugge. In die van de UBG komt officieel nieuws helemaal niet voor.

(19) In zijn rapport aan de gouverneur, d. d. 13.II.1849, wees inspecteur de Croeser op het succes van dat tijdschrift, succes "parce qu'il développe une méthode facile, intelligente et claire sur l'ensemble des branches à enseigner dans une école primaire" : Rijksarchief Brugge, *Provinciaal Bestuur*, 70.

(20) Met bijdragen over de meststoffen, het mesten van vee, het weiden, een voederplant en de diverse landbouwwerken van de maand.

(21) Overgenomen uit het gelijknamig werk van de Nederlandse hoofdingenieur J. W. Karsten.

(22) Ondanks de presentatie : *Nieuwe Bydragen*, I (1852-1853) 39-40.

gen toegelicht. In de laatste twee sloten artikelen van kleinere omvang daarbij aan. Bovendien kwamen deelaspecten, zoals de vakmethoden of de gezondheidsleer, in aparte rubrieken aan bod. Aangestipt zij, dat aan de psychologie relatief weinig aandacht werd besteed (23).

De opvoeding moet, volgens de *Nieuwe Bydragen*, de totale ontwikkeling van het kind beogen en het vormen tot een goed burger en een voorbeeldig christen.

Totale ontwikkeling betekent de ontplooiing van alle lichamelijke en geestelijke vermogens. Aan de lichamelijke opvoeding wordt in beginsel groot belang gehecht, terwijl de praktijk zich tot hygiënische voorschriften beperkt. Qua intellectuele opvoeding worden een formeel en een materieel doel onderscheiden: de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens (de aanschouwing, het oordelen, het redeneren, het geheugen en de creatieve verbeelding) en het vergroten van de kennis. De kunst bestaat erin, de formele en de materiële vorming in de juiste verhouding te doseren. Wat de ontwikkeling van de vermogens betreft, zij opgemerkt dat het opwekken en bevorderen van het aanschouwingsvermogen, basis van de verstandelijke opvoeding, volgens de periodiek niet beperkt mag blijven tot toepassingen in de verschillende leervakken: het moet een vak op zichzelf zijn (24). Anderdeels dient leren oordelen en redeneren de voorrang te krijgen boven het geheugen.

De school moet op het maatschappelijk leven voorbereiden. Daarom moet zij de leerlingen bepaalde deugden leren beoefenen: de gehoorzaamheid, de eerbied voor het gezag, de verdraagzaamheid en de hulpvaardigheid. Alle zedelijke opvoeding moet godsdienstig gekleurd zijn. Gelet op de sociale implicaties, dient men de godsdienst in het onderwijs tot richtsnoer te nemen.

In de pedagogische sector komt ook "Pedagogische heelkunde" voor; daarin worden regels aangegeven om tekorten van de vermogens die zich bij kinderen voordoen, te constateren en te genezen.

Op het algemeen-didactische terrein lichtte de periodiek beginselen toe die men ook in Behaegels *Tydschrift* aantrof: overgang van het bekende naar het onbekende, stijgende moeilijkheidsgraad, opwekking van de aandacht, e. a. Waar op het belang van de zelfwerkzaamheid van de leerlingen werd gewezen, was hun naschools huiswerk bedoeld. In de klas konden diverse "leervormen" worden toegepast; ze werden in het blad beschreven (25). Dat gebeurde ook met de andere elementen die elke methode constitueerden: de (analytische of synthetische) "leergang", de "leertoon" en de onderwijsmiddelen. Inzake leerstof werd een onderscheid gemaakt tussen hoofd- en bijvakken, terwijl in het algemeen op beperking werd aangedrongen, om oppervlakkigheid te vermijden. De indeling in klassen kreeg de voorkeur boven het vaksysteem (26).

(23) Naast de aan J. H. Campe ontleende stukjes, die de te ambitieuze titel "Zielkunde voor kinderen" kregen, valt een artikel te vermelden "Over den gang der ontwikkeling van de menschelyke natuer" (V, 240-249) ontleend aan B. G. Denzel.

(24) Dagelijks zou ten minste een half uur aan specifieke aanschouwingsoefeningen moeten worden besteed. Vele onderwijzers stonden daar, naar verluidt, afkerig tegenover, omdat ze niet wisten hoe ze het moesten aanpakken. Daarom werden twee leergangen gepubliceerd, waarvan één ontleend aan Pestalozzi.

(25) De verhalende, de catechetische, de heuristische en de acroamatische (docerende).

(26) Het vaksysteem, waarbij de leerlingen worden ingedeeld volgens hun bekwaamheid in elk vak, onafhankelijk van hun vorderingen in een ander, schept qua opbouw van het rooster en qua lokalen heel wat meer moeilijkheden dan het klassysteem, waarbij alle

De leervakken die qua methode de meeste, in feite de uitsluitende aandacht toebedeeld kregen, waren schrijven, moedertaal (van lezen tot stellen) en rekenen. In de *Nieuwe Bydragen* werd, onder dezelfde inspiratie, terzake grotendeels hernomen wat in het *Tydschrift der Onderwijzers* reeds was beoogd (27), maar op een heel wat eenvoudiger manier.

De leergangen, de "pedagogische redeneringen en andere oefeningen" hadden natuurlijk de kwaliteitsverbetering van het onderwijs tot doel en die was van de leerkrachten afhankelijk (28). Het spreekt dan ook vanzelf dat de periodiek aan de deontologie van de beroepsopvoeder heel wat bladzijden wijdde.

Als middelen tot vergroting van de eigen kennis van de onderwijzers, kennis die ze in meerdere of mindere mate in hun onderwijs konden gebruiken, moet een reeks rubrieken worden beschouwd die, meestal doorlopend, veel plaatsruimte in beslag hebben genomen: de tijdrekunde, de geschiedenis, de natuurkunde, het overzicht van diverse nijverheidstakken, de natuurlijke historie en de sterrekunde. Aan de chronologie werd een leergang besteed die van de eerste tot de vijfde jaargang doorliep (29). In een reeks samenspraken tussen onderwijzer en leerlingen werden de tijdsbegrippen en -indelingen toegelicht. De historische rubriek, in alle jaargangen sterk vertegenwoordigd, omvatte twee delen: een overzicht van de geschiedenis van Vlaanderen tot Gwijde van Dampierre, vóór de Guldensporenslag, en een reeks biografieën van "Vlaanderens roemwaardige mannen": staatslieden, schilders en schrijvers uit de middeleeuwen en de moderne tijd, waarvoor geput werd uit de *Biographie des hommes remarquables de la Flandre occidentale* (30). De bijdragen over natuur- en werktuigkunde, die men evenals de historische in alle jaargangen aantreft, waren van de hand van C. L. Tanghe (31). Tezamen vormen ze een vrij uitgebreide cursus, gericht op toepassingen in het beroepsleven. De rubriek die onder de titel "Verhalen geschikt om den kinderen een denkbeeld van de voornaemste nyverheidstakken te geven" begonnen en onder die van "Nyverheid" voortgezet werd, heette voor de middelste en de hoogste klas bestemd te zijn. Ze strekte zich over de eerste vier jaargangen uit. Geschiedenis en techniek van een reeks nijverheidstakken (32) werden er op een bevattelijke wijze in besproken (33). De natuurlijke historie kwam in jg. III-V aan bod (34), in

leerlingen per klas (laagste, middelste en hoogste) dezelfde leerstof verwerken. Dit laatste draagt bovendien ook bij tot het bevorderen van de tucht.

(27) Men constateert ook wel verschillen, zoals b. v. betreffende onderdelen van het onderwijs in de spraakkunst.

(28) *Nieuwe Bydragen*, II (1853-1854) 681.

(29) Ontleend aan J. Braakenburg.

(30) Door C. Carton, O. Delepierre, J. De Mersseman en F. Van de Putte (4 dln, Brugge, 1843-1849).

(31) Dat werd in de *Nieuwe Bydragen* zelf niet vermeld, maar men vindt ze gebundeld terug in Tanghes *Natuerkundig leesboek voor school- en huisgebruik* (Brugge, 1854), dat ook in het Frans verscheen: *Traité de physique élémentaire à l'usage des écoles et des familles* (Doornik, 1855).

(32) De boekdrukkunst, de diamantbewerking, de linnennijverheid, het bierbrouwen, de suikerproductie, het plaatsnijden, het gebruik van mergel, het steendrukken, de fabricage van uurwerken, het papier, de zijde, de fabricage van spelden en naalden.

(33) Iedere uiteenzetting besloot met een vragenlijst.

(34) "Gemeenzame onderhandelingen over de botanie of kruidkunde" waren in jg. I begonnen (één bijdrage), maar werden niet voortgezet.

bijdragen die aan Anslyn waren ontleend (35). Lessen in sterrekunde werden in de eerste drie jaargangen gepubliceerd.

Men merkt op dat de aardrijkskunde verwaarloosd werd; aan het eind van jg. VI stipte de redactie aan dat die leermeester buiten haar wil was blijven bestaan (36). In jg. IV en V treft men een stuk aan over het tekenonderwijs, gevolgd door vier lessen in lijntekenen. Het zangonderwijs kreeg slechts één bijdrage toebedeeld (in jg. VI); naar verluidt moest het tot de godsdienstige opvoeding bijdragen.

Boven werd aangestipt dat de redactie de bedoeling had, uit diverse bronnen te putten. Op het aandeel van Tanghe hebben we eveneens gewezen. Veruoedelijk heeft Brans ook wel wat oorspronkelijke stukken geschreven, maar dat valt niet uit te maken. In elk geval is het duidelijk, dat het blad hoofdzakelijk werd gevuld met bijdragen die uit andere tijdschriften of uit boeken werden overgenomen. De redactie vertaalde die en/of paste ze aan. Meer dan eens putte ze uit de Noordnederlandse *Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding*. Inzake pedagogiek en didactiek ontleende ze echter vooral aan Duitse auteurs (37). Daarnaast nam ze ook haar toevlucht tot Franse deskundigen (38), terwijl één Belgische publikatie (39) dienst heeft gedaan.

V. BIBLIOGRAFIE

DE NAEYER, o. c.

UNIVERSITE DE GAND. ANNEE ACADEMIQUE . . . SEANCE SOLENNELLE. DISCOURS PRONONCE PAR [LE] RECTEUR DE L'UNIVERSITE DE GAND

1853/1854 - heden (1)

1855/1856. Remise solennelle du rectorat triennal. Discours prononcé par [le] recteur sortant et réponse.

(35) In de vorm van een samenspraak onder drie onderwijzers, van wie één terzake onderlegd is, worden de verschillende "klassen" en "orden" van het dieren-, planten- en delfstoffenrijk behandeld.

(36) *Nieuwe Bydragen*, VI (1857-1858) 715.

(37) J. H. Campe, B. G. Denzel, A. Diesterweg, F. R. Frühaufer, H. Gräfe, Grube, A. Krusi, J. A. C. Löhner, Nessen, Hermanssen en Steffensen, C. A. Rumpf, A. Stolz en C. C. G. Zerrenner.

(38) Baget (voor rekenkunde) en, occasioneel, Mgr. Dupanloup, J. Rapet en E. Rendu.

(39) J. ENGLING en C. L. PARIZEL, *Manuel des instituteurs ou traité élémentaire de pédagogie et de méthodique, imité de l'allemand de Demeter* (Namen, 1839).

(1) De titel is aanhoudend veranderd, terwijl bepaalde titels met tussenpozen terugkeren. Wij zijn hier dan ook afgeweken van ons systeem: in plaats van de chronologische orde te volgen, hebben we naast de titels de verschillende jaren opgegeven waarin zij voorkwamen. Van de twee jaartallen die in elk academiejaar voorkomen, slaat het eerste terug op het kalenderjaar waarin de rectorale openingsrede werd gehouden. Het verslag handelt uiteraard over het vorige academiejaar.

1858/1859. Université de Gand. Année académique. Ouverture solennelle des cours et distribution des prix décernés par la ville aux élèves de l'université, lauréats du concours général. Discours et rapport du recteur.

1859/1860-1862/1863. Rapport sur la situation de l'université de Gand, pendant l'année académique. . . , lu à la séance solennelle pour l'ouverture des cours.

1863/1864. Ouverture solennelle des cours et remise des prix décernés par la ville aux élèves de l'université, lauréats du concours général. Discours et rapport du recteur.

1864/1865. Rapport sur la situation de l'université de Gand, pendant l'année académique. . . , lu à la séance solennelle pour l'ouverture des cours et la remise du rectorat.

1865/1866-1866/1867. Université de Gand. Année académique. . . Ouverture solennelle des cours et remise des récompenses décernées par la ville aux élèves de l'université, lauréats du concours général. Discours et rapport du recteur.

1867/1868. Rapport sur la situation de l'université de Gand, pendant l'année académique. . . , lu à la séance du conseil académique pour l'ouverture des cours et la remise du rectorat.

1868/1869. Université de Gand. Année académique. . . Ouverture solennelle des cours. Discours et rapport du recteur.

1869/1870. Ouverture solennelle des cours de l'année académique. . . Rapport de M. le recteur sur la situation de l'université pendant l'année académique. . .

1870/1871-1880/1881. Université de Gand. Année académique. . . Ouverture solennelle des cours. Discours et rapport de M. le recteur.

1881/1882-1891/1892, 1893/1894-1912/1913, 1919/1920-1922/1923, Université de Gand. Année académique. . . Ouverture solennelle des cours. Discours de M. le recteur. Rapport sur la situation de l'université pendant l'année. . .

1892/1893. Rapport sur la situation de l'université de Gand pendant l'année académique. . . , lu à la séance du conseil académique par M. le recteur.

1916/1917. Hoogeschool te Gent. Plechtige opening.

1917/1918. 's Rijks Hoogeschool te Gent. Plechtige heropening der lessen.

1918/1919. Université de Gand. Années académiques. . . Réouverture solennelle des cours et remise du rectorat. Exposé de la situation de l'université.

1923/1924. Universiteit te Gent. Academisch jaar. . . Plechtige opening der leergangen.

1924/1925. Universiteit Gent. Academisch jaar. . . Université de Gand. Année académique. . . Plechtige opening der leergangen. Ouverture solennelle des cours.

1925/1926-1928/1929. Universiteit Gent. Academisch jaar. . . Plechtige opening der leergangen. Redevoering uitgesproken door den rector der universiteit.

1929/1930-1930/1931. Universiteit Gent. Academisch jaar. . . Plechtige opening der leergangen. Redevoering uitgesproken door den Heer Rector. Verslag over den toestand der Universiteit gedurende het academisch jaar. . .

1931/1932-1935/1936. Rijksuniversiteit te Gent. Rectoraat. Verslag over den toestand der universiteit gedurende het academisch jaar. . .

1936/1937-1938/1939. Universiteit Gent. Plechtige hervatting der leergangen. Verslag over den toestand der universiteit gedurende het academiejaar. . .
1945/1946-1954/1955. Plechtige opening der leergangen. Verslag over de toestand der universiteit gedurende het academiejaar. . .
1955/1956-1968/1969. Rijksuniversiteit te Gent. Plechtige opening der leergangen. Verslag over de toestand der Universiteit gedurende het academiejaar. . .
1969/1970-heden. Rijksuniversiteit te Gent. Verslag over de toestand van de universiteit gedurende het academisch jaar. Toespraken gehouden bij de opening van het academisch jaar.

l. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 148 B) : 1853/1854 -heden; behoudens 1916/1917 en 1917/1918. KB (7371 R) : 1855/1856, 1859/1860 -1862/1863, 1864/1865 -1865/1866, 1869/1870-1874/1875, 1876/1877-1882/1883, 1884/1885 -1885/1886, 1887/1888 -1912/1913, 1918/1919 -heden. Rijksuniversiteit te Gent, Archief van de universiteit : 1879/1880-heden. UBA (V.V.1130) : 1879/1880 -heden. UBG (P. 942²) : 1853/1854-1957/1958. UBL (Y 3054) : 1876/1877-1937/1938, 1944/1945-1967/1968, 1969/1970. UBLu (XIV.27.3) : 1853/1854-1931 (onvolledig); (P. 3952 B) : 1944/1945-heden.

II. e. FORMAAT :

1853/1854-1912/1913 : 17 x 10.
1916/1917-1921/1922 : 18 x 11.
1922/1923-1926/1927 : 19,5 x 11,5.
1927/1928 -heden : 19,5 x 12,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

Het aantal blz. verschilt ieder jaar, doch neemt geleidelijk toe; men telt 11 pagina's in 1853/1854 en 583 in 1971/1972.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks (2).

III. a. BEGINDATUM : 1853/1854.

De publikatie loopt heden nog door.

d. UITGEVER : Rijksuniversiteit te Gent.

e. DRUKKER :

1853/1854-1882/1883 : C. Annoot-Braeckman, Gand.
1883/1884-1903/1904 : C. Annoot-Braeckman, Ad. Hoste, successeur, Gand.
1904/1905 : Gustave Eylenbosch, Gand.
1905/1906-1907/1908 : C. Annoot-Braeckman, Ad. Hoste, Succr., rue du Calvaire, 21-23, Gand.
1908/1909-1910/1911 : A. Siffer, Gand.
1911/1912 : Ad. Hoste, rue du Calvaire, 21-23, Gand.
1912/1913 : Gustave Eylenbosch, rue du Lac, 16, Gand.

(2) De publikatie bleef uit in 1854/1855, 1856/1857-1857/1858, 1875/1876, 1913/1914-1915/1916, 1932/1933-1933/1934, 1939/1940-1944/1945.

1916/1917 : Drukkerij Plantijn, Korte Koestraat 5, Gent.
 1917/1918 : P. De Veirman, Belle Vuestraat, 59, Gent.
 1918/1919 : Société corporative "Volksdrukkerij", rue Haut-Port, 29, Gand.
 1919/1920-1920/1921 : Maison d'Édition et d'Impressions, anc. Ad. Hoste, S. A., rue du Calvaire, 21-23, Gand.
 1921/1922 : J. Vanderpoorten, rue de la Cuiller, 18, Gand.
 1922/1923 : Van Doosselaere & Fils, Boulevard Heirnisse, 19, Gand.
 1923/1924 : J. Vanderpoorten, Pollepelstraat 18, Gent.
 1924/1925 : Van Doosselaere, Schoolstraat 13, St.-Amandsberg-Gent.
 1925/1926 : Samenwerkende "Volksdrukkerij", Hoogpoort 27, Gent.
 1926/1927 : S. M. "De Vereenigde Invaliden", Leeuwstraat 41, Gent.
 1927/1928 : J. De Vreese, Hundelgemtschensteenweg 37, Ledeberg.
 1928/1929-1930/1931 : Drukkerij van het Staatsblad, Leuvensche straat 40, Brussel.
 1931/1932-1934/1935 : Drukkerij van den Moniteur belge, Leuvensche straat 40, Brussel.
 1935/1936-1936/1937 : A. Vandeweghe, Kortrijksestraat 41, Gent.
 1937/1938 : Ad. Hoste N. V., Gent.
 1938/1939-1949/1950 : N. V. Erasmus, Gent.
 1950/1951-1956/1957 : N. V. Erasmus, Ledeberg/Gent.
 1957/1958 : Ad. Hoste N. V., Gent.
 1958/1959-1959/1960 : Drukkerij N.I.C.I., Dreef De Mil 54, Ledeberg/Gent.
 1960/1961-1961/1962 : S. V. Groeninghe Drukkerij, Budastraat 56, Kortrijk.
 1962/1963 : Bracke, Wetteren.
 1963/1964-1964/1965 : geen drukker vermeld.
 1965/1966 : S. V. Groeninghe Drukkerij, Budastraat 56, Kortrijk.
 1966/1967-1967/1968 : N. V. Drukkerij Erasmus, Ledeberg/Gent.
 1968/1969 : geen drukker vermeld.
 1969/1970 : Bracke, Wetteren.
 1970/1971-1971/1972 : geen drukker vermeld.

h. MEDEWERKERS :

De Stella, H. (3) : 1925/1926	Lams, H. (6) : 1925/1926
Eeman, W. (4) : 1925/1926	Van de Weerd, H. (7) : 1925/1926
Ganshof, F. L. (5) : 1925/1926	

IV. KARAKTERISERING

Van overheidswege werden de rijksuniversiteiten verplicht het academiejaar telkens op plechtige wijze te openen. Het was de taak van de rector, tot welke faculteit hij ook behoorde en wat ook zijn specialiteit was, verslag uit te brengen over de toestand der universiteit tijdens het afgelopen academiejaar en,

- (3) 1869-1955. Geneesheer. Professor aan de universiteit te Gent.
 (4) 1856-1926. Geneesheer. Professor aan de universiteit te Gent.
 (5) Geboren 1895. Professor-emeritus aan de universiteit te Gent. Historicus.
 (6) Geboren 1883. Professor-emeritus aan de universiteit te Gent. Geneesheer.
 (7) 1878-1951. Professor aan de universiteit te Gent. Classicus.

daarnaast, in zijn rede een onderwerp te behandelen dat binnen zijn onderwijsterrein viel (8); dit was steeds een actueel of een wetenschappelijk thema (9). Verslag en rede werden sedert de jaren 1850 jaarlijks uitgegeven.

Al gaat de traditie van de rectorale rede tot 1817 terug, toch schijnt het slechts van 1853 af de bedoeling te zijn geweest, elk jaar voor de publikatie van rede en verslag zorg te dragen (10). Met de periodiciteit liep het in de aanvang overigens niet te best. Over het academiejaar 1853-1854 werd niet in 1854, maar pas in 1855 verslag uitgebracht, samen met het overzicht van het academiejaar 1854-1855. Over de jaren 1855-1856 en 1856-1857 ligt zelfs helemaal niets voor. Naar verluidt kon niets worden opgemaakt wegens de "faits graves" die zich onder het rectoraat van C. P. Serrure (11) binnen en buiten de universiteit hadden voorgedaan (12), waarbij de herrie rondom de zaak Laurent-Brasseur (13) was bedoeld. Pas sedert rector J. Roulez kan men van een doorlopende jaarlijkse publikatie spreken.

In 1853 herdacht rector H. Lefebvre (14) de overleden professoren en studenten; hij somde de nieuwe benoemingen op, dankte de Bestendige Deputatie van Oost-Vlaanderen en het Gentse stadsbestuur voor de financiële steun, loofde het wetenschappelijk werk van de professoren, besprak de studentenbevolking, de examenuitslagen en de successen van Gent in de interuniversitaire wedstrijden. De daaropvolgende verslagen vertoonden tijdens de jaren vijftig en zestig geen vaste indeling. Pas met 1869-1870, onder rector C. Andries (15), werd een rubricering ingevoerd: 1. "mesures générales": koninklijke besluiten, wetten, nieuwe cursussen, gebouwen; 2. "personnel": necrologieën, benoemingen, onderscheidingen; 3. "population": studentenbevolking per faculteit en per provincie, aantal buitenlandse studenten, overlijdens; 4. "examens et concours": lijst der studenten die een graad behaalden, laureaten van de interuniversitaire wedstrijd. Naderhand hebben de verschillende onderverdelingen zich tot aparte rubrieken ontwikkeld. Sedert 1873-1874

(8) *Rapport sur la situation de l'université de Gand*, (1860-1861) 3.

(9) Een bloemlezing uit de Gentse rectorale redevoeringen van 1870 tot op heden werd verzameld door K. DE CLERCK, *Gentse rectoren tot hun studenten. Een bundel toespraken* (Gent, 1972. Werken uitgegeven door het rectoraat van de Rijksuniversiteit te Gent, 30).

(10) Vóór 1830 werd de rectorale rede gepubliceerd in de *Annales Academiae Gandavensis*, maar ook afzonderlijk gedrukt. De collectie in de UBG (P 9422) begint dan ook in 1817. Ze bevat, naast rectorale redevoeringen, ook inaugurale oraties van professoren en gelegenheidstoespraken. Voor de jaren 1830-1835 is er een lacune. Sedert de publikatie van de wet op het hoger onderwijs (27.IX.1835) werden redevoeringen van verschillende aard opnieuw gebundeld. Te vermelden valt de *Discours de M. le recteur H. Margerin, président la séance académique du 6 novembre 1845, ayant pour objet la remise du roctorat*. (Gent, 1845), die een overzicht geeft van de werking der universiteit sedert de organieke wet. Jaarlijkse overzichten blijken vóór 1853 daarbij niet te hebben aangesloten.

(11) 1805-1872. Professor 1835-1871. Filoloog.

(12) *Ouverture solennelle des cours. . . 1858-1859* (Gent, 1858) 21.

(13) Cfr. G. JACQUEMYS, La condamnation de l'université de Gand par les évêques belges en 1856 (L'affaire Brasseur), *Revue de l'université de Bruxelles*, XXXVIII (1932-1933) 45-58; E. LAMBERTS, De Heilige Stoel en de zaak Laurent-Brasseur (1856), *Belgisch Tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, II (1970) 83-111.

(14) 1803-1875. Professor 1841-1866. Jurist.

(15) 1821-1878. Professor sedert 1846. Ingenieur.

gaf men ook een overzicht van de toestand der bibliotheek (aantal werken, ontleningen, aanwinsten, schenkingen). Sedert 1886-1887 werd de lijst der publikaties van het academisch personeel eveneens opgenomen. Het aldus verworven karakter bleef tot 1913 ongewijzigd.

De Duitse inval veroorzaakte in 1914 de sluiting van de universiteit. Het is bekend dat de heropening en de vernederlandsing door de bezetter werden doorgevoerd : in oktober 1916 stak de "Vlaamsche Hoogeschool" van wal. Voor het eerst in de geschiedenis hield de rector zijn openingsrede in het Nederlands. Het gedrukte verslag van de openingsplechtigheid verscheen eveneens voor de eerste maal in de Nederlandse taal. Het verslag voor 1916-1917 sloot overigens qua indeling getrouw aan bij die uit de vooroorlogse periode.

Het eerste naoorlogse academiejaar begon pas op 21 januari 1919. De openingsplechtigheid verliep opnieuw in het Frans, terwijl voor het overzicht aangeknoopt werd bij 1913-1914. Het probleem van de vernederlandsing drong zich echter spoedig weer op en dat had ook een weerslag op de jaarlijkse uitgave. Als gevolg van de wet-Nolf, uit 1923 (16), werden vanaf het academiejaar 1923-1924 enkele wijzigingen ingevoerd : de titel "Ouverture solennelle des cours. . ." veranderde in "Plechtige opening der leergangen. . ."; de rectorale rede bleef nochtans eentalig Frans, maar het verslag over het afgelopen academiejaar kreeg een tweetalige versie. In 1930 werd de algehele vernederlandsing een feit. De openingsrede van de rector verscheen dan ook in het Nederlands; het verslag bleef voorlopig echter tweetalig. Pas in de uitgave van 1936-1937 staat het alleen in het Nederlands afgedrukt. De publikatie nam toen tevens de structuur aan die ze nog altijd bezit : rede plus verslag, en hierin als hoofdonderwerpen : benoemingen, bevorderingen, wijzigingen in de bevoegdheden, wetenschappelijke en andere onderscheidingen, universitaire wedstrijden, reisbeurzen, de bibliotheek, de studentenbevolking, voordrachten, universitaire lezingen, hoger onderwijs voor het volk, vakantieleergangen, sport, necrologieën, emeritaten, eredoctoraten, lijst der publikaties van het academisch en wetenschappelijk personeel, examenuitslagen. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen daar nog bij : een in memoriam 1914-1918 en 1940-1945, het post-universitair onderwijs, de activiteiten der professoren buiten de universiteit, beurzen en mandaten en, sedert 1954-1955, de lijst der licentieverhandelingen en doctoraatsthesisen.

Tussen de 11 pagina's van het verslag uit 1853-1854 en de 583 van dat uit 1971-1972 ligt de hele groei van de Gentse universiteit besloten.

(16) De uitvaardiging van die wet schonk de studenten de keuze tussen overwegend Nederlandse colleges (met één derde nog in het Frans) en overwegend Franse colleges (met één derde nog in het Nederlands).

REVUE PEDAGOGIQUE DE L'ENSEIGNEMENT RATIONNEL

1853-1856

Sedert 1854 (II) : Revue pédagogique.

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 322 B) : I (1853)-IV (1856), KB (502 R) : I-IV, SBLu : I-III (1855), UBG (155 G 8) : I-IV, 3 (1856), UBL (Z 354) : I-IV, UBLu (P. 1687 B) : I-IV. UB Nijmegen : I-IV.

II. d. PRIJS : 5 fr per jaar.

e. FORMAAT : 13 x 10.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1853 (I) : wisselend van 16 tot 22.

Sedert 1854 (II) : wisselend van 32 tot 48.

g. PERIODICITEIT :

1853 (I) : halfmaandelijks.

Sedert 1854 (II) : maandelijks, behoudens één dubbel nummer.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING : volgens het blad overtrof het aantal abonnees begin 1854 sterk de verwachtingen (1).

III. a. BEGIN DATUM : 1853.

EINDDATUM : juni 1856.

c. DRUKKER :

1853 (I) - 1854 (II) : P. J. Merckx, Marché aux Laines, 18, Tirlémont.

1855 (III) - 1856 (IV) : Manceaux-Hoyois, rue des Fripiers, 4, Mons.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : François Degive (2), L.

Sauveur (3), François Tychon (4) en Bernard Van Hollebeke (5).

h. MEDEWERKERS :

A. P. : 1856

Bodson, P. J. (6) : 1854

Batteux, P. J. (5 bis) : 1855-1856

Braquaval, P. (7) : 1855

(1) *Revue*, II (1854) 3.

(2) Geboren te Ciney, 16.I.1824. Dr. Lett. en Wijsb. Leraar aan het college te Tienen, aan het atheneum te Bergen, aan het atheneum te Elsené. Werd studiefprefect van deze laatste instelling. Auteur van leerboeken voor het taalonderwijs.

(3) Dr. Lett. en Wijsb. Leraar poësis aan het college te Leuven.

(4) Homburg 29.I.1824 - Luik 9.VIII.1888. Dr. Lett. en Wijsb. Leraar geschiedenis aan het atheneum te Hasselt, daarna te Brugge. Later leraar aan een te Luik door de E. H. Bodson opgericht instituut dat voorbereidde op de universiteit. Historicus.

(5) Geboren te Lier, 17.IX.1827. Kand. Lett. en Wijsb. Leraar aan het gemeentelijk college te Leuven 1851-1858, directeur van het college te Bouillon 1858-1863, leraar retorica aan het atheneum te Namen, hoofdinspecteur lager onderwijs. Auteur van literaire studies en van talrijke leerboeken voor lager en middelbaar onderwijs.

(5 bis) Leraar aan het gemeentelijk college te Sint-Truiden.

(6) 1825-1865. Leraar aan de middelbare school te Virton. Co-auteur van enkele handboeken voor wiskunde.

(7) P. M. Braquaval-L'Olivier, geboren 1821. In de jaren '50 onderwijzeres te Warcoing, daarna directrice van een pensionaat te Luik. Letterkundige.

B. B. : 1854	Hubin (9) : 1855
C. : 1853	H. : 1853
Daufresne, A. (8) : 1856	Juste, Edouard : 1854
Dombrez, F. : 1853-1854	Loise, Ferdinand : 1853
E. : 1853	Marsigny, Agathon (10) : 1854-1856
E. A. J. D. : 1854	Roersch, L. (11) : 1855
Em. G. : 1853	Stappaerts, Louisa (12) : 1856
Fm. L. B. : 1853	T. D. : 1853
Gilles, D. (8 bis) : 1856	V. : 1854

IV, KARAKTERISERING

1. Doelstellingen

Initieel (13) geven de stichters en redacteurs te kennen dat zij verbeteringen in het onderwijs, die door de leraren worden gewenst, willen helpen doorvoeren, in dienst van de jeugd en van het land. Zij stellen die verbeteringen in het licht van de zgn. "méthode rationnelle" (14), methode die in het blad zal worden uiteengezet en verdedigd. Het tijdschrift zal verschillende terreinen bestrijken : taal- en letterkunde, geschiedenis, wiskunde en natuurwetenschappen. Afzonderlijk wordt vermeld dat Latijnse en Griekse auteurs zullen worden besproken.

Die aanvankelijk geformuleerde doelstellingen blijven voor de vier jaargangen gelden. Op sommige punten worden ze nader gepreciseerd (15). Het blijkt dat in hoofdzaak de verbetering van het middelbaar onderwijs wordt beoogd (16). Politieke aangelegenheden blijven daarbij uit het blad gebannen. De grootste ruimte zal het voorbehouden aan zgn. "morceaux pratiques", bijdragen over literatuur, taalkunde, geschiedenis, wiskunde e. a., die tegelijk opgevat worden als een toepassing van de principes van "l'enseignement rationnel". Voor het overige wil de periodiek ruime informatie bieden over onderwijs- en wetenschappelijke actualiteiten, ook op het organisatorische vlak. Meer concreet houdt dat in : publikatie van officiële stukken; bespreking van onder-

(8) 1818-1881. In 1856 luitenant, later majoor. Literator.

(8bis) Geboren 1836. Hoofdinspecteur middelbaar onderwijs.

(9) Regent te Geldenaken.

(10) 1812-1873. Studiefprefect van het atheneum te Bergen.

(11) Cfr. *infra*, 223.

(12) Echtgenote Ruelens, 1818-1884. Dichteres. Werd 1855 inspectrice van de meisjeskweekscholen, 1872 inspectrice van de naaiwerkplaatsen in de gemengde gemeentelijke scholen, 1879 gedelegeerde inspectrice in het 5de en 6de schooldistrict van Brabant. Zette zich in voor de organisatie van kindertuinen.

(13) In het voorwoord van jg. I wordt impliciet verwezen naar een prospectus van het tijdschrift; dit hebben wij niet teruggevonden. In een artikel van F. Degive, waarin hij het taalonderwijs volgens Pater Girard bespreekt, vindt men twee citaten uit dat prospectus : I (1853) 62 en 67.

(14) Cfr. *infra*, 197-198.

(15) Cfr. o. m. *Revue*, II (1854) 3-4; III (1855) 3-4; IV (1856) 3-4.

(16) Het blad constateert dat het lager onderwijs veel te wensen overlaat en een onvoldoende voorbereiding geeft op het middelbaar onderwijs. Dat zou kunnen verholpen worden door het programma hoofdzakelijk tot de moedertaal te beperken : *Revue*, IV (1856) 4. Zie ook het artikel van F. Degive over het moedertaalonderwijs volgens Girard (I, 1853) en dat van F. Chasseur, 'Causes de l'affaiblissement des études moyennes' (III, 1855).

wijssituaties in het buitenland; berichtgeving over de werkzaamheden van de Koninklijke Academie; discussie over filologische aangelegenheden; opname van een bibliografie en van recensies.

Bij de aanvang van jg. II worden ook uiteenzettingen van bekende pedagogische theorieën in het vooruitzicht gesteld (17). Deze doelstelling blijft nadien echter niet gehandhaafd.

2. Uitwerking

Van bij de aanvang bevat het tijdschrift vrij uitvoerige artikelen, die als vervolg-bijdragen in verschillende nummers worden gepubliceerd. Daarnaast komen ook kortere mededelingen voor.

Alleen van de eerste jaargang wordt een aanzienlijk gedeelte aan het uiteenzetten van "la méthode rationnelle" gewijd. Deze methode is het aangegeven middel om routine en geheugenwerk uit de school te bannen. Het gaat om een toepassing, in het middelbaar onderwijs, van ideeën van de Leuvense hoogleraar en classicus François Baguet (18), waarbij Jacotot (19) en Montaigne inspirerend werkten. Uitgangspunt is de opvatting dat, van de drie aangeboren menselijke vermogens : geheugen, intelligentie en wil, het eerste een dienende functie heeft, terwijl vooral de laatste twee door het onderwijs tot ontwikkeling moeten worden gebracht. Het onderwijs heeft niet tot doel van de leerling een geleerde te maken, maar wel hem in staat te stellen dat eventueel te worden. Dat vereist de cultivering van de wil en het aanscherpen van de intelligentie. Eensdeels vloeit daaruit voort de noodzaak van een actief onderwijs (20), anderdeels die van een programma dat het oude adagium "non multa sed multum" waar weet te maken. Liever iets grondig kennen dan een samenraapsel van oppervlakkige weetjes. Voor de studie van de literatuur betekent dat : inzicht verwerven in een tekst, i. p. v. veel teksten te lezen; de grammatica inzichtelijk opbouwen vanuit de studie van de auteurs, veeleer dan een mechanisch inoefenen. In het algemeen moet de studie van literatuur of wetenschap in het teken staan van wat "l'unité" wordt genoemd, d. w. z. het samengaan van doel en middelen (21). Bij analyses mag de synthese nooit

(17) *Revue*, II (1854) 4.

(18) Nijvel 1801-Leuven 1867.

(19) Baguet volgde te Leuven de colleges van Jacotot, wiens opvattingen hij overnam, mits ze enigszins los te maken uit het controversiële filosofische en psychologische systeem waarin Jacotot ze had geplaatst.

(20) De wil schijnt de andere twee vermogens a. h. w. te bevelen. Wordt hij niet wakker gehouden, dan blijven in het onderwijs alle werkzaamheden steriel. De opvoeding van de wil is overigens van het grootste belang voor de toekomst van de leerling, voor zijn verdere leven. Een leerkracht dient daarom in de eerste plaats de wil van zijn leerling te stuwen. Hij zal zich dus van diens actieve medewerking verzekeren : deze is bestendig vereist. Daarom moet de socratische methode (twijfel, vraagstelling) worden gebruikt. De leerlingen dienen zelf te vinden, te verantwoorden en uit te drukken. "L'instruction ne se donne pas, mais se prend".

(21) Het doel moet steeds klaar worden geformuleerd en daarna dienen, in functie daarvan, de middelen om het te bereiken te worden bekeken. Op het terrein van de literatuurstudie betekent zulks, dat men zich eerst afvraagt wat de auteur wil zeggen, vervolgens hoe en waarom hij het zegt, tenslotte of zijn uitdrukkingsmiddelen naar het doel convergeren. "Quand nous disons unité, nous entendons par là, quel que soit l'objet qui occupe l'attention, une recherche incessante du but, des moyens propres à l'atteindre, et enfin de la manière dont ces moyens s'harmonisent entre eux" : *Revue*, III (1855) 3.

uit het oog worden verloren. Steunend op dat eenheidsprincipe, kan de methode universeel worden toegepast, in alle vakken en op alle leeftijden. In het tijdschrift zelf betreft de concrete uitwerking echter alleen literaire studies.

Al worden in jg. II-IV de beginselen van "l'enseignement rationnel" wel gehandhaafd, toch bevatten ze nog slechts sporadisch een theoretische bijdrage daaromtrent (22). De redactie wilde haar ideeën niet als de alleen zaligmakende opdringen (23). Zij koos overigens de weg van de voorbeelden. De zgn. "morceaux pratiques" hebben dan ook het overwicht. Het gaat vooral om besprekingen van literaire teksten, hetzij van Latijnse en (soms) Griekse, hetzij van Franse klassieke auteurs. Inzake geschiedenis bevat alleen de eerste jaargang een reeks vervolgartikelen. Over wiskunde vindt men daar één bijdrage, in de volgende telkens een viertal. Te vermelden valt, in de eerste jaargang, een vervolgartikel over het werk van Pater Girard. De redactie heeft het standpunt gehandhaafd dat de moedertaal, ook in de klassieke humaniora-afdeling, de voorrang moest krijgen.

Informatie over onderwijs- en andere actualiteiten vindt men in enkele vaste rubrieken en in occasionele stukken. Onder de titel "Actes officiels" worden, kort, allerlei officiële besluiten en reglementeringen aangegeven. Een "Bulletin bibliographique" geeft referenties van leerboeken en van wetenschappelijke werken over alle vakken die in het programma van het middelbaar onderwijs voorkomen. Geregeld worden mededelingen gedaan over de werkzaamheden van de Koninklijke Academie (24). Jaarlijks heeft ook de publikatie plaats van de vragen en de uitslagen van de algemene wedstrijden.

Buiten dat alles treft men, occasioneel, uitvoeriger artikelen aan over het probleem van de eenvormigheid van de handboeken in het middelbaar onderwijs; de invoering en nadien de afschaffing van de "grade d'élève universitaire"; filologische en archeologische wetenswaardigheden; de onderwijsorganisatie in Frankrijk en in Duitsland.

Voor de overgang van *Revue pédagogique* naar *Revue de l'instruction publique en Belgique* (25) werd een motief niet aangegeven.

(22) In dat verband is het ook typerend dat, van de 2de jg. af, de titel nog alleen *Revue pédagogique* luidt, waarbij "de l'enseignement rationnel" is weggefallen. De redacteuren zijn er uiteindelijk niet in geslaagd de steun te verwerven van hun inspirator, prof. Baguet; integendeel, in een lezing voor de Academie distantieerde die zich van de agressieve toon van het tijdschrift.

(23) *Revue*, III (1855) 4.

(24) In jg. I waren de mededelingen over de Academie nogal uitgebreid, wat in verband moet worden gebracht met het feit dat de Academie in 1853 een onderscheiding verleende aan een studie van Degive over de hervorming van het humaniora-onderwijs. In de volgende jaargangen is heel wat minder belangstelling tot uiting gekomen, hoewel het optreden van Baguet als lid van de Academie de aandacht is blijven trekken.

(25) Cfr. *infra*, 222-236.

LE MONITEUR DE L'ENSEIGNEMENT COMMERCIAL

1854-?

- I. Niet één nummer werd teruggevonden (1).
- II. a. ONDERTITEL :
1854 (2de nummer) : Tenue de livres - Opérations en marchandises - Commission - Banque - Armements - Législation.
Eind 1855 : Tenue des livres - Opérations en marchandises - Commission - Banque - Armements - Système universel du jaugeage des navires, applicable à tous les genres de construction - Législation.
- d. PRIJS : 4 fr per jaar via post of boekhandel; te Leuven 3 fr per jaar.
- e. FORMAAT : in 4°.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 4.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :
1854 : rue des Chevaliers 52², Louvain.
- III. a. BEGINDATUM : vermoedelijk juli 1854.
- e. DRUKKER : Vanlinthout et Cie.
- g. REDACTIE : Wauters-Bourlard, 52, rue des Chevaliers.

IV. KARAKTERISERING

Naar verluidt (2) richtte het tijdschrift zich tot athenea, colleges, middelbare scholen, private instellingen en al wie zich met de handel inliet. Vermoedelijk was het de bedoeling, het handelsonderwijs te bevorderen.

Uit het tweede nummer (3) valt af te leiden dat het blad zich tot handelsinstellingen wendde opdat ze vragen zouden beantwoorden die het tijdschrift publiceerde. Datzelfde nummer bevat het begin van een glossarium van scheepstermen.

(1) Wat hier volgt steunt op : A. BERREWAERTS, *Recherches sur la presse périodique louvaniste* (Leuven, 1898) 39; *Journal de l'imprimerie et de la librairie en Belgique*, I, 1 (1854) 17, en III, 1 (1856) 15.

(2) BERREWAERTS, *o. c.*, 39.

(3) Gedeeltelijk weergegeven *ibid.*

L'ORPHEE DES ECOLES PRIMAIRES ET DES MAISONS D'EDUCATION

1854

- I. BEWAARPLAATS : Niet één exemplaar werd teruggevonden (1).
- II. d. PRIJS : 0,35 fr per aflevering.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 24.
g. PERIODICITEIT : vermoedelijk tweemaandelijks.
- III. a. BEGINDATUM : 1854.
d en f. UITGEVERS, BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : de gebroeders Evariste en Robert Van Maldeghem (2), faubourg de Namur, rue du Tir, 52, Bruxelles.
- IV. KARAKTERISERING
Men kan onderstellen dat de publikatie de bedoeling had het zangonderwijs in de scholen te bevorderen.

L'ABEILLE

1855-1891

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 473 B) : I (1855-1856)-XXXVI (1890-1891). KB (II, 74136) : I-XXXVI. UBG (118 H 3) : I-XXXVI, behoudens : X, 3 (1864)-XI, 2 (1865); XI, 12 (1866); XIV, 1-6, 8-12 (1868-1869); XXIX, 11 (1884). UBL (Z 1219) : I; III, 9 (1857); IV, 4 (1858); VI, 11 (1861); VII, 2 (1861); IX, 5 (1863); XII (1866-1867); XIV, 8-9 (1868); XVII, 5 (1871); XIX (1873-1874); XXIII, 5 (1877); XXV, 11 (1880); XXVI (1880-1881)-XXXIV (1888-1889); XXXV-XXXVI, 3-5 (1890). UBLu (P. 9707 B) : I-XXXVI.
- II. a. ONDERTITEL :
Maart 1855 (I, 1) - februari 1860 (V, 12) : Revue pédagogique pour l'en-

(1) Wat volgt steunt op het *Journal de l'imprimerie et de la librairie en Belgique*, I (1854) 72, en op de *Bibliographie de la Belgique, ou catalogue général des livres belges, publié par la librairie allemande et étrangère de C. Muquardt*, (1854) 104.

(2) Evariste : Dentergem 1808 - Elsene 1875. Leerling van Robert, componist en musicoloog. Mede-uitgever van *Caecilia*, een maandblad voor religieuze muziek.
Robert Julien : Dentergem 1810 - Elsene 1893. Leerling van Fétis, Prijs van Rome 1838, organist te Brussel, publicist, componist en musicoloog. Stichter (1844) en directeur van *Caecilia*. Begon in 1865 de publikatie van composities van oude Nederlandse meesters. Beide gebroeders waren ook betrokken bij de stichting en de werkzaamheden van het Vlaamsch-Duitsch zangverbond (1845-1847).

seignement primaire, publiée avec la collaboration de plusieurs hommes d'école, par Th. Braun, professeur de pédagogie et de méthodologie à l'école normale de l'Etat, à Nivelles.

Maart 1860 (VI, 1) - februari 1875 (XX, 12) : Revue pédagogique pour l'enseignement primaire et l'enseignement moyen du degré inférieur publiée avec la collaboration de plusieurs hommes d'école, par Th. Braun, professeur de pédagogie et de méthodologie à l'école normale de l'Etat, à Nivelles.

Maart 1875 (XXI, 1) - februari 1877 (XXII, 12) : Revue pédagogique pour l'enseignement primaire et l'enseignement moyen du degré inférieur publiée avec la collaboration de plusieurs hommes d'école, par Th. Braun, inspecteur des écoles normales.

Maart 1877 (XXIII, 1) - februari 1881 (XXVI, 12) : Revue pédagogique pour l'enseignement primaire et l'enseignement moyen du degré inférieur publiée avec la collaboration de plusieurs hommes d'école.

Maart 1881 (XXVII, 1) - februari 1883 (XXVIII, 12) : Revue pédagogique pour l'enseignement primaire et l'enseignement moyen du degré inférieur publiée avec la collaboration de plusieurs hommes d'école, par Th. Braun, inspecteur des écoles normales de l'Etat.

Maart 1883 (XXIX, 1) - april 1885 (XXXI, 2) : Revue pédagogique pour l'enseignement primaire et l'enseignement moyen du degré inférieur.

Mei 1885 (XXXI, 3) - februari 1891 (XXXVI, 12) : Revue pédagogique pour l'enseignement primaire et l'enseignement moyen du degré inférieur, publiée avec la collaboration de plusieurs hommes d'école, par Th. Braun, inspecteur des écoles et des sections normales de Belgique.

d. PRIJS :

Februari 1859 (IV, 12) : 6 fr per jaar (1).

Maart 1865 (XI, 1) - februari 1871 (XVI, 12) : voor België 6 fr per jaar; voor het buitenland 8 fr per jaar (2).

April 1882 (XXVIII, 2) - februari 1891 (XXXVI, 12) : voor België 6 fr per jaar; voor het buitenland 7 fr per jaar.

e. FORMAAT : 16,5 x 9.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend tussen 42 en 64.

g. PERIODICITEIT : maandelijks (3).

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Bij de aanvang werden de verwachtingen onmiddellijk overtroffen; na de eerste jaargang heette de toekomst van het blad verzekerd te zijn (4). Het drong al spoedig ook in het buitenland door (5). De verspreiding in België werd door burgerlijke en geestelijke schoolinspecteurs in de hand gewerkt (6).

(1) *L'Abeille*, IV, 12 (1859) 540.

(2) Voor de periode 1871-1882 hebben we geen prijs vermeld gevonden; de kaften werden in de geraadpleegde collectie niet mee ingebonden.

(3) In februari 1890 gaf de hoofdredacteur het voornemen te kennen tot een halfmaandelijke periodiciteit over te gaan : *L'Abeille*, XXXV, 12 (1890) 484; dat werd nochtans niet uitgevoerd.

(4) *L'Abeille*, I (1855-1856) 93, 529; II (1856-1857) 1.

(5) *Id.*, IV (1858-1859) 539.

(6) *Id.*, IX (1863-1864) 487.

In 1873 werd het blad op 1500 exemplaren getrokken, terwijl het aantal lezers op 5 à 6000 werd geraamd (7). Ondanks een "cercle restreint" van abonnees verheugde het blad zich, in 1876, over een "prospérité sans précédent dans la presse pédagogique" (8). Bij het staken van de uitgave stip-te Braun aan, dat de periodiek abonnees telde in alle werelddelen en dat ze nog steeds op eigen kracht kon leven (9).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

April 1870 (XVI, 2) - februari 1871 (XVI, 12) : Rue de Mons, Nivelles.

Januari 1878 (XXIII, 11) - februari 1879 (XXIV, 12) : Rue Ducale, 69, Bruxelles.

Maart 1879 (XXV, 1) - februari 1880 (XXV, 12) : Rue Marie-Thérèse, 21, Bruxelles (10).

Maart 1880 (XXVI, 1) - februari 1881 (XXVI, 12) : Rue Royale, 102, Bruxelles.

Maart 1881 (XXVII, 1) - september/oktober 1890 (XXXVI, 7-8) : Rue des Deux-Eglises, 57, Bruxelles.

November 1890 (XXXVI, 9) - februari 1891 (XXXVI, 12) : Rue des Deux-Eglises, 71, Bruxelles.

III. a. BEGINDATUM : maart 1855.

EINDDATUM : februari 1891.

b. STICHTER : Thomas Braun (11).

d. UITGEVER :

Maart 1855 (I, 1) - februari 1859 (IV, 12) : F. Parent, Montagne de Sion, 17, Bruxelles.

Maart 1859 (V, 1) - februari 1878 (XXIII, 12) : Ve Parent & Fils, Montagne de Sion, 17, Bruxelles.

e. DRUKKER :

Maart 1855 (I, 1) - februari 1859 (IV, 12) : F. Parent, Montagne de Sion, 17, Bruxelles.

Maart 1859 (V, 1) - februari 1878 (XXIII, 12) : Ve Parent & Fils, Montagne de Sion, 17, Bruxelles.

Maart 1878 (XXIV, 1) - februari 1879 (XXIV, 12) : Lhoest et Coppens, rue de la Madeleine, 26, Bruxelles.

(7) *Id.*, XIX, 1 (1873) achterkaft : "Elle est tirée mensuellement à 1500 exemplaires, et l'on peut affirmer que le nombre de ses lecteurs n'est pas inférieur à cinq ou six mille. Cette différence entre le nombre de ses abonnés et ses lecteurs s'explique par cette circonstance que chaque bibliothèque cantonale des instituteurs primaires reçoit deux exemplaires du journal, par ordre et pour le compte du gouvernement, et que ces deux exemplaires, passant de main en main, sont lus par le plus grand nombre des instituteurs du même ressort".

(8) *Id.*, XXII (1876-1877) 5.

(9) *Id.*, XXXVI (1890-1891) 485-486.

(10) Voor de jaren 1879-1881 geven het kaft en de binnenflap een verschillend adres op. We hielden slechts rekening met de vermelding op de binnenflap.

(11) Commern (Rijnland) 8 november 1814 - Brussel 7 mei 1906. Studeerde aan de kweek-school te Brühl en werd daarna onderwijzer te Keulen. In 1845 aanvaardde hij het ambt van leraar pedagogiek aan de rijkskweekschool te Nijvel. In 1875 werd hij benoemd tot inspecteur over het normaalonderwijs. In 1889 gepensioneerd. Zijn pedagogisch-didactische werken waren in België toonaangevend.

Maart 1879 (XXV, 1)-februari 1880 (XXV, 12) : Imp. et lith. de l'Economie financière, rue de la Madeleine, 26, Bruxelles.

Maart 1880 (XXVI, 1)-februari 1883 (XXVIII, 12) : H. Vanbiesem & A. Fonteyn, rue Neuve, 6, Louvain.

Maart 1883 (XXIX, 1)-februari 1891 (XXXVI, 12) : H. Vanbiesem, rue Neuve, 6, Louvain.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

1855-1875 (12) : Th. Braun.

1875 (?) -1878 (13) : Alexandre Braun (14).

1881-1891 : Th. Braun.

g. REDACTIE : J. J. Florimont Parent (15) verleende assistentie (16).

h. MEDEWERKERS :

De namen voorafgegaan door een * werden niet onder een artikel aangetroffen, maar komen voor in een lijst van medewerkers, gepubliceerd in *L'Abeille*, XXVII (1881) 1.

Aerts, Felix (17) : 1865, 1867-1868, Armand : 1855

1870-1882

Arnault : 1875-1878, 1880, 1882

Anthoine, E. : 1890

Arnim : 1871

(12) In *L'Abeille*, XXI, 1 (maart 1875) 5-6, deelde Th. Braun mee wat volgt :

"Grâce à Dieu, *L'Abeille* vient d'atteindre un âge qui, en éloignant bien des inquiétudes, en ajoutant sensiblement à ses forces, nous permettra ainsi qu'aux anciens rédacteurs sous la tutelle de qui elle a grandi, de l'abandonner davantage à elle-même et aux éléments plus jeunes, nouvellement groupés autour de ses fondateurs. Loin de nous la pensée de nous séparer entièrement d'une oeuvre à laquelle nous avons tout voué : nos travaux, nos lectures, nos relations, toute notre activité professorale. Mais un jour arrive où l'enfant qu'on a élevé sous son toit et longtemps gardé à son foyer, échappe à notre autorité absolue, pris d'un irrésistible besoin d'indépendance. Les circonstances nous avertissent que cette heure vient de sonner pour cette Revue, et qu'avec l'âge de son émancipation, doit commencer aussi pour elle une vie plus libre, où notre responsabilité sera moins directement engagée, qui s'ouvrira peut-être à d'autres courants, mais ne laissera pas toutefois de rester fidèle à l'esprit et aux principes qui l'ont dirigée jusqu'ici. Elle changera d'avis et de place, sans pour cela changer elle-même, élargissant seulement le cercle de ses études et de ses observations, accordant aux questions d'actualité un intérêt plus prononcé, plus attentive encore que par le passé aux progrès sages, aux réformes utiles, à tout ce qui se dira ou se publiera à l'étranger dans l'ordre pédagogique. La voie est toute tracée, et si notre concours est désormais superflu pour y faire avancer *L'Abeille*, notre direction ne lui fera pas défaut pour l'y maintenir, non plus que l'expérience, la sollicitude et la tendre affection de tous ceux qui ont veillé jusqu'ici sur ses jeunes années". Men merke daarbij op dat Brauns naam in 1875-1877 in de ondertitel bleef staan en dat bijdragen van zijn hand tot in het laatstgenoemde jaar voorkwamen.

(13) *L'Abeille*, XXIII, 10 (december 1878) 433, signaleert wat volgt : "Monsieur Alexandre Braun qui avait pris depuis quelques années une part importante à la rédaction de *L'Abeille* se voit, par suite de circonstances indépendantes de sa volonté, dans la nécessité de remettre en d'autres mains la direction de la Revue".

(14) Nijvel 7.VI.1847-Brussel 30.III. of 2.IV.1935, Zoon van Thomas. Advocaat bij het Hof van Beroep te Brussel. Werd nooit uitdrukkelijk als hoofdredacteur genoemd; in de jaren 1875-1878 was het grootste deel van de hoofdartikelen echter van zijn hand.

(15) 1806-28.I.1859. Drukker en uitgever te Brussel, tevens diensthoofd in het ministerie van Financiën.

(16) Cfr. *L'Abeille*, V (1859-1860) 3-4.

(17) 1827-1888. Leraar aan de kweekschool te Nijvel.

- Aubert, J. (18) : 1883, 1891
 Autran, J. : 1860
 A. : 1855, 1862, 1866, 1880, 1882, 1884-1886
 A. B. : 1864
 A. Be. : 1870
 A. Br. (19) : 1862-1863, 1866-1867, 1871, 1874-1876, 1882
 A. B. R. : 1879
 A. C. : 1869, 1874-1877, 1882, 1884-1891
 A. C. H. : 1857-1858
 A. D. : 1877, 1882
 A. J. G. : 1862
 A. L. (= A. Lejeune) : 1878-1879, 1884, 1890-1891
 A. L. . . y : 1859-1860, 1863, 1865, 1872
 A. M. : 1867, 1879
 A. N. : 1859
 A. P. : 1882
 A. R. : 1862, 1869
 A. R. S. : 1877
 A. S. : 1862, 1865
 Aug. Br. Léon L. B. : 1879
 A. W. : 1889
 Ballon, J. : 1882
 Bascour, J. (20) : 1884-1889
 Bastien (21) : 1855
 Baudenelle, P. J. (22) : 1883
 Baudour, H. : 1864-1865
 * Baugniet (23)
 Beaujean, S. G. (24) : 1875
 Beek, Ch. : 1874
 Berton, C. (25) : 1875
 Betbeder : 1857
 Bodart, Alexandre : 1877-1879
 Boreux (26) : 1855
 Borlee : 1882
 Boscaven, H. (= H. Schuermans (27) : 1855-1865, 1871, 1874, 1877, 1889
 Boulaers, Théodore (28) : 1858
 Bounold, Bathild : 1858
 Bourgeois, Louise : 1876-1877
 Bousseleau, Georges : 1882
 Boutigny (29) : 1859
 Braquaval, Pauline, geb. L'Olivier : 1856-1857
 Braun, Aug. : 1856
 Brennet, P. : 1860
 Breyre, Camille (30) : 1867
 Bricon, Ed. : 1881
 Buisseret, A. (31) : 1855, 1857-1858
 Burat, E. : 1870, 1872
 B. : 1856, 1860-1861, 1865, 1867, 1869, 1872, 1885
 B. B. (= Boutigny) : 1857-1862, 1864-1865, 1867, 1869, 1871-1873, 1875
 B. H. : 1866
 B. . . n : 1864
 B. T. : 1859
 Camauer, G. (32) 1858
 Cardols of Cardoels (33) : 1878, 1881
 Chalon, Jean (34) : 1880-1885

- (18) Leraar aan de kweekschool te Bergen.
 (19) Waarschijnlijk Alexandre Braun.
 (20) Leraar aan de kweekschool te Nijvel.
 (21) Onderwijzer.
 (22) Geboren 1852. Leraar gymnastiek aan het atheneum, de middelbare school en de kweekschool te Verviers. Lid van turnverenigingen aldaar en te Antwerpen. Auteur van verschillende handleidingen voor lichamelijke opvoeding.
 (23) Leraar.
 (24) Geboren 1837. Hoofdonderwijzer te Pepingen en te Borgloon.
 (25) Geboren 1839. Regent aan de middelbare school te Pâturages.
 (26) Onderwijzer te Bertrix.
 (27) 1825-1905. Magistraat, juridisch raadgever, archeoloog, dichter.
 (28) 1806-1871. Priester; leraar aan de kweekschool te Nijvel.
 (29) Boutigny ondertekent zijn artikels ook met B. B.
 (30) Geboren 1846. Regent aan de middelbare school te Luik.
 (31) 1831-1864. Oud-leerling van de kweekschool te Nijvel, onderwijzer aan de middelbare school te Namen.
 (32) 1821-1884. Organist en toondichter, leraar te Hoei.
 (33) Leraar aan de kweekschool te Verviers.
 (34) 1846-1921. Leraar aan het atheneum en de kweekschool te Namen.

- Choisis, G. : 1881
 Chor, J. (35) : 1862-1863, 1870-1871, 1874-1890
 Clavareau, Auguste : 1861
 Clesse, Antoine (36) : 1877
 Cogniaux, Alfred (37) : 1882, 1884, 1887
 Colinge, J. (38) : 1863, 1869-1872
 Collard, François : 1867, 1877
 Cornette, Arthur (39) : 1885
 Coune, Jean (40) : 1862
 Coune, Leon (41) : 1862-1863
 Cromelin, P. : 1876
 C. : 1856-1863, 1871, 1873, 1884, 1886, 1888
 C. B. : 1860, 1873-1874
 C. D. : 1856
 C. D. S. : 1889
 C. F. A. : 1857
 Ch. B. D. : 1883
 C. L. : 1879
 C. W. : 1885, 1890
 Dambois, W. : 1881
 Daras, Paul : 1858-1860, 1866
 Dardenne, E. J. (42) : 1870-1871, 1873-1877, 1879-1880, 1882
 Dardenne, Em. : 1879
 Dardenne, T. : 1871
 Dassen, Christian (= A. Rastoul de Mongeot)(43) : 1860-1865, 1867
 Daufresne de la Chevalerie, Aug. (44) : 1855-1856, 1858-1859
 * Dauge (E) (45)
 De Backer, Th. (46) : 1867
 Debauche, N. : 1890
 De Beauchesne, A. : 1857
 De Bourran, E. : 1856
 Decaisne, E. : 1870
 Defontaine-Coppée (Mw) (47) : 1858-1860
 De Gerès, J. : 1884
 De Geynst, Ed. (48) : 1882
 De Graef, C. : 1877
 De Grammont : 1887
 De Hoon, Jules (42) : 1890
 De la Noue, Gustave : 1856
 De Laprade, Victor : 1878, 1885, 1888-1889
 De la Renaudière : 1857
 Delarge, Jean (50) : 1869-1871, 1873
 Delgoffe, Julie : 1884
 Delhaize, L. : 1856
 De Loy, Aimé : 1855
 Delsenceric, Ernest : 1880
 Delvaux, Th. : 1862
 Demeuse : 1863

- (35) Directeur van de middelbare school te Tongeren.
 (36) 1816-1889. Letterkundige, volksdichter.
 (37) 1841-1916. Conservator van de Kruidtuin te Brussel. Leraar aan de kweekscholen te Verviers en te Geldenaken. Reeds vermeld als medewerker in *L'Abeille*, XXVII (1881) 1.
 (38) Geboren 1832. Onderwijzer te Bouillon, daarna leraar aan de middelbare school te Gosselies. Auteur van enkele leerboeken.
 (39) 1852-1907. Leraar aan de kweekscholen te Antwerpen en te Hoboken.
 (40) Was nog medewerker in 1871 : *L'Abeille*, XVII (1871) 567.
 (41) 1846-1871. Leraar aan het atheneum te Antwerpen.
 (42) Geboren 1839. Leraar aan de middelbare school te Andenne. Ondertekent ook met E. J. D.
 (43) 1800-1873. Drukker en leraar te Avignon.
 (44) 1818-1881. Majoor.
 (45) Geboren 1858. Advocaat, leraar aan de kweekschool te Gent.
 (46) 1839-1872. Onderwijzer aan de gemeentelijke scholen te Gent, leraar aan de middelbare school aldaar.
 (47) 1806-1882. Letterkundige.
 (48) 1844-1923. Leraar te Mechelen, te Couvin en te Hoi, 1879-1882 directeur van de kweekschool te Lier, daarna te Brugge en te Gent. Reeds vermeld als medewerker in *L'Abeille*, XXVII (1881) 1.
 (49) Onderwijzer te Gent.
 (50) 1829-1885. Gemeentelijk onderwijzer te Luik, dichter.

* Demoor, Désiré (51)	D. E. J. ; 1869
De Pressensé, Mme : 1886	D. G. : 1875-1876
De Rycker, L. (52) : 1855, 1866, 1869, 1876-1877	D. H. : 1888
Desbordes-Valmore, Mme : 1861	D. M. : 1864
Descamps, L. : 1884	D. R. : 1867, 1873-1874
Des Fagnes, L. : 1871-1872	Ector, L. : 1886
Des Houx, Henri : 1890	Emor, L. : 1888
Desmet, A. : 1878	Enfalric, Pierre : 1855
* Destexhe, Alfred	E. : 1860, 1890
De Villefranche, J. M. : 1879	E. B. (= E. Burat) : 1869-1870, 1873, 1879-1880
De Vogel, Victor (53) : 1885	E. D. : 1859, 1861-1862, 1864-1867, 1871, 1876
Devolder, F. : 1867	E. D. G. : 1864-1865
De Vos, A. (54) : 1859-1860, 1863-1866, 1871	E. E. : 1890
Docx, Guillaume (55) : 1870, 1875	E. . . E. : 1855
Dolimont, A. (56) : 1855	E. J. : 1864, 1883-1884, 1886
D'Ollendon, E. : 1878	E. J. D. (= E. J. Dardenne) : 1870
Donau, Paul (= Louis Genonceaux) : 1874	E. K. (= A. Snoeck) : 1857-1858
* Driesen, Arnould (57)	E. L. (= E. Lefebvre) : 1862-1863, 1868-1869
Ducoffre, A. : 1869	E. P. : 1855, 1860, 1882
Duez, A. : 1875	E. R. : 1873
Du Fief, J. (58) : 1876	E. S. : 1856
* Dujacquier, Jean Joseph (59)	E. V. : 1882-1883, 1886
Duquesne, E. L. (60) : 1875	E. V. D. M. : 1882
D. : 1859, 1862-1863, 1866-1867, 1869, 1871, 1873-1881, 1883, 1885-1888	Féron, Alphonse (61) : 1878
D. C. : 1873-1874	Fosséprez, A. (61 bis) : 1877
D. D. : 1860	Fournier, Eug. : 1882
D. E. : 1886	Francolin, G. : 1874
	Fredericq, Paul (62) : 1876
	F. : 1861, 1869-1871, 1874-1875

(51) 1851-1923. Leraar aan de kweekschool te Doornik en aan het atheneum te Brussel.

(52) 1824-1885. Regent aan de middelbare school en aan de kweekschool te Gent. Nog vermeld als medewerker in XXVII (1881) 1.

(53) 1864-1958. Directeur van de gemeenteschool te Sint-Gillis; later directeur-generaal van de stedelijke scholen te Brussel.

(54) Regent aan de middelbare school te Aarschot, daarna te Namen.

(55) Cfr. *infra*, 354-355 en 559.

(56) Preceptor te Keulen.

(57) Geboren 1828. Leraar aan de landbouwschool te Vilvoorde en aan het atheneum te Brussel.

(58) 1829-1908. Achtereenvolgens leraar aan het atheneum te Hasselt, te Antwerpen en te Brussel.

(59) 1818-1874. Directeur van de kweekschool te Nijvel.

(60) Regent aan de middelbare school te Houdeng.

(61) Geboren 1841. Gemeentelijk onderwijzer te Silenrieux, publiceerde handboeken voor het rekenonderwijs.

(61 bis) Leraar te Nijvel, inspecteur lichamelijke opvoeding.

(62) 1850-1920. Leraar aan het atheneum te Aarlen 1872-1875, aan het atheneum te Gent sedert 1875; werd in 1879 hoogleraar te Luik en in 1883 te Gent. Historicus.

- F. -A. M. : 1861-1862
 F. C. : 1861-1862
 F. D. V. : 1866-1867
 F. F. G. : 1869
 F. G. : 1873
 F. H. : 1888
 F. J. : 1891
 F. J. N. : 1855
 F. L. : 1889
 F. M. : 1869, 1890
 Fr. C. : 1856-1857, 1859
 F. S. : 1891
 F. V. : 1880
 Gasc : 1858
 Gaston de F. : 1861
 Genonceaux, L. (63) : 1872-1873, 1875-1878, 1881
 * Genonceaux (64)
 George, Max. : 1865-1867
 Germain, A. J. : 1855-1856, 1867
 * Gheury (65)
 Ghinijonet, Fortuné (66) : 1864
 Gielen, Jos (67) : 1880-1881, 1883-1884, 1886-1888
 Gilmet, Adolphe (68) : 1876-1877, 1879-1880
 Godefrin (69) : 1855
 Godefroid, V. : 1887
 Godimus, Zephir (70)
 Goeyury, Th. (71) : 1864, 1866
 * Goffart (72)
 Goossens, Ch. (73) : 1865
 Gordon, Angélique : 1857
 * Gouder de Beauregard, Ad. (74)
 Gozlan, Léon : 1857
 Graide, L. : 1877
 Gricourt : 1859
 G. : 1855, 1863, 1865, 1867, 1869-1871, 1873, 1889
 G., Dr. : 1882
 G. B. : 1885
 G. C. : 1883-1887
 G. K. : 1872
 G. T. : 1891
 G.-u- : 1861
 G. W. : 1886
 * Harroy (75)
 Hemmer, N. L. : 1888
 Hermanne, J. : 1888, 1890
 Herson, D. J. : 1876
 Hirsche, K. (76) : 1873-1874
 Hofmann, Christian (77) : 1855-1856
 Horst, F. : 1886-1887
 * Houvenaghel (78)
 H. : 1860-1889
 H. A. N. : 1858, 1861
 H. B. : 1861-1862
 H. G. : 1867
 H. P. : 1871
 H. S. : 1864, 1866
 H. T. : 1859, 1889-1890

- (63) 1838-1890. Leraar aan de kweekscholen te Brugge en te Lier, directeur van de kweekschool te Brugge, directeur van het landbouwinstituut te Gembloux.
 (64) Regent aan de middelbare school te Waver.
 (65) Directeur van de kweekschool te Bergen.
 (66) 1821-1866. Leraar aan de middelbare school te Hoei en aan het atheneum te Doornik; provinciaal inspecteur over het lager onderwijs in Luik.
 (67) Leraar aan de kweekschool te Hasselt.
 (68) Geboren 1833. Onderwijzer aan de oefenschool te Nijvel; inspecteur lager onderwijs te Doornik.
 (69) Onderwijzer te Sombreffe.
 (70) 1834-1871. Leraar aan het college te Namen en aan de middelbare school te Brussel. Hoogleraar aan de universiteit te Brussel. Medewerker volgens *L'Abeille*, XVI (1872) 526.
 (71) Regent te Péruwelz.
 (72) Leraar aan de kweekschool te Nijvel.
 (73) Dr. in de Letteren en Wijsbegeerte, leraar Franse letterkunde aan het Engels college te Lissabon, lid van het pedagogisch instituut te Milaan en van de "Société centrale des instituteurs belges".
 (74) Leraar aan de kweekschool te Gent en aan het atheneum te Antwerpen.
 (75) Directeur van de kweekschool te Verviers.
 (76) Duits correspondent.
 (77) 1803-1864. Leraar aan de kweekschool te Nijvel.
 (78) Leraar aan de kweekschool te Brugge.

- H. V. : 1857
 Ignotus : 1877
 I. B. : 1865-1867
 Jacquemin, F. : 1867-1868
 Jaquet, F. (79) : 1855-1857, 1859
 Jonnart, J. (80) : 1890
 Jopken, E. (81) : 1882-1883
 J. : 1877
 J. A. : 1865, 1883-1891
 J. A. M. : 1862
 J. B. : 1864-1865, 1881, 1886, 1889, 1891
 J. B. R. : 1878
 J. C. : 1860, 1863, 1890
 J. Ch. : 1862
 J. C. Y. : 1880, 1884-1887
 J. D. : 1855
 J. D. J. : 1855-1856, 1858-1859, 1863, 1865
 J. D. X. : 1858
 J. E. B. : 1888-1890
 J. G. : 1889
 J. G. S. : 1866
 J. H. : 1887-1888, 1890
 J. J. G. : 1877
 J. K. : 1885
 J. L. : 1856, 1874
 J. M. C. : 1882
 J. N. : 1865, 1869-1870, 1878
 J. R. : 1873
 J. S. : 1860-1863, 1869
 J. V. d. L. : 1873-1875, 1877
 * Keersmaekers (82)
 Kefer, J. : 1876
- * Kemna (83)
 Kerner, Justin : 1855
 Khorène, Stéfané (84) : 1881
 K. : 1856, 1865
 Lab, F. (85) : 1855
 Laduron, F. (86) : 1855
 Lafont, Th. : 1858
 Lambotte, J. J. : 1855
 Lanoy, C. J. (87) : 1889-1891
 Laprade, Victor : 1882
 Leboulle, J. (88) : 1855
 Lecomte, Alphonse (89) : 1878
 Lefebvre, E. (90) : 1855-1861, 1863-1865, 1867
 Leguèbe, F. J. : 1877
 Lejeune, A. : 1864, 1866, 1870, 1873
 Lemoine, C. : 1874
 Lemoyne, André : 1890
 Lenaerts, Henri (91) : 1864
 Leporck : 1881
 Leroy, Alphonse : 1878, 1880
 Le Roy, Françoise (92) : 1858-1859
 Levecq (93) : 1855
 Lindig : 1866-1867
 Linossier, Francis : 1861
 Loise, Ferdinand : 1882-1883
 Loise, Valérie : 1882-1884
 Loudun, Eugène : 1859
 Lusoart : 1857
 L. : 1861, 1866, 1870, 1877, 1881, 1886
 L., Dr. : 1855
 L. B. : 1880, 1885-1886, 1888-1889
 L. D. : 1890

(79) Onderwijzer te Petit-Fays.

(80) Duits correspondent.

(81) Geboren 1840. Directeur van de kweekschool te Virton en van het atheneum te Doornik. Ondertekent ook met E. J.

(82) Directeur van de kweekschool te Hasselt.

(83) Leraar aan de kweekschool te Antwerpen.

(84) Armeens correspondent.

(85) Onderwijzer te Fays-les-Veneurs.

(86) Geboren 1813. Directeur van de middelbare scholen te Beaumont en te Gosselies.

(87) Leraar aan de middelbare school te Fleurus.

(88) Onderwijzer te Neuville-en-Condroz.

(89) 1824-1881. Priester, inspecteur der colleges van het bisdom Doornik.

(90) Geboren 1831. Regent aan en directeur van de middelbare school te Gent.

(91) 1842-1870. Onderwijzer aan de middelbare school te Antwerpen.

(92) Geboren 1826. Hoofdonderwijzeres aan de kweekschool te Brussel.

(93) Gemeentelijk onderwijzer.

- L. D. R. : 1866, 1869-1870, 1872, 1874
 L. G. : 1870, 1874-1875, 1879
 L. H. : 1863
 L. J. N. : 1866, 1879
 L. L. : 1880
 L. M. : 1882, 1884
 L. N. : 1883, 1887, 1891
 L. Ph. : 1890
 L. P. T. : 1859
 L. R. : 1884, 1887-1888
 L. S. D. : 1886-1887
 L. T. : 1884-1885
 Mahieu, A. J. (94) : 1856, 1860-1861, 1863-1864, 1866, 1868
 Malfilatre : 1857
 Mallet, Georges (95) : 1882-1884
 Mansion, Paul (96) : 1871-1876, 1878-1879
 Manuel, Eugène : 1877
 Marchal, Elie (97) : 1876
 Marchal, J. : 1864
 Maricq, A. : 1855-1856
 Marlier, Alfred : 1890
 Marsigny, Agathon : 1857
 Mascart (98) : 1883
 Mathieu (99) : 1883
 Matton, C. F. : 1855-1856, 1858, 1865, 1876
 Maury : 1876
- * Mertens (100)
 Mesplon, Victor (101) : 1862-1867, 1869-1871, 1873-1876, 1879-1880
 Mestreit, L. : 1856
 Meunier, A. (102) : 1882
 Michelet, L. (103) : 1883, 1886-1890
 Michot, Jérémie : 1872
 Mignot, Eugène (103 bis) : 1886
 Mirguet, Victor (104) : 1877, 1879-1881
 Mirval, Paul : 1871
 Miry, Ch. (105) : 1875
 Mister, J. (106) : 1872, 1874-1875, 1879
 Monsieur, J. : 1877
 Mouzon, J. (107) : 1883
 M. : 1857, 1877, 1886, 1890
 M. A. : 1881-1882
 M. D. : 1883-1884, 1886-1887
 M. F. : 1879
 M. G. : 1870, 1885
 M. M. : 1889
 M. S. : 1881
 Narval, Louis : 1882-1891
 Naudet, A. : 1887
 N. : 1860, 1866, 1872, 1875, 1877, 1890
 N. B. : 1890
 N. d. L. : 1858-1860

- (94) Hoofdonderwijzer te Baugnies.
 (95) Geboren 1856. Leraar aan het atheneum te Hoi.
 (96) 1844-1919. Hoogleraar aan de universiteit te Gent.
 (97) 1839-1923, Leraar aan de landbouwschool te Vilvoorde en aan de kweekscholen te Brussel; conservator van de Kruidtuin te Brussel. Wordt nog in 1881 als medewerker vermeld : *L'Abeille*, XXVII (1881) 2.
 (98) Frans correspondent. Leraar aan het Lycée te Valenciennes.
 (99) Leraar aan de kweekschool te Geldenaken. Reeds in 1881 als medewerker vermeld : *L'Abeille*, XXVII (1881) 2.
 (100) Leraar aan het atheneum te Brussel.
 (101) Onderwijzer aan de middelbare school te Pâturages.
 (102) Hoofdonderwijzer te Lodelinsart.
 (103) Leraar aan de kweekschool te Brussel.
 (103 bis) Voorzitter van de "Cercle gymnastique de Bruxelles" vanaf 1873, voorzitter van de Belgische Turnbond.
 (104) 1847-1931. Onderwijzer, regent, leraar aan en directeur van de kweekschool te Bergen; leraar aan de kweekschool te Hoi, 1883 directeur.
 (105) Cfr. *infra*, 511.
 (106) 1832-1898. Leraar aan het college te Bouillon, aan het gemeentelijk college te Nijvel en aan het atheneum te Brugge; hoogleraar aan de universiteit te Gent. Gebruikte soms de schuilnaam "un abonné".
 (107) Geboren 1834. Regent aan de middelbare school te Leuven.

- N. D. S. : 1869
 N. F. : 1879
 Ortsval, A. (= A. Rastoul de Mon-
 geot) : 1859-1862
 Orville, M. E. : 1856
 O. R. : 1867
 O. T. : 1860-1861
 O. U. : 1890
 * Paternoster (108)
 Paula, S. : 1873
 Pequignot, Emile (109) : 1859-
 1860
 Pergameni, Herman (110) : 1871,
 1873, 1875
 Petry (111) : 1872, 1876
 Philippot (112) : 1855
 Piérard, Jules (113) : 1879-1881
 Pierron, E. : 1870
 * Poncin, Jean (114)
 Pontosaen, Alban : 1863
 Pora, L. : 1860
 Postular (115) : 1855
 Pottevyñ, Gabrielle : 1884
 Prignon, P. J. (116) : 1880-1881
 P. : 1861, 1867
 P. D. : 1874-1875
 Ph. W. : 1880-1881
 P. L. : 1857, 1860
 P. M. : 1869, 1876, 1884, 1886
 P. R. : 1890
 Rantenoise, Louis : 1885
 Rapet, J. J. : 1858
 Ratisbonne : 1877, 1879, 1882, 1888
 Remy : 1879
 Reuther : 1856
 Richard, Dr. : 1859
 Rimbaut, Th. (117) : 1859
 Rita, V. : 1888
 Rodenbach, Alexandre (118) : 1864
 Ronvaux, Louis (119) : 1880-1881
 Rosy, J. B. (120) : 1885
 Royer, Charles : 1889
 Ruf, T. : 1874
 Rysheuvelds, S. : 1889
 R. : 1855-1860, 1865, 1869, 1872,
 1874, 1877, 1885-1886, 1889
 R. D. : 1872
 R. E. : 1864
 R. S. : 1873
 Salmon, C. A. : 1873
 Sanoc : 1880
 Scailquin, Optat (121) : 1861
 Schneider, M. (122) : 1879
 Schoentjens, H. (123) : 1885
 Schoonjans, F. (124) : 1879-1882
 Schreurs, N. : 1880
 Schrevens, Emile (125) : 1883
 Schuermans, H. : 1862-1865, 1872,
 1874
 Servais. L. J. (126) : 1855

- (108) Regent aan de middelbare school te Zinnik.
 (109) Geboren 1839. Gemeenteonderwijzer te Luik.
 (110) 1844-1913. Advocaat, hoogleraar aan de universiteit te Brussel.
 (111) Directeur van de kweekschool te Bergen.
 (112) Onderwijzer te Incourt.
 (113) Onderwijzer aan de middelbare school te Brussel.
 (114) Geboren 1826. Leraar aan het atheneum en aan de kweekschool te Aarlen.
 (115) Onderwijzer te Geldenaken.
 (116) Regent aan de middelbare school te Perwez.
 (117) 1824-1867. Gemeentelijk onderwijzer te Marquain. Toneelschrijver.
 (118) 1786-1869. Volksvertegenwoordiger, promotor van blinden- en dovenonderwijs.
 (119) 1836-1911. Geneesheer, leraar aan de kweekschool te Bergen. Volksvertegenwoor-
 diger.
 (120) Geboren 1847. Leraar aan de kweekschool te Bergen.
 (121) 1842-1884. Advocaat, politicus.
 (122) Onderwijzer aan de kweekschool te Nijvel.
 (123) 1848-1921. Hoogleraar aan de universiteit te Gent.
 (124) Regent aan de gemeentelijke middelbare school te Brussel; in 1879 benoemd tot le-
 raar wiskunde en boekhouden aan de kweekschool te Lier.
 (125) 1835-1899. Geneesheer, leraar aan de kweekschool te Doornik.
 (126) Onderwijzer te Fallais.

Seybold : 1872
 Simonald, A. : 1857, 1859
 Sleafckx : 1873
 Snoeck, A. (127) : 1859
 Sosset, J. (128) : 1855-1864, 1867
 Soumet, Alex : 1861
 Sovet, D. : 1860
 Stals, R. : 1868-1869
 Stappaerts, Louisa (Mme Ruelens) : 1856, 1858-1859
 Stop : 1877
 Surdophile : 1886
 S. : 1856-1858, 1860, 1863, 1867, 1879
 S. A. : 1877
 S. B. : 1891
 Sch. : 1870, 1872
 S. D. : 1885
 S. Dir. : 1866
 S. et L. : 1864
 S. G. : 1858
 Sp. : 1868
 S. R. : 1888
 Taiclet, J. : 1856
 Tercy : 1860
 Thelie, L. (129) : 1882-1883
 Theuriet, André : 1875
 Thomas : 1856
 * Tilborghs, Joseph (130)
 Turquety, Edouard : 1857, 1888
 T. : 1863
 T. B. : 1861
 T. N. : 1863
 T. R. : 1859
 Valère, Maurice (= A. J. Germain) : 1874
 Van der Linden (131) : 1873, 1875-1876
 * Van Duys(s)e, Daniel (132)
 Van Dyck, J. C. (133) : 1871, 1880
 Van Hasselt, André (134) : 1855-1856
 Van Peteghem, L. J. (135) : 1873
 Van Swieten, Em. : 1883
 Varenberg, Em. (136) : 1876
 * Verdeyen (137)
 Verschaffelt, Ed. (138) : 1882
 * Vollers (139)
 V. : 1857, 1874, 1880
 V. D. : 1867, 1879
 V. G. : 1873, 1880-1881, 1883, 1886, 1888-1891
 V. L. : 1881-1883, 1886
 V. M. : 1881
 Waleffe, Th. (140) : 1855-1856
 Watelle, Ch. (141) : 1877
 * Wauquez (142)
 Willame, A. : 1882
 Wirth, J. : 1859
 W. : 1887
 W. C. : 1885, 1887
 X. : 1855-1860, 1862-1863, 1865-1867, 1869, 1871, 1873-1874, 1876, 1878, 1880-1881, 1886-1890

- (127) 1821-1867. Leraar aan de kweekschool te Nijvel.
 (128) Geboren 1832. Regent aan de middelbare school te Couvin en te Gent; inspecteur over de kweekscholen.
 (129) Leraar aan de kweekschool te Verviers.
 (130) 1830-1910. Leraar aan de kweekschool te Lier en aan de conservatoria te Gent en te Antwerpen.
 (131) 1848-1911. Advocaat, volksvertegenwoordiger.
 (132) 1852-1925. Geneesheer, leraar aan de kweekschool te Gent.
 (133) Geboren 1821. Directeur van de middelbare school te Waver.
 (134) 1806-1874. Hulpconservator, provinciaal inspecteur over het lager onderwijs; inspecteur-generaal der rijkskweekscholen. Schrijver, dichter.
 (135) 1825-1901. Tekenaar.
 (136) 1835-1900. Archivaris.
 (137) Doctor in de rechten.
 (138) Geboren 1838. Directeur van de kweekschool te Gent.
 (139) Leraar aan de kweekschool te Nijvel.
 (140) Gemeenteonderwijzer te Lantin.
 (141) Leraar aan de kweekschool te Brussel.
 (142) Leraar aan de kweekschool te Lier.

X. D. : 1855	X. Z. : 1858
X. R. : 1869	Ysabeau, A. : 1860, 1862
X. X. : 1862, 1870, 1872, 1874, 1890	Y. : 1856, 1861-1863, 1866-1867, 1874, 1876, 1886
X. X. X. : 1874-1875, 1878	Y. O. : 1882
X. Y. : 1872, 1886	Z. : 1869-1870, 1872, 1878
X. Y. Z. : 1862, 1876	Z. M. : 1875.

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING

Het blad werd door het Rijk financieel gesteund (143).

IV. KARAKTERISERING

De wet van 1842 op het lager onderwijs noemde Braun, in het editoriaal van *L'Abeille*, een der belangrijkste maatregelen waarop het land zich mocht beroemen. Er viel op dat terrein niettemin nog een en ander te doen, zodat er zeker plaats was voor een periodiek die zich met alle problemen van opvoeding en onderwijs zou inlaten, die zich om de vooruitgang van het lagere-schoolwezen zou bekommeren en die een bindmiddel zou zijn onder de leerkrachten uit alle gewesten. Ze zouden er in vinden : "des faits, des exemples, des idées, qui les soutiendront dans leurs pénibles travaux, qui leur indiqueront les résultats obtenus dans le pays et à l'étranger, les écueils à éviter, les méthodes à adopter, les livres à étudier" (144). Het tijdschrift zou ook een tribune zijn waarin de onderwijzers zelf aan het woord konden komen, een arena waarin ze, vredelievend en hoffelijk, van gedachten konden wisselen (145). Exclusieven stelde het blad niet : "comme *L'Abeille*, dont cette Revue porte le nom, nous demandons aux meilleurs maîtres et aux plus remarquables écrits le suc des fleurs de l'enseignement pour le convertir en miel durable" (146). Een dergelijk blad was van het grootste belang, gelet op de betekenis van opvoeding en onderwijs, "ces deux ancrs de salut de l'Etat et des familles" (147).

De dominerende rubrieken van het tijdschrift, van elkaar overigens niet erg duidelijk onderscheiden, waren pedagogiek, didactiek en methodiek. Alvorens op zijn betekenis op die terreinen in te gaan, zij echter aangestipt dat men er ook een grote variëteit van kleinere rubrieken in aantreft : biografieën, necrologieën, poëzie, liederen, recensies, bibliografie (binnen- en buitenland), officiële berichten, pedagogische spreuken, letter- en lettergereepraadsels, examenvragen, correspondentie, varia. Een der belangrijkste rubrieken uit de eerste tien jaar was "Les questions". De redactie gaf bepaalde problemen ter beantwoording op en de lezers konden hun antwoord inzenden. Dat droeg bij tot de confrontatie van denkwijzen en tot een levendiger contact tussen redactie en abonnees. Onder het hoofd "Les devoirs scolaires", werden sedert 1879 de beste stukken van normalisten opgenomen. In 1880 werd

(143) "Nous avons à manifester envers le gouvernement un double hommage. . . , le second en notre nom personnel pour l'appui flatteur dont notre publication est l'objet" : *L'Abeille*, IX, 10 (jan. 1864) 488. Zie ook *supra*, 202, noot 7.

(144) *L'Abeille*, I (1855-1856) 2.

(145) *Id.*, I (1855-1856) 93.

(146) *Id.*, I (1855-1856) 2.

(147) *Ibid.*

een rubriek "Les intérêts professionnels" geopend, gewijd aan moeilijkheden waarmee de onderwijzers te kampen hadden. In 1884 startte de "Voix de la presse pédagogique étrangère". Uitwisseling met enkele buitenlandse periodieken maakte het *L'Abeille* mogelijk, onderwijsnieuws uit de hele wereld te publiceren. Het zij overigens opgemerkt dat het blad van de aanvang af voor actuele buitenlandse onderwijssituaties belangstelling toonde. Zij kwamen aanvankelijk in de rubriek "Variétés" ter sprake en, evenals de binnenlandse, sedert 1862 in "La chronique". Van hetzelfde jaar af werden uit buitenlandse periodieken artikelen overgenomen. Het valt niet te verwonderen dat Brauns grootste aandacht naar Duitsland is uitgegaan. In 1870 kwam zelfs een geregelde correspondentie uit Berlijn tot stand (148). Sedert 1873 was de aandacht ook gericht op de onderwijsvormen in de Verenigde Staten.

Alleen op het vlak van de informatie was *L'Abeille* dus reeds een belangrijke periodiek. Ze is bovendien, op het pedagogische en didactische terrein, tot een eminent vakblad uitgegroeid. Als leraar pedagogiek aan de kweekschool te Nijvel, als schrijver van handboeken en als inspecteur over de kweek-scholen was Braun overigens een zeer gewichtige figuur in de toenmalige Belgische pedagogische wereld.

Met betrekking tot de opvoeding heeft Braun aan het gezin grote betekenis toegeschreven (149). Vele artikelen in *L'Abeille* waren dan ook bestemd voor ouders die de opvoeding van hun kinderen ter harte namen, wat niet altijd het geval was! In dat verband werd o. m. op de betekenis van het voorbeeld gewezen. Daarbuiten werden diverse raadgevingen verstrekt t. a. v. een opvoedingspraktijk die thans verouderd aandoet: het kind moet absoluut onderworpen zijn aan de almachtige wil van de vader, terwijl de moeder de vaderlijke gestrengheid probeert af te zwakken. De ontwikkeling van het kind wordt mede door milieufactoren bepaald. Vandaar de betekenis van het gezin: wat daar scheef loopt, kan door de leerkrachten in de school niet worden rechtgetrokken. Ouders mogen op de school hun eigen verantwoordelijkheid niet afschuiven. Tegenover de school hebben zij overigens een medewerkende taak te vervullen (150).

De overwegende bekommernis van *L'Abeille* is intussen niet naar de familiale pedagogie, maar naar de schoolse opvoeding uitgegaan. De school, meer speciaal de lagere school, moet vaardigheden en kennis bijbrengen. Dat volstaat echter niet, hoe belangrijk het op zichzelf ook mag zijn. Een algemene opvoeding dient te worden verzekerd en wel in het licht van een driedelig leitmotiv: godsdienst, vaderland en arbeid in familiaal verband (151). Binnen het pedagogische veld zijn dat de polen die de krachtlijnen bepalen. De per-

(148) Artikelen van de hand van Alexandre Braun.

(149) Betreffende de gezinsopvoeding en de relatie school-gezin, zie o. m. *L'Abeille*, IV (1858-1859) 49-54; XI (1865-1866) 58-60; XXIV (1878-1879) 196-202; XXXII (1886-1887) 1-7.

(150) Zorgen dat de kinderen graag naar school gaan, een geregeld schoolbezoek verzekeren, het handhaven van de tucht vergemakkelijken, belangstelling tonen voor het werk van hun kinderen.

(151) "La religion, la patrie, le travail: voilà dont dans quel triple but l'école primaire exerce, développe l'activité de l'enfance. Et, par activité, nous entendons la pratique intelligente, régulière de nos devoirs envers Dieu, envers l'Etat, envers la famille dans laquelle l'individu se confond et s'absorbe par le dévouement, avant d'entrer dans la société": *L'Abeille*, III (1857-1858) 485.

soonlijkheidsvorming van het kind moet daarop steunen; ze wordt vanuit een strak stramien benaderd. De vorming die men de kinderen geeft, is gericht op het concretiseren, in mindere of meerdere mate, van de gestelde normen. Er is slechts één rechte weg en de school moet al haar krachten bundelen om het kind op die weg te brengen en de doeleinden steeds dichterbij te benaderen. Opgemerkt zij, dat *L'Abeille* door de godsdienst vooraan te plaatsen een opvatting heeft gehandhaafd die vóór ca. 1850 ook door de liberalen nog werd gehuldigd, maar die de radicalen onder hen nadien hebben afgebroken. Het is van wezenlijk belang dat het religieuze gevoel wordt ontwikkeld en dat de kinderen hun kerkelijke plichten leren kennen. De moraal is in de godsdienst geworteld en deugd is ten minste zo belangrijk als kennis. Deugd moet volgens *L'Abeille* ook in maatschappelijk verband tot uiting komen, maar een revolutionair geluid liet het blad terzake zeker niet horen: de school moet beleefdheid, eenvoud, respect en onderwerping aankweken. Als ideaal wordt, in die zin, gesteld: "des hommes droits, intègres et calmes, méritant l'estime de leurs semblables et tenant un rôle utile dans le monde" (152). Het onderwijs moet dus niet alleen verstand, geheugen en oordeelsvermogen ontwikkelen: "on doit former l'homme tout entier, l'homme religieux et moral en même temps que l'homme physique et social" (153).

Wat de onderwijsorganisatie betreft, zij vooreerst aangestipt dat *L'Abeille* zich met het middelbaar onderwijs weinig heeft ingelaten. Men vindt er wel de opvatting verdedigd, dat het aantal middelbare scholen moest worden opgevoerd en dat de mogelijkheden terzake ook voor meisjes dienden te vergroten.

De meeste aandacht is uitgegaan naar het lager onderwijs, op welk terrein ook de didactische en methodologische betekenis van het blad, die verder ter sprake komt, moet worden gesitueerd. Diverse aspecten en problemen van organisatie en beleid werden in de periodiek uitvoerig besproken.

L'Abeille heeft gepleit voor de uitbreiding van lagere meisjesscholen waar uitsluitend onderwijzeressen fungeerden. Het programma moest er omvatten: godsdienst, moedertaal, rekenen, huishoudkunde, natuurleer, wat aardrijkskunde en geschiedenis. Een "femme savante" mocht het meisje niet worden, maar ze moest een degelijk onderwijs genieten: "ni poupées, ni pedantes". Gelet op de eigen aard van de vrouw en op haar rol als echtgenote en moeder, diende haar opvoeding op een andere basis te geschieden dan die van de jongens. Aan de problemen van het onderwijs voor meisjes heeft *L'Abeille* een bijzondere plaats toegekend. Op dat terrein was het blad stellig niet ten achter op zijn tijd.

Wat het lager onderwijs in het algemeen betreft, is niet één actueel organisatorisch probleem buiten beschouwing gebleven. Wij releveren hier alleen de meest omstreden:

1. De klassebevolking en de lengte van de schooldag. De eerste mocht tot maximum zeventig leerlingen oplopen, de tweede moest van zes tot vijf uur worden verminderd. De omstreeks 1870 vaak besproken mogelijkheid (154) van de "demi-temps" (155) werd door Braun als te extreem verworpen.

(152) *Id.*, XXVII (1881-1882) 62.

(153) *Id.*, XXX (1884-1885) 61.

(154) Te Brussel leidde een proef daarmee niet tot succes.

(155) Een halve dag les voor de leerlingen, maar twee groepen per dag; dus een hele dag voor de leerkrachten.

2. De kantonale wedstrijden. Hierop bracht *L'Abeille* scherpe kritiek uit. Als criterium voor de waarde van de leerlingen of van de leerkrachten hadden ze, naar verluidt, niets te betekenen. Ze mochten dus liefst worden afgeschaft. In elk geval drong een radicale hervorming zich op (156).

3. De conferentiewerken. *L'Abeille* vond die erg nuttig: ze verruimden de intellectuele horizon van de leerkrachten en brachten hen nader tot elkaar. Wel was het blad van mening (1868) dat de onderwijzers de onderwerpen zelf dienden te kiezen en dat pedagogische thema's meer aan bod moesten komen. Die mening stemde overeen met Brauns opvatting, dat opvoeding en onderwijs in de lagere school niet mochten worden gescheiden.

4. De inspectie. *L'Abeille* had op de organisatie van de inspectie heel wat aan te merken. De functie van inspecteur moest een permanente functie zijn, waarvan de uitoefening niet door te veel administratieve rompslomp mocht worden belemmerd.

5. Kosteloos onderwijs. De periodiek was hier aanvankelijk tegen gekant. Naar verluidt waren de kinderen immers veel meer dankbaar gestemd wanneer hun ouders voor het door hen genoten onderwijs dienden te betalen. Die opvatting is het tijdschrift, dat overigens waardering opbracht voor de inspanningen die de overheid zich getrooste om het onderwijs voor een steeds groter aantal kinderen toegankelijk te maken, niet blijven huldigen. In 1872, onder invloed van de hervormingsplannen van de "Ligue de l'enseignement", werd kosteloos onderwijs als een noodzakelijk iets geaccepteerd. De ommezwaai van *L'Abeille*, in 1871-1872, valt wellicht toe te schrijven aan het feit dat A. Braun in de redactie werd ingeschakeld.

6. Leerplicht. Hiertegen was *L'Abeille* aanvankelijk evenzeer gekant als tegen kosteloos onderwijs. Leerplicht strookte, naar verluidt, niet met de Belgische mentaliteit, terwijl de effectieve invoering ervan al te veel moeilijkheden zou hebben veroorzaakt. Uit de situatie in het buitenland viel niet veel af te leiden, omdat de statistische gegevens voor uiteenlopende interpretaties vatbaar waren. Desondanks trad *L'Abeille* in 1871 het wetsvoorstel bij dat J. M. G. Funck (157) had ingediend (158). Later heeft het blad voor leerplicht nog herhaaldelijk een lans gebroken. Braun kwam er nog op terug aan het eind van zijn laatste reeks artikelen (159).

De opvoeding van de kleuters en de problemen van de bewaarschool hebben *L'Abeille* niet onverschillig gelaten. Het blad betoogde dat niet alleen de fysieke ontwikkeling van de drie- tot zesjarigen moest worden behartigd: ook morele begrippen dienden te worden bijgebracht. Op te merken valt, dat de periodiek de Froebelmethode vrij vroeg (1859) aan een nader onderzoek heeft onderworpen. Ze betwijfelde alleen de efficiëntie van georganiseerde spelen en gaf terzake de voorkeur aan spontaneïteit vanwege de kinderen. Van 1862 af heeft ze niettemin de verspreiding van de Froebelmethode krachtig ondersteund.

(156) De scholen moesten worden ingedeeld in groepen, volgens bepaalde normen: vestigingsplaats (stad of platteland), jongens- of meisjesschool, aantal leerkrachten. Wedstrijden konden gebeurlijk worden georganiseerd onder die scholen die aan dezelfde normen beantwoordden.

(157) 1822-1877. Advocaat, schepen van Onderwijs te Brussel, volksvertegenwoordiger 1864-1877, radicaal liberaal.

(158) Cfr. M. DE VROEDE, De weg naar de algemene leerplicht in België, *Tijdschrift voor Opvoedkunde*, XV (1969-1970) 333.

(159) *L'Abeille*, XXXVI (1890-1891) 439.

L'Abeille was ook voorstander van de ontwikkeling van het adultenonderwijs. De maatregelen die daartoe in 1866 van regeringswege werden genomen (160), verwelkomde het blad als een grote weldaad. Het analfabetisme zou krachtiger worden bestreden dan tevoren. Avondonderwijs waarvoor de onderwijzers extra werden vergoed, zou hen overigens ook toelaten een eind te maken aan het cumuleren van verschillende beroepen. Van 1874 af bracht de periodiek op het adultenonderwijs echter meer en meer kritiek uit: de leerlingen waren onvoldoende voorbereid om dat onderwijs met succes te volgen, aangepaste leerboeken ontbraken en voor de respectieve vakken waren te weinig lesuren voorzien; de resultaten beantwoordden dan ook niet aan de verwachtingen.

Gelet op Brauns functies en op de betekenis die hij aan het lager onderwijs toeschreef, ligt het voor de hand dat *L'Abeille* ook aan het kweekschoolonderwijs veel aandacht besteedde. De betekenis van een kweekschool hing af van de waarde van directeur en leerkrachten. Aan het personeel mochten dan ook hoge eisen worden gesteld (161). De opleiding stelde het probleem van de verhouding tussen theorie en praktijk. De wetenschappelijke vorming werd niet onderschat, maar de inwijding in de praktijk ten minste even hoog gewaardeerd. Daarom wees Braun op de noodzaak van een oefenschool, onder leiding van een leraar die de theorie met de praktijk wist te verbinden. Daarom insisterde hij op de organisatie van typelessen en didactische lessen. Daarom eiste hij dat ook de aan de kwekelingen gegeven lessen modellessen zouden zijn. Initiatie in de praktijk leek hem de meest essentiële taak van de kweekschool, naast het bijbrengen van een diep besef van de betekenis van het onderwijzerschap. In de jaren zestig pleitte *L'Abeille* voor het verlengen van de studieduur met één jaar (vier i. p. v. drie), terwille van de maturiteit van de kwekelingen. Sedert 1871 insisterde het blad bovendien op de organisatie van voorbereidende afdelingen, zoals in Duitsland gebruikelijk was (162). Het was tevens voorstander van het organiseren van vakantiecursussen, met het oog op de bijscholing.

Van de aanvang af heeft *L'Abeille* zich ook ingelaten met het onderwijs voor gehandicapten. Dat de mentaal gehandicapten nog niet aan bod kwamen, was typerend voor de tijd. Wel bestreed de periodiek een nog veel verspreide opinie, door te beklemtonen dat blinden en doven wél opgevoed kunnen worden, wanneer men speciale methoden aanwendt.

Het hoofd "Didactique" treft men in elke jaargang van *L'Abeille* aan. Het slaat zowel terug op de vakmethodiek als op de algemene didactiek, beide een der belangrijkste, zo niet het belangrijkste onderdeel van de periodiek. Het zij overigens opgemerkt, dat tussen het strikt didactische en het pedagogische vaak geen duidelijk onderscheid werd gemaakt, zodat artikelen die inhoudelijk bij elkaar horen onder verschillende hoofden werden ondergebracht. Hetzelfde geldt t. a. v. didactiek en methodiek.

(160) Cfr. L. BUELENS, *Geschiedenis van het adultenonderwijs in België tussen 1830 en 1914* (onuitg. licentieverhandeling, K.U. Leuven, Fac. der Psychologie en Pedagog. Wetenschappen, Sem. Historische Pedagogiek, 1972) 10-33.

(161) Een academische vorming heette niet noodzakelijk. Wel was een uitgebreide kennis vereist, naast didactische scholing. De leerkrachten moesten bovendien persoonlijkheden zijn die de kwekelingen tot voorbeeld konden strekken.

(162) Betreffende het kweekschoolwezen, cfr. o. m. *L'Abeille*, IX (1863-1864) 149-155; XII (1866-1867) 151-154; XX (1874-1875) 401-403; XXIV (1878-1879) 50-52; XXVII (1881-1882) 205-209; XXXIII (1887-1888) 193-196.

Volgens *L'Abeille* viel aan een programma in het lager onderwijs relatief niet veel belang toe te schrijven : de onderwijzer betekent alles (163). Zijn succes hangt af van zijn kunnen en van zijn toewijding. Het blad hield hem een reeks didactische en methodologische regels voor, vermengd met pedagogische en ethische principes. Gelet op de pedagogische finaliteit van het onderwijs en vermits opvoeding een vernis blijft als ze niet op de godsdienst steunt, moet de onderwijzer een godsdienstig en zedelijk hoogstaand mens zijn. Hij is het respect en het vertrouwen van zijn leerlingen waard. Hij volgt zijn edele roeping. Hij is erom bekommerd zich aanhoudend te volmaken en zijn leerlingen beter te kennen. Hij denkt na over zijn werk en verliest de realiteit niet uit het oog. De geruststelling van zijn geweten verzekert hem een gelukkig leven. Hij is tevreden met zijn lot. - Het klinkt alles wat idyllisch. *L'Abeille* heeft, althans tijdens de jaren vijftig en zestig, enige syndicale actie zeker niet gestimuleerd. Klachten over het te lage inkomen werden afgewimpeld of afgezwakt (164). De goede onderwijzers genoten ieders achting en mochten ook op de aanhoudende bekommernis van de overheid rekenen : factoren die financiële tekorten goedmaakten.

Qua programma zij herinnerd aan de verschillen die *L'Abeille* voor jongens en meisjes wenselijk achtte. In het algemeen mag worden gezegd dat de periode tot 1880 niet gestreden heeft voor een uitbreiding van het programma van de lagere school. Ze bleef binnen het raam van wat de wet van 1842 als verplichte vakken voorschreef (165) en van wat daar in de praktijk als niet-verplichte werd aan toegevoegd (166). Wel groeide intussen het inzicht dat "les besoins intellectuels de la nation" in omvang toenamen, zodat een hervorming aangewezen was (167). Het leerplan van 1880 werd dan ook met enthousiasme begroet : in zijn geheel was het perfect. *L'Abeille* beschouwde het nochtans als een maximum, dat zeker niet overal kon worden gerealiseerd, met name in plattelandsscholen, of in scholen met één enkele leerkracht (168). De onderwijzers waren er in het algemeen ook onvoldoende op voorbereid. Daarom wilde het blad tot de uitvoering bijdragen, door modellessen te publiceren, meer bepaald op het terrein van de belangrijkste innovatie : de natuurwetenschappen (169). Hierbij aansluitend zij aangestipt dat sedert 1886 een wetenschappelijke rubriek werd verzorgd.

Overschouwt men het geheel van de verschenen jaargangen, dan constateert men dat de didactisch-methodologische inhoud hoofdzakelijk het taalonderwijs betrof : meer dan 40 o/o van de artikelen in die rubriek hadden er be-

- (163) Betreffende het onderwijzerschap, zie o. m. *L'Abeille*, IV (1858-1859) 4-11; V (1859-1860) 484-487; IX (1863-1864) 107-110, 301-305; XII (1866-1867) 245-251; XIII (1867-1868) 333-337; XXI (1875-1876) 201-207; XXII (1876-1877) 102-106.
- (164) Zo b. v. *L'Abeille*, V (1859-1860) 391 : "ils savent tous que l'école ne conduit ni à la fortune, ni au pouvoir, et quelque modique que soit leur traitement, il leur suffira, s'ils modèrent leurs désirs, s'ils règlent leurs dépenses, s'ils évitent de se créer des besoins factices, et s'ils ne se donnent pas imprudemment la charge d'une famille sans avoir bien calculé leurs ressources".
- (165) Godsdienst en moraal, lezen, schrijven, rekenen, het wettelijk systeem van maten en gewichten, moedertaal.
- (166) Aardrijkskunde, geschiedenis, tekenen en zang.
- (167) *L'Abeille*, XXV (1879-1880) 410.
- (168) Cfr. *id.*, XXVI (1880-1881) 351-353.
- (169) *id.*, XXVI (1880-1881) 508.

trekking op (170). In een dalende orde van frequentie noteren we : rekenen, geschiedenis en aardrijkskunde, natuurwetenschappen, godsdienst en gewijde geschiedenis, landbouw, meetkunde, handenarbeid, tekenen, moderne talen, metriekstelsel, boekhouding, cosmografie, Belgische wetgeving, fysiologie, mechanica en psychologie. Sedert 1865 werd ook aan het turnonderwijs aandacht besteed, terwijl hygiëne en zang niet werden verwaarloosd. In de intensiteit van de behandeling der onderscheiden vakken hebben zich chronologisch fluctuaties voorgedaan, terwijl ze alle niet van de aanvang af aan bod kwamen. Mettertijd is *L'Abeille* veelzijdiger geworden, door artikelen over meer vakgebieden te spreiden en ook door meer aandacht te besteden aan algemeen-didactische regels die voor een aantal gerelateerde vakken als overkoepelend kunnen worden beschouwd. Dat neemt echter niet weg dat het taalonderwijs tot in de laatste jaargangen de meeste aandacht is blijven trekken.

Wat onder "Didactique" werd aangeboden was hoofdzakelijk vakmethodiek, en meer speciaal de concrete illustratie daarvan. Het gaat immers vooral om een reeks lessen : een artikel geeft het verloop van één les weer. Men kan die lessen in twee grote groepen indelen : bij de ene werd de "forme catéchétique" gebruikt, d. w. z. dat tussen leerkracht en leerlingen een samenspraak bestond, zonder dat men de term "leergesprek" kan gebruiken (171); bij de andere werd de "forme acroamatique" gevolgd, d. i. de doceermethode, wat op het geven van luisterlessen neerkwam. We treffen bovendien verslagen aan van lessen die door kwekelingen werden verzorgd, gevolgd door de klassikale bespreking daarvan.

Waar boven werd aangestipt dat *L'Abeille* bepaalde tijdstendensen weer-spiegelde, betekende dat, dat de periodiek eerder een conservatieve dan een progressistische koers vaarde. Politiek was het blad niet geëngageerd : het hield zich op de vlakke en volgde veeleer de officiële lijn. Enige verandering kwam daarin tijdens de jaren zeventig. Herinnerd zij aan de ommezwaai t. a. v. kosteloos en verplicht onderwijs. Nadat Alexander Braun in de redactie was ingeschakeld, liet het blad zich ook met onderwijsverenigingen in, waardoor het zijn neutrale houding in feite verzaakte. Al wekte de antikatholieke geest van de "Ligue de l'enseignement" bij *L'Abeille* geen sympathie, de periodiek sprak met veel lof over de onderwijshervormingen die de "Ligue" plande en propageerde. De Algemeene Belgische Onderwijzersbond kreeg anderdeels de steun van het blad, dat sedert 1872 de verslagen van de zittingen publiceerde. Nadat Thomas Braun, tot inspecteur van de rijkskweekscholen benoemd, zich uit de redactie had teruggetrokken, kon een jongere generatie de reeds ingeluide ontwikkeling verder zetten, *L'Abeille* reageerde dan ook gunstig op de oprichting van het ministerie van Openbaar Onderwijs door de liberale regering van 1878. Het blad verwachtte dat degelijke hervormingen zouden volgen.

Nadat Alexander Braun, in december 1878, de leiding van het tijdschrift had verzaakt, werd het in 1879 met een uiterst moeilijk probleem geconfronteerd. De openbare school en haar onderwijzers had het steeds verdedigd, maar

(170) Gedifferentieerd in : spraakkunst, stijl en stellen en methodologische wenken i. v. m. taalonderricht.

(171) Bij het presenteren van dergelijke modellen - in de tijdschriften overigens een vaak voorkomend verschijnsel - werd blijkbaar geen rekening gehouden met het feit dat de leerlingen zelf vragen kunnen stellen en foutieve, of juiste, maar niet-voorziene antwoorden kunnen geven.

het was ook overtuigd van de noodzaak van een godsdienstige opvoeding. Hoe dan zijn houding bepalen tegenover de zgn. ongelukswet, die het land in twee kampen verdeelde? Het zag er even naar uit dat het blad een toetreding tot één van beide vermeed, maar de schoolstrijd verplichtte tot een duidelijke stellingname: men mocht niet de indruk geven "de vivre en quelque sorte dans les régions éthérées d'un monde inconnu" (172). In november 1879 koos de periodiek partij: voor de regering. Hoofdzakelijk twee overwegingen hebben daarbij een rol gespeeld.

De eerste lijkt het minste gewicht in de schaal te hebben gelegd en werd ook vrij genuanceerd toegelicht (173). De wet van 1842 had in haar fundamentele bepalingen kunnen gehandhaafd blijven, wat betekent - al werd dat niet uitdrukkelijk gezegd - dat het godsdienstonderwijs verplicht had kunnen blijven. Al was ze niet volmaakt, die wet had de ontwikkeling van het lagere schoolwezen toch in belangrijke mate gestimuleerd. Het viel echter te betreuren dat de geest van de wetgever, o. m. wat het kerkelijk toezicht betreft, niet was gerespecteerd. Anderdeels drong een inhoudelijke onderwijshervorming zich op: in dat opzicht was de nieuwe wet onbetwistbaar veel beter dan de vorige.

De tweede overweging was doorslaggevend. De wijze waarop van katholieke zijde de schoolstrijd was ingezet, kon *L'Abeille* niet nemen: "C'est le recours aux armes spirituelles pour briser la résistance de ceux que l'on place entre leur devoir professionnel et leurs scrupules de conscience; c'est enfin cet odieux mensonge qui consiste à abuser les populations sur le véritable caractère de l'école publique, que l'on représente comme un foyer d'impiété" (174). De priester en de godsdienst waren uit de openbare school *niet* gebannen. Aan welke misdaden hadden de leerkrachten van de openbare scholen zich overigens schuldig gemaakt, om zo hard te worden behandeld? "Nous le déclarons hautement, la loi, fût-elle mauvaise, ne rendrait pas pour cela nos instituteurs mauvais" (175). De door de clerus en de katholieke partij uitgeroepen oorlog heette dan ook onrechtvaardig. Het zij opgemerkt dat die stellingname, die zowel sympathiebetuigingen als kritiek wekte, niet inhield - en dat werd in de volgende aflevering gepreciseerd (176) - dat het tijdschrift zijn opvatting inzake de godsdienst in het openbaar onderwijs zou hebben laten varen. Het betekende evenmin dat de periodiek zich onder een bepaalde liberale bewind, voor de onderwijshervorming inzette. Dat gold niet alleen het lager onderwijs (177), maar ook de kindertuinen en het normaalonderwijs, in welk laatste opzicht o. m. de kritiek werd weerlegd dat het Rijk te veel kweekscholen oprichtte.

De verandering van ministerie wekte in 1884 bij *L'Abeille* geen commentaar. Merkwaardiger nog was het feit dat de katholieke wet op het lager onderwijs door het blad werd doodgezwegen. Alleen betreurde het, terloops,

(172) *L'Abeille*, XXV (1879-1880) 409.

(173) *Id.*, XXV (1879-1880) 410-413.

(174) *Id.*, XXV (1879-1880) 415-416.

(175) *Id.*, XXV (1879-1880) 413.

(176) *Id.*, XXV (1879-1880) 439.

(177) Herinnerd zij aan de medewerking die *L'Abeille* verleende tot uitvoering van het leerplan van 1880.

dat het nieuwe bewind verschillende rijkskweekscholen afschafte. Het tijdschrift liet zich echter met politiek niet (meer) in en trok zich opnieuw in een neutrale gereserveerdheid terug, om zich geheel te wijden aan zijn didactische taak t. a. v. de leerkrachten. Wil dat zeggen dat de reactionaire katholieke onderwijspolitiek werd goedgekeurd? Het kon er makkelijk de schijn van hebben, maar in feite was dat niet het geval. Het duurde echter tot de laatste jaargang alvorens Thomas Braun klare wijn schiep. In 1890, toen hij werd gepensioneerd, lag het eerst in de bedoeling de uitgave van de periodiek te staken. Daarvan was hij echter teruggekomen, hoofdzakelijk omdat hij nog verklaringen wilde afleggen die hij niet kon doen zolang hij zijn functie bekleedde. Vooral wilde hij zijn lezers duidelijk maken dat hij zeker niet helemaal achter het vigerende onderwijsregime stond, een indruk die ze konden hebben "puisque'ils avaient vainement cherché un mot de critique dans notre journal" (178).

De artikelen die Braun, onder de titel "Nos Ecoles", in de loop van de laatste jaargang aan het lager onderwijs in België wijdde, vormen tezamen een merkwaardige reeks. Ze zijn als het ware het testament van een ontgoocheld man, die zich steeds volledig had ingezet om het onderwijs te dienen, maar die moest beleven dat het de dupe werd van partijconflicten. Gelet op Brauns betekenis, gaan wij daar, tot besluit, nog nader op in.

De stand van zaken in het openbaar lager onderwijs typeerde Braun als bedroevend slecht, gelet op de situatie van de leerkrachten. Wat waren daarvan de oorzaken? Welke redmiddelen vielen anderdeels aan te wijzen?

De diepste oorzaak van de malaise lag in het afschaffen van de wet van 1842. Ze had iedereen voldoening geschonken, ook de meeste liberalen. "Bref, tout était pour le mieux dans le meilleur des mondes scolaires" (179). Weliswaar moesten uiteindelijk enkele hervormingen worden doorgevoerd, maar dat was mogelijk geweest langs administratieve weg, zoniet dank zij een nieuwe wet, "acceptable pour tous les partis et ne reniant pas le principe transactionnel de l'oeuvre de 1842" (180). De drijvende krachten in het liberale kabinet van 1878 gingen echter over tot een radicale afschaffing van de vigerende wetgeving. Die ondoordachte maatregel, afgekeurd door de helft van de bevolking, was een zware fout: hij moest fataal een vergaande tegenreactie uitlokken. De eerste zorg van de in 1884 aangetreden katholieke regering gold, logischerwijze, het vernietigen van de zgn. ongelukswet. Lokte deze in 1879 de schoolstrijd uit, dan lag die van 1884 aan de basis van de droeve omstandigheden waarin de leerkrachten verkeerden. De katholieken stelden ongediplomeerde partijgangers tot onderwijzer aan, terwijl de officiële leerkrachten, die slechts hun plicht hadden volbracht, de onschuldige slachtoffers werden. De katholieken maakten "une nouvelle loi de parti pour remplacer une loi de parti". Beide partijen droegen dus schuld aan een verderfelijke situatie: "Le résultat est que, aujourd'hui comme sous le précédent cabinet libéral, c'est-à-dire depuis douze ans, l'école nationale belge n'existe plus: nous avons des écoles libérales, au nombre desquelles sont rangées bon gré mal gré les écoles officielles, et des écoles catholiques. Les tendances propres à chaque enseignement s'accroissent de jour en jour, et l'on se demande avec anxiété ce que de

(178) *L'Abeille*, XXXV (1889-1890) 481; XXXVI (1890-1891) 483-484.

(179) *Id.*, XXXVI (1890-1891) 198.

(180) *Ibid.*

tels ferments de discorde laisseront de patriotisme et de sentiment national aux générations futures" (181).

Braun was niet gekant tegen de grondwettelijke vrijheid van onderwijs en hij erkende dat de Kerk, van nature uit, onderwijs moest geven. Hij kon echter niet aanvaarden dat ze zich van de school meester maakte (182). "L'éducation, dans le sens moderne du mot, doit être nationale et populaire; c'est-à-dire qu'il n'y a que le gouvernement, émanation du peuple, qui puisse l'organiser comme elle doit l'être, accessible au plus grand nombre, tolérante et sociale" (183).

Wat kon er dan van overheidswege worden gedaan om de ontwikkeling van het lager onderwijs te bevorderen? 1. De onderwijzer opnieuw de aching bezorgen die hij tevoren genoot, liefst door van hem een staatsbeambte te maken, niet afhankelijk van onbevoegde, slecht gemotiveerde en geboren gemeentelijke besturen; 2. het materieel bestaan van de leerkrachten verbeteren, door verhoging van de minimum-salarissen en door het invoeren van vaste verhogingen; 3. de gemeenten verplichten tot het organiseren van ten minste één gemeentelijke school; 4. de aanneming van particuliere scholen aan veel strengere eisen onderwerpen, meer bepaald geen ongediplomeerden meer toelaten; 5. meer kindertuinen en bewaarscholen oprichten; 6. tot in de kleinste dorpen adultenscholen organiseren; 7. het beroepsonderwijs behoorlijk gestalte geven.

Het ligt voor de hand dat een dergelijk programma lijnrecht indruiste tegen de wet van 1884 en tegen het katholieke onderwijsbeleid. Braun was er evenwel van overtuigd dat een lang leven aan die wet niet beschoren was: de uitbreiding van het kiesrecht stond voor de deur, het algemeen stemrecht kon niet uitblijven. Waarop hij besloot met de consequentie te trekken, die tevens zijn laatste programmapunt was: "Or, il n'est pas un législateur qui oserait faire courir à la nation le risque d'une aventure aussi périlleuse sans avoir pris des précautions contre les entraînements populaires, sans avoir tout tenté pour tirer les masses de leur ignorance encore profonde, sans avoir, disons le mot, doté le pays de l'instruction obligatoire. L'instruction obligatoire: c'est une thèse que *L'Abeille* a souvent défendue et toujours avec ardeur. C'est encore par ce cri, cher à notre coeur, que nous terminons cette étude à la veille du jour où nous nous séparons de nos fidèles abonnés" (184).

In de volgende aflevering nam Braun afscheid van zijn publiek. Het oudste onder de toenmaals in België verschijnende pedagogische tijdschriften ging ter ziele. Tekortkomingen ten spijt, mocht de redacteur met voldoening terugblikken op de arbeid die geleverd was ten bate van "la cause la plus belle et la plus sacrée que l'homme puisse défendre" (185).

(181) *L'Abeille*, XXXVI (1890-1891) 242.

(182) *Id.*, XXXVI (1890-1891) 339: "En un mot, l'Eglise enseignera bien plus pour faire des prosélytes que pour éduquer et instruire. Elle a ses temples pour cela, mais elle veut encore l'école".

(183) *Id.*, XXXVI (1890-1891) 338.

(184) *Id.*, XXXVI (1890-1891) 439.

(185) *Id.*, XXXVI (1890-1891) 487.

REVUE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE EN BELGIQUE

1856-1914

Sedert januari 1871 (n. r., XIV) (1) : Revue de l'instruction publique (supérieure et moyenne) en Belgique.

Sedert januari 1897 (n. r., XL) : Revue de l'instruction publique en Belgique.

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 322 B) : o. r. IV (1856-1857) - LVII (1914).
KB (502 R) : o. r. IV - LVII. UBG (155 G 9) : o. r. IV - LVII. UBL (Z 354) : o. r. IV - LVII. UBLu (P. 1687 B) : o. r. IV - LVII.

II. d. PRIJS :

Juli 1856 (o. r. IV, 1) : België : 7,50 fr per jaar (2); Frankrijk en Nederland : 10 fr per jaar; Duitsland : 11 fr per jaar; Engeland : 12 fr per jaar.
In 1914 (LVII) : België : 6 fr per jaar; buitenland : 7,50 fr per jaar.

e. FORMAAT : 13 x 10.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

Van 1856-1857 (o. r. IV) tot december 1866 (IX, 12) : wisselend van ca. 32 tot ca. 68.

Van januari 1867 (X, 1) tot 1914 (LVII) : wisselend van ca. 64 tot ca. 118.

g. PERIODICITEIT :

Van 1856-1857 (o. r. IV) tot december 1866 (IX, 12) : maandelijks, behoudens één dubbel nummer per jaar.

Van januari 1867 (X, 1) tot 1914 (LVII) : tweemaandelijks.

III. a. BEGINDATUM : juli 1856.

EINDDATUM : 1914 (LVII, 2-3).

d. UITGEVER :

1856-1857 (o. r. IV) : Manceaux-Hoyois, rue des Fripiers, 4, Mons.

1858 (1) - 1867 (X) : Daveluy, Quai Vert, Bruges.

1868 (XI) - 1896 (XXXIX) : E. Vanderhaeghen, rue des Champs, 66, Gand.

1897 (XL) - 1914 (LVII) : H. Lamertin, édit., rue du Marché-au-bois, 20, Bruxelles; Alphonse Picard, libr. édit., 82, rue Bonaparte, Paris.

e. DRUKKER :

1856-1857 (o. r. IV) - 1896 (XL) : als uitgever.

(1) De *Revue de l'instruction publique* is een voortzetting van de *Revue pédagogique*. Dit laatste tijdschrift hield op te verschijnen in juni 1856. De *Revue de l'instruction publique* nam aanvankelijk de nummering over, zodat het eerste nummer verscheen als het julinummet van jg. IV. Deze jg. IV loopt bovendien door tot eind 1857. Van 1858 af begint een nieuwe reeks. De oude nummering blijft echter, naast de nieuwe, bewaard tot 1875. Sedert 1876 telt men gewoon verder in de nieuwe reeks. Wij zullen de nummering volgen van de nieuwe reeks (I = 1858) en de jaargang 1856-1857 als o. r. IV vermelden.

(2) Abonnees van de *Revue pédagogique* ontvingen de *Revue de l'instruction publique* tot januari 1857 tegen de oude abonnementsprijs (5 fr). Een abonnement voor de tweede helft van 1856 kostte voor België 4 fr, voor het buitenland 5 fr.

1897 (XL) - 1914 (LVII) : Eugène Vander Haeghen, rue des Champs, 60, Gand.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE (3) :

1856-1857 (o. r. IV) : Fr. Degive, Fr. Tychon, B. Van Hollebeke.

1858 (I) - 1867 (X) : J. M. E. Feys (4), L. Roersch (5).

1868 (XI) - 1870 (XIII) : H. Courtoy (6), D. Keiffer (7), L. Roersch.

1871 (XIV) - 1874 (XVII) : J. Gantrelle (8), D. Keiffer, L. Roersch, A. Wagener (9).

1875 (XVIII) - 1891 (XXXIV) : J. Gantrelle, L. Roersch, A. Wagener.

1892 (XXXV) : J. Gantrelle, A. Wagener, Ch. Michel (10).

1893 (XXXVI) : A. Wagener, Ch. Michel.

1894 (XXXVII) - 1895 (XXXVIII) : A. Wagener, Ch. Michel, P. Thomas (11).

1896 (XXXIX) : Ch. Michel, P. Thomas.

1897 (XL) - 1904 (XLVII) : Ch. Michel, P. Thomas, F. Cumont (12), L. Parmentier, H. Pirenne (13).

1905 (XLVIII) - 1914 (LVII) : Ch. Michel, P. Thomas, F. Cumont, G. Duflo (14), J. Feller (15), L. Parmentier, H. Pirenne.

(3) Zie het overzicht in L (1907) 1-7.

(4) Rambervillers (Vosges) 29.XII.1819 - Brugge 1906. Leraar aan het atheneum te Brugge. Auteur van historische werken.

(5) Maastricht 30.V.1831 - Luik 28.X.1891. Op 15.IX.1859 benoemd tot leraar aan het atheneum te Brugge, op 12.X.1865 tot "maître de conférences" aan de "Ecole normale des humanités" te Luik. Vanaf 27.IX.1872 professor aan de universiteit te Luik. Classicus.

(6) Geboren te Vinalmont 28.XI.1832. Leraar aan het atheneum te Gent.

(7) Geboren te Aarlen 10.X.1830. Prefect van het atheneum te Luik. Auteur.

(8) Echternach 18.I.1809 - Gent 24.II.1893. Achtereenvolgens leraar geschiedenis en aardrijkskunde aan het college te Hoei (1831) en te Hasselt (1834) en aan het atheneum te Gent (1837). In 1854 benoemd tot inspecteur van het middelbaar onderwijs. Sedert 1864 professor aan de universiteit te Gent. Classicus.

(9) Roermond 2.VI.1826 - Gent 14.V.1896. Sedert 1850 professor aan de universiteit te Gent. Schepen van Onderwijs en Schone Kunsten te Gent 1863-1878. Liberaal volksvertegenwoordiger 1882-1886. Classicus.

(10) Doornik 24.VIII.1853-1929. In 1885 buitengewoon hoogleraar aan de universiteit te Gent, in 1888 gewoon hoogleraar. Sedert 1892 professor aan de universiteit te Luik.

(11) Bergen 11.I.1852 - Etterbeek 15.III.1937. Achtereenvolgens suppleant (1875), docent (1876) en buitengewoon hoogleraar (1877) aan de universiteit te Brussel; in 1878 buitengewoon en vanaf 1881 gewoon hoogleraar aan de universiteit te Gent. Historicus.

(12) Aalst 3.I.1868 - Sint-Pieters-Woluwe 20.VIII.1947. In 1892 docent en vanaf 1896 professor aan de universiteit te Gent. Historicus.

(13) Verviers 23.XII.1862 - Ukkel 24.X.1935. Op 30.IX.1885 benoemd tot docent aan de universiteit te Luik, op 9.IX.1886 tot buitengewoon hoogleraar aan de universiteit te Gent en op 30.IX.1889 tot gewoon hoogleraar. Historicus.

(14) Gent 11.II.1869 - Brussel 3.IX.1939. Promoveerde tot doctor in de Germaanse filologie aan de Gentse universiteit 1891, bezocht buitenlandse universiteiten 1891-1892, leraar aan het atheneum te Luik in 1892, kort daarna te Elsene, tot aan zijn dood. Sedert 1910 gaf hij ook college aan de universiteit te Brussel. Germanist.

(15) Roubaix 4.X.1859 - Verviers 29.IV.1940. Leraar aan het atheneum te Aarlen 1883-1884 en aan het college te Verviers 1884-1920; docent aan de universiteit te Luik 1920-1930. Romanist.

h. MEDEWERKERS

- Aldenhoven, K. : 1859
 Angenot, V. (16) : 1873-1874
 A. C. H. : 1868
 A. V. : 1869
 Batteux, P. : 1863
 Bayot, Alphonse (17) : 1902
 Benicken, H. C. : 1877
 Bergmans, C. (18) : 1870, 1874, 1878
 Bergmans, P. (19) : 1887, 1892, 1899
 Bethune, François (20) : 1908
 Bider, J. (21) : 1901, 1914
 Bischoff, H. (22) : 1905
 Bley, A. (23) : 1899
 Boisacq, Emile (24) : 1894, 1896, 1903-1905, 1910, 1912
 Bonny, Ch. (25) : 1893
 Bormans, J. H. : 1873-1874
 Boscaven, H. : pseudoniem van H. Schuermans.
 Bouquet, A. : 1897
 Brakman, C. : 1907, 1909, 1913
 Branquart (26) : 1858
 Brants, Victor : 1883-1884
 Brauch, H. : 1860
 Brentano, L. : 1908
 Brouch, A. : 1875
 Buisseret, A. (27) : 1896
 Burnau, M. E. : 1892
 Cambier, A. (28) : 1861-1863, 1871-1872, 1874-1877
 Carton (C. L.) : 1861
 Catalan, E. (29) : 1869
 Charlier, Gustave (30) : 1912
 Claes, A. : 1908, 1911
 Cobet, C. G. : 1868
 Cointer, Georges : 1912
 Counson, Albert (31) : 1908, 1910-1911, 1913
 Couvez, A. (32) : 1858
 Crutzen, Guillaume : 1884, 1888-1889, 1913
 Cuvelier, Joseph (33) : 1898, 1907
 Damoiseau, François (34) : 1872
 Daufresne, A. : 1856-1857
 Debastin, J. : 1885, 1892, 1894, 1896, 1902
 De Block, R. (35) : 1872, 1875, 1877, 1879-1882, 1884
 De Bruyn, H. : 1892
 De Ceuleneer, Adolf (36) : 1878, 1880, 1885, 1899
 De Decker, J. : 1904, 1906-1907, 1910-1912
 Defossé, Leopold : 1859

- (16) 1820-1884. Leraar aan het atheneum te Mechelen.
 (17) 1876-1937. Professor aan de universiteit te Leuven.
 (18) 1830-1909. Leraar wiskunde aan het atheneum te Gent. repetitor aan de universiteit aldaar.
 (19) 1868-1935. Professor aan de universiteit te Gent.
 (20) 1868-1938. Professor aan de universiteit te Leuven.
 (21) 1867-1945. Professor aan de universiteit te Gent.
 (22) 1867-1940. Professor aan de universiteit te Luik.
 (23) 1849-1936. Professor aan de universiteit te Gent.
 (24) 1865-1945. Leraar aan het college te Virton. Professor aan de universiteit te Brussel.
 (25) Pedagoog. Laureaat van de Academie; prijs De Keyn 1899.
 (26) Geboren 1829. Werd studieprefect van het atheneum te Brussel.
 (27) 1859-1937. Secretaris-generaal van het ministerie van Landsverdediging.
 (28) 1835-1909. Leraar aan het atheneum te Gent. daarna te Brussel. Inspecteur-generaal van het middelbaar onderwijs.
 (29) 1814-1894. Professor aan de universiteit te Luik.
 (30) 1885-1959. Professor aan de universiteit te Brussel.
 (31) 1880-1933. Professor aan de universiteit te Gent.
 (32) 1813-1875. Leraar aan het atheneum te Brugge.
 (33) 1869-1947. Algemeen rijksarchivaris.
 (34) Geboren 1818. Prefect van het atheneum te Bergen.
 (35) 1848-1900. Leraar aan het atheneum te Doornik.
 (36) 1849-1924. Professor aan de universiteit te Gent

De Harlez, Charles (37) : 1891, 1893, 1895
 De Lannoy, Ch. (38) : 1912
 Delatte, A. (39) : 1909
 De Laveleye, E. (40) : 1871
 Delboeuf, J. (41) : 1873-1879, 1881-1882, 1884-1888, 1891-1894
 Delcourt : 1912-1913
 Delhaise, E. : 1861
 Deltombe, J. : 1892
 Delville, Ed. (42) : 1866
 Demarteau, Joseph (43) : 1861-1862
 Demoulin, Hubert : 1898-1899, 1902
 Denucé, J. (44) : 1906
 De Sagher, Henri (45) : 1910
 Descamps, Fred (46) : 1884
 De Stoop, Emile (47) : 1909
 Discailles, Ernest (48) : 1860, 1864, 1866, 1883
 Dony, Emile (49) : 1902, 1904, 1906, 1908-1909
 Dory, Isid. (50) : 1893
 Dübner, Frédéric (51) : 1859, 1861, 1863-1865
 Dufief, J. : 1875
 Dumas, M. : 1864
 Dumercy, Ch. (52) : 1868, 1872
 Dupont, Ed. (53) : 1865
 Duykers, Jos : 1860
 Erdman : 1910
 Even, M. (54) : 1867-1868, 1871
 Faider, P. (55) : 1907
 Fairon, Emile (56) : 1899-1900
 Fierens-Gevaert (57) : 1905
 Francken, C. M. (58) : 1886
 François, Aug. : 1870
 Frederichs, Jules (59) : 1894, 1899
 Fredericq, P. : 1872-1873, 1875, 1878-1880, 1882-1884, 1887, 1899
 Fris, V. (60) : 1900
 Garofalo, P. : 1899
 Gevaert, F. A. (61) : 1896
 Gilles, D. : 1858-1859, 1863, 1866-1867

- (37) 1832-1899. Professor aan de universiteit te Leuven.
 (38) 1868-1941. Professor aan de universiteit te Gent.
 (39) 1886-1964. Professor aan de universiteit te Luik.
 (40) 1822-1892. Professor aan de universiteit te Luik.
 (41) 1831-1896. Dr. Wijsb. 1855, Dr. Wet. 1858. Werd 1863 professor aan de universiteit te Gent, 1866 te Luik.
 (42) Geboren 1842. Leraar aan het atheneum te Doornik.
 (43) 1837-1911. Leraar aan het atheneum te Bergen, daarna te Antwerpen; later directeur van de hogere normaalschool te Luik.
 (44) Geboren 1878. Stadsarchivaris te Antwerpen.
 (45) 1890-1940. Professor aan de universiteit te Gent.
 (46) 1847-1933. Leraar aan het atheneum te Elsene, professor aan de universiteit te Leuven; minister van Kunsten en Wetenschappen.
 (47) 1884-1913. Professor aan de universiteit te Gent.
 (48) 1837-1914. Begon in 1858 zijn carrière als surveillant aan het atheneum te Bergen. Later professor aan de universiteit te Gent.
 (49) 1865-1944. Studieprefect van het atheneum te Luik.
 (50) 1853-1909. Atheneumleraar; letterkundige.
 (51) Frans filoloog.
 (52) Advocaat te Antwerpen.
 (53) 1841-1911. Directeur van het Museum voor de geschiedenis der natuurwetenschappen.
 (54) Leraar aan het atheneum te Bouillon.
 (55) 1886-1940. Professor aan de universiteit te Gent.
 (56) 1875-1945. Rijksarchivaris te Luik.
 (57) 1870-1926. Professor aan de universiteit te Luik.
 (58) 1820-1900. Hoogleraar te Groningen, daarna te Utrecht.
 (59) 1867-1899. Leraar aan het atheneum te Oostende.
 (60) 1877-1925. Stadsarchivaris en professor aan de universiteit te Gent.
 (61) 1828-1908. Directeur van het muziekconservatorium te Brussel.

Gillet, N. : 1883, 1886
 Goblet d'Alviella, E. (62) : 1885
 Goettling, M. C. : 1859
 Gollier, Théophile (63) : 1906
 Gossart, Ernest (64) : 1892, 1897
 Grafé, J. (65) : 1864-1865, 1872-1874, 1876-1880, 1884, 1886, 1889
 Graindor, Paul (66) : 1898-1899, 1905
 Gravrand, F. (67) : 1869
 Gregoire, Ant. (68) : 1897, 1910-1911
 Gregoire, Henri (69) : 1900, 1905-1906, 1908-1910, 1914
 Greyson, Emile (70)
 Grojean, Oscar (71) : 1904
 Guibert, V. (72) : 1856-1857
 Gunion Rutherford, W. : 1887, 1890
 Gr. J. : 1861-1862
 Halkin, Léon (73) : 1895-1896
 Hanon de Louvet : 1897
 Hansay, A. : 1900, 1905, 1912
 Hansotte, A. : 1863
 Hardy, J. : 1907, 1911, 1912
 Hartman, J. J. : 1910
 Hase, Ch. B. : 1865-1866
 Havet, L. : 1881
 Hegener, Th. (74) : 1863, 1876-1879, 1881, 1884-1886, 1889, 1892
 Henen, Paul : 1911
 Hennebert, F. (75) : 1868-1869
 Hins, E. : 1883
 Hoffmann, P. (76) : 1882, 1885, 1894, 1898-1899, 1901-1902, 1904, 1907, 1909
 Houst, J. : 1904
 Hubert, Alexandre (77) : 1867
 Hubert, Eugène (78) : 1883
 Hurdebise, A. C. (79) : 1860, 1862-1865, 1867, 1883, 1889, 1895, 1898, 1902-1903
 Huygens, K. : 1887
 Huyghens, Ch. : 1897
 Ilias, H. J. (80) : 1860
 Jopken, Ernest : 1873-1875
 Juste, Eduard : 1859-1860, 1862
 Justice, Ch. : 1899
 J. M. : 1870-1871
 Kaivers, N. : 1877, 1880
 Kappeyne van de Coppello, N.J.B. (81) : 1870
 Keelhof, Jules : 1887, 1889, 1891-1896, 1898, 1900, 1902-1903, 1908, 1912, 1914

- (62) 1846-1925. Volksvertegenwoordiger. Wereldreiziger.
 (63) 1878-1954. Professor aan de universiteit te Luik.
 (64) 1837-1919. Conservator aan de Koninklijke Bibliotheek.
 (65) 1822-1884. Leraar aan het atheneum te Namen.
 (66) 1877-1938. Professor aan de universiteit te Gent.
 (67) 1818-1889. Leraar aan het atheneum te Brugge. In 1856 leraar aan de middelbare school te Spa.
 (68) 1871-1955. Professor aan de universiteit te Luik.
 (69) Geboren 1881. Professor aan de universiteit te Brussel.
 (70) 1823-1900. Sedert 1841 beambte op Binnenlandse Zaken. Werd directeur-generaal van het middelbaar (1879) en hoger onderwijs (1885-1894).
 (71) 1875-1950. Conservator aan de Koninklijke Bibliotheek. Directeur aan het ministerie voor Kunsten en Wetenschappen.
 (72) 1827-1866. Geneesheer.
 (73) 1872-1955. Professor aan de universiteit te Luik.
 (74) Geboren 1819. Leraar aan het atheneum te Brussel.
 (75) 1837-1873. Professor aan de universiteit te Gent.
 (76) 1851-1920. Professor aan de universiteit te Gent.
 (77) Geboren 1837. Leraar aan het atheneum te Luik.
 (78) 1853-1931. Professor aan de universiteit en aan de hogere normaalschool te Luik.
 (79) Geboren 1831. In de jaren '50 leraar aan het atheneum te Doornik; na 1861 studieprefect van het atheneum te Hasselt.
 (80) Leraar aan het college te Hoei.
 (81) Gestorven 1882. Rector te Amsterdam.

- Kern, H. (82) : 1859
 Kervyn de Lettenhove (83) : 1860
 Küntzinger, J. (84) : 1880
 Kugener, A. : 1913
 Kugener, Jean Antoine : 1868, 1874, 1876-1878, 1891-1892, 1895
 Kurth, Godefroid (85) : 1869, 1871-1872, 1875-1876, 1898
 Lahaye, Leon (86) : 1876-1877
 Lambert, Th. (87) : 1864-1865
 Lapaille, R. : 1866
 Latour, Louis : 1895, 1908
 Laurent, Marcel (88) : 1898-1899, 1903, 1905
 Ledent, J. (89) : 1865-1866
 Ledoux, E. : 1912
 Ledoux, René : 1907
 Léger, Louis : 1907
 Le Han : 1867
 Lejeune, Henri : 1892
 Lejoy, P. : 1900, 1902-1903, 1906
 Leroy, Alphonse : 1861-1864, 1871
 Lhonneux, J. (90) : 1908, 1910, 1912
 Liégeois, C. : 1909
 Lodewijckx, A. (91) : 1909
 Logeman, H. (92) : 1891-1892, 1910
 Loise, Ferdinand : 1859-1861
 Lonchay, H. (93) : 1885, 1907
 Maass, Bernard : 1876
 Maerten, J. : 1905
 Maertens, Eduard (94) : 1858, 1860, 1865
 Magonette, F. (95) : 1890-1891, 1906
 Mailleux, F. : 1905
 Mallet, G. : 1878, 1880-1881, 1887, 1889
 Malvoisin, Eduard : 1874
 Mansion, Joseph (96) : 1898, 1908, 1913
 Mansion, P. : 1868, 1870, 1872, 1875-1876, 1878, 1886
 Marchot, M. : 1886
 Maréchal, Léon : 1900
 Marsigny, Agathon : 1856-1857
 Merten, Alphonse (97) : 1860
 Merten, Oscar (98) : 1898
 Meyer, J. : 1868-1869
 Micheels, J. (99) : 1867
 Miller [H. J.] (100) : 1859
 Molitor, Luc : 1897
 Morlegheem, Alfred : 1899
 Motte, Adhémar (101) : 1875-1876, 1878-1880, 1883

(82) 1833-1917. Taalgeleerde. Sedert 1865 hoogleraar te Leiden.

(83) 1817-1891. Volksvertegenwoordiger. Minister van Binnenlandse Zaken. Historicus.

(84) Geboren 1849. Leraar aan het atheneum te Aarlen, daarna te Luik.

(85) 1847-1916. Leraar aan het atheneum, daarna professor aan de universiteit te Luik. Historicus.

(86) Geboren 1857. Rijksarchivaris te Namen.

(87) Geboren 1819. Leraar aan het college te Dinant.

(88) 1872-1946. Professor aan de universiteit te Luik.

(89) Geboren 1838. Directeur van de beroepsschool en leraar aan het atheneum te Verviers.

(90) 1877-1924. Professor aan de universiteit te Gent.

(91) Dr. Germaanse filologie. Professor te Stellenbosch.

(92) 1862-1935. Professor aan de universiteit te Gent.

(93) 1860-1918. Professor aan de universiteit te Brussel.

(94) 1827-1886. Leraar aan het atheneum te Brugge.

(95) 1868-1942. Professor aan de universiteit te Luik.

(96) 1877-1937. Professor aan de universiteit te Luik.

(97) 1834-1861. Leraar aan het college te Leuven.

(98) 1837-1912. In de jaren '50 leraar aan het college te Leuven, sedert 1889 professor aan de universiteit te Luik.

(99) 1831-1897. Aanvankelijk studiemeester in verschillende colleges, leraar aan de middelbare school te Dendermonde 1862, aan het stedelijk college te Mechelen 1863, aan het atheneum te Bergen 1865-1876, aan het atheneum te Gent vanaf 1876. Taal- en letterkundige.

(100) 1818-1884.

(101) 1842-1902. Professor aan de universiteit te Gent.

- Namèche, A. : 1856
 Nelissen, L. (102) : 1883-1884
 Neuberg, J. (103) : 1866, 1868-1871, 1874
 Nève, Felix : 1860, 1862, 1864-1865, 1867
 Nisard, Ch. : 1871-1875
 Noël, Jean-N. : 1856-1865
 Norden, Friederich : 1900
 Omont, H. : 1885
 Parmentier, L. : 1887, 1890, 1897
 Passau, M. : 1870
 Pergameni, Ch. (104) : 1911
 Piot, Ch. (105) : 1873
 Pirenne, H. : 1886
 Preudhomme, L. (106) : 1893, 1897-1898, 1900, 1906
 Preud'homme, T. : 1909
 Prinz, X. (107) : 1863-1864, 1866-1868
 Remy, Jos : 1912
 Renard, A. F. (108) : 1898-1899
 Retsin, Fr. (109) : 1860, 1863, 1868-1871
 Rolland, E. : 1907
 Roulez, J. : 1859-1863, 1874
 Rutten, Albert (110) : 1894-1895
 Salmon, G. (111) : 1869
 Scheler, Auguste : 1863, 1866, 1869, 1878-1879, 1882-1883
 Schoentjens, H. : 1882, 1885-1886
 Schroeder-Van der Kolk, H. W. : 1861
 Schuermans, H. : 1856-1860
 Serruys, Daniël : 1900
 Smeets, E. B. : 1887
 Sonnevill, E. : 1899
 Soury, Jules : 1898
 Spring : 1865
 Stappaerts, Louisa : 1856-1857
 Stuyvaert, M. (112) : 1904
 Suchier, H. : 1906
 Swarts, Th. (113) : 1894
 S. X. : 1875
 Thiaucourt, C. : 1910
 Thil-Lorrain (114) : 1872-1879, 1881-1883, 1886, 1888, 1890-1892
 Thomas, Em. : 1900
 Thomas, P. : 1871-1872, 1874-1883, 1885, 1887-1888, 1890, 1892-1893
 Tourneur, Victor (115) : 1899
 Van Biervliet : 1892
 Vandenrijdt, G. : 1897
 Van der Haegen, P. (116) : 1859
 Van der Haegen, Victor (117) : 1908
 Van der Linden, H. (118) : 1905
 Van der Meersch, Aug. (119) : 1870
 Van Haml : 1905
 Van Hollebeke, B. : 1862
 Van Sybel, M. : 1876
 Vercoullie, J. (120) : 1886, 1907

- (102) Studiefprefect van het atheneum te Doornik.
 (103) 1840-1926. Professor aan de universiteit te Luik.
 (104) Geboren 1879. Professor aan de universiteit en stadsarchivaris te Brussel.
 (105) 1812-1899. Algemeen rijksarchivaris.
 (106) 1861-1915. Professor aan de universiteit te Gent.
 (107) 1809-1882. Achtereenvolgens leraar aan het college te Hasselt en te Luik en directeur van de "Ecole normale des humanités" te Luik.
 (108) 1842-1903. Professor aan de universiteit te Leuven.
 (109) 1821-1890. Leraar wiskunde aan het atheneum te Gent.
 (110) Doctor in de letteren en wijsbegeerte.
 (111) 1819-1904. Professor aan de universiteit te Dublin.
 (112) 1866-1932. Leraar aan het atheneum, daarna professor aan de universiteit te Gent.
 (113) 1839-1911. Professor aan de universiteit te Gent, scheikundige.
 (114) 1826-1893. Studiefprefect van het atheneum te Verviers.
 (115) Geboren 1878. Professor aan de universiteit te Brussel; conservator van de Koninklijke Bibliotheek.
 (116) 1825-1886. Bureelhoofd in de directie der gasthuizen te Brussel.
 (117) 1854-1916. Stadsarchivaris te Gent.
 (118) 1868-1956. Leraar aan het atheneum te Antwerpen; daarna professor aan de universiteit te Luik.
 (119) 1810-1881. Advocaat; biograaf.
 (120) 1857-1937. Professor aan de universiteit te Gent sedert 1884. Filoloog, organisator van de universitaire studie der neerlandistiek in België.

Verhelst, Ed. : 1869, 1880	Wauters, Th. : 1881
Verly, August (121) : 1871	Willems, Alphonse (125) : 1897, 1903-1906
Verschaffelt, E. : 1874	Willems, Jos (126) : 1895
Vincent, A. (122) : 1879	Willems, Pierre (127) : 1862, 1864, 1877-1879, 1882, 1885
Wacken, E. (123) : 1856-1857	Willière, P. : 1867
Wagener, A. : 1863, 1868, 1869	Wilmotte, M. (128) : 1886, 1903, 1905
Waltzing, J. P. (124) : 1888, 1890-1893, 1896	

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING

Luidens een herdenkingsartikel uit 1907 werd door de regering steun verleend (129).

IV. KARAKTERISERING

In de ontwikkeling van het tijdschrift kan men drie perioden onderscheiden.

- a) 1856-1857. De *Revue de l'instruction publique* wordt opgevat als een voortzetting van de *Revue pédagogique*. Het is een blad voor leerkrachten van het middelbaar onderwijs : gedeeltelijk een vakblad met didactische inslag, gedeeltelijk een informatieblad inzake onderwijsorganisatie.
- b) 1858-1867. Na de aanvang van een nieuwe reeks ontwikkelt het tijdschrift zich meer en meer tot een vakblad voor classici, maar het blijft aandacht schenken aan diverse problemen van het middelbaar onderwijs.
- c) 1868-1914. Het blad wordt een wetenschappelijk tijdschrift voor filologie en geschiedenis, tevens orgaan van een wetenschappelijke vereniging. Aandacht voor onderwijsorganisatorische vragen blijft nochtans bestaan, maar ze gaat nu zowel naar de universitaire sector als naar het secundair niveau.

Doelstellingen

Bij de aanvang worden de doelstellingen van de *Revue de l'instruction publique* door B. Van Hollebeke, namens de redactie, expliciet geformuleerd (130). Het zijn grotendeels dezelfde als die van de *Revue pédagogique*. Het blad wil de vooruitgang van het middelbaar onderwijs in de hand werken, zonder het hoger onderwijs uit het oog te verliezen. Daarom zal het ruime informatie bieden over onderwijs en wetenschap. In concreto : officiële mededelingen; verslagen over de werkzaamheden van wetenschappelijke genootschappen en over literaire en wetenschappelijke discussies; bibliografie en recensies; berichten over de ontwikkeling van het onderwijs in binnen- en buitenland; bespreking van didactische en methodologische problemen; interpretaties van

(121) Leraar aan het atheneum te Namen.

(122) Geboren 1879. Conservator aan de Koninklijke Bibliotheek.

(123) 1819-1861. Letterkundige.

(124) 1857-1929. Professor aan de universiteit te Luik.

(125) 1839-1912. Professor aan de universiteit te Brussel.

(126) 1845-1910. Leraar aan de academie te Mechelen.

(127) 1840-1898. Professor aan de universiteit te Leuven vanaf 1865; classicus en jurist.

(128) 1861-1942. Professor aan de universiteit te Luik.

(129) *Revue*, L (1907) 7.

(130) *Revue*, o. r. IV (1856-1857) 3-6.

klassieke auteurs. Tenslotte heet de belangrijkste opgave : de publikatie van praktische bijdragen ("articles d'application"), die het terrein van de literatuur, de geschiedenis, de wiskunde en de natuurwetenschappen moeten bestrijken. Dat alles wordt met de volgende aspecten aangevuld : 1. de informatie zal vergroten door uitwisseling met andere tijdschriften; 2. het blad moet "un caractère national" krijgen, door het opnemen van onuitgegeven verzen van (Franstalig-) Belgische auteurs en door de kritische bespreking van de beste werken van nationale schrijvers; 3. aandacht zal worden geschonken, ook in de bibliografie, aan het onderwijs van het Nederlands.

Hebben we in de ontwikkeling van het tijdschrift drie perioden onderscheiden, dan gebeurde dat op basis van veranderde doelstellingen. De evolutie had echter zeer geleidelijk plaats en na 1858 werden de doelstellingen niet meer expliciet geformuleerd; we kunnen ze eerder post factum uit de uitwerking aflezen. Bij de aanvang van de nieuwe reeks blijft de redactie vrij algemeen : het blad zal verder werken als tevoren, het zal de literaire en wetenschappelijke beweging stimuleren (131). Hoe men dat in concreto wil realiseren, wordt echter niet toegelicht. Het onderwijs blijft ongenoemd. Wijzigingen worden in het vooruitzicht gesteld, wat de vorm betreft.

Enige redactionele toelichting van de doelstellingen is nadien uitgebleven, ook bij het ingaan van wat wij de derde periode hebben genoemd. Wel is het illustratief, dat in 1874 de *Revue* terloops het enige filologische tijdschrift in België wordt genoemd (132). Bij de aanvang van de 50ste jaargang (1907) constateert de redactie, retrospectief, dat het blad een vooraanstaande plaats heeft verworven in de wetenschappelijke pers. Het is bekommerd geweest om het verspreiden van de wetenschappelijke geest en om de verbetering van het onderwijs; het heeft jonge wetenschapsbeoefenaars laten debiteren en aangemoedigd; het heeft een band gelegd tussen universiteit en middelbaar onderwijs, waaruit professoren en leraren voordeel hebben gehaald. Die verschillende wegen zullen verder worden bewandeld.

Uitwerking

1. Wat de periode 1856-1857 betreft constateert men dat het tijdschrift, conform met de doelstellingen, de *Revue pédagogique* voortzet. De praktische bijdragen vormen ongeveer 80 o/o van het totaal. Het gaat om literaire verklaringen van Franse klassieken en van Latijnse schrijvers. In verschillende stukken worden Franstalig-Belgische auteurs besproken. Men treft verder een vijftal bijdragen aan over wiskunde en twee over fysica. Een didactisch artikel over "de eenheid" verwijst naar de "méthode de l'enseignement rationnel" die in de *Revue pédagogique* werd gepropageerd.

De tevoren reeds aanwezige informatieve rubrieken vindt men ook hier terug, nl. officiële mededelingen betreffende het onderwijs, vragen en uitslagen van de algemene wedstrijden, bibliografie voor de verschillende vakken van het middelbaar onderwijs, mededelingen over de Koninklijke Academie en korte berichten betreffende de situatie van het onderwijs in het buitenland.

(131) *Id.*, I (1858) 1 : "Entretenir ou augmenter le mouvement littéraire et scientifique dans le plus grand nombre d'esprits possible, faire une espèce d'agitation au profit de la pensée, stimuler la réflexion des uns par les productions des autres, tel a toujours été, tel est encore le but de la *Revue*".

(132) *Id.*, XVII (1874) 75.

Nieuw is het geregeld opnemen van gedichten, terwijl een artikel over schoolhygiëne en een biografie van A. Bell (133) als buitenbeentjes kunnen worden beschouwd. In tegenstelling met wat was aangekondigd, komt het onderwijs van het Nederlands niet ter sprake; de bibliografie vermeldt slechts één Vlaamse uitgave.

2. Tijdens de tweede periode (1858-1867) wordt de *Revue*, onder de redactie van Feys en Roersch, geleidelijk een vakblad voor classici. Dat blijkt uit de kwantiteit van de bijdragen over Latijn en Grieks: ze zijn ver in de meerderheid. Het karakter van die bijdragen kent overigens een evolutie. Het zijn niet langer praktisch georiënteerde stukken, uitgewerkt volgens de principes van het "enseignement rationnel", maar eerder wetenschappelijke verhandelingen. Naast de verklaring van auteurs komen nu meer artikelen voor over spraak-kunst, syntaxis en etymologie, evenals bijdragen betreffende de geschiedenis van de Oudheid. Actualiteiten uit de wetenschappelijke wereld worden in korte berichten onder de titel "Variétés Philologiques" gesignaleerd.

In de overige rubrieken kan men intussen nog duidelijk het opzet van het vroegere tijdschrift herkennen. Wat hier thuis hoort, is echter kwantitatief in de minderheid. De verklaring van Franse schrijvers neemt de belangrijkste plaats in; men blijft een onderscheid maken tussen Franse en Franstalig-Belgische auteurs. Het karakter van de weinige bijdragen over wiskunde is onveranderd. Sporadisch vindt men een artikel over fysica, aardrijkskunde of geschiedenis.

In het informatieve deel zijn de officiële mededelingen betreffende het onderwijs zeer beknopt. De bibliografie bevat echter meer en meer kritische recensies (van 1864 af: "Analyses et Comptes Rendus"). Ter bespreking komen veel werken over klassieke filologie, hoewel de andere disciplines niet vergeten worden.

3. Tijdens de derde periode (1868-1914) wordt de *Revue*, onder de leiding van universiteitsprofessoren, een tijdschrift voor filologie en geschiedenis waarin vooral de klassieke filologie aan bod komt. Daarnaast worden ook onderwijsproblemen besproken, uit binnen- en buitenland.
 - a) Inzake filologie en geschiedenis gaat de meeste aandacht naar de klassieke studies. Enerzijds worden wetenschappelijke artikelen gepubliceerd, meestal als vervolgbijdragen, anderzijds geeft het blad korte mededelingen of informatie betreffende een of ander discussiepunt. Studies over Griekse en Latijnse auteurs wisselen af met grammaticale en etymologische bijdragen. De geschiedenis van de Oudheid wordt herhaaldelijk behandeld.

Relatief gering in aantal zijn de bijdragen over andere dan klassieke letterkunde en over algemene literatuur. Franse schrijvers krijgen wel een beurt, maar de Germaanse filologie staat, zeker aanvankelijk, geheel op het achterplan. Sedert 1878 komt Engels een enkele keer aan bod. In 1910 verschijnt het enige stuk dat aan het Nederlands wordt gewijd. Sedert 1903 vergroot de belangstelling voor Franse literatuurgeschiedenis.

Zoals gedurende de vorige perioden, komen in de derde nog geregeld op de praktijk afgestemde bijdragen voor betreffende wiskunde en natuurwetenschappen. Dat loopt echter in 1887 ten einde. De *Revue* is volledig gespecia-

(133) 1753-1832. Anglikaans geestelijke, 1787-1794 werkzaam in Engels-Indië, promotor van een systeem van onderling onderwijs.

liseerd geworden : filologie, literatuur en geschiedenis, waarbij sedert 1896 de kunstgeschiedenis van de Oudheid aansluit. De behandeling van historische onderwerpen, ook buiten de oude geschiedenis, wordt na 1875 overigens frequenter. Dat houdt ook verband met een verschijnsel dat het meer en meer gespecialiseerde karakter van het tijdschrift mede verklaart : de oprichting, in 1873, van de "Société pour le progrès des études philologiques et historiques", waarvan de *Revue* het orgaan wordt. Jaarlijks brengt ze uitvoerig verslag uit over de vergaderingen en publiceert ze integraal de aldaar gehouden lezingen; in aantal maken die meer dan de helft van de artikelen uit.

Slechts heel uitzonderlijk stelt de *Revue* haar kolommen open voor de behandeling van onderwerpen buiten de genoemde, afgezien dan van de onderwijsproblemen (134).

- b) Aangelegenheden van het middelbaar en het hoger onderwijs worden geregeld besproken, in uitvoerige artikelen. Politiek heeft de *Revue* steeds willen vermijden. De medewerkers vertonen wel een gematigde liberale strekking, maar ze behandelen alleen problemen uit het officieel onderwijs en ze voeren wetenschappelijke of onderwijskundige argumenten aan, geen politieke. Hun stijl blijft daarbij rustig, niet-polemisch. De onderwijssituatie in Duitsland (gymnasia), in Frankrijk en in Engeland wordt toegelicht als een vergelijkingspunt t. a. v. in eigen land gewenste hervormingen, terwijl het onderwijs in nog andere landen evenzeer wordt beschreven. Gekoppeld aan de Belgische actualiteit, komen heel wat thema's aan bod, o. m. de hervorming van het programma voor de humaniora-afdeling en de plaats van wetenschappen, wiskunde en geschiedenis; de opleiding van de leerkrachten voor het middelbaar onderwijs; de voertaal van het middelbaar onderwijs in Vlaams-België (1883); de esthetische vorming op dat niveau; het programma van de moderne humaniora-afdeling; de filologische studierichtingen aan de universiteiten; de universitaire benoemingen.

Tevens wordt plaats toebedeeld aan de didactiek van verschillende vakken, o. m. klassieke en moderne talen, literatuur, wiskunde, fysica, aardrijkskunde en geschiedenis.

Niet alleen in de artikelen, maar ook in enkele informatieve rubrieken, die sedert de aanvang behouden blijven, komt het onderwijs naar voren, naast de wetenschapsbeoefening. De onderwijsorganisatorische informatie is meestal bondig, soms ook uitgebreid. De bibliografie is daarentegen zeer omvangrijk en omvat uitvoerige kritische besprekingen; deze betreffen aanvankelijk meestal leerboeken voor het middelbaar onderwijs, maar geleidelijk groeit het aantal recensies van wetenschappelijke publikaties, vooral filologische. Sedert 1876 geeft het blad een selectief overzicht van filologische en algemeen-culturele tijdschriften. Deze "Sommaires des périodiques" slaan terug op enkele Belgische, maar in hoofdzaak op Franse en Duitse periodieken. Actualiteiten en reglementeringen vindt men in de rubrieken "Actes officiels, Nouvelles, Varia" en "Bulletin des sociétés savantes". Continu is de berichtgeving over wetenschappelijke of onderwijscongressen. Naar het internationaal onderwijscongres te Brussel (1880) en naar het congres van het katholiek onderwijs te Bonne-Espérance (1912) gaat meer dan gewone aandacht uit.

(134) Vermeld wezen een artikel over experimentele psychologie, door Van Biervliet (1892), en een bijdrage van Dony over pedologie (1906).

ANNALES DE L'ENSEIGNEMENT PUBLIC

1856-1858

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 218 B) : I-II (1857-1858). SBLu (Fds. liégeois) : I-II. UBG (118 K 34) : I-II. UBLu (XV.154.10) : I-II.
- II. a. ONDERTITEL : Revue pédagogique, scientifique & littéraire.
- e. FORMAAT : 17 x 9,5.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :
- 1.XII.1856 (I, 1) - 1.VI.1857 (I, 13) : 32.
 15.VI.1857 (I, 14) : 24.
 1.VII.1857 (I, 15) : 32.
 15.VII.1857 (I, 16) - 15.XII.1857 (I, 24) : 24.
 1858 (II) : 32 of 36.
- g. PERIODICITEIT :
- 1856-1857 (I) : halfmaandelijks (1).
 1858 (II) : maandelijks.
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : Bureau des Annales de l'enseignement public, Verviers.
- III. a. BEGINDATUM : 1 december 1856.
 EINDDATUM : 31 december 1858.
- b. STICHTER : Ph. Bède (2).
- f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : Ph. Bède.
- h. MEDEWERKERS (3) :
A. C. H. : 1857-1858	Denoël, E. : 1857
A. L. M. : 1857	Denoël, F. (6) : 1857
A. V. : 1857	Duesberg, Otto (7) : 1857
Barlet, Ed. (4) : 1858	Eburo : 1857
Bède, Emile (5) : 1857-1858	E. : 1857-1858
Bourdon, J. : 1857	E. B. : 1857
C. D. Y. : 1858	E. M. : 1857
Defossé, L. : 1858	Folie, F. (8) : 1857
Delboeuf, J. : 1858	F. F. : 1857

(1) Het blad is in september en december 1857 slechts één keer verschenen.

(2) Stavelot 1.X.1803-Brussel 1866. Leraar, sedert 1840 directeur van de "Ecole industrielle et littéraire" te Verviers. Later directeur van *L'Echo du Parlement* te Brussel.

(3) De jaartallen corresponderen met jg. I en II, hoewel jg. I per 1.XII.1856 is begonnen.

(4) 1834-1891. Leraar aan het college te Bouillon, later aan het atheneum te Luik.

(5) Geboren 1828. Professor te Luik tot 1863. Ingenieur. Industrieel.

(6) Geboren 1836. Student. Werd advocaat te Verviers.

(7) 1835-1857. Student aan de universiteit te Luik.

(8) 1833-1905. Dr. Wet. 1855. Repetitor aan de universiteit te Luik.

Gauthy, Eugène (9) : 1857-1858	L. V. N. : 1857
Gillon, Aug. (10) : 1857	Morren, Edouard (12) : 1857
G. D. : 1857	M. S. : 1858
Hanssens, L. (11) : 1857-1858	Noël, J. N. : 1857
H. : 1857-1858	N. : 1857-1858
H. H. : 1857	N. P. : 1857
J. : 1858	Paque, A. (13) : 1857-1858
J. B. : 1857	Schreurs, André (14) : 1857-1858
J. S. : 1857-1858	Stecher, J. : 1857-1858
Kupfferschlaeger, Is. : 1857	X. X. : 1857
Lamarle, E. : 1857	Y. : 1857
Le Roy, Alphonse : 1857	Z. : 1857

IV. KARAKTERISERING

Het "Congrès professoral de Belgique" had in 1848 een tijdschrift gewenst dat de leraren van het middelbaar onderwijs tot orgaan zou dienen en dat tevens een wetenschappelijk en literair informatieblad zou zijn. Dat verlangen was, luidens Ph. Bède (15), niet helemaal vervuld, een verklaring die kritiek op de *Moniteur de l'enseignement* inhield. Daarom was Bède, als gewezen voorzitter van het "Congrès" en van de "Association professorale", er door collega's toe aangespoord zelf een tijdschrift uit te geven. Dit werd de *Annales de l'enseignement public*.

Uitgaande van de opvatting dat de leraren inspraak moeten hebben in het onderwijsbeleid, wilde het tijdschrift een orgaan worden waarin zij aan het woord konden komen. Daarom zou het aan administratieve maatregelen, aan methoden en leerboeken veel aandacht besteden. In de tweede plaats zou het, om een vergelijkingsbasis te leggen, informeren over het onderwijs in het buitenland; dat zou gebeuren via correspondenten die hun medewerking hadden beloofd evenals door middel van uittreksels uit buitenlandse tijdschriften. In de derde plaats, en vooral, wilde het blad de routine van de leerkrachten tegengaan, door hun een overzicht te bieden van de vorderingen van de wetenschap, van het intellectuele leven binnen en buiten de landsgrenzen. Dit onderdeel, waarvoor jonge leraren hun medewerking hadden toegezegd, was dan eveneens voor niet-leraren bestemd; het moest overigens een leemte vullen : naar verluidt verschenen in België haast geen literaire en wetenschappelijke periodieken.

Wat de onderwijskwesties betreft zou het blad optreden als "défenseur convaincu de l'enseignement public", zonder evenwel in sectarisme te vervallen : onpartijdigheid t. o. v. het vrij onderwijs werd gewaarborgd. Hierbij aan-

-
- (9) Geboren 1821. Preparator aan de universiteit te Luik 1844-1853; atheneumleraar te Luik, daarna leraar aan en directeur van de nijverheidsschool te Brussel.
- (10) 1826-1913. Ingenieur. Leraar te Doornik 1853-1855. Repetitor aan de universiteit te Luik 1857-1860, later hoogleraar.
- (11) Geboren 1832. Advocaat te Luik. Gemeenteraadslid aldaar sedert 1867, provincieraadslid 1868-1879, volksvertegenwoordiger sedert 1879.
- (12) 1833-1886. Suppleant aan de universiteit te Luik, later hoogleraar.
- (13) Geboren 1825. Leraar aan het atheneum te Luik.
- (14) Leraar aan het atheneum te Luik.
- (15) Voor wat volgt, cfr. het "Programme", *Annales de l'enseignement public*, I, 1 (I.XII. 1856) 1-7.

sluitend zij onmiddellijk gezegd, dat het vrij onderwijs in de *Annales* buiten beschouwing werd gelaten en dat de behandeling van de onderwijsproblemen er politiek niet gebonden was. Weliswaar is sympathie voor de liberalen niet verborgen gebleven - zij verdienden die als voorstanders van het openbaar onderwijs (16) - maar dat verdreef de kritische zin in genen dele. Onderwijs moest immers, volgens de *Annales*, een zaak van de leraren zijn, niet een inzet van politieke discussies waarin vaak onbevoegden het voor het zeggen hebben. Ook van de administratie, althans van de bureaucratie, viel naar verluidt een ideale aanpak niet zo direct te verwachten (17).

De behandeling van kwesties van onderwijsbeleid is één van de twee grote bekommernissen geweest van het tijdschrift. Al stond het voor alle opinies open (18), mits ze bedaald werden toegelicht en zonder in personalia te vervallen (19), toch heeft het in dat verband een eigen geluid laten horen. Dit betrof de finaliteit en de structuur van de athenea. Tegenover de afdeling "humanités" diende de "section professionnelle" uit te groeien tot een volwaardige moderne humaniora-afdeling. In concreto viel, in die context, de klemtoon op de betekenis van de moderne talen, hoewel die van Latijn en Grieks niet werd betwist. Ook de plaats, de functie en de omvang van het onderwijs in de wiskunde, de natuurwetenschappen, de geschiedenis en de handelswetenschappen werden in dat verband ter sprake gebracht. Tevens ging, als naar een aanverwant probleem, de aandacht uit naar de opleiding van de leraren, in het algemeen zowel als wat in het bijzonder die van de leraren Engels en Duits betreft. Op het onderwijsorganisatorische terrein heeft de periodiek tevens enige aandacht besteed aan de algemene wedstrijden, maar vooral aan de discussie rondom de universitaire examencommissies en de toegang tot de universiteit, gelet op de implicaties voor het middelbaar onderwijs.

Aangelegenheden van didactische en methodologische aard kwamen relatief heel wat minder aan bod. De belofte dat aan methoden en leerboeken veel plaats zou worden ingeruimd (20), is onvervuld gebleven (21). Weliswaar bleven didactische aspecten niet helemaal onbesproken, zoals in ver-

(16) Het aantreden van Charles Rogier, in 1857, werd dan ook toegejuicht. Zijn voorganger, Pieter De Decker, had voor het openbaar onderwijs al te weinig sympathie getoond. De houding van het blad dient in verband te worden gebracht met de zaak - Laurent-Brasseur en de veroordeling, door de bisschop van Gent, van de Gentse universiteit en van het rijksmiddelbaar onderwijs in het algemeen. Hierover E. LAMBERTS, *De Heilige Stoel en de zaak Laurent-Brasseur (1856)*, *Belgisch Tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, II (1970) 83-111.

(17) In dat verband zij ook de kritiek aangestipt die het blad uitbracht op de Verbeteringsraad.

(18) Luidens een bericht aan de lezers, *Annales*, I, 2 (15.XII.1856) 33-34, nam de directie niet de verantwoordelijkheid voor de bijdragen van de medewerkers. Ze kon tegenstrijdige meningen aan bod laten komen. Ze was ook bereid, op verzoek, aangeboden artikelen als van haar zelf uitgaande te publiceren; die zouden dan niet worden ondertekend. Analooft luidde het stukje "Notre raison d'être", I (1857) 289-291. In de inleiding tot jg. II (1858) 1-2, werd andermaal op het karakter van een vrije tribune gewezen.

(19) De directie behield zich het recht voor, uit ingediende artikelen alles te schrappen of te wijzigen wat te scherp of te persoonlijk klonk; "dans la polémique de doctrine ou d'opinion, nous nous préservons toujours des formes usitées chez les savants du seizième siècle": *Annales*, I (1857) 137-138.

(20) Ze werd herhaald bij de aanvang van jg. II (1858) 1-2.

(21) Het tijdschrift bevat vrij weinig recensies van leerboeken.

band met het taal- en het geschiedenisonderwijs (22), maar ze werden niet centraal gesteld, laat staan behandeld in een aparte rubriek. De eerste jaargang bevat een paar zgn. "Aphorismes pédagogiques" waarin, naast een afbakening van de pedagogiek, de terreinen van didactiek en methodiek worden onderscheiden en de zgn. dogmatische en heuristische methoden tegenover elkaar worden geplaatst. In de eerste aflevering werd een publikatie van Tuiscon Ziller (23) aangekondigd, maar de bespreking ervan werd uitgesteld: alvorens een discussie over de opvattingen van de Herbartianen (24) te openen, moesten die opvattingen, die in België nog weinig bekend heetten, worden uitgezet. Het is echter bij de bedoeling daartoe gebleven.

Bij de behandeling van de bovengenoemde aangelegenheden werd vaak verwezen naar situaties in Frankrijk en in Duitsland, waarbij op de "Realschulen" de aandacht werd getrokken. Jaargang II bevat een "Bulletin pédagogique" (25) dat hoofdzakelijk onderwijsnieuws uit Duitsland meedeelt.

De tweede grote bekommernis van de *Annales de l'enseignement public* heeft, in overeenstemming met wat in het "Programme" te kennen was gegeven, inderdaad bestaan in het bezorgen van informatie over het intellectuele leven in binnen- en buitenland. Men mag zeggen dat ze uitvoerig, gevarieerd en recent is geweest. Naar de vorm vallen losse bijdragen en recensies (26) te onderscheiden van de wetenschappelijke kroniek die men onder verschillende hoofden aantreft (27). Daarnaast kwam academisch nieuws geregeld voor. Inhoudelijk is de aandacht tijdens het eerste jaar vooral naar de exacte wetenschappen uitgegaan (28); de rubriek "Sciences" was toen zeer uitvoerig, maar verslakte naar het einde toe, om in 1858 haast te ontbreken (29). Ook qua apart gepubliceerde bijdragen heeft een evolutie plaatsgehad: "klassieke" onderwerpen ontbreken niet in de eerste jaargang (30), maar ze domineren in de tweede (31).

Het tijdschrift publiceerde ook officiële akten en enkele necrologiën. Met het lager onderwijs liet het zich niet in (32). In een kort artikel over de meisjesopvoeding heeft het een oproep gedaan tot bestudering van die kwestie, maar enig gevolg heeft het zelf daaraan niet gegeven. Als uitzonderlijk vallen twee stukken in verband met de Vlaamse Beweging te noteren (33).

(22) Kritiek werd uitgebracht op een taalonderwijs waarbij de spraakkunst centraal stond i. p. v. de levende taal.

(23) 1817-1882. Herbartiaan. Bezieler van het "Verein für wissenschaftliche Pädagogik".

(24) Naast Ziller worden F. Beneke en Th. Waitz genoemd, "psychologues distingués, dont les écrits opèrent aujourd'hui une espèce de révolution dans les idées pédagogiques de l'Allemagne": *Annales*, I, I (I.XII.1856) 22.

(25) In jg. I treft men één keer zulk "Bulletin" aan, in jg. II viermaal.

(26) Al of niet in de rubriek "Bibliographie" of "Revue bibliographique".

(27) "Bulletin historique et littéraire", "Sciences", "Littérature et philosophie", "Bulletin scientifique", "Bulletin littéraire". Die diverse "bulletins" komen niet in elke aflevering voor en zijn, qua titel, niet altijd erg relevant.

(28) Vooral naar de fysica en de wiskunde.

(29) De rubriek "Sciences" treft men daar slechts in één aflevering aan.

(30) B. v. het lidwoord in de Ilias, de vertaling in verzen van de Aeneis, de Latijnse thema.

(31) O. m. door een reeks artikelen over de Griekse romans.

(32) Behoudens twee stukken i. v. m. het lagere-schoolwezen te Elsene.

(33) N. a. v. een voordracht van M. van der Voort te Luik.

JOURNAL DES ECOLES MOYENNES ET DES ECOLES PRIMAIRES

1857-1861 (1)

Van juli 1857 (II, 1) tot december 1857 (II, 6) of mei 1858 (III, 5) : Journal de l'enseignement primaire.

Sedert januari 1858 (III, 1) of juni-juli 1858 (IV, 1-2) : Journal de l'enseignement primaire et de l'enseignement moyen du second degré.

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 862 B) : IV (juni-december 1858)-X (juli-december 1861). SBA (D 160698) : V, 1-3 (januari-maart 1859); VI, 1-7 (juni-december 1859); VII, 3-5 (maart-mei 1860); VIII, 1, 2 en 7 (juni, juli en december 1860); IX, 1 (januari 1861). UBG (Hi 9634) : I-X, behoudens III (januari-mei 1858), IX, 2 en 4-5 (februari en april-mei 1861).

II. d. PRIJS :

25.I.1857 (I, 1) - 25.VI.1857 (I, 6) : voor België 2 fr per jaar, 0.50 fr per nummer; voor het buitenland 5 fr per jaar (2).

Juli 1857 (II, 1) - december 1857 (II, 6) : voor België 2.50 fr per jaar, 1.50 fr per semester; voor Frankrijk 3.50 fr per jaar.

Juni-juli 1858 (IV, 1-2) - december 1858 (IV, 7) : België : 2.50 fr per jaar; Nederland en Frankrijk : 3.50 fr per jaar; Duitsland en Engeland : 4 fr per jaar.

Januari 1859 (V, 1) - december 1861 (X, 6) : België : 3.50 fr per jaar; Nederland en Frankrijk : 4.50 fr per jaar; Duitsland en Engeland : 5 fr per jaar.

e. FORMAAT :

25.I.1857 (I, 1) - 25.VI.1857 (I, 6) : 13,5 x 7,8.

Sedert juli 1857 (II, 1) : 16,5 x 9,2.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 24 (48 voor een dubbele aflevering), op enkele uitzonderingen na (3).

g. PERIODICITEIT : maandelijks, met herhaaldelijk twee afleveringen tezamen (4).

(1) Ieder jaar omvat twee delen. Op dl. V (eerste helft 1859) volgt dl. III van de 2de reeks (tweede helft 1859), dat in feite dus dl. VI is. Wij zullen een doorlopende nummering aanhouden en die ook gebruiken in de lijst van de medewerkers :

I = jg. I, dl. I (25.I.1857 - 25.VI.1857);

II = jg. I, dl. II (juli-december 1857);

III = jg. II, dl. III (januari-mei 1858) (ontbreekt);

IV = jg. II, dl. IV (juni-december 1858);

V = jg. III, dl. V (januari-mei 1859);

VI = jg. III, 2de r., dl. III (juni-december 1859);

VII = jg. IV, 2de r., dl. IV (januari-mei 1860);

VIII = jg. IV, 2de r., dl. V (juni-december 1860);

IX = jg. V, 2de r., dl. VI (januari-juni 1861);

X = jg. V, 2de r., dl. VII (juli-december 1861).

(2) Instellingshoofden die voor zes exemplaren intekenden kregen een zevende gratis.

(3) Eén van 16 blz., één van 28, één van 40, twee van 32, drie van 20.

(4) De negen bewaarde delen tellen veertien dubbele afleveringen.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Men kon intekenen bij de uitgever en, van dl. II af, ook bij de boekhandelaars Herremans, te Leuven (Oude Markt, 22) en H. Casterman, te Parijs (20, rue de Tournon). Deze laatste werd sedert maart-april 1860 (VII, 3-4) vervangen door P. Lethielleux (66, rue Bonaparte).

Volgens een mededeling op het kapt van de eerste aflevering had een groot aantal instellingshoofden voor verschillende exemplaren ingetekend. Het gunstig onthaal maakte het, naar verluidt, mogelijk het formaat te vergroten zonder prijsverhoging. Tegen het eind van 1857 heette het aantal abonnees nog flink gegroeid te zijn. In 1861 werd aangestipt dat het tijdschrift veel abonnees telde, over alle provinciën verspreid. Dit laatste kan men uit het blad zelf afleiden.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

25.I.1857 (I, 1) - 25.VI.1857 (I, 6) : rue Neuve, 37, Louvain.

Juli 1857 (II, 1) - december 1857 (II, 6) : Vieux Marché, 22, Louvain.

Juni-juli 1858 (IV, 1-2) - december 1858 (IV, 7) : rue du Souci, 4 à Louvain.

III. a. BEGIN DATUM : 25 januari 1857.

EINDDATUM : december 1861.

b. STICHTER : Bernard Van Hollebeke (5).

d en e. UITGEVER-DRUKKER :

25.I.1857 (I, 1) - 25.VI.1857 (I, 6) : G. Cuelens, rue Neuve, 37, Louvain.

Juli 1857 (II, 1) - december 1861 (X, 6) : De Brauwer-Stock, Grande Place, Roulers.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : B. Van Hollebeke.

h. MEDEWERKERS (6) :

* Angillis, A. Angz. (7)	Braquaval-L'Olivier, Pauline : II, V, X
A. C. : IX	
A. C. H. (vermoedelijk A. C. Hurdebise) : I-II	Buisseret, A. : IV, VIII
A. V. : II	B. : VI
Blontrock, H. (8) : II	Cauchie, Auguste : IX
Bodson, P. J. J. : IV-X	Colinge, J. (10) : IV-VI, VIII, X
* Boscaven, H.	C. Th. . . . (11) : I
* Brahy, Edouard (9)	Dechaux, Victor (12) : II
	De Fontaine-Coppée, A. : VI-IX

(5) Cfr. *supra*, 195.

(6) De namen van de medewerkers die door een * worden voorafgegaan, komen alleen voor in lijsten die door het blad (IV-X) op de kaptten werden afgedrukt.

(7) 1830-1870. Kandidaat-notaris en sedert 1862 notaris te Rumbeke. Cfr. J. DELBAERE, *De Vereenigde Vrienden, letter- en toneelgilde Rumbeke 1853-1953* (Rumbeke, 1953). Die vereniging schreef in 1859 een Vlaamse wedstrijd uit voor de abonnees van het *Journal*.

(8) Cfr. *infra*, 455.

(9) Geboren 1823. Leraar aan de middelbare school te Leuven.

(10) Geboren 1832. Onderwijzer te Bouillon, daarna leraar aan de middelbare school te Gosselies, Auteur van enkele leerboeken.

(11) Hoofdonderwijzer.

(12) Leraar aan de middelbare school te Waver.

- Delacourt, D. (13) : VI
 Destexhe, Ambroise : IV-V
 Dierckx, J. (14) : VIII
 Doyen, Joseph (15) : IV, IX
 * Even, M.
 E. : X
 F. : IV
 * Ghinijonet, F.
 Ghinijonet, Lambertine (16) : IV
 G. S. (= G. Simons)
 Hermans, J. (17) : V
 Hurdebise, A. C. : X
 J. M. : VI
 J. S. : VIII
 * Lecocq, L. (18)
 Le Roy, Françoise : IV-VI, VIII-IX
 Maas, P. : VII
 Mahieu, A. J. : I, IV-V, IX
 Matton, C. F. : IX
 Merten, A. : IV
 Merten, Oscar : IV, VI-IX
 * Mister, M. (19)
 M. : X
 M. E. : VIII-IX
 * Noël, J. N.
 O. C. : VII
 Pourbaix, Adolphe (20) : VII
 P. B. : X
 P. J. J. B. (= Bodson, P. J. J.)
 Rimbaut, Th. : VII-X
 Robijns [F. A.] (21) : VI-VII
 * Rutten, Augustin (22)
 Simons, G. (23) : II
 * Sosset, J.
 Stevens, B. (24) : I, IX
 Stevens, J. : X
 S. : II
 Van Diest, David (25) : II, IV-VI
 Villers, J. (26) : V
 Y. : VII

IV. KARAKTERISERING

Het tijdschrift was, blijkens inhoud, editoriaal en veranderende titel, op het lager onderwijs en op de middelbare school afgestemd. Luidens het "Avant-propos" vielen daar twee essentiële dingen te realiseren : "assigner une plus large part à l'éducation, et développer l'intelligence en suivant des voies plus normales, en prenant la nature de notre raison comme le seul fondement d'une instruction solide" (27). Daartoe wilde het *Journal* bijdragen : de inhoud zou in het licht staan van die twee beginselen. Het richtte zich zowel tot het vrij als tot het rijksonderwijs, met inbegrip van de pensionaten voor meisjes. Het wilde ook de ouders interesseren : die moesten immers met de leerkrachten samenwerken.

De bekommernis om "l'éducation du coeur" is in het blad zeker niet op de voorgrond getreden. Men vindt er wel enkele "pedagogische" artike-

- (13) Officier de l'Université, professeur dans l'Académie de Paris; te Beauvais.
 (14) Geboren 1819. Ambtenaar bij het ministerie van Oorlog. Publicist. Ontwerper van een schrijfmethode.
 (15) Geboren 1818. Onderwijzer te Ramet.
 (16) Geboren 1834. Onderwijzeres te Hoi.
 (17) Onderwijzer te Vliermaal.
 (18) Leraar aan de middelbare school te Leuven.
 (19) Leraar aan het college te Bouillon.
 (20) Leraar aan het Drievuldigheidscollege te Leuven.
 (21) 1836-1903. Onderwijzer te Gelinden. Later schoolinspecteur te Maaseik en te Hasselt. Auteur van talrijke leerboeken; was redacteur van *De Opvoeding*.
 (22) 1833-1893. Hoofdonderwijzer te Goetsenhoven; publiceerde schoolboeken.
 (23) Leraar aan het college van de Hoge Heuvel te Leuven.
 (24) 1815-1866. Onderwijzer te Herent.
 (25) Geboren 1828. Kantonnaal inspecteur te Leuven. Auteur van talrijke leerboeken.
 (26) Leraar aan de middelbare school te Leuven.
 (27) *Journal*, I, 1 (25.I.1857) 3.

len (28), een verzameling "Pensées sur l'éducation", wat "Anecdotes morales" en aanvankelijk ook wat geselecteerde poëzie (29), maar dat was alles bijeen vrij pover. Het accent viel inderdaad op het onderwijs en in dat opzicht dient het *Journal* als een voortzetting van de *Revue pédagogique de l'enseignement rationnel* te worden beschouwd, aangepast dan aan het lager middelbaar en aan het lager onderwijs. Aan theoretische uiteenzettingen werd niet veel ruimte besteed, maar de opvattingen waren duidelijk dezelfde : het onderwijs moet gericht zijn op de oordeelsvorming, waarbij het geheugen een dienende functie heeft. Toegepast op het taalonderwijs betekent zulks dat men de ons reeds bekende vragen moet stellen : wat wil de schrijver eigenlijk zeggen, welke middelen wendt hij daartoe aan, waarom gebruikt hij juist die middelen in functie van zijn doel. De inhoud van het *Journal* bestond in sterke mate uit bijdragen die een concrete uitwerking waren van die opvattingen : verklaringen van verzen en prozateksten, met passende oefeningen. Van Hollebeke heeft zich daar persoonlijk op toegeleid.

Gekant tegen het accentueren van het geheugen of een mechanisch van buiten leren, toonde het *Journal* zich tevens bekommerd om intuïtief onderwijs en om de expressie vanwege de leerlingen. Vandaar de aandacht die het besteedde aan het opstellen, in welk verband ook de spraakunst aan bod kwam. Opstel oefeningen werden opgegeven (meestal brieven), opstelwedstrijden voor leerlingen en voor leerkrachten georganiseerd. Anderdeels werden enkele "exercices d'intuition" gepubliceerd.

Sedert 1858 organiseerde het blad overigens nog andere, meer omvattende wedstrijden onder zijn abonnees, waarbij medailles als prijs werden uitgelooft en de bekroonde stukken gedrukt. De vragen werden door de redacteur geselecteerd uit de suggesties van de lezers. Er was telkens één wedstrijd gereserveerd voor onderwijzers, één voor onderwijzeressen en één (poëzie) voor alle abonnees. Over deelneming viel niet te klagen (30), wat dus mede het blad hielp vullen, terwijl diverse stukken het lezen waard zijn. De onderwerpen kunnen de mannelijke en vrouwelijke leerkrachten overigens aangesproken hebben : de meisjesopvoeding in lagere scholen en pensionaten (31); wat nuttig is in het lager onderwijs (32); de inhoud van een leergang "style épistolaire" in een plattelandsschool (33); de literatuur in de hoogste klassen van een meisjenspensionaat (34); het gebruik van het geheugen (35); de kwaliteiten van een goede onderwijzeres (36).

Wisselwerking met de abonnees had tevens plaats door het opgeven en beantwoorden van rekenkundige vragen, wat succes bleek te hebben.

(28) Zoals over de stilte, het gezag, de keuze van lectuur voor meisjes en de meisjesopvoeding in het algemeen.

(29) Verzen "où nous trouverons l'expression de pensées utiles et morales, à la portée des jeunes intelligences". Ze werden aan Belgische dichters ontleend.

(30) In 1859 werden twaalf verhandelingen ingediend door onderwijzers, vijf door onderwijzeressen; in 1860 acht door onderwijzers, vijf door onderwijzeressen.

(31) *Journal*, IV, 1-2 (juni-juli 1858) 5-31.

(32) *Id.*, II, 49-81.

(33) *Id.*, VI, 5-6 (okt.-nov. 1859) 94-113; VI, 7 (dec. 1859) 144-153; VII, 1-2 (jan.-febr. 1860) 18-35.

(34) *Id.*, VII, 3-4 (maart-april 1860) 51-59; VII, 5 (mei 1860) 93-96.

(35) *Id.*, IX, 4-5 (april-mei 1861) 74-89; IX, 6 (juni 1861) 118-128.

(36) *Id.*, X, 1-2 (juli-aug. 1861) 5-29.

Wat speciaal het lager onderwijs betreft, publiceerde het *Journal* enkele kleine artikelen over betekenis en plichten van de onderwijzer, een reeks bijdragen over lees- en rekenmethodes, een pleidooi voor (gematigde) uitbreiding van het programma tot natuurlijke historie, hygiëne en fysica en enkele uitgewerkte lessen.

Van de aanvang af bevatte het blad een bibliografie (aankondigingen en recensies) en een rubriek "Actes officiels". Verder vindt men er poëzie, "Faits divers", "Mélanges" en correspondentie. Sedert 1859 presenteerde elke aflevering een historische kalender, van de hand van P. J. J. Bodson, die de meest productieve medewerker was.

Het tijdschrift wekt de indruk onder de leerkrachten heel wat responsie te hebben gevonden. Naar verluidt moest Van Hollebeke tot zijn spijt de uitgave staken omdat hij te veel werk had en te Bouillon, waar hij sedert eind 1858 aan het hoofd stond van het college, te afgezonderd leefde om voor een geregeld verschijnen verder te kunnen instaan.

WAERHEID EN LICHT

1857

- I. BEWAARPLAATSEN : KB (II, 50350). SBA (B 14627). UBG (H 919).
- II. a. ONDERTITEL : Maendschrift voor godsdienst, zedeleer, talen, letterkunde en wetenschappen.
- c. MOTTO : La *religion* est le bien du peuple, elle est le bien de l'Etat. Douter de la vérité de la *religion* c'est une erreur personnelle; la combattre, c'est un attentat contre la société. Montesquieu.
- d. PRIJS : 6 fr voor de uitgave met platen, 4.50 fr voor de volksuitgave; voor het buitenland 2 fr meer.
- e. FORMAAT : 15,5 x 9,2.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 32.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING : in de tweede aflevering is sprake van 250 intekenaars.
- III. a. BEGINDATUM : (januari ?) 1857.
EINDDATUM : (december ?) 1857 ? Dat jaartal staat op het titelblad.
De twaalf afleveringen zijn niet gedateerd.
- b. STICHTER : Jan Antoon De Jonghe (1).

(1) Lokeren 6.X.1797-Brugge 2.IX.1861. Dr. Lett. en Wijsb. Leraar aan het college te Diest, sedert 1828 aan het atheneum te Brugge. Directeur van de middelbare school te Lier 1853-1858. Vlaamsgezind publicist. Auteur van leerboeken (Nederlands en Latijn). Redigeerde het onvindbare *Brugsch Magazyn* (1839) en *De Vlaemsche Biekorf*, boek van onderwijs, nut en vermaak (1842-1843), als vulgarisatie bedoeld. Van zijn hand is

- d. UITGEVER : een niet-gespecificeerd genootschap dat op initiatief van De Jonghe tot stand kwam (2).
- e. DRUKKER : Van Geudens en Taymans, Lier.
- f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : J. A. De Jonghe.
- h. MEDEWERKERS :
A. (3)	H. W.
A. G.	J. V.
A. V.	J. V. D. H. Z.
B.	L.
C.	L. D. J.
D. A. (4)	M.
D. B. R.	P. V.
D. H. W.	R.
F.	R. S.
Hartman, H. G., Jz (5)	S. Aug. Soliloq.
H. J. K.	W.

IV. KARAKTERISERING

Een specifiek pedagogische of aan het onderwijs gewijde periodiek is *Waerheid en Licht* stellig niet, zodat het enigermate inconsequent kan heten ze hier op te nemen. Uitgaande van de opvatting "dat de godsdienst en de zedenleer de eenige grondsteenen van de zamenleving zijn en de ware bronnen van beschaving en huisselijk geluk" (6), presenteert het blad zich als een godsdienstig-moraliserende publikatie. De inhoud stemt, in vers of in proza, met die bedoeling sterk overeen, maar is toch wel wat ruimer. Stukken van diverse aard verraden ook de zucht tot vulgarisatie. Hygiëne, natuurleer, letterkunde, nijverheid e. a. krijgen aldus een beurt, terwijl diverse raadgevingen en wetenswaardigheden worden meegedeeld.

Enkele bijdragen handelen over het schoolwezen. Beklemtoond wordt, dat godsdienst en moraal hoofdzaak zijn in wat de lagere school haar leerlingen moet bijbrengen. Daarnaast publiceert het tijdschrift een leergang Duits, van de hand van De Jonghe. We stippen aan dat, naar zijn mening, een vreemde taal moet aangeleerd worden op basis van de moedertaal, maar tevens uitgaande van het geheugen : men moet eerst de betekenis van de woorden kennen. "Vragen *hoe* en *waarom* zij tot het maken van eene rede te zamen komen, kan niet dan op de tweede plaats staen" (7). De genoemde leergang bestaat dan ook uit niets anders dan Nederlandse zinnen, met de vertaling in het Duits. Voor het overige vindt men nog wat "Invallende gedachten" over opvoeding.

ook *De Leerstoel, of taelonderwys volgens den natuerlyken leerweg* (Brugge, 1860). Hij was 1846-1848 uitgever van *De Nyverheid. Nieuw Advertentie-blad van Brugge en West-Vlaenderen*.

(2) Een mededeling in de achtste aflevering gaat uit van "Het medewerkend Bestuur" en is ondertekend door M. D., A. G., H. W., Pr. G., D. B., R. S., B. en D. P.

(3) Geneesheer.

(4) Idem.

(5) Geboren 1831, Noordbrabander, "kunstvriend" van De Jonghe, ambtenaar, publicist.

(6) Blz. 252.

(7) Blz. 28.

DE TOEKOMST

1857 - 1898

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 474 B) : I (1857/1858) - XLI (1897/1898). KB (II, 74251) : I-XLI. KVA : I-XLI. SBA (B 11.346) : I-XLI. UBG (Acc 29580) : I-XLI; (Ta 1750) : I-XXXIX (1895/1896), behoudens VII (1863) - XII (1868), XIV (1870) en XXXVIII (1894). UBL (Z 1402) : I-XLI, behoudens XXXIV - XXXV (1890-1891) en XL (1896/1897).
- II. a. ONDERTITEL :
- Maart 1857(II, 1) - februari 1862 (V, 12) : Tydschrift voor onderwyzers.
Maart 1862 (VI, 1) - februari 1864 (VII, 12) : Tijdschrift voor onderwijzers.
Maart 1864 (VIII, 1) - december 1866 (X, 12) : Maandschrift voor onderwijzers.
Januari 1867 (XI, 1) - december 1868 (XII, 12) : Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs.
Januari 1869 (XIII, 1) - december 1871 (XV, 12) : Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs. Natuurlijke geschiedenis, taal- en letterkunde, land- en volkenkunde, gezondheidsleer en staatshuishoudkunde.
Januari 1872 (XVI, 1) - december 1872 (XVI, 36) : Opvoeding en onderwijs, taal- en letterkunde, land- en volkenkunde, natuurlijke geschiedenis.
Januari 1873 (XVII, 1) - november 1877 (XXI, 11) : Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs (1).
December 1877 (XXI, 12) - december 1883 (XXVII, 12) : Opvoeding en onderwijs, taal- en letterkunde, land- en volkenkunde, kunst, natuurlijke geschiedenis.
Januari 1884 (XXVIII, 1) - december 1893 (XXXVII, 12) : Opvoeding en onderwijs, taal- en letterkunde, land- en volkenkunde, kunst en wetenschappen.
April 1894 (XXXVIII, 1) (2) - juli 1898 (XLI, 10-12) : Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs, taal- en letterkunde, land- en volkenkunde, kunst en wetenschappen.
- c. MOTTO :
- Maart 1857 (I, 1) - februari 1862 (V, 12) : Onderwys door de moedertael.
Maart 1862 (VI, 1) - december 1884 (XXVIII, 12) : geen motto.
Januari 1885 (XXIX, 1) - juli 1898 (XLI, 10-12) : Onderwijs door de moedertael.
- d. PRIJS :
- Maart 1857 (I, 1) : België : 5.25 fr per jaar.
Januari 1867 (XI, 1) - december 1868 (XII, 12) : België : 5.25 fr per jaar;
Nederland : f 3 per jaar; "Vlaams Frankrijk" : 7 fr per jaar; Duitsland : 2 th per jaar.
Januari 1869 (XIII, 1) - december 1873 (XVII, 12) : België : 5.25 fr per jaar; Nederland : f 3 per jaar; Duitsland : 2 th per jaar.

(1) Dit is de ondertitel van het titelblad voor de jaargang; de maandelijksche schutbladen ontbreken.

(2) Tussen december 1893 en april 1894 is het blad niet verschenen.

Januari 1874 (XVIII, 1) - december 1874 (XVIII, 12) : België : 5 fr per jaar; Nederland : f 3,50 per jaar; Duitsland : 2,1 th per jaar.
 Januari 1875 (XIX, 1) - januari 1888 (XXXII, 12) : België : 6 fr per jaar; Nederland : f 3,50 per jaar; Duitsland : 2,10 th per jaar.
 Februari 1888 (XXXII, 2) - februari/maart 1897 (XL, 22-24) : België : 6 fr per jaar; Nederland : f 3,50 per jaar; Duitsland : 7 M per jaar.
 Oktober/november 1897 (XL, 1-2) - juli 1898 (XLI, 10-12) : België : 4 fr per jaar; Nederland : f 2,50 per jaar; Duitsland : 5 M per jaar.

e. FORMAAT : 16,5 x 9,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van ca. 24 tot ca. 64.

g. PERIODICITEIT :

Maart 1857 (I, 1) - december 1871 (XV, 12) : maandelijks.

Januari 1872 (XVI, 1) - december 1872 (XVI, 36) : driemaal per maand.

Januari 1873 (XVII, 1) - december 1893 (XXXVII, 12) : maandelijks.

Januari 1894 (XXXVIII, 1) - februari/maart 1897 (XL, 22-24) (3) : tweemaal per maand.

Oktober/november 1897 (XL, 1-2) - juli 1898 (XLI, 10-12) : maandelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Aan het eind van jg. II stipte de redactie aan dat zij vanwege onderwijzers en diverse schoolinspecteurs heel wat aanmoediging had gekregen, maar dat ze anderdeels op een groter aantal abonnees had gerekend (4). Bij het begin van jg. VI werd vermeld dat het blad grote bijval had gevonden (5).

In 1892 signaleerde het blad dat het 3 à 400 lezers telde (6). Begin 1897 klaagde de redactie erover dat het aantal inschrijvers met het jaar was gedaald, zodat het voortbestaan van het tijdschrift in het gedrang kwam. De uitgever legde het lot van *De Toekomst* in de handen van de lezers. Indien men een voldoende aantal abonnees vond, zou het tijdschrift voortleven. Na een korte onderbreking, tussen februari/maart en oktober/november 1897, is de periodiek opnieuw verschenen, doch slechts voor enkele maanden; men mag dus besluiten dat een gebrek aan belangstelling tot het staken van de publikatie heeft verplicht.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

Maart 1861 (IV, 1) : J. F. Jacobs, Bestuurder der Gemeentescholen, St.-Joos-ten-Noode (7).

Maart 1862 (V, 1) - februari 1864 (VII, 12) : Frans De Cort (8).

(3) Tussen februari/maart en oktober/november 1897 is het blad niet verschenen.

(4) *De Toekomst*, II (1858-1859) 353-354.

(5) *Id.*, VI (1862-1863) 1.

(6) *Id.*, XL, 22-24 (1897) binnenzijde van het kaft; XLI, 1-2 (1898) binnenzijde van het kaft.

(7) Jan Frans Jacobs, geboren Londerzeel 24.III.1828, overleden 1907. Hulponderwijzer te Wolvertem, directeur van de gemeentelijke scholen te Sint-Joost-ten-Node; nadien provinciaal inspecteur van Brabant, tot 1891. Heeft door de oprichting van een kindertuin te Sint-Joost-ten-Node en door zijn geschriften de ideeën van Froebel in België mede gepropageerd. Publiceerde ook leerboeken.

(8) Antwerpen 21.VI.1834 - Elsene 18.I.1878. Aanvankelijk bediende op een handelskantoor te Antwerpen, daarna journalist; stichtte 1857 met Jan Van Rijswijck het dagblad *De Grondwet*; 1858 hoofdredacteur van *De Schelde*; 1860 agent van een stoomboot-

Maart 1864 (VIII, 1) - december 1867 (XI, 12) : Bureel der Toekomst, Gewijdenboomstraat, 85, Elsene.
 Januari 1868 (XII, 1) - december 1868 (XII, 12) : Bureel der Toekomst, Keienveldstraat, 7, Elsene.
 Januari 1869 (XIII, 1) - april 1869 (XIII, 4) : Bureel der Toekomst, Keienveldstraat, 7, Elsene; Groningen : J. B. Wolters; Leipzig : C. Muquardt.
 Mei 1869 (XIII, 5) - augustus 1869 (XIII, 8) : Frans De Cort, Keienveldstraat, 7, Elsene; Amsterdam : C. L. Brinkman; Groningen : J. B. Wolters; Leipzig : C. Muquardt.
 September 1869 (XIII, 9) - december 1871 (XV, 12) : Frans De Cort, Keienveldstraat, 7, Elsene; Amsterdam : C. L. Brinkman; Groningen : J. B. Wolters; Leipzig : Henry Merzbach (C. Muquardt).
 Januari 1872 (XVI, 1) - december 1872 (XVI, 36) : J. A. Torfs, Cranendonkstraat, 4, Leuven (9); Amsterdam : C. L. Brinkman; Groningen : J. B. Wolters; Leipzig : Henry Merzbach (C. Muquardt).
 Januari 1873 (XVII, 1) - december 1874 (XVIII, 12) : L. De Cort, Markgravenstraat, 4, Antwerpen (10).
 Januari 1875 (XIX, 1) - december 1875 (XIX, 12) : Bureel der Toekomst, Gewijdenboomstraat, 7, Elsene.
 Januari 1876 (XX, 1) - november 1877 (XXI, 11) : Ad. Hoste, Veldstraat, 43, Gent.
 December 1877 (XXI, 12) - december 1878 (XXII, 12) : Ad. Hoste, Veldstraat, 43, Gent; Amsterdam : C. L. Brinkman; Groningen : J. B. Wolters.
 Januari 1879 (XXIII, 1) - december 1880 (XXIV, 12) : Ad. Hoste, Veldstraat, 43, Gent.
 Januari 1881 (XXV, 1) - december 1890 (XXXIV, 12) : Ad. Hoste, Veldstraat, 49, Gent.
 Januari 1891 (XXXV, 1) - juli 1898 (XLI, 10-12) : Ad. Hoste, Veldstraat, 47, Gent.

III. a. BEGINDATUM : maart 1857.

EINDDATUM : juli 1898.

b. STICHTERS (11) : Johan Michiel Dautzenberg (12) en J. F. Jacobs.

maatschappij; sedert 1861 secretaris van de algemeen krijsauditeur te Brussel. Schoonzoon van J. M. Dautzenberg, Vlaamsgezind dichter en publicist.

- (9) Langdorp 11.IV.1840 - Leuven 20.II.1904. Studeerde in de kweekschool te Lier. Onderwijzer te Sint - Katelijne-Waver en te Leuven; leraar aan het college te Tienen en aan het gemeentelijk college te Leuven. Kantonnaal inspecteur te Leuven, sedert 1879; uiteindelijk hoofdinspecteur te Antwerpen. Publiceerde talrijke handboeken voor het taalonderwijs.
- (10) Broer van Frans De Cort.
- (11) *De Toekomst*, XIII, 3 (1869) 135; XXXV, 7 (1891) 262. Naast Dautzenberg en Jacobs waren de overige beheerders, J. Blockhuys, Pr. Van Duyse, J. F. J. Heremans en E. Rigaux, waarschijnlijk ook medestichters. Concrete bewijzen werden evenwel niet gevonden.
- (12) Heerlen (Nederlands-Limburg) 6.XII.1808 - Elsene 4.II.1869. Verbleef korte tijd te Parijs, als secretaris van de graaf van Belderbosch, 1826; was vervolgens onderwijzer te Heerlen, Bergen, Doornik en kort vóór 1830 te Gent. Huisonderwijzer bij graaf Dumonceau te Vilvoorde 1830-1838; boekhouder van de ijzersmelterij en de kolonmijnen van de Société de Commerce de Bruxelles, te Châtelineau 1838-1841 en te Brussel 1841-1850; boekhouder van de Société Générale sedert 1850. Vlaamsgezin-

d. UITGEVER :

- Maart 1864 (VIII, 1) - december 1871 (XV, 12) : F. De Cort (13).
Januari 1872 (XVI, 1) - december 1872 (XVI, 12) : F. De Cort en J. A. Torfs (14).
Januari 1873 (XVII, 1) - december 1874 (XVIII, 12) : L. De Cort.
Januari 1875 (XIX, 1) - december 1875 (XIX, 12) : F. De Cort.
Januari 1876 (XX, 1) - juli 1898 (XLI, 12) : Ad. Hoste.

e. DRUKKER :

- Maart 1857 (I, 1) - februari 1862 (V, 12) : I. S. Van Doosselaere (15), Kleine Botermarkt, Gent.
Maart 1862 (VI, 1) - februari 1864 (VII, 12) : L. Truys, Keyenveldstraat, 91, Elsene.
Maart 1864 (VIII, 1) - december 1866 (X, 12) : J. Nys, Moeshofstraat, 57, Brussel.
Januari 1867 (XI, 1) - december 1867 (XI, 12) : L. J. De Cort, Prinsesstraat, 9, Antwerpen.
Januari 1868 (XII, 1) - december 1874 (XVIII, 12) : L. J. De Cort, Markgravenstraat, 9, Antwerpen.
Januari 1875 (XIX, 1) - december 1875 (XIX, 12) : J. Sannes, Blindenbergstraat, 15, Brussel.
Januari 1876 (XX, 1) - december 1883 (XXVII, 12) : C. Annoot-Braeckman, Gent.
Januari 1884 (XXVIII, 1) - juli 1898 (XLI, 10-12) : C. Annoot-Braeckman, Ad. Hoste opvr., Gent.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

- Maart 1857 (I, 1) - februari 1858 (I, 12) : Hyppoliet Karel Bauduin (16), Jozef Blockhuys (17), J. M. Dautzenberg, Prudens Van Duyse (18), Jacob Frans Heremans (19), J. F. Jacobs en Eugene Jozef Ri-

de. Auteur van volksboeken en bijdragen i. v. m. folklore en kunst. Verwierf evenwel vooral bekendheid als dichter; zijn formalistische vernieuwing werd o. m. voortgezet door J. Van Droogenbroeck, Pol de Mont en Frans De Cort. In de inleiding tot jg. V stipte hij aan dat hij sedert enige tijd voor het blad niet meer had gewerkt, maar er zich opnieuw mee inliet.

(13) *De Toekomst*, XV, 12 (1871) 577-578.

(14) *Id.*, XVI, 36 (1872) binnenzijde kaft.

(15) 1816-1883. Letterzetter, sedert 1852 drukker. Vlaamsgezind publicist en toneelschrijver.

(16) Brussel 7.V.1806 - Rome 7.I.1882. Directeur van het militair hospitaal te Brussel. Toegevoegd bestuurslid van het Willemsfonds. Mecenas en publicist. IJverde voor de oprichting van volksbibliotheken en voor de verspreiding van volkslectuur.

(17) Vorselaar 3.V.1825 - Antwerpen 25.I.1907. Leerling aan de kweekschool te Lier. Tot 1864 gemeentelijk onderwijzer te Schaarbeek, waar hij het beroepsonderwijs inrichtte. Werd 1864 hoofdredacteur van de Antwerpse krant *De Koophandel*, 1866 handelaar. Tijdens de jaren 1879-1884 was hij de ziel van het verdedigingscomité der officiële onderwijzers in de provincie Antwerpen. Sedert 1887 werkzaam in de stedelijke bibliotheek te Antwerpen.

(18) Dendermonde 17.IV.1804 - Gent 13.XI.1859. Behaalde het diploma van kandidaat-notaris en in 1832 dat van doctor in de rechten, aan de universiteit te Gent. Gemeentelijk archivaris te Dendermonde. Sedert 1838 als archivaris in stadsdienst te Gent. Vlaamsgezind dichter, publicist.

(19) Antwerpen 28.I.1825 - Gent 13.III.1884. Leraar aan het college te Mechelen in 1844, aan het atheneum te Gent in 1845; lector aan de Gentse universiteit 1854-1864, hoog-

gaux (20).

Maart 1858 (II, 1) - februari 1860 (III, 12) : H. Bauduin, J. Blockhuys, J. M. Dautzenberg, Pr. Van Duyse, J. F. J. Heremans en J. F. Jacobs.

Maart 1860 (IV, 1) - februari 1862 (V, 12) : H. Bauduin, J. Blockhuys, J. M. Dautzenberg, J. F. J. Heremans en J. F. Jacobs.

Maart 1862 (VI, 1) - februari 1864 (VII, 12) : J. Blockhuys, F. De Cort, J. M. Dautzenberg en J. F. Jacobs.

Maart 1864 (VIII, 1) - december 1871 (XV, 12) : F. De Cort.

Januari 1872 (XVI, 1) - december 1872 (XVI, 12) : F. De Cort en J. A. Torfs.

Januari 1873 (XVII, 1) - december 1875 (XIX, 12) : F. De Cort.

Januari 1876 (XX, 1) - december 1879 (XXIII, 12) : [Domien] Sleenckx (21).

Januari 1880 (XXIV, 1) - december 1883 (XXVII, 12) : Albert Sleenckx (22).

Januari 1884 (XXVIII, 1) - december 1893 (XXXVII, 12) : Arthur Cornette (23), Pol De Mont (24) en Hyppoliet Temmerman (25).

Januari 1894 (XXXVIII, 1) - juli 1898 (XLI, 10-12) : A. Cornette, P. De Mont, H. Temmerman en Pol Anri (26).

-
- leraar aldaar sedert 1864. Vlaamsgezind politicus; sedert 1870 lid van de Provincieraad, 1879-1882 schepen van Onderwijs te Gent. Publicist, criticus en taalkundige.
- (20) Geboren 1824. Hoofdonderwijzer te Overijse; werkte mee aan de vertaling van een bewerking van Benekes psychologie.
- (21) Antwerpen 2.II.1818 - Luik 13.X.1901. Aanvankelijk notarisklerk te Antwerpen, dan (tot in 1844) onderwijzer aan de rijkslagere hoofdschool, vervolgens opsteller van verschillende kranten. Leraar aan de rijkskweekschool te Lier 1861-1879, hoofdinspecteur over het lager onderwijs 1879-1885. Vestigde zich te Schaarbeek, waar hij gemeenteraadslid was 1888-1892. Letterkundige.
- (22) Geboren te Antwerpen 22.IV.1842. Zoon van Domien. Directeur van de rijksmiddelbare school te Nieuwpoort.
- (23) Brugge 27.III.1852 - 9.III.1907. Studeerde voor ingenieur aan de Gentse universiteit, schreef bibliografische artikelen en staatkundige overzichten voor het *Nederlandsch Museum*. Eind 1874 surveillant aan het atheneum te Aarlen. Kreeg door tussenkomst van J. Vuylsteke een betrekking aan het Antwerps dagblad *De Koophandel*; leverde intussen ook bijdragen voor andere tijdschriften. Werd hulparchivaris te Antwerpen, leraar aan de meisjesnormaalschool (1879-1886) en aan de jongensnormaalschool (1880-1890) aldaar; vanaf 1880 ook leraar aan het Koninklijk Vlaams Conservatorium en vanaf 1890 aan de door de stad Antwerpen ingerichte aanvullende leergangen voor het onderwijzend personeel.
- (24) Wambeke 15.IV.1857 - Berlijn 1931. Lager onderwijs in zijn geboortedorp, middelbaar onderwijs aan het klein-seminarie te Mechelen. Aan de universiteit te Leuven studeerde hij letteren en wijsbegeerte. Leraar aan het atheneum te Doornik 1880-1882 en vanaf 1883 te Antwerpen; conservator aan het Museum voor Schone Kunsten aldaar 1914-1918. Letterkundige, criticus.
- (25) Wichelen 9.III.1847 - 31.I.1930. Studeerde aan het klein-seminarie te St.-Niklaas en aan de kweekschool te Lier, waar hij in 1868 het onderwijzersdiploma behaalde. Vervolgens volgde hij de sectie voor middelbaar onderwijs te Nijvel. Werd onderwijzer aan de middelbare school te Aarschot, daarna regent aan de middelbare school te Schaarbeek en onderwijzer aan de modelschool te Brussel. Onder het ministerie-Van Humbeek was hij leraar pedagogiek aan de kweekschool te Brussel en directeur van de oefenschool. In 1882 volgde hij De Geynst op als directeur van de kweekschool te Lier. In 1907 gepensioneerd. Publiceerde in diverse opvoedkundige tijdschriften.
- (26) Gent 20.IV.1865-1953. Aanvankelijk onderwijzer, nadien schoolhoofd en directeur van het weeshuis te Gent. Verleende zijn medewerking aan verschillende pedagogische tijdschriften; publiceerde ook gedichten, toneelspelen en leesboeken voor de jeugd.

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

De regering verleende financiële hulp (27). In 1868 bestond die in het afnemen van 71 abonnementen (28):

h. MEDEWERKERS (29) :	* Bauduin, Hyppoliet Karel : 1863
Admiraal, Aart (30) : 1877	* Beernaert, C. (37) : 1885
Agatha (31) : 1870	Bekaert, Baziël (38) : 1870
Agoras, Piet (32) : 1886	* Benoit, Peter (39) : 1876
Alberdingk-Thijm, Josephus Albertus (33) : 1870	Bergmann, Anton (40) : 1873
Albert, Isidoor (34) : 1894	Beyens, L. (41) : 1865, 1871-1873
Anri, Pol : 1886-1887, 1892-1897/1898	Blaes, Edw. (41 bis) : 1875, 1894, 1896/1897
Antheunis, Gentil Theodoor (35) : 1875-1879, 1881, 1883, 1886	Bock, Dr. : 1868, 1877
Antoons, J. T. : 1878, 1880-1882, 1885-1886	Bogaers, Adrianus (42) : 1870
Arator : 1886	Bogaert, Lodewijk (43) : 1865-1866
A. : 1885	Bolckmans, Alex : 1889, 1891, 1896/1897
A. D. B. : 1888-1889	Bols, E. (44) : 1866
A. L. : 1886	Bols, G. N. : 1865, 1874
A. Lod. : 1894-1895/1896	Bonsema, E. : 1881
Banck, John, Eric (36) : 1881	Borifer, L. A. : 1884, 1886
Baszang, Jan : 1894-1896/1897	Bos, Pieter Roelof (45) : 1880
	Bosch, Pieter (46) : 1867-1870
	Bossaerts, F.M. (47) : 1867, 1871

(27) *De Toekomst*, II (1858-1859) 353.

(28) Bestemd voor de minister, voor inspecteurs lager onderwijs, voor de directeurs van de twee staatskweekscholen en voor de conferentiebibliotheken in de Vlaamse provincien: *De Toekomst*, XII (1868) 205-206.

(29) De namen voorafgegaan door een * zijn die van personen die op de kaften als medewerker vermeld staan, maar van wie geen bijdragen werden aangetroffen.

(30) 1833-1878. Aanvankelijk onderwijzer, nadien telegrafist. Nederlands letterkundige.

(31) Publiceerde enkele verhalen.

(32) Pseudoniem.

(33) 1820-1889. Directeur van een boekhandel-uitgeverij 1863-1889. Nederlands dichter, prozaïst en estheticus.

(34) 1864-1943. Onderwijzer te Beervelde, toneelschrijver en dichter.

(35) 1840-1907. Vrederechter te Torhout 1870-1877, te Halle 1877-1883 en te Elsene sedert 1883. Vlaams letterkundige en toondichter.

(36) Geboren 1833. Nederlands letterkundige.

(37) Verbonden aan het atheneum te Aarlen.

(38) Overleden 1871. Onderwijzer te Sint-Amandsberg.

(39) 1834-1901. Vlaams componist en dirigent.

(40) 1835-1874. Advocaat te Lier. Vlaams schrijver.

(41) Hoofdonderwijzer te Sint-Joost-ten-Node.

(41 bis) 1846-1909. Leraar aan en nadien directeur van de muziekschool te Ledeberg. Toondichter.

(42) 1795-1870. Advocaat en nadien rechter te Rotterdam. Nederlands dichter en letterkundige.

(43) 1842-1873. Hoofdonderwijzer te Sint-Joost-ten-Node.

(44) Hoofdonderwijzer te Elewijt.

(45) 1847-1902. Leraar aan de rijkshogere burgerschool te Groningen. Publiceerde handboeken, wandplaten en atlanten voor het onderwijs in de aardrijkskunde.

(46) 1845-1869. Onderwijzer te Gent.

(47) Onderwijzer te Schaarbeek.

Bouchery, Jan (48) : 1869-1870, 1873-1874	Bruyndoncx, N. (55) : 1864
Brabo : 1893	Buls, Karel (56) : 1868
Brandts-Buys, Ludwig Felix : 1873- 1874	Burvenich, Frederik (57) : 1895/1896
Brandts-Buys, Marius Adrianus (49) : 1873, 1875	Buyst, Leonard (58) : 1881-1882
Brasseur, Pierre (50) : 1884-1894, 1896/1897-1897/1898	B., Wilhelmine : 1876
Broeckaert, Jan (51) : 1870-1872	Callant, Alexis (59) : 1891-1896/ 1897
Broers, Hendrik Jan (52) : 1859/ 1860	*Callens, Bruno Frans (60) : 1872
Brouwers, P. J. H. (53) : 1857/1858- 1858/1859, 1861/1862	Campers, A. : 1873-1875
Bruins, Frederik (54) : 1882	Cappron, Quinten Joseph (61) : 1858/1859
	*Ceulemans, Victor (62) : 1884
	Chenuzet, Artio M. : 1884-1886
	Claes, Désiré (63) : 1873-1874, 1880, 1892, 1897/1898

- (48) 1846-1911. Onderwijzer te Halle 1871, leraar en boekhandelaar-drukker te Antwerpen 1874. Letterkundige; publiceerde ook handboeken voor het taalonderwijs.
- (49) 1840-1911. Nederlands orgelvirtuoos en componist.
- (50) 1851-1936. Leraar aan de rijkskweekschool te Lier 1883-1912, aan de jongenskweekschool te Antwerpen 1884-1890. In 1890 aangesteld voor de wiskunde in de door Antwerpen georganiseerde volmakingsleergang voor onderwijzers. Publiceerde handboeken.
- (51) 1837-1911. Griffier te Wetteren. Geschiedkundige en folklorist.
- (52) 1815-1876. Diende in 1872 wegens blindheid af te zien van zijn praktijk als geneesheer te Utrecht. Leverde bijdragen over geschiedenis, genees- en natuurkunde voor verschillende tijdschriften.
- (53) 1831-1897. Onderwijzer te Brugge en te Tienen, leraar aan het college aldaar, kantonaal inspecteur sedert 1856, hoofdinspecteur te Ieper 1879-1893. Auteur van talrijke leerboeken.
- (54) 1836-1903. Sedert 1876 leraar aan de rijkskweekschool te Groningen. Publiceerde schoolboeken en atlasen.
- (55) Hoofdonderwijzer te Schaarbeek.
- (56) Brussel 13.X.1837- Elsene 13.VII.1914. Gemeenteraadslid te Brussel 1877, schepen van Onderwijs 1879, burgemeester 1881-1899. Lid van de Kamer van volksvertegenwoordigers 1882-1884 en 1886-1894. Buls genoot een opleiding in functie van zijn later beroep : juwelier, zoals zijn vader. Hij ondernam verschillende reizen om zich te bekwamen. Door zelfstudie wist hij een grondige kennis te verwerven van verschillende talen. In 1862 werd hij lid van de loge "Vrais Amis de l'Union et du Progrès réunis" en van de "Cercle littéraire". Stichter van de "Ligue de l'enseignement", waarvan hij secretaris was van 1864 tot 1880 en voorzitter van 1880 tot 1883 en van 1905 tot 1914.
- (57) 1837-1917. Sedert 1859 leraar aan de rijkstuinbouwschool te Gent. Auteur van vulgarisatiewerken i. v. m. groenten- en fruitteelt, tuinbouwkundige.
- (58) 1847-1918. Vlaams letterkundige.
- (59) 1858-1931. Onderwijzer te Gent. Schreef gedichten en verhalen voor de jeugd, publiceerde handboeken.
- (60) Geboren 1845. Onderwijzer te Malderen. Schreef een leerboek voor Belgische geschiedenis.
- (61) 1825-1887. Directeur van het instituut voor doofstommen te Antwerpen 1850-1860, nadien stadsonderwijzer. Wijdde enkele studies aan de opvoeding van doofstommen.
- (62) 1839-1890. Achtereenvolgens onderwijzer te Heist-op-den-Berg, Berchem en Antwerpen. Leraar aan en directeur van de Antwerpse jongenskweekschool 1880-1890. Schreef gedichten en liederteksten, speelde een rol in de politiek te Berchem.
- (63) 1836-1910. Onderwijzer te Antwerpen en te Tienen. Leraar aan het atheneum te Hasselt en aan het college te Tienen. Publiceerde handboeken. Letter- en taalkundige.

- Claeys, Hendrik (64) : 1863
 Cnudde, Edmond Albert (65) :
 1869-1872
 Concordia : 1880
 Conraedts, Fr. : 1865
 Coopman, Theophiel (66) : 1875-
 1876, 1881.
 Cornette, Arthur : 1876, 1883-
 1892, 1894-1896/1897
 Cortebeeck, G. : 1881
 Craeninckx, P. : 1871
 Cryns, P. : 1882
 Cupérus, Nicolaas Johannes (67) :
 1865, 1873, 1876
 C. : 1860/1861-1864, 1866
 C. C. : 1895/1896-1896/1897
 C. F. : 1894, 1896/1897
 C. J. H. : 1862/1863
 Dautzenberg, Johan Michiel :
 1864-1869, 1873
 De Backer, Th. : 1859/1860-1862/
 1863, 1865-1866
 De Beer, Taco H. (68) : 1875-
 1878, 1882
 De Bo, Leonard Lodewijk (69) :
 1873-1874
 De Bom, Emmanuel Karel (70) :
 1888-1889
 De Bom, Joris (71) : 1889-1891
 De Bosschere, Karel : 1885-1887,
 1892
 De Bruyne, Jan Anthony (72) : 1875
 De Bruyne, K. A. : 1872-1873
 De Ceuster, Th. : 1857/1858
 Deckers, Jan : 1897/1898
 De Cneudt, Richard (73) : 1897/1898
 De Cock, Alfons (74) : 1888-1891,
 1893-1897/1898
 De Cort, Frans Jozef : 1860/1861-
 1862/1863, 1867-1869
 De Cort-Dautzenberg, Emilie (75) :
 1863/1864-1865
 * De Coster, Philip (76) : 1857
 De Deyne, Fl. (77) : 1866-1869, 1872
 De Geyter, Julius (78) : 1895/1896
 De Guchtenare, Bernard Charles (79) :
 1873-1875, 1877-1882, 1888
 De Jager, Arie (80) : 1860/1861, 1867-
 1876
 De Keghel, P. : 1865
 De Koninck, Louis (81) : 1868

- (64) 1838-1910. Priester, leraar, letterkundige.
 (65) 1846-1873. Onderwijzer te Gent sedert 1865; prozaïst. Pseudoniem Rudolfsz.
 (66) 1852-1915. Vlaams letterkundige. Stichtte met V. de la Montagne het tijdschrift *De Nederlandsche Dicht- en Kunsthal* (1878-1897).
 (67) Cfr. *infra*, 485.
 (68) 1838-1923. Leraar aan de H. B. S. te Goes, sedert 1877 te Amsterdam. Letterkundige, publicist.
 (69) 1826-1885. Leraar aan het Sint-Lodewijkscollege te Brugge; pastoor te Elverdinge 1873. Vlaams dichter en taalgeleerde.
 (70) 1868-1953. Vlaams letterkundige.
 (71) 1866-1925. Onderwijzer te Antwerpen sedert 1886. Was nauw betrokken bij de oprichting van de "Kring Diesterweg" 1892, had de leiding van het daarvan deel uitmakende "Gemengd Koor". Toondichter van verschillende liederen.
 (72) Geboren 1856. Leraar geschiedenis en aardrijkskunde. Publiceerde handboeken.
 (73) 1877-1959. Onderwijzer te Gent, later inspecteur over het lager onderwijs te Brussel. Letterkundige.
 (74) 1850-1921. Hoofdonderwijzer te Denderleeuw 1879-1904; folklorist.
 (75) Dochter van Dautzenberg en echtgenote van Frans De Cort.
 (76) 1806-1885. Leraar aan het seminarie te Mechelen; leraar aan en directeur van de kweekschool te Lier 1843-1856; deken van Lier tot zijn overlijden.
 (77) Overleden 1893. Hoofdonderwijzer te Beselare, later kantonnaal inspecteur.
 (78) 1830-1905. Directeur van de Bank van Lening te Antwerpen sedert 1874. Vlaams dichter.
 (79) Geboren 1850. Onderwijzer en gymnastiekleraar te Gent; publiceerde handboeken voor het gymnastiekonderwijs.
 (80) 1806-1877. Hoofd van een Franse school te Rotterdam, leraar aan de hogere burgerschool aldaar 1865-1873. Taalgeleerde.
 (81) 1838-1924. Onderwijzer te Antwerpen 1865-1874, werd later hulponderwijzer te Meer, kantonnaal inspecteur en in 1879 provinciaal inspecteur over het vrij onderwijs.

- De La Montagne, Victor Alexis (82) : 1875-1880
- De Leeuw, J. C. : 1859/1860
- Delhez, H. (83) : 1866, 1873
- Della Neve, Fiore (84) : 1884
- Delpire, L. : 1871-1873, 1876-1880, 1882-1883
- De Meulemeester, Gustaaf (85) : 1890, 1895/1896
- De Mey, Gustaaf (86) : 1894-1896/1897
- De Mont, Pol : 1884-1896/1897
- * De Nekker, K. : 1872
- * De Paeuw, Charles (87) : 1876
- De Potter, Frans (88) : 1862/1863-1864, 1866, 1868, 1870-1871
- De Priester, A. (89) : 1870-1879
- De Ridder, K. P. : 1878, 1880-1883, 1891, 1893-1897/1898
- * De Roock, Antonius Jacobus Lambertus (90) : 1867
- De Ryker, L. : 1857/1858-1858/1859, 1860-1861/1862
- De Schouwer, T. : 1889-1890
- De Schutter, Fl. (91) : 1872
- De Tière, Nestor (92) : 1879-1881
- De Veen, Victor (93) : 1862/1863, 1875
- De Vigne, Julius Octaaf (94) : 1870
- De Vos, Désiré : 1883
- * De Vreese, Désiré (95) : 1867
- De Vries, Matthias (96) : 1858/1859
- De Vylder, Gustaaf (97) : 1873, 1887
- De Waele, V. : 1881
- De Weert, Frans : 1889
- D'Hondt, Gustaaf (98) : 1893-1894, 1896/1897
- Donckers, J. : 1872
- Dries, L. F. (99) : 1881
- Drossaart, Pieter Karel (100) : 1871
- Du Caju, Marie (101) : 1891-1896/1897
- Duflou, Guillaume : 1891-1893
- * Duhamel (102) : 1857

(82) 1854-1915. Vlaams dichter en publicist.

(83) Directeur van de middelbare school te Schaarbeek.

(84) Nederlands dichter.

(85) Geboren 1865. Onderwijzer te Antwerpen. Was betrokken bij de oprichting van de "Kring Diesterweg" 1892. Onderwijzer aan de jongensgemeenteschool (buitengewoon onderwijs) te Antwerpen sedert 1899.

(86) 1847-1931. Schreef gedichten, leverde bijdragen aan verschillende bladen.

(87) Cfr. *infra*, 442.

(88) 1834-1904. Letterkundige, journalist, historicus en bibliograaf.

(89) Toondichter ?

(90) 1823-1892. Schoolopziener in het 13de district van Noord-Brabant, later burgemeester van Bergen-op-Zoom. Schreef geschiedkundige opstellen.

(91) Cfr. *infra*, 531.

(92) 1856-1920. Werkzaam aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Vlaams toneel-schrijver.

(93) 1831-1908. Leraar aan de rijksmiddelbare school te Gent, daarna gemeenteontvanger en handelaar te Overijse. Schreef schetsen, novellen en vooral toneelspelen.

(94) 1844-1908. Advocaat, provincie- en gemeenteraadslid, schepen van Onderwijs te Gent. Zette zich als volksvertegenwoordiger in voor de vernederlandsing van het onderwijs, verleende medewerking aan verschillende tijdschriften, publiceerde enkele juridische werken en een novellenbundel.

(95) 1833-1904. Hoofdonderwijzer te Kortrijk, kantonnaal inspecteur te Menen in 1869, inspecteur over het lager onderwijs te Antwerpen 1879-1895.

(96) 1820-1892. Hoogleraar te Groningen sedert 1849, te Leiden sedert 1853. Nederlands filoloog.

(97) Geboren 1824. Leraar aan de nijverheidsschool te Gent; publiceerde handboeken.

(98) Geboren 1865. Gemeenteontvanger te Gent; auteur van volkse novellen en romans.

(99) Navolger van de Lierse kweekschooldirecteur Filip de Coster; ontwierp een leesmethode.

(100) 1812-1883. Burgemeester van Vlaardingen 1858-1883. Nederlands letterkundige.

(101) Geboren 1849. Lerares opvoedkunde aan de meisjeskweekschool te Antwerpen 1879-1886.

(102) Directeur van de middelbare school te Gent.

- Dyckmans, Frans : 1886
D. : 1882
D. P. V. C. : 1877
D. R. : 1867
Eben, Willem (103) : 1881
Ecrevisse, Peter (104) : 1872
Ector, D. : 1866
Euler, Carl (105) : 1862/1863-1865
Eyck, J. J. : 1872
E. N. : 1895/1896
Faurès, Auguste : 1884
Ferguut, Jan (106) : 1863/1864-1864, 1866-1867, 1870-1871, 1873
Fernau, Alex : 1873
Flachet, K. F. : 1880, 1882, 1884-1885, 1888-1890, 1892, 1894-1895/1896
Frederichs, Julius : 1893, 1895/1896
Fredericq, Paul : 1874-1878
F. E. : 1878, 1893
F. F. D. B. : 1862/1863
Fr. : 1863/1864
F. V. B. : 1863/1864
F. X. M. : 1896/1897
- Galle, K. : 1890, 1896/1897-1897/1898
Geerts, L. P. : 1878
Geluk, Jan (107) : 1880
Génard, Pierre (108) : 1874-1875
Genonceaux, Louis : 1878
Gérard, Pierre Auguste Florent (109) : 1871
Germonprez, Hipp. : 1857/1858-1858/1859, 1863/1864-1864/1865, 1868-1870, 1873
Gerrits, Lodewijk (110) : 1865
Gezelle, Guido (111) : 1869
Gillens, Félix (112) : 1865, 1871-1872, 1877, 1879
Gittée, August : 1886-1896/1897
*Gortebeek (113) : 1884
Gosler, W. : 1876, 1878/1879
*Goutier-De Smet, Maria (114) : 1857
Gouverneur, J. J. A. (115) : 1865, 1868-1870
*Govaerts, A. (116) : 1876
*Gram, Johan (117) : 1876
Grégoir, Edward : 1857/1858
Grein, Jacob ("Jack") Thomas (118) : 1887

- (103) Geboren 1853. Onderwijzer te Winksele; wijdde studies aan de Afrikaanse slavenhandel en aan de natuurkunde.
(104) 1804-1879. Vrederechter te Eeklo sedert 1839. Schreef volksromans en verhalen.
(105) 1809-1882. Gymnastiekleraar te Brussel; publiceerde werken i. v. m. het gymnastiekonderwijs.
(106) Pseudoniem van Jan Van Droogenbroeck; cfr. *infra*, 259.
(107) 1835-1919. Schoolhoofd te Dinteloord 1859-1880, directeur van de normaallessen aldaar 1880-1897. Nederlands pedagoog.
(108) 1830-1899. Stadsarchivaris te Antwerpen. Historicus.
(109) 1800-1882. Algemeen krijgsauditeur. Publiceerde juridische en historische werken.
(110) 1827-1873. Gemeenteraadslid te Antwerpen in 1863, volksvertegenwoordiger sedert 1866. Publiceerde enkele literaire werken, maar wijdde zich na 1860 vrijwel geheel aan de politiek.
(111) 1830-1899. Onderpastoor in de Sint-Walburgisparochie te Brugge; priester, dichter.
(112) 1835-1896. Hoofdonderwijzer te Putte-Kapelle; publiceerde schoolliederen, gelegenheidskoren en gedichten.
(113) Onderwijzer te Sint-Jans-Molenbeek.
(114) 1810-1886. Schoolhoofd te Gent sedert 1844; schreef novellen, gedichten en blijspelen voor de jeugd.
(115) 1809-1889. Nederlands letterkundige.
(116) Ondertekent met "toon- en letterkundige".
(117) Geboren 1833. Stenograaf bij de Staten-Generaal sedert 1866; schreef schetsen en blijspelen.
(118) 1862-1935. Toneelcriticus en Brits theaterleider van Nederlandse afkomst, verbleef sedert 1885 te Londen; schreef zelf enkele eenakters.

- Groneman, Isaac (119) : 1875
 G. : 1860/1861, 1866
 G. G. : 1859/1860
 Haag, Th. : 1893-1896/1897
 Haegens, Gerard (120) : 1860/1861-1871, 1873
 *Haerynck, Hippoliet (121) : 1884
 Halbertsma, W. Z. : 1877
 Hansen, Constant Jacob (122) : 1857/1858, 1859/1860-1860/1861, 1863/1864-1867, 1883/1884
 Hauwaert, V. : 1876-1879, 1881-1883
 *Heckers (123) : 1884
 Heremans, Jacob Frans Jan : 1864-1867, 1871, 1873-1875
 Herman, O. : 1888, 1894
 Hermans, Valentijn : 1878
 Hermes : 1887
 Heye, Jan Pieter (124) : 1857/1858, 1859/1860-1860/1861, 1863/1864, 1865, 1867/1868, 1871
 Heylighen, L. : 1882
 Hiel, Emanuel (125) : 1867/1868, 1873-1876, 1881
 Hinrichs, A. W. N. : 1872-1873
 *Hirsche : 1872
 Hobbel, J. : 1882
 Hol, Richard (126) : 1873
 Hoppers, J. : 1857/1858
 *Huberti, Gustaaf (127) : 1872
 H. : 1860/1861, 1897/1898
 H. D. H. : 1860/1861
 H. J. : 1888
 H. S. : 1857/1858, 1861/1862
 H. V. W. : 1859/1860-1861/1862
 Isenbaert, Jos (128) : 1863/1864
 I. L. : 1894-1895/1896, 1897/1898
 I. Z. en D. : 1861/1862
 Jacobs, Daniël : 1892
 Jacobs, Jan Frans : 1864-1865, 1868
 Jansens, X. : 1864
 Janssen, Hendrik Quirinus (129) : 1870, 1875
 Jessen, A. Ch. : 1877
 Joigneaux, Pierre (130) : 1859/1860
 Jorissens, T. Z. : 1876-1883
 J. A. B. : 1888
 J. F. : 1893
 J. H. R. : 1860/1861
 J. L. : 1862/1863
 J. L. D. : 1888
 J. Th. Cl. : 1861/1862
 J. V. : 1891-1892
 J. W. : 1895/1896-1896/1897
 Kalverkamp, A. : 1881

- (119) 1832-1912. Nederlands geneesheer, lijfarts van een Javaanse sultan; publiceerde studies i. v. m. het Javaanse hofleven.
 (120) 1831-1900. Schoolhoofd te Antwerpen sedert 1860, stedelijk inspecteur der gemeentescholen aldaar 1874-1884; publiceerde leerboeken voor het onderwijs in de moedertaal.
 (121) Geboren 1858. Leraar aan het atheneum te Brussel; stichtte in 1883 het weekblad *Flandria*, verzorgde enkele literaire en literair-historische publikaties.
 (122) 1833-1910. Hulparchivaris van de stad Antwerpen 1859-1861, bibliothecaris aldaar 1863-1873. Vlaams letterkundige, leider van de Aldietse Beweging.
 (123) Musicus.
 (124) 1809-1876. Legde in 1857 zijn geneeskundige praktijk te Amsterdam neer om zich volledig aan de letterkunde en de filantropie te kunnen wijden; Nederlands volksdichter.
 (125) 1834-1899. Leraar aan het conservatorium te Brussel sedert 1867, bibliothecaris van het Nijverheidsmuseum aldaar sedert 1869. Vlaams dichter.
 (126) 1825-1904. Nederlands dirigent, pianist, componist en pedagoog.
 (127) 1843-1910. Toondichter.
 (128) 1822-1905. Stichter en voorzitter van de eerste Belgische gymnastiekvereniging, eerste gymnastiekleraar van het Antwerpse atheneum.
 (129) 1812-1881. Predikant te Sint-Anna-ter-Muiden 1855-1880; was er ook werkzaam als schoolopziener. Kerkhistoricus.
 (130) Frans landbouwkundige.

Kennedy, W. W. : 1894	Lansens, Theophiel (137) : 1857/ 1858-1860/1861
Kern, H. : 1867-1868, 1870-1871, 1873	Lauwers, J. D. P. : 1876-1877, 1879- 1883
Kersten, J. B. : 1882	Ledeganck, Kazimir (138) : 1869- 1875
Kesler, Johan (131) : 1893, 1895/ 1896	Leendertz, Pieter (139) : 1857/1858, 1860/1861
Kiels, Tony : 1888-1889, 1891	Leflot, Prosper : 1881-1884, 1886, 1889, 1892, 1894
Kindervriend, Een : 1884	Lemmens, J. : 1878
Knoppers, Jacob (132) : 1878	Leopold, Joh. A. (140) : 1875, 1877
Kommers, P. A. : 1868	Leopold, L. (141) : 1867, 1873-1875
Koopmans van Boekeren, Rinse (133) : 1870	Leopold, M. (142) : 1867-1871, 1874
Kranz, A. : 1890	Libbrecht, C. : 1885
Kroes, Guillaume, Joseph (134) : 1876-1879	Lichems, A. : 1870
Kuypers, Victor : 1875-1883	Loppens, Pierre Jean (143) : 1859/ 1860
K. A. : 1890	Loveling, Rozalie (144) : 1870-1874
K. Li-Graaf : 1885	Loveling, Virginie (145) : 1870-1874, 1884, 1893
Lafaut, Pieter Jozef (135) : 1857/ 1858, 1860/1861	Lubach, Douwe (146) : 1864
Lammineur, J. : 1872, 1892	
Landrien, B. (136) : 1864	

- (131) Geboren 1854. Onderwijzer te Sint-Gillis bij Brugge; publiceerde handboeken voor het taalonderwijs.
- (132) Geboren 1848. Onderwijzer, leverde letterkundige bijdragen aan tijdschriften sedert 1874; publiceerde daarnaast novellen en een blijspel.
- (133) 1832-1896. Nederlands predikant en letterkundige.
- (134) Geboren 1847. Onderwijzer aan de stadsscholen te Antwerpen, hoofdonderwijzer van een bijzondere school aldaar vanaf 1879, later inspecteur van het vrij onderwijs te Antwerpen. Publiceerde school- en kinderboeken.
- (135) Geboren 1808. Onderwijzer en leraar te Ieper.
- (136) 1804-1863. Leraar; publiceerde talrijke handboeken.
- (137) 1832-1865. Achtereenvolgens onderwijzer, leraar aan het stadscollege te Ieper, aan de rijksmiddelbare school te Aarschot en aan de rijksmiddelbare school te Aalst. Schreef een reisverhaal, vertaalde Duitse novellen.
- (138) 1843-1882. Geneesheer te Brussel sedert 1868; leraar aan de Brusselse kweekscholen, secretaris van de Koninklijke Maatschappij voor genees- en natuurkunde. Publiceerde studies i. v. m. natuur- en letterkunde.
- (139) 1817-1880. Predikant in De IJp 1855-1864, daarna te Medemblik. Nederlands filoloog.
- (140) 1845-1900. Achtereenvolgens leraar aan de hogere burgerschool te Gorinchem, aan het gymnasium te Leiden en aan de hogere burgerschool te Amersfoort; 1877-1893 leraar aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda.
- (141) 1839-1916. Leraar aan de rijkskweekschool te Groningen sedert 1863. Nederlands taal- en letterkundige.
- (142) 1830-1905. Directeur der rijkshogereburgerschool te Goes 1865-1870, directeur der kweekschool voor onderwijzeressen te Arnhem 1870-1905. Letterkundige en pedagoog.
- (143) 1816-1877. Leraar aan het atheneum en directeur van de nijverheidsschool te Gent.
- (144) 1834-1875. Vlaamse schrijfster.
- (145) 1836-1923. Vlaamse schrijfster, zuster van de voorgaande.
- (146) 1815-1902. Geneesheer, lector aan de klinische school te Haarlem 1850-1865. Publiceerde handboeken.

- Machiels, August (147) : 1871-1874, 1877
 Marchal, A. J. (148) : 1879
 Martens, P. : 1864
 Meert, J. H. : 1880, 1889-1894
 Meganck, E. M. (149) : 1865-1867, 1869, 1875
 Meirsschaut, P. (150) : 1866
 Mellman (151) : 1886
 Melsen, J. J. : 1880
 Mertens, J. L. V. : 1880
 Metdepenninghen, F. : 1889-1891
 Meysmans, Julius : 1892
 Micheels, Jan Jozef Matthijs : 1860/1861-1861/1862, 1865-1880, 1882-1883, 1885-1886
 Minnaert, Gillis Desideer (152) : 1871, 1874, 1876, 1884, 1886, 1891
 *Minnaert, J. (153) : 1884
 Minne, Julie : 1865
 Moerveld, K. : 1880-1883
 Moesen, A. : 1882
 Moltzer, Henri Ernest (154) : 1873
 Monck, Erik (155) : 1894-1895/1896
 Moortgat. Antoon (156) : 1888-1889
 M. D. S. : 1866
 M. H. : 1886, 1892
 M. V. D. H. T. : 1885-1890, 1892-1893
 Nelissen, Corn. : 1881-1883
 Nolet De Brauwere Van Steeland, Jan : 1857/1858, 1869, 1874-1884, 1886
 Ochtman, S. Z. : 1874-1875, 1878
 Orts, J. A. F. : 1877, 1886
 Pasteels, J. B. : 1881
 Pée, Julius (157) : 1893
 Pelsens, J. K. : 1883
 Perk, Betsy (158) : 1883
 Piccardt, S. : 1871, 1873
 Pieters, C. : 1888, 1890
 Pinchart, Alexander (159) : 1873
 Pipijn, Gustaaf (160) : 1884
 Piré, Louis (161) : 1861/1862, 1869, 1871
 Polijn-Buchner, H. (162) : 1864
 Prange, H. : 1865
 P. : 1894, 1896/1897-1897/1898
 P. A. G. : 1859/1860, 1866
 P. N. D. C. : 1883
 P. V. W. : 1886, 1893
 P. W. D. E. : 1888
 Rana, Roera : 1877
 Regt, Jacob Willem (163) : 1872, 1880
 Reynders, S. : 1881
 Reynen, Frans (= F. De Cort) : 1864-1865

- (147) Geboren 1837. Kantonnaal inspecteur te Brugge; publiceerde schoolboeken.
 (148) Onderwijzer te Antwerpen.
 (149) Cfr. *infra*, 496.
 (150) Geboren 1845. Onderwijzer te Sint-Joost-ten-Node; verbonden aan het secretariaat van de Koninklijke Academie van België.
 (151) Leraar aan het atheneum te Antwerpen.
 (152) 1836-1919. Leraar aan de Gentse jongenskweekschool sedert 1863, onderdirecteur van deze school, leraar aan de meisjesskweekschool 1865-1876, pedagogisch directeur der stadsscholen en secretaris der stedelijke schoolcommissie sedert 1876.
 (153) Leraar aan de Gentse kweekschool.
 (154) 1836-1895. Hoogleraar te Groningen sedert 1865, later te Utrecht; taal- en letterkundige.
 (155) Pseudoniem van Karel Van de Woestijne, 1878-1929. Vlaams dichter, kunstcriticus en journalist.
 (156) Auteur van een studie over germanismen.
 (157) 1871-1951. Doctor in de Germaanse filologie, directeur van het atheneum te Diest.
 (158) 1833-1906. Zuster van de dichter Jacques Perk; Nederlands letterkundige.
 (159) 1823-1884. Werkzaam bij het Rijksarchief; archeoloog en historicus.
 (160) Geboren 1843. Fabrieksdirecteur te Gent; publiceerde handboeken voor werktuigkunde.
 (161) 1827-1887. Leraar aan het atheneum te Brussel, botanicus; verzorgde talrijke publicaties i. v. m. plantkunde.
 (162) Geneesheer.
 (163) 1818-1873. Onderwijzer te Waddingsveen; publiceerde talrijke schoolboeken, wijdde studies aan opvoedkunde.

- Rigaux, Eugène Joseph : 1858-1860
 Rits, J. H. (164) : 1865
 Roberti-Van Ooteghem (165) : 1863/1864, 1865
 Robijns, Frans Antoon : 1861/1862-1862/1863
 Roelants, Octaaf : 1894-1897/1898
 Roersch, Louis : 1873
 Roevens, Lodewijk (166) : 1872
 * Rogghé, Willem (167) : 1884
 Rooses, Max (168) : 1866, 1868, 1870-1871, 1884, 1888, 1890, 1892
 Rotiers, G. (169) : 1866-1867
 Roumen, Hendrik (170) : 1886, 1888-1889
 Rudolfsz (171) : 1868-1869
 Rullens, R. J. (172) : 1860
 Rutten, August : 1866-1867, 1870, 1872-1874, 1877
 Ruyffelaert, A. : 1892
 Rykens, R. R. (173) : 1873
 R. : 1896/1897
 Sabbe, Julius (174) : 1871
 Sabbe, Maurits (175) : 1894-1895/1896
 Sadeleer, H. : 1863/1864
 Sausenthaler, A. H. H. : 1889
 Sauwen, Arnold Hubert (176) : 1885
 Schajen, N. : 1857/1858
 Scheirlinckx, Gustaaf : 1870-1871
 Schook, H. W. J. A. : 1878
 Schoonjans, F. : 1882-1884
 Schotel, Gillis Dionysius Jacobus (177) : 1863/1864
 Schuermans, Lodewijk Willem (178) : 1863/1864
 Schultze, Martin (179) : 1876, 1887
 Segers, Gustaaf (180) : 1874-1894
 Sermon, Hendrik (181) : 1857/1858, 1861/1862
 Serrure, Constant Philip : 1871
 Sevens, Theodoor (182) : 1874-1877, 1879-1880
 Simmer, J. : 1877-1878
 Simons, Em. (183) : 1889

- (164) 1835-1867. Hoofdonderwijzer te Epepegem; verzorgde bijdragen i. v. m. het onderwijs voor verschillende bladen.
 (165) Hoofdonderwijzer te Ooike.
 (166) Geboren 1840. Onderwijzer te Oorderen; publiceerde handboeken voor het rekenonderwijs.
 (167) 1824-1896. Gents gemeenteraadslid 1879-1885. Boekhandelaar, dichter en publicist.
 (168) 1839-1914. Leraar aan het atheneum te Namen sedert 1864, aan het atheneum te Gent 1866, conservator van het Museum Plantijn-Moretus te Antwerpen 1876. Criticus en kunsthistoricus.
 (169) Onderwijzer te Ieper.
 (170) Leraar aan het atheneum te Antwerpen.
 (171) Pseudoniem van E. A. Cnudde, cfr. *supra*, 250.
 (172) Muziekleraar te Brussel.
 (173) Directeur van de kweekschool voor onderwijzeressen te Groningen.
 (174) 1846-1910. Leraar aan het atheneum te Brugge sedert 1869; publicist.
 (175) 1873-1938. Promoveerde in 1896 te Gent tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte. Schrijver en cultuurhistoricus.
 (176) 1857-1938. Onderwijzer te Antwerpen 1880-1886, nadien handelaar; dichter.
 (177) 1807-1902. Nederlands predikant en historicus.
 (178) 1821-1891. Onderpastoor te Leuven, daarna pastoor te Wilsela; hagiograaf en filoloog, medestichter van het Davidsfonds.
 (179) Schreef een Duitse geschiedenis van de Oud-Hebreeuwse literatuur.
 (180) 1848-1930. Onderwijzer te Leuven sedert 1868, te Antwerpen 1875, leraar aan de Lierse kweekschool 1879; taal- en letterkundige.
 (181) 1834-1904. Onderwijzer, daarna boekhandelaar en leraar te Antwerpen; geschied- en letterkundige.
 (182) Cfr. *infra*, 529.
 (183) Leerling van de kweekschool te Lier.

Simons, Leo Lodewijk (184) : 1885	Stellwagen, Arnold Willem (192) : 1872-1873, 1884
Simonsz, Steven : 1884	Steppé, E. F. : 1872
Sinia, Hippoliet (185) : 1873-1876	Stern, J. : 1876-1882
Slachmuylders, Jan Trankiliaan (186) : 1880	Stevens, B. : 1857/1858
Sleeckx, Albert Jan : 1872, 1876, 1878-1883	Steyns, L. B. : 1890
Sleeckx, Domien : 1866-1867, 1871-1879	Stinissen, Esther : 1895/1896
Sleeckx, Ernest : 1877, 1881	Stinissen, Jacob (193) : 1874-1882, 1886-1897/1898
Sleeckx, Frans : 1882	Stuurs, Emiel (194) : 1888-1889
Sleeckx, Mina (187) : 1876-1882	Suringar, Willem : 1861
Sleeckx, Paula : 1875-1876	Swagers, Frans (195) : 1895/1896
Sleeckx, P. D. : 1893-1895/1896	Swarth, Hélène (196) : 1884, 1887
Sluys, Alexis (188) : 1884	* Swarts, Theodoor Hubert Frans : 1885
Smeyers, J. : 1882	Swildens, J. H. : 1873
Soulie, H. H. : 1878	S. : 1885
Speleman, Ludovicus : 1886	S. Ant. : 1896/1897
Staes, Gustaaf (189) : 1893, 1896/1897	S. W. : 1861/1862
Stallaert, Karel (190) : 1866, 1873	Tack, P. (197) : 1894-1895/1896
Staring, W. C. H. (191) : 1877	Teirlinck, Isidoor (198) : 1872-1873, 1878-1880

- (184) 1857-1937. Leraar aan het atheneum te Leuven sedert 1884; taal- en letterkundige.
- (185) 1850-1876. Onderwijzer te Gent, voorzitter van de Zetternamkring, bestuurslid van het Willemsfonds; letterkundige.
- (186) Geboren 1856. Notarisclerk te Brussel, nadien werkzaam op het ministerie van Openbare Werken; publiceerde een dichtbundel.
- (187) Geboren 1851. Lerares aan de meisjesberoepsschool te Antwerpen sedert 1874, aan de meisjesweekschool aldaar 1879-1886.
- (188) 1849-1936. Hulponderwijzer, onderwijzer, regent. Leraar aan de middelbare school te Schaarbeek. Leraar en directeur van de door de "Ligue de l'enseignement" opgerichte modelschool te Brussel 1875-1880, directeur van de kweekschool voor onderwijzers aldaar 1880-1909. Verdediger van het officieel onderwijs. Auteur van verschillende pedagogische werken, verspreider van nieuwe opvattingen.
- (189) 1863-1928. Fytopatholoog, popularisator.
- (190) 1820-1893. Leraar aan het atheneum te Brussel sedert 1854 en aan de militaire school aldaar; filoloog en historicus.
- (191) 1808-1877. Nederlands geoloog en landbouwkundige.
- (192) Geboren 1844. Leraar te Zierikzee, later aan het Haagse gymnasium; publiceerde taal- en aardrijkskundige opstellen.
- (193) 1847-1913. Onderwijzer te Zuienkerke sedert 1871, directeur der scholen voor betalende leerlingen te Kortrijk 1876, inspecteur over het lager onderwijs te Kortrijk 1880, kantonnaal inspecteur te Ekeren 1885; publiceerde pedagogische opstellen, verhalen en gedichten voor de jeugd.
- (194) Pseudoniem van Frans Van Cuyck ?
- (195) 1870-1935. Onderwijzer te Antwerpen sedert 1889; publiceerde handboeken; taal- en letterkundige.
- (196) 1859-1941. Nederlandse dichteres; vestigde zich in 1884 te Mechelen.
- (197) 1818-1910. Gemeentesecretaris en schepen te Kortrijk, 1854-1908 volksvertegenwoordiger; 1870 minister van Financiën, 1897 minister van State.
- (198) 1851-1934. Onderwijzer te Drogenbos en te Sint-Joost-ten-Node, leraar aan de kweekschool te Brussel 1875; schrijver, filoloog en folklorist.

- Temmerman, H. : 1884-1897/1898
 *Ten Brinck, J. : 1876
 Ter Borg, J. : 1875
 Ter Gouw, J. E. (199) : 1863/
 1864-1864, 1880, 1883
 Terlinck, Aegidius : 1895/1896
 Ter Nest, Ernest (200) : 1865-1868,
 1870
 Ter Nest, Karel Lodewijk(201) :
 1857/1858-1863/1864, 1866-1870
 Te Winkel, Lambert Allard (202) :
 1858/1859, 1860/1861, 1870
 Thirifay, W. : 1893
 Torfs, Jan Antoon : 1867-1872,
 1874-1880, 1882-1884, 1888, 1894
 Torfs-Rutgeers, Athalie : 1872
 Troch, Peter (203) : 1857
 T'Sjoen, E. H. : 1888, 1895/1896
 T. B. : 1895/1896-1897/1898
 U. R. : 1894
 Van Ackere-Doolaege, Maria
 (204) : 1876-1877, 1879-1883
 Van Ankum, L. : 1880, 1882-1883
 Van Beers, Ida : 1872-1873
 Van Beers, Jan (205) : 1868, 1875,
 1886
 Van Bosschereels, P. A. : 1876-1883
 Van Brabant, Hendrik : 1880-1881
 Van Calcar-Schiötling, Elisa (206) :
 1864, 1866
 Van Cuyck, Frans (207) : 1877-1890,
 1892
 Van Dale, Johan Hendrik (208) :
 1867-1870
 Van Dam, Johannes (209) : 1873-
 1874
 Van den Berghe, Adolf (210) : 1873
 Van den Berghe, Edward (211) : 1881-
 1882
 Van den Branden, Frans Jozef (212) :
 1874
 Van den Eynde, Frans Marten (213) :
 1860/1861, 1865
 Van den Haute, Jan : 1871
 Van den Heuvel, R. : 1867
 Van der Borgh, L. : 1872, 1874

- (199) 1814-1894. Nederlands letterkundige en historicus.
 (200) 1841-1897. Onderwijzer te Wetteren 1861-1872; schreef toneelstukjes en verhalen.
 vooral voor de jeugd.
 (201) Cfr. *infra*, 401.
 (202) 1806-1868. Leraar aan het gymnasium te Leiden 1851-1863, nadien redacteur, sa-
 men met M. De Vries, van het Woordenboek der Nederlandse Taal; taalkundige.
 (203) 1822-1906. Leraar aan de kweekschool te Lier en directeur van de oefenschool al-
 daar sedert 1856; werd in 1879 hoofdinspecteur over het vrij onderwijs in de pro-
 vincie Antwerpen; publiceerde talrijke schoolboeken.
 (204) 1803-1884. Vlaamse dichteres.
 (205) 1821-1888. Onderbibliothecaris te Antwerpen 1844-1849, leraar aan de kweek-
 school te Lier 1849-1860; leraar aan het atheneum te Antwerpen 1860-1888, leraar
 aan de muziekschool aldaar 1860-1875. Antwerps gemeenteraadslid 1875. Taal- en
 letterkundige.
 (206) 1822-1904. Nederlandse publiciste, sociaal voorvechtster en opvoedkundige; droeg
 bij tot de verbreiding van de leerwijze van Fröbel.
 (207) 1857-1952. Onderwijzer te Antwerpen 1876-1882, leraar aan de jongenskweek-
 school aldaar 1882-1890, nadien opnieuw gemeenteonderwijzer; verzorgde opvoed-
 kundige en literaire publikaties. Pseudoniem : Emiel Stuers ?
 (208) 1828-1872. Hoofdonderwijzer en archivaris te Sluis, taalkundige; vooral bekend
 door het door hem bewerkte woordenboek.
 (209) 1805-1877. Onderwijzer in de gevangenis te Woerden 1838-1877; Nederlands dich-
 ter.
 (210) Publiceerde onder het pseudoniem B. Ruggeling een bijdrage tot de geschiedenis
 van Willebroek.
 (211) Geboren 1858. Leraar aan de middelbare school te Laken sedert 1880.
 (212) 1837-1922. Hulparchivaris van de stad Antwerpen; schreef enkele toneelstukken
 maar verwierf vooral bekendheid als bibliograaf en kunsthistoricus.
 (213) 1828-1899. Hoofdonderwijzer te Asse sedert 1859; schreef verschillende toneel-
 stukjes, bestemd voor schoolopvoeringen.

- Van der Cruyssen, Aldemar Camille (214) : 1866
 Van der Heyden, B. K. : 1881
 Van der Kindere, Leo (215) : 1870
 Van der Schelden, J. : 1890-1893
 Van der Straaten, H. F. W. : 1868
 Van der Stukken, Franck : 1878
 Van der Ven : 1873-1875
 Van der Voort, Michiel (216) : 1867
 Vanderwallen, J. : 1884-1885, 1892
 Van de Velde, Adrien (217) : 1880
 Van de Venne, Jozef (218) : 1889
 Van Deventer, Dina : 1892
 Van de Vyver, Joseph (219) : 1863/
 1864, 1873
 Van de Weghe, Victorien (220) : 1869-
 1870, 1876
 Van Dongen, Jozef (221) : 1890, 1892
 Van Driessche, Emmanuel (222) :
 1857/1858, 1863/1864
 Van Droogenbroeck, Edward Pieter
 (223) : 1867
 Van Droogenbroeck, Jan Amand (224):
 1860/1861-1868, 1870, 1872-
 1875, 1881-1882, 1891
 Van Duyse, Florimond (225) :
 1889, 1894
 Van Engelen, Mathilde : 1877,
 1879
 Van Gendrt, A. J. H. : 1885-1886
 * Van Gheluwe, Leo (226) : 1874
 Van Goethem, Emiel (227) : 1886
 Van Hall, Herman Christiaan (228) :
 1860/1861
 Van Hauwaert, Polydoor (229) :
 1858/1859-1861/1862, 1864, 1866-
 1867
 Van Helst, D.P. : 1878, 1882
 Van Helten, Willem Lodewijk (230) :
 1872-1874
 Van Herzeele, F. : 1875, 1880
 Van Hest, L. (231) : 1885, 1887
 Van Heyst, P. : 1872, 1876
 * Van Hoeck (232) : 1857
 Van Hoogstraten : 1883
 Van Kempen, Frans : 1876-1879,
 1881-1883
- (214) 1836-1926. Onderwijzer te Kortrijk sedert 1861, later hoofdinspecteur over het lagere onderwijs te Mechelen en hoofdinspecteur van de provincie West-Vlaanderen; publiceerde talrijke moraliserende verhalen.
 (215) 1842-1906. Hoogleraar aan de universiteit te Brussel sedert 1868; historicus.
 (216) 1812-1867. Vlaams letterkundige en publicist. IJverig propagandist van de Vlaamse beweging.
 (217) Geboren 1813. In 1842 hulponderwijzer te Antwerpen.
 (218) Onderwijzer te Antwerpen sedert 1886.
 (219) Geboren 1832. Onderwijzer te Eeklo, Belsele en 1860-1867 te Antwerpen. Publiceerde gedichten.
 (220) 1834-1900. Luitenant. Vertaalde Franse militaire handleidingen, schreef novellen en gedichten.
 (221) Geboren 1854. Schoolhoofd te Antwerpen; publiceerde een geschiedenisboek.
 (222) Cfr. *infra*, 283.
 (223) 1836-1891. Priester, letterkundige.
 (224) 1835-1902. Gedurende 22 jaar onderwijzer en gedurende 14 jaar leraar aan de muziekschool te Brussel, nadien werkzaam bij het ministerie van Binnenlandse Zaken; letterkundige. Pseudoniem : Jan Fergaut.
 (225) 1843-1910. Krijgsauditeur sedert 1882. Vlaams musicoloog en componist.
 (226) 1837-1914. Directeur van het conservatorium te Brugge sedert 1872, inspecteur van het muziekonderwijs 1870-1881; componist.
 (227) 1846-1907. Boekhandelaar en letterkundige.
 (228) 1801-1874. Hoogleraar aan de universiteit te Groningen sedert 1826; botanicus en agronoom.
 (229) Cfr. *infra*, 402.
 (230) 1849-1917. Leraar aan de lagere burgerschool te Tiel, later hoogleraar te Groningen; taalkundige.
 (231) Turnleraar aan de stedelijke jongensscholen te Antwerpen sedert 1877, aan de jongensweekschool aldaar sedert 1880.
 (232) Leraar aan de kweekschool te Lier.

- * Van Lee, Maurice H. (233) : 1855
 Van Leent, Frederik Hendrik (234) : 1875
 Van Lennep, Jacob (235) : 1862/1863, 1866
 Van Malcot, A. : 1883
 Van Meenen, Frans Jozef (236) : 1870
 Van Melckebeke, Guillaume (237) : 1870
 Van Montfort, Lod. (237bis) : 1870, 1872
 Van Munsteren, Ch. : 1881
 Van Nieuwerburgh, A. : 1871
 Van Oye, Eugene (238) : 1869
 Van Putte, F. : 1872
 Van Riep, A. : 1862/1863
 Van Swieten, E. (239) : 1884
 * Van Vloten, Johannes (240) : 1875
 Van Wijnt, B. : 1876, 1878-1883
 Vekens, J. : 1879-1881, 1883
 Veltens, J. : 1883
 Verbeeck, Ph. : 1865, 1873
 Verbessem, F. (241) : 1859/1860, 1865/1866, 1869
 Verbruggen, Adrien François (242) : 1884
 Vercautere, S. : 1892
 Vercoullie, Jozef : 1884-1891, 1894
 Verdick, F. : 1874
 Vergoten, L. J. : 1864, 1871
 Verheyden, P. D. : 1881, 1883
 Verheyen, W. L. : 1873, 1876-1877, 1881, 1885, 1889-1891
 Verhoef, Theodoor (243) : 1857/
 1858-1860/1861
 Verlinden, C. : 1878
 Vermandere, J. : 1894
 Vermast, Alfons (244) : 1888-1897/
 1898
 Verrycken, J. V. : 1881-1882
 Verschaffelt, Edward : 1874-1880, 1885, 1892-1893
 Vervoort, Aug. (245) : 1860/1861, 1866, 1868, 1873
 Vettters, J. : 1881-1883
 Vilders, Jules Aimé (246) : 1869
 Viskens, J. B. : 1882
 Vleminckx, Daniël : 1877-1878
 Vliebergh, J. B. : 1863/1864-1864, 1878
 Von Hellwald, Ferd. (247) : 1868, 1873, 1876-1877, 1880
 Vromans, J. B. : 1877-1883

- (233) Geboren 1832. Werkzaam bij het ministerie van Binnenl. Zaken en Onderw., publicist.
 (234) 1830-1900. Aanvankelijk banketbakker, nadien werkzaam in de boekhandel. Nederlands schrijver.
 (235) 1802-1868. Nederlands romanschrijver en dichter.
 (236) 1817-1881. Doctor in de Rechten, doctor in de Letteren en Wijsbegeerte; publiceerde juridische en historische verhandelingen. Bibliothecaris en later secretaris-penningmeester van de Vrije Universiteit te Brussel.
 (237) 1811-1886. Apotheker te Mechelen; publiceerde opstellen i. v. m. artsenijsbereidkunde en vooral i. v. m. kunstgeschiedenis.
 (237 bis) 1839-1894. Gemeenteonderwijzer; auteur van rekenboeken voor het lager onderwijs.
 (238) 1840-1926. Student in de geneeskunde te Gent 1866-1870; schrijver.
 (239) Regent aan de middelbare school te Gent.
 (240) 1818-1883. Leraar aan het atheneum te Deventer 1854-1867, verbleef nadien te Bloemendaal 1868-1876, vervolgens te Haarlem 1876-1883; letterkundige.
 (241) 1832-1888. Hoofdonderwijzer te Baasrode, later schoolinspecteur te Tongeren; publiceerde handboeken voor het taalonderwijs.
 (242) Geboren 1853. Onderwijzer te Schaarbeek.
 (243) 1826-1891. Onderwijzer te Lebbeke, later directeur van de kweekschool te Brugge; schreef een reeks toneelstukjes bestemd voor schoolopvoeringen.
 (244) 1858-1909. Leraar aan de rijksmiddelbare school te Brugge, later directeur van de rijksmiddelbare school te Menen; publiceerde handboeken voor het taalonderwijs.
 (245) Hoofdonderwijzer te Dworp.
 (246) Geboren 1837. Leraar aan de kweekschool te Gent sedert 1868; publiceerde leesboekjes voor de lagere school.
 (247) 1843-1884. Te Brussel werkzaam; leraar en letterkundige.

- V. : 1888-1889
 V., Mathilde : 1876
 V. D., Catharina : 1881
 V. D. R., Anna : 1882
 Wannijn, Jan : 1896/1897
 Waterschoot, Pierre Jacques (248) : 1860/1861, 1865, 1867
 Wattez, Omer (249) : 1886
 Wauters, Th. : 1866
 Wendel, Wouter Johannes (250) : 1870, 1872-1874, 1876
 Wens, P. J. : 1864-1865
 Westerman, Marten W. (251) : 1866
 Weyler, Karel (252) : 1890
 Weynants : 1880
 Wiedemann : 1886
 Willems, Frans (253) : 1861/1862-1867, 1871-1873
 Willems, Pierre : 1871-1872, 1874
 Willems, Séraphin Corneille Amand (254) : 1861/1862, 1864-1866, 1872
 Withuys, Carel Godfried (255) : 1864
 Wittockx, K. : 1881
 Woutersz, Jozef Gerard Hubert (256) : 1858/1859
 W. D. Z. : 1872
 Zuidema, W. (257) : 1893

IV. KARAKTERISERING

A. De doelstellingen

De eerste redacteurs (258) van *De Toekomst* wilden de ontwikkeling van opvoeding en onderwijs bevorderen. Zij richtten zich met hun blad tot de leerkrachten, want naast liefde en gezond verstand werd in hen ook onder-
 vinding vereist, "welke op loutere bemerkings, vergelykingen en feiten steunt". De periodiek zou dan ook "alles omvatten, wat de leraer noodig heeft om de hem vertrouwd op den weg der kennissen vooruit te leiden" (259). Meer in het bijzonder werd daarbij gewezen op het nut van de ge-
 geschiedenis, als bron van levenswijsheid en stimulans van vaderlandsliefde, en op het belang van reisbeschrijvingen, die de horizon verruimen. Verder wilde het tijdschrift in de bres springen voor de Nederlandse taal; het zou de onderwijzers voorlichten betreffende "het hoe en 't waerom der taelwetten",

- (248) Geboren 1829. Hoofdonderwijzer te Merelbeke; publiceerde handboekjes voor het leesonderricht.
 (249) 1857-1935. Leraar aan het atheneum te Doornik sedert 1883; letterkundige.
 (250) Geboren 1827. Leraar aan de rijkskweekschool en aan de hogereburgerschool te 's-Hertogenbosch, directeur van de rijkskweekschool te Middelburg sedert 1876. Vertaalde en bewerkte de belangrijkste geschriften van F. Dittes.
 (251) 1835-1872. Handelaar; werkte mee aan tijdschriften voor de jeugd, vertaalde kinderboeken.
 (252) Cfr. *infra*, 493.
 (253) 1839-1896. Gemeenteeonderwijzer te Antwerpen 1860-1875, later hoofdinspecteur over het lager onderwijs te Antwerpen; publiceerde leerboeken; letterkundige.
 (254) 1818-1883. Schreef toneelstukken, o. m. voor schooluitvoeringen, zette zich in voor de opbouw van een Vlaams toneel te Brussel; letterkundige.
 (255) Overleden 1865. Directeur van de Landsdrukkerij in Den Haag sedert 1849, Nederlands letterkundige.
 (256) 1820-1868. Leraar te Antwerpen tot 1857, nadien werkzaam in de Koninklijke Bibliotheek; letterkundige.
 (257) 1858-1937. Archiefambtenaar te 's-Hertogenbosch, daarna te Utrecht en te Amsterdam. Dichter.
 (258) De "Inleiding" werd, namens de redactie, door J. M. D[autzenberg] en Pr. V. D[uyse] ondertekend.
 (259) Waarbij onmiddellijk werd gewaarschuwd tegen voortijdigheid en overladenheid.

in welk verband ook "beknopte verhandelingen over byzondere punten der taeleer, historisch uiteengezet en opgehelder" zouden worden gepubliceerd. Anderdeels stelde de redactie bijdragen in het vooruitzicht betreffende folklore en lokale geschiedenis, op welke terreinen ze overigens van de onderwijzers zelf een en ander verwachtte (260). Tenslotte werden recensies gepland van publikaties die in verband stonden met het hoofddoel: de ontwikkeling van onderwijs en opvoeding.

Aan het eind van de tweede jaargang (261) voegde de redactie eraan toe, dat ze zich tevens voor de materiële lotsverbetering van de onderwijzers wilde inzetten; gelet op de betekenis van hun taak verdienden zij immers "de byzondere bescherming" van de overheid. Zij zelf konden door goede onderlinge verstandhouding allicht ook iets bereiken. Het blad presenteerde zich daarom als een "algemeene vergaderplaats ter uitruiling van gedachten en voorstellen". Daarbij aansluitend, wilde het "tot middelaer dienen voor den onderwyzers-bond" (262).

Dat aanvangsprogramma is in grote trekken bewaard gebleven zolang *De Toekomst* verscheen: dit blijkt uit verschillende berichten van de opeenvolgende redacties. Toch werden, op verschillende tijdstippen, enkele belangrijke elementen als doelstellingen aan de oorspronkelijke opzet toegevoegd.

Sedert 1860 wilde het blad aandacht besteden aan de muziek en het schoollied.

Toen D. Sleenckx met ingang van 1876 de redactie overnam, betoogde hij (263) dat hij de tot dan toe gevolgde koers niet zou wijzigen. Wel zou aan het zgn. pedagogische gedeelte van het tijdschrift "doelmatige uitbreiding" worden gegeven, waarbij "pedagogisch" ook op de onderwijspraktijk in binnen- en buitenland terugslie. Als specificatie werd de kunst genoemd: door voortaan aandacht te besteden aan de schone kunsten en door informatie te geven over de belangrijkste gebeurtenissen in de kunstwereld, wilde het blad bijdragen tot het vullen van een leemte in het onderwijs en meer bepaald "de ontwikkeling van den kunstzin" stimuleren, voor zover mogelijk ook reeds in het lager onderwijs. Anderdeels zouden de taal- en letterkundige bijdragen niet meer beperkt blijven tot het Nederlandse taalgebied, terwijl tevens biografieën van bekende dichters en prozaschrijvers een plaats zouden krijgen, ter aanvulling van de informatie die via de recensies werd verstrekt.

In 1884, bij het aantreden van het trio Cornette-De Mont-Temmerman, werden twee innovaties aangekondigd (264). De taalwet op het middelbaar onderwijs (1883) had meer mogelijkheden geopend voor het onderwijs in en door het Nederlands. Aan de nieuwe behoeften ter zake zou het blad trachten tegemoet te komen. Anderdeels zou de behandeling beginnen van "het handwerk", d. w. z. voor meisjes de vrouwelijke handwerken en voor jongens "het handwerkonderwijs", evenals "de toepassing der wetenschappen op de nijverheid".

(260) *De Toekomst*, I (1857-1858) 1-6.

(261) *Id.*, II (1858-1859) 353-356.

(262) Bedoeld werd de in 1857 opgerichte "Onderwyzersbond", die zich volgens het blad tot alle provinciën diende uit te breiden. Vanaf 1864 droeg de vereniging de naam "Belgische Onderwyzersbond", althans volgens de gedrukte verslagen van haar jaarlijkse congressen.

(263) Cfr. *De Toekomst*, XX (1876) 2-5.

(264) *Id.*, XXVIII (1884) 6.

Ook in 1884 gold de hoofdbekommernis van *De Toekomst* "de opvoeding onder al hare vormen". Dat was zo sedert de aanvang en dat is het tot het einde gebleven. Nochtans valt het literair-taalkundig karakter van het blad, zeker in de aanvang, even duidelijk op als het pedagogisch-didactische. De behandeling van de letterkunde, zoals die van kunsten en wetenschappen, stond echter in functie van de volmaking van de onderwijzers.

Opgemerkt zij daarbij dat het tijdschrift, als vakblad voor het onderwijs, tot 1878 in politicus een neutraal standpunt innam. Van 1879 af wilde het echter optreden als verdediger van het openbaar onderwijs en de liberale onderwijsopvattingen propageren. Deze doelstelling werd niet expliciet verwoord, maar ze komt duidelijk naar voren, zowel uit het geheel van de inhoud als uit de specifieke standpunten die naar gelang van de politieke actualiteit werden ingenomen.

B. De Uitwerking

Al bleef *De Toekomst* trouw aan de aanvankelijk geformuleerde doelstellingen, toch legden de opeenvolgende redacties andere klemtonen. In de evolutie van het tijdschrift kunnen we dan ook de volgende perioden onderscheiden: 1857-1863, 1864-1875, 1876-1883, 1884-1894 en 1895-1898.

1. De periode 1857-1863

In de eerste jaargangen viel de nadruk vooral op pedagogiek en didactiek. De redactie, die oud-leerlingen van de rijkskweekschool te Lier in haar schoot telde, wilde aan opvoeding en onderwijs een wetenschappelijke basis geven.

De pedagogiek was bijna volledig gericht op de schoolse opvoeding. Problemen van tucht en straf werden veelal in korte stukken behandeld. Aandacht ging uit naar Froebel, Pestalozzi, Bell en Lancaster. De psychologie werd als zeer belangrijk aangezien: zij heette de grondslag van alle goede opvoeding. De artikelen in dat verband werden geïnspireerd door de "zielleer" van F. E. Beneke (265). De didactiek werd bedacht met enkele algemene bij-

(265) 1798-1854. Studeerde filosofie en theologie te Halle en te Berlijn. Werd hoogleraar te Berlijn. Hoofdzakelijk psycholoog; publiceerde o. m. een *Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft* (1833) en een *Pragmatische Psychologie* (2 dln., 1850). De psychologie moest, naar zijn mening, niet een metafysische maar een fysische grondslag hebben: de ervaring als uitgangspunt en de innerlijke waarneming als enig bruikbare methode. Zijn psychologische inzichten stemmen gedeeltelijk met die van Herbart overeen (o. m. de bestrijding van de vermogenstheorie), maar vertonen ook opvallende tegenstellingen. In zijn *Erziehungs- und Unterrichtslehre* (2 dln., 1835-1836) legde Beneke de verbinding tussen de pedagogiek, de psychologie en de ethica. Zoals bij Herbart wordt het opvoedingsdoel uit de ethica afgeleid, maar de opvoedingsmiddelen verschillen. Beneke, voor wie pedagogiek in feite toegepaste psychologie was, heeft belangrijke problemen behandeld, zoals dat van de formele vorming, maar een pedagogisch systeem heeft hij niet uitgewerkt. Hij schreef ook meer over de "Grundverhältnisse" dan over de praxis. Een school als die van de Herbartianen heeft hij niet gemaakt; zijn meest geestdriftige leerling was F. Dittes. Zijn psychologie werd niettemin door J. G. Dressler, en ook door A. Diesterweg, als grondslag van de pedagogiek aanvaard en heeft aldus wel sterke invloed uitgeoefend op de onderwijzersopleiding in Duitsland, tot ze door de Herbartianen werd verdrongen. In België werd Beneke geïntroduceerd door Filip De Coster, die ook de brug sloeg naar de vakdidactiek (*Leesonderdicht naar Dr. Beneke's zielleer. Lessen van methodologie, gegeven in 's Ryks normaalschool van Lier, Lier, 1856*). In Nederland verscheen in 1864 de vertaling van het boek van G. Raue, *Beneke's Zielkunde*. W. J. Wendel bewerkte nadien

dragen, waarin men de invloed herkent van Filip De Coster (266). De pedagoog van de rijkskweekschool te Nijvel, Th. Braun, kreeg daarentegen niet zoveel krediet. Zijn werken werd het verwijt toegestuurd van duisterheid, tegenspraak, woordenpraal en algemeenheden. Naar verluidt kon men er geen scherp afgetekende regels in vinden, zoals bij Beneke of De Coster.

Verder kwamen diverse aangelegenheden uit het schoolleven ter sprake. De vakdidactiek nam de belangrijkste plaats in. Diverse artikelen handelden over moedertaal, leesmethoden, schrijfonderricht, zang en gymnastiek. Talrijke reeksen lessen werden opgenomen; ze gingen o. m. over moedertaal, aardrijkskunde, hoofdrekenen, het stelsel van maten en gewichten, aanschouwingsoefeningen, plantkunde en geschiedenis.

Wat opvalt in de pedagogische en onderwijskundige artikelen van *De Toekomst* is de eerbied die men opbracht voor Duitsland. Er werd bewust naar gestreefd, de Vlaamse onderwijzer op een even hoog peil te brengen als zijn Duitse collega. De onderwijzer moest eigenlijk een levende kleine encyclopedie zijn. Kwantitatief groot belang hadden dan ook de informatieve artikelen, bedoeld om de onderwijzers meer kennis bij te brengen. Taalkunde vormde hier het omvangrijkste onderdeel. In de vorm van vragen of van korte artikelen werden spelling en spraakkunst behandeld. In dit verband dient vermeld dat het tijdschrift voorstander was van de opvatting: één taal, één spelling in Noord en Zuid. De literaire actualiteit kreeg een geregelde bespreking. Verder publiceerde het blad allerlei wetenswaardigheden op verschillende terreinen, o. m. op die van land- en volkenkunde, natuurlijke historie, hygiëne, land- en tuinbouw. In geringe mate kwamen geschiedenis en volksgebruiken aan bod.

De beroepssituatie en de materiële levensomstandigheden van de onderwijzers wekten herhaaldelijk de aandacht van het blad. Als voornaamste grieven traden naar voren: de te lage wedden, in verhouding tot de wetenschappelijke kunde van de onderwijzer, en het ontbreken van een verplicht bekwaamheidsdiploma (267). Aldus weerspiegelde *De Toekomst* de eisen van de Onderwijzersbond, gesticht door dezelfde kern die aan de touwtjes van het tijdschrift trok. De uitspraak van J. M. Vanden Eynde, secretaris der vereniging, laat niet de minste twijfel omtrent de constante wisselwerking: "Dit tijdschrift is *het onze*; waarom? Omdat het van den Bond uitgaet, en zonder ophouden onze belangen verdedigt. - Het is het onze omdat het door onderwijzers is opgesteld die ons de praktyk in stede van theorie geven. - Het is *ons* tijdschrift omdat het gedurig bereid is onze mededelingen op te nemen. - Het is nog *het onze* omdat wij daerin elkander gedurende het jaer ontmoeten, ondersteunen en aenmoedigen. Het is eindelyk het onze omdat hetzelve het licht der zielleer verspreidt, dat het gantsche onderwijs bestralen moet, en wel-

de door Beneke geïnspireerde studies van F. Dittes: *Schets der opvoed- en onderwijskunde* (1869, Groningen, 1874²); *Zielkunde en praktische redeneerkunde* (Groningen, 1875).

(266) Cfr. *De Toekomst*, XXIX (1885) 110-112.

(267) De grondwettelijke vrijheid van onderwijs resulteerde hierin dat iedereen een school kon openen. De officiële onderwijzer kreeg aldus concurrentie te verduren, niet alleen vanwege de congregaties, maar ook van personen die allerhande beroepen uitoefenden. Het verbod om een school te openen zonder vereist diploma moest daaraan een eind maken.

haest bestralen zal" ! (268). De jaarlijkse congressen van de Onderwijzersbond vonden dan ook weerklank in het tijdschrift. Vooral vanaf 1862 ging het de stoffelijke belangen van het onderwijzend personeel meer geregeld behartigen. In dit opzicht werd constant naar Duitsland verwezen, meer bepaald naar de werkzaamheden van het "Allgemeine Deutsche Lehrerverein".

De onderwijsactualiteit ontsnapte evenmin aan de aandacht van het blad. Zo nam het duidelijk stelling ten voordele van de beperking van de kinderarbeid en de invoering van de "schoolplicht". Het kosteloos onderwijs werd eveneens verdedigd. Ook reageerde de periodiek tegen de onwetendheid van de volksmeisjes : een uitbreiding van het meisjesonderwijs drong zich op. Op Kamerdebatten in verband met gewichtige onderwijsproblemen werd steeds de schijnwerper gericht.

In 1861 inaugureerde *De Toekomst* een "Kronyk", die zich tot het einde zou handhaven. Ze bevat school- en onderwijsnieuwsjes uit binnen- en buitenland, gegevens over turn-, onderwijs-, taal- en letterkundige verenigingen, benoemingen, officiële mededelingen (Staat, provincie of gemeente), inlichtingen over wedstrijden, statistisch materiaal en allerlei anecdotes. Daarbij stelde het blad eens te meer zijn venster wijd open voor Duitsland.

Die meermaals geconstateerde Duitsgerichtheid valt niet alleen te verklaren door een louter pedagogische interesse; ze was tevens een kenmerk van de Vlaamse Beweging. *De Toekomst*, die flaminganten als Blockhuys, Heremans, Van Droogenbroeck, Van Duyse, Jacobs en Dautzenberg herbergde, bleef daarvan niet vrij. Hoofdpunt was de verdediging van de moedertaal. Hiermee moest reeds een aanvang worden gemaakt op de lagere school : daarom het ijveren voor het gebruik van een beschaafde omgangstaal tegenover de leerlingen, de voorkeur voor de "Hollandse" uitspraak boven het dialect, het aansporen van de leerlingen tot het zuiver spreken onder elkaar. Het tijdschrift verdedigde anderdeels de positie van het Nederlands in het verfranste middelbaar onderwijs, in het gerecht en in de administratie. Het besteedde aandacht aan de Gentse maatschappij voor letterkunde "De Tael is gansch het volk" en aan de taal- en letterkundige congressen van Noord- en Zuidnederlanders.

In die eerste periode maakte *De Toekomst* er een gewoonte van, prozastukjes, gedichten en schoolliederen te publiceren, naast wat "bladvulling", officiële publikaties en boekbeoordelingen; deze betroffen leerboeken, taal- en letterkundige, pedagogische en psychologische werken.

2. De periode 1864-1875

Sedert 1864, toen Frans De Cort als enige hoofdredacteur aantrad, werd het tijdschrift in vaste rubrieken ingedeeld. Opvoedkunde en onderwijs maakten zowel kwantitatief als kwalitatief de belangrijkste rubriek uit. Taalkunde en poëzie volgden op de tweede plaats. Soms kwamen land- en volkenkunde of natuurlijke historie apart voor, soms werden ze in de rubriek "Mengelingen" geplaatst.

Relatief waren de pedagogische bijdragen intussen minder talrijk dan in de aanvang. Het ging om korte stukjes over schoolopvoeding en karaktervorming. Van 1870 tot 1876 publiceerde de periodiek geregeld "Pedagogische wenken"

(268) *Handelingen des Onderwijzersbonds. Vergadering den 26ⁿ September in Brussel gehouden (Gent, 1880) 32-33.*

van W. J. Wendel (269). De opvoedingsleer steunde op psychologische inzichten. Herhaaldelijk werden psychologische themata behandeld, zoals de wil, de aandacht, het geheugen en de psychologische ontwikkeling van het kind.

Op het terrein van de didactiek, waar Braun dezelfde kritiek als voorheen te slikken kreeg, treft men enkele algemeen- en vrij veel vakdidactische artikelen aan. Schoolproblemen en leermiddelen werden behandeld. De verschillende vakken kwamen in meer of mindere mate aan bod. Besproken werden: moedertaalonderwijs, aanvankelijk en voortgezet lezen, spreken, geschiedenis, schrijven, tekenen, plantkunde, muziek en aardrijkskunde. In mindere mate dan vroeger kwamen uitgewerkte lessen voor; ze handelden over aardrijkskunde, rekenen en geschiedenis. Aan gymnastiek werden enkele theoretische uiteenzettingen en een paar lessen gewijd.

De beroepssituatie van de onderwijzer bleef de aandacht gaande houden. Dezelfde eisen kwamen steeds terug, hoewel onder minister Van den Peereboom (1864-1867) financiële verbeteringen ingevoerd werden. De vraag naar betere pensioenvoorwaarden werd een der stokpaardjes. De Belgische Onderwijzersbond was constant in die actie betrokken. Het tijdschrift bleef die vereniging steunen en drukte de verslagen van haar congressen af. Men constateert wel een zekere afkoeling in de relatie, toen de Onderwijzersbond en de "Société centrale des instituteurs belges", met als woordvoerder *Le Progrès*, in 1869 overgingen tot de stichting van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond. *De Toekomst* zag er een gevaar in voor een achterstellen van de Vlamingen. Feit is, dat het tijdschrift er in 1871 en 1872 over klaagde, door de A. B. O. B. nog al eens vergeten te worden bij het doorgeven van mededelingen. Niettemin werden de jaarlijkse zittingen van de nieuwe vereniging van nabij gevolgd.

De onderwijsactualiteit bleef een ruime belangstelling genieten via officiële mededelingen en via artikelen, met de leerplicht en het meisjesonderwijs als blikvangers. Vermeldenswaard is de reeks bijdragen van F. Willems over de leerplicht, die later in een afzonderlijke brochure werden uitgegeven (270). In verband met het meisjesonderricht streefde het tijdschrift vooral naar de oprichting van middelbare scholen, waar men de praalzucht zou tegengaan, een ernstige zedelijke opvoeding en een degelijk praktisch onderricht zou geven. Na het uitvaardigen van het K. B. van 1 september 1866 op het adultenonderwijs, geraakte deze sector eveneens in de belangstellingssfeer. De noodzaak van dergelijk onderwijs werd benadrukt.

In 1873 had de periodiek over geheel België een aantal bereidwillige medewerkers gevonden, die geregeld brieven zonden met inlichtingen over de plaatselijke onderwijstoestanden (aantal scholen, leerlingen, leerkrachten, wedden, officiële maatregelen, belangrijke gebeurtenissen, huldigingen). Die rubriek hield het vol tot in 1879.

Een niet te onderschatten evenement in de hier besproken periode was de stichting van de "Ligue de l'enseignement" (271), in 1865. Van de aanvang af kreeg deze vereniging in *De Toekomst* doorlopend enkele regels toebedeeld.

(269) Samen met wat Wendel in *De Vriend van armen en rijken* had gepubliceerd, werden die achteraf gebundeld: *Wenken over opvoeding en onderwijs* (Groningen, 1877).

(270) F. WILLEMS, *Leerplichtigheid en andere middelen ter uitbreiding en verbetering des volksonderrichts* (Brussel, 1865). Er verscheen ook een Franstalige uitgave.

(271) Cfr. *infra*, 332-333.

Het feit dat F. De Cort deel uitmaakte van het bestuur en de Nederlandstalige uitgave van de periodiek van de "Ligue" verzorgde, was daar zeker niet vreemd aan (272).

Qua informatieve artikelen bleef taalkunde de belangrijkste brok uitmaken. De vragen uit de eerste periode werden vervangen door korte artikelen, lopend over spelling, spraakkunst, dialecten en uitspraak. Verder treft men nog bijdragen aan over natuurlijke historie, plantkunde, gezondheidsleer, land- en tuinbouw, geschiedenis en folklore, evenals reisverhalen. De geschiedenis van het onderwijs en oude schoolgebruiken werden geregeld toegelicht.

Net als tevoren is het tijdschrift niet los te denken van de Vlaamse Beweging. De moedertaal bleef een centraal punt. Een bestendig terugkerende grief was dan ook de verfransing van het middelbaar onderwijs. De activiteiten van het Willemsfonds gingen niet onopgemerkt voorbij.

Op politiek vlak vindt men in deze periode wel een ernstige aanwijzing inzake de strekking van de periodiek. Een van de belangrijkste discussiepunten tijdens het eerste katholiek congres te Mechelen, 1863, was het onderwijs. *De Toekomst* nam in 1864 het betrokken gedeelte van het verslag over en voegde er, in noot, kritiek aan toe, waarbij behoud van staatsonderwijs en tussenkomst van de Staat in het onderwijs vooropgesteld werden. Mede gelet op zijn vlaamsgezindheid, kunnen we het tijdschrift dus bij de Vlaams-liberale opinie onderbrengen.

De overige inhoud bleef ongewijzigd. Alleen valt een stelselmatige uitbreiding van het bibliografische gedeelte te noteren. Qua buitenlandse invloed trad, naast Duitsland, ook Nederland naar voren. In dezelfde periode nam *De Toekomst* een half-pedagogisch, half-belletristisch karakter aan.

3. De periode 1876-1883

Bracht de redactievermindering van 1876 enkele wijzigingen mee in de taalkundige rubriek, dan viel betreffende de rubriek opvoeding en onderwijs sedert 1873 reeds een geleidelijke verandering te constateren. Voortaan verminderden de pedagogische bijdragen wat in aantal, in tegenstelling tot wat Domien Sleetx te kennen had gegeven. Men treft nog wel enkele biografieën aan van bekende pedagogen, evenals analyses van pedagogische stelsels; naast Bell en Lancaster, Pestalozzi, Froebel en Diesterweg deden Herbart en H. Spencer (273) hun intrede. De vakken van het lager onderwijs werden nog wel behandeld, maar de aandacht ging meer uit naar methodologische of inhoudelijke vernieuwingen, opgenomen in het leerplan van 1880 voor het lager onderwijs. De invoering van zang, tekenen, vormleer, natuurwetenschappen en vrouwelijke handwerken en het aankleven van de concentrische methode werden door *De Toekomst* met vreugde begroet en gepropageerd. Aan de natuurwetenschappen werd een reeks modellessen gewijd.

Ook het nieuwe programma van de kweekscholen viel bij de periodiek in goede aarde: eindelijk verdrong de aanschouwing het geheugen! Slechts één zaak - de kunst - heette in het onderwijs nog verwaarloosd. Weer keek men op naar Duitsland, waar de kunstzin aangewakkerd werd, waar oog en geest in die richting werden geoefend. Noodzakelijk waren dus: het ontwik-

(272) Cfr. *infra*, 363-364.

(273) 1820-1903. Autodidact. Filosoof. Op pedagogisch terrein vonden zijn naturalistische opvattingen (*Education, intellectual, moral and physical*, 1861) grote weerklank

kelen van de kunstzin bij de onderwijzer op de kweekschool, aanpassing van schoollokalen en -materieel, en de verbetering van het (verplicht gemaakte) tekenonderwijs zelf. *De Toekomst* wilde de gewenste ontwikkeling stimuleren met zijn rubriek "Uit de Kunstwereld", waarin verslag werd uitgebracht over tentoonstellingen en concerten in binnen- en buitenland (vooral Frankrijk), en anderdeels met enkele kunsthistorische bijdragen. Ook de nijverheidskunst werd in die beweging betrokken.

De problemen van onderwijsorganisatie en -politiek kregen in de periode van de schoolstrijd meer aandacht dan tevoren. Vooreerst werd de oprichting van een ministerie van Openbaar Onderwijs in 1878 gunstig ontvangen. Toen de inhoud van de komende tweede organieke wet op het lager onderwijs bekend geraakte, kwam er vanwege *De Toekomst* geen kritiek. Alleen vroeg het tijdschrift een paar voorzorgsmaatregelen. De concurrentie tussen openbaar en vrij onderwijs, gevolg van de geproclameerde laïcisering, zou de officiële onderwijzers kunnen benadelen. Om dat te vermijden moesten ze staatsambtenaren worden, werkend onder omstandigheden die alle vrees voor concurrentie onverantwoord maakten. Verder vond *De Toekomst* het spijtig dat de leerplicht nog geen kans kreeg. Bij de uitvaardiging van de wet gewaagde het blad niettemin van uitmunten schikkingen. Tijdens de daaropvolgende hetze koos het positief de zijde van de regering, wat gelet op zijn strekking volledig in de lijn der verwachtingen lag. Het piment van de schoolstrijd reserveerde het blad voor zijn kroniek. Het liet zich eveneens in met de verkiezingen van 1882; de overwinning van de liberalen beschouwde het als een goedkeuring van de gevoerde schoolpolitiek.

Ook de Vlaamse Beweging bleef in die jaren aan de orde staan. Een hele grieventrommel verzamelde D. Sleecx in zijn "Brieven over de Vlaamse Beweging" (274).

De rubriek taalkunde nam in kwantiteit geleidelijk af en werd vervangen door literaire bijdragen. Het gaat om literair-historische artikelen, of besprekingen van Nederlandstalige en buitenlandse auteurs.

De overige rubrieken ondergingen geen wijziging; alleen de bibliografie nam meer en meer zuiver literaire werken op. Het Willemsfonds, de Algemeene Belgische Onderwijzersbond en de "Ligue de l'enseignement" behielden hun hoekje.

4. De periode 1884-1894

Gedurende deze periode ging naar de onderwijspolitiek minder aandacht uit, maar ze bleef aanwezig. De afschaffing van het ministerie van Onderwijs, in 1884, werd betreurd, terwijl de nieuwe wet van dat jaar werd afgekeurd. Het blad (275) bekritiseerde vooral de "klerikale schoolverwoesting", die talrijke onderwijzers slachtofferde.

Als tevoren werden aan pedagogen bijdragen gewijd: Herbart, Comenius, Diesterweg, Dittes (276), Braun en Multatuli. Herbart's opvoedingsstelsel werd volledig toegelicht, terwijl Braun nu vanwege Temmerman lof kreeg toege-

(274) *De Toekomst*, XX (1876) 485-494, 533-546; XXI (1877) 1-9, 49-58.

(275) Hoofdzakelijk in de kroniek.

(276) Friedrich Dittes, 1829-1896. Onderwijzer, leraar, dr. Wijsb., 1865-1868 directeur van het "Lehrerseminar" te Gotha en schoolinspecteur, 1868-1881 directeur van het "Pädagogium" te Wenen.

stuurd : vooral zijn vakdidactiek kwam er goed uit, maar zijn psychologische grondslag heette te beperkt, te weinig wetenschappelijk.

Bepaalde school- en onderwijsproblemen keerden geregeld terug : de leerplicht, het meisjesonderwijs, de bewaarscholen, de drankbestrijding, de vakantiekolonies, het spel en de schoolreizen. Het beroepsonderwijs kwam voor het eerst ter sprake. Grote interesse ging daarenboven uit naar het in 1892 te Gent gestarte "Hooger Onderwijs voor het Volk", verzorgd door professoren, oud-studenten en studenten van de universiteit. Het programma en de korte inhoud van de lessen verschenen in het blad geregeld van 1893 af.

Over vakdidactiek handelden opnieuw talrijke artikelen, o. m. betreffende natuurkennis, rekenen, lezen, metriek stelsel, geschiedenis, moedertaal, handarbeid, landbouw, aardrijkskunde, muziek en Frans. Meestal waren het theoretische artikelen over de doelstellingen of de methode van een vak; een enkele keer ging het om praktische leerstof. Slechts een paar bijdragen over moedertaal hadden betrekking op het middelbaar onderwijs.

De rubrieken taalkunde, literatuur en kunst bleven vrijwel onveranderd.

Sedert 1884 werd een selectieve lijst van tijdschriftartikelen opgenomen; men koos daartoe enkele Nederlandstalige en enkele buitenlandse (Nederlandse, Duitse en Franse) pedagogische, literaire en taalkundige periodieken. Vanaf 1891 verschenen nu en dan schetsjes en verhalen voor en over de jeugd.

Met P. De Mont in de redactie bezat *De Toekomst* een vurig verdediger van de Vlaamse zaak. De eis waarop in dat verband vooral werd gehamerd, was de strikte toepassing van de taalwet van 1883 op het middelbaar onderwijs. Berichten aangaande het Willemsfonds kwamen verder voor.

Structureel het meest opvallend is de grote plaats die tijdens de hier besproken periode aan boekbeoordelingen werd ingeruimd.

5. De periode 1895-1898

Wat de behandelde onderwerpen en de opzet betreft, verschillen de laatste jaargangen van *De Toekomst* niet van de vorige. Kwantitatief, en ook inhoudelijk, valt echter een zekere bloedarmoede op. Bepaalde onderwerpen keerden terug : de meisjesopvoeding, de leertrappen van de Herbartianen, de psychologie van Beneke, de leerplicht, de schoolkolonies, de "University Extension" en de kinderlectuur. Aan de schoolwetgeving van 1895 werd aandacht besteed, zonder dat de periodiek een eigen standpunt innam. De buitenlandse tijdschriften werden niet meer geëxcerpeerd. Typisch voor een onderwijzerstijdschrift dat op zijn laatste benen loopt, was de overvloedige opname van officiële mededelingen betreffende het onderwijs. In juli 1898 werd de onderneming bij gebrek aan abonnees stopgezet.

NIEUW TYDSCHRIFT VOOR OPVOEDING EN ONDERWYS
1858-1860

- I. BEWAARPLAATS : SBB : I (1858/1859)-II (1859/1860).
- II. a. ONDERTITEL : Ten dienste der lagere scholen, door J. Brans, bestuurder der middelbare school en der lagere normale afdeling, te Brugge, met medewerking van onderscheidene personen zeer bevoegd in het vak van onderwijs en opvoeding der jeugd.
- d. PRIJS : 3 fr per jaar.
- c. FORMAAT : 16,2 x 9.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 32.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
De gouverneur van West-Vlaanderen zond op 15 mei 1858 aan zijn collega's uit Antwerpen, Brabant, Limburg en Oost-Vlaanderen een aantal exemplaren van de eerste aflevering, met het verzoek die via de provinciale en de kantonale inspecteurs onder de onderwijzers te verspreiden (1).
De meeste abonnees trof men aan in West-Vlaanderen (2).
- III. a. BEGINDATUM : (mei) 1858 (3).
EINDDATUM : mei of juni 1860 (4).
- b. STICHTER : J. Brans.
- c. DRUKKER : Drukkery van C. Maignien, vrouw Bogaert, Philipstockstraet, Brugge.
- f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : J. Brans.
- h. MEDEWERKERS :
Courtmans-Berchmans, Mw (5) : Tanghe, C. L. : 1858/1860 (6)
1859/1860 Wens (7) : 1859/1860
Robyns, F. A. : 1859/1860
- i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING (8) :
Het ministerie verleende een subsidie van 1000 fr per jaar, in ruil waarvoor

(1) DE NAEYER, o. c., 40.

(2) *Nieuw Tydschrift*, I (1858-1859) 86, noot.

(3) Vóór 15 mei, gelet op het boven (II, h) vermelde.

(4) Het afscheidswoord van de hoofdredacteur is gedateerd op 31 mei 1860; *Nieuw Tydschrift*, II (1859-1860) 382.

(5) 1811-1890. Kostschoolhoudster te Maldegem. Letterkundige.

(6) Niet met name genoemd, maar blijkt II (1859-1860) 369 was het dezelfde auteur die èn in de *Nieuwe Bydragen* èn in het *Nieuw Tydschrift over natuurkunde* schreef.

(7) Van hem werd, anoniem, een gedicht gepubliceerd dat door de Brugse rederijkerskamer was bekroond. Identificatie volgens D. VERLÉ, Honderd jaar geleden. Didactische poëzie in en om de R. M. J. S., *Tijdschrift van de Rijksmiddelbare Jongensschool te Brugge*, I (1957) 14-15.

(8) Cfr. DE NAEYER, o. c., 18-20 en 33-34.

75 exemplaren van elke aflevering ter beschikking moesten worden gesteld (9). Bovendien werd de hoofdredacteur nog een verplichting opgelegd: "éviter toute discussion irritante de nature à créer une sorte d'antagonisme entre les populations flamandes et wallonnes" (10).

De provincie aan haar kant gaf een jaarlijkse toelage van 500 fr (11).

IV. KARAKTERISERING

Reeds begin 1857 had J. Brans de bedoeling te kennen gegeven, de *Nieuwe Bydragen* af te sluiten en een "revue plus élémentaire" uit te geven die gedurende twee tot drie jaar zou verschijnen en die evenzeer aan "l'examen et l'explication des meilleurs méthodes" zou worden gewijd (12). De verklaring heeft hij, bij het afsluiten van het *Nieuw Tydschrift*, zelf gegeven: bepaalde onderdelen van de *Nieuwe Bydragen* bleken te moeilijk voor jonge, aankomende onderwijzers die geen opleiding hadden gekregen in een kweekschool: wat in het blad over pedagogiek en didactiek werd geschreven, konden ze "niet zoo regtstreeks" verstaan. Het *Nieuw Tydschrift* moest dan ook als een inleiding op de zes jaargangen van de *Nieuwe Bydragen* worden beschouwd (13).

In het editoriaal werd het *Nieuw Tydschrift* nochtans niet als zulke inleiding voorgesteld. Na erop te hebben gewezen dat het eigenlijk niet om iets nieuws ging, maar om aan- en toepassing van wat reeds bestond (14), kondigde Brans een handleiding aan voor het onderwijs in de geschiedenis en de aardrijkskunde van België, meer praktische dan theoretische stijloefeningen en toepassingen van de natuurkunde en de natuurlijke historie op het dagelijks leven. Pedagogiek en didactiek zouden niet worden verwaarloosd, "zonder nogthans eenen aeneengeschakelden, opvolgenden cursus uit te maken" (15). Overigens zouden alle leervakken worden behandeld die men voor het lager onderwijs onontbeerlijk mocht achten.

De realiteit stemt met het bovenstaande zeker overeen wat het aandeel van de pedagogiek en de algemene didactiek betreft. In de eerste jaargang ontbreken thema's uit die sectoren geheel, afgezien van een vervolgreeks over het oefenen van het geheugen (16). In de tweede jaargang komen er wel wat

(9) Ze waren bestemd voor de provinciale inspecteurs over het lager onderwijs in de Nederlandstalige provinciën, voor de inspecteurs van de kweekscholen en voor de directeurs van de kweekscholen te Lier en te Nijvel.

(10) DE NAEYER, o. c., 33-34.

(11) Voortzetting van de toelage die aan de *Nieuwe Bydragen* was verleend.

(12) De gouverneur van West-Vlaanderen aan de minister van Binnenlandse Zaken, 17. I. 1857: Rijksarchief Brugge, *Provinciaal Bestuur*, 170.

(13) *Nieuw Tydschrift*, II (1859-1860) 382.

(14) "Alhoewel wy onze onderneming met den naem van *Nieuw tydschrift* betitelen, wil dit geenzins zeggen, dat wy ons voorstellen niets dan nieuws voor te dragen. ô neen! dit zoude volgens ons gevoelen byna onmogelyk zyn, aengezien wy gelooven met regt te mogen zeggen: in het vak van opvoeding en onderwys bestaet er weinig of geen nieuws meer onder de zon. Maer kan aen het bestaende geene veranderingen, geene verbeteringen toegebracht, geenen anderen vorm, geene juistere toepassing gegeven worden? . . . Wy meenen hierop zonder aarzelen te mogen antwoorden: dat kan voorzeker gedaen worden, en dit is ook onze meening in ons tydschrift te doen": *Nieuw Tydschrift*, I (1858-1859) 3.

(15) *Id.*, 4.

(16) "Wat is er zoo al noodig om het geheugen wel te oefenen en hetzelfde te versterken zon-

voor, maar zonder onderling verband en dus als disparate stukken (17).

Structureel is het *Nieuw Tydschrift* uit twee delen opgebouwd : aan de ene kant leergangen, aan de andere kant losse bijdragen. Deze laatste zijn in de tweede jaargang talrijker dan in de eerste, wat de indruk wekt dat ze gewoon dienden om die jaargang nog tot het eind te laten doorlopen. Het karakter van die bijdragen is erg verschillend (18) en niet altijd direct op opvoeding of onderwijs afgestemd. Naar Brans betoogde, moest dat "mengelwerk... zulke letter- geschied- of taelkundige stukken bevatten, welke ter bevordering van den smaak, den styl en het gevoel voor het schoone aanleiding geven" (19).

De leergang waarmee jg. I opende en die in dertien afleveringen werd voortgezet, was er een in de vaderlandse geschiedenis, aan de kennis waarvan het grootste belang werd toegeschreven (20). Het originele van de behandeling - niet in se, maar t. a. v. wat in de lagere scholen gebruikelijk was (21) - lag in de regressieve aanpak. Eerst kwamen de jaren 1830-1858 aan de beurt, vervolgens de Nederlandse tijd, daarna de Franse. Brans gaf er de voorkeur aan "tegen den gang der eeuwen op te klimmen" omdat het, gelet op het feit dat men niet over de nodige tijd beschikte om de leerlingen kennis van de gehele nationale geschiedenis bij te brengen, voor hen dus beter leek "eerst de heden-daegsche en naestby gelegene daedzaken te leeren kennen, dan een gedacht te hebben van de voorafgaende tydstippen, en niet te weten wat er rond hen, en om zoo te zeggen, tydens hun en hunner ouders leven in hun vaderland is voorgevallen" (22). De behandeling van de genoemde perioden geschiedde in de vorm van een verhaal, waarvan de inhoud door middel van vragen werd herhaald en daarna schriftelijk ingeoeffend (23).

Brans voelde, wat de lagere scholen betreft, niets voor het onderwijs van de oude geschiedenis of zelfs voor die van naburige volken alvorens de nationale aan de beurt was gekomen. In de hoogste klas werd evenwel, vooral bij het onderricht in de gewijde geschiedenis, over personen, landen, volken en steden gesproken "welke de weetgierigheid der leerlingen opwekken, en aanlei-

der daerby de krachten der leerlingen te sterk in te spannen ?" : 7 afleveringen in jg. I; auteur niet genoemd.

- (17) Over aanschouwelijk onderwijs (Diesterweg) en over aanschouwingsoefeningen (Robyns); over de morele vorming (J. Veeger); over de vorming van de goede smaak bij de leerlingen (id.); daarnaast ook enkele "opvoedkundige spreuken", d. w. z. citaten uit pedagogen, onder wie Herbart zij genoemd.
- (18) B. v. een biografie van Rubens; "Eenige trekken uit de jeugd van vermaerde mannen", ontleend aan F. H. C. Schwarz; een stukje over de eerste beiaard in de Zuidelijke Nederlanden; "over de schalen by het opmaken van plannen"; een bijdrage over het foutloos leren schrijven (S. Talsma); een ander over "de elastieke gom".
- (19) *Nieuw Tydschrift*, II (1859-1860) 4.
- (20) "... niet alleen voor menschen, die in de samenleving eenig ambt bekleeden, maer ook voor hen, die tot de geringste standen van de werkende-, burger- of volksklas behooren; en derhalve moet deze kennis ook in de lagere scholen noodzakelijk onderwezen worden" . . . "ons gedacht is, dat het geschiedkundig onderwijs, in de lagere scholen, uitsluitelyk strekken moet om aen de leerlingen hoogachting voor den Godsdienst en deszelfs bedienaren, eerbied en onderwerping voor den Vorst, de wetten en en de overheden en liefde voor het vaderland in te boezemen" : *Nieuw Tydschrift*, I (1858-1859) 5-6.
- (21) *Id.*, 3.
- (22) *Id.*, 6.
- (23) Zie de verantwoording : *id.*, II (1859-1860) 379-380.

ding geven tot vragen, die men niet wel onbeantwoord kan laten" (24). Om de taak van de leerkrachten te vergemakkelijken (25), publiceerde hij daarom een reeks zgn. "Geschiedkundige verhalen" waarin de volken van het Oude Oosten werden voorgesteld (26). Daartoe werd op een buitenlandse bron een beroep gedaan (27).

Een tweede cursus was die in de aardrijkskunde van België. Hij had een tweevoudige bedoeling : het onderwijs in dat hoogst nuttig genoemde vak meer ingang doen vinden en exemplarisch aantonen op welke manier men daarbij het best te werk kon gaan. Brans betoogde dat het in de eerste plaats op de kennis van het eigen land aankwam (28) en dat men daartoe het eigen milieu tot punt van uitgang moest kiezen : de school en de gemeente; daarna volgden het kanton, het arrondissement, de provincie en uiteindelijk het land in zijn geheel. Hij bepleitte daarbij het gebruik van goede kaarten (29). De cursus (30) begon met de gemeente Varsenare en breidde zich geleidelijk tot de provincie West-Vlaanderen uit.

Zeer waarschijnlijk van de hand van Brans was ook een derde leergang, "Hoe men de kinderen op eene gemakkelijke en tevens aangename wyze met de rededeelen kan bekend maken" (31). Uit reactie tegen de naar verluidt te droge manier waarop het taalonderwijs over het algemeen werd gegeven, was het een poging om de kinderen op een aantrekkelijke wijze de eerste en eenvoudigste beginselen van hun moedertaal bij te brengen. Er werd niet van definities uitgegaan, maar omgekeerd : uit de gegeven voorbeelden moesten de leerlingen die zelf kunnen vinden. De noodzaak van herhaling werd ook hier niet uit het oog verloren (32).

Tot het terrein van het moedertaalonderwijs behoorden verder twee leer- gangen die aan Duitse auteurs werden ontleend : "Verklaring van zekere woorden" (33) en een "Handleiding ter vervaerdiging van schriftelyke opstel- len" (34).

De "Gesprekken van eenen onderwyzer met zyne leerlingen, over de verschynselen die zich dagelyks in de natuer voordoen" (35) liepen over de wind, de mist, de dauw, de regen, de sneeuw, de hagel, de luchtballon en de barometer. Ze waren van de hand van C. L. Tanghe, doch naar vorm en inhoud

(24) *Id.*, 315.

(25) *Ibid.* : "Daer voor de beantwoording dezer vragen veel tyd noodig is, achten wy het voordeeler dat de onderwyzer door eene korte en duidelyke voorafgaende verklaring de leerlingen met de benamingen bekend maekt, welke in de gewoone les voor hen onverstaenbaer zyn, en bygevolg de belangstelling voor de les verminderen zouden"; daartoe werd hen de stof voorgeschoteld.

(26) Negen afleveringen, gewijd aan Babyionië, Assyrië, Meden en Perzen, Egypte en Fenicië.

(27) E. G. Wieseman, *Handboek der algemeene wereldgeschiedenis*.

(28) "Voor wat Europa en de andere werelddeelen betreft, hiervan behoeven zy [de leerlingen] slechts een algemeen gedacht te hebben" : *Nieuw Tydschrift*, I (1858-1859) 28.

(29) Cfr. *id.*, 27-28 en 250; II (1859-1860) 381.

(30) Zeven afleveringen in jg. I, vijf in jg. II.

(31) Negen afleveringen in jg. I, vier in jg. II.

(32) Zie de verantwoording : *Nieuw Tydschrift*, II (1859-1860) 380-381.

(33) Overgenomen uit een werk van J. A. C. Löhr. Tien afleveringen in jg. I, zes in jg. II.

(34) Ontleend aan J. G. Dolz. Zeven afleveringen in jg. I.

(35) Vijf afleveringen in elk van de twee jaargangen.

veel eenvoudiger dan zijn artikelen in de *Nieuwe Bydragen*.

Een soort fysieke aardrijkskunde treft men aan in een reeks artikelen van Italiaanse bron (36), onder de titel "Schepping der wereld" (37).

Het valt op, dat het *Nieuw Tydschrift* weinig of geen aandacht besteedde aan de rekenkunde (38) en, zoals overigens de *Nieuwe Bydragen*, hoegenaamd geen aan het godsdienstonderwijs, al was de betekenis van de godsdienst ook beklemtoond. Tekenen en zang kwamen evenmin aan bod: Brans kon ook moeilijk een inleiding geven op wat slechts een inleiding was geweest.

Al werd tot publikatie van het *Nieuw Tydschrift* andermaal uit buitenlandse (Duitse en Nederlandse) bronnen geput (39), toch maakt het een meer oorspronkelijke indruk dan zijn voorganger. De persoonlijke bijdragen van Brans waren daaraan uiteraard niet vreemd. Het geheel was, in zijn beperking, vermoedelijk ook praktischer bruikbaar. Als pedagogisch blad vertoonde het echter, in vergelijking met andere, opvallende leemten. Of het officieel nieuws publiceerde lijkt niet waarschijnlijk (40). Het besteedde, net als zijn voorganger, ook weinig of geen aandacht aan de onderwijsactualiteit (41). Kwamen in de *Nieuwe Bydragen* toch enkele recensies voor, dan bleven die in het *Nieuw Tydschrift* geheel achterwege. Brans had er wel willen publiceren, maar boeken kreeg hij niet toegestuurd (42)! Ook andere mededelingen bleven uit, al heeft hij zijn lezers erom verzocht (43). Dat alles wijst er niet op, dat het tijdschrift een grote weerklank heeft gevonden. Het blijkt daarentegen dat een "zeker anderzins zeer bevoegd persoon" kritiek heeft uitgebracht; ze had betrekking op de manier waarop de lessen moedertaal, geschiedenis en aardrijkskunde waren opgebouwd. De hoofdredacteur sloot zijn onderneming dan ook af met een verantwoording van de door hem gevolgde weg (44).

(36) F. de Filippi, directeur van het zoölogisch museum te Turijn.

(37) Daarmee was reeds in de *Nieuwe Bydragen* (twee afleveringen) een begin gemaakt. Na een resumé liep de reeks verder: vijf afleveringen in jg. I, één in jg. II.

(38) In jg. I vindt men een artikel over de "Leer der evenredigheden"; in jg. II een bijdrage onder de titel "Is het wel moeilijk een slecht onderwijs in het rekenen te geven?" en een antwoord op de vraag "Moet men de vier hoofdtregelen der rekenkunde eerst werktuigelijk (praktisch) onderwijzen, of behoort men den leerlingen dadelijk een goed inzicht te geven in die bewerkingen?" (S. Talsma).

(39) Qua Belgische bronnen valt alleen *L'Abeille* te noteren, waaruit een stuk over het metrieke stelsel werd overgenomen.

(40) In het exemplaar van de SB Brugge zitten acht apart gepagineerde bladzijden ingebonden, onder de titel "Officiële Berigten". Ze geven de tekst van een provinciale en van een ministeriële circulaire uit november 1858 en horen thuis bij een bijdrage in jg. I over het onderwijs in plattelandsscholen. Andere zulke berichten liggen niet voor. De bedoelde bladzijden wekken overigens de indruk uitzonderlijk te zijn geweest. Zie ook I, 204, noot.

(41) In jg. I treft men de tekst aan van een rede, uitgesproken bij de begrafenis van een onderwijzer; in jg. II een necrologie van A. von Humboldt en een andere van P. J. Renier; een gedicht van Mevrouw Courtmans-Berchmans, "Aen Brugge, in 1859", is "opgedragen aen den onbekenden, die de kostelooze stadsscholen van Brugge, met eene som van 2000 franken heeft begiftigd".

(42) "Indien wy tot hertoe geene boekbeoordeelingen gegeven hebben, moet dit niet aen ons geweten worden, geene schryvers hebben ons, ten dienste van het lager onderwijs, boekwerken toegezonden, waeromtrent wy de beloften in ons prospectus gegeven, konden toepassen, zoodra ons soortgelyke werkjes vrachtvry toegezonden worden, zullen wy omtrent dezelve onze beloften vervullen": Aen onze lezers, *Nieuw Tydschrift*, II (1859-1860) 4. Ook in jg. II komen recensies niet voor.

(43) *Id.*, 4-5.

(44) *Cfr. id.*, 375-382.

V. BIBLIOGRAFIE :
DE NAEYER, o. c.

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE LIEGE
1860

- I. BEWAARPLAATSEN : KB (424 R. VI). SBLu (Cap. 10850). UBG (118 G 10). UBLu (P 108 A).
- II. a. ONDERTITEL : Première année. Année académique 1859-1860
e. FORMAAT : 13,8 x 8,4.
f. AANTAL BLZ. : XXIII + 429.
- III. d. UITGEVER : F. Renard, éditeur, rue des Augustins, Liège.
e. DRUKKER : Typographie de Ch. Vanderauwera, Montagne-aux-Herbes-Potagères, 25, Bruxelles.
h. MEDEWERKERS : A. M. (ondertekent het voorwoord).

IV. KARAKTERISERING

In 1860 wilde de Luikse universiteit opnieuw (1) van wal steken met de uitgave van een jaarboek. De reden waarom het andermaal bij één aflevering is gebleven, is ons niet bekend.

Ook de samenstellers van dit deel beschouwden de jaarboeken als de annalen van de universitaire gemeenschap, bedoeld om het publiek te informeren over de organisatie en de mogelijkheden van het hoger onderwijs te Luik. Zij besteedden ook aandacht aan het verleden van de universiteit : de aflevering van 1859-1860 bevat een historiek van het hoger onderwijs in België in het algemeen en te Luik in het bijzonder, met gebruikmaking van de officiële documenten die op de organisatie ervan betrekking hadden. In feite werd het in 1860 uitgegeven jaarboek door dat historisch overzicht vrijwel geheel in beslag genomen. Wat het academiejaar 1859-1860 betreft vindt men in het *Annuaire* het programma der lessen, de lijst van het academisch personeel en de door de rector bij de opening van het academiejaar uitgesproken rede.

(1) In het voorwoord is er sprake van het in 1830 verschenen jaarboek; in de ondertitel wordt er geen rekening mee gehouden.

LE PROGRES

1861-1888

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 688 B) : I (1861) - XXVII (1888). KB (II,71091) : I-XXVII, behoudens VI (1866) - XIII (1873). SBLu : III (1863), VIII (1868) - XIII (1873). UBG (129 M 2) : I-XIII, behoudens II (1862); VI, 31 (1866); VIII, 40 (1868); XI (1871). UBG (129 N 1) : XIV (1874) - XXVIII, 3 (1888), behoudens XIV, 26-27, 30, 38; XV, 2 (1875); XVI, 3, 31 (1876); XVIII, 18, 40, 44 (1878); XIX, 10, 12, 15, 21, 35 (1879); XXI, 1-2, 20, 31 (1881); XXII, 6 (1882); XXIII, 35, 37 (1883); XXIV, 5-7, 12, 16, 21, 26-28, 32, 38, 42 (1884); XXV, 35 (1885); XXVI, 3, 9 (1886); XXVII, 16, 37 (1887). UBL (Y 18669) : I-XXII (1882), behoudens III (1863) en XIX (1879).

II. a. ONDERTITEL :

Journal de l'instruction populaire, publié par la Société centrale des instituteurs belges.

c. MOTTO :

Op de titelpagina neemt *Le Progrès* gedurende bepaalde perioden citaten op. Het zijn, op enkele uitzonderingen na, recente uitspraken waarop het blad de aandacht wil trekken en waarmee het zich akkoord verklaart. Gedurende de periode 1875-1886, toen het voor *Le Progrès* uiterst moeilijk was onafhankelijk te blijven t. a. v. de politieke en levensbeschouwelijke conflicten, vielen de citaten weg.

We geven begin- en einddatum van veranderingen, of indien het citaat maar één of tweemaal voorkomt de precieze datum van verschijnen. Binnen een periode gebeurde het soms dat enkele, of ook wel alle citaten wegvielen, om b. v. een belangrijk bericht te plaatsen. Die data vermelden we niet, omdat ze eigenlijk geen verandering in de keuze van de citaten betekenen. Indien de data niet op elkaar aansluiten, dan betekent zulks dat in de tussentijd geen citaten gepubliceerd werden; dat komt in 1873, 1874 en 1875 geregeld voor.

31.VII.1864 (IV, 31) - 6.VIII.1865 (V, 32) :

Un bon maître est un homme qui doit savoir beaucoup plus qu'il enseigne, afin de l'enseigner avec intelligence et avec goût; - qui doit vivre dans une humble sphère, et qui partout doit avoir l'âme élevée; car s'il est, dans sa commune, l'inférieur de quelques-uns, il ne doit être le serviteur dégradé de personne; - qui doit donner à tous l'exemple; n'ignorant pas ses droits, mais pensant beaucoup plus à ses devoirs, surtout ne cherchant point à sortir de son état; content de sa situation, parce qu'il y fait du bien; décidé à user sa vie au service de l'instruction primaire, qui est pour lui le service de Dieu et des hommes. (M. Van Damme, gouverneur du Luxembourg. - Séance d'ouverture du Conseil provincial, 5 juillet 1864).

18.III.1866 (VI, 11); 25.III.1866 (VI, 12) :

Je conçois le christianisme comme étant la loi sous laquelle le genre humain doit se ranger, et c'est à établir cette *foi sublime* dont parle Saint Paul, cette

religion du dévouement, de l'amour de Dieu et de l'amour des hommes, que doivent tendre tous nos efforts, (Ampère, cité par Guizot, dans la séance de réception de M. Prévost-Paradol à l'Académie française, le 8 mars 1866).

1.IV.1866 (VI, 13) :

Si quelqu'un vous dit qu'il y a quelque progrès réel, quelque amélioration vraie possible autrement que par le travail et l'économie, dites-lui qu'il a menti. (Franklin).

15.IV.1866 (VI,15) :

L'attachement du peuple aux lois du pays et au trône est plus puissant que les armées; il est à la fois la force, la gloire et le salut de la patrie ! M. Gladstone, chancelier d'Angleterre.

19.V.1867 (VII, 20) - 25.VIII.1867 (VII, 34) :

Nous tous qui, par nos écrits ou par nos paroles, exerçons la profession d'instituteurs, nous ne sommes rien autre chose que l'armée qui détruira les armées. Jules Simon.

6.X.1867 (VIII, 35) - 9.II.1868 (VIII, 6) :

Idem.

Combattre l'ignorance, c'est rendre les hommes meilleurs. M. Perras, conseiller municipal à Chamelet (Rhône).

16.II.1868 (VIII, 7) - 17.X.1869 (IX, 38) :

Idem (1).

Guerre à l'ignorance ! Paix entre tous les peuples. Guillot.

24.X.1869 (IX, 39) - 3.IV.1870 (X, 14) :

Idem.

Si vous voulez que les écoles soient utiles, n'en confiez la direction qu'à des hommes d'école.

10.IV.1870 (X, 15) - 21.V.1871 (XI, 21) :

Nous tous qui, par nos écrits ou par nos paroles, exerçons la profession d'instituteurs, nous ne sommes rien autre chose que l'armée qui détruira les armées. Jules Simon.

Guerre à l'ignorance ! Paix entre tous les peuples. Guillot.

Grâce à Dieu, le monde est plus curieux de produire que de détruire; et il trouve qu'il y a mieux à faire avec du fer et des hommes que des canons et des cadavres. Frédéric Passy.

4.VI.1871 (XI, 23) - 18.VI.1871 (XI, 25) :

Nous avons horreur de cette brutalité qui, sous de beaux noms d'ambition et de gloire, va follement ravager les provinces, et répand le sang des hommes qui sont tous frères. Fénelon.

Guerre à l'ignorance ! Paix entre tous les peuples. Guillot.

Grâce à Dieu, le monde est plus curieux de produire que de détruire; et il trouve qu'il y a mieux à faire avec du fer et des hommes que des canons

(1) Slaat op al de citaten in de voorgaande periode.

et des cadavres. Frédéric Passy.

25.VI.1871 (XI, 26) - 23.VII.1871 (XI, 30) :

Idem.

Où il n'y a pas de devoirs, il n'y a point de droits; où il n'y a point d'ordre, il n'y a pas de liberté. Prince Charles de Roumanie.

30.VII.1871 (XI, 31) - 8.X.1871 (XI, 37) :

Nous avons horreur de cette brutalité qui, sous de beaux noms d'ambition et de gloire, va follement ravager les provinces, et répand le sang des hommes qui sont tous frères. Fénelon.

Guerre à l'ignorance ! Paix entre tous les peuples. Guillot.

Grâce à Dieu, le monde est plus curieux de produire que de détruire; et il trouve qu'il y a mieux à faire avec du fer et des hommes que des canons et des cadavres. Frédéric Passy.

L'Ecole ne saurait être athée qu'au détriment de tout ce qui fait la beauté, la grandeur et l'excellence de l'éducation. A. Daguët.

15.X.1871 (XI, 38) - 5.XI.1871 (XI, 41) :

Idem.

Homicide point ne feras de fait ni volontairement (5e commandement de Dieu).

12.XI.1871 (XI, 42) - 19.XI.1871 (XI, 43) :

Idem.

Le premier bienfaiteur des peuples c'est celui qui travaille à les éclairer. Aug. Visschers.

26.XI. 1871 (XI, 44) - 17.III.1872 (XII, 11) :

Idem.

La guerre est une atteinte à la morale, un acte réprouvé par le christianisme, un péché, un crime, un deshonneur pour l'humanité. Le Lord-Chancelier d'Angleterre.

24.III.1872 (XII, 12) - 14.IV.1872 (XII, 15) :

Idem.

Un peuple, de même qu'un individu, n'est libre qu'en raison de son degré d'instruction et de sa moralité. Léon Lebon.

5.V.1872 (XII, 18) - 6.IV.1873 (XIII, 14) :

Idem.

Je recommande à tous les hommes la charité, l'union, la paix. N.S.P. le Pape Pie IX.

31.VIII.1873 (XIII, 35) :

Idem, behalve : "Homicide . . . volontairement", wat wegvalt.

5.X.1873 (XIII, 36) - 1.II.1874 (XIV, 5) :

Idem.

Unissons-nous pour travailler avec énergie au développement des trois grands principes, sauvegarde de toute société et si bien définis par notre devise : Dieu, Patrie, Famille. F. Bonnaterre, directeur de la Revue des Familles.

29.III.1874 (XIV, 13) :

“Rappelons-nous qu'au dessus des partis qui passent, au-dessus des rivalités qui s'effacent, au-dessus des antagonismes qui s'éteignent, il y a quelque chose d'immuable et de sacré : c'est la patrie, la patrie que nous devons aimer et servir avec d'autant plus de désintéressement qu'elle a subi plus d'épreuves et traversé plus de malheur.” M. Fourtou, ministre de l'Instr. publ. en France, 22 mars 1874.

5.IV.1874 (XIV, 14) - 3.V.1874 (XIV, 18) :

Idem.

Je recommande à tous les hommes la charité, l'union, la paix, N. S. P. le Pape Pie IX.

Nous avons horreur de cette brutalité qui, sous de beaux noms d'ambition et de gloire, va follement ravager les provinces et répand le sang des hommes qui sont tous frères. Fénelon.

Guerre à l'ignorance ! Paix entre tous les peuples ! Guillot.

Grâce à Dieu, le monde est plus curieux de produire que de détruire, et il trouve qu'il y a mieux à faire avec du fer et des hommes que des canons et des cadavres. Frédéric Passy.

L'école ne saurait être athée qu'au détriment de tout ce qui fait la beauté, la grandeur, l'excellence de l'éducation. A. Daguét.

Le premier bienfaiteur des peuples, c'est celui qui travaille à les éclairer. Aug. Visschers.

La guerre est une atteinte à la morale, un acte réprouvé par le christianisme, un péché, un crime, un deshonneur pour l'humanité. Le Lord Chancelier d'Angleterre.

Un peuple, de même qu'un individu, n'est libre qu'en raison de son degré d'instruction et de sa moralité. Léon Lebon.

Unissons-nous pour travailler avec énergie au développement des trois grands principes, sauvegarde de toute société et si bien définis par notre devise : Dieu, Patrie, Famille. F. Bonnaterre, directeur de la Revue des Familles.

7.VI.1874 (XIV, 23) :

Idem, behoudens een wijziging in de uitspraak van De Fourtou : Rappelons-nous qu'au-dessus des partis il y a quelque chose d'immuable et de sacré : c'est la patrie, la patrie que nous devons aimer et servir.

3.I.1875 (XV, 1) :

Idem.

23.I.1887 - 15/22.I.1888 (XXVIII, 2-3) :

... Plus l'école grandit, plus la prison se fait petite. Clovis Hugues.

d. PRIJS :

6.I.1861 (I, 1) - 5.I.1862 (II, 1) : België : 3 fr per jaar, port inbegrepen.

18.I.1862 (II, 2) - 21.XII.1862 (II, 24) : België : 3 fr per jaar op het secretariaat van het tijdschrift; 4 fr in het postkantoor of door tussenkomst van de postbode.

4.I.1863 (III, 1) - 18. XII.1864 (V, 46) : België : 4 fr per jaar op het secretariaat van het tijdschrift en in de boekhandel; 5 fr op het postkantoor of

door tussenkomst van de postbode.

1.I.1865 (V, 1) - 31.XII.1865 (V, 49) : België : 4 fr per jaar op het secretariaat van het tijdschrift en in de boekhandel; 4,25 fr in het postkantoor of door tussenkomst van de postbode.

7.I.1866 (VI, 1) - 30.XII.1866 (VI, 47) : België : 6 fr op het secretariaat van het tijdschrift (2); 4,25 fr in de postkantoren of door tussenkomst van de postbode.

6.I.1867 (VII, 1) - 29.XII.1867 (VII, 47) : België : 6 fr op het secretariaat van het tijdschrift; 4,25 fr in de postkantoren of door tussenkomst van de postbode.

Zwitserland, Nederland, Groothertogdom Luxemburg : 8 fr.

Engeland, Pruisen, Oostenrijk : 9 fr.

Frankrijk : 10 fr.

Italië, Portugal : 11 fr.

Spanje : 12 fr.

5.I.1868 (VIII, 1) - 27.XII.1868 (VIII, 48) : Idem, behoudens Groothertogdom Luxemburg : 6,50 fr; Engeland wordt niet vernoemd; Zweden en Noorwegen : 12 fr.

3.I.1869 (IX, 1) - 26.XII.1869 (IX, 48) : idem, behalve voor Engeland : 8 fr; Zweden en Noorwegen : 11 fr.

2.I.1870 (X, 1) - 25.XII.1870 (X, 48) : idem, behalve voor Frankrijk : 8 fr.

6.I.1871 (XI, 1) - 13.XII.1871 (XI, 49) : idem, tenzij België : enkel de prijs (4,25 fr) in de postkantoren wordt vermeld; Luxemburg : 4,75 fr; Amerika : 9 fr.

6.I.1872 (XII, 1) - 29.XII.1872 (XII, 47) : idem, behalve : Engeland, Frankrijk, Nederland, Zwitserland : 6 fr; Amerika, Oostenrijk, Pruisen : 8 fr; Italië, Portugal, Roemenië, Servië : 9 fr; Spanje wordt niet vermeld.

5.I.1873 (XIII, 1) - 27.XII.1874 (XIV, 47) : België : 5,26 fr in de postkantoren; Groothertogdom Luxemburg : 5,76 fr; Engeland, Frankrijk, Nederland, Zwitserland : 7 fr; Amerika, Oostenrijk, Pruisen : 9 fr; Italië, Portugal, Roemenië, Servië : 10 fr.

3.I.1875 (XV, 1) - 26.XII.1875 (XV, 48) : idem, uitgezonderd voor Amerika, Spanje, Italië, Portugal, Roemenië, Servië : 10 fr.

2.I.1876 (XVI, 1) - 15/22.I.1888 (XXVIII, 2-3) : België : 5,26 fr in de postkantoren; Groothertogdom Luxemburg : 5,76 fr; de andere Europese landen en Amerika : 7 fr.

e. FORMAAT : 22 x 13,2.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

6.I.1861 (I, 1) - 3.II.1861 (I, 3) : 8.

17.II.1861 (I, 4) - 21.XII.1862 (II, 24) : 16.

4.I.1863 (III, 1) - 27.XII.1874 (XIV, 47) : 16 à 20.

3.I.1875 (XV, 1) - 15/22.I.1888 (XXVIII, 2-3) : 12 à 16.

g. PERIODICITEIT :

6.I.1861 (I, 1) - 21.XII.1862 (II, 24) : halfmaandelijks (de eerste en derde zondag van de maand).

4.I.1863 (III, 1) - 27.XII.1863 (III, 42) : de eerste vier zondagen van de

(2) De intekenaars voor 1866 die vóór 31 december 1865 hun abonnement betaalden, ontvingen het tijdschrift nog aan de prijs van 4 fr.

maand, behoudens in september.

3.I.1864 (IV, 1) - 15/22.I.1888 (XXVIII, 2-3) : wekelijks (de zondag), behalve gedurende de vakanties.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Precieze cijfers over de oplage werden in *Le Progrès* niet vermeld. We kunnen wel aannemen dat het blad in 1863 ongeveer 1000 abonnees telde (3). Aanvankelijk wilde het tijdschrift zich hoofdzakelijk richten tot de leerkrachten van het lager onderwijs, en bovendien ook tot hun families en tot wie als overheid of inrichtende macht bij het onderwijs betrokken was.

Door een onpartijdige inhoud wilde het zowel Vlamingen als Walen, katholieken als liberalen aanspreken. In hoeverre het blad in dat opzet slaagde, kunnen we slechts onrechtstreeks uit een aantal gegevens afleiden. De correspondentie laat inderdaad vermoeden dat *Le Progrès* lezers had in het gehele land. De sterke band tussen het tijdschrift en de "Société centrale des instituteurs belges" (4) zal echter wel gezorgd hebben voor een overwicht van Brabanders.

De verhouding tussen Franstaligen en Nederlandstaligen viel wellicht uit in het voordeel van de eerste groep. Het kleine aantal Nederlandstalige artikelen en de houding t. a. v. de Vlaamse kwestie zijn aanwijzingen daaromtrent. De toenemende partijstrijd heeft het blad, dat van zijn oprichters een liberale gezindheid samen met een milde waardering voor een godsdienstige levenshouding meekreeg, gedwongen kleur te bekennen. Aldus verloor het ongetwijfeld zijn katholieke lezers. Toen de redactie na de schoolstrijd schoon schip wilde maken en het blad opnieuw ingang probeerde te doen vinden zowel in het vrij als in het gemeentelijk onderwijs, kreeg zij in de radicaal-liberale pers geen responsie (5). In de nieuwe koers naar een breder publiek heeft het blad zich blijkbaar niet kunnen waar maken.

Uit de vele prijsopgaven voor het buitenland valt af te leiden dat *Le Progrès* naast Belgische lezers ook een aantal buitenlandse abonnees telde. Voor Frankrijk werd een adres opgegeven waar het blad kon aangekocht worden (6), wat toch wel op enige verspreiding aldaar wijst.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

1.I.1882 (XXII, 1) - 6.IV.1884 (XXIV, 14) : Chaussée de Forest, 123, Saint-Gilles, Bruxelles.

27.IV.1884 (XXIV, 15) - 3.V.1885 (XXV, 15) : rue de Munich, 64, Saint-Gilles, Bruxelles.

10.V.1885 (XXV, 16) - 31.X.1886 (XXVI, 35) : Cité Fontainas, 15, Saint-Gilles, Bruxelles.

(3) In het eerste nummer was aangekondigd dat het tijdschrift wekelijks zou verschijnen zodra het 1000 abonnees telde : I (1861) 5. Die wekelijkse periodiciteit trad in met januari 1863.

(4) Die vereniging, die het tijdschrift stichtte, rekruteerde haar leden in Brussel en omgeving. Cfr. *infra*, 282.

(5) Cfr. o. m. de reactie van *Le Progrès* op de veroordeling door *L'Avenir* : 13.III.1887 (XXVII, 11) 81 (Profession de foi).

(6) 3.I.1869 (IX, 1) - 26.XII.1880 (XX, 43) : Guillot, libraire, rue neuve, 37, Lille; 2.I.1881 (XXI, 1) - 26.XII.1886 (XXVI, 43) : in alle postkantoren.

III. a. BEGINDATUM : 6 januari 1861.

EINDDATUM : 15/22 januari 1888 (7).

b en d. STICHTER EN UITGEVER : de "Société centrale des instituteurs belges" (8).

e. DRUKKER :

6.I.1861 (I, 1) - 17.III.1861 (I, 6) : L. Truyts, rue Keyenveld, 91, faubourg de Namur.

7.IV.1861 (I, 7) - 24.II.1867 (VII, 8) : Ve Parent et fils, Montagne de Sion, 17, Bruxelles.

3.III.1867 (VII, 9) - 10.XI.1867 (VII, 40) : F. Vromant, rue des Alexiens, 36, Bruxelles.

17.XI.1867 (VII, 41) - 9.II.1868 (VIII, 6) : F. Vromant, rue de la Chapelle, 3, Bruxelles.

16.II.1868 (VIII, 7) - 17.IV.1870 (X, 16) : J. Sannes, rue Montagne des aveugles, 15, Bruxelles.

24.IV.1870 (X, 17) - 28.VIII.1870 (X, 35) : Xavier Havermans, rue des Flandres, 155 bis, Bruxelles.

2.X.1870 (X, 36) - 28.I.1872 (XII, 4) : P. J. Leemans et Vanberendonck, rue de la Bobine, 5, dans la rue Notre Dame aux Neiges, Bruxelles.

4.II.1872 (XII, 5) - 17.XII.1876 (XVI, 46) : J. Sannes, rue Montagne des aveugles, 15, Bruxelles.

24.XII.1876 (XVI, 47) - 23.III.1879 (XIX, 12) : J. Sannes, rue Montagne des aveugles, 7, Bruxelles.

30.III.1879 (XIX, 13) - 28.XII.1880 (XX, 43) : Hanique fils et Cie, chaussée d'Ixelles, 125, Bruxelles.

2.I.1881 (XXI, 1) - 4.V.1884 (XXIV, 16) : J. Corné, rue de Brabant, 192, Bruxelles.

11.V.1884 (XXIV, 17) - 26.XII.1886 (XXVI, 43) : J. Corné, rue de Cologne, 67 D, Bruxelles.

(7) In een schrijven van 31 januari 1888 meldde de redactie aan de abonnees, dat zij een overeenkomst sloot met *L'Ecole libre*, teneinde de algemene onkosten te verminderen. Cfr. afzonderlijk naschrift aan de abonnees, ingebonden in jg. 1887-1888.

(8) De "Société centrale des instituteurs belges" werd te Brussel opgericht op 28.VI.1860, met de algemene doelstelling "de contribuer par tous les moyens possibles au progrès de l'éducation et de l'instruction du peuple". Om zijn ideeën te propageren besloot het genootschap een tijdschrift (*Le Progrès*) uit te geven. Een belangrijke realisatie van de "Société" was een "Jour de famille", te Brussel georganiseerd op 24.IX.1864. Driehonderdzevenenvijftig onderwijzers, afkomstig uit geheel België (West-Vlaanderen : 21; Luxemburg : 22; Limburg : 24; Antwerpen : 25; Namen : 35; Luik : 37; Henegouwen : 56; Oost-Vlaanderen : 58; Brabant : 79), namen deel aan de plechtige mis en de feestzitting. Die samenkomst werd later door *Le Progrès* graag vermeld als de eerste aanzet van wat de "Fédération générale des instituteurs belges" zou worden. Pas van 1867 af werd echter intens gewerkt aan de oprichting van een algemene federatie. Toen die als Algemene Belgische Onderwijzersbond in 1870 tot stand kwam, verdween de "Société centrale" echter niet, of werd ze ook geen afdeling van de federatie. Zij gaf er de voorkeur aan verder een onafhankelijk bestaan te leiden. Zij bleef regelmatig vergaderen en ijveren voor de verbetering van de onderwijsmethoden en de positie van de onderwijzer. Haar programma sloot in feite aan bij dat van de A. B. O. B., maar niets verplichtte haar daartoe en een afstandname t. a. v. stellingen van de bond bleef steeds mogelijk. Cfr. *Le Progrès*, I, 1 (6.I.1861) 2-3; IV, 37 (2.X.1864) le partie, CCXXX; XI, 40 (29.X.1871) 721-726.

2.I.1887 (XXVII, 1) - 15/22.I.1888 (XXVIII, 2-3) : R. Greuse, rue Verte, 85, Schaerbeek.

f. BEHEER EN DIRECTIE :

6.I.1861 (I, 1) - 27.XII.1874 (XIV, 47) : Jean Joseph Campion (9).

3.I.1875 (XV, 1) - 1879 (?) : François Joseph Derestia (10).

Op 30.X.1880 werd een directiecomité gevormd (11). Vermoedelijk ging het beheer, tijdens de daaropvolgende jaren, nog over in verschillende handen. Een adres van het beheer werd sedert 24.IX.1884 (XXIV, 31) opgegeven, maar het was hetzelfde als dat van het redactiecomité.

HOOFDREDACTIE :

Vermoedelijk 1861-1870 (12) : Emmanuel Van Driessche (13).

Vermoedelijk 1870-1878 : F. Derestia.

Na 1878 was er geen hoofdredacteur meer (14).

g. REDACTIE :

Le Progrès geeft geregeld een redactieadres op, namen van de redactieleden echter zelden. We konden er aldus slechts enkelen op het spoor komen.

Adres :

6.I.1861 (I, 1) : Boulevard du Midi, 84, Bruxelles.

20.I.1861 (I, 2) - 13.III.1870 (X, 11) : rue de Schaerbeek, 62, Bruxelles.

20.III.1870 (X, 12) - 27.XII.1874 (XIV, 47) : rue du Trône, 65, Ixelles.

3.I.1875 (XV, 1) - 8.VI.1879 (XIX, 22) : rue des Palais, 209, Schaerbeek.

15.VI.1879 (XIX, 23) - 25.XII.1881 (XXI, 45) : rue Gallais, 77, Schaerbeek.

1.I.1882 (XXII, 1) - 24.VIII.1884 (XXIV, 30) : rue Wiertz, 54, Ixelles.

24.IX.1884 (XXIV, 31) - 26.XII.1886 (XXVI, 43) : rue de Cologne, 67 D, Schaerbeek.

- (9) Brussel 1811 - Elsene 21.VIII.1878. Onderwijzer; 1846-1870 directeur van de gemeentelijke school nr. 5 te Brussel. Na zijn pensionering, in 1870, inspecteur over het kleuteronderwijs te Brussel. Stichtend lid en wellicht de belangrijkste promotor van de "Société centrale des instituteurs belges". Speelde een actieve rol in de oprichting van de "Fédération générale des instituteurs belges". Vrijzinnig liberaal, droeg bij tot de laïcisering van het onderwijs in de hoofdstad. Controversiële figuur. Na zijn overlijden werd *Le Courrier de Bruxelles* gerechtelijk vervolgd wegens het publiceren van een lasterlijk artikel. Cfr. *Le Progrès*, XVIII, 32 (1.IX.1878) 373-380; XVIII, 35 (20.X.1878) 405-406; XX, 17 (9.V.1880) 193-196.
- (10) Geboren te Saint-Gérard 5.X.1833. Directeur van de rijksmiddelbare school te Schaerbeek. Auteur van leerboeken voor lager en middelbaar onderwijs. In 1870 voorzitter van de "Société centrale". Tijdens de jaren 1875-1879 trad hij geregeld op in naam van het blad. In de rede die hij bij de begrafenis van Campion uitsprak, noemde hij zichzelf uitdrukkelijk diens opvolger. Na 1879 is zijn naam uit het tijdschrift haast verdwenen.
- (11) *Le Progrès*, XX, 36 (7.XI.1880) 421.
- (12) Op 10.II.1870 nam Van Driessche ontslag als lid van de "Société centrale" en als hoofdredacteur, na een dispuut tijdens de vergadering van 5 februari. In een brief aan de leden verklaarde hij niet akkoord te kunnen gaan met de extreme interpretatie die bepaalde leden, o. m. Campion, wilden geven aan een opvatting die de "Société" sedert haar ontstaan had verdedigd i. v. m. de kandidaturen van de inspecteurs lager onderwijs. Cfr. *Le Progrès*, X, 8 (20.II.1870) 113.
- (13) Zele 28.VI.1824 - Elsene 24.VIII.1897. Leraar aan het koninklijk atheneum te Brussel, voorzitter van de Brusselse afdeling van het Willemsfonds, Vlaamsgezind schrijver. Stichtend lid en gedurende een bepaalde periode voorzitter van de "Société centrale".
- (14) *Le Progrès*, XXVI, 10 (7.III.1886) 77.

2.I.1887 (XXVII, 1) - 15/22.I.1888 (XXVIII, 2-3) : rue Verte, 85, Bruxelles.

LEDEN :

Louis Debeffe (15), F. Derestia, J. Gerondal (16), Florent Hermans (17), Oger Laurent (18), Liévin Saeys (19), E. Van Driessche.

h. MEDEWERKERS :

Amatus : 1872-1873	A. S. (= A. Schepens ?) : 1862, 1864, 1867-1868, 1870-1874, 1880-1882
André, J. N. (20) : 1866-1874	Bailleux, F. (23) : 1863
Andréas : 1867, 1872, 1875	Baillon (24) : 1882
A. : 1861, 1863-1865, 1867-1868, 1887	Baudour, Hte (25) : 1863-1864
A. A. : 1875	Bayart, J. : 1866
A. B. (21) : 1866, 1875	Bayot, A. : 1881
A. B. S. : 1869	Bellaire, Henri : 1871-1872
A. C. (22) : 1865	Bernard, Thalès : 1866-1872
A. D. (= A. Daguet ?) : 1867, 1874, 1878, 1882, 1887	Besson : 1874
A. D. K. : 1866	Beudin (26) : 1880
A. G. : 1867	Blontrock, H. (27) : 1870, 1872
A. H. : 1887	Bocar, A. J. (28) : 1864
A. J. M. : 1865	Bodson, L. (29) : 1868
A. K. : 1868	Bombled, A. (30) : 1881
A. L. : 1868	Bonard, A. : 1881
A. M. : 1865-1870	Bondroit (31) : 1883
A. P. : 1861	Borys, J. : 1875
A. R. : 1861	Bouchat : 1874
	Bouillon, A. (32) : 1873

- (15) Saint-Léger 1836-Ligny 4.XII.1880. Hoofdonderwijzer te Ligny. Luidens zijn overlijdensbericht lid van het redactiecomité. Wij vonden zijn naam onder niet één artikel terug.
- (16) Vermoedelijk lid van de redactie, vermits hij 1878 verklaarde reeds drie jaar elke week in het blad te hebben geschreven : *Le Progrès*, XVIII, 20 (26.V.1878) 229.
- (17) Particulier leraar te Brussel. In zijn overlijdensbericht uit 1870 wordt vermeld dat hij een gewezen redactielid was.
- (18) Ladeuze 26.I.1839-Brussel 30.VIII.1878. Gediplomeerd te Nijvel. Leraar aan het college te Aat, aan de middelbare school te Zinnik en aan een stedelijke middelbare school te Brussel. Stichter en directeur van een vrije middelbare school aldaar. Secretaris van de "Société centrale". Gebruikte ook het pseudoniem Taulern.
- (19) Overleden te Brussel 18.XII.1879, op 52-jarige leeftijd, Was directeur van een lagere school te Brussel en van de gemeentelijke middelbare school te Elsene. Stichtend lid van de "Société centrale".
- (20) Onderwijzer te Arville.
- (21) Gewezen plattelandsonderwijzer.
- (22) Leerling retorica.
- (23) 1817-1866. Advocaat. Publiceerde Waalse gedichten en toneelwerken.
- (24) Hoofdonderwijzer te Wanfercée-Baulet.
- (25) Geboren 1839. Onderwijzer in de gemeenteschool te Wihéries.
- (26) Onderwijzer te Brussel, lid van het bestuurscomité van de "Société centrale".
- (27) Cfr. *infra*, 455.
- (28) Onderwijzer te Lantin.
- (29) Onderwijzer.
- (30) Onderwijzer in de gemeenteschool te Boussu.
- (31) 1829-1908. Auteur van volkse verhalen en toneelwerken.
- (32) Geboren 1814. Inspecteur van het muziekonderwijs te Brussel.

Bourgaux, E. : 1865
 Bouvé, H. : 1871
 Bricoux, Hector : 1868
 Brotier, Paul (33) : 1881
 Burniaux, F. V. : 1887
 Burton, Désiré (34) : 1863-1864
 Bynens, H. Eust. : 1863
 B. : 1862
 B. D. M. : 1872
 B. S. : 1867
 B. Tit. : 1876
 Calozet, Th. : 1886
 Campenhout, F. : 1864
 Carl : 1887
 Cary, J. (35) : 1868
 Challe, Ferd. (36) : 1865
 Chappuset, J.-B. (37) : 1870-1873
 Chardome : 1872
 Charles-Malo : 1865
 Cheppe, A. (38) : 1874
 Claes, Désiré : 1862-1863, 1866-1869
 Clesse, Antoine : 1870, 1875
 Colot, J. B. (39) : 1878-1883
 Constantin : 1874
 Cooreman, P. (39 bis) : 1874
 Cooremans, B. : 1869
 Coppens, Henry (40) : 1868
 Cornil, H. : 1882, 1884
 Cornil, Marin (41) : 1868, 1870, 1873
 Cortebeek, R. (Mme) : 1886
 Courtmans, Emiel (42) : 1868-1869
 Courtois, C. : 1862
 Courtois, L. E. (43) : 1875, 1877-1878
 Couvreur, Aug. (44) : 1867, 1872
 Criens, J. G. : 1866
 Crockaert, A. (45) : 1887
 Croissieux, F. J. (46) : 1881
 Cupérus : 1873, 1880
 Cuypers, J. G. : 1877, 1885, 1887
 C. : 1868
 C. B. : 1867
 C. D. : 1870, 1884
 C. H. : 1868
 C. M. : 1879
 C. T. : 1864
 C. V. : 1864-1865
 C. v. J. : 1868
 Dabfontaine-Deum, H. (47) : 1870
 Daelemans, J. B. (48) : 1866
 Danyel, Ch. : 1872
 D'Assets, Alidor : 1865
 Dauby, Armand (49) : 1866-1868
 Dauby, J. (50) : 1869
 Daury, A. C. (51) : 1866
 David, Leonard Frans (52) : 1861-

- (33) Directeur van de kweekschool te Parthenay.
 (34) Onderwijzer te Limont.
 (35) Onderwijzer te Brussel.
 (36) Onderwijzer te Luik.
 (37) Cfr. *infra*, 424.
 (38) Onderwijzer te Sainte-Cécile.
 (39) Onderwijzer te Brussel.
 (39 bis) Leraar gymnastiek aan de kweekschool te Brussel.
 (40) 1816-1874. Gemeentelijk onderwijzer te Kieldrecht; auteur van leerboeken voor het lager onderwijs.
 (41) Cfr. *infra*, 422.
 (42) 1843-1905. Journalist.
 (43) Bediende bij de spoorweg te Schaarbeek; schrijver van gedichten.
 (44) 1827-1894. Volksvertegenwoordiger, publicist.
 (45) Geneesheer.
 (46) Gemeentelijk onderwijzer te Stambruges.
 (47) 1820-1876. Leraar wiskunde.
 (48) Gemeentelijk onderwijzer te Zellik.
 (49) Geboren 1845. Corrector aan de *Moniteur belge*.
 (50) 1824-1899. Directeur van de *Moniteur belge*. Publicist.
 (51) Geboren 1837. Geneesheer.
 (52) 1818-1883. Onderwijzer te Aalter. Publiceerde o. m. verhalen.

1868, 1870
 David-Van Peene, Mathilda (53) :
 1868-1869
 De Backer, Th. : 1862-1863
 De Béranger : 1867
 De Bosschere (54) : 1868
 De Boubier, D. : 1883
 De Brouwer, J. H. : 1878-1879,
 1882
 De Brouwer, J. W. : 1880
 Debruyn, J. A. (55) : 1867, 1872
 De Bruyne, R. A. : 1872
 De Ceulaer, Alph. : 1867-1870
 Decharneux, N. J. : 1867
 D'Echevin, A. : 1874-1875
 De Clippel (56) : 1863
 De Cort, Frans : 1866
 De Fontaine-Coppée, A. : 1863-
 1864
 Defrecheux, N. (57) : 1862
 De Gères (58) : 1882
 De Greef (59) : 1864
 De Guimps, R. : 1867
 De Kempenaar (60) : 1872-1874
 De Keyser, P. M. (61) : 1861
 Delafosse : 1883
 De la Montagne, V. A. : 1880
 Delancre, Léonard (62) : 1864,
 1867-1869
 Delarge, J. G. : 1862
 Delelienne, E. (63) : 1878
 Deloissy, Frédéric (64) : 1868
 Delvenne, Joseph (65) : 1865, 1868
 De Mantalcher, Marie : 1883
 De Meester, A. J. H. (66) : 1882-
 1885, 1887
 De Nayer, Th. : 1867-1868, 1874
 De Nève, C. : 1887
 De Nève, E. : 1887
 De Paeuw, F. C. B. (67) : 1864
 De Pairainchamp : 1880-1883
 Derestia, F. : 1865-1876
 De Rycker, L. A. : 1865
 De Schutter, F. : 1872
 Des Fagnes, Louis : 1872-1873
 Desirant, Alph. : 1867
 De Smet, L. (68) : 1868
 De Trieu, E. : 1866
 De Veen, V. : 1861
 De Veen-Van Engelen, L. (69) : 1876
 De Vos (70) : 1865
 De Vos, P. A. (71) : 1871
 Dewez, H. : 1873
 De Winne, A. : 1886-1887
 Dhuy, J. : 1865
 Dierckx, Jean (72) : 1862, 1864,
 1875, 1880, 1887
 Doucet, H. J. (73) : 1864-1869

- (53) 1829-1885. Echtgenote van de vorige. Letterkundige.
 (54) Onderluitenant.
 (55) Geboren 1828. Gemeentelijk onderwijzer te Herk-de-Stad; nadien provinciaal inspecteur over het lager onderwijs in Limburg.
 (56) Muziekleraar te Gent.
 (57) 1825-1874. Schreef poëzie in het Waals.
 (58) Graaf.
 (59) Onderwijzer te Brussel, overleden in 1863. Postuum publiceerde *Le Progrès* een gedicht van hem.
 (60) Onderwijzer.
 (61) Geboren 1832. Directeur van de gemeenteschool nr. 3 te Brussel.
 (62) 1829-1885. Typograaf.
 (63) Geboren 1845. Onderwijzeres te Elsene.
 (64) Gevestigd te Reims.
 (65) Onderwijzer te Steinbach.
 (66) Geboren 1842. Gemeentelijk onderwijzer en landmeter.
 (67) Cfr. *infra*, 442.
 (68) Geboren 1841. Hoofdonderwijzer te Gentbrugge, kantonnaal inspecteur te Gent.
 (69) Onderwijzer aan de rijksmiddelbare school te Antwerpen.
 (70) Gemeentelijk onderwijzer te Grimbergen.
 (71) Geboren 1844. Onderwijzer te Oorderen, daarna leraar te Antwerpen. Auteur van talrijke leerboeken.
 (72) Geboren 1819. Bureeloverste op het ministerie van Oorlog.
 (73) Gemeentelijk onderwijzer te Vaux-lez-Rosières.

Docx, G. : 1873-1874, 1877	Everaert, L. (82) : 1866
Dries, L. F. (74) : 1873, 1875	E. : 1861, 1863, 1866-1867, 1870
Dubois, F. A. (75) : 1878, 1880	E. B. : 1882-1884, 1886
Dubois d'Enghien (76) : 1868, 1877, 1879	E. B. D. : 1877-1878
Duchesne, Os. (77) : 1882	E. B. D. E. : 1875
Dugleux, P. (78) : 1867-1868, 1870, 1875	E. C. : 1877
Duhaut : 1887	E. D. : 1867, 1884, 1886
Duterme, T. : 1871	E. D. B. : 1876-1877
Dyck, J. F. (79) : 1868, 1871	E. D. N. : 1887
D. : 1861, 1863, 1866-1872, 1878-1879	E. D. S. : 1879
D. Alfred (= A. Destexhe)(80) : 1874, 1876	E, de B. : 1882
D. B. : 1864	E. G. : 1875
D. C. : 1862	E. H. : 1878
D. D. : 1863-1864	E. J. : 1861
D. G. : 1879	E. L. : 1865
D. H. : 1864	Em. C. : 1869
D. J. J. : 1876	E. P. (83) : 1866-1868
D. M. : 1879	E. R. : 1868, 1871-1872
D. P. : 1861	E. S. : 1878, 1882
D. T. : 1861-1863, 1873	E. T. : 1864, 1866, 1887
D. V. : 1861-1863	E. V. D. (= E. Van Driessche) : 1861-1869
D. v. D. : 1862	Fenat, J. J. (84) : 1871
D. Y. : 1861	Feron, A. : 1878
Dest. A. (= A. Destexhe) : 1869	Feytens, Victor (85) : 1869
Elise : 1883	Feytmans, J. H. (86) : 1866
Emiel : 1868	Fiévez, J. : 1868
Emile : 1882	Flesch, J. B. (87) : 1869-1870
Emond, J. B. (81) : 1861-1865	Flomander (= F. Ley) : 1871-1872
Ernel, B. : 1880	Flor 'Onel (= Léon Foucart)(88) : 1876-1879
Euler, C. : 1862	Foucart, Léon : 1872
	François (89) : 1864, 1873-1875
	Frank, J. : 1881

- (74) Geboren 1837. Directeur van een gemeentelijke school te Brussel, schreef liederen voor turnoefeningen.
- (75) Onderwijzer te Humbeek.
- (76) Onderwijzer, landmeter.
- (77) Onderwijzer in de oefenschool te Geldenaken.
- (78) Directeur van de kweekschool te Dieulefit.
- (79) Onderwijzer te Otegem.
- (80) Geboren 1839. Onderwijzer, leraar aan de kweekschool te Geldenaken.
- (81) Cfr. *infra*, 357.
- (82) Geboren 1838. Onderwijzer te Halle.
- (83) Onderwijzeres aan een aduultschool voor meisjes in Limburg.
- (84) Onderwijzer te Volaville.
- (85) Ere-calligraaf van de koning.
- (86) Onderwijzer te Meensel-Kiezezem.
- (87) Geboren te Sluizen 1840. Gemeentelijk onderwijzer te Fayt-lez-Manage.
- (88) In 1879 inspecteur lager onderwijs.
- (89) Leraar tuinbouwkunde in de kweekschool te Virton.

- Franssen, H. J. : 1866
Frings, André : 1876
F. : 1861
F. A. M. : 1871
F. A. R. : 1861, 1863
F. C. : 1881
F. D. (= F. Derestia) : 1864-1871,
1873-1874, 1878-1881
F. F. G. : 1863
F. J. : 1881
F. O. : 1878
F. P. : 1862, 1875
F. R. : 1875, 1882
Fr. A. : 1863
F. S. : 1861, 1864-1868
Gallet, F. F. (90) : 1862-1863
Galopin (91) : 1875
Gatin, L. : 1871
Gatti de Gamond, Isabelle (92) :
1861-1863
Gauthy, Eugène : 1875
Gemin, E. (93) : 1869
Genonceaux, L. : 1868, 1873-
1877
Gerondal, L. : 1877-1878, 1884,
1886
Geubel, J. B. N. (94) : 1865
Ghysenbrechts, M. H. : 1869,
1871-1872
Gilles, Amand : 1867-1868
Gilles, D. : 1875-1877
Gillis, D. (95) : 1861-1862
Gilmet, A. : 1868
Godimus, Z. J. : 1868
Goffin, J. : 1886
Goldberger, Ida : 1880
Goossens, Ch. : 1866-1867
Gossieaux, H. J. : 1883
Grenier, Marcel : 1867-1868
Groeninckx, P. A. (96) : 1863
Guelff, J. (97) : 1861, 1864-1869
Guerlot, Jules (98) : 1872, 1879-
1881, 1883
G. : 1875-1876
G. F. : 1875
G. M. : 1878
G. W. : 1873, 1875
Hanriot, E. (99) : 1882
Hegener, Th. : 1878
Hellebaut, Mathilde : 1876
Henrion, O. (100) : 1867, 1873-1874
Henry : 1877-1878
Herbillon : 1869
Herion, Lucien : 1883
Hérode, Jules (101) : 1863-1865, 1867
Houtain, A. : 1887
H. : 1871
H. B. : 1861, 1878
H. C. : 1872, 1882-1884
H. D. : 1876
H. D. B. : 1867
H. D. D. : 1861
H. F. : 1862, 1868
H. J. S. : 1871-1873, 1877
H. L. : 1887
H. T. : 1870-1874
H. W. : 1864, 1880-1883
Inghels, Amand : 1870
Jacques, V. : 1887
Jamar, N. J. (102) : 1863
Jefma, W. : 1873-1877
Job Freeman : 1874
Johan : 1863

(90) Geboren te Beauwelz 1838. Onderwijzer te Brussel, daarna beambte op het ministerie van Binnenlandse Zaken.

(91) Geneesheer.

(92) Cfr. *infra*, 306-307.

(93) Hulponderwijzer te Beersel.

(94) Overleden in 1877 op 77-jarige leeftijd. Kantonnaal inspecteur, arrondissementscommissaris.

(95) Gevestigd te Putte-Stabroek. Auteur van kindergedichten.

(96) Cfr. *infra*, 402.

(97) Geboren 1841. Onderwijzer te Aarlen, nadien kantonnaal inspecteur.

(98) Onderwijzer te Virton.

(99) Inspecteur L. O. te Clermont.

(100) Geboren 1838. Onderwijzer te Chênée. Auteur van leerboeken en gedichten.

(101) Geboren 1841. Onderwijzer te Falmignoul.

(102) Geboren 1835. Gemeentelijk onderwijzer te Saint-Remy, nadien inspecteur van het schoolkanton Hollogne-aux-Pierres; auteur van leesboeken voor het lager onderwijs.

- Josse (103) : 1881
 Julius : 1882
 J. A. : 1867
 J. A. T. : 1863-1864, 1868
 J. A. V. : 1867
 J. B. : 1863-1865
 J. B. C. : 1880-1883
 J. B. E. : 1863
 J. B. H. : 1863
 J. B. V. P. : 1862, 1880
 J. B. Z. : 1867
 J. C. C. : 1887
 J. D. : 1861-1863, 1868, 1871,
 1874-1875, 1877
 J. Der. : 1878-1879
 J. Dx. : 1861-1862, 1868
 J. E. : 1870
 J. G. : 1868, 1875
 J. G. C. : 1882, 1886
 J. H. : 1863, 1868
 J. H. T. : 1868
 J. J. C. : 1869
 J. K. : 1869-1871, 1875
 J. L. (104) : 1866
 J. L. B. : 1876
 J. M. : 1866, 1871, 1886
 J. M. C. : 1861-1862
 J. P. : 1872
 J. P. S. : 1880
 J. R. : 1864, 1880
 J. S. : 1863
 J. S. P. : 1868
 J. T. : 1865
 J. T. H. : 1868
 J. V. : 1861, 1880, 1884
 J. V. B. : 1879
 J. V. M. : 1883, 1886
 Kassart : 1880
 Kleyer, J. (105) : 1865
 Lacoutere, J. (106) : 1863
 La Gache : 1867-1874
 La Garde, Marcellin (107) : 1861
 Lagrange, Philippe : 1875
 Lallemand, L. (108) : 1869-1870
 Lambert, G. (109) : 1880-1885
 Lambert, J. (110) : 1864-1865
 Landrien, Alphonse (111) : 1862-
 1863
 Laurent, F. (112) : 1877, 1881
 Laurent, O. : 1870, 1872-1873
 Lebeau, P. (113) : 1864
 Lebon, V. J. (114) : 1865
 Lebrun, Em. : 1877
 Ledoux, Leon (115) : 1867-1869
 Lefèvre, André : 1867, 1887
 Lejeune, Th. (116) : 1863-1867
 Lemoine, C. : 1872
 Lenaerts, H. (117) : 1864, 1886-
 1887
 Lenoir, P. : 1872
 Le Page, G. : 1866, 1873
 Le Petit, Th. : 1865

- (103) Onderwijzer te Brussel.
 (104) Onderwijzer.
 (105) 1823-1912. Dr. in de Wetenschappen. Inspecteur over het lager onderwijs in Namen en nadien in Luik; auteur van leerboeken voor lager en middelbaar onderwijs.
 (106) Onderwijzer te Koksijde.
 (107) 1819-1889. Leraar retorica aan het koninklijk atheneum te Hasselt, auteur van leerboeken en toneelwerken.
 (108) Onderwijzer te Les Bulles (Lux.).
 (109) Gemeentelijk onderwijzer te Bossière.
 (110) Gemeentelijk onderwijzer te Longlier.
 (111) Auteur van liederen en gedichten. Zoon van Emmanuel Joseph, drukker en publicist te Sint-Niklaas.
 (112) 1810-1887. Professor aan de universiteit te Gent.
 (113) Onderwijzer te Binderveld.
 (114) Onderwijzer te Bornival.
 (115) Geboren 1846. Leraar.
 (116) 1821-1885. Gemeentelijk onderwijzer. Schreef leerboeken en vele artikelen van historische en archeologische aard.
 (117) Onderwijzer aan een middelbare school.

- Lermuseau (118) : 1872-1873
 Leroy, Fr. : 1864, 1867, 1874
 Lescrinier, Th. (119) : 1865-1869.
 Lesguillon, Hermance (120) :
 1868-1870
 Levecq, J. (121) : 1865-1867
 Ley, F. (122) : 1872-1873
 Logophile : 1870
 Loise, Ferdinand : 1881
 Lonay, F. (123) : 1868, 1871
 Longfils, A. : 1885
 Longueville, Ch. J. (124) : 1863-
 1866
 Loquifer, Julius : 1882-1884
 Louis, Ch. : 1874
 Lutil, L. : 1875-1878, 1881
 Lyon, Clément (125) : 1883-1884
 L. : 1863, 1868-1875
 L. A. : 1864
 L. B. : 1872
 L. C. : 1882
 L. Cl. : 1878
 L. D. : 1875, 1877, 1880
 L. D. P. : 1885
 L. Ed. : 1879
 L. F. : 1872, 1876
 L. F. D. (= L. F. David) : 1862-
 1864, 1866-1870
 L. G. (L. Genonceaux) : 1871,
 1875, 1878, 1887
 L. H. : 1874, 1879
 L. J. L. : 1863
 L. J. T. : 1886
 L. J. V. G. : 1862-1863
 L. J. V. S. : 1863
 L. L. : 1861, 1864, 1866-1867
 L. Pr. : 1869
 L. Pz. : 1863
 L. R. : 1877
 L. R. N. : 1873
 L. S. : 1861-1864, 1868-1869, 1873-
 1874, 1877-1879
 L. V. : 1887
 Machiels, Aug. (126) : 1862, 1868,
 1870-1871
 Madoge, Victor : 1886-1887
 Mahieu, A. J. : 1865-1866
 Maisoneuve (127) : 1866
 Mallet, Georges : 1883
 Manche, L. : 1883
 Maricq, A. : 1862-1863
 Martin, A. : 1870, 1872
 Martin, E. J. (128) : 1869
 Martinot (129) : 1867, 1875
 Masset, J. J. (130) : 1874
 Masson, A. : 1874
 Masson, L. (131) : 1865
 Mathieu, Ad. (132) : 1861-1864,
 1867-1870
 Maupin, F. (133) : 1875
 Meire, Fr. : 1864
 Melotte, (Mw) : 1873
 Ménagère : 1868
 Mersch, M. (134) : 1865-1869
 (118) Geneesheer.
 (119) Onderwijzer te Wambeke, later hoofdonderwijzer te Merchtem.
 (120) 1812-1882. Franse dichteres.
 (121) 1837-1873. Gemeentelijk onderwijzer te Elouges.
 (122) Geboren 1846. Onderwijzer, leraar opvoedkunde aan de kweekscholen te Brussel;
 schreef o. m. didactische werken en leerboeken voor het lager onderwijs.
 (123) Geboren 1840. Gemeentelijk onderwijzer te Luik, nadien kantonnaal inspecteur;
 auteur van didactische werken en leerboeken taalonderwijs.
 (124) Onderwijzer te Fairon.
 (125) Cfr. *infra*, 537.
 (126) Geboren 1837. Kantonnaal inspecteur, auteur van leerboeken.
 (127) Directeur van een school te Partenay.
 (128) Onderwijzer.
 (129) 1828-1886. Hoofdonderwijzer te Nismes; maakte een "arithmomètre".
 (130) Letterzetter te Luik, ondervoorzitter van de Volksbank aldaar.
 (131) 1807-1867. Dichteres.
 (132) 1804-1876. Dr. in de rechten, bibliothecaris te Bergen, vervolgens conservator aan
 de Koninklijke bibliotheek te Brussel. Letterkundige.
 (133) Inspecteur Lager Onderwijs te Moustier.
 (134) Onderwijzer te Latour, vervolgens te Dinant.

Mertens, Constant (135) : 1867
 Mestdagh, H. (136) : 1866
 Michaëls fils (137) : 1864-1869,
 1878
 Michel, F. (138) : 1868
 Michoel, F. A. : 1868-1869
 Milet, F. : 1875
 Montenez, G. (139) : 1865-1872,
 1882
 Moriac, Ed. : 1869
 Moruanx, J. : 1867, 1869
 Motte, Albert : 1883-1884
 Mouzon, F. (140) : 1866-1867,
 1878-1879
 Myosotis : 1876, 1885-1886
 M. : 1862-1863, 1865, 1880
 Ma. . . : 1866
 M. H. G. : 1867
 M. Th. (141) : 1862-1863
 Nelissen, Corn. : 1868
 Nelroi : 1870
 Neyrinck, L. (142) : 1874
 Nicaise, E. : 1861
 Nicole, Constant (143) : 1876
 N. : 1872, 1875
 N. E. C. : 1870
 N. E. T. : 1868-1869
 N. L. : 1870
 Olinger, Victor : 1886-1887
 Omer, A. : 1886-1887
 Orpin : 1870, 1873
 O. : 1874
 O. J. : 1863
 O. L. (= Oger Laurent) : 1872-1873
 Os. D. (= O. Duchesne) : 1881
 Os. Duch. (= O. Duchesne) : 1881
 O. V. : 1885-1886
 Paillottet : 1870
 Panard : 1883
 Peeters, J. M. A. : 1862, 1866
 Peeters, P. J. (144) : 1864-1866,
 1871
 Perriard, A. (145) : 1875
 Pervenche : 1878-1879
 Petit, E. (146) : 1861
 Petit, J. : 1870
 Pétry (147) : 1872
 Philippé, L. (148) : 1866, 1868,
 1870, 1873
 Philippot : 1865
 Phonographe : 1865
 Picard : 1869
 Piérard, J. : 1869-1870, 1872
 Piret, E. J. : 1882-1884
 Polyglotte : 1878-1881
 Poppé, Emile (149) : 1868-1869
 Pouriau, A. : 1874
 P. : 1863, 1866, 1870, 1877
 P. A. M. : 1874
 P. Aug. : 1867
 P. C. : 1874
 P. H. : 1881
 P. J. : 1873
 P. J. G. M. : 1868
 P. J. M. : 1868
 P. J. P. (= P. J. Peeters) : 1863,
 1870-1871
 P. J. W. : 1861
 P. S. : 1861-1863, 1866, 1868, 1870-
 1873, 1876-1878, 1880-1881, 1883

(135) Geboren te Antwerpen 1828.

(136) Onderwijzer te Westkapelle.

(137) 1821-1887. Auteur van toneelwerken, poëzie en proza.

(138) Onderwijzer te Champlon.

(139) 1839-1894. Gemeentelijk onderwijzer te Rouveroy.

(140) Geboren 1822. Directeur van een middelbare school en van een technische school te Brugge, kantonnaal inspecteur lager onderwijs.

(141) Hulponderwijzeres te Schaarbeek.

(142) Onderwijzer te Sint-Gillis.

(143) Onderwijzer te Montplaisir (Thuin).

(144) 1834-1871. Onderwijzer te Lummen.

(145) Onderwijzer.

(146) Eerste onderwijzer aan de gemeenteschool nr. 4 te Brussel.

(147) Geboren te Luik 1828. Hoofdinspecteur lager onderwijs te Dinant.

(148) Gemeentelijk onderwijzer te Tollembeek.

(149) Hulponderwijzer te Knokke.

- P. V. : 1862
 P. W. B. : 1868
 Pz. : 1862
 Quatpers : 1880
 Q. W. : 1868
 Raimbaut (= Th. Rimbaut)(150) :
 1862-1863
 Raijmann : 1867
 Raoux, Ed. (151) : 1867-1868,
 1870
 Rassart, E. (152) : 1881-1883
 Réaumur, T. : 1867
 Renier, C. : 1879
 Reynaud, Ch. : 1884
 Riant, A. : 1879
 Richard, A. : 1881
 Riga, Ch. (153) : 1866
 Riga, Fr. : 1861
 Riga, L. (154) : 1863, 1866
 Rigault, H. : 1879
 Rigaux, Eug. : 1861, 1864, 1867
 Rimbaut, Th. : 1862-1868
 Rimbaut (Mej.) : 1867
 Roberty : 1878, 1885
 Robijns, F. A. : 1861-1862
 Rodenbach, Alexandre : 1863
 Roevens, L. : 1868
 Roger, Henri (155) : 1887
 Rogiers : 1865
 Roring, W. G. A. J. : 1867
 Rotiers, G. : 1865
 Rousseau : 1866
 Rousseau, Aug. : 1872
 Rousseau, Elie : 1866-1869
 Rouyer : 1871
 Ruelens, R. J. (156) : 1862, 1864,
 1866, 1869, 1876, 1878
 Rural : 1878
 Rutten, A. : 1861, 1866-1867, 1869-
 1872, 1877-1878
 R. : 1861, 1864-1865, 1867, 1870,
 1881
 R. B. : 1865, 1882
 R. H. : 1875
 R. R. : 1866
 R. T. : 1862, 1864, 1867-1868, 1870
 Saeys, L. : 1864, 1874
 Schepens, A. (157) : 1867-1868, 1870,
 1879
 Schepers, J. (158) : 1869
 Schmit (159) : 1863-1864
 Schoonjans, F. : 1879-1880
 Seressia, J. (160) : 1873
 Seutin, Ed. : 1868
 Sillis, Felix : 1861-1862
 Simon (161) : 1863-1865, 1871, 1877,
 1880-1881
 Sluys, A. : 1868
 Smans, N. (162) : 1878-1880
 Smets, P. (163) : 1861
 Sommeville, Ed. : 1879-1881
 Stappaerts, Louisa : 1862-1867, 1869
 Stebert, Pierre : 1871
 Stern, F. (= A. Wurth) : 1862
 Stevens, B. : 1862, 1864-1865
 Stiénon, Michel (164) : 1862, 1865,
 1868
 Strabbe, A. B. : 1866

(150) 1824-1867. Onderwijzer te Marquin.

(151) Geboren 1817. Dr. in de Filosofie; medewerker aan verscheidene periodieken, waar-
 onder *L'Education nouvelle* van Lausanne.

(152) Hoofdonderwijzer te Quevaucamps, werd in 1882 inspecteur van het kanton Leuze.

(153) Onderwijzer te Leinout-Tourez.

(154) Onderwijzer te Filot.

(155) Geboren te Montignies-lez-Lens 1831. Onderwijzer te Bergen.

(156) Leraar middelbaar onderwijs te Brussel.

(157) Geboren 1819. Onderwijzer te Gent.

(158) Geboren 1849. Gemeentelijk onderwijzer te Braine-l'Alleud.

(159) Gemeentelijk onderwijzer te Guirsch.

(160) Geboren 1846. Onderwijzer te Fallais.

(161) Gemeenteonderwijzer.

(162) Geboren 1830. Onderwijzeres te Elsene.

(163) Geboren 1832. Gemeentelijk onderwijzer te Brussel.

(164) Gemeentelijk onderwijzer te Morialmé.

Streignart, J. R. : 1868	T. B. : 1867
S. : 1864-1869, 1873-1875, 1881	T. D. : 1865
S. D. : 1879	T. François : 1864
S. Ed. : 1878-1879	T. H. : 1875
St. Michel (= Stiénon, Michel) : 1868	Th. B. (Thalès, Bernard) : 1867, 1871
Taillard, Ernest (165) : 1871	Th. R. (Th. Rimbaut) : 1866-1867
Tastu, Am. (166) : 1863-1865	T. J. B. : 1863-1864
Taulern, R. (= Oger Laurent) : 1868-1872, 1875	Valère (172) : 1877
Taulern, T. : 1868	Van Campenhout, Pierre : 1886, 1887
Taverne : 1880	Van Cauwenberg (173) : 1887
Théry : 1875	Van den Breeën, Al. : 1872
Thiebaut, Jules (167) : 1873, 1876-1878, 1881, 1883-1884	Van der Biest, Amatus (174) : 1872
Thil-Lorrain : 1875, 1879	Van der Haeghen, P. (175) : 1872
Timmermans, E. (168) : 1863-1865	Vander Kinderen, F. J. (176) : 1867, 1870-1871, 1876
Tinant, D. : 1871, 1873	Vanderschuren, A. (177) : 1871
Tollerne, C. : 1884-1887	Vandervoort, Michiel : 1865
Toortelboom, C. (169) : 1866-1867	Vandiest, D. : 1861
Torfs, J. A. : 1870, 1875	Van Driessche, E. : 1861-1867
Torlin, V. : 1886	Van Droogenbroeck, L. J. (178) : 1862
Tournemire : 1871	Van Droogenbroek, P. J. (179) : 1863, 1867
Tournier, D. : 1867	Van Dyck, Jean Charles : 1880
Tournier, L. : 1866	Van Edelknabe : 1872-1873
Tousseyn, H. (170) : 1873	Van Gansen C. L. J. (180) : 1862-1865, 1870
Truyens, David : 1863	Vangele, L. : 1866
Turnet, August (171) : 1862-1864, 1866-1867	Van Gils, J. (181) : 1886
Tuydens, R. : 1861	
T. : 1864, 1866	

-
- (165) Oudleerling van de mijnschool te Luik, ingenieur te Parijs.
- (166) 1795-1885. Franse letterkundige.
- (167) Hoofdonderwijzer te Thuin.
- (168) Hoofdonderwijzer te Maaseik.
- (169) Onderwijzer te Nieuwkerke.
- (170) Bewaarschooldirectrice.
- (171) Gevestigd te Gutschoven.
- (172) Pseudoniem van Augustin Joseph Germain. Inspecteur over het lager onderwijs, auteur van leerboeken.
- (173) Geboren 1841. Professor aan de universiteit te Gent.
- (174) Secretaris van de onderwijzerskring "Hoop in de toekomst" te Oudenaarde.
- (175) 1825-1886. Bureeloverste bij het bestuur van het armenhuis te Brussel, auteur van verscheidene historische werken.
- (176) "Profesneur", gevestigd te Lissabon.
- (177) Gemeentelijk onderwijzer te Corbais.
- (178) Gevestigd te Elsene.
- (179) 1840-1877. Gevestigd te Virton. Letterkundige.
- (180) 1826-1889. Leraar aan het college te Beringen, vervolgens hoofdinspecteur over het lager onderwijs in Limburg.
- (181) Onderwijzer te Schaarbeek.

- Van Lier, Eug. : 1869
 Van Montfort, Louis : 1864-1866, 1869-1870
 Van Mulders, P. : 1880
 Van Overbeek, J. : 1873
 Van Peene, Mathilde (Mevrouw L. F. David) : 1865
 Vansleusen : 1870
 Van Slijpe, H. E. (182) : 1866
 Van Steenberghe : 1865
 Van Swieten, E. : 1865
 Van Volxem, J. B. (183) : 1862
 Varendonck, J. (184) : 1863, 1866, 1868, 1872
 Veld, Oscar : 1883
 Verbruggen, A. F. : 1885
 Vercammen, A. D. (185) : 1868-1869
 Verchère, J. A. : 1872
 Verhelst, C. J. (186) : 1865, 1877
 Vernez : 1880
 Vernieuwe, A. : 1868
 Versluys, J. : 1872
 Verstraete, Em. (187) : 1862-1863
 Verstraete, J. F. (188) : 1868-1870
 Vervarcke, A. : 1869
 Vierhout, P. (189) : 1867
 Vilders, Julius (190) : 1863
 Vinckx, J. A. (191) : 1876
 Violeau, Hippolyte : 1869
 Visart, A. (192) : 1866
 Voss, H. A. H. (193) : 1874
 Vroom, A. H. : 1867
 Vuegast, J. : 1868
 V. : 1863, 1866-1867, 1872, 1878
 V. A. : 1877
 V. D. (= Van Driessche) : 1862-1870
 V. D. S. : 1885
 V. G. : 1862
 V. L. : 1863
 V. M. (= Victor Madoge) : 1886-1887
 V. O. : 1887
 V. P. : 1871
 V. Ph. (= Ph. Van der Haeghen) : 1861-1869
 V. S. T. : 1868
 V. T. : 1864
 V. Tant : 1864
 V. V. G. : 1866
 Wallaert, C. : 1874
 Waterschoot, P. (194) : 1866, 1868, 1870
 Waucquez, Ch. (= Wauquez) : 1877-1878
 Waucquez-Lalo, A. : 1868-1869, 1873
 Wauters, Théod. : 1864-1869, 1871
 Weemaes, E. J. (195) : 1869, 1874
 Wibail, Nestor (196) : 1875
 Wiener, J. (197) : 1863
 Willems, Frans : 1872-1873
 Wilmer, Henri : 1879-1885
 Wiret, E. : 1885
 Wolff, Albert : 1870

(182) Gevestigd te Eeklo.

(183) 1817-1895. Leraar aan het conservatorium en aan het atheneum te Brussel.

(184) Onderwijzer te Zelzate.

(185) Geboren 1848. Gemeentelijk onderwijzer te Nijlen.

(186) Geboren 1828. Dr. in de Letteren en Wijsbegeerte, leraar aan het instituut "St.-Louis" te Brussel.

(187) Geboren 1835. Leraar aan de Krijgsschool.

(188) 1840-1898. Leraar aan het koninklijk atheneum te Doornik.

(189) Leraar te Antwerpen.

(190) Onderwijzer aan de stadsschool nr. 8 te Gent.

(191) Onderwijzer te Orsmaal-Gussenhoven.

(192) Geboren 1835. Volksvertegenwoordiger.

(193) Leraar gymnastiek te Schaarbeek.

(194) Geboren 1829. Onderwijzer te Merelbeke.

(195) Onderwijzer te Hoegaarden.

(196) Onderwijzer te Polleur.

(197) 1826-1897. Hoofdonderwijzer te Gent.

Wurth, A. (198) : 1863, 1866-1867, 1871, 1876	X. : 1862-1866, 1868-1870, 1872-1873, 1876-1877, 1882
Wijnen, P. (199) : 1877	X. X. X. : 1873
Wijnen-Bierque, P. : 1869	X. Y. Z. : 1877-1878
W. : 1878	X. Z. : 1867-1868
W. Ch. : 1880	Yard, B. : 1877
W. J. : 1882-1883	Y. : 1862, 1868, 1870
W. L. D. : 1865	Z. K. : 1870
W. P. : 1874	* * : 1863
W. S. Z. : 1865	* * * : 1865, 1867

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

Le Progrès ontving geen subsidies. In plaats van er zich over te beklagen, legde de redactie er de nadruk op dat zij precies daardoor een onafhankelijke koers kon varen.

De stichters (de "Société centrale") brachten aanvankelijk zelf de nodige geldmiddelen samen (200).

Na 3 jaar activiteit zag het totaal van de uitgaven (van 3.I.1861 tot 31.XII.1863) eruit als volgt :

drukken van het blad	9.988,55 fr
feuilleton	250,- -
abonnementen op de <i>Moniteur</i> , de <i>Annales parlementaires</i> en pedagogische tijdschriften	253,75
intekeningen en premies	65,- -
boeken, registers, papier, pennen, inkt. . .	127,15
frankering van <i>Le Progrès</i>	1.422,91
frankering van brieven	286,50
vervaardiging van adressen	254,43
fooien aan postboden, vervoerders, pakjesdragers	75,- -
prijzen voor wedstrijden	550,- -
verlies op geweigerde kwijtschriften	122,25
bezoek van een lid van de "Société centrale" aan de tentoonstelling te Londen	200,- -
	<hr/>
totaal	13.632,35 fr

Naast de abonnementsgelden bestond een beperkte bron van inkomsten in het opnemen van aankondigingen, tegen 0,25 fr de regel. We kunnen echter aanstippen dat hun aantal zeer beperkt was. Vacante betrekkingen in het onderwijs werden gratis aangekondigd.

IV. KARAKTERISERING

Als het orgaan van de "Société centrale des instituteurs belges" was *Le Progrès* bestemd om de ideeën van dat onderwijzersgenootschap te propageren (201).

(198) Cfr. *infra*, 306.

(199) 1827-1887, Inspecteur over het lager onderwijs te Mechelen.

(200) *Le Progrès*, I, 1 (6.I.1861) 3.

(201) Artikel 15 van de statuten luidt : "Afin de propager autant que possible les idées qui ont présidé à son organisation, la Société publie une revue ayant pour titre : *LE PROGRÈS*, Journal de l'Education et de l'Instruction populaire en Belgique" : *Le Progrès*, I (1861) 3.

In het eerste nummer getuigden de stichters dat ze, als Belgen, konden bogen op de vooruitgang die sedert 1830 op het gebied van handel en nijverheid, kunsten en wetenschappen was geboekt, maar dat ze niet blind waren voor de grote tekorten in het lager onderwijs; naar verluidt moest dit nochtans de basis vormen van de sociale opbouw. Tot het bestrijden van die tekorten wilde de *Société*, en dus ook *Le Progrès*, zich op een strikt onderwijskundig standpunt plaatsen: het bespreken van problemen buiten het onderwijs werd uitgesloten.

De algemene doelstellingen van het blad liggen samengebonden in een tweetal leuzen: "Union et Progrès" en "Servir DIEU, la patrie et le roi". De eerste is die van de *Société* en drukt het streven uit zich te richten tot al de onderwijzers in België, zowel Walen als Vlamingen, zowel jongeren als ouderen; gezamenlijk kunnen ze het onderwijs verbeteren. Met de intellectuele krachten van Nederlands- en Franssprekenden te bundelen meende het tijdschrift een leemte te vullen die de pedagogische periodieken tot dan toe vertoonden. "Servir DIEU, la patrie et le roi" is anderdeels de uitdrukking van eerbied voor de godsdienst, vaderlandsliefde en trouw aan het gezag, gevoelens die de initiatiefnemers bezielde.

Wat de concrete inhoud betreft, hoopte *Le Progrès* in de eerste plaats nuttig te zijn voor zijn lezers-onderwijzers. Het blad zou tijdig informeren over de officiële besluiten, de vacante betrekkingen en gebeurtenissen die voor de onderwijswereld van belang waren. Het beloofde de onderwijsvernieuwing nauwgezet te volgen. Speciaal werden artikelen in het vooruitzicht gesteld over de psychologie; naar verluidt kondigde die zich aan als de basiswetenschap van de methodologie en van de pedagogie. Aan de Vlaamse lezers deed het tijdschrift bovendien nog een speciale belofte: het zou voor hen "eene nauwkeurige vlaemsche bibliographie mededeelen, en de nederduitsche taalbeschaving in haren vooruitgang stiptelijk volgen" (202).

In verband met de toon van de artikelen opteerde het blad voor een waardige, open discussie. Persoonlijke aanvallen zouden worden geweerd. De redactie hoopte overigens dat de gegrondheid van de in te nemen standpunten in de hand zouden worden gewerkt door een voorafgaandelijke discussie tijdens de maandelijks vergaderingen van de "Société centrale".

De inhoud van de periodiek werd aanvankelijk ondergebracht in een voorlopig kader waarin men de volgende hoofden aantreft: "1. Pédagogie et méthodologie; 2. Correspondance; 3. Bibliographie; 4. Documents officiels; 5. Variétés; 6. Annonces diverses" (203). Het blad trok er de aandacht op dat alle aan de redactie toegezonden publikaties zouden aangekondigd worden; twee exemplaren gaven recht op een bespreking. Het deed verder een oproep tot de onderwijzers om artikelen te schrijven die hun collega's van nut konden zijn bij het uitoefenen van hun beroep. Zij mochten gesteld zijn in het Frans, het Nederlands of het Duits; een artikel van bijzonder belang kon desgevallend in het Frans en in het Nederlands worden gepubliceerd.

Gedurende de jaren 1861-1888 onderging *Le Progrès* diverse invloeden en veranderingen. We menen de evolutie in een viertal perioden te kunnen verdelen: 1861-1868, 1869-1876, 1877-1884 en 1885-1888. We geven achtereen-

(202) *Le Progrès*, I (1861) 1.

(203) *Id.*, I (1861) 4.

volgens een karakterisering van het tijdschrift in die perioden.

1. 1861-1868

De eerste periode werd gekenmerkt door dynamische groei (204) en succes van het blad. Reeds van het vierde nummer af werd het initiële kader uitgebreid en gedifferentieerd. Voortaan zou o. m. plaats ingeruimd worden aan de voorbereiding en de verslagen van onderwijsconferenties. Er werd ook uitgekeken naar een geschikt vervolghverhaal dat zowel de onderwijzers als hun gezin kon interesseren (205). Opvallend zijn de inspanningen die de redactie deed om haar lezers te stimuleren en om een levendig contact met hen te onderhouden. Naast het beantwoorden van brieven, in de rubriek "Correspondance", en het publiceren van vragen aan en antwoorden van leerlingen, leerlingen van de lezers-onderwijzers, was het voornaamste middel daartoe ongetwijfeld het inrichten van wedstrijden onder de lezers. Jaarlijks werd een aantal vragen (206) opgegeven en tijdens de jaarlijkse vergadering van de "Société" werden de beste inzendingen bekroond. Zij werden nadien in *Le Progrès* gepubliceerd. De redactie hoopte op die wijze schrijvers-talent onder haar lezers te ontdekken.

Naar de vorm bevatte *Le Progrès* gedurende de eerste twee jaargangen twee delen : een "partie littéraire" en een "partie officielle". In het eerste vindt men zeer verscheiden artikelen : over de verrichtingen van de "Société", over opvoeding, methodiek, volksopvoeding en de positie van de onderwijzers; daarnaast poëzie en muziek, een feuilleton en de rubrieken "Bibliographie", "Variétés" en "Correspondance". In het tweede werden reglementen en programma's, koninklijke en ministeriële besluiten, verslagen van de provinciale besturen, uittreksels uit de debatten van de Kamers en van de Provinciale Raden opgenomen.

In 1863 had een wijziging plaats in de indeling. Van toen af werd de gehele inhoud verdeeld in drie delen, elk met een afzonderlijke paginering : 1. de berichten van de "Société", "variétés", overlijdensberichten en correspondentie; 2. een pedagogisch-didactische gedeelte; 3. een officieel gedeelte. In theorie werden, per nummer van 16 bladzijden, vier bladzijden voorbehouden voor het eerste gedeelte, acht voor het tweede en vier voor het derde. In de praktijk week *Le Progrès* daar echter geregeld van af en werden

-
- (204) Alhoewel het aantal bladzijden niet steeds een criterium is voor de groei en het succes van een tijdschrift, zegt het toch wel wat, dat *Le Progrès* in 1868 zijn meest "volumineuse" jaar kende. Gestart met een totaal van 384 blz. in jaargang 1861, bereikte het blad een totaal van 1103 blz. in 1868. Nadien daalde het weer tot 507 in 1887.
- (205) De redactie hoopte een auteur te vinden onder de lezers en beloofde 10 fr per pagina te betalen aan de schrijver van een geschikt feuilleton. Zij kondigde eveneens de oprichting aan van een jury samengesteld uit negen personen : één lezer uit elke provincie. Of dat initiatief resultaat heeft gehad, werd niet bekend gemaakt. Korte tijd nadien werden vervolghverhalen gepubliceerd van de hand van Isabelle Gatti de Gamond.
- (206) De vragen voor 1861 handelden : 1. over het gebruik van de twee volkstalen in België en over de middelen om de kennis van de twee talen te verspreiden; 2. over de matigheidsgenootschappen. Aan de onderwijzeressen werd anderdeels gevraagd een leesboek samen te stellen voor de eerste afdeling van een adultenschool. Enkel een antwoord op de tweede vraag werd bekroond. Ook de volgende jaren bleven de lezers vaak het antwoord op de gestelde vragen schuldig.

voor het derde gedeelte bladzijden toegevoegd. De afzonderlijke paginering bleef behouden tot en met 1867.

Wat betreft de strekking trachtte *Le Progrès* zijn fundamentele optie voor onpartijdigheid trouw te blijven. In zijn gematigdheid en tolerantie lag wellicht een oorzaak van het succes van het blad. Men vindt er, naast sympathie voor de "Ligue de l'enseignement" en voor het Willemsfonds, ook lessen en kindergedichtjes van een uitgesproken religieuze inspiratie, terwijl het Katholieke Congres van Mechelen (1863) niet werd doodgezwegen.

In het pedagogisch-didactische gedeelte namen lesvoorbereidingen een beperkte plaats in. Meer aandacht ging uit naar bezinning over de diverse vakken en de studie van aangewende leerwijzen. Het tijdschrift trachtte de nieuwe stromingen op de voet te volgen, zonder zich nochtans altijd pro of contra uit te spreken. Het bracht wel kritiek uit op het verbalisme in het onderrecht van geschiedenis en aardrijkskunde. Intuïtief onderwijs propageerde het als methode, niet als afzonderlijk vak. Een discussie over de voor- en nadelen van cijfermuziek liet de redactie rustig betijen, zonder zelf stelling te nemen. Gymnastiek, handenarbeid, hygiëne en landbouw waren nieuwe vakken die bestudeerd werden. Metriek stelsel wilde de periodiek niet als een afzonderlijk vak, maar als een geïntegreerd deel van het rekenonderwijs beschouwd zien. De Froebelmethode kreeg een goed onthaal en experimenten werden aangemoedigd. Ondanks zijn zin voor vernieuwing zag het tijdschrift intussen het waardevolle van oudere methoden niet graag verloren gaan: in een studie over de universele methode van Jacotot werd besloten tot een meer vertrouwen in de leerling en zijn mogelijkheden. Voor het godsdienstonderricht refereerde *Le Progrès* naar Ponceau (207); voor het onderwijs in de moedertaal waren Th. Braun en F. A. Robijns toonaangevend. Af en toe werden ook artikelen van psychologische aard gepubliceerd; zij kregen echter niet de speciale betekenis die hen in het eerste nummer was toebedacht. Van buitenlandse periodieken (208) maakt *Le Progrès* dankbaar gebruik om zijn lezers een panoramisch overzicht te bezorgen van de toestand op pedagogisch en onderwijskundig gebied in het buitenland.

Naast bijdragen over het lager onderwijs publiceerde het tijdschrift ook artikelen betreffende adultenscholen, matigheidsgenootschappen en voorzieningskassen. Sporadisch kwam ook de opvoeding van blinden en doven aan bod.

T. a. v. een probleem waarvoor de belangstelling groeide, met name de leerplicht, nam het tijdschrift een voorzichtige houding aan: zonder de functie van de Staat inzake onderwijs te miskennen trok het er de aandacht op dat een regeling van het probleem van de kinderarbeid wellicht aan het invoeren van de leerplicht diende vooraf te gaan.

Voor de Nederlandstalige bijdragen werd hoofdzakelijk gezorgd door Van Driessche. Zijn artikelen over de Nederlandse spelling en zijn boekbesprekingen losten ruimschoots de belofte in die in het eerste nummer was gedaan.

(207) 1808-1882. Priester, directeur van de kweekschool te Bonne-Espérance, vicaris-generaal van het bisdom Luik. Auteur van een *Manuel de l'instituteur et de l'institutrice pour la partie morale et religieuse de l'enseignement primaire* (Doornik, 1856).

(208) O. m. *L'Éducation nouvelle* (Lausanne), *Journal de l'éducation populaire* (Parijs), *Journal de l'éducation physique, morale, intellectuelle* (Bordeaux).

De interesse voor de sociale positie van de onderwijzer, reeds sedert de eerste jaargang aanwezig, nam met de jaren toe. Al was het blad erkentelijk voor wat de openbare besturen ten gunste van de onderwijzers trachten te realiseren, de onrechtvaardige toestanden klaagde het niettemin aan. In de jaren 1867 en 1868 raakten oorspronkelijke artikelen van pedagogisch-didactische aard op de achtergrond, ten voordele van de actie voor een algemene onderwijzersvereniging, in het raam van de sterke aandacht die naar de werk- en levensomstandigheden van de leerkrachten uitging. Het "sociale programma" van *Le Progrès* kreeg meer en meer vorm: een behoorlijke pensioenregeling; uitkering van steun aan weduwen en wezen; toewijzing van de functie van inspecteur aan verdienstelijke onderwijzers; beperking van het aantal leerlingen tot vijftig per leerkracht; een verantwoorde hiërarchie onder het onderwijzend personeel. De verbetering van het statuut der pensioenkas - werd het eerste objectief dat de Algemeene Belgische Onderwijzersbond - in het Frans "Fédération générale des instituteurs belges", verder A.B.O.B.-F. G.I.B. genoemd - zou nastreven.

Deze federatie was de vereniging waarop *Le Progrès* in 1867-1868 aanstuurde. Het was overigens de wens van de "Société centrale" om, naar het voorbeeld van Zwitserland en Nederland, alle onderwijzers bij elkaar te brengen. De "jour de famille" van 24 september 1864 (209), hoewel louter opgevat als een gezamenlijke viering ter gelegenheid van de 34ste verjaring van de Belgische onafhankelijkheid, heeft dat streven gestimuleerd. Het kreeg in 1867 meer vorm en werd het jaar nadien strategisch uitgewerkt, *Le Progrès* propageerde de oprichting van kantonale onderwijzerskringen en legde hun een ontwerp van statuten voor een federatie ter goedkeuring voor. De periodiek publiceerde de verslagen van de bijeenkomsten van de kringen, evenals kritiek op en voorstellen tot wijziging van het ontwerp. Zij ging een ernstige discussie aan met de reeds bestaande Onderwijzersbond, die tegenover een federatie van Walen en Vlamingen weigerachtig stond, omdat hij de achteruitstelling van de laatsten vreesde. De federatie kwam na druk onderhandelen dan toch tot stand. In 1869 werd een eerste algemene vergadering georganiseerd. In 1870-1871 ging de A.B.O.B.-F.G.I.B. definitief functioneren.

De jaargangen 1867 en 1868 konden de verwachting wekken dat *Le Progrès* als orgaan van de federatie zou fungeren, dat de "Société centrale" haar taak als drukkingsgroep verricht had en dat haar leden in de nieuwe organisatie de leiding zouden nemen. Die vooruitzichten werden in de daaropvolgende jaren echter niet gerealiseerd: terwijl de "Société" een afzonderlijk bestaan behield, was 1868 voor *Le Progrès* een orgelpunt na het voorafgaande crescendo; daarna volgde eerder een zoeken naar de concrete functie t. a. v. de A.B.O.B.-F.G.I.B.

2. 1869-1876

Welke relatie bestond er tussen *Le Progrès* en de A.B.O.B.-F.G.I.B.? Had het van bij de aanvang in de bedoeling gelegen van de "Société centrale", onafhankelijk te blijven van de organisatie die zij a. h. w. in het leven riep? Verliep de oprichting daarvan misschien niet zoals de "Société" gewenst had? Op de laatste vragen vinden we in *Le Progrès* geen antwoord: over wat zich

(209) Cfr. *supra*, 282.

intern in de "Société", of tussen haar en de groeiende A.B.O.B.-F.G.I.B. afspeelde, deed het tijdschrift slechts sporadische mededelingen. Wat de eerste vraag betreft, valt op te merken dat het blad moeite heeft gehad om zijn positie duidelijk te maken. Het heeft achteraf zowel ontkend als erkend dat het als officieus orgaan van de federatie fungeerde (210). Men constateert in elk geval dat de periodiek gedurende de hier besproken periode een belangrijk informatiekanaal was tussen het bestuur en de leden van de A.B.O.B.-F.G.I.B. De federatie beschikte nog niet over een eigen orgaan (211) en deed dan ook een beroep op de pedagogische pers om haar leden toe te spreken (212). *Le Progrès* publiceerde zowel de verslagen van de Nederlandstalige als van de Franstalige secties en kringen. De inhoud van het blad bestond in de jaren 1869-1876 voor een zeer groot gedeelte uit zulke verslagen. Men kan in het blad dus wel degelijk een spreekbuis zien van de A.B.O.B.-F.G.I.B., wat echter niet wegneemt dat het officieel het orgaan bleef van de "Société centrale" (213). Zijn positie was dus moeilijk heel zuiver te stellen. Het beklemtoonde in elk geval zijn onafhankelijkheid t. a. v. de federatie.

Ook in politicus wilde het tijdschrift onafhankelijk blijven. Met fierheid wees het erop dat het aldus in de Kamers bekend stond (214). In 1875-1876 werd het behoud van die onafhankelijkheid echter een erg moeilijke opgave: de verdediging van de leerplicht had tot gevolg dat de katholieken het blad als liberaal beschouwden. Het feit dat een katholiek volksvertegenwoordiger (Kervyn de Lettenhove) het loofde voor zijn inspanningen ten voordele van de onderwijzers bracht anderdeels mee dat het in de ogen van de radicalen een aanhanger werd van de katholieken.

Ondanks die moeilijkheden kon *Le Progrès* zich tevreden achten over zijn actie. De wet op de minimumwedde van de onderwijzers en de pensioenwet, beide van 16 mei 1876, beschouwde het o. m. als een resultaat van het optreden der militante pedagogische pers (215), niet in de laatste plaats dus van zichzelf. Naast de verslaggeving over de A.B.O.B.-F.G.I.B. vormden artikelen rondom de actie tot regeling van de pensioenen alsmede de publikatie van officiële teksten daaromtrent gedurende de jaren 1869-1876 inderdaad het grootste deel van de inhoud. Het pedagogisch-didactische gedeelte viel zelfs herhaaldelijk weg. Naar de vorm had de periodiek reeds sinds 1868 niet meer de driedelige indeling van tevoren.

(210) Cfr. *Le Progrès*, XI (1871) 721-726; XV (1875) 585; XVI (1876) 313; XXV (1885) 2.

(211) Slechts op 10.1.1877 verscheen het eerste nummer van het *Bulletin* van de A.B.O.B.-F.G.I.B., in een Frans- en een Nederlandstalige versie.

(212) *Le Messager des écoles primaires du Hainaut, De Toekomst, De Vereeniging* en het *Journal de classe* gaven sedert 1868 aan die oproep gehoor. Naar verluidt bleef *L'Abaille* onverschillig: *Le Progrès*, IX (1869) 38.

(213) In de inhoudstafel van jg. 1869 ontbreekt het hoofd "Actes de la Société", terwijl artikelen in verband met de A.B.O.B.-F.G.I.B. bijeen gebracht werden onder een afzonderlijk hoofd: "Fédération des instituteurs". Wijst dat erop dat de Société in 1869 nog nauwelijks een eigen bestaan had? Van in 1870 was de "ongeregeldheid" echter verdwenen: men vond opnieuw "Actes de la Société", terwijl de teksten i. v. m. de A.B.O.B.-F.G.I.B. verspreid lagen over rubrieken als "Variétés", "Position des instituteurs" en "Enseignement".

(214) *Le Progrès*, XV (1875) 560-561.

(215) *Id.*, XVI (1876) 581.

Dat het praktische gedeelte zeer beperkt werd gehouden, was naar verluidt de enige kritiek die de lezers tijdens deze periode uitbrachten (216). Het tijdschrift repliceerde daarop met de verklaring dat het gekant was tegen het publiceren van pasklare oefeningen voor de verschillende onderwijsvakken (217); volgens de redactie waren er voldoende handboeken beschikbaar en moest de onderwijzer op de eerste plaats een man van studie zijn, die zelf zijn lessen voorbereidde en ze aan de mogelijkheden van zijn leerlingen aanpaste. Wel beloofde zij geregeld "modellessen" te publiceren.

In plaats van uitgewerkte lessen aan te bieden, toonde het blad er zich eerder om bekommerd voor zijn lezers een leidraad te zijn in de pedagogische vernieuwing, hen te oriënteren t. a. v. wat zich in de onderwijswereld als nieuw aanmeldde. Dat gebeurde met behoud van dezelfde kritische kijk als in de vorige jaren, wat b. v. blijkt uit de behandeling van Brauns fonetische leesmethode (218). Vakken als gymnastiek, hygiëne, aardrijkskunde en landbouw, nog steeds als nieuw beschouwd, kregen bijzondere aandacht. Aan vernieuwingen in de Franse spelling werden verschillende artikelen gewijd. In het rekenonderwijs gingen de "arithmomètres" (219) een plaats innemen; diverse typen werden dan ook op hun bruikbaarheid getoetst. Schoolreizen (220) en correspondentie onder leerlingen van verschillende scholen - dat leek op het terrein van de didactische middelen het nieuwste snufje te zijn - werden goed onthaald.

Intuïtief onderwijs werd in modellessen voorgesteld, terwijl andere voorbeelden de bedoeling hadden de loutere geheugenoefeningen uit de lessen geschiedenis te bannen.

Als onderwijsmethoden in het algemeen heeft *Le Progrès* er twee behandeld: de "akroamatische methode", d. i. de voordragende leervorm of "het onderwijs door aanhooring", en de "heuristische methode" of "het onderwijs door opzoeking en vinding" (221). Naargelang van de aard van het vak werd voor de ene of de andere leervorm geopteerd.

In vergelijking met de jaren zestig valt het op dat de jaarlijkse wedstrijden onder de lezers tijdens deze periode verdwenen en dat het aantal Nederlandstalige bijdragen verminderde (222).

3. 1877-1884

Ten aanzien van de A.B.O.B.-F.G.I.B. had *Le Progrès* ruimschoots zijn taak volbracht. Vermits de federatie thans over een eigen orgaan beschikte, konden de mededelingen in *Le Progrès* beperkt blijven.

(216) *Id.*, XIV (1874) 801.

(217) Emond zag daarin een kritiek op het door hem uitgegeven tijdschrift, *L'Ecole primaire*. In 1875 ontstond o. m. als gevolg daarvan een hevige polemiek tussen Emond en de redactie van *Le Progrès*.

(218) Het blad trachtte aan te tonen dat die methode (*méthode par émission de sons*) in wezen niets nieuws bracht, dat ze reeds omstreeks 1817 te Haarlem werd toegepast en in de Nederlandse tijd in België bekend was: cfr. *Le Progrès*, IX (1869) 309-312.

(219) Toestellen voor het onderwijs in de getaltekennis en het metriek stelsel.

(220) Naar verluidt richtte Campion reeds in 1853 en 1854, op eigen kosten, voor zijn leerlingen schoolreizen in van verschillende weken: *Le Progrès*, XVIII (1878) 373-374.

(221) *Id.*, IX (1869) 599.

(222) Wellicht te verklaren door het ontslag van Van Driessche als voorzitter van het redactiecomité.

Onpartijdigheid heeft het tijdschrift ook tijdens deze periode nagestreefd, maar aldus haalde het zich het misnoegen van de katholieken en het wantrouwen van de radicalen op de hals: voor de enen stond het links, voor de anderen niet links genoeg. In 1878 heeft de periodiek P. Van Humbeeck (223) en het nieuwe onderwijsbeleid gunstig onthaald. De zgn. ongelukswet droeg haar goedkeuring weg, naar verluidt niet als het werk van een partij maar omdat zij een middel was om het onderwijs in België te verbeteren. In een overzicht van de positieve en negatieve persreacties legde de periodiek er de nadruk op, dat alle bladen zich door politieke overwegingen lieten leiden en dat niet één aan het belang van de onderwijzers dacht; dit heette dan precies de taak te zijn van de pedagogische pers.

Le Progrès heeft de schoolstrijd gevolgd, maar deed niet mee aan de agitatie. Het tijdschrift ervaarde het conflict als een machtsspel tussen de partijen waarvan de onderwijzers het slachtoffer werden (224). Het bijtreden van de wet van 1879 plaatste het echter definitief in het kamp van de "geuzenpers".

Op pedagogisch-didactisch gebied werd in deze periode veel aandacht besteed aan de studie van het lager-onderwijsprogramma van 1880. Terwijl verschillende vakken die reeds in de vorige periode aan bod kwamen aan de orde bleven, publiceerde het blad nu ook systematische cursussen tekenen, economie en grondwettelijk en administratief recht. Ook natuurkennis en plantkunde werden bestudeerd. In 1881 zocht de redactie voor de herhaalde vragen van de lezers: ze stemde erin toe voortaan meer aandacht te besteden aan praktische oefeningen. Van in 1882 verscheen het tijdschrift weer in twee delen, afzonderlijk gepagineerd. Het praktische gedeelte (4 bladzijden) bevatte lesschema's, oefeningen voor diverse vakken, dictees, vraagstukken, enz. Het overige (12 bladzijden) bestond uit een "chronique scolaire", d. i. nieuws uit de schoolwereld in binnen- en buitenland, "variétés", een vervolghet verhaal, bibliografie, aankondigingen van vacante betrekkingen en correspondentie.

Opvallend in deze periode is het geregeld voorkomen van artikelen van psychologische aard. Wat de methodiek betreft werd de socratische leervorm beschreven als een nieuwe, derde methode, naast de twee bovengenoemde. Afgezien van Froebel werden pedagogische stelsels zelden bestudeerd. Slechts terloops werd verwezen naar Pestalozzi, Rousseau, Montaigne, Rabelais en Mw. M. Pape-Carpantier (225). In verband met onderwijs en opvoeding in het verleden verschenen wel twee belangrijke reeksen artikelen die nadien in boekvorm werden uitgegeven (226).

Aangestipt zij dat het tijdschrift intussen haast uitsluitend Franstalig was geworden. Alleen sommige boekbesprekingen, een gedeelte van de correspon-

(223) 1829-1890. Advocaat, financier, volksvertegenwoordiger; 1878-1884 minister van Openbaar Onderwijs.

(224) "... le personnel enseignant supporte toutes les tristes conséquences d'une lutte qu'il n'a pas provoquée: *Le Progrès*, XXIV (1884) 65.

(225) 1815-1878. Bewaarschoolonderwijzeres te La Flèche en te Le Mans, directrice van de normaalschool voor kleuterleidsters te Parijs 1847-1874. Publiceerde diverse theoretische en praktische werken i. v. m. het bewaarschoolwezen en het lager onderwijs.

(226) F. Mouzon, "Des livres et des méthodes de lecture", gepubliceerd in 1878 en 1879; H. Wilmer, "Abrégé de l'histoire de la pédagogie depuis le XVIme siècle jusqu'à nos jours et exposé critique des principaux systèmes d'éducation", gepubliceerd in 1883 en 1884.

dentie en overlijdensberichten werden nog in het Nederlands gepubliceerd.

4. 1885-1888

Naar het eind van 1884 toe publiceerde *Le Progrès* talrijke officiële teksten, uitgaande van de nieuwe, katholieke bewindsploegen. Het aantreden hiervan werd gesignaleerd, maar elke commentaar bleef achterwege.

Begin 1885 trachtte het tijdschrift opnieuw zijn positie te bepalen. In zijn editoriaal van januari legde het nogmaals de nadruk op zijn onafhankelijkheid, t. o. v. welke partij ook. In de loop van 1885 werd het onderwijsbeleid van de katholieken afgekeurd, maar ook de liberalen bleven van kritiek niet gespaard. De sterke etatisering van het onderwijs door de afgetreden regering noemde het blad de oorzaak van de hevige reactie van de katholieken. Langzamerhand schonk het zijn vertrouwen aan de nieuwe bestuurders en toonde het zich ontgoocheld over de houding van de liberalen. Die zwenk naar rechts werd door de radicale *Avenir* als ontrouw ervaren, waaruit een vlijmscherpe polemiek volgde (227). Uit de reacties van *Le Progrès* kunnen we afleiden dat het blad, onder een gewijzigde redactie, na de schoolstrijd inderdaad naar een nieuwe koers zocht (228). Het had overigens blijkbaar weinig zin om zich opnieuw militant op te stellen. Een voorstel tot oprichting van een onderwijzersvakbond (229) werd koel onthaald. Het tijdschrift bood plaats aan verschillende standpunten daaromtrent, maar zelf engageerde het zich niet.

Le Progrès trachtte zich veeleer te handhaven door de praktische lessen en oefeningen die de onderwijzers erin aangeboden kregen. Ook de informatie over gebeurtenissen uit de schoolwereld en de officiële teksten bleven na 1884 behouden. Pedagogisch-didactisch bleven de onderwerpen en de aanpak grotendeels identiek aan die uit de vorige periode. Vrouwelijke handwerken, esthetische opvoeding en opvoeding tot vaderlandsliefde werden als nieuwe themata behandeld.

De in 1882 doorgevoerde indeling van het tijdschrift bleef tot het einde bewaard.

Toen de redactie eind 1887 de volgende jaargang aankondigde, liet zij geenszins vermoeden dat die slechts uit twee nummers zou bestaan (230). Zij uitte veeleer optimisme, gelet op de nieuwe abonnees en op de blijken van sympathie die zij mocht ontvangen. Waren echter de vele overgenomen stukken en de opvallend korte correspondentie in de afgelopen jaargang geen voortekenen van een nakend einde? Het stopzetten van het tijdschrift werd aan de lezers bekend gemaakt in een omzendbrief van 31 januari 1888 (231). Naar verluidt trof de redactie een akkoord met *L'Ecole libre*, ten ein-

(227) Gelet op de nieuwe koers van *Le Progrès* zou het *L'Avenir* in 1886 niet verwonderd hebben dat "Mgr. Emond" aan *Le Progrès* zijn zegen gaf: *Le Progrès*, XXVI (1886) 61.

(228) "... les rédacteurs actuels du *Progrès* n'ont pas à défendre un passé qui n'est pas le leur..." : *Le Progrès*, XXVII (1887) 81.

(229) Voorstel gedaan door Henri Roger, vermoedelijk onderwijzer te Brussel, lid van de F.G.I.B. Een vakbond zou volgens hem de onderwijsproblemen aan de willekeur van de partijen onttrekken en ze in handen laten van de onderwijzers zelf: *Le Progrès*, XXVII (1887) 25-27.

(230) Nl. XXVIII, 1 (8.I.1888) en 2-3 (15/22.I.1888).

(231) We vonden die terug in de ingebonden jaargangen 1887 en 1888. Daaruit valt niet op te maken of hij gevoegd was bij het laatste nummer van *Le Progrès*, ofwel bij *L'Ecole libre*; hij kan ook afzonderlijk verzonden zijn.

dé de algemene onkosten te verminderen. Ondanks vroegere disputen met Emond en de kritiek op tijdschriften die de onderwijzers slechts praktische hulp wilden bieden, werden de lezers van *Le Progrès* voortaan aan diens zorgen toevertrouwd. Dat was een duidelijke bevestiging van de "nieuwe richting" die het tijdschrift na de schoolstrijd was ingeslagen.

JOURNAL DE L'ÉDUCATION NOUVELLE

1861 (?) - 1862

Van dit tijdschrift kon niets worden teruggevonden. Het kwam op 30 december 1862 ter sprake tijdens een vergadering van de Centrale Commissie, waarin burgerlijke en geestelijke inspectie zitting hadden. Tagnon, diocesaan inspecteur voor Namen, verklaarde toen dat het gedurende een jaar aan de meisjeskweekscholen was toegestuurd en dat het opgesteld was "dans des principes anticatholiques", een mening die zijn Henegouwse collega, Chopinet, bijtrad. De minister repliceerde daarop dat de periodiek aan de kweekscholen was gezonden "pour être examiné", terwijl A. Van Hasselt, inspecteur over de kweekscholen, meedeelde dat de publikatie was gestaakt : de redacteur was overleden (1).

RAPPORT ANNUEL. ECOLE INDUSTRIELLE DE GAND. JAARLIJKSCH VERSLAG. STADS NIJVERHEIDSSCHOOL VAN GENT

1862 (?) - 1906 (?)

- I. BEWAARPLAATS : UBG (P 4823 en G 2317843) : Franstalige uitgave : 1868/1869, 1870/1871-1874/1875, 1876/1877, 1882/1883, 1886/1887-1887/1888; Nederlandstalige uitgave : 1868/1869, 1870/1871-1874/1875; tweetalige uitgave : 1896/1897, 1900/1901, 1903 (1), 1905/1906.
- II. e. FORMAAT : 15,5 x 9.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van 8 tot 58.
g. PERIODICITEIT : jaarlijks.
- III. a. EERST VOORHANDEN NUMMER : 1868/1869
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 1905/1906.

(1) *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, 1861-1863* (Brussel, 1865) XXI.

(1) Dit is een jubileumnummer.

d. UITGEVER : de Stedelijke Nijverheidsschool te Gent.

e. DRUKKER :

1868/1869-1876/1877 : C. Annoot-Braeckman.

1886/1887-1900/1901 : C. Annoot-Braeckman, succ^r Ad. Hoste.

1903 : De "Nieuwe Drukkerij", 8, Bleekersdijk, Gent.

1905/1906 : C. Annoot-Braeckman, opv. Ad. Hoste, succ^r.

IV. KARAKTERISERING

De Nijverheidsschool te Gent is in haar soort de oudste van het land. Ze werd gesticht in 1826, krachtens een besluit van Koning Willem I d. d. 18 mei 1825. Dit behelsde dat er bij elke universiteit een geregeld onderwijs in de scheikunde en in de toegepaste werktuigkunde zou worden gegeven. Te Gent werd dat aanvankelijk georganiseerd in enkele ontruimde kamers van "het beluik van St. Agneete".

De gebeurtenissen van 1830 hebben de ontwikkeling van de school tot 1834 geremd. Op dit tijdstip werden meer studierichtingen toegevoegd, Franse en Nederlandse leergangen, avond- en dagonderwijs ingericht. Van toen af nam de school verdere uitbreiding. Ze kreeg nieuwe gebouwen, haar leerlingenaantal steeg geleidelijk en de programma's werden verder aangepast (2).

Wanneer men het plan opvatte een jaarlijks rapport te verzorgen, is ons niet bekend. Reeds voor 1862-1863 werd er een uitgegeven (3), maar dat blijkt niet bewaard te zijn. Het eerste dat werd teruggevonden dateert van 1868-1869. De reeks die daarop is gevolgd, telt een Nederlands- en een Frans-talige editie, die qua inhoud identiek zijn (4). Van 1896-1897 af kende men nog slechts één uitgave, een tweetalige.

De stof van de verslagen is over de gehele periode ongewijzigd gebleven. Men vindt er de volgende onderwerpen behandeld : de staat der gebouwen en lokalen; de fluctuaties in het leerlingenaantal; de spreiding van de leerlingen over de verschillende leergangen; hun leeftijd, hun beroep en hun gedrag tijdens het afgelopen jaar; het succes of de achteruitgang van bepaalde cursussen; de aankopen; de bibliotheek. Het aantal pagina's dat de verslagen tellen is wel aangegroeid, maar dat valt alleen toe te schrijven aan de stijging van het aantal leerlingen, de uitbreiding van de cursussen en het oprichten van onderafdelingen in verschillende wijken van de stad.

(2) Voor de geschiedenis van de school, cfr. O. BERGMANS, *Notice historique sur l'école industrielle de Gand* (Gent, 1903); *Feestbundel der jubelplechtigheden [der] Rijkshogere Technische en Handelsschool Gent, 1827-1952* (Gent, s. a.).

(3) Dat wordt vermeld in het rapport 1868/1869, p. 8.

(4) Uitzonderlijk werd een redevoering, tijdens een prijsuitdeling gehouden, in de Franse- of in de Nederlandstalige editie gepubliceerd.

EDUCATION DE LA FEMME
1862-1864

- I. BEWAARPLAATS : UBLu (P. 90.116 B) : I (1862/1863) - III, 5 (1864); behoudens II, 3 (1863/1864).
- II. a. ONDERTITEL :
Revue mensuelle dirigée par Mlle I. Gatti de Gamond.
- d. PRIJS :
1.III.1862 (I, 1) : 12 fr per jaar; voor de provincie en het buitenland is het porto niet inbegrepen.
Mei 1863 (II, 1) : België en Frankrijk : 12 fr per jaar; elders : 14 fr per jaar.
- e. FORMAAT : 15,5 x 9,2.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 64.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks. De eerste jaargang sloot met de aflevering die in februari 1863 verscheen; het eerste nummer van de tweede jaargang volgde pas in mei.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
Het blad telde lezers in Frankrijk, Nederland, Engeland, Italië en Zweden (1).
Voor de verspreiding in Frankrijk werd zorg gedragen door :
oktober 1861 (I, 8) : Mmes Vauthier et Garcin, rue Blanche, 54, à Paris;
mei 1863 (II, 1) : dezelfde en Mlle Wurth, à l'Institut musical, rue Saint-Lazare, 50 [Parijs] (2);
III, 1 : C. Borrani, libraire-éditeur, rue des Saints-Pères, 9 [Parijs].
In België werd de periodiek via het ministerie aan de meisjeskweekscholen toegezonden (3).
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :
1.III.1862 (I, 1) : Bureau de la Revue, rue de Londres, 19, à Ixelles.
1.IV.1862 (I, 2) : Bureau de la Revue, rue de Londres, 19, à Bruxelles.
September 1862 (I, 7) : Bureau de la Revue, rue du Trône, 7, à Bruxelles.
- III. a. BEGINDATUM : 1 maart 1862.
EINDDATUM : waarschijnlijk september 1864 (III, 5).
- b en f. STICHTERES, DIRECTRICE EN HOOFDREDACTRICE : Isabelle Gatti de Gamond (4).

(1) *Education de la femme*, II (1863-1864) omslag, 294 en 752-754.

(2) A. Wurth werkte ook mee aan het blad; ze was directrice van het genoemde instituut en auteur van een zangmethode die in *Education de la femme* sterk werd geprezen.

(3) *Rapport triennial sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, 1861-1863* (Brussel, 1865) XXI.

(4) Parijs 28.VII.1839 - Ukkel 11.X.1905. Erfde van haar moeder, Zoé Gatti de Gamond, de zin voor sociale en feministische actie en de belangstelling voor pedagogische problemen. Verbleef ca. 1856-1861 in Polen, als gouvernante. Stichtte na haar terugkeer in Brussel het tijdschrift *Education de la Femme*. Ze maakte de overheid attent op de

e. DRUKKER : Imprimerie de Charles Lelong, rue du Commerce, 25, Bruxelles.

h. MEDEWERKERS :

Alvarès-Lévy, Théodore : 1863/1864	Geigert, Antoinette (Mlle) : 1863/1864 - 1864
Alvarès-Lévy, Th. (Mme) : 1863/1864	G. : 1862/1863
A. G. : 1862/1863-1863/1864	G. R. J. : 1862/1863
Burns, L. L. (Mme) : 1863/1864-1864	Hebel, A. (Mme) : 1864
Daubié, Julie Victoire (Mlle)(5) : 1863/1864-1864	Hood, Jenny : 1863/1864-1864
De Crombrughe (Mme la baronne)(6) : 1863/1864-1864	H. : 1863/1864
Delbrück, Jules (7) : 1863/1864-1864	Jacobs, J. F. : 1862/1863
Desfontaines (ook Defontaine)-Coppée (Mme) : 1863/1864-1864	Jacobs, J. J. : 1863/1864-1864
Detmold, H. (Mlle) : 1862/1863-1864	Laura : 1863/1864
Fertiault, François (M. et Mme) (8) : 1863/1864	Louise, M. (Mme Ve) (11) : 1863/1864-1864
Gaël, A. (Mme) : 1863/1864-1864	L.-L. B. (= L. L. Burns) : 1862/1863
Garcin, Eugène (9) : 1863/1864-1864	Mantegazza, Paolo (Dr.) : 1863/1864
Garcin, Eugène (Mme)(10) : 1862/1863-1864	Marcheff-Girard (Mlle)(12) : 1863/1864-1864
	Masson, Clémence (Mlle) : 1862/1863-1864

nood aan een officieel middelbaar onderwijs voor meisjes. Als directrice van de in oktober 1864 door de stad Brussel gestichte "Cours d'Education" (1864-1899), kreeg zij de kans haar theorieën in de praktijk om te zetten. Aan deze middelbare school, die haar leerlingenaantal voortdurend zag groeien, werd in 1880 een normaalafdeling voor de opleiding van regentessen toegevoegd en in 1892 een "section universitaire", die meisjes voorbereidde op het toelatingsexamen tot de universiteit. Nadat ze gepensionneerd was, fungeerde I. Gatti de Gamond nog een tijd lang als studiefunctie van het "Orphelinat rationaliste" te Ukkel. Tijdens de laatste jaren van haar leven bepleitte ze als socialistische voorvechtster de zaak van de vrouw en was ze bijzonder actief en populair als voordrachtgeefster. In 1902 werd ze lid van het bureau van de algemene raad der B.W.P. Ze publiceerde talrijke handboeken en leverde bijdragen voor verschillende pedagogische tijdschriften. Haar filosofische overtuiging - zij was de eerste Belgische vrouw die werd toegelaten tot een loge - verdedigde ze eveneens in talrijke artikelen. Cfr. B. J. BAUDART, *Isabelle Gatti de Gamond et l'origine de l'enseignement secondaire des jeunes filles en Belgique* (Brussel, 1949).

- (5) 1824-1874. Aanvankelijk werkzaam in het lager onderwijs; eerste Franse "bachelière"; feministe.
- (6) Cfr. *infra*, 325.
- (7) 1813-1889. Stichtte in 1844 te Chaillot de eerste kinderkribben. Stichter en hoofd-redacteur van de *Revue de l'éducation nouvelle* (1840-1854); werd in 1862 door het ministerie van Nationale Opvoeding belast met het ontwerpen van een "plan d'éducation internationale". Was niet alleen expert in onderwijszaken, maar ook in landbouw-aangelegenheden.
- (8) François Fertiault, geboren 1814, bankbediende; publiceerde alleen en samen met zijn vrouw enkele novellen en dichtbundels.
- (9) Geboren 1831. Medewerker aan en directeur van verschillende tijdschriften en dagbladen; Frans publicist.
- (10) Geboren 1833. Echtgenote van de vorige; eerst directrice van een "établissement d'éducation", nadien lerares geschiedenis aan de "Ecole supérieure de jeunes filles" te Parijs; auteur van verschillende zedenromans.
- (11) Inspectrice
- (12) Directrice van een beroepsschool voor meisjes te Parijs.

Meurice, L. : 1862/1863	Stern, Fred. (= A. Wurth) : 1862/1863
Muller, Louisa (Mlle) : 1862/1863-1864	T. : 1862/1863
M. (Mlle) : 1862/1863	Urbain, Françoise : 1863/1864-1864
Naert, C. (Mlle) : 1863/1864	Victor, CH. . . : 1863/1864
Pape-Carpantier, Marie (Mme) : 1863/1864-1864	Wurth, A. : 1862/1863-1864.
Scott, Sophie (Mlle) : 1864	

IV. KARAKTERISERING

Met de publikatie van *Education de la femme* wilde I. Gatti de Gamond bijdragen tot "le progrès moral, principe de toute amélioration véritable". Haar programma omvatte, zoals de titel van het blad expliciet aanwijst, de opvoeding van de vrouw, "le développement harmonique de tout son être". In principe richtte het tijdschrift zich tot alle vrouwen, van om het even welke nationaliteit of sociale rang. De redactrice hoopte op de medewerking van dames die bij het onderwijs of bij liefdadige werken actief betrokken waren; ook letterkundigen en moeders met een rijke levenservaring konden, vooral voor opgroeiende meisjes en jongere vrouwen, leerzame bijdragen leveren. In het editoriaal werd gevarieerde, nuttige en ontspannende lectuur beloofd. Het accent zou niettemin worden gelegd op de talrijke problemen die bij de opvoeding kwamen kijken. Tenslotte zou het blad onuitgegeven werken van Zoé Gatti de Gamond (13) publiceren (14).

Eén daarvan, een onuitgegeven novelle (15), heeft in de schoot van de Centrale Commissie tot een incident geleid. Diocesane inspecteurs (16) betoogden dat zij zondigde door "sensualisme" (17), een opinie die de minister en de inspecteur over de kweekscholen echter niet deelden (18). Volgens *Le Progrès* viel ze, als "une magnifique leçon morale", zelfs sterk aan te bevelen (19).

Ettelijke bladzijden van *Education de la femme* zijn gewijd aan de verheerlijking van de unieke en verheven taak van de vrouw als "éducatrice du genre humain" (20). Dergelijke bijdragen waren ongetwijfeld van aard om de vrouw in het besef van haar eigen waarde te sterken. De meeste ervan hielden echter nog vast aan de overtuiging dat de vrouw alleen als echtgenote en als moeder naar bevestiging diende te streven en dat ze uitsluitend van religie en familie "puissance, bonheur et dignité" te verwachten had (21).

Progressief mogen echter wel de artikelen worden genoemd waarin het blad de aandacht trok op sociale vraagstukken en meer bijzonder op het lot van de werkende vrouw. Weliswaar werd de volksoepvoeding als het probate

(13) 1806-1854. Moeder van Isabelle. Eerste inspectrice van de bewaarscholen en van het meisjesonderwijs in België. Progressistische publiciste.

(14) *Education de la femme*, I (1862-1863) 3-15.

(15) "Fille, soeur, épouse et mère", gepubliceerd in de eerste twee afleveringen.

(16) Tagnon voor Namen en Choppinet voor Henegouwen.

(17) Aan de religieuze leerling-onderwijzeressen te Champion had de geestelijke directeur de lectuur van het blad dan ook verboden.

(18) Cfr. *Rapport triennal enseignement primaire 1861-1863*, XXI.

(19) Cfr. *Le Progrès*, II (1862) 139.

(20) *Education de la femme*, I (1862-1863) 4.

(21) *Id.*, I (1862-1863) 14.

middel ter bestrijding van materiële en morele ellende voorgesteld, maar er gingen ook stemmen op voor gelijk loon naar gelijk werk, voor betere huisvesting, voor gezonde werkplaatsen, voor de oprichting van kinderkribben en van beroepsscholen voor meisjes (22).

Van uitzonderlijk belang zijn de artikelen waarin I. Gatti de Gamond en haar medewerkers zich tot de onderwijzeres in iedere vrouw richtten. De belangstelling gold in hoofdzaak de opvoeding van het jongere kind. Fröbels opvatting, dat "l'enseignement doit ressortir de la vie même de l'enfant", werd bijgetreden; de toepassing van het Fröbelsysteem in Brusselse bewaarscholen en kindertuinen werd toegelicht en geprezen (23). Het aanvaarden en het aanwenden van de kinderlijke spontaneïteit en zin voor activiteit, het beroep op de zintuigen, de "constante glorification du travail" die Fröbels methode kenmerken, dat alles wilde Isabelle Gatti de Gamond in heel het onderwijs terugvinden.

Illustratief is dan ook haar "Plan d'études pour les jeunes filles" (24); het beoogde "le développement complet et harmonique de l'individualité au moyen de l'action et de la connaissance des faits". Bij de behandeling van het taalonderwijs wordt de betekenis benadrukt van "leçons de choses": het kind zal zijn woordenschat verrijken naarmate het zijn kennis uitbreidt. De taal moet, althans in de lagere klassen, niet als studieobject worden beschouwd, maar wel als expressiemiddel. Dat geldt ook voor zang en voor tekenen; vooral wat het eerste betreft is het overigens duidelijk de bedoeling, dat meisjes hun talent alleen in dienst stellen van "le bonheur et l'éducation morale de la famille" (25). De vormende waarde van de "histoire naturelle, source de tout art et de toute science", wordt heel bijzonder geaccentueerd (26). Bij het onderwijs in de geschiedenis moet men er, naar verluidt, rekening mee houden dat het kind zich eerder door de persoonlijke lotgevallen van een individu dan door het onpersoonlijke van een natie aangesproken voelt en dat ook de kennis van de eigen tijd van belang is. Ook dat vak ontleent zijn betekenis aan de kans die het biedt tot moraliseren.

De onderwijsmethode wordt in het "plan d'études" eveneens uitvoerig toegelicht. Een aantrekkelijk onderwijs, het gebruik van de intuïtieve methode, het opvangen van de drang naar activiteit, dat eist weliswaar veel van een leerkracht, maar deze kan zijn taak verlichten door een beroep te doen op het initiatief van de leerlingen en door het invoeren van een "enseignement mutuel".

Het middelbaar en normaalonderwijs voor meisjes kwamen, hoewel minder uitvoerig, eveneens ter sprake: in afleveringen die na de opening van de "Cours d'éducation" zijn verschenen (27).

Gatti de Gamond kwam tenslotte ook op voor de lotsverbetering van de onderwijzeressen, voor wie zij dezelfde wedde eiste als die van hun mannelij-

(22) *Id.*, I (1862-1863) 24, 34, 620; II (1863-1864) 449 e. v.; passim.

(23) *Id.*, I (1862-1863) 67 e. v.

(24) Dit leerplan werd uitgewerkt in een reeks artikelen gespreid over de afleveringen 3 tot en met 10 van jg. I en 2 en 4 van jg. II.

(25) *Education de la femme*, I (1862-1863) 105.

(26) I. Gatti de Gamond verzorgde zelf artikelen over "La vie des insectes": I (1862-1863) afl. 5 e. v.

(27) *Education de la femme*, II (1863-1864) afl. 11 en 12.

ke ambtgenoten, evenals een kans op promotie die verder reikte dan het ambt van "inspectrice déléguée" (28).

Het is niet duidelijk wanneer het blad ophield te verschijnen. Volgens B. J. Baudart (29) liep de publikatie door tot 1865, wat dan zou betekenen dat I. Gatti de Gamond de derde jaargang nog heeft voltooid.

Het blad heeft ongetwijfeld, zoals de hoofdredactrice het wenste, buiten de grenzen weerklank gevonden, mede dank zij de aandacht die het, in bijdragen verzorgd door vreemde medewerkers, aan het sociale vraagstuk en aan de positie van de vrouw in het buitenland wijdde. Het kan echter onmogelijk alle sociale klassen hebben aangesproken : de inhoud en de abonnementsprijzen hebben de verspreiding van de periodiek buiten een selecte kring van ontwikkelde en welstellende dames verhinderd.

LE DESSIN MIS A LA PORTEE DE TOUS

1863

- I. BEWAARPLAATS : SAB (P 953/5) : I, 1 (1.VII.1863).
- II. a. ONDERTITEL : (Moniteur de l'enseignement.) Revue paraissant le 1er de chaque mois.
 - d. PRIJS : België : 3 fr per jaar, 0,25 fr per nummer; buitenland : idem + de verzendingskosten.
 - e. FORMAAT : 27,7 x 19.
 - f. AANTAL BLZ. VAN DE AFLEVERING : 4.
 - g. PERIODICITEIT : maandelijks.
 - h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
De eerste vijfhonderd (verhoopte) abonnees werden als "les véritables fondateurs" beschouwd; aan het eind van ieder jaar zouden ze gratis een plaat op groot formaat ontvangen, die ten minste het dubbele van de abonnementsprijs waard was (1). De andere intekenaars kregen die plaat tegen de helft van de prijs (2).
 - i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : Bureau du Journal, 22, rue de l'Escahier, Bruxelles.
- III. a. BEGINDATUM (tevens die van het enig voorhanden nummer) : 1 juli 1863.

(28) *Id.*, II (1863-1864) afl. 7 en 9.

(29) BAUDART, *o. c.*, 108.

(1) Onderwerp daarvan : "le résumé des faits et des progrès qui se sont accomplis dans l'ordre matériel comme dans l'ordre moral, sous le règne de Léopold 1er"

(2) *Le dessin mis à la portée de tous*, I, 1 (1.VII.1863) 1.

b en d. STICHTER EN UITGEVER : Henri Hendrickx (3).

e. DRUKKER : Imp. de A. Mertens et Fils, rue de l'Escalier, 22, à Bruxelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : H. Hendrickx.

IV. KARAKTERISERING

Volgens het editoriaal had het blad de bedoeling, de leerkrachten, de artiesten en het brede publiek nader te informeren over "une question dont l'importance n'est plus contestée que par les routiniers, c'est-à-dire l'obligation et la possibilité de l'enseignement des arts graphiques, dans l'enseignement public à tous ses degrés, comme moyen de faciliter les études en général et de développer le bon goût dans le travail dont il est la base élémentaire et économique" (4). Het probleem van het tekenen zou dus in een dubbel opzicht worden behandeld : in verhouding tot het onderwijs, met inbegrip van de methoden (5), zowel als in verband met de industrie. Tot goed begrip van wat daarmee werd bedoeld, dient men te weten dat de kwestie van de organisatie en de oriëntatie van het tekenonderwijs inderdaad actueel was en dat Hendrickx zelf zich sedert enkele jaren tot voorvechter van een nieuwe aanpak had ontpopt.

Het onderwijs in tekenscholen en kunstacademies leek in België tijdens de jaren dertig en veertig niet al te best te zijn (6), wat tot nadeel strekte van de kunstnijverheid. Nadat zulks op de eerste wereldtentoonstelling te Londen frappant aan het licht was gekomen, belastte de minister van Binnenlandse Zaken, in september 1852, een commissie met de reorganisatie van het onderwijs in de grafische kunsten. Die commissie vond de situatie echter niet zo slecht. Weliswaar ontwierp zij een nieuw programma (7), maar dat getuigde niet van een ernstig streven naar vernieuwing; Hendrickx noemde het ingegeven door "la routine la plus vulgaire". In elk geval bleef een homogene organisatie van de tekenscholen en academies uit, terwijl de speciale noden van de kunstnijverheid niet werden opgevangen (8).

De aangelegenheid werd in november 1859 aan een tweede commissie voorgelegd, maar ook toen kwam het niet direct tot ingrijpende maatregelen. De zaak beroerde overigens heel wat artiesten (9). Eén onder hen was H. Hendrickx. Deze bestudeerde niet alleen het probleem, maar omstreeks 1860 pakte hij uit met reorganisatieplannen en met een nieuwe tekenmethode.

(3) Geboren te Brussel 13.I.1817. Kunstschilder. Publiceerde enkele werken over tekenen en over het schrift.

(4) *Le dessin mis à la portée de tous*, I, 1 (1.VII.1863) 1.

(5) De eerste twee nummers zouden uitsluitend daaraan worden gewijd, Hendrickx verklaarde zich tevens bereid alle kritiek op zijn eigen onderwijssysteem te publiceren.

(6) Ontoereikende lokalen, verouderd meubilair, gebrek aan adequate methoden, tekort aan modellen, lerarenfuncties die als bijverdienste werden uitgeoefend.

(7) Negen jaar studie in de academies voor schone kunsten, zes jaar in de scholen voor schone kunsten, drie jaar in de tekenscholen. Voor de inhoud, cfr. het tabellarisch overzicht in *Le dessin mis à la portée de tous*, I, 1 (1.VII.1863) 4.

(8) Cfr. *id.*, 2.

(9) Cfr. F. BOSSUET, *Les académies de dessin, de peinture, de sculpture et d'architecture de Belgique* (Brussel, 1861); A. KINDT, *De l'application de l'art à l'industrie* (Brussel, s. a.); E. VAN DEN BOORN, *De l'influence de l'industrie sur les beaux-arts et des beaux-arts sur l'industrie* (Luik, 1861).

Om de belangen van de kunstambachten te dienen, moest het tekenonderwijs in de lagere school beginnen : de toekomstige ambachtslui zouden aldus reeds een zekere vaardigheid verkrijgen, terwijl ook hun goede smaak werd ontwikkeld. Het tekenonderwijs zou overigens de studie van de andere vakken vergemakkelijken. Het moest dan echter op een geschikte manier worden gegeven. Daartoe ontwierp Hendrickx een methode die tekenen met schrijven combineerde en die het gebruik van instrumenten niet vereiste (10). Naar verluit was zij aan Dürer, Leonardo da Vinci en Rubens ontleend. Zij kon door de leerkrachten gemakkelijk worden aangewend.

Enkele artiesten traden Hendrickx bij, terwijl hij van bepaalde politici evenzeer steun verkreeg. Van officiële zijde werd hem echter pas een kans geboden nadat op de tweede wereldtentoonstelling te Londen andermaal de achterstand van de Belgische kunstnijverheid gebleken was. De minister gaf hem toen de toelating, zijn methode te beproeven in de twee secties van het Koninklijk Atheneum te Brussel. Dat gebeurde onder grote publieke belangstelling. Het resultaat (11) was alvast zo overtuigend, dat de stad Brussel hem op haar beurt tot een experiment in één van de stedelijke lagere scholen liet overgaan, waarna zij de methode voor al haar lagere scholen aanvaardde; met het oog daarop organiseerde zij tevens normaalleergangen. Tot zulke leergangen besloten nadien ook de provinciale raden van Brabant en Luik. De leden van de ministeriële commissie hielden echter het been stijf, wat niet te verwonderen viel : verslaggever Louis Alvin (12), die ook al in 1852 die functie had waargenomen, was Hendrickx' meest fervente tegenstander.

De publikatie van *Le dessin mis à la portée de tous* moet worden gezien als een middel om Hendrickx' opvattingen te propageren. Afgezien van het editoriaal en van enkele aankondigingen, bevat het eerste nummer slechts één ar-

(10) Men heeft niets anders nodig dan bord en krijt, papier en pen. De leerling copieert aan het bord een bepaalde tekening volgens de grootte die hem ligt. Vervolgens tekent hij de figuur na in een schrift. Hij tekent na met losse hand ("dessin à main levée", waarbij de hand geen steun zoekt op bord of papier). De onderwerpen die Hendrickx in de lagere school laat kopiëren, zijn meetkundige tekeningen: lijnen, rechthoeken, vierkanten, ruiten, enz. Binnen die geometrische ruimten worden vervolgens allerlei symmetrische voorwerpen getekend. Daarna komen bladeren, figuren en het menselijk lichaam aan de beurt, steeds volgens meetkundige normen. De leerling moet het tekenen onder de knie krijgen als gelijk welk ander uitdrukingsmiddel. De methode kan worden getypeerd als "la pratique des éléments constitutifs du dessin et leur application successive, graduelle et analytique aux formes en général", of als "le classement rationnel des matières et la manière élémentaire, pratique, méthodique et analytique de s'en servir dans l'enseignement" : *Le dessin mis à la portée de tous*, I, 1 (1.VII.1863) 3. Zie ook de inhoud van de brochure, vermeld in de volgende noot.

(11) Cfr. H. HENDRICKX, *Le dessin mis à la portée de tous. Résultat des expériences faites aux deux sections de l'Athénée royal de Bruxelles et à l'école primaire de la même ville, en vue de vulgariser l'étude du dessin en le faisant pénétrer dans l'enseignement général à tous les degrés*. . . (Brussel. s. a.).

(12) 1806-1887. Hoofdconservator van de Koninklijke Bibliotheek van België, voorzitter van de "Conseil de perfectionnement de l'enseignement des arts du dessin". Publiceerde talrijke werken. Zie o. m. *Coup d'oeil sur la situation des beaux-arts en Belgique* (Brussel, 1860); *Résumé des travaux du conseil de perfectionnement de l'enseignement des arts du dessin* (Brussel, 1860); *Conseil de perfectionnement de l'enseignement des arts du dessin* (Brussel, 1861); *Les académies et les autres écoles de dessin* (Brussel, 1865).

tikel, getiteld "Exposé des méthodes d'enseignement". Daarin wordt op de carentie van de boven genoemde commissies onverholven kritiek uitgebracht.

Het blijft de vraag of de periodiek enige levensduur heeft gekend. Vermoedelijk zal die toch niet groot zijn geweest. De strijd ging in elk geval verder. Alvin riep een Frans deskundige ter hulp (13), maar Hendrickx diende hem afdoende van antwoord (14). Zijn methode sloeg overigens in 1865 te Parijs onmiddellijk in (15). Omstreeks 1867 leek de strijd in België te luwen, een verschijnsel waaraan Hendrickx' opname in de Verbeteringsraad voor het kunstonderwijs vermoedelijk niet vreemd was. In de pedagogische wereld was hem intussen meer succes dan miskennen te beurt gevallen.

**BULLETIN DES CONFERENCES PUBLIQUES ET GRATUITES
DE VERVIERS
1863-1864**

- I. BEWAARPLAATSEN : Institut national de documentation et recherches pédagogiques, Paris : I (1863-1864). Katholieke Universiteit te Leuven, Seminarie voor Historische Pedagogiek : I.
- II. d. PRIJS : 0,15 fr per nummer voor de abonnees; 0,20 fr per nummer voor niet-intekenaars.
- e. FORMAAT : 16,5 x 9.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8.
- g. PERIODICITEIT : wekelijks.
- III. a. BEGINDATUM : (november) 1863.
LAATST VOORHANDEN NUMMER : (april) 1864 (I).
- b. STICHTER : De "Commission organisatrice" van de kosteloze openbare volksvoordrachten te Verviers (2).

(13) Gaillard, tekenleraar te Toulouse. Alvin bewerkte en publiceerde de terzake gevoerde correspondentie : *Entretiens sur les méthodes d'enseignement du dessin à propos de celle de M. Hendrickx* (Brussel, 1866).

(14) *Courte réponse de M. Hendrickx aux entretiens de M. L. Alvin avec M. Gaillard, de Toulouse* (Brussel, s. a.).

(15) Cfr. *id.*, 5.

(1) De eerste conferentie van het seizoen 1863-1864 had plaats op 8 november 1863, de laatste op 2 april 1864. Na de verslagen daarvan verschenen nog VIII bladzijden, die vooraan in de verzameling ingebonden zijn en die als inleiding en als slot kunnen dienen. Het doel van de voordrachten staat erin omschreven; men vindt er een beknopte commentaar op de cycli 1862-1863 en 1863-1864, terwijl ook dank betuigd wordt aan alle medewerkers, sympathisanten en toehoorders.

(2) *Bulletin des conférences gratuites et publiques de Verviers*, I (1863-1864) 4. Dit comité bestond uit : L. Masson, advocaat, voorzitter; Christian Beck, leraar aan de "Ecole industrielle et littéraire", secretaris; Henri Stappers, "commis-négociant", pen-

e. DRUKKER : Ch. Vinche, éditeur de l'Union libérale, Verviers.

h. MEDEWERKERS (3) :

Desoer, Ch. Aug. (4)

Lambotte [E.] (5)

Madier-Montjau

Renier (6)

Olivier, L. (7).

IV. KARAKTERISERING

Het *Bulletin* was een initiatief van enkele mensen die te Verviers sedert 1862-1863 kosteloze openbare voordrachten organiseerden. Daarbij lag de bedoeling voor "de lutter contre la force trop naturelle qui, dans un centre commercial et industriel, tend à distraire les esprits de toutes autres études que celles plus particulièrement nécessaires ou utiles au développement du commerce et de l'industrie" (8). De inrichters dachten daarbij niet alleen aan de burgerij, maar ook, en zelfs vooral, aan de arbeiders. Het gebrek aan lager onderwijs moest voor hen worden gecompenseerd en anderzijds diende men uit te breiden wat de lagere school hen gebeurlijk had bijgebracht. Het was erom te doen, de werklieden in te wijden in "cet ensemble de connaissances et d'idées sans lesquelles on n'est qu'à moitié homme et l'on ne peut souvent être citoyen" (9).

Volgens de organisatoren stamde het publiek tijdens de winter 1862-1863 zowel uit de arbeidersklasse als uit de burgerij (10). De voordrachten werden elke zondag gegeven, van 11 tot 12 uur. Ze bleken goede resultaten te hebben en werden dan ook voortgezet.

De onderwerpen waren van zeer uiteenlopende aard en stonden los van elkaar. De ene week ging het over een historische figuur, of over een bepaalde gebeurtenis uit het verleden, de andere week over een auteur, dan weer over een wijsgerig, een sociaal of een politiek onderwerp. De organisatoren hadden graag meer gebonden en meer synthetische stof behandeld gezien (11), maar de cyclus 1863-1864 vertoonde qua onderwerpen hetzelfde heterogene karakter als de vorige; er ging toen bovendien ook aandacht uit naar de natuurwetenschappen.

ningmeester; Louis Olivier, advocaat, en Jean Renier, leraar aan de bovengenoemde school : *id.*, 1 en 3.

(3) Tijdens de voordrachten werden nota's genomen waarop de samenvatting in het *Bulletin* berustte. De hier vermelde medewerkers zijn voordrachtgevers die zelf de tekst herzien hebben : *Bulletin*, I (1863-1864) III.

(4) Geboren te Luik, 1834, Advocaat.

(5) Geboren 1832, Geneesheer te Verviers.

(6) Schilder.

(7) Advocaat te Verviers.

(8) *Bulletin*, I (1863-1864) VI-VII.

(9) *Id.*, VII. Het *Bulletin* argumenteerde verder : "Il ne suffit pas en effet de travailler énergiquement à mettre à la portée des jeunes générations et de celles qui viendront plus tard, cette éducation primaire que de tous les points du pays on réclame pour elles à grands cris : - Il faut suppléer autant que possible au défaut de cette éducation pour les générations déjà avancées dans la vie qui ont été privées de ce bienfait. Il faut encore qu'après avoir passé par les écoles, l'enfant devenu homme trouve aisément, s'il le cherche, un enseignement plus élevé, plus large, capable d'agrandir son esprit et de féconder les germes que l'instruction primaire y a déposés. Tel est le but de nos conférences".

(10) *Id.*, 4.

(11) Cfr. *id.*, IV-VI.

Het *Bulletin* moest vanzelfsprekend een middel zijn om de inhoud van de conferenties te doen bekijken. De initiatiefnemers waren van zins, die ofwel in extenso ofwel samenvattend weer te geven (12). In feite treft men slechts één volledige tekst aan, maar de verslagen zijn vaak vrij gedetailleerd.

Tijdens het eerste werkingsjaar hadden de organisatoren ook tegenkanting ondervonden, maar dat schrikte hen niet af (13). Dat jaar werd afgesloten met een deficit van 497,86 fr, zodat nieuwe inschrijvingen vereist waren om het werk op dezelfde voet te kunnen voortzetten. Daarbij kwamen dan nog de kosten van het *Bulletin*. Of de conferenties na het seizoen 1863-1864 nog zijn doorgelopen, is ons niet bekend. We weten evenmin of het *Bulletin* een vervolg heeft gekregen. Erg waarschijnlijk is dat niet, want de publikatie zal de onkosten wel niet hebben gedekt. Vooralsnog ziet men het verband niet tussen de voordrachten uit 1862-1864 en de zittingen die sedert 1866 te Verviers door een nieuw "Oeuvre des soirées populaires" werden georganiseerd (14). Dit "Oeuvre" heeft sedert 1871 een *Bulletin des soirées populaires de Verviers* gepubliceerd (15). Als een directe voortzetting van het *Bulletin des conférences publiques et gratuites de Verviers* schijnt dit niet te kunnen worden beschouwd.

LE JOURNAL DES ECOLES

1864

- I. BEWAARPLAATS : KB (FM) : I, 2 (15.I.1865).
Dit nummer bleek echter onvindbaar. Wat volgt werd ontleend aan het repertorium van A. J. Vermeersch (1).
- II. a. ONDERTITEL : Nouvelles de l'enseignement - Education - Belles-lettres.
d. PRIJS : 2 fr.
e. FORMAAT : f°.
g. PERIODICITEIT : maandelijks (de 15de).
i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : 7, rue d'Argent [Bruxelles].
- III. a. BEGINDATUM : 15 december 1864 (2).

(12) *Id.*, 4.

(13) *Id.*, VII.

(14) Cfr. *infra*, 438. Gegevens terzake ontbreken in de historiek van die instelling : M. BEAUPAIN, *Oeuvre des soirées populaires - Verviers - XXVe anniversaire. Historique* (Verviers, 1893).

(15) Cfr. *infra*, 426-441.

(1) A. J. VERMEERSCH, *Répertoire de la presse bruxelloise. Répertoire van de Brusselse pers (1789-1914) A-K* (Leuven-Parijs, 1965. Interuniv. Centrum v. hedendaagse geschiedenis, Bijdragen, 42) 427.

(2) Gelet op de datum van de tweede aflevering en het verschijnen de 15de van elke maand.

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 15 januari 1865 (1, 2).
c. DRUKKER : P.-M. Michelli, 7, rue d'Argent [Bruxelles].

ANNUAIRE DE L'INSTITUT ROYAL DES SOURDS-MUETS ET DES
AVEUGLES
1865-1902

Sedert 1879 (XXXII) : Annuaire de l'Institut Royal des sourds-muets et des
aveugles, fondé en 1819 (1).

I. BEWAARPLAATSEN : KB (III, 46.737 A) : I (1865) - III (1867). SBLu (Cap
10199) : I (1865) - VII (1871). UBG (P 1620) : II (1866) - XXXVII (1901).
UBLu (P. 100 A) : I (1865) - XXIX (1893); XXXI (1895); XXXIII (1897) -
XXXVIII (1902).

II. c. TITELTEKENING : 1865 (1) - 1875 (XI) (2).

De titeltekening werd gemaakt door Emile d'Heur (3) en Emile Tasset (4).
Het is een grafische uitdrukking van de dankbaarheid die het instituut aan
zijn weldoeners verschuldigd meent te zijn.

Centraal is een zittende engelenfiguur afgebeeld, op een voetstuk. Zij draagt
een versierde plaat, met daarop : "A nos bienfaiteurs". Erboven wordt door
een kleinere engelenfiguur een brede sluier uitgespannen, waarop in het "ge-

(1) Aan de oorsprong van het Instituut voor doofstommen en blinden, te Luik, ligt de
Franse onderwijzer Jean-Baptiste, Pierre, Denis Pouplin (Grisors 10. X. 1776 - Luik
april 1828), sinds 1799 als onderwijzer te Luik gevestigd. Pouplin had niet de minste
noties of ervaring i. v. m. het onderwijs van doven, doch zijn belangstelling werd gewekt
toen hij in 1819 toevallig een afbeelding zag van de verschillende hand- en vingerstan-
den van het dovenalfabet. Korte tijd nadien begon hij twee doofstommen te onderwij-
zen. Na zijn eerste successen vertrouwde een groter aantal ouders hun kinderen aan
hem toe; zo groeide de idee een speciale school voor doofstommen op te richten. Op
15 juni 1820 had voor de eerste maal een algemene vergadering plaats van de stichters
van het instituut. Voorlopig werd echter nog gesproken van "l'école de Pouplin". Pas
in juli 1825 werd die naam vervangen door "Institut des sourds-muets". De Nederland-
se regering drukte haar waardering uit voor het instituut, door het toekennen van de ti-
tel "Institut royal", ter gelegenheid van het bezoek van Willem I, op 25 juni 1829. In
1837 tenslotte, toen de zoon van J. B. Pouplin, Clément (overleden in 1857) in het in-
stituut een cursus voor blinden organiseerde, kreeg de instelling haar volledige naam.
Cfr. DURUP de BALEINE, *Institut royal des sourds-muets et des aveugles de Liège. Notice historique, règlement, programmes, et documents statistiques. Publication offerte aux bienfaiteurs de l'établissement, et accompagnée de deux études sur le sourd-muet et l'aveugle* (Luik, 1859) 1-10; *Annuaire*, I (1865) 13-33.

(2) Het verdwijnen van de tekening kan te wijten zijn aan de radicale afschaffing, in 1875,
van de "oude" leerwijze (gebarentaal) ten gunste van het orale systeem (articuleren van
de taal en liplezen). De tekening, duidelijk geïnspireerd op de gebarentaal, was toen in
het jaarboekje wellicht niet meer op haar plaats.

(3) Geboren te Luik in 1828. Tekenleraar in het instituut van 1860 tot 1874.

(4) Luik, 1838-1879. Graveerder.

barenalfabet" van de doofstommen het woord ANNUAIRE getekend is, met daaronder, in Arabische cijfers, het jaar waarvoor het jaarboek bestemd is (5).

Rond het voetstuk beweegt een groepje kinderen. De afgebeelde activiteiten - Brailleschrift lezen, door middel van gebarentaal met een ander communiceren, geblinddoekt voortbewegen met een stok in de hand en vergezeld van een hond - tonen aan dat het duidelijk gaat om blinde en doofstomme kinderen.

Op de voorgrond knielt bovendien een gehavend jongetje, dat zich met uitgestrekte hand bedelend naar de engelenfiguur richt.

Het tafereel is afgeboord met twee ranke bomen. In de kruinen, die zich bovenaan de bladzijde sluiten als een boog, prijken zes namen van personen die in de rij van weldoeners van het instituut een bijzondere plaats innemen : Pouplin (6), Arnould (7), Bouthay (8), Willem I (9), Gericke (10), Forir (11).

d. PRIJS : We vonden nergens gegevens over de prijs. Wellicht werden de jaarboekjes aan de begunstigers van het instituut kosteloos bezorgd.

e. FORMAAT : 13 x 11.

f. AANTAL BLZ. : Het daalt van 210 in 1865 naar 95 in 1873 (12). Daarna blijft het beneden de 100 en neemt zelfs verder af, tot 44 in 1887. Uitzondering daarop vormen de jaarboekjes van 1878 (112 blz.) en 1885 (107 blz.) (13). Van 1887 tot 1902 schommelt het aantal tussen 40 en 54.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks.

(5) In 1874 was er een kleine wijziging in de tekening : het jaartal werd bovenaan de bladzijde geplaatst.

(6) Cfr. *supra*, p. 316, noot 1.

(7) François, Joseph, Désiré Arnould, Namen 2.XI.1778 - Verviers 16.IV.1860. Ex-directeur van de mijnschool; administrateur-inspecteur van de universiteit te Luik; van 1844 tot 1859 voorzitter van het bestuurscomité van het instituut. Durup de Baleine noemde hem, na Pouplin en de leden van het eerste bestuurscomité, de tweede stichter van het instituut terwille van de vele verbeteringen die hij er aanbracht : DURUP de BALEINE, *o. c.*, 8.

(8) H. N. Bouthay, gepensioneerd generaal-majoor, lid van het bestuurscomité van 1844 tot 1851. Aan hem dankte het instituut o. m. de oprichting van een gymnastiekzaal.

(9) Willem I. Den Haag 24.VIII.1772-Berlijn 12.XII.1843. Koning der Nederlanden; schonk het instituut de titel van "Institut Royal". Bovendien subsidieerde de regering het instituut, van 1827 tot 1830, met 300 gulden.

(10) Johan, Everhard, Paul, Ernst Gericke van Herwijnen, Kleef 23.II.1785 - Maastricht 19.XI.1845. Lid van de Raad van State, Erevoorzitter van het bestuurscomité van 1825 tot 1845. Richtte in 1828 in Den Haag een tweede hulpcomité op, met o. m. de bedoeling via intekeningen geld in te zamelen voor het instituut. (Een eerste hulpcomité werd in 1825 opgericht te Haarlem, onder voorzitterschap van A. Van den Ende).

(11) Henri, Joseph Forir, Herstal 21.XI.1784-Luik 11.IV.1865. Leraar aan het atheneum te Luik. Lid van het bestuurscomité van het instituut van 1822 tot 1849; publiceerde o. m. in 1845 een verzameling Waalse liedjes ten voordele van het instituut.

(12) Dat is te wijten aan het verminderen van het aantal originele artikelen.

(13) Die zijn meer volumineus door het opnemen van een zeer uitgebreid artikel over belangrijke gebeurtenissen in het instituut : een bespreking van de nieuwe methode (1878) en van het nieuwe leerplan (1885).

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Het jaarboekje richt zich rechtstreeks tot de begunstigers. Hun namen staan in elk jaarboekje vermeld; het zijn er ca. 600. Of het de bedoeling was ook een ruimer publiek te bereiken, is ons niet bekend.

III. a. BEGINDATUM : 1865

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 1902.

b. STICHTER : Het bestuurscomité van het instituut (14), bestaande uit : Charles Joseph Wasseige, voorzitter (15); Alphonse Le Roy, secretaris (16); Armand Noë, penningmeester (17); Alphonse Falloise (18); Ulysse Capitaine (19); Joseph Cartuyvels (20); Théophile Fuss (21); Charles Auguste Desoer (22); Jacques Dewaide (23); Felix Bayet (24).

d. UITGEVER : het bestuurscomité.

e. DRUKKER :

1865 (I) - 1895 (XXXI) (25) : Imprimerie de l'Institut royal des sourds-muets et des aveugles.

1897 (XXXIII) - 1899 (XXXV) : R. Van Mol-Hendrik, rue St.-Laurent, Liège.

1900 (XXXVI) - 1901 (XXXVII) : Imprimerie des sourds-muets, rue St.-Jean, 9, Liège.

1902 (XXXVIII) : Lithographie Ch. Lemaire, rue du Mouton-Blanc, 20, Liège.

g. REDACTIE : We vonden nergens concrete gegevens over de redactie. We kunnen echter vermoeden dat het jaarboekje elk jaar werd samengesteld door één of meer leden van het bestuurscomité, o. a. de secretaris, in overleg met de studiefprefect van het instituut. We treffen immers die personen

(14) Het bestuurscomité werd verkozen door de begunstigers en bestond uit minimum zeven en maximum tien leden. Tot in 1851 was het de gewoonte dat, ter gelegenheid van de algemene vergadering waarop de verkiezingen plaats hadden, verslagen uitgeleend werden over de toestand van het instituut. Tussen 1851 en 1859 hebben algemene vergaderingen echter niet plaats gehad; vandaar dat er ook geen communicatie geschiedde tussen het comité en de begunstigers. Durup de Baleine maakte aan die periode van stilzwijgen een eind door de publikatie van zijn boven vermeld werkje. Of tussen 1859 en 1865 informatie verstrekt werd, is ons niet bekend. De leden moesten vóór 1872 slechts herkozen worden in geval van ontslag; na 1872 werd elk lid slechts gekozen voor 3 jaar, maar was dan herkiesbaar.

(15) Luik 9.II.1803 - Luik 26.V.1871. Geneesheer, geaggregeerde aan de universiteit te Luik, provincieraadslid. Lid van het bestuurscomité 1849-1871, voorzitter 1860-1871.

(16) Lid van het bestuurscomité 1849-1867.

(17) Procureur. Lid van het bestuurscomité 1864-1868.

(18) Rechter. Lid van het bestuurscomité 1851-1864.

(19) Luik 23.II.1828 - Rome 31.III.1871. Industrieel, publicist. Lid van het bestuurscomité 1854-1866.

(20) Raadsheer bij het Hof van Beroep. Lid van het bestuurscomité 1862-1880.

(21) Raadsheer bij het Hof van Beroep. Lid van het bestuurscomité 1862-1871.

(22) Lid van het bestuurscomité 1864-1878.

(23) Overleden te Luik in 1886. Rentenier. Lid van het bestuurscomité 1864-1886.

(24) Raadsheer bij het Hof van Beroep. Lid van het bestuurscomité 1864-1867.

(25) In het jaarboekje van 1885 staat een drukker niet vermeld. De boekjes van 1894 en 1896 ontbreken; 1895 is dus slechts een vermoedelijke datum.

vooral aan als auteurs van artikelen.

h. MEDEWERKERS :

Capitaine, U. : 1866, 1870	Goffin, P. (initialen P. G.) (27) : 1879-1891
Desoer, Aug. : 1866-1867	
Durup de Baleine (26) : 1866-1867, 1869-1871	Montalant-Bougleux (28) : 1867 Snyckers (29) : 1899
D. B. (= Durup de Baleine)	U. C. (= U. Capitaine) : 1865 Van der Wielen (30) : 1877

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

De kosten werden gedragen door het instituut. Gedurende een aantal jaren werden de jaarlijkse rekeningen in het *Annuaire* opgenomen. Van 1865 tot 1876 vinden we daarin de bedragen die voor het drukken van het *Annuaire* werden gependeed. Ze verminderden van 517,55 fr in 1865 tot 343,82 fr in 1876. Voor de volgende jaren zijn de kosten van het *Annuaire* samengeteld met andere administratieve onkosten, terwijl sedert 1897 in het geheel geen rekeningen worden meegedeeld. De begrotingen van 1870 tot 1878 voorzien een afzonderlijke som voor de jaarboekjes : ze bedraagt 408 fr in 1870; 400 fr in 1871-1872 en 1878 en 450 fr in 1873-1877.

IV. KARAKTERISERING

Het initiatief tot het uitgeven van de jaarboekjes werd genomen met de bedoeling, aan de begunstigers van het instituut geregeld informatie te kunnen verstrekken. De inhoud moest een beeld geven van het leven en de bedrijvigheid in het instituut gedurende het voorafgaande jaar (31). Aldus konden de belangstellenden zich vergewissen van het beleid en de voornaamste activiteiten van het bestuurscomité, wat hun tevens een verantwoording gaf van het beroep op hun liefdadigheid, dat elk jaar werd herhaald (32).

Beantwoordend aan de opzet, is de inhoud van de jaarboekjes ingedeeld in een aantal centrale, steeds weerkerende rubrieken, zoals het algemeen en het huishoudelijk reglement, de samenstelling van het bestuurscomité, naam-

(26) 1817-1883. Van 1842 tot 1875 studieprefect van het instituut.

(27) Van 1874 tot 1892 secretaris van het bestuurscomité.

(28) Correspondent te Versailles van de Luikse "Société libre d'émulation".

(29) Geboren 1842. Sedert 1881 studieprefect van het instituut.

(30) 1836-1881. Van 1875 tot 1881 studieprefect van het instituut.

(31) Het eerste jaarboekje bevat bovendien een kroniek van het instituut van 1820 tot 1865.

(32) Financiële steun van buiten was voor het instituut, als privé-instelling, een zaak van vitaal belang. Herhaaldelijk heeft het bestuurscomité aan de Belgische regering voorgesteld het instituut over te nemen, om op die wijze van financiële moeilijkheden verlost te zijn. De regering ging echter op dat voorstel niet in; ze verwees naar de gemeentewet van 1836 (art. 131 § 17) waardoor het onderwijs van doven en blinden ten laste van de gemeenten viel. Op 22.XI.1872 werd eindelijk met de stad Luik een overeenkomst bereikt, waardoor het bestuurscomité de mogelijkheid kreeg om, met de steun van Staat en provincie, een nieuw gebouw op te richten op een terrein dat de gemeente ter beschikking stelde (rue Monulphe). Van toen af waren de financiële zorgen niet verdwenen, maar het was in elk geval mogelijk geworden ruimere gebouwen ter beschikking te stellen van de leerlingen. In 1897 konden die vergroot worden, opnieuw dank zij de tussenkomst van het stadsbestuur.

lijsten van de begunstigers en van het onderwijzend personeel, een overzicht van de voornaamste gebeurtenissen in het instituut. Daarnaast komen voor : een kalender, een overzicht van de financiële toestand, het studieprogramma van het instituut, verslagen van feestzittingen van afgestudeerden en necrologieën; uitzonderlijk ook een gedicht.

De hele reeks biedt een beknopt beeld van de geschiedenis van het instituut en van de evolutie van het onderwijs aldaar. Vooral het dovenonderwijs, meer dan dat van de blinden (33), werd onder de loupe genomen. Het doel van het onderwijs aan de gehandicapten was tweeledig : enerzijds een algemene vorming geven, aangepast aan hun capaciteiten; anderzijds een professionele vorming bieden, die hen in staat moest stellen een ambacht uit te oefenen, zodat zij in hun levensonderhoud konden voorzien. De inhoud van de algemene vakken - godsdienst, lezen, rekenen, aardrijkskunde, geschiedenis, gymnastiek en tekenen - verschilde in principe niet van die van het lager onderwijs. Het programma liep echter over tien jaar. De professionele vorming werd verzorgd in ateliers. Onder vakkundige leiding werden de jongens en meisjes er voorbereid op het beroep van kleermaker, schoenmaker, drukker, naaister en hoedenmaakster. Voor de blinden was er vooral muziekonderricht, naast het leren manden maken en koorden vlechten.

Naast een overzicht van de ontwikkeling van het onderwijs qua inhoud, vindt men in het *Annuaire* ook gegevens met betrekking tot de controverse over de methoden van het dovenonderricht (34). In het derde jaarboekje woog Durup de Baleine de Franse pantomimische onderwijs- en expressiemethode tegen de Duitse, een orale, af. In zijn verslag (35) opteerde hij voor een samenbrengen en een waardering van elementen uit de beide methoden. Een exclusieve toepassing (36) van de orale methode zou volgens hem noodlottig zijn, omdat een te grote groep doofstommen die techniek nooit op voldoende wijze zou kunnen beheersen. De Franse taal zou zich bovendien tot het liplezen veel moeilijker lenen dan het Duits of het Nederlands.

(33) Men telde in het instituut steeds aanzienlijk minder blinden dan doven. In de periode 1865-1888 steeg het aantal doofstomme leerlingen van 57 tot 97, terwijl het aantal blinden ongeveer stabiel bleef op 7 à 10 leerlingen en in 1887 zelfs daalde tot vier. Die lage aantallen waren te wijten aan een beperking die het instituut zichzelf oplegde. Op 12 oktober 1883 werd zelfs uitzonderlijk beslist voorlopig geen blinden meer te aanvaarden, bij gebrek aan personeel en lokalen. In 1888 werd die maatregel echter opgeschort en de volgende jaren steeg het aantal blinden en doven respectievelijk van 7 in 1888 tot 37 in 1900 en van 97 naar 156.

(34) De strijd tussen de methoden speelde zich af tussen de Franse strekking, die naar het voorbeeld van de l'Épée (1712-1789) een gebarentaal gebruikte, en de Duitse, die in navolging van Heinicke (1719-1790) het liplezen en het spreken verdedigde. De strijd werd aanvankelijk beslecht ten gunste van de Franse strekking en ook te Luik werd die methode toegepast, o. m. onder invloed van J. Henrion (1793-1868), een doofstomme die in Parijs van R. A. C. Sicard, de opvolger van de l'Épée, zijn vorming kreeg. Henrion werd de eerste medewerker van Pouplin. Het getij in de methodenstrijd keerde echter definitief ten gunste van de Duitse leerwijze, toen in 1880, op het internationaal congres voor het onderwijs van doven, te Milaan, geopteerd werd voor het aanleren van het leren spreken en liplezen.

(35) Dit rapport werd opgemaakt op verzoek van het bestuurscomité, naar aanleiding van de oplaaiende discussie, toen Van der Wielen, in 1865, te Antwerpen de orale methode invoerde.

(36) Te Luik werd wel aan een selecte groep de orale methode bijgebracht.

Heeft Durup de Baleine de toepassing van de orale methode te Luik afgeremd, dan trad in 1875, toen hij door J. C. Van der Wielen werd opgevolgd, een koerswijziging in. Deze wilde, zoals te Antwerpen, uitsluitend de Duitse methode toegepast zien. Daarom werd het gebruik van de gebarentaal verboden; zij remde het aanleren van het liplezen en isoleerde de doofstomme binnen de kring van zijn lotgenoten (37). Van der Wielen, die in 1881 plots overleed, kon van de resultaten van zijn werk weinig bespeuren, maar zijn opvolger, Snyckers, zette zijn werk in dezelfde lijn voort. Hij ontwierp een gedetailleerd nieuw programma, waarin de verschillende stappen aangeduid werden om de doofstomme naar een beheersing van de taal te begeleiden. Gedurende de volgende jaren werd met lof over de nieuwe methode gesproken. Nochtans bleef Snyckers naar voortdurende verbetering streven. Zijn artikel in het jaarboekje van 1899, waarin hij een analyse maakte van de verschillende processen bij het leren spreken, getuigt daarvan.

Intussen kwam er ook verbetering in de professionele vorming. Als gevolg van een beslissing, in 1885 genomen op het derde nationaal congres voor het onderwijs van doofstommen, werd handenarbeid ingevoerd in al de instituten, naar het voorbeeld van het programma voor het lager onderwijs. Gedurende de eerste drie jaar waren de activiteiten geïnspireerd op het Fröbelonderwijs (plooiën, papier vlechten, het maken van eenvoudige voorwerpen); de volgende vier jaar kwamen strovlechten en karton- en houtbewerking voor, als een voorbereiding op alle beroepen; tijdens het achtste jaar mochten de leerlingen zich de gehele namiddag oefenen in een bepaald beroep; de laatste jaren werden volledig aan de beroepsopleiding gewijd.

Een evaluatie van de uitvoering van dat programma vinden we in de jaarboekjes niet. De laatste afleveringen waren trouwens erg beperkt. De kroniek van het instituut was kort en naast de lijst van de begunstigers, die ongeveer de helft van het aantal bladzijden inneemt, de namen van de leden van het bestuurscomité en van het personeel, het reglement en het programma, was er nog weinig plaats voor oorspronkelijke artikelen. Hoewel die "inkrimping" misschien een voorteken van het einde was, vonden we nergens een aanwijzing van motieven voor het stopzetten van de *Annuaire* in 1902.

(37) De Luikse doofstommen gebruikten, naast de conventionele tekens, nog een stel tekens dat door Pouplin eertijds was geïmproviseerd. Reeds vroeger werden die tekens in het instituut afgeschafte, doch ze bleven onder de doofstommen gebruikelijk: *Annuaire*, III (1867) 54.

L'EDUCATION MODERNE

1865

- I. BEWAARPLAATSEN : MIP (Bruxelles) : I, 6 (1.VI.1865). SAB (J. 364-38) : I, 1 (1.I.1865). UBL (FH, 146/1) : I, 1.
- II. a. ONDERTITEL :
1.I.1865 (I, 1) : Journal des parents et des éducateurs; revue de l'instruction publique et des sociétés savantes, sous la direction d'un ancien élève des écoles normales de l'Etat.
1.VI.1865 (I, 6) : Idem + Publication mensuelle.
- c. MOTTO : "Le bonheur des peuples et la tranquillité des Etats dépendent de la bonne éducation de la jeunesse". Mabire.
- d. PRIJS :
1.I.1865 (I, 1) : voor België 5 fr per jaar; voor het buitenland idem + portokosten.
1.VI.1865 (I, 6) : België : 5 fr per jaar; Nederland, Zwitserland en Duitsland : 8 fr; Frankrijk, Italië en Groot-Brittannië : 10 fr; voor andere landen te verhogen met de portokosten.
Losse nummers : 0.40 fr in België, 0.50 fr in het buitenland.
- e. FORMAAT : 30,7 x 21.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING : Het nummer van 1 juni 1865 (I, 6) signaleert drie buitenlandse adressen waar een abonnement kon worden genomen (1).
Het blad was verkrijgbaar te Brussel, te Verviers en - op zes plaatsen (2) - te Parijs.
Luidens het eerste nummer was het de bedoeling tweemaal per maand en daarna zelfs elke week te verschijnen, zonder prijsverhoging, zodra het aantal abonnementen dat zou toelaten. Na een half jaar was de periodiciteit nog niet verhoogd.
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : rue de Laeken, 44, Bruxelles.
- III. a. BEGINDATUM : 1 januari 1865.
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 1 juni 1865 (I, 6).
- e. DRUKKER : P.- A. Parys, rue de Laeken, 44, Bruxelles.

(1) Te Parijs : E. Potonié, 38, rue Folie Méricourt; te Leipzig : Muquardt, 3, Königstrasse; te Londen : F. Farrah, 282, Strand, W.C.

(2) Lardet, passage du Hâvre, 5 et 7; Sausset, galerie de l'Odéon, 12, 13, 14 et 15; Guillemin, passage Véro-Dodat, 1 et 3; Thevelin, passage Jouffroy, 52; Joubert, passage du Saumon, 2; Mme J. Breaute, passage Choiseul, 2.

h. MEDEWERKERS

Dierckx, J.
Don Nicaise (= F. Eenens)(3)
F. G.

Jônain, P. (4)
Potonié, Edmond
T. L.

IV. KARAKTERISERING

Het blad richtte zich in de eerste plaats tot de ouders : het wilde hen voorlichten, in de hoop dat ze verenigingen zouden tot stand brengen die een nieuw soort van scholen, met geschikte leerkrachten, in het leven zouden roepen. Het bestaande schoolwezen vond het blad immers hopeloos verouderd : "L'Eglise dresse les jeunes gens à la vie et aux idées du moyen-âge; l'Etat est toujours forcément en arrière d'un siècle" (5). Het schoolwezen leed onder gebrek aan vrijheid : onderwijs werd er gegeven door leerkrachten, "façonnés, coulés dans un moule unique" (6), aan wie de autoriteiten alle vrij initiatief ontzegden. In de plaats daarvan dienden, los van Staat en Kerk, instellingen te worden tot stand gebracht die aan de nieuwe tijd aangepast waren. De 19de eeuw was de eeuw van de geherwaardeerde arbeid (industrie en handel) en van de natuurwetenschappen, met hun concrete toepassingen. Het lag dan ook voor de hand dat de natuurwetenschappen de basis moesten vormen van alle onderwijs; daarbij dienden aan te sluiten : de wiskunde, de moedertaal, het turnen, het tekenen en de muziek.

In het eerste nummer werden die hoofdgedachten in verschillende artikelen ontwikkeld. Een stuk over het geschiedenisonderricht concretiseerde de kritiek op de bestaande schoolse situatie. Commentaar op het vierde driejaarlijkse rapport betreffende het hoger onderwijs releveerde het gebrek aan academische vrijheid. Een bijdrage over de "Société d'enseignement professionnel du Rhône", kort tevoren te Lyon gesticht, wees een voorbeeld aan van wat het particulier initiatief qua vernieuwend onderwijs kon bereiken. Een "Chronique scientifique" had betrekking op de natuurwetenschap. Daarop volgden enkele entrefilets, in één waarvan de gangbare onderwijzersopleiding en de strakke leiding vanwege schoolhoofden werden gehekeld, terwijl een ander kritiek uitbracht op de onderworpenheid van de leerkrachten aan de dorpspastoors. De aflevering besloot met een ontleende pedagogische bijdrage (7) en een drietal dito "Pensées".

In het nummer van 1 juni illustreerden diverse stukken duidelijk de oorspronkelijke tendens : een pleidooi voor moderne literatuurstudie; kritiek op de gang van zaken in de kweekscholen; afwijzing van de alleen zaligmakende kracht van Latijn en Grieks; aandacht voor de natuurwetenschap. Dat nummer stond echter ook in het licht van de net opgerichte "Ligue de l'enseignement", die door het blad sterk werd toegejuicht (8), evenals het werk van P. Tempels, *L'instruction du peuple*. Het feit dat het tijdschrift zich voor zijn

(3) 1811-1882. Antiklerikaal en antigodsdienstig publicist.

(4) Fransman. Leraar, letterkundige.

(5) *L'Education moderne*, I, 1 (1.1.1865) 2.

(6) *Ibid.*

(7) Over misbruik van rede en gevoel in de opvoeding, getrokken uit Barrau's *Manuel de l'instruction primaire*.

(8) Het had overigens inschrijvingslijsten onder zijn lezers verspreid.

lezers kosteloos belastte met het nemen van abonnementen op periodieken als *Le libre examen* en *Le Rationaliste*, illustreert op zichzelf de antiklerikale, progressistische kleur.

Afgezien van de oriëntatie van de onderwijsinhoud, had *L'Education moderne* ook belangstelling voor de methoden (9). Het blad heeft op Froebel de aandacht getrokken (10). Of de in het eerste nummer aangekondigde oefeningen voor onderwijzers en onderwijzeressen ook werden gepubliceerd, valt niet na te gaan.

CAUSERIES POPULAIRES

1865-1868

I. BEWAARPLAATSEN : KB (II 32415 A) : I (1865) - IV (1868). Landbouwhogeschool Wageningen (NN 609) : I-IV. MIP (Bruxelles) : I, 2 en I, 9. SBLu (C 1693 en C 1693 bis) : I-IV (1). UBLu (P 3186 B) : I-IV.

II. a. ONDERTITEL :

1865-1866 (I-II) : Recueil de causeries faites aux soirées populaires de Saint-Josse-ten-Noode, publié sous la direction de Mme la baronne de Crombrughe.

1867-1868 (III-IV) : Recueil de causeries faites aux réunions et aux soirées populaires dans les différentes villes de la Belgique, publié sous la direction de Mme la baronne de Crombrughe.

d. PRIJS :

1865-1866 (I-II) : 2 fr per jaar.

e. FORMAAT : 16 x 9,2.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1865 (I) : 16.

1866 (II) : 32.

1867-1868 (III-IV) : niet te bepalen.

g. PERIODICITEIT :

1865 (I) : halfmaandelijks.

1866-1867 (II-III) en vermoedelijk ook 1868 (IV) : maandelijks.

(9) Onderwijsmethoden moesten aangepast zijn aan de leeftijd en de voorafgaande ontwikkeling van de leerling; cfr. I, 1 (1.1.1865) 3.

(10) Het nummer van 1 juni bevat een vierde bijdrage over Froebel, vermoedelijk uit het Duits vertaald.

(1) De banden I en II zijn klaarblijkelijk verkeerd ingebonden. De band die het jaartal 1865 op de rug draagt, mist een titelblad, maar is het *tweede* volumen (conferenties van 1865-1866). De band die 1866 op de rug draagt, heeft een titelblad waarop 1866 eveneens vermeld staat. Deze band bevat nochtans het eerste volumen, blijkens p. 385, noot, en p. 388.

III. a. BEGINDATUM : (januari) 1865

LAATST VOORHANDEN NUMMER : (december) 1868.

d. UITGEVER :

1865 (I) : Librairie de Ferdinand Claassen, 88, rue de la Madeleine, Bruxelles.

1866 (II) : Librairie de F. Claassen, 88, rue de la Madeleine, Bruxelles; Librairie de J. Hetzel, 18, rue Jacob, Paris.

1867 (III)-1868 (IV) : Librairie de F. Claassen, 88, rue de la Madeleine, Bruxelles; Librairie de H. Hetzel, 18, rue Jacob, Paris.

e. DRUKKER :

1865 (I) : Imprimerie Bauvais et Cie, rue Allard, 20, Bruxelles.

1867 (III) : Typ. de Ch. et A. Vanderauwera, Bruxelles.

1868 (IV) : Imp. de Ch. et A. Vanderauwera, rue de la Sablonnière, 8, Bruxelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : barones de Crombrugge (2).

g. MEDEWERKERS :

Ansiaux, O. (3) : 1868

A. V. : 1866

Bergé, Henri (4) : 1865

Blanchet, Pauline : 1868

Blockhuys, J. : 1865-1866

Bost, [Th. E.] (5) : 1868

Bourguin, L. A. (6) : 1865-1866, 1868

Bourson, Eugène (7) : 1865-1867

Buls, Ch. : 1867

Couvreur, Aug. : 1867

Crombrugge, baronne de : 1865-1868

De Borre, A. (8) : 1868

Decroix, E. : 1868

Delwarde (9) : 1867

Demarteau, Georges (10) : 1868

Denis, Léon : 1868

Desoer, Emmanuel (11) : 1867

Donckier, Léon (12) : 1868

Dwelshauwers-Dery (13) : 1867

Fourcault, Féréol (14) : 1867

- (2) Geboren Ida Caroline de Kerchove de Denterghem. Wondelgem 14.XII.1820-aldaar 21.VIII.1875. Een der eersten die Froebel in België propageerde, door o. m. twee vertalingen : *L'éducation de l'homme* (Brussel, 1861) en *Les causeries de la mère* (Brussel, 1861). Schreef ook oorspronkelijke werken. Nam in het Brusselse diverse initiatieven i. v. m. de volksverheffing. Trad ook op in de "Ligue de l'enseignement".
- (3) 1834-1879. Geneesheer, hoogleraar aan de universiteit te Luik.
- (4) 1835-1911. Leraar chemie aan het Kon. Museum voor de nijverheid, 1873-1906 hoogleraar aan de universiteit te Brussel (industriële scheikunde), 1870-1884 volksvertegenwoordiger.
- (5) Geboren 1828. Dominee te Hodimont (Verviers). Auteur van religieuze werken.
- (6) Secretaris-generaal van de Société protectrice des animaux, te Parijs.
- (7) Geboren 1841. Ingenieur.
- (8) Pseudoniem van C. F. P. A. Preudhomme-De Borre, geboren 1833, entemoloog, conservator van het Koninklijk Museum voor natuurlijke historie te Brussel.
- (9) Advocaat.
- (10) Journalist.
- (11) Cfr. *infra*, 381.
- (12) Advocaat te Luik.
- (13) 1836-1913. Hoogleraar aan de universiteit te Luik.
- (14) 1825-1885. Officier.

Gramme, Mlle (15) : 1868	Malèze (26) : 1865
Graux, Mme : 1867	Marcq [L.] (27) : 1866
Habets, A. (16) : 1867	Masson, Clémence : 1868
Humblet, Léon : 1867	Meunier, Mme Hippolyte : 1867-1868
Jacquemyns [E] (17) : 1865	Micha, Alfred (28) : 1868
Jacquire, Frédéric : 1866	Neujean, Xavier : 1867
Jones, Aug. (18) : 1867	Nyst, Frédéric (29) : 1867
Joris, Gustave (19) : 1866	Potvin, Ch. (30) : 1865
Kupfferschlaeger, Is. : 1867-1868	Rahier, Alfred : 1868
Lambinet [J.J.] (20) : 1868	Renard, Camille (31) : 1867
Lambotte [E.] : 1867	Roussel, A. (32) : 1865-1866
Le Hardy de Beaulieu, Ch. (21) : 1865	Stecher, J. : 1867
Lenaerts, Henry (22) : 1865	Tiberghien (33) : 1867
Lepage-Lavoye, A. (23) : 1868	Toussaint (34) : 1865
Lobet, Arnold (24) : 1867	Van Holsbeek, Henry (35) : 1865-1866, 1868
L., Mme : 1866	Van Maldeghem (36) : 1867
Macé, Jean (25) : 1865	

IV. KARAKTERISERING

De eerste twee delen van de *Causeries populaires* bevatten de tekst van de volksvoordrachten die in 1864-1865 en 1865-1866 te Sint-Joost-ten-Node werden gehouden, aangevuld met uittreksels uit auteurs die er werden gele-

-
- (15) Directrice van de gemeentelijke scholen te Aarlen.
 (16) 1839-1908. Ingenieur, repetitor aan de Ecole des Mines te Luik, later hoogleraar aan de universiteit aldaar.
 (17) 1806-1874. Doctor in de Wetenschappen en in de geneeskunde, volksvertegenwoordiger 1857-1870. Publiceerde handboeken voor chemie. Medewerker aan verschillende wetenschappelijke tijdschriften.
 (18) 1808-1885. Lid van de Brabantse Provinciale Raad.
 (19) Advocaat.
 (20) 1809-1870. Leraar aan de Ecole industrielle et littéraire te Verviers, voorzitter van de lokale afdeling van de "Ligue de l'enseignement".
 (21) 1819-1875. Advocaat te Brussel.
 (22) 1842-1870. Onderwijzer te Antwerpen, voordrachtgever.
 (23) Directrice van de gemeentelijke middelbare meisjesschool te Verviers.
 (24) Cfr. *infra*, 439.
 (25) 1815-1894. Frans publicist en politicus, stichter van de (Franse) "Ligue de l'enseignement".
 (26) Leraar aan het landbouwinstituut te Gemblours.
 (27) 1833-1869. Geneesheer, Hoogleraar aan de universiteit te Brussel.
 (28) 1845-1925. Advocaat te Luik, vulgarisator.
 (29) Ingenieur.
 (30) 1818-1902. Dichter, progressistisch publicist, conservator van het Wiertz-museum.
 (31) 1832-1921. Ingenieur te Luik en professor aan de universiteit aldaar.
 (32) 1809-1875. Advocaat, volksvertegenwoordiger, hoogleraar aan de universiteit te Brussel.
 (33) 1819-1901. Filosoof, professor aan de universiteit te Brussel, gemeenteraadslid te Sint-Joost-ten-Node.
 (34) Geboren 1820. Landbouwingenieur. Verificateur van maten en gewichten.
 (35) Cfr. *infra*, 415.
 (36) Advocaat.

zen en met enkele verzen. Tijdens de genoemde jaren werden de derde en de vierde reeks van die voordrachten georganiseerd, die dus in 1862 begonnen. Ze werden gepatroneerd door een comité onder leiding van de barones de Crombrugge en waren op een arbeiderspubliek afgestemd. Onder dat publiek wilde men kennis verspreiden : vandaar "cette sollicitude intelligente de ceux qui savent pour ceux qui veulent savoir", vandaar die "sorte de communions fraternelles où dans un réciproque échange d'affection et de confiance, le coeur et l'esprit. . . reçoivent un précieux aliment" (37). Sedert 1862 werden ook te Verviers conferenties ingericht. Het voorbeeld werd spoedig gevolgd door de "Société Franklin" te Luik, evenals door de "Ligue de l'enseignement", te Brussel en elders. Het derde en vierde deel van de *Causeries*, lopend over 1867 en 1868, bevatten niet meer de tekst van alle te Sint-Joost-ten-Node gehouden lezingen, maar een selectie uit de voordrachten die in het Brusselse (38), het Luikse (39) en te Verviers werden georganiseerd. Enkele uit andere publikaties overgenomen stukken werden daaraan toegevoegd.

In dat werk van volksverheffing werden onderwerpen van zeer verschillende aard aan de orde gesteld, alle op morele, intellectuele en lichamelijke opvoeding gericht (40). De schoolse opvoeding ontbrak daarbij niet (betekenis van school en onderwijzer; Froebel), evenmin als aandacht voor de meisjesopvoeding en de betekenis van het gezin.

**BULLETIN [DE LA] LIGUE DE L'ENSEIGNEMENT, ASSOCIATION
POUR LA PROPAGATION ET LE PERFECTIONNEMENT DE L'EDUCATION
ET DE L'INSTRUCTION EN BELGIQUE**

1865 - 1962

1867/1868 (III, 1) - december 1887 (XXIII, 12) : Ligue de l'enseignement. Bulletin.

1888 (XXIV, 1) - december 1924 (LX, 6) : Bulletin de la Ligue de l'enseignement.

Januari/februari 1925 (LXI, 1) - november/december 1946 (LXXXII, 6) : Ligue de l'enseignement.

Januari/februari 1947 (LXXXIII, 7) - januari/juni 1962 (XCVIII, 1-2) : Bulletin [de la] Ligue de l'enseignement.

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 1202 B) : I (1865/1866) - XCVIII (1962). "Ligue de l'enseignement" : I-XCIII (1957). UBG (P. 1344) : I-XCVI (1960) : uiterst onvolledige collectie. UBLu (P. 4197 C) : I-XIII (1877/1878), XCV

(37) *Causeries*, III (1867) 6.

(38) Te Sint-Joost-ten-Node, Brussel en Ukkel.

(39) Te Luik, Ougrée en Chênée.

(40) Hygiëne, moraliteit, vaderlandsliefde, beroepskeuze, belastingwezen, voorzieningskassen, krediet, arbeid, wetenschappen, natuurleer, geschiedenis en kunstgeschiedenis, dierenbescherming, journalisme.

(1959) - XCVIII (1962).

II. a. ONDERTITEL :

Januari/februari 1899 (XXXV, 1) - oktober/september 1904 (XL, 5-6) :
Paraissant six fois par an.

Januari/februari 1905 (XLI, 1) - december 1924 (LX, 6) : (Union nationale pour la défense de l'enseignement public). Paraissant six fois par an.

Januari/februari 1925 (LXI, 1) - november/december 1946 (LXXXII, 6) :
Union nationale pour la défense de l'enseignement public (Association sans but lucratif). Bulletin bimestriel.

Januari/februari 1947 (LXXXIII, 1) - januari/juni 1962 (XCVIII, 1-2) :
Union nationale pour la défense de l'enseignement public. A. S. B. L.

d. PRIJS : aan de leden gratis toegestuurd.

e. FORMAAT :

1865/1866 (I, 1) - januari/juni 1962 (XCVIII, 1-2) : 16,5 x 9,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : zeer ongeregeld; wisselend van 8 tot 128.

g. PERIODICITEIT : zeer ongeregeld.

De lijst van de gepubliceerde nummers ziet eruit als volgt :

1865/1866 : 1-8

1866/1867 : 1-8

1867/1868 : 1-5

1868/1869 : 1-3

1869/1870 : 1-4

1870/1871 : 1-4

1871/1872 : 1-4

1872/1873 : 1-4

1873/1874 : 1-3

1874/1875 : 1-2

1875/1876 : 1-3

1876/1877 : 1-3

1877/1878 : 1-4

1878/1879 : 1-5

1879/1880 : 1-2

1880/1881 : 1

1881/1882 : niet verschenen

1882/1883 : niet verschenen

1883/1884 : 1-3

1884/1885 : 1-2

1885/1886 : niet verschenen

1886 : 1-12

1887 : 1-12

1888 : 1-2

1889-1892 : niet verschenen

1893 : 1-2

1894 : 1

1895-1897 : niet verschenen

1898 : 1-6
 1899 : 1-5
 1900 : niet verschenen
 1901 : 1-2
 1902-1903 : niet verschenen
 1904 : 1-6
 1905 : 1-6
 1906 : 1-6
 1907 : 1-6
 1908 : 1-6
 1909 : 1-6
 1910 : 1-5
 1911 : 1-6
 1912 : 1-6
 1913 : 1-6
 1914 : 1-2
 1915-1919 : niet verschenen
 1920 : 1-2
 1921-1939 : ieder jaar 6 afleveringen
 1940 : 1-2
 1941-1945 : niet verschenen
 1946 : 1-6
 1947 : 1-6
 1948-1962 : ieder jaar 4 afleveringen.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

Januari/februari 1901 (XXXVII, 1) - september/december 1904 (XL, 5-6) : 46, rue Capouillet, Bruxelles.
 Januari/februari 1905 (XLI, 1) - juli/augustus 1906 (XLII, 4) : 106, rue Defacqz, Bruxelles.
 September/oktober 1906 (XLII, 5) - mei/juni 1910 (XLVI, 3) : 167, avenue Tervueren, Bruxelles.
 Juli/oktober 1910 (XLVI, 4) - maart/juni 1914 (L, 2) : 110, Boulevard du Hainaut, Bruxelles.
 Juli 1914/april 1920 (LV, 1) - januari/juni 1962 (XCVIII, 1-2) : 110, Boulevard Maurice Lemonnier, Bruxelles.

III. a. BEGINDATUM : 1865.

EINDDATUM : januari/juni 1962 (1).

c. EIGENAAR :

Januari 1888 (XXIV, 1) - september/oktober 1899 (XXXV, 5) : P. Weissenbruch.

e. DRUKKER :

1865/1866 (I, 1-8) : Alliance typographique, M. J. Poot & Compagnie, Rue au Choux, 33-1°, Bruxelles.
 1866/1867 (II, 1) - 1876/1877 (XII, 3) : Alliance typographique, M. J. Poot & Compagnie, rue aux Choux, 37, Bruxelles.

(1) Het *Bulletin* werd voortgezet door de *Tribune laïque*, dat nog steeds verschijnt.

1877/1878 (XIII, 1) - 1884/1885 (XX, 2) : Alliance typographique, rue aux Choux, 37, Bruxelles.
 Januari/februari 1886 (XXII, 1-2) : Reynaert, rue Berlaimont, 36, Bruxelles.
 Van maart 1886 tot december 1887 verscheen het *Bulletin* als supplement van *L'Avenir*.
 Januari 1888 (XXIV, 1) - september/oktober 1899 (XXXV, 5) : P. Weissenbruch, Imprimeur du Roi, rue du Poinçon, 45, Bruxelles.
 Januari/februari 1901 (XXXVII, 1) - maart/april 1901 (XXXVII, 2) : Imp. Ch. Van de Weghe, Vieille-Halle-aux-Blés, 12, Bruxelles.
 Januari/februari 1904 (XL, 1) - januari/februari 1905 (XLI, 1) : Ancienne Maison Baertsoen, rue aux Chartreux, 60, Bruxelles.
 Januari/februari 1905 (XLI, 1 bis) - november/december 1907 (XLIII, 6) : Imp. Oscar Lamberty, rue Veydt, 70, Bruxelles.
 Januari/februari 1908 (XLIV, 1) - maart/juni 1914 (L, 2) : Imp. G. Cops, rue de Fiennes, 61, Bruxelles.
 Juli 1914/april 1920 (LV, 1) - januari/april 1938 (LXXIV, 1-2) : niet vermeld.
 Mei/juli 1938 (LXXIV, 3-4) - november/december 1939 (LXXV, 6) : Imp. A. Defrenne, rue Jorez, 21-23, Bruxelles.
 Januari/april 1940 (LXXVI, 1-2) - januari/juni 1962 (XCVIII, 1-2) : niet vermeld (2).

h. MEDEWERKERS :

Angerstein, E. : 1871/1872	Convert, Alfred : 1871/1872
Annoot, I. B. (3) : 1865/1866	C. P. N. : 1931
A. H. : 1928	C. V. : 1934
A. L. : 1907-1909, 1928, 1930	Dangotte, C. : 1909
A. M. : 1886	Daumers, Th. : 1899, 1913
A. N. : 1910	De Bosschere, Ch. : 1878/1879
A. S. : 1920, 1931, 1933 - 1934	De Byser, V. : 1934
A. V. : 1933, 1948	De Cordier, G. : 1934
Barnich, Georges (4) : 1909	De Coster, Sylvain (7) : 1950, 1956-1957, 1959-1960
Bassleer, François (5) : 1934	Decroly, O. (8) : 1907
Boiarski, Lazare : 1924	Demoor, J. (9) : 1898, 1910
Buls, Charles : 1871/1872, 1908	Depreter, F. (10) : 1948-1962
B. : 1909, 1912-1913	Descamps, Vital (11) : 1865/1866
Cnudde, P. (6) : 1909	

- (2) Alleen het nummer van oktober/december 1957 vermeldt op het laatste blad : Ets. Pauwels & Fils, 72, rue des Cateaux, Bruxelles.
 (3) Geboren 1819. Leraar aan het atheneum te Brussel.
 (4) 1876-1948. Provinciaal senator.
 (5) Leraar.
 (6) Onderwijzer te Zingem.
 (7) Professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.
 (8) 1871-1932. Geneesheer, pedagoog.
 (9) 1867-1941. Geneesheer; professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.
 (10) Voorzitter van de "Ligue de l'enseignement" sedert 1962.
 (11) 1829-1873. Letterkundige, journalist.

De Sikorsky : 1878/1879	Jonckheere, Tobie (18) : 1928
Destrée Jules (12) : 1905	J. B. : 1960
Devogel, Victor : 1924, 1936, 1947	J. Ber. : 1962
Dupecroy, P. : 1865/1866	J. C. : 1948
Duran, Charles : 1888	J. D. : 1930
D. S. : 1933	J. D. V. : 1950
Engelien, M. (13) : 1871/1872	J. N.-L. : 1909, 1912, 1928-1929, 1932
E. B. : 1924	J. T. : 1934, 1957
E. H. : 1906	Kesler, Joh. : 1886-1887
E. N. : 1932	Lambert, Emile : 1949-1951
E. P. : 1930	Leclère, Léon (19) : 1893, 1901, 1907
Ficher, Julien : 1936	Lefranc, J. P. : 1911
F. B. : 1936	Leyder, Georges : 1923
F. C. : 1930	Lonay, Alex : 1925
F. D. (= Felix Depreter) : 1948-1955, 1957, 1960	Lorent, H. (20) : 1946, 1948-1956
F. J. : 1932	L. R. : 1930
F. M. : 1933	L. S. : 1929, 1932
F. V. : 1924	L. V. : 1934
Goblet d'Alviella : 1871/1872	Mabille, Alfred : 1923
Groeninckx, P. (14) : 1912	Maquet, G. (21) : 1960
Guillaume, J. (15) : 1871/1872, 1878/1879, 1883/1884, 1888	Meunier, Hippolyte (Mme) : 1871/1872
G. P. : 1910	Mirguet, Victor (22) : 1905
Herlant, Georges : 1905, 1907	M. G. : 1933
Hoyoux-Richald (Mme)(16) : 1913	M. H. : 1909
Hotyat, Fernand (17) : 1954-1955	M. N. : 1924
H. K. : 1907	M. P. : 1923
H. L. : 1950-1951	M. V. : 1953
H. T. : 1910, 1912-1914, 1923, 1925	Noël, Alexis (23) : 1904-1905
H. V. : 1950-1951	Nyns-Lagye, J. (24) : 1899, 1913, 1920, 1925, 1930
H. V.-D. : 1933	

(12) 1863-1936. Politicus, kunsthistoricus.

(13) Directeur van een gemeentelijke school te Berlijn.

(14) Secretaris van de "Ligue de l'enseignement".

(15) 1825-1900. Secretaris van het Brusselse muziekconservatorium; letterkundige.

(16) Overleden 1921. Ondervoorzitster van de "Ligue".

(17) Ere-voorzitter van het "Institut supérieur de Pédagogie", pro-rector van de universiteit te Bergen.

(18) 1878-1958. Na het behalen van zijn onderwijzersdiploma studeerde hij pedagogiek en psychologie. Van 1905 tot 1919 leraar opvoedkunde aan de stedelijke normaalschool te Brussel, van 1919 tot 1938 directeur van die instelling.

(19) 1866-1944. Gewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Brussel 1893-1936, pro-rector 1920-1921, rector 1914-1920, minister van Kunsten en Wetenschappen in 1922.

(20) 1871-1956. Directeur van de kweekschool te Charleroi.

(21) Studieprefect.

(22) 1847-1931. Directeur van de kweekschool te Hoei.

(23) 1875-1957. Stichter van de "Foyer intellectuel" te St.-Gillis.

(24) Overleden 1932. Leraar aan de kweekschool te Brussel en directeur van de oefenschool.

- N. L. (25) : 1907, 1909, 1911-1912, 1928-1933
 1914, 1920-1921, 1923, 1927-1932
 N. S. (26) : 1907-1913, 1923-1925, 1927, 1930, 1948-1955, 1957, 1959-1960
 Pergameni, Hermann : 1871/1872
 Pirotte, G. : 1959
 Plas, Vital (27) : 1948-1949
 Porvin, Ch. (28) : 1872/1873
 P. G. : 1907-1909, 1912, 1914, 1924
 P. L. : 1913
 P. M. : 1910
 Querton, L. (29) : 1908, 1911, 1928
 Rossignol, Ch. : 1909
 Rosy, Léopold : 1958
 Rijmers, H. : 1911
 R. V. : 1948
 Schoeren, E. : 1929
 Sluys, A. : 1883/1884-1884/1885, 1898-1899, 1906, 1908-1909, 1911-1913, 1920-1924, 1926,
 1928-1933
 Smelten, N. (30) : 1906-1907, 1923-1924, 1928, 1936, 1948, 1950-1958, 1960
 Smets, Aug. (31) : 1887
 Spaak, Marie (32) : 1938
 Stache, L. : 1933
 S. L. : 1934
 Temmerman, H. : 1920
 Tempels, P. : 1871/1872, 1901
 Tensi, J. B. (33) : 1909-1910
 Tiberghien, G. : 1871/1872
 Tits, D. (34) : 1960
 Tockert : 1912
 Turbet : 1874/1875
 T. D. : 1910
 Van der Noot, L. : 1932
 Van der Voort, Michel : 1865/1866-1866/1867
 Van Hamme, Marcel (35) : 1950
 Van Kalken, H. (36) : 1886
 Van Meenen, Fr. : 1871/1872
 Vinck, Emile : 1905
 V. D. A. : 1950

IV. KARAKTERISERING

Tijdens een reis naar Amsterdam, in 1863 ondernomen om een congres voor sociale wetenschappen bij te wonen, werden Karel Buls en A. Couvreur getroffen door de degelijkheid van het onderwijs in Nederland en door de rol die de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen in dat verband had gespeeld. Buls keerde terug met het vaste voornemen, in België een soortgelijke vereni-

- (25) Waarschijnlijk Nyns-Lagye.
 (26) Waarschijnlijk Nicolas Smelten.
 (27) Overleden 1960. Vóór de Tweede Wereldoorlog onderwijzer van de prinsen Leopold en Karel; daarna directeur aan het ministerie van Openbare Gezondheid.
 (28) 1818-1902. Leraar, dichter, liberaal publicist.
 (29) Docent aan de universiteit te Brussel.
 (30) 1874-1962. Onderwijzer te Brussel, later inspecteur der lagere scholen van de hoofdstad. Lid van de "Ligue" sedert 1905, secretaris-generaal in 1910, voorzitter van 1931 tot 1962.
 (31) Cfr. *infra*, 516.
 (32) 1873-1960. Senator.
 (33) Leraar aan de kweekschool te Brussel.
 (34) Directeur van Openbaar Onderwijs en Schone Kunsten der stad Brussel.
 (35) Leraar, letterkundige, historicus.
 (36) Van Nederlandse afkomst. Onderwijzer aan de modelschool van de "Ligue de l'enseignement", daarna leraar aan de Brusselse kweekscholen en aan de tuinbouwschool te Vilvoorde. Promotor van het invoeren van handenarbeid in de lagere scholen en van de analytische leesmethode. Auteur van diverse leerboeken voor lager en voortgezet onderwijs.

ging te stichten. Enkele vrienden geraakten enthousiast over zijn plan. Hij zette het uiteen tijdens een algemene vergadering die op 26 december 1864 door het stichtingscomité (37) werd bijeengeroepen. De goedkeuring van de statuten (38) volgde op 16 februari 1865. Naar het voorbeeld van de Engelse "Corn League" (39), koos de vereniging de naam van "Ligue de l'enseignement".

Zij zou zich toeleggen op het bestuderen van al wat met opvoeding en onderwijs verband hield, ten einde de beste oplossingen te vinden voor hangende kwesties, oplossingen die dan aan de wetgevende macht en aan het onderwijzend personeel konden worden voorgelegd en waarvoor de publieke opinie kon worden warm gemaakt. In feite ging het dus niet alleen om de oprichting van een soort studie bureau, maar ook van een propagandainstrument. In concreto werden verschillende doelstellingen uitgestippeld: herziening van de schoolwetten, tot organisatie van een volledig neutraal openbaar onderwijs; het toegankelijk maken van de lagere school voor iedereen, de allerarmsten niet uitgezonderd; uitbreiding van het meisjesonderwijs; oprichting van modelscholen; verbetering van de opleiding der leerkrachten en van hun materiële levensomstandigheden; behartiging van de volwassenvorming via zondags- en avondschoolen, volksbibliotheken en volksvoordrachten; cultuurverspreiding in de kazernes. Als "sentinelle vigilante du progrès" ontwierp de "Ligue" dus een vrij ambitieus programma. Alle punten daarvan zouden overigens niet tegelijkertijd worden aangevat. Men zou beginnen met een uitgebreide studie van de stand van zaken: "pour guérir un mal, il faut en connaître l'étendue, pouvoir en sonder les causes" (40).

De vereniging werd geleid door een algemene raad (41), met zetel te Brussel, in de schoot waarvan de werkzaamheden zouden worden verdeeld. Plaatselijke afdelingen konden worden opgericht. Het lidmaatschap hing af van het betalen van een jaarlijkse bijdrage die ieder lid zelf mocht bepalen, met als minimum 1 frank, zodat ook minbedeelden konden toetreden.

De publikatie van het *Bulletin* had de bedoeling het contact onder de leden te handhaven en hen op de hoogte te houden van het gepresteerde werk. Het is aldus in hoofdzaak de weerspiegeling geworden van de activiteiten in de schoot van de vereniging; het hiernavolgende overzicht zal dan ook hoofdzakelijk een schets daarvan geven.

1. De periode 1865-1884

De eerste twintig jaar werden gekenmerkt door een zeer grote bedrijvigheid.

De eerste onderwijssector die ter studie werd genomen, was die van het middelbaar onderwijs. Als resultaat van de werkzaamheden terzake, werd tijdens het maatschappelijk jaar 1866-1867 een hervormingsplan aanvaard.

(37) Tot de medestichters behoorden: de professoren Bancel, Tarlier, Tiberghien en Van Bommel; de advocaten Féron, Jottrand, Leirens en Van Meenen; de industriëlen Mignot en Pauwels; Bergé, leraar aan het Nijverheidsmuseum; en Ithier, letterkundige.

(38) De tekst vindt men in het *Bulletin*, I (1865-1866) 7 vlg.

(39) Opggericht met het oog op het afschaffen van de graanwetten, terwijl de "Ligue" de afschaffing zou nastreven van de vigerende schoolwetten.

(40) *Bulletin*, I (1865-1866) 4.

(41) De samenstelling daarvan vindt men in het *Bulletin*, II (1866-1867) 12.

Voor alle leerlingen werd gedurende de eerste drie jaar van het middelbaar onderwijs een gemeenschappelijk programma gekozen, "afin de laisser à la vocation de l'enfant le temps de se dessiner" (42); de oude talen kwamen daarin niet voor. Vanaf het vierde jaar zou men in de "section des humanités" of in de "section professionnelle" terecht kunnen. In de eerste werd het aantal uren, gewijd aan Latijn en Grieks, ten voordele van de studie der moderne talen verminderd. In de tweede werd het aandeel van de literaire vakken verhoogd. In beide stonden twee nieuwe cursussen geprogrammeerd: een inwijding in de nationale instellingen en een inleiding in de filosofie; bovendien kregen de natuurwetenschappen in beide meer uren toebedeeld. Gymnastiek zou verplicht worden in de gehele cyclus, zang in de gemeenschappelijke onderbouw (43).

Terwijl dat hervormingsplan werd uitgewerkt, bekommerde de "Ligue" zich ook om andere aangelegenheden. Het lot van de onderwijzers hield haar aandacht bestendig gaande. Reeds in 1866 zond de vereniging een petitie aan de Kamer van volksvertegenwoordigers (44). Zij drong aan op een beter salaris en op een behoorlijke pensioenregeling. Zij kwam daarop herhaaldelijk terug. Uiteindelijk wenste ze dat de onderwijzer een staatsambtenaar zou worden.

In de volwassenenvorming zeer sterk geïntereiseerd, reageerde de "Ligue" aanvankelijk in gunstige zin op de organisatie van het adultenonderwijs waar toe de regering overging met het koninklijk besluit van 1 september 1866, maar haast onmiddellijk trad zij daartegen in het geweer omdat twee beginselen miskend heetten: de secularisatie van het onderwijs - godsdienst was in de adultenscholen verplicht - en de vrijheid van het particulier initiatief. Dergelijke stellingname paste in het streven van de "Ligue" naar de realisatie van een neutraal openbaar schoolwezen, waarin aan de clerus alle tussenkomst "à titre d'autorité" werd onttrokken (45).

Het spreekt vanzelf dat, in die optiek, de wet van 1842 op het lager onderwijs moest worden herzien. Het was de "Ligue" echter ook om inhoudelijke hervormingen te doen. Gedurende de tweede helft van de jaren zestig werden alle aspecten van het lager onderwijs uitvoerig onderzocht: de wetgeving in binnen- en buitenland, de methoden, de leerboeken, het didactisch materieel, het meubilair en de schoolgebouwen. Een "Projet d'organisation de l'enseignement populaire" geraakte aldus in 1871 voltooid. Het poneerde de beginselen van kosteloos, verplicht en gelaïciseerd onderwijs. Het hield de organisatie in van kindertuinen voor de drie- tot zesjarigen, lagere scholen voor de zes- tot twaalfjarigen, een vierde graad voor de twaalf- tot veertienjarigen en adultenscholen voor de ouderen. Voor de lagere school zou het programma omvatten: lezen, schrijven, moedertaal, rekenen, natuurwetenschappen, tekenen, turnen, muziek en begrippen van geschiedenis en aardrijkskunde. Op het didactische terrein werd de noodzaak van een aanschouwelijke methode beklemtoond en op het belang gewezen van schooluitstappen, -reizen en -musea.

Tot realisatie van dat ontwerp volgde tijdens de eerste jaren zeventig een

(42) *Id.*, II (1866-1867) 2.

(43) *Id.*, II (1866-1867) 2-3; III (1867-1868) 13.

(44) *Cfr. id.*, I (1865-1866) 224 vlg.; II (1866-1867) 2.

(45) *Id.*, III (1867-1868) 12 en 14.

actieve propaganda, waarbij zich a. h. w. de noodzaak opdrong om door een concrete realisatie zelf het voorbeeld te geven. Dank zij particuliere giften en de "Denier des écoles" (46) werd het de "Ligue" in 1875 mogelijk te Brussel een modelschool te openen. Vanzelfsprekend werden alle aangeprezen beginselen daar toegepast. Naast behoorlijk verlichte en verluchte klaslokalen beschikte men over een turnzaal, een tuin en speelpleinen. Het onderwijs steunde op de aanschouwing en op de zelfactiviteit en het persoonlijke initiatief van de leerlingen; spelen, wandelingen en uitstappen droegen tot de aantrekkelijkheid bij.

Bleek uitbreiding en verbetering van het volksonderwijs de "Ligue" het nauwst aan het hart te liggen, dan stimuleerde zij van de aanvang af tevens de organisatie van volksvoordrachten en -bibliotheken. Verder liet zij zich in met het beroepsonderwijs, met het middelbaar onderwijs voor meisjes, met het kweekschoolwezen, met het onderwijs in het leger, met de oprichting van schoolcomités, met het tekenonderricht, met prijsboeken en schoolreizen en met de reglementering van de kinderarbeid.

Het *Bulletin* gaf uitvoerige informatie over de diverse werkzaamheden van de vereniging. Het publiceerde verslagen over vergaderingen, teksten van voorstellen en besluiten, overzichten van de activiteit der afdelingen en der bestuursinstanties; daarnaast een bibliografie en een buitenlandse kroniek. Terwijl aanvankelijk voor de Nederlandstalige leden van de vereniging een afzonderlijk blad werd verzorgd, de *Onderrichtingsbond* (47), bleef het *Bulletin* na 1871 het enige orgaan.

Midden in de jaren 1872-1884, die men als de glansperiode van de "Ligue" mag beschouwen, viel de liberale overwinning bij de verkiezingen van 1878 en het aantreden van het homogene liberale kabinet dat het eerste Belgische ministerie van Openbaar Onderwijs in het leven riep. Het werd toevertrouwd aan een lid van de algemene raad van de "Ligue", Pierre Van Humbeeck, terwijl ook nog een ander lid daarvan (48) in de regering zetelde. De wet van 1879 voerde een reeks maatregelen in waarvoor de "Ligue" in de voorafgaande jaren had geijverd; ze werd dan ook met vreugde begroet (49). Anderdeels werd de

(46) D. w. z. de fondsen die werden ingezameld door de "Fédération du denier des écoles": verenigingen als de "Académiciens debout", de "Marçuvins", de "Cercle du Progrès", e. a., die, enthousiast over de plannen van de "Ligue", tot een bond samensloten.

Openbare inschrijvingen brachten in één jaar haast 300.000 fr op.

(47) Cfr. *infra*, 363-364.

(48) Charles Graux, 1837-1910, advocaat, senator, minister van Financiën.

(49) Over het wetsontwerp rapporteerde Karel Buls als volgt: "Le principe de la sécularisation nettement affirmé, l'autorité du prêtre sur nos écoles abolie, son contrôle sur les livres supprimé, l'inspection ecclésiastique annulée, l'interdiction pour les communes d'adapter des écoles privées pour pourvoir aux nécessités de l'enseignement, l'obligation de créer des écoles d'adultes et des écoles gardiennes, l'introduction dans le programme du dessin, de la géométrie, de la gymnastique, comme matières obligatoires, une protection efficace garantie aux instituteurs contre l'arbitraire des conseils communaux, la réorganisation complète de l'inspection civile rendue plus sévère et plus efficace, la reconnaissance officielle des comités scolaires, l'extension donnée à l'enseignement normal et la suppression des écoles adoptées, sont autant de mesures dont nous devons vivement féliciter le gouvernement d'avoir pris l'initiative. Vigoureusement appliquées, elles sont de nature à donner une énergique impulsion à notre enseignement populaire et à hâter le moment où le gouvernement pourra proposer de décréter l'instruction obligatoire": *Bulletin*, XIII (1878-1879) 102.

modelschool tot rijkskweekschool omgevormd. De inspanningen van de vereniging kregen dus een officiële bekroning. De wet van 1879 maakte het lager onderwijs echter volledig kosteloos noch verplicht. De "Ligue" bleef zich daarvoor dan ook inzetten (50), zoals ze zich verder om de hervorming van het middelbaar onderwijs en de organisatie van het meisjesonderwijs bekommerde. Tijdens de beginjaren tachtig ondervond haar optreden ook de gunstige weerslag van het internationaal onderwijscongres dat ze, ter gelegenheid van de vijftigste verjaring van de Belgische onafhankelijkheid, in 1880 organiseerde en dat een overweldigend succes kende.

2. De periode 1884-1904

De liberale nederlaag van 1884 zette een domper op het enthousiasme van de "Ligue". Tegen de nieuwe wet op het lager onderwijs, die de katholieke meerderheid dat jaar goedkeurde, protesteerde ze met klem. Ze trad in de bres voor de officiële scholen en ondersteunde talrijke onderwijzers die bij de toepassing van de wet in disponibiteit werden gesteld. Een gevoel van onmacht maakte zich van de leden meester. Hun aantal verminderde. De ontmoediging blijkt duidelijk uit het feit dat het *Bulletin* in 1886-1887 alleen als bijvoegsel bij *L'Avenir* verscheen, terwijl het van 1889 tot 1892 zelfs helemaal niet meer werd gepubliceerd.

In 1893 zagen twee afleveringen het licht. Dat was illustratief voor de lichte heropflakking die de vereniging toen kende. "L'extension universitaire de Bruxelles" nam zich toen voor, in het gehele land voordrachten te organiseren. In dat verband wilde de "Ligue" ook wel een en ander doen, "pour organiser l'Université itinérante dans les villes où le succès est possible" (51). Anderdeels deed de "Ligue pour le droit des femmes" op haar een beroep tot steun bij het tot stand brengen van een speciaal hoger onderwijs voor vrouwen.

Kondigde de secretaris-generaal in 1893 het begin aan van "une ère nouvelle", dan was dat toch wel wat voorbarig. Het *Bulletin* kende in 1894 nog één aflevering, maar verscheen niet meer in 1895-1897. De volgende twee jaren brachten weer wat leven. In 1899 organiseerde de vereniging rondreizende bibliotheken om de leeslust onder het volk te stimuleren en aldus vaste volksbibliotheken te zien groeien. Van 1900 tot 1903 verschenen slechts twee afleveringen. Pas in 1904 werd een fase van meer intense activiteit ingeluid.

Uit het *Bulletin* valt af te leiden dat de "Ligue" tijdens de jaren negentig aandacht besteedde aan de organisatie van het onderwijs in de Franse en de Nederlandse tijd, aan de leerplicht, aan het algemeen stemrecht en aan de meisjesopvoeding. Dit laatste onderwerp was ook tevoren één der belangrijkste belangstellingspunten van de vereniging. Zij betoogde dat ook de meisjes tot hun 14de jaar school moesten lopen en een zelfde programma als de jongens dienden te verwerken. Voor de leeftijd van 14 tot 17 jaar werd een typisch vrouwelijke opleiding wenselijk geacht, waarin de nadruk viel op huis-

(50) De regering diende in 1883 een wetsontwerp op de leerplicht bij de Kamer in, maar de goedkeuring ervan werd door de liberale nederlaag bij de verkiezingen van 1884 verhinderd. Cfr. M. DE VROEDE, De weg naar de algemene leerplicht in België, *Tijdschrift voor Opvoedkunde*, XV (1969-1970) 336-337.

(51) *Bulletin*, XXIX (1893) 12-13.

houdkunde, hygiëne, handenarbeid en opvoeding van het kind.

3. De jaren 1904-1914

In de loop van 1904 overwogen enkele getrouwen van de "Ligue" een reorganisatie van de vereniging, om haar opnieuw haar vroegere betekenis te laten verwerven. Terzelfdertijd namen enkele personaliteiten, allen behorend tot de anti-katholieke oppositie en het volksonderwijs toegedaan, het initiatief tot het oprichten van een nieuwe vereniging, de "Union nationale pour la défense de l'enseignement public" (52). Aan Karel Buls, stichter van de "Ligue", werd het verzoek gericht het voorzitterschap waar te nemen. Buls was echter van oordeel dat men de onderwijszaak beter zou dienen met één stevige organisatie en hij stelde dan ook een fusie voor van "Ligue" en "Union". In januari-februari 1905 werd een overeenkomst bereikt. Voor de "Ligue" - zij heette voortaan "Ligue de l'enseignement-Union nationale pour la défense de l'enseignement public" - betekende dat een nieuw leven. De statuten werden gewijzigd (53). Als doelstellingen werden het verplicht, kosteloos en gelaïciseerd onderwijs en de bevordering van het openbaar onderwijs geformuleerd. Ten einde in de toekomst nuttig werk te kunnen verrichten, besloot men de taken onder verschillende, vaste of tijdelijke commissies te verdelen. De eerste drie kregen respectievelijk propaganda, enquêtes over het schoolwezen en naschoolse werken toegewezen.

De commissie voor propaganda ging onmiddellijk aan het werk. Ze organiseerde een grootscheepse manifestatie ten voordele van de leerplicht. In 1906 defileerden tienduizenden betogers door de straten van Brussel; een petitie, door 200.000 personen ondertekend, werd aan de burgemeester overhandigd. De commissie riep een "Jeune garde de la Ligue de l'enseignement" in het leven. In 1911-1912 orchestreerde zij het verzet tegen de schoolbon, d. w. z. tegen het wetsontwerp-Schollaert, dat de gemoederen in het land hoog deed oplaaïen (54). Zij liet zich eveneens in met het wetsontwerp-Pouillet (1913), waaruit de wet van 19 mei 1914 resulteerde, die o. m. de leerplicht en de vierde graad invoerde. Hoewel aldus diverse maatregelen werden genomen waarvoor de "Ligue" een halve eeuw had geijverd, vond zij geen reden tot juichen, omdat zij het katholiek onderwijs t. o. v. het openbare bevoordeeld achtte (55). De "Ligue" nam aldus hetzelfde standpunt in als de liberale en socialistische parlementaire oppositie, die aan de uiteindelijke stemming zelfs wei-

(52) Tot de stichters behoorden Nicolas Smelten, onderwijzer; Louis Morichar, schepen van Onderwijs te St.-Gillis; Auguste Smets, schepen van Onderwijs te St.-Jans-Molenbeek; Alexis Noël, secretaris-generaal van de "Foyer intellectuel".

(53) De tekst vindt men in het *Bulletin*, XLI (1905) 7-12.

(54) Het ontwerp-Schollaert omvatte algemene leerplicht tot 14 jaar, oprichting van de vierde graad en gelijkmatige verdeling van de overheidssubsidies over alle lagere scholen, op basis van het aantal leerlingen. De ouders zouden elk jaar een schoolbon ontvangen, die ze zouden overmaken aan het bestuur van de instelling die ze voor hun kinderen verkozen. De bons maakten dus a. h. w. het schoolgeld uit. Ze gaven de schoolbesturen recht op toelagen, voor zes tiende vanwege de Staat, één vanwege de provincie en drie vanwege de gemeenten. Deze laatste werden dus verplicht ook de aanneembare scholen te subsidiëren. Staatscontrole op die scholen was nochtans niet voorzien. Ook viel een felle jacht op leerlingen te vrezen. Cfr. DE VROEDE, *Algemene leerplicht*, 342-343.

(55) Cfr. *Bulletin*, XLIX (1913) 61-62; L (1914) 4.

gerde deel te nemen (56).

De commissie voor propaganda zette zich ook in om andere verenigingen, die dezelfde principes als de "Ligue" huldigden, te doen aansluiten. Een dergelijke overeenkomst bereikte ze met het Willemsfonds, waarvan de verslagen dan ook geregeld in het *Bulletin* werden opgenomen.

De "Commission des oeuvres post-scolaires" nam een hele reeks aangelegenheden ter studie (57) en hield zich hoofdzakelijk bezig met het organiseren van voordrachten. Ze bracht tevens een "service central de clichés photographiques pour projections lumineuses" op de been, waarop verenigingen en gemeentelijke besturen een beroep mochten doen.

De "Commission de législation et d'enquête scolaire" zette een reeds in 1903 begonnen onderneming voort : een onderzoek naar de reële onderwijs-situatie in meer dan de helft der gemeenten van het land.

Bij de drie reeds genoemde commissies kwamen er, nog vóór eind 1905, twee andere bij : een "commission des oeuvres scolaires" en een "commission de pédagogie". De eerste zou zich inlaten met voedsel- en kledingbedeling, schoolsparen, -mutualiteiten, -kolonies en -comités, dierenbescherming en leerlingenverenigingen. De tweede ontvouwde zulk een omvangrijk programma (58), dat ze het alleen niet aankon. Daarom ging ze over tot het oprichten van subcommissies, voor respectievelijk hoger, middelbaar en technisch onderwijs. De eerste onderzocht de lerarenopleiding en het examenstelsel; de derde de situatie van het technisch onderwijs in Brabant en Henegouwen; de tweede kwam in 1909 met enkele besluiten voor de dag (59) en boog zich in 1911 andermaal over het probleem van het middelbaar onderwijs voor meisjes.

Gedurende de laatste tien jaar vóór het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog legde de "Ligue" dus opnieuw heel wat activiteit aan de dag. Het *Bulletin*, waarvan sedert 1904 geregeld zes afleveringen per jaar verschenen, bleef hoofdzakelijk dienst doen als een communicatiemiddel voor de leden, en ook wel als een instrument voor propaganda naar buiten. Zoals vroeger, bestond de inhoud dan ook hoofdzakelijk uit diverse verslagen. Ter aanvul-

(56) Cfr. DE VROEDE, *Algemene leerplicht*, 321-322.

(57) Cfr. *Bulletin*, XLII, 2 (1906) 47.

(58) "1. Etude de la création d'un Institut de pédagogie; 2. Révision du programme général d'éducation; 3. Conditions matérielles auxquelles doit répondre l'école; 4. Modifications à apporter à l'enseignement normal; 5. Réforme de l'enseignement moyen et supérieur; 6. Corrélation à établir entre les différents degrés de l'enseignement primaire, moyen et supérieur; 7. Organisation de l'enseignement spécial pour les enfants anormaux et pour les arriérés; 8. Organisation dans les communes d'un conseil de perfectionnement de l'enseignement; 9. Rôle de l'image scolaire dans l'enseignement aux divers degrés; 10. Congrès et expositions à organiser à Bruxelles; 11. Choix des manuels d'enseignement, des livres pour bibliothèques scolaires et populaires et des livres pour distributions de prix; 12. Réorganisation des musées scientifiques et des musées d'art, afin de les rendre plus efficaces en vue de l'éducation scolaire et populaire" : *Bulletin*, XLII, 2 (1906) 46.

(59) Een ideale instelling voor middelbaar onderwijs mocht 300 leerlingen tellen, maximum 25 per klas. In de lagere klassen moest het onderwijs in handen zijn van twee tot drie leraren. Examens moesten beperkt worden, prijsuitdelingen afgeschaft. Aan het persoonlijk werk van de leerlingen diende meer belang te worden gehecht. De studiefunctie zou alleen met administratieve taken worden belast. Een inspecteur zou de functie van directeur vervullen.

ling diende informatie betreffende het onderwijs in binnen- en buitenland.

In 1914 bereidde de "Ligue" de viering voor van haar vijftigjarig jubileum. Ze telde toen 4685 leden en 226 aangesloten groeperingen. In juli overleed Karel Buls, haar stichter, en spoedig daarop brak de Eerste Wereldoorlog uit. Dat betekende voor de vereniging het stopzetten van de werkzaamheden. In 1915-1919 is het *Bulletin* niet verschenen.

4. Tussen de twee wereldoorlogen

In de loop van 1919 stak de "Ligue" opnieuw van wal. De werkzaamheden werden, als tevoren, over diverse commissies verdeeld: middelbaar onderwijs, volksontwikkelingswerk, beroepsopvoeding, leermiddelen, e. a. Daarnaast werden verschillende diensten georganiseerd, zoals voor de lekepensio-naten, de bibliotheken en de publikaties, terwijl ook een plaatsingsbureau voor onderwijzers en een consultatiebureau tot stand kwamen.

De vereniging nam een hele reeks problemen ter studie: de hervorming van het normaalonderwijs, de medische verzorging op school, het turnonderwijs, de sexuele opvoeding, het gebruik van de film in het onderwijs, de lerarenopleiding, het middelbaar onderwijs voor meisjes, het onderwijs voor meerbegaafden, de democratisering van het middelbaar onderwijs. Sedert de laatste jaren twintig zijn daar nog vele bijgekomen: het buitengewoon onderwijs, het taalregime, het technisch onderwijs, het examensysteem, het onder-richt in de geschiedenis, de vierde graad, de opleiding van de onderwijzer, de verlenging van de leerplicht, het onderwijs in Kongo.

Het *Bulletin*, dat sedert 1921 zes keer per jaar verscheen, bracht opnieuw verslag uit over het verenigingsleven in al zijn aspecten, terwijl het nu ook wel eens artikelen publiceerde. Het spreekt vanzelf, dat over de boven opge-somde aangelegenheden in het blad ruime informatie te vinden is.

De "Ligue" affirmeerde zich als een drukkingsgroep die het onderwijsbeleid wilde beïnvloeden. Wat in dat verband het meest opvalt, is de bekom-mernis om de belangen van het openbaar onderwijs, bekommernis die tevens anti-klerikaal gekleurd was. Tijdens de naoorlogse jaren bewaarden de poli-tieke partijen de schoolvrede, maar een onderzoek naar de situatie van het schoolwezen bracht de "Ligue" in 1923 tot de conclusie dat de katholieken die vrede in feite niet respecteerden: ze ageerden tegen het openbaar onder-wijs (60), terwijl de staatssubsidies de ontwikkeling van het katholiek onder-wijs in de hand werkten. De "Ligue" bepleitte dan ook het intrekken van alle toelagen voor niet-aangenomen scholen. Tot vrijwaring van "la liberté de conscience" dienden anderdeels in alle gemeenten openbare scholen tot stand te komen; afgestudeerden van vrije kweekscholen zouden daar niet mogen fungeren (61). Gedurende de jaren twintig en dertig heeft de "Ligue" langs diverse wegen, o. m. via haar *Bulletin*, de belangen van het openbaar onderwijs willen dienen, zonder nochtans in politicus veel succes te behalen.

(60) "Tandis qu'on proclame officiellement la paix scolaire, nous trouvons partout la guerre ouverte ou sournoise: la calomnie s'exerce à l'égard des écoles communales; tous les moyens de pression sont employés pour nous enlever des élèves; la fraude sévit, sous de multiples formes. . ." : *Bulletin*, LIX (1923) 5. "Nous avons souvent montré que cette paix scolaire, qu'on invoquait pour maintenir le régime des subsi-des, n'existait pas en réalité; que les cléricaux faisaient au contraire une guerre inces-sante aux écoles publiques" : *id.*, LXXII (1936) 98.

(61) Zie b.v. *id.*, LXII (1926) 222.

Ten einde haar streven in het Vlaamse landsgedeelte meer ingang te doen vinden, lanceerde de "Ligue" begin 1937 een Nederlandstalig blad, de *On-derrichtsbond* (62). Het is echter bij één nummer gebleven.

5. De jaren 1946-1962

De werkzaamheden, die tijdens de Tweede Wereldoorlog waren onderbroken, werden in 1945 hervat. Het *Bulletin* verscheen opnieuw sedert 1946. Met onveranderde beginselen bleef de "Ligue" dezelfde doeleinden nastreven: "perfectionner l'éducation et l'instruction nationales, développer et défendre l'école publique et les oeuvres qui la patronnent, la complètent et la continuent" (63).

Wat de inhoudelijke verbetering van het onderwijs betreft, zij vermeldt dat gedurende de jaren 1946-1950 een grondige studie werd gemaakt van diverse problemen: het leerplan voor het lager onderwijs, de herstructurering van het kweekschoolonderwijs, de ontwikkeling van het technisch onderwijs, de coördinatie onder de verschillende schoolniveaus, de verlenging van de leerplicht, het probleem van de internaten verbonden aan openbare scholen, de sociale diensten, de staatsburgerlijke opvoeding, het "selfgovernment". In 1951 kreeg een "commission de l'éducation" tot taak "de repenser tout le problème de l'éducation sous son aspect sociologique, philosophique et proprement pédagogique, à la lumière des données les plus récentes de la psychologie et des disciplines connexes" (64). In de daaropvolgende jaren wees die commissie op de voordelen van een multilaterale school voor twaalf- tot vijftienjarigen. Inzake hoger onderwijs vroeg ze een betere uitrusting van de laboratoria, meer seminarieoefeningen, een hervorming van het examensysteem en propedeutisch onderwijs. Wat het beroepsonderwijs betreft, bepleitte ze meer aandacht voor de opleiding in het raam van het leerlingcontract. Ze liet zich verder nog in met problemen als de verlenging van de leerplicht, de vrijetijdsbesteding, de voorzieningen voor autodidacten, de leerboeken voor lekenmoraal en de onderwijsdemocratisering.

Tot bevordering van het openbaar onderwijs steunde de "Ligue" o. m. de toepassing van de wet-Vanderpoorten (65) inzake schoolgebouwen, het wetsvoorstel Mundeleer-Fischer (66) en het wetsvoorstel-Missiaen (67). Zij verdedigde het standpunt dat aanstellingen in het openbaar onderwijs aan rijks-gediplomeerden moesten worden voorbehouden. Zij stimuleerde het rekruteren van leerlingen voor de officiële scholen. Zij liet zich ook in met de onderwijsproblemen in de Kongo (68), "cette terre bénie des missions catholi-

(62) Cfr. *infra*, 349-350.

(63) *Bulletin*, LXXXII (1946) 4.

(64) *Bulletin*, LXXXVII, 1 (1952) 5.

(65) Arthur Vanderpoorten, 1884-1945, senator, 1939-1940 minister van Openbare Werken en van Binnenlandse Zaken.

(66) Het strekte ertoe, de gemeenten tot het organiseren van een officiële school te verplichten wanneer daarvoor voldoende vraag was. Leo Mundeleer, 1885-1964, was 1945-1946 minister van Landsverdediging, 1949-1950 minister van Openbaar Onderwijs en 1956-1958 minister van Middenstand. François Fischer, 1875-1949, was journalist, volksvertegenwoordiger, minister van Staat sedert 1945.

(67) Inzake het reserveren van de toegang tot officiële scholen voor gediplomeerden van het rijksonderwijs. Edgard Missiaen, 1889-1956, was provinciaal senator en voorzitter van de "Ligue".

(68) Dat was meer bepaald de taak van de "commission coloniale".

ques" (69), waar ze de opbouw van een rijksonderwijs poogde te stimuleren. In de toenmalige Belgische kolonie richtte zij in 1954 een afdeling op.

Om de zaak van het officieel onderwijs nog beter te kunnen behartigen, trad de "Ligue", samen met andere verenigingen die analoge doelstellingen nastreefden (70), toe tot het "Comité d'action pour la défense de l'école nationale", dat eind 1947 tot stand kwam.

Werd de "Ligue" sedert 1949 strijdlustiger, dan trad zij in 1950 op het oorlogspad tegen de politiek die de homogene C. V. P.-regeringen (1950-1954) voerden. Naar de opvattingen van de C. V. P. moest aan de ongelijkheid van de ouders inzake de keuze van een onderwijsinstelling een eind worden gemaakt, wat neerkwam op een ruimere subsidiëring van het vrij onderwijs. Het meest dringend heette het verlenen van toelagen aan het vrij middelbaar onderwijs. P. Harmel, minister van Openbaar Onderwijs, luidde zulke politiek in 1950-1951 in (71). Ze werd in 1952-1953 door een drietal wetten verruimd (72).

Terwijl de liberaal-socialistische oppositie tegen de omvang van de rijks-subsidies in het geweer kwam, maar tegen het principe daarvan in feite weinig inbracht, nam de "Ligue" een extremer standpunt in. Het verlenen van toelagen aan het vrij middelbaar onderwijs noemde zij een onrechtvaardigheid, gelet op de getalsterkte van de vrije t. o. v. de openbare instellingen. Hetzelfde gold voor het kweekschoolwezen en zeker voor de sector van het technisch onderwijs, waar de concurrentie onmogelijk zou worden. Het beginsel van de gelijkheid van de twee schoolwetten kon de "Ligue" niet aanvaarden: "La formule est séduisante. En réalité, elle masque des intérêts assez sordides, puisqu'il s'agit, en dernière analyse, d'assurer aux écoles libres une part toujours plus grande des deniers de tous" (73). De verhoging van dat aandeel kon de "Ligue" uiteraard niet nemen. Anderdeels bracht ze scherpe kritiek uit op de gemengde commissies (74), die naar verluidt de ontplooiing van het openbaar onderwijs belemmerden.

Artikelen die tijdens de beginjaren vijftig in het *Bulletin* verschenen, stelden dan ook "le joug clérical" aan de kaak: verbod van het kerkelijk ab-

(69) *Bulletin*, LXXXVII, 1 (1952) 9.

(70) Het "Algemeen Vlaams Verbond ter bevordering van het officieel onderwijs", het "Centre permanent de défense de l'école publique", de sector onderwijs van de "Centrale générale des services publics" en van de "Centrale des syndicats libéraux", de "Fédération générale des instituteurs belges" en de "Fédération royale des Unions post-scolaires de l'enseignement moyen officiel de Belgique".

(71) De regering voorzag in 1950 een voorlopige som in de begroting. Een voorlopige wet van 13.VII.1951 verleende jaarlijkse staatstoelagen - 300 miljoen in 1951 - aan de vrije instellingen voor middelbaar onderwijs, mits ze qua onderwijsgehalte en kwalificatie van de leerkrachten aan bepaalde voorwaarden voldeden en ze tevens bereid waren om het schoolgeld te verminderen en de salarissen van het lekenpersoneel te verhogen.

(72) Voor het middelbaar onderwijs de organieke wet van 17.XII.1952; voor het kweekschoolonderwijs die van 23.VII.1952; voor het technisch onderwijs die van 29.VII.1953.

(73) *Bulletin*, LXXXIV (1949) 39.

(74) In uitvoering van de wet van 17.XII.1952 opgericht in de sectoren van het lager, het middelbaar en het kweekschoolonderwijs. Ze werden paritair samengesteld uit vertegenwoordigers van het vrij en van het openbaar onderwijs. Ze moesten niet alleen over pedagogische en onderwijskundige aangelegenheden voor beide netten advies geven, maar ook inzake de aanvragen tot erkenning van vrije instellingen of tot oprichting van officiële.

solutisme op het terrein van het schoolwezen (75). De "Ligue" deed natuurlijk haar best om de publieke opinie te beïnvloeden en stippelde de beleidslijnen uit van een nieuwe regering, "national et viril". Toen een liberaal-socialistische coalitie in 1954 aan de macht kwam, legde zij de parlementairen onmiddellijk een concreet eisenprogramma voor (76), dat ook aan de minister van Openbaar Onderwijs, L. Collard, werd toegelicht. Het roer diende volledig te worden omgegooid. Het spreekt dan ook vanzelf dat de "Ligue" de wet-Collard bijtrad en tijdens de schoolstrijd voor de regering stelling koos.

Gelet op wat voorafgaat, zal men er zich niet over verwonderen dat de "Ligue" in 1958 op het schoolpact negatief heeft gereageerd: ze wees het af, zowel op principiële als op praktische gronden (77). De vereniging werd evenwel voor een voldongen feit geplaatst, al dacht ze reeds onmiddellijk aan de herziening van het pact (78).

De nieuwe *modus vivendi*, vastgelegd in de wet van 29 mei 1959, heeft de activiteit van de "Ligue" wel geremd, maar niet doen stilvallen. Op ministerieel verzoek organiseerde ze een enquête naar de situatie van het officieel onderwijs in het land, ten einde een volledig dossier samen te stellen; dat werk werd in 1960 beëindigd. De "Ligue" wees op het tekort aan schoolgebouwen. Ze drong aan op de oprichting van officiële lagere scholen, kweekscholen en internaten, op de uitbreiding van het buitengewoon onderwijs, e. a. m. Vóór 1962 heeft de vereniging zich verder nog ingelaten met het leerlingentransport, met het onderwijs in de lekenmoraal (handboeken, metho-

(75) Zie b. v. *Bulletin*, LXXXVIII (1953) 65-67.

(76) *Id.*, XCI (1955) 8: "1. L'abolition des commissions mixtes, qui placent l'école publique sous la tutelle de ses adversaires; 2. la suppression des entraves mises à l'action des provinces et des communes en faveur de l'enseignement public; 3. le vote d'une loi réservant les postes à conférer dans l'enseignement primaire, moyen, normal et technique à des maîtres diplômés par des écoles de l'Etat, des provinces et des communes; 4. l'obligation de ne nommer à des postes d'inspecteur que des professeurs et des instituteurs issus de l'Enseignement public et ayant acquis une expérience pédagogique suffisante; 5. la soumission du personnel de toute école privée subsidiee aux mêmes conditions de capacité et d'aptitude que celles imposées au personnel des écoles publiques; 6. la suppression des entraves légales et administratives mises à la création de nouvelles écoles, lorsque celles-ci sont réclamées par un nombre suffisant de pères de famille; 7. la création d'écoles normales dans les provinces qui en sont dépourvues; 8. la création d'un nombre suffisant d'internats auprès des écoles organisées par les pouvoirs publics; 9. la réorganisation des services des constructions scolaires et leur rattachement au ministère de l'Instruction Publique; 10. la substitution d'une demande d'inscription à la formule de dispense du cours de religion dans l'enseignement primaire".

(77) Besluit van de algemene raad, d. d. 13.XI.1958: "Il considère que le Pacte est inacceptable à la fois dans son principe et dans ses clauses essentielles. Dans son principe, parce qu'il réalise entre l'enseignement officiel, respectueux de toutes les croyances, et l'enseignement confessionnel, une égalité morale contraire à l'esprit démocratique. Dans ses clauses parce que: 1. loin de mettre fin à la guerre scolaire, il généralise un système de frais de fonctionnement qui ne peut que renforcer la concurrence déloyale et la chasse à l'élève; 2. la liberté du choix de l'école, par laquelle on prétend justifier le Pacte, ne sera qu'un leurre, étant donné qu'il sera impossible au Ministère de l'Instruction publique de créer les milliers d'écoles gardiennes et primaires dans les communes qui en sont dépourvues": *Bulletin*, XCIII, 4 (1958) 83-84.

(78) Cfr. *id.*, 79.

de en opleiding van de leraren), met de neutraliteit van de officiële school, met de hervorming van de snit- en naadafdelingen, met de overgang van middelbaar naar hoger onderwijs, met jeugdmisdadigheid en jeugdorganisaties.

Het *Bulletin* is tot 1962 geregeld blijven verschijnen. Het bracht, als tevoren, over de diverse werkzaamheden getrouw verslag uit. In dat jaar werd de publikatie gestaakt en ging de vereniging over tot de uitgave van een nieuw blad, *Tribune laïque*, dat een ander karakter zou dragen dan zijn voorganger.

Laten we tenslotte nog aanstippen dat in 1947 een nieuwe poging werd ondernomen tot publikatie van een Nederlandstalig bulletin. Net zoals die van 1937 is ze mislukt (79).

TRIBUNE LAIQUE

1962-heden (1)

- I. BEWAARPLAATS : Rijksuniversiteit te Gent, Seminarie voor Historische en voor Vergelijkende Pedagogiek (G. 161) : XCVII (= XCIX)(1962)-CVIII (1971).
- II. a. ONDERTITEL :
Revue trimestrielle de la Ligue de l'Enseignement.
- d. PRIJS :
Oktober 1962 (XCIX, 1) - januari 1964 (C, 6) : 10 fr per nummer; voor de leden kosteloos.
April 1964 (C, 7) - december 1971 (CVIII, 36) : niet vermeld.
- e. FORMAAT : 23,5 x 18.
- f. AANTAL BLZ. PER-AFLEVERING : 20.
- g. OPLAGE : van 1962 tot heden ca. 3500 nummers per jaar (2).
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : Boulevard H. Lemonnier, 110, Bruxelles.
- III. a. BEGINDATUM : oktober 1962 (XCIX, 1) (3).
Het blad verschijnt nog steeds.
- d. UITGEVER : Ligue de l'enseignement.

(79) Cfr. *infra*, 350.

(1) De behandeling loopt tot eind 1971. De nummering van de afleveringen loopt doorheen de jaargangen door.

(2) Volgens Mw. Gilles, verbonden aan het secretariaat van de "Ligue de l'enseignement".

(3) Als voortzetting van het *Bulletin de la Ligue de l'enseignement*.

e. DRUKKER : Impr. Lielens, Bruxelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : Jacques Bernard (4).

h. MEDEWERKERS :

Arnauts, Nelly (5) : 1964	De Brouckère, Lucia (18) : 1964, 1967
Backeljauw, Paul (6) : 1968-1969	De Coster, Sylvain : 1963-1964, 1967, 1969
Belliot, Henri (7) : 1967	Dedoyard, Nicole : 1969
Ber, Jacques (= Jacques Bernard) : 1964	Dehousse, M. E. : 1967
Berjac (= Jacques Bernard) : 1962-1966	Dekeyser, A. : 1965
Breuze, Edouard (8) : 1966	Delattre, Jacques (19) : 1965
Burriaux-Taillieu, Jeanne (9) : 1962-1965, 1967-1971	Delbaere, Roland (20) : 1967-1968, 1970
Bjc. (= Jacques Bernard) : 1965	Deldime, Roger (21) : 1969-1971
Catteaux, André (10) : 1966	Delval, Luc (22) : 1969
Charlier, J. (11) : 1966	Depreter, Felix (23) : 1962-1970
Clausse, Arnould (12) : 1962-1965, 1971	d'Hooghe, Alain : 1964
Collignon, B. : 1970	Dinosaure, Le (= Fernand Janson) (24) : 1965, 1967, 1970
Collignon, Jean-Pierre : 1967	Dubois, Fernand : 1967
Coulon, Marion (13) : 1968	Dubois, Jean : 1968
Cox, Daniël (14) : 1962-1971	Ebertzheim, René (25) : 1970
Dader, R. (15) : 1966	Eggermont, A. (26) : 1962-1964
Dalcq, Nelly (16) : 1970	Fastre, Monique : 1965
De Bièvre, Ghislaine (17) : 1963	Ferir, Georges (27) : 1967

(4) Inspecteur lager onderwijs van de stad Brussel.

(5) Algemeen secretaresse van de "Fédération des associations de parents d'élèves de l'enseignement officiel".

(6) Leraar aan het "Institut des Arts et Métiers" te Brussel.

(7) Inspecteur-generaal van het openbaar onderwijs in Frankrijk.

(8) Inspecteur normaalonderwijs.

(9) Ere-directrice van een beroepsschool.

(10) Frans schoolinspecteur.

(11) Directeur der "Services éducatifs de la province de Liège".

(12) Professor aan de universiteit te Luik.

(13) Pedagogisch adviseur aan het ministerie van Nationale Opvoeding.

(14) Geneesheer.

(15) Secretaris-generaal van de Franse "Ligue de l'enseignement".

(16) Lerares.

(17) Ambtenaar aan het ministerie van Nationale Opvoeding.

(18) Professor aan de universiteit te Brussel.

(19) Administrateur van een "coopérative culturelle".

(20) Leraar aan het atheneum te Vorst.

(21) Assistent aan de universiteit te Brussel.

(22) Bediende.

(23) Directeur van een technische school.

(24) Inspecteur.

(25) Leraar.

(26) Overleden 1965. Directeur van een middelbare school te Brussel.

(27) Inspecteur bij het ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur.

- Ferrière, Henri (28) : 1966
 Festraets, Adolphe : 1968
 Frère, Charles : 1969
 Galderoux, Robert : 1969-1970
 Gaschetto, Serge (29) : 1967
 Gascht, André (30) : 1966
 Gaspers, Francine : 1970
 Gassée, H. (31) : 1963
 Geairain, Janine : 1962
 Gilbert, Roger (32) : 1967
 Glansdorff, Maxime : 1965
 Guilbert, Marcelle (33) : 1966, 1968
 Guller, Angèle (34) : 1964
 G. M. : 1968-1971
 Hieter, Marcel (35) : 1966
 Histas, A. (36) : 1971
 Horyat, Fernand : 1963-1964,
 1966-1968
 Hoyaux, Christiane : 1970
 Janne, Henri (37) : 1964
 Janson, Fernand : 1965, 1967, 1969
 José, Carl : 1962
 Jouret, Jacques : 1968
 J. B. : 1962, 1965
 Kenens, Myriam : 1970
 Lamarque, Pierre (38) : 1963,
 1965, 1968
 Laminne, Armand (39) : 1966
 Lamproye, Maud : 1970
 Laurant, Eddy (40) : 1967
 Leerschool, J. C. : 1971
 Loncin, Léon (41) : 1965, 1969
 Losson, Jacques (42) : 1968
 Lothe, Pierre (43) : 1967
 Maquet, Georges : 1962-1971
 Marchal, Michel : 1970
 Masson, Henri (44) : 1962, 1964
 Masson, Jacques (45) : 1963
 Mohimont, André (46) : 1967
 Mottiaux, N. : 1969
 M. C. : 1964
 Nelod, Gilles : 1967
 Nisse, O. (47) : 1963-1964
 Paques, J. (48) : 1967
 Papy, F. G. (49) : 1962
 Parisel, Walter : 1968-1969
 Paye-Bourgeois, Jeannine : 1971
 Pennequin-Josanen, S. : 1967

- (28) Voorzitter van het "Fond des vacances de l'enseignement libéral".
 (29) Secretaris van de parascolaire verenigingen van het atheneum en het lyceum te El-sene.
 (30) Bestuurssecretaris bij de dienst Volksopvoeding van het ministerie van Nationale Opvoeding.
 (31) Bestuurssecretaris bij het provinciaal bestuur van Brabant.
 (32) Leraar aan het atheneum te Charleroi.
 (33) Doctor in de Pedagogische Wetenschappen.
 (34) Animatrice van de "Jeunesses de la chanson".
 (35) Directeur-generaal van "Jeunesse et loisirs", ministerie van Nationale Opvoeding.
 (36) Onderwijzer.
 (37) Professor aan de Vrije Universiteit te Brussel, 1963-1965 minister van Nationale Opvoeding en Cultuur.
 (38) Vice-president van de "Ligue internationale de l'enseignement".
 (39) Raadslid bij de Nationale Dienst voor de Jeugd.
 (40) Leraar aan het atheneum te Vorst.
 (41) Leraar.
 (42) Directeur van de provinciale school te Morlanwelz.
 (43) Leraar aan het atheneum te Namen.
 (44) Leraar.
 (45) Directeur van de hoeve-school te Waterloo en van het "Institut médico-pédagogique du Brabant."
 (46) Leraar aan de middelbare school te Namèche.
 (47) Dominee.
 (48) Leraar aan het atheneum te Elsene.
 (49) Professor aan de universiteit te Brussel.

- Philippart, Louis (50) : 1964-1966
 Pihet, Robert (51) : 1967
 Potier, U. : 1966
 Poulart-De Guide, Rachel (52) :
 1967
 Radoux, L. (53) : 1966
 Renard, René (54) : 1966
 Roger, Yves (55) : 1965-1966
 Rosier, Jean-Marie (56) : 1970
 Rossius, Raymond (57) : 1966
 Rowie, Edgar (58) : 1966-1967
 Rowie, Th. E. (59) : 1963
 Ruelle, Fernand (60) : 1969
 R. Sch. : 1965
 Salengros, R. (61) : 1962, 1966
 Saudemont, Jeanne : 1964
 Schoetens, R. (62) : 1963
 Simon - Gris, E. : 1969
 Sputael, H. (63) : 1969
 Sputael, Marie-Jeanne (64) : 1969-
 1970
 S. G. : 1969
 Tenax : 1967
 Thomas, G. : 1969
 Timmermans, Jean-Pierre : 1965
 Tits, Désiré (65) : 1963-1964,
 1968-1969
 Toussaint, René : 1968
 Valkeners, Claude (66) : 1969
 Van Aelbrouck, A. (67) 1966
 Van Belleghem, Jacques : 1970
 Van Bergen, Pierre (68) : 1966-
 1967
 Vander Sande, P. P. (69) : 1970
 Vandersanden, A. : 1964, 1969
 Vandersanden, Etienne (70) : 1962,
 1964-1966, 1968
 Van Hamme-Bonner, M. : 1966
 Van Melle, Paul : 1969
 Van Steenwegen, Hubert : 1968
 Verhaegen, H. (71) : 1966
 Vermeylen, Jacques : 1969
 Verniers, Louis (72) : 1962-1963
 Vons, Jacqueline (73) : 1970
 Wasterlain, M. (74) : 1966
 Weis, G. (75) : 1967

- (50) Directeur van het "Institut provincial de l'éducation populaire et des loisirs du Hai-
 laut".
 (51) Voorzitter van de oudervereniging van de leerlingen uit het officieel onderwijs. In-
 dustrieel.
 (52) Directrice van de kweekschool te Andenne.
 (53) Inspecteur technisch onderwijs.
 (54) Secretaris van de Centrale voor arbeidersopvoeding.
 (55) Inspecteur bij het ministerie van Nationale Opvoeding.
 (56) Leraar.
 (57) Directeur van het "Centre d'action culturelle de la province de Namur".
 (58) Bestendige afgevaardigde van Brabant.
 (59) Volksvertegenwoordiger.
 (60) Technisch ingenieur.
 (61) Inspecteur lager onderwijs.
 (62) Leraar.
 (63) Onderwijzer.
 (64) Lerares.
 (65) Professor aan de Vrije Universiteit te Brussel.
 (66) Leraar.
 (67) Hoofdadviser bij het ministerie van Nationale Opvoeding.
 (68) Directeur-generaal bij het ministerie van Nationale Opvoeding.
 (69) Student.
 (70) Directeur van de "Cours normal provincial pour moniteurs d'Oeuvres de jeunesse
 et pour éducateurs".
 (71) Provinciaal inspecteur lichamelijke opvoeding.
 (72) Ere-secretaris-generaal van het ministerie van Nationale Opvoeding.
 (73) Lerares.
 (74) Secretaris-generaal van het voormalig Instituut voor lichamelijke opvoeding en
 sport.
 (75) Leraar aan het atheneum te Elsene.

Winterbeek, G. : 1962
Witdouch, Pierre (76) : 1965

Woodbury, Michelle : 1968

IV. KARAKTERISERING

De *Tribune laïque* is de voortzetting van het *Bulletin* van de "Ligue de l'enseignement", maar heeft een andere, meer moderne allure en inhoudelijk ook een verschillend karakter. Het *Bulletin* werd in hoofdzaak met verslagen gevuld; de *Tribune* brengt daarentegen artikelen, bijdragen met een oorspronkelijk karakter. Het tijdschrift blijft uiteraard in dienst staan van de vereniging: "travail d'information, la diffusion de nos idées, la défense de l'idéal laïque et de l'école publique" (77).

Over de traditionele activiteiten van de "Ligue" geeft het blad ruime informatie. Men kan er de werkzaamheden in volgen van de algemene raad en van het bureau, van het permanent secretariaat, van de algemene diensten (78), van de socio-culturele diensten (79), van de bijzondere commissies (80) en van de lokale en regionale afdelingen (81).

De hoofdbrok van de *Tribune* is gedurende de periode 1962-1971 gewijd aan de verdediging van de officiële school. Boven werd aangestipt dat het schoolpact bij de "Ligue" niet in goede aarde was gevallen (82). In het editoriaal van de *Tribune* luidde het dan ook: "Il nous faut, d'abord, surmonter nos rancœurs et vaincre notre déception. Il faut, ensuite, par une propagande inlassable, dénoncer le péril qui menace l'école publique, dans un système dont le moins qu'on puisse dire est qu'il fait la part trop belle aux intérêts de sa rivale, fortifiant ainsi, dans des proportions considérables, la vocation conquérante de cette dernière" (83). Kritiek op het schoolpact en op de situatie die door de wet van 1959 in het leven was geroepen, stond centraal in de belangstelling van de "Ligue", en van haar orgaan, voor de onderwijspolitiek. In beginsel bleef zij tegen subsidiëring van het vrij onderwijs gekant (84), maar in feite kon zij niet anders doen dan zich daarbij neerleggen. Met het oog op de herziening van het schoolpact vroeg zij dan ook niet het intrekken van de toelagen, maar strengere voorwaarden en scherpere controle (85). Zij ontvouwde overigens een heel eisenprogramma: herstructurering en rationalisatie van de (neutrale en niet-neutrale) onderwijsoprichting van een autonoom fonds voor schoolgebouwen en aanzienlijke verho-

(76) Onderwijzer.

(77) *Tribune laïque*, C, 8 (juli 1964) 8.

(78) Publikaties; raadplegingen en inlichtingen; plaatsing; propagandacommissie; Nationale Federatie der parascolaire groeperingen van het officieel onderwijs.

(79) Informatie- en documentatiecentrum voor televisie; internationaal informatie- en documentatiecentrum voor de jeugd; reizende bibliotheken; conferenties en colloquia; schoolreizen en vakanties; recreatiecentrum te Waver; audio-visueel centrum Brussel; vormingsstages voor animatoren.

(80) Schoolkwesties; lager, middelbaar, normaal, technisch en buitengewoon onderwijs; universitaire problemen.

(81) In 1968: Luik, het Centrum, Charleroi, Couvin, Moeskroen, Izel en Marche-en-Famenne.

(82) Cfr. *supra*, 342.

(83) *Tribune laïque*, XCIX, 1 (okt. 1962) 5.

(84) Cfr. *id.*, 4.

(85) *Id.*, CVIII, 34-35 (juni/sept. 1971) 5.

ging van de financiële mogelijkheden voor het Rijk; monopolie van de aanstellingen in de neutrale scholen voor gediplomeerden van het officieel onderwijs; keuze van de leraren lekenmoraal uit een lijst die door een representatieve lekenorganisatie was goedgekeurd; hervorming van de beroepsopleiding; oprichting van een autonoom orgaan tot behartiging van de belangen van het rijksonderwijs (86).

De *Tribune* heeft zich, als publikatie van de vereniging, gedurende de jaren zestig met de diverse onderwijsniveaus en met de actuele problemen van nabij ingelaten. Het wetsontwerp Larock-Van Elslande betreffende de omnivalentie van de diploma's werd bijgetreden (1962-1963). Inzake het buitengewoon onderwijs kwam de "Ligue" op voor een organieke wet, in welk verband zij een reeks desiderata formuleerde (87). Op het gebied van de universitaire expansie kantte de *Tribune* zich tegen de plannen tot spreiding van de kandidaturen : ze zouden slechts een tweederangsonderwijs kunnen verstrekken. De gevestigde universiteiten heetten in staat te zijn om de studentenaanwas op te vangen, mits een uitbreiding van het personeel. Het blad verzette zich heftig tegen de inplanting van katholieke faculteiten binnen de Brusselse agglomeratie en tegen de bevoordeling van het katholiek onderwijs in het algemeen. Het wees ook op de noodzaak van een aanpassing der universitaire programma's aan de noden van de tijd, van een betere oriëntatie en selectie en van meer sociaal dienstbetoon.

De hervorming van het normaalonderwijs (1969) droeg in grote trekken de goedkeuring van het tijdschrift weg. Het had echter gehoopt dat de afdeling menswetenschappen tot het hoger onderwijs zou doorgetrokken worden. In verband met de plannen betreffende het Vernieuwd Secundair Onderwijs betoogde de *Tribune* dat men moest komen tot "des écoles à mesure humaine, gérées par des directeurs responsables, avec la participation des professeurs, des parents et des élèves" (88). Het V.S.O. werd beschouwd als een belangrijke stap in de verdere onderwijsdemocratisering en als een mogelijkheid tot waardeverhoging van de studies dank zij een betere oriëntatie.

Naast de eigenlijke onderwijsproblemen heeft de *Tribune* ook de permanente opvoeding herhaaldelijk aangesneden. Het vraagstuk van de vrijetijdsbesteding en de behoefte aan voortdurende bijscholing kon men niet uit de weg gaan : "Le XXe siècle doit être pour l'éducation permanente ce que le XIXe a été pour l'enseignement scolaire" (89). Eind 1962 bracht de "Ligue" een "Commission de l'éducation permanente" op de been, die tot opdracht kreeg "d'aider moralement et matériellement dans un esprit de neutralité positive, toutes organisations laïques oeuvrant ou susceptibles d'oeuvrer dans cette perspective" (90). De vereniging zorgde voor ouderscholen, uitwisseling van studenten, stages voor opvoeders, culturele en audio-visuele centra, concerten en theatervoorstellingen. De activiteiten terzake werden in de *Tribune* geregeld besproken.

(86) Met vertegenwoordiging van het departement van Nationale Opvoeding, van het onderwijzend personeel, van de ouders en van de leerlingen.

(87) Zie b.v. *Tribune laïque*, C, 6 (jan. 1964) 22-23; CI, 11 (mei 1965) 11.

(88) *Id.*, CVI, 27 (oktober 1969) 6.

(89) *Id.*, CI, 11 (mei 1965) 26.

(90) *Id.*, XCIX, 2 (jan. 1963) 15.

ONDERRICHTSBOND

1937

- I. BEWAARPLAATS : "Ligue de l'enseignement" : LXXIII, 1 (januari 1937).
- II. a. ONDERTITEL :
Nationale Vereeniging voor de verdediging van het openbaar onderwijs
(Vereeniging zonder winstbejag).
- e. FORMAAT : 16,5 x 9,5.
- f. AANTAL BLZ. VAN DE AFLEVERING : 46.
- g. PERIODICITEIT : tweemaandelijks.
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : Maurice Lemonnierlaan, 110,
Brussel.
- III. a. BEGINDATUM (tevens die van het enig verschenen nummer) : januari
1937 (LXXIII, 1).
- d. UITGEVER : (Ligue de l'enseignement).
- h. MEDEWERKERS :
Debyser, V. Verbrugge, Geo (1)
Devogel, Victor V. A.

IV. KARAKTERISERING

De poging tot publikatie van een Nederlandstalige editie van haar *Bulletin* werd de "Ligue de l'enseignement" ingegeven door de bekommernis om de actie ten voordele van het openbaar onderwijs in de Vlaamse gewesten meer omvang te doen verkrijgen. Tot niet lang tevoren was in de schoot van de vereniging de mening gangbaar geweest, dat "het Vlaamsche land er in berustte dat de clericale partij de hand legde op de verstandelijke, zedelijke en staatsburgerlijke opvoeding van de jeugd" (2). Diverse verschijnselen, grotendeels te danken aan de "Federatie der oudleerlingen der officieele scholen in West-Vlaanderen", hadden tot het herzien van die opvatting geleid. Het kwam er dan ook op aan, de beweging tot uitbreiding van het openbaar onderwijs te steunen, "haar ter hulp te komen door middel van heel ons propagandavermogen, haar vertrouwen inboezemen waaruit een gevoel van solidariteit zal ontstaan" (3). De *Onderrichtsbond* moest hiervan een eerste teken zijn.

Het mocht echter niet gaan om een loutere vertaling van het Franstalige *Bulletin*. Voorzitter N. Smelten typeerde het karakter als volgt : "zooals de Fransche zal de Vlaamsche uitgave verslagen over de bedrijvigheid van den Bond, van den Algemeenen Raad en van onze Commissies bevatten; maar de berichten zullen bijzonder met betrekking tot toestanden uit het Vlaamsche land gekozen worden en aangepast aan de noodwendigheden van de propa-

(1) Geboren 1896. In 1919 onderwijzer te Gent; in 1930 stedelijk hoofdinspecteur.

(2) *Onderrichtsbond*, LXXIII (1937) 2.

(3) *Id.*, 3.

ganda in de beide Vlaanderen, de Provincie Antwerpen, Limburg en Vlaamsch Brabant" (4).

De inhoud van het eerste nummer loste die belofte in ; het was op de schoolsituatie in de Vlaamse gewesten afgestemd. Was de onderneming slecht voorbereid of het onthaal teleurstellend ? Het is in elk geval bij dat nummer gebleven.

BULLETIN [VAN DE] ONDERRICHTSBOND

1947

- I. BEWAARPLAATS : "Ligue de l'enseignement", LXXXIII, 1 (juli 1947).
- II. a. ONDERTITEL : Nationale Unie voor de verdediging van het openbaar onderwijs, V.Z.W.O.
e. FORMAAT : 16,5 x 9,5.
f. AANTAL BLZ. VAN DE AFLEVERING : 24.
i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : Maurice Lemonnierlaan, 110, Brussel.
- III. a. BEGINDATUM (tevens enig verschenen nummer) : juli 1947.

IV. KARAKTERISERING

De publikatie van dit Nederlandstalige *Bulletin* van de "Ligue de l'enseignement" (1) sloot aan bij de poging uit 1937 en was gericht op een samengaan met het "Algemeen verbond tot bevordering van het officieel onderwijs" (A. V. B. O.). Het eerste nummer bevatte verslagen betreffende de "Ligue", de samenstelling van haar bestuur en van haar commissies en een bibliografisch gedeelte. Dergelijke inhoud kon uiteraard het A. V. B. O. niet bekoren. De publikatie liep dan ook niet verder.

Gedurende de tweede helft van 1947 werden voorbereidingen getroffen tot de uitgave van een nieuw *Bulletin*, dat begin 1948 is verschenen en dat zowel van het A. V. B. O. als van de "Ligue" uitging. Het zal dan ook later worden behandeld.

(4) *Ibid.*

(1) Stukken betreffende de uitgave van het *Bulletin* zijn bewaard in het archief van de "Ligue de l'enseignement", *Correspondance, 1938-1949, Comité de coordination pour la défense de l'enseignement public dans les provinces flamandes - A. V. B. O.*

LE GYMNASTE BELGE

1865-1874

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P 506 B) : IV (1868) - X (1874), behoudens VIII (1872) 1-3, 10-11, en IX (1873) 7. UBL (Z 6158) : V (1869) - X (1874), behoudens VIII (1872) 8.
- II. a. ONDERTITEL :
31.I.1868 (IV, 1) - oktober/november 1874 (X, 10-11) : Journal pour la propagation de la gymnastique. Organe des gymnastes belges.
- d. PRIJS :
31.I.1868 (IV, 1) : voor België 5 fr per jaar; voor Nederland, Zwitserland, Frankrijk, Duitsland en Engeland : 6 fr per jaar.
Januari 1869 (V, 1) : voor België 3 fr per jaar; voor de andere bovengenoemde landen : 4 fr per jaar (1).
Januari/februari 1873 (IX, 1-2) : voor België 5 fr per jaar; voor de andere bovengenoemde landen + Italië : 6 fr per jaar.
- e. FORMAAT : 18,8 x 11,3.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8 tot 24; vaak 16.
- g. PERIODICITEIT :
31.I.1868 (IV, 1) - oktober/november 1874 (X, 10-11) : maandelijks.
De laatste twee jaar verscheen het blad echter onregelmatig : de eerste zes afleveringen van jg. IX werden tezamen, onder de vorm van drie dubbelnummers, gepubliceerd, en dit pas in juni 1873; in 1874 werden vier keer twee afleveringen samen bezorgd (2).
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
In 1868 telde *Le Gymnaste Belge* 111 abonnees. Aangestipt zij dat 60 van de 91 Belgische abonnees in Antwerpen woonden (3). In 1872 klaagde de uitgever erover dat de abonnees nog altijd even weinig talrijk waren (4).
- III. a. EERST VOORHANDEN NUMMER : 31 januari 1868 (IV, 1).
EINDDATUM : oktober/november 1874 (X, 10-11).
- d. UITGEVER :
31.I.1868 (IV, 1) - juni 1872 (VIII, 6) : J. Happel, Meir, 89, Anvers (5).

(1) In 1869 kon tot een prijsvermindering besloten worden : de Belgische Turnfederatie stond een jaarlijkse toelage toe en de uitgever hoopte dat het aantal abonnees zou stijgen : *Gymnaste*, V (1869) 7.

(2) Tijdens de congressen van de Belgische Turnfederatie werd kritiek uitgebracht op het onregelmatig verschijnen van het blad : *Gymnaste*, IX (1873) 129; X (1874) 72, 79.

(3) *Id.*, V (1869) 7.

(4) *Id.*, VIII (1872) 5.

(5) Jacob Happel, Duits turnleraar. Vestigde zich in 1857 te Antwerpen, op uitnodiging van J. Isenbaert, stichter en voorzitter van de "Société de Gymnastique et d'Armes d'Anvers". Zijn methode kende te Antwerpen zeer grote bijval en zou er pas vlak vóór de Tweede Wereldoorlog door het Zweedse stelsel verdrongen worden. Zie ook *infra*, IV.

Juli 1872 (VIII, 7) - december 1872 (VIII, 12) : J. Happel, Avenue des Arts, 132, Anvers.
 Januari/februari 1873 (IX, 1-2) - oktober/november 1874 (X, 10-11) : J. Happel, directeur du Gymnase normal à Anvers.

e. DRUKKER :

31.1.1868 (IV, 1) - februari 1872 (VIII, 2) : Typ. J. E. Buschmann, Anvers.

Maart 1872 (VIII, 3) - oktober/november 1874 (X, 10-11) : Typ. J. E. Buschmann, Rempart de la Porte du Rhin, Anvers.

f. HOOFDREDACTEUR : als de uitgever,

h. MEDEWERKERS :

Baelde, Eugène : 1873	Kemna, Ad. (10) : 1872-1873
Baelde, Gustaaf (6) : 1872	Laroque : 1872
Buschmann, Paul (7) : 1869-1873	Mignot, Eugène : 1872-1873
B. Eugène (= Baelde, Eugène) : 1873	N. J. C. (= Cupérus, Nicolaas Johannes) : 1868-1870, 1872
Cupérus, Nicolaas, Johannes : 1868	Ponchon, H. : 1872
C. C. : 1872	P. S. : 1871
Defrance, Eugène (8) : 1872-1873	Rik : 1869-1870
F. G. (= Fr. Gittens)(9) : 1868	Sluys, Alexis : 1872-1873
Gymnaste, un : 1872	Spanoghe, E. : 1870
Happel, Jacob : 1873	Vifquin, J. (11) : 1873
J. H. (= Jacob Happel) : 1868-1871, 1873	$\frac{o}{o}$: 1872

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

Als officieel orgaan van de Belgische Turnbond ontving *Le Gymnaste belge* jaarlijks een toelage. Deze bedroeg aanvankelijk 10 fr per bondsvereniging. Vanaf 1871 was ze vastgesteld op 2/5 van de door de Belgische Turnbond ontvangen jaarlijkse lidgelden. In 1874 diende het blad de toelage te delen met het Nederlandstalige bondsorgaan *Volksheil*. Voor 1870, 1871 en 1872 samen beliep de bondssubsidie 375 fr. In 1873 ontving de uitgever 209 fr en in 1874 de helft van 260 fr (12).

IV. KARAKTERISERING

In 1839 werd te Antwerpen de eerste Belgische gymnastiekvereniging gesticht : de "Société de Gymnastique et d'Armes d'Anvers". De Duitser J.

-
- (6) Secretaris van de "Société de Gymnastique et d'Armes d'Anvers" in 1873.
 (7) Cfr. *infra*, 485.
 (8) Cfr. *infra*, 512.
 (9) Lid van de Gymnastische Volkskring van Antwerpen.
 (10) Doctor in de Wetenschappen, leraar aan de meisjeskweekschool te Hoboken vanaf 1879, aan de Nijverheidsschool te Antwerpen 1880-1890, aan de jongenskweekschool aldaar vanaf 1880, later directeur van de "Antwerp Water Works". Had mede de leiding van het "Koninklijk Kruidkundig genootschap van België". H. VAN DAELE, *150 jaar stedelijk onderwijs te Antwerpen* (Antwerpen, 1969) 174-175, 177, 208, 251).
 (11) Secretaris van de Gymnastische Volkskring van Antwerpen.
 (12) *Gymnaste*, IV (1868) 1; VII (1871) 4; IX (1873) 128; VIII (1872) 159; X (1874) 64.

Happel leidde er van 1857 af de oefeningen. Onder zijn impuls werd de Scheldestad een centrum van wetenschappelijke gymnastiekbeoefening (13). Kenmerkend voor het systeem-Happel was de belangrijke plaats die het, in navolging van Duitse gymnastiekleraars, aan toesteloefeningen toeweest (14). Het oefenen moest gebeuren onder leiding van speciaal opgeleide, fysiologisch en pedagogisch onderlegde leerkrachten. Happel wilde er vormen in een door hem georganiseerde "Ecole normale de gymnastique".

In juli 1865 besloten de "wakkere Happel" en "eenige Vlaamsche vrienden van Antwerpen" (15) tot de publikatie van *Le Gymnaste belge*, een maandblad dat hen zou toelaten het resultaat van hun "ernstige studies i. v. m. de turnwetenschap" kenbaar te maken. Intussen waren ook elders in het land turnkringen opgericht. Ze sloten in 1865 tot een federatie samen. *Le Gymnaste belge* werd het officieel orgaan van de Belgische Turnbond (16).

De federatie verwachtte uiteraard dat het tijdschrift, waarvan de publikatie voor een deel door bondsgelden werd gefinancierd, verslag zou uitbrengen over haar werkzaamheden en de weergave zou zijn van haar opvattingen inzake gymnastiek (17). Ook de redactie van het blad meende dat een type-aflevering de lezers een artikel over de turntechniek, inlichtingen over de activiteiten van de kringen en over het leven van de federatie, de aankondiging van feestelijkheden en van verschenen boeken moest bieden (18). Afgezien van de boekbesprekingen, die uiterst zelden werden opgenomen, vindt men die rubrieken inderdaad in de meeste nummers terug.

De omstandigheden brachten bovendien mee dat *Le Gymnaste belge* herhaaldelijk aandacht besteedde aan het gymnastiekonderricht in de scholen. Vooral vanaf 1870 gingen er immers aan alle zijden stemmen op tot herziening van de schoolwetten van 1842 en 1850 (19). De Duitse overwinning bij Sedan, die voor een deel werd toegeschreven aan de zorg die in Duitsland aan de lichamelijke opleiding werd besteed, maakte velen het belang duidelijk van een degelijk gymnastiekonderwijs (20). De actie van de Belgische Turnbond, tot invoering van verplicht turnonderricht in de scholen en tot oprichting door de Staat van een "Ecole normale de gymnastique", werd door een paar

(13) *Id.*, V (1869) 161-162.

(14) Het beoogt de harmonische ontwikkeling van het gehele lichaam en vooral het bestrijden van de eenzijdigheid die de in het dagelijks leven gebruikelijke houdingen en bewegingen kenmerkt. Vrije oefeningen (als buigen, uitstreken van de ledematen, gaan, lopen, springen en gymnastische spelen), orde-oefeningen (vormen van rijen en rangen, oefeningen daarmee gepaard) en het gebruik van losse werktuigen alleen kunnen dat doel niet bereiken: het oefenen aan vaste toestellen (rek, barren, ringen) is onontbeerlijk. Het Happel-systeem hecht overigens weinig belang aan het onmiddellijk praktische nut van de oefeningen. Het ziet de schoolgymnastiek zeker niet als een vak dat de leerling moet in staat stellen een reddingswerk uit te voeren, hulp te bieden bij ongevallen, enz. De aanhangers van het stelsel zijn trouwens de mening toegedaan, dat volgens hun methode opgeleide gymnasten dergelijke taken wel aankunnen; toesteloefeningen dragen immers bij tot de vorming van een moedig, behulpzaam en vastberaden karakter.

(15) *Volksheil*, IX (1881) 2.

(16) *Gymnaste*, V (1869) 161-162; VI (1870) 57; IV (1868) 50.

(17) *Id.*, VI (1870) 57.

(18) *Id.*, VIII (1872) 6.

(19) *Id.*, VI (1870) 124.

(20) *Id.*, VII (1871) 22; VIII (1872) 24, 123.

Kamerleden gesteund (21). *Le Gymnaste belge* publiceerde de bij de Kamers ingediende verzoekschriften (22) en de rapporten van bondsleden over de onderwijssituatie (23). De periodiek bracht tevens uitvoerig verslag uit over de ontvangst van een bondsafvaardiging door de minister van Binnenlandse Zaken (24). Uit de *Annales parlementaires* nam ze het relaas over van de Kamerdebatten waarin het gymnastiekonderwijs ter sprake kwam (25). Ze schonk tevens aandacht aan de besprekingen die de Algemeene Belgische Onderwijzersbond aan de gymnastiek in de lagere scholen wijdde (26).

In 1872 begon men te Antwerpen met de bouw van een turnschool, "un grand gymnase susceptible de devenir une école normale de gymnastique". In een paar artikelen lichtte Happel de rol toe die deze school kon spelen bij de opleiding van bekwame gymnastiekleraars (27).

Een gebeurtenis die in de laatste twee jaargangen van het blad druk werd gecommentarieerd, was het verschijnen, in 1873, van de brochure *Quelques mots sur la gymnastique scolaire*. De auteur, G. Docx, kapitein bij het Belgisch leger, had een jaar tevoren deel uitgemaakt van de commissie die, in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken, een onderzoek instelde naar de manier waarop het gymnastiekonderwijs in België kon worden georganiseerd (28). Docx was weliswaar een voorstander van het invoeren van de gymnastiek in de scholen, maar tevens een fervent tegenstander van toestel-oefeningen, die hij gevaarlijk en nutteloos vond. Zijn systeem was heel anders georiënteerd dan dat van Happel (29). Aan bovengenoemde brochure wijdde *Le Gymnaste belge* een bespreking, van de hand van de bondsvoorzitter. Hij weerlegde Docx' argumenten tegen het gebruik van het rek, de barren en de ringen, waarbij hij bijzonder hoffelijk bleef. Happel meende het artikel echter te moeten voorzien van enkele minder genuanceerde noten, wat vanwege

(21) *Id.*, VII (1871) 18 vlg.; VIII (1872) 26, 122.

(22) *Id.*, IV (1868) 2; VIII (1872) 26 vlg.

(23) *Id.*, VI (1870) 155 vlg.; IX (1873) 42.

(24) *Id.*, VIII (1872) 24 vlg.; 113 vlg.

(25) *Id.*, VII (1871) 18 vlg.; X (1874) 12.

(26) *Id.*, VIII (1872) 66; IX (1873) 118.

(27) *Id.*, VIII (1872) 19, 37 vlg.; IX (1873) 48-49; X (1874) 1 vlg.

(28) Haar rapport werd door de autoriteiten als basis van het programma voor het gymnastiekonderwijs aanvaard. Docx werd met de verdere uitwerking van dat programma belast.

(29) Het gaat uit van de opvatting dat de lichamelijke opvoeding één geheel moet vormen met de maatschappelijke, m. a. w. het schoolturnen moet niet alleen de fysieke ontwikkeling van het kind beogen: het moet de jongeren ook tot volwaardige burgers opleiden. De nadruk valt dan ook op oefeningen met een praktisch nut, d. w. z. oefeningen, die van pas komen wanneer men zichzelf of anderen uit een kritieke situatie (brand, overstroming) dient te redden. In het programma wordt dan, uiteraard, een plaats ingeruimd aan "soldatenoefeningen", die de jongelui voorbereiden op de "vervulling van hun burgerplichten". Docx' praktische opvatting van de gymnastiek brengt mee dat hij sommige toestellen die het Happelstelsel als onontbeerlijk beschouwt, als volkomen nutteloos verwerpt. De ringen, het rek en in grote mate ook de barren, vinden niet alleen geen toepassingsterrein in het dagelijks leven, zij dragen ook niet bij tot een harmonische fysieke ontwikkeling en veroorzaken vaak ongevallen. Bovendien dient de leerkracht iedere leerling afzonderlijk bij te staan en kan er dus aan die toestellen niet door een hele klas tegelijk geoefend worden. Tenslotte kan de Staat onmogelijk de installatie van ringen, rek en barren in alle dorps- en stadsscholen bekostigen.

Docx dan ook een vinnige kritiek uitlokte (30).

Ook in andere omstandigheden nam Happel een meer radicale houding aan dan het Bondsbestuur (31). Meer dan eens vocht hij in *Le Gymnaste belge* een vinnige pennetwist uit met minder orthodoxe bondsleden, die hem niet erkenden als "le pape infaillible de la gymnastique en Belgique" (32). Deze polemische houding kwam de verspreiding van het blad, ook onder de bondsleden, zeker niet ten goede (33). In 1874 verdween *Le Gymnaste belge* waarschijnlijk bij gebrek aan lezers (34).

Laten we tenslotte nog aanstippen dat Happel in het blad een rijk geïllustreerde geschiedenis van de schoolbank publiceerde, waarin hij o. m. een door hem ontworpen modellessenaar uitvoerig besprak (35).

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT MOYEN ET PRIMAIRE

1866

I. BEWAARPLAATS : niet één exemplaar werd teruggevonden.

II. g. PERIODICITEIT : jaarlijks.

III. a. BEGINDATUM : 1866 (1).

b en f. STICHTER EN HOOFDREDACTEUR : Jacques Louis Van Thielen (2).

d en e. UITGEVER-DRUKKER : Joseph Van In et Cie, Lierre.

IV. KARAKTERISERING

De enige gegevens die betreffende dit *Annuaire* voorliggen, berusten op een bespreking die *Le Progrès* eraan wijdde (3). Naar verluidt telde het vijf hoofdbestanddelen : "le calendrier avec définitions, des notions de physique et d'astronomie, de géographie, de pratique administrative et des renseigne-

(30) *Gymnaste*, IX (1873) 13 vlg.; 32 vlg., 53 vlg.

(31) *Id.*, IV (1868) 9 vlg.; 25, 57 vlg., 77; V (1869) 25, 43, 67.

(32) *Id.*, VII (1871) 105 vlg.; VIII (1872) 10 vlg.; IX (1873) 75, 93, 97.

(33) Reacties tegen Happel, die *Le Gymnaste belge* niet als het bondsorgaan maar als zijn blad beschouwde, kwamen vooral uit het Luikse, waar de verenigingen het talrijkst waren en de meeste leden telden. Cfr. *Gymnaste*, VI (1870) 114; X (1874) 25-27.

(34) Het blad vond in het Franse landsgedeelte weinig ingang en was vooral door Vlaamse lezers in het leven gehouden.

(35) *Gymnaste*, IX (1873) 1 vlg., 25 vlg., 77 vlg., 105 vlg.

(1) *Le Progrès*, VI, 6 (11.II.1866).

(2) Geboren te Antwerpen 4.V.1821. Leerling aan het klein-seminarie te Mechelen; 1839-1840 hulponderwijzer te Antwerpen, in 1840 benoemd tot hulponderwijzer en in 1843 tot onderwijzer aan de rijkslagere school te Mechelen; na 1850 directeur van de rijksmiddelbare school te Lier, welke functie hij in 1866 vervulde.

(3) *Le Progrès*, VI (1866) 72.

ments sur l'instruction publique". Volgens de recensent, E. Rousseau, liet alleen het laatste gedeelte te wensen. De spelling van sommige namen had hij onjuist bevonden, maar bovendien had hij zich de moeite getroost de inlichtingen voor de hem bekende lokaliteiten te controleren en haast de helft ervan bleek onnauwkeurig te zijn. De gegevens waren ook onvolledig: ze hadden betrekking op de rijksmiddelbare en op de lagere scholen, maar de gemeentelijke middelbaar-onderwijsinstellingen waren uit het oog verloren.

Het feit dat een nader spoor van dit *Annuaire* niet werd gevonden, laat onderstellen dat het bij één enkel is gebleven.

JOURNAL DE CLASSE

1866-1871

18.XI.1870 (IV, 20) : Journal de classe des instituteurs primaires.

I. BEWAARPLAATSEN : KB (IV 49642 B) : II (1867); 3de editie van I (s. a.).
SBLu : IV, 20 (18.XI.1870); 5de editie van I (1881); 3de editie van II (1876).
UBL (FH 227/12) : III, 15 (28.IX.1868); III, 18 (18.XI.1868).

II. a. ONDERTITEL :

1867 (II), 28.IX.1868 (III, 15) en 18.XI.1868 (III, 18) : Paraissant deux fois par mois.

1876 (II, 3de editie), op het titelblad : Publié par J. B. Emond, professeur de Pédagogie à l'école normale, à Huy.

s. a. (I, 3de editie), op het titelblad : Contenant des leçons à donner dans les trois divisions des écoles primaires, par J. B. Emond, instituteur en chef à Ciney; op de afleveringen : Paraissant deux fois par mois.

c. MOTTO : Etre utile.

d. PRIJS :

1866 (I) : 5 fr per jaar (1).

1867 (II) : 5 fr per jaar.

28.IX.1868 (III, 15) en 18.XI.1868 (III, 18) : 5 fr per jaar; met het supplement : 6.50 fr per jaar.

18.XI.1870 (IV, 20) : 5 fr per jaar.

1871 (V) : 5 fr per jaar (2).

1876 (II, 3de editie) : 5 fr per jaar.

s. a. (I, 3de editie) : 5 fr per jaar; met het supplement : 6.50 fr per jaar.

e. FORMAAT : 21,7 x 13,1.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1866 (I) : in beginsel 16 (3).

(1) *Le Progrès*, V, 46 (10.XII.1865) 311.

(2) *De Vereeniging*, III, 2 (16.I.1871) 32.

(3) *Le Progrès*, V, 46 (10.XII.1865) 311.

1867 (II) : 16, behoudens één keer 8 en twee keer 20.

28.IX.1868 (III, 15) : 16.

18.XI.1868 (III, 18) : 24.

18.XI.1870 (IV, 20) : 16.

1876 (II, 3de editie) : 16, behoudens één keer 8, twee keer 12, één keer 14 en één keer 20.

1881 (I, 5de editie) : 16, behoudens één keer 8, één keer 12 en één keer 24.

s. a. (I, 3de editie) : 16, behoudens één keer 8 en één keer 24.

g. PERIODICITEIT :

1866 (I) : tweemaal per maand (4).

1867 (II) : tweemaal per maand (5).

28.IX.1868 (III, 15) en 18.XI.1868 (III, 18) : tweemaal per maand.

18.XI.1870 (IV, 20) : tweemaal per maand, behalve in september.

De nrs. van de latere edities dragen geen datum. De 3de editie van jg. I (s. a.) telt 22 nummers, de 5de editie van jg. I (1881) 23 nummers. De 3de editie van jg. II (1876) telt er 22.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

1867 (II), 28.IX.1868 (III, 15) en 18.XI.1868 (III, 18) : M. [J. B.] Emond, instituteur en chef à Ciney.

18.XI.1870 (IV, 20) : M. [J. B.] Emond, instituteur en chef à Dison.

III. a. BEGINDATUM : (1 januari 1866).

EINDDATUM : 1871.

b, c en d. STICHTER-EIGENAAR-UITGEVER : Jean Baptiste Emond (6).

e. DRUKKER :

1.I.1867 (II, 23) - 17.IV.1867 (II, 30) : Typ. F. Lambert-De Roisin, Namur.

3.V.1867 (II, 31) - 12.XI.1867 (II, 41) : Imp. F. Vromant, rue des Alexiens 36, Bruxelles.

30.XI.1867 (II, 42) - 30.XII.1867 (II, 44) : Imp. F. Vromant, rue de la Chapelle, 3, Bruxelles.

28.IX.1868 (III, 15) : niet vermeld.

18.XI.1868 (III, 18) : Imp. de F. Vromant, rue de la Chapelle, 3, Bruxelles.

18.XI.1870 (IV, 20) : F. Vromant, imp.-édit., rue de la Chapelle, 3, Bruxelles.

1876 (II, 3de editie) en 1881 (I, 5de editie) : Imprimerie de B. Debois, Libraire, Place du Sablon, Dison.

(4) *Ibid.* Jg. I telde 22 nrs. De 3de editie daarvan eveneens.

(5) Niet op 15.VII.1867. In totaal 22 nrs.

(6) Kayl (Luxemburg) 3.V.1839 - Ethe 8.X.1904. Leerling van de kweekschool te Carlsbourg. Van 1865 af hoofdonderwijzer te Ciney en sedert maart 1870 te Dison. In 1875 benoemd tot leraar pedagogiek aan de kweekschool te Hoei. Ging 1879 over naar het vrij onderwijs, als schoolhoofd te Neuville-en-Condroz; fungeerde tevens als diocesaan inspecteur over het vrije, katholiek lager onderwijs. In 1885 door het katholieke kabinet benoemd tot hoofdinspecteur voor Zuid-Luxemburg, te Aarlen. In 1897 bevorderd tot directeur-generaal van het lager onderwijs bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Onderwijs. Stichter en redacteur van *L'Ecole primaire* (cfr. *infra*, 499-510). Auteur van diverse leerboeken (Frans, geschiedenis en aardrijkskunde), die een zeer groot succes kenden.

s. a. (I, 3de editie) : F. Vromant, rue de la Chapelle, 3, Bruxelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : J. B. Emond.

h. MEDEWERKERS :

Achter de namen of initialen die onder bijdragen in latere edities van jg. I voorkomen, wordt het jaartal van de eerste (1866) vermeld.

A. B. (= A. Balat)(7) : 1866	Dorsinfang, T. (8) : 1866-1867
Balat, A. : 1866	Maréchal (9) : 1866
Berchoux : 1866	Schmitz (10) : 1870
Derestia, F. : 1866	T. D. (= T. Dorsinfang) : 1866-1867

IV. KARAKTERISERING

J. B. Emond, die van de taak van een onderwijzer steeds een hoge dunk heeft gehad en die zijn leven lang zelf een werkpaard is geweest (11), wilde met het *Journal de classe* het werk van zijn collega's vergemakkelijken. Daartoe zou hij in elke aflevering de zorgvuldig voorbereide lessen en oefeningen publiceren die in elke afdeling van de lagere school en voor alle vakken gedurende de telkens volgende veertien dagen konden worden geprogrammeerd (12). Een blad als *Le Progrès* wenste hem daarbij succes toe, maar gaf onmiddellijk ook uiting aan de vrees dat een dergelijke onderneming "ne finisse par réduire l'instituteur à ce rôle de machine auquel il est borné dans un pays voisin" (13). Emond repliceerde dat men met de omstandigheden rekening moest houden en dat de leerkrachten ook niet verplicht waren hem op de voet te volgen (14).

Van de originele eerste jaargang werd niets teruggevonden. Naar de derde en de vijfde editie daarvan te oordelen, bestond die vrijwel volledig uit de aangekondigde, voorbereide leerstof (15). Met goedvinden van de betrokkenen (16), maakte Emond, voor respectievelijk rekenen en spraakkunst, daarbij gebruik van de werken van J. F. J. Kleyer (17) en B. Van Hollebeke (18). Het succes was zeer groot : in 1867 kwam het reeds tot een eerste herdruk (19).

De tweede jaargang vertoonde bijna identiek hetzelfde karakter. Voor lessen en oefeningen werd, afgezien van Kleyer en Van Hollebeke, ook wel geput

(7) Hulponderwijzer te Ciney, in 1875 onderwijzer te Havelange.

(8) Hulponderwijzer te Ciney.

(9) Onderwijzer te Jemelle.

(10) Onderwijzer.

(11) *L'Ecole primaire*, XXV (1904) 276.

(12) Circulaire van Emond aan zijn collega's, d. d. 30.XI.1865 : *Le Progrès*, V, 46 (10.XII.1865) 311.

(13) *Ibid.* Zie ook VI, 3 (21.I.1866) 23.

(14) Brief van Emond aan *Le Progrès*, 22.I.1866 : aldaar, VI (1866) 42-43.

(15) Voor de lagere afdelingen werden lessen en oefeningen gepubliceerd in spellen, lezen, schrijven, rekenen en aanschouwing; voor de middelbare afdeling : schrijven, rekenen, spraakkunst, aanschouwing, opstellen, gewijde geschiedenis, aardrijkskunde en tekenen; voor de hoogste afdeling : catechismus, gewijde geschiedenis, lezen, rekenen, spraakkunst (syntaxis, ontleding, orthografie), opstellen, tekenen, geschiedenis, aardrijkskunde en handel.

(16) *Le Progrès*, VI (1866) 43; *Journal de classe*, I (s. a., 3de ed.) 100.

(17) *Traité de calcul mental* (Luik, 1861²).

(18) Cfr. *supra*, 195.

(19) Cfr. *Journal de classe*, II (1867) 429, 484 en 516.

uit Hendrickx (20) en een enkele keer uit Braun. Ten gebruike bij het onderwijs in de adultenscholen werd een kleinigheid toegevoegd. Trof men in de eerste jaargang tweemaal een "Bulletin bibliographique" aan, dan kwam dat in de tweede dertien keer voor. Ook correspondentie werd opgenomen. De afleveringen 36 en 37 en een supplement bij aflevering 38 presenteerden de lezer een reeks varia (21). Die innovatie moet vermoedelijk in de smaak zijn gevallen. De twee uit 1868 teruggevonden nummers lijken althans een koerswijziging te illustreren. De aflevering van 28 september bestaat immers volledig uit het eerste gedeelte van een uitvoerig verslag over het congres dat, op regeringsinitiatief, in 1868 te Brussel aan het tekenonderwijs werd gewijd. In de aflevering van 18 november worden slechts vier bladzijden door lessen in beslag genomen; de overige bevatten een vervolg van het bovengenoemde verslag, de tekst van twee officiële stukken (22) en het vervolg van een verslag over een pedagogische conferentie te Parijs; bovendien was er een supplement, getiteld "Pédagogie, Méthodologie, Actes officiels, Variétés, Places vacantes", waarin men ook aankondigingen aantreft. De aparte paginering (23) en de nummering van dat "Supplément n° 18" bewijzen dat zulke bijlage sedert het begin van jg. III verscheen (24).

Uit de twee bewaarde afleveringen van 1868 kunnen nochtans t. a. v. de koerswijziging slechts onder voorbehoud conclusies worden getrokken. In 1869 werd het *Journal de classe* immers nog louter voorgesteld als een blad dat lessen publiceerde (25). Ze zijn er vermoedelijk toch hoofdzaak gebleven.

La Tribune des instituteurs kondigde op 25 april 1869 aan dat het *Journal de classe* zijn verschijnen had gestaakt (26). De *Tribune* had er geen spijt van: Emond zelf was een "homme intelligent au premier titre", hij had "des qualités exceptionnelles comme instituteur, comme pédagogue" en in bepaalde opzichten had zijn blad dan ook ongemeen grote diensten bewezen; de lessensreeksen in hun geheel vormden echter een "guide-âne": men kon wel het verloop van een les beschrijven, maar een les ter navolging helemaal uitschrijven had geen zin.

De publicatie van het *Journal de classe* werd begin 1870 niettemin hervat. Het nummer van 18 november bevat een bijdrage over de weldaden van de adultenscholen, een "Revue de la quinzaine" met wat gevarieerde berichten, een rubriek "Actes officiels" en een ontleend artikel over gezondheidsproblemen van onderwijzers; in totaal acht bladzijden. Acht andere, apart genummerd (27), bevatten voorbereide lessen (vaderlandse geschiedenis en rekenen).

(20) Wat betreft het tekenen.

(21) Het reglement op de conferenties voor onderwijzeressen in de provincie Namen; de vragen van de interscolaire wedstrijd in die provincie, juli 1867; een ontleend stukje over de wereldtentoonstelling; wat "Petits enseignements" en berichten.

(22) Een ministeriële omzendbrief betreffende het cumuleren en een instructie inzake de uitvoering van het nieuwe programma voor de kweekscholen.

(23) Bladzijden 139 tot 142.

(24) Vandaar ook de twee abonnementsprijzen.

(25) *La Tribune des instituteurs*, II, 6 (25.IV.1869) 92.

(26) *Ibid.*; zie ook II, 4 (14.III.1869) 68.

(27) Van 1219 tot 1226. Die sloten dus blijkbaar aan bij de vorige jaargangen. De nummering van de overige inhoud moet in januari 1870 (her)begonnen zijn, vermits aflevering 20 (18.XI.1870) de bladzijden 153-160 bevat.

Mocht die aflevering voor de hele jaargang illustratief zijn, dan betekent zulks dat, met afschaffing van het vroegere supplement - waarop de eenvoudige abonnementsprijs wijst - naar een meer evenwichtige inhoud werd gestreefd : voor het ene deel lessen, voor het andere informatie en meer algemene artikelen.

Wat de periodiek in 1871 nog heeft betekend, valt niet uit te maken. Wel zij aangestipt dat ze haar lezers ook *Le maître populaire de style et de composition littéraire* (28) ter beschikking stelde.

Het feit dat tijdens de jaren zeventig en tachtig nog heruitgaven van het *Journal de classe*, meer bepaald van de daarin gepubliceerde lessenreeksen, afzet vonden, zegt wel wat. Naar verluidt was het blad gedurende vele jaren "le vade-mecum des débutants qui y trouvèrent un guide sûr" (29).

LE MAITRE POPULAIRE

1866-?

- I. BEWAARPLAATSEN : KB (FM) : I, 7 (6.I.1867), MIP (Bruxelles) : I, 1 (25.XI.1866); I, 14 (24.II.1867); I, 34 (28.VII.1867); [2de reeks] I, 1 (17.II.1867). SAB (P 960-4) : I, 1. UBL (FH 259/7) : I, 1; I, 2 (2.XII.1866); I, 8 (13.I.1867); I, 12 (10.II.1867); I, 16 (10.III.1867).
- II. a. ONDERTITEL : Journal linguistique du dimanche destiné à l'instruction de toutes les classes.
- c. MOTTO : Savoir, c'est pouvoir.
- d. PRIJS :
- [Eerste reeks]
25.XI.1866 (I, 1) en 2.XII.1866 (I, 2) : voor België 5 fr per jaar, 3 fr per halfjaar, 0.15 fr per nummer; voor het buitenland idem + port.
6.I.1867 (I, 7), 13.I.1867 (I, 8), 10.II.1867 (I, 12), 24.II.1867 (I, 14) en 10.III.1867 (I, 16) : voor België ongewijzigd; voor Frankrijk, Nederland en Duitsland : 10 fr per jaar.
28.VII.1867 (I, 34); voor België 10 fr per jaar, 0.15 fr per nummer; voor Frankrijk, Nederland en Duitsland : 12.50 fr per jaar (1).
 - [Tweede reeks]
17.II.1867 (I, 1) : voor België 6 fr per jaar, 4 fr per halfjaar, 0.15 fr per nummer; voor Frankrijk, Nederland en Duitsland 11 fr per jaar; voor Groot-Brittannië 12.50 fr per jaar. Wie als geabonneerde op de eerste reeks ook voor de tweede intekende, moest 5 fr supplement betalen.

(28) Cfr. *infra*, 423-426.

(29) *L'Ecole primaire*, XXVI, 22 (15.XII.1905) 338.

(1) Luidens een bericht in I, 34 (28.VII.1867) 272, werden de prijzen verhoogd per 9 juli.

e. FORMAAT :

[Eerste reeks] : 26 x 17.

[Tweede reeks] : 25,5 x 15,8.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

[Eerste reeks] : 8.

[Tweede reeks] : 4.

g. PERIODICITEIT : wekelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Het eerste nummer werd, naar verluidt, op 2000 exemplaren getrokken. Hoeveel abonnementen dat heeft opgeleverd, is niet bekend. Uit de in het blad gepubliceerde correspondentie blijkt evenwel dat het in alle provinciën abonnees heeft gewonnen, mede door toedoen van diverse onderwijzers. Onder de abonnees behoorden er tot "la classe la plus distinguée du pays, tant sous le rapport de la position, que sous celui des talents" (2). Begin januari 1867 zou de oplage 4000 exemplaren hebben bedragen. Het heette toen dat meer dan 40 felicitatiebrieven per dag bij de directie binnenkwamen. Als "Journal moral par excellence" werd het blad door priesters gesteund (3).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : rue de Joncker, 10, (Quartier-Louise, Bruxelles).

III. a. BEGIN DATUM : 25 november 1866.

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 28 juli 1867.

c. EIGENAAR : Xavier De Bouge (4).

e. DRUKKER :

25.XI.1866 (I, 1) en 2.XII.1866 (I, 2) : Typ. de Ch. et A. Vanderauwera, rue de la Sablonnière 8, Bruxelles.

6.I.1867 (I, 7) - 28.VII.1867 (I, 34) : Imp. De Somer et Terneu, rue de l'Hôpital, 30, Bruxelles.

g. REDACTEUR : Xavier De Bouge.

h. MEDEWERKERS :

De tweede reeks werd gepubliceerd met medewerking van een leraar Duits.

IV. KARAKTERISERING

De doelstellingen van de periodiek werden in het editoriaal omschreven als volgt : "répandre, dans toutes les classes de la société, des connaissances utiles, agréables et amusantes; populariser les langues vivantes, en rendre l'étude attrayante, claire, simple et accessible à toutes les fortunes" (5). Was het eerste

(2) *Le Maître populaire*, I, 12 (10.II.1867) 96.

(3) Volgens de publiciteit in *L'Ami du foyer*, I (18.I.1867) 4.

(4) Geboren te Grand-Leez 1827. Presenteerde zich als "ex-professeur au Collège de Londres". In de *Bibliographie nationale*, I, 349, heet hij publicist te Parijs. Volgens dezelfde bron verschenen aldaar, tussen 1874 en 1880, acht edities van *Le maître populaire ou l'anglais sans maître* en, tussen 1875 en 1880, vijf edities van *Le maître populaire ou l'allemand sans maître*. Bovendien nog, in 1876, *Le maître populaire ou l'italien sans maître*.

(5) *Le Maître populaire*, I, 1 (25.XI.1866) 1.

aspect niets uitzonderlijks, dan kwam het tweede in concreto neer op een vroeg voorbeeld van schriftelijk onderwijs, in de vorm van wekelijkse lessen en oefeningen. De redacteur wees op het belang van de kennis van vreemde talen en op de praktische onmogelijkheid om die buiten de grote centra te verwerven - onderverstaan in onderwijsinstellingen. Naast het Frans vond hij het Engels de meest belangrijke en met een cursus in deze taal zou het blad dan ook beginnen. De daartoe aangewende methode heette onfeilbaar succes te zullen hebben. Zij was afgestemd op de gesproken taal en op het verwerven van het basis-vocabularium.

De inhoud van het blad viel effectief in twee delen uiteen. Het eerste, dat qua volume aanvankelijk het kleinste was maar dat zich geleidelijk uitbreidde, bestond uit Engelse lessen en aansluitende oefeningen. Ze waren voor beginners bestemd. Vrij spoedig werd nochtans ook voor meer gevorderden een en ander opgenomen. Het tweede bood de lezers lectuur van zeer verscheiden allooi : biografieën, verhalen, wetenschappelijke en medische vulgarisatie, moraliserende stukjes, recepten en anecdoten. De redacteur was er daarbij om bekommerd, niets te publiceren dat een moeder haar dochter niet in handen kon geven.

Op verzoek van diverse belangstellenden startte de periodiek op 17 februari 1867 ook met een cursus Duits, die een afzonderlijke tweede reeks vormde (6). Zij was evenwel minder omvangrijk dan de doorlopende eerste en bestond uitsluitend uit lessen en oefeningen. Qua methode was de conceptie dezelfde als die van de cursus Engels.

Het was ook de bedoeling een cursus Nederlands te publiceren. Eerst luidde het dat men daarmee zou beginnen wanneer een totaal aantal van 3000 inschrijvers was bereikt (7), daarna wanneer men er 400 à 500 zou voor tellen. Die lieten echter op zich wachten, zodat het blad zich beklaagde over het gebrek aan belangstelling voor het Nederlands in het Waalse gedeelte van het land (8).

L'ENSEIGNEMENT INDUSTRIEL

1866-?

Het MIP bezit een exemplaar van de 6de aflevering van jg. III (1868). Dat bleek echter onvindbaar. Het blad werd gedrukt te Sint-Niklaas, door E. Dalschaert-Praet (1).

(6) De aflevering van 17.II.1867 werd de eerste van een jaargang.

(7) *Le Maître populaire*, I, 8 (13.I.1867) 64.

(8) *Id.*, I, 14 (24.II.1867) 111.

(1) R. MESSENS, *Repertorium van de Oostvlaamse pers (met uitzondering van Gent en het arrondissement Aalst) 1784-1914* (Leuven-Parijs, 1969. Interuniversitair Centrum voor hedendaagse geschiedenis, Bijdragen, 59) 432.

ONDERRICHTINGSBOND

1866-1871

1868/1869 (III, 5) - 1870/1871 (V, 1) : Onderrichtsbond.

I. BEWAARPLAATS : UBG (P 1264) : I [1866/1867] - V (1870/1871) (1).

II. a. ONDERTITEL :

[1866/1867] p. 9-12 : Maatschappij ter bevordering en uitbreiding van opvoeding en onderwijs.

[1866/1867] p. 13-44 : Maatschappij ter bevordering en uitbreiding van opvoeding en onderwijs in België.

1867/1868 (II, 1) - 1870/1871 (V, 1) : Maatschappij ter bevordering van opvoeding en onderwijs in België.

d. PRIJS : voor de leden waarschijnlijk gratis.

e. FORMAAT : 16,5 x 9,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van 8 tot 32.

g. PERIODICITEIT :

[1866-1867] : onbekend.

1867/1868 - 1868/1869 : maandelijks.

1869/1870 - 1870/1871 : onbekend.

III. a. BEGINDATUM : 1866 (?).

LAATST VOORHANDEN NUMMER : (1870/1871) 1.

d. UITGEVER :

Het blad werd uitgegeven in samenwerking met F. De Cort, uitgever van *De Toekomst*.

h. MEDEWERKERS :

Buls, K : 1867/1868

S. : 1868/1869

K. B. : 1867/1868

V. B. : 1869/1870

L. V. : 1867/1868

Y. : 1868/1869

R. : 1867/1868

IV. KARAKTERISERING

De stichters van de "Ligue de l'enseignement" wilden de actie van hun vereniging ook in het Vlaamse landsgedeelte weerklank laten vinden. Zoals blijkt uit de statutaire vergadering van 26 december 1864, namen ze daartoe diverse maatregelen : "De Maatschappij zal met de uiterste zorg de rechten der Vlaamse bevolkingen eerbiedigen, en door hare eigene inrichting trachten te bewijzen, dat het mogelijk is hunne rechtmatige eischen te bevredigen. De benoeming van twee algemeene secretarissen, waarvan een bijzonder met de

(1) De verzameling is zeer onvolledig. Een ongedateerde jaargang, waarschijnlijk 1866-1867, bevat zes afleveringen. De jaargang 1867-1868 telt er twaalf. Van jaargang 1868-1869 ontbreekt nr. 6. Van jaargang 1869-1870 zijn slechts de nummers 1 en 3-4 bewaard en van jaargang 1870-1871 alleen nr. 1.

Vlaamsche opstellen gelast, de keus van twee secretarissen in elke afdeling, de oprichting eener afdeling hoofdzakelijk bestemd tot de bepleiting der Vlaamsche belangen inzake van onderwijs, de onafhankelijkheid der plaatselijke kringen, zullen, hopen wij, aan de verdedigers der Vlaamsche zaak bewijzen, dat wij oprecht wenschen hunne pogingen met de onze te zien vereenigen. . . " (2). Om aan de verlangens der Vlamingen zoveel mogelijk tegemoet te komen, werd vrij spoedig nog een bijkomend initiatief genomen : de uitgave van een Nederlandstalig orgaan. De directeur van *De Toekomst* zorgde ervoor dat de Nederlandstalige leden van de "Ligue" elke maand een blad ontvingen waarin een verslag over de werkzaamheden van de bond verscheen (3).

De *Onderrichtingsbond* was echter geen letterlijke vertaling van het Frans-talige zusterblad, het *Bulletin de la Ligue de l'enseignement*. Het tijdschrift droeg integendeel een persoonlijk karakter en was niet uitsluitend afgestemd op de activiteiten van de "Ligue". Ook over de vergaderingen van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond, van de Gentse Maatschappij voor Onderlinge Bijstand, van het Willemsfonds en van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap bracht het geregeld verslag uit. Het ontleende artikelen aan *De Toekomst* en publiceerde daarnaast eigen bijdragen, hoofdzakelijk gewijd aan onderwijstoestanden in Vlaanderen. Veel voorkomende onderwerpen waren het salaris van de onderwijzer, het schoolverzuim, het sparen en het anal-fabetisme. Onderwijs werd aangezien als het enige middel om aan de sociale ellende in Vlaanderen een eind te maken. Het geringe inkomen van de Vlaamse onderwijzer werd dikwijls aangeklaagd. Het tijdschrift betreurde dat hij vaak tot een bijverdienste verplicht was om zijn gezin te kunnen onderhouden.

Verder gaf het blad informatie over de oprichting van nieuwe kringen van de "Ligue" en over hun werkzaamheden. Het publiceerde ook talrijke buitenlandse onderwijsnieuwsjes.

(2) *Onderrichtingsbond*, II, 3 (1867-1868) 34.

(3) Dat moet al spoedig toch niet helemaal naar zijn zin zijn geweest, want *De Toekomst*, XII (1868) 46, schreef wat volgt : "De Ligue geeft een Fransch bulletijn uit, dat haar duizenden kost; voor hare Vlaamsche leden vergenoegt ze zich met het laten overdrukken eeniger bladzijden uit de kroniek der Toekomst, waarin de bestuurder dezès maandwerks juist schrijft wat hij verkiest, en waarvoor de Ligue enkel de zeer geringe papier- en drukkosten te betalen heeft".

UNIVERSITE LIBRE DE BRUXELLES. ANNEE ACADEMIQUE. . .
DISCOURS D'OUVERTURE PRONONCE EN SEANCE PUBLIQUE

1867 (1) - 1968/1969

Université libre de Bruxelles. Année académique 1867-1868. Discours d'ouverture prononcé en séance publique par -, recteur.

1868 : Université libre de Bruxelles. Année académique 1868-1869. Discours d'ouverture prononcés en séance publique par -, prorecteur et -, recteur.

1868/1869 - 1869/1870 : Université libre de Bruxelles. Année académique. . . Discours d'ouverture prononcés en séance publique par M. -, administrateur-inspecteur, M. -, pro-recteur, et M. -, recteur.

1870/1871 - 1874/1875 : Université libre de Bruxelles. Année académique. . . Discours d'ouverture prononcés en séance publique par M. -, administrateur-inspecteur, M. -, pro-recteur, et M. -, recteur.

1875/1876 - 1881/1882 : Université libre de Bruxelles. Année académique. . . Discours d'ouverture prononcés en séance publique par M. -, administrateur-inspecteur et M. -, recteur.

1882/1883 : Université libre de Bruxelles. Année académique. . . Discours d'ouverture prononcés en séance publique par M. -, au nom du Conseil d'administration et M. -, recteur.

1883/1884 - 1889/1890 : Université libre de Bruxelles. Année académique. . . Rapport annuel lu en séance publique par -, au nom du Conseil d'administration. Discours de M. -, recteur.

1890/1891 : Université libre de Bruxelles. Rapport sur l'année académique 1890-1891 par M. -, administrateur-inspecteur. Approuvé par le Conseil d'administration de l'université, en sa séance du 1er février 1892.

1891/1892 - 1892/1893 : Rapport sur l'année académique. . . Séance publique de rentrée. Discours de M. -, administrateur-inspecteur. Discours de M. -, recteur.

1893/1894 en 1894/1895 : Rapport sur l'année académique. . .

1895/1896-1904/1905 : Université libre de Bruxelles. Rapport sur l'année académique.

1905/1906-1906/1907 : Université libre de Bruxelles. Annuaire pour l'année académique. . . Rapport sur l'année. . . Statuts organiques de l'université. Enseignements divers.

1907/1908 - 1912/1913 : Université libre de Bruxelles. Annuaire pour l'année académique. . . Séance de rentrée. Rapport sur l'année. . .

1913/1914 : Université libre de Bruxelles. Rapport sur l'année.

1914/1915 - 1917/1918 : Université libre de Bruxelles. Annuaire pour les an-

(1) De regelmatige publikatie werd aangevat in 1867. Tevoren werden wel brochures uitgegeven n. a. v. de viering van het vijf-, tien-, en vijftwintigjarig bestaan van de universiteit. In 1867 en 1868 werden alleen de redevoeringen gepubliceerd, gehouden bij de opening van de academiejaren 1867-1868 en 1868-1869. We vermelden ze onder het jaartal van de openingszitting. Van 1869 af is ook een rapport over het afgelopen academiejaar opgenomen. Wij vermelden de publikaties onder het academiejaar waarop dit rapport betrekking heeft. De titelbladzijde vermeldt meestal ook de datum van de openingszitting; die werd niet opgenomen.

nées administratives 1914 à 1918. Séance de rentrée. Rapport sur les années administratives 1914-1915, 1915-1916, 1916-1917 & 1917-1918.
 1918/1919-1920/1921 : Université libre de Bruxelles. Rapport sur l'année académique. . .
 1921/1922-1938/1939 : Rapport de l'Université libre de Bruxelles sur l'année académique. . .
 1939/1940-1944/1945 : Université libre de Bruxelles. Rapport sur les années académiques 1939-40 à 1944-45.
 1945/1946-1964/1965, 1968/1969 : Université libre de Bruxelles. Rapport sur l'année académique. . . (2).

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 142 B) : 1867-1959/1960, behoudens : 1938/1939 en 1955/1956. KB (B 7504) : 1867-1958/1959, behoudens : 1906/1907, 1938/1939, 1946/1947, 1948/1949, 1954/1955-1955/1956. UBG (P 1870) : 1867-1957/1958, behoudens : 1869/1870, 1874/1875, 1877/1878-1878/1879, 1890/1891, 1892/1893-1904/1905, 1907/1908-1912/1913, 1920/1921, 1925/1926, 1928/1929-1931/1932, 1936/1937, 1938/1939, 1947/1948-1948/1949, 1950/1951-1951/1952. UBL (Y 1301) : 1867-1883/1884, behoudens : 1872/1873-1875/1876. UBL (Y 1300) : 1884/1885-1958/1959, behoudens : 1885/1886, 1900/1901-1902/1903, 1905/1906-1907/1908, 1909/1910, 1938/1939, 1948/1949. Université libre de Bruxelles, Service des Archives (1 M, 2) : 1883/1884-1964/1965, 1968/1969.

II. b. VIGNET : vanaf 1921/1922 het cirkelvormige zegel van de Brusselse universiteit : een zegevierende aartsengel Michael, die in de rechterhand een zwaard en in de opgeheven linkerhand een lichtende fakkel houdt, vertrappt de geveld duivel. Inscriptie in de rand : Universitas Bruxellensis. Scientia Vincere Tenebras.

d. PRIJS :

1868-1885/1886 : 0.50 fr.
 1929/1930-1937/1938 : 5 fr.

e. FORMAAT :

1867-1921/1922 : wisselend van 15 x 8 tot 16,5 x 9,5.
 1922/1923-1939/1945 : 17,5 x 10,5.
 1945/1946-1968/1969 : 18,5 x 11,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van 23 tot 324; vanaf 1933/1934 steeds meer dan 200.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks (3). Uitzonderingen vormen de rapporten over de oorlogsjaren 1914-1918 en 1940-1945; ze werden respectievelijk in 1919 en 1947 uitgegeven.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn de rapporten minder regelmatig verschenen : 1949/1950, 1950/1951 en 1951/1952 werden in 1953 gepubliceerd; 1953/1954 in 1958; 1954/1955 in 1961; 1958/1959 in 1963; 1959/1960

(2) Een rapport over de academiejaren 1965-1966, 1966-1967 en 1967-1968 werd nog niet gepubliceerd.

(3) Doorgaans kort na de openingszitting, of in de loop van het academiejaar dat daarop volgde.

in 1968; 1960/1961 en 1961/1962 in 1970; 1962/1963, 1964/1965 en
en 1968/1969 in 1971; 1963/1964 in 1972.

III. a. BEGINDATUM : 1867.

LAATST VERSCHENEN : 1968/1969.

d. UITGEVER :

1867 en 1868 : Gustave Mayolez, Libraire de la Faculté de Médecine, rue
de l'Impératrice, 21, Bruxelles.

1868/1869 : Gustave Mayolez, Libraire de la Faculté de Médecine, rue de
l'Impératrice, 13, coin de la Place de l'Université, Bruxelles.

1869/1870 : Gustave Mayolez, Libraire de la Faculté de Médecine, rue de
l'Impératrice, 13, et Place de l'Université, 4, Bruxelles.

1870/1871 en 1871/1872 : Gustave Mayolez, Libraire de la Faculté de
Médecine, rue de l'Impératrice, 13.

1872/1873-1874/1875 : Gustave Mayolez, éditeur, 13, rue de l'Impéra-
trice & Place de l'Université, 4, Bruxelles.

1875/1876 en 1876/1877 : Gustave Mayolez, éditeur, Libraire de l'Univer-
sité, 13, rue de l'Impératrice & Place de l'Université, 4, Bruxelles.

1877/1878 : Gustave Mayolez, éditeur, Libraire de l'Université, Place de
l'Université, 3-4, Bruxelles.

1878/1879 : Gustave Mayolez, Editeur, Libraire de la Faculté de Droit et
de la Faculté de Médecine de l'Université, 13, rue de l'Impératrice, 13,
Bruxelles.

1879/1880-1880/1881 : Gustave Mayolez, Editeur, 13, rue de l'Impéra-
trice, 13, Bruxelles.

1881/1882-1887/1888 : Gustave Mayolez, Libraire-Editeur, 13, rue de
l'Impératrice, 13, Bruxelles.

1888/1889 en 1889/1890 : Gustave Mayolez, Libraire-Editeur, 17, rue de
l'Impératrice, 17, Bruxelles.

1890/1891-1920/1921 : niet vermeld.

1921/1922 : Edition de l'Université de Bruxelles.

1922/1923-1961/1962 : Edition de l'Université.

1962/1963, 1964/1965, 1968/1969 : Secrétariat de l'Université.

e. DRUKKER :

1867 : Imp. de P. J. Leemans et Ce, rue de la Bobine, 5 Brux(elles).

1868 : niet vermeld.

1868/1869-1869/1870 : Imprimerie Ad. Mertens, 22, rue de l'Escalier,
Bruxelles.

1870/1871-1871/1872 : Imprimerie de Combe & Vande Weghe, Place de
la Vieille-Halle-aux-Blés, 15.

1872/1873-1873/1874 : Typographie de M. Weissenbruch, Imprimeur du
Roi, rue du Musée, 11, à Bruxelles.

1874/1875-1879/1880 : Typographie de Mlle Weissenbruch, Imprimeur
du Roi, rue du Poinçon, 45, à Bruxelles.

1880/1881-1882/1883 : M. Weissenbruch, Imp. du Roi, 45, rue du Poin-
çon, Bruxelles.

1883/1884-1889/1890 : P. Weissenbruch, Imp. du Roi, 45, rue du Poin-
çon, Bruxelles.

1890/1891 : Typographie Bruylant-Christophe & Compagnie, Successeur :

Emile Bruylant, 49, rue Blaes, Bruxelles.

1891/1892-1904/1905 : Imprimerie Bruylant-Christophe & Compagnie, Successeur : Emile Bruylant, rue de la Régence, 67, Bruxelles.

1905/1906 : Emile Bruylant, Imprimeur-Editeur, 67, rue de la Régence, 67, Bruxelles.

1906/1907-1928/1929 : Etablissements Emile Bruylant, Société anonyme d'éditions juridiques et scientifiques, 67, rue de la Régence, 67, Bruxelles.

1929/1930-1930/1931 : Etablissements Société anonyme Emile Bruylant, Bruxelles.

1931/1932-1937/1938 : Etablissements Emile Bruylant, 67, rue de la Régence, Bruxelles.

1939/1945-1951/1952 : Etabl. Em. Bruylant, s. a., rue de la Régence, 67. Un dir. gén. : R. Bruylant, av. Brugmann, 421, Uccle.

1952/1953 : Imprimeurs C. Van Cortenbergh, 12, rue de l'Empereur, Bruxelles.

1953/1954-1958/1959 : Imprimerie-Héliogravure C. Van Cortenbergh, s. p. r. l., 290-292, avenue Van Volxem, Bruxelles 19.

1959/1960 : niet vermeld.

1960/1961-1963/1964 : E. Guyot, s. a., Bruxelles, 8.

1964/1965 en 1968/1969 : niet vermeld.

h. MEDEWERKERS :

Dit zijn auteurs van biografische notities, gewijd aan overleden personeelsleden.

Abel, Armand (4) : 1962/1963	Baiwier, Albert (12) : 1939/1945
Achten, Georges (5) : 1960/1961, 1964/1965	Balasse, Georges (13) : 1936/1937, 1939/1945
Allard, Emile (6) : 1939/1945	Bastenie, Paul (14) : 1956/1957
Ansiaux, Maurice (7) : 1937/1938-1938/1939	Bastenier, Hervé (15) : 1968/1969
Arnould, Maurice (8) : 1955/1956	Bastin, Julia (16) : 1937/1938, 1948/1949
Backvis, Claude (9) : 1956/1957	Baudoux, Pierre (17) : 1945/1946, 1958/1959, 1964/1965
Baes, Louis (10) : 1939/1945	Baugniet, Jean (18) : 1957/1958
Baetsle, Paul Louis (11) : 1962/1963	

- (4) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (5) Geaggregeerd hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (6) 1883-1950. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (7) 1869-1943. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid en aan de School der Politieke en Sociale Wetenschappen tot 1939; rector 1926-1929.
- (8) Buitengewoon hoogleraar aan de School voor Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
- (9) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, directeur van het Instituut voor Oosterse en Slavische filologie en geschiedenis.
- (10) 1883-1961. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (11) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (12) Docent, later gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (13) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
- (14) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
- (15) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (16) 1888-1968. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (17) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (18) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, rector 1947-1950.

Bayet, Adrien (19) : 1920/1921	Bonenfant, Paul (29) : 1931/1932
Bekaert, Herman (20) : 1968/1969	Bordet, Jules (30) : 1933/1934, 1935/1936
Berchmans, Jules (21) : 1936/1937, 1939/1945	Bordet, Paul (31) : 1946/1947, 1954/1955, 1961/1962
Bergé, Henri : 1897/1898	Bosquet, Jean (32) : 1939/1945
Bernard, Alfred (22) : 1945/1946, 1960/1961	Bossaert, Paul (33) : 1939/1945
Beumer, Jacques (23) : 1960/1961	Bouny, F. (34) : 1950/1951
Bigwood, Edouard Jean (24) : 1930/1931	Brachet, Albert (35) : 1920/1921
Bingen, Jean (25) : 1953/1954, 1963/1964	Brachet, Jean (36) : 1962/1963
Bogaert, Edouard (26) : 1920/1921, 1922/1923, 1928/1929, 1934/1935-1935/1936, 1937/1938	Brand, Eugène (37) : 1894/1895, 1900/1901
Boisacq, Emile (27) : 1912/1913	Bremer, Frédéric (38) : 1933/1934
Bommer, Charles (28) : 1909/1910, 1921/1922	Brien, Paul (39) : 1937/1938, 1939/1945, 1951/1952, 1953/1954, 1958/1959, 1962/1963
	Brien, Victor (40) : 1928/1929
	Brunet, Emile (41) : 1937/1938

- (19) 1863-1935. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
- (20) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- (21) 1883-1951. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte sedert 1926.
- (22) Advocaat bij het Hof van Beroep, gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- (23) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (24) Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde, rector 1953-1956.
- (25) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (26) 1881-1946. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen, rector 1932-1935.
- (27) 1865-1945. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte sedert 1902.
- (28) 1866-1938. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1902.
- (29) Docent aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (30) 1870-1961. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1907. Nobelprijswinnaar 1919, bacterioloog-seroloog.
- (31) Docent aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie, nadien gewoon hoogleraar.
- (32) Buitengewoon hoogleraar aan het Instituut voor Telecommunicaties en Akoestiek.
- (33) Verbonden aan de Brusselse hospitalen.
- (34) Erehoogleraar van de Polytechnische School te Bergen en van de Brusselse Universiteit.
- (35) 1869-1930. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
- (36) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
- (37) 1861-1936. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen vanaf 1893, gewoon hoogleraar sedert 1898, erehoogleraar sedert 1931.
- (38) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (39) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
- (40) Overleden 1959. Hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (41) 1863-1945. Lid van de Raad van Beheer van de Brusselse Universiteit 1938-1945, advocaat bij het Hof van Beroep, volksvertegenwoordiger vanaf 1913, voorzitter van de Kamer van volksvertegenwoordigers 1918-1928, minister zonder portefeuille van januari tot juni 1918.

Carpentier, Eugène (42) : 1897/1898	Coppez, Léon (53) : 1945/1946, 1958/1959
Catteau, Robert (43) : 1936/1937, 1945/1946	Cornil, Georges (54) : 1932/1933
Cattier, Félicien (44) : 1931/1932	Cornil, Léon (55) : 1939/1945, 1946/1947
Chargois, C. (45) : 1933/1934, 1939/1945	Cox, Jacques (56) : 1935/1936, 1955/1956
Charlier, Gustave : 1934/1935, 1939/1945, 1948/1949	Craps, Maurice (57) : 1952/1953
Chavanne, George (46) : 1935/1936	Crocq, Jean Joseph (58) : 1896/1897
Cheval, Victor (47) : 1921/1922	Dalcq, Albert M. (59) : 1930/1931, 1939/1945, 1951/1952, 1961/1962
Chlepner, Serge (48) : 1939/1945, 1946/1947, 1949/1950	Danis, Marcel (60) : 1935/1936
Cocq, Valère (49) : 1908/1909	Dassesse, Jean (61) : 1968/1969
Conard, Alexandre (50) : 1937/1938	De Bock-Dochaerd, Renée (62) : 1955/1956
Cooremans, Lucien (51) : 1955/1956	De Boeck, Jean (63) : 1902/1903
Coppez, Henri (52) : 1939/1945	Decoster, Paul (64) : 1928/1929
	De Coster, Sylvain : 1958/1959, 1961/1962, 1968/1969
	De Craene, Ernest (65) : 1945/1946,

- (42) 1840-1924. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1897.
- (43) 1880-1956. Lid van de Raad van Beheer van de Universiteit, schepen van Openbaar Onderwijs en Schone Kunsten te Brussel, senator.
- (44) 1869-1946. Lid van de Raad van Beheer van de Universiteit vanaf 1935, gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1906-1908, lid van de Koloniale Raad 1912-1922.
- (45) Overleden 1951. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (46) 1875-1941. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1910.
- (47) 1858-1945. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1894.
- (48) Overleden 1964. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
- (49) 1867-1945. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde 1909-1937.
- (50) Overleden 1960. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
- (51) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (52) 1896-1946. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1927.
- (53) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
- (54) 1863-1943. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1900-1933.
- (55) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, procureur-generaal bij het Hof van Cassatie.
- (56) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen, rector 1944-1947.
- (57) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (58) 1824-1898. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1863, senator sedert 1877.
- (59) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (60) 1885-1943. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1932.
- (61) Docent aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- (62) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (63) 1863-1913. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1903, gewoon hoogleraar sedert 1908.
- (64) 1886-1939. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (65) 1882-1957. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en aan de School voor Criminologie sedert 1936.

1949/1950
 De Donder, Théophile (66) : 1939/1945
 De Grootte, Paul (67) : 1956/1957
 De Keyser, Charles (68) : 1914/1918
 Dekkers, René (69) : 1939/1945, 1946/1947, 1952/1953-1953/1954, 1960/1961
 De Laet, Maurice (70) : 1956/1957
 De Leener, Georges (71) : 1913/1914
 Delobe, Jean (72) : 1946/1947
 Deloyers, Lucien (73) : 1957/1958-1958/1959, 1961/1962
 Delsinne, Léon (74) : 1950/1951
 Delvoye, Charles (75) : 1951/1952
 Demoor, Jean (76) : 1934/1935-1935/1936, 1938/1939
 De Moor, Paul (77) : 1949/1950, 1958/1959
 Denaeyer, Marcel, E. (78) : 1947/1948
 Denis, Hector (79) : 1908/1909
 Depage, Antoine (80) : 1912/1913
 De Smaele, Paul (81) : 1937/1938, 1939/1945-1945/1946
 Desmarez, Jean Jacques (82) : 1963/1964
 Desprets, Richard (83) : 1956/1957
 Despy, Georges (84) : 1963/1964-1964/1965
 De Vos, Henri (85) : 1928/1929
 De Vos, Léopold (86) : 1931/1932
 De Wilde, Prosper (87) : 1894/1895
 Dhuicque, Eugène (88) : 1931/1932, 1946/1947
 Dubois, Robert (89) : 1939/1945
 Dujardin, Benoit (90) : 1934/1935

- (66) 1872-1957. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen 1914-1944.
 (67) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen en aan het Instituut voor Europese studiën; voorzitter van de Raad van Beheer 1952-1958.
 (68) 1870-1935. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen 1907-1935, rector 1920-1923.
 (69) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, nu ook aan het Instituut voor Oosterse en Slavische filologie en geschiedenis en aan het Instituut voor Europese studiën.
 (70) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (71) Geboren 1879. Gewoon hoogleraar aan de Handelsschool, ook buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen sedert 1907.
 (72) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
 (73) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (74) Erehoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
 (75) Docent aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, daarna gewoon hoogleraar, ook aan het Instituut voor Oosterse en Slavische filologie en geschiedenis en aan het Instituut voor de geschiedenis van het christendom.
 (76) 1867-1941. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde 1907-1937, rector 1911-1914.
 (77) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (78) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen en aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
 (79) 1842-1913. Gewoon hoogleraar aan de Polytechnische School en aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1883, rector 1892-1894.
 (80) 1862-1925. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1911.
 (81) Docent aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, daarna gewoon hoogleraar.
 (82) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (83) Overleden 1963. Erehoogleraar.
 (84) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
 (85) Inspecteur-generaal van de marine.
 (86) 1872-1946. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
 (87) 1835-1916. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1871.
 (88) 1877-1955. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen 1931-1948; directeur van het Instituut voor Stedebouw.
 (89) Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (90) Overleden 1953. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.

Dumon, Frédéric (91) : 1948/1949	1945/1946, 1949/1950, 1953/1954
Dupréel, Eugène (92) : 1912/1913, 1938/1939-1939/1945	Gallemaerts, Emile (104) : 1930/1931
Dustin, J. P. (93) : 1947/1948	Ganshof van der Meersch, Walter, J. (105) : 1947/1948, 1954/1955, 1956/1957
Duthoit, Raoul (94) : 1937/1938	Gardedieu, Alexandre (106) : 1957/1958
Duvigneaud, Paul (95) : 1964/1965	Géhéniau, Jules (107) : 1954/1955
Erculisse, Paul (96) : 1933/1934, 1947/1948	Gengou, Octave (108) : 1928/1929, 1937/1938
Errera, Alfred (97) : 1935/1936, 1946/1947, 1954/1955	Gérard, Paul (109) : 1939/1945
Errera, Léo (98) : 1894/1895	Ghysbrecht, Paul (110) : 1962/1963
Errera, Paul (99) : 1908/1909, 1910/1911	Ghysen, Jacques (111) : 1953/1954
E. R. : 1949/1950	Ginoux, Jean (112) : 1962/1963
Flamme, Maurice André (100) : 1953/1954	Godeaux, Lucien (113) : 1946/1947
Foriers, Paul (101) : 1959/1960	Goffin, Joseph (114) : 1963/1964
François, Léon (102) : 1938/1939	Goossens, Roger (115) : 1945/1946
Frérichs, Charles (103) : 1939/1945-	Gottignies, Louis (116) : 1934/1935

- (91) Docent aan de School voor Criminologische Wetenschappen, hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, aan de School voor Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen en aan het Instituut voor Europese studiën.
- (92) Geboren 1879. Hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte vanaf 1909.
- (93) Assistent aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (94) Overleden 1960. Docent aan de Faculteit der Geneeskunde, later hoogleraar.
- (95) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
- (96) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (97) Overleden 1960. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
- (98) 1858-1905. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1890.
- (99) 1860-1922. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1903, rector 1908-1911.
- (100) Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid, nu ook aan de Faculteiten der Toegepaste Wetenschappen en der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen en aan het Instituut voor Europese studiën.
- (101) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (102) Gewoon hoogleraar aan de Handelsschool Solvay.
- (103) 1871-1957. Voorzitter van de Raad van Beheer 1941-1952.
- (104) 1860-1935. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1905.
- (105) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- (106) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
- (107) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
- (108) 1875-1957. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1913.
- (109) 1886-1961. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (110) Buitengewoon hoogleraar aan de School voor Criminologische Wetenschappen.
- (111) Buitengewoon hoogleraar aan de Handelsschool Solvay, daarna gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen en aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- (112) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (113) Doctor honoris causa van de Faculteit der Wetenschappen 1947.
- (114) Docent.
- (115) Overleden 1954. Gewoon hoogleraar.
- (116) Hoogleraar aan de Faculteiten der Wetenschappen en der Toegepaste Wetenschappen.

- Govaerts, Paul (117) : 1939/1945
 Graffar, Marcel (118) : 1952/1953
 Grégoire, Henri (119) : 1912/1913, 1945/1946, 1948/1949
 Grimard, Raoul (120) : 1933/1934
 Halewyck de Heusch, Michel (121) : 1935/1936
 Hatry, Paul (122) : 1964/1965
 Hauben, Charles Théodore (123) : 1896/1897
 Hauchamps, Camille (124) : 1928/1929
 Hauman, Lucien (125) : 1933/1934, 1939/1945
 Héger, Fernand (126) : 1950/1951
 Héger-Gilbert, Fernand (127) : 1913/1914
 Héger, Paul (128) : 1898/1899, 1901/1902, 1914/1918, 1921/1922, 1924/1925
 Henriot, Emile (129) : 1946/1947
 Henry, Georges (130) : 1946/1947
 Herlant, Achille (131) : 1909/1910
 Hoebanx, Jean-Jacques (132) : 1959/1960
 Hoffmann, Jean (133) : 1946/1947
 Hombert, Marcel (134) : 1949/1950
 Hymans, Paul (135) : 1909/1910
 H. W. : 1936/1937
 Jacobsen, Jules (136) : 1928/1929
 Jacque, Léon (137) : 1924/1925
 Jaumotte, A. (138) : 1958/1959, 1961/1962, 1968/1969
 Jauquet, Edmond (139) : 1922/1923
 Jochmans, Gaston (140) : 1923/1924, 1934/1935

- (117) 1889-1960. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1932.
 (118) Buitengewoon, daarna gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (119) Overleden 1964. Hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en der Wijsbegeerte.
 (120) 1899-1938. Lector aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
 (121) Overleden 1950. Gewoon hoogleraar aan de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen.
 (122) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit voor Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
 (123) 1835-1921. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1881.
 (124) 1873-1958. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1922-1946.
 (125) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
 (126) 1878-1957. Beheerder van de Universiteit 1930-1947.
 (127) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1919.
 (128) 1846-1925. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1879, rector 1898-1900, voorzitter van de Raad van Beheer 1916-1924.
 (129) Overleden 1961. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
 (130) Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (131) 1850-1927. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1888.
 (132) Docent aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
 (133) Docent, daarna hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
 (134) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
 (135) 1865-1941. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1906, voorzitter van de Raad van Beheer 1934-1940; liberaal staatsman, beheerde herhaaldelijk het departement van Buitenlandse Zaken, vertegenwoordigde België in de Volkenbond 1920-1935.
 (136) 1878-1933. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen sedert 1923.
 (137) 1875-1961. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (138) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen, directeur van het Instituut voor Luchtvaart.
 (139) Overleden 1953. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (140) 1889-1947. Docent aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen sedert 1922, gewoon hoogleraar vanaf 1926.

- Jorion, Eduard (141) : 1960/1961
 Juliard, André (142) : 1939/1945
 Kleyntjens, Frans (143) : 1952/
 1953
 Kreglinger, Richard (144) : 1924/
 1925
 Kufferath, Edouard (145) : 1901/
 1902
 Kugener, Marc Antoine (146) :
 1923/1924
 La Barre, Jean (147) : 1938/1939-
 1939/1945
 Lameere, Auguste (148) : 1914/
 1918
 Lameere, Jean (149) : 1937/1938
 Lavachery, Henri (150) : 1957/
 1958
 Leclère, Léon : 1901/1902, 1912/
 1913, 1920/1921, 1930/1931,
 1935/1936, 1939/1945
 Ledent, Alfred (151) : 1949/1950
 Le Fèvre de Arric, Marcel (152) :
 1947/1948
 Lequime, Jean (153) : 1954/1955-
 1955/1956
 Leriche, Maurice (154) : 1914/1918,
 1928/1929, 1939/1945
 Leroy, Maurice (155) : 1939/1945,
 1954/1955
 Lévy, Isidore (156) : 1939/1945
 Ley, Aug. (157) : 1931/1932, 1939/
 1945
 Lombard, Augustin (158) : 1947/
 1948
 Lorthioir, Paul (159) : 1960/1961,
 1962/1963
 L. L. : 1929/1930
 Mafféi, Adolphe (160) : 1930/1931
 Mahaim, Ernest (161) : 1929/1930
 Marchal, Georges (162) : 1955/1956
 Marcq, René (163) : 1921/1922,
 1928/1929

- (141) Docent aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
 (142) Docent, daarna hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
 (143) Docent aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (144) 1885-1928. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte sedert 1921.
 (145) 1853-1909. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1892, rector 1905-1906.
 (146) 1873-1941. Leraar aan het atheneum te Sint-Gillis 1915-1927, daarna gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
 (147) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (148) 1864-1942. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1898, rector 1906-1908.
 (149) Docent aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
 (150) Hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
 (151) Docent aan het Instituut voor Stedebouw, daarna hoogleraar.
 (152) 1890-1949. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie sedert 1948.
 (153) Docent aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie, daarna hoogleraar.
 (154) 1875-1948. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen 1914-1947.
 (155) Docent aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte en aan het Instituut voor Oosterse en Slavische filologie en geschiedenis, daarna gewoon hoogleraar, ook aan het Instituut voor de geschiedenis van het christendom; rector 1962-1965.
 (156) Overleden 1959. Hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
 (157) 1873-1956. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1910.
 (158) Geaggregeerd hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen en der Toegepaste Wetenschappen.
 (159) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (160) 1872-1945. Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (161) 1865-1938. Directeur van het Instituut voor Sociologie Solvay.
 (162) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
 (163) 1882-1947. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1918, voorzitter van de Raad van Beheer 1933-1934.

Marlier, A. (164) : 1933/1934	1955/1956, 1957/1958
Martens, René (165) : 1959/1960	Olbrechts, Raymond (181) : 1928/ 1929
Martin, Paul (166) : 1939/1945, 1955/1956	O. W. : 1948/1949
Marzorati, A. (167) : 1945/1946	Paduart, André (182) : 1961/1962
Massart, Jean (168) : 1904/1905	Pasteels, Jean (183) : 1953/1954
Maurice, Henri (169) : 1950/1951	Peeters, Félix (184) : 1939/1945
Melot, G. (Mlle) (170) : 1950/1951	Philippson, Maurice (185) : 1914/ 1918
Michez, Jules (171) : 1946/1947	Philonenko, Maximilien (186) : 1930/1931
Millet, Maurice (172) : 1963/1964	Pirenne, Jacques (187) : 1937/ 1938, 1958/1959-1959/1960
Mingers, Paul (173) : 1952/1953, 1958/1959	Préaux, Claire (188) : 1954/1955, 1963/1964
Mortier, Roland (174) : 1954/1955, 1958/1959	Puttemans, Robert (189) : 1954/ 1955
Mulnard, Jacques (175) : 1968/1969	Renaux, Ernest (190) : 1945/1946, 1950/1951, 1958/1959
Murdoch, John (176) : 1939/1945	Rolin, Henri (191) : 1914/1918,
Mutsaers, Willy (177) : 1956/1957	
Neuman, Fernand (178) : 1939/1945	
Nys, Ernest (179) : 1897/1898	
Nyssen, René (180) : 1946/1947,	

- (164) Penningmeester van de Universiteit.
(165) Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(166) Kliniekhoofd, hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(167) Overleden 1955. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
(168) 1865-1925. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen 1902-1925.
(169) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen en aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
(170) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(171) Kliniekhoofd, hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(172) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(173) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(174) Buitengewoon, daarna gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
(175) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(176) 1886-1955. Erehoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(177) Docent, daarna gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(178) Erehoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(179) Geboren 1851, gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1892.
(180) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(181) 1888-1959. Hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
(182) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
(183) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(184) Docent aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
(185) 1877-1938. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
(186) 1885-1960. Hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
(187) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
(188) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, nu ook aan het Instituut voor Oosterse en Slavische filologie en geschiedenis en aan het Instituut voor de geschiedenis van het christendom.
(189) Docent aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen, nu erehoogleraar.
(190) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
(191) 1874-1946. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1907.

1929/1930-1930/1931, 1939/1945 1959/1960
 Rommelaere, Guillaume (192) : Simont, Lucien (203) : 1968/1969
 1909/1910 Smets, Georges (204) : 1938/1939
 Rylant, Pierre (193) : 1939/1945- Snoeck, Jean (205) : 1939/1945-
 1945/1946, 1957/1958 1945/1946
 Sacré, Joseph Guillaume (194) : Soeur, Robert (206) : 1954/1955
 1896/1897 Sohr, Frédéric (207) : 1928/1929
 Salmon, Jean J. A. (195) : 1960/ Soudan, Eugène (208) : 1945/1946
 1961 Spehl, Paul (209) : 1949/1950, 1958/
 Sand, René (196) : 1909/1910, 1959
 1939/1945, 1947/1948 Stiénon, Léon (210) : 1914/1918
 Schmidt, Louis (197) : 1937/1938 Stroobant, Paul (211) : 1896/1897
 Schreuder, Edgard (198) : 1961/ Sulzberger, Suzanne (212) : 1952/
 1962 1953
 Servais, Jean (199) : 1914/1918, Tassier, Suzanne (213) : 1953/1954
 1919/1920, 1923/1924 Terlinck, Frans (214) : 1954/1955
 Simon, Suzanne (200) : 1955/1956 Thomas, Jacques (215) : 1957/1958
 Simonet, Henri (201) : 1968/1969 Timmermans, Jean (216) : 1936/1937,
 Simont, Henri (202) : 1945/1946- 1939/1945, 1947/1948
 1946/1947, 1948/1949, 1958/1959- Van Bever, Pierre (217) : 1954/1955,

- (192) Geboren 1836. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1873, voorzitter van de Raad van Beheer 1907-1916, rector 1894-1896.
 (193) Directeur van het Fysiologisch Instituut Solvay, gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (194) 1829-1915. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1873.
 (195) Docent aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
 (196) 1877-1953. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (197) 1877-1944. Provincieraadslid 1921-1922, 1931-1944, burgemeester van Etterbeek sedert 1933, lid van de Raad van Beheer sedert 1937.
 (198) Erehoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
 (199) 1856-1946. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1908, voorzitter van de Raad van Beheer 1928-1933.
 (200) Buitengewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (201) Voorzitter van de Raad van Beheer.
 (202) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
 (203) Docent aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
 (204) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, directeur van het Instituut voor Sociologie Solvay.
 (205) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (206) Docent aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (207) 1882-1962. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
 (208) 1880-1960. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
 (209) Hoogleraar aan het Instituut voor Lichamelijke Opvoeding en aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (210) 1850-1945. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1889.
 (211) 1868-1936. Docent aan de Faculteit der Wetenschappen sedert 1897, buitengewoon hoogleraar sedert 1899, gewoon hoogleraar sedert 1904.
 (212) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
 (213) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
 (214) Hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
 (215) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
 (216) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
 (217) Assistent, waarschijnlijk aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.

1968/1969	Van Eepoel, Pierre (228) : 1964/ 1965
Van Breuseghem, Raymond (218) :	Van Engelen, Alphonse (229) :
1953/1954	1910/1911, 1914/1918
Van den Borren, Ch. (219) : 1939/ 1945	Van Geertruyden, Jean (230) :
Van den Branden, Jean (220) : 1939/ 1945	1962/1963
Van den Dungen, F. H. (221) : 1946/ 1947, 1952/1953	Van Kalken, Frans (231) : 1918/ 1919, 1933/1934, 1939/1945
Vander Eycken, Paul (222) : 1914/ 1918	Van Langenhove, Fernand (232) :
Van der Meiren, Louis (223) : 1953/ 1954	1914/1918, 1954/1955, 1957/ 1958-1958/1959
Vander Rest, Eugène (224) : 1897/ 1898	Van Loey, Adolphe (233) : 1938/ 1939-1939/1945
Vanderrydt, Hippolyte (225) : 1914/ 1918	Van Ommeslaghe, Pierre (234) :
Vander Velde, Paul (226) : 1903/ 1904	1968/1969
Van Drunen, James (227) : 1928/ 1929	Van Ryn, Jean (235) : 1947/1948
	Vauthier, Marcel (236) : 1945/ 1946, 1947/1948, 1952/1953
	Vauthier, Maurice (237) : 1921/ 1922
	Verdeyen, Jacques (238) : 1956/

-
- (218) Geaggregeerd hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie, daarna gewoon hoogleraar, ook aan het Instituut voor hygiëne en sociale geneeskunde.
- (219) Erehoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (220) Kliniekhoofd, erehoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde en der Farmacie.
- (221) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen, rector 1938-1944.
- (222) 1873-1943. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid 1914-1938.
- (223) Kliniekhoofd.
- (224) 1848-1920. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1881, rector 1888-1890.
- (225) Overleden 1929. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (226) 1869-1944. Geaggregeerd hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1896, buitengewoon hoogleraar sedert 1909, erehoogleraar vanaf 1919.
- (227) 1855-1932. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen sedert 1894, rector 1901-1903.
- (228) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
- (229) 1861-1923. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1897.
- (230) Geaggregeerd hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
- (231) 1881-1961. Hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (232) Hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen (tevorens de School voor Politieke en Sociale Wetenschappen en de Handelsschool Solvay).
- (233) Docent, nadien gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte.
- (234) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- (235) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid.
- (236) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Sociale, Politieke en Economische Wetenschappen.
- (237) 1860-1931. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1897, rector 1903-1905, voorzitter van de Raad van Beheer 1924-1928, minister van Binnenlandse Zaken 1927, van Kunsten en Wetenschappen 1931.
- (238) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.

1957-1958/1959	Willems, Edouard (245) : 1920/ 1921
Verhoogen, Jean (239) : 1924/1925	Willems, Jean (246) : 1920/1921
Verhoogen, René (240) : 1923/ 1924	Wodon, Louis (247) : 1898/1899
Vermeylen, Auguste (241) : 1933/ 1934	Wuyts, Henri (248) : 1914/1918, 1939/1945
Wattiez, Nestor (242) : 1928/1929, 1958/1959	Wybauw, René (249) : 1939/1945, 1947/1948
Weill, Oscar (243) : 1939/1945	Zunz, Edgard (250) : 1924/1925, 1933/1934
Wets, Georges (244) : 1961/1962	

IV. KARAKTERISERING

Van 1867 af heeft de Vrije Universiteit te Brussel naar aanleiding van de opening van elk academiejaar een brochure gepubliceerd. Deze publikatie omvatte aanvankelijk, onder de titel *Discours d'Ouverture*, alleen de door de rector, de vice-rector en de beheerder-inspecteur gehouden toespraken. Men vindt er ook de samenstelling van de raad van beheer en, eerder uitzonderlijk, een collegerooster.

Van 1883/1884 af werd de uitgave als *Rapport annuel* bezorgd. De nieuwe titel legde de nadruk op de tijdens de inaugurale zitting door de beheerder-inspecteur voorgebrachte samenvatting van het "rapport sur la situation de l'Université libre pendant l'année académique adressé à l'administration communale de la ville de Bruxelles". Samen met de rectorale rede bleef die samenvatting de inhoud van de brochure vormen. Van 1890/1891 af werd niet meer een samenvatting, maar wel het rapport zelf in extenso opgenomen. De rol van de administrateur-inspecteur tijdens de openingszitting beperkte zich van toen af tot het toelichten van de hoogtepunten van het afgelopen academiejaar. Na de Eerste Wereldoorlog heeft men afgezien van het opnemen van de rectorale redevoeringen. Voor de titel van de publikatie, die ondertussen nog een paar keren was gewijzigd, hield men het een tijd lang bij *Rapport de l'Université libre de Bruxelles sur l'année académique*. . . ; na de Tweede Wereldoorlog opteerde men voor *Rapport sur l'année académique*. . .

Het schema van het jaarlijkse rapport is van 1890/1891 tot de jaren 1960 vrijwel ongewijzigd gebleven. Er wordt een overzicht gegeven van het leven

- (239) 1864-1950. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (240) Geboren 1867. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (241) 1872-1945. Hoogleraar aan de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte 1901-1923; ging in 1923 naar Gent over, waar hij 1930-1933 de eerste rector was van de vanderlandse Rijksuniversiteit; letterkundige en kunsthistoricus.
 (242) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (243) 1883-1956. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde sedert 1937.
 (244) Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Toegepaste Wetenschappen.
 (245) Overleden 1949. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (246) Secretaris van de Universiteit.
 (247) 1868-1946. Docent aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid sedert 1897, buitengewoon hoogleraar sedert 1900, gewoon hoogleraar 1906-1926; nadien kabinetschef van de koning.
 (248) Geboren 1872. Hoogleraar aan de Faculteit der Wetenschappen.
 (249) Overleden 1952. Hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde.
 (250) 1874-1938. Gewoon hoogleraar aan de Faculteit der Geneeskunde 1919-1938.

der universiteit tijdens het voorbije academiejaar. Het rapport vermeldt vooreerst de samenstelling van de raad van beheer en van de academieraad. Het geeft inlichtingen over de wijzigingen die zich in het onderwijzend corps hebben voorgedaan. Het belicht ook de ontwikkeling van het aantal studenten. Een aanzienlijk deel kan ondergebracht worden onder het hoofd "Wetenschappelijke activiteit". Hierin wordt ruime informatie verschaft over de werkzaamheden van laboratoria en instituten, over het onderzoek in practica en seminaries, over congressen, conferenties en studiereizen. De titels van de doctorale proefschriften, de aan Brusselse universiteiten verleende prijzen, beurzen en onderscheidingen worden vermeld. In de "Annexes" vindt men de examenuitslagen, necrologieën van overleden personeelsleden en een lijst van de wetenschappelijke publikaties van het academisch corps. Tenslotte wordt van 1921/1922 af een afzonderlijke rubriek voorbehouden aan post-universitaire initiatieven, aan verenigingen die de universiteit genegen zijn en aan de sociale voorzieningen.

JOURNAL FRANKLIN

1867-1940

XXXIV (1899/1900) - LV (1919/1920) (1) : Société Franklin. Bulletin.
LVI (1920/1921) - LXXV (1939/1940) : Bulletin de la Société Franklin.

I. BEWAARPLAATSEN : KB (J. B. 157) : I (1867) - XXXII (1898), behoudens IV (1870) - VIII (1874). Musée de la vie wallonne (58.G.G.G. 5978) : II (1868), V (1871), XXVI (1892) - LXXV (1939/1940), behoudens LXXIV (1938/1939). SBA (B 17514) : XIII (1879) - XXXII (1898). SBLu : I (1867) - IV (1870), VI (1872) - XI (1877), XIII - XVI (1882), XXI (1887) - XXIII (1889), XXVII (1893) - XXXII. UBG (J. 45) : I (1867) - XXXII, behoudens : I, 45; II, 24; XVIII, 29 en 48. UBLu (XIII.110.26) : I (1867) - XXXI (1897).

II. a. ONDERTITEL :

1867 (I) - 1898 (XXXII) : Organe des intérêts populaires.

1927/1928 (LXIII) - 1939/1940 (LXXV) : (Association sans but lucratif).

d. PRIJS :

6.I.1867 (I, 1) - 28.IV.1867 (I, 17) : België : 5 fr per jaar; buitenland : id. + port. Voor de arbeiders : 2.50 fr per jaar; idem voor industriëlen die ten minste zes abonnementen namen. Losse nummers : 0.10 fr. In de lokalen van de "Société Franklin" : 0.05 fr. per nummer.

5.V.1867 (I, 18) - 29.XII.1867 (I, 52) : België : 5 fr per jaar; buitenland :

(1) Bij de verandering van titel ging men voort met jg. XXXIV, terwijl in 1898 jg. XXXII van het *Journal* uitkwam; er is dus geen jg. XXXIII. Men heeft blijkbaar teruggegrepen naar het stichtingsjaar van de "Société Franklin". Het blad verscheen niet tijdens de Eerste Wereldoorlog. In 1919 werd nieuw gestart met jg. LV.

idem + port; voor arbeiders : 2.50 fr per jaar; idem voor industriëlen die ten minste 6 abonnementen namen; 0.05 fr per nummer.

5.I.1868 (II, 1)-8.XI.1868 (II, 45) : België : 3 fr per jaar; buitenland : idem + port; voor arbeiders : 2.50 fr per jaar; 0.10 fr per nummer; 0.05 fr per nummer in de lokalen van de Société Franklin.

15.XI.1868 (II, 46)-26.XII.1869 (III, 52) : België : 3 fr per jaar; buitenland : idem + port; 0.10 fr per nummer.

2.I.1870 (IV, 1)-28.III.1886 (XX, 13) : België : 5 fr per jaar; buitenland : idem + port; 0.10 fr per nummer.

4.IV.1886 (XX, 14)-13.II.1898 (XXXII, 7) : België : 5 fr per jaar; buitenland, postunie : 7.50 fr per jaar; 0.10 fr per nummer.

20.II.1898 (XXXII, 8)-31.XII.1898 (XXXII, 52) : België : 5 fr per jaar; buitenland, postunie : 7.50 fr per jaar; 0.05 fr per nummer.

8.I.1899 (XXXIV, 1)-7.IV.1901 (XXXVI, 57) : 0.05 fr per nummer.

16.V.1903 (XXXVI, 78)-12.IV.1914 (XLIX, 335) : 1.50 fr voor een abonnement; 0.05 fr per nummer.

23.XI.1919 (LV, 1)-4.IV.1920 (LV, 20) : 3 fr voor een abonnement; 0.10 fr per nummer.

14.XI.1920 (LVI, 1)-16.IV.1922 (LVII, 23) : 3 fr voor een abonnement; 0.15 fr per nummer.

12.XI.1922 (LVIII, 1)-20.IV.1924 (LIX, 24) : 3 fr voor een abonnement; 0.25 fr per nummer.

16.XI.1924 (LX, 1)-5.V.1928 (LXIII, 21) : 3.50 fr voor een abonnement; 0.25 fr per nummer.

11.XI.1928 (LXIV, 1)-28.IV.1940 (LXXV, 23) : 5 fr voor een abonnement; 0.25 fr per nummer.

e. FORMAAT :

6.I.1867 (I, 1) : 38 x 24,5.

13.I.1867 (I, 2)-30.XII.1888 (XXII, 53) : 44,5 x 28.

6.I.1889 (XXIII, 1)-31.XII.1898 (XXXII, 53) : 48,5 x 31,5.

8.I.1899 (XXXIV, 1)-28.IV.1940 (LXXV, 23) : 30,5 x 24.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

6.I.1867 (I, 1)-19.IV.1908 (XLIII, 208) : 4.

15.XI.1908 (XLIV, 209)-12.IV.1914 (XLIX, 335) : 2.

23.IV.1919 (LV, 1) : 4.

30.XI.1919 (LV, 2)-20.IV.1924 (LIX, 24) : 2.

16.XI.1924 (LX, 1)-11.IV.1926 (LXI, 21) : 4.

21.XI.1926 (LXII, 1)-17.IV.1927 (LXII, 22) : 2.

20.XI.1927 (LXIII, 1) : 4.

27.XI.1927 (LXIII, 2)-30.III.1929 (LXIV) : 2.

10.XI.1929 (LXIV, 1)-28.IV.1940 (LXXV, 23) : 4.

h. PERIODICITEIT : wekelijks (2).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

6.I.1867 (I, 1)-30.XII.1900 (XXXVI, 43) : rue Saint-Adalbert, 8, Liège.

(2) Van 1899 (XXXIV) tot 1939-1940 (LXXV) alleen tijdens de periode der zittingen van de "Société Franklin", d. i. midden november tot midden april.

- 6.I.1901 (XXXVI, 44)-7.IV.1901 (XXXVI, 57) : rue Saint-Jean, 9, Liège.
 24.XI.1901 (XXXVII, 58)-29.I.1911 (XLVI, 261) : rue Saint-Adalbert, 8, Liège.
 5.II.1911 (XLVI, 262)-9.IV.1911 (XLVI, 271) : Thier de la Fontaine, Liège.
 12.XI.1911 (XLVII, 272)-23.IV.1913 (XLVIII, 313) : rue Saint-Adalbert, 8, Liège.
 16.XI.1913 (XLIX, 314)-12.IV.1914 (XLIX, 335) : rue Saint-Michel, 4, Liège.
 23.XI.1919 (LV, 1)-4.IV.1920 (LV, 20) : Quai St.-Léonard, 71, Liège.
 14.XI.1920 (LVI, 1)-12.IV.1925 (LX, 21) : rue Publemont, 47, Liège.

III. a. BEGINDATUM : 6 januari 1867.
 EINDDATUM : 28 april 1940.

b. STICHTER (3) : Emmanuel Desoer (4).

c. EIGENAARS : leden van de "Société Franklin" (5), onder wie gewezen aandeelhouders van *Le Travailleur* (6).

d. UITGEVER : de "Société Franklin".

(3) *Journal Franklin*, XVI, 31 (30.VII.1882).

(4) Luik, 2.VII.1818 - aldaar 26.VII.1882. Zoon van Jacques, eigenaar van het *Journal de Liège*. Advocaat-generaal bij het Hof van Beroep te Luik; letterkundige. Hij was de eigenlijke bezieler van de "Société Franklin", die op zijn voorstel aldus werd genoemd.

(5) Die vereniging zag het levenslicht op 28 december 1865. Ze hield haar eerste openbare zitting op 14 januari 1866. Ze omvatte een flink deel van de liberale intellectuele elite te Luik. Tot doel stelde ze zich de intellectuele en morele verheffing van speciaal de arbeiders. Daartoe hield ze wekelijkse openbare zittingen, gewijd aan literatuur, wetenschap en muziek. Ze organiseerde tevens cursussen. Haar stichters waren : Léon Andrimont, ingenieur, voorzitter van de Banque populaire; Gustave Ansiaux, ingenieur; Jules Beaprez, ingenieur; Louis Delame; Emile de Laveye, professor aan de universiteit te Luik; Henri Delwaide, advocaat; Emmanuel Desoer, advocaat; Léon Donckier, advocaat, hoofdredacteur van *Le Travailleur*; Emile Dupont, volksvertegenwoordiger; Victor Dwelshauvers-Dery, ingenieur; François Folie, repetitor aan de universiteit te Luik; Alphonse Frédéric, ingenieur; Georges Frère-Orban, advocaat; Léon Gérard, ingenieur; Alcide Grenson, geneesheer; Alfred Habets, ingenieur; Adolphe Hacken, leraar aan het conservatorium; Léopold Hanssens, advocaat; Léon Houet, advocaat; Louis Houtain, directeur van de Nijverheidsschool; Léon Humblet, advocaat; Charles Jamain, geneesheer; Camille Janssen, advocaat; Joseph Jaspar, mechaniker; Renier Malherbe, ingenieur; Edouard Morren, professor aan de universiteit te Luik; Xavier Neujean, advocaat; Emile Nyst, nijveraar; Marcel Orban, advocaat; Théodore Piedboeuf, advocaat; Louis Piérard, ingenieur; Jean Stecher, professor aan de universiteit te Luik; Alban Poulet, ingenieur; Louis Verdin, advocaat. De voorzitters waren achtereenvolgens : 1865-1870, Emile Dupont, ondervoorzitter van de Senaat en minister van State; 1876-1883 : Emmanuel Desoer, procureur-generaal; 1883-1914 : Nicolas Lequarré, professor aan de universiteit te Luik; 1919-1940 : Léonce Neef, industrieel; 1945-1950 : Julien Délaite; van 1953 tot op heden : Alex Hoven.

Over start en ontwikkeling van de vereniging, cfr. *Le Travailleur*, II, 1 (7.I.1866) 2 en II, 2 (14.I.1866); *Causeries populaires*, III (1867) 13-18; *Journal Franklin*, XXX, 1 (4.I.1891); *Les cent ans de la Société Franklin, 1865-1866, 1965-1966* (Liège, 1967).

(6) P. GERIN en M. L. WARNOTTE, *La presse liégeoise de 1850 à 1914. Répertoire général* (Louvain-Paris, 1971, Centre interuniversitaire d'histoire contemporaine, Cahiers, 65) 24; *Journal Franklin*, I, 2 (13.I.1867) 1.

e. DRUKKER :

- 6.I.1867 (I, 1)-25.XII.1870 (IV, 52) : J.-G. Carmanne, rue St.-Adalbert, 8, Liège.
1.I.1871 (V, 1)-30.XII.1900 (XXXVI, 43) : H. Vaillant-Carmanne.
6.I.1901 (XXXVI, 44)-7.IV.1901 (XXXVI, 57) : Imprimerie des Sourds-Muets, rue Saint-Jean, 9, Liège.
17.XI.1901 (XXXVII, 58)-19.IV.1908 (XLIII, 208) : H. Vaillant-Carmanne, Liège.
15.XI.1908 (XLIV, 209)-4.IV.1920 (LV, 20) : geen vermelding.
14.XI.1920 (LVI, 1)-20.IV.1924 (LIX, 24) : Imp. La Meuse, Liège.
16.XI.1924 (LX, 1)-17.IV.1927 (LXII, 22) : Imp. du Journal de Liège, Liège.
20.XI.1927 (LXIII, 1)-10.XI.1929 (LXV, 1) : Imprimerie Centrale, rue des Dominicains, 22, Liège.
17.XI.1929 (LXV, 2)-20.III.1939 (LXXIII, 23) : Imprimerie Centrale, Rue de Pitteurs, 29, Liège.
12.XI.1939 (LXXV, 1)-28.IV.1940 (LXXV, 23) : Imprimerie Centrale, J. Malaise, rue de Pitteurs, 29, Liège.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

1. Beheer (7) : 1872-1898 : Léon Humblet (8).
2. Directie (9) : 1872-1903 : Léon Humblet.
3. Hoofdredactie :
 - a. *Journal Franklin* : waarschijnlijk Emmanuel Desoer (10).
 - b. *Bulletin* : 1899-1903 : Léon Humblet.

g. REDACTIE : Een comité, gevormd uit leden van de "Société Franklin", onder wie Léon Houet (11), Maurice Renard (12), Léon Humblet 1872-1898 (13) en V. Chauvin (14).

ADRES VAN DE REDACTIE :

- 6.I.1867 (I, 1)-27.X.1867 (I, 43) : rue Vinâve-d'Île, 26.
3.XI.1867 (I, 44)-29.XII.1867 (I, 52) : rue St.-Adalbert, 8, Liège.

-
- (7) *Société Franklin. Bulletin*, XXXVIII, 96 (22.III.1903) 2-3.
(8) Luik 23.VIII.1837-aldaar 1903. Dr. juris, advocaat. Medestichter van de "Société Franklin", 1872-1880 penningmeester, 1872-1898 lid van het redactiecomité van het *Journal Franklin*.
(9) *Société Franklin. Bulletin*, XXXVIII, 96 (22.III.1903) 2-3.
(10) GERIN en WARNOTTE, *o. c.*, 24.
(11) *Journal Franklin*, XIX, 50 (13.XII.1885) 1. Léon Houet : Luik 18.VI.1838-aldaar 5.XII.1885. Advocaat tot 1880, daarna professor aan de universiteit te Luik. Medestichter van de "Société Franklin", secretaris 1867-1874. In 1867 was hij lid van het redactiecomité.
(12) *Journal Franklin*, XXXII, 51 (18.XII.1898) 2. Maurice Renard : 1859-Collence 12.XII.1898. Advocaat; lid van de "Société Franklin" sedert 1.III.1883.
(13) *Société Franklin. Bulletin*, XXXVIII, 96 (22.III.1903) 2-3. Als lid van het redactiecomité hield hij zich bezig met het beheer van de finances.
(14) "V. Chauvin, pendant plus de dix ans, s'était dévoué à faire à lui seul ou à peu près seul tout le *Journal Franklin* : *Société Franklin. Bulletin*, XLIX, 317 (7.XII.13) 2. V. Chauvin : Luik 24.XII.1844-aldaar 19.XI.1913. Deed zijn middelbare studies aan het atheneum te Luik en verwierf in 1869 het diploma van doctor in de rechten aan de Luikse universiteit; was 1869-1872 advocaat. In 1869 suppleant, in 1874 buitengewoon en in 1878 gewoon hoogleraar (Oosterse talen) aan de universiteit te Luik. Hij was ondervoorzitter van de "Société Franklin".

16.XI.1924 (LX, 1)-12.IV.1925 (LX, 21) : rue Publemont, 47.
 15.XI.1925 (LXI, 1)-10.XI.1929 (LXV, 1) : rue des Dominicains, 22,
 Liège.
 17.XI.1929 (LXV, 2)-28.IV.1940 (LXXV, 23) : rue de Pitteurs, 29,
 Liège.

h. MEDEWERKERS :

Absolonne, Lucien : 1933/1934	Batte, R. : 1897
Akkerman, Cees : 1867	Beau : 1931/1932
Alceste : 1934/1935, 1936/1937, 1937/1938	Beauchet, Pauline : 1868
Alex, P. : 1874-1878	Beaudin, Th. (16) : 1929/1930
Api : 1876-1878	Bède, Emile : 1888
Archibal : 1898	Bedinghaus, E. (17) : 1882
Arène, Emmanuel : 1887	Bell, Stephan : 1874-1875
Argand : 1892	Benning, E. : 1878
A. : 1867	Béquet, Etienne : 1868
A. B. : 1868, 1879, 1881-1882, 1898	Blanquet, Albert : 1872
A. D. : 1867-1868, 1884, 1888, 1890, 1892, 1894-1898	Blerzy, H. : 1873
A. G. : 1867-1868, 1902/1903, 1922/ 1923	Block, Maurice : 1897
A. H. : 1867-1869, 1877, 1897-1898, 1904/1905, 1910/1911, 1919/1920- 1925/1926	Bodson, F. (18) : 1927-1928
A. J. : 1888, 1903/1904	Boëns, Hubert (19) : 1897
A. L. : 1877	Bondroit, E. : 1876-1879, 1891
Alph. : 1868	Bonhomme, Jean (20) : 1925- 1926, 1926-1927
A. M. : 1869-1873, 1880, 1924/1925, 1935/1936	Bonjean, Albert (21) : 1889
A. O. X. : 1879	Bonnardeaux, Ch. : 1890
A. P. : 1874, 1876, 1880	Bonsens (le père) : 1890
A. R. : 1868, 1870	Boons, Florent (22) : 1931/1932
Ar. D. : 1892	Borel, Ruth : 1927/1928-1929/ 1930
A. S. : 1889, 1897	Borguet, J. (23) : 1874
Barella, Hipp. (15) : 1877, 1898	Bosson, Oscar (24) : 1890-1891
Barlet, Ed. : 1876	Botte, Georges : 1888
Batbie, A. : 1867	Bouché, F. (25) : 1895
	Bouillenne, Germaine : 1929/ 1930-1933/1934
	Boverie, Dieudonné (26) : 1937/ 1938

(15) 1832-1902. Geneesheer.

(16) 1893-1932. Hoofdredacteur van het *Journal de Liège*, toneelschrijver.

(17) Geboren 1840. Secretaris van de "Société linière gantoise".

(18) Geboren 1869. Leraar Frans aan de kweekschool te Luik; letterkundige.

(19) 1825-1898. Geneesheer.

(20) Onderwijzer; journalist.

(21) 1858-1939. Advocaat, letterkundige.

(22) Journalist.

(23) Typograaf.

(24) 1840-1892. Industrieel, dichter.

(25) 1869-1943. Inspecteur der kweekscholen, romanschrijver.

(26) Geboren 1905. Bediende, dichter.

- Brainsu, C. : 1880
 Brémont, Felix, Dr. : 1883
 Brentjens, D. : 1929/1930
 Bronckart, Paul (27) : 1928/1929, 1931/1932, 1935/1936
 Bronne, Carlo (28) : 1931/1932, 1935/1936-1936/1937, 1939/1940
 Bury, Henri, J. A. : 1881
 Bury, Jean (29) : 1891-1894, 1896
 B. : 1876, 1892, 1922/1923, 1927/1928
 Cabanès, Docteur : 1898
 Cardoze, Léon : 1877
 Carolus, Dr. : 1885
 Célestin, D. : 1882
 Chalon, J. : 1897
 Champagne, Elise (30) : 1927/1928
 Charles, Edmond : 1893/1894
 Charlier, E. (31) : 1876-1878
 Charlier, Léopold (32) : 1935/1936
 Chaumont, Félix (33) : 1867, 1869, 1871
 Chevette, Eugène : 1879
 Christophe, André (34) : 1879
 Clapot : 1867
 Claudio : 1897
 Clédiet : 1892
 Clément, A. : 1896
 Clément, Gaston (35) : 1936/1937-1937/1938
 Clesse, A. : 1867-1868
 Collin, J. : 1897
 Collinet, Joseph (36) : 1875-1881
 Colson, O. (37) : 1887, 1899
 Coopman, M. (38) : 1884-1886
 Corne, Hyacinthe : 1884
 Cornet, C. (le père) : 1889-1890
 Cornet, Louis (39) : 1939/1940
 Courcelle-Seneuil : 1869
 Cousot, Frédéric (40) : 1887
 Couteaux, Jean : 1931/1932
 Crismer, Fernand (41) : 1933/1934, 1939/1940
 Croz, Baron : 1897
 C. : 1877
 C., Dr. : 1896
 C. B. : 1935/1936
 C. C. : 1889
 C. D. : 1867, 1891, 1893
 Ch. : 1894
 CH. Dx. : 1891
 Ch. G. : 1912/1913, 1919/1920
 Ch. S. : 1897
 C. L. : 1871
 Clém. L. : 1872, 1875
 Cl. L. : 1871
 C. L. R. : 1872, 1876-1877, 1886-1890, 1895, 1897-1898, 1899/1900, 1903/1904-1907/1908, 1909/1910
 C. R. : 1867, 1902/1903
 C. S. : 1868
 d'Affnay, A. : 1935/1936
 d'Affnay, H. : 1935/1936
 d'Amezeuil, C. : 1883
 d'Antenac, Robert : 1892
 d'Artrand, Lucien : 1891-1892
 Dauby, Armand : 1880
 de Bassanville, Comtesse : 1871-1873,

(27) Groothandelaar.

(28) Geboren 1901. Voorzitter van het Hof van Beroep te Luik. Auteur van geschiedkundige werken.

(29) 1867-1918. Wapengrafer, letterkundige.

(30) Geboren 1897. Lerares Frans aan de kweekschool te Luik, dichteres.

(31) Geboren 1837.

(32) Overleden 1936. Leraar viool aan het conservatorium te Luik.

(33) 1820-1872. Wapenmeester, dichter.

(34) Ingenieur.

(35) Kok.

(36) 1853-1898. Eerste kommissie aan het gemeentebestuur te Luik, letterkundige.

(37) Geboren 1866. Schooldirecteur, dichter.

(38) = Lievevrouw-Coopman, Gentse correspondent van het *Journal Franklin*.

(39) Geboren 1858. Ambtenaar, toneelschrijver.

(40) 1856-1932. Letterkundige.

(41) Licenciaat in de Economische Wetenschappen.

1881
 De Besneray, Maurice : 1879
 De Chandeneux, Claire : 1880
 de Cherville, G. : 1883-1884, 1895
 Decortis, Léon (42) : 1936/1937
 De Crac, Isidore : 1870/1871
 de Forge, Henry : 1929/1930-1930/
 1931
 de Gentile, Antoine : 1931/1932
 De Gouy, Jean : 1896
 Deguise, Lambert Edmond (43)
 de Halfi, Marc : 1869
 Dehousse : 1923/1924
 Dehousse, Jeanne : 1889-1890, 1898
 de Kerlecq, Jean : 1929/1930-1931/
 1932
 De Lapommeraye, Henri : 1888
 Delarge, J. G. : 1867, 1876
 de Laveleye, Emile : 1872, 1878, 1889
 Delbastaille, Alf. (44) : 1869
 Delboeuf, J. : 1885
 Delcour, J. (45) : 1889
 Delheid, Jules (46) : 1890
 Delveaux, Fernand : 1934/1935
 Demeuse, Pierre : 1935/1936-1936/
 1937
 Demolliens, Jules : 1893
 de Nansouty, Max : 1894-1895
 Denop, Mme : 1872
 de Pietra Santa, Dr. : 1882
 de Pompery, E. : 1874
 Derache, Ch. (47) : 1895-1898, 1919/
 1920-1920/1921
 de Saint-Vaast, J. : 1890
 de Stappaert : 1884
 Deulin, Ch. : 1869
 de Varigny, C. : 1889
 de Warsage, Rodolphe (= M. J. G.
 Schoonbroodt)(48) : 1934/1935-
 1935/1936, 1939/1940
 de Wégimont, D.S. : 1920/1921
 Doctor : 1897
 Donné, Arthur (49) : 1867
 Dossogne, Marguerite : 1939/1940
 Douay, Maurice A. (50) : 1875/
 1876
 Droixhe, N. (51) : 1884
 Du Bois, Albert : 1884
 Dubois, Alphonse (52) : 1887
 Duchatto, Michel (53) : 1936/1937
 Ducros, Alexandre : 1881
 Duloroy, E., Dr. : 1896
 Dumas, Léon : 1892
 Dumont, Jules : 1925/1926-1926/
 1927
 Dumoulin, J. (54) : 1922/1923,
 1924/1925
 D. : 1867, 1869-1872, 1876, 1888-
 1889, 1921/1922
 D. B. : 1897
 D. C. : 1896
 D. D. W. S. : 1923/1924
 Deh. Jeanne : 1888
 de P., Comtesse : 1881
 de V., Dr. : 1898
 D. H. : 1872, 1875
 D. P. : 1881
 D. S. : 1922/1923
 D. W. S. : 1921/1922, 1924/1925
 D. Y. : 1872-1886

- (42) Geboren 1892. Leraar aan de stedelijke middelbare school te Luik en aan de provinciale technische school te Herstal.
- (43) 1845-1905. Advocaat, lid van de "Société Franklin" 1869-1885. Vermeld als medewerker van het *Journal in Société Franklin, Bulletin*, XL, 140 (2.IV.1905) 2.
- (44) Geboren 1852. Geneesheer.
- (45) Landbouwingenieur.
- (46) 1832-1893. Geneesheer.
- (47) 1872-1929. Bediende, letterkundige.
- (48) 1876-1940. Advocaat, letterkundige.
- (49) Wapenmaker.
- (50) Correspondent in Parijs.
- (51) Geboren 1841. Geneesheer.
- (52) 1839-1921. Conservator van het Museum voor Natuurlijke Historie.
- (53) Geboren 1897. Journalist.
- (54) Muziekleraar.

Edmond, T. : 1880
 Escopette : 1893
 Estienne, Henri : 1897
 E. B. : 1879-1880, 1882-1883,
 1885-1888, 1890, 1892-1898
 E. C. : 1877
 E. D. : 1884-1888
 Ed. B. : 1875, 1877
 Edg. I. : 1921/1922, 1923/1924
 E. G. (= Eugène Garcin)(55) :
 1867, 1876, 1878-1883
 E. H. : 1869
 E. J. : 1921/1922, 1923/1924
 E. L. : 1898
 E. M. : 1892-1893
 E. N. : 1884
 E. P. : 1891
 Fabry, Cam. (56) : 1935/1936
 Fantasio : 1867
 Farmer, W. : 1893
 Forgeron economie (= J. G. Car-
 manne)(57) : 1873
 Fournel, Victor : 1897
 Fresnay, Paul : 1884
 Frollo, Jean : 1886
 Fulbert-Dumonteil : 1886-1889,
 1897-1898
 F. : 1868, 1891, 1895, 1922/1923
 F. B. : 1890, 1923/1924
 F. C. : 1921/1922, 1933/1934
 F. J. : 1891
 F. M. : 1898
 F. V. : 1890
 F. V. V. : 1870, 1879, 1897
 Garcin, Eugène : 1876-1878, 1883
 Gautier, Emile : 1894-1895, 1898
 Gaze, Robert : 1888
 Gérard, Emile (58) : 1889-1890, 1893
 Gérard, G. (59) : 1889-1890
 Germain, Henri : 1888
 Gers, José (= Joseph Seghers)(60) :
 1928/1929
 Gerville : 1934/1935
 Gillet, Jos (61) : 1923/1924
 Girard, Aimé (62) : 1890
 Godeau, Jean : 1871
 Gothier, Charles (63) : 1919/1920
 Gregor : 1932/1933
 Greville, Henry, Madame : 1888
 G. : 1867-1869, 1880-1881, 1896,
 1921/1922-1922/1923
 G. A. : 1868
 G. B. : 1871, 1932/1933
 G. C., Dr. : 1897-1898
 G. D. : 1868-1873, 1881
 G. G. : 1873
 G. V. : 1872
 Hanscrouff : 1890
 Harduin, H. : 1898
 Hebrant, E. J. : 1939/1940
 Hément, F. : 1879
 Heuse, Henri (64) : 1929/1930
 Heuse, Pierre : 1939/1940
 Hix : 1877
 Hoche, Jules : 1887
 Hock, Auguste (65) : 1877
 Horrent, D. (66) : 1939/1940
 Hoton, L. : 1936/1937
 Hoyois, Jos (67) : 1891
 Hullos : 1897
 H. : 1885, 1907/1908, 1935/1936
 H. B. : 1881-1883

- (55) Geboren 1844. Letterkundige, Frans correspondent van het *Journal*.
 (56) Geboren 1887. Stadsbibliothecaris te Seraing, letterkundige.
 (57) 1811-1874. Drukker.
 (58) 1851-1916. Bediende, dichter en dramaturg.
 (59) Geboren 1862. Retoricaleraar en prefect in de athenea te Aarlen, Namen en Luik.
 (60) Geboren 1898. Kunstschilder en letterkundige.
 (61) Overleden 1937. Directeur van een middelbare school.
 (62) Professor aan het "Conservatoire des arts et métiers" te Parijs.
 (63) 1851-1920. Drukker, letterkundige.
 (64) 1892-1948. Advocaat, gemeenteraadslid te Luik, volksvertegenwoordiger.
 (65) 1815-1901. Luiks dichter en folklorist.
 (66) 1886-1943. Hoofdredacteur van het *Journal de Liège*, letterkundige.
 (67) 1861-1918. Volksvertegenwoordiger.

- H. C. : 1891
H. G. D. A. : 1929/1930
H. H. : 1920/1921-1921/1922
H. J. A. B. : 1881
H. M. : 1867, 1919/1920
H. R. : 1896
H. R., Dr. : 1878, 1882
H. X. : 1878
Interim : 1922/1923-1923/1924,
1934/1935
I. G. : 1924/1925
Is. K. : 1875-1876
Janneken : 1867
Janssen, Camille (68) : 1874
Jas, J. : 1885, 1887
Jeanclair, L. (69) : 1933/1934
Jehan : 1890
John : 1888
Jonveaux, Emile : 1870
Joris, Gaston (70) : 1925/1926,
1935/1936
J. : 1867, 1891, 1921/1922
J. B. (= J. Borguet) : 1874-1875
J. B. : 1881, 1891, 1925/1926-1926/
1927
J. C. : 1876-1897
J. Cr. : 1879
J. D. : 1867, 1871, 1875, 1879,
1881, 1891, 1921/1922-1922/1923
J. D., Dr. : 1890
J. F. : 1890-1892
J. G. : 1869, 1872, 1874-1875, 1913/
1914, 1919/1920, 1922/1923, 1924/
1925
J. G. C. (71) : 1867
J. J. : 1884
J. K. : 1879, 1881, 1884
- J. L. : 1881
J. L. C. : 1877
J. P. : 1896
J. S. : 1868, 1870-1871
J. Sch. : 1932/1933, 1934/1935
Kekler, M. : 1888
Kloth, J. : 1834
Kuborn, Hyp. (72) : 1867
Kunel, Maurice (73) : 1927/1928
Kupfferschlaeger, Is. : 1872, 1887
K. : 1886
La Bourdonnière, H. : 1898
Lacoppe-Arnold (74) : 1898
Laerte : 1889
Lafnet, Lily : 1936/1937-1937/
1938, 1939/1940
La Perre de Roo : 1876
La Roquelin, C. : 1889, 1896
La Sol Si Do : 1884
Laudy, Lucien (75) : 1921/1922
Laut, Ernest : 1921/1922
Le Cesne, Jules : 1897
Leclercq, L. G. J. (76) : 1888
Lefebvre, Ferdinand : 1875
Lehardy de Beaulieu, Ch. (77) :
1869
Lemoine, Jules : 1892
Lemonnier, Camille (78) : 1879,
1881
Leontin, L. : 1931/1932
L'Epinois, Marcel : 1934/1935-
1937/1938
Levasseur, M. E. : 1867
Lévêque, Charles : 1884
Lievrouw-Coopman, M. (79) :
1886-1887
Linière, Nelly : 1932/1933

(68) Geboren 1838. Dr. in de rechten, gouverneur-generaal van de onafhankelijke Staat Kongo.

(69) Romanschrijfster.

(70) Leraar aan de middelbare school te Luik.

(71) Waarschijnlijk J. G. Carmanne.

(72) 1839-1888. Apotheker, leraar aan de nijverheidsschool te Seraing.

(73) Geboren 1883, Leraar aan de kweekschool te Luik, journalist, letterkundige.

(74) Leraar en bijenkweker te Stavelot.

(75) Geboren 1885. Dichter, toneelschrijver.

(76) Wapenmaker.

(77) 1816-1872. Leraar aan de mijnschool te Bergen.

(78) 1844-1913. Romanschrijver,

(79) 1857-1926. Onderwijzeres aan de Gentse stadsscholen.

- Louant, Clémentine (80) : 1887-1888, 1890
 Loudier, Sophronyme : 1881
 Lucet, Raoul : 1894
 Ludovic, Charles : 1883
 Lumerotte, J. : 1871
 Lyon, Clément : 1872, 1874, 1892, 1895-1897
 L. : 1869, 1888
 L. A. : 1869, 1874
 Lag. : 1891
 L. B. : 1897
 L. C. : 1877, 1879, 1887
 L. D. : 1868
 L. d'A. : 1873
 L. de R. Cte. : 1889
 L. G. : 1868, 1872
 L. H. : 1879, 1919/1920
 L. H^t : 1867-1868, 1871-1872
 L. J. N. : 1869
 L. L. : 1870, 1897, 1939/1940
 L. M. : 1939/1940
 L. N. D. : 1880
 L. S. : 1937/1938, 1939/1940
 L. T. : 1870
 L. v. H. : 1908/1909
 L. V. N. : 1874
 Maillet, Em. : 1869-1870, 1872, 1896
 Malin, Henri : 1887
 Manuel, Gustave M. : 1890, 1892
 Mardoche : 1890
 Marneffe, Phina : 1888
 Mars : 1896
 Masselier, Albert : 1931/1932
 Martin, E., Dr. : 1875
 Marx, Adrien : 1869
 Masset, Jean Joseph : 1867
 Mathias : 1890
 Maubeuge, Lucien (81) : 1924/1925
 Max, Dr. : 1876
 Meulemanne, A. : 1869
 Micha, Alfred : 1885, 1897
 Michel, Ch. (82) : 1893
 Michels, Edouard (83) : 1888
 Michon, Oscar : 1887
 Millaud, Albert : 1889
 Montorgueil, Georges : 1895
 Morris, Jacques : 1907/1908
 Mousty, K. : 1881
 M. : 1867, 1869-1871, 1879-1880, 1888
 M. A. : 1894, 1896-1897
 M. C [oopman] : 1885-1886, 1895
 M. D. : 1924/1925
 M. de S. de N. : 1887
 M. G. : 1874, 1898
 M. L[ievevrouw]-C[oopman] : 1886-1888
 M. l'E. : 1934/1935-1935/1936
 M. R. : 1883
 M. R., Dr. : 1877
 Neef, Léonce (84) : 1929/1930
 Némésis : 1881
 Neuens, L., Dr. : 1929/1930
 Nicolas, Ad., Dr. : 1876
 Nicolle, Henri : 1897, 1933/1934
 Noly, C. : 1871
 Nosolc (= Colson ?) : 1889
 N. . . . : 1867
 N. D., Dr. : 1875, 1885
 N. L. : 1887, 1889, 1892
 Ox, Docteur : 1898
 O. : 1879, 1892
 O. B. : 1892
 O. C. : 1888-1889, 1894
 O. O. : 1873
 O. Z. : 1884
 Paf : 1890
 Parfait, Paul : 1888
 Parmentier, Ch. (85) : 1882
 Payen, Edouard : 1897
 Pessard, Hector : 1894-1895
 Philbert, Louis : 1885
 Philippe, J. : 1897, 1901/1902

(80) 1831-1915. Letterkundige.

(81) Geboren 1878. Machinist, mijnwerker, dichter.

(82) 1853-1929. Professor aan de universiteit te Luik.

(83) Landbouwer te Scherpenheuvel.

(84) Industrieel.

(85) Cfr. *infra*, 549.

- Phina, M.(= Marneffe ?) : 1884
 Picard, Edmond (86) : 1886
 Pille, Henri : 1887
 Pitchou : 1867-1868
 Poiret, Em. : 1895
 Pongin, Arthur : 1895
 Poulailler, Jules : 1874
 Pradez, Eugénie : 1929/1930-1930/
 1931, 1932/1933
 Procureur, P. : 1889
 P. : 1874
 P. B. : 1927/1928, 1932/1933-1933/
 1934, 1936/1937
 P. C. : 1899
 P. T. : 1885, 1897
 Quinet, Lucien (87) : 1887
 Rader, M. : 1895
 Renard, C. : 1872
 Reynier, Jean : 1935/1936
 Roche, Paul : 1888
 Roland, François (88) : 1934/1935
 Roland, Jules (89) : 1889
 Rosy, Léopold (90) : 1934/1935
 Rousse, Numa : 1896
 Roussel, M. : 1894
 Roux, Xavier : 1927/1928
 Roux-Ferrand, H. : 1871, 1873
 Ruet, Noël : 1929/1930
 Rufus : 1881
 R. : 1868-1870, 1879, 1887-1888,
 1894, 1897
 Ren., M. : 1870-1873, 1876
 R... F... x : 1867
 R. G. : 1932/1933-1933/1934
 R. M. : 1868-1869
 Rob. : 1867-1870
 Saint-Emilion, A. : 1876
 Salme, D. W. (91) : 1921/1922-
 1925/1926, 1927/1928
 Salmon, Léon : 1881
 Salmon, Th. (92) : 1935/1936
 Sarcé, C. (93) : 1898
 Schneider, Louis : 1905/1906
 Schoofs, L., Dr. : 1898
 Schouterden, J. : 1933/1934-1936/
 1937
 Secondigné, Pierre : 1886
 Sganarelle : 1898
 Simonin, L. : 1885
 Snale, Ed. : 1879
 Souris, Laurent (94) : 1886, 1891
 S. Poir : 1886
 St.-Nytouche : 1867
 Strauss, Louis (95) : 1893-1894
 Strauven, A. : 1897
 Stylo, Jean : 1926/1927
 Sylvatic : 1887
 S. : 1867
 S. J. M. : 1888-1890
 Tampon, Clin : 1890
 Tempels, P. : 1867
 Thébé : 1928/1929-1929/1930
 Tinel, J., Dr. : 1934/1935
 Tomel, Guy (96) : 1896
 Toppfer, R. : 1867-1868
 Trimm, Timothée : 1870, 1872
 T. B. : 1930/1931-1931/1932
 T. de H. : 1895
 Valpigeonne, E. : 1891
 Van Coillie, Dr. (97) : 1898, 1902/
 1903
 Van Hasselt, Ernestine (98) : 1887-

(86) 1836-1926. Advocaat aan het Hof van Cassatie, politicus en letterkundige.

(87) 1833-1889. Hoofdonderwijzer te Lodelinsart, daarna kantonnaal inspecteur.

(88) Geboren 1877. Ambtenaar.

(89) Geboren 1850. Gemeentelijk onderwijzer, daarna regent aan de middelbare school te Namen.

(90) Geboren 1877. Directeur van het technisch instituut der provincie Brabant.

(91) Geboren 1880. Typograaf, letterkundige.

(92) Leraar aan het atheneum te Luik.

(93) Notaris, lid van de "Société des Agriculteurs de France" te Pontvallain (Sarthe).

(94) 1843-1891. Gemeentebediende.

(95) Geboren 1844. Ere-consul van België.

(96) Overleden 1898.

(97) 1862-1921. Geneesheer.

(98) Dochter van André Van Hasselt.

1888	Vte V. L. : 1868
Van Holsbeek, Henri : 1873	V. V. : 1887
Van Rutten, A. : 1895	Wendelent, Ch. : 1893
Vely, Adrien : 1894	X. : 1868, 1875, 1879-1881, 1883-1886, 1889, 1891-1894, 1897, 1900/1901
Vermer (99) : 1894-1895	X***, Dr. : 1867-1868, 1890
Verveine : 1889-1890	X. N. : 1868
Victor, R. . . : 1867	X. X. : 1867-1868, 1885, 1892
Villain, Henri : 1869	XXX. : 1895
Vincent, Victor (100) : 1919/1920	Yrubajirneh (= Henri J. A. Bury) : 1882
Vrindts, J. (101) : 1890-1895	Y. : 1889
V. : 1881, 1887-1888, 1894, 1896	YZ : 1880
Van O., Dr. : 1875	Zed. : 1890
V. de C., Dr. : 1889	Z. : 1877
V. H. : 1891	Z. Z. : 1875
V. J. : 1931/1932-1932/1933	
V. R. : 1867-1868	

IV. KARAKTERISERING

Omstreeks het midden van de vorige eeuw ontstond te Luik een aantal periodieken, meestal weekbladen, die het oog hadden op de vorming van de arbeiders. Ze propageerden beginselen van orde, gehoorzaamheid en werklust. Dat soort pers was in handen van liberalen en werd opgezet uit reactie tegen de arbeidersbeweging, die langzaam maar zeker terreinwinst boekte, en meer bepaald tegen de socialistische en communistische stellingen die men in arbeiderspublicaties aantrof. Aldus verschenen *Le Travail* (1848-1851), *Le Dimanche* (1863-1865) en *Le Travailleur* (1865-1869)(102). In 1867 volgde het *Journal Franklin*, orgaan van de "Société Franklin".

Gedurende 1866, het eerste activiteitsjaar van die vereniging, werden haar verslagen en mededelingen wekelijks in *Le Travailleur* gepubliceerd. Toen dit blad na verandering van eigenaar een andere koers begon te volgen, richtte de "Société Franklin" een eigen orgaan op. Dat gebeurde op initiatief van Emmanuel Desoer en met medewerking van andere leden, gewezen aandeelhouders van *Le Travailleur* (103).

In het tweede nummer, d. d. 13 januari 1867, lichtte het *Journal Franklin*, dat qua opmaak identiek was aan *Le Travailleur*, zijn doelstellingen en zijn bestaansreden toe : "Les paroles volent, les écrits restent. Telle est la maxime qui a déterminé la Société Franklin à créer un journal destiné avant tout à résumer l'enseignement oral qu'elle organise depuis un an (. . .). Echo fidèle des conférences et cours populaires, le *Journal Franklin* sera désormais le seul organe avoué de la Société dont il porte le nom; entrepris et rédigé par les membres de cette même Association, il ne croit rien avoir à apprendre à ses lecteurs sur son but et son programme. Disons cependant que les institutions de prévoyance, de crédit, de consommation, en un mot toutes les Sociétés coopératives, feront tout spécialement l'objet de nos travaux". Om het succes van haar

(99) 1817-1907. Geneesheer, dichter.

(100) 1870-1934. Bibliothecaris, schrijver van liederen.

(101) 1855-1940. Hulpbibliothecaris van de stad Luik, dichter.

(102) Cfr. GERIN en WARNOTTE, *o. c.*, 23-24, 230, 546-548.

(103) *Id.*, 24.

periodieke uitgaven te verzekeren, rekende de "Société Franklin" op al wie de intellectuele en morele emancipatie van de arbeidersklasse ter harte nam (104).

De onderneming had succes, vermits reeds vanaf het eerste jaar afgezien werd van de overwogen mogelijkheid om gedurende de zomermaanden slechts om de veertien dagen te verschijnen (105). De vereniging telde op haar zondagnamiddagzittingen gemiddeld 1400 à 1500 aanwezigen, wat als basis tot rekrutering van abonnees zeker kon tellen (106).

Het *Journal Franklin* heeft gedurende zijn lang bestaan zijn voornaamste rol met ere vervuld: het verbale onderricht, door de vereniging verschaft, in drukvorm vastleggen en diverse informatie, ideeën en principes druppelsgewijs laten binnendringen. Het blad vergenoegde er zich dus niet mee, alleen een samenvatting te bezorgen van de zittingen en openbare leergangen die de "Société" organiseerde. Vulgariserende artikelen over astronomie, fysica, chemie, geologie, algemene geschiedenis, toepassingen van de stoommachine, hygiëne, staathuishoudkunde, nationale geschiedenis en grondwettelijk recht brachten de gewenste aanvulling. Zoals beloofd, ging de grootste aandacht evenwel naar sociale instellingen en problemen die daarmee verband hielden. Behalve een hele reeks bijdragen over het nut, de organisatie en de werking van dergelijke instellingen, publiceerde het weekblad bilans, algemene overzichten en zittingsverslagen van maatschappijen van onderlinge bijstand, volksbanken, voorzieningskassen, verbruiks-, krediet- en productie-coöperaties en weldadigheidsbureaus. Terwijl de meeste aandacht naar de stad en de provincie Luik uitging, sijnpelde er toch ook informatie door van elders, o. a. uit Brussel en Gent, waar speciale correspondenten aanwezig waren.

In hetzelfde verband onderhield de periodiek haar lezers over de lonen, de stakingen, het werkboekje, de zondagsrust en -arbeid, de vrouwen- en kinderarbeid, het juridische aspect van de coöperatie, de verzekeringen, het krediet, het sparen, het probleem van de deelname in de winst voor de arbeiders. Ge-regeld sneed het *Journal Franklin* het vraagstuk aan van de arbeiderswoningen en van het alcoholisme. Wekelijks kreeg de lezer daarenboven een binnen- en buitenlands (vooral op Frankrijk georiënteerd) politiek nieuwsbulletin en een parlementaire kroniek voorgeschoteld, naast een reeks "faits divers", een feuilleton, één of meer gedichten of liederen, raadseltjes en een korte vertelling, die soms een moraliserend karakter droeg. Vanaf 1870 werd ook de instructief-zedelijke overtuigingskracht van de illustratie aangewend. Het blad nam eveneens een kijkje in het Luikse culturele verenigingsleven, publiceerde soms een theaterkroniek en nam financiële, commerciële en notariële aankondigingen op.

Geheel de opzet en de inhoud van het weekblad pasten volledig in de liberaal-kapitalistische optiek van de bezielers van de "Société Franklin": de emancipatie van de arbeidersklasse bevorderen door onderwijs en opvoeding en door het stimuleren van de *self-help*: de arbeiders moesten en konden hun welzijn zelf bevorderen door werklust en spaarzaamheid, door het ver-

(104) *Journal Franklin*, I, 2 (13.I.1867) 1.

(105) *Id.*, I, 20 (19.V.1867) 2.

(106) *Causeries populaires*, III (1867) 14.

mijden van drankmisbruik en door een ordentelijk gezinsleven. Daarom werden ze ook attent gemaakt op de instellingen die hen in hun streven konden bijstaan. Bovendien werd benadrukt dat de verbetering van de sociale toestanden langs vreedzame weg kon worden bereikt, en niet door een omverwerping van het sociale bestel. Kapitaal en arbeid mochten niet als antagonisten worden beschouwd.

Het *Journal Franklin* beklemtoonde de fundamentele betekenis van veralgemeend basisonderwijs. De onwetendheid moest uit de ateliers worden gebannen : stakingen zouden zich dan niet meer voordoen, terwijl het algemeen stemrecht pas kon worden ingevoerd wanneer de arbeiders een voldoende intellectueel niveau hadden bereikt. In die gedachtengang sprak het blad zich uit voor verplicht en kosteloos lager onderwijs. Het legde overigens vooral de nadruk op de noodzaak van degelijke beroeps- en adultenscholen. Ook aan het meisjesonderwijs besteedde het speciale aandacht : een goed gezinsbeheer vraagt een ontwikkelde huisvrouw.

Getrouw aan zijn liberale opvattingen, verdedigde het tijdschrift het neutrale onderricht en de officiële school. Het betoogde dat de wet van 1842, die het godsdienstonderwijs in de openbare school verplicht had gemaakt, de gewetensvrijheid en de scheiding van Kerk en Staat onvoldoende respecteerde en dat ze daarom moest worden gewijzigd. De houding van het blad tegenover de wet van 1879 was dan ook positief.

Omstreeks die tijd deed de politiek in het *Journal Franklin* een schuchtere intrede, een verschijnsel waaraan de schoolkwesie niet vreemd was. Het manifesteerde zich nog veel sterker nadat de liberalen in 1884 in de oppositie waren gedrongen. Zuiver politieke basisartikelen verwierven toen bestaansrecht in het weekblad, dat nu best de vergelijking met een doctrinair liberaal opinieblad kon doorstaan. Naast de katholieke regeringspartij werden ook de progressistische liberalen en vooral de socialisten sterk bekritiseerd. Het socialisme paste immers niet in de ideologie van het *Journal Franklin*. Dit afglijden naar de politiek gebeurde ten koste van de sociaal-economische sector. Betekende zulks dat de ster van de "Société Franklin" aan het tanen was ? Aan de hand van het weekblad alleen valt dat moeilijk aan te tonen. In elk geval leken de activiteiten (zondagszittingen, openbare leergangen, volksbibliotheken, uitgave van de *Almanach Franklin*, boekentombola's, uitschrijven van wedstrijden, weldadigheidszorgen, feesten voor de leerlingen van de lagere gemeentescholen) niet te verminderen. Wel ligt een getuigenis voor, luidens hetwelk het publiek dat de zittingen bijwoonde overwegend uit middenstanders bestond (107). De verandering in de oriëntatie van het blad kan daarmee verband houden, terwijl men ook gewoon politieke redenen in aanmerking kan nemen : het *Journal* was een liberaal instrument te meer om de ernstige nederlaag uit 1884 te boven te komen.

Dit maakte intussen de rekening niet van de "Franklin-cursist", die zijn verbale onderricht wat wilde bijwerken. Met politieke problemen werd hij voldoende geconfronteerd in de dagbladpers, die bovendien goedkoper en actueler was. Op aandringen van de regelmatige bezoekers van de zondagszittin-

(107) *Les hommes du jour. Revue biographique des hommes de la politique, de la science, des arts et de la littérature, etc., etc.*, dl. 1, no. 15 (Brussel, 1883) 66.

gen begon de vereniging daarom vanaf maart 1898, bij wijze van proef, het *Journal* in haar lokalen tegen vijf centimes te verkopen. Hoewel de afzet ver-grootte was de onderneming deficitair, zodat tot een andere oplossing werd overgegaan : vanaf 8 januari 1899 volgde het *Société Franklin, Bulletin* het *Journal Franklin* op; de prijs bleef verminderd, maar het formaat werd klei-ner.

Het *Bulletin* zou aan binnen- en buitenlandse gebeurtenissen en commen-taren geen aandacht meer besteden. Het zou bij voorkeur originele artikelen bevatten over economische en sociale politiek, die in de belangstellings-sfeer van de arbeidersklasse vielen (108). Dit voornemen werd strikt nageleefd. Het *Bulletin* verzorgde daarenboven beter het programma en het verslag der zittingen, evenals de samenvatting van de voordrachten. Novellen, korte ver-tellingen, "faits divers", een theaterrubriek, bibliografie en aankondigingen van maatschappijen die de arbeidersklasse aanbelangden (coöperaties, onder-linge bijstand) namen de overige kolommen in beslag. De "Cercle Franklin" van Seraing kreeg eveneens een apart hoekje.

Dat schema onderging pas wijzigingen vanaf jaargang 1908-1909, wat de achteruitgang van de "Société Franklin" illustreert. Het *Bulletin* werd een louter verenigingsblad. Zijn onderwyzend karakter deemsterde volledig weg. Alleen werden de activiteiten van de vereniging gevolgd. Het overige was blad-vulling : gezegden, ideeën, moppen, anecdoten.

Na de Eerste Wereldoorlog ging men op de ingeslagen weg verder. Culture-le gebeurtenissen (theater, opera, tentoonstellingen, film) kregen vanaf 1929-1930 meer aandacht, zodat het tijdschrift een mondainer karakter aannam.

De publikatie heeft de Tweede Wereldoorlog niet overleefd, maar de "So-ciété Franklin" zelf is blijven werken. Ze schijnt thans een zekere heropbloei te beleven (109).

(108) *Journal Franklin*, XXXII, 53 (31.XII.1898).

(109) In 1953 bedroeg het aantal leden 177, in 1966 reeds meer dan 650 : *Les cent ans de la Société Franklin, 1865-1866, 1965-1966*.

LA TRIBUNE DES INSTITUTEURS BELGES

1867-?

I. BEWAARPLAATSEN : "Ligue de l'enseignement" (1) : III, 15 (2.XI.1870).
MIP (Bruxelles) : II, 4 (14.III.1869); II, 6 (25.IV.1869); IV, 4 (12.III.1871).
UBL (FH 383/16) : III, 11 (19.VI.1870).

II. c. MOTTO :

Liberté et justice.
Respect aux cultes.
Liberté et vérité.

d. PRIJS :

14.III.1869 (II, 4) en 25.IV.1869 (II, 6) : 6 fr per jaar (2).
19.VI.1870 (III, 11) : 6 fr per jaar; 0.15 fr per nummer.
2.X.1870 (III, 15) : 6 fr per jaar; 0.10 fr per nummer.
12.III.1871 (IV, 4) : niet vermeld.

e. FORMAAT :

14.III.1869 en 25.IV.1869 : 24 x 15,5.
19.VI.1870 : 23 x 15,5.
2.X.1870 : 23,7 x 15,7.
12.III.1871 : 23,7 x 14,6.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

Normaal 8, maar dat kon desgevallend verdubbeld worden.
14.III.1869 en 25.IV.1869 : 16.
19.VI.1870 : 20.
2.X.1870 : 8.
12.III.1871 : 8.

g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks (3).

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Het eerste jaar moet het blad ongeveer 170 abonnees hebben geteld : volgens het nummer van 14 maart 1869 (II, 4) waren er toen 250 en had het begin van de tweede jaargang een honderdtal nieuwe inschrijvingen opgeleverd, tegenover twintig personen, hoofdzakelijk uit Poperinge, Diksmuide en Kortrijk, die hadden opgezegd (4). In het nummer van 2 oktober 1870 werd een cijfer van 350 opgegeven (5). Zowel in 1871 als in 1869 wraakte het blad de tegenwerking die het vanwege burgerlijke en geestelijke schoolinspecteurs ondervond (6). Dat het met "des poursuites osten-

(1) *Correspondance 1870, Pouvoirs publics, Associations.*

(2) De abonnees kregen echter een premie in boeken ten bedrage van 6 fr. Een lijst van de boeken waaruit ze een keuze konden maken zou in de eerste en de laatste aflevering van een jaargang worden gepubliceerd : *Tribune*, II, 4 (14.III.1869) en II, 6 (25.IV.1869).

(3) Eventueel ook wekelijks, volgens mededeling in *Tribune*, II, 4 en II, 6.

(4) *Id.*, II, 4 (14.III.1869) 57-58.

(5) *Id.*, III, 15 (2.X.1870) 134.

(6) *Id.*, II, 4 (14.III.1869) 57-58, en IV, 4 (12.III.1871) 38-39.

sibles et occultes" had af te rekenen, heette in 1870 algemeen bekend (7).
De op de inspectie uitgebrachte kritiek - zie verder - zal vermoedelijk daaraan niet vreemd zijn geweest.

i. ADRES VAN DE REDACTIE : rue du Grand-Hospice, 2 B, à Bruxelles.

III. a. BEGINDATUM : 24 september 1867 (8).

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 12 maart 1871 (IV, 4).

b. STICHTER : Bernardin Landrien (9).

c. EIGENAAR :

14.III.1869, 25.IV.1869, 19.VI.1870 en 2.X.1870 : B. Landrien.

d. UITGEVER :

1867 (10), 14.III.1869, 25.IV.1869, 19.VI.1870 en 2.X.1870 : B. Landrien.

e. DRUKKER :

25.IV.1869, 19.VI.1870, 2.X.1870 en 12.III.1871 : Typ. B. Landrien, 2b, rue du Grand-Hospice, Bruxelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : augustus 1868 (11),

14.III.1869, 25.IV.1869, 19.VI.1870 en 2.X.1870 : B. Landrien.

g. REDACTEURS :

Er bestond een redactiecomité, dat maandelijks te Brussel vergaderde (12) en waarvan B. Landrien als verantwoordelijke woordvoerder optrad (13). Een van de meest getrouwe leden was A. F. S. Van den Dungen (14).

h. MEDEWERKERS :

Anti-Pirmez : 1870

Flamand de Ninove, un : 1870-

Beert : 1869

1871

Caïus : 1871

Fra Diavolo : 1870

Claes, Ed. : 1870

J. G. (16) : 1869

De Man, B. (15) : 1870

L. S. : 1869

Du Dungen (= A. F. S. Van den Dungen) : 1869

Seam, Ch. : 1869

V. d. D. : 1869

IV. KARAKTERISERING

Volgens B. Landrien moest een onderwijzersblad als hoofddoel nastreven :
"le redressement des griefs dont les instituteurs pâtissent, et l'obtention
d'une position matérielle et d'une situation morale qui soient partout en rap-

(7) *Id.*, III, 15 (2.X.1870) 133.

(8) *De Toekomst*, XI (1867) 579.

(9) Boekhandelaar en handelaar in schoolmeubelen en leermiddelen. Lid van "De Veldbloem", te Brussel.

(10) *De Toekomst*, XI (1867) 579, en XII (1868) 101.

(11) *Le Progrès*, VIII, 32 (9.VIII.1868) 720; VIII, 34 (23.VIII.1868) 772.

(12) Cfr. *Tribune*, II, 4 (14.III.1869) 57, en II, 6 (25.IV.1869) 82.

(13) *Id.*, III, 11 (19.VI.1870) 85; III, 15 (2.X.1870); *Le Progrès*, VIII (1868) 720 en 722.

(14) Cfr. *infra*, 531.

(15) Onderwijzer te Buggenhout.

(16) Onderwijzer.

port avec les nobles fonctions qu'ils remplissent" (17). Naar de teruggevonden nummers te oordelen is *La tribune des instituteurs* precies daarop gericht geweest. Van de eerste jaargang af durfde het blad "les anomalies, les abus, les injustices submergeant l'enseignement du peuple" aan de kaak stellen. Tijdens zijn tweede jaargang zou het daarmee verdergaan: "combattre les abus et les erreurs, dénoncer à la vindicte publique les charlatans et leurs drogues, - comme défendre ce qui est vrai et juste; aider à relever la dignité, la considération de l'éducateur du peuple, - constitue son devoir, sa nature" (18).

Inzake onderwijssituaties vindt men in de bewaarde nummers hoofdzakelijk vier grieven tot uiting gebracht. Een eerste betrof het misbruik dat schoolinspecteurs, vooral in de Vlaamse provinciën, van hun functie maakten, door aankoop en gebruik van bepaalde schoolboeken, leermiddelen en schoolbenodigdheden aan de onderwijzers op te leggen. Een reorganisatie van het inspectiewezen heette wenselijk; favoritisme en politieke benoemingen waren uit den boze. Een tweede gold de geldverspilling bij het aankopen van leermiddelen door openbare instanties en de weinig oordeelkundige manier waarop daarbij herhaaldelijk te werk werd gegaan (19). Een derde nad betrekking op de Centrale Onderwijscommissie: ze nam aanvechtbare beslissingen, remde de vrijheid en kon beter worden vervangen door een lichaam waarin onderwijzers zetelden. Tenslotte bleef de situatie van het lager onderwijs te Brussel niet vrij van kritiek: het stadsbestuur zorgde niet voor voldoende scholen waar kinderen kosteloos onderwijs konden ontvangen.

Met betrekking tot de materiële en morele situatie van de leerkrachten ijverde de periodiek voor een verhoging van de salarissen en wees ze misbruiken en ongeregelheden in het uitkeren van de wedden met de vinger. In de tweede plaats drong ze aan op een verbetering van het pensioenstelsel. In de derde plaats stond ze de uitbreiding van het stemrecht voor, zodat ook de onderwijzers het zouden genieten. Men kan zich afvragen of daarbij de overweging heeft gespeeld dat de verlangde herziening van de wet van 1842 aldus in de hand zou worden gewerkt.

Intussen werd de vraag of onderwijzers zich met *gemeentelijke* politiek moesten inlaten negatief beantwoord, zij het genuanceerd. Landrien zelf liet zich te Brussel in politicis echter niet onbetuigd, in casu bij de verkiezingen van 1870. De *Tribune* weerspiegelde niet alleen zijn activiteiten; hoewel zij naar verluidt geen partijkrant mocht zijn, toch gaf zij ook de opvattingen van haar stichter duidelijk weer. Men kan die karakteriseren als anti-doctrinair, democratisch, anti-klerikaal en vlaamsgezind. Meer effectieve jeugdbescherming, kosteloos en verplicht lager onderwijs en facultatief godsdienstondericht waren pedagogische eisen die een onderdeel vormden van een meer omvattend progressistisch programma (20). Zij werden niet alleen door Landrien

(17) Brief geadresseerd aan *De Toekomst*, aldaar gepubliceerd XI (1868) 101.

(18) *Tribune*, II, 6 (25.IV.1869) 82.

(19) Landrien was beroepshalve daarin geïnteresseerd!

(20) Dit luidde als volgt: "Enseignement gratuit et obligatoire avec le principe du respect à toute croyance et l'enseignement religieux facultatif reçu dans les écoles et y donné par les ministres des cultes. L'enseignement, de son essence moral, sera socialement éducatif. Suppression du budget de la guerre: le premier jalon vers ce but sera l'abolition de la conscription. Suppression effectif des titres nobiliaires et des ordres de chevalerie. Abolition des dotations. . . de n'importe quelle nature. Abolition des

voorgestaan, maar ook door het redactiecomité. Dit riep bovendien vergaderingen bijeen van een niet nader genoemde onderwijzerskring (21) die zich in 1870 voor kosteloos en verplicht onderwijs en voor facultatief godsdienstonderwijs uitsprak (22) en waarvan de *Tribune* toen het orgaan was (23). Het valt dan ook op dat de periodiek in haar nummer van 12 maart 1871 een parlementaire redevoering van E. Coremans (24) afdrukte en diens standpunt inzake leerplicht - evenals zijn kritiek op de doctrinaire politiek - onderschreef: er dienden eerst voldoende scholen te worden opgericht alvorens aan het invoeren van de leerplicht ernstig kon worden gedacht (25).

Voor Landrien, en voor de *Tribune*, waren de onderwijzersbladen "trop savants, trop didactiques", zodat ze hun eigenlijk doel - zie boven - ten dele misten (26). Ze ruimden te veel plaats in aan "le perfectionnement des méthodes", aan "l'avancement scientifique de ceux qui enseignent" (27). Afwijzend stond de *Tribune* dan ook tegenover een periodiek als het *Journal de classe* (28), "un journal pratique à l'usage des gens qui sont dans l'enseignement et qui devraient en sortir" (29). Dat alles nam echter niet weg dat het tijdschrift aan de didactiek toch een plaats inruimde, zij het een ondergeschikte. De inhoud stond immers hoofdzakelijk in functie van het bestrijden der misbruiken en van de sociale valorisatie der leerkrachten. Ter informatie werden ook officiële stukken en vacatures gesignaleerd, terwijl een bibliografische rubriek evenmin ontbrak.

Naar de vorm was het tijdschrift, althans de uit 1869 en 1870 bewaarde nummers, zeer gevarieerd. Aangestipt zij dat in die nummers ook enkele Nederlandstalige bijdragen voorkomen.

pensions des grands salariés. Idem de toute dépense de luxe. Maintien rigoureux de l'irresponsabilité du roi et par conséquent suppression de toute vue personnelle exprimée de sa part. Liberté complète du commerce. Abolition de toute société à privilège quelconque. Abolition de la peine de mort et de la contrainte par corps. Révision de l'assiette des impôts et des contributions. Suppression d'un sénat aristocratique tant nobiliaire que financier. Suppression des universités de l'état. Suffrage universel pour les capacités reconnues, sans préjudice aux droits existants des citoyens possédant un cens à déterminer. Revendication des droits des flamands": *Tribune*, III, 11 (19.VI.1870) 89.

- (21) Een verslag over de vergadering van 19 april 1870, waarop 27 onderwijzers aanwezig waren, vindt men in *De Vereeniging*, II, 15 (1.V.1870) 263-264.
 (22) *Ibid.*
 (23) *Tribune*, III, 11 (19.VI.1870) 88.
 (24) 1835-1910. Advocaat te Antwerpen, volksvertegenwoordiger van de Meetingpartij.
 (25) *Tribune*, IV, 4 (12.III.1871) 36-38.
 (26) *De Toekomst*, X (1867) 579.
 (27) *Id.*, XI (1868) 101.
 (28) Cfr. *supra*, 356-360.
 (29) *Tribune*, III, 11 (19.VI.1870) 103; zie ook II, 4 (14.III.1869) 68.

LE SOIR

1867-?

- I. BEWAARPLAATSEN : KB (FM) : I, 1 (19.X.1867). MIP (Bruxelles) : I, 1. SAB (P 965-13) : I, 2 (26.X.1867).
- II. a. ONDERTITEL :
19.X.1867 (I, 1) : Moniteur de l'enseignement libre des associations, des réunions périodiques et irrégulières paraissant le vendredi.
26.X.1867 (I, 2) : Moniteur de l'enseignement libre des associations, des réunions périodiques et irrégulières paraissant le samedi.
- d. PRIJS : 1.50 fr per jaar, 0.10 fr per nummer.
- e. FORMAAT : 24 x 14,7.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 4.
- g. PERIODICITEIT : aanvankelijk wekelijks, later veertiendaags (1).
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE (en van de redactie) : 98, rue de Ruysbroeck, Entrée rue de l'Arsenal (Brussel).
- III. a. BEGINDATUM : 19 oktober 1867.
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 26 oktober 1867 (I, 2).
- e. DRUKKER : Alliance Typographique, M.-J. Poot et Cie, rue aux Choux, 37.
- i. FINANCIERING EN SUBSIDIERING :
In het tweede nummer wordt een woord van dank gericht "aux personnes qui se sont hâtées de participer à notre oeuvre par des offres d'argent ou de matériel" (2).

IV. KARAKTERISERING

Le Soir had de bedoeling de intellectuele en morele verheffing van de arbeidersklasse te bevorderen en wilde daartoe een goedkoop aankondigingsblad worden van een ongewone soort. Uitgangspunt was de overweging dat, in geschreven vorm, onvoldoende geestelijk voedsel door de arbeiders kon worden verworven of verwerkt. Mondeling onderwijs verdiende de voorkeur en van diverse zijde werden daartoe initiatieven genomen. Het blad wilde daaraan ruchtbaarheid geven en daarom alles aankondigen wat terzake - in Brussel - werd georganiseerd.

De twee teruggevonden nummers blijken aan die opzet te beantwoorden en laten dan ook een overzicht toe van hetgeen door diverse verenigingen - arbeidersverenigingen en andere - werd geprogrammeerd. Naast aankondigingen vindt men, in het tweede nummer, ook een paar verslagen.

(1) Volgens *L'Ami du foyer*, II, 3 (19.I.1868).

(2) *Le Soir*, I, 2 (26.X.1867).

RAPPORT PRESENTE EN CONFORMITE DE L'ART. 11 DU REGLE-
MENT ORGANIQUE, PAR LE DIRECTEUR [DE L'] ACADEMIE
ROYALE ET ECOLE PROFESSIONNELLE D'YPRES

1868/1869

- I. BEWAARPLAATS : KB (II 72337 A 7) : 1868/1869.
- II. e. FORMAAT : 18,5 x 9,
f. AANTAL BLZ. : 16.
g. PERIODICITEIT : jaarlijks.
- III. d. UITGEVER : Koninklijke Academie en beroepsschool te Ieper.
e. DRUKKER : Ange Van Eeckhout, Ypres.

IV. KARAKTERISERING

Volgens artikel 11 van het organiek reglement was de directeur der academie en beroepsschool te Ieper verplicht een maand na het eindigen der lessen een verslag op te maken "sur la marche de l'enseignement, sur le progrès des élèves et sur les résultats obtenus". Dit verslag werd voorgelegd aan de bestuurlijke commissie van de academie, die het met eventuele opmerkingen aan het gemeentebestuur overmaakte. Dit laatste zond het op zijn beurt door aan het ministerie van Binnenlandse Zaken. Het moest worden opgesteld volgens het schema dat het stadsbestuur had opgemaakt (1). Het hoofd van de instelling heeft die richtlijnen voor het schooljaar 1868-1869 op de voet gevolgd.

Hoofdstuk I verschaft informatie over de stichting (2) en het doel van academie en beroepsschool en bespreekt de toestand der lokalen. Hoofdstuk II handelt over verdeling, aantal en duur van de lessen, de onderwijsstof en -methoden, de leermiddelen, de collecties, de modellen, de bibliotheek, het onderwijzend en administratief personeel, de examens, de vooruitgang in de studies en het aantal bekwaamheidscertificaten, aan het eind van het schooljaar afgeleverd. In hoofdstuk III wordt het reglement van inwendige orde behandeld, naast de tucht, de houding en de moraliteit der leerlingen, evenals de verleende aanmoedigingen. Begroting en boekhouding vormen de inhoud van het volgende hoofdstuk, terwijl het laatste opmerkingen en voorstellen opneemt tot verbetering van de instelling. Naast dit strakke verslag van de directeur volgt een overzicht van verschillende vakken (meetkunde, natuurkunde, rekenen, boekhouding, lineair tekenen), opgesteld door de respectieve leraren.

Het is ons niet bekend of zulk verslag ook in volgende jaren nog werd gedrukt.

(1) Brief aan de directeur d.d. 8.I.1869 : *Rapport présenté...* (1868-1869) 3.

(2) De Academie werd opgericht in 1778. Sedert 5.XI.1865 vormde de beroepsschool er een nevenafdeling van.

DE VEREENIGING

1868-1897

I. BEWAARPLAATSEN : AVVL : XVIII (1886), XX (1888), XXIII (1891), XXV (1893), XXIX (1897). BMNO (P 814 B) : I (1868/1869) - XXIX (1897), behoudens V (1873) - VII (1875). KB (II 90195 A) : I-XXIX. UBG (G 15788¹) : I-XXIX, behoudens V, 15 (I.VIII.1873) - VIII, 16 (16.VIII.1876) en XVII (1885). UBL (Z 5168) : I-IV (1872), XII (1880), XIV (1882) - XV (1883), XXV (1893), XXVII (1895) - XXIX (1897).

II. a. ONDERTITEL :

Oktober 1868 (I, 1) - 1.V.1870 (II, 16) : Verschijnende den 1en en 15en van iedere maand, voor onderwijzers en onderwijzeressen, bestuurders en professors van aangenomene of bijzondere onderwijsgestichten, en voor alle personen die den vooruitgang van het onderwijs en de volksbeschaving behartigen.

16.V.1870 (II, 17) - 16.XII.1897 (XXIX, 24) : Verschijnende den 1en en 16en van iedere maand, voor onderwijzers en onderwijzeressen, bestuurders en professors van aangenomene of bijzondere onderwijsgestichten, en voor alle personen die den vooruitgang van het onderwijs en de volksbeschaving behartigen.

c. MOTTO :

Eendracht baart Macht.

Help U zelve, en God zal U helpen.

d. PRIJS :

Oktober 1868 (I, 1) - 1.VIII.1869 (I, 18) : 2 fr per halfjaar; 1.25 fr voor werkende leden; voor ereleden gratis.

15.VIII.1869 (I, 19) - 15.IX.1869 (I, 21) : 2.20 fr per halfjaar; 4.20 fr per jaar; Nederland : f 2,50 per jaar (1).

1.X.1869 (II, 1) - 16.XII.1870 (II, 31) : 2.75 fr per halfjaar; 5 fr per jaar op het bureel der *Vereeniging*, 5.25 fr per jaar op het postkantoor, 3.15 fr per jaar voor de leden, voor ereleden gratis; Nederland : f 2,75 per jaar (2).

1.I.1871 (III, 1) - 16.XII.1873 (V, 23) : 2.25 fr per halfjaar, 4 fr per jaar op het bureel der *Vereeniging*, 4.25 fr via de post; Nederland : f 2,25 per jaar.

1.I.1874 (VI, 1) - 16.XII.1897 (XXIX, 24) : 2.50 fr per halfjaar, 4.50 fr per jaar op het bureel der *Vereeniging*, 4.75 fr via de postkantoren.

e. FORMAAT : 21 x 14,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 16.

g. PERIODICITEIT :

Oktober 1868 (I, 1) - december 1868 (I, 3) : maandelijks.

1.I.1869 (I, 4) - 16.XII.1897 (XXIX, 24) : halfmaandelijks (3).

(1) *De Vereeniging*, I, 20 (1.IX.1869) 326.

(2) In feite was de prijs niet verhoogd : de jaargang liep immers van 1.X.1869 tot 16.XII.1870.

(3) Het tijdschrift verscheen nooit op 16 september.

- h. OPLAGE EN VERSPREIDING : "ruim 1200 inschrijvers" in 1869 (4).
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :
 Oktober 1868 (I, 1)-16.VI.1870 (II, 18) : L. De Smet, hoofdonderwijzer te Gentbrugge.
 1.VII.1870 (II, 19)-16.XI.1871 (III, 21) : Veldstraat 66, Gent.
 1.XII.1871 (III, 22)-16.II.1873 (V, 4) : Gent.
 1.III.1873 (V, 5)-16.X.1875 (VII, 19) : Koestraat 10, Gent.
 1.XI.1875 (VII, 20)-1.IX.1879 (XV, 17) : Eggermontstraat 17, Ledeberg (Gent).
 1.X.1879 (XI, 18)-16.XII.1880 (XII, 23) : Burchtstraat 35, Gent.
 1.I.1881 (XIII, 1)-1.II.1881 (XIII, 3) : H. De Smet, onderwijzer, Pacificatiestraat 1, Ledeberg (Gent).
 16.II.1881 (XIII, 4)-1.II.1886 (XVIII, 3) : H. De Smet, Kerkstraat 77, Ledeberg (Gent).
 16.II.1886 (XVIII, 4)-16.VII.1887 (XX, 14) : H. De Smet, Driesstraat 84, Ledeberg (Gent).
 1.VIII.1888 (XX, 15)-16.XII.1897 (XXIX, 24) : H. De Smet, onderwijzer, Ledeberg (Gent).

III. a. BEGIN DATUM : 12 september 1868 (5).
 EINDDATUM : 16 december 1897.

b. STICHTERS : Louis De Smet (6) en Karel Ternest (7).

d. UITGEVER :

Oktober 1868 (I, 1)-16.IV.1870 (II, 14) : Maatschappij van onderlingen bijstand der onderwijzers en onderwijzeressen van Oost-Vlaanderen (8).
 Later vermeld (9) : L. De Smet, hoofdonderwijzer te Gentbrugge.

e. DRUKKER :

Oktober 1868 (I, 1)-16.VI.1873 (V, 13) : Eug. Van der Haeghen, Veldstraat 66, Gent.
 1.VII.1873 (V, 14)-1.XI.1874 (VI, 20) : I. S. Van Doosselaere, Steendam 62, Gent.
 16.XI.1874 (VI, 21)-1.IX.1875 (VII, 17) : I. S. Van Doosselaere, Burgstraat 35, Gent.

(4) *De Vereeniging*, XXV, 19 (1.X.1893) 374.

(5) *De Vereeniging*, I, 1 (okt. 1868) 3. De officiële stichting had plaats tijdens de algemene vergadering der "Maatschappij van onderlingen bijstand der onderwijzers en onderwijzeressen van Oost-Vlaanderen", op 12.X.1868. Vooraf werd evenwel reeds een prospectus uitgegeven, waarvan we de inhoud terugvinden in *Le Progrès*, VIII, 32 (9.VIII.1868) 730-731. Het is dezelfde als in *De Vereeniging*, I, 1 (okt. 1868) 1-2 werd opgenomen.

(6) *De Vereeniging*, XXV, 1 (1.I.1893) 2. Louis De Smet, geboren te Heurne op 30.VIII.1841, werd hoofdonderwijzer te Gentbrugge, later kantonnaal inspecteur over het lager onderwijs. Auteur van leerboekjes.

(7) *De Vereeniging*, XIX, 13 (1.VII.1886) 206. Karel Ternest, Dentergem 19.X.1812-Weteren 22.VI.1887, werd op 16jarige leeftijd hulponderwijzer in het pensioonaat te Wingene, in 1830 hoofdonderwijzer te Dentergem, in 1836 te Ouwegem en in 1855 te Weteren. Schreef talrijke schoolboeken en werken over spraakleer.

(8) *De Vereeniging*, II, 15 (1.V.1870) 262-263.

(9) *Id.*, IV, 18 (1.X.1872) 310.

- 1.X.1875 (VII, 18)-1.I.1881 (XIII, 1) : I. S. Van Doosselaere, Burchtstraat 35, Gent.
 16.I.1881 (XIII, 2) : I. S. Van Doosselaere, Burchtstraat 37, Gent.
 1.II.1881 (XIII, 3)-16.XII.1885 (XVII, 23) : F. Meyer-Van Loo, Brabantdam 38, Gent.
 1.I.1886 (XVIII, 1)-1.XI.1890 (XXII, 21) : F. Meyer-Van Loo, Vlaanderenstraat 48, Gent.
 16.XI.1890 (XXII, 22)-16.XII.1897 (XXIX, 24) : F. Meyer-Van Loo, Vlaanderenstraat 66, Gent.
- f. BEHEER :
 1868-1880 : L. De Smet (10).
- g. REDACTIE (11) :
 1868-1869 (12) : J. F. De Pauw (13), L. De Smet, J. Reyniers (14), K. Ternest, F. J. Van Hemelrijk (15), P. A. Groeninckx (16).
 1873-1874 : E. M. Meganck (17).
 1876-1897 : P. Van Hauwaert (18).
 1893 : H. en P. (19).
- h. MEDEWERKERS :
Albert, I. A. : 1886-1891	A. D. : 1885
Albrecht : 1871-1872	A. D. C. : (= A. De Cock)(22) : 1873, 1882-1895
Amatus : 1872-1874	A. D. S. : 1868-1870, 1886
Andries, Justin (20) : 1881	Ad. T. (= Ad. Teirlinck) : 1881-1882, 1888-1890, 1894, 1896-1897
A. (21) : 1871, 1882, 1884-1886,	1885-1886
A. B. : 1889	A. G. : 1878
A.B.D. : 1896	A. H. : 1888-1889
A. C. : 1892	A. J. L. (23) : 1880-1890

- (10) *Bibliographie Nationale*, I, 538.
 (11) Het blad werd "door en voor onderwijzers" geschreven : *De Vereeniging*, XIX, 1 (1.I.1887) 1.
 (12) *Id.*, I, 1 (okt. 1868) 4. Het redactiecomité werd verkozen door de inschrijvers op *De Vereeniging* tijdens een jaarlijkse vergadering in september. Jaarlijks moest een derde van het comité vernieuwd worden. Het tijdschrift vermeldt de samenstelling voor 1869 niet. Groeninckx en Reyniers waren door het lot aangewezen om uit te treden, doch waren herkiesbaar : *Id.*, I, 21 (15.IX.1869) 349.
 (13) Overleden te Sleidinge op 20.I.1884. Kantonnaal schoolinspecteur, voorzitter van de "Maatschappij van onderlingen bijstand. . .".
 (14) Hoofdonderwijzer te Aalst.
 (15) Baasrode 19.XII.1857-Zele 19.II.1905, Hoofdonderwijzer te Lebbeke, daarna directeur der katholieke scholen te Zele en vervolgens inspecteur lager onderwijs.
 (16) Overleden te Lokeren 31.III.1891. Hoofdonderwijzer te Welle.
 (17) Cfr. *De Vereeniging*, VI, 4 (16.II.1874) 60-62.
 (18) Gent 7.VI.1838-Gent 24.IX.1903. Hoofdonderwijzer aan de stadsscholen aldaar. Auteur van schoolboeken. Mej. Van Hauwaert schonk in 1934 haar collectie van *De Vereeniging* aan de UBG : VIII, 17 (1.IX.1876)-XXIX (1897). Daarin staat bij artikelen, ondertekend "De Redactie", met de pen P. V. H. bijgeschreven (= Polydore Van Hauwaert).
 (19) *De Vereeniging*, XXV, 1 (1.I.1893) 2. Wellicht H. De Smet en P. Van Hauwaert.
 (20) Geboren 1839. Landmeter van het kadaster te Herentals.
 (21) Vanaf 1886 = A. V. H. (A. Van Hauwaert) (collectie UBG, met de pen bijgeschreven).
 (22) *De Vereeniging*, XX, 13 (1.VII.1888) 207.
 (23) Correspondent uit Nederland.

- A. J. M. : 1876
 A. L. : 1885
 A. M. : 1873
 Am. : 1879
 A. N. : 1871
 A. P. : 1887-1889, 1893, 1896
 A. R. : 1868-1869, 1883
 A. S. : 1894
 A. T. : 1889
 A. V. (24) : 1874, 1887-1889, 1891, 1896
 A. V. H. : 1883, 1885-1887, 1890-1891, 1893, 1895-1897
 A. Z. : 1896
 Bekaert, B. : 1868-1869
 Bernhart : 1871
 Beyls, J. B. (25) : 1869-1870
 Blaes, Edward : 1881, 1884
 Bogaert, Aimé (26) : 1880-1882
 Bogaert, Amedée : 1879
 Bouvé, H. : 1871
 Burvenich, Ern. : 1882-1883
 Burvenich, F. : 1869-1873
 Buysse, Ch. : 1879
 B. : 1872, 1889, 1893
 B. D. G. : 1876, 1892
 B. D. M. : 1869-1870
 B. V. : 1880-1881, 1886, 1891-1893, 1896-1897
 B. v. D. : 1874
 B. van D. : 1881-1883
 Callant, Alexis : 1877-1882, 1889-1893
 Carnewal, H. (27) : 1876
 Ciguë : 1871
 Cnudde, E. (28)
 Coopman, M. : 1885
 Coppens, J. A. : 1871
 Cornil, Marin : 1868-1871
 C. (29) : 1872, 1878, 1882-1884, 1887, 1896-1897
 C. F. : 1875
 Ch. : 1881, 1894
 Ch. R. : 1894
 Ch. V. H. (= Ch. Van Hauwaert) : 1880-1882
 C. L. (30) : 1887
 C. L. C. : 1892
 Cl. D. W. : 1892
 C. M. : 1895
 C. T. : 1880
 C. V. D. W. : 1868-1869
 David, L. F. : 1869-1870
 De Bal, Alfons : 1885, 1887
 De Bal, J. F. (31) : 1868-1871, 1873, 1875, 1884-1885, 1887
 De Bever, D. : 1890
 De Bruyne, K. : 1871-1874, 1892-1894
 De Caluwe, P. : 1889
 Deckers, C. L. : 1871
 De Cock, A. : 1890-1894
 De Coene, B. : 1891
 De Coninck, A. (32) : 1881-1882, 1888
 De Deurwaerder, Ch. (33) : 1873
 De Deyne, Fl. : 1869-1872
 De Grave, D. : 1869-1871, 1874
 De Guchtenaere, B. : 1877-1878, 1891
 De Hovre, W. : 1896
 Delmotte, K. : 1874-1876
 De Meyere, Frans (34) : 1878-1880
 Deneffe, V. (35) : 1891

(24) = A. V. H. (Bijgeschreven met de pen in de collectie UBG).

(25) Geboren 1828. Onderwijzer te Gent.

(26) 1859-1915. Onderwijzer aan de stadsscholen te Gent.

(27) 1836-1877. Gemeentelijk onderwijzer te Moerbeke.

(28) Opgegeven als medewerker : *De Vereeniging*, V, 18 (1.X.1873) 1.

(29) = P. Van Hauwaert in 1887, 1896-1897 (met de pen bijgeschreven in collectie UBG).

(30) = P. V. H.

(31) Geboren 1835. Gemeentelijk onderwijzer te Slijpe.

(32) Gemeentelijk onderwijzer te Kerkhove.

(33) Onderwijzer te Zande.

(34) 1855-1880. Onderwijzer aan de Gentse stadsscholen.

(35) 1835-1908. Professor aan de universiteit te Gent.

Denys, C. : 1873	E. M. : 1877
Denys, P. P. (36) : 1871-1872, 1880, 1884	Em. : 1888
De Puisseleir, J. (37) : 1878	E. N. : 1879
De Ridder, J. : 1892	E. P. : 1897
De Ridder, V. : 1891	E. V. : 1895
De Smet, H. : 1878	E. V. D. P. : 1885, 1897
De Smet, L. : 1892	Feytmans, J. H. : 1869-1871
De Staercke, J. L. (38) : 1878	Fia's zoon : 1875-1876
De Vreese, L. P. (39) : 1887, 1889	Fierens, C. (43) : 1881-1884
Docx : 1873	Flamen, A. : 1879
Dries, L. F. : 1889	Floda : 1876-1877
Dufloy, G. : 1892	F. : 1869-1870, 1876, 1885, 1887-1889
Dumolin, Ed. (40) : 1889	F. B. : 1869-1870
D. (41) : 1871, 1886-1887, 1893-1894	F. D. : 1885, 1887, 1890
D. B. : 1874-1877	F. D. C. : 1883
D. B. S. : 1879-1882	F. D. M. : 1879
D. C. : 1895	F. D. S. : 1890-1891, 1895
D. C. F. : 1881	F. D. W. : 1897
D. D. G. : 1869-1870	F. M ^c : 1894
D. E. : 1875	F. V. E. : 1897
D. G. : 1893	Germonprez, G. (44) : 1881-1882
D. K. : 1880	Germonprez, H. (45) : 1869-1871, 1874, 1876, 1879, 1886
D. M. : 1880	Germonprez, P. A. (46) : 1869-1870
D. P. : 1868-1869, 1897	Gillens, F. : 1871-1872
D. S. : 1883, 1897	Groeninckx, J. : 1871
Beckhout, L. (42) : 1868-1870, 1873, 1879	Guffens, J. M. : 1869-1870
Emiel : 1887	G. : 1871-1874, 1876, 1885, 1896-1897
Ernst : 1872	G. B. H. : 1876
E. : 1872, 1874-1875, 1880-1881, 1885	G. D. M. : 1891
E. D. : 1877, 1890	G. D. W. : 1896
E. D. C. : 1879	Herman, O. : 1890-1891
Ed. C. : 1885	Hiel, E. : 1870
E. G. : 1892, 1894	Hodanus : 1878
	Honorius : 1885-1887
	Hortus : 1876
	Huybrechts, A. : 1892
	H. (47) : 1871-1874, 1877-1897

(36) 1849-1930. Gemeentelijk onderwijzer te Komen.

(37) Gemeentelijk onderwijzer te Lochristi.

(38) Hulponderwijzer te Zarlardinghe.

(39) Geboren 1858. Onderwijzer te Gent.

(40) Onderwijzer.

(41) = P. V. H. vanaf 1886 (met de pen bijgeschreven in de verzameling UBG).

(42) 1842-1893. Gemeentelijk onderwijzer te Nazareth, later inspecteur van het kanton Drongen.

(43) Hoofdonderwijzer te Hamme.

(44) Hoofdonderwijzer te Ronse.

(45) 1833-1887. Kantonnaal inspecteur te Oudenaarde.

(46) Overleden 1887. Hoofdonderwijzer te Nukerke.

(47) Vanaf 1877 staat in de collectie UBG regelmatig P. V(an) H(auwaert) met de pen bijgeschreven. H. zou soms ook H. (De Smet) kunnen zijn (zie redactie).

- H. C. : 1871
 H. D. : 1868-1869, 1878, 1888
 H. D. S. : 1877, 1879
 H. F. : 1879
 H. G. : 1868-1870, 1872-1873, 1877
 H. I. D. : 1875
 H. L. : 1884, 1888
 H. P. : 1885
 H. R. : 1894
 H. V. (48) : 1887, 1897
 H. V. O. : 1874
 I. : 1895
 Is. A. (= Isidoor Albert) : 1887
 Is. Alb. (= Isidoor Albert) : 1885
 Jakobus : 1875
 Job. Snam : 1883-1884
 J. : 1889, 1892
 J. A. C. : 1873
 J. B. : 1868-1869, 1873-1875, 1878,
 1886-1887
 J. D. : 1893
 J. Dé : 1871
 J. De. C. : 1894
 J. De. H. : 1897
 J. H. : 1895
 J. L. : 1879
 J. M. : 1879, 1882, 1894-1895
 J. R. : 1868-1869, 1877, 1889
 J. V. : 1868-1873, 1892
 J. V. H. : 1874
 J. V. M. : 1890
 J. W. : 1872, 1896-1897
 K. : 1874, 1878, 1891
 K. A. : 1894
 K. D. S. : 1868-1869
 K. R. : 1881
 Lagermann : 1872
 Lambert, P. : 1889
 Lammens, M^o. : 1872
 Lievevrouw-Coopman, M.(49) :
 1877-1895
 Loos, Lod. : 1887
 L. (= L. De Smet) : 1871-1897
 L. C. : 1887
 L. C. Mevr. (= Lievevrouw-Coop-
 man) : 1889
 L. D. : 1868-1869, 1892-1893
 L. D. M. : 1871
 L. D. S. (= L. De Smet) : 1868-
 1873, 1876-1878, 1886, 1891,
 1893
 L. E. : 1873, 1886, 1889
 L. F. D. : 1873
 L. H. : 1894
 L. L. : 1881
 L. M. : 1878, 1880
 L. P. : 1887
 L. V. : 1883
 Machiels, Aug. : 1871-1874
 Madou, A. (50) : 1869-1870
 Maes, J. : 1878-1881
 Marchal, A. J. : 1877-1878
 Maurissen, J. : 1890
 Micheels, J. : 1896
 Michel, E. (51) : 1869-1870, 1881,
 1884, 1888
 Minnaert, Jozef : 1879
 Moorthamers, G. : 1876, 1879
 M. : 1869-1870, 1875-1878, 1882,
 1887
 M. A. : 1871
 M. A. J. : 1875
 M. C. : 1872
 M. D. C. : 1872
 M. L. C. : 1895, 1897
 M. M. : 1893
 M. S. : 1889
 M. V. : 1894
 M. V. K. : 1894
 Nachtergaele, Eduard (52) : 1873
 N. : 1869-1871, 1880
 O. B. : 1868-1869
 O. H. : 1889-1890
 O. L. : 1893
 O. V. : 1897
 O. V. H. : 1887, 1897

(48) = V. V(an) H(auwaert) : met de pen bijgeschreven in collectie UBG.

(49) 1857-1926. Onderwijzeres aan de Gentse stadsscholen.

(50) Onderwijzer te Wetteren.

(51) Hulponderwijzer te Machelen, daarna te Lovendegem.

(52) Overleden 1897. Hoofdonderwijzer te Evergem.

- Peersman, G. : 1869-1870
 Penninck, H. (53) : 1878
 Pieter Jozef : 1878
 Pieters, R. (54) : 1878-1880
 Poppé, E. : 1868-1873
 Practicus : 1871, 1875
 P. (55) : 1871-1885, 1887, 1893-1897
 P. A. G. : 1868-1871, 1875, 1878
 P. C. : 1890
 P. D. : 1897
 P. H. : 1869-1870
 P. H. W. : 1876, 1878
 P. J. : 1877-1878
 P. L. : 1882
 P. M. : 1880
 P. O. L. : 1875
 P. W. : 1868-1869, 1876, 1880
 Ringoot, J. B. : 1870
 Robelus, A. : 1881-1882
 Robelus, P. : 1881-1883
 Roelant, J. : 1883, 1890-1891, 1896
 Roevens, L. : 1873
 Ruyffelaert, Ach. : 1888
 R. : 1871, 1882, 1890, 1893-1894, 1897
 R. d. D. M. : 1877
 R. De R. : 1895, 1897
 R. T. : 1889
 Scheirlinkx, G. : 1882
 Scheltjens, Lod. (56) : 1891-1893
 Schepens, Th. : 1897
 Schoonjans, J. (57) : 1881
 Schynckel, L. D. : 1884
 Sempir (58) : 1882
 Sevens, Th. : 1878
 Simoens, L. : 1880
 Smiets, Mich. : 1873
 Smit, M. : 1871
 Steyaert, B. (59) : 1868-1872
 Steyns, D. B. : 1878-1881, 1890
 Stinissen, Jac. : 1879
 S. : 1891
 S. (60) : 1868-1869, 1872, 1879-1880, 1882-1886, 1888-1890, 1892
 St. : 1877
 St. J. (61) : 1890
 Teirlinck, Ad. (62) : 1882-1888
 Teirlinck, Isidoor : 1873-1874
 Tems, Ed. : 1892
 Ten Berge, J. J. : 1892
 Ternest, Camille (63) : 1872
 Ternest, Ernest (64) : 1868-1878
 Ternest, K. L. : 1873-1874
 t : 1891-1894
 T. (65) : 1876-1889, 1892, 1894, 1897
 Th. : 1876
 Th. S. : 1896
 Van den Breeën, Al. : 1868-1869
 Van de Putte, E. : 1883
 Van der Cruyssen, A. : vóór 1879 (66)
 Van der Stadt, L. : 1870
 Van de Velde, F. A. (67) : 1874, 1878-1879, 1890
 Van Hauwaert, Ch^{te}, Mevr. (68) : 1880-82

- (53) Overleden 1888. Hoofdonderwijzer te Bottelare.
 (54) Geboren 1851. Onderwijzer te Antwerpen.
 (55) = P. Van Hauwaert (met de pen bijgeschreven in collectie UBG).
 (56) Geboren 1861. Hoofdonderwijzer te Rupelmonde.
 (57) Leraar aan de stedelijke middelbare school te Brussel.
 (58) Hoofdonderwijzer en gezworen landmeter.
 (59) Onderwijzer te Eeklo.
 (60) = P. Van Hauwaert in 1883 (met de pen bijgeschreven in verzameling UBG).
 (61) = Idem (ondertekend in handschrift in collectie UBG).
 (62) Overleden 1897, Hoofd der stadsschool nr. 3 te Gent.
 (63) 1834-1906. Achtereenvolgens onderwijzer te Hamme, te Wetteren en te Zeveneken.
 (64) In *De Vereeniging* staat geen enkel artikel door hem ondertekend. Hij wordt vermeld als medewerker in *Bibliographie nationale*, III, 534.
 (65) = P. Van Hauwaert (met de pen bijgeschreven in collectie UBG).
 (66) "Een der oude en getrouwe medewerkers" : *De Vereeniging*, XI, 1 (1.1.1879) 16.
 (67) Geboren 1844. Hoofdonderwijzer te Beervelde.
 (68) 1838-1882. Directrice van de stedelijke meisjesschool nr. 10 te Gent. Haar artikels over de kinderspelen voor het fröbelonderwijs werden nog afgedrukt tot in 1884.

Van Hauwermeiren, A. E. (69) :	V. M. : 1883-1888, 1890
1868-1869	V. V. (74) : 1890
Van Hove, J. : 1892	V. V. E. : 1869-1870
Van Lede, A. : 1874-1875	Wannyn, J. : 1895
Van Slee, J. : 1879	Waterschoot, P. : 1868-1870, 1873, 1879, 1886
Varendonck, Jos : 1871-1872	Wattez, O. (75) : 1879, 1883
Vercammén, A. D. : 1869-1871	Welvaert, Mej. : 1887
Vercautere, S. : 1893	Willem : 1874
Verhoye, Ed. (70) : 1871-1872, 1874	Willems, Frans : 1872
Verstraeten, F. (71) : 1871	Winnens, J. (76) : 1872
V. (72) : 1874, 1877-1897	W. : 1869-1871, 1880, 1882, 1892, 1896
Van H. . . R, Jos : 1891	W. de H. : 1893-1895
V. B. : 1882, 1897	X. : 1868-1873, 1875, 1880-1883, 1888, 1892
V. D. M. : 1894	X. Y. Z. : 1875
V. D. P. : 1878, 1881-1883, 1888	Z. : 1881
V. E. : 1871-1872	
V. H. (= Van Hemelrijck, in 1868-1869)	
(73) : 1868-1871, 1876, 1888, 1897	
V. H. D. : 1872	

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

"De Vereeniging, en dit is haar eertitel, heeft nooit eenige officieele ondersteuning genoten" (77).

IV. KARAKTERISERING

In een der zalen van het provinciaal bestuur te Gent werd op 18 mei 1865, in aanwezigheid van alle Oostvlaamse onderwijsautoriteiten (78), de stichtingsvergadering gehouden van de "Maatschappij van onderlingen bijstand der onderwijzers en onderwijzeressen bij de gemeente- en de geadopteerde scholen in Oost-Vlaanderen (79). Met uitzondering van kantonnaal inspecteur J. F. De Pauw, werden alleen onderwijzers tot bestuurslid gekozen (80).

(69) 1842-1895. Hoofdonderwijzer te Buggenhout. Kantonnaal inspecteur. Publiceerde handboeken voor het rekenonderwijs.

(70) Hulponderwijzer te Ledeberg.

(71) 1840-1898. Leraar aan het atheneum te Brussel.

(72) = P. Van Hauwaert (met de pen bijgeschreven in verzameling UBG). V. staat in 1889 ook voor A. Van Hauwaert en in 1897 voor O. Van Hauwaert.

(73) *De Vereeniging*, I, 13 (15.V.1869) 209 en 212.

(74) = V. Van Hauwaert (in handschrift ondertekend in de collectie UBG).

(75) 1857-1935. Onderwijzer te Schorisse, 1880 hoofdonderwijzer te Heurne, 1883 leraar aan het atheneum te Doornik.

(76) Cfr. *infra*, 531.

(77) *De Vereeniging*, XIX, 1 (1.I.1887) 2-3.

(78) Naast 't Kint de Naeyer, ondervoorzitter der bestendige commissie voor de maatschappijen van onderlingen bijstand in België, waren de provinciale, de diocesane en de kantonnale inspecteurs aanwezig, terwijl de verschillende conferentiekringen onderwijzers hadden afgevaardigd.

(79) De maatschappij nam zich voor "eene schadeloosstelling te betalen aan de medeleden als en gedurende heel den tijd dat zij ziek zijn; te voorzien in de kosten hunner begrafenis; tijdelijke hulpgelden te verstrekken aan grijsaards en ziekelijken, aan weduwen en weezen van leden der maatschappij".

(80) *De Toekomst*, IX (1865) 220-221.

In de schoot van de vereniging kwam weldra de wens tot uiting, een tijdschrift uit te geven dat haar meer bekend zou maken en dat tevens zou dienen om "met de medewerking van al hare leden, methodische, paedagogische en wetenschappelijke verhandelingen mede te deelen, elkander onderrichten en te ondersteunen in alles wat maar eenigszins het onderwijzersambt betreft" (81). De algemene vergadering van 12 september 1868 liet die wens in vervulling gaan : de volgende maand zag *De Vereeniging* het licht.

De doelstellingen van het blad werden omschreven als volgt :

"1. Eene *Broederlijke Vereeniging* tot stand brengen, met zich onderling bij elkander aan te sluiten, ten einde de stoffelijke, zoowel als de zedelijke en verstandelijke belangen van het onderwijzend personeel te verbeteren, en zijne weduwen en weezen, niet alleen aan de ellende, maar ook aan eenen vernederenden toestand te onttrekken".

"2. De weldaden der *Mutualiteit (onderlinge hulp)* en *Self-help* meer en meer onder de werkende klassen te verspreiden.

3. De grondbeginselen der *Spaarzaamheid* meer en meer te doen beoefenen.

4. De nieuwere Methoden, betere onderwijsstelsels, voordeeliger schikkingen enz. te onderzoeken, te vergelijken en aan *al* onze ambtgenooten kenbaar te maken.

5. De beste werken uit iederen conferentiekring (. . .) aan geheel het onderwijzers-personeel mede te deelen en

6. Eindelijk, elkander door wederzijdsche kennissen, ondervindingen of wat het ook zij, toe te lichten en op de hoogte van den waren vooruitgang te houden" (82).

Het blad wilde de realisatie van dat programma nastreven zonder zich met politiek te bemoeien en met vermindering van persoonlijke twisten. Wat het in feite is geworden, zullen wij nagaan in de aanvangsfase, tot april 1870, en vervolgens tijdens de verdere evolutie.

1. OKTOBER 1868-APRIL 1870

In de geformuleerde doelstellingen zal men een tweeledigheid hebben herkend. Het zij echter dadelijk gezegd dat, van de eerste drie programmapunten, het tweede en het derde in de verdrukking zijn gebleven, wat ook na 1870 het geval is geweest. Men treft alleen enkele artikelen aan over het sparen en een voorbeeld uit *Self-help*, het werk van Samuel Smiles (83). Veruit de meeste aandacht ging uit, aan de ene kant naar de materiële problemen van de leerkrachten, aan de andere kant naar aangelegenheden van onderwijs en opvoeding.

Naar verluidt verdiende een onderwijzer te weinig, wat een nevenberoep noodzakelijk maakte. De periodiek pleitte dan ook voor een verhoging van de salarissen, evenals voor een verbetering van het statuut der pensioen-kassen. Zij klaagde tevens de concurrentie aan waaronder gediplomeerde leerkrachten vanwege niet-gediplomeerden hadden te lijden, een verschijnsel dat zij verklaarde uit een verkeerde interpretatie van de vrijheid van onderwijs.

(81) *De Vereeniging*, I, 1 (okt. 1868) 1.

(82) *Ibid.*, 1-2.

(83) 1812-1904. Schots geneesheer, journalist en auteur. Zijn werk *Self-help* dateert uit 1859.

Op het pedagogische vlak onderschreef het blad de grondstellingen van Fröbel, Beneke, Pestalozzi en Diesterweg. Het schonk plaats aan psychologische stukjes over geheugen, verstand, wil, verbeelding, aandacht, straf en beloning. In het onderwijs moest de aanschouwing centraal staan. Men diende er over te gaan van het bekende naar het onbekende, van het concrete naar het abstracte, van het gelijke naar het ongelijke. Dat vereiste standvastige voorbereiding en zelfstudie vanwege de onderwijzer. Hij moest zijn kennis toepassen bij godsdienst-, taal-, lees-, schrijf- en rekenonderricht, de vakken waaraan een volstrekte voorrang toekwam. Om zijn taak te vergemakkelijken liet het tijdschrift niet na modellessen te publiceren en praktische wenken te geven. Rekenkunde en metriek stelsel genoten daarbij de voorkeur, maar ook godsdienst kwam geregeld aan bod; het onderwijs moest immers vooral de "christelijke deugd" bevorderen. De periodiek brak een lans voor het tekenonderricht, maar schonk weinig aandacht aan geschiedenis, aardrijkskunde en natuurkunde.

Op de twee hierboven genoemde terreinen vervulde *De Vereeniging* een informatieve rol door zijn lezers bekend te maken met wetten, koninklijke besluiten en circulaire's betreffende hun beroep; door benoemingen en vacante betrekkingen aan te kondigen; door verslag uit te brengen over de bespreking van de onderwijsbegroting in Kamer en Senaat en over de maatregelen van de provinciale besturen; door de werkzaamheden van de onderwijsconferenties te volgen en de uitslagen van de kantonale wedstrijden te publiceren; door tenslotte sporadische mededelingen te doen over de situatie van het onderwijs en van de leerkrachten in het buitenland. Over de werkzaamheden van de "Maatschappij van onderlingen bijstand der onderwijzers. . .", waarvan zij het orgaan was, bracht de periodiek uiteraard verslag uit. Verder treft men er necrologieën aan en een bibliografie, hoofdzakelijk gewijd aan de aankondiging of de bespreking van pas verschenen schoolboeken of van door onderwijzers gepubliceerde letterkundige en wetenschappelijke werken.

Op politiek gebied bleef het tijdschrift trouw aan zijn neutraliteit. Een paragraaf uit het nieuwjaarsartikel van 1870 weerspiegelt zijn opvatting: "Het lager onderwijs is de twistappel der twee partijen, welke het land verdeelen. *De Vereeniging* wenscht dat de school een onzijdige grond zij, tot welker bloei de politieke tegenstrevers de handen in elkaar slaan, en waarop de gezamenlijke pogingen van *alle* overheden de onkunde helpen uitroeien, het kwaad bevechten en het goede verspreiden" (84).

2. MEI 1870-DECEMBER 1897

Anderhalf jaar na haar stichting deelde *De Vereeniging* mee dat de redactie en het bestuur van de "Maatschappij van onderlingen bijstand. . ." voortaan volledig gescheiden waren (85). De reële oorzaken van dat uiteengaan zijn niet erg duidelijk (86). Van een eigenlijke breuk kan men nochtans moei-

(84) *De Vereeniging*, II, 7 (1.I.1870) 117.

(85) *Id.*, II, 15 (1.V.1870) 262-263.

(86) Pas het nummer van 1.X.1870 geeft enige toelichting: in één der eerste afleveringen van het blad verscheen een artikel van een erelid der Maatschappij "hetwelk berispelijk kon heten, ware het redactiecomiteit met die betreurenswaardige zaak bekend geweest. Die misgreep, indien men het zoo noemen mag, was genoeg om de aandacht van eenige schrijvers op te wekken: zij vielen in hunne dagbladen de Vereeniging aan en bedreigden haar (. . .). Het tijdschrift dat wij dachten bestemd te zijn om de leden

lijk gewagen. Weliswaar verviel qua abonnementsprijs het onderscheid tussen ereleden, werkende leden en niet-leden, maar L. De Smet bleef terzelfdertijd secretaris van de Maatschappij en redacteur van het tijdschrift. In juni 1870 boden de redactie van het blad én het bestuur van de vereniging hem een geschenk aan als dankbetuiging voor de gepresteerde arbeid, waarbij ze gezamenlijk aan een vriendenmaal aanzaten. Tot aan haar verdwijnen is *De Vereeniging* voor de Maatschappij propaganda blijven maken en heeft ze jaarlijks een overzicht van de financiële situatie gepubliceerd.

Een wijziging in de structuur van de periodiek bracht de verandering in de leiding niet mee en ook de doelstellingen bleven identiek. Wel trad *De Vereeniging* nu krachtadiger op in verband met de materiële belangen van de onderwijzer. Het feit dat het tijdschrift in de greep begon te geraken van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond was daaraan niet vreemd. Geregeld publiceerde het mededelingen betreffende de kantonale kringen "Hoop in de Toekomst" (Oudenaarde) en "Vriendenkring" (Gent), evenals betreffende de provinciale afdelingen van de A.B.O.B. in Oost-Vlaanderen, Antwerpen en Limburg. Ook een samenvattend verslag van het jaarlijks algemeen congres werd opgenomen. L. De Smet, die actief was in de "Vriendenkring" en in de provinciale afdeling Oost-Vlaanderen en die in 1870 tevens lid was van het voorlopig bestuur van de A.B.O.B., stak daar zeker achter.

In de strijd om de materiële belangen bleef de kritiek op de te lage salarissen aanhouden en was het feit dat bekwaamheidsbewijzen nog niet voor iedereen verplicht waren het blad immer een doorn in het oog. Zijn grootste aandacht ging echter naar de pensioenkwestie. De wet van 16 mei 1876, die de provinciale kassen afschafte en één centrale pensioenkas oprichtte, was een vooruitgang. Niettemin werd geprotesteerd tegen de bepaling dat het maximumpensioen slechts twee derde van de wedde kon bedragen en dat een weduwe amper de helft van het gemiddelde inkomen van haar echtgenoot kon ontvangen. Rond die punten ging de strijd dan verder. De nieuwe wet bracht overigens talrijke problemen mee. Wie zich daarmee tot *De Vereeniging* wendde, kreeg steeds een keurig antwoord.

Toen minister Van Humbeeck in 1879 zijn berucht wetsontwerp indiende, bracht de periodiek kosteloos lager onderwijs en een verantwoorde rangopklimming voor het onderwijzend personeel als eisen naar voren. De uitvaardiging van de nieuwe schoolwet riep evenwel heel andere problemen op. Het ontbranden van de schoolstrijd verplichtte tot kleur bekennen. Het blad nam dezelfde positie in als de A.B.O.B. : pal achter de regering. Het betoogde dat de officiële lagere school helemaal geen school zonder God was, maar dat ze door de geestelijkheid lasterlijk en leugenachtig in een vals daglicht werd geplaatst. Het vroeg overigens dat de Staat maatregelen zou nemen tegen de clericus. Hoewel het verklaarde te geloven in de uiteindelijke overwinning van de officiële gemeenteschool, was het intussen toch verplicht de ontvolking daarvan te constateren, evenals het groot aantal werkloze onderwijzers.

meer en meer aaneen te sluiten (...), zou nu de oorzaak van de verzwakking der maatschappij worden. Dien toestand van zaken bemerkende heeft het bestuur der maatschappij het besluit genomen geens gemeens te hebben met het Comiteit dat thans de Vereeniging uitgeeft. Alle solidariteit die vroeger tussen beide besturen bestond is vernietigd" : *De Vereeniging*, II (1.X.1870) 413-414. Het viel buiten ons bestek dieper op die kwestie in te gaan en de draagwijdte van de aanvallen in de pers op te sporen.

Waar de liberale overwinning in de verkiezingen van juni 1882 nog een greintje hoop kon brengen, stelde de katholieke zegepraal in 1884 de gemeentelijke plattelandsonderwijzer voor tal van moeilijkheden. De homogene katholieke regering talmde niet lang met een nieuwe schoolwet. Het onderwijs kwam opnieuw in handen der gemeenten; ze moesten ten minste één school bezitten, doch mochten een vrije school als gemeentelijke instelling aannemen. Talrijke katholieke gemeentebesturen plaatsten de reeds werkloze onderwijzers op wachtgeld of verminderden de jaarwedden. De administratieve en financiële finesses die daarbij te pas kwamen, zetten er *De Vereeniging* toe aan, een speciale rubriek "Onderwijzersbelangen" te openen, waarin L. De Smet zich de moeite getroostte elk geval individueel te behandelen. Samen met die rubriek eisten de parlementaire onderwijsdebatten en de talloze wetten, besluiten en officiële mededelingen het leeuwenandeel op.

Het blad bracht ook kritiek uit op het onregelmatig uitbetalen van de wedden, op de verplichting tot betaling van een plaatsvervanger door de zieke onderwijzer zelf en op het afschaffen van adultenscholen, een supplementaire bron van inkomsten voor de onderwijzers. Het kantte zich tevens tegen de begunstiging van leerkrachten die in 1879 naar het vrij onderwijs waren overgestapt, tegen het gehandhaafde recht op pensioen en tegen de benoeming tot inspecteur van dergelijke "overloopers".

Onder het katholieke bewind zag het tijdschrift de situatie van de gemeentelijke onderwijzers dus vrij zwart in, maar het liet alle hoop niet varen. "Eerlang zullen wij nog eens onze vrienden aan 't bestuur krijgen, en dan zullen zij vooraf aan onzen toestand denken, van ons Staatsambtenaren maken, onze positie verzekeren, ons het verplicht en kosteloos onderwijs geven. (. . .) Het verlichte deel der bevolking kan niet blijven gebukt gaan onder het juk der domheid en der onwetendheid. Eene uitbreiding van het kiesrecht zal van ons allen Staatskiezers maken en dan zullen wij ook onze stem kunnen bijbrengen tot het omverwerpen van dat gehaat uithongeraarsras" (87).

Pas in 1893 werd het algemeen meervoudig stemrecht ingevoerd, maar de verkiezingen van het volgend jaar lieten de katholieken aan de macht; ze gingen over tot de herziening van de schoolwet van 1884. *De Vereeniging* streefde toen naar een verhoogde minimum-jaarwedde, eerbied voor de verkregen rechten, regelmatige uitbetaling van de salarissen, berekening van het pensioen op de vijf voordeligste jaren, betaling van interimarissen door Staat, provincie of gemeente. Hoewel de organieke wet van september 1895 aan de laatste vier eisen niet voldeed, toonde het tijdschrift zich niet ontevreden. Alleen bracht het kritiek uit op de indeling der gemeenten volgens het aantal inwoners en de daaruit afgeleide classificatie van de onderwijzers en van hun jaarwedde; het rekende evenwel op verbetering. Inzake de gelijke verdeling van de subsidies tussen officiële en aangenomen scholen volgens het aantal klassen met een bepaald aantal leerlingen, gaf het blad de vrees te kennen, dat een jacht op leerlingen zou ingezet worden. Ook op dat punt toonde het zich echter zeer bezadigd. Zijn parate strijdbaarheid, die nooit bijzonder scherp was geweest, bleek aanzienlijk verzwakt. Alleen de pensioenkwestie bleef het nog even beroeren. De rubriek "Onderwijzersbelangen", officiële stukken, parlementaire verslagen en de opgave van de dagorden der Oostvlaamse krin-

(87) *De Vereeniging*, XVIII, 1 (1.1.1886) 3.

gen van de A.B.O.B. volstonden om tot eind 1897 het programmapunt materiële belangen te vullen. T. o. v. de A.B.O.B. was er voor *De Vereeniging* overigens minder te doen sedert de bond met het *Journal des Instituteurs* over een eigen strijdorgaan beschikte.

Pedagogische en onderwijsmateries hebben in *De Vereeniging* altijd een belangrijke plaats bekleed. De ideeën van de pedagogen die tijdens de beginperiode waren voorgesteld bleven ook na 1870 doorwerken. Alleen Spencer, door het tijdschrift beschouwd als één der grootste geesten van de 19de eeuw, kwam zich bij het rijtje voegen. Oorspronkelijke artikelen stonden in de periodiek evenwel in de minderheid tegenover bijdragen die uit Nederlandse tijdschriften (88) werden overgenomen of die als conferentiewerk waren ingezonden. Inhoudelijk hield de periodiek vooral het oog op aangelegenheden waarmee onderwijzers en onderwijzeressen dagelijks werden geconfronteerd : straf, beloning, orde, netheid, leugen, domheid, aandacht, verveling, ontspanning, hygiëne. Zij gaf ook wenken in verband met de leerkrachten zelf : uiterlijk, humeur, voorbereiding van de stof, schikking van de klasruimte, e. a. Verder had ze aandacht voor de opvoeding van de vrouw, op welk terrein Mgr. Dupanloup als autoriteit werd gevolgd. Qua oriëntatie van de opvoeding in het algemeen, legde het tijdschrift de nadruk op de "opvoeding der ziel", waarbij het godsdienstig element als het meest essentiële werd beschouwd. De leerkrachten moesten dus godvruchtig zijn en aan de godsdienstige opvoeding van hun leerlingen passende zorg besteden : onderhoud van de gebeden, behoorlijk onderwijs in de catechismus en de gewijde geschiedenis, deelneming aan de godsdienstoefeningen in de parochie. Tijdens de schoolstrijd liet *De Vereeniging* niet na erop te wijzen dat godsdienstonderwijs uit de openbare school niet verbannen was en dat de leerkrachten christelijke gevoelens stimuleerden. Artikelen over het godsdienstondericht kwamen toen echter niet meer voor.

Inzake onderwijsorganisatie informeerde het blad zijn lezers over alle desbetreffende parlementaire debatten en officiële maatregelen. Het toonde zich immer voorstander van kosteloos en verplicht lager onderwijs. Als aanhanger van Fröbel beklemtoonde het de noodzaak van de uitbreiding van het bewaarschoolwezen. Adultenscholen en ontwikkeling van het beroepsonderwijs stond het eveneens met overtuiging voor.

Het programma van het lager onderwijs vond de periodiek te schools, te weinig praktisch. Zij opteerde reeds in de jaren zeventig voor de "school voor het leven". De lagere school moest rechtstreeks vormend zijn voor het werkelijke leven, met al zijn maatschappelijke en godsdienstige plichten; ze mocht geenszins dienen als voorbereiding tot hogere studies. Het onderwijs in de volksschool diende beperkt te blijven tot de ontwikkeling van de zedelijke gevoelens van de leerlingen en van hun reken-, lees- en spraakvermogens. Zang en vertelling hadden daarbij een fundamentele betekenis. In het voortgezet onderwijs mochten stijl- en taal oefeningen, aardrijkskunde, geschiedenis, catechismus, natuurwetenschappen, landbouw en de ontwikkeling van het schoolheidsgevoel op de voorgrond treden. Gymnastiek (het Zweedse stelsel) diende eveneens in het programma voor te komen. De onderwijsmethode moest aanschouwelijk en praktisch zijn. Om de leerlingen godsdienstzin bij te brengen waren zedelijke vertellingen, die de waarde van de deugd beklemtoonden, aan-

(88) *De Schoolbode, De Oefenschool, Het Schoolblad, Ons Streven, De Wekker.*

gewezen. Het aanleren van de moedertaal kon best gebeuren in gesprekken met de leraar, waarbij beschaafd Nederlands de voorkeur genoot. Het lopend schrift werd verkozen boven de calligrafie. De aangeprezen methode werd het best geïllustreerd op het terrein van de rekenkunde: bij het rekenonderwijs werd de klas omgevormd tot een maatschappij in het klein. Het tijdschrift liet niet na type-lessen in aanschouwelijk onderwijs te publiceren, voor de verschillende vakken.

Voor de kindertuinen waren eveneens praktische lesjes en oefeningen bestemd. In het raam van aanschouwelijk onderwijs drongen wandelingen en schoolreizen zich op.

Toen bekend was dat het departement van minister Van Humbeek een nieuw programma voor de lagere school ging opmaken, formuleerde *De Vereeniging* opnieuw haar eisen met het oog op een aanschouwelijk en praktisch onderricht voor het leven. Als vakken dienden zang, gymnastiek, landbouw en natuurkunde een meer omschreven bestaansrecht te krijgen, terwijl de opleiding van de onderwijzers moest worden aangepast.

Het programma van 1880 droeg de volle goedkeuring van het tijdschrift weg, maar het liet opmerken dat de praktische invoering ervan wel wat bezwaarlijk zou zijn, vooral op het platteland. De schoolstrijd had er immers, vooral in Vlaanderen, een desorganisatie van de gemeentescholen teweeggebracht, terwijl vele kinderen zo wie so te onregelmatig en te weinig school liepen, zodat het onderwijs zich geheel moest toespitsen op het leren lezen, schrijven en rekenen. Die overwegingen beletten *De Vereeniging* echter niet zich in te spannen om de onderwijzer in een minimum van tijd met het nieuwe programma vertrouwd te maken. Artikelen of praktische lesjes over natuurkunde, zedeleer, landbouw, tekenen, biologie, vormleer, zang, geschiedenis en gymnastiek genoten de voorkeur. Het tijdschrift ging zelfs verder en publiceerde volledige leergangen vormleer, tekenen, natuurkunde, landbouw en gezondheidsleer. Bij dit alles werden lezen, schrijven en vooral rekenen niet verwaarloosd. Het Fröbelonderwijs werd met een serie aanschouwelijke kinderspelen bedacht.

De val van het liberale ministerie, de wet van 1884 en het "verkneukeld schoolprogramma" van 1885 koelden het enthousiasme van de periodiek wel wat af. Haar aandacht spitste zich vooral toe op rekenkunde en landbouw. Er volgde een reeks leergangen en artikelen over scheikunde i. v. m. de landbouw, dierenkweek en zaadteelt, met het oog op het adultenonderwijs. De inschakeling, in 1887, van huishoudkunde in het programma gaf aanleiding tot een reeks artikelen over dat onderwerp. Omstreeks hetzelfde tijdstip gaf het tijdschrift toelichtingen op artikelen van het burgerlijk wetboek en publiceerde het per aflevering een tweetal kindergedichtjes en -liederen. In 1891 gaf het een uiteenzetting over de cijfermuziekmethode.

Naast dat alles hield *De Vereeniging* steeds een oog gericht op de uitslagen van de kantonnale wedstrijden en op het programma van de onderwijsconferenties in de Vlaamse provinciën. De rubriek bibliografie hield de onderwijzer op de hoogte van pas verschenen werken die hem van nut konden zijn.

Tijdens de laatste drie jaar van zijn verschijnen was de pedagogische inhoud van het blad eerder arm. Het ontleen uit Nederlandse tijdschriften bereikte toen zijn hoogtepunt, terwijl ingevolge de wet van 1895 de meeste aandacht uitging naar de materiële belangen en de officiële akten. De levenskracht van

De Vereeniging bleek fel verminderd. Op 16 december 1897 luidde het dat na "meer dan 29 achtereenvolgende jaren onophoudelijk gestreden te hebben voor allerlei verbeteringen op 't gebied van opvoeding en onderwijs, zoo wel als voor den toestand van het onderwijzend personeel, de redactie verplicht is de pen neer te leggen en anderen die gewichtige taak over te laten" (89).

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ PROTECTRICE DE L'ENFANCE

1869-1871

Bijvoegsel (proefnummer verschenen in 1871) : *Annales de la Société protectrice de l'enfance*.

I. BEWAARPLAATS : KB (II, 97928 A II, 13, 3, 7) : *Bulletin*, I (1869)-III (1871). KB (II 97928 A II, 8) : *Annales* (1871).

II. a. ONDERTITEL VAN HET BULLETIN :

1869 (I) : *Compte-rendu de la première séance générale annuelle du 6 décembre 1868*.

1870 (II) : *Compte-rendu de la deuxième séance générale annuelle du 5 décembre 1869*.

1871 (III) : *Compte-rendu de la troisième séance annuelle du 11 décembre 1870*.

d. PRIJS :

Annales : 2 fr per jaar voor de leden van de vereniging; 5 fr per jaar voor niet-leden.

e. FORMAAT :

Bulletin : 15,5 x 9.

Annales : 15 x 9.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

Bulletin : 1869 (I) en 1870 (II) : 46; 1871 (III) : 19.

Annales : (1871) : 20.

g. PERIODICITEIT :

Bulletin : jaarlijks.

Annales : als maandelijks gepland.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING : Het proefnummer van de *Annales* werd aan alle leden van de "Société" - 468 op 1 december 1870 - en aan alle belangstellenden toegestuurd.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : Au siège de la Société, rue de Malines, 20, Bruxelles.

(89) *De Vereeniging*, XXIX (16.XII.1897) 373.

III. a. BEGINDATUM : 1869.

LAATST VORHANDEN NUMMER : 1871.

e. DRUKKER :

1869 (I) : Imprimerie de Henri Manceaux, rue de l'Etuve, 20, Bruxelles.

1870 (II) : Imprimerie de J. Sannes, rue Montagne des Aveugles, 15, Bruxelles.

IV. KARAKTERISERING

De Brusselse "Société protectrice de l'enfance", die in december 1867 door dokter Henri Van Holsbeek (1) werd gesticht, bekommerde zich in beginsel om het welzijn van de kinderen in het algemeen (2), maar heeft zich in feite vooral het lot van zuigelingen uit arbeidersgezinnen aangetrokken. Zij trachtte heel wat morele en fysieke ellende te verhelpen door het oprichten van kinderkribben, door het kosteloos verlenen van geneeskundige zorgen en door inlichtingen in te winnen over de gezondheidstoestand en het gedrag van voedsters, ten behoeve van ouders die hun kinderen moesten uitbesteden (3). Aanvankelijk slaagde de vereniging er moeilijk in, het vertrouwen van het grote publiek voor zich te winnen. Toch was ze in 1879 nog actief (4). Het valt echter niet uit te maken in hoever de organisatoren hun verdere plannen hebben kunnen realiseren : ze waren van zins ook op te komen voor de hervorming van de onderwijssystemen, voor een reglementering van de kinderarbeid en voor de bestraffing van kindermishandeling (5).

Naar aanleiding van elk van haar jaarvergaderingen (1868, 1869, 1870) heeft de vereniging een verslag gepubliceerd, onder de titel *Bulletin de la Société protectrice de l'enfance*. In die van 1868 en 1869, respectievelijk in 1869 en 1870 gepubliceerd, vindt men de door de voorzitter gehouden toespraak, de door de penningmeester en de inspecteur van de kinderkribben voorgelegde verslagen, de statuten en reglementen van de vereniging en een ledenlijst. Het in 1871 uitgegeven *Bulletin* bevat alleen een bondig verslag van de bijeenkomst, een overzicht van de financiële toestand en een ledenlijst.

De statuten voorzagen echter ook de uitgaven van een tijdschrift dat problemen met betrekking tot de taak van de vereniging moest behandelen (6). Tijdens de eerste jaarvergadering werd gepreciseerd, dat dit tijdschrift zich meer bepaald zou moeten inlaten met de verzorging van de kinderen in hun vroegste levensjaren (7). Uiteindelijk verscheen dan in 1871, als een bijvoegsel bij het derde jaarlijkse *Bulletin*, een proefnummer van de *Annales de la Société protectrice de l'enfance*. Het omvat de rubrieken die men ook in de

(1) Brussel 19.XI.1829-aldaar 12.IX.1879. Als chirurg verbonden aan een godshuis te Brussel, hoofdgeneesheer van het instituut voor zwakzinnigen te Evere, Secretaris-generaal van het Belgisch Comité voor hulp aan gewonde en zieke militairen. Redacteur van de *Annales de l'électricité médicale* en van *La charité sur les champs de bataille*. Publiceerde talrijke bijdragen op het terrein van de medische wetenschap.

(2) *Bulletin*, I (1869) 16; II (1870) 9 en 21.

(3) *Id.*, I (1869) 10-11, 20 en 28.

(4) *La Lancette belge. Journal de médecine et d'hygiène*, III (1879) 68.

(5) *Bulletin*, I (1869) 15; II (1870) 9 en 22.

(6) *Id.*, I (1869) 28.

(7) *Id.*, I (1869) 14-15.

latere, niet-verschenen afleveringen had moeten aantreffen (8) : inlichtingen over de activiteit van de Brusselse vereniging en van gelijkaardige Belgische en buitenlandse genootschappen, bijdragen i. v. m. de verzorging en de opvoeding van het kind. In het proefnummer vindt men meer bepaald een artikel gewijd aan de inenting tegen de pokken, naast de resultaten van een Frans onderzoek naar de oorzaken en de middelen ter bestrijding van de kindersterfte.

L'EDUCATEUR 1870-1871

- I. BEWAARPLAATSEN : MIP (Liège) : I, 1, 2, 17 (onvolledig), 18 en 22 (27.III.1870, 10.IV.1870, 27.XI.1870, 11.XII.1870, 5.II.1871). SBLu (specimen) : I, 3 (24.IV.1870).
- II. a. ONDERTITEL : Revue de l'instruction primaire.
d. PRIJS : België : 5 fr per jaar; buitenland : 7 fr per jaar.
e. FORMAAT : 15 x 9,7.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 16.
g. PERIODICITEIT : om de veertien dagen ('s zondags).
i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :
27.III.1870 (I, 1), 10.IV.1870 (I, 2) en 24.IV.1870 (I, 3) : rue St.-Jean, 9, à Liège.
27.XI.1870 (I, 17), 11.XII.1870 (I, 18) en 5.II.1871 (I, 22) : rue St.-Adalbert, 8, à Liège.
- III. a. BEGINDATUM : 27 maart 1870.
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 5 februari 1871.
b, c en d. STICHTER, EIGENAAR EN UITGEVER : Alexis Stasse (1).
e. DRUKKER :
27.III.1870, 10.IV.1870 en 24.IV.1870 : L. Severeys, Liège.
27.XI.1870, 11.XII.1870 en 5.II.1871 : H. Vaillant-Carmanne et Cie, Liège.
f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : A. Stasse.

(8) *Annales* (1871) 2.

(1) Geboren te Jeneffe, 3.X.1844, Ambtenaar bij het Provinciaal Bestuur te Luik, afdeling Onderwijs. Publiceerde werken i. v. m. de onderwijswetgeving. Cfr. *infra*, 555-556. Schreef ook verzen.

- g. MEDEWERKERS :
Daxhelet (2)
J. B.

IV. KARAKTERISERING

Luidens het prospectus (3) stelde *L'Educateur* zich tot taak wat volgt : "initier les instituteurs, les débutants surtout, à la partie administrative de leur profession; tracer, à l'aide des prescriptions légales et réglementaires, voire même de la jurisprudence usuelle, leurs obligations à l'égard des diverses autorités dont ils relèvent; mettre à leur disposition, par les relations qu'ils pourront établir avec nous, une sorte de bureau de renseignements officieux; signaler respectueusement aux pouvoirs publics les améliorations que nous croirons compatibles avec l'intérêt du service et avec celui du personnel enseignant". *Le Progrès* (4) drukte daarbij de hoop uit dat zijn nieuwe confrater met de eigen doelstellingen (5) zou instemmen, waarop het antwoord luidde dat men niets liever vroeg, maar er nog niet zo zeker van was : de toekomst zou het uitwijzen (6).

De zes teruggevonden afleveringen wijzen uit dat de inhoud van het blad in twee hoofdrubrieken werd ingedeeld : "Pédagogie" en "Administration". Onder het eerste hoofd vindt men artikelen betreffende de vakdidactiek (7), een verslag van een onderwijsconferentie en een conferentiewerk. Onder het tweede vallen eigen bijdragen, ofwel de publikatie van documenten, met betrekking tot de relatie tussen onderwijzers en gemeentelijke overheden, de pensioenregeling en de leerplicht (8). De toon was gematigd en verzoenend (9).

Wat de materiële levensomstandigheden betreft is *L'Educateur* met *Le Progrès* niet meegegaan, noch met de "Société centrale des instituteurs belges" of de Algemeene Belgische Onderwijzersbond. Het blad verhief de stem tegen de onnadenkendheid waarmee agitatoren overdreven eisen stelden. Het predikte kalmte, geduld en "confiante abnégation". De onderwijzers hadden hun wedden reeds zien stijgen; wanneer de gemeenten meewilden zou hun

(2) Onderwijzer te Marneffe.

(3) Niet teruggevonden, maar geciteerd in *Le Progrès*, X (1870) 159.

(4) *Ibid.*

(5) "L'union des instituteurs au moyen de l'existence de cercles cantonaux affiliés à la Fédération générale, la réforme des statuts de nos caisses de prévoyance, le choix des Inspecteurs cantonaux parmi les instituteurs, et celui des Inspecteurs provinciaux dans les rangs de l'Inspection cantonale".

(6) *L'Educateur*, I, 1 (27.III.1870) 15.

(7) Voor geschiedenis en lectuur. Wat het eerste betreft, staat het blad een regressieve behandeling voor. Inzake lectuur treft men analoge opvattingen aan als die van de vroegere *Revue pédagogique de l'enseignement rationnel* en het *Journal des écoles moyennes et des écoles primaires* : vatten van het doel van de schrijver en van de aangegeven middelen, zodat het oordeel wordt gevormd. Gepaste synthese-oefeningen dienen daarop aan te sluiten.

(8) Het blad spreekt zich daartegen uit, hoofdzakelijk op grond van praktische motieven. Wat de beteugeling van de kinderarbeid betreft, verwacht het overigens voldoende resultaat van het privé-initiatief.

(9) Eigenwijs en laatdunkend, volgens een ingezonden stuk in *Le Progrès*, X (1870) 359-360.

situatie nog verbeteren (10).

Naast de hoofdbruien treft men nog aan : bibliografie, "Variétés", correspondentie, officiële stukken of berichten en aankondigingen van vacaturen.

L'Éducateur is waarschijnlijk slechts één jaar verschenen (11).

L'ÉDUCATION POPULAIRE

1870

- I. BEWAARPLAATSEN : MIP (Bruxelles) : I, 1 (1.V.1870). UBL (FH) : I, 1.
- II. a. ONDERTITEL : Revue bi-mensuelle pédagogique, littéraire, politique. Paraissant le 1er et le 16 de chaque mois.
- c. MOTTO : L'enfant ne nous doit rien, c'est nous qui devons à l'enfant. Tempels.
Jeune instituteur, je vous prêche un art difficile, c'est de gouverner sans préceptes, et de tout faire en ne faisant rien. J. J. Rousseau.
Quiconque fait abnégation de la raison, bientôt proscrit le *libre examen*. Proudhon.
- d. PRIJS : België : 5 fr per jaar, 0.15 fr per nummer; buitenland : 8 fr per jaar.
- e. FORMAAT : 44,3 x 29,4.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 4.
- g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks.
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : 30, rue de l'Hôpital, à Bruxelles.
- III. a. BEGINDATUM : (tevens die van het enige teruggevonden nummer) : 1 mei 1870.
- c. DRUKKER : De Somer, rue de l'Hôpital, 30.
- h. MEDEWERKERS :
Black	Marny, L.
Charon [E.] (1)	X.
Hell, Ad.	
- i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING : aankondigingen werden geplaatst tegen 0.20 fr per regel.

(10) Cfr. het artikel "L'Absolu en matière d'instruction publique", overgenomen en bekritiseerd door *Le Progrès*, X, 25 (19.VI.1870) 410-412.

(11) Volgens de *Bibliographie nationale*, III, 482, zijn er 25 afleveringen verschenen. DE THÉUX DE MONTJARDIN, *Bibliographie liégeoise* (Brugge, 1885²) 1230, plaatst het staken van de uitgave aan het eind van 1870.

(1) Geboren 1837, Geneesheer te Brussel.

IV. KARAKTERISERING

Volgens de redactie van *L'Education populaire* zijn de bestaande pedagogische periodieken te eng en te exclusief : ze kennen alleen het openbaar onderwijs en de beroepsopvoeder; ze bieden hun lezers ofwel minutieus uitgesponnen opvoedings- en onderwijsprocédés, op basis van aprioristische en dogmatische principes, ofwel uitgewerkte lesschema's die elk vruchtbaar onderwijs onmogelijk maken omdat ze het persoonlijk initiatief belemmeren. Het blad wil volledig breken met die praktijk. Het wil zich immers in dienst stellen van de volksoopvoeding in haar geheel, "l'oeuvre sociale par excellence". Daaruit vloeien enkele consequenties voort. In de eerste plaats dat de opvoeding (morele, verstandelijke en lichamelijke ontplooiing) in verband moet en zal worden gebracht met de filosofie en de politiek (in de betekenis van maatschappijleer), waarbij het vrij onderzoek als enige te volgen weg wordt aanvaard. In de tweede plaats dat niet alleen de beroepsopvoeders maar ook de familiehoofden worden aangetrokken : pedagogisch hebben zij meer te betekenen dan de officiële onderwijzers, die geketend liggen aan de programma's en die door de ambtenarij worden gedomineerd. Haar nefaste invloed wil het tijdschrift juist bestrijden. Het zal zich overigens bekommeren om de verheffing van de leerkrachten uit "un état d'humiliation et d'asservissement que l'on ne saurait qualifier avec assez d'énergie".

Het enige teruggevonden nummer bevat o. m. een "chronique politique", waarin elementen van de beginselverklaring worden herhaald : men kan het onderwijs van de maatschappelijke kwestie en van de sociale wetenschappen niet losmaken. Dat betekent niet, dat in politicis een bepaalde kleur zal worden gekozen, een bepaalde partij zal worden aangehangen. Het betekent wel, dat opvoedingsverschijnselen in hun sociale context zullen worden geplaatst, omdat de opvoeding tenslotte op zijn maatschappelijke rol moet worden voorbereid, terwijl de opvoeder het nagestreefde doel uit zijn maatschappijkennis moet halen.

Daarnaast vindt men de tekst van een wetsvoorstel, uitgewerkt door een groep Brusselse onderwijzers, een gemeenteraadslid en leden van de "Ligue de l'enseignement"; het strekt tot herziening van de organieke wet op het lager onderwijs van 1842. Het blad neemt zich voor, die tekst punt voor punt te bespreken. Uit de eerste commentaar kan men intussen reeds afleiden dat zijn opinie liberaal-progressistisch was. Dat blijkt overigens, wat het sociale aspect van het progressisme betreft, evenzeer uit een artikel over de bezoldiging van functionarissen.

Daarbuiten vindt men nog een uitvoerige bijdrage over Zwitserse hervormingsplannen inzake de spelling van de Franse taal, een entrefilet met betrekking tot het lager onderwijs in de Verenigde Staten en een stukje "Zigzag", dat de aandacht trekt op de te kleine bedragen van de onderwijzerspensioenen.

HET ONDERWIJS

1870-1872

- I. BEWAARPLAATSEN : MIP : I, 2 (25.VII.1870) (1). UBG (J. 1782) : I, 1 (10.VII.1870). UBL (FH, 296/12) : I, 17 (10.III.1871).
- II. b. TITELTEKENING : Een rechtopstaande figuur (engel ?) met een brandende fakkel in de opgeheven rechterhand en een anker in de linker.
- c. MOTTO : Licht ! Waarheid !
- d. PRIJS : België : 3 fr per jaar; Nederland : f 2 per jaar; 0.20 fr per nummer.
- e. FORMAAT : 37 x 26.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 4.
- g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks (de 10de en de 25ste van de maand).
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING : De eerste drie nummers werden op 2000 exemplaren getrokken. De redactie verzocht de onderwijzers "het blad, zooveel mogelijk, in leesgenootschappen of in eene der bijzonderste herbergen hunner gemeente, te helpen verspreiden" (2).
- III. a. BEGINDATUM : 10 juli 1870 (3).
EINDDATUM : 25 juni 1872 (4).
- e. DRUKKER : Aug. De Schepper-Philips (Dendermonde) (5).
- h. MEDEWERKERS :
B.	J. I. H.
Goutier-De Smet [M.]	K. L. G.
G.	Muskeyn, W. E. N. (6)
G. H.	M. O. R.
G. K.	M. R.
G. L.	V. F.

IV. KARAKTERISERING

De redactie richtte zich tot alle vrienden van "vooruitgang, waarheid en licht" en omschreef haar doel als volgt : "bevordering van degelijk goed onderwijs, van degelijk goede opvoeding". Om dat doel te bereiken zou zij alles

- (1) MESSENS, *o. c.*, 84, vermeldt ook I, 3 en 4 als in bezit van het MIP. Die beide afleveringen zijn (tijdelijk ?) zoek geraakt.
- (2) I, 1 (10.VII.1870) 1.
- (3) J. BROECKAERT, *Dendermondsche Druipers* (Dendermonde, 1890) 153.
- (4) *Id.*, 155.
- (5) Vinkt 16.X.1834-Dendermonde 22.III.1908. Zoon van de gemeentelijke onderwijzer te Vinkt. Studeerde aan de kweekschool te Sint-Niklaas. Hulponderwijzer te Oudenaarde, daarna directeur van de gemeentelijke lagere school te Lokeren. Sedert 1870 drukker te Dendermonde, waar hij ook de *Gazet van Dendermonde* uitgaf.
- (6) Geboren 1815. Werd 1874 ontvanger van de belastingen te IJzendijke. Publiceerde verzen in diverse periodieken.

onderzoeken wat met onderwijs en opvoeding te maken had (7). Zij vond overigens dat het lager onderwijs om diverse redenen te wensen overliet. Eén daarvan was het regime van de wet van 1842; deze diende dan ook te worden gewijzigd, conform de liberale opvattingen. Zijn liberale sympathie trachtte het blad overigens niet te verbergen.

Volgens *Het Onderwijs* was het invoeren van de leerplicht een dwingende noodzaak. De periodiek deed een oproep tot het Belgische onderwijzerscorps om met het oog daarop een congres te beleggen waaruit een petitie aan de Kamers kon te voorschijn komen (8).

In het lagere-schoolwezen viel, naar de mening van het tijdschrift, een en ander met de vinger te wijzen. Zo bevatte het eerste nummer een kritiek op de scheiding van jongens en meisjes en een aanval op de interscolaire wedstrijden, aanval die in het tweede nummer door een andere medewerker werd herhaald. Indien werd uitgevoerd wat was aangekondigd, dan zullen nog tal van andere verschijnselen, waaronder de inspectie, over de hekel zijn gehaald.

Wat het onderwijs betreft, beklemtoonde de periodiek het belang van de psychopedagogiek, op welk terrein ze uitging van Bencke. De tweede aflevering bevat "Zielkundige bemerkingsen", de zeventiende een bijdrage over de "Grondvorm der zielsontwikkelingen" (9). Het blad verstrekke overigens verschillende pedagogische raadgevingen.

Met betrekking tot de onderwijzers klaagde het de te karige bezoldiging, het uitblijven van weddebetalingsen en de onbevredigende pensioenregeling aan. De bedroevende materiële levensomstandigheden van de leerkrachten moesten als een belangrijke oorzaak van de verwaarlozing van het onderwijs worden beschouwd. Om de situatie te verbeteren dienden de leerkrachten zich, naar het Duitse voorbeeld, te verenigen. De Algemeene Belgische Onderwijzersbond werd daartoe aanbevolen. Van een klerikaal bewind kon men overigens niets verwachten.

De verdere inhoud van de teruggevonden nummers werd aangevuld met een boekbeoordeling, een conferentiewerk, een bijdrage over de middeleeuwse weversgilden, gedichten en varia.

(7) "Den aard van het onderwijs en der opvoeding; de verplichting tot onderwijs en opvoeding; de inrichting der hedendaagsche scholen; het onderricht binnen en buiten de school, te huis en elders; de kunst om de menschen waarlijk goed te onderwijzen, optevoeden; de rechten en plichten der onderwijzers; de verbetering van hunnen toestand; het schooltoezicht, schoolopzichters en hunne betrekkingen met de onderwijzers; over de huidige schoolwetten en verordeningen; normaalscholen, enz." : *Het Onderwijs*, I, 1 (1870) 1.

(8) *Le Progrès*, X, 48 (25.XII.1870) 816.

(9) Nr. IX van een reeks "Ziel- en opvoedkunde".

LE FLAMAND

(1870)-?

- I. BEWAARPLAATSEN : MIP : I, 20 (15.V.1871) en II, 33 (1.I.1872) (1).
UBL (FH, 172/5) : II, 24 (16.VII.1871).
- II. a. ONDERTITEL :
Cours pratique et élémentaire pour apprendre la langue néerlandaise, sans l'aide d'un maître.
- c. MOTTO : Courage. Etude. Patience.
- d. PRIJS : 2 fr per jaar.
- e. FORMAAT : 14,6 x 10,8.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8.
- g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks; het blad verscheen niet in september.
- III. a. BEGINDATUM : juli 1870 (2).
ENIG VOORHANDEN NUMMER : 16 juli 1871 (II, 24).
- b en d. STICHTER EN UITGEVER : Marin Cornil (3).
- f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : M. Cornil.

IV. KARAKTERISERING

Afgezien van een berichtje en wat briefwisseling, bevat het nummer van 16 juli 1871 alleen maar oefeningen uit de schriftelijke cursus-Nederlands die de ondertitel aanwijst.

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE ET NORMAL

1871

Van dit jaarboek werd niets teruggevonden. Het verschijnen ervan, tegen begin februari 1871, werd eind 1870 aangekondigd door *De Vereeniging* (1). Het zou 1 fr kosten. Men werd verzocht zich te wenden tot de secretaris van het redactiecomité, rue des Alexiens, 63, Bruxelles.

(1) Volgens MESSENS, *o. c.*, 433. Beide exemplaren bleken momenteel onvindbaar. Wat volgt steunt dus op het te Leuven bewaarde nummer.

(2) *Le Progrès*, X, 32 (7.VIII.1870) 558 stipte het verschijnen aan van de tweede aflevering.

(3) Geboren te Sint-Blasius-Boekel, 18.II.1847. Gemeentelijk onderwijzer te Maarke-Kerkem. Auteur van enkele leerboeken.

(1) *De Vereeniging*, II, 27 (16.XI.1870) 476.

LE MAITRE POPULAIRE DE STYLE ET DE COMPOSITION
LITTERAIRE
1871-1875

I. BEWAARPLAATSEN : KB (II, 83337 A) : I (1871)-V (1875). SBA (B 168708) : I, 1-22 (1871).

II. a. ONDERTITEL : Journal paraissant le 1er et le 15 de chaque mois sauf en septembre.

b. MOTTO : C'est faute de plan, c'est pour n'avoir pas assez réfléchi sur son sujet, qu'un homme d'esprit se trouve embarrassé et ne sait par où commencer à écrire. Buffon.

d. PRIJS :

1871 : 5 fr per jaar (1).

1872 : België : 3 fr per jaar; andere landen : idem + porto.

15.X.1874 (IV, 18)-15.XII.1875 (V, 22) : België : 3 fr per jaar; Luxemburg : 3.50 fr per jaar; Engeland, Zwitserland, Oostenrijk, Duitsland, Nederland en Styrië : 4 fr per jaar; Frankrijk, Spanje, Italië en Roemenië : 5 fr per jaar.

e. FORMAAT : 22,5 x 14.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8.

g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Als voorwaarde voor het verschijnen stelde de uitgever een abonnementsaantal van 600 (2); dit werd waarschijnlijk ook bereikt (3). De eerste jaargang werd uitgegeven samen met het *Journal de classe* van J. B. Emond (4). Uit de inhoud blijkt dat verschillende scholen de periodiek als handboek gebruikten; dat was o. m. het geval in de kweekschool te Carlsbourg en in het pensionaat "Saint-Ferdinand" te Jemappes. Uit het buitenland namen verschillende personen een abonnement : meestal Fransen en Duitsers, maar ook enkele Amerikanen, Engelsen, Spanjaarden en Italianen (5). In 1872 werd het tijdschrift door het ministerie aanbevolen voor het officieel onderwijs (6).

(1) Volgens de aankondiging in *Le Progrès*, X, 44 (27.XI.1870) 752.

(2) *Le Messager des écoles primaires du Hainaut*, XXV (1870-1871) 79; *Le Progrès*, X, 44 (27.XI.1870) 752.

(3) Sedert de aankondiging in *Le Progrès* hadden 453 personen ingetekend; dat heette echter nog niet genoeg, zodat Chappuset zijn oproep herhaalde : brief in *Le Progrès*, X, 48 (25.XII.1870) 816-817. Het blad is verschenen. In zijn tweede aflevering sprak het van een groot aantal abonnees : *Le Maître populaire*, I (1871) 9.

(4) Het was oorspronkelijk de bedoeling het blad afzonderlijk uit te geven, maar op voorstel van Emond werd tot de combinatie overgegaan; d. w. z. dat *Le Maître populaire* aan de abonnees van het *Journal de classe* werd toegezonden. Toen dit laatste blad per 1 januari 1872 werd gestaakt, ging het eerste alleen verder : *Le Maître populaire*, I, (1871) 176.

(5) *Id.*, III (1873) 172.

(6) *Id.*, II (1872) 89 en 172.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

1.I.1871 (I, 1)-1.VII.1874 (IV, 13) : Bureau du Maître populaire, rue St.-Michel, 9, Bruxelles.

15.VII.1874 (IV, 14)-15.XII.1875 (V, 22) : Bureau du Maître populaire, rue Neuve, 68, Bruxelles.

III. a. BEGINDATUM : 1 januari 1871.

EINDDATUM : 15 december 1875.

b en d. STICHTER, EIGENAAR EN UITGEVER : J. B. Chappuset (7).

e. DRUKKER :

1.I.1871 (I, 1)-15.XII.1872 (II, 22) : A. Vromant, imp.-éd., rue de la Chapelle, 3, Bruxelles.

1.I.1873 (III, 1)-15.VIII.1873 (III, 16) : Typ. V. Devaux et Cie, rue Saint-Jean, 26, Bruxelles.

1.X.1873 (III, 17)-15.XII.1875 (V, 22) : Typ. M. Closson et Cie, rue Saint-Jean, 26, Bruxelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : J. B. Chappuset.

h. MEDEWERKERS :

Het tijdschrift, dat door de hoofdredacteur werd samengesteld, publiceerde geregeld door abonnees ingezonden opstellen, die naar inhoud en stijl werden besproken. De inzenders ondertekenden echter met "un nom de fantaisie" (8).

Ieder jaar werd een prijs van 100 fr, in boeken of in speciën, toegekend aan de abonnee met de beste en de talrijkste opstellen. De prijswinnaars waren : in 1871 : Elvire Delelienne (pseudoniem : Aubépine), gemeentelijke onderwijzeres te Bassilly;

in 1872 : Emma Geedts (pseudoniemen : Argentine, Myosotis en Violette), aspirant-onderwijzeres te Schaarbeek;

in 1873 : Jules Latreille, leerling van het Sint-Lievenspensionaat te Aalst;

in 1874 : Eduard Peltier en Adolphe Estas, leerlingen van het pensionaat "Saint-Ferdinand" te Jemappes;

in 1875 : Désiré L'écrivain, leerling aan het laatstgenoemde pensionaat, en Léon Publier, uit Caurel.

IV. KARAKTERISERING

Met de bedoeling "l'étude et l'enseignement du style, cette partie si importante de toute bonne éducation" te vergemakkelijken, diende het tijdschrift zich aan als een "cours pratique de composition". Daaruit konden niet alleen de leerkrachten voordeel halen, maar ook de leerlingen, de ouders die hun kinderen zelf onderwijs gaven en tenslotte alle personen die zich wilden toeleg-

(7) Geboren te Namen 27.III.1827. Privé leraar (gaf lessen Frans, Latijn, Grieks, geschiedenis, aardrijkskunde, wiskunde en boekhouden). Lid van de "Société pour l'instruction élémentaire" en van de "Société Franklin", beide te Parijs. Publiceerde diverse leerboeken voor lager en middelbaar onderwijs : *Cours théorique et pratique de composition et d'analyse littéraire* (7 dln., Brussel, 1867-1868); *Premières narrations françaises; Narrations françaises* (Brussel, 1869); *La clé du style et de la composition littéraire* (Brussel, 1873).

(8) *Le Maître populaire*, II (1872) 1.

gen op "l'art si nécessaire de rendre leurs pensées et leurs sentiments" (9). Die periodieke cursus zou aan de ene kant theorie bevatten en aan de andere kant oefeningen: de antwoorden op de opgegeven onderwerpen zouden verbeterd en de beste ervan gepubliceerd en gehonoreerd worden (10).

De jaargangen van het tijdschrift vormen in feite één geheel: een soort handboek voor taalstudie, een schriftelijke cursus. Een korte theoretische uiteenzetting wordt met voorbeelden geïllustreerd. Dan volgt een reeks opgaven. In een volgend nummer worden de beste ingezonden antwoorden gepubliceerd, voorzien van (meestal lovende) commentaar. Bij zijn theoretisch onderwijs verwijst de redacteur dikwijls naar de door hem gepubliceerde handboeken.

Een verhandeling is volgens Chappuset een samenbrengen van ideeën die uiteindelijk tot een besluit moeten leiden. De eerste oefeningen hebben dan ook, onder verschillende vormen, tot doel zulke gedachtenassociaties te bevorderen ("exercices de pensées"). De uitdrukking van de gedachten moet aan bepaalde criteria voldoen, als klaarheid, juistheid, e. d. Vervolgens worden verschillende genres (verhandeling, vertelling, beschrijving) en vormen van literaire compositie (dialogo, monoloog, brief, verhaal) besproken en ingeoeft. Veel aandacht wordt besteed aan logica, aan "l'invention des idées" en aan spraakkunst. Als interessante oefening suggereert de schrijver imitatie en omzetting, b. v. van poëzie in proza. Ook wordt geregeld een literaire en inhoudelijke bespreking van een tekst gepubliceerd.

Om de bruikbaarheid van het tijdschrift voor het onderwijs te verhogen werden leerstof en oefeningen sedert 1872 gediversifieerd voor de "classes élémentaires", de "classes intermédiaires" en de "cours supérieurs"; de differentiatie wordt echter niet expliciet aangegeven. Bepaalde modellen en oefeningen konden anderdeels dienst bewijzen aan wie zich voorbereidde op toelatingsexamens voor openbare diensten. In 1874 werd een cursus handelscorrespondentie gepubliceerd. De laatste jaargang bevat bovendien het begin van een "Histoire de la langue française" (11).

Na vijf jaar werd de publicatie stopgezet, zonder dat de reden daarvan werd opgegeven. Naar Chappuset verklaarde zou nog één jaargang meer hebben volstaan om het geheel als een volledige cursus in "composition littéraire" af te sluiten. Er bleef nog "à compléter l'étude de la narration, et à donner un aperçu des différents genres usités en prose et en poésie. Nous avons aussi à terminer l'histoire de la langue française, à faire l'étude de la phrase au point de vue du style, et à poser les principes de l'orthographe, de l'éthymologie,

(9) *Id.*, I (1871) 1: "Ceux qui enseignent trouveront dans ces compositions un choix nombreux et varié de devoirs corrigés, accompagnés d'explications intéressantes et instructives, et formant une série de leçons toutes faites: grand avantage pour les maîtres, car ce qui leur manque généralement, c'est le temps nécessaire pour préparer leurs cours et un recueil de corrigés appropriés à leur enseignement. Pour les enfants et les autres personnes qui sentiraient le besoin de s'instruire, ces compositions formeront une suite de modèles qu'ils pourront consulter avec fruit, qui leur faciliteront le travail des compositions qu'ils auront à faire, et hâteront leurs progrès en leur montrant comment d'autres ont traité les sujets sur lesquels il se seront eux-mêmes exercés".

(10) Cfr. III. h (Medewerkers).

(11) Daarvoor gebruikte Chappuset de *Grammaire historique de la langue française* in het *Dictionnaire étymologique de la langue française* van A. Brachet: *Le Maître populaire*, V (1875) 79.

des homonymes, des homographes, des paronymes et des synonymes. Nous nous proposons enfin de donner quelques exercices élémentaires pour le développement intellectuel des élèves et d'ajouter à nos leçons de nombreux exercices d'analyse logique" (12).

BULLETIN DES SOIREEES POPULAIRES DE VERVIERS 1871-1900

1883/1884 (XIII)-1888/1889 (XVIII) : Journal des soirées populaires de Verviers.

1889/1890 (XIX)-1 december 1894 (XXIV, 10) : Soirées populaires.

December 1894-1896 (XXIV) : Bulletin des soirées populaires (1).

1896/1897 (XXVI)-1899/1900 (XXIX) : Bulletin des soirées populaires et des excursions.

I. BEWAARPLAATSEN : KB (II 81203 A) : II (1872-1873)-IX (1879-1880), XXIV (1894-1896)-XXIX (1899-1900); (II 81203 D) : X (1880-1881)-1.XII.1894 (XXIV, 10). SBLu (Dup 2406) : V, 3-4 (1875-1876); (Dup 651) : VI (1876-1877)-IX (1879-1880); (Fds. liégeois) : X (1880-1881)-XV (1885-1886). SB Verviers : I (1871-1872)-XXIX. UBLu (21209 B) : VII (1877-1878)-IX (1879-1880).

d. PRIJS :

1871/1872 (I, 1-7) : gratis uitgedeeld bij elke zitting.

1871/1872 (I, 8-14) : gratis uitgedeeld bij elke zitting; 1 fr per jaar voor de inschrijvers (2).

1872/1873 (II)-1874/1875 (IV) : gratis uitgedeeld bij elke zitting; 2 fr per jaar (3).

1875/1876 (V)-1879/1880 (IX) : 3 fr per jaar.

1880/1881 (X)-1882/1883 (XII) : 4 fr per jaar.

1883/1884 (XIII)-1888/1889 (XVIII) : 4 fr per jaar; postunie : 6 fr; 0.10 fr per nummer.

19.X.1889 (XIX, 1)-2.XI.1889 (XIX, 3) : 5 fr per jaar; postunie : 7.50 fr; 0.10 fr per nummer.

9.XI.1889 (XIX, 4)-7.I.1893 (XXII, 13) : 3 fr per halfjaar, 5 fr per jaar; postunie : 7.50 fr; 0.10 fr per nummer.

14.I.1893 (XXII, 14)-1.XII.1894 (XXIV, 10) : 3 fr per halfjaar, 5 fr per

(12) *Id.*, V (1875) 168.

(1) Het eerste nummer van het *Bulletin* is op 8.XII.1894 verschenen. 1894-1896 wordt beschouwd als jaargang XXIV. Hij bestaat uit 55 nummers en beslaat 884 bladzijden. Er werd ook een inhoudstafel op gemaakt. 1896-1897 wordt aangezien als jaargang XXVI.

(2) *Bulletin des soirées populaires*, VI, 1 (1876-1877) 2.

(3) *Ibid.*

jaar; postunie : 7.50 fr; 0.05 fr per nummer.

1894/1896 (XXIV)-1899/1900 (XXIX) : 3 fr per jaar.

e. FORMAAT :

1871/1872 (I)-1879/1880 (IX) : 14,5 x 8,5.

1880/1881 (X)-1882/1883 (XII) : 28,5 x 19,5.

1883/1884 (XIII)-1885/1886 (XV) : 41,5 x 26.

1886/1887 (XVI)-1.XII.1894 (XXIV, 10) : 47,5 x 31.

1894/1896 (XXIV)-1899/1900 (XXIX) : 16 x 9,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1871/1872 (I)-1879/1880 (IX) : 4 à 64.

1880/1881 (X)-1.XII.1894 (XXIV, 10) : 4.

1894/1896 (XXIV)-1899/1900 (XXIX) : 16.

g. PERIODICITEIT :

1871/1872 (I, 1-7) : onregelmatig.

1871/1872 (I, 8-14) : per zitting, d. w. z. ± om de veertien dagen (13 à 20 nrs).

1872/1873 (II)-1874/1875 (IV) : om de veertien dagen gedurende de winter (periode der zittingen).

1875/1876 (V)-1879/1880 (IX) : maandelijks gedurende de zomer, wekelijks tijdens de winter (30 nrs).

1880/1881 (X)-1894/1896 (XXIV, 18) : wekelijks.

1894/1896 (XXIV, 19)-1896/1897 (XXVI) : veertiendaags.

1897/1898 (XXVII)-1899/1900 (XXIX) : maandelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

1871/1872 : 6000 over het gehele jaar (4); 30 abonnementen (5).

1872/1873 : 11.200 over het gehele jaar, wat neerkomt op 700 per zitting (= per aflevering) (6).

1875/1876 : 14.000 over het gehele jaar (7).

1878 : honderden abonnees (8).

Voor de periode 1866-1878 : een totaal van meer dan 127.000 (9).

1885 : een oplage van 700 per aflevering (10).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

1872/1873 (II) : Eug. Novent, Crapaurue 21.

1873/1874 (III)-1875/1876 (V) : M. Schipperges, rue du Marteau 51.

1876/1877 (VI, 1-2) : Jules Matthieu, Collège communal ou Andrimont, rue Renzonnet, 33; Ernest Bels, rue du Centre, 11, Verviers.

1876/1877 (VI, 3)-1876/1877 (VI, 6) : Ernest Bels, rue du Centre, 11, Verviers.

1876/1877 (VI, 7)-1876/1877 (VI, 9) : Ernest Bels, rue du Centre, 11, Verviers; Otto Groh, avenue de Spa, Verviers.

(4) *Bulletin des soirées populaires*, II, 2 (1872-1873) 19.

(5) E. NOVENT, *Rapport sur la situation générale de l'Oeuvre depuis sa fondation (1866) jusqu'au 1er avril 1878* (Verviers, s. a. [1878]), 45.

(6) *Bulletin*... III, 1 (1873-1874) 9.

(7) *Id.*, VI, 1 (1876-1877) 3.

(8) NOVENT, *o. c.*, 45.

(9) *Ibid.*

(10) *Journal des soirées populaires*, XIV, 52 (25.X.1885) 2.

1876/1877 (VI, 10)-1876/1877 (VI, 12) : Ernest Bels, rue du Centre, 11, Verviers; Otto Groh, cour Fischer, Verviers.
 1876/1877 (VI, 13)-1877/1878 (VII) : Ernest Bels, rue des Ecoles, 17, Verviers; Otto Groh, cour Fischer, Verviers.
 1878/1879 (VIII, 1) : Léon Follet, place du Martyr, 14, Verviers; Otto Groh, cour Fischer, Verviers.
 1878/1879 (VIII, 2)-1879/1880 (IX, 1) : Otto Groh, cour Fischer, Verviers.
 1879/1880 (IX, 2)-1879/1880 (IX, 30) : Otto Groh, cour Fischer, Verviers; Paul Peltzer, rue de la Station, 3, Verviers.
 1880/1881 (X)-1882/1883 (XII) : Otto Groh, cour Fischer, Verviers.
 4.XI.1883 (XIII, 1)-16.XI.1884 (XIV, 3) : Otto Groh, chaussée de Heusy, 150.
 23.XI.1884 (XIV, 3)-3.V.1885 (XIV, 27) : Otto Groh, chaussée de Heusy, 150; Ed. Dejardin, Hodimont.
 19.X.1889 (XIX, 1)-7.III.1891 (XX, 22) : Octave Georges, rue du Palais, 7, Verviers.
 14.III.1891 (XX, 23)-25.XII.1892 (XXII, 12) : Octave Georges, rue du Palais, 9, Verviers.
 31.XII.1892 (XXII, 13)-1.IV.1893 (XXII, 26) : M. Wilkin, rue du Centre, 68, Verviers.

III. a. BEGINDATUM : november 1871.
 EINDDATUM : november 1900.

d. UITGEVER :

"Oeuvre des soirées populaires de Verviers" (11).

e. DRUKKER :

1871/1872 (I)-1876/1877 (VII) : Ernest Gilon, Verviers.
 1877/1878 (VIII)-1879/1880 (IX) : G. Nautet-Hans, Verviers.
 1880/1881 (X)-11.IV.1891 (XX, 27) : J. P. Massin, Verviers.
 18.IV.1891 (XX, 28)-31.XII.1892 (XXII, 13) : Veuve J. P. Massin, Verviers.
 7.I.1893 (XXII, 14)-20.V.1893 (XXII, 33) : Vve J. P. Massin-Aug. Nicolet succ^f, Verviers.
 27.V.1893 (XXII, 34)-1.XII.1894 (XXIV, 10) : Massin-Aug. Nicolet succ^f, Verviers.
 1894/1896 (XXIV) : Aug. Nicolet, Verviers.
 1896/1897 (XXVI)-1899/1900 (XXIX) : Aug. Nicolet, rue David, 17, Verviers.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE.

BEHEER :

3.V.1885 (XIV, 27)-13.VI.1891 (XX, 36) : Léon Lobet (12), rue du Collège, 76, Verviers.
 20.VI.1891 (XX, 37)-23.XII.1893 (XXIII, 12) : Léon Lobet, rue du Collège, 96, Verviers.

(11) Cfr. *infra*, 438.

(12) Geboren te Verviers 17.XII.1849. Groothandelaar; voorzitter van het "Oeuvre des soirées populaires".

Gedurende niet-gespecificeerde perioden (13) : A. Weber (14).

HOOFDREDACTIE :

1884/1885 (15) : Karl Grün (16).

1889/1890-1890/1891 (17) : Teutatès = Karl Grün (18).

COMMISSARISSSEN VAN HET "BULLETIN" :

1882/1883 (19) : Otto Groh (20), Jules Lacroix (21), H. Stappers (22).

COMMISSARISSSEN VAN HET "JOURNAL" :

1884/1885 (23) : Karl Grün, hoofd van de redactie; leden, belast met de abonnemen-ten : Otto Groh en Ed. Dejardin; leden, belast met de aankon- digingen : Grég. Chapuis en Alfr. Wirth (24).

COMMISSARISSSEN VAN DE "SOIRÉES POPULAIRES"

1889/1890 (25) : K. Grün, voorzitter; M. Beaupain (26) en Oct. Georges, leden.

g. REDACTIE :

1880/1881 (X)-1882/1883 (XII) : (bureau) : Pont Saint-Laurent, 11, Verviers.

4.XI.1883 (XIII, 1)-16.XI.1884 (XIV, 3) : Alfred Wirth, Pont aux Lions.

23.XI.1884 (XIV, 1)-3.V.1885 (XIV, 27) : K. Grün, rue du Marteau (27).

1889-1891 (28) : Velléda (= K. Grün), Ambiorix (= L. Lobet) en Freya (= A. Bonjean) (29) (30).

30.XII.1893 (XXIII, 13)-1.XII.1894 (XXIV, 10) : F. Grün (31), rue du Centre, 52, Verviers en A. Detry (32), rue Neuve, 25, Hodimont (33).

(13) A. WEBER, *Essai de bibliographie verviétoise*, dl. III (Verviers, 1905) 305.

(14) Geboren te Verviers 28.VII.1844. Graveur, lithograaf, ingenieur, apotheker; secreta- ris van het "Oeuvre des soirées populaires".

(15) *Journal*, XIV, 4 (23.XI.1884) 1.

(16) Mainz 16.II.1843-Verviers 26.XII.1890. Doctor in de Natuurwetenschappen, leraar, apotheker; letterkundige; ondervoorzitter van het "Oeuvre des soirées populaires".

(17) *Soirées populaires*, XIX, 1 (19.X.1889) 1.

(18) WEBER, *o. c.*, II (Verviers, 1903) 105.

(19) *Bulletin*, XI, 50 (7.X.1882) 200.

(20) Geboren te Plauen (Saksen) 16.II.1854. Groothandelaar.

(21) Brussel 5.VI.1842-Verviers 12.VIII.1895. Ingenieur.

(22) Verviers 5.IV.1830-aldaar 14.XII.1891. Volgde de "Ecole industrielle et littéraire" te Verviers. Op 13-jarige leeftijd was hij bediende bij een industrieel. Hij wist zichzelf op te werken en bracht het tot industrieel en beheerder van de "Banque de Verviers". Van 1882 tot 1891 was hij liberaal gemeenteraadslid te Verviers. Filoloog en letterkundige.

(23) *Journal*, XIV, 4 (23.XI.1884) 1.

(24) Geboren te Goerlitz (Silezië) 24.VII.1863. Apotheker.

(25) *Soirées populaires*, XVIII, 35 (30.VI.1889) 1.

(26) Geboren 20.X.1852. Bankbediende, voorzitter van het "Oeuvre des soirées populaires".

(27) K. Grün was tevoren reeds redacteur van het *Bulletin* : *Journal*, XIV, 5 (30.XI.1884) 1.

(28) *Soirées populaires*, XIX, 1 (19.X.1889) 1.

(29) Verviers 28.II.1858-Henri-Chapelle 6.XI.1939. Volgde middelbaar onderwijs aan het gemeentelijk college te Verviers. Behaalde het diploma van doctor in de rechten aan de universiteit te Luik. Advocaat te Verviers. Letterkundige.

(30) De identificaties : WEBER, *o. c.*, II, 105 en 290.

(31) Geboren te Luik 26.XI.1870. Zoon van Karl. Groothandelaar.

(32) Luik 10.V.1871-Le Havre 6.XI.1918. Advocaat te Luik, daarna magistraat in Kongo.

(33) F. Grün was verantwoordelijk voor de dringende stukken, de verslagen, het program- ma der concerten, de "faits divers"; A. Detry voor de fondsartikelen, de verhalen en de novellen.

1895/1898 (34) : A. Detry en V. Lobet (35).
1898/1899 (36) : M. Beaujean en E. Gens (37).

h. MEDEWERKERS :

Voor de medewerkers uit de periode van 29.IX.1894 (XXIV, 1) tot 1.XII.1894 (XXIV, 10) staat 1894 aangegeven. Daaraan gaat vooraf : 1893/1894 (= jg. XXIII), terwijl 1894/1896 (= jg. XXIV) erop volgt.

Abbé : 1889/1890-1890/1891	Baraque Michel : 1889/1890
Alaux, J. : 1893/1894	Barré, E., Dr. : 1881/1882
Alesson, Jean : 1886/1887	Basserie (40) : 1892/1893
Alex : 1891/1892	Batybius : 1886/1887
Alter : 1891/1892	Baudenelle, J. : 1880/1881
Amicus : 1887/1888	Beaupain, Matthieu : 1888/1889, 1891/1892, 1894/1896-1896/1897, 1899/1900
Andelbrouck, Gust. (38) : 1894/ 1896-1896/1897	Bellaire, A. C. H. : 1875/1876
André, Aimé : 1888/1889	Beltjens, Charles (41) : 1887/1888
Angenot, H. (39) : 1882/1883	Benjamin : 1889/1890-1890/1891, 1892/1893-1893/1894
Angenot, Victor : 1872/1873	Bernier, Paul : 1893/1894
Appia, L., Dr. : 1883/1884	Bersot, E. : 1894/1896
Arco : 1890/1891	Bigot, Charles : 1888/1889
Ar. DENNE : 1890/1891	Blaise, Paul : 1888/1889
Arène, Emmanuel : 1886/1887	Bodson, Felix : 1893/1894
Argus : 1883/1884, 1889/1890- 1891/1892	Boduognat : 1892/1893
Ariste : 1890/1891	Bonhomme, Henri (42) : 1880/1881
Audouard, Olympe : 1880/1881	Bonhomme, Paul : 1891/1892
A. A. : 1885/1886	Bonjean, Albert : 1878/1879, 1887/ 1888-1892/1893, 1894/1896
A. B. : 1881/1882, 1885/1886- 1887/1888	Bonnal, F. : 1885/1886
A. C. : 1881/1882, 1892/1893, 1894	Bonsergent, Alfred : 1887/1888
A. CH. : 1892/1893	Botte, Georges : 1885/1886-1889/ 1890
A. D. : 1893/1894, 1894/1896	Boubée, S. : 1892/1893
A. G. : 1882/1883, 1890/1891	Boulevard, Odile : 1894
A. L. : 1891/1892, 1893/1894	Brémond, F., Dr. : 1887/1888, 1891/ 1892
A. M. : 1884/1885	Bresson, Gédéon (43) : 1873/1874
A. R. : 1872/1873-1873/1874	Brewer, E. C., Dr. : 1877/1878
A. S. : 1882/1883	
A. W. : 1880/1881, 1891/1892- 1892/1893, 1896/1897	

(34) *Bulletin*, XXIV, 17 (1894-1896) 257.

(35) Overleden 1897. Gemeentebediende te Verviers, sedert 1892 bureelhoofd van de burgerlijke stand.

(36) *Bulletin*, XXVIII, 3 (1898-1899) 43.

(37) Aarlen, 23.VIII.1845-Troyes, april 1935. Doctor in de Natuurwetenschappen, leraar aan het atheneum te Verviers.

(38) Geboren 1859. Advocaat.

(39) 1861-1943. Stadsbibliothecaris te Verviers.

(40) Kolonel.

(41) 1832-1890. Dichter.

(42) Geboren 1848. Letterkundige.

(43) Frans diplomaat.

Bruneel, Alfred (44) : 1881/1882
 Brutus : 1886/1887
 Burton, Edouard : 1885/1886
 B. : 1880/1881
 Bé. . . : 1893/1894
 B. L. : 1882/1883
 Caliban : 1888/1889
 Capitaine, Nemo : 1891/1892
 Caron, D. : 1874/1875
 Cerfbeer, A. : 1891/1892
 Cerfbeer, J. : 1888/1889
 Chabert, V. : 1886/1887
 Chamaillac, Me : 1887/1888
 Chatrain, J. B. : 1890/1891, 1893/
 1894
 Chavette, Eugène : 1890/1891
 Cherveix, Maurice : 1886/1887
 Chessy, Pascal : 1899/1900
 Chevalier, Pierre : 1879/1880
 Chez Gustave : 1886/1887, 1888/
 1889
 Chotel, Lucien : 1888/1889
 Chronos : 1889/1890
 Claudin, Gustave : 1888/1889
 Clément, Georges : 1894/1896
 Clep, Jeanne : 1893/1894
 Clesse, A. : 1874/1875, 1881/1882-
 1882/1883
 Closset, Emile (45) : 1880/1881
 Coda (= Henri Schipperges) (46) :
 1889/1890-1892/1893
 Collinet, J. : 1878/1879, 1883/
 1884
 Colson, O. : 1888/1889
 Cornet, J. F. (47) : 1884/1885
 Cosse, D. : 1899/1900
 Costes, M. : 1878/1879
 Courtois, Henry : 1887/1888
 Couvreur, Aug. : 1888/1889, 1891/
 1892
 Couzo, Frédéric : 1887/1888
 C. : 1888/1889
 Cl. H. : 1886/1887
 Cl. L. : 1882/1883
 C. Z. : 1887/1888
 d'Altremont : 1890/1891
 Dare, Robin A. : 1886/1887
 d'Avroy, Gilles : 1893/1894
 Daxhelet, Arthur (48) : 1892/1893
 De Belgrade, Fedor : 1887/1888
 Debertry, Arthur (49) : 1880/1881
 de Besneray, Marie : 1886/1887,
 1888/1889
 de Bréhat, A. : 1890/1891
 de Brus, Marc : 1892/1893
 Debruyère, D. D. : 1890/1891
 Decaisne, E., Dr. : 1885/1886-
 1886/1887
 de Calonne, Alph. : 1886/1887
 de Cherville, G. : 1882/1883, 1888/
 1889
 de Cointe, Georges : 1892/1893
 Deffernez, Ed. (50) : 1893/1894
 de Geyter, G. : 1892/1893
 de Guerville, A. B. : 1891/1892
 de Hertré, Pierre : 1894
 De Hoon, J. (51) : 1891/1892-
 1892/1893
 de Kam. Hill E. : 1891/1892
 de la Haute Futaie, B^{ne} : 1885/
 1886
 Delamarre, Casimir : 1876/1877
 Delange-Eloy, Jules (52) : 1885/
 1886-1886/1887
 Delapierre, E. F. : 1885/1886
 De Laroche, Bernard : 1887/1888
 Delaunois, G. (53) : 1887/1888
 de Laveleye, Emile : 1886/1887
 Delboeuf, J. : 1885/1886
 Delétrez, Alph. (54) : 1882/1883

(44) Geboren 1837. Consul van de republiek Liberia te Gent.

(45) Ingenieur.

(46) Geboren 1855 : WEBER, *o. c.*, III, 210.

(47) Geboren 1836. Ere-secretaris van de "Société belge de microscopie".

(48) 1865-1927. Dr. in de Letteren en Wijsbegeerte, letterkundige.

(49) Geboren 1857. Advocaat, gemeentesecretaris, provinciaal raadslid.

(50) 1848-1904. Geneesheer, dichter.

(51) Leraar volapük te Gent.

(52) Dichter te Herstal.

(53) Geneesheer te Péruwelz.

(54) 1856-1931. Gynecoloog.

- Delines, Michel : 1890/1891,
1897/1898
Delise, M. : 1885/1886
Delrez : 1892/1893
de Luca, Paul : 1886/1887
Delvallé, Albert : 1890/1891
De Méra, Eug. : 1879/1880
De Meurville, Louis : 1888/1889
de Mornas, Adrien : 1888/1889
de Nansouty, Max : 1894/1896
Denis, Astère (55) : 1894/1896
Depping, Guillaume : 1885/1886-
1886/1887
Deros, F. Mme (56) : 1887/1888
de Rousiers, Paul : 1891/1892
de Saint-Maur, F. : 1873/1874,
1875/1876
de Saint-Remy : 1893/1894
de Sartorius, Emile : 1893/1894
Desgenêts, Joseph : 1894
Despa, Juan : 1894/1896
des Sports, Paul : 1879/1880
De St. Hubert, H. : 1892/1893
Derry, Arthur : 1894/1896
De Varigny, M. C. : 1885/1886,
1893/1894
De Wael, W. : 1888/1889
D'Hennezis, Justin : 1886/1887-
1887/1888
Diane, J. L. : 1884/1885-1885/
1886
Dixi : 1897/1898-1898/1899
Dobritz, Frédéric : 1888/1889
Docx, G. : 1885/1886
d'Orval, Albert : 1893/1894-1894
D'Ourliac, Arthur : 1894/1896
d'Oussay, L. : 1887/1888
Droixhe, Dr. : 1884/1885
Duplan, J. : 1891/1892
Dybowski, Jean : 1888/1889
D. : 1877/1878
D. . . : 1876/1877
D. Dr. : 1884/1885
Eole : 1890/1891
E pluribus unum : 1881/1882
Estafette : 1890/1891
Etudiant, l' : 1894/1896
Euterpe : 1892/1893-1894
Evrard, F. (57) : 1884/1885
E. B. : 1886/1887
Ec. N. : 1880/1881
E. D. : 1876/1877, 1885/1886, 1887/
1888
Ed. D. : 1881/1882
Edm. C. : 1886/1887
E. G. : 1876/1877, 1881/1882, 1884/
1885
EL. : 1891/1892
E. L. : 1887/1888, 1892/1893
E. M. : 1881/1882
Em. Gs. : 1886/1887
E. N. : 1880/1881
E. R. G. : 1886/1887
E. S. : 1890/1891
E. v. H. (= Ernestine Van Hasselt) :
1886/1887-1888/1889, 1890/1891
Facteur : 1889/1890-1893/1894
Fassin, Arthur (58) : 1893/1894
Fatiniza : 1885/1886-1886/1887
Fauteuil, Un : 1889/1890-1890/1891,
1893/1894
Félizet, L. : 1878/1879
Feller, Camille (59) : 1894
Ferdinand, P. O. : 1887/1888
Feroni, M. : 1892/1893
Feu-Follet (60) : 1889/1890-1890/
1891
Flammarion, Camille (61) : 1888/1889,

(55) 1843-1914. Groothandelaar; schrijver van Waalse liederen.

(56) Overleden 1889. Letterkundige.

(57) 1846-1910. Hoofdingenieur, directeur van de telegraaf.

(58) Geboren 1869. Gemeentelijk onderwijzer te Luik.

(59) Geboren 1874. Boekbinder, journalist.

(60) Pseudoniem van Karl Grün. Na zijn dood werd hij vervangen door twee medewerkers die met hetzelfde pseudoniem afwisselend ondertekenden tot er een nieuwe werd aangeworven die eveneens dezelfde schuilnaam gebruikte: *Soirées populaires*, XX, 52 (3.X.1891) 1.

(61) Geboren 1842. Frans astronoom, publiceerde in de "Bibliothèque Gillon".

1894
 Focroulle, G. (62) : 1893/1894-1894
 Fonsny, H. (63) : 1876/1877
 Forget, J. : 1888/1889
 Foulon, Franz (64) : 1893/1894-1894
 Fourier, Eugène : 1892/1893-1893/1894
 Franchimont : 1890/1891-1893/1894
 Frank, E. : 1890/1891
 Franz : 1890/1891-1891/1892
 Fré Hinri : 1884/1885-1888/1889, 1894/1896
 Fré Kougnou (= Auguste Honhon) (65) : 1886/1887
 Frémine, Charles : 1887/1888-1888/1889
 Fritz : 1893/1894
 Frolo, Jean : 1885/1886-1886/1887
 Fulbert-Dumonteil : 1886/1887-1888/1889, 1890/1891, 1892/1893
 F. D. : 1886/1887
 F. G. : 1893/1894-1894
 F. H. : 1886/1887
 F. K. : 1892/1893
 F. V. : 1891/1892
 Gall, Paul : 1888/1889
 Gauthier, Pierre Ernest (66) : 1880/1881, 1887/1888, 1899/1900
 Gautier, Emile : 1894
 Gautier, Sidonie : 1898/1899
 Gavroche : 1887/1888, 1889/1890
 Gaze, Robert : 1887/1888
 Gens, Emile : 1883/1884, 1885/1886
 Gens, Eugénie (= Mw Jean Coenen) (67) : 1882/1883-1884/1885
 Gentinne, Louis : 1891/1892
 George, Aug. (68) : 1887/1888, 1890/1891
 George, D., Dr. : 1893/1894
 George, Hector, Dr. : 1887/1888
 Gérard, Emile : 1893/1894
 Gerfaut, Philippe : 1886/1887
 Germain : 1890/1891
 Gétiaux, Ch. : 1892/1893
 Gillet : 1887/1888
 Gilon, Ernest (69)
 Glaneur : 1891/1892
 Godat, A. : 1892/1893
 Goldner, Emile : 1892/1893
 Gorgibus : 1888/1889
 Goudeau, Emile : 1887/1888
 Gourdon de Genouillac, H. : 1892/1893
 Gozal, Jean : 1885/1886
 Graux, Mme : 1876/1877
 Gravrand, Ferdinand(70) : 1885/1886
 Grimm, Thomas : 1886/1887
 Grison, Georges : 1886/1887
 Grün, Jeanne (71) : 1890/1891
 Grün, Karl : 1877/1878-1878/1879, 1880/1881, 1883/1884, 1885/1886-1888/1889
 Gugenheim, Eug. : 1886/1887
 Guiard, Emile : 1880/1881
 Gurdal, Auguste : 1891/1892
 G. : 1876/1877, 1880/1881, 1882/1883, 1884/1885, 1887/1888-1888/1889, 1890/1891
 G. C. : 1887/1888
 G. F. : 1890/1891
 G. J. : 1892/1893, 1894-1894/1896
 G. S. : 1881/1882

(62) Secretaris van de Verzoeningsraad der koolmijnen van Mariemont.

(63) Geboren 1853. Doctor in de chemie, leraar aan de beroepsschool te Verviers.

(64) Geboren 1862. Letterkundige.

(65) Geboren 1867. Typograaf, wever, dichter.

(66) Geboren 1847. Vrederechter, dichter.

(67) 1850-1892.

(68) Onderwijzer.

(69) 1816-1902. Drukker, uitgever, auteur, gemeenteraadslid te Verviers, provinciaal senator, Stichter van de "Bibliothèque Gilon", die meer dan 100 volumes bevat van vulgariserende lectuur (litteraire, wetenschappelijke, opvoedkundige en sociaal-economische onderwerpen).

(70) 1818-1889. Leraar aan het atheneum te Brugge, letterkundige.

(71) 1844-1899. Lerares, zuster van Karl Grün.

Haas, Georges : 1894-1894/1896
 Hauttecoeur, Henry (72) : 1894
 Hauzeur- de Simony, Blanche :
 1875/1876
 Heimdall : 1889/1890-1893/1894
 Hélas (= H. Pirenne)(73) : 1890/
 1891, 1892/1893-1893/1894
 Hercule : 1890/1891
 Highlander : 1885/1886
 Hisse, Laure : 1893/1894-1894/
 1896
 Hoche, Jules : 1886/1887-1887/
 1888
 Honhon, Auguste : 1893/1894-1894/
 1896
 Horace, B. : 1886/1887
 Houyoux-Richald, Mariette : 1893/
 1894-1894
 Hubert, Eugène (74) : 1886/1887
 Hugot, Wilfrid : 1890/1891
 Huld : 1891/1892
 Hullen, Herman : 1894/1896
 H. : 1888/1889, 1893/1894
 H. IV. : 1891/1892
 H. M. : 1880/1881, 1885/1886-
 1886/1887
 H. R. : 1891/1892
 H. S. : 1880/1881, 1883/1884
 Intérim : 1891/1892-1892/1893
 Jacquin, M : 1892/1893-1893/1894
 Janssen, J. : 1893/1894
 Janus : 1890/1891-1891/1892
 Jas, J. (= A. Salmon)(75) : 1884/
 1885-1887/1888
 Javel, M. : 1878/1879
 Jean : 1890/1891
 Jean de Verviers : 1884/1885
 Jean qui passe : 1884/1885-1888/
 1889, 1891/1892-1899/1900
 Jonathan : 1892/1893
 Jonquières, Antonelle : 1890/1891
 J. Oseph : 1890/1891
 Justin, Angèle : 1893/1894
 Justin, Georges : 1892/1893-1894
 Justin, Rose : 1893/1894
 J. : 1888/1889-1890/1891, 1892/
 1893
 J. D. : 1881/1882
 J. F. (= Jules Feller) : 1881/1882,
 1889/1890-1894/1896, 1898/1899-
 1899/1900
 J. Fr. : 1894/1896
 J. G. : 1884/1885, 1890/1891
 J. H. : 1894/1896
 J. K. : 1888/1889, 1891/1892
 J. L. : 1880/1881, 1882/1883,
 1888/1889
 J. Lam. . . : 1880/1881
 J. Lt. : 1882/1883
 J. M. : 1890/1891
 J. P. : 1882/1883
 J. S. : 1884/1885, 1886/1887
 J. T. : 1884/1885
 Jus. : 1891/1892-1892/1893
 J. W. : 1888/1889, 1891/1892
 Kefer, Louis (76) : 1887/1888
 Keybets, Jules : 1893/1894
 Ki-Sait ? : 1889/1890-1891/1892
 Krahli, Joseph (= J. N. Poetgens)(77) :
 1894/1896
 Krysinska, Marie : 1894
 K. : 1883/1884-1884/1885
 K. G. : 1880/1881, 1886/1887-1887/
 1888
 Lacroix, J. : 1880/1881, 1882/1883
 Ladruga : 1892/1893
 Laillet, E. : 1888/1889
 Lambotte, Elie (78) : 1884/1885

(72) Geboren 1858. Ex-geestelijke, geograaf, beheerder van metaal- en mijnmaatschap-
 pijen in België en het buitenland; letterkundige onder pseudoniem Henry De Lille.

(73) 1837-1899. Schepen te Verviers.

(74) 1853-1931. Professor aan de universiteit te Luik, minister van Kunsten en Weten-
 schappen.

(75) 1856-1900. Leraar aan de athenea te Namen 1879-1884 en te Brussel 1884-1895,
 studiefprefect van het atheneum te Charleroi 1895-1900; letterkundige.

(76) Geboren 1842. Leraar aan en directeur van de muziekschool te Verviers.

(77) 1834-1904.

(78) 1856-1912. Geneesheer.

Langerock, Hubert : 1894/1896
 Laporte, Victor : 1896/1897
 Larbalétrier, A. : 1880/1881
 La Selve, Edgar : 1886/1887
 Laverrière, J. : 1892/1893
 Ledent, J. : 1880/1881
 Lefèvre, Emile (79) : 1879/1880,
 1885/1886, 1887/1888-1888/1889
 Lefèvre, Georges : 1888/1889
 Le Harnay, Joseph (= Henry Jalhay)
 (80) : 1878/1879-1879/1880
 Lekeu, Jean (81) : 1887/1888
 Lemoine, Jules : 1893/1894-1894
 Lemonnier, Camille : 1886/1887,
 1888/1889
 Lenvie, A. : 1885/1886
 Léoni, Oscar : 1888/1889
 Léotard, Jacques : 1887/1888
 Lepetit, T. : 1875/1876
 Leprince, D. : 1890/1891
 Le Quesne, Emile : 1893/1894
 Le Roy, Alphonse : 1872/1873
 Lesage, Jean : 1891/1892
 L. Escholier : 1893/1894
 L'Hapiette, Maurice : 1887/1888,
 1892/1893
 Liber : 1887/1888
 Liégeois, Jules : 1892/1893
 Lieussou, G. : 1886/1887
 Lion, Armand (82) : 1891/1892
 Lorgnegrut : 1882/1883
 Lorrain, A. : 1890/1891-1894/1896
 Louail, Jules : 1894
 Louant, Clémentine : 1886/1887
 Luc : 1886/1887
 Lucet, Raoul : 1883/1884
 Luchant : 1891/1892
 Lui (= K. Grün) (83) : 1886/1887-
 1887/1888
 Lunaticus : 1884/1885
 Lunel, B. : 1880/1881
 Lyon, Clément : 1879/1880, 1884/
 1885-1885/1886
 L. : 1873/1874, 1876/1877, 1887/
 1888
 Lag. : 1890/1891-1891/1892
 LB. : 1892/1893
 L. D. : 1890/1891
 L. L. : 1898/1899
 LL : 1880/1881
 L. N. D. : 1880/1881
 L. S. : 1894
 Mabile, Alfred : 1878/1879-1879/
 1880
 Mantenons (= Jules Feller) : 1886/
 1887
 Maire, Gérard : 1886/1887
 Mamé, Boffet : 1890/1891
 Manceaux, H. (84) : 1892/1893
 Marc, Gabriel : 1883/1884
 Maréchal, Maurice (85) : 1892/1893
 Marguerite : 1888/1889
 Marguerite, C. : 1894
 Mario : 1883/1884-1884/1885
 Martin, C. : 1892/1893
 Marx, Adrien : 1887/1888
 Massin, Jules : 1888/1889
 Mathieu Laensberg (= Armand We-
 ber) : 1889/1890-1890/1891
 Matthieu, Jules (86) : 1875/1876
 Maubert, Elie : 1884/1885
 Maury : 1893/1894
 Max : 1890/1891
 Mayet, Charles : 1879/1880
 Mentor : 1890/1891
 Menvielle, L. : 1883/1884
 Mercurius : 1890/1891
 Merlin : 1889/1890
 Meunier, Georges : 1888/1889
 Meunier, René Victor : 1892/1893,

(79) Geboren 1833. Groothandelaar.

(80) Geboren 1854. Consul-generaal van de republieken Columbia en Honduras te Brussel.

(81) Geboren 1838. Groothandelaar.

(82) 1836-1900. Letterkundige.

(83) In potlood bijgeschreven in verzameling KB, *Journal des soirées populaires*, XVII, 16 (19.II.1888) 2.

(84) 1831-1894. Uitgever-drukker, pedagogisch schrijver.

(85) Geboren 1865. Leraar aan de middelbare school te Spa.

(86) 1828-1897. Gemeentelijk onderwijzer te Olne, leraar aan het college te Verviers, conservator van de stadsbibliotheek.

1894
 Michel, Ch. : 1877/1878
 Michel, L. (87) : 1887/1888
 Michiels, Gustave (88) : 1890/1891-1891/1892
 Michotte, E. (89) : 1887/1888
 Millaud, Albert : 1884/1885
 Moin, E., Dr. : 1887/1888
 Moinaux, Jules : 1885/1886
 Montegut, Maurice : 1888/1889, 1892/1893
 Montorgueil, Georges : 1888/1889
 Moreau, Hégésippe : 1880/1881, 1888/1889
 Moreau de Tours, Dr. : 1899/1900
 Motte, Alfph. : 1889/1890
 Moujik : 1886/1887
 M. : 1883/1884, 1891/1892
 M. B. : 1879/1880, 1885/1886-1889/1890, 1891/1892, 1896/1897-1897/1898
 M. E. : 1884/1885
 M. M. : 1884/1885-1885/1886
 M. O. J. : 1883/1884
 Nadie : 1885/1886
 Nancy, Silvère : 1886/1887
 Nervius : 1892/1893-1893/1894
 Nescius : 1883/1884
 Nicaise, Niqui : 1887/1888
 Nicot, Lucien : 1885/1886
 Niesten, L. (90) : 1879/1880
 Noël (= Léon Lobet) : 1889/1890-1893/1894
 Oeil de Faucon : 1893/1894
 Oméga : 1889/1890
 Opifex : 1885/1886
 Orphée : 1893/1894
 Orph. Elin : 1892/1893-1893/1894
 Ortmans-Dressen : 1893/1894-1894/1896
 Ortolli, Frédéric : 1887/1888
 Ostrolog, Léon Cte : 1892/1893
 O. G. : 1882/1883, 1885/1886
 Papillon : 1877/1878
 Parent, Marie (91) : 1893/1894
 Patar, H. (92) : 1880/1881, 1884/1885-1886/1887
 Paul, P., Dr. : 1887/1888-1888/1889
 Pécaut, Elie : 1893/1894
 Pecqueur, O. (93) : 1892/1893-1893/1894
 Pellico : 1884/1885-1886/1887
 Père de famille, Un, : 1890/1891
 Phil. Emon : 1891/1892
 Photam : 1889/1890
 Pierre Kiroul : 1889/1890
 Pierre qui roule : 1886/1887, 1898/1899
 Pierson, N. : 1888/1889
 Pincé : 1888/1889
 Pionnier : 1890/1891
 Pire, J. M. (94) : 1875/1876
 Pirenne, H. : 1893/1894
 Plebs : 1881/1882
 Plémeur, Charles : 1890/1891
 Poiret, Em. : 1890/1891
 Postel, Raoul : 1886/1887
 Pothier : 1889/1890-1893/1894
 Potonié-Pierre : 1886/1887
 Potvin, Ch. (95) : 1893/1894
 Pouchet, G. : 1888/1889
 P. Peint : 1890/1891
 Premier, A. : 1889/1890
 Promeneur, Un : 1892/1893-1894
 P., Dr. : 1879/1880
 P. B. : 1888/1889
 P. C. : 1880/1881
 P. L. : 1878/1879-1879/1880, 1882/1883
 P. M. A. E. : 1884/1885
 Q. : 1882/1883

(87) 1861-1924. Geneesheer, letterkundige.

(88) Overleden 1911. Violonist en toondichter.

(89) 1831-1914. Toondichter.

(90) 1844-1920. Astronoom aan het observatorium te Ukkel.

(91) 1853-1935. Publiciste en conférencière; stichtte in 1898 *Le Journal des Mères*.

(92) Geboren 1840. Geneesheer van de stad Verviers tot 1901.

(93) 1859-1933. Leraar aan het atheneum te Luik, criticus.

(94) 1831-1916. Industrieel, burgemeester van Andrimont, schrijver van liedjes.

(95) 1818-1902. Dichter en criticus, conservator van het Wiertz-museum.

Raxhon, H. J. (96) : 1885/1886
 Remember : 1889/1890-1893/1894
 Remouchamps, E. (97) : 1888/1889
 Reporter : 1884/1885
 Réynal, Georges : 1888/1889
 Rhéal, Lucien : 1886/1887
 Rival, Jean : 1892/1893
 Roche, Antonin (98) : 1891/1892
 Roger, Aristide : 1874/1875
 Ronnberg, G. (99) : 1891/1892
 Ronvaux, L. J., Dr. : 1878/1879-
 1879/1880
 Rotschild : 1889/1890-1890/1891
 Round, Mina : 1876/1877
 Rozaïk : 1890/1891
 R. : 1888/1889, 1890/1891-1891/
 1892
 Raff. : 1891/1892
 R. B. : 1876/1877
 Saint-Juirs : 1886/1887
 Saint-Paul, Georges : 1888/1889
 Sarcé, C. : 1891/1892
 Sayde, Maurice : 1886/1887
 Scabioza : 1893/1894
 Second, Henry : 1885/1886
 Secondigne, Pierre : 1875/1876,
 1885/1886
 Sectionfixe : 1888/1889
 Séluj (= H. Schipperges ?)(100) :
 1890/1891-1894
 Semnos : 1890/1891, 1892/1893
 Seressia, Joseph : 1880/1881
 Seroule, Jean : 1894/1896-1899/
 1900
 Silvio : 1883/1884-1887/1888
 Sinval, Armand : 1886/1887
 Siville, Maurice : 1888/1889
 Snob, John : 1888/1889
 Socius : 1889/1890-1891/1892
 Socius-Prud'homme : 1890/1891
 Soldi : 1890/1891
 Soubary : 1873/1874
 Spectateur, Un : 1891/1892
 Sphinx : 1886/1887
 Standish, Cécil : 1893/1894
 Stanislaus, G. (101) : 1880/1881
 Stenio : 1891/1892
 Stéphane : 1872/1873
 St.-Serman, Dr. : 1892/1893
 Studiosus : 1898/1899
 Sylvain, Georges : 1893/1894
 Sylvatic (= Jules Feller)(102) :
 1885/1886-1886/1887
 Sylvestre, Y. : 1883/1884
 Sylvius : 1889/1890-1890/1891
 S. : 1880-1881, 1884/1885, 1890/
 1891
 S. R. : 1880/1881
 Tackels, C. J. (103) : 1890/1891
 Tancrede : 1892/1893
 Tavernier, Noémi : 1898/1899
 Tertius : 1890/1891
 Tesson, Francis : 1893/1894
 Thanyris : 1888/1889
 Thil-Lorrain : 1879/1880, 1886/
 1887, 1890/1891-1891/1892
 Thivars, Michel : 1890/1891
 Thouar, A. : 1892/1893
 Tiburcio : 1885/1886
 Tissot, Victor : 1888/1889
 Tonelli, Philippe : 1894
 Toulouse, E. : 1888/1889
 Tranioc, Ch. : 1886/1887
 Trassy, René : 1888/1889
 Triboulet : 1883/1884
 T. H. B. : 1890/1891
 T. L. (= Thil-Lorrain) : 1890/1891-
 1891/1892
 Van Blaeren, G. : 1886/1887
 Vanda : 1891/1892-1893/1894
 Van der Mensbrugge, G. (104) :
 1891/1892
 Van Hasselt, Ernestine : 1885/1886-
 1888/1889, 1893/1894-1894

(96) 1843-1908. Industrieel, dichter.

(97) 1835-1900. Molenaar, Waals dichter en toneelschrijver.

(98) Doctor in de Wetenschappen.

(99) Ingenieur.

(100) WEBER, o. c., III, 210.

(101) 1845-1890. Ontvanger van de telegraaf te Tienen, letterkundige.

(102) WEBER, o. c., I, 24.

(103) 1827-1905. Kapitein, wetenschappelijk schrijver en uitvinder.

(104) 1859-1905. Professor aan de universiteit te Gent.

Van Havermaet, Henri : 1891/1892	Wagener, Felix (108) : 1874/1875
Vastesaegeer, Th. : 1894-1894/1896	Wathy, E. : 1891/1892
Veil, F., Dr. : 1885/1886	Weiler, Julien (109) : 1885/1886-1888/1889, 1893/1894
Vendome (105) : 1898/1899	Wendelent, Ch. : 1890/1891
Verdun, Paul : 1886/1887	Wisimus, Jean (110) : 1888/1889
Veritas : 1890/1891-1892/1893	Wolff, Pierre : 1892/1893
Vernier, A. : 1888/1889	Wuz, Mario : 1887/1888
Verrier, E., Dr. : 1887/1888	X. : 1877/1878, 1880/1881, 1882/1883, 1889/1890, 1893/1894-1894
Vesuvio, Il. : 1888/1889	X. Y. Z. : 1892/1893
1 Vieux P. Peint : 1890/1891	Yung, Emile : 1882/1883
Vigenaud, Dr. : 1898/1899	Zéro : 1883/1884
Vincent, J. (106) : 1880/1881	Zut : 1894
Vogt, Carl : 1881/1882	
Vreuls, Victor (107) : 1894/1896	
Va. : 1890/1891	

IV. KARAKTERISERING

Het *Bulletin des soirées populaires de Verviers* was een periodieke uitgave die uitging van een genootschap ter bevordering van de volksopvoeding. Het "Oeuvre des soirées populaires" werd in december 1866 te Verviers tot stand gebracht door "Le Progrès" en "L' Etude", twee kringen voor onderling onderwijs, die oud-leerlingen van de nijverheidsschool groepeerden; Ernest Gilon had beide in respectievelijk 1863 en 1865 gesticht. Op zijn voorstel was het dat het nieuwe genootschap van 15 december 1866 af openbare zittingen organiseerde. Het had de bedoeling het morele en intellectuele peil van de arbeiders te verhogen, de afstand tussen de sociale klassen te verkleinen en alle leden van de maatschappij te verbinden tot een stevige eenheid, die welzijn en vooruitgang nastreefde. Bovendien wilde men, op korte termijn, de inwoners van Verviers de noodzakelijkheid doen inzien van de grootse urbanisatieplannen die het liberale stadsbestuur had ontworpen. "L'Oeuvre des soirées populaires" stelde diverse middelen in het werk : literaire of wetenschappelijke voordrachten, gepaard met muzikale uitvoeringen, boekentombola's, wetenschappelijke en literaire prijsvragen, uitstappen, reizen, schoolfeesten, het uitdelen van spaarboekjes aan de leerlingen der adultenscholen, hulp tot het stichten of ontwikkelen van openbare bibliotheken, de uitgave van een almanak, van brochures en van een tijdschrift (111).

Bij de aanvang van het werkingsjaar 1871-1872 begon de vereniging een *Bulletin* te publiceren. De eerste nummers waren zeer bescheiden, verschenen

(105) Leraar aan het lyceum te Beauvais (Oise).

(106) 1851-1932. Meteoroloog aan het observatorium te Ukkel.

(107) Geboren 1876. Toondichter.

(108) Geboren 1830. Journalist, dichter.

(109) Geboren 1844. Ingenieur van de kolenmijnen Mariemont en Bascoup.

(110) Geboren 1868. Industrieel, letterkundige.

(111) *Causeries populaires*, III (1867) 330; *Oeuvre des soirées populaires de Verviers. Comité. Travaux de l'oeuvre. Règlement* (Verviers, 1875); *Oeuvre des soirées populaires de Verviers. Règlement* (Verviers, 1887); E. NOVENT, *Rapport sur la situation générale de l'oeuvre depuis sa fondation (1866) jusqu'au 1er avril 1878* (Verviers, 1878); M. BEAUPAIN, *Oeuvre des soirées populaires - Verviers XXVe anniversaire. Historique* (Verviers, 1893).

op onvastе tijdstippen en bevatten alleen het programma der zittingen en een samenvatting van de voordrachten. Spoedig kreeg het *Bulletin* echter een betere aanpak : de periodiciteit werd geregeld, de inhoud rijker. Reeds in 1872-1873 nam het tijdschrift sommige voordrachten in hun geheel op; sedert 1873-1874 gebeurde dat met alle. Een rubriek "Variétés" verschafte de lezers morele, economische en wetenschappelijke lectuur en vooral heel wat literaire verpozing. Het feit dat vrouwen tijdens de "Soirées" de meerderheid van het auditorium vormden (112) was aan dit laatste zeker niet vreemd.

Met jaargang 1875-1876 deed men een stap verder in de literaire richting door het opnemen van de werken die een vermelding kregen in de wedstrijden die het "Oeuvre" uitschreef. Daartoe ontvingen de lezers tijdens de zomermaanden een supplementaire maandelijksе aflevering; ze mochten ook 1 fr per jaar als abonnementsprijs opleggen. In 1877-1878 opende het *Bulletin* een "Boîte aux questions", waarin de lezers een antwoord ontvingen op vragen in verband met de vereniging, de voordrachten of het tijdschrift.

Jaargang 1880-1881 bracht een nieuwe uitbreiding van de publikatie : de economische, wetenschappelijke en literaire bijdragen namen in omvang en in aantal toe; het verslag van de jury over de literaire wedstrijden werd opgenomen; de reizen en uitstappen die de vereniging organiseerde kregen een afzonderlijk hoofdstuk toegewezen.

In november 1883 nam de periodiek de titel aan van *Journal des soirées populaires de Verviers*; meteen bereikte ze kwalitatief haar hoogtepunt. Reeds begin 1881 had de voorzitter van het "Oeuvre", Arnold Lobet (113), een ideaal blad voor volksopvoeding getypeerd als volgt : "Il apportera des renseignements utiles, des conseils salutaires, des anecdotes instructives. Il doit intéresser la mère de famille autant que le mari, car s'il réserve plus particulièrement à celui-ci un bulletin politique clair et succinct, les comptes-rendus des travaux des associations ouvrières, des nouvelles scientifiques et industrielles, il aura pour la première un feuilleton qui développera les qualités de son cœur, des recettes économiques, des notions d'hygiène, etc. Le journal doit être l'organe des intérêts du peuple, une espèce de moniteur officiel où l'ouvrier trouvera aisément tous les renseignements qui pourraient lui être utiles dans la vie" (114). Het succes van het Luikse *Journal Franklin* gold daarbij als voorbeeld. Het *Journal des soirées populaires* was dan ook in die zin samengesteld : een binnen- en buitenlands politiek bulletin; een lokale kroniek (gebeurtenissen en culturele activiteiten); een hoofdartikel in verband met letterkunde, schone kunsten, wetenschap of staathuishoudkunde; een verslag over de werkzaamheden van de vereniging; letterkundige bijdragen, waaronder de stukken die in de door het "Oeuvre" uitgeschreven wedstrijden werden bekroond; een theaterrubriek; een feuilleton; anecdoten en denkspelletjes. In tegenstelling tot het *Journal Franklin* werden aankondigingen betreffende arbeidersmaatschappijen niet opgenomen, zodat de vraag rijst of er met de werklieden wel enig diepgaand contact bestond. Mede ter-

(112) *Causeries populaires*, III (1867) 330.

(113) Geboren te Verviers op 5.IX.1843. Industrieel. Vestigde zich eind 1882 te Genève. Op 5.XI.1882 werd hij, bij zijn afscheid, door het "Oeuvre" gevierd : *Bulletin*, XI, 52 (21.X.1882) 205.

(114) *Bulletin*, X, 12 (15.I.1881) 46.

wille van het veel sterker overhellen naar het literaire en van de publikatie van uitvoerige reisverslagen, kan men dat betwijfelen. Toen K. Grün eind 1884 de hoofdredactie overnam, schafte hij de politieke rubriek onmiddellijk af en accentueerde hij nog meer het letterkundige aspect van het tijdschrift.

Van jaargang 1889-1890 af stelde dit zijn lezers nog hogere eisen, door grotendeels het karakter aan te nemen van een literair-artistiek blad. Het streefde ernaar "à devenir un organe artistique, hautement intéressant (. . .) répandu dans toutes les classes de la société" (115). De kern van de redactie stamde klaarblijkelijk uit de "Caveau verviétois", een letterkundige vereniging, nauw verwant met het "Oeuvre" en waarvan Karl Grün een van de stuwende krachten was. Sommige artikelen van het *Journal* waren in allegorische vorm gesteld. Naast de literaire stukken, gedichten, een feuilleton en een kunstrubriek, bracht het weekblad ook nog een financieel bulletin, een bibliografie, verslagen over de werkzaamheden van het "Oeuvre", met daarin grote aandacht voor de reizen, een lokale kroniek en rechterlijk nieuws. Cultureel werd vooral naar Frankrijk opgekeken. Te vermelden vallen enkele artikelen over universiteitsuitbreiding (1893-1894) en een leergang volapük (1891-1892).

De periode tijdens welke de periodiek van "L'Oeuvre des soirées populaires" kwalitatief haar hoogtepunt bereikte, was precies die waarin de eigenlijke volksoepvoeding niet meer aan bod kwam. Dat leidde tot moeilijkheden in de schoot van de vereniging. Het ontslag van Arnold Lobet als voorzitter, in 1882, bracht die onenigheden aan de oppervlakte. Enkele bestuursleden wensden het genootschap een Europese vermaardheid te geven en richtten met dit doel grote reizen in. Ze vatten ook het plan op, het "Oeuvre" tot een volksuniversiteit uit te bouwen. Het *Journal* illustreerde dat streven voluit. Critiek bleef echter niet achterwege. Men week immers af van de eigenlijke doelstellingen. Verre reizen spraken alleen de middenklasse aan, terwijl al te wetenschappelijk onderricht eveneens boven de arbeiders uitgroeiende. De persoonlijkheid van A. Lobet had de tegenstrijdige tendensen nog samengehouden. Na zijn vertrek begon de eigenlijke crisisperiode en volgde de teloorgang. L. Lobet hield het roer nog even recht, doch materiële moeilijkheden begonnen zich op te stapelen. Men moest enkele keren van lokaal veranderen en het publiek bleef van de voordrachten weg. Het overlijden van Karl Grün en Lucien Olivier (116) betekende voor het "Oeuvre" het verlies van twee sterke krachten. In die atmosfeer vierde het genootschap op 26 november 1891 zijn vijftienvintigjarig bestaan (117); de festiviteiten waren dan ook slechts klatergoud.

In feite hield het *Journal* zich nog vrij kloek, maar tegen de stroom op kon het niet blijven roeien. In 1894 viel de beslissing: "En présence de la grande difficulté de répandre un journal purement littéraire et instructif comme notre organe hebdomadaire, le Comité a décidé de transformer celui-ci en une revue du genre de nos anciens bulletins" (118). Het tijdschrift nam opnieuw de titel aan van *Bulletin des soirées populaires*. De inhoud benaderde evenwel veel

(115) *Journal*, XVIII, 50 (13.X.1889) 1.

(116) Overleden 22.XII.1890. Penningmeester van het "Oeuvre".

(117) BEAUPAIN, *o. c.*, 60-66.

(118) *Bulletin*, XXIV, 1 (1894-1896) 1.

meer het *Journal* dan de vroegere *Bulletins*. Stilaan geraakte het tijdschrift uitverteld. Van een wekelijkse schakelde het over op een veertiendaagse periodiceit, om zich in 1897 tot een maandelijks uitgave te beperken. De meeste bladzijden werden toen met reisverslagen gevuld.

Gelet op de toestand waarin de vereniging zich in 1900 bevond, mag men aannemen dat het nummer van november 1900 het laatst verschenen is : "Car notre Bulletin éprouve la lassitude des feuilles qui vont tomber et comme elles il attend le souffle qui l'emportera. Pauvre Bulletin, né dans l'espoir d'une jeunesse amoureuse de vie et de combat, il semble bien que sa tâche est finie, qu'il n'a plus de raison d'être autre que celle de représenter encore l'ombre d'une Oeuvre qui fut vivace et prospère et qui languit, maintenant" (119).

DE NIEUWE SCHOOL- EN LETTERBODE

1872-1896

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P 438 B) : I (1872), X (1881)-XIV (1885). KB (II 79592) : I (1872)-XXV (1896). KVA : VII (1878)-XV (1886). UBL (Z 1878) : I-XXV, behoudens XXIV, 4-6, en XXV, 4, 9-10 en 12.
- II. a. ONDERTITEL : Tijdschrift aan opvoeding en onderwijs gewijd.
- c. MOTTO (1)
- d. PRIJS :
- Januari 1872 (I, 1)-december 1877 (VI, 12) : voor België : 5.25 fr per jaar, voor Nederland f 3 per jaar.
- Januari 1878 (VII, 1)-november 1896 (XXV, 11) : voor België : 5.50 fr per jaar, voor Nederland f 3 per jaar.
- e. FORMAAT : 19 x 10,5.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van ca. 36 tot 56.
- g. PERIODICITEIT :
- 1872 : tweemaandelijks.
- Januari 1873 (II, 1)-november 1896 (XXV, 11) : maandelijks, d. w. z. 11 nummers per jaar, met een dubbelnummer voor de maanden augustus en september (2).

(119) *Id.*, XXIX, 12 (1899-1900) 185.

- (1) Een motto vonden wij nooit op een titelbladzijde. Bij het zilveren jubileum van het tijdschrift schreef Ch. De Paeuw echter wat volgt : "Niet als een handelsonderneming opgericht, maar alleen gesticht om de eenig ware beginselen in zake van opvoeding en onderwijs te bevorderen, heeft het tijdschrift steeds tot leuze gehad : "Alles met God en voor God tot heil der jeugd" : *De Nieuwe School- en Letterbode*, XIV, 12 (1885) achterzijde van het omslag.
- (2) In 1894 verscheen het blad onregelmatig : er kwamen slechts acht nummers uit, waarvan vier dubbelnummers. In het besef dat zulks het tijdschrift schaadde, beloofde Ch.

- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
 Naar verluidt werd het verschijnen van de periodiek met gejuich begroet, èn in de katholieke pers, èn door de voorstanders van de wet van 1842, èn niet het minst door de geestelijkheid (3).
 De redactie verheugde zich over de grote bijval die de eerste jaargang had gevonden (4). In een korte historiek ter gelegenheid van de tiende verjaring van het blad wordt aangestipt dat het aantal abonnees honderden bedroeg (5). Vermoedelijk rekruteerde het blad zijn lezers vooral onder de katholieke onderwijzers van het aartsbisdom Mechelen (6).
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :
 Ch. De Paeuw, Baarle-Hertog (bij Turnhout).
- III. a. BEGINDATUM : januari 1872 (7).
 EINDDATUM : november 1896.
- b. STICHTER : Frans Karel Benedictus De Paeuw (8).
- d. UITGEVER : Charles De Paeuw (9).
- e. DRUKKER :
 1872 : V. Devaux en Cie, Weezenstraat, Leuven.
 Januari 1873 (II, 1)-december 1875 (IV, 12) : Alg. Druk- en Boekhandelskantoor, St.-Jansstraat, 26, Brussel.
 Januari 1876 (V, 1)-april 1876 (V, 4) : M. Closson en Cie, St.-Jansstraat, 26, Brussel.
 Mei 1876 (V, 5)-december 1879 (VIII, 12) : Drukk. P. en J. Lefever, 30 en 43, Weezenstraat, Leuven.
 Januari 1880 (IX, 1)-december 1889 (XVIII, 12) : Drukk. P. en J. Lefever, 30, Weezenstraat, Leuven.
 Midden december 1889 werd van drukker veranderd (10). De naam van de nieuwe werd echter niet vermeld.

De Paeuw "een ommekeer ten goede" : XXIII (1894) binnenzijde van het omslag. Ook de laatste twee jaargangen kwamen echter moeilijk voor elkaar.

- (3) Ch. DE PAEUW, Ons zilveren jubelfeest 1872-1896, *De Nieuwe School- en Letterbode*, XXIV, 12 (1895) achterflap.
- (4) *Id.*, II (1873) 1.
- (5) *Id.*, X (1881) 482.
- (6) Cfr. een gepubliceerde aanbevelingsbrief van de aartsbisschop van Mechelen : XVIII, 12 (1889) 393. Om het tijdschrift in leven te kunnen houden richtte Ch. De Paeuw zich "tot allen in het aartsbisdom. . . voor wie het bestaan der katholieke schoolpers geen ijdel woord is", opdat zij door in te tekenen de uitgave van het blad zouden blijven mogelijk maken : XXIV, 12 (1895) achterflap.
- (7) Op het kaft van de eerste aflevering komt het jaartal 1871 voor, maar de jaargang begon met 1872.
- (8) Roosendaal 12.VI.1808-Baarle-Hertog 29.IV.1883. Begon zijn loopbaan in het onderwijs als huisleraar van de kinderen van de graaf van Limburg-Stirum. Fungeerde in het lager en middelbaar onderwijs te Baarle-Hertog en bekleedde een vooraanstaande plaats in lokale religieuze en letterkundige verenigingen. Van 1872 tot 1883 nam hij de hoofdredactie van *De Nieuwe School- en Letterbode* waar. Cfr. het overlijdensbericht : XII, 7 (1883) 239.
- (9) Baarle-Hertog 12.IV.1843-aldaar 11.VI.1908. Zoon van F. K. B. De Paeuw. Boekhandelaar te Baarle-Hertog.
- (10) XIX, 1 (jan. 1890) omslag.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

Januari 1872 (I, 1)-april 1883 (XII, 4) : F. K. B. De Paeuw.
 Mei 1883 (XII, 5)-november 1896 (XXV, 11) : Ch. De Paeuw.

h. MEDEWERKERS :

De namen voorafgegaan door een * komen alleen voor in een lijst van medewerkers, eind 1877 opgenomen in een prospectus voor 1878; die voorafgegaan door + alleen in een lijst van januari 1887.

* Achille, V. A. (11) : 1887	Blockx, Jan : 1875
Adriaensen, Jean (12) : 1873	Bols, G. N. (18) : 1874, 1876-1877, 1884
Aerts, L. (13) : 1876-1877	
Alberdingk, Thijm, P.P.M. (14) : 1879	Bols, Jan (19) : 1874-1883, 1888
Allard, H. J. (15) : 1889	Brabantsen, J. (= J. Muyltermans) (20) : 1887-1890, 1893, 1895-1896
André, P. : 1876	+Breugelmans, C. (21) : 1887
Augusta, D. : 1888, 1891, 1896	Brück, H. : 1889
A. (16) : 1890	B. : 1891
A. A. V. : 1888	B. D. C. : 1890
A. B. C. : 1882, 1887, 1889, 1892-1893	B. D. S. (22) : 1873
A. D. K. : 1877	B. G. L. : 1889
A. D. V. : 1878	B. V. D. B. : 1876, 1880
A. J. B. : 1880	Claes, D. : 1892
A. L. v. B. : 1890	Claeys, H. (23) : 1876-1877
A. M. : 1873	Cijfer, P. : 1879-1882, 1886-1887
A. N. : 1877, 1889	Crouse, L. N. : 1876-1878, 1882-1885
A. R. : 1896	C. : 1889, 1892
A. S. P. I. : 1889, 1892	C. B. : 1878
A. v. B. : 1892	C. H. : 1887
A. Z. : 1878	C. V. D. B. : 1877, 1881-1883
Ben : 1872-1874	C. v. S. : 1872-1874
Bets, P.V. (17) : 1872-1880, 1883	Daems, Servais (24) : 1877-1878,

- (11) Leraar aan de kweekschool te Carlsbourg.
 (12) 1847-1932. Onderwijzer te Antwerpen; sedert 1880 inspecteur lager onderwijs in het schoolkanton Lier; auteur van verhalen, toneelwerken en poëzie voor kinderen.
 (13) Onderpastoor te Tienen.
 (14) 1827-1904. Hoogleraar aan de universiteit te Leuven.
 (15) Jezuiet.
 (16) Kloosterzuster.
 (17) Geboren 1822. Pastoor te Neerlinter; actief in het Davidsfonds. Schreef o. m. monografieën van verschillende Hagelandse gemeenten.
 (18) Hoofdonderwijzer te Werchter.
 (19) 1842-1921. Priester. Leraar aan het St.-Romboutscollege te Mechelen, 1876-1885 directeur van het college te Aarschot. Letterkundige.
 (20) 1855-1929. Priester. Achtereenvolgens leraar aan en directeur van het college te Aarschot; in 1887 inspecteur godsdienst over de lagere scholen van Brabant; in 1893 inspecteur godsdienst over de bisschoppelijke colleges van het aartsbisdom Mechelen.
 (21) Hoofdonderwijzer aan de parochiale scholen te Antwerpen.
 (22) Onderwijzer.
 (23) 1838-1910. Priester, Leraar aan het klein-seminarie te Sint-Niklaas, Schreef verzen en cantaten.
 (24) 1838-1903. Norbertijnerkanunnik, bibliothecaris en leraar theologie in de abdij van Tongerlo; schreef gedichten, godsdienstige verhalen en heiligenlevens.

1881-1882	Ex. v. Ond. : 1894
De Beukelaer, M. C. : 1885	F. D. : 1873
De Bièvre, Cl. : 1884	F. D. B. : 1888
De Bo, L. (25) : 1880	F. D. P. : 1881
De Bruyn, A. (26) : 1885	F. G. G. : 1894
De Bruyn, Th. : 1882	Fr. M. : 1894
De Coninck, L. : 1885	Fr. V. : 1878
De Leeuw, B. : 1887	Fr. v. d. Br. : 1878
De Monie, E. (27) : 1890	Frs. : 1872
De Paeuw, Charles : 1881-1896	Fs. : 1872
De Paeuw, F. K. B. : 1876-1883	F. V. : 1875-1878
De Paeuw, Leo (28) : 1894-1895	F. V. C. : 1873-1875, 1878
De Rijk, J. A. (29) : 1883	Gange, René : 1891
De Smedt, P. J. : 1885	Gewonepas, J. : 1883
De Visscher : 1882	Gezelle, G. : 1880
De Vos, P. A. (30) : 1873-1877, 1880-1884, 1887-1888, 1894	Gobbers, Em. : 1883, 1890
Dieltjens : 1877	Graide, Louis : 1882-1884
Dros, G. : 1891	Groet, B. H. : 1877-1878
Dubois, F. A. : (31) : 1876, 1878	G. M. : 1878
D. : 1872-1873, 1880, 1892	G. Meg. : 1894
D. C. : 1874	Haeck, P. : 1890-1893
De V.-S. : 1889	Hagenaar, J. : 1877
D. H. : 1881	Hendrickx, J. F. (32) : 1874, 1878, 1883-1884
D. P. : 1881-1882	Hendrickx, L. : 1885-1886
D. S. : 1881	Heringa, P. M. : 1891
D. V. I. : 1888	Heyligen : 1874
Eburo : 1893	Holland, Jan : 1892-1894
Egmonts, K. Pol : 1877	Hoyer, A. G. E. (33) : 1881-1882, 1885-1886, 1892
Eppink : 1889	H. B. : 1874
E. : 1891	H. D. -V. D. B. : 1883
E. H. : 1889	H. -E. D. : 1883
E. O. : 1896	H. R. v. d. B. : 1878, 1880
E. v. D. B. : 1878, 1880	

- (25) 1826-1885. Priester. Collegeleraar te Brugge, pastoor te Elverdinge, Ruiselede en Poperinge. Taal- en letterkundige.
- (26) Jean Antoine De Bruyn (?). Geboren 1828. Onderwijzer te Herk-de-Stad.
- (27) 1846-1890. Priester. Leraar aan het klein-seminarie te Roeselare, 1879 onderpastoor te Sint-Gillis-Brugge, 1884 leraar godsdienst aan de rijkskweekschool voor onderwijzeressen aldaar.
- (28) Geboren 1873. Begon zijn loopbaan in het middelbaar onderwijs en trad in 1899 in de administratie van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Onderwijs. Werd directeur-generaal lager onderwijs.
- (29) Priester.
- (30) Geboren 1844. Leraar aan het St.-Norbertusinstituut te Antwerpen. Auteur van talrijke leerboeken.
- (31) Hoofdonderwijzer te Humbeek.
- (32) 1830-1892. Onderpastoor te Sint-Gillis, Wilese en Tremelo, daarna pastoor. Lid van het hoofdbestuur van het Davidsfonds, van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taalkunde en van "Met tijd en vlijt".
- (33) Schoolhoofd te Wehl en onderwijzer aan de rijkskweekschool te Doetinchem.

- Jacquaert, A. : 1892-1895
 Janssen, Bernard : 1881-1889, 1894
 Janssens : 1877
 Janssens, G. (34) : 1894
 Janssens, J. (35) : 1880-1881
 * Janssens-Smits, L. (36) : 1877
 Johanna : 1891
 Jonkergouw, H. H. : 1886
 J. : 1878, 1892
 J. A. D. V. : 1875
 J. B. : 1882
 J. B. C. - A. v. B. : 1891
 J. D. P. : 1877
 J. H. : 1891
 J. J. K. : 1877
 J. L. : 1888
 J. L. v. A. : 1879
 J. M. : 1888, 1895
 J. Q. : 1876
 J. v. D. S. : 1884
 J. v. d. V. : 1878-1880
 J. v. M. : 1891
 J. V. O. X. : 1892
 Keersmakers : 1887
 Kempeneers, D. : 1879-1882
 Kindervriend : 1873-1874
 Klaas, Frans : 1876
 Koenen, M. J. : 1888-1889, 1894
 Kollewijn, R. A. : 1894
 * Kooijmans, C. (37) : 1877
 Kroes, G. J. (38) : 1876, 1879
 K. : 1873, 1877, 1880
 K. G. : 1896
 K. L. : 1874
 Ks. : 1872
 K.-S. : 1889
 Lambers, B. G. : 1894-1895
 Landry, Jos : 1896
 Laurysen, J. L. : 1878, 1890
 Leemans, Johan (39) : 1868, 1876-1877
 Leeraar : 1879-1880
 Liosa, T. : 1886, 1891-1895
 Loots, F. : 1874
 * Lowet, L. (40) : 1877
 L. B. : 1874
 L. D. W. : 1891
 L. N. : 1891
 L. R. : 1875
 L. - V. D. : 1886
 Maes, L. : 1887
 Magister : 1895
 Magosse, G. A. : 1878-1879
 Manderveldt, Ch. : 1874
 Mansion, P. (41) : 1880
 Martens, J. B. (42) : 1877
 * Mathieu, C. J. (43) : 1887
 * Max : 1892
 Mercelis, Lod. (44) : 1888
 * Mesker, J. A. (45) : 1877
 Muyldermans, J. : 1881-1890, 1893-1896
 M. . . : 1874, 1881
 M. V. E. : 1880
 Nol : 1885
 Nolet de Brauwere van Steeland, J. : 1879
 Noppe, C. J. : 1878
 Norbert : 1875-1878
 Nouwen, F. (46) : 1880-1886

(34) Geboren 1841. Onderwijzer te Epegem.

(35) Hoofdonderwijzer te Lint.

(36) Letterkundige, gevestigd te Sint-Niklaas.

(37) Hoofdonderwijzeres te Zwolle.

(38) Geboren 1847. Onderwijzer aan de gemeentescholen te Antwerpen, nadien inspecteur over het vrij lager onderwijs aldaar. Auteur van leerboeken en leesboeken voor kinderen.

(39) 1854-1930. Uitgever-drukker te Borgerhout. Letterkundige.

(40) Letter- en toonkundige, gevestigd te Aarschot.

(41) 1844-1919. Dr. in de wis- en natuurkunde. Professor aan de universiteit te Gent.

(42) 1828-1900. Kanunnik, leraar wis- en natuurkunde aan het klein-seminarie te Sint-Niklaas.

(43) Leraar aan de bisschoppelijke kweekschool te Mechelen.

(44) 1857-1918. Onderpastoor te Brussel. Letterkundige.

(45) Onderwijzer en letterkundige te 's-Gravenhage.

(46) Geboren 1833. Pastoor te Bassenge. Auteur van enkele pedagogisch-didactische werken (meisjesopvoeding, kindertuinen, volksscholen).

N. : 1873
 N. C. R. : 1891
 N. K. : 1890
 N. M. : 1875
 N.-N. : 1873
 Oomen, A. M. (47) : 1877
 Ossenblok, E. J. (48) : 1890
 O. D. : 1896
 Petrus, N. : 1891
 Pinxken, A. S. : 1882, 1884, 1889
 Plompen, L. J. : 1884
 Professor : 1881
 Pütz, W. : 1892, 1896
 P. : 1885, 1892
 P. A. D. V. : 1885-1886
 P. H. : 1889
 P. J. B. : 1875
 P. K. L. : 1873
 P. N. : 1873, 1884
 Raets, Willem : 1874-1878, 1888
 Regt, C. C. : 1890
 Reynaerts : 1876
 Roevens, Louis (49) : 1874-1877,
 1880
 Rondou, W. F. : 1889-1893, 1895-
 1896
 Rosmuller, A. (50) : 1880-1887
 Roucourt, Th. (51) : 1877
 R. : 1878, 1883, 1885
 R^d E^s : 1881
 R. E. : 1878, 1880
 R. L. : 1878
 R. N. van K-T. : 1894-1895
 R. v. A. : 1880
 R. v. d. B. : 1880
 R. S. : 1889
 + Schollaert, C. C. A. (52) : 1887
 * Schuermans, L. W. : 1877
 * Schurmans, D. (53) : 1877
 Sevens, Theodoor : 1879, 1881-
 1886
 Sluys, Alexis : 1873
 + Snieders, J. Ren. (54) : 1887
 Snoek, J. : 1882-1885
 Somers, L. : 1880
 Spaeninckx, N. (55) : 1888
 Steegmans, H. : 1888
 Sterman : 1874-1879
 + Swolfs, J. J. D. (56) : 1887
 S. : 1875-1876, 1880
 S. D. : 1873
 S. L. B. : 1890
 S. O. V. : 1880-1881
 S. P. : 1877
 S. S. : 1894
 -S-S (= Frans Willems) : 1872
 Temmerman, P. F. X. (57) : 1885,
 1887
 Terwey, T. : 1892
 Tuerlinckx, J. F. (58) : 1877, 1881
 Tuls, Karel (59) : 1876, 1879-1880
 Tysmans, P. J. (60) : 1887
 T. : 1874, 1880-1881
 T. B. : 1877-1878

- (47) 1814-1888. Letterkundige, gevestigd te Antwerpen.
- (48) 1854-1934. Onderwijzer te Borgerhout en te Essen, 1883-1925 leraar aan het Sint-Norbertusinstituut te Antwerpen. Letterkundige, propagandist van het Davidsfonds.
- (49) Geboren 1840. Onderwijzer aan het instituut-Van Wallendael te Oorderen, kostschoolhouder, gezworen landmeter.
- (50) Onderwijzer te Weel (Nederland).
- (51) Geboren 1834. Leraar aan het klein-seminarie te Mechelen, 1874 directeur van het Sint-Norbertusinstituut te Antwerpen, 1878 pastoor te Berchem. Auteur van leerboeken Nederlands.
- (52) Leraar aan de katholieke kweekschool te Mechelen.
- (53) Leraar aan het klein-seminarie te Mechelen.
- (54) 1812-1888. Geneesheer en letterkundige.
- (55) 1846-1918. Onderwijzer, leraar aan de kweekschool te Lier, na 1879 leraar pedagogiek aan de katholieke kweekschool te Mechelen.
- (56) Leraar aan het klein-seminarie te Mechelen.
- (57) Onderwijzer te Antwerpen.
- (58) 1833-1900. Hoofdonderwijzer te Neerlinter, 1879 te Tienen, later kantonnaal inspecteur te Aarschot.
- (59) Gemeentelijk onderwijzer.
- (60) Hoofdonderwijzer te Wommelgem.

- T. B. H. : 1873-1881
 T. D. : 1894
 T. D. B. : 1882-1892
 T. van K.-O. : 1883
 Van Axdonk : 1893
 Van Beeck, A. L. : 1891, 1893
 Van Campenhout, T. A. : 1884
 Van Cleemput, F. (61) : 1873-1877, 1880
 Van de Born, J. : 1892
 Van de Vijver, J. G. (62) : 1877
 Van den Anker, S. (63) : 1882
 Van den Hoeven : 1891
 * Van den Heuvel, J. D. (64) : 1877
 Van der Aa, Y. : 1877
 Vander Donck, Johan : 1893-1894
 Van der Griendt, A. : 1888
 Van der Horst, J. J. : 1877
 Van der Lans, J. R. (65) : 1877
 Van der Ploeg, P. (66) : 1882
 Van der Schuere, Jacob : 1883-1885
 Van Eeden, F. W. : 1892
 Van Hanswijk, G. : 1888
 Van Hyter, Maria : 1876
 Van Meerburg, Johan : 1881, 1896
 Van Meurs, B. : 1880
 Van Milligen, G. : 1887
 Van Munsteren, J. : 1874
 Van Opdorp, Ch. : 1875
 Van Tilborgh : 1892
 Van Vlietdonck, J. (= J. Muyl-
 ders) : 1893-1894
 Van Waes, Jan : 1891-1893
 Van Wamp, L. J. : 1881
 Van Wesemaal, J. B. : 1874-1875
 Van Wilselinge, G. : 1877
 Van Wijnen, J. E. K. : 1892
 Varendonck, Jos (67) : 1877
 Verheyen, R. : 1883
 Verhulst, B. G. : 1876, 1878
 Verschueren, J. L. : 1883
 Vinckx, J. A. : 1875-1878
 Voets, E. : 1882
 Vorscher, N. A. : 1879
 V. : 1879-1880, 1888, 1892-1893
 V. A. M. : 1877
 Van 'TH. : 1888
 V. D. A. P. : 1878
 V. D. Br. Frans : 1877
 V. D. V. : 1892
 V. H. : 1891
 V. M. W. : 1873-1874
 V. R., Jos : 1889
 V. S. : 1872
 V. W. : 1875
 Wackerhausen, J. : 1895
 Welvaerts, Th. Ign. (68) : 1882-
 1883
 Willems, Frans : 1873-1876, 1881-
 1885, 1889-1890, 1893
 W. : 1872
 W. Is. H. . . : 1876
 W. M. : 1881
 W. P. De V. : 1896
 W. R. : 1880
 X. : 1872, 1875, 1878-1881, 1883-
 1888, 1894
 XXX. : 1887
 XY. : 1880
 XYZ. : 1877, 1880-1883, 1892
 Ysbron, Fr. : 1872-1875
 Y. : 1873
 YZ. : 1879-1880
 Z. : 1872, 1886
 Z. R. : 1880
 Z. T. (69) : 1883
 * * * : 1872, 1881-1882, 1886,
 1890-1891
 * * * * : 1872-1873, 1886-1887
 ^T2 : 1885

(61) Hoofdonderwijzer te Kemzeke.

(62) Onderwijzer te 's-Gravenhage.

(63) Priester.

(64) Geneesheer en letterkundige te Baarle-Nassau.

(65) Letterkundige te Rotterdam.

(66) Priester.

(67) Onderwijzer.

(68) 1840-1892. Norbertijn te Postel. Auteur van historische monografieën en van gelegenheidspoëzie.

(69) Katholieke onderwijzeres.

IV. KARAKTERISERING

De Nieuwe School- en Letterbode heeft zijn doelstellingen bij de aanvang niet geëxpliciteerd; men moet ze uit de inhoud afleiden. Uit het eerste nummer blijkt dat hij een volledig vakblad voor onderwijzers wilde zijn. Hij nam een uitgesproken Vlaams en katholiek standpunt in. Als katholiek orgaan zou hij, tegen de liberalen, het handhaven van de lager-onderwijswet van 1842 met klem verdedigen. Die moest immers een middel zijn om "het godsdienstig karakter, welk de Belgische Natie, door alle tijdsomwentelingen heen, nooit heeft laten krenken, ongeschonden te bewaren" (70). Zij had het godsdienstonderwijs verplicht gemaakt. De verschillende aspecten van het lagere-schoolprogramma moesten alle bijdragen tot de godsdienstige en zedelijke opvoeding van de kinderen.

Het blad nam zich voor allerlei te publiceren dat de onderwijzers bij het vervullen van hun taak kon helpen: toelichting bij onderdelen van de leerstof; concrete onderwerpen van lessen, recensies van leerboeken en handleidingen; een schoolkroniek uit binnen- en buitenland; officieel schoolnieuws.

Tijdens de eerste jaargang zocht de redactie, vooral wat de vorm betreft, nog naar de juiste weg: de rubrieken waren nog niet nauwkeurig afgelijnd; apologetische artikelen over het katholiek onderwijs bleken te uitgebreid (71); de bijdragen met praktische raadgevingen voor de onderwijzers hadden nog een explorerend karakter (72). Pas bij het begin van de tweede jaargang werd de inhoud van het tijdschrift nauwkeurig omschreven en kreeg het zijn definitieve vorm. Elke aflevering zou in de volgende rubrieken worden opgesplitst: 1. "paedagogiek", waaronder alles zou worden geplaatst betreffende opvoeding in het algemeen (o. a. de lichamelijke, de verstandelijke, de zedelijke en de godsdienstige opvoeding), de plichten van de onderwijzer, de schoolwetgeving, e. a.; 2. "methodenleer", vooral in verband met lezen, schrijven en rekenen; 3. "letterkunde", d. w. z. de studie van de "schoonste stukken" van dichters en prozaschrijvers en het publiceren van een aantal voor de lagere school geschikte kindergedichtjes; 4. "Mengelingen", waarin "andere kunsten en wetenschappen in het algemeen en vaderlandsche geschiedenis in het bijzonder" een plaats zouden vinden; 5. een "Boekoverzicht", zowel van boeken voor de onderwijzers als van leer- en prijsboeken voor de leerlingen; 6. "Schoolnieuws", een rubriek die officiële en andere berichten uit binnen- en buitenland zou bevatten. Tenslotte konden "Verscheidenheden" als blad-vulling dienen (73).

Wat betreft de algemene strekking herhaalde de redactie dat zij "ronduit Rooms-katholiek" was en bijgevolg alle "schriften" aan het gezag van de geestelijke overheid onderwierp. De grondwaarheden inzake de opvoeding van

(70) *Nieuwe School- en Letterbode*, I (1872) 16.

(71) De redactie stipte dat zelf aan bij de aanvang van de tweede jaargang: II (1873) 1.

(72) Een voorbeeld daarvan biedt de titel van een artikel in de eerste jaargang: "Iets over normaal- en lagere scholen, - hulp- en hoofdonderwijzers, - onderwijzerswoning en -hof, -kleeding, -bezoldiging, -schoolgebouw en onderwijs, - niet gediplomeerde kweekelingen, schooltoezicht, -conterenties, -wedstrijden, - jaarlijks examen, pensioenen, de onderwijzer als lid van een gezelschap, rangopklimming van den onderwijzer, bijbedieningen, winkelhouder, onderwijzersbonden enz.": *Nieuwe School- en Letterbode*, I (1872) 208.

(73) *Id.*, II (1873) 2-3.

de jeugd, zoals door de Kerk in de *Syllabus* bevestigd, zouden steeds haar gedragslijn bepalen.

In de loop van de daaropvolgende jaren zouden het aantal rubrieken en hun onderlinge verhouding wel wat wijzigingen ondergaan, maar de oriëntatie van het tijdschrift is onaangetast gebleven.

Het meest opvallend was zijn felle katholieke inspiratie. Onwankelbaar en strijdlustig heeft "de streng orthodoxe Bode" (74) de katholieke idealen i. v. m. opvoeding en onderwijs bewaakt en verdedigd. Pedagogen als Mgr. Dupanloup, J. B. de La Salle en B. Overberg kregen de eer; uittreksels uit hun werken werden vertaald, terwijl Rousseau en Pestalozzi onder de censuur vielen. Het hoeft natuurlijk geen betoog dat het blad tegen de liberale onderwijsopvattingen van leer trok. Het bestreed de leerplichtidee (75) en het streven naar herziening van de wet van 1842. Toen de liberalen hier in 1879 dan toch toe overgingen, zette het blad alle zeilen bij. Het onderwijsbeleid van Van Humbreeck werd fundamenteel afgebroken, met inbegrip van het als te encyclopedisch afgewezen schoolprogramma van 1880. Over de combattieve activiteiten van de katholieken gaf het tijdschrift veel informatie en het moedigde ze sterk aan, uitgaande van de stelling dat het geloof de inzet was van de schoolstrijd (76). De "onverschrokken kampioen der reuzenstrijd tusschen Kerk en Staat" (77) juichte de katholieke overwinning van 1884 uiteraard toe. Van de nieuwe bewindsploeg verwachtte hij een beleid dat de liberale invloed op het onderwijs volledig zou neutraliseren. De nieuwe wet op het lager onderwijs gaf de periodiek dan ook geen voldoening: naar verluidt liet zij de poort nog steeds open voor een liberale actie.

De Nieuwe School- en Letterbode was niet alleen fel katholiek, maar ook duidelijk vlaamsgezind. Flaminganten als Willems, Muyltermans, Bols, e. a. vonden er een spreekbuis. De activiteiten van het Davidsfonds kregen lof toegezwaaid. Het tijdschrift pleitte voor een grondig onderwijs van de moedertaal in de lagere school. Aan taal- en letterkunde ruimde het heel wat plaats in. Het publiceerde ook Nederlandse poëzie en kindergedichten.

De belofte, aan de onderwijzers hulp te bieden in hun dagelijkse klaspraktijk, hield in dat *De Nieuwe School- en Letterbode*, zich als vaktijdschrift waar moest maken. Hij heeft er zich sterk toe ingespannen. De voorkeur ging daarbij uit naar een praktische i. p. v. een theoretische aanpak van de verschillende vakken. De onderwerpen werden op zulke manier behandeld dat de betrokken bijdragen als lesvoorbereidingen dienst konden doen. De redactie zorgde ook voor modellessen, uitgewerkte leergesprekken en reek-

(74) "Getrouw aan de aloude leer onzer Moeder de H. Kerk en aan de eischen van het door alle eeuwen heen zóó katholieke België, zal de *Nieuwe School- en Letterbode* voortdurend de *streng orthodoxe Bode* zijn en blijven" : prospectus voor jg. VII; ook X (1881) 483.

(75) Ook de Algemeene Belgische Onderwijzersbond, die vóór 1875 op een beperkte sympathie van het blad en op de steun van enkele medewerkers (o. a. L. Roevens en F. Willems) mocht rekenen, moest het nadien ontgelden omdat hij zich voor de leerplicht uitsprak.

(76) "Het geloof toch is de inzet van den oorlog, want door de onzijdige of beter goddelooze school, wil het liberalismus altaren aan zijn gedrochtelijke moeder, de vrijmetselarij, doen oprichten en Satan als heer en meester huldigen" : *Nieuwe School- en Letterbode*, XII (1883) 470.

(77) *Id.*, XII (1883) 240.

sen oefeningen.

Het aanvankelijk gemaakte onderscheid tussen pedagogiek en methodenleer, met daarin respectievelijk de studie van de opvoeding in het algemeen en die van de leerwijze voor de verschillende vakken, is niet altijd geëerbiedigd gebleven. In de rubricering van het pedagogisch-didactische gedeelte werden herhaaldelijk wijzigingen aangebracht. Naarmate aan bepaalde vakken meer aandacht werd besteed en het programma voor het lager onderwijs meer gedifferentieerd raakte, breidde het aantal rubrieken zich uit. Het blad was echter op zijn hoede voor innovaties. Het was tijdens de jaren zeventig nog van mening dat het invoeren van vakken als geschiedenis en aardrijkskunde gebeurde ten koste van de hoofdvakken. Gezondheidsleer achtte het nochtans belangrijk. Het waarschuwde anderdeels tegen een overdreven gedweep met aanschouwelijk onderwijs. Goed begrepen, konden intuïtieve methoden nochtans dienst bewijzen. Aldus werd de leesmethode van H. Bouman (78) aanbevolen, terwijl de methode van De Coster, "die rechtstreeks ter zake gaat en alle bijkomende voorwerpen streng verwijderen wil" (79), niet werd veroordeeld.

Tijdens de periode van de schoolstrijd ijverde *De Nieuwe School- en Letterbode* vooral voor de ontwikkeling van de katholieke scholen. Naar pedagogisch-didactische problemen ging toen minder aandacht uit. De behandeling van de leerstof betrof hoofdzakelijk godsdienst, moedertaal en rekenen. Sedert 1878 werden geregeld schoolliederen opgenomen.

Van 1884 af voerde het tijdschrift verschillende innovaties in. De waaier van behandelde vakken werd ruimer: aan plantkunde, natuurleer en land- en tuinbouwkunde werden concreet uitgewerkte lessen gewijd. De belangstelling voor het onderwijs in de aardrijkskunde vergrootte; aanvankelijk tot elementaire gegevens betreffende België beperkt, breidde de geografie zich uit tot "land- en volkenkunde" (1890). Als leidraad werden de handboeken van de Nederlandse geograaf Bos besproken en aanbevolen. Sedert 1891 kwam ook belangstelling tot uiting voor tekenen, handenarbeid en gymnastiek. De redactie betwijfelde het nut van turnlessen, maar ijverde voor het invoeren van handenarbeid. Verder besteedde zij nu ook aandacht aan de meisjesopvoeding. Aan te stippen valt dat vele artikelen over dat onderwerp Franstalig waren, in tegenstelling tot alle andere. In 1888 werd evenwel een rubriek vrouwelijke handwerken en huishoudkunde ingevoerd, waarin het aantal Nederlandstalige lesvoorbereidingen het aandeel van Franstalige bijdragen beperkte.

Didactisch was het opnemen van platen, sedert 1884, een eerste nieuwigheid. Lessen werden geïllustreerd met schetsen van de besproken planten en van tuinbouwkundig werk. Op het terrein van de muziek kwam de cijfermethode van 1886 af aan bod. In het algemeen werd een lans gebroken voor didactische beginselen als improvisatie en zelfwerkzaamheid. Het duurde tot 1894 alvorens de Froebelmethode volop ingang vond.

(78) Groningen 1822-1901. Didactisch pionier en onderwijsbezieler, voorstander van aanschouwelijk onderwijs en van het gebruik van normaalwoorden bij het leren lezen. Maakte de overgang van de Pestalozzianse naar de Herbartiaanse ideeën; in de normaalwoordenmethode werden aanschouwingsonderwijs, spreken, vertellen, versjes lezen, zingen, lezen en schrijven met elkaar verbonden (concentratiebeginsel), terwijl het aanschouwingsonderwijs zelf nog in de geest van Pestalozzi was opgevat.

(79) *Nieuwe School- en Letterbode*, V (1876) 80.

Naast de bijdragen van pedagogisch-didactische aard was de rubriek "Boekbeoordelingen" eveneens van belang om de onderwijzer in zijn klaspraktijk te begeleiden. Uiteraard ging de aandacht hier uit naar handleidingen en leerboeken en naar leesboeken voor de jeugd, maar ook literaire werken werden vaak beoordeeld. De recensies waren meestal vrij uitgebreid. In overeenstemming met de algemene tendens van de periodiek, hield de kritiek streng het oog op het godsdienstige karakter van de besproken publikaties.

De rubriek "Schoolnieuws" informeerde de lezers over officiële verordeningen en gebeurtenissen uit de schoolwereld. In de loop van 1878-1884 was zij erg omvangrijk. In sommige jaargangen werden officiële stukken en schoolnieuws onder afzonderlijke hoofden ondergebracht.

Tenslotte waren "Mengelingen" en "Verscheidenheden" slechts enkele jaren als rubriek aanwezig; als zodanig verdwenen ze sedert de vijfde jaargang.

De Nieuwe School- en Letterbode is er dus steeds om bekommerd geweest de katholieke opvattingen te verdedigen en de leerkrachten pedagogisch-didactische hulp te bieden. Hij wekte bovendien waardering voor de Nederlandse taal en letteren. De jaren 1872-1884 kan men als zijn bloeiperiode beschouwen. Het overlijden van F. K. B. De Paeuw, in 1883, en het verschijnen van andere katholieke, Nederlandstalige schoolbladen hebben zijn betekenis wellicht doen verminderen. Naar het einde toe deed de periodiek herhaaldelijk een beroep op de steun van haar "oude" abonnees, wat op een inkrumping van het lezerspubliek wijst. Vooral de laatste jaren, 1894-1896, verliepen moeizaam. Door uit andere tijdschriften over te nemen en door officiële berichten te publiceren kon het blad zijn bestaan nog wat rekken. Strijdlustigheid en zelfstandige visie waren echter volledig zoek geraakt.

L'INTERPRETE DES SOURDS-MUETS

1872

- I. BEWAARPLAATS : SBLu (specimina) : I, 1 (januari 1872).
- II. a. ONDERTITEL : Journal mensuel.
 - d. PRIJS : voor België 3 fr per jaar; voor het buitenland idem + portokosten.
 - e. FORMAAT : 21 x 14.
 - f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 1,1 telt 16 blz.
 - g. PERIODICITEIT : maandelijks.
 - h. OPLAGE EN VERSPREIDING : Het blad werd goed onthaald bij de meeste doofstommen te Luik en in het gehele land (1).
- III. a. BEGINDATUM : januari 1872.
 - b. STICHTER : Oscar Henrion (2).

(1) *Annuaire de l'Institut royal des sourds-muets et des aveugles*, VIII (1872) 77.

(2) Onderwijzer te Chênée, zoon van Joseph.

d en e. UITGEVER-DRUKKER : L. Severeys, rue de l'Université, 32, Liège.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : O. Henrion, rue Bourdon, Chênée.

h. MEDEWERKERS :

Durup de Baleine

J. B.

Henrion, Th. (3)

R. H. P.

IV. KARAKTERISERING

Het blad wil een band leggen onder de doofstommen en onder hun verenigingen; het wil tevens zorgen voor aantrekkelijke lectuur. Het richt zich tot twee groepen lezers : 1. ouders, onderwijzers en allen die in de ontwikkeling van het dovenonderwijs belangstellen; 2. de doven zelf, of ze al dan niet in instituten vertoeven. De voor hen bestemde literatuur moet niet alleen aangenaam, maar ook nuttig en moraliserend zijn. In overeenstemming met die doelstellingen zal de inhoud drieledig zijn : 1. allerlei berichten, die een kroniek zullen vormen; 2. fondsartikelen, speciaal voor de eerste groep lezers; 3. cursussen in vaderlandse geschiedenis, aardrijkskunde, hygiëne, recht, economie, e. a., bestemd voor volwassen doven en opgesteld door onderwijzers. In de fondsartikelen zullen bij gelegenheid ook problemen i. v. m. andere gehandicapten ("cécité, bégaiement, idiotisme") worden behandeld.

Het eerste nummer bevat : 1. drie lessen, respectievelijk over vaderlandse geschiedenis, aardrijkskunde en spraakkunst, waarvan de eerste eigenlijk een verhaal is; 2. een artikel, dat de doven tot lezen aanspoort; 3. twee verslagen van feestelijkheden; 4. correspondentie; 5. een kroniek; 6. een zgn. feuilleton, handelend over R. A. C. Sicard (4).

Het blad hoopte ook buiten België een behoorlijke lezerskring te vinden. Het is echter zeer de vraag of het daarin is geslaagd (5).

(3) Onderwijzer te Ans.

(4) 1732-1822. Priester, Leerling van de l'Epée. Te Bordeaux hoofd van een dovenschool.

Na de dood van de l'Epée (1789) diens opvolger als directeur van het instituut te Parijs.

(5) DE THEUX DE MONTJARDIN, *o. c.*, vermeldt het tijdschrift niet.

LE MONITEUR DES INSTITUTEURS PRIMAIRES

1872-heden (1)

Sedert 4.IX.1930 (LV, 1-2) : *Le Moniteur des instituteurs et des institutrices primaires* (2).

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 1209) : III (1874)-heden. KB (B 65) : I (1872)-heden. Rijksuniversiteit te Gent, Seminarie voor Historische en voor Vergelijkende Pedagogiek : IX (1880), behoudens 15-16, 33-34, 36-37, 43-44, 47; X, 2-5 (1881); XI (1882); XII (1883); XIII, 1-11 (1884). UBL (Z 5073) : VIII (1879); IX, 33-34 (1880); XXVI, 47 (1897); XXVII, 2 (1898); XXVIII, 31-44 (1899); XXIX (1900)-XXXIV (1905); XLV, 6 (1920-1921); XLVI (1921-1922)-LII (1927-1928); LIII, 13-18 (1928-1929); LIV (1929-1930)-LVII (1932-1933); LXV, 1-3, 5-9, 11 (1946-1947).

II. b. TITELTEKENING :

September 1962 (LXXXI, 1)-juni 1970 (LXXXIX, 10) : Een smalle gekleurde strook aan de rechterkant verdeelt de voorpagina vertikaal in twee ongelijke delen. Op de witte achtergrond is een fakkel getekend : symbool van het "licht" dat de *Moniteur* zijn lezers wil brengen.

De kleur van de fakkel en van de strook zijn identiek en variëren elk jaar.

September 1970 (XC, 1)-maart 1972 (XCI, 7) : Op een witte achtergrond een gekleurde tekening, die twee huppelende schoolkinderen voorstelt. In de ene hand dragen ze een boekentas, met de andere reiken ze naar een gekleurde halve cirkel waarin de titel van het tijdschrift gedrukt staat.

d. PRIJS :

1.IV.1872 (I, 1)-19.XII.1875 (IV, 23) : België : 3.25 fr (3); Nederland : f 2; andere landen : 5.50 fr.

2.I.1876 (V, 1)-22.XII.1878 (VII, 44) : België : 5 fr (4); andere landen : idem + port.

5.I.1879 (VIII, 1)-13/20.VIII.1914 (XLIII, 31-32) : België : 6 fr; andere landen : 8 fr.

1.VIII.1919 (XLIV, 1)-17.VI.1924 (XLVIII, 22) : België : 10 fr; andere landen : 12 fr.

25.IX.1924 (XLIX, 1)-30.VI/13.VII.1925 (XLIX, 23-24) : België : 11 fr; andere landen : 12 fr.

(1) De publikatie werd onderbroken tijdens de Eerste Wereldoorlog : 13/20.VIII.1914 (XLIII, 31-32)-1.VIII.1919 (XLIV, 1) en opnieuw tijdens de Tweede : 20.IV.1940 (LXIV, 16)-5.IX.1946 (LXV, 1). De behandeling loopt tot het eind van jg. XCI (1971-1972), d. i. in feite tot maart 1972 (afl. 7). In vervanging van de laatste aflevering van die jaargang kwamen *Mélanges Ernest Natalis*, aangeboden ter gelegenheid van diens 75ste verjaardag en uit erkentelijkheid voor zijn langdurige medewerking aan het blad. Cfr. *Le Moniteur*, XCII, 1 (sept. 1972) bijlage.

(2) *Le Moniteur des institutrices primaires* verscheen als afzonderlijk tijdschrift sedert 1910.

(3) Van 1.VI.1873 (II, 11) af wordt vermeld dat de abonnementsvoorwaarden voor *De School* en voor *Le Moniteur* dezelfde waren. Een abonnement op de twee tijdschriften samen kostte 6 fr.

(4) Een abonnement op *De School* en *Le Moniteur* samen kostte 9 fr.

24.IX.1925 (L, 1)-22.VI/14.VII.1926 (L, 23-24) : België : 12.50 fr; andere landen : idem + port.
 2.IX.1926 (LI, 1-2)-23.V/7.VI.1927 (LI, 23-24) : België : 16 fr; andere landen : idem + port.
 1.IX.1927 (LII, 1-2)-21.VI/5.VII.1928 (LII, 23-24) : België : 16.50 fr; andere landen : idem + port.
 6.IX.1928 (LIII, 1-2)-5.IV.1940 (LXIV, 15) : België : 20 fr; andere landen : idem + port.
 5.IX.1946 (LXV, 1)-20.VI.1952 (LXX, 20) : België : 60 fr; andere landen : idem + port.
 5.IX.1952 (LXXI, 1)-20.VI.1954 (LXXII, 20) : België : 70 fr; andere landen : idem + port.
 5.IX.1954 (LXXIII, 1)-juni 1957 (LXXV, 14) : België : 80 fr; andere landen : idem + port.
 September 1957 (LXXVI, 1)-juni 1962 (LXXX, 10) : België : 100 fr; andere landen : idem + port.
 September 1962 (LXXXI, 1)-juni 1966 (LXXXV, 10) (5) : België : 125 fr; andere landen : eerst idem + port en sedert september 1963 (LXXXII, 1) : 150 fr.
 September 1966 (LXXXV, 1)-juni 1970 (LXXXIX, 10) : België : 140 fr; andere landen : 175 fr.
 September 1970 (XC, 1)-juni 1971 (XC, 10) : België : 160 fr; andere landen : 200 fr.
 September 1971 (XCI, 1)-maart 1972 (XCI, 7) : België : 190 fr; andere landen : 230 fr (6).

e. FORMAAT :

1.IV.1872 (I, 1)-22.XII.1878 (VII, 44) : 25,5 x 18,5.
 5.I.1879 (VIII, 1)-maart 1972 (XCI, 7) : 20,5 x 11,5.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

1.IV.1872 (I, 1)-22.XII.1878 (VII, 44) : 8.
 5.I.1879 (VIII, 1)-20.XII.1956 (LXXV, 8) : 16.
 Januari 1957 (LXXV, 9)-maart 1972 (XCI, 7) : 32.

g. PERIODICITEIT :

1.IV.1872 (I, 1)-19.VII.1875 (IV, 23) : halfmaandelijks.
 2.I.1876 (V, 1)-13/20.VIII.1914 (XLIII, 31-32) : wekelijks, behalve in september.
 1.VIII.1919 (XLIV, 1)-20.XII.1956 (LXXV, 8) : halfmaandelijks.
 Januari 1957 (LXXV, 9)-maart 1972 (XCI, 7) : 10 nummers per jaar.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

In 1926, bij de aanvang van de 51ste jaargang, werd aangestipt dat het aan-

(5) Door afwijking van het normale nummeren van de jaargangen tijdens de periode 1964-1969 werd het tijdschrift een jaar ouder dan feitelijk het geval is. De indeling verliep als volgt : 82ste jg. : nrs. 1-10 (sept. 1963-juni 1964) en nrs. 1-4 (sept.-dec. 1964); 83ste jg. : nrs. 5-10 (jan.-juni 1965); 84ste jg. : nrs. 1-6 (sept. 1965-febr. 1966); 85ste jg. : nrs. 7-10 (maart-juni 1966) en nrs. 1-4 (sept.-dec. 1966); 86ste jg. : nrs. 5-10 (jan.-juni 1967); 87ste jg. : nrs. 1-4 (sept.-dec. 1967); 88ste jg. : nrs. 5/6-10 (jan./febr.-juni 1968) en nrs. 1-10 (sept. 1968-juni 1969); 89ste jg. : sept. 1969-juni 1970.

(6) Voor de *Mélanges Ernest Natalis* werd een supplement van 50 fr gevraagd.

tal abonnees in de beginperiode 280 bedroeg en daarna geleidelijk was gestegen, tot 2.200 in 1926 (7).

Over schommelingen in het aantal abonnees tijdens de daaropvolgende jaren is ons niets bekend, tenzij dat de *Moniteur* het in 1960 erg moeilijk had om te blijven leven. Met aandrang werden de lezers verzocht, door het werven van nieuwe abonnees een eind te helpen maken aan de financiële moeilijkheden (8).

In de beginperiode heeft de *Moniteur* zijn lezers vermoedelijk uit het vrij en uit het openbaar onderwijs gerekruteerd. Ingevolge de schoolstrijd werd hij echter een blad voor de gemeentelijke onderwijzers.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

1.IV.1872 (I, 1)-1.V.1873 (II, 9) : Aug. Crombez (9), Ribeaucourt, 46, Molenbeek-St.-Jean.

15.V.1873 (II, 10)-5.VII.1873 (II, 13) : H. Blontrock (10), rue du Heysel, 15, Laeken.

20.VII.1873 (II, 14)-22.XII.1878 (VII, 44) (11) : Vanderpoorten, rue aux Vaches, 17, Gand.

III. a. BEGIN DATUM : 1 april 1872.

Het tijdschrift bestaat nog.

b. STICHTER :

"Une société d'instituteurs", met als beheerder Henri Blontrock en als secretaris Aug. Crombez.

d. UITGEVER :

In jg. 1880 (IX) vonden we voor het eerst vermeld : H. Blontrock, Fils, rue de la Senne, Bruxelles (Nord); rue du Gaz, Laeken. Vervolgens : 1881 (X)-1882 (XI) : H. Blontrock, Fils, Chaussée d'Anvers, 342, Bruxelles (Nord); rue du Gaz, 4, Laeken.

1883 (XII)-1884 (XIII) : H. Blontrock, Fils, Chaussée d'Anvers, 363, Bruxelles (Nord); rue du Gaz, 4, Laeken.

4.I.1885 (XIV, 1)-1.II.1885 (XIV, 5) : H. Blontrock, Fils, Chaussée d'Anvers, 363, Bruxelles (Nord); rue du Gaz, 78, Laeken.

8.II.1885 (XIV, 6)-31.VI.1890 (XIX, 30) : H. Blontrock, Fils, Chaussée d'Anvers, 363, Bruxelles (Nord).

7.VIII.1890 (XIX, 31)-31.VIII.1893 (XXII, 34) : H. Blontrock, Fils, Chaus-

(7) LI (1926) 2.

(8) LXXVIII, 9 (mei 1960) bijvoegsel.

(9) Beambte aan het ministerie van Financiën.

(10) Leke 25.XI.1836-Sint-Pieters-Jette 23.III.1895. Studeerde aan de bisschoppelijke kweekschool te Torhout en behaalde zijn diploma van onderwijzer op 11.VII.1856. Onderwees te Blankenberge, Ichtegem, Oostende, Schaarbeek, Merchtem en Laken. In de beginperiode schreef hij voor de *Moniteur* een groot aantal artikelen. Tijdens en na de schoolstrijd verminderde dat. Tot aan zijn dood bleef hij de algemene directeur van het blad.

(11) Vermoedelijke datum. Uit externe veranderingen in het blad en uit de aankondiging dat de jaargangen van vóór 1879 nog bij de "vorige" drukker te bekomen waren, kan men afleiden dat wijzigingen vermoedelijk begin 1879 plaats hadden : X (1881) omslag van nr. 2.

sée d'Anvers, 403, Bruxelles (Nord).

4.IX.1893 (XXII, 35)-20.XII.1894 (XXIII, 47) : H. Blontrock-Torfs, rue Léopold, 140, Jette-Saint-Pierre.

3.I.1895 (XXIV, 1)-juni 1962 (LXXX, 10) : Duculot-Roulin, Tamines.
Sedert september 1962 (LXXXI, 1) : Preux, Hornu.

e. DRUKKER :

1.IV.1872 (I, 1)-22.XII.1878 (VII, 44) (12) : H. en I. Vanderpoorten, rue aux Vaches, 17, Gand.

Januari 1879 (VIII) (13)-december 1881 (X) (vermoedelijk) : F.-H. Roland, rue du Collège, 184, Chatelet.

Januari 1882 (XI, 1)-20.XII.1894 (XXIII, 47) : Wiaux, rue Theys, 9, Goselies.

3.I.1895 (XXIV, 1)-juni 1962 (LXXX, 10) : Duculot-Roulin, Tamines.
Sedert september 1962 (LXXXI, 1) : Preux, Hornu.

f. BEHEER :

1.IV.1872 (I, 1)-1.V.1873 (II, 9) : Henri Van Leke (14).

15.V.1873 (II, 10)-4.IV.1895 (XXIV, 14) : Henri Blontrock.

Nadien wordt niemand meer uitdrukkelijk als beheerder genoemd.

DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

1.IV.1872 (I, 1)-22.XII.1892 (XXI, 46) : Henri Blontrock.

5.I.1893 (XXII, 1)-11.X.1906 (XXXV, 37) : Alfred Antoine (15).

18.X.1906 (XXXV, 38)-31.III.1910 (XXXIX, 13) : E. Ponthot (16).

7.IV.1910 (XXXIX, 14)-23.VI/7.VII.1938 (LXII, 23-24) : C. Goffaux (17).

5.IX.1938 (LXIII, 1)-december 1960 (LXXIX, 4) : Gaston Lecrenier (18).

April 1961 (LXXIX, 8) (19)-juni 1968 (LXXXVIII, 10) : Henri Carette (20).

Sedert september 1968 (LXXXVIII, 1) : Louis Andrianne (21).

(12) Zie vorige noot.

(13) Zie voorlaatste noot.

(14) Schuilnaam van Henri Blontrock.

(15) Overleden op 11.X.1906, op 44jarige leeftijd. Inspecteur over het lager onderwijs van het kanton Chimay en Beaumont. Reeds van 5.I.1893 (XXII, 1) af werd Antoine in het tijdschrift vermeld als hoofdredacteur en Blontrock als directeur. In 1926 werd nochtans, in een beknopte historiek van het blad, gesteld dat Antoine pas in 1895, bij de dood van Blontrock, hoofdredacteur was geworden. Wellicht kan men aannemen dat Blontrock in redactie en beheer zodanig de leidinggevende figuur was dat zijn functies *in feite* pas na zijn dood aan anderen werden overgedragen.

(16) Overleden eind juli 1920. Hoofdinspecteur te Charleroi.

(17) In 1910 kantonnaal inspecteur te Nijvel, sedert 1912 hoofdinspecteur te Hoei.

(18) Overleden 29.XI.1960, op 65jarige leeftijd. Sinds 1950 inspecteur-generaal lager onderwijs. Reeds vóór 1938, nl. in 1935, werd Lecrenier de onmiddellijke medewerker van Goffaux : *Moniteur*, LXII (1938) 353. Van 22.X.1936 (LXI, 5) af werd op de voorpagina van het tijdschrift uitdrukkelijk vermeld : "Publié sous la direction de M. Goffaux et M. G. Lecrenier". Aan Goffaux moesten artikelen betreffende de opvoeding in het algemeen toegezonden worden, aan Lecrenier de teksten betreffende de interpretatie en de uitvoering van het leerplan van 1936.

(19) De nummers die verschenen tussen december 1960 en april 1961 vermelden Lecrenier nog als directeur van het tijdschrift. Aan te nemen is echter dat Carette Lecrenier opvolgde onmiddellijk na diens plotse overlijden in december 1960.

(20) Hoofdinspecteur lager onderwijs, te Tienen.

(21) Inspecteur lager onderwijs, sinds oktober 1967 hoogleraar aan de universiteit te Luik.

g. REDACTIE :

1. Redactiesecretaris :

5.IX.1946 (LXV, 1)-5/20.VI.1956 (LXXXIV, 19-20) : J. Bontemps (22).
5.IX.1956 (LXXV, 1)-mei 1961 (LXXIX, 9) : H. Carette.
Juni 1961 (LXXIX, 10)-juni 1968 (LXXXVIII, 10) : Joseph Saint-Viteux (23).

2. Speciaal raadgever van de redactie :

September 1958 (LXXVII, 1)-juni 1968 (LXXXVIII, 10) : E. Natalis (24).

3. Redactiecomité :

In 1895, tijdens het hoofdredacteurschap van Antoine, maakten, naar verluidt (25), deel uit van de redactie :

De Wilde, P. (26)

Maingie, J. (27)

Monnay, E. (28)

Van den Broeck, V. (29)

Van Hacht, A. (30)

Vercamer, Ch. (31)

Wattiez, V. (32)

Wathoul, P. (33)

Van september 1958 (LXXVII, 1) tot juni 1968 (LXXXVIII, 10) werden de namen van de leden van een uitgebreid redactiecomité gepubliceerd.

Van september 1968 (LXXXIX, 1) tot maart 1972 (XCI, 7) fungeerden een beperkt comité en vaste correspondenten.

LEDEN 1958-1968

Blandiaux (34) : 1958/1959-1966/
1967

Brunfaut, J. (Mlle)(36) : 1960/
1961-1961/1962

Bastin, R. (35) : 1965/1966-1967/
1968

Bury, J. (37) : 1967/1968

Collinet, M. (38) : 1958/1959-1966/

- (22) Overleden 25.XII.1968 op 83jarige leeftijd. Was kantonnaal inspecteur te Dinant.
- (23) Overleden 16.VI.1968 op 60jarige leeftijd. Behaalde zijn diploma van onderwijzer in de kweekschool te Carlsbourg. Onderwees vervolgens gedurende een tiental jaren in een gemeenteschool en behaalde intussen de titel van doctor in de Pedagogische Wetenschappen aan de Universiteit te Luik. In 1942-1945 was hij kantonnaal inspecteur te Florenville, 1945-1960 te Engis; 1960-1968 hoofdinspecteur te Dinant.
- (24) Professor aan de Universiteit te Luik. Van 1948 tot 1964 doceerde hij aan het "Institut supérieur de Pédagogie", vervolgens (tot 1967) aan het in 1962 opgerichte "Institut de Psychologie et des Sciences de l'éducation".
- (25) XXIV (1895) omslagen van nrs. 15-36.
- (26) Onderwijzer te Lot.
- (27) Geboren 18.IV.1842. Directeur van de middelbare school te Laken.
- (28) Onderwijzer te Transinne.
- (29) Onderwijzer te Schaarbeek.
- (30) Onderwijzer te Brussel.
- (31) Geboren 4.VI.1823. Ere-inspecteur lager onderwijs.
- (32) Onderwijzer te Quaregnon.
- (33) Directeur van het jongensweeshuis te Luik.
- (34) Inspecteur lager onderwijs te Embourg.
- (35) Schoolhoofd te Anthée.
- (36) Orthopedagoge (spraakgestoorden) te Brussel.
- (37) Inspecteur lager onderwijs te Montignies-le-Tilleul.
- (38) Inspecteur lager onderwijs te Embourg.

1967	Jadot, E. (50) : 1958/1959-1966/1967
Colling, L. (39) : 1958/1959-1966/1967	Lepage, R. (51) : 1958/1959-1966/1967
Cuisenaire, G. (40) : 1959/1960-1965/1966	Mansuet, F. (52) : 1959/1960-1964/1965
Declerck, J. (Mlle) (41) : 1958/1959-1961/1962	Mottard, D. (53) : 1958/1959-1964/1965
Defèche, E. (42) : 1958/1959-1961/1962	Nicolay, A. (54) : 1967/1968
Detourbe, P. (43) : 1967/1968	Pichon, A. (55) : 1958/1959-1961/1962
Donis, P. (44) : 1958/1959-1967/1968	Pierret, A. (56) : 1958/1959-1967/1968
Dubois, G. (45) : 1967/1968	Pourtois, O. (57) : 1958/1959-1964/1965
Evrard, M. (46) : 1967/1968	Rousseau, A. (58) : 1958/1959-1964/1965
Hébette, A. (47) : 1958/1959-1967/1968	Tonet, E. (59) : 1958/1959-1964/1965
Henry, G. (48) : 1958/1959-1967/1968	
Jacques, O. (49) : 1958/1959-1967/1968	

LEDEN 1968-1972

Bonboir, Anna (60)	Natalis, E.
Carette, H.	Petit, M. (61)
Detourbe, P.	

CORRESPONDENTEN 1968-1972

Barigant, J.	Bury, J.
Bastin, R.	Carlens, J. (62)

- (39) Inspecteur lager onderwijs te Aarlen.
- (40) Directeur van de gemeentelijke scholen te Thuin.
- (41) Directrice van het medisch-pedagogisch instituut te Rixensart.
- (42) Schoolhoofd te Bras.
- (43) Inspecteur lager onderwijs te Grivry-les-Mons.
- (44) Schoolhoofd te Hulsonniaux.
- (45) Inspecteur lager onderwijs te Waver.
- (46) Gemeentelijk onderwijzer te Grimbiémont (Marche).
- (47) Gemeentelijk onderwijzer te Hamois.
- (48) Overleden 1961. Inspecteur lager onderwijs te Namen.
- (49) Inspecteur lager onderwijs te Neufchâteau.
- (50) Inspecteur lager onderwijs te Namen.
- (51) Inspecteur lager onderwijs te Vance.
- (52) Directeur van een kweekschool.
- (53) Schoolhoofd te Ombret-Rawsa.
- (54) Onderwijzer aan de gemeentelijke school te Willerzie.
- (55) Inspecteur lager onderwijs te Farcennes.
- (56) Schoolhoofd te Gendron-Celles.
- (57) Inspecteur lager onderwijs te Leval-Trahegnies.
- (58) Inspecteur lager onderwijs te Alleur.
- (59) Schoolhoofd te Gelbressée.
- (60) Professor aan de Universiteit te Leuven.
- (61) Ere-hoofdinspecteur.
- (62) Onderwijzer.

Colling, L.
 De Brender, A. M. (63)
 Debrus, A. (64)
 Defêche, F.
 Deswert, J. (65)
 Dubois, G.
 Dupagne, J. (66)
 Eloy, G. (67)
 Evrard, M.
 Guiot, J.
 Guyaut, J.
 Hébette, A.

Jacques, O.
 Lallemand (Mlle)
 Lebotte, A.
 Marbehant, R. (68)
 Marcel (Frère) (69)
 Marie (Frère) (70)
 Nicolay, A.
 Pierret, A.
 Pierret, F.
 Poncin, S. (Sr.) (71)
 Ranwez, J. (72)
 Simon, R. (73)

h. MEDEWERKERS (74) :

De namen voorafgegaan door een * komen enkel voor in een lijst van medewerkers, gepubliceerd in 1875.

Achter een aantal namen komt de afkorting p, of m.l., of w.l. voor. Dat betekent dat de betrokkenen ofwel poëzie schreven (p.), ofwel de muziek van een lied (m.l.) ofwel de tekst van een lied (w.l.).

Adam, Ad. : 1924/1925 (m.l.)	Arthur : 1884
Adulte : 1890	Aubert : 1933/1934
Agnes (Soeur)(75) : 1963/1964	Aubert, Arthur : 1911, 1913
Agricole : 1885	Aubert, Octave : 1908, 1910 (p.)
Aicard : 1899, 1907-1908, 1910 (p.)	Auverdin, A. : 1880
Alanic, Mathilde : 1922/1923	A. : 1899-1902, 1911, 1931/1932
*Allaëys (76) : 1875	A. A. (= Alfred Antoine) : 1891-1906
Amélie : 1899 (p.)	A. B. : 1883, 1889
André : 1882	A. B. C. : 1932/1933
André, M. : 1938/1839	A. B. V. : 1876
Andrienne, L. : 1964/1965-1971/1972	A. C. (77) : 1872, 1886, 1896-1897
Antoine, Alfred : 1888-1906	A. D. : 1922/1923 (p.)
Antoine-Verrey (Mme) : 1893	A. de St. A. : 1904
Ariam. : 1914, 1929/1930	A. F. : 1883
Arréat, Lucien : 1895	A. G. : 1899-1902, 1920/1921
Arrenaud : 1899	

(63) Psychologische en psychiatrische assistente, gegradueerde in de logopedie.

(64) Onderwijzer.

(65) Onderwijzer.

(66) Kantonnaal inspecteur te Visé.

(67) Onderwijzer.

(68) Onderwijzer aan de gemeentelijke school te Flohimont (Libramont).

(69) Onderwijzer aan het Institut St.-Joseph te Couvin.

(70) Inspecteur.

(71) Onderwijzeres te Cerfontaine.

(72) Onderwijzer te Walcourt.

(73) Onderwijzer te Brûly.

(74) Tot maart 1972.

(75) Onderwijzeres.

(76) Onderwijzer te Woesten.

(77) Onderwijzer.

- A. J. (= A. Jonckheere) : 1874-1878, 1880, 1910
 A. L. : 1902
 A. M. : 1883, 1894, 1897, 1903-1904, 1932/1933
 A. M. G. : 1895, 1908
 A. N. : 1893
 A. O. : 1878
 A. P. : 1903, 1931/1932, 1935/1936, 1950/1951
 A. R. : 1903
 A. R. G. (78) : 1879
 A. S. : 1881
 A. T. : 1908
 A. V. : 1881, 1883-1884, 1893-1895, 1897
 A. V. A. : 1876-1877, 1881
 A. V. B. : 1885
 A. W. : 1908
 Badet, N. (79) : 1929/1930-1933/1934
 Bally, Charles : 1936/1937
 Bardet, Joseph : 1881
 Barez, M. : 1922/1923-1923/1924
 Barigand, J. (80) : 1967/1968
 Barré, S. M. : 1920/1921
 Bary, M. : 1937/1938-1938/1939
 Bascolette : 1890
 Bassinia : 1888
 Bastin, J. (81) : 1910-1913
 Bastin, R. : 1961/1962, 1965/1966-1967/1968, 1970/1971
 Bataille, Frédéric : 1903, 1907, 1921/1922
 Battanbhon : 1892
 Batteux, L. A. : 1908
 Baudaux, M. (82) : 1948/1949
 Baudoin, P. M. (83) : 1966/1967
 Bazin, René : 1921/1922
 Belgius : 1890
 Bernard : 1877, 1879
 Bernard, E. David : 1931/1932
 Berquin : 1899 (p.)
 Bila, G. : 1926/1927 (w.l.)
 Blanche : 1906
 Blanchemain : 1901
 Blandiaux, Marc : 1946/1947-1947/1948, 1950/1951, 1953/1954-1954/1955, 1969/1970
 Blondeaux, Fernand : 1897, 1899-1900
 Blontrock, H. : 1872-1895
 Bodson, A. : 1957/1958
 *Boeckx (84) : 1875
 Boiseguin : 1894
 Bonboir, A. : 1961/1962, 1966/1967, 1970/1971
 Bonfond, F. (85) : 1954/1955
 Bonhomme, Paule : 1926/1927-1927/1928
 Bonmariage (86) : 1963/1964-1964/1965, 1969/1970, 1971/1972
 Bonnier, P. (87) : 1909
 Bonté, L. (88) : 1970/1971-1971/1972
 Bontemps, J. : 1948/1949
 Botrel, Théodore : 1907, 1910, 1919, 1923/1924, 1931/1932-1932/1933 (p., m.l.)
 Botte, G. : 1908
 Bouchat : 1954/1955
 Bouché, L. (89) : 1952/1953

(78) Onderwijzer.

(79) Schoolhoofd.

(80) Inspecteur.

(81) Geboren 1870. Leraar godsdienst aan het atheneum te Malmédy en directeur van de kostschool; auteur van enkele monografieën van parochies in de provincie Luik.

(82) Onderwijzer te Presgaux.

(83) Onderwijzer.

(84) Onderwijzer te 's-Gravenwezel.

(85) Schoolhoofd te Houssonloge.

(86) Onderwijzer.

(87) Geneesheer.

(88) Licenciaat Pedagogische Wetenschappen, leraar aan de kweekschool te Bukeye.

(89) Onderwijzer.

Boucher-de-Perthes : 1901 (w.l.)
 Bour, J. : 1970/1971
 Bourdoux, Jos : 1892, 1900, 1902, 1910
 Bourgeois, S. : 1911
 Bourlon, V. (90) : 1936/1937, 1946/1947-1947/1948
 Bournonville (Mme) : 1946/1947
 Bouvez, Th. : 1911
 Brasseur, L. (Mlle)(91) : 1965/1966
 Brennet, Th. (92) : 1926/1927-1934/1935
 Bridoux, D. J. (93) : 1888
 Brizeux : 1909 (p.)
 Brogneaux, P. (94) : 1908 (w.l.)
 Bronchat, Théophile : 1919 (w.m.l.)
 Brose, R. : 1957/1958
 Brunfaut (Mlle) : 1955/1956-1956/1957, 1959/1960
 Bruno : 1900
 Burret, J. : 1920/1921-1921/1922
 Bury, J. : 1968/1969-1970/1971
 B. : 1897-1902
 B. (Madame) : 1962/1963
 B. B. (95) : 1876, 1906
 B. C. : 1897
 B. D. : 1897
 B. G. : 1955/1956
 B. J. : 1897
 B. L. : 1877, 1881, 1906
 B. M. : 1897
 B. R. : 1896
 B. S. : 1876-1877, 1885
 Calcul : 1885
 Canivez, Louis : 1900 (m.l.)
 Carette, H. : 1949/1950-1968/1969, 1971/1972
 Caritas, A. : 1935/1936
 Carlens, D. (96) : 1966/1967
 Carlens, G. : 1965/1966
 Cartaz, A. (97) : 1908
 Caton : 1923/1924-1926/1927
 Cattegno, M. C. (98) : 1955/1956
 Caulier, Luc (99) : 1921/1922-1923/1924, 1925/1926-1927/1928, 1930/1931
 Chaumeil : 1891
 Chaussier, M. : 1946/1947
 Chenal, André : 1927/1928 (m.l.)
 Chisogne (Mlle)(100) : 1965/1966
 Choque, Jeanne : 1971/1972
 Chot, A. : 1913
 Chouffart-Deppel (Mme) : 1902
 Cinna : 1902
 Claire : 1896-1901, 1914
 Clesse, Antoine : 1885, 1910 (p.)
 Clovis, Hugues : 1897 (p.)
 Cluytsomber, A. : 1873
 Coeuré, E. : 1925/1926
 Colas, H. : 1932/1933 (p.)
 Colinet, M. : 1888
 Colinet, M. (101) : 1956/1957
 Colinge : 1873, 1886
 Collart, H. (102) : 1960/1961-1961/1962
 Colling, L. : 1958/1959-1959/1960, 1969/1970-1971/1972
 Côme, Georges : 1921/1922
 Comhaire, Ch. J. : 1906
 Compas : 1887
 Condruz : 1873
 Cordonnier, O. : 1960/1961

(90) Overleden 1954. Onderwijzer, sedert 1945 kantonnaal inspecteur, achtereenvolgens te Bastogne, Rochefort, Ciney en Dinant.

(91) Onderwijzeres.

(92) Schoolhoofd.

(93) Geboren 1836. Stenograaf te Brussel, auteur van enkele werken over stenografie.

(94) Geboren 1858. Gemeentelijk onderwijzer te Jamioulx.

(95) Onderwijzeres.

(96) Onderwijzer.

(97) Geneesheer.

(98) Professor aan het instituut voor opvoedkunde van de Universiteit te Londen.

(99) Overleden 1935. Inspecteur.

(100) Lerares tekenen aan een kweekschool.

(101) Kantonnaal inspecteur, licentiaat in de Pedagogische Wetenschappen.

(102) Schoolhoofd te Mettet.

- Cornet, G. (Mme)(103) : 1965/1966
 Coryphée : 1884
 Cosmos : 1908
 Cotter, P. J. : 1902 (m.l.)
 Coulon, Marion : 1947/1948
 Coupez, D. : 1924/1925
 Courtois, F. : 1911/1912
 Cousin, A. : 1961/1962
 Cousin, R. (Mlle)(104) : 1965/1966
 Cousturier, H. : 1887
 Couturière : 1873
 * Couvreur (105) : 1875
 Couvreur, Z. : 1901 (m.l.)
 Crombez, Aug. : 1872
 * Crombez, Edm. (106) : 1875
 * Crombez, Nap. (107) : 1875
 Crommelinck (Dr.)(108) : 1882
 Cuisenaire, G. : 1937/1938-1938/
 1939, 1948/1949, 1951/1952-1955/
 1956, 1959/1960
 Culot, J. : 1898, 1906 (w.m.l.)
 Curel, Henry : 1922/1923 (w.l.)
 C. : 1873, 1875, 1897-1900, 1905
 C. C. : 1886
 C. D. : 1877, 1888, 1895
 C. D. S. : 1880
 C. G. : 1882-1883, 1905, 1925/1926-
 1927/1928, 1929/1930-1931/1932
 C. H. : 1919
 Ch. N. : 1892
 Ch. V. : 1894
 C. J. : 1882, 1889
 C. J. B. : 1900
 C. J. S. : 1913
 C. K. : 1836
 C. N. : 1877
 C. P. : 1899
 C. T. : 1903
 C. V. : 1882
 C. W. (109) : 1875-1876, 1900
 Dallons, Camille : 1936/1937 (m.l.)
 Dandoy, J. : 1930/1931
 Danret : 1930/1931
 Dantine, M. C. : 1935/1936
 Darcheville, E. (110) : 1910, 1926/
 1927-1927/1928, 1930/1931
 Dardenne, W. : 1971/1972
 Darmont, G. : 1935/1936-1936/
 1937 (p.)
 Darmont, M. (111) : 1946/1947-
 1949/1950
 Darsay : 1925/1926 (w.l.)
 Dasnoy, M. : 1951/1952
 De Bets, H. : 1883
 De Block, Jean : 1873
 De Bomal, C. E. : 1957/1958
 De Brender, And. M. : 1966/1967-
 1967/1968
 De Brouwer, Jh. : 1887
 Debrus, A. : 1966/1967
 De Bruyne, C. : 1895
 De Campenaere, R. : 1920/1921
 De Chatillon, A. : 1919 (p.)
 Decker, N. : 1886, 1889
 De Clerck, J. : 1955/1956-1959/
 1960
 De Clerq, L. V. : 1901, 1903 (m.l.)
 De Clippel : 1887
 De Condé, E. : 1907 (p.)
 De Copin, J. : 1924/1925
 De Coppin, José (112) : 1905
 Decousseaux, R. : 1960/1961
 Defèche, F. : 1958/1959-1960/
 1961, 1965/1966, 1967/1968-
 1969/1970
 De Formanoir de la Gazerie, M. :
 1907

(103) Onderwijzeres.

(104) Onderwijzeres.

(105) Onderwijzer te St.-Sauveur.

(106) Leraar aan de middelbare school te Antwerpen.

(107) Onderwijzer te Brussel.

(108) Cfr. *infra*, 513.

(109) Leraar te Diest.

(110) Leraar normaalonderwijs.

(111) Inspecteur.

(112) 1847-1917. Letterkundige.

- Defossé, A. : 1898 (p.; w.m.l.)
 *Defrène (113) : 1875, 1877
 De Gent, J. (114) : 1960/1961-1962/1963, 1965/1966
 Degrelle, Louise : 1923/1924
 *Dehaene (115) : 1875
 Dehaene, J. A. (116) : 1875-1876
 De Hepsée, N. : 1924/1925
 De Herv..., E. : 1877-1878
 *Dejonghe (117) : 1875
 De Jonghe, J. (118) : 1875
 De Lahauge, Eug. : 1876, 1878, 1881, 1883-1884
 Delahaut, O. (119) : 1948/1949-1950/1951, 1953/1954-1954/1955
 De la Porte (S. J.) : 1907
 De la Rochefaucon, Maxime : 1932/1933 (p.)
 Delarue-Mardrus, Lucie : 1924/1925 (p.)
 Delatte : 1890
 Delattre, Louis (120) : 1905
 Delbaut, P. (121) : 1970/1971
 Delheusy, Th. : 1900 (m.l.)
 Dellestre, E. (122) : 1958/1959, 1960/1961
 Delmet, P. : 1932/1933 (m.l.)
 Delpire, L. : 1884
 Delrez, J. (123) : 1969/1970
 Delvaux : 1900
 Demade, Pol (124) : 1923/1924
 De Marré, G. : 1922/1923
 Demeur, Léon (125) : 1910-1911, 1914
 De Murcie, J. : 1878
 De Navery, Raoul : 1898 (p.)
 *Denecker (126) : 1875
 Deneckere, Ch. (= Denecker) : 1875
 Denis, J. M. : 1971/1972
 De Parville : 1895
 De Parville, Henri : 1904, 1907-1909
 Depernys, Annes : 1908 (p.)
 Depierreux (127) : 1960/1961
 Depont, Léonce : 1909 (p.)
 De Pressensé (Mme) : 1921/1922 (p.)
 Deprez, M. (128) : 1963/1964-1964/1965
 Deprit, A. (129) : 1968/1969
 De Quatrefages, A. : 1899
 De Ruette, A. : 1968-1969
 De Sepuy, Marius : 1924/1925 (p.)
 Des Halleux, Luc : 1924/1925
 Des Hayes, Emmanuel : 1911, 1924/1925 (p.)
 Desmaisons, Ch. : 1899
 De Smidt, A. : 1912
 Desportes, Philippe : 1896
 Dessaint, M. : 1937/1938
 *Destexhe : 1875
 Deswert, J. : 1967/1968

- (113) Onderwijzer te Goé.
 (114) Onderwijzer aan de gemeentelijke school te Salzinnes.
 (115) Onderwijzer te Moeskroen.
 (116) Onderwijzer te Brussel.
 (117) Onderwijzer te Neder-over-Heembeek.
 (118) 1804-1876. Tuinbouwkundige, auteur van enkele werken over de teelt van planten.
 (119) Onderwijzer aan de gemeentelijke school te Focant.
 (120) 1870-1935. Geneesheer en inspecteur (dienst voor hygiëne). Publiceerde verschillende wetenschappelijke brochures, verwierf echter vooral bekendheid als auteur van streekromans.
 (121) Leraar.
 (122) Hoofdinspecteur.
 (123) Onderwijzer aan de oefenschool te Theux.
 (124) Geneesheer.
 (125) Leraar aan de kweekschool te Nijvel.
 (126) Onderwijzer te Vilvoorde.
 (127) Schoolhoofd te Sougné-Remouchamps.
 (128) Inspecteur van de openbare bibliotheken.
 (129) Inspecteur.

- Dettleux, E. (130) : 1952/1953
 Dettleux, J. : 1946/1947
 Detourbe : 1968/1969-1969/1970
 Detrembleur, F. : 1935/1936-1938/
 1939
 Detren, F. : 1935/1936
 Detrez, Marcel : 1936/1937
 Detroux, E. : 1961/1962
 Dev. Léopold : 1878
 Dévaud, E. (131) : 1936/1937-
 1938/1939
 Devilez, L. : 1877
 Devresse (Mme)(132) : 1964/1965
 De Vuyst, P. (133) : 1929/1930-
 1931/1932
 Dille, C. : 1894
 Dinant : 1948/1949
 Disle : 1925/1926 (w. l.)
 Dives (Mme)(134) : 1950/1951
 Docteur (le) : 1970/1971-1971/1972
 Doneux, J. (135) : 1969/1970-1970/
 1971
 Donis, P. : 1951/1952, 1958/1959,
 1961/1962
 Dons, H. : 1920/1921
 Dop, H. (136) : 1967/1968
 Dorsan : 1902
 *Dorsinfang : 1875
 Dottrens, R. (137) : 1963/1964
 Dresse, J. J. (138) : 1923/1924,
 1926/1927, 1930/1931
 Drumaux, A. (139) : 1907
 Dubois, A. : 1891
 Dubois, Ed. : 1872
 Dubois, Fernand : 1921/1922
 Ducachet, J. : 1883, 1891-1892
 Ducarme, J. : 1907
 Ducondroz, G. : 1957/1958
 Du Marché, Os. : 1891
 Dumel, H. : 1906
 Dumesnil, J. D. : 1960/1961
 Dumouchel : 1890
 Dupagne, J. : 1961/1962-1971/1972
 Dupont, H. : 1926/1927
 Duroy, J. (140) : 1950/1951
 Du Ruhaut, O. (141) : 1892
 Duysburgh, J. : 1872-1874 (p.)
 D. : 1877, 1879, 1884, 1889, 1893,
 1897, 1899, 1902, 1911-1912, 1924/
 1925, 1928/1929, 1931/1932-1932/
 1933
 D. Alfred : 1876
 D. D. : 1892, 1894
 De B., A. : 1938/1939
 De M., G. : 1913
 De M., J. : 1878
 De P., L. : 1883
 D. J. D. : 1878
 D. K. : 1876, 1878
 D. M. : 1883, 1959/1960
 D. Monique : 1883
 D. R. : 1896, 1912
 D. R. G. : 1934/1935
 D. S. : 1880
 D. T. : 1896
 Edgard : 1897-1898
 Edmond, S. . . : 1886
 Edouard : 1899
 Eglem (Mme)(142) : 1967/1968
 Eli, Mim : 1948/1949
 Eloy, G. : 1957/1958, 1961/1962,
 1964/1965
 Emia : 1883

(130) Hoofdinspecteur.

(131) Kanunnik.

(132) Hoofdonderwijzeres te Mazée.

(133) Geboren 1863. Dr. in de rechten en landbouwingenieur; directeur-generaal bij het ministerie van Landbouw; auteur van verschillende werken over het landbouwon-
 derwijs.

(134) Onderwijzeres aan de gemeentelijke school te Flémalle-Haute.

(135) Onderwijzer te Micheroux.

(136) Onderwijzer.

(137) Professor aan de Universiteit te Genève.

(138) Inspecteur.

(139) 1847-1920. Prefect van het atheneum te Luik. Auteur van twee dichtbundels.

(140) Schoolhoofd te Hour.

(141) Onderwijzeres.

(142) Onderwijzer.

Emile, F. : 1934/1935 (p.)
 Emile, Fr. : 1925/1926
 Ernest : 1884-1886
 Ernst, H. : 1930/1931-1935/1936
 Erpin : 1938/1939-1939/1940
 Espérantisto : 1898
 Esther, S. M. : 1964/1965
 Etourneau, P. : 1910
 Eudore : 1884
 Evrard, Maurice : 1961/1962-1964/
 1965
 Ewyne, Arthur : 1903
 E. : 1883-1884
 E. B. : 1884, 1893, 1901, 1912
 E. D. : 1896-1897
 E. D. B. : 1876
 E. D. L. H. : 1876
 Ed. Ned. : 1925/1926
 E. G. : 1883, 1898-1902
 E. H. : 1873, 1875-1877, 1879, 1881,
 1883, 1886-1887, 1892, 1924/1925
 E. J. : 1896-1900
 E. J. B. : 1884
 E. L. : 1893
 E. M. : 1879, 1908, 1910
 E. N. : 1935/1936-1937/1938
 E. Ned. : 1929/1930
 E. P. : 1896, 1901, 1905-1907, 1937/
 1938
 E. R. : 1905
 E. S. : 1888-1889, 1891, 1897
 E. S. A. : 1888
 E. V. : 1907
 E. Z. : 1887
 ... e ... z. : 1883
 Falmagne, M. (143) : 1964/1965
 Famerée, J. (144) : 1950/1951
 Fanon, M. (145) : 1952/1953
 Faucompré, J. : 1930/1931-1932/
 1933 (w.l.)
 Favrod : 1923/1924, 1931/1932
 Faysan, A. : 1900
 Félicienne : 1887
 Féodal : 1889
 Fernand : 1899
 Feron, A. : 1885
 Fèvre, Innocent : 1959/1960
 Filoso : 1961/1962
 Fils, Ique : 1878
 Flahaut, A. : 1960/1961
 Flament, H. : 1957/1958
 Flas, E. : 1969/1970
 Florian : 1879, 1907
 Fontaine-Coppée (Mme) : 1902
 Foret, J. : 1889
 Forgela : 1930/1931
 Forget, R. A. (146) : 1968/1969-
 1969/1970
 Forneron, J. B. : 1873
 Foucart, Ch. : 1960/1961
 Foucart, N. : 1877-1879, 1888
 Foucher, Paul : 1896
 Foulon, R. : 1953/1954-1955/1956
 François, J. B. : 1894
 François, Paul (147) : 1971/1972
 Franssen (Mme) (148) : 1962/1963
 Freger, J. : 1888
 Frieht, T. : 1882
 F. : 1877, 1903
 F. A. D. : 1899
 F. D. : 1891
 F. D. M. : 1884-1885
 F. E. : 1935/1936
 F. F. : 1908
 F. G. : 1878-1879
 F. H. : 1878, 1902
 F. L. : 1910-1912
 F. M. : 1947/1948-1954/1955
 F. R. : 1893
 Gabri : 1910
 Galley, Jules : 1897
 Gallez, Aimé : 1930/1931, 1936/
 1937
 Gange, René : 1896
 Gardner, M. : 1950/1951
 Gaspard, A. : 1971/1972

- (143) Onderwijzer te Sart-Custinne.
 (144) Onderwijzer te Thynes.
 (145) Gemeentelijk onderwijzer te Vieuxville.
 (146) Inspecteur lekenmoraal.
 (147) Leraar opvoedkunde.
 (148) Onderwijzeres te Laneffe.

- Gaspard, C. : 1881
 Gaspart, E. : 1881
 Gasquin : 1878
 Gatty, J. : 1957/1958
 Gavray, M. : 1956/1957
 Gayetot, A. : 1897-1901, 1906
 Gazes, E. : 1934/1935
 Gégé : 1930/1931-1933/1934
 Gengoux, F. (149) : 1971/1972
 Genot, A. : 1914
 Génus, E. : 1885
 G. O. Graphe : 1883-1885
 Géophyle : 1914
 Gérard (150) : 1875
 * Gérard (151) : 1875
 Gérard, Joseph : 1873-1875
 Ghysens, E. (152) : 1969/1970
 Gilbert, H. : 1877
 Gillard, Georges : 1908
 Gilon, A. : 1968/1969-1970/1971
 Giovanni : 1933/1934, 1936/1937 (p.)
 Givert (153) : 1953/1954
 * Goddet (154) : 1875
 Goderniaux, G. (155) : 1946/1947-1947/1948, 1968
 Goffaux, C. : 1913-1937/1938
 Goffinet, R. : 1958/1959
 Golinvaux, L. (156) : 1965/1966
 Golinvaux, P. : 1939/1940
 Gondoin, J. : 1929/1930 (p.)
 Gourmet, Alfred : 1914
 Goussens, L. : 1922/1923 (p.)
 Goyette (157) : 1952/1953
 Graide, L. : 1921/1922
 Grandet, Henry : 1912
 Grawez, Sylvain : 1926/1927
 Grégoire (158) : 1904
 Grégoire, J. : 1957/1958
 Guerlot, J. : 1877
 Guillaume, A. : 1932/1933-1935/1936
 Guillaume, Eug. : 1877, 1885
 Guillaume, L. : 1970/1971-1971/1972
 Guillemard : 1907 (p.)
 Guiot, B. (159) : 1961/1962-1963/1964, 1966/1967-1967/1968
 Guiot, J. : 1968/1969, 1971/1972
 G. : 1911, 1928/1929
 G. A. : 1893, 1908 (m.l.)
 G. D. : 1936/1937
 G. D. M. : 1922/1923
 G. E. : 1882, 1907
 G. F. : 1932/1933
 G. L. (= G. Lecrenier) : 1932/1933-1939/1940, 1946/1947-1953/1954
 G. M. : 1883-1889
 G. P. : 1928/1929
 G. V. : 1882, 1890
 Hambroeck (Mlle)(160) : 1951/1952-1952/1953, 1957/1958, 1959/1960
 Hammerel : 1902
 Hans, Pierre : 1935/1936
 Hanton, Edmond : 1889 (m.l.)
 Hardy, Adolphe (161) : 1911-1912, 1931/1932, 1933/1934
 Haro : 1924/1925
 Havaux, P. (162) : 1953/1954-1957/1958
 Hébette, A. : 1947/1948, 1951/1952,

- (149) Schoolhoofd te Arbrefontaine.
 (150) Onderwijzer te On.
 (151) Onderwijzer te Nisramont (Lux.).
 (152) Kantonnale inspectrice.
 (153) Hoofdonderwijzer.
 (154) Onderwijzer te Vreeren.
 (155) In 1968 inspecteur-generaal.
 (156) Onderwijzer.
 (157) Onderwijzer.
 (158) Geneesheer.
 (159) Onderwijzer te Oizy.
 (160) Inspectrice.
 (161) 1868-1954. Journalist, redactiesecretaris van *Le Journal de Bruxelles* 1907, verwerf ook bekendheid als dichter.
 (162) Gemeentelijk onderwijzer.

1953/1954-1965/1966, 1969/1970
 Hébette, E. (163) : 1928/1929,
 1930/1931, 1933/1934-1935/1936,
 1946/1947, 1950/1951
 Hébette, R. : 1926/1927, 1928/
 1929, 1930/1931
 Hector : 1879-1892
 Hembise, G. (164) : 1948/1949,
 1950/1951, 1952/1953, 1956/1957
 Hendrix, C. : 1938/1939
 Henrard, Henriette : 1879
 Henry, G. : 1956/1957, 1958/1959,
 1960/1961
 Herbé, Jacques : 1914, 1919/1920,
 1922/1923
 Herbecq, O. : 1906
 Hérion : 1922/1923
 Herlin, A. : 1909
 Herman, Joseph : 1904, 1913
 Heurtefeu, L. : 1903
 Hiller, J. A. : 1907 (m. l.)
 Hinguet, M. (165) : 1956/1957
 Historique : 1885-1886, 1891
 Honnay, E. (166) : 1873-1876
 * Honnay, J. (167) : 1875
 Houbanck : 1947/1948
 Housiaux, E. (168) : 1910-1911,
 1926/1927, 1930/1931
 Hubin, Edm. : 1887
 Hue, Sophie : 1902 (p.)
 Hugener, Th. : 1910
 Huma : 1901-1902
 Hymans : 1913
 H. : 1874-1875, 1877-1879, 1881,
 1883-1884, 1886, 1889, 1891, 1910
 H. B. : 1873-1878, 1886, 1894
 H. C. (= H. Carette) : 1953/1954-
 1969/1970
 H. D. (169) : 1902-1903, 1906
 H., Ernestine : 1876, 1883
 H. G. : 1878
 H. H. : 1910
 H. I. : 1875
 H. J. : 1900
 H. L. : 1909
 H. P. : 1905, 1946/1947
 H. R. : 1883
 H. S. : 1891, 1895
 H. V. : 1881
 H. v. L. : 1872
 Idmtal, H. (170) : 1874
 Impatient, G. (171) : 1909
 Irma : 1898
 I. C. : 1898
 I. D. : 1897
 Ix : 1878
 Jacques, Andrée : 1924/1925 (p.)
 Jacques, O. : 1957/1958, 1960/
 1961, 1963/1964-1965/1966
 Jacquet, J. (172) : 1950/1951-1951/
 1952
 Jacquet, Louis : 1898-1899, 1903
 Jadot, E. : 1956/1957-1958/1959,
 1961/1962
 Jadot, G. : 1970/1971-1971/1972
 Jadot, J. : (173) : 1952/1953
 Jalabert, L. : 1930/1931
 Jamotte, E. : 1936/1937-1938/
 1939
 Jane : 1904
 Janssen : 1925/1926
 Jaradin, Th. : 1883
 Jeanjean, J. : 1960/1961
 Jeunehomme, L. (174) : 1937/
 1938-1938/1939
 Job, L. : 1923/1924

(163) Onderwijzer te Sorinne-la-Longue.

(164) Hoofdonderwijzer te Thy-le-Château.

(165) Schoolhoofd te Wépion.

(166) Onderwijzer te Transinne.

(167) Onderwijzer te Marloie.

(168) Inspecteur.

(169) Inspecteur.

(170) Cfr. *infra*, 526.

(171) Leraar aan de tuinbouwschool te Vilvoorde.

(172) Onderwijzer aan de gemeentelijke school te Bercheux (Neufchâteau).

(173) Inspecteur.

(174) 1883-1961. Onderwijzer aan de gemeentelijke school te Hollogne-aux-Pierres
 1903-1920, kantonnaal inspecteur te Namen en te Hoei 1920-1925, hoofdinspecteur

- Joiret, M. : 1914, 1953/1954, 1955/1956
Jonckheere, A. (175) : 1874-1877, 1882
Jonckheere, Tobie : 1907
Joris, W. (176) : 1877
Joseph (Frère) : 1938/1939
Jossieux, Louis : 1892-1893
Julia : 1902
Julien : 1899-1900
Jullien-André (Mme) : 1962/1963
Justin : 1894-1895
J. : 1904-1907
J., Alphonse : 1881
J. A. D. : 1876
J. A. V. : 1881
J. B. (177) : 1893, 1896, 1900-1904, 1910, 1936/1937, 1948/1949-1955/1956
J. B. F. : 1909-1910
J. B. L. : 1894-1895
J. C. : 1947/1948
J. D. : 1880-1893, 1905-1906, 1932/1933
J. De M. : 1878
J. D. J. : 1872, 1876, 1883, 1921/1922, 1923/1924
J. F. E. H. : 1873
J. G. : 1877, 1902-1903
J. H. : 1880, 1922/1923-1923/1924
J. H. M., Léon : 1914
J. J. : 1875, 1897
J. L. d. S. : 1922/1923
J. M. : 1880-1883, 1887, 1891-1894
J. M. P. : 1953/1954
J. N. : 1877
J. P. : 1902, 1925/1926
J. P. D. : 1891
J. R. : 1887, 1892, 1894-1895
J. S. : 1906, 1960/1961
J. S. W. : 1873
J. V. : 1876, 1938/1939
J. V. D. B. : 1881
J. V. H. : 1959/1960
Karnac : 1890
Kayart, X. (178) : 1953/1954, 1956/1957
Kéfer, M. (179) : 1951/1952-1953/1954
Knaepen, J. : 1927/1928, 1930/1931
Kregni, N. C. : 1872, 1875
K. : 1897-1898
K. D.-S. : 1880
K. van de W. : 1896
K. W. : 1899
Labesse, N. : 1954/1955
Lacasse, E. : 1969/1970-1971/1972
Lacroix, L. : 1913
Laffineur (Mme)(180) : 1965/1966
L'agronome : 1909
Lallemand, M. (Mlle) : 1968/1969-1971/1972
Lambert, F. : 1919
Lambert, R. (181) : 1948/1949
Lambot, F. (182) : 1960/1961
Lambotte (Mme)(183) : 1965/1966
Land. : 1968/1969-1969/1970
Landbouwland : 1909
Landrieux, E. : 1958/1959
Langlois, A. (184) : 1900
Larose, L. : 1932/1933 (m. l.)
Lassine, O. : 1883, 1886-1892, 1900
Lattin, A. (185) : 1966/1967

teur te Hoi 1925-1935; van 1934 tot zijn opruistelling, in 1945, directeur-generaal van het Lager Onderwijs voor Waals-België. Zijn naam is verbonden met het leerplan van 1936.

- (175) Onderwijzer te Laken.
(176) Geboren 1854. Onderwijzer aan een gemeentelijke school.
(177) In 1900 leraar wetenschappen aan het college Notre-Dame-de-Belle-Vue te Dinant.
(178) Kantonnaal inspecteur.
(179) Kantonnaal inspecteur.
(180) Onderwijzeres.
(181) Schoolhoofd te Bohan.
(182) Hoofdonderwijzer te Heusy.
(183) Onderwijzeres.
(184) Geboren 1845. Luitenant; auteur van enkele werken over militaire opleiding.
(185) Onderwijzeres te Morville.

Laurent, F. : 1880
 Lauwers, Paul : 1955/1956
 Le 'A : 1904
 Lebailly, E. : 1908, 1936/1937-
 1939/1940, 1946/1947
 Leblanc, R. : 1934/1935
 Lecat, Maxime (186) : 1884-1885
 Leclerc, Max : 1894
 Lecrenier, G. : 1923/1924-1927/
 1928, 1930/1931, 1935/1936-1939/
 1940, 1946/1947-1960/1961
 Le Flaneur : 1935/1936
 Lefuret : 1913-1914, 1919/1920-
 1922/1923, 1925/1926
 Legait, E. : 1892-1895
 Lejeune : 1919/1920-1921/1922,
 1931/1932
 Lemaire : 1970/1971
 Lemoine - Bellière, J. : 1900
 Lemoye, F. : 1908
 Lenoir, J. : 1895
 Léon, F. : 1935/1936-1939/1940,
 1946/1947
 Léonard, G. : 1957/1958
 Léonard, Pierre (187) : 1965/1966
 Léonet, J. : 1948/1949, 1960/1961
 Lepage, R. : 1956/1957, 1961/1962
 Leroy, C. (188) : 1955/1956
 Lespineux, V. (189) : 1881
 Lesuisse : 1922/1923
 Letilleul, M. : 1927/1928-1929/
 1930
 Leunen, A. (190) : 1952/1953-
 1953/1954
 Levert, J. (191) : 1968/1969
 Levieux : 1920/1921-1921/1922
 Libotte, Camille : 1938/1939 (p.)
 Liegeois, L. (192) : 1966/1967
 Lievens, J. (193) : 1968/1969
 Limet, A. : 1913
 Lisin, A. : 1937/1938
 Lorin, Pierre : 1926/1927
 Lory-Delaet : 1877-1878
 Lottin, A. (Mlle)(194) : 1965/1966
 Louis, Y. (195) : 1961/1962
 Louise-Marie (Soeur) : 1964/1965
 Luc : 1885
 Lucie : 1924/1925 (p.)
 Lurquin, J. : 1921/1922 (p.)
 L. : 1884, 1888, 1909, 1936/1937
 L.A. : 1970/1971-1971/1972
 L.B. : 1939/1940
 L.C. : 1921/1922-1928/1929
 L.Ch. : 1893
 L.D. : 1907
 L. de M. : 1900-1901
 L.F. : 1875
 L.G. : 1878
 L.H. : 1900
 L.J. : 1891
 L.L. : 1899-1902
 L.M. : 1882
 L.N. : 1887-1888
 L.P. : 1913-1914, 1932/1933-
 1934/1935, 1939/1940
 L.R. : 1886
 L.R.N. : 1873-1875
 L.Th. : 1904
 L.W. : 1897
 Macours, F. : 1938/1939
 Madulph, F. : 1950/1951
 Magdala : 1911
 Magre, Maurice : 1922/1923 (p.)
 Mahaut, H. (196) : 1898
 Maigue, Louis : 1910 (p.)
 Maillet, E. : 1908 (p.)
 Maingie, L. : 1891
 Malau : 1908 (p.)

- (186) Leerling van G. Montenez.
 (187) Regent lichamelijke opvoeding.
 (188) Onderwijzer te Wodecq.
 (189) Hoofdonderwijzer te Bas-Oha.
 (190) Onderwijzer.
 (191) Schoolhoofd te Angleur.
 (192) Onderwijzer te Seraing.
 (193) Leraar wiskunde aan de kweekschool te Luik.
 (194) Onderwijzeres.
 (195) Inspecteur.
 (196) Onderwijzer te Jauchelette.

- Malebranche : 1901
Mambour, Em. : 1920/1921, 1924/1925
Manise (197) : 1965/1966
Mansuet, F. (198) : 1951/1952-1952/1953, 1954/1955, 1956/1957
Manuel, Eugène : 1896-1897, 1902, 1914 (p.)
Many, Flore : 1922/1923
Marbehan, R. : 1963/1964-1964/1965, 1967/1968, 1971/1972
Marbert, Max : 1910-1911
Marcel (Frère) : 1966/1967-1968/1969
Marchand, F. : 1899, 1912 (m.l.)
Maréchal, G. (199) : 1956/1957, 1968/1969, 1971/1972
Maréchal, P. (200) : 1963/1964
Marianus (Frère) : 1872-1873
Marie (Frère) : 1958/1959-1961/1962
Marie Jenna : 1901 (w.l.)
Marie-Thérèse : 1886
Marin (Un) : 1878
Marin, J. : 1936/1937
Marren : 1901
Martel, H. : 1900
Mathy, J. : 1971/1972
Matterne, L. : 1968/1969
Mauquoy, O. : 1935/1936
Mawet, J. : 1938/1939
Mazy, Fernand : 1938/1939
Mazy, Jean : 1938/1939
Mélage (Frère) : 1920/1921, 1922/1923, 1929/1930 (p.)
Mémoire (Frère)(201) : 1927/1928
Mention, M. : 1956/1957
Mercier, Louis : 1927/1928 (p.)
Mesureur (Mme) : 1908, 1926/1927 (p.)
Meunier, E. (202) : 1909, 1911
*Meurice (203) : 1875
Michaëls : 1876-1877 (w.l.)
Michand, Louise : 1900
Michel, N. : 1890
Michel, R. (204) : 1962/1963
Michelet, J. : 1901-1902, 1907, 1909
Michiels, A. : 1930/1931
Mikael : 1911
Minet : 1947/1948
Minet, J. B. (205) : 1875
Mohen, R. (206) : 1960/1961
Moke : 1908
Mol, B. : 1896
Monier (207) : 1949/1950
Monique, D. : 1883-1886, 1898
Monseur, Eugène (208) : 1890, 1895
Monseur, J. R. (209) : 1935/1936, 1951/1952
Montenez, Gustave : 1883-1887, 1890-1891
Moret, J. (210) : 1948/1949
Moreux, Th. : 1911
Mosray, M. (211) : 1962/1963-1963/1964
Mossoux, N. (212) : 1925/1926-1928/1929, 1930/1931
Mottard, D. : 1950/1951-1953/1954, 1957/1958, 1959/1960-1961/1962

- (197) Onderwijzer.
(198) Kweekschooldirecteur.
(199) Inspecteur te Houffalize.
(200) Onderwijzer te Jehay-Bodegnée.
(201) Dr. in de wetenschappen, leraar aan een middelbare normaalschool.
(202) Inspecteur lager onderwijs.
(203) Leraar aan het college te Binche.
(204) Onderwijzer te Laforêt.
(205) Onderwijzer te Guignies.
(206) Inspecteur lager onderwijs.
(207) Onderwijzer aan de gemeentelijke school te Saint-Aubin.
(208) 1860-1912. Folklorist en filoloog, Professor aan de Universiteit te Brussel.
(209) In 1952 hoofdinspecteur te Aywaille.
(210) Onderwijzer te Purnode.
(211) Onderwijzer.
(212) Overleden 1938. Directeur van de scholen te Ombret, auteur van leerboeken.

Motte, Albert : 1901
 M. : 1873-1874, 1877, 1889-1890, 1897-1903
 M. B. J. : 1891
 M. C. : 1902
 M. D. : 1881, 1883, 1886, 1889-1890, 1894-1895
 M. de la V. : 1919 (p.)
 M. F. : 1899
 M. L. : 1883, 1914, 1930/1931
 M. L. L. : 1906
 M. S. : 1911
 M. V. : 1881, 1883, 1896
 Namurois (Un) : 1872
 Naniot, J. : 1946/1947-1947/1948
 Natalis, Ernest : 1938/1939-1939/1940, 1946/1947-1950/1951, 1953/1954-1960/1961, 1962/1963-1965/1966
 Neyrinck, Léon : 1872
 Nicolas, J. (213) : 1964/1965
 Nicolay, A. : 1966/1967-1967/1968
 Nizet, H. : 1946/1947
 Noël (214) : 1881-1883, 1886-1887
 Noël, A. (215) : 1966/1967
 Nulier : 1925/1926
 Nyns, A. : 1912
 N. : 1877, 1879, 1885, 1888
 N. D. : 1887-1888
 N. F. : 1888, 1893-1895
 N. L. : 1959/1960
 N. M. : 1919
 Offermans, Em. (216) : 1960/1961
 Olivier (Dr.) : 1881
 Orain, Ad. : 1921/1922
 Orthographe : 1887
 Ox (Dr.) : 1904
 O. D. : 1888-1889
 O. H. : 1901-1903
 O. L. : 1885, 1889
 O. M. : 1934/1935
 O. P. : 1949/1950-1954/1955
 Os. D. : 1887
 Paquay : 1946/1947
 Patriote : 1910
 Paulus, R. (217) : 1962/1963, 1965/1966
 Pauwels, L. : 1970/1971
 P. Dagogue : 1893
 Pédophile : 1928/1929
 Peeters, Louis, Joseph : 1877-1879
 Peiffer, J. (218) : 1969/1970
 Pepinster, Ch. : 1971/1972
 Petit, L. : 1961/1962
 Petit, Léon : 1919/1920
 Petit, Luc : 1913
 Petit, Marcel : 1931/1932-1939/1940, 1946/1947-1950/1951, 1952/1953-1953/1954, 1956/1957, 1959/1960, 1965/1966-1971/1972
 Petitjean (219) : 1952/1953-1953/1954
 Philippe : 1947/1948
 Philippe, Emile (220) : 1951/1952
 Philippe, Ernest : 1901
 Philippe, Jean : 1919
 Philolect : 1886
 Piccolo : 1894
 Pichon, A. : 1946/1947-1956/1957
 Pierlot, Fl. (221) : 1925/1926-1928/1929, 1930/1931-1933/1934
 Pierret, A. : 1956/1957-1957/1958, 1960/1961, 1962/1963
 Pierret, F. : 1968/1969-1970/1971
 Pierson, G. (222) : 1961/1962
 Piquery, Christiane : 1969/1970
 Piron, Constantin : 1920/1921-1922/1923, 1932/1933 (m. w. l.)

(213) Leraar Nederlands in het normaalonderwijs.

(214) Gemeentelijk onderwijzer.

(215) Onderwijzer te Roly.

(216) Schoolhoofd te Salzannes.

(217) Licentiaat in de Pedagogische Wetenschappen en in de beroepsoriëntering, directeur van de centra voor beroepsoriëntering van de provincie Namen.

(218) Inspecteur.

(219) Onderwijzer.

(220) Overleden 1956, op 71jarige leeftijd. Onderwijzer in de gemeentelijke school te Alle.

(221) Overleden 1936. Ere-inspecteur lager onderwijs.

(222) Onderwijzer te Bourseigne-Neuve.

Piron, Louis : 1938/1939-1939/1940
 Piron, V. : 1971/1972
 Pirson, Cl. (223) : 1966/1967
 Planchard, E. (224) : 1946/1947-
 1950/1951, 1952/1953, 1954/1955
 Poelemans, Albertine : 1912
 Poignard, L. (225) : 1896
 Poisson, Adolphe : 1924/1925 (p.)
 Pol, Itique : 1923/1924
 Poncin, Simone (Soeur) : 1967/1968
 Ponthière, A. : 1930/1931-1936/
 1937
 Ponthot, E. : 1911, 1914
 Potier, R. (226) : 1950/1951-1952/
 1953, 1955/1956
 Pottier, E. : 1890
 Poucet, Jules : 1946/1947-1947/
 1948
 Pouplier, G. : 1929/1930
 Pourtois, O. : 1946/1947-1957/
 1958, 1959/1960
 Presles, J. : 1889-1890
 Publicola : 1874
 P. : 1900, 1906
 P. A. V. : 1895
 P. B. : 1885, 1907, 1909 (m. l.)
 P. D. : 1878, 1968/1969
 P. D. W. : 1892-1895
 P. F. : 1879
 P. G. : 1896
 Ph. J. : 1970/1971-1971/1972
 P. S. : 1881
 Quidam : 1874
 Ranium, G. : 1894
 Ranwez, J. : 1967/1968-1968/1969,
 1970/1971
 Rase, A. (Mme) : 1957/1958
 Ratisbonne, L. : 1902, 1907-1909,
 1926/1927 (p.)
 Reboul, Jean : 1922/1923
 Remy, M. : 1912
 Renard, F. : 1901
 Renard, Marius (227) : 1935/1936
 Renard, R. (228) : 1957/1958
 Renault, P. : 1912
 René : 1882
 Renier, G. (229) : 1947/1948, 1961/
 1962
 Renier, J. : 1950/1951
 Requier, M. (230) : 1968/1969
 Rhumat, Aurore : 1933/1934
 Ricart (231) : 1884
 Riga, Jos : 1930/1931-1936/1937
 Rigaux, E. : 1876
 Rigot, H. (232) : 1951/1952
 Rimbaut, Th. : 1873 (w. l.)
 Rodrigue, Irène (233) : 1950/1951
 Rogier, Ch. : 1933/1934
 Romain, Jacques : 1896
 Rosalie : 1932/1933
 Rouland : 1878
 Rousseau, A. : 1958/1959
 Rousseau, J. (234) : 1957/1958
 Ruelens, R. : 1876-1877 (m. l.)
 Rupès, Georges : 1926/1927 (m. l.)
 R. : 1874, 1889, 1920/1921, 1938/
 1939
 R. D. C. : 1884-1885
 R. G. : 1955/1956
 R. J. L. : 1883
 R. L. : 1930/1931
 R. M. : 1886, 1891-1893

(223) Onderwijzer te Porcheresse-en-Condroz.

(224) Professor aan de Universiteit te Coïmbra.

(225) 1853-1904. Leraar aan de kweekschool te Bergen.

(226) Kantonnaal inspecteur te Borgworm.

(227) Geboren 1869. Directeur van de provinciale school voor kunsten en ambachten van Henegouwen, bestendig afgevaardigde van de provincie Brabant, senator, directeur van het Provinciaal Instituut voor decoratie en industriële kunsten van Henegouwen te Saint-Ghislain; auteur van romans en novellen en van werken over onderwijs en technologie.

(228) Inspecteur.

(229) Inspecteur.

(230) Leraar aan de kweekschool te Andenne.

(231) Onderwijzer.

(232) Onderwijzer te Jemelle.

(233) Gemeentelijke onderwijzeres te Senzeille.

(234) Kantonnaal inspecteur.

R. Marie : 1875
 R. Nest : 1886
 R. S. : 1930/1931, 1934/1935
 Saint-Viteux, J. : 1950/1951-1967/
 1968
 Salmon, J. : 1935/1936
 Samain, Albert : 1904 (p.)
 Sanchez-Martinez (Mme)(235) :
 1959/1960
 Sanvicens, Pierre : 1971/1972
 Scabbioza (= Hortense Xhibitte ?) :
 1894-1895
 Scarbotte-Warzée (Mme) : 1947/
 1948
 Scarcez, E. : 1885-1887
 Schépers, I. : 1923/1924
 Schmidt, C. : 1908
 Schmitz, A. : 1952/1953
 Schnackers, Jos (236) : 1927/1928-
 1934/1935
 Sclaubas, R. (237) : 1925/1926-
 1930/1931, 1933/1934-1935/1936
 Sequaris, M. (238) : 1958/1959-
 1959/1960
 Servais, D. : 1889-1891
 Servais, M. (239) : 1963/1964
 Servais-Mottart, D. : 1889
 Silvestre, A. : 1907 (p.)
 Siméons, G. : 1925/1926-1926/1927
 Simon, Joseph (240) : 1889
 Simon, R. : 1966/1967-1967/1968,
 1971/1972
 Simonet, Jos : 1934/1935-1935/1936
 Simonon, Nic. : 1907
 Sluys, A. : 1872
 Snob, Jean : 1904-1905
 Solvay, Th. : 1926/1927-1927/1928
 (m. l.)
 Sovet (Mlle) : 1946/1947
 Sovet-Noël, I. : 1938/1939
 Spirlet, J. (241) : 1958/1959-1959/
 1960
 Steeg, Jules : 1909
 Stella : 1902
 Stoltz, S. : 1883
 Stop : 1911 (p.)
 Style : 1888
 Suis, Jean : 1899, 1910
 Suray, I. : 1901
 S. : 1889-1890, 1902
 S. D. : 1892
 S. M. : 1882
 S. M. D. : 1933/1934
 S. R. : 1899
 Tack, A. (242) : 1961/1962
 Tafette, S. : 1894
 Télégraphiste (Un) : 1878
 Tessereau : 1900
 Texier, Jean : 1922/1923
 Théophile : 1900
 Therasse, O. (243) : 1966/1967
 Thérèse : 1906
 Theuriet, André : 1903, 1905, 1907,
 1933/1934 (p.)
 Thirion, M. (244) : 1967/1968
 Thomas : 1873
 Thonus, L. : 1947/1948
 Tincler, C. (245) : 1962/1963,
 1964/1965, 1967/1968
 Tinel, Edgard (Mme) : 1905-1906,
 1912, 1922/1923-1923/1924 (p.)
 Tireligne : 1885-1886
 Tonet, E. (246) : 1953/1954-1958/
 1959
 Tournier : 1881
 Tranchant, F. : 1926/1927
 Trompette, A. (247) : 1965/1966
 T. G. : 1903

(235) Professor aan de Universiteit te Madrid.

(236) Schoolhoofd.

(237) In 1930 kandidaat-inspecteur.

(238) Assistent aan de Universiteit te Elisabethstad.

(239) Onderwijzer.

(240) Hoofdonderwijzer te Pironchamps.

(241) Schoolhoofd te Lincé (Sprimont).

(242) Onderwijzer te Blaimont.

(243) Onderwijzer te Genappe.

(244) Onderwijzer in de gemeentelijke school te Sinsin.

(245) Onderwijzeres te Cornimont.

(246) Schoolhoofd te Gelbressée.

(247) Onderwijzer te Natoye.

- Th. T. : 1883-1889
 T. P. : 1875
 Van Bever, F. : 1876 (w. l.)
 Vanden Broeck, J. A. : 1881-1889
 Van den Broeck, V. : 1895
 * Vandenbroecke, Jean Baptiste (248): 1875
 Vanden Weghe, Em. : 1874
 * Vander Borcht (249) : 1875
 Vanderborgt, Ant. : 1920/1921
 Vandereecken : 1873
 Vander Elst, A. (250) : 1929/1930
 * Vandersmissen (251) : 1875
 Vangenugten, Ch. : 1909
 Vanhoven, Joseph (252) : 1960/1961, 1963/1964
 Van Moere, Aug. : 1872
 Vastesaeger, Théophile : 1880-1881
 Velut, J. : 1929/1930-1930/1931
 Verbeeck, J. Ed. : 1872 (m. l.)
 Vercolier, J. : 1925/1926 (m.)
 Véritas : 1892
 * Vernieuwe (253) : 1875
 Vernoy, A. J. (Dr.) : 1893
 Vervotte, N. (254) : 1950/1951, 1952/1953-1955/1956, 1957/1958-1960/1961
 Vilenne, J. : 1937/1938-1938/1939
 Vinelle, J. : 1937/1938
 Vinelle, M. : 1937/1938
 Vitalis : 1903
 Vix : 1903
 Vos, M. : 1946/1947
 Votion, A. : 1883-1885
 V. : 1875, 1883, 1886-1894, 1902
 V. A. : 1883
 V. d. V. : 1877
 V. F. : 1938/1939
 V. L. : 1958/1959
 V. M. : 1875
 V. V. B. : 1877
 V. W. : 1875
 Watelet, J. : 1876
 Wathelet, A. : 1961/1962, 1970/1971
 Wattiez, Victor : 1894-1895
 Weyland, H. : 1900
 Wittoz, Joseph (255) : 1878
 Wuilquot, H. (256) : 1920/1921-1927/1928
 W. : 1879, 1907, 1912
 X. : 1872, 1876-1879, 1883-1884, 1886-1891, 1894, 1896, 1900, 1902, 1906, 1955/1956, 1960/1961, 1971/1972
 X*** : 1899
 X. de M. : 1902
 XX : 1905, 1907-1908, 1924/1925
 XXX : 1904
 X. Y. : 1880
 Yannoh : 1874
 Yves : 1894
 Y. : 1874, 1876-1890
 Y. L. : 1930/1931
 Zadig : 1903
 Zamacois, Miguel : 1904
 Zidler, Ad. : 1877 (p.)
 Z. : 1876
 Z. M. : 1970/1971

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

In 1880 oogste het blad succes op de wereldtentoonstelling te Brussel : er werd een subsidie van 200 fr toegekend door het ministerie van Openbaar Onderwijs (257). In 1926, bij het gouden jubileum van het tijdschrift, ge-

- (248) Geboren 1840. Onderwijzer te St.-Maria-Lierde, auteur van leerboekjes voor aardrijkskunde.
 (249) Onderwijzer te Olen-Gerheiden.
 (250) Kweekschooleraar.
 (251) Onderwijzer te Kuringen.
 (252) Onderwijzer.
 (253) Onderwijzer te Blankenberge.
 (254) Hoofdonderwijzer te Sombreffe.
 (255) Hulponderwijzer te Charleroi.
 (256) Inspecteur.
 (257) Tevoren, in 1878, werd de *Moniteur* bekroond met een zilveren medaille op de wereldtentoonstelling te Parijs : LI (1926) 1.

tuigde de redactie dat zij nooit winst oogmerken had gehad. Er werd met verlies gewerkt (258).

IV. KARAKTERISERING

In de rij van pedagogische tijdschriften kwam de *Moniteur des instituteurs primaires* post vatten met de bedoeling bij te dragen tot de verbetering van de onderwijsmethoden (259). De inhoud zou over diverse rubrieken worden gespreid (260) : 1. pedagogiek en didactiek; 2. rekenen en aardrijkskunde; 3. onderwerpen voor opstellen in de lagere school; 4. oplossing en bespreking van vragen, gesteld aan de leerlingen van de lagere scholen in de kantonale examens, of aan de normalisten in de toelatings-, overgangs- en eindexamens, of aan de onderwijzers en onderwijzeressen in de trimestriële conferenties; 5. officiële documenten; 6. correspondentie; 7. aankondigingen.

Tot verklaring van de feitelijke inhoud en de omvang van de diverse rubrieken moet men rekening houden met het impliciete criterium dat het tijdschrift voor de selectie van zijn artikelen bleek te hanteren : hun onmiddellijk nut voor de dagelijkse beroepspraktijk van de onderwijzers. Praktische, methodologische problemen samen met het voorbereiden en bespreken van conferentiewerken kwamen aldus, de eerste jaren, als vanzelfsprekend op de voorgrond te staan. Toen de redactie, in 1877, in een terugblik haar programma besprak, plaatste zij trouwens vooraan : "Elucider toutes les questions que soulève successivement la pratique de tous les jours; publier les devoirs à domicile ainsi que les leçons didactiques des conférences cantonales" (261). Daarna volgden de andere programmapunten : mededeling van officiële teksten; informatie over nieuwe schoolboeken; reeksen voorbereide lessen over de diverse vakken van het lager onderwijs; nieuwsgeving over interessante gebeurtenissen uit de schoolwereld; verdediging van de beroepsbelangen van de onderwijzers en beantwoording van desbetreffende vragen, aan de redactie gesteld. Zij voegde er uitdrukkelijk aan toe, dat het steeds haar bedoeling zou blijven politieke kwesties te vermijden.

Gedurende een periode van honderd jaar is de *Moniteur* opvallend trouw gebleven aan zijn oorspronkelijke bedoeling : de onderwijzers begeleiden in de uitoefening van hun taak. Inhoudelijk heeft de periodiek nochtans grondige wijzigingen ondergaan : zij werd beïnvloed door de evolutie in het Belgische onderwijsbeleid en zij paste zich aan nieuwe pedagogische ideeën aan. Van een bescheiden tijdschrift, volgeschreven door enkele naartstige onderwijzers, is de *Moniteur* uitgegroeid tot een blad waarop academici en inspecteurs hun stempel drukken. Het meest karakteristiek voor de ontwikkeling van de periodiek is het feit dat, naast het praktische gedeelte, het aantal theoretisch gefundeerde artikelen langzamerhand is toegenomen, als een noodzakelijke component van de pedagogisch-didactische vorming van de leerkrachten.

1. 1872-1884

Tijdens de periode 1872-1884 was het tijdschrift hoofdzakelijk het werk van H. Blontrock en enkele collega's. Het was toen werkelijk een blad van

(258) *Moniteur*, LI (1926) 3.

(259) *De School* streefde een zelfde doel na, maar had niet dezelfde inhoud.

(260) *Moniteur*, I (1872) 10.

(261) *Id.*, VI (1877) 1.

practici vóór practici. De problemen die aan de orde kwamen, waren van didactische aard en van onmiddellijk praktisch nut. Vóór 1879 werd wel driekwart van de ruimte ingenomen door beantwoorde conferentievragen en door uitgewerkte lessen, tijdens conferenties gegeven. Daarbij kwamen dan nog modellen van dictees, rekenoefeningen en oefeningen in de briefstijl, evenals voorbeelden van lesroosters. Uit dat alles konden de onderwijzers putten met het oog op hun praktijk. Nieuwigheden in het onderwijs, zoals de Froebelmethode, gymnastiek en intuïtief onderwijs, kwamen slechts terloops aan bod. Een promotor van vernieuwing was het tijdschrift in zijn eerste periode beslist niet.

Aan de sociale problemen werd aandacht besteed in zoverre ze rechtstreeks verband hielden met het onderwijs. Zo werd o. m. het kosteloos onderwijs verdedigd als een middel tot intellectuele emancipatie van de massa; de onderwijzers moesten er de ouders dan ook toe aansporen, hun kinderen zo lang mogelijk naar school te zenden.

Op het levensbeschouwelijk vlak koos de *Moniteur* niet expliciet stelling. Hij was in feite voorstander van het openbaar onderwijs, maar duidelijk was ook zijn godsdienstige inspiratie. Vooral de teksten van Blotrock getuigen van een religieuze gezindheid. Ook in liederen en gedichten treffen we godsdienstige themata aan.

Hoewel de *Moniteur* in 1878 nog opnieuw het voornemen te kennen gaf, onpartijdig te blijven in politieke kwesties, verklaarde hij zich in 1879 akkoord met de nieuwe wet op het lager onderwijs. Aldus kwam hij in het liberale kamp terecht. Blotrock was van mening dat de stellingname van het blad de enig verantwoorde was: "Le premier devoir du maître est d'obéir à la loi de son pays et de défendre ses foyers" (262). De katholieken kregen het verwijt toegestuurd, dat ze de onderwijzers uit de officiële scholen voor vijanden van godsdienst en maatschappij lieten doorgaan. Dat was een belediging die de *Moniteur* niet nam. Daarom sprong hij in de bres om de leerkrachten van het openbaar onderwijs te verdedigen.

Tijdens de schoolstrijd liet het tijdschrift zich met de lopende polemiek nochtans weinig in. Kenmerkend voor deze periode waren een overvloed van officiële teksten, het wegvallen van religieus-geïnspireerde artikelen en de hulpverlening tot introductie van het nieuwe onderwijsprogramma. Voorbeelden van lessen intuïtief onderwijs, gymnastiek en muziek namen in aantal toe. De Froebelmethode werd uitgebreid bestudeerd en ook naar de pedagogische ideeën van Rousseau en Pestalozzi ging aandacht uit.

Problemen in verband met de sociale positie van de onderwijzer behandelde de *Moniteur* voornamelijk bij wijze van antwoord op door lezers gestelde vragen. Een erg belangrijke plaats in het geheel van het tijdschrift namen zij overigens niet in. In 1879 en 1880 kregen de lezers wel een algemeen overzicht van de materiële situatie van de onderwijzers in het land, op basis van in 1876 ingewonnen gegevens; deze werden tabellarisch gepubliceerd.

2. 1884-1914

Waren de jaargangen 1884 en 1885 nog gekenmerkt door een overvloed aan officiële teksten, dan kreeg het pedagogisch-didactische gedeelte nadien weer

(262) *Id.*, X (1880) 770.

de bovenhand. Op de maatregelen van het katholieke ministerie reageerde de *Moniteur* negatief en hij toonde zich solidair met de actie van de leerkrachten uit het openbaar onderwijs. Zijn aandacht spitste hij echter toe op de dagelijkse klassepraktijk.

De eerste zorg van het tijdschrift bleek te zijn : de officiële onderrichtingen voor de onderwijzers te vertalen in concrete lesvoorbereidingen en methodologische wenken. Dat komt o. m. duidelijk naar voren uit de aandacht die het besteedde aan het in 1897 ingevoerde reglement en programma voor de lagere scholen. Van 1896 af werden reeds uitgebreide overzichten gegeven van de leerstof die per week diende behandeld te worden om het gehele programma af te werken. Een andere uiting van dezelfde zorg was de grote inspanning die de redactie in 1913-1914 deed om tot de organisatie van de vierde graad bij te dragen.

Sedert het aantal verplichte vakken was uitgebreid, besteedde de *Moniteur*, naast het rekenen, de moedertaal, de aardrijkskunde en de geschiedenis, meer aandacht aan tekenen, handenarbeid en gymnastiek. Het onderwijs in die "vakken" werd met voorbeelden toegelicht. Intuïtief onderwijs bleef hoofdzakelijk in lessen natuurkennis aan de orde staan. Na 1900 kwamen esthetische en staatsburgerlijke opvoeding sporadisch aan bod. Van 1906 af werden verschillende lesonderwerpen behandeld in verband met "l'expansion mondiale" (263).

Wat de algemene didactiek betreft, neemt men omstreeks 1900 een overgang waar van het Pestalozziaanse aanschouwingsonderwijs naar de "méthodes modernes". De "natuurlijke opvoedingsmethode" hield de aandacht gaande. Niet alleen naar pedagogen als Rousseau, Diesterweg en Spencer werd verwezen, maar ook naar Fénelon, meer bepaald naar diens ideeën over "la nature, guide de l'éducation" (264). Daarbij streefde men intussen naar een meer systematische onderwijsmethode. Toen in 1914 intuïtie en abstractie uitdrukkelijk "les deux étapes didactiques" werden genoemd (265), was de geest van Herbart voelbaar. Ook publiceerde het blad na 1900 geregeld artikelen over psychologie, terwijl het zijn lezers informatie over de activiteiten van de Belgische pedologen niet onthield. Aldus onderging de *Moniteur* de invloed van de evolutie der opvoedkunde naar meer wetenschappelijkheid. Dat kwam overigens sedert 1910 in het programma van het tijdschrift duidelijk naar voren. De redactie nam zich toen voor, in ieder nummer een "article de fond" te publiceren, naast de onmiddellijk op de praktijk gerichte bijdragen (266). Het werd een hele opgave, niet alleen voor de praktijk richtinggevend te zijn, maar ook op theoretisch gebied bij te blijven.

De *Moniteur* heeft zich tijdens de hier behandelde periode ook ingelaten met schoolproblemen van verschillende soort. Hij heeft gewezen op het belang van schoolbibliotheken, schoolsparen, spel en vakantiekolonies. Voorzichtiger toonde hij zich ten opzichte van de matigheidsgenootschappen voor de schooljeugd : de redactie vroeg zich af, of het wel verantwoord was kinderen van tien of elf jaar beloften te laten afleggen waarvan ze de draagwijdte

(263) Cfr. *infra*, 509-510.

(264) *Moniteur*, XXXVII (1908) 67.

(265) *Id.*, XLIII (1914) 337-340.

(266) *Id.*, XXXIX (1910) 545-546.

zelf niet inzagen. Een radicale stellingname verreed het blad ook t. a. v. andere punten van discussie. Aldus sprak het zich in 1892 niet uit tegen de bestaande wedstrijden onder de leerlingen van verschillende scholen, ook al werden de mistoestanden veroordeeld; enige verandering moest immers, aldus het tijdschrift, ook de garantie bieden een verbetering te zijn. Toen in 1896 het probleem van de huistaken naar voren kwam, viel er in de *Moniteur* geen uitspraak pro of contra: de onderwijzers dienden zelf te beslissen. Anaaloog was de houding van het blad in 1905, toen het de kritiek op de prijsuitdelingen relativeerde door te wijzen op de mogelijke betekenis van een "feest" voor de schoolkinderen en hun ouders.

Was de *Moniteur* steeds bekommerd om de uitbreiding en de verbetering van het volksonderwijs, dan kwam die bekommernis tijdens de jaren negentig meer in relatie te staan tot de sociale kwestie. Vandaar ook zijn groeiende aandacht voor de adultenscholen (267). De onderwijzer werd voorgesteld als de echte volksvriend, die door zijn opvoedingstaak als geen ander de gelegenheid had om de arbeiders uit hun droevige situatie te helpen. De Engelse instellingen voor arbeidersvorming werden als model voor de Belgische beschreven (268). Ook de leerplichtidee werd in het licht van de arbeidersemancipatie geplaatst.

Sedert de jaren negentig groeide in het tijdschrift ook langzamerhand belangstelling voor het meisjesonderwijs. De problematiek daarvan werd sedert 1910 in een afzonderlijke publikatie, *Moniteur des institutrices primaires*, besproken. Men vindt er b.v. artikelen over huishoudkunde en huishoudklassen.

Boven werd aangestipt dat de *Moniteur* t. o. v. de godsdienstige opvoeding vóór 1879 duidelijk positief stond, terwijl ingevolge de schoolstrijd artikelen van religieuze inspiratie waren weggevallen. Van 1895 af werden opnieuw bijdragen gepubliceerd waaruit de betekenis van de godsdienstige opvoeding naar voren trad en waarin de voorrang van die opvoeding in het volksonderwijs ook werd beklemtoond (269). Men constateert niettemin dat daarnaast ook voorbeelden van (agodsdienstige) moraallessen werden opgenomen, zodat men tot een zekere openheid moet besluiten. Ook in de volgende periode bleef zulks het geval.

3. 1919-1940

Na de Eerste Wereldoorlog kwam de *Moniteur* moeilijk op dreef. Naast officiële teksten wisselden lesvoorbereidingen en korte artikelen over diverse aspecten van de pedagogische taak van de onderwijzer elkaar af. Nochtans wilde het tijdschrift meer brengen. Het verwees nu zelfs, voor louter op de praktijk gerichte artikelen, naar andere vakbladen (270) en in 1923 beklemtoonde de redactie haar voornemen om tot vernieuwing te komen: ze beloofde, naast het praktische gedeelte, "des articles de psychologie et de pédagogie ca-

(267) Inzake adultenonderwijs nam de *Moniteur* o. m. geregeld artikelen over uit *L'Éducation populaire de Charleroi*.

(268) *Moniteur*, XXII (1894) 276-280.

(269) B.v.: "Le jour où l'enseignement populaire ne comprendra plus la religion comme branche primordiale, le jour où l'éducation ne prendra son point d'appui que sur la morale rationaliste, c'en sera fini de toutes les vertus individuelles, domestiques et sociales; c'en sera fini de la famille et de la société et le règne de l'anarchie commencera..." : *Moniteur*, XXVII (1898) 67.

(270) O. m. naar *Guide didactique en Mémento*: *Moniteur*, XLVII (1922) 1.

pables de donner une base sérieuse aux études des jeunes maîtres" (271). De tendens die zich kort vóór 1914 had gemanifesteerd, brak nu duidelijk door. De pedagogische vernieuwingen werden voortaan op de voet gevolgd.

De aandacht ging allereerst uit naar het leerplan van 1922 : lesvoorbereidingen en voorbeelden van lesroosters wilden de toepassing daarvan vergemakkelijken. De vernieuwing, die vooral bestond in het invoeren van de belangstellingspunten en van de zgn. actieve methode, werd uitvoerig bestudeerd. In dat verband schreef de *Moniteur* met waardering over het werk van Decroly. Ook de ideeën van Dewey en van Ferrière werden toegelicht, als basis voor een onderwijs waarin het lerende kind een centrale plaats innam. Daarnaast liet ook de evolutie in de psychologie, vooral het onderzoek i. v. m. het meten van de intelligentie, haar invloed gelden. Niet slechts het gehandicapte en minderbegaafde kind kreeg bijzondere aandacht, maar ook de meerbegaafden waren voorwerp van speciale zorg. Zo stelde het blad zich, in 1926/1927, achter de idee van klassen voor "surnormaux". Gedurende de volgende jaren leek de aandacht voor een sterk individualiserende benadering van de leerlingen echter te verminderen. In 1933/1934 werd o. m. een artikel gepubliceerd volgens hetwelk de ouders van leer trokken tegen een school die de kinderen te weinig opvoedde voor het sociale leven. Daarop kwam het tot een uitvoerige behandeling van de maatschappelijke opvoeding; ze werd beschreven als een nieuw accent in de opvoeding, van Amerikaanse origine. Het motto "de kinderen moeten voorbereid zijn op het sociale leven", werd aangevaard, maar niet zonder meer : de bestaande sociale situatie was immers voor verbetering vatbaar, zodat in de school de klemtoon moest vallen op het meewerken aan de verdere maatschappelijke evolutie. Intussen werd overigens ook de nieuwe functie van de lagere school in het geheel van het onderwijs duidelijk. Naar verluidt was haar rol als "school voor het leven" achterhaald : zij werd integendeel de "basisschool" (272).

Het leerplan van 1936 is het overheersende thema geworden van jg. 1935/1936 en volgende. Hoewel in 1935 onder het onderwyzend personeel een enquête was gehouden, toch betekende het leerplan een omwenteling waarop de leerkrachten onvoldoende waren voorbereid. De *Moniteur* ontleedde het uitvoerig en maakte ook een vergelijking met dat van het vrij onderwijs (273). Vervolgens begon het blad, van 1937/1938 af, aan een her- en bijscholing van de leerkrachten, om hen tot toepassing van het leerplan in staat te stellen. Uitgaan van het milieu, het sleutelbegrip van het nieuwe leerplan, vroeg immers meer om leerkrachten die de vormingskansen uit de leef- en interessewereld van de kinderen konden aangrijpen, dan om onderwijzers die een voorgeschreven les konden geven. Vandaar dat men in het tijdschrift minder pasklaar uitgewerkte lessen vindt, dan wel inspirerende voorbeelden van de manier waarop de studie van het milieu in een concrete klassituatie kon worden aangepakt.

Intussen bleef de belangstelling groeien voor "l'école active". De *Moniteur* gaf daar o. m. uitdrukkelijk blijk van, door te ijveren voor de vernieuwing van het moedertaalonderwijs en door zijn pogingen om het actieve taalgebruik te

(271) *Id.*, XLVIII (1923) 1.

(272) Cfr. "Le rôle de l'école primaire ne peut être qu'un rôle de préorientation" : *Moniteur*, LVI (1931/1932) 133.

(273) Dit wijdde meer aandacht aan de godsdienst, werkte de inhoud in het algemeen beter uit, maar stemde qua opvatting met het officiële leerplan sterk overeen.

stimuleren. Ook expressievakken als tekenen, zingen en voordragen kregen meer aandacht. Bij dat alles bleef Decroly inspirerend werken, maar ook buitenlandse pedagogen als Freinet en Dalcroze werden dichterbij de lezer gebracht.

4. SEDERT DE TWEDE WERELDOORLOG

In september 1946 hervatte de *Moniteur* zijn verschijnen. Hij trachtte opnieuw de vooroorlogse ijver op te brengen. Zijn centrale doelstelling bleef het helpen van de leerkrachten tot opbouw van een onderwijs in de geest van het leerplan van 1936.

In het theoretische gedeelte legde het blad er zich vooral op toe, de leerkrachten inzicht te geven in de geest van het leerplan. Vandaar artikelen over een opvoeding die, naar Dewey en Claparède, het accent verlegde van het statische naar het dynamische in de ontwikkeling van het kind; vandaar artikelen tot verantwoording van het werken met belangstellingspunten; vandaar ook bijdragen over de psychologische achtergronden van de globale leesmethode, of over de plaats van de verschillende vakken in het geheel van het programma. In het praktische gedeelte werd anderdeels aangetoond hoe een schooldag concreet kon verlopen; hoe verschillende vakken op elkaar konden aansluiten; hoe de belangstelling van de kinderen kon aangesproken of gewekt worden. De schooldrukkerij, het levend hoekje, de leerwandelingen, weerkundige waarnemingen. . . : zoveel middelen om de studie van het milieu te realiseren.

Ondanks de pogingen van de *Moniteur* en van andere tijdschriften, ondanks de pedagogische conferenties en het werk in plaatselijke studiekringen van onderwijzers, leek het met de realisatie van het leerplan niet te best te vlotten. Pas in 1950 kon hoofdinspecteur Lecrenier schrijven dat, na vijftien jaar vechten tegen allerlei weerstanden, de bereidheid tot toepassing van het leerplan algemeen werd (274). Met medewerking van verschillende inspecteurs bleef de *Moniteur* voor de realisatie ervan stelselmatig ageren.

Vernieuwingen in het pedagogisch denken volgde het blad intussen van nabij. Het stelde zijn lezers Piaget voor (275) en het onderzocht van 1952 af de mogelijkheden van de kleurenstaafjes van Cuisenaire voor het aanvankelijk rekenen. Sedert 1949/1950 werden ook geregeld mededelingen en verslagen van de Unesco gepubliceerd.

De aandacht bleef tevens voortdurend gericht op sociale opvoeding, samenwerking onder de leerlingen, opvoeding in een geest van blijheid, als belangrijke doeleinden in het onderwijs. Zij stemden overeen met een "pédagogie de l'intérêt" (276), naar verluidt de enig verantwoorde (277). Alleen in dat raam was het mogelijk, moderne hulpmiddelen als bibliotheek, radio en film te gebruiken om de concentratie van de verschillende leerinhouden te bevorderen, in plaats van versnippering in de hand te werken.

(274) G. LECRENIER, Comment hâter et généraliser l'application de plus en plus rationnelle du plan d'études dans l'enseignement primaire ?, *Moniteur*, LXVIII (1949/1950) 273-281.

(275) Aan de hand van het werk van Hans Aebli, *Didactique psychologique* (Neuchâtel, 1952); cfr. *Moniteur*, LXXI (1952/1953) 104-107.

(276) *Id.*, LXXV (1956/1957) 35.

(277) Cfr. een reeks artikelen van Pourtois in jg. 1956/1957.

De herziening van het leerplan van 1936 was voor de *Moniteur* een gelegenheid om in de jaargang 1958/1959 een debat te openen. Daarbij lag de bedoeling voor, positieve en negatieve indrukken tegenover elkaar te plaatsen. Slechts enkele lezers reageerden echter op de uitnodiging. Terwijl zij over het algemeen de principes van het leerplan toejuichten, klaagden zij enerzijds over het gebrek aan materiële middelen (geschikte lokalen, een schooltuin, meetinstrumenten, enz.) om het plan te realiseren en wezen ze er anderzijds op, dat te weinig rekening werd gehouden met de onderwijzer die in een klas met verscheidene leerjaren fungeerde. Ook werd ongenoegen geuit over het feit dat heel wat innovaties in feite slechts schijn-toepassingen waren van de nieuwe pedagogische inzichten: een schooldrukkerij was vaak een prestigezaak en zogenaamde belangstellingspunten werden ontwikkeld volgens de directieven van een handboek. Hoe dan ook, het leerplan van 1957, dat dezelfde principes huldigde als dat van 1936 en dat hieraan identiek was op enkele aanpassingen na (278), werd gunstig onthaald.

Naast de toepassing van het leerplan, werden tijdens de jaren zestig o. m. aan de orde gesteld: onderwijsmachines en televisie in het onderwijs (1961/1962); democratisering en "éducation permanente" (1962/1963); de leer van de verzamelingen in het rekenonderwijs van de lagere school (1963/1964). Sedert jaargang 1965/1966 kwam ook de problematiek van de ontwikkelingslanden in het tijdschrift aan bod. Artikelen i. v. m. orthopedagogiek wonnen intussen aan belangrijkheid. Van 1968/1969 af werd de inhoud systematisch in verschillende rubrieken onderverdeeld (279); in feite was dergelijke indeling reeds vroeger aanwezig, maar minder expliciet.

Het publiek waartoe de *Moniteur* zich tijdens de jaren zestig richtte, moest klaarblijkelijk niet meer worden gewonnen voor beginselen als pedocentrisme, actief onderwijs, belangstellingspunten en milieustudie. Alhoewel de onderwijswereld met die begrippen vertrouwd was, rezen nochtans vragen t. a. v. hun adequate toepassing. Symptomatisch in dat verband waren de artikelen van H. Carette die het tijdschrift in 1967/1968 publiceerde. Deze inspecteur, die gedurende vele jaren de evolutie van de pedagogische theorie en van de praktijk volgde, stelde vragen naar de verantwoorde plaats van de opvoeder in de pedagogische relatie. Hij wees erop dat de twintigste eeuw het kind op de troon bracht, dat volwassenen het zoveel mogelijk trachtten te bevredigen, dat opvoeders tolerant waren en alle pedagogisch dogmatisme verwierpen en dat intussen de taak van de beroepsopvoeder minimaal en onzeker werd. In een tijd waarin haast alle maatschappelijke instellingen in vraag werden gesteld ontsnapte de school niet aan die stroming. Wetenschappelijke inzichten en technische mogelijkheden ten spijt, bleek de "oude" school haar intellectualisme niet te hebben verzaakt. De functie van de school diende opnieuw te worden geformuleerd. Zij moest "l'école culturelle" worden en de kinderen leren leven in een snel veranderende socio-culturele situatie.

(278) Als belangrijk werd o. m. aangestipt dat het nieuwe leerplan niet meer sprak van "l'étude du milieu", maar van "utilisation du milieu", waardoor milieustudie niet meer als doel voorkwam, maar duidelijk als een middel, als een uitgangspunt. Ook een minder categorische voorkeur voor de globale leesmethode werd positief beoordeeld.

(279) Perspectives éducationnelles; de la pratique pour la pratique; varia; orthopédagogie; chronique de l'institution; monde des livres; revue des revues.

De *Moniteur* wilde ook van die nieuwe evolutie de richting aangeven en er zijn lezers meer dan ooit bij betrekken. Daarom vond de redactie het raadzaam hen over de pedagogische oriëntatie van het blad te consulteren. Zij deed dat eind 1968/1969, maar de reacties werden gepubliceerd noch besproken. Op het in 1968 aangenomen stramien werd intussen tijdens de volgende jaren verder gewerkt.

VOLKSHEIL 1873-1895

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P, 798 B) : I (1873)-XXIII (1895). KB (II, 80490) : I-XXIII. UBA (Z 210) : I-XX (1892) (onvolledig). UBG (P 4994) : I-XXIII. UBL (Y 1464) : I-XXIII.

II. a. ONDERTITEL :

4.I.1873 (I, 1)-20.XII.1873 (I, 26) : Tijdschrift ter bevordering en verbreding der geregelde lichaamsoefeningen. Orgaan der Noord- en Zuid-Nederlandsche gymnasten.

3.I.1874 (II, 1)-29.XII.1877 (V, 26) : Tijdschrift ter bevordering en verbreding der geregelde lichaamsoefeningen. Orgaan der Noord- en Zuidnederlandsche Turners.

5.I.1878 (VI, 1)-27.XII.1879 (VII, 52) : Weekblad voor turnbelangen. Orgaan van den Belgischen Turnbond en der Vereeniging van Onderwijzers in de Gymnastiek in Nederland (1).

3.I.1880 (VIII, 1)-31.XII.1889 (XVII, 51-52) : Weekblad voor turnbelangen.

9.I.1890 (XVIII, 1)-3.I.1895 (XXII, 52) : Weekblad voor Turnbelangen. Orgaan van den Belgischen Turnbond.

17.I.1895 (XXIII, 1)-14.II.1895 (XXIII, 4-8) : Blad voor Turnbelangen. Orgaan van den Belgischen Turnbond.

7.III.1895 (XXIII, 9)-26.XII.1895 (XXIII, 50-52) : Blad voor Turnbelangen.

(1) Vanaf januari 1878 kregen de abonnees die dat verkozen afleveringen met Franse ondertitel, motto en "nummerspreuk" toegestuurd : zie verslag door N. J. Cupéris uitgebracht op de Bondsraad van de Belgische Turnbond op 10 november 1878 : 22.II, 1879 (VII, 8). In de zesde jaargang van *Volksheil* die in de UBL bewaard wordt, vindt men, van nummer 2 tot en met 28, afwisselend een aflevering met Franse en Nederlandse ondertitel. De Franse luidt : "Revue gymnastique hebdomadaire. Organe de la Fédération belge de gymnastique et de l'Association néerlandaise des professeurs de gymnastique". Door een wijziging in de typografie werd vanaf 9.II.1878 (VI, 6) in de nummers met Franse ondertitel de nadruk gelegd op het woord "gymnastique", dat op die manier de hoofdtitel *Volksheil* verdrong.

c. MOTTO :

Vanaf 1.III.1873 (I, 5) : Vrank - Vrij - Vroom - Vroed (2).

Vanaf 4.I.1873 (I, 1) vindt men bij de aanvang van iedere aflevering ook een "nummerspreuk" (3).

d. PRIJS :

4.I.1873 (I, 1) : België : 5 fr per jaar; Nederland : f 3 per jaar; voor andere landen wordt het porto aangerekend.

10.V.1873 (I, 10) : België : 5 fr per jaar; Nederland : f 3 per jaar; Duitsland : 1 th 20 sgr per jaar; voor elders wordt het porto aangerekend.

3.I.1874 (II, 1) : België : 5 fr per jaar; Nederland : f 2,5 per jaar; Duitsland : 1 th 20 sgr per jaar; voor elders wordt het porto aangerekend.

11.IX.1875 (III, 19) : België : 5 fr per jaar; Nederland : f 2,5 per jaar; Duitsland : 5 RMK per jaar; voor elders wordt het porto aangerekend.

5.I.1878 (VI, 1) : België : 6 fr per jaar; Nederland : f 3 per jaar; Frankrijk : frs 8,60 per jaar; Duitsland : 7,40 RMK per jaar; Engeland : 7/4 Sh. per jaar.

3.I.1884 (XII, 1) : België : 6 fr per jaar.

9.I.1890 (XVIII, 1) : België : 5 fr per jaar.

26.X.1893 (XXI, 43) : België : 5 fr per jaar; Nederland : f 2,75 per jaar.

In de aflevering van 3.I.1874 (II, 1) is er sprake van gunstprijzen voor turneraars en onderwijzers. Reeds in het volgend nummer, d.d. 17.I.1874 (II, 2), luidt het dat "moeilijkheden in de boekhandel, door zekere misbruiken veroorzaakt", de redactie ertoe dwingen die voordelen te herroepen.

Op het 9de congres van de Belgische Turnbond wordt, tijdens de besprekingen die zouden leiden tot het aanvaarden van *Volkshel* als Bondsorgaan, gesignaleerd dat de stichters van het blad een prijsvermindering toestaan aan werklieden die lid zijn van een turnkring. Cijfers worden in dat verband niet vermeld en er wordt verder geen gewag meer gemaakt van die gunstvoorwaarden (4).

e. FORMAAT : 18,5 x 11.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van 8 tot 12; meestal 8.

g. PERIODICITEIT :

4.I.1873 (I, 1)-29.XII.1877 (V, 26) : halfmaandelijks (5).

5.I.1878 (VI, 1)-27.XII.1883 (XI, 52) : wekelijks.

3.I.1884 (XII, 1)-3.I.1895 (XXII, 52) : *Volkshel* blijft de ondertitel

(2) Dit motto werd gekozen naar analogie met het door de Duitse turners gevoerde "strijden-zegeteken" *Frisch, Fromm, Froh, Frei* en is ontleend aan een strofe uit het lied "De jongens van Mettray" van de Nederlandse dichter J. P. Heye (1809-1876). Cfr. I, 3 (1.III.1873); I, 4 (15.II.1873); II, 22 (24.X.1874); IV, 6 (11.III.1876); VIII, 2 (jan. 1880). In de nummers met Franse ondertitel luidde het motto : *Vigueur - Verdeur - Volonté - Vélocité*. Een toelichting daarbij in VI, 9 (2.III.1878).

(3) Deze nummerspreuk verschilt van de ene aflevering tot de andere en is veelal een citaat uit het werk van "oude en moderne, nationale en vreemde schrijvers die stof leveren om waarde en strekking van de turnzaak op de juiste plaats in 's lezers begrip te prenten" : XXIII (1895) 204.

(4) Verslag van het congres : 3.I.1874 (II, 1).

(5) Behalve dat in jg. II en V de nummers 16 en 17 samen worden gepubliceerd; in jg. II volgt op de aflevering 16 (1.VIII.1874) de aflevering 18 (29.VIII.1874); in V volgt eveneens op de aflevering 16 (11.VIII.1877) de aflevering 18 (1.IX.1877).

“Week”-blad voeren; de facto verschijnt het veelal slechts om de veertien dagen.

17.I.1895 (XXIII, 1)-26.XII.1895 (XXIII, 50-52) : onregelmatig.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Wat het aantal abonnees betreft beschikt men voor enkele jaargangen over vrij nauwkeurige cijfers (6) :

1873 (I) : ten minste 200.

1874 (II) : ruim 400.

1879 (VII) : in België 232.

1879 (VII) : in totaal 372.

1880 (VIII) : 487.

1881 (IX) : 367.

1884 (XII) : 230.

1889 (XVII) : 250.

In de daarop volgende jaren blijft het aantal abonnees vrijwel ongewijzigd (7).

Volkshel rekruteert zijn lezers vooral onder de Belgische en Nederlandse turners. Enkele hooggeplaatste personaliteiten laten zich op het blad abonneren : koning Leopold II, de minister van Binnenlandse Zaken (later Openbaar Onderwijs) (8).

In 1878 vermeldt het blad dat het verschillende onderwijzers onder zijn inschrijvers telt (9).

Alhoewel de prijsopgave laat veronderstellen dat *Volkshel* kan bogen op een ruim publiek buiten België en Nederland, kan de hoofddirecteur, in het verslag dat hij in 1881 aan de Belgische Turnbond voorlegt, slechts 4 Franse abonnees signaleren, naast 1 Duitse, 1 Zweedse en 1 Italiaanse (10). Tot 1893 worden in ieder nummer ook de hoofdagenten voor Nederland vermeld :

4.I.1873 (I, 1) -27.XII.1879 (VII, 52) : Ipenbuur en Van Seldam, Damrak H., 48, Amsterdam.

3.I.1880 (VIII, 1) -30.VI en 6.VIII.1885 (XIII, 29-30) : F. G. Croesen, 225, Egelantiersgracht, Amsterdam.

13 en 20.VIII.1885 (XIII, 31-32) -30.I. en 6.II.1890 (XVIII, 4-5) : Idem, Hugo de Grootstraat, boven nr. 9, Amsterdam.

13 en 20.II.1890 (XVIII, 6-7) -19.X.1893 (XXI, 42) : Idem, 1e Hugo de Grootstraat, 7, Amsterdam.

III. a. BEGINDATUM : 4 januari 1873 (11).

(6) *Volkshel*, I, 5 (I.III.1873); II, 6 (I.VIII.1874); VII, 8 (22.II.1879); VIII, 3 (17.I.1880); VIII, 52 (25.XII.1880); IX, 46 (12.XII.1881); XII, 48-49 (27.XI.1884); XVII, 44-45 (14/21.XI.1889).

(7) In het verslag dat de hoofddirecteur jaarlijks aan de Belgische Turnbond uitbracht, wordt alleen gewag gemaakt van lichte stijgingen of dalingen : *Volkshel*, XIX, 45 (5.XI.1891); XX, 45 (10.XI.1892); XXII, 16-17, bijvoegsel (19.IV.1894).

(8) *Id.*, VI, 35 (31.VIII.1878); VII, 8 (22.II.1879).

(9) *Id.*, VI, 51 (21.XII.1878).

(10) *Id.*, IX, 46 (12.XII.1881).

(11) In het afscheidwoord dat hij in het laatst verschenen nummer tot de lezers richt, laat N. J. Cupéris de stichting teruggaan tot 26.VI.1872, toen hij samen met de andere stichters van een Bondsfeest terugkeerde : *Volkshel*, XXII (1895) 203.

- EINDDATUM : 26 december 1895 (XXIII, 50-52).
- b. STICHTERS : Nicolaas Johannes Cupérus (12), Flor Van der Ven (13), Friedrich Schlöer (14) en Mattheuwissen (15).
- d. UITGEVERS :
- 26.X.1893 (XXI, 43)-14.XII.1893 (XXI, 50) : Nijgh & Van Ditmar, St.-Jacobsmarkt, 44, Antwerpen.
- 21.XII.1893 (XXI, 51)-26.XII.1895 (XXIII, 50-52) : Nijgh & Van Ditmar, St.-Jacobsmarkt, 50, Antwerpen.
- e. DRUKKER :
- 4.I.1873 (I, 1)-30.I/6.II.1890 (XVIII, 4-5) : J. E. Buschmann, Rijnpoortvest, Antwerpen.
- 13/20.II.1890 (XVIII, 6-7)-26.XII.1895 (XXIII, 50-52) : We De Backer, Zirkstraat, 35, Antwerpen.
- f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :
- 4.I.1873 (I, 1)-6.XI.1875 (III, 23) : N. J. Cupérus, 14, Suikerrui, Antwerpen.
- 20.XI.1875 (III, 24)-28.VI.1879 (VII, 26) : N. J. Cupérus, 16, Suikerrui, Antwerpen.
- 5.VII.1879 (VII, 27)-29.XI.1888 (XVI, 47) : P. Buschmann, 15, Terliststraat, Antwerpen (16).
- 6.XII.1888 (XVI, 48)-30.I/6.II.1890 (XVIII, 4-5) : P. Buschmann, 15, Rijnpoortvest, Antwerpen.
- Nadat in de loop van 1890 een geschil was ontstaan tussen Cupérus en Buschmann, werd de leiding van het blad waargenomen door een "redactie-comiteit" waarvan alleen de secretaris vermeld wordt :
- 13/20.II.1890 (XVIII, 6-7)-17.IV.1890 (XVIII, 15) : M. Henderickx, 16, Vinkenstraat, Antwerpen.
- 24.IV.1890 (XVIII, 16)-31.VII.1890 (XVIII, 30) : M. Henderickx, 6, Pyckestraat, Antwerpen.
- 7.VIII.1890 (XVIII, 31)-17.IX.1891 (XIX, 38) : Max. Henderickx, 6, Pyckestraat, Antwerpen.
- 24.IX.1891 (XIX, 39)-20.X.1892 (XX, 42) : Max. Henderickx, 49, Kloosterstraat, Antwerpen.
- 27.X.1892 (XX, 43)-21.III.1895 (XXIII, 10-11-12) : Max. Henderickx, 72, Baudewijnstraat, Antwerpen.

- (12) Geboren te Antwerpen, 20.XI.1842. Handelaar aldaar. Lid van Antwerpse turnverenigingen; 1878 en vlg. voorzitter van de Belgische Turnbond. Auteur van gezaghebbende werken betreffende de gymnastiek en vooral i. v. m. de turnvaktaal; de voorstander van de gymnastiek volgens Happel. Speelde als Antwerps gemeenteraadslid (1876-1895) een voor het gymnastiekonderwijs belangrijke rol : H. VAN DAELE, *150 Jaar stedelijk onderwijs te Antwerpen* (Antwerpen, 1969) 60, 167, 250, 254, 262.
- (13) Werkte aanvankelijk, samen met Cupérus, mee aan *Le Gymnaste belge*. Verzorgde in *Volksheil* verslagen over turnfeesten.
- (14) Voorzitter van het district Rijnland en Westfalen van de Duitse Turnbond. Leverde geregeld bijdragen over het Duitse turngebeuren.
- (15) In 1873 voorzitter van de Rotterdamse Gymnastiek- en Schermvereniging.
- (16) Geboren te Antwerpen 1.I.1846. Drukker. Schrijver van historische verhalen. Lid en bibliothecaris van de "Société de Gymnastique et d'Armes d'Anvers", lid van de Gymnastische Volkskring van Antwerpen.

11.IV.1895 (XXIII, 13-15)-26.XII.1895 (XXIII, 50-52) : Max. Hendrickx, 6, Verdussenstraat, Antwerpen.

h. MEDEWERKERS :

Adrian, P. C. (17) : 1879	1880, 1883
Allebé, G. A. N. (18) : 1880	Demon : 1893
Atweegeeser (19) : 1878-1879	Desguin, Victor (27) : 1879, 1881-1882
A. : 1879	
A. Chilles (pseudoniem) : 1890	Disse, J. S. G. (28) : 1879-1880, 1882
Ad. K. (= Ad. Kemna) : 1875	Ducret, L. (29) : 1880-1881, 1883
Bastiaans, Fr. (20) : 1873-1875	D. : 1873
Baudenelle, J. : 1873, 1879, 1881	Eggelte, E. (30) : 1876
Beaupin, M. (21) : 1880	E. S. : 1884
Blom, Joh. (22) : 1879-1880, 1882, 1884-1885	E. V. : 1888-1890
Buschmann, P. : 1878, 1880-1881, 1886	Floralis : 1880
B. : 1879, 1884	F. G. C. (= F. G. Croesen) : 1879-1880, 1885-1887, 1890
B. M. : 1880	F. G. Cr. (= F. G. Croesen) : 1881, 1885, 1888
Cornette, Arthur : 1885	F. L. : 1880
Croesen, F. G. (23) : 1873-1895	F. S. (= F. Schlöer) : 1881-1882
Cupérus, N. J. : 1873, 1875-1880, 1882-1884, 1886-1895	F. Sch. (= F. Schlöer) : 1894
C. : 1884-1885	F. V. D. V. (= F. Van der Ven) : 1873-1874, 1877, 1885-1886
C. C. : 1873	G. K. : 1878, 1881
C. M. (24) : 1881, 1884-1885	Hannotte, J. (31) : 1890
C. R. : 1878	Happel, Jacob : 1873-1874, 1876, 1883
C. X. : 1878	
De Gruyter, C. A. J. (25) : 1878-1879	H. : 1880, 1884
De Leener, Gustave (26) : 1878,	H. B. : 1888-1890
	Ingenohl, Jonas (32) : 1894

- (17) Voorzitter van de Nederlandsche Gymnastiek-Onderwijzers-Vereeniging; penningmeester van het Nederlandsch Gymnastiek Verbond.
- (18) 1811-1892. Hygiënist. Een der grondleggers van de turnbeweging in Nederland.
- (19) Lid van Nederlandse turnverenigingen.
- (20) "Eerste hoofdvoorwerker" van de Amsterdamsche Turnkring.
- (21) Stichter en directeur van het tijdschrift *Le Gymnaste belge* (1883-1899).
- (22) Gymnastiekleraar te Arnhem. Lid van de Geldersche Gymnastiek-Onderwijzers-Vereeniging.
- (23) Secretaris van de Nederlandsche Gymnastiek-Onderwijzers-Vereeniging.
- (24) Waarschijnlijk de initialen van Camille Mys.
- (25) Gymnastiekleraar te Deventer.
- (26) Lid van Brusselse turnverenigingen, voorzitter van de "Société libre de gymnastique" te Brussel.
- (27) 1838-1919. Geneesheer, Schepen van Onderwijs te Antwerpen 1892-1918; liet zich vooral in met het medisch schooltoezicht, de organisatie van het buitengewoon onderwijs, de pedologie en de oprichting van de stedelijke kweekscholen.
- (28) Voorzitter van verschillende Nederlandse turnverenigingen, o. m. van de Zuid-Hollandse Gymnastiek-Onderwijzers-Vereeniging.
- (29) Te Parijs.
- (30) Gymnastiekleraar te Amsterdam.
- (31) Lid van een turnvereniging te Hodimont.
- (32) Bestuurslid van het Nederlandsch Gymnastiek Verbond.

Isenbaert, Jozef : 1883	1882, 1885-1888, 1890
J. B. : 1873	P. B. (= P. Buschmann) : 1873, 1875-1876, 1878-1884, 1887, 1889
J. C. : 1884	P. H. : 1893
J. V. : 1873, 1876-1878	P. V. : 1884-1886, 1889
Kooman, C. J. (33) : 1880	P. V. H. : 1894
Koomans, H. W. (34) : 1879	R. : 1890-1891
Koopal, W. (35) : 1892-1894	Schlöer, Friedrich : 1873-1875, 1877-1880, 1882-1883, 1887, 1889-1890, 1894-1895
Kringer, V. : 1883-1886, 1890	Sincero Severitas : 1881
La Haye, Leopold (36) : 1873	Sperlaeken, E. (42) : 1878-1879
Lamster, Frans (37) : 1879-1881	Van der Ven, Flor : 1874, 1876, 1885-1886, 1888
Ludovic, V. : 1878, 1886	Verbruggen, P. (43) : 1883, 1886, 1888
Meilink, A. B. (38) : 1876-1879	Vifquin, J. : 1873
Mignot, Eugène : 1876-1884, 1886	Vrijdag, D. (44) : 1873-1874
Moulckers, Leo (39) : 1893	Weetnietal, Y. : 1881-1882
Mys, Camille (40) : 1881, 1884	Wolff, Richard : 1873, 1876
M. B. : 1880-1882	X. : 1878, 1884
M. H. : 1888	
M. H. en H. B. : 1889	
M. V. C. : 1875	
Nemo : 1878	
Niggeler, J. (41) : 1879-1880	
N. J. C. (= N. J. Cupérus) : 1873-	

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :

Als officieel orgaan van de Belgische Turnbond ontving *Volksheil* vanaf 1874 jaarlijks een toelage. Dank zij het jaarlijks verslag van de penningmeester van die bond beschikt men over vrij nauwkeurige cijfers (45). In 1874 : 260 fr, gedeeld met het Franstalige bondsorgaan, *Le Gymnaste belge*.

In 1875 : 292 fr.

In 1876 : 334 fr, gedeeld met het Franstalige bondsorgaan, *La Gymnastique*.

In 1877 : 370 fr, gedeeld met *La Gymnastique*.

In 1878 : 454 fr.

(33) Lid van de Gymnastiek- en Schermvereniging te Goes.

(34) Lid van de Gymnastiek Vereniging te Amsterdam.

(35) Turnleraar te Antwerpen. Auteur van een handleiding.

(36) Voorzitter van de Vereenigde Gymnasten van Antwerpen.

(37) 1842-1883. Gymnastiekleraar aan de H.B.S. te Maastricht.

(38) Gymnastiekleraar. Lid van de Zuid-Hollandsche Gymnastiek-Onderwijzers-Vereeniging.

(39) Lid van de Gymnastische Volkskring van Antwerpen.

(40) Griffier. Voorzitter van de Gymnastische Volksmaatschappij van Gent.

(41) Voorzitter van de Zwitserse Turnbond.

(42) Lid van de "Société internationale de gymnastique" te Brugge.

(43) Gymnastiekleraar te Brussel.

(44) Lid van Nederlandse turnverenigingen.

(45) *Volksheil*, II, 18 (29.VIII.1874); III, 16 (31.VII.1875); IV, 26 (16.XII.1876); VI, 44 (2.XI.1878); VII, 8 (22.II.1879); VIII, 3 (17.I.1880); VIII, 51 (18.XII.1880); IX, 46 (12.XI.1881); X, 45 (11.XI.1882); XI, 50 (13.XII.1883); XII, 48-49 (27.XI.1884); XIII, 39-40 (15/22.X.1885); XV, 15-16 (7/14.IV.1887); XV, 43-44 (20/27.X.1887); XVI, 39-40 (4/11.X.1888); XVII, 48-50 (12, 19 en 16.XII.1889); XVIII, 43 (30.X.1890); XIX, 46 (12.XI.1891); XX, 45 (10.XI.1892); XXII, 7-8 (15.II.1894).

In 1879 : 509 fr.
 In 1800 : 526 fr.
 In 1881 : 526 fr.
 In 1882 : 514 fr.
 In 1883 : 491 fr.
 In 1884 : 257 fr.
 In 1885 : 460 fr, gedeeld met het Franse bondsorgaan, *Le Gymnaste belge*.
 In 1886 : 463 fr (idem).
 In 1887 : 406 fr (idem).
 In 1888 : 407 fr (idem).
 In 1889 : ± 406 fr (idem).
 In 1890 : 489 fr (idem).
 In 1891 : ± 440 fr (idem).
 In 1892 : 498 fr (idem).
 In 1893 : 419 fr (idem) (46).

Het tijdschrift wordt van 1877 tot 1882 ook gesteund door de Vereeniging van Gymnastiekonderwijzers in Nederland (47). De toelage bedraagt f 20 in 1877, f 25 van 1879 tot 1882.

In 1877 en 1879 ontvangt *Volksheil* bovendien een toelage van het Nederlandsch Gymnastiek Verbond (48), ten bedrage van respectievelijk f 25 en f 50. In 1880 schenkt de "Société de Gymnastique du Val St.-Lambert" op haar beurt 50 fr (49).

Het belang van die toelagen dient gerelativeerd te worden : *Volksheil* verzorgt gratis de publikatie van alle mededelingen van de Belgische Turnbond (50) evenals van het (uitvoerige) verslag van de jaarlijkse vergadering van de Vereeniging van Gymnastiekonderwijzers in Nederland. Deze vereniging ontvangt bovendien van dit verslag een vijftigtal overdrukjes en jaarlijks een ingebonden exemplaar van het tijdschrift (51).

IV. KARAKTERISERING

Volksheil aanzag de gymnastiek "als eene volkszaak bijdragende tot het algemeen welzijn en de menschelijke ontwikkeling". Toen het blad van wal stak, was de gymnastiek in België niet langer "een miskende en minachtte (sic) zaak" (52). De waarde ervan werd althans niet meer betwist, ook op het pedagogische vlak. De organieke wetten van 1842 en 1850 hadden het gymnastiekonderwijs in lagere en middelbare scholen mogelijk gemaakt. Al was de gymnastiek er in het algemeen op vooruit gegaan (53), gemeengoed was ze intus-

(46) Aan het eind van dat jaar werd de *Gymnaste belge* vervangen door *La Gymnastique contemporaine*.

(47) *Volksheil*, V, 13 (30.VI.1877); VII, 27 (5.VII.1879); VIII, 15 (10.IV.1880); IX, 39 (24.IX.1881); X, 25 (10.VII.1882).

(48) *Id.*, V, 13 (30.VI.1877); VIII, 3 (17.I.1880).

(49) *Id.*, VIII, 7 (14.II.1880).

(50) In 1881 bedroeg de bondstoelage 526 fr. De kosten van het publiceren van de mededelingen liepen echter op tot 518 fr : *Volksheil*, XI, 3 (21.I.1882).

(51) *Id.*, X, 25 (10.VII.1882).

(52) *Id.*, I, 1 (4.I.1873) 1-2.

(53) De Belgische Turnbond telde in 1865, bij zijn oprichting, 1364 leden. Een tiental jaren later groepeerde hij 29 verenigingen, met 3.593 leden : *Volksheil*, VI, 29 (20.VII.1878) 261.

sen nog niet geworden : gymnasten en akrobaten werden vaak nog over één kam geschoren, terwijl lichaams oefening op school nog kon worden aangeklaagd als "opleiding voor de soldaterij" (54). Bij gebrek aan scholing, degelijke handboeken en behoorlijk ingerichte lokalen konden onderwijzers en leraars die met de lichamelijke opvoeding werden belast al te vaak niet meer doen dan op de speelplaats enkele vrije oefeningen laten uitvoeren, uiteraard alleen bij mooi weer (55).

Intussen was de situatie te Antwerpen beter dan elders in het land (56), zodat het blad niet toevallig in de Scheldestad is verschenen.

Volksheil wilde van de gymnastiek een volkszaak maken en tevens bijdragen tot de opbouw van een behoorlijke Nederlandse vaktaal en het verspreiden van een wetenschappelijk verantwoorde oefenmethode. De stichters zagen hun tijdschrift in de eerste plaats als een Vlaams turnvakblad. Het zou een leidraad worden voor de gymnastiekbeoefenaars bij de bestuurlijke organisatie van hun verenigingen, bij het inrichten van hun turnzalen. Het kon tevens de banden onder de verschillende turnkringen nauwer toehalen (57).

Terwijl de redactie de berichtgeving over het verenigingsleven niet als de essentiële taak van het blad beschouwde (58), nam die echter al aanstonds een groot deel van de kolommen in beslag (59), kolommen die Cupérus aan "gewichtiger" aangelegenheden had willen besteden. Dat werd in de hand gewerkt door het feit dat het tijdschrift in 1874 het officiële orgaan werd van de Belgische turnfederatie en ook als spreekbuis diende voor analoge Nederlandse verenigingen (60). Bovendien werd de publikatie van het Franstalig bondsorgaan, *La Gymnastique*, eind 1877 stopgezet, zodat *Volksheil* ook voor de Franse berichtgeving van de federatie diende in te staan. Dat bleef zo tot en met 1883. Al herhaalde de redactie eind 1877 nog haar voornemen om de "spaarzaamste" ruimte te besteden aan feestbeschrijvingen en de "grootste" aan bijdragen die de behoefte aan turnvakkennis zouden tegemoet komen (61), dat voornemen werd moeilijk realiseerbaar.

Van 1878 tot 1883 werden de afleveringen gesplitst in een officieel en een niet-officieel gedeelte. In dit laatste wisselen Frans- en Nederlandstalige bijdragen elkaar af. Vaste rubrieken kent het niet. Themata die herhaaldelijk

(54) *Id.*, I, 19 (13.IX.1873) 182 en I, 20 (27.IX.1873) 193.

(55) *Id.*, I, 3 (1.II.1873) 20-21.

(56) Terwijl in het land de gymnastiekbeweging pas omstreeks 1860-1865 op gang kwam, had ze te Antwerpen reeds twintig jaar vroeger burgerrecht verworven : in 1839 stichtte J. Isenbaert aldaar de eerste gymnastiekvereniging in België. In 1857 nodigde hij de Duitser Jacob Happel uit. Dezes systeem (cfr. *infra*, 490) kende in de Antwerpse turnkringen grote bijval. Alleen zij konden bogen op een methodische beoefening van de gymnastiek, terwijl men elders vrij amateuristisch tewerk ging. Te Antwerpen verscheen van 1865 tot 1874 *Le Gymnaste belge* : cfr. *supra*, 351-355.

(57) *Volksheil*, I, 1 (4.I.1873) 2-3.

(58) *Id.*, I, 16 (2.VIII.1873) 153; I, 19 (13.IX.1873) 187; III, 13 (19.VI.1875) 129-130; VII, 39 (28.IX.1879) 345.

(59) Verslagen van feestvieringen en openbare uitvoeringen; mededelingen over de oprichting en de ontbinding van kringen, toetredingen tot de Turnbond, bestuurswisselingen, congressen, enz.

(60) De "Vereeniging van onderwijzers in de gymnastiek" en het "Nederlandsch Gymnastiek Verbond" (ook nadat dit laatste in januari 1882 de beschikking kreeg over een eigen blad *De Turnvriend*).

(61) *Volksheil*, V, 24 (1.XII.1877) 197.

aan bod komen, zijn : de situatie van de gymnastiekzaak buiten België (vooral in Nederland, de Verenigde Staten en Duitsland), de volksgezondheid, de vaktaal en de vakkennis.

Van 1884 af verscheen het blad opnieuw uitsluitend in het Nederlands (62). De berichtgeving over het verenigingsleven nam steeds meer plaats in. Financiële moeilijkheden en gebrek aan belangstelling vanwege de turners zelf, brachten echter mee dat de publikatie eerder moeizaam kon worden voortgezet. De beslissing, in 1894 door de Belgische Turnbond genomen om zelf een "Officieel Bulletin" uit te geven en niet langer bondsorganen te subsidiëren, bracht de genadeslag : in december 1895 werd de publikatie van *Volksheil* stopgezet.

Al was het tijdschrift dus in eerste instantie duidelijk een bondsorgaan en een turnvakblad, toch is de bespreking alhier verantwoord. *Volksheil* verscheen immers tijdens een periode dat de regering een en ander ondernam om het gymnastiekonderwijs in de scholen te organiseren. Op de manier waarop dat zou gebeuren heeft het blad vrij ongunstig gereageerd, zoals overigens de Antwerpse kringen en de Belgische Turnbond in het algemeen (63). Als emanatie van die kringen nam *Volksheil*, vooral bij monde van zijn hoofdredacteurs Cupérus en Buschmann, de verdediging op van het Happelstelsel, als het meest geschikte voor het gymnastiekonderwijs in de scholen. De regering schonk echter haar zegen aan een stelsel dat in essentiële punten daarvan afweek, met name dat van Docx (64). Hierop hebben de aanhangers van de "Antwerpse school" een vinnige kritiek uitgebracht (65).

Volksheil, spreekbuis van de aanhangers van het Happelstelsel, kante zich tegen het invoeren van "soldatenoefeningen" in de scholen : om diverse redenen vielen die te verwerpen (66). Het blad voerde aan dat toestel oefeningen, in principe, reeds in de lagere school in het gymnastiekonderwijs moesten ingeschakeld worden, maar het gaf toe dat de praktijk dat niet zo direct moge-

(62) Een nieuw tijdschrift, *Le Gymnaste belge*, was bereid gevonden de Franse teksten op te nemen die tevoren in *Volksheil* verschenen. Reeds aan het eind van 1882 was Buschmann van zins de publikatie van de Franstalige berichtgeving van de Turnfederatie te staken.

(63) De reacties zijn duidelijk te volgen in uitvoerige verslagen van de bondscongressen en in artikelen die in het niet-officiële gedeelte werden gepubliceerd.

(64) Cfr. *supra*, 354-355.

(65) Betreffende de systemen van Happel en Docx, cfr. *Volksheil*, I, 20 (27.IX.1873); I, 21 (11.X.1873); I, 22 (25.X.1873); III, 15 (17.VII.1875); VI, 1-7 (5.I.1878-16.II.1878); VI, 19 (11.V.1878); VI, 21 (25.V.1878); VI, 22 (1.VI.1878); VI, 24 (15.VI.1878); VI, 25 (22.VI.1878); VII, 16 (15.XI.1879); VII, 52 (27.XII.1879); IX, 30 (23.VII.1881); XI, 32 (11.VIII.1883); XI, 33 (18.VIII.1883); XI, 34 (25.VIII.1883); XI, 36 (8.IX.1883); XI, 41 (11.X.1883); XI, 42 (18.X.1883); XI, 46 (15.XI.1883).

(66) Fysiologisch heten ze onverantwoord : het zijn beroeps oefeningen die een bepaalde vaardigheid beogen (meer bepaald "leren schieten") en geenszins de harmonische ontwikkeling van alle lichaamsdelen. Een opvoedkundige waarde hebben ze niet, integendeel : het uitdelen van graden en onderscheidingen wakkert een ongezonde wedijver onder de leerlingen aan. Ze zijn ook om praktische redenen te verwerpen : er dient vrij kostbaar materiaal aangeschaft te worden, dat bovendien voortdurend moet worden gemoderniseerd. Tenslotte wordt aangevoerd dat zulke oefeningen alleen op voetvolk zijn gericht en niet op manschappen voor de cavalerie of de zeemacht.

lijk maakte (67). Hoe het ook zij, speciaal opgeleide leerkrachten waren in elk geval onontbeerlijk (68). Ze konden alleen gevormd worden in een "normale turnschool" ("école normale de gymnastique"), voor de oprichting waarvan *Volkshel* dan ook pleitte (69). Docx aan zijn kant was van mening dat het gymnastiekonderwijs aan bijzondere leerkrachten moest worden toevertrouwd, maar van de noodzaak van een "normale turnschool" was hij geenszins overtuigd (70).

Tijdens de jaren '70 heeft de actie van het tijdschrift bij de officiële instanties geen succes gehad. Ook de herziening, in 1879, van de "jammerlijk beruchte" schoolwet van 1842 (71) heeft de aanhangers van het Happelstelsel erg teleurgesteld; weliswaar liet minister Van Humbeeck de gymnastiek onder de verplichte vakken opnemen, maar hij hield het bij het systeem-Docx.

Volkshel was verbitterd (72), maar zette onder het liberale ministerie de strijd verder. Dat leverde echter, buiten Antwerpen (73), niets op (74). De vinnige aanvallen op het systeem-Docx (75) lokten daarentegen kritiek uit vanwege enkele bij de turnfederatie aangesloten verenigingen (76). Van 1884 af verzaakte het blad zijn polemische houding vrijwel geheel. De medewerkers lieten zich voortaan nog slechts zelden in met de evolutie van het gymnastiekonderwijs in België.

- (67) Vele stadsscholen en de meeste dorpscholen beschikten immers in de jaren '70 niet over een degelijk ingerichte turnzaal. De verdedigers van het Happelstelsel gaven overigens toe dat men, strikt genomen, in de voorbereidende afdeling alleen met vrije oefeningen ook vrij behoorlijke resultaten kon bekomen.
- (68) Zijn toestellen niet voorhanden, dan is een fysiologisch en pedagogisch onderlegde leerkracht meer dan ooit onontbeerlijk. Hij moet een waar "cynésologue" zijn, in staat om de oefeningen voldoende te variëren en aan de ontwikkeling van de leerlingen aan te passen.
- (69) In afwachting van een dergelijk instituut, konden de reeds fungerende leerkrachten zich in een turnkring bekwamen.
- (70) Een cursus, door Docx in opdracht van het ministerie georganiseerd en over zes weken gespreid, kon volstaan om de in functie zijnde leerkrachten de vereiste theoretische en praktische kennis te laten opdoen. Een normaalschool diende gereserveerd te blijven voor de opleiding van onderwijzers.
- (71) *Volkshel*, VI, 45 (9.XI.1878). De uitlating getuigt, samen met andere, van de liberale gezindheid van het blad.
- (72) "Le ministre lui-même s'est chargé de détruire les dernières illusions à son égard. C'est à regretter après toutes les peines, tous les sacrifices que nous et nos camarades ont fait pour amener l'avènement d'un ministère dans lequel nous plaçons tant d'espoir" : *Volkshel*, XI, 37 (10.IX.1881).
- (73) Mede dank zij Cupérus, gemeenteraadslid sedert 1876, werd het Happelstelsel in de Antwerpse stedelijke scholen aanvaard. Het heeft er tot 1930 de invoering van de Zweedse gymnastiek verhinderd.
- (74) Tijdens een turnfeest van de kweekschool te Lier constateerde de verslaggever van het blad, in 1883, dat de "toekomende vormers van het geheele geestelijke en lichamelijke wezen onzer kinderen [zich nog steeds] in de enge kring van het officiële oefeningsprogramma... bewegen en een onwetenschappelijke, saamgeraapte warmethode aanleeren" : *Volkshel*, XI, 24 (16.VI.1883).
- (75) Ze culmineerden in 1882-1883 in de korte rubriek "Dwalingen en Vooroordeelen", waarmee de meeste nummers aanvingen. Telkens werd een stelling uit het systeem-Docx gebrandmerkt.
- (76) *Volkshel*, X, 48 (2.XII.1882); XI, 16 (21.IV.1883); XI, 19 (12.V.1883).

DE BESCHAVING

1873-1876

- I. BEWAARPLAATS : SBA (D 18356) : I (1873)-IV (1876).
- II. a. ONDERTITEL : Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs.
- c. MOTTO :
Geen rijker kroon dan eigen schoon.
Het lager onderwijs is de grondslag der beschaving.
- d. PRIJS :
1873 : België : 3.75 fr per jaar (1); buitenland : 5 fr per jaar.
1874-1876 : België : 4 fr per jaar bij intekening via een postkantoor, 3.75 fr bij de uitgever; buitenland : 5 fr per jaar.
- e. FORMAAT : 25 x 19.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8, op drie uitzonderingen na (2).
- g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks (de 1ste en de 15de van elke maand), maar niet op 15 september en 1 oktober.
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE ;
15.V.1873 (I, 1)-15.XI.1873 (I, 11) : Redactie van het tijdschrift *De Beschaving*, Antwerpen.
1.XII.1873 (I, 12)-1.V.1874 (II, 9) : Redactie van het tijdschrift *De Beschaving*, Korte Koepoortstraat, 4, Antwerpen.
15.V.1874 (II, 10)-15.XII.1875 (III, 22) : Maalderstraat, 42, Antwerpen.
1.I.1876 (IV, 1)-15.XII.1876 (IV, 22) : K. Weyler, Leguitstraat, Antwerpen.
- III. a. BEGINDATUM : 15 mei 1873.
EINDDATUM : 15 december 1876.
- d en e. UITGEVER-DRUKKER :
15.V.1873 (I, 1)-15.XII.1873 (I, 13) : Albert Peeters, Sleutelstraat 12, Antwerpen.
1.I.1874 (II, 1)-15.XII.1876 (IV, 22) : J. Plasky, Kleine Goddaart, 6, Antwerpen.
- f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :
15.V.1873 (I, 1)-1.XI.1875 (III, 19) : een comité van vijf leden, van wie de namen onbekend zijn (3), tenzij die van Frans Van Hoof (4), die er aanvankelijk deel van uitmaakte (5).
- (1) Vermits het eerste nummer verscheen op 15 mei 1873 werd de prijs voor de rest van dat jaar op 2.25 fr vastgesteld.
- (2) Respectievelijk 2, 12 en 10 blz. voor de derde en de achtste aflevering van 1873 en de eerste van 1874.
- (3) *De Beschaving*, I (1873) 85, noot 1.
- (4) Geboren 1842. Onderwijzer te Antwerpen 1862, schoolhoofd 1870, gemeentelijk inspecteur 1884, hoofdinspecteur 1897-1914.
- (5) *De Beschaving*, II (1874) 123. Sedert 1.VIII.1873 maakte Van Hoof geen deel meer uit van de redactie.

15.XI.1875 (III, 20)-15.XII.1876 (IV, 22) : Karel Weyler (6).

h. MEDEWERKERS :

A. B. :	1875	
Boeckx, A. M. :	1874	J. G. : 1876
Campers, E. :	1875	J. S. : 1875-1876
Ceulemans, V. :	1876	Kenis, J. T. (9) : 1873
C. :	1873	Lodewijk : 1876
De Bom, J. (7) :	1876	L. B. : 1874
De Bosschere, Ch. (8) :	1873	L. C. D. : 1876
Desguin, V. :	1873	L. L. H. : 1876
D. S. :	1874	L. V. E. (10) : 1875
Eggen, J. :	1876	Marien-Aubert (11) : 1873-1874
E. :	1874-1875	M. : 1874, 1876
E. V. B. :	1874	M. U. S. : 1873
E. V. S. :	1875	N. : 1873-1874
Ed. v. S. :	1875	Passchael, J. F. (12) : 1873
Em. G. :	1876	Peeters, Edm. (13) : 1873
F. D. S. :	1876	P. : 1875
F. R. :	1876	P. S. C. : 1874
F. S. jr. :	1875	P. W. : 1874
Gillens, Felix :	1873-1876	R. : 1873
G. :	1876	R. S. : 1874
G. H. :	1875	Schmal, J. (14) : 1875
H. H. :	1874	Segers, Gustaaf : 1875-1876
Janssens, L. :	1875	Valkhoff, J. N. (15) : 1875
J. :	1876	Van Dael, J. F. (16) : 1873-1876
J. d'A. :	1875	Van de Vyver, Joseph : 1873, 1875
J. F. :	1875-1876	Van Hoof, Fr. : 1873
J. F. V. D. (= J. F. Van Dael ?) :		Van Montfort, Lod. : 1873-1876

- (6) Hoogstraten 19.X.1843-Antwerpen 1925. Kwekeling te Lier 1861-1864, gemeentelijk onderwijzer te Antwerpen 1864-1874, hoofdonderwijzer 1874-1910. Publiceerde enkele leerboekjes en mémoires : *Herinneringen, ervaringen en gedachten van een tachtigjarigen Antwerpschen schoolbestuurder*, I (enig verschenen), Antwerpen, z. j.
- (7) Geboren 1819. Hulpbibliothecaris in de stadsbibliotheek te Antwerpen, 1863-1877 hoofd van de stedelijke onderwijsadministratie.
- (8) 1850-1885. Onderwijzer te Antwerpen, vervolgens leraar aan de modelschool en aan de kweekschool te Brussel, sedert 1882 leraar aan de rijkskweekschool te Lier. Publiceerde verschillende werken i. v. m. plantkunde.
- (9) 1841-1903. Onderwijzer te Merksem, sedert 1865 te Antwerpen; werd hier schoolhoofd.
- (10) Mogelijk L. Van Eynde, 1851-1928, gediplomeerd te Lier in 1871; 1911 directeur van de kweekschool voor onderwijzers te Antwerpen. Publiceerde in *Eigen Studie* (1902) onder de letters L. V. E.
- (11) Te Liverpool.
- (12) Geboren 1833. Onderwijzer te Antwerpen sedert 1854, schoolhoofd aldaar sedert 1864.
- (13) Onderwijzer te Antwerpen sedert 1865, schoolhoofd aldaar sedert 1875.
- (14) Te 's-Gravenhage.
- (15) Idem.
- (16) Geboren 1846. Sedert 1867 onderwijzer te Antwerpen; werd 1880 directeur van het weeshuis aldaar.

Van Noyen, Karel (17) : 1873-1875	Waterschoot, J. : 1876
Van Slype, E. : 1876	Weyler, Karel : 1873, 1875-1876
V. C. : 1876	X. : 1876
V. D. : 1875	X., Leonie : 1873
V. E. : 1876	

IV. KARAKTERISERING

Het verschijnen van *De Beschaving* betekende de vervulling van een wens die te Antwerpen reeds geruime tijd leefde : net als Brussel, Gent en andere centra zou ook de Scheldestad over een blad beschikken "om den vooruitgang van onderwijs en onderwijzer te behartigen". Naar verluidt heeft de oprichting van provinciale en kantonnale afdelingen van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond tot de realisatie van dat verlangen in sterke mate bijgedragen.

Het tijdschrift wilde in de bres springen voor een vooruitstrevende onderwijspolitiek, voor de uitbreiding van het volksonderwijs en voor de lotsverbetering van de leerkrachten. Wat in de schoot van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond en diens Antwerpse afdelingen aan voorstellen en oplossingen werd uitgewerkt, zou de redactie tot richtsnoer dienen. Haar aandacht zou naar de onderwijsproblemen van de stad en van de provincie Antwerpen uitgaan. Voor de leerkrachten wilde zij in het blad vooral praktisch zijn. Dat betekende echter niet dat de kolommen met uitgewerkte lessen en antwoorden op conferentievragen zouden worden gevuld : zij hielden de onderwijzers af van zelfstandige studie en werden dan ook afgewezen. De periodiek zou wel concrete, praktisch bruikbare informatie geven over het onderwijs in het buitenland, over vernieuwingen in de methodiek en over de vooruitgang van de wetenschappen.

De Beschaving publiceerde in elk nummer een drietal artikelen en een reeks kortere berichten. Het geheel maakt een gevarieerd informatieblad uit over onderwijsproblemen en over de werkomstandigheden van de onderwijzers.

Wat de eerste betreft ging grote aandacht uit naar de situatie in het Antwerpse en naar de maatregelen van gemeentelijke en provinciale overheden. Het blad liet zich echter ook in met de algemene onderwijssituatie en onderwijspolitiek in het land, zoals het de werkzaamheden van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond op provinciaal en nationaal vlak volgde. Het ijverde voor het invoeren van de leerplicht en voor de uitbreiding van het meisjes- en het beroepsonderwijs. Het bekommerde zich sterk om de opvoeding van de lagere sociale klassen, in welk verband ook aandacht uitging naar het vormingswerk van het Willemsfonds, de Mertensvereniging (18) en de Antwerpse openbare bibliotheken. Men mag daaruit terecht afleiden dat *De Beschaving* liberaal gekleurd was. Weliswaar verklaarde de redactie dat ze zich buiten alle politiek wilde houden, terwijl ook Weyler de beschuldiging tegensprak dat *De Beschaving* een politiek tijdschrift was (19). Het onderwijs was echter een sociaal probleem en als zodanig politiek gebonden. Dat de progressistische koers

(17) Geboren 1845. Onderwijzer te Antwerpen 1865, schoolhoofd sedert 1875.

(18) Te Antwerpen in 1874 gesticht door F. Van Hoof, G. Haegens en N. Rotsaert.

(19) In de betekenis van "een tijdschrift, welk voor doel heeft in de zeilen te blazen van de eene of andere politieke partij" : *De Beschaving*, III, 20 (15.XI.1875) 133.

die het blad op onderwijsterrein volgde - verdediging van het openbaar en van verplicht onderwijs - met die van een bepaalde politieke partij overeenstemde, kon noch wilde het ontkennen. Voor een conservatief orgaan als *De Nieuwe School- en Letterbode* was *De Beschaving* dan ook een geuzenblad (20). Naar aanleiding van het leerplichtprobleem ontstond tussen beide periodieken overigens een vinnige polemiek (21).

De inhoud van de korte berichten sloeg meestal terug op de situatie in het Antwerpse. Zij bevatten nieuws uit de schoolwereld, officiële mededelingen en reglementen, aankondigingen van openstaande plaatsen en benoemingen, en dergelijke.

Onderwijssituaties in het buitenland kwamen in de periodiek enkele keren aan bod. Betreffende Engeland vindt men in de tweede jaargang verschillende bijdragen van een medewerker uit Liverpool.

Verbetering van de sociale en materiële situatie van de leerkrachten stond, naast de eigenlijke onderwijsproblemen, in het middelpunt van de belangstelling. Geregeld liet het tijdschrift zich dan ook in met de salarissen, de pensioenregeling en de levensomstandigheden in het algemeen. Het heeft daarbij ook de onderwijzeressen ertoe aangespoord, deel te nemen aan de strijd "ter verheffing van het onderwijs, ter verheffing van heuren stand" (22).

Wat men het praktische gedeelte van *De Beschaving* kan noemen, was gering van omvang. Het had betrekking op de vakdidactiek en op vernieuwingen in het lager onderwijs. Lessen en antwoorden op conferentievragen zijn inderdaad uitgebleven. Wel treft men artikelen aan over lichamelijke opvoeding, handenarbeid, geschiedenis, tekenen en Frans.

DE SCHOOL 1873-1879

I. BEWAARPLAATSEN : KB (II 78408) : I (1873)-VII (1879). KVA : IV (1876)-VII. UBL (Z 6289) : VII.

II. a. ONDERTITEL :

13.VII.1873 (I, 1)-26.XII.1875 (III, 24) : Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs, uitgegeven door eenige onderwijzers.

Januari 1876 (IV, 1)-31.XII.1879 (VII, 12) : Tijdschrift voor opvoeding en onderwijs, onder het bestuur van E. M. Meganck.

d. PRIJS :

13.VII.1873 (I, 1)-26.XII.1875 (III, 24) : België : 3.25 fr per jaar; Neder-

(20) *De Nieuwe School- en Letterbode*, XXIV, 12 (1884) flap.

(21) Na het congres van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond, te Brussel gehouden in september 1875, en de vergadering van de provinciale afdeling Antwerpen op 15.XI.1875, waar het invoeren van de leerplicht werd gevraagd.

(22) *De Beschaving*, IV, 1 (1.I.1876) 1.

land : f 2 per jaar; andere landen : 5.25 fr per jaar (1).

Januari 1876 (IV, 1)-31.XII.1879 (VII, 12) : België : 5 fr per jaar (2).

e. FORMAAT :

13.VII.1873 (I, 1)-26.XII.1875 (III, 24) : 25 x 18.

Januari 1876 (IV, 1)-31.XII.1879 (VII, 12) : 16 x 9.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

13.VII.1873 (I, 1)-26.XII.1875 (III, 24) : 8.

Januari 1876 (IV, 1)-31.XII.1879 (VII, 12) : 48.

g. PERIODICITEIT :

13.VII.1873 (I, 1)-26.XII.1875 (III, 24) : halfmaandlijks.

Januari 1876 (IV, 1)-31.XII.1879 (VII, 12) : maandlijks; bovendien halfmaandlijks een los blad met officiële aankondigingen.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Bij de aanvang van de laatste jaargang heette het dat "het getal der inschrijvers in ruime mate aangegroeid" was (3).

Men kon o. m. inschrijven op verschillende adressen, alle van onderwijzers of hoofdonderwijzers, verspreid over de Vlaamse provinciën (4).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : zie III, d en e.

III. a. BEGINDATUM : 13 juli 1873.

EINDDATUM : 31 december 1879 (VII, 12).

d en e. UITGEVER - DRUKKER :

13.VII.1873 (I, 1)-april 1876 (IV, 4) : H. & I. Vanderpoorten, Koestraat, 17, Gent.

Mei 1876 (IV, 5)-31.XII.1879 (VII, 12) : H. & I. Vanderpoorten, Bloemstraat, 42, Koestraat, 17, Gent.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

13.VII.1873 (I, 1)-26.XII.1875 (III, 24) : een redactieraad bestaande uit "eenige schoolmannen", met H. Blontrock als secretaris (5).

Januari 1876 (IV, 1)-31.XII.1879 (VII, 12) : E. M. Meganck (6).

(1) Voor de eerste jaargang, die slechts 12 afleveringen telde, bedroeg de prijs 1,75 fr. Een abonnement op *De School* en *Le Moniteur des instituteurs* samen kostte 6 fr.

(2) Samen met *Le Moniteur des instituteurs* 9 fr per jaar.

(3) *De School*, VII (1879) 1.

(4) Voor jg. I (1873) worden vermeld : Van Hauwermeiren (Buggenhout), Neyrinck (St.-Gillis-Brussel), Winnens (Schaarbeek), De Wynter (Bredene), Allaeys (Woesten), De Haan (Moeskroen), Boeckx ('s-Gravenwezel), Van der Borgh (Olen), Van der Smisen (Kuringen), Goddet (Vreeren) en Blontrock (Laken). Voor jg. II komt er nog bij : Van den Broecke (St.-Maria-Lierde). In 1875 wordt Van Hauwermeiren niet meer vermeld.

(5) *De School*, I (1873) 1-2.

(6) Geboren te Nederbrakel 16.XII.1837, overleden 1903. Leerling van de rijkskweekschool te Lier, onderwijzer te Assenede 1858-1860, te Leuven (centrale gevangenis en middelbare school) 1860-1863; hoofdonderwijzer te Oetingen, vervolgens te Assenede. Auteur van leerboeken, novellen en romans. Medewerker aan verschillende literaire en pedagogische tijdschriften. Sedert 1880 hoofdredacteur van *Het Katholiek Onderwijs*.

g. MEDEWERKERS :

- A. : 1875
A. B. : 1877
A. B. V. : 1876-1877
A. D. S. : 1878
A. L. : 1873
Bernard, T. : 1873
Bets, Pierre Vincent (7) : 1875
Blontrock, Henri : 1873-1875
Boeckx, A. M. : 1874
Bosmans, Theodoor Lodewijk (8):
1874
B. T. : 1875
C. : 1875
C. L. T. I. : 1875
Daems, Hector (9) : 1878
Daems, Honoré : 1876-1878
David, Leonard Frans : 1878
De Haene, J. A. : 1875-1879
De Haerne, Désiré (10) : 1878-
1879
De Man, B. : 1873
Deneckere, K. : 1874-1875
D. C. : 1873
D. D. : 1874
E. D. V. : 1878
Floda : 1873-1874
F. V. : 1873
F. V. D. W. : 1876
H. K. : 1875
I. V. : 1875
Jonckheere, A. : 1873, 1875-1876
J. A. L. J. : 1873
J. D. J. : 1875
J. H. S. : 1873
J. K. : 1874
J. M. : 1875
J. V. : 1875
L. E. N. : 1873
L. S. D. H. : 1878
L. V. D. V. : 1873
Mansion, Paul : 1877
Marette, E. : 1878
Meganck, E. M. : 1873-1879
Meulenhoeck : 1875-1879
Miria, M. : 1875
M. D. S. : 1877
Onderwijzersgenootschap "Voor kunst
en kennis" (Roeselare) : 1876-1878
Paulinus (broeder) : 1875
P. V. : 1879
Roevens, Lodewijk : 1876-1877
Rutten, August : 1873-1874
Savet, Fr. : 1876
Sylvester : 1876, 1879
T. A. J. : 1874-1875
T. V. B. : 1876, 1878
Uit de stad Nieuwpoort : 1874-1875
Van Besien, H. : 1878
Van Brussel, Jan : 1873
Van den Driessche, J. : 1873, 1875
Van Hauwermeiren, Adolf Ernest :
1873
Van Ophasselt, G. : 1874
V., Emma : 1876
V. H. : 1876
V. M. J. : 1878
V. S. : 1878
Walsra : 1873

IV. KARAKTERISERING

Het feit dat Vlaamse onderwijzers aan *Le Moniteur des instituteurs* gere-

- (7) 1822-1897. Pastoor te Neerlinter 1864-1879, nadien deken en pastoor te Zoutleeuw; wijdde talrijke studies aan de lokale geschiedenis.
(8) 1815-1875. Priester, godsdienstleraar te Antwerpen; publiceerde handboeken voor het godsdienstonderwijs.
(9) 1851-1914. Achtereenvolgens onderwijzer te Astene en te Roeselare, gemeentelijk inspecteur over het lager onderwijs te Roeselare, kantonnaal inspecteur te Antwerpen; publiceerde verschillende schoolboeken.
(10) 1804-1890. Kanunnik. Monseigneur. Oud-lid van het Nationaal Congres, volksvertegenwoordiger tot 1833 en opnieuw van 1844 tot 1890; inspecteur van de colleges van het bisdom Brugge, baanbreker van nieuwere onderwijsmethoden voor doofstommen en blinden.

geld conferentievragen voorlegden terwijl de Franstaligheid van dat tijdschrift verhinderde dat ze beantwoord werden, was voor het redactiecomité de aanleiding om een gelijkaardige Nederlandstalige periodiek uit te geven : *De School*. Deze kreeg wel een eigen redactieraad, maar stelde zich als hoofddoel inderdaad het oplossen van ingezonden conferentievragen. Dit objectief zat nochtans ingeschakeld in een meer omvattend geheel : "Bevordering van degelijk onderwijs, van degelijke opvoeding", gesitueerd op het terrein van het huisgezin, de bewaarschool en de lagere school. Het blad zou de leerkrachten mogelijkheden tot volmaking bieden en de jongeren met raad en daad bijstaan (11). De stof zou "uit het wijd gebied der natuur en der geschiedenis" worden geput en steunen op de "ervaringen en waarnemingen op het gebied der familie, in het schoollokaal, en op de speelplaats der kinderen" (12). De redactie wilde zich daarbij met politiek niet bemoeien; ze zou "binnen den kring der bestaande wet blijven", wat dan toch een katholiek standpunt inhield (13). Het blad diende zich dan ook aan als het orgaan van de katholieke onderwijzers in de gemeentelijke scholen.

Van de vierde jaargang af werden, onder een nieuwe leiding, i. v. m. het onderwijs meer uitgebreide artikelen en ook meer boekbeoordelingen geprogrammeerd, terwijl tevens aandacht zou uitgaan naar de Nederlandse letterkunde. Aan het behandelen van de conferentievragen moest dat intussen geen afbreuk doen.

Onder de titel "Opvoedkunde en onderwijs" bevatten de eerste drie jaargangen veel korte artikelen over diverse onderwerpen. De meeste daarvan zijn een antwoord op conferentievragen, terwijl de overige op een zelfde wijze worden uitgewerkt. Op basis van ervaring wordt gehandeld over pedagogische aangelegenheden, het schoolhouden, de vakken van het lager onderwijs, de persoonlijkheid van de onderwijzer, zijn professionele en sociale status. Daarnaast vindt men een reeks uitgewerkte lessen, waaronder enkele voor adultenscholen zijn bestemd. Overwegend zijn de godsdienstlessen; rekenen en moedertaal komen herhaaldelijk voor, terwijl geschiedenis, aardrijkskunde, plantkunde, dierkunde en landbouw slechts een enkele keer worden bedacht. Als vaste rubrieken treft men verder allerlei korte mededelingen aan betreffende benoemingen, sterfgevallen, samenstelling van de examencommissies voor de kweekscholen, vragen van de examens in de kweekscholen te Lier en te Sint-Niklaas, officiële reglementen, e. a. Tenslotte publiceert het blad korte berichten over de situatie van het lager onderwijs in Duitsland, in Nederland en in Frankrijk.

Van de vierde jaargang af komen, naast de beantwoording van conferentievragen, talrijker en ook meer uitgebreide artikelen voor, zoals bij het begin van die jaargang in het vooruitzicht was gesteld. De bijdragen worden tevens meer systematisch ingedeeld. Godsdienst bekleedt een aparte plaats en krijgt, zowel wat theoretische artikelen als wat praktische lessen betreft, nog grotere aandacht dan tevoren. Onder de titel "Wetenschappelijke vakken" komen de

(11) Dat zou ertoe bijdragen "den onderwijzersstand tot die plaats in de maatschappij te helpen opstijgen, welke tot zijn gedijlijk werken onontbeerlijk is en hem als erkenning zijner moeilijke zending toekomt" : *De School*, 1 (1873) 2.

(12) *Ibid.*

(13) In de jaren '70 werd immers, sterker nog dan tevoren, van liberale zijde op een herziening van de organieke wet van 1842 aangestuurd.

opvoeding, de leerstof en de methoden leer aan bod en vallen ook uitgewerkte lessen; ongeveer de helft van de bijdragen in die sector zijn boekbeoordelingen. Afzonderlijk worden verder de onderwijsorganisatie en de onderwijsbelangen besproken. In verschillende bijdragen kiest de hoofdredacteur stelling tegen de leerplicht, waaruit een polemieek volgt met *De Vereeniging*. Aan plantkunde, landbouw en hygiëne worden enkele artikelen gewijd. De rubriek taal- en letterkunde bevat wat gedichten, schoolliederen en enkele recensies. De vaste rubrieken (mededelingen) blijven zoals in de eerste drie jaargangen; alleen worden meer berichten over de buitenlandse onderwijssituaties opgenomen.

Het aantreden van de liberale regering, in 1878, brengt mee dat het blad doorlopend aandacht gaat besteden aan de schoolwetgeving. De laatste jaargang staat in het teken van de zgn. ongelukswet en van de beginnende schoolstrijd. Sterk polemisch, neemt het tijdschrift een uitgesproken katholiek standpunt in. Het laat de schoolkwestie in elke aflevering door Mgr. De Haerne bespreken. Het publiceert de verklaringen van het episcopaat, berichten over de organisatie van het katholiek onderwijs en lijsten van ontslagnemende personeelsleden uit het gemeentelijk onderwijs. Wanneer *De School* eind 1879 ophoudt te verschijnen, verwijst ze haar lezers naar andere katholieke tijdschriften voor onderwijzers.

L'ECOLE PRIMAIRE 1874-1914

1.II.1880-15.XII.1884 : L'Ecole primaire libre.

- I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P. 319 B) : 1ste r., I (1874)-VI (1879); 2de r., I (1880)-XXXV (1914), behoudens XXXII, 17 (1911)-XXXIV, 22 (1913). KB (III 99044 A) : 1ste r., I-VI; 2de r., I-XXXV, behoudens XXXII, 17 (1911)-XXXIV, 22 (1913). SBLu : 1ste r., I (1874)-II (1875), V (1878); 2de r., I (1880)-V (1884), VII (1886)-VIII (1887), XI (1890). UBG (157 T 4): 2de r., XXII (1901)-XXIV (1903). UBL (Z 1354) : 2de r., I-XXXV, behoudens : XXIX (1908) 4, 7, 9 en 22; XXXII, 17 (1911)-XXXIV, 22 (1913). UBLu (XV. 154. 28) : 2de r., I.

II. a. ONDERTITEL :

- 1.I.1874 (1ste r., I, 1)-1.XII.1879 (1ste r., VI, 20) : Journal de l'enseignement pratique.
1.II.1880 (2de r., I, 1)-1.II.1906 (2de r., XXVII, 3) : geen.
15.II.1906 (2de r., XXVII, 4)-1.XII.1906 (2de r., XXVII, 21) : Revue pédagogique bi-mensuelle.
15.XII.1906 (2de r., XXVII, 22)-1.VIII.1910 (2de r., XXXI, 15) : Revue pédagogique bimensuelle.
15.VIII.1910 (2de r., XXXI, 16)-15.VIII.1911 (2de r., XXXII, 16) : Revue pédagogique bi-mensuelle.
1.I.1914 (2de r., XXXV, 1)-15.VII.1914 (2de r., XXXV, 14) : geen.

c. MOTTO :

- 1.I.1874 (1ste r., I, 1)-1.XII.1879 (1ste r., VI, 20) : Etre utile.
1.II.1880 (2de r., I, 1)-15.XII.1884 (2de r., V, 22) : Dieu et le roi. Religion et patrie. L'autel et le trône.
1.I.1885 (2de r., VI, 1)-15.XII.1886 (2de r., VII, 22) : Dieu et patrie. Dieu et le roi. Religion et patrie.
1.I.1887 (2de r., VIII, 1)-1.II.1906 (2de r., XXVII, 3) : Dieu et le roi. Religion et patrie.

d. PRIJS : 5 fr per jaar.

e. FORMAAT :

- 1.I.1874 (1ste r., I, 1)-15.VIII.1911 (2de r., XXXII, 16) : 21,5 x 13,6.
1.I.1914 (2de r., XXXV, 1)-15.VII.1914 (2de r., XXXV, 14) : 18,5 x 11.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING ; wisselend van 16 tot 20.

g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks, behalve in september, of (1914) in augustus en september.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

- 1.I.1874 (1ste r., I, 1)-1.IV.1875 (1ste r., II, 7) : J. B. Emond, Ecoles communales, Dison.
1.V.1875 (1ste r., II, 8)-1.XII.1879 (1ste r., VI, 21) : Lambert-De Roisin, rue de l'Ange, Namur.
1.II.1880 (2de r., I, 1)-15.XII.1884 (2de r., V, 22) : Direction de la Revue, Ecole libre, Nouville-sous-Huy.
1.I.1895 (2de r., XVI, 1)-15.XII.1895 (2de r., XVI, 22) : Gérant de la Revue, rue des Tanneurs, 6, Huy.
1.I.1896 (2de r., XVII, 1)-1.II.1906 (2de r., XXVII, 3) : A. Thirionet, chemin de la Sarthe, 2, Huy.
15.II.1906 (2de r., XXVII, 4)-15.VIII.1911 (2de r., XXXII, 16) : Albert Dewit.
1.I.1914 (2de r., XXXV, 1)-15.VII.1914 (2de r., XXXV, 14) : Rue Royale, 53, Bruxelles.

III. a. BEGINDATUM : 1 januari 1874.

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 15 juli 1914.

b. STICHTER : Jean Baptiste Emond (1).

d en e. UITGEVER-DRUKKER :

- 1.I.1874 (1ste r., I, 1)-1.XII.1879 (1ste r., VI, 21) : Lambert-De Roisin, rue de l'Ange, Namur.
1.II.1880 (2de r., I, 1)-15.XII.1881 (2de r., II, 22) : Jules Emond & Cie, rue Sous-le-Château, 18-20, Huy.
1.I.1882 (2de r., III, 1)-15.V.1903 (2de r., XXIV, 9) : A. Charpentier et Emond, rue Sous-le-Château, 18-20, Huy.
1.VI.1903 (2de r., XXIV, 10)-1.II.1906 (2de r., XXVII, 3) : Emond (Pol) & Cie, rue Sous-le-Château, 18-20, Huy.
1.III.1906 (2de r., XXVII, 4)-15.VIII.1911 (2de r., XXXII, 16), 1.I.1914 (2de r., XXXV, 1)-15.VII.1914 (2de r., XXXV, 14) : Albert Dewit, rue

(1) Cfr. *suprà*, 357.

Royale, 53, Bruxelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

1.I.1874 (1ste r., I, 1)-1.X.1904 (2de r., XXV, 16) : J. B. Emond.

15.X.1904 (2de r., XXV, 17)-1.XII.1905 (2de r., XXVI, 21) : voorlopig waargenomen door een enkeling (2).

15.XII.1905 (2de r., XXVI, 22)-15.VIII.1911 (2de r., XXXII, 16) : een comité, tevens redactieraad.

1.I.1914 (2de r., XXXV, 1)-15.VII.1914 (2de r., XXXV, 14) :

a) raad van beheer : Kanunnik Lemesle (3), Fr. Clerckx (4), Dom (5), J. Gosée (6), C. Savelberg (7), A. Dewit;

b) hoofdredactie : Fr. Clerckx.

h. MEDEWERKERS :

Adel : 1908-1910	A. Ch. : 1875, 1889-1890
Agricole : 1886, 1889	A. D. : 1906-1908
Alexandre : 1898-1899	A. D. B. : 1907-1908
Alexis-Marie G. (8) : 1891-1908	A. D. C. : 1899
Alpha : 1898-1899	A. E. L. : 1905
André, Edmond (9) : 1896	A. F. : 1901-1902, 1904
Andrée, Jacques : 1906-1907	A. G. : 1897-1904
Andrin, Ad. (10) : 1891-1900	A. H. : 1910
Arnaud (Dr.) : 1887, 1896	A. J. : 1887-1888
Arnoldy, Maria : 1906, 1908	A. J. L. D. : 1883
Arnoldy, N. (11) : 1889	A. L. : 1882-1883
Arnould, Ed. (12) : 1893, 1895, 1905	A. M. : 1883, 1906
Aubert, R. : 1891, 1894	A. M. G. : 1895, 1900
Aubray, Gabriël : 1910	A. N. : 1875
Ausloos, A. (13) : 1888, 1892	A. P. : 1887
Aventine : 1898	A. R. : 1878
A. : 1894, 1903, 1905, 1907	A. T. : 1910
A. A. : 1910	A. V. : 1887
A. B. : 1886, 1903, 1908	Barillot, V. : 1903
A. C. : 1874-1879	Bauret, Fr. : 1874
	Bergeron : 1879

(2) In het nr. van 15.XII.1905 (XXVI, 22) wordt hulde gebracht aan zijn toewijding.

Naar verluidt lieten "ses hautes et absorbantes fonctions" hem niet toe de leiding verder waar te nemen.

(3) Diocesaan hoofdinspecteur.

(4) Inspecteur lager onderwijs, te Anderlecht.

(5) Inspecteur vrij onderwijs.

(6) Idem.

(7) Ere-inspecteur beroepsonderwijs.

(8) 1835-1910. Broeder van de Christelijke Scholen. Droeg bij tot de methodologische vernieuwing van het onderwijs in de aardrijkskunde, publiceerde o. m. talrijke handboeken, wandkaarten en atlanten. Verbleef te Parijs 1871-1904; was redacteur van het tijdschrift *Bilan Géographique*.

(9) 1868-1898. Onderwijzer te Sivry-Etalle.

(10) Gezworen landmeter.

(11) Onderwijzer, leraar gymnastiek en handenarbeid te Aarlen; ontwierp een schoolbank.

(12) Hoofdonderwijzer te Bertrix.

(13) Onderwijzer te Woluwe.

Berthier, A. : 1890
 Berthiot, D. : 1910
 Bertrand, V. : 1892
 Beuzeval : 1891-1892
 Bienfait, A. (Dr.) : 1902
 Blanc, C. : 1897
 Blodel, S. : 1875
 Bols, G. (14) : 1886-1887, 1892
 Bon, L. C. (15) : 1908
 Bon-Sens, A. : 1908, 1914
 Bouffandeau, F. : 1910
 Bourdoux, J. (16) : 1904, 1907
 Braband, Fr. : 1914
 Briod, Ernest : 1908
 B. (17) : 1899, 1903, 1908
 B. D. M. : 1914
 B. L. (18) : 1893, 1900, 1904, 1910
 Cadet, E. : 1886
 Cahours, T. : 1908
 Cambier, A. (Dr.) : 1908-1909
 Carly : 1904
 Carré Irénée (19) : 1906
 Caston, Emile : 1911
 Caumont, F. : 1894
 Chaumeil : 1885
 Claudia : 1885
 Closset, A. : 1877
 Coibion : 1886, 1888
 Colas, J. : 1878-1879
 Collin, J. (20) : 1891
 Couche, Jules : 1907-1908
 C. : 1878, 1880, 1907-1908
 C. B. : 1904, 1910
 C. D. : 1877, 1905
 C. F. A. : 1879
 C. G. : 1891
 Ch. R. : 1901-1902
 C. M. : 1889, 1905, 1907, 1910
 C. N. : 1885
 C. N. T. : 1906
 C. Q. F. D. (21) : 1874
 C. R. : 1908
 C. S. : 1904
 Debaille, Ad. : 1904
 De Breux, Félix : 1911
 Defodon, Charles (22) : 1875
 De Fragnée, Jean : 1905
 Delacroix : 1914
 Delattre, Louis : 1905
 Delhomme, J. : 1878-1879, 1882
 De Liège, G. : 1884
 Delvaux : 1874
 Demaret, F. J. (23) : 1877
 Denis, O. : 1894
 Denizot, H. : 1894
 De Paeuw, Léon (24) : 1907
 De Prémourel, Adrien : 1898-1899
 Desrousiers, Paul : 1901
 Dessaint, L. (25) : 1904
 De Stappaert : 1875
 Diame, Jean : 1901-1904
 Didaskalos : 1914
 Disclez, Désiré : 1877
 Dodey, C. : 1891
 Dreppe, C. (26) : 1891
 Dros, O. : 1895

- (14) Onderwijzer; publiceerde een brochure over de methodiek van het zangonderwijs, schreef liedjes.
 (15) Leraar aan een normaalschool.
 (16) Hoofdinspecteur over het lager onderwijs.
 (17) Inspecteur.
 (18) Inspecteur.
 (19) 1829-1909. Frans pedagoog, tot 1892 inspecteur-generaal van het openbaar onderwijs; publiceerde talrijke handboeken en studies i. v. m. opvoeding en onderwijs.
 (20) Tot 1906 onderwijzer te Izel.
 (21) Onderwijzer te Les Bulles.
 (22) 1832-1891. Leraar aan de normaalschool te Auteuil tot 1879, nadien bibliothecaris van het "Musée pédagogique", inspecteur lager onderwijs 1885-1891; publiceerde schoolboeken; verwierf vooral bekendheid als hoofdredacteur van het *Manuel général de l'instruction publique*.
 (23) Onderwijzer te Dion-le-Val.
 (24) Bureeloverste op het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen.
 (25) Inspecteur lager onderwijs.
 (26) Onderwijzer en bibliothecaris te Florenville.

Drumaux, Arthur (27) : 1905, 1914	Flamine, Paul : 1898
Dubois, V. : 1909	Fosséprez, A. : 1909
Drubrimmer : 1899-1901	Foucart, Léon : 1898
Duclos, J. : 1888	F. : 1914
Duhem, S. : 1879	F. D. : 1910
Dumon-Motte, Joseph : 1903-1904	F. E. A. : 1909
Dupont, Léon : 1905, 1910	F. F. : 1895
Duprat, G. L. : 1910	F. G. : 1876, 1878, 1880
Durand, Hippolyte Théodore (28) : 1886	F. J. : 1890-1891, 1905
Duravel, J. F. : 1905	F. M. : 1908-1910
D. : 1874-1876, 1888, 1904	F. P. : 1905, 1909
D. B. : 1905	Fred de B. : 1904
D. T. : 1888	F. V. : 1887
Emond, Ernest (29) : 1897-1899	F. X. : 1914
Etévé, H. : 1908	Gabriël, M. (31) : 1885
Evelin, M. : 1908	Gatinot, C. : 1891
E. : 1890	Gelin, E. (32) : 1882-1884, 1886-1887, 1891
E. B. : 1874-1875, 1906, 1909-1910	Géophile, Alfred : 1914
E. D. : 1905, 1909-1910, 1914	Gérard, Emile : 1890
E. L. : 1909	Gheyme : 1905
E. M. : 1887, 1905, 1909	Gillain, Jules : 1908-1909
E. P. : 1909	Gillet, J. B. (33) : 1889-1900
E. T. : 1910	Gilson, J. (34) : 1900-1903
E. V. : 1909	Giron, Aimé : 1887
Féron, Alphonse : 1878	Godart, E. : 1899-1901
Fevre, J. : 1903, 1911	Gourmet, Alfred : 1914
Fidelis : 1893	Grange, Jean : 1881
Flament, Alexandre (30) : 1899-1904, 1910-1911	Gréard, Octave (35) : 1887, 1892
	Grosselin, E. : 1875
	Guerin, H. (36) : 1898
	Guerlot, Jules : 1894, 1898
	Guignet, Ch. E. : 1887

-
- (27) 1847-1920. Prefect van het atheneum te Luik; verleende zijn medewerking aan verschillende tijdschriften, publiceerde een paar dichtbundels.
- (28) Geboren 1833. Leraar te Versailles, daarna inspecteur; publiceerde naast dichtbundels en reisverhalen ook enkele schoolboeken.
- (29) Onderwijzer te Jemeppe-sur-Meuse.
- (30) Geboren 1865. Hoofdinspecteur lager onderwijs; wijdde verschillende studies aan opvoedkundige problemen.
- (31) Leerling aan de kweekschool te Saint-Roch.
- (32) Doctor in de wijsbegeerte en de godgeleerdheid, leraar wiskunde aan het college te Hoei; publiceerde handboeken.
- (33) Hoofdonderwijzer te St.-Mard.
- (34) Geboren 1849. Aanvankelijk gemeentelijk onderwijzer te Hermeton-sur-Meuse, later kantonnaal inspecteur; publiceerde een handboek voor het rekenonderwijs.
- (35) 1828-1904. Vice-Rector van de Academie te Parijs; droeg bij tot de ontwikkeling van het technisch onderwijs.
- (36) Stichter van de "Société nationale de travail manuel" 1887.

- Gustin, Alphonse (37) : 1882
 G. A. : 1903
 G. D. : 1884-1887, 1890
 G. G. : 1884-1885
 G. J. : 1909-1910
 G. Jacques : 1896, 1901-1902
 G. Th. : 1892
 Hardy, Adolphe : 1909-1911
 Heinrich, J. B. (38) : 1880
 Hément, Felix (Dr.) : 1882, 1889
 Herbé, Jacques : 1910
 Hubin : 1875
 H. : 1905
 H. A. : 1909
 H. C. : 1910
 H. F. C. : 1874
 H. L. (39) : 1874
 H. M. : 1910-1911
 H. Pierre : 1909
 Issaurat, H. : 1911
 Jacquet, F. : 1974
 Jil : 1909
 Joris, Walthère, Laurent (40) : 1885
 Juranville, Clarisse : 1887
 Juste : 1904
 J. : 1888, 1907
 J. B. : 1874, 1876, 1888-1890,
 1895-1896, 1898-1901, 1906
 J. B. G. : 1889, 1891
 J. C. : 1878, 1906-1907
 J. D. : 1888, 1902-1903, 1914
 J. F. : 1879, 1905, 1909
 J. H. : 1904, 1908-1911
 J. J. : 1905
 J. J. A. R. : 1908
 J. J. B. : 1903, 1905
 J. K. : 1900, 1902
 J. L. : 1887-1905
 J. Leon : 1893
 J. M. : 1885, 1908
 J. N. : 1909
 J. O. : 1892
 J. P. : 1909
 J. Ph. : 1909
 J. R. : 1909
 J. T. : 1902-1904
 J. W. : 1879
 Labor : 1914
 Laffon, Raoul (Dr.) : 1892-1893
 Lamarche (Dr.) : 1890
 Lamisse, A. (41) : 1883
 Lassine, O. : 1897
 Laugier, A. (42) : 1911
 Laurent, Ed. (43) : 1906-1908
 Laurent, J. (44) : 1887
 Leclerc, J. B. (45) : 1890-1892
 Lector : 1909
 Lefevre, Pierre : 1904
 Lefuret : 1902
 Legouvé, A. : 1894
 Legouvé, E. (46) : 1873, 1882-1885,
 1887-1889, 1893, 1896
 Lejeune, J. : 1884
 Lemoine, J. : 1898
 Lichtenberger, André (47) : 1911
 Linus : 1909
 Lowart : 1877
 Lux : 1909
 Lux Verax : 1908
 Lyn, C. : 1893

(37) Leerling aan de kweekschool te Saint-Roch.

(38) Ere-inspecteur lager onderwijs.

(39) Onderwijzer.

(40) Geboren 1854. Gemeentelijk onderwijzer; publiceerde toneelspelen voor schoolopvoeringen, handboeken voor de lagere school en voor het adultenonderwijs.

(41) Overleden 1888. Hoofdonderwijzer van de oefenschool te Saint-Roch.

(42) Inspecteur lager onderwijs.

(43) Leraar aan de middelbare school te Namen; publiceerde een geschiedenis-handboek voor het lager onderwijs.

(44) Onderwijzer te Bleid.

(45) Hoofdonderwijzer te Lamorteau tot 1891.

(46) 1807-1903. Frans letterkundige (gedichten, romans, toneelstukken). Schreef op verzoek van het Franse ministerie van Opvoeding een handboek voor het leesonderricht.

(47) 1870-1943. Frans socioloog en schrijver (romans, sociologische studies en vooral kinderverhalen.)

L. : 1903
 L. B. : 1880, 1883
 L. C. : 1911
 L. D. : 1883
 L. d. P. : 1904
 L. E. B. S. : 1875
 L. G. : 1878, 1914
 L. H. : 1886
 L. J. B. : 1897
 L. J. G. : 1898, 1904
 L. J. H. : 1878-1879, 1882
 L. J. M. : 1891
 L. M. : 1876, 1880, 1887-1890,
 1892, 1898-1903, 1905
 L. S. R. : 1886-1887
 Maillet, E. : 1904
 Malin, Henri : 1895
 Manoevriër, Ed. : 1897
 Marconnet, Emilie : 1879-1880,
 1890
 Maréchal, C. (48) : 1891
 Marion, H. : 1906
 Masset, J. (49) : 1909
 Masson, J. (50) : 1883
 Mathematicus : 1880
 Mathieu, G. : 1886-1887
 May : 1906
 Mentor : 1889-1890, 1895-1898,
 1902
 Mercant, E. : 1910
 Metropole : 1898
 Michel, V. : 1909
 Minor : 1909
 Moll-Weiss, Augusta (51) : 1910
 Monod, Eug. : 1908
 Montfort, Léon (52) : 1887, 1891-
 1892
 Moreau, P. (53) : 1901-1906, 1909
 Morreux, Th. (E. H.) : 1910
 Mossay, Michel (54) : 1883
 Mossier, H. : 1908
 Muguet, J. : 1890-1891
 Mussat, F. : 1890
 Mutelet, F. (55) : 1889
 M. : 1895, 1907
 M. B. : 1902-1907
 M. C. : 1911
 M. D. : 1902
 M. L. : 1893
 M. G. : 1909
 M. P. : 1895, 1910
 M. S. : 1903, 1905
 M. X. : 1878
 Navet, A. : 1887
 Némo : 1905
 Néra, L. : 1905
 N. A. : 1889-1893, 1895-1899, 1901-
 1903, 1907
 N. D. (56) : 1874
 N. E. D. : 1878
 N. L. : 1874
 N. P. : 1893
 N. S. : 1900
 O. C. : 1888
 O. X. : 1910-1911
 Padel, Jean : 1908, 1910-1911
 Parent, Marie : 1899
 Paroz, J. : 1893
 Pates, H. : 1910
 Pecaut, E. (Dr.) : 1884-1885, 1901
 Pédagogibus : 1903-1905
 Peiffer, N. : 1893, 1895, 1897
 Pellisier, A. : 1875
 Perez, Bernard (57) : 1880

(48) Leerling aan een landbouwinstituut.

(49) Plattelandsonderwijzeres te C.

(50) Redacteur van het *Manuel général de l'instruction publique*.

(51) Stichtster-directrice van de "Ecole des mères" te Parijs, auteur van een studie over de huishoudscholen.

(52) Leraar aan de kweekschool te Virton, secretaris van de "Société nationale de travail manuel".

(53) Inspecteur lager onderwijs; schreef een methodologische handleiding voor onderwijzers.

(54) Leerling aan de kweekschool te Saint-Roch.

(55) Directeur van de kweekschool te Beauvais.

(56) Onderwijzer te Verviers.

(57) Publiceerde verschillende studies over kinderspsychologie.

- Perriard, Al. : 1876
 Petersen : 1910
 Pieraerts, Huberta (58) : 1879
 Pigeot, A. : 1892
 Pinardel, François : 1909
 Ponthière, Honoré : 1908
 Prof, Jean : 1910
 Progler, Caroline : 1875
 Pruniaux, L. : 1910-1911
 Prunières, L. : 1910
 P. : 1899-1900
 P. B. : 1910
 P. F. J. : 1888-1889
 P. G. : 1883
 P. L. : 1904
 P. M. : 1887-1888, 1899, 1902,
 1905-1906, 1910
 P. M. A. : 1910
 P. P. : 1885
 P. R. : 1909
 P. V. : 1885
 Quat, A. D. (59) : 1904-1905
 Ramboux, Mathilde (60) : 1878
 Raquet : 1904
 Reicrem, Paule : 1905
 Rémon : 1909
 Renault, Jules (61) : 1910-1911
 Rendu, Eugène : 1885, 1891
 Ricquier, L. : 1886, 1889-1891, 1908
 Ringlet, Charles : 1901-1902
 Roberty, L. : 1878
 Rocofast, J. : 1910
 Rousselot, P. : 1882
 Rouvroy, Maurice (62) : 1910
 Roy, L. (63) : 1910
 R. : 1904-1905
 R. B. : 1905
 R. D. : 1910
 Saffray (Dr.) : 1895
 Sales, Pierre : 1887
 Sarazin, Charles : 1911
 Savelberg, C. : 1914
 Schmidt : 1889, 1893
 Scholl : 1905
 Schreiber, Constant (64) : 1906-
 1907
 Sengers, G. : 1909-1910
 Sévrette, Jules : 1909
 Siméons, G. : 1914
 Sion, J. : 1879
 Sironval, A. (Dr.) : 1897-1898
 Sistant, A. : 1905
 Sluys, Alexis : 1911
 Sondag, H. J. (65) : 1892
 Sosset, Jacques : 1877
 Stick : 1908-1909
 Stock : 1909-1910
 Suis, Jean (Dr.) : 1896, 1908
 S. : 1890, 1894, 1903, 1905
 S. A. : 1909
 S. C. T. : 1905
 Tehixe, Pierre : 1911
 Thiry, E. (66) : 1896-1904
 Thuillier, Narcisse : 1879
 Tibbaut, Emile (67) : 1906
 Toisoul, F. H. : 1881

(58) Leerlinge aan de kweekschool te O. L. V.-Waver.

(59) Pseudoniem : "A-dé-quat"; inspecteur lager onderwijs.

(60) 1858-1901. Letterkundige.

(61) Geboren 1879. Inspecteur lager onderwijs; medewerker aan verschillende tijdschriften en dagbladen, sedert 1899 directeur van het maandblad *L'Education familiale*.

(62) Geboren 1879. Was gedurende enkele jaren werkzaam in het lager onderwijs, specialiseerde zich in de psychologie te Leuven, werd in 1912 belast met de organisatie van een medisch-pedagogische observatiepost voor misdadige kinderen te St.-Hubert, werd directeur van deze instelling na haar overplaatsing naar Mol in 1915.

(63) Onderwijzer; auteur, samen met J. B. Martin, van handboekjes voor het onderwijs in de wetenschappen en in de land- en tuinbouwkunde.

(64) Landbouwingenieur, directeur van een proefstation te Hasselt; publiceerde verschillende verhandelingen i. v. m. landbouwkunde.

(65) 1835-1893. Kantonnaal inspecteur te Virton.

(66) Directrice van de gemeentescholen te Virton; publiceerde handleidingen voor het onderwijs in de vrouwelijke handwerken.

(67) 1852-1935. Volksvertegenwoordiger, voorzitter van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, minister van State; wijdde talrijke studies aan economische en sociale problemen.

Trabuc, Jules : 1910	V. der B., J. B. : 1906
Triaud, Charles : 1909	V. M. : 1914
Trousseau, A. : 1892	V. P. : 1874
T. (Dr.) : 1905	Waldos : 1901
T. C. : 1908	Watelet, J. : 1885
T. D. : 1876-1879, 1881	Wauthy, R. (71) : 1906
Valcourt, Ch. (68) : 1889	Willems, G. L. : 1898
Vanderwallen, J. (69) : 1907-1908	X. : 1875-1878, 1883, 1900-1905, 1908
Van Hof, Mathilde (70) : 1881	X, X. : 1908-1909
Voncken : 1914	Zachée, Jules : 1907-1908
Vryman : 1900-1901	Z. (Dr.) : 1901
V. : 1900, 1902-1905	

IV. KARAKTERISERING

1. 1874-1879

De stichter van *L'Ecole primaire* was overtuigd van de behoefte aan een vakblad voor onderwijzers dat in hoofdzaak op de onderwijspraktijk was gericht. Het voorafgaande succes van het *Journal de classe* had hem in die overtuiging gesterkt. Andermaal wilde hij reeksen uitgewerkte lessen en oefeningen publiceren, zonder nochtans in herhaling te vervallen. Daarom zou nu, naast het lager onderwijs, naar het adultenonderwijs meer aandacht uitgaan. Het tijdschrift nam zich in de tweede plaats voor, problemen van opvoeding en onderwijs in een meer theoretisch gedeelte te behandelen. Verder zou het zich inspannen tot verdediging van de belangen der onderwijzers. Tenslotte beloofde het informatie over al wat hen kon interesseren.

Dit aanvankelijke programma werd bij de aanvang van elke jaargang opnieuw geformuleerd. De publikatie van praktische lessen bleef de belangrijkste doelstelling. In de inleiding tot de zesde jaargang werd de inhoud van het informatieve gedeelte nader gepreciseerd : het blad wilde de leerkrachten op de hoogte houden van de vooruitgang in de pedagogiek en tevens verbeteringen op het terrein van de didactiek en van de leermiddelen signaleren; het zou niet alleen op pedagogische, maar ook op literaire en wetenschappelijke publicaties de aandacht trekken.

In overeenstemming met de opzet, was het praktische gedeelte kwantitatief het belangrijkste. Emond zette door ondanks de kritiek van *Le Progrès*, tijdschrift dat het publiceren van uitgewerkte lessen als onverantwoord afwees en waarmee *L'Ecole primaire* begin 1875 dan ook een felle polemiek voerde. Het praktische gedeelte omvatte lessen en oefeningen voor de verschillende vakken van de lagere school, ingedeeld volgens drie niveaus. Daarnaast werd aan oefeningen voor adultenscholen een plaats ingeruimd. Voor een bepaald vak werden de lessen geregeld in vervolg-bijdragen gepubliceerd. Als belangrijkste reeksen vermelden we : "leçons de choses, grammaire et orthographe, exercices modèles de mémoire, lettres usuelles, exercices de

(68) Ere-inspecteur.

(69) Kantonnaal inspecteur.

(70) Leerlinge aan de kweekschool te O.-L.-Vr.-Waver.

(71) Schreef enkele brochures i. v. m. landbouwonderwijs, dierenbescherming en anti-alcoholisme.

style, dictées, analyses littéraires, rédaction, calcul mental, arithmétique, problèmes, histoire nationale, géographie, histoire naturelle, notions d'hygiène, économie domestique, travaux à l'aiguille, ouvrages manuels".

Minder talrijk waren de theoretische artikelen: hoofdzakelijk korte bijdragen over pedagogiek, methodiek en onderwijsactualiteiten. Een paar keren werd naar Fröbel en Pestalozzi verwezen. Als actualiteiten kwamen o. m. het landbouwonderwijs, de leerplicht en de schoolwet van 1879 aan bod. Over onderwijssituaties in het buitenland (Frankrijk, Duitsland en Zwitserland) werden een paar korte berichten gepubliceerd.

Voor de eerste jaren besteedde de periodiek veel aandacht aan de materiële levensomstandigheden van de onderwijzers. Het probleem van wedden en pensioenen was tot 1876 niet uit de lucht.

In elke aflevering vindt men ook korte mededelingen betreffende overheidsmaatregelen, benoemingen, conferentiëprogramma's, examens, e. d., evenals een korte bibliografie. De activiteit van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond bleef niet onvermeld.

2. 1880-1905

De titelwijziging bij de aanvang van 1880 was symptomatisch. *L'Ecole primaire libre* nam stelling tegen de laïcistische regeringspolitiek. Het blad verwierp rationalistische beginselen en wenste onderwijs nauw verbonden te zien met opvoeding, meer bepaald met godsdienstig-morele opvoeding. Het wilde dan ook trouw blijven aan de geest van de wetgeving van 1842.

De periodiek oriënteerde zich naar het katholiek onderwijs, maar de algemene opzet bleef onveranderd. Elke aflevering zou één of meer artikelen bevatten over opvoeding en didactiek, naast een aantal uitgewerkte lessen en oefeningen; verder nog een overzicht van het recente schoolnieuws, documenten en mededelingen betreffende het katholiek onderwijs, alsmede een bibliografie. Om de maand zou een schoollied worden toegevoegd. Tot medewerking deed Emond een beroep niet alleen op katholieke leerkrachten, maar ook op de verdedigers van het vrij onderwijs, meer bepaald op de geestelijken en de leden van de schoolcomités.

De jaargangen 1880-1884 stonden in het teken van de schoolstrijd. In het theoretische gedeelte vindt men artikelen over de pedagogische grondprincipes, over het katholiek onderwijs en over de schoolpolitiek. Actualiteiten en berichten over het onderwijs in het buitenland sloegen daar eveneens op terug. Documenten en mededelingen betroffen, zoals aangekondigd, het vrij onderwijs, waarvan de organisatie werd gevolgd. Het uitvaardigen van de onderwijswet van 1884 en de benoeming van Emond tot hoofdinspecteur te Aarlen hadden tot gevolg dat de periodiek haar polemische opstelling verliet. Van 1885 af wendde *L'Ecole primaire* - het adjectief *libre* viel weg - zich opnieuw tot alle onderwijzers en onderwijzeressen. Het blad affirmeerde daarbij zijn oorspronkelijke doelstelling: een vakblad zijn voor de leerkrachten, vooral op de praktijk gericht. In 1897 werd de hoofdredacteur benoemd tot directeur-generaal voor het lager onderwijs in het ministerie van Binnenlandse Zaken en Openbaar Onderwijs, zodat de centrale administratie aan de redactie niet vreemd bleef.

In de theoretische bijdragen kwamen pedagogische problemen uit de school ter sprake: tucht, ontwikkeling van de vaderlandsliefde, e. a. Herhaaldelijk

werd ook over psychologie gehandeld. Vrij talrijke bijdragen betroffen de vakdidactiek, in welk verband de handenarbeid, de geschiedenis, het decimaal stelsel, de gymnastiek, de hygiëne en de socratische catechese wezen vermeld. Sedert 1897 werd heel wat ruimte besteed aan het anti-alcoholisch onderwijs, het sparen, de dierenbescherming en de schoolmutualiteit.

Opvallend is de aandacht die in de jaren negentig is uitgegaan naar twee thema's : "l'enseignement combiné" (sedert 1890) en "l'école pour la vie" (sedert 1897). Het eerste betreft een programma waarbij de leerstof van verschillende vakken, zoals b. v. tekenen en aardrijkskunde, tezamen wordt aangeboden. Het tweede gaat terug op de ideeën van Spencer : het onderwijs moet een voorbereiding zijn op het leven. Het blad betoogde echter dat in de lagere school en in de aduultenschool niet de kennis, niet de beroepsopleiding hoofdzaak zijn, maar wel de ontwikkeling van de persoonlijkheid, de religieuze, morele en sociale opvoeding. Op de twee bovengenoemde terreinen zette de redactie haar opvattingen niet alleen uiteen in theoretische artikelen : ze werden ook in praktische lessen toegepast.

Na de periode van de schoolstrijd vindt men, als onderwijsactualiteit, onderwerpen behandeld als programma, hygiëne en abnormale kinderen. Men treft, naast meer uitgebreide artikelen, telkens ook "Renseignements divers" aan, d. w. z. korte berichten over het onderwijs in binnen- en buitenland, wetenswaardigheden inzake literatuur en wetenschap, alsmede nuttige wenken voor de onderwijzer.

Conferentiewerken, die sedert 1887 heel wat plaats toebedeeld kregen, zou men tot het praktische gedeelte kunnen rekenen. Ook als men dat niet doet, dan bleef dat gedeelte kwantitatief zeker nog het belangrijkste. Vroegere lessenreeksen werden voortgezet. Als nieuwigheden vermelden we lessen in cijfermuziek en wiskundige oefeningen. Sedert 1895 behandelde de periodiek ook de Fröbelmethode.

Officiële mededelingen en berichten waren in een afzonderlijke, administratieve rubriek ondergebracht.

3. 1906-1911

De nieuwe redactieraad, die eind 1905 aantrad, had niet de bedoeling het tijdschrift een nieuwe richting uit te sturen : hij wilde verder werken in de lijn van de stichter en het blad dus strikt op het professionele vlak houden. Niettemin klonk er een nieuw geluid, in verband met een stroming die toen van overheidswege werd gestimuleerd. In september 1905 werd, onder impuls van Leopold II, te Bergen een internationaal congres over de economische expansie in de wereld georganiseerd. Er was ook een sectie onderwijs. Tevoren was de centrale administratie belast met het opmaken van een rapport over de mogelijke betekenis van het onderwijs voor de economische ontplooiing en de koloniale expansie. Daaromtrent had de administratie de onderwijzers geraadpleegd. *L'École primaire* propageerde sedert 1906 de ideeën die tijdens het congres te Bergen naar voren waren gebracht en bekommerde zich bovendien om de praktische uitwerking ervan in het onderwijs. Aan de ene kant was het de bedoeling documenten te publiceren en informatie te geven over "l'expansion mondiale", aan de andere kant de leerkrachten de mogelijkheid te bezorgen om hun onderwijs in zulke mate aan te passen dat

het in de gewenste richting ging (72). Die bekommernis kwam tot uiting in het theoretische gedeelte van het blad, dat nu "Organisation pédagogique de l'enseignement primaire" heette. Naast commentaren op het congres van Bergen vindt men daar vrij veel informatie over "l'expansion mondiale", evenals cursussen in staathuishoudkunde en economische aardrijkskunde, statistieken en diverse berichten. Bij dat alles werd de rol van het onderwijs in de economische ontwikkeling herhaaldelijk beklemtoond.

Ook in het praktische gedeelte constateert men een neerslag van de nieuwe stroming. Enkele traditionele lessen moedertaal, rekenen en schrijven vielen onder de rubriek "enseignement général". Kwantitatief veel talrijker waren echter het "enseignement combiné" en het "enseignement occasionnel à tentances industrielles, agricoles ou ménagères", waarin met de economische sector aansluiting werd gezocht.

Het zij nochtans aangestipt dat voor het tijdschrift meer traditionele onderwerpen geleidelijk aan weer aan bod kwamen. We vermelden o. m. een lessenreeks over experimentele psychologie (1907 en 1909), een overzicht van de geschiedenis van de pedagogiek (1907) en diverse beschouwingen rond het thema "l'école pour la vie".

Naast het theoretische en het praktische bevatte de periodiek ook een administratief gedeelte. Tijdens de hier behandelde jaren werd dit sterk uitgebreid en vooraan geplaatst.

4. 1911-1914

In de door ons geraadpleegde collecties ontbreken de afleveringen van augustus 1911 tot december 1913. Waarschijnlijk zijn die nooit verschenen.

In januari 1914 presenteerde de nieuwe redactieraad een programma dat ruimer was dan het oorspronkelijke. Als tevoren bleef het de bedoeling, de taak van de leerkrachten in lagere en adultenscholen te vergemakkelijken, waarbij nu echter ook de vierde graad aan bod moest komen. Bovendien zou tevens aandacht worden besteed aan het kleuteronderwijs en de aansluiting daarvan bij het lager onderwijs. De verruimde opzet bracht een adequate uitbreiding van de inhoud mee (73).

Sedert januari 1914 zijn echter nog slechts enkele afleveringen verschenen, te weinig om reeds duidelijk te zien wat het worden zou. Men constateert intussen dat het informatieve en het administratieve gedeelte in omvang toenamen en dat ook de bibliografie werd uitgebreid. Zoals in het vooruitzicht was gesteld, werden de vierde graad en het kleuteronderwijs inderdaad herhaaldelijk behandeld. Naast de theoretische bijdragen bleven de praktische lessen verschijnen. Aangestipt zij dat in 1914 voor het eerst lessen in de tweede taal, in casu het Nederlands, werden opgenomen.

(72) De lagere school kon tot de economische expansie van België op wereldvlak bijdragen door de leerlingen "le goût des entreprises lointaines" bij te brengen en ze daartoe te wapenen: ontwikkeling van de wil en van de ondernemingslust. Gelet op de groeiende betekenis van handel en industrie diende een op de toekomst gericht onderwijs een praktisch, utilitair karakter te krijgen. Cfr. o. m. *L'Ecole primaire*, XXVII (1906) 2-3, en XXVIII (1907) 68-70.

(73) "I. Pédagogie, pédologie, psychologie expérimentale; II. Méthodologie (écoles Froebel, primaire, du 4me degré, d'adultes); III. Leçons pratiques, exercices divers (poésies, dictées, rédactions, dessin, etc.); IV. Revue des Revues; V. Actes et documents officiels; VI. Bibliographie; VII. Varia; VIII. Boîte aux lettres": *L'Ecole primaire*, XXXV (1914) nrs. 1-15, achterflap.

NIEUWE KOREN EN LIEDEREN

1874-1878

1878 : Koren en Liederen.

- I. BEWAARPLAATSEN : Katholieke Universiteit te Leuven, Seminarie voor Historische Pedagogiek : II (1875), 1-2, 4 bis-5, 9-12; 3de reeks, jg. 1878. KB (II, 91296) : I (1874) 11 en 12; II (1875) 3-12.
- II. a. ONDERTITEL :
1874-1875 : Door Karel Miry.
1878 : Muziek van Karel Miry.
d. PRIJS : 3.50 fr per jaar.
e. FORMAAT : 18,5 x 11,5.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van 4 tot 16.
g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- III. a. BEGINDATUM : januari (?) 1874.
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 3de reeks, 1878.
d en e. UITGEVER EN DRUKKER :
1874-1875 : Drukkerij van H. en I. Vanderpoorten, Koestraat, 17, Gent.
1878 : Drukkerij van I. Vanderpoorten, Koestraat, 17, Gent.
f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : Karel Miry (1).

IV. KARAKTERISERING

Deze publikatie bestaat uit schoolliederen en koren, getoondicht door Karel Miry, die periodiek werden uitgegeven. De voorhanden afleveringen bevatten alleen liederen en koren, zonder enige inleiding of commentaar.

LA GYMNASTIQUE

1875-1877

- I. BEWAARPLAATSEN : KB (II, 79593) : I (1875)-III (1877). SBLu (Fond liégeois) : I-III, behalve de laatste aflevering (III, 12).
- II. a. ONDERTITEL : Revue mensuelle.
d. PRIJS : voor België 3.50 fr per jaar; voor het buitenland : 3.50 fr + port.

(1) Gent 14.VIII.1823-aldaar 3.X.1889. Dirigent van het theaterorkest te Gent 1855-1870, leraar aan het conservatorium aldaar sedert 1857, onderdirecteur sedert 1871; rijksinspecteur over het gesubsidieerd muziekonderwijs sedert 1881. Toondichter.

LA MEDECINE LIBRE

1875-1876 (?)

I. BEWAARPLAATSEN : KB (FM) : 1, 7 (1.II.1876). MIP (Bruxelles) : [1, 3 (1.XII.1875)]. UBL (FH 264/14) : 1, 1 (15.X.1875); 1, 7 (1.II.1876); 1, 9 (supplémentaire) (20.II.1876); 1, 11 (15.III.1876).

II. a. ONDERTITEL :

15.X.1875 (1, 1) en [1.XII.1875 (1, 3)] : Journal mensuel consacré à l'émancipation intellectuelle des femmes et à l'érection d'une école libre de médecine, de pharmacie, d'art dentaire, d'accouchements et de droguerie pour les femmes.

1.II.1876 (1, 7)-15.III.1876 (1, 11) : Journal bi-mensuel consacré à la réforme de l'enseignement et de l'exercice de l'art de guérir, ainsi qu'aux intérêts de l'école.

d. PRIJS :

15.X.1875 (1, 1) : België : 3 fr per jaar.

1.II.1876 (1, 7) : België : 5 fr per jaar.

e. FORMAAT : 17,5 x 9,6.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8 tot 16.

g. PERIODICITEIT : aanvankelijk maandelijks; (waarschijnlijk) vanaf 1.XII.1875 halfmaandelijks. Op 20.II.1876 wordt een supplementair nummer gepubliceerd.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

15.X.1875 (1, 1) : 100, rue Neuve.

[1.XII.1875 (1, 3)] : 24, rue de la Prévoyance, derrière le nouveau Palais de Justice.

1.II.1876 (1, 7)-15.III.1876 (1, 11) : 24, rue de la Prévoyance (Boulevard de Waterloo).

III. a. BEGINDATUM : 15 oktober 1875.

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 15 maart 1876 (1, 11).

b en f. STICHTER EN HOOFDREDACTEUR :

Dr. Crommelinck (pseudoniem : Dick) (1).

e. DRUKKER : Imp. Rossel, rue Neuve, 100.

i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING : in afwachting dat de publikatie

(1) Kortrijk 20.X.1814-Brussel 1884. Geneesheer te Brussel; stichter en hoofdredacteur van verschillende (vooral vulgariserende medische) tijdschriften. Publiceerde handboeken voor anatomie, ziekenverpleging en hygiëne en ook i. v. m. antropologie, astronomie en aardrijkskunde. Eind 1875 opende hij te Brussel een school waar dames in een minimum-tijd tot dokter, verloskundige, tandarts, apotheker of drogist konden worden opgeleid en waar ook taallessen (moderne talen, elementair Latijn en Grieks) werden gegeven. In die medische school was het onderricht gebaseerd op de "natuurlijke geneeskunde", maar ze heette onafhankelijk ("libre"), omdat ook andersdenkenden (allopaten en homeopaten) er hun mening mochten verdedigen.

door schenkingen kon gefinancierd worden, dekte Dr. Crommelinck zelf grotendeels de kosten (2).

IV. KARAKTERISERING

Crommelinck wilde in *La médecine libre* zijn ideeën over de hervorming van de medische opleiding en de uitoefening van de geneeskunde propageren. Het tijdschrift moest tevens de werkzaamheden van de door hem opgerichte "Ecole libre de médecine" voor een ruim publiek toelichten. De oorspronkelijke ondertitel, die het blad ook in dienst stelde van de "verstandelijke ontvoogding van de vrouw", werd in latere afleveringen terecht gewijzigd: Crommelinck trok inderdaad slechts terloops de aandacht op het feit dat de vigerende wetgeving de vrouw in een intellectueel inferieure positie hield. De meeste artikelen, ook degene die gewijd zijn aan de organisatie van de school, stonden in het teken van de strijd die Crommelinck, naar hij zelf beweerde, al ruim twintig jaar voerde tegen de onredelijke onderwijsmethoden in het algemeen en tegen de dwaze medische opleiding aan de Brusselse universiteit in het bijzonder (3). Met de oprichting van zijn school wilde hij niet zozeer bewijzen dat ook vrouwen een medische opleiding aankonden, maar veeleer dat hij bekwame medici kon vormen op een derde van de tijd die de opleiding aan de universiteit vroeg; daartoe zou hij het onderricht tot het waarlijk nuttige beperken.

Het laatst voorhanden nummer van *La médecine libre* is vrijwel volledig gewijd aan de op til zijnde herziening van de wet op het hoger onderwijs. Crommelinck verwachtte weinig goeds van die nieuwe wet: de discussie in de Kamer liet voorzien dat de duur van de medische studiën niet zou worden ingekort en dat er zeker niet mocht gerekend worden op een erkenning van het programma van de "onafhankelijke medische school". Vermoedelijk hebben dan ook noch het tijdschrift noch de school de uitvaardiging van de wet, in mei 1876, lange tijd overleefd.

CHANTS ET CHOEURS

1875

- I. BEWAARPLAATS : KB (II, 91.295) : I (1875), behoudens afl. 4.
- II. a. ONDERTITEL : Musique de Ch. Miry.
- e. FORMAAT : 17,5 x 11,5.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : wisselend van 4 tot 6.
- g. PERIODICITEIT : maandelijks.

(2) *La médecine libre*, I (1875-1876) 2 en 73.

(3) Men ontkomt niet aan de indruk dat Crommelinck tegen de Brusselse Facultéit der Geneeskunde een zeer persoonlijke wrok koesterde: cfr. *La médecine libre*, I (1875-1876) 10, 13, 38-39 en 75.

III. a. BEGINDATUM : 1875.

LAATST VOORHANDEN NUMMER : 1875.

e. DRUKKER : Imprimerie de H. et I. Vanderpoorten, rue aux Vaches, 17, Gand.

IV. KARAKTERISERING

Iedere aflevering biedt de tekst en de muziek van een liedje. Verschillende stukken zijn duidelijk voor de school bestemd : tussen de strofen, of in noot, worden dansjes beschreven die de kinderen tijdens het zingen kunnen uitvoeren.

L'AVENIR

1876-1887

i. BEWAARPLAATSEN : BMNO (P 658 C) : I (1876)-XII (1887). KB (II 70954 B) : I-XII. "Ligue de l'enseignement" : I-XII. UBG (117 B 25) : XI, 9-XII, 47 (onvolledig).UBL (Z 4037) : VI (1881)-VIII (1883).

II. a. ONDERTITEL :

1876 (I)-1883 (VIII) : Revue pédagogique, scientifique et littéraire paraissant le dimanche.

1884 (IX)-1887 (XII) : Revue pédagogique, scientifique et littéraire paraissant tous les dimanches.

c. MOTTO :

Sie hier een wacker blad, die niet en sal beswyken, die niet en is gewent aen yemant oyt te wycken. (Naar Vader Cats mengelwerken).

Leur occupation principale, voyre unique & totale, estoit emploictée par faictz, par dictz, par escritz, à extirper les erreurs. (Le tiers livre des faicts et dictz heroïques du bon Pantagruel.)

d. PRIJS :

1876 (I) : voor België 6 fr per jaar, 3.50 fr per halfjaar, 0.15 fr per nummer; voor het buitenland idem + port.

1877 (II)-29.VII.1880 (V, 33) : voor België zelfde prijzen en vanaf 24.VI.1877 (II, 23) ook 1.75 fr per trimester; voor het buitenland 8 fr per jaar.

Sedert 12.IX.1880 (V, 34) : gelijke prijs voor België en voor het buitenland : 6 fr, 3.50 fr en 1.75 fr. In de laatste jaargangen wordt alleen de prijs van een jaarabonnement vermeld.

e. FORMAAT : 28 x 20.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 8; soms met een supplement.

g. PERIODICITEIT : wekelijks; tijdens de vakanties doorgaans veertiendaags.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING : Het tijdschrift kende, van de aanvang af,

blijkbaar succes in liberale onderwijsmiddens te Brussel en in het gehele land (1). Toen de publikatie van *De Beschaving* (2) eind 1876 te Antwerpen werd stopgezet, werden de abonnees van die periodiek naar *L'Avenir* verwezen.

Eind 1882 werd aangestipt dat dit blad zich tot dan toe in een uitzonderlijk succes had mogen verheugen en dat het "la revue pédagogique la plus répandue du pays" was geworden (3). Bij het stopzetten van de publikatie stipte de redactie aan, dat het blad de steun had genoten van een select publiek, "composé non seulement de membres du corps enseignant, mais aussi d'un nombre relativement considérable de personnes appartenant à toutes les conditions sociales et pénétrées de la nécessité de fonder la grandeur de la nation sur une éducation populaire saine et vivante, fortement organisée et étendue à tous" (4).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

16.I.1876 (I, 1)-13.II.1876 (I, 5) : rue de Louvain, 9, Bruxelles.

20.II.1876 (I, 6)-7.I.1877 (I, 48) : rue Montagne des Aveugles, 27, Bruxelles.

14.I.1877 (II, 1)-25.III.1877 (II, 11) : rue Montagne des Aveugles, 19, Bruxelles.

8.IV.1877 (II, 12)-21.III.1880 (V, 12) : Boulevard Baudouin, 25, Molenbeek (Bruxelles).

4.I V.1880 (V, 13)-25.XII.1887 (XII, 48) : Chaussée de Ninove, 194, Molenbeek (Bruxelles).

III. a. BEGIN DATUM : 16 januari 1876.

EINDDATUM : 25 december 1887.

b. STICHTER (5) : August Smets (6), samen met enkele andere personen, onder wie Ernest Allard (7), Hippolyte Delecrosse (8) en Oger Laurent.

e. DRUKKER :

16.I.1876 (I, 1) - 8.VII.1877 (II, 25) : Imprimerie bruxelloise, Société coopérative, 27, rue Montagne des Aveugles, Bruxelles (ook genoemd : Imprimerie coopérative).

(1) *L'Avenir*, I (1876) 7, 246, 269.

(2) Cfr. *supra*, 492-495.

(3) *L'Avenir*, VII (1882) 394.

(4) *Id.*, XII (1887) 321.

(5) Cfr. *id.*, XI (1886) 34.

(6) 1851 - Sint-Jans-Molenbeek 30.IV.1936. Achtereenvolgens onderwijzer, leraar aan de voorbereidende afdeling van de kweekscholen te Brussel, leraar aan de rijks- en sedert 1884 aan de gemeentelijke kweekschool aldaar. Gedurende 50 jaar schepen van Onderwijs te Sint-Jans-Molenbeek. In 1876 voorzitter van de "Cercle pédagogique de Bruxelles". Ook werkzaam in de "Ligue de l'enseignement", voorzitter 1894-1896.

(7) Brussel 2.IV.1840-Brussel 7.VII.1878. Advocaat te Brussel, sedert 1871 gemeenteraadslid en sedert 1877 wn. schepen van Openbaar Onderwijs; liberaal volksvertegenwoordiger sedert 1876; lid van de raad van beheer van de Vrije Universiteit te Brussel en van de "Ligue de l'enseignement"; vrijmetselaar.

(8) Quaregnon 12.VI.1839-Flénu 11 of 12.II.1882. Geneesheer. Liberaal gemeenteraadslid en schepen te Brussel, lesgever in de "Cours populaires d'hygiène" van de "Ligue de l'enseignement".

15.VII.1877 (II, 26)-25.V.1879 (IV, 20) : Idem, 19, rue Montagne des Aveugles, Bruxelles.

1.VI.1879 (IV, 21)-21.VIII.1881 (VI, 33) : Impr. Eug. Marcilly, 21, rue des Grands Carmes, Bruxelles.

4.IX.1881 (VI, 34)-2.IV.1882 (VII, 14) : Impr. Eug. Marcilly, rue de la Montagne, impasse St.-Sébastien, 3, Bruxelles.

16.IV.1882 (VII, 15)-30.IV.1882 (VII, 17) : Impr. Gustave Fischlin, rue de la Montagne, impasse St.-Sébastien, 3, Bruxelles.

7.V.1882 (VII, 18)-30.XII.1883 (VIII, 48) : Imp. Berghmans, rue du Val des Roses, 11, Bruxelles.

6.I.1884 (IX, 1)-27.IV.1884 (IX, 16) : Imp. & Lith. Reynaert, Swens & De Beus, rue Berlaimont, 36, Bruxelles.

4.V.1884 (IX, 17)-29.IX.1884 (IX, 25) : Imp. Reynaert & Cie, rue de Berlaimont, 36, Bruxelles.

6.VII.1884 (IX, 26)-27.XII.1885 (X, 48) : Imp. J. Reynaert, rue de Berlaimont, 36, Bruxelles.

3.I.1886 (XI, 1)-28.III.1886 (XI, 13) : Imp. & Lith. Reynaert, rue Berlaimont, 36, Bruxelles.

4.IV.1886 (XI, 14)-18.IV.1886 (XI, 16) : Imprimerie Alex. Berqueman, rue Berlaimont, 36, Bruxelles.

2.V.1886 (XI, 17)-27.III.1887 (XII, 13) : Imp. et Lith. Alex Berqueman, rue de Berlaimont, 36, Bruxelles.

3.IV.1887 (XII, 14)-25.XII.1887 (XII, 48) : Imp. Alexandre Berqueman, 36, rue de Berlaimont, Bruxelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

De hoofdredacteur was aanvankelijk August Smets. In de leiding werd hij opgevolgd door Alfred Mabilie (9), die fungeerde tot juni 1887 (10).

g. REDACTEURS :

In 1876 werd de redactie verzorgd door "un groupe d'hommes d'école et de médecins" : A. Smets, Eduard Desès (11), Jean-Baptiste Charbo (12), Emile Yseux (13) en Martin Weverbergh (14), met talrijke medewerkers en één correspondent per provincie (15).

h. MEDEWERKERS

Aernout, Joseph (16) : 1885-1886 Allard, Ernest : 1876

(9) Brussel 1852-1929. Werd directeur-generaal van Openbaar Onderwijs en Schone Kunsten der stad Brussel. Dichter.

(10) *L'Avenir*, XII, 22 (5.VI.1887) 151.

(11) Geboren te Brussel 15.IV.1841. Directeur van een gemeentelijke school in de hoofdstad. Schrijver van leerboeken.

(12) Namen 27.VII.1843-Brussel 14.VII.1901. Kapitein-commandant van de genie, leraar aan de Militaire School, 1879 buitengewoon en sedert 1880 gewoon hoogleraar aan de Universiteit te Brussel. Wiskundige.

(13) Doornik 17.V.1835-Brussel 15.X.1915. Geneesheer. Tot 1871 werkzaam in het leger, 1874-1901 leraar hygiëne aan de stedelijke kweekschool te Brussel, sedert 1878 professor in de zoölogie aan de Vrije Universiteit; liberaal provincieraadslid voor Brabant 1876-1889 en gemeenteraadslid te Brussel 1879-1895.

(14) Geboren te Hérisson 16.IV.1841. Geneesheer.

(15) *L'Avenir*, I (1876) 7 en 246.

(16) 1861-1940. Leraar aan de Academie van Schone Kunsten te Brussel. Dichter. Kunst schilder.

André, E. (17) : 1876
 Anne - Marie : 1887
 Aratus : 1876-1877
 Ausloos, A. : 1885
 A. C. : 1883
 A. C. V. Q. : 1878
 A. G. : 1877
 A. L. : 1881
 A. M. : 1885-1887
 A. M. (D. G.) : 1886
 A. S. (= A. Smets) : 1876-1886
 A. T. T. : 1876
 A. Z. : 1877
 Baudenelle, J. : 1883
 Beau Dé : 1877
 Berton, Paul : 1881
 Bleur, A. : 1879
 Boutaffe : 1876
 Buisson, J. : 1885
 B. : 1877, 1879
 Caelewaert, N. J. : 1886-1887
 Calozet, Th. : 1886
 Chalon, J. : 1881-1887
 Champali : 1886
 Charmentier, Henri : 1877
 Cheval, N. : 1876
 Clesse, Antoine : 1882
 Cobs, J. A. : 1885
 Coenderaet, Michel : 1884-1887
 Collart, H. : 1881
 Colot, J. B. : 1886-1887
 Comte Rendu : 1877
 Cooreman, P. : 1876-1878, 1880-1886
 Cornette, Arthur : 1879-1883
 Cupérus, N. J. : 1881-1882, 1885
 Curiosus : 1878
 C. : 1876
 C. C. D. : 1879
 C. D. B. : 1880
 C. H. : 1881
 Ch. D. : 1879
 Ch. H. : 1883, 1886
 Ch. M. : 1877
 Ch. S. : 1877
 Danyel, Charles : 1877, 1879, 1883-1885
 D'Ardenne, L. (= F. Ley) : 1876-1877
 Daumers, Th. : 1887
 D'Avennes, Jean : 1878
 De Bosschere, Ch.
 Declève, Jules (18) : 1877
 De Coster, F. : 1881
 De Keyser, P. M. : 1876
 Delaction : 1886
 De Lahisse : 1878-1879
 de Moreau d'Andoye : 1885
 De Parville, H. : 1877-1878
 De Quéker, K. H. (19) : 1886-1887
 De Ridder, G. : 1887
 Desès, Edouard : 1876, 1878
 Destrée, Marie (20) : 1883
 De Suatek : 1887
 De Veen, F. (21) : 1877
 Devogel, Victor : 1885-1887
 Devos, J. (22) : 1876
 Dierckx, J. : 1877, 1880, 1884-1887
 Diogène : 1883
 Docx, G. : 1876
 Dombrez, H. : 1883-1885
 Dommartin, Léon (23) : 1882, 1886
 Dom Minimus : 1876-1878
 Dries, L. F. : 1880-1881
 Du Bois, Lucien (24) : 1877
 Du Borinage, J. : 1877
 Duc, Em. : 1882
 Dumas, Léon : 1881, 1883-1885
 Duverger, Arthur : 1879
 D. : 1882
 D. D. : 1877

(17) 1850-1897. Advocaat; schepen van Onderwijs te Brussel.

(18) 1838-1905. Kandidaat-notaris, letterkundige.

(19) 1857-1911. Achtereenvolgens bediende bij de Belgische Spoorwegen, onderwijzer te Poperinge en Ieper, afdelingshoofd bij het gemeentebestuur (1884) en particulier secretaris van de burgemeester te Brussel.

(20) Geboren 1867.

(21) Leraar aan de modelschool te Brussel.

(22) Geboren 1830. Kantonnaal inspecteur te Vilvoorde.

(23) 1839-1919. Journalist. Leraar aan de stedelijke kweekschool te Brussel.

(24) Geboren 1827. Burgerlijk ingenieur.

D., Jeanne : 1877
 D. L. : 1881, 1886
 D. M. : 1881
 D. Zir : 1882
 Enoch : 1878
 Erasme : 1878
 Etienne, G. : 1878
 Evrard, L. : 1884
 E. D. : 1876-1877
 E. M. : 1877
 E. V. D. M. : 1879, 1882
 Fideix (= J. Charbo) : 1876-1878
 Field, Edward : 1876
 Flachet, C. : 1886
 Floda : 1877
 François Gu. . . : 1882
 François Gue. . . : 1882-1884
 Freloin : 1876
 F. F. G. : 1878, 1881
 F. G. : 1879, 1881
 F. Gh. : 1881
 F. L. : 1876-1879, 1881
 Galand, Victor (25) : 1882-1883
 Gallet, F. F. : 1877-1882
 Garsou : 1880
 Godart, E. : 1884-1887
 Godineau, Dr. : 1880
 Grandgousier : 1885
 Grégoire, E. : 1885-1887
 Grenez, A. : 1881
 Greyson, Emile : 1882
 Guillaume, Hyd. : 1877
 Gymnos : 1884-1886
 G. : 1876-1877, 1880, 1882,
 1885
 G. A. : 1877
 G. F. : 1881
 G. G. : 1877
 Hannon, Th. (26) : 1886
 Hanssens, L. : 1886-1887
 Hell, F. (= F. Ley) : 1881, 1883,
 1886-1887
 Hénau, Ch. (27) : 1877, 1885-1886
 Hendrik : 1879
 Hennebert, O. (28) : 1887
 Hiel, Emmanuel : 1880
 Hoffmann : 1878
 H. : 1877
 H. M. : 1876-1877, 1879, 1881-1883,
 1885, 1887
 H. P. : 1882, 1886
 H. T. : 1878-1880, 1882, 1887
 Jacquet, J. (29) : 1880
 Jadoul, A. : 1887
 Jane, S. : 1886
 J. : 1876-1877, 1881
 J. B. : 1878
 J. B. Ph. : 1879
 J. D. : 1876
 J. F. P. : 1880
 J. G. : 1886
 J. G. C. : 1883
 J. H. : 1880
 J. J. Gu. : 1877
 J. K. : 1885, 1887
 J. M. : 1884
 J. N. : 1876-1877, 1886-1887
 J. N. L. : 1882, 1887
 J. R. : 1878, 1880, 1885
 J. T. : 1887
 J. V. : 1883
 J. V. G. : 1885-1886
 Kaolin, John : 1885, 1887
 Kesler, J. : 1880-1882, 1884-1887
 Kesler-Sluys, Maria : 1886
 K. : 1878, 1882, 1885
 Lacroix, Em. : 1886
 La fouge-Agimont : 1886-1887
 Lamborelle, L. (30) : 1876
 Lebrun, L. (31) : 1884
 Leclercq, Emile (32) : 1877-1879,
 1882-1883
 Ledeganck, K. (33) : 1876-1881
 Lemaire : 1882

(25) 1852-1894. Leraar aan het atheneum te Charleroi.

(26) 1851-1916. Aquarellist, graveur en letterkundige.

(27) In 1877 kwekeling, daarna onderwijzer te Brussel.

(28) Geboren 1825. Leraar aan het atheneum te Brussel.

(29) 1822-1898. Leraar aan de Academie te Brussel. Beeldhouwer.

(30) Geboren 1824. Ontvanger der belastingen en accijnsen.

(31) Geboren 1855. Onderwijzer te Spa.

(32) 1827-1907. Inspecteur der Schone Kunsten.

(33) 1843-1882. Geneesheer. Leraar aan de Brusselse kweekscholen.

Lemoine, Jules : 1885-1886
 Lemonnier, Camille : 1885-1886
 Lenoir, F. (34) : 1878-1879
 Le Roy, Françoise : 1879, 1881
 Ley, F. : (1877-1887)
 Ley, F. (35) : 1878
 Lievens, Désiré : 1885-1887
 Lionel : 1876
 Louant, Joseph : 1885
 L. : 1876-1877
 L. F. : 1877-1880
 L. H. : 1881
 L. L. : 1880
 LLg : 1877
 L. N. : 1877
 L. T. : 1877
 Mabile, Alfred : 1879-1880,
 1882-1887
 Magister : 1877
 Mallien, C. : 1883
 Marchal, Elie : 1881-1882
 Marichal, H. (36) : 1876
 Marneffe, Phina : 1886
 Martin, Edm. : 1876, 1883
 Mehauden, J. : 1884-1886
 Meirsschaut, Pol. : 1882-1883
 Ménendez : 1885-1886
 Mercier, Marie (37) : 1885-1886
 Michelet, L. : 1883
 Marie, S. (= Marie Kesler-Sluys) :
 1883
 M. : 1876, 1885-1886
 M. S. : 1876
 Navez, Louis (38) : 1886
 Nemo : 1886
 Neyrinck, L. : 1877
 Nima, A. : 1886
 Nolet, J. (39) : 1886-1887
 Nyns, A. : 1880-1881
 Nyns-Lagye, Hortense : 1882
 Nyns-Lagye, Joseph (40) : 1880-1881,
 1885-1886
 N. C. : 1876
 N. D. : 1876
 Olitor : 1879
 Ouismons, Dr. : 1887
 O. : 1876, 1879
 O. H. : 1877
 Pancrace : 1884
 Patigny, H. : 1880-1881, 1885, 1887
 Paul Yglotte : 1879
 Pécher, Ed. (41) : 1881
 Pedophile : 1876-1877
 Pergameni, Hermann : 1876-1887
 Petit, Paulin (42) : 1882-1885
 Picard, Edmond : 1882
 Piérard, Jules : 1878-1879
 Potdevin, H. : 1886
 P. : 1882
 P. B. : 1877
 P. C. : 1876, 1878, 1882
 P. D. : 1881
 P. Dagogue : 1878
 P. P. : 1883
 P. R. : 1879
 Raincsoft : 1880
 Raskop : 1885
 Remember : 1885
 Reporter : 1877, 1880, 1882, 1884,
 1887
 Ridick, V. : 1880-1881
 Robert, Louis (43) : 1878, 1882
 Robert, Paul : 1886-1887
 Roberty, J. : 1880-1881
 Roger, H. : 1880
 Roland, Juliette : 1878-1879
 Rymers, H. : 1887
 R. : 1876, 1885

(34) Geboren 1839. Schoolhoofd te Charleroi.

(35) Gepensioneerd onderwijzer te Hoursinnes.

(36) Geboren 1816. Publicist, gemeenteraadslid.

(37) 1859-1922. Letterkundige.

(38) Geboren 1852.

(39) Onderwijzer.

(40) Overleden 1932. Onderwijzer aan de modelschool 1875, daarna leraar aan de kweek-
 school te Brussel en directeur van de oefenschool.

(41) 1825-1892. Voorzitter van de "Fédération liberale".

(42) Onderwijzer te Marchienne-au-Pont.

(43) 1845-1896. Industrieel. Senator.

- R. T. : 1876
 Salomon, O. (44) : 1885-1886
 Schoonjans, J. : 1876-1877
 Sluys, Alexis : 1876-1887
 Sonnenschein, A. : 1885-1886
 Sterckx, R. : 1885
 S. : 1884
 Sl. : 1881
 S. M. C. : 1882
 S. S. : 1878, 1880, 1883, 1885
 Tassaert, J. : 1887
 Tecqmenne, F. : 1878, 1880
 Teirlinck, Is. : 1882
 Temmerman, H. : 1876-1887
 Théotime : 1876
 Theuriet, André : 1882
 Thierry, Aug. : 1885
 Thil-Lorrain : 1877, 1879
 Tintilaire, Jos : 1885
 Titseler-Martiny, M. : 1885-1886
 T. : 1876
 Th. B. : 1876-1877, 1879
 Van Bommel, Eug. : 1876, 1879
 Van Campenhout, P. : 1886-1887
 Vandenbrugge, H. : 1878
 Vanderkindere, L. : 1885
 Vander Molen, Elise : 1882
 Van Driessche, E. : 1878, 1880
 Van Kalken, Henri : 1877-1887
 Van Sweevelt, C. (45) : 1887
 Van Weyenbergh, J. : 1877
 Verbruggen, P. : 1882, 1885
 Verheyden, G. : 1879-1881
 Verhulst, A. : 1880
 Veritas : 1876
 Verne : 1876
 Vieille institutrice, une : 1879-1880,
 1882-1885
 V. : 1881
 V. D. : 1878, 1882
 V. Erité : 1877
 V. G. : 1877
 V. K. : 1880
 Wauters, Alphonse (46) : 1885
 Wernke, E. : 1876
 Weverbergh, Dr. : 1876
 Wolff, Max : 1887
 Wreeën : 1877
 W. J. T. : 1887
 X. : 1876-1887
 X. Y. Z. : 1877
 Yseux, E. : 1876
 Y. : 1877, 1880
 Y. O. : 1882
 Z. : 1876-1877
 Z. Z. : 1881
- i. FINANCIERING EN SUBSIDIËRING :
 Het blad wenste noch ontving enige subsidie (47).

IV. KARAKTERISERING

L'Avenir was een emanatie van het Brusselse liberale onderwijsmilieu, meer bepaald van de "Ligue de l'enseignement" en van leerkrachten van de modelschool die in 1875 door de "Ligue" werd opgericht (48). Verschillenden onder hen behoorden tot de vaste en meest productieve medewerkers, zeker tijdens de aanvangsjaren (49). De nagestreefde doeleinden kunnen op twee hoofdterreinen worden gesitueerd. Aan de ene kant wilde het tijdschrift een herziening van de bestaande onderwijswetgeving, aan de

(44) Directeur van de kweekschool te Nääs (Zweden), promotor van de handenarbeid in het onderwijs.

(45) Leraar aan de Brusselse kweekscholen.

(46) 1817-1898. Archivaris der stad Brussel.

(47) *L'Avenir*, VII (1882) 394.

(48) Betreffende de modelschool (1875-1881), cfr. *id.*, VI (1881) 87-89 en 278-279.

(49) De Bosscheré, Nyns-Lagye, Sluys, Temmerman en Van Kalken. Naast hen moeten Chalon, Cooreman, Gallet, Ley, Mabille en Pergameni de belangrijkste medewerkers worden genoemd.

andere kant een kwalitatieve inhoudelijke verbetering van het lager onderwijs.

Volgens *L'Avenir* liet de organisatie van het volksonderwijs in België veel te wensen over (50), wat het gevolg heette te zijn van het klerikale overwicht. Tegen de aanhangers van de absolute theocratie (!) moest de strijd worden aangeboden. In concreto diende, wat het lager onderwijs betreft, de wet van 1842 te worden herzien : volledige scheiding van Kerk en Staat, in plaats van overheersing van de clerus; daarom geen aanneming meer van vrije, congregationale scholen, geen tussenkomst van de clerus in het openbaar onderwijs, geen godsdienstonderricht in de officiële scholen. *L'Avenir* propageerde dus radicaal-liberale opvattingen en was in dat opzicht overigens niet oorspronkelijk : de inspiratie vanuit de "Ligue de l'enseignement" is duidelijk. Consequent streefde het blad in de aanvangsjaren naar de val van het katholieke ministerie, hoewel het zich met politiek in feite alleen inliet voor zover het onderwijs daarbij betrokken was.

De schoolwet van 1879 ging voor *L'Avenir* niet ver genoeg, omdat het lager onderwijs verplicht noch kosteloos werd gemaakt. Niettemin stond het blad geheel achter de politiek van het liberale kabinet, meer bepaald achter die van het ministerie van Openbaar Onderwijs. Tijdens de schoolstrijd heeft het intussen niet erg veel polemieken gevoerd, hoewel het klerikale stellingen geregeld bestreed en ook ruime informatie verschaftte, zoals b. v. over de parlementaire onderwijsenquête. De liberale nederlaag in 1884 was een pijnlijke ervaring. Zeer scherp ging het blad te keer tegen de nieuwe wet op het lager onderwijs, "la loi de honte et d'ignominie", resultaat van de klerikale rancune, "crime de lèse patrie et de lèse civilisation" (51). Tijdens de tweede helft van 1884 en in de loop van 1885 richtte de periodiek haar aandacht vooral op de onderwijsactualiteit : de moeilijkheden van de leerkrachten in het gemeentelijk onderwijs, de organisatie van de onderwijzerspenning, de politiek van het kabinet. Ook daarna bleef het blad hiertegen oppositie voeren, hoewel het zich bij de nieuwe situatie aanpaste.

Wat in de tweede plaats de kwaliteitsverbetering van het lager onderwijs betreft, heeft *L'Avenir* belangrijk werk verricht. Het blad ijverde voor uitbreiding van het lagere-schoolprogramma en besteedde dan ook aandacht aan gymnastiek, natuurwetenschap en handenarbeid, naast geschiedenis en aardrijkskunde. Het zette zich tevens in voor vernieuwing van de onderwijsmethoden, meer bepaald voor intuïtief onderwijs (rekenen, aardrijkskunde, taal). Het in de Brusselse modelschool verrichte werk was terzake inspirerend.

Aan dat didactische streven kwam het leerplan van 1880 grotendeels tegemoet. Wegens ontoereikende uitrusting van de scholen en onvoldoende voorbereiding van de leerkrachten, kon dit leerplan echter niet direct in voege worden gebracht. *L'Avenir* erkende dat en wilde daarom bij de uitvoering helpen door de leerkrachten voor te lichten. De jaargangen 1880-1884 gaven dan ook veel informatie over plant- en dierkunde, fysica en chemie, mineralogie, geschie-

(50) *L'Avenir*, I (1876) 1 : "Nos écoles ne suffisent pas de moitié; le recrutement du corps enseignant se fait en dépit du bon sens; les lois scolaires sont un leurre; les traitements du personnel, une amère ironie; l'enseignement lui-même, une lanterne que l'on a oublié d'allumer; et, conséquence logique de tout cela, l'instruction du peuple, un mythe qui échappe à l'analyse".

(51) *L'Avenir*, IX (1884) 289.

denis en aardrijkskunde, vormleer en meetkunde.

Ook om de uitbreiding en de verbetering van het bewaarschoolwezen was *L'Avenir* bekommerd. Vooral in 1882-1883 werd aan Froebel veel aandacht besteed.

De gebeurtenissen uit 1884-1885 brachten mee dat "la partie pratique" wat in de verdrukking kwam. Eind 1885 nam de redactie zich voor, dat euvel te herstellen (52). Dat is wel enigermate het geval geworden, maar toch bereikte het blad in dat opzicht niet meer hetzelfde niveau als tevoren, al liep een rubriek als "le mois scientifique" ook door.

Naast de twee boven uitgestippelde hoofdtendensen die men in *L'Avenir* kan herkennen, valt de zeer gevarieerde inhoud van het tijdschrift te noteren.

Bij de onderwijsorganisatie sloot de behartiging aan van de materiële belangen van de leerkrachten, hoewel het tijdschrift niet is geworden wat men een syndicaal blad zou kunnen noemen. Wel heeft het immer uitvoerig verslag uitgebracht over de congressen van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond. Hoofdzakelijk in de eerste jaargangen bespraken correspondenten onderwijs-toestanden in diverse steden (naast Brussel vooral Antwerpen, en ook Gent) en gewesten. Het buitengewoon onderwijs (fysiek gehandicapten) liet het blad zeker niet onverschillig. Het besteedde anderdeels aandacht aan het kweekschoolonderwijs en aan de inspectie (53). Het publiceerde programma's van de onderwijsconferenties. Het stimuleerde de organisatie van periscolaire activiteiten, als schoolreizen, schoolbaden en vakantiekolonies. Aan het probleem van het taagebruik werden, in 1880 en 1882, enkele artikelen gewijd. De verfransing te Brussel heeft het blad stellig niet willen in de hand werken.

Op het terrein van de historische pedagogiek publiceerde *L'Avenir* geregeld artikelen over leven en werk van diverse figuren. Vermeld wezen: Pestalozzi (1877 en 1887), Comenius, Fénelon en Locke (1882), Diesterweg, Beneke, Rabelais, Montaigne en Rousseau (1883), Marnix van St.-Aldegonde (1884) en Filip De Coster (1885).

Verder gaf de periodiek haar lezers veelsoortige informatie: over onderwijscongressen, over de activiteit van diverse verenigingen, over de onderwijs-situatie en over de actualiteit in het algemeen. In dit verband zij de rubriek "La Semaine" gesignaleerd. Om wetenschappelijke vulgarisatie heeft het blad zich zeer bekommerd getoond. Als "Revue... littéraire" had het minder betekenis, al publiceerde het een feuilleton en af en toe een gedicht. Tenslotte zij gewezen op de rubriek bibliografie, met vrij talrijke boekbesprekingen, op het aankondigen van officiële stukken en op de publikatie van necrologieën.

Het is aldus wel duidelijk dat *L'Avenir*, mede gelet op zijn periodiciteit, een vooraanstaand liberaal onderwijstijdschrift is geweest. Ook na 1884 probeerde de redactie het essentiële te redden van de hervormingen die de liberale regering had ingevoerd. Zij spoorde de openbare onderwijzers tot volharding aan en wilde een nieuwe periode van vooruitgang voorbereiden (54).

(52) *Id.*, X (1885) 377.

(53) Inspecteurs als Braun, Brouwers, Emond en Sosset werden, reeds in 1876, aangevallen omdat ze, als katholiek of als gematigd liberaal, niet als de ideale voorstanders van het openbaar onderwijs werden aangezien.

(54) *L'Avenir*, IX (1884) 175; X (1885) 1.

Toch leek het élan gebroken. Het is niet duidelijk op grond waarvan de redactie, in december 1887, de taak van het blad als geëindigd beschouwde. Zij verklaarde immers de strijd voor haar opvattingen te willen voortzetten, maar dat zou gebeuren in een ander verband : in de kolommen van een nieuw orgaan, de *Revue pédagogique belge*.

L'ECOLE PRATIQUE

1876-1877

- I. BEWAARPLAATS : MIP : 1, 1 (15.XII.1876) en 1, 3 (1.II.1877).
- II. a. ONDERTITEL : Journal d'éducation populaire publié par un comité d'instituteurs primaires.
 - d. PRIJS : België : 5 fr per jaar; buitenland : idem + port.
 - e. FORMAAT : 21 x 14,5.
 - f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :
15.XII.1876 (1, 1) : 12.
1.II.1877 (1, 3) : 8.
 - g. PERIODICITEIT : tweemaal per maand, behalve in september.
 - i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE : rue du Collège, 19, Châtelet.
- III. a. BEGINDATUM : 15 december 1876.
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 1 februari 1877.
 - b en d. STICHTER EN UITGEVER : een comité van onderwijzers.
 - e. DRUKKER : Imp. gén., rue du Collège, 19, Châtelet.
 - f. BEHEER : E. Geeraerd (1) en E. Marchal (2).
 - h. MEDEWERKERS :

E. M. (= E. Marchal) : 1876	Ev. G. (= E. Geeraerd) : 1876-1877
E. O. : 1876	Veilleur, Le : 1876-1877

IV. KARAKTERISERING

Het besluit tot publikatie van *L'Ecole pratique* werd in 1876 genomen door enkele onderwijzers uit het Henegouwse. Zij dachten dat er nog plaats was voor een nieuw blad, want een pedagogisch tijdschrift heette "un véhicule où l'on peut toujours puiser en temps de disette" (3). Een dergelijke uitlating wijst erop, dat het de bedoeling was de onderwijzers te helpen bij de uitoefening van hun taak. Het tijdschrift had inderdaad als enige aspiratie, een be-

(1) Onderwijzer te Gilly.

(2) Onderwijzer te Ransart.

(3) *L'Ecole pratique*, I, 1 (15.XII.1876) 3.

scheiden maar nuttig werkinstrument te zijn : "Faire peu, mais bien" (4). In concreto zou het gaan om de publikatie van lessenreeksen voor tekenen, rekenkunde (hoofdrekenen), aardrijkskunde en moedertaal (dictees en allerlei oefeningen voor de drie afdelingen van een lagere school). Ook liederen werden geprogrammeerd, want "Les beaux-arts forment les mœurs" (5). De geografie werd toevertrouwd aan de man die in de *Messenger des écoles primaires du Hainaut* reeds lessen had gepubliceerd : Ev. Geeraerd, onderwijzer te Gilly. Naar verluidt had elk lid van het comité zijn specialiteit (6).

Het blad zou anderdeels ook een officieel gedeelte bevatten, gereserveerd voor : de programma's van de driemaandelijke onderwijsconferenties, wetteksten, koninklijke besluiten, ministeriële circulaire's, mededelingen van de gouverneurs (vooral die van Henegouwen en Namen), vacante betrekkingen, enz.

Vermits slechts twee nummers werden teruggevonden kunnen we ons moeilijk een volledig beeld vormen van het blad. Het blijkt nochtans, dat de redactie inderdaad de uitwerking van het vooropgestelde programma ter harte nam. Men treft lessen en oefeningen aan voor aardrijkskunde, moedertaal en hoofdrekenen. In wat de officiële rubriek moest worden vindt men, in de derde aflevering (7), alleen wat aankondigingen van vacatures. Die zelfde aflevering bevat een artikel waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen het Duitse en het Belgische lager onderwijs. In het eerste nummer kwam een necrologie voor.

Naast de reeds bestaande periodieken heeft *L'Ecole pratique* de verhoopte plaats blijkbaar toch niet kunnen vinden. Vóór maart 1878 werd het blad immers opgeslorpt door de *Moniteur des instituteurs* (8).

LE TRESOR DE LA FAMILLE

1876

- I. Van dit tijdschrift werd niets teruggevonden. Het staat vermeld in een lijst van pedagogische periodieken die in België in 1876 verschenen, lijst die door de *Moniteur des instituteurs*, V, 30 (13.VIII.1876) omslag, werd gepubliceerd. De hierna volgende gegevens werden daaraan ontleend.
- II. d. PRIJS : 4 fr per jaar.
- g. PERIODICITEIT : tweemaandelijks.

(4) *Id.*, 4.

(5) *Ibid.*

(6) *Id.*, 3.

(7) In de eerste aflevering ontbrak die rubriek omdat de redactie zich pas per 1 jan. 1877 op de *Moniteur* en op de administratieve memorialen van de provincies had geabonneerd.

(8) Blijkens *Moniteur des instituteurs*, VII, 10 (10.III.1878) 74.

III. a. BEGINDATUM : 1876 (1).

d. UITGEVER : H. & I Vanderpoorten, rue aux Vaches, 17, et rue aux Fleurs, 42, à Gand.

f. HOOFDREDACTIE : H. Idmtal (1).

ANNUAIRE DU CONSERVATOIRE ROYAL DE MUSIQUE DE
BRUXELLES

1877-heden

I. BEWAARPLAATSEN : Abdij Maredsous : I (1877)-XIX (1895); XXXVI-XXXVII (1912-1913). Bibliotheek van het conservatorium te Brussel (SS 48) : I (1877)-heden (1), BMNO (P 886 A) : I (1877)-heden, behoudens XXXVIII-XLI (1914-1918), XLIX (1924)-LXII (1939), LXVII (1944)-LXX (1947). KB (623 R Mus) : I (1877)-LXXXVII (1964), behoudens LII (1929)-LIV (1930/1931), LVI (1932/1933)-LIX (1935/1936); (BD 19617) : LXXXVIII-XC (1965-1967). UBA (VV 681) : I (1877)-XXX (1906); XXXII (1908)-XXXVII (1913). UBG (P 1275 (3)) : I (1877)-heden, behoudens LIII (1930)-LXX (1947), LXXVII (1953)-LXXVIII (1955), LXXXV (1962)-LXXXVI (1963). UBL (Y 5734) : I (1877)-III (1879), V (1881)-XXXVII (1913), LIII (1929/1930)-LX (1936/1937), LXII (1938/1939)-LXV (1942), LXXI (1948)-LXXXVII (1964). UBLu (P 1538 B) : I-VI (1882); VIII (1884)-X (1886); XII (1888)-XVII (1893); XXVII (1904)-XXX (1906); XXXII (1908)-XXXVII; LII; LXXI.

II. e. FORMAAT :

1877 (1)-1913/1914 (XXXVII-XXXVIII) : 15 x 9.

Sedert 1915-1918 (XXXIX-XLII) : 16 x 9 (2).

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : ca. 200.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks.

h. OPLAGE :

1918-1924 (XLIII-XLVIII) en 1924-1927 (XLIX-LI) : 500 exemplaren.

III. a. BEGINDATUM : 1877 (1).

Verschijnt nog steeds.

(1) Gemeentelijk onderwijzer te Haut-Ittre; uit die functie ontslagen in 1881. Cfr. *L'Ecole catholique*, I (1882) 28-29.

(1) Het *Annuaire* loopt nog steeds door; laatst verschenen is LXXXVIII-XC (1965-1967). Het conservatorium van Brussel zendt zijn jaarboek naar de andere Belgische muziekconservatoria, zodat ook daar, zeker wat de laatste jaren betreft, een verzameling aanwezig moet zijn.

(2) Met uitzondering van jaargang LV (1931-1932), die deel uitmaakt van het *Annuaire du Centenaire, 1832-1932* en 19,5 x 11,5 cm meet.

d. UITGEVER :

- 1877 (I)-1882 (VI) : Librairie européenne C. Muquardt, Merzbach et Falk, Bruxelles.
1883 (VII)-1887 (XI) : Librairie européenne C. Muquardt, Merzbach et Falk, Bruxelles; Librairie générale Ad. Hoste, Gand.
1888 (XII)-1889 (XIII) : Librairie européenne, C. Muquardt, Falk, Succ^f, Bruxelles; Librairie générale Ad. Hoste, Gand.
1890 (XIV)-1901 (XXV) : Librairie scientifique E. Ramlot, rue Grétry, 17, Bruxelles; Librairie générale Ad. Hoste, Gand.
1902 (XXVI)-1910 (XXXIV) : Librairie scientifique E. Ramlot, Frères et Soeurs, rue Grétry, 25, Bruxelles; Librairie générale Ad. Hoste, Gand.

e. DRUKKER :

- 1877 (I)-1882 (VI) : C. Annoot-Braeckman, Gand.
1883 (VII)-1907 (XXXI) : C. Annoot-Braeckman, Ad. Hoste, succ., Gand.
1908-1909 (XXXII-XXXIII)-1910 (XXXIV) : Ad. Hoste, Gand.
1911 (XXXV)-1915/1918 (XXXIX-XLII) : A. Lesigne, rue de la Charité, 27, Bruxelles.
1918-1924 (XLIII-XLVIII) en 1924-1927 (XLIX-L) : Institut cartographique militaire, Bruxelles.
1927/1928 (LI) : J. De Meester & Fils, Wetteren.
1928/1929 (LII)-1930-1931 (LIV) : Havaux, Nivelles.
1931/1932 (LV) : Breuer S. A., Bruxelles.
1932-1933 (LVI)-1936/1937 (LX) : Campina, Turnhout.
1937/1938 (LXI)-1945 (LXVIII) : Breuer, soc. an., ch. d'Ixelles, 313, Bruxelles.
1946-1947 (LIX-LXX) : Imprimerie-lithographie tounaisienne, 14-16, rue Albert Asou.
1948 (LXXI)-1952 (LXXV) : Souris S. A., Charleroi.
1953 (LXXVI) : L & P. Dirix, rue de l'Apôtre, 8-10, Anvers.
1954 (LXXVII)-1963 (LXXXVI) : geen drukker vermeld.
1964 (LXXXVII) : Evrard, S. A., Franière.
1965-1967 (LXXXVIII-XC) : geen drukker vermeld.

h. MEDEWERKERS :

A. V. L. : 1958, 1960-1961	Corbet, Auguste (7) : 1949-1950
Bosquet, Emile (3) : 1930-1931, 1949	De Bourguignon, F. (8) : 1947
Chaumont, Emile (4) : 1940	De Kerckhove de Denterghem (9) : 1956
Clercx, Suzanne (5) : 1942, 1944	E. F. : 1884
Closson, Ernest (6) : 1927-1929, 1933, 1937-1938, 1940-1948	E. J. : 1941
	Faut, René : 1947-1961, 1964

(3) 1878-1958. Leraar piano aan het muziekconservatorium te Brussel.

(4) 1878-1942. Leraar viool aan het muziekconservatorium te Brussel.

(5) Geboren 1910. Leraar aan het muziekconservatorium te Brussel.

(6) 1870-1950. Leraar muziekgeschiedenis en conservator van het museum van het muziekconservatorium te Brussel.

(7) Geboren 1907. Bibliothecaris van het muziekconservatorium.

(8) Geboren 1890. Componist en pianist. Leraar harmonie en later contrapunt aan het conservatorium.

(9) 1878-1961. Lid van het inspectiecomité.

F. A. G[evaert] : 1877, 1883-1884	Sevenants, José (15) : 1938-1939
Guillaume, Emile : 1888-1889	Systemans, G. (16) : 1908-1909,
1927-1929/1930
G. S. : 1912	Tinel, Paul (17) : 1940-1941, 1944,
1947, 1950, 1959
Harvant, Edmond : 1938-1939	Van den Borren, Ch. (18) : 1928/
1929-1929/1930, 1932-1933, 1937-
1938, 1956
J. V. S. : 1943	Van der Linden, Albert (19) : 1951-
1954, 1966
Lambotte, Emma (10) : 1946	Vierset, Auguste (20) : 1938-1939
Leduc, Jacques : 1957	Wotquenne, Alfred (21) : 1900
Lyr, René (11) : 1949-1956	X. X. : 1877
M. V. : 1965	
Pitsch, Georges (12) : 1940	
P. D. : 1966	
P. M. (13) : 1957, 1964	
Raskin, Maurice (14) : 1964	
R. L. (= René Lyr) : 1951-1956	

IV. KARAKTERISERING

Qua inhoud en samenstelling heeft het *Annuaire* in de loop van zijn bijna honderdjarig bestaan haast geen veranderingen ondergaan. Het geeft hoofdzakelijk informatie over het conservatorium zelf, informatie die ruim is en die steeds betrekking heeft op het afgelopen schooljaar (22). In elk jaarboek vindt men de samenstelling van het comité van toezicht, van het administratief en onderwijzend personeel en van het orkest; het lesrooster; de wedstrijden; de openbare oefeningen; de concerten; eerste prijzen; bekwaamheidsdiploma's. Er komen ook uittreksels voor uit het inwendige reglement, evenals administratieve stukken (benoemingen, organisatie van cursussen, hernieuwing van mandaten) en nieuws over de bibliotheek en het museum van het conservatorium (openingsuren, schenkingen, merkwaardige boeken of instrumenten). De redevoeringen, uitgesproken tijdens de jaarlijkse prijsuitdelingen, komen steeds terug, evenals een necrologie. Vanaf 1927 worden de prijzen en stichtingen ten voordele van het conservatorium aangekondigd, evenals de activiteiten van de "Association des concerts"; vanaf 1948 de werkzaamheden van de "Association des élèves et anciens élèves du Conservatoire Royal de Musique de Bruxelles". Sedert het conservatorium in 1932 (bij K.B. van 2 juli) rechtspersoonlijkheid heeft verworven, vindt men in het *Annuaire* ook

- (10) Geboren 1878. Dichteres en romanschrijfster.
 (11) 1887-1957. Conservator van het instrumentaal museum.
 (12) 1883-1943. Leraar violoncello aan het conservatorium.
 (13) Waarschijnlijk Marcel Poot, geboren 1901, directeur van het conservatorium.
 (14) Geboren 1906. Leraar viool aan het conservatorium.
 (15) 1868-1946. Leraar piano aan het conservatorium.
 (16) 1863-1932. Beheerder-penningmeester van het conservatorium.
 (17) Geboren 1892. Muziekcriticus.
 (18) 1874-1966. Bibliothecaris van het conservatorium.
 (19) Geboren 1913. Bibliothecaris van het conservatorium.
 (20) Geboren 1864. Kabinetshoofd van de burgemeester van Brussel; journalist, letterkundige.
 (21) 1867-1940. Musicoloog.
 (22) Van 1877 tot 1883 verscheen het *Annuaire* in augustus, maar het verschaft slechts inlichtingen van vóór 1 januari. Van 1884 af verscheen het op 1 juli en bracht het informatie over de laatste zes maanden van het verlopen kalenderjaar en de eerste zes van het lopende. *Annuaire*, VII (1883) 2.

de samenstelling van de commissie die het patrimonium beheert.

Vóór 1914 werd de inhoud van het jaarboek over het algemeen aangevuld met één of twee artikelen. Zo bevat de eerste jaargang de geschiedenis van het conservatorium (1833-1871), terwijl men in de jaargangen 1878-1907 een beschrijvende en analytische catalogus van het instrumentaal museum aantreft. De overige bijdragen passen in het kader van de muziekgeschiedenis. Na de Eerste Wereldoorlog komen pas vanaf 1927-1928 weer enkele artikelen in verband met muziekgeschiedenis voor.

Een speciale vermelding verdient het *Annuaire du Centenaire, 1832-1932*, uitgegeven ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het conservatorium. Hierin zijn opgenomen de biografie van de directeurs; de lijst der leden van het administratief en onderwijzend personeel, met opgave van de jaren tijdens welke ze aan het conservatorium verbonden waren; het verslag van de herdenkingsplechtigheid, met inbegrip van de uitgesproken redevoeringen en van felicitatiebrieven. Jaargang 1931-1932 van het *Annuaire* maakt eveneens deel uit van dat gedenkboek.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog bleef het jaarboek gewoon doorlopen. Nadien, en tot op heden, bestaat de inhoud vrijwel uitsluitend uit het informatieve gedeelte.

DE SCHOOLBODE VAN WEST-VLAANDEREN

1877-1878

- I. BEWAARPLAATS : niet één nummer werd teruggevonden (1).
- II. a. ONDERTITEL : Maandschrift aan opvoeding en onderwijs gewijd.
c. FORMAAT : in 4°.
f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 4 (voor de twee jaargangen samen geeft De Potter 96 pagina's op).
g. PERIODICITEIT : maandelijks.
- III. a. BEGINDATUM : 1 januari 1877.
EINDDATUM : (?) 1878.
c. DRUKKER : Jan Cuypers, Brugge.
f. HOOFDREDACTIE : Theodoor Sevens (2).

(1) De identificatie steunt op gegevens uit *De Halletoren van Brugge*, III, 2 (29.X.1876) 16, en F. DE POTTER, o. c., 731.

(2) Kinrooi 16.V.1848 - Kortrijk 10.IV.1927. Liep lagere school te Kinrooi, ging daarna naar de rijksmiddelbare school te Maaseik en verder naar de kweekschool te Lier, waar hij in 1869 zijn diploma behaalde. Onderwijzer te Lissewege 1869-1870; te Dudzele 1870-1872; hoofdonderwijzer te Lapscheure 1872-1880. Verliet in 1880 het officieel onderwijs voor een vrije school te Kortrijk. In 1888 werd hij er directeur der stadsjongensschool en tevens leraar aan de Nijverheidsschool. In 1920 nam hij ontslag en wijdde zich uitsluitend aan het stadsarchief. Letterkundige. Schreef ook leerboeken.

BULLETIN DE LA FEDERATION GENERALE DES INSTITUTEURS
BELGES
BULETIJN VAN DEN ALGEMEENEN BELGISCHEN ONDERWIJZERS-
BOND (1)
1877-1906

- I. BEWAARPLAATSEN : AVVL : V, 1 (1881); 1906. BMNO (31.000 B II) : I (1877)-IV (1880), Nederlands- en Franstalige uitgave; V, 1-3 (1881); VI, 1-2 (1882); VII, 1-2 (1883). MIP : I, 5 (10.IV.1877), Franstalige uitgave; VIII, 1-2 (1884); XXXV, 1, 3, 4 (1891/1892). Rijksuniversiteit te Gent, Seminarie voor Historische en voor Vergelijkende Pedagogiek : XXXIV, 4-11 (1890/1891); XXXV, 1, 3, 7 (1891/1892); XXXVI, 1-2 (1892/1893). UBG (G 15788/1) : I (1877)-III (1879), Nederlandstalige uitgave (2); (121 L 3) : V, 1 (1881); VI, 1-2 (1882); IX, 1-2 (1885); 1887; XXXIV, 1-7 (1890/1891).
- II. a. ONDERTITEL :
November 1890 (XXXIV, 1)-oktober/november 1892 (XXXVI, 1-2) : Organisation scolaire. Droits et Devoirs professionnels. Intérêts matériels - Pédagogie.
Schoolwezen. Ambtsplichten en Rechten. - Stoffelijke belangen. Opvoedingsleer.
- d. PRIJS :
1877 (I)-1887 : 3 fr per jaar; gratis voor de leden van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond (A.B.O.B.).
November 1890 (XXXIV, 1)-oktober/november 1892 (XXXVI, 1-2) : 5 fr per jaar; gratis voor de leden.
1906 : gratis voor de leden.
- e. FORMAAT :
10.1.1877 (I, 1)-15.VIII.1880 (IV, 7) : 21 x 14,5.
1881 (V, 1)-oktober/november 1892 (XXXVI, 1-2) : 20 x 11.
1906 : 16,5 x 10.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :
10.1.1877 (I, 1)-15.VIII.1880 (IV, 7) : wisselend van 2 tot 32; meestal 8.
1881 (V, 1)-oktober/november 1892 (XXXVI, 1-2) wisselend van 16 tot 56.
1906 : wisselend van 24 tot 64.
- g. PERIODICITEIT :
10.1.1877 (I, 1)-15.VIII.1880 (IV, 7) : maandelijks.
1881 (V, 1)-1887 : "ten minste vier maal 's jaars" (3).

(1) Van 1877 tot 1880 verschenen het *Bulletin* en het *Bulletijn* afzonderlijk. Sedert 1881 vormden ze één tijdschrift. In 1906 was de titel alleen Franstalig. Met ingang van november 1890 nam het tijdschrift een nieuwe start, waarbij voor de nummering van de jaargangen naar het stichtingsjaar van de bond i. p. v. naar dat van de periodiek werd teruggegrepen.

(2) Ingebonden in de verzameling van *De Vereeniging*, 1878-1879.

(3) *Bulletin... Bulletin...*, V, 1 (1881) 11.

November 1890-oktober/november 1892 (XXXVI, 1-2) : maandelijks.
1906 : trimestrieel.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

1877 : slechts 15 abonnees die geen lid waren (4).
1877-1881 : een oplage van 2300 à 4340 (5).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

10.1.1877 (I, 1)-1881 (V, 2-3) : de "algemeenen schrijver" van de A.B.O.
B., Keulenstraat, 175, Schaerbeek.

1882 (VI, 1-2) : de "algemeenen voorzitter" van de A.B.O.B., Konstanti-
nopolstraat, 46, Brussel.

1883 (VII, 1-2)-1884 (VIII, 1-2) : de "algemeenen schrijver" van de
A.B.O.B., Steenenkruisstraat, 75, Sint-Gillis-Brussel.

1885 (IX, 1-2) : Leo Neyrinck, "algemeenen schrijver", Steenenkruisstraat,
75, Sint-Gillis-Brussel.

1887 : niet vermeld (6).

November 1890 (XXXIV, 1)-oktober/november 1892 (XXXVI, 1-2) : J.
Winnens, "algemeenen schrijver", Van der Meerschstraat, 19, Schaerbeek.

III. a. BEGINDATUM : 10 januari 1877.

EINDDATUM : december 1906.

d. UITGEVER : het uitvoerend comité van de A.B.O.B. (7).

e. DRUKKER :

1877 (I)-1881 (V) : I. S. Van Doosselaere, Burchtstraat, 35, Gent.

1882 (VI, 1-2) : Imprimerie liégeoise, rue de Fétinne, 46, Liège.

1883 (VII, 1-2)-oktober/november 1892 (XXXVI, 1-2) : Xavier Haver-
mans, Galerie du Commerce, 24-32, Bruxelles.

1906 : Imprimerie du Journal des Instituteurs, Pâturages.

g. REDACTIE :

1891/1892 (8) : A. F. S. Van den Dungen (9), J. Winnens (10), Fl. De
Schutter (11).

h. MEDEWERKERS :

O. Z. : 1890/1891.

IV. KARAKTERISERING

Dit orgaan van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond - "Fédération

- (4) W. STEVENART, *Morphologie d'un groupe de pression scolaire : la Fédération générale des Instituteurs belges*, onuitg. licentieverhandeling (U.C.L., 1969) 171.
- (5) Van september 1877 tot september 1881 steeg het gemiddelde ledenaantal van de A.B.O.B. van 2300 tot 4340 : STEVENART, o. c., grafiek tussen p. 103 en 104.
- (6) De "algemeenen schrijver" was toen J. Winnens : *Bulletin...*, (1887) 41.
- (7) STEVENART, o. c., 169.
- (8) *Bulletin...*, XXXV, 4 (januari 1892) 68.
- (9) Lommel 13.V.1843-Watermaal-Bosvoorde 8.X.1929, Na zijn diploma te hebben behaald, onderwijzer te Overpelt gedurende 2 jaar en sedert 1875 hoofdonderwijzer der gemeenteschool nr. 3 te St.-Gillis. Voorzitter van de A.B.O.B. 1871-1902.
- (10) Onderwijzer te Schaerbeek. Algemene secretaris van de A.B.O.B.
- (11) Herenthout 1837-26.XII.1900. Verliet in 1857 de kweekschool te Lier en werd hulp-
onderwijzer te Loenhout; sedert 1860 hoofdonderwijzer te Nieuwmoer. Voorzitter
van de provinciale afdeling Antwerpen van de A.B.O.B.

générale des instituteurs belges" (12) zag het licht ingevolge een besluit van het in 1876 te Gent gehouden congres. Men opteerde voor twee parallelle edities. Het Nederlandstalige *Bulletijn* was bestemd voor de leden uit de provincies Antwerpen, Limburg, Oost- en West-Vlaanderen en uit de arrondissementen Brussel en Leuven, het Franstalige *Bulletin* voor de leden uit de overige provincies en uit het arrondissement Nijvel. Beide publikaties wilden, tot versterking van de eendracht en tot vergroting van de invloed van de bond, "eenen standvastigen band tusschen het uitvoerend comiteit en al de bondsleden" verzekeren. Ze zouden tevens het doel van de bond helpen realiseren: "Bevordering der belangen van het onderwijs, verheffing van den onderwijzersstand en verbroedering van het onderwijzend personeel in België" (13).

De inhoud van beide bulletins bestond voornamelijk uit het relaas van het congres dat de A.B.O.B. jaarlijks in september hield, wat toeliet de publikatie van de tevoren gebruikelijke aparte brochure uit te sparen. Daarnaast namen ze ook aankondigingen en verslagen op van de vergaderingen der provinciale afdelingen en kantonale kringen. Verder werden officiële stukken gepubliceerd die de leden aanbelangden. Het enige verschil tussen de Frans- en de Nederlandstalige uitgave ligt hierin, dat de aankondigingen van vergaderingen in het Vlaamse landsgedeelte niet steeds opgenomen werden in het *Bulletin*, terwijl het tegenovergestelde minder voorkwam.

Dat het verslag van het jaarlijks congres aldus in afleveringen verscheen, lokte echter kritiek uit. Het probleem kwam ter sprake tijdens de zittingen van 1879 en het bleek dat de leden overwegend de vroegere brochurevorm verkozen (14). Het algemeen bestuur stemde daarmee in. Het verslag van het con-

(12) De oorsprong van de A.B.O.B. gaat terug tot 1856. Ter gelegenheid van een feest, aangeboden aan Filip De Coster, directeur van de Lierse kweekschool, stelden enkele onderwijzers voor, een vereniging op te richten die de vooruitgang van het volksonderwijs zou bevorderen en die terzelfdertijd langs wettelijke weg zou streven naar de verbetering van de situatie van de onderwijzers. De 17de september 1857 wist J. Blockhuys, schoolhoofd te Schaarbeek, te Mechelen een honderdtal onderwijzers te verzamelen, die overgingen tot het stichten van de "Onderwijzersbond". De vereniging rekruteerde haar leden in de Vlaamse provinciën, hield jaarlijks een congres en bezat in *De Toekomst* een waardevol orgaan. Aan Franstalige zijde ontstond weldra ook beweging. In juni 1860 vergaderden enkele onderwijzers uit Brussel en omstreken, met het doel een vereniging op te richten tot volmaking van volksoopvoeding en -onderwijs. De volgende maand reeds werden de statuten opgesteld van de "Société centrale des instituteurs belges". *Le Progrès* was er de woordvoerder van. Zes jaar later werden de statuten gewijzigd in de zin van het dubbele programma van de "Onderwijzersbond". De kiemen van een fusie waren toen aanwezig; vooral de Brabantse onderwijzers stuurden daarop aan. Na veel moeilijkheden kwam op 24 september 1869 de "Algemeene Belgische Onderwijzersbond", "Fédération générale des instituteurs belges", tot stand. De eerste algemene vergadering had plaats te Brussel in september 1870. De vereniging hield zich van alle politiek afzijdig en stond open voor alle onderwijzers. De overgrote meerderheid kwam evenwel uit de officiële sector, een constante in de lange geschiedenis van de bond. Artikel 1 van het reglement luidde als volgt: "Le but de la fédération consiste à favoriser les intérêts de l'enseignement, à augmenter la considération dont les instituteurs doivent jouir et consolider la fraternité entre les membres du corps enseignant". Betere materiële levensomstandigheden voor de onderwijzer maakten het voornaamste actiepoint uit van de A.B.O.B. Zo werd aanvankelijk vooral geijverd voor een herziening van de pensioenregeling, wat in 1876 tot een gedeeltelijke voldoening leidde.

(13) *Bulletin*... en *Bulletijn*, I, 1 (10.I.1877) 2.

(14) *Bulletin*, IV, 5-6 (10.III.1880) 94.

gres van 1880 vormde zodoende reeds een afzonderlijke publikatie. Uiteraard verloren *Bulletin* en *Bulletijn* aldus haast volledig de mogelijkheid om hun kolommen op dezelfde wijze te vullen als tevoren. Er werd dan ook naar een nieuwe formule uitgekeken.

In 1881 smolten de twee afzonderlijke uitgaven samen tot één tweetalig tijdschrift, waarvan de periodiciteit verminderde. De Franse tekst besloeg de pare bladzijden, de Nederlandse de onpare, maar de laatste was gewoon de vertaling van de eerste. De inhoud bestond nu uit de dagorden van de congressen en uit de besluiten die door de provinciale afdelingen werden genomen t. a. v. de problemen die tijdens die congressen werden behandeld.

In de tweede helft van de jaren tachtig maakte de A.B.O.B. een moeilijke periode door. De bond had zich vóór 1878 gemanifesteerd als voorstander van kosteloos, neutraal en verplicht lager onderwijs. Hij was aldus in feite in liberaal vaarwater terecht gekomen, al werd in principe de politieke neutraliteit aangekleefd. Tijdens de schoolstrijd koos de bond partij voor de liberale regeringspolitiek. Na 1884 trad hij in het verweer tegen het sluiten van gemeentelijke scholen en het in beschikbaarheid plaatsen van leerkrachten. Door de stichting van het fonds "Denier des instituteurs" trachtte hij de slachtoffers van de katholieke schoolwet van 1884 bij te staan. Of de omstandigheden op de situatie van de vereniging zodanig drukten dat de publikatie van het bulletin tijdelijk werd gestaakt, kan men alleen maar veronderstellen. Men constateert echter dat in de bewaarde collecties een lacune bestaat voor de jaren 1887-1890 en dat anderdeels eind 1890 met een schone lei werd herbegonnen. Het nummer van november 1890 werd door het bestuurscomité gepresenteerd als het eerste van een nieuwe reeks (15): "Le Comité général, en séance du 21 juillet dernier, a décidé de publier un Bulletin mensuel, comprenant: le compte-rendu analytique des séances du Congrès, les avis des différents cercles et comités, les pièces officielles intéressant le personnel enseignant; en outre il prendra la défense de l'enseignement et des intérêts des instituteurs. Le Bulletin est appelé à être une revue de l'organisation scolaire, une tribune où tous les membres pourront examiner les droits et les devoirs professionnels, signaler tous les faits précis de nature à éclairer l'opinion publique sur la situation de l'enseignement primaire" (16).

Volgens die aankondiging zou het nieuwe bulletin de grenzen van het gebruikelijke actieterrein van de A.B.O.B. overschrijden, een bedoeling die men ook uit de ondertitel kan afleiden. Het zij dan ook dadelijk gezegd dat ze niet werd gerealiseerd: de inhoud van het blad, waarin het taalevenwicht ten voordele van het Frans werd verbroken, bleef andermaal rond het jaarlijkse congres gecentreerd. Als drukkingsmiddel faalde het *Bulletin* volkomen, zodat kritiek vanwege bondsleden niet uitbleef. Tijdens het in 1891 te Brussel gehouden congres vroeg de provinciale afdeling Oost-Vlaanderen de oprichting van een typisch vaktijdschrift. Daarop luidde de repliek van een onderwijzer: "een nieuw vakblad zal evenmin gelezen worden" (17). Niettemin werd in 1892 een poging ondernomen, met de publikatie van een proefnummer van een weekblad, *Moniteur de l'enseignement primaire*. Bij gebrek aan inschrij-

(15) Nr. 1 van jg. XXXIV, wat dus betekende dat voor de nummering tot 1856 werd teruggegaan.

(16) *Bulletin*, XXXIV, 1 (november 1890) 3.

(17) *Id.*, XXXV, 4 (jan. 1892) 66-67.

vers bleef dat echter een doodgeboren kind. De zaak werd nochtans ernstiger aangepakt toen de provinciale afdeling Henegouwen tijdens het congres van 1892 met concrete voorstellen voor de dag kwam, gericht op de publikatie van een nieuwe periodiek, onder de titel *Journal des instituteurs*. De afdeling bracht twee mogelijkheden naar voren : ofwel het *Journal* publiceren tegen een prijs van 2.60 fr per jaar, naast het *Bulletin*, dat voor de leden kosteloos zou blijven; ofwel het lidgeld verhogen tot 5 fr per jaar, in ruil waarvoor de leden het *Journal* zouden ontvangen, wat dus het staken van het *Bulletin* inhield (18). Het eerste nummer van het *Journal des instituteurs* is op 2 maart 1893 verschenen; een abonnement kostte 2.60 fr per jaar. Dat betekent dat het *Bulletin* normaal moest blijven voortbestaan. Uit de periode van november 1892 tot januari 1906 werd nochtans niet één exemplaar teruggevonden, waaruit men waarschijnlijk mag besluiten dat de publikatie dan toch maar werd gestaakt. Het *Journal* bleek heel wat meer in zijn mars te hebben dan het vroegere *Bulletin* (19) en maakte de voortzetting hiervan in feite overbodig, terwijl programma's en verslagen van de jaarlijkse congressen in brochurevorm werden uitgegeven.

In januari 1906 werd het *Bulletin* met propagandistische bedoelingen weer opgevestigd. De A.B.O.B. had in september van het vorige jaar te Luik een internationaal congres over het lager onderwijs georganiseerd, waar de problemen van de leerplicht uitvoerig werden behandeld. Het inrichtend comité beschikte echter niet over de financiële middelen om alle leden van de bond een volledig verslag in drukvorm te bezorgen. Daarom besloot het bestuur een brochure te publiceren die een synthese zou brengen. Dat werd het eerste nummer van het nieuwe *Bulletin*. De leden kregen aldus toch een herinnering aan het luisterrijke congres (20), terwijl het tevens een instrument was in de campagne die de A.B.O.B. voor de leerplicht voerde.

De overige drie nummers van het *Bulletin*, in 1906 verschenen, bevatten het programma en het verslag der zittingen van het congres dat te Aarlen werd gehouden. De uitgave betekende echter een zware financiële post, terwijl het *Journal des instituteurs* aan dat congres toch ook aandacht schonk. Het uitvoerend comité van de bond nam dan ook wijselijk het besluit voortaan nog slechts een zesmaandelijks uitgave te bezorgen : een eerste met het programma van de feestelijkheden en de dagorde van de congressen en met de besluiten der provinciale afdelingen; een tweede met het verslag van de congreszittingen (21). Het gaat hier evenwel om publikaties in brochurevorm en niet meer om het *Bulletin*, waarvan men de geschiedenis dus in 1906 kan sluiten.

(18) *Id.*, XXXVI, 1-2 (okt.-nov. 1892) 1-2.

(19) Het *Journal* heeft zijn strepen onmiddellijk verdiend bij de voorbereiding van de nieuwe wet op het lager onderwijs (1895). Het liet de A.B.O.B. toe zich als drukkinggroep te affirmeren.

(20) *Journal des instituteurs*, XIII, 37 (9.XI.1905) 1.

(21) *Id.*, XIV, 38 (15.XI.1906) 1; XIV, 51 (14.II.1907) 2.

L'EDUCATION POPULAIRE
1877-1903

17 januari 1878 (II, 3)-29 december 1881 (V, 52) : L'Education populaire de Charleroi.

5 januari 1882 (VI, 1)-30 december 1897 (XXI, 52) : L'Education populaire des Bassins de Charleroi, du Centre et de la Basse-Sambre.

6 januari 1898 (XXII, 1)-31 december 1903 (XXVII, 53) : L'Education populaire.

I. BEWAARPLAATSEN : Abdij Maredsous : VI (1882)-XXV (1901). KB (II, 84005 C) : I (1877)-XXVII (1903). SB Charleroi : III (1879)-XXV (1901), behoudens XI-XII (1887-1888) en XV-XVI (1891-1892). UBG (AC 46029) : III-XXVII. UBLu (P 90026 C) : I-XXVII.

II. a. ONDERTITEL :

15 februari 1877 (I, 1)-10 januari 1878 (II, 2) : Organe de la Société des conférences de l'école industrielle de Charleroi. Paraissant le jeudi.

17 januari 1878 (II, 3)-31 december 1903 (XXVII, 53) : Paraissant le jeudi.

c. MOTTO :

15 februari 1877 (I, 1)-25 januari 1900 (XXIII, 4) : Travail et Patrie

d. PRIJS :

15 februari 1877 (I, 1)-28 december 1893 (XVII, 52) : 5 fr per jaar, 0.10 fr per nummer.

4 januari 1894 (XVIII, 1)-11 maart 1897 (XXI, 10) : België : 5 fr per jaar, 0.10 fr per nummer; buitenland : 8 fr per jaar.

18 maart 1897 (XXI, 11)-31 december 1903 (XXVII, 53) : België : 5 fr per jaar, 0.10 fr per nummer; buitenland : 7.50 fr per jaar.

e. FORMAAT : 28,5 x 21.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :

15 februari 1877 (I, 1)-29 november 1877 (I, 42) : 4 (1).

6 december 1877 (I, 43)-31 december 1903 (XXVII, 53) : 8, uitzonderlijk 4.

g. PERIODICITEIT : wekelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Het blad zou in 1878 op 1000 exemplaren zijn getrokken (2). Dat zelfde getal wordt sedert 1900 opnieuw opgegeven (3).

De verkoop van losse nummers is vermoedelijk tot Charleroi beperkt gebleven.

In februari 1877 telde het blad ca. 200 abonnees (4). In 1881-1882 zou

(1) Met bijvoegsels bij de nrs. 5, 7, 11, 14, 17, 21, 25, 27 en 39.

(2) *L'Education populaire*, II, 4 (20.I.1878) 1.

(3) Op het titelblad van de nummers uit de periode van maart 1900 tot 1903.

(4) *L'Education populaire*, I, 3 (1.III.1877).

hun aantal meer dan 1000 hebben belopen (5). Voor de jaren 1888 en 1889 bedroeg het 446 en 538; voor de jaren 1892-1897 respectievelijk 513, 542, 544, 539, 560 en 562 (6).

De abonnees dienen hoofdzakelijk in Charleroi en omstreken te worden gesitueerd. Daarbuiten telde men er enkelen in Luik, Brussel en andere steden, evenals een tiental in Frankrijk; het ging dan vaak om militairen die redacteur Clément Lyon (7) gekend hadden, of om historici, letterkundigen en artiesten, of om gewezen inwoners van Charleroi (8).

Een analyse van het abonnementsbestel uit de jaren 1888-1897, volgens het beroep van de abonnees, geeft het volgende resultaat (9) : van 2,05 tot 3,18 o/o onderwijzers, leraren en onderofficieren; van 2,50 tot 5,19 o/o bedienden; van 2,56 tot 4,59 o/o publicisten, journalisten, uitgevers en boekhandelaren; van 7,76 tot 10,79 o/o arbeiders; van 20,31 tot 24,21 o/o industriëlen en ingenieurs; van 55,27 tot 61,32 o/o edelen en bourgeois. Het publiek dat het blad wilde vormen, d. w. z. de arbeiders, maakte dus een kleine minderheid uit.

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

15 februari 1877 (I, 1)-10 januari (II, 2) : Ernest Van Holder & Co, rue de Beaumont, Charleroi.

17 januari 1878 (II, 3)-30 december 1880 (IV, 53) : Clément Lyon, fils, rue de Montigny, Charleroi; Ernest Van Holder & Co, rue de Beaumont, Charleroi.

9 januari 1881 (V, 23)-1 januari 1885 (IX, 1) : Ernest Van Holder & Co, rue de Beaumont, Charleroi.

8 januari 1885 (IX, 2)-22 november 1888 (XII, 47) : Ernest Van Holder & Co, rue de la Prison, 4 bis, Charleroi.

29 november 1888 (XII, 48)-8 januari 1891 (XV, 2) : Ernest Van Holder & Co, rue de Dampremy, 32, Charleroi.

15 januari 1891 (XV, 3)-25 januari 1894 (XVIII, 4) : Ernest Van Holder & Co, rue de Dampremy, 36, Charleroi.

1 februari 1894 (XVIII, 5)-6 december 1894 (XVIII, 49) : Imprimerie de l'Education populaire, rue de Dampremy, 36, Charleroi.

13 december 1894 (XVIII, 50)-21 mei 1896 (XX, 21) : Monsieur l'éditeur de l'Education populaire, rue de Dampremy, 36, Charleroi.

28 mei 1896 (XX, 22)-13 oktober 1898 (XXII, 41) : Léandre Lahaye, éditeur, rue de Dampremy, 36, Charleroi.

20 oktober 1898 (XXII, 42)-22 februari 1900 (XXIII, 8) : Léandre Lahaye, éditeur, rue de Montigny, 41, Charleroi.

1 maart 1900 (XXIV, 9)-31 december 1903 (XXVII, 53) : Clément Lyon, rue de Montigny, 11, Charleroi.

III. a. BEGINDATUM : 15 februari 1877.

EINDDATUM : 31 december 1903.

(5) *Id.*, V, 1 (6.I.1881) 1; VI, 1 (5.I.1882) 2.

(6) J. THIERY, *Clément Lyon (1841-1904) et "L'Education populaire" (1877-1903)*, onuitg. licentieverhandeling (U.C.L., 1963) 115.

(7) *Cfr. infra*, 537.

(8) THIERY, *o. c.*, 188.

(9) *Cfr. id.*, 183-188.

b. STICHTER :

Het blad ontstond als orgaan van de "Société des conférences de l'école industrielle de Charleroi", die naar het voorbeeld van de Luikse "Société Franklin" in oktober 1876 te Charleroi werd opgericht. De genoemde school organiseerde avond- en zondagonderwijs voor de arbeidersklasse, met de bedoeling meesterknechten en bedienden op te leiden (10). Dat werk zou, voor een breder publiek, door geregelde conferenties worden aangevuld (11). Tot de stichters behoorden advocaten (12), geneesheren (13), leraren (14), ingenieurs (15), een handelaar (16) en een substituut (17). Het initiatief ging echter uit van een trio : Clément Lyon (18), Charles Lambert (19) en Nestor Bertrand (20). Eerstgenoemde werd secretaris van de vereniging en als zodanig ook met de redactie van het blad belast.

c. EIGENAAR :

17 maart 1884 (VIII, 13)-25 januari 1894 (XVIII, 4) (21) : Ernest Van Holder & Co, rue de Beaumont, Charleroi.

1 februari 1900 (XXIII, 5)-31 december 1903 (XXVII, 53) : Clément Lyon.

d. UITGEVER :

15 februari 1877 (I, 1)-1 januari 1885 (IX, 1) : Ernest Van Holder & Co, rue de Beaumont, Charleroi.

8 januari 1885 (IX, 2)-22 november 1888 (XII, 47) : Ernest Van Holder & Cie, rue de la Prison, 4 bis, Charleroi.

29 november 1888 (XII, 48)-8 januari 1891 (XV, 2) : Ernest Van Holder & Cie, rue de Dampremy, 32, Charleroi.

15 januari 1891 (XV, 3)-25 januari 1894 (XVIII, 4) : Ernest Van Holder & Cie, rue de Dampremy, 36, Charleroi.

-
- (10) Vóór 1865 heette ze : Ecole des porions et contre-maitres. Er werd onderwijs gegeven in de volgende vakken : Frans, handel en boekhouden, aardrijkskunde, economie, wiskunde, fysica, chemie, werktuigkunde, metallurgie, mijnexploitatie, tekenen en modelleren.
- (11) *Bulletin de la Ligue de l'enseignement*, XIII (1877) 30.
- (12) Henri Boussemart, Hip. De Fontaine, A. Grégoire, Cam. Laurent, Ed. Lebon, Florian Olivier, Nestor Philippe, Parfait Rousseaux, Van Batselaer en Wittamer.
- (13) Louis Coppin en Julien Gille.
- (14) Olivier Destrée, D'Heusschen, Nestor Draily, Nestor Laduron, Léopold Leroy.
- (15) Edouard De Poitier en E. Halkin.
- (16) Désiré Naerens.
- (17) Fern. Andris.
- (18) Charleroi 18.III.1841-aldaar 24.VI.1904. Genuot middelbaar onderwijs in verschillende instellingen en bij een preceptor. Zeer middelmatig leerling. In 1860 vrijwilliger voor het leger. Korporaal te Ieper, 1862 sergeant, achtereenvolgens werkzaam te Kortrijk, Aalst, Brussel en Lier; sedert 1868 onderluitenant, ingekwartierd te Luik. Nam daar deel aan het verenigingsleven en begon te publiceren. Tot luitenant bevorderd in december 1872, nam hij spoedig daarop ontslag. Nadien werkzaam te Charleroi als secretaris van de "Société des Houillères-unies du bassin de Charleroi" en als verzekeringsagent. Medestichter en secretaris van de Kamer van Koophandel, lid en secretaris van diverse verenigingen en comités. Eigenaar, Medewerker aan verschillende bladen. Biograaf, genealoog, amateur-historicus.
- (19) Geboren 1816. Hoofd-mijnningenieur te Charleroi.
- (20) Prefect van het gemeentelijk college en directeur van de "Ecole industrielle".
- (21) Volgens THIÉRY, o. c., 99 en 111, van de aanvang tot 1900.

1895 : F. H. Roland, rue de Dampremy, 36, Charleroi (22).
 28 mei 1896 (XX, 22)-13 oktober 1898 (XXII, 41) : Léandre Lahaye, rue de Dampremy, 36, Charleroi.
 20 oktober 1898 (XXII, 42)-22 februari 1900 (XXIII, 8) : Léandre Lahaye, rue de Montigny, 41, Charleroi.
 1 maart 1900 (XXIV, 9)-31 december 1903 (XXVII, 53) : Roos-Piette, rue Neuve, Charleroi.

e. DRUKKER :

15 februari 1877 (I, 1)-25 januari 1894 (XVIII, 4) : Ernest Van Holder & Cie (wisselende adressen; zie boven).
 1 februari 1900 (XXIV, 5)-22 februari 1900 (XXIV, 8) : Léandre Lahaye, rue de Montigny, 41, Charleroi.
 1 maart 1900 (XXIV, 9)-31 december 1903 (XXVII, 53) : Imprimerie Maison Piette, Charleroi.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE :

Het beheer was een zaak van de uitgever, maar Cl. Lyon liet er zich van de aanvang af eveneens mee in. Hij was directeur en hoofdredacteur gedurende de gehele periode.

h. MEDEWERKERS :

About, Ed. : 1889	Barbier, Félix : 1882-1883
Alexandre (23) : 1883	Barbier, Th. : 1880
Aliquis (= Camille Lyon) (24) : 1878	Barella, Hipp. : 1898-1901
André, Augustin (25) : 1880	Bastin, J. (27) : 1891-1894
Antoine, Paul : 1896	Bastin-Lefèbre, F. (28) : 1893-1894, 1896, 1899
Azed : 1884	Bastin-Lejuste, J. (29) : 1892, 1894, 1897-1898, 1900
A. B. : 1878, 1886, 1898	Bazin, René : 1894
A. C. : 1878, 1896	Bède, Emile : 1888
A. D. : 1885	Bellaigue, Camille (30) : 1900
Ad. H. : 1897	Bernaert, Edouard : 1895
A. G. : 1901	Bernard, Fernand (31) : 1899
A. H. : 1878	Bernard, Jean (32) : 1902-1903
A. K. : 1879-1880	Bernier, Théodore (33) : 1879-1882, 1886, 1888-1889, 1891-1893
A. N. : 1899	Bibliophile, le : 1885-1886
Bageard, Léopold : 1883	Boëns, Hubert : 1893, 1897
Baillon : 1882	
Bailly, J. (26) : 1881	

(22) *L'Education populaire*, XIX (1895) 4.

(23) Hoofdonderwijzer te Péruwelz.

(24) 1837-1910. Broer van Clément. Advocaat en publicist.

(25) Veearts.

(26) 1832-1896. Letterkundige.

(27) Overleden 1895. Student in de rechten.

(28) Notaris.

(29) Regent aan de middelbare school te Fosses en later te Fleurus.

(30) Consul van België te San Francisco.

(31) Geboren 1876. Dichter.

(32) Geboren 1873. Handelaar, dichter en toneelschrijver.

(33) 1843-1889. Bediende, archeoloog, historicus.

- Bondroit, Eugène : 1878
 Bormans, Stanislas (34) : 1881
 Bosquet, Aristide : 1877
 Bourguignon, Michel : 1882
 Brégand, Georges : 1899
 Brogneaux, Paulin : 1899-1903
 Bujault, Jacques (35) : 1882
 B... t : 1877
 Cadot, Aug., fils (36) : 1894
 Candiani, R. : 1899-1900
 Carlier, Jules (37) : 1877
 Chainaye, Hector (38) : 1891
 Charles : 1889
 Chaumet, J. : 1902
 Christiana : 1903
 Christophe : 1880
 Clément, Eugène : 1893
 Clesse, Antoine : 1877-1878, 1886
 Cluysenaar-Deseille, P. G. (39) :
 1881
 Cobiaux, Eug. (40) : 1877
 Collinet, J. : 1877-1878
 Colomb, J. (Mme) : 1896
 Couloir, Albert (41) : 1893
 Cousin, Jules : 1884
 C. B. : 1893
 C. D. : 1878
 C. H. (Dr.) : 1892
 C. S. : 1889
 C. V. d. E. : 1879-1880
 D'Alfort, René : 1901
 D'Angreville, Jules : 1895
 D'Ardenne, Jean (= Léon Dom-
 martin) : 1887
 Darras, Louis : 1893
 Dauby, J. : 1877-1879, 1883
 De Beausaint, C. : 1899
 De Bosschere, Ch. : 1880
 De Carvajal, Louise (42) : 1893
 De Cherville, G. : 1887, 1895, 1898
 Declève, Jules (43) : 1883-1884
 De Coppin, José : 1890, 1896, 1899,
 1902
 De Courcelles, J. : 1889
 De Crawhez, Pierre (baron) : 1900
 Deffernez, Edmond : 1877-1880,
 1885, 1888-1890, 1892-1894, 1897,
 1899-1900, 1903
 De Fontaine-Coppée : 1882
 De Graaff, Annie : 1901
 De Heigne, Jean : 1889, 1893
 De la Riva-Sambri, H. : 1883
 Delescure, M. : 1894
 Delines, Michel : 1892
 Delmelle, J. B. : 1886
 De Marcinelle, Jehan : 1889
 Demarteau, Joseph (44) : 1890
 De Nimal, H. (45) : 1886
 Deros, F. : 1888
 De Roux, J. : 1889
 De Sagher, Léon (46) : 1894
 Desbois, Hippolyte : 1893
 Desjardin, Paul : 1901
 De Soignie, Jules (47) : 1899-1900
 De Valsaintes, Henri : 1899
 Devillers, Hippolyte : 1886
 Dierckx, F. : 1881
 Dietz, Jules : 1894
 Dominique : 1900
 D'Outremeuse, Théodore : 1890

- (34) 1835-1912. Conservator van het Rijksarchief te Luik, professor aan de universiteit
 aldaar.
 (35) Frans landbouwkundige.
 (36) Geboren 1865. Toneelschrijver.
 (37) 1851-1930. Industrieel.
 (38) 1865-1913. Dichter, journalist; pseudoniem : Champal.
 (39) Leraar aan een kweekschool.
 (40) Hoofdonderwijzer te Charleroi.
 (41) Doctor in de rechten.
 (42) Pseudoniem.
 (43) 1838-1906. Letterkundige, kandidaat-notaris.
 (44) 1842-1910. Journalist, archeoloog, geschiedkundige, hoofdredacteur van de *Gazette
 de Liège*.
 (45) 1850-1909. Redemptorist, auteur van historische en hagiografische werken.
 (46) 1841-1903. Majoor.
 (47) Geboren 1826. Bureelhoofd bij het provinciaal bestuur van Henegouwen.

- Dubois, Albert : 1884
 Dubrulle, L. (48) : 1878
 Dumont, Jean (49) : 1900
 Dumortier, Victor (50) : 1878
 D. : 1877-1878
 D., Jules : 1900
 Evrard, Jacques : 1903
 E. B. : 1879
 E. C. : 1878
 E. D. (51)
 E. D. P. : 1879
 E. D. S. : 1878
 E. H. : 1877
 E. P. (52) : 1881
 Faivre, Th. : 1881
 Fauconnier, P. Benoit (53) : 1888
 Flammarion, Camille : 1894
 Fourcault, Maurice (54)
 François, G. : 1881
 Frédérix, Gustave (55) : 1892
 Fulbert-Dumontail : 1900
 Fuss, G. (56) : 1903
 F. W. : 1881
 Galand, Victor : 1882
 Gauthy, Eugène (57)
 Geffroy, Gustave : 1900
 Gévelle, A. (58) : 1880
 Gilles, D. : 1878
 Gittée, Aug. : 1903
 Gravez, Henri (59) : 1900
 Grégoir, Edouard : 1881-1882,
 1886
 Guillermet (60) : 1898
 Guislain, Léon (61) : 1900
 Gymnasta : 1895
 G. : 1900
 G. F. : 1892
 G. L. : 1884
 G. R. : 1891
 Halevy, Ludovic : 1895
 Harou, Alfred (62) : 1880, 1883,
 1886, 1902
 Henrivaux, Jules : 1899
 Henvaux, Léon Emile (63)
 Hermann (64) : 1902
 Hêtrebois, Rodolphe (= Adolphe
 Meert)(65) : 1886
 Houzeau, J. C. (66) : 1881
 Hubimont, Olivier (67) : 1896-1897
 Hublard, E. (68) : 1901
 Hymans, Louis (69) : 1880, 1883-
 1884
 H. C. : 1884
 H. de. M. : 1880
 H. S. : 1896
 Jacquet, Charles : 1900
 Jean sans terre : 1893
 Jehan : 1901

- (48) Geboren 1856. Leraar te Ecaussinnes.
 (49) 1853-1927. Directeur van de Ecole de Typographie de Bruxelles.
 (50) 1812-1880. Kapitein, dichter.
 (51) Zie Deffernez, Edmond.
 (52) Kapitein.
 (53) 1816-1898. Musicus.
 (54) *L'Education populaire*, 21.I.1897.
 (55) 1834-1894. Letterkundige, criticus bij *L'Indépendance belge*.
 (56) Geboren 1850. Advocaat bij het Hof van Beroep te Brussel.
 (57) Medewerker luidens *L'Education populaire*, 14.VIII.1879.
 (58) Leerling aan de "Ecole du Centre" te Lodelinsart.
 (59) Geboren 1849. Ingenieur.
 (60) Geneesheer.
 (61) Ingenieur.
 (62) 1847-1911. Officier, folklorist.
 (63) 1836-1896. Tabakfabrikant.
 (64) Geneesheer.
 (65) Advocaat.
 (66) 1820-1880. Astronoom, directeur van het Koninklijk Observatorium te Brussel.
 (67) Gemeentesecretaris te Morlanwelz.
 (68) 1863-1927. Archeoloog, folklorist, leraar aan het Hoger Handelsinstituut van Hengouwen.
 (69) 1829-1884. Journalist, volksvertegenwoordiger.

Juillet, Maxime : 1896
 Julien, Nestor (70) : 1879-1881
 Juneli : 1885
 J. : 1881
 J. B. : 1878-1879, 1889-1890, 1892, 1900
 J. B. te B. : 1878-1879
 J. B. L. (71)
 J. L. (72)
 J. & N. : 1877
 J. S. : 1889
 Kairis, Charles (= Albert Stassin) (73) : 1879
 Kimps, Charles : 1888
 Labadie-Lagrange, G. : 1889, 1891
 Lacour, Alfred : 1886
 Laliou, Al. (74) : 1898
 Lambert, Charles : 1877, 1879
 Landelino : 1880
 Langlois, A. : 1889
 Laurent, F. : 1877
 Leclerc, Max : 1894
 Leclercq, Emile : 1881
 Lefèvre, Victor (75) : 1897
 Le Goffie, Charles : 1899
 Lejeune, Théophile (76) : 1877-1885
 Lemoine, Jules : 1886, 1889-1892, 1894, 1897-1898, 1900, 1902
 Le Roy, Alph. : 1883
 Levénéré, Claude : 1879
 Liégeois, Camille : 1903
 Loise, Ferd. : 1881
 Louant, Clementine : 1879-1881, 1883-1884, 1887-1888, 1890, 1892, 1894, 1896, 1898-1900
 Lucq, Victor (77) : 1877-1878
 Ludovicus : 1902
 L. B. : 1893
 L. C. : 1878
 L. D. : 1877-1878, 1894
 L. H. : 1879
 L. L. : 1900, 1902
 L. P. : 1888
 Macquet, Julie (78) : 1878-1879, 1883-1884, 1887, 1889
 Mahillon, Léon (79)
 Mallet, Georges : 1878-1883, 1886, 1889
 Marcade, Aug. : 1887
 Marie, F. H. : 1883
 Marsigny (80) : 1888
 Marx, Adrien : 1890
 Masseras, E. : 1889
 Masset, Pierre : 1890-1903
 Matthieu, Ernest (81) : 1894, 1900
 Mézières, A. : 1885
 Michel, Ch. (82) : 1877
 Michel, Georges : 1889
 Michotte, E. : 1887
 Millaud, Albert : 1891
 Morand (83) : 1879
 Mouton, Eugène : 1890
 Mysola : 1885-1890
 M. : 1892, 1894
 M. N. B. : 1877
 Néron, Marie-Louise : 1902-1903
 Nervien : 1894
 Noël, A. J. (84) : 1890
 Noël, L. : 1892

(70) Scheikundig ingenieur.

(71) Zie Bastin-Lejuste, J.

(72) Zie Lemoine, Jules.

(73) 1828-1890. Postontvanger te Marcinelle.

(74) Geboren 1836. Apotheker.

(75) 1822-1904. Afdelingshoofd bij het gemeentelijk bestuur te Brussel.

(76) 1821-1885. Onderwijzer te Estinnes-au-Val.

(77) Advocaat.

(78) Regentes aan de middelbare school te Charleroi.

(79) 1854-1896. Leraar aan de Militaire School. Medewerker volgens *L'Education populaire*, 30.I.1896.

(80) Ingenieur.

(81) 1851-1928. Advocaat.

(82) 1853-1929. Professor aan de universiteit te Luik.

(83) Geneesheer.

(84) Geboren 1854. Onderwijzer te Maçon.

- N. : 1877-1878
 N. J. : 1879
 O. D. : 1877
 Palmieri : 1878
 Panard : 1881
 Peclers, A. (85) : 1881
 Pector, Herman : 1900
 Péd 'Ago : 1900
 Philos : 1877
 Pierard, Aristide (86) : 1882
 Puck, P. : 1879
 P. AB. : 1878
 P. D. : 1877-1878
 Ph. J. : 1877
 Quinet, Benoit : 1887, 1898-1899
 Quinet-Desmond, Lucien (87) :
 1878-1887
 Q. : 1883
 Q. .. t (= L. Quinet) : 1877, 1879
 Reclus, Onésime : 1885
 Rey, Antoine : 1882
 Reynauld : 1882
 Roullier, Gustave : 1891
 Roux, Maria : 1882
 Ruelens : 1888
 Saerens, Suzanne : 1884-1886
 Scabbioza (= Hortense Xhibitte)
 (88) : 1894-1898
 Sergennois, J. : 1882
- Servais, Albert : 1903
 Silvestre, Théophile : 1886
 Smits, René : 1893-1894
 Sottiaux, Jules (89) : 1889, 1893,
 1898
 Stanislaus, G. : 1881
 Sylvio : 1888
 Tomel, Guy : 1894
 Toussaint, Joseph (90) : 1879
 T. B. : 1881
 Valère, Edmé : 1878
 Vanderlinden, Frédéric (91) : 1877
 Van Drunen, James : 1903
 Van Hollebeke, B. : 1883
 Vergote, Aug. (92) : 1882
 Vinchant (93) : 1883
 Vuagneux, Henri : 1892
 V. de la H. : 1881
 V. H. : 1878-1879
 V. L. : 1877
 Walbrecq, Felix (94) : 1880
 Wittoz : 1879
 Wolff, Albert : 1889
 Wuz, Maria : 1888-1889
 Xhibitte, Hortense (95) : 1894-1898
 X : 1877, 1903
 X*** : 1879
 Zunz, Charles : 1891

i. FINANCIERJNG EN SUBSIDIERING :

De katholieke regering verleende in de aanvang een toelage en het liberale kabinet deed na 1878 elk jaar hetzelfde (96). Van 1882 af sprak Lyon alleen van 50 exemplaren die de regering afnam, om ze in scholen uit te delen (97).

Sommige industriëlen financierden de verspreiding van het blad onder hun werknemers (98).

(85) 1834-1885. Graveur van juwelen; letterkundige.

(86) 1819-1883. Aalmoezenier; letterkundige.

(87) 1833-1889. Hoofdonderwijzer te Lodelinsart; kantonnaal inspecteur.

(88) 1836-1898.

(89) Geboren 1862. Bibliothecaris van het ministerie van Financiën, letterkundige.

(90) 1820-1900. Landbouwingenieur, letterkundige.

(91) 1852-1926. Dramaturg.

(92) Geboren 1818. Gouverneur van Brabant.

(93) Geschiedkundige.

(94) Geboren 1827. Dichter.

(95) Zie Scabbioza.

(96) *L'Education populaire*, V, 1 (6.I.1881) 1; VI, 1 (5.I.1882) 2.

(97) *Id.*, XXVII, 50 (10.XII.1903) 1.

(98) *Id.*, V (1881) 1.

Aankondigingen namen vrij veel ruimte in beslag en kunnen een belangrijke bron van inkomsten zijn geweest.

IV. KARAKTERISERING

Zoals boven werd aangestipt, was *L'Education populaire* in 1877 het orgaan van de "Société des conférences de l'école industrielle de Charleroi", een vereniging die zich de ontwikkeling van de brede volkslagen ten doel stelde. Het blad heette "le complément indispensable de notre oeuvre de moralisation populaire" (99). De redactie beloofde de lezers een analyse van de voordrachten die in de vereniging werden gehouden, de aankondiging van de diverse activiteiten, informatie over het intellectuele leven uit de streek en voorbeelden van self-help. Noch de vereniging noch het tijdschrift zouden zich met politieke of religieuze kwesties inlaten.

Tot december 1877 heeft Lyon dit programma nageleefd. De voordrachten van de "Société" schenen, ondanks tegenkating en naijver, een grote aanhang te winnen en hun succes weerspiegelde zich in het tijdschrift. In januari 1878 diende Lyon echter ontslag in als secretaris van de "Société". Het bestuur kwam met hem overeen dat *L'Education populaire* niet meer het officieel orgaan zou zijn van de vereniging, maar dat hij de aankondigingen van de voordrachten in het blad verder zou opnemen (100). Gedurende de eerstvolgende maanden heeft Lyon de werkzaamheden van het genootschap nog gesteund, maar van mei 1878 af kregen ze veel minder aandacht toebedeeld. Naarmate de tijd vorderde, geraakten ze in de periodiek meer en meer op het achterplan.

Los van de "Société" heeft Clément Lyon zich sedert 1878 volledig aan *L'Education populaire* gewijd. Het belangrijkste doel dat hij nastreefde was de volwassenenvorming, meer bepaald, in principe althans, de moralisatie van de arbeiders (101). Zijn sociale bekommernis gold niet in de eerste plaats het bestrijden van de diepe wortelen van de sociale kwestie: de materiële levens- en arbeidsvoorwaarden van de werklieden. Weliswaar heeft hij gewezen op de noodzaak van betere huisvesting en op het nut van coöperaties, voorzieningskassen en volksbanken, maar fundamentele veranderingen in de sociaal-economische structuur achtte hij niet wenselijk. Kapitaal en arbeid dienden naar zijn mening solidair te zijn. Hij kante zich dan ook tegen het socialisme, dat hij met anarchisme gelijk stelde. Voor een politieke emancipatie van de arbeiders was hij niet te vinden: ze waren te weinig ontwikkeld om politieke rechten uit te oefenen. Stakingen hadden naar zijn mening geen zin (102). Terwijl hij geregeld een beroep deed op de liefdadigheid om de maatschappelijke ellende te verzachten, zag hij de verbetering van het lot der arbeiders geheel in het licht van de eerste term van het motto van zijn blad: "Travail". Door

(99) *Id.*, I, 1 (15.II.1877) 1.

(100) De reden van de onenigheid tussen de "Société" en Clément Lyon hebben we niet kunnen achterhalen. Wellicht was ze van politieke aard, aangezien Lyon verklaarde dat partijconflicten een eind maakten aan de voorspoed van de "Société": *L'Education populaire*, XXV (16.V.1901) 7. Naar verluidt liet ze haar oorspronkelijke neutraliteit varen: *id.*, VI (21.XII.1882) 4.

(101) *Id.*, I, 18 (14.VI.1877) 2.

(102) Na de golf van 1886 luide het dat een staking moest worden beschouwd als "l'idée la plus folle et la plus stupide qui soit jamais éclosée dans un cerveau humain": *L'Education populaire*, XI, 21 (26.V.1887) 1.

vlijtig werk, spaarzaamheid en orde moest en kon de arbeider een zekere welstand bereiken (103). Bestrijding dus van het drankmisbruik, intellectuele voorlichting, moralisatie. Het ligt voor de hand dat, in die gedachtengang, aan het onderwijs een eminente rol werd toebedeeld.

In zijn eerste twee jaargangen heeft het tijdschrift een heel onderwijsprogramma ontvouwd. Leerplicht beschouwde het nog als een utopie, maar het was er wel van overtuigd dat ze eerlang een sociale noodzaak zou worden. Intussen klaagde het het schoolverzuim aan. Het wees de arbeiders op hun plicht - en op het voordeel dat ze erbij hadden (104) - hun kinderen een minimum-onderricht te verschaffen. Anderdeels bracht het op het bestaande lagere-schoolwezen kritiek uit. Een hervorming heette noodzakelijk. In plaats van onaantrekkelijke gebouwen, een te hoog aantal leerlingen, eentonige lessen en uiteenlopende programma's, wenste de periodiek versierde en met aangepaste meubelen uitgeruste lokalen, klassen van 25 à 30 leerlingen, een onderwijs dat op aanschouwing zou berusten en een vast, meer uitgebreid programma, waarin turnen en muziek een behoorlijke plaats toegewezen kregen.

De aandacht van *L'Education populaire* ging anderdeels uit naar adulten- en zondagsscholen. De eerste heetten zeer nuttig, maar onderwijsmethoden en leermiddelen lieten er te wensen over. De tweede moesten evenzeer worden bevorderd : het eenvoudig onderwijs dat er werd verschaft was van aard om de arbeiders zin voor het huiselijk leven bij te brengen en hen tot deftige burgers op te leiden. Verder kwam het blad op voor meer beroeps- en huishoudscholen, voor industrieel en landbouwonderwijs en voor de oprichting van meer volksbibliotheken. Dat alles moest leiden tot de vorming van betere vaklui en, in het algemeen, tot verhoging van het intellectueel niveau van de arbeiders.

Sedert 1878 gaf *L'Education populaire* eerder geringe informatie op onderwijsgebied. De schoolstrijd werd onaangeroerd gelaten, waarschijnlijk omdat het blad geen politieke stelling wilde innemen. Het was er alleen om bekommerd, te onderzoeken welke scholen men in de Borinage het meest nodig had. Waar "l'école pour la vie" de leuze was, moest het Waalse kind een andere opleiding krijgen dan het Vlaamse, aangezien de behoeften in de twee landstrekten verschillend waren. Het Waalse kind moest voorbereid worden op een beroep in de industrie. In lagere en middelbare scholen mocht het onderwijs overigens niet op encyclopedische kennis gericht zijn. Men diende er musea, uitstappen en de plaatselijke geschiedenis in te schakelen, ten einde het onderwijs aantrekkelijk en aanschouwelijk te maken.

Gedurende de periode 1879-1902 ijverde *L'Education populaire* voor de uitbreiding van het beroepsonderwijs, van nijverheids- en handelsscholen. Ook werden de toekomstmogelijkheden na de middelbare school onderzocht. Het blad wees de ouders op de saturatie van de vrije beroepen en op het tekort aan vakmensen en handelsagenten. Het spoorde hen aan, hun kinderen in die richting te sturen. Dat beroepsonderwijs gold zowel voor meisjes als voor jongens. Coeducatie werd overigens voorgestaan, omdat aparte meisjesscholen te duur zou-

(103) Dank zij zijn spaarcenten kon hij, op het eind van het jaar, één of twee aandelen kopen, zodat hij werd "capitaliste, intéressé comme les autres actionnaires, à la bonne marche de l'entreprise commune" : *L'Education populaire*, VIII, 11 (13.III.1884) 3-4.

(104) Gingen de kinderen naar school dan verdwenen ze uit de fabriek, wat de lonen der volwassenen zou doen stijgen.

den uitvallen. De andere onderwijsniveaus kwamen slechts sporadisch aan bod. In 1882 sprak het blad zich uit voor de Froebelmethode in het kleuteronderwijs.

Van 1902 af nam de belangstelling voor het onderwijsgebeuren opnieuw toe. De geplande hervorming van het middelbaar onderwijs (1902) werd grondig onderzocht. Het speet het blad, dat men van zins was de geschiedenis van handel en industrie uit het onderwijs te schrappen. In 1903 (wetsvoorstel-Maenhout) werd de situatie van de plattelandsonderwijzer ontleed. De periodiek constateerde dat hij de speelbal was van politieke partijen, dat hij te weinig en te onregelmatig betaald werd en dat hij onder slechte omstandigheden moest werken. Verder werd het normaalonderwijs bekritiseerd: de onderwijzers kregen in de kweekscholen een uniforme opleiding, zodat ze niet meer dezelfde persoonlijkheid hadden als tevoren.

Uit het voorgaande mag men niet het besluit trekken, dat *L'Education populaire* een onderwijsvakblad is geworden. Met nadruk zij er zelfs op gewezen dat ook de hoofdbekommernis, de moralisatie van de arbeiders, in feite is verwaterd, al werkte zij door in dat deel van de inhoud dat eigenlijk het hoofdbestanddeel is geworden: de lokale en regionale geschiedenis. Het tijdschrift is ook thans nog een goudmijn voor wie zich daarvoor interesseert. Lyon publiceerde er ongemeen talrijke genealogieën van families uit Charleroi en omstreken, monografieën van plaatselijke bedrijven, biografieën van schrijvers, geleerden, beeldhouwers en musici. Hij had wel kwaliteiten van een behoorlijk historicus, maar ook in zijn geschiedschrijving ontkwam hij niet aan zijn moraliserende tendens. Een rubriek als "Les grands hommes du petit peuple" moest de lezers duidelijk maken, dat ook kleine luiden dank zij studie en doorzettingsvermogen beroemd - en rijk - konden worden. Daarbij zal men eensdeels aanstippen dat de "grootheid" van de voorbeelden over het paard werd getild en anderdeels dat het wekken en onderhouden van de smaak voor de lokale geschiedenis, vervat in de tweede term van het motto: "Patrie", toch niet erg realistisch was t. a. v. het publiek dat het tijdschrift in het licht van zijn oorspronkelijke doelstelling wilde bewerken. *L'Education populaire* is dan ook meer een blad voor bourgeois dan voor arbeiders geworden (105). Het huidige dezelfde principes als de industriëlen die met het socialisme hadden af te rekenen en die in *L'Education populaire* een middel konden zien om de arbeider in het goede spoor te houden. Lyon maakte hen overigens daarop attent en heeft aldus, o. m. in de vorm van aankondigingen, wel wat financiële steun genoten. Niettemin kon uitgever Lahaye eind 1899 getuigen: "à part quelques honorables exceptions, elle [L'Education populaire] n'a reçu d'encouragements spéciaux dans le monde industriel, et, par le fait même, elle ne s'introduit pas assez dans les milieux où son action, pour moralisatrice, devrait être constante" (106).

Het bourgeois-karakter van *L'Education populaire* werd mettertijd ook geaccentueerd door de literaire rubriek en door de verdere gevarieerde inhoud. Het blad publiceerde elke week een gedicht van een Frans of een Frans-Belgisch auteur, vaak voorafgegaan door een woord van toelichting. Nieuwe publi-

(105) Cfr. *supra*, 536.

(106) Circulaire van L. Lahaye, geadresseerd aan talrijke industriëlen, 25.XII.1899, geciteerd in THIERY, *o. c.*, 187.

katies besprak het geregeld (107). Over wat zich in eigen streek afspeelde bezorgde het zijn lezers uitvoerige informatie, via huwelijksaankondigingen, necrologieën en berichten over aanstellingen en benoemingen, giften, tombola's en andere goede werken, conferenties, enz.

De weerklank die Clément Lyon met *L'Éducation populaire* heeft gehad, schijnt uiteindelijk niet zo groot te zijn geweest (108), wat daarom niet betekent dat men hem iedere verdienste moet ontzeggen. Toen hij kort vóór zijn overlijden de publikatie om gezondheidsredenen staakte, betoogde hij dat hij tot de sociale vrede en vooruitgang had bijgedragen: "Nous nous sommes dévoué particulièrement à cette tâche: étendre de plus en plus le progrès moral et matériel de la classe ouvrière et de la petite bourgeoisie par l'extension des Ecoles industrielles, professionnelles et ménagères; aider leurs sujets d'élite à gravir les échelons de l'échelle sociale par la pratique du self-help d'abord, puis par la connaissance des avantages qu'offrent tant d'oeuvres créées dans ce but et par l'Etat et par les particuliers. . . Nous nous sommes aussi efforcé de leur faire aimer leur coin de terre par de nombreuses notices historiques, leurs familles par les nombreux exemples d'honneur, de courage civique que leurs membres ont parfois donnés; nous leurs avons montré comment on pouvait embellir sa vie par la soumission aux grands préceptes religieux, le culte élevé de l'art, de la science et de la littérature, comment on entretenait les forces de son corps par la pratique des sports appropriés aux exigences de la vie, etc. Nous leur avons enfin fait voir, par de nombreuses biographies, que tout homme vaillant était maître de sa destinée, ce que nous avons prouvé par de nombreux articles intitulés: Les grands hommes du petit peuple, etc. . . . Tel a été, dans ses grandes lignes, le programme que nous avons scrupuleusement suivi dans la conduite de l'Éducation Populaire; aussi, au moment où nous abandonnons une mission que nos forces physiques et notre âge ne nous permettent plus de continuer, nous nous plaignons à espérer que les personnes équitables nous rendront cette justice" (109).

Daartegenover kan men de appreciatie stellen van Lyons biograaf: "Il semble qu'il soit mieux parvenu à distraire et même à divertir une certaine classe bourgeoise, à animer la vie de la petite ville de Charleroi qu'à atteindre effectivement le but premier qu'il s'était assigné: éduquer la classe ouvrière" (110).

V. BIBLIOGRAFIE

J. THIERY, *Clément Lyon (1841-1904) et "L'Éducation populaire" (1877-1903)*, onuitgegeven licentieverhandeling (Université Catholique de Louvain, Philosophie et Lettres, Histoire contemporaine, 1963).

(107) Soms ook schoolboeken.

(108) Cfr. THIERY, *o. c.*, 87-88.

(109) *L'Éducation populaire*, XXVII, 50 (10.XII.1903) 1-2.

(110) THIERY, *o. c.*, 202.

BULLETIN DES REUNIONS POPULAIRES DE MONS ET DU HAINAUT
1877 (1)-1891

- I. BEWAARPLAATS : KB (II 81687 A) : I (1876/1877)-VII (1882/1883), behoudens V, 10-26 (1880/1881) en VI, 1-4 (1881/1882). KB (II 81687 C) : VIII, 1 (21.X.1883)-XI, 13 (15.IV.1887). KB (II 81687 A) : XII, 1 (6.XI.1887)-XV, 11 (27.III.1891).
- II. d. PRIJS :
1876/1877 (I)-1882/1883 (VII) : 2 fr per jaar.
21.X.1883 (VIII, 1)-27.III.1891 (XV, 11) : 1.50 fr per jaar, 0.10 fr per nummer. Een prijsvermindering werd toegestaan aan fabrieksdirecteurs die verschillende abonnementen namen.
- e. FORMAAT :
1876/1877 (I)-1882/1883 (VII) : 14,5 x 8,5.
21.X.1883 (VIII, 1)-18.V.1884 (VIII, 13) : 34 x 22.
12.X.1884 (IX, 1)-15.IV.1887 (XI, 13) : 34 x 19.
6.XI.1887 (XII, 1)-27.III.1891 (XV, 11) : 23 x 15.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING
1876/1877 (I)-1882/1883 (VII) : 8 (2).
21.X.1883 (VIII, 1)-27.III.1891 (XV, 11) : 4.
- g. PERIODICITEIT :
1876/1877 (I)-1882/1883 (VII) : in principe veertiendaags, in feite op ongeregelde tijdstippen.
21.X.1883 (VIII, 1)-27.III.1891 (XV, 11) : veertiendaags gedurende de periode der vergaderingen van de "Cercle des réunions populaires", d. i. van midden oktober tot eind februari; daarbuiten (van maart tot juli) nog enkele afleveringen op ongeregelde tijdstippen.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
In 1877/1878, 1878/1879 en 1885/1886 gedrukt op 1000 à 1200 exemplaren (3).
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :
1876/1877 (I)-1879/1880 (IV) : Eugène Byr, rue de la Chaussée, 72, Mons.
1880/1881 (V)-1882/1883 (VII) : Eugène Byr, Grand Place, 34, Mons.
21.X.1883 (VIII, 1)-18.VII.1886 (X, 13) : niet vermeld.
17.X.1886 (XI, 1)-6.XI.1887 (XII, 1) : Eugène Byr, Grand Place, 34, Mons.
20.XI.1887 (XII, 2)-7.IV.1889 (XIII, 12) : Thiemann-Vleminckx, Petite Guirlande, 16, près de la Station.
20.X.1889 (XIV, 1)-27.III.1891 (XV, 11) : rue de la Raquette, 14-16, Mons (= adres van drukker Loret).

(1) Jg. I draagt de jaartallen 1876-1877, maar de eerste aflevering is van februari 1877.

(2) Van jg. VI (1881-1882) af verschenen altijd twee nummers tezamen, op 16 blz.

(3) *Bulletin*, II, 25 (1877/1878) 197; III, 24-25 (1878/1879) 204; XI, 1 (1886/1887).

- III. a. **BEGINDATUM** : februari 1877 (4).
LAATST VOORHANDEN NUMMER : 27 maart 1891 (XV, 11).
- d. **UITGEVER** :
 Rue de la Raquette, 14-16, Mons (= adres van drukker Loret).
- e. **DRUKKER** :
 1876/1877 (1)-1880/1881 (V) : Thiemann-Vleminckx, Petite Guirlande, 6, Mons.
 1881/1882 (VI)-22.XI.1885 (X, 3) : Byr & Loret, rue de la Raquette, 14 bis, Mons.
 6.XII.1885(X, 4)-18.VII.1886 (X, 13) : L. Loret, rue de la Raquette, 14bis, Mons.
 17.X.1886 (XI, 1)-15.IV.1887 (XI, 13) : L. Loret, rue de la Raquette, 16, Mons.
 6.XI.1887 (XII, 1)-7.IV.1889 (XIII, 12) : Thiemann-Vleminckx.
 20.X.1889 (XIV, 1)-27.III.1891 (XV, 11) : Loret, Mons.
- f. **BEHEER** :
 Toevertrouwd aan de "commissaires du Bulletin", die deel uitmaken van de jaarlijks verkozen beheerraad van de kring (5). Dat zijn :
 1883/1884 : Adolphe Hubert (6), Camille Wiliquet (7), Aug. Hennenon (8) Edmond Thiébaud (9), Eugène Byr (10), Georges Leclercq (11), Eugène Dewez (12).
 1884/1885 : Camille Wiliquet, Moucheron (13), G. Leclercq, E. Dewez, E. Byr.
 1885/1886 : G. Leclercq, Léopold Loret (14), Louis Schwontz (15), Camille Wiliquet, E. Hublard (16), E. Byr.
 1886/1887 : E. Byr, E. Hublard, L. Loret, Fulgence Masson (17), Ulysse Meurisse (18), Oscar Savé (19), L. Schwontz, Camille Wiliquet.

-
- (4) Het eerste nummer geeft het verslag der zitting van 28 januari 1877, het tweede dat van de zitting van 11 februari 1877.
- (5) *Bulletin*, VIII, 2 (4.XI.1883) 3; IX, 3 (9.XI.1884) 4; X, 1 (25.X.1885) 1; XI, 1 (17.X.1886) 1.
- (6) Rechter.
- (7) Directeur bij het provinciaal bestuur.
- (8) Leraar.
- (9) Beambte bij het provinciaal bestuur.
- (10) Boekhandelaar en uitgever te Bergen.
- (11) Advocaat.
- (12) Geboren te Eghezée op 3.IV.1832. Schoolhoofd te Bergen. Auteur van leerboeken.
- (13) Advocaat.
- (14) Provinciaal ontvanger.
- (15) Griffiersklerk.
- (16) Kandidaat-notaris.
- (17) Dour 16.II.1854 - Bergen 24.I.1942. Advocaat. In 1888 schepen van Bergen, 1880-1894 en 1896-1900 provinciaal raadslid, 1904-1933 volksvertegenwoordiger; 1918-1920 minister van Oorlog, 1921-1925 minister van Justitie; in 1925 benoemd tot minister van Staat. Hij was ook nog leraar aan de rijkskweekschool te Bergen en auteur van rechtskundige werken.
- (18) Pleitbezorger.
- (19) Ambtenaar bij het provinciaal bestuur.

g. REDACTEURS :

- 1876/1877 en 1877/1878 : Ch. Parmentier (20), rue des Ursulines, 2, Mons.
1878/1879 : Fulgence Masson, rue des Clercs, 34, Mons, en Herman Hubert (21), rue de la Réunion, 2, Mons.
1879/1880 : H. Hubert en Cam. Desmedt (22), route de Binche, 8, Mons.
1880/1881 : H. Hubert en E. Dewez, rue des Belneux.
1882/1883 : Aug. Henneton en Edmond Thiébaud.
1883/1884-1885/1886 : Georges Leclercq, rue de la Réunion, 10.
1886/1887-1888 / 1889 : F. Masson, rue de la Grande Triperie, 5.
1889/1890-1890/1891 : Georges Heupgen (23), avenue de Bertaimont, 46.

h. MEDEWERKERS :

A. L. : 1881/1882	Ferdinand, P. O. : 1884/1885
A. M. : 1885/1886	Frollo, Jean : 1889/1890
Caro : 1887/1888	Grie : 1890/1891
Claretie, Jules : 1887/1888-1888/1889	G. F. : 1877/1878
C. W. : 1883/1884	G. L. : 1883/1884
Ch. P. (= Charles Parmentier) : 1876/1877-1878/1879	L. D. de D. : 1876/1877
De Cherville : 1883/1884	M. : 1882/1883
Declève, Jules : 1876/1877, 1879/1880, 1881/1882, 1882/1883, 1884/1885, 1889/1890	Paul, C. : 1884/1885
Descamps, Joseph (24) : 1877/1878	Rolland, C. (25) : 1878/1879
Du Bois, Albert : 1883/1884-1884/1885	Siville, Maurice : 1890/1891
E. W. : 1877/1878	Vanderlinden, Frédéric : 1876/1877
	Verdavaine, Georges (26) : 1879/1880
	Villain, Henri : 1877/1878
	V. H., Dr. : 1879/1880
	X. : 1876/1877

IV. KARAKTERISERING

Met het voorbeeld van Luik (Société Franklin) en vooral dat van Verviers (Oeuvre des soirées populaires) voor ogen, ging men, eind 1876, in het liberale milieu te Bergen over tot de stichting van een "Cercle des réunions populaires de Mons et du Hainaut" (27), die op 7 januari 1877 zijn eerste zitting organiseerde (28). Het was de bedoeling, bij te dragen tot de intellectuele ont-

(20) Geboren te Nijvel, 31.I.1845. Advocaat.

(21) Luik 19.V.1849-Spa 30.IX.1922. Deed zijn middelbare studies aan het atheneum te Luik, behaalde in 1872 het diploma van mijnningenieur; 1873-1880 leraar aan de nijverheidsschool te Pâturages en Saint-Ghislain, 1880-1891 aan de nijverheidsschool te Luik; 1892-1914 professor aan de universiteit te Luik.

(22) Leraar.

(23) Hyon-lez-Mons 18.V.1866-Bergen 11.XI.1938. Advocaat te Bergen, professor aan de universiteit te Brussel. Letterkundige.

(24) Geboren 1845. Geneesheer.

(25) Ingenieur.

(26) 1853-1930. Journalist en letterkundige. Schreef soms onder het pseudoniem Equerre.

(27) Bij Bergen sloten de volgende gemeenten aan : La Louvière, Houdeng-Aimeries, Haine-Saint-Paul, Houdeng-Goenies, Jemappes, Frameries, Quaregnon, Ecaussinnes, Morlanwelz, Haine-Saint-Pierre, Pâturages, Wasmes, Binche, Ghlin, Leuze en Dour.

(28) *Bulletin*. 1, 25-26 (1876-1877) 200; VIII, 2 (4.XI.1883) 1b.

wikkeling en de morele verheffing van de arbeiders. Daartoe bracht men een bibliotheek tot stand en werden uitstapjes georganiseerd. De initiatiefnemers beschouwden voordrachtavonden echter als hun belangrijkste actiemiddel. Advocaten, ingenieurs, geneesheren, leraars en andere bereidwilligen verleenden hun medewerking aan "une oeuvre aussi moralisatrice" (29). Ze behandelten zeer uiteenlopende onderwerpen. De meeste aandacht ging nochtans uit naar techniek en industrie, evenals naar de staatkundige organisatie en de actuele sociale en politieke situatie (30). De bijeenkomsten werden opgeluisterd door plaatselijke muziekverenigingen en zangkoren en telkens met een boekentombola besloten.

Het *Bulletin* werd opgevat als "le moniteur accrédité de l'oeuvre, destiné à constater ses développements successifs et à reproduire le résumé fidèle de tous ses travaux" (31). Het tijdschrift was meteen "un des précieux appuis du Cercle" (32), een voortzetting en een aanvulling van het tijdens de bijeenkomsten behartigde opvoedingswerk. De samenvatting van de voordrachten, de verslagen van concerten, tombola's en excursies vormden immers niet alleen ontspannende, maar ook leerrijke lectuur (33).

Hoofdbestanddeel van ieder *Bulletin* was de samenvatting van een in de kring te Bergen gehouden voordracht. Ook werd verslag uitgebracht over de activiteiten van de "Cercle du Borinage" en de "Cercle du Centre", twee bij de Bergense vereniging geaffilieerde groeperingen (34). Daarenboven verschenen, in de rubriek "Variétés", enkele korte vulgariserende artikelen die aansloten bij de onmiddellijke belangstellingssfeer van de arbeiders (stoom, electriciteit, allerhande machines). Wetenschappelijke, letterkundige of historische stukjes ontbraken evenmin; de bedoeling was hier eveneens, aan wie de voordrachten bijwoonde de kans te geven om het verbale onderricht te memoriseren.

Hoewel de jaarverslagen van bevredigende resultaten spreken, voelde de kring in 1883 de noodzaak aan, de arbeiders nog meer aan te trekken. Het *Bulletin* werd daarbij als het belangrijkste middel gebruikt. Een reductie werd toegestaan aan industriëlen die een aantal abonnementen namen ten einde het tijdschrift onder hun werknemers te verspreiden. Terzelfdertijd nam de vereniging het besluit, met een formaat in 4° uit te pakken, de prijs te verlagen en de periodiciteit meer geregeld te maken. Inhoudelijk bleef de samenvatting van de te Bergen gehouden voordrachten het belangrijkste onderdeel. Er ging daarnaast ook attentie uit naar de activiteit van andere kringen (35). Meer plaats werd ingeruimd aan zgn. "articles scientifiques et littéraires", een nogal pretentieuze titel voor wetenswaardigheden i. v. m. techniek of geschiedenis, of voor gedichten, vergezeld van korte biografische nota's. Om originele bijdra-

(29) *Id.*, II (1877-1878) 20, 51.

(30) Vele sprekers braken, in de periode van de schoolstrijd, een lans voor het officieel onderwijs. Vinnige kritiek op de katholieke pers en de kloosters was niet uit de lucht. Het behandelen van onderwerpen als de inquisitie, de regering van de aartshertogen of het ontstaan van de aarde bood eveneens gelegenheid tot uitvallen tegen leugenachtige theologen en "frères ignares".

(31) *Bulletin*, II (1877-1878) 196-197.

(32) *Id.*, VIII, 1 (1883-1884).

(33) *Id.*, II (1877-1878) 196-197.

(34) De in beide kringen gehouden conferenties werden samengevat wanneer de onderwerpen niet eerder te Bergen zelf waren behandeld.

(35) Daarover werd waarschijnlijk geregeld verslag uitgebracht in het *Petit Journal du Borinage*.

gen ging het in elk geval niet. De stof van het *Bulletin* werd geput uit vaktijdschriften, uit wetenschappelijke of literaire werken en in belangrijke mate uit het *Journal Franklin*.

Men heeft intussen de stellige indruk dat het tijdschrift zijn uitwerking heeft gemist. De "Cercle" spitste zijn aandacht stilaan meer en meer toe op de uitbreiding van zijn bibliotheek. Het *Bulletin* kreeg in dat verband een rol toebedeeld : van januari 1887 af publiceerde het de lijst van de aanwezige boeken en korte samenvattingen van nieuwe werken. Hetzelfde jaar ging de ontwikkeling nog een stap verder : een deel van het krediet dat voor het *Bulletin* was bestemd werd overgeschreven op de bibliotheek, terwijl formaat en inhoud van het blad werden gereduceerd. Het programma van de door de kring georganiseerde vergaderingen bleef opgenomen, maar de verslagen waren voortaan meer beknopt. De periodiek kreeg een meer literair karakter, door de publicatie van korte vertellingen, genrestukjes en uittreksels uit letterkundige werken. De oorspronkelijke opzet was onmiskenbaar op de achtergrond geraakt. Het wekt dan ook geen verwondering dat de uitgave, naar men mag aannemen, in 1891 werd stopgezet.

LE MEDECIN DES FAMILLES ET DES MAISONS D'EDUCATION

1877-1879

- I. BEWAARPLAATSEN : KB (II 91.144) : I (1877/1878)-II (1878/1879), behoudens II, 20, 22-23. MIP (Bruxelles) : I, 1 (april 1877); I, 10 (15.IX.1877); II, 13 (15.X.1878)
- II. a. ONDERTITEL :
Recueil périodique bi-mensuel ayant en vue les intérêts des familles et des maisons d'éducation.
- c. MOTTO :
Le devoir le plus sacré du médecin est de prévenir les maladies.
C'est là que la médecine se montre triomphante et devient une science positive.
L'hygiène dès lors constitue le plus puissant des remèdes.
C'est le bouclier d'airain dont chacun doit pouvoir se servir.
C'est l'hygiène qui donne la santé, sans laquelle la vie est tellement pénible, qu'on doit lui préférer la mort.
Le seul préservatif rationnel des maladies est l'hygiène, plus puissante, à elle seule, que tous nos moyens thérapeutiques.
La malheureuse mère qui ne sait appliquer à ses enfants les règles de l'hygiène, est responsable des accidents qui leur surviennent (1).
- d. PRIJS :
Avril 1877 (I, 1) : België : 6 fr per jaar; buitenland : 7 fr per jaar.

(1) Citaten uit het werk *Hygiène des gens du monde*, van M. DONNÉ, rector van de Academie te Montpellier.

- e. FORMAAT : 18,5 x 12.
- f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :
1877/1878 (I) : 8.
1878/1879 (II) : 12.
- g. PERIODICITEIT : halfmaandelijks.
- h. OPLAGE EN VERSPREIDING :
Bij het eind van de eerste jaargang werd gewaagd van een steeds stijgend aantal abonnees (2); tot de lezers zouden talrijke onderwijzers en geneesheren hebben behoord (3). Het tijdschrift zou ook succes hebben gekend in het buitenland, vooral in Frankrijk (4). Voor de verspreiding aldaar stond in : de "Librairie des Familles", 71, rue des Saint-Pères, à Paris (5). Voor de afzet in Nederland zorgde de firma Van Velzem (Lange Pooten, 29, 's-Gravenhage) (6).
- i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :
Rue du Pepin, 4, à Bruxelles.
- III. a. BEGINDATUM : april 1877.
EINDDATUM : 30 maart 1879 (II, 24).
Op 1 april 1879 fuseerde het blad met *La Lancette belge* (7).
- b en f. STICHTER EN DIRECTEUR : Ernest Lambert (8).
- e. DRUKKER :
Imp. Aug. Delbar, r. de la Madeleine, 56, à Bruxelles.
- h. MEDEWERKERS :
Ami de l'enfance, Un : 1878/1879 Cabrol, Hyacinthe (11) : 1878/1879
Béclard, Jules (9) : 1878/1879 Créteur, L. (12) : 1877/1878
Bouchut, Eugène (10) : 1877/1878 Gornard, A. (13) : 1877/1878

(2) *Le Médecin*, I (1877/1878) 174.

(3) *Ibid.* en II (1878/1879) 24.

(4) *Id.*, I (1877/1878) 32.

(5) April 1877 (I, 1) tot 30.III.1879 (II, 24).

(6) 28.II.1878 (I, 21) tot 30.III.1879 (II, 24).

(7) *La Lancette belge. Journal de médecine et d'hygiène* verscheen te Brussel, onder redactie van Dr. Vauthier, van 17.XI.1877 tot 1.I.1881.

(8) Nijvel 14.III.1849-Brussel 18.XI.1879. Studeerde geneeskunde te Brussel; bewam een reisbeurs en zette zijn studies verder te Parijs, Berlijn en Wenen; werd in 1877 "docteur spécial" van de Leuvense universiteit; wijdde zich vooral aan de behandeling van longziekten en van aandoeningen van de mond- en neusholte. Lid van talrijke buitenlandse wetenschappelijke genootschappen.

(9) 1817-1887. Frans geneesheer en fysioloog, sedert 1872 hoogleraar aan de Parijse Faculteit der Geneeskunde, van 1873 tot zijn overlijden permanent secretaris van de Academie voor Geneeskunde.

(10) 1818-1891. Docent aan de Parijse Faculteit der Geneeskunde, sedert 1849 verbonden aan het ziekenhuis "Enfants-Malades"; hield zich vooral bezig met pediatrie.

(11) 1813-1889. Verbleef als officier van gezondheid lange tijd in Algerië, nam deel aan de Krimoorlog (1854); later hoofdgeneesheer in verschillende Franse militaire ziekenhuizen; had na 1873 een burgerpraktijk.

(12) Apotheeker en scheikundige.

(13) Oud-intern van de Parijse ziekenhuizen.

Gyoux, Dr. (14) : 1877/1878-
1878/1879
Jaillard (15) : 1878/1879

Labatut, P. N. (16) : 1878/1879
Laburthe, Dr. (17) : 1878/1879
Maurin, S. F. : 1877/1878

IV. KARAKTERISERING

Dit tijdschrift is de voortzetting, sedert eind april 1877, van *Le Médecin de la famille* (18). De uitbreiding van de titel beantwoordde aan een gewijzigde opzet, die hoofdredacteur Ernest Lambert nader toelichtte (19). Naar verluidt werd het belang van de hygiëne vrij algemeen erkend en hadden de meeste onderwijsinstellingen de gezondheidsleer in hun programma opgenomen. Zij konden echter lang niet altijd specialisten - lees : geneesheren - met dat onderricht belasten en minder bevoegde leerkrachten stichtten vaak meer kwaad dan goed. Het tijdschrift had dan ook de bedoeling de leerkrachten een leidraad te bezorgen waarin zij de basisregels, nodig voor het behoud van hun eigen gezondheid en van die der hun toevertrouwde leerlingen, konden terugvinden. Meer nog, Lambert meende dat het blad de lessen moest kunnen vervangen. Anderdeels zou het zijn eerste opdracht, nl. "le médecin des familles" te zijn, blijven vervullen door over lichaamsverzorging, voedingsgewoonten, huis-houdkunde e. a. m., bevattelijke artikelen te publiceren die iedereen, zonder onderscheid van beroep, klasse of leeftijd, konden interesseren.

De eerste aflevering beantwoordde vrij goed aan het gestelde doel : men vindt er artikeltjes van "algemeen belang", terwijl in de rubriek "Hygiëne des saisons" ter intentie van de onderwijsinstellingen een kapittel wordt gewijd aan de verzorging van de schoolgaande jeugd tijdens de lente. Dit eerste nummer is echter geenszins representatief voor het tijdschrift in zijn geheel. Dit is inderdaad veeleer een "recueil d'hygiëne fait pour les gens du monde" geworden (20). Men kan het stellig betwijfelen, of ook minder bevoegden er baat bij hadden te vernemen dat bordeaux-wijn aardbeien helpt verteren en dat een langdurig verblijf in een badstad bijzonder heilzaam is (21). Het tijdschrift nam vele bijdragen over uit soortgelijke pseudo-wetenschappelijke blaadjes; talrijke artikelen hadden overigens een louter publicitair doel. De hoofdredacteur maakte van het blad gebruik om zijn mening over het voorkomen van tandbederf uitvoerig toe te lichten; in de tweede jaargang wordt een belangrijke plaats ingenomen door zijn kritiek op de academici die dienaangaande zijn opvattingen niet delen (22). Bij dat alles geraakte de bekommernis om de verzorging van de schoolkinderen sterk op de achtergrond. Van enige belangstelling voor de hygiëne als leervak was zelfs hoegenaamd geen sprake. Wel ging af en toe enige aandacht uit naar de verzorging en de opvoeding van kinderen in hun vroegste levensjaren (23).

(14) Leraar hygiëne te Bordeaux.

(15) Hoofdapotheeker in een militair ziekenhuis in Algerië.

(16) Intern in het hoofdziekenhuis te Toulon.

(17) Oud-intern van de Parijse ziekenhuizen.

(18) Van dit blad, niet te verwarren met een ander dat dezelfde titel droeg, werden geen exemplaren teruggevonden.

(19) *Le Médecin*, I (1877/1878) 2-5 en 14 vlg.

(20) *Id.*, I (1877/1878) 33.

(21) *Id.*, I (1877/1878) 34 en 74.

(22) *Id.*, I (1877/1878) 118, 134, 142, 177; II (1878/1879) 42, 54, 140, 194, 206.

(23) *Id.*, I (1877/1878) 103, 110, 146, 168, 185; II (1878/1879) 24, 42, 54, 64.

Het blad beroemde zich op een steeds stijgend lezerspubliek, ook in het buitenland, maar dat grote succes werd nooit in cijfers uitgedrukt. Men mag dan ook de vraag stellen of de verklaring van de fusie met *La Lancette belge*, in april 1879, niet eerder lag in een gebrek aan abonnees dan wel in hetgeen Lambert naar voren bracht (24), nl. dat het een middel was om de lezers, dank zij de uitbreiding van de redactie, nog meer verscheiden en interessante artikelen te kunnen bieden.

La Lancette belge, ook een "journal de médecine et d'hygiène" met sterk publicitair karakter, liet zich van bij zijn stichting eveneens in hoofdzaak in met problemen van voeding, kleding, e. a., die zich alleen voor de begoeden stelden. De versmelting met Lamberts tijdschrift veranderde niets aan de inhoud van het blad.

ALMANACH DE L'ENSEIGNEMENT POUR 1878

1878

- I. BEWAARPLAATS : KB (II 18811 A/36) : 1 (1878) (beschadigd en onvolledig) (1).
- II. d. PRIJS : 0.50 fr per jaar.
 - e. FORMAAT : 15,5 x 9,2.
 - f. AANTAL BLZ. : 88.
 - g. PERIODICITEIT : jaarlijks (2).
- III. a. BEGINDATUM : 1878 (3)
 - Enig voorhanden nummer : 1878.
 - e. DRUKKER : Imprimerie bruxelloise, Société coopérative, rue Montagne des Aveugles, 27, Bruxelles.
 - f. DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : Pierre et Paul (4).

IV. KARAKTERISERING

Het samenbrengen van praktische informatie betreffende het onderwijs, was blijkbaar de bedoeling van de samenstellers van deze *Almanach* (5). Hij bevat, naast een kalender en een novelle, gegevens over instellingen en vereni-

(24) *Id.*, II (1878/1879) 278.

(1) Het exemplaar in de KB bevat blz. II en 9-86. Zie ook *L'Avenir*, III (1878) 171, en G. ZECH-DUBIEZ, *Les almanachs belges. Etude bibliographique* (Braine-le-Comte, 1902) 450.

(2) Voor zover wij konden nagaan is er slechts één *Almanach* verschenen.

(3) *L'Avenir*, II (1877) 332, kondigde het verschijnen aan tegen 1.XII.1877.

(4) Deze pseudoniemen worden vermeld in ZECH-DUBIEZ, o. c., 450, en in aankondigingen die nov. 1877-jan. 1878 in *L'Avenir* werden opgenomen.

(5) *Almanach*, (1878) II.

gingen die onderwijzsmensen konden interesseren : de samenstelling van het provinciale en kantonale inspectiecorps, het reglement van de schoolcomités te Brussel, de samenstelling van het bestuur van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond, de statuten van de Kas voor weduwen en wezen van onderwijzers, informatie over de "Fédération du denier des écoles" en de daarbij aangesloten groepen, gegevens over de beroepsschool voor meisjes te Brussel (rue du Marais), de "Ecole modèle", "Le cercle des anciens normalistes" en "La société populaire de gymnastique".

Zowel de inhoud als de binding met het tijdschrift *L'Avenir* bevestigen dat het een publikatie was vanuit het Brusselse liberale onderwijsmilieu.

ANNUAIRE DE L'ENSEIGNEMENT PRIMAIRE

1878

I. BEWAARPLAATS : KB (II, 83462) : I (1878).

II. d. PRIJS : 3 fr per jaar.

e. FORMAAT : 13,7 x 7,5.

f. AANTAL BLZ. : XIV + 349 + XLVI.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks.

III. a. BEGINDATUM VAN HET ENIG VERSCHENEN DEEL : 1878.

d en g. UITGEVER EN REDACTEUR : Alexis Stasse (1).

e. DRUKKER : Gustave Thiriaert, imprimeur du Gouvernement provincial, 6, Quai de la Batte, 6, Liège.

IV. KARAKTERISERING

Het *Annuaire de l'enseignement primaire* wil voor de administratie en voor het onderwijzend personeel een vademecum zijn dat jaar na jaar recente inlichtingen verstrekt over de organisatie van het officieel lager onderwijs. De eerste en enige aflevering omvat drie delen, waarvan de eerste twee de vigerende wetten en reglementen toelichten en het laatste een administratief en statistisch jaarboek vormt.

In het eerste deel wordt de organieke wet van 1842 gecommentarieerd. A. Stasse voorziet elk artikel van een bondige toelichting, gebaseerd op de koninklijke besluiten, ministeriële omzendbrieven en onderrichtingen van de provinciegouverneurs die de correcte toepassing van de wet hebben verzekerd.

In het tweede deel worden, eveneens aan de hand van officiële stukken, de reglementen toegelicht. Men vindt ze geordend onder de volgende hoofdtitels : de kweekscholen, de onderwijsconferenties, de lagere scholen (2), de adulten-

(1) Cfr. *supra*, 416.

(2) Wat de gemeentelijke schoolreglementen betreft werd een ontwerp-reglement, aan de Luikse gemeentebesturen door de provinciale inspecteur voorgesteld, opgenomen.

scholen, de scholenbouw, de pensioenen (3) en tenslotte de wedden van het onderwijzend personeel.

Het derde deel geeft o. m. de namen op van de centrale en provinciale ambtenaren, van de hogere bedienaars van de erkende erediensden, van de inspecteurs van het normaal- en lager onderwijs, van de leden der onderwijscommissies en van de bestuursleden van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond; verder een lijst van pedagogische tijdschriften en een statistisch overzicht van de situatie van het lager onderwijs op 31 december 1875, gebaseerd op het *Rapport-triennal* en het *Annuaire statistique officiel*. Het jaarboek besluit met een uitvoerig zaakregister.

Het lag in de bedoeling van de auteur, in de volgende afleveringen de eerste twee delen niet opnieuw op te nemen: alleen de veranderingen in de wetgeving zouden toegelicht worden; ieder jaarboek zou echter een "algemene" inhoudstafel op de materie van alle reeds verschenen jaargangen omvatten. De nieuwe schoolwet van 1879 maakte een verdere publikatie, uitgaande van het eerste verschenen jaarboek, echter onmogelijk. Stasse zag af van de uitgave van een *Annuaire*.

De eerste twee delen van het *Annuaire* van 1878 werden nog datzelfde jaar herdrukt (4), terwijl de commentaar op de wet van 1842 nog eens afzonderlijk verscheen (5). In 1881 publiceerde Stasse, nu aangemoedigd door de regering, een commentaar op de oude en de nieuwe schoolwetgeving (6). In latere edities lichtte hij ook de wetten van 1884 en 1895 toe (7).

ANNUAIRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

1878-1879

I. BEWAARPLAATS : BMNO (279 A) ; I (1878)

II. a. ONDERTITEL : Enseignement primaire et enseignement moyen.

e. FORMAAT : 12,5 x 7,5.

(3) Stasse wijdde bijzonder veel aandacht aan de bespreking van de vrij recente (1876) reglementen en statuten i. v. m. de pensioenen, wellicht omdat men bij de toepassing ervan nog heel wat moeilijkheden ondervond.

(4) *Code administratif de l'enseignement primaire ou texte et commentaire des lois et règlements concernant l'instruction primaire en Belgique* (Luik, 1878).

(5) *Commentaire succinct et pratique de la loi de 1842 sur l'instruction primaire* (Luik, 1878).

(6) *Code administratif de l'enseignement primaire, ou texte et commentaire. . . 2e édition contenant la législation ancienne et la législation nouvelle comparées* (Luik, 1881).

(7) *Code administratif. . . . 3e édition, contenant la loi du 20 septembre 1884 et les règlements relatifs à son exécution* (Luik, 1884). *Code administratif. . . . 4e édition contenant la loi organique de l'instruction primaire (20.IX.1884 - 15.IX.1895) ainsi que les lois spéciales et règlements relatifs à son exécution* (Namen, 1896).

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING :
1878 : 352.

g. PERIODICITEIT : jaarlijks.

III. a. BEGINDATUM : 1878 (1).
EINDDATUM : 1879 (2).

b. STICHTER : P. G. Jans (3).

e. DRUKKER : H. Vaillant-Carmanne, rue Saint-Adalbert, 8, Liège.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : P. G. Jans.

IV. KARAKTERISERING

De uitgave van dit jaarboek werd door analoge Duitse publikaties geïnspireerd. Het wilde de onderwijzers op de hoogte houden van het pedagogische leven en hun tevens een verzameling van officiële documenten en administratieve inlichtingen bezorgen. Van het eerste bemerkt men echter weinig of niets : de aangekondigde opgave van leerboeken ontbreekt. Op het tweede afgestemd waren de gegevens over de centrale administratie, het lager, middelbaar en normaalonderwijs. Per provincie krijgt men de lijst van de burgerlijke en kerkelijke inspecteurs en van de personeelsleden in de verschillende onderwijsinstellingen. De in 1878 geldende onderwijswetgeving en reglementering evenals enkele statistieken worden eveneens opgenomen.

LA GYMNASTIQUE SCOLAIRE

1878-1914

I. BEWAARPLAATSEN : BMNO (8557) : I (1878)-XXXVII (1914). KB (III 91275 A) : I (1878)-XX (1897). UBG (P 8116) : I-XX. UBL (Z 2007) : I-XV (1892); XVI, 1-4, 6-12 (1893); XVIII, 9-12 (1895); XIX, 1-2, 7 (1896); XXII, 9-10 (1899); XXIII, 12 (1900); XXIV, 9-10 (1901); XXV, 9-10 (1902); XXVII (1904)-XXXVII, 1, 3-5, 8 (1914).

II. a. ONDERTITEL :

Januari 1878 (I, 1)-december 1878 (I, 12) : Revue mensuelle. Pédagogie-Sciences - Littérature - Hygiène - Gymnastique.

Januari 1879 (II, 1)-december 1887 (X, 12) : Revue mensuelle. Organe officiel de la Fédération. Les propagateurs de la gymnastique scolaire. Pédagogie - Sciences - Littérature - Hygiène - Gymnastique.

Januari 1888 (XI, 1)-december 1911 (XXXIV, 12) : Revue mensuelle. Organe officiel de la Fédération royale des propagateurs de la gymnastique

(1) De inleiding is gedateerd op 20.I.1878.

(2) Volgens de *Bibliographie Nationale*, II, 312.

(3) Geboren te Zichen-Zussen-Bolder, 4.IV.1851. Onderwijzer te Herstal.

scolaire. Pédagogie - Sciences - Littérature - Hygiène - Gymnastique.
Januari 1912 (XXXV, 1) - augustus 1914 (XXXVII, 8) : Organe officiel de la Fédération royale des propagateurs de la gymnastique scolaire. Pédagogie - Littérature - Sciences - Hygiène - Gymnastique.

d. PRIJS :

1878-1879 : 4 fr per jaar (1).

Januari 1888 (XI, 1) - augustus 1914 (XXXVII, 8) : België : 4 fr per jaar, 3 fr voor leerlingen van een kweekschool; buitenland : 5 fr per jaar.

c. FORMAAT : 17 x 9.

f. AANTAL BLZ. PER AFLEVERING : 28 tot 36.

g. PERIODICITEIT : maandelijks.

h. OPLAGE EN VERSPREIDING :

Eind 1878 stipte het blad aan dat het aantal abonnees, zoals het aantal leden van de "Fédération des propagateurs de la gymnastique scolaire" (2), aanzienlijk was aangegroeid (3). In januari 1880 heette de leefbaarheid van het tijdschrift verzekerd : het beantwoordde aan een behoefte; de verspreiding werd door schoolhoofden en door inspecteurs in de hand gewerkt (4). Aan het eind van hetzelfde jaar telde de federatie, naar verluidt, vijftienhonderd leden (5). Begin 1893 noemde de redactie de periodiek "le plus prospère et le plus répandu des journaux pédagogiques du pays" (6). In januari 1897 heette ze nog "plus forte et plus vicace que jamais" (7).

i. ADRES VAN DE ADMINISTRATIE :

Januari 1880 (III, 1) - december 1880 (III, 12) : Chaussée de Wollemeau 17, Tournai.

Januari 1881 (IV, 1) - december 1882 (V, 12) : rue Josaphat 126, Schaerbeek.

Januari 1883 (VI, 1) - april 1895 (XVIII, 4) : rue Van de Weyer 40, Schaerbeek.

Mei 1895 (XVIII, 5) - april 1896 (XIX, 4) : rue Franklin 83, Bruxelles.

Mei 1896 (XIX, 5) - december 1898 (XXI, 12) : rue du Viaduc 11, Ixelles.

Januari 1899 (XXII, 1) - december 1900 (XXIII, 12) : rue des Rentiers 10, Bruxelles.

Januari 1901 (XXIV, 1) - december 1903 (XXVI, 12) : rue de Pascale 60, Bruxelles.

Januari 1904 (XXVII, 1) - december 1908 (XXXI, 12) : rue de Pascale 52, Bruxelles.

Januari 1909 (XXXII, 1) - augustus 1914 (XXXVII, 8) : rue Emile Banning 29, Ixelles-Bruxelles.

III. a. BEGIN DATUM : januari 1878.

(1) *La Gymnastique scolaire*, I (1878) 36; II (1879) 256.

(2) Cfr. *infra*, 565.

(3) *La Gymnastique scolaire*, I (1878) 301.

(4) *Id.*, III (1880) 4.

(5) *Id.*, III (1880) 310.

(6) *Id.*, XVI (1893) 1.

(7) *Id.*, XX (1897) 1.

EINDDATUM : augustus 1914.

b. STICHTER : Guillaume Docx (8).

c. EIGENAAR : G. Docx.

e. DRUKKER :

Januari 1878 (I, 1)-december 1879 (II, 12) : Ad. Wesmael-Charlier, rue de Fer 51, Namur.

Januari 1880 (III, 1)-december 1887 (X, 12) : geen vermelding.

Januari 1888 (XI, 1)-december 1889 (XII, 12) : Wesmael-Charlier, rue de Fer 51, Namur.

Januari 1890 (XIII, 1)-december 1896 (XIX, 12) : geen vermelding.

Januari 1897 (XX, 1)-december 1911 (XXXIV, 12) : Lanneau et Despret, Nivelles.

Januari 1912 (XXXV, 1)-augustus 1914 (XXXVII, 8) : Henri Lanneau, Nivelles.

f. BEHEER, DIRECTIE EN HOOFDREDACTIE : G. Docx.

h. MEDEWERKERS :

Abbeloos, Th. : 1901

A. C. : 1879

Adelson, Honorez (9) : 1896

A. D. : 1878, 1884

Aicard, Jean : 1909

Ad. P. : 1906

Albion : 1892-1895

A. D.-R. : 1893

A. nonyme : 1894

A. F. : 1886, 1903-1904, 1906, 1911, 1914

Aubert, J. : 1882

A. F. V. : 1883

A. : 1878-1885, 1890, 1892-1893, 1899, 1905, 1907

A. H. : 1896, 1901-1902

A. B. : 1888

A. I. : 1889

(8) Brussel 27.VII.1830-Schaarbeek 25.III.1895. In 1848 trad hij in het leger, als soldaat bij het 2de regiment der jagers te voet. Hij werd er achtereenvolgens bevorderd tot korporaal, sergeant, onderluitenant (1853), luitenant (1859), kapitein (1866), majoor (1878) en luitenant-kolonel (1884). Reeds vóór zijn dienstname toonde Docx belangstelling voor de gymnastiek : als veertienjarige volgde hij de gymnastieklessen van Triat. Als officier werd hij, terwille van zijn kwaliteiten op dat gebied, aangesteld tot directeur van de scherm- en gymnastiekcursus en daarna tot commandant van de regimentsschool van het 10de Linie. In die functies werd hij met de gebrekkige lichamelijke opleiding van de mannelijke jeugd geconfronteerd en ging hij de middelen bestuderen om ze te verhelpen. Vandaar zijn *Traité de gymnastique sans instruments* (1860). Hij begon toen een campagne voor de verspreiding van het turnen. Zijn artikelen in tijdschriften en kranten en de polemiek die hij uitlokte trokken de aandacht van de overheid. Op verzoek van minister Pirmez schreef Docx zijn eerste handboek voor schoolgymnastiek. In 1872 vulde hij samen met Th. Braun en P. J. H. Brouwers een studiezending in het buitenland; zij onderzochten de situatie en de methoden van het schoolturnen in Nederland, Duitsland, Denemarken en Zweden. Na zijn terugkeer maakte Docx deel uit van het comité waaraan de minister het onderzoek van de mogelijkheden tot organisatie van het schoolturnen in België opdroeg. Hij bleef het vertrouwen van de regering genieten en werd in 1874 belast met de normaal cursus gymnastiek te Nijvel. Van 1876 af inspecteerde hij de kweekscholen, later de atheneae en colleges. In 1878 stichtte Docx de "Fédération des propagateurs de la gymnastique scolaire". Hij was ook de bezieler van *La gymnastique scolaire*, het blad dat door de vereniging werd uitgegeven. Ten einde zich aan zijn taak van inspecteur en voorzitter van de vereniging nog beter te kunnen wijden, nam hij in 1884 ontslag uit het leger. Na zijn eerste *Traité* publiceerde hij nog verschillende handleidingen.

(9) Leerling aan de middelbare school te Binche.

- A. J. (10) : 1878-1879, 1881
 A. K. : 1891
 A. P. : 1902, 1905, 1914
 A. et R. : 1879
 A. T. : 1877-1891
 A. W. : 1889, 1908
 Barbiaux, C. : 1883-1887
 Basèque, L. (11) : 1883
 Bastin, J. : 1889-1890
 Baudenelle, J. : 1899, 1907-1909
 Beaulieu, N. (12) : 1883-1886
 Besin, G. : 1912
 Bihot, Ch. : 1907
 Billoud, Jenny (13) : 1895
 Bochkoltz, Maurice (14) : 1882-1883
 Boëns, H. : 1878
 Bogaerts, A. : 1882-1884
 Bollansée, Albert (15) : 1909-1910
 Boreux, Romaine : 1909
 Borgerhoff, J. : 1906
 Borlée, M. : 1886
 Bourgaux, Louis (16) : 1912
 Bourgeois, Louise : 1878
 Brochard (17) : 1879
 Buisseret, C. : 1913-1914
 Bussers, A. : 1907
 B. : 1884
 B.L. : 1882
 Cères : 1888-1889
 Chouffart-Deppel (Mme) : 1884-1887
 Chryssafis, J. E. : 1902
 Colas, C. : 1888
 Collebrans, F. : 1891-1893
 Cooreman, Jeanne (18) : 1913-1914
 Cooreman, P. : 1878-1898, 1910-1911, 1914
 Cordier, A. : 1902-1903
 Courtheoux, Fr. (19) : 1909
 Courtois, F. (20) : 1878-1879
 Couvin : 1894
 Cromelin, Pre : 1882
 C. : 1881, 1892-1893, 1902
 C. B. : 1903-1914
 Ch. D. (Mme) : 1885
 Ch. et F. (Mme) : 1885
 C. J. : 1881, 1886
 C.-J. S. (21) : 1887, 1890-1896
 Damseaux, E. (22)
 Damseaux, Victor (23)
 D'Ardenne, J. : 1886
 De Block, V. (24) : 1885-1886
 De Bosschere : 1878
 De Brouwer, J. W. : 1883-1887
 De Coquibus, D. : 1892
 Defoin, A. (25) : 1883-1885
 De Genst, H. : 1907
 De Groodt, G. : 1907-1908, 1912-1913
 De Guchtenare, Bernard : 1878-1884
 Delalou, M. (26) : 1894
 Delescaille, G. : 1882
 Delhaise, Charles : 1908

- (10) Geneesheer; waarschijnlijk Dr. Aug. Jansen.
 (11) Onderwijzer te Ecaussinnes-d'Enghien.
 (12) Hoofdonderwijzer te Velaine.
 (13) Onderwijzeres.
 (14) Leerling aan een kweekschool.
 (15) Kandidaat in de lichamelijke opvoeding.
 (16) Onderwijzer te Jemeppe-sur-Sambre.
 (17) Geneesheer.
 (18) Lerares aan een meisjeskweekschool.
 (19) Leerling aan het gemeentelijk college te Dinant.
 (20) Gemeentelijk onderwijzer te La Louvière.
 (21) Zie C. J. Schepers.
 (22) Hoofdinspecteur over het lager onderwijs te Bergen. Vermeld als medewerker : XV, 11 (1892) 350.
 (23) Overleden 1905. Onderwijzer. Als medewerker vermeld : XXVIII (1905) 63.
 (24) Geboren 1827. Ex-jezuïet (trad uit de S. J. in 1869). Oud-leraar retorica aan het Onze-Lieve-Vrouwcollege te Antwerpen.
 (25) Onderwijzer te Namen.
 (26) Leraar te Brussel.

Demeny, G. (27) : 1886-1888, 1897, 1899-1900	1906-1909 E. : 1882
De Moor, J. F. (28) : 1880-1888, 1900, 1903	E. A. : 1888 E. D. : 1878, 1882-1883, 1890
Deneve, Henri : 1897-1898, 1906	E. D. G. : 1900
D'Eon, G. : 1903-1904	E. D. S. : 1902
De Pauw (29) : 1896	E. M. : 1909-1914
Deppe, J. (30) : 1894, 1901	Em. B. : 1889
Depping, G. : 1886	E. P. : 1899
Depreter, G. : 1889	E. S. : 1881
De Raoul, A. : 1900	Falk, G. (36) : 1901
Desnne, Em. : 1893	Féron, A. : 1901-1902, 1904
De Soignie, J. : 1880-1882	Ferrer Y Mitayna, David (37)
Des Sports, Paul : 1882	Flament, Alexandre : 1898, 1901-1904, 1906-1907, 1911
De Wallens, J. : 1895	Fonssagrives (38) : 1892
D'Hooghe (31) : 1883-1890	Fosséprez, A. : 1881-1883, 1895, 1899-1900, 1903, 1905, 1907, 1913-1914
Dierckx (32)	Foucart, N. : 1881
Disclez, D. : 1879	Fraiture, Marcel (39) : 1909, 1911
Doehaerd, G. : 1892	F. : 1897
Dorville, Pierre : 1906	F. C. : 1881, 1893
Doudou, Eugène (33) : 1909	F. D. : 1878, 1882-1883
Dresse, J. J. : 1886	F. G. (40) : 1891-1892
Droixhe, Nestor : 1878-1883, 1900	F. H. : 1885, 1887-1890
Ducaju, M. : 1893-1900, 1902	F. H. N. : 1891
Duchesne, O. : 1882	F. J. D. M. : 1881
Dupont, Eug. (34) : 1878	F. L. : 1882-1883
D. : 1880, 1882-1883, 1906, 1912	Gabrielli, Francesco : 1895
D. B. : 1879, 1883	Gabrielli, J. : 1895
D. D. : 1890	Gerhard, G. : 1899-1902
De... Sc... : 1883	Godart, E. : 1885
D. S. : 1882	Godin, Paul (41) : 1905
D. W. : 1913-1914	Gossieaux, E. : 1894-1897
D. X. : 1884	
Eddy (= Edward Peeters)(35) :	

(27) Gymnastiekleraar te Parijs.

(28) Geboren 1849. Leraar aan het atheneum te Luik.

(29) Regent aan de middelbare school te Leuven.

(30) Regent te Andenne.

(31) Geneesheer.

(32) Vermeld als medewerker : IV, 6 (1881) 181.

(33) Leerling aan een middelbare school.

(34) 1840-1922. Magistraat.

(35) 1873-1937. Onderwijzer te Oostende. Auteur. Pionier van de pedagogische vernieuwing in Vlaanderen.

(36) Zweeds geneesheer.

(37) Overleden 1901. Spaans geneesheer en leraar; als medewerker vermeld : XXIV, 6 (1901) 192.

(38) Geneesheer.

(39) Leerling aan een middelbare school.

(40) Onderwijzer in de provincie Luxemburg.

(41) Geneesheer, majoor.

- G. A. D. : 1880-1882
 G. Bz. : 1913
 G. C. : 1909-1914
 G. D. (42) : 1912
 G. D. : 1878-1879, 1881, 1884-1885, 1889, 1907-1908, 1913
 G. H. : 1905
 G. P. : 1896
 G. S. : 1882-1888
 G. T. : 1890
 Henrion, O. : 1881
 Henry, Florent (43) : 1879-1896, 1903
 Herion, L. : 1883-1884
 Hesse, Céji : 1896-1904
 Hesse, I. : 1895
 Houtain, F. (44) : 1889-1894
 Huberland, A. (45) : 1895-1901
 Huleux : 1890
 Hyacinthe : 1885
 Hymans, Louis : 1880
 H. : 1890, 1901
 H. A. D. : 1905
 Hbl. : 1889
 H. D. : 1903, 1906-1907
 H. D. G. : 1880
 H. M. : 1883
 H. Y. : 1890
 Iweins, J. (46) : 1881
 I. D. : 1895
 I. H. : 1896
 Jacquart, A. : 1894-1895
 Jansen, Aug. (47) : 1878-1884
 Jas, J. : 1882
 Jonckheere, Tobie : 1907
 Joseph, Antoine (48) : 1883
 Josse : 1880-1881
 J. : 1881
 J., Dr. : 1883
 J. A. D. : 1881
 J. B. : 1879, 1883
 J.-B. L. : 1893-1894
 J. C. : 1878, 1882-1888
 J. D. : 1878, 1882, 1886
 J. E. : 1878
 J. F. D. : 1880
 J. F. D. M. : 1880-1885, 1888-1889
 J. H. : 1881-1882
 J. J. C. : 1892-1893
 J. P. : 1894
 J. P. (49) : 1883
 J. S. : 1878
 J. V. : 1880
 J. W. D. B. : 1884
 Kaeckenbaeck (Mme) : 1895-1896
 Kuborn, Hyacinthe (50)
 K. : 1902
 Lafontaine, J. : 1892
 Lagrange, F. : 1891
 Lambinon, T. (51) : 1905-1906
 Lambotte, E. : 1909, 1911
 Landrain, X. (52) : 1897-1898, 1902
 Lebon, V. : 1895, 1897, 1906, 1912
 Lecoyer, Cyprien, J. (53) : 1878-1881
 Leflot, Prosper : 1896
 Legi : 1900-1901
 Le J. C. : 1884
 Lekeu, J. (54) : 1897

- (42) Leerling aan de middelbare school te Fleurus.
 (43) Geboren 1849. Hoofdonderwijzer te Salzinnes.
 (44) Directeur van de gemeenteschool te Gembloers.
 (45) Hoofdonderwijzer te Quiévrain, kantonnaal inspecteur in 1899.
 (46) Procureur te Ieper.
 (47) Geneesheer bij het 11e linieregiment.
 (48) Leerling van een middelbare school.
 (49) Onderwijzeres.
 (50) Overleden 1910. Leraar aan de normaalsectie te Luik, stichter en president van de "Société royale de médecine publique". In 1901 benoemd tot ere-voorzitter van de Federatie. Vermeld als raadgever : XXXIII, 3 (1910) 100.
 (51) Leerling aan de middelbare school te Namen.
 (52) Leraar.
 (53) Geboren 1835. Leraar aan de middelbare school te Aat.
 (54) Geboren 1862. Surveillant aan het atheneum te Chimay.

Lesoir, F. (55) : 1881-1883, 1913
 Lhermitte (56) : 1897, 1907
 Loise, Ferdinand : 1893
 L. : 1883, 1896, 1902
 L. B. : 1878, 1881
 L. C. : 1888-1899, 1906
 L. D. : 1894-1896
 L. D. T. : 1886
 L. G. : 1892, 1894-1895
 L. L. : 1879-1880
 L. M. : 1888, 1898-1902
 L. P. : 1887, 1896
 L. S. : 1887
 L. S. R. : 1886
 L. X. : 1897
 Mac Cullach, John : 1905
 Maleux, H. (57) : 1883
 Marey (58) : 1883
 Martelius (59) : 1889
 Martin, E. : 1878-1880
 Mathieu (60) : 1881
 Meirsschaut, Pol : 1890
 Mercante, V. : 1893
 Merckx, M. : 1914
 Meyer, J. : 1889
 Micromegas : 1887
 Miele, E. : 1909-1910
 Miry, Ch. (61)
 Moëller, A. (62) : 1882
 Montfort, Léon : 1891-1892
 Morant, L. : 1883
 M. : 1889, 1903, 1906
 Md B. : 1888-1889
 M. C. : 1888
 M. D. C. : 1896
 M. M. : 1882
 M. R. : 1881
 M. S. : 1889, 1891, 1896-1897
 M. W. : 1889
 Nachtergale, E. : 1880
 Neerdael, G. : 1907
 Nocin, L. (63) : 1881
 Nonnon, Georges (64) : 1896
 N. : 1910
 N. D. (65) : 1878-1879
 Olympia : 1893
 O. : 1891
 O. V. : 1889
 Panguin, V. : 1878
 Patigny, H. : 1880-1882
 Paz, Eugène (66) : 1883
 Peeters, Ed. (67) : 1898, 1903-1904
 Philippe, J. (68) : 1905, 1914
 Pierre, F. J. : 1909-1911
 Plicque, A. (69) : 1906, 1914
 Poignard, L. : 1894-1897
 Poiry, J. : 1890-1899
 P. C. : 1878, 1889
 P. D. : 1883
 P. F.-J. : 1908-1909
 P. R. : 1882-1884
 P. V. L. : 1881-1882
 Quoitin, D. : 1892
 Ramoisy, P. (70) : 1878-1884
 Rau, J. : 1898
 Remy, J. : 1902-1905

- (55) Directeur van de middelbare school te Dolhain-Limbourg. Een der stichters van de Federatie.
- (56) Directeur van *La Gymnastique française*.
- (57) Onderwijzer te Moelingen.
- (58) Geneesheer.
- (59) Geneesheer.
- (60) Leerling aan een kweekschool.
- (61) Vermeld als medewerker : XII, 12 (1889) 392.
- (62) 1845-1922. Geneesheer te Nijvel.
- (63) Leerling aan een kweekschool.
- (64) Leerling aan de middelbare school te Binche.
- (65) Geneesheer.
- (66) Directeur van het "Grand gymnase médical" te Parijs.
- (67) Zie : Eddy.
- (68) Geneesheer.
- (69) Geneesheer aan het sanatorium te Angicourt.
- (70) 1852-1884. Hoofdonderwijzer te Maransart.

Robelus, J. (71) : 1886
 Rolland, V. : 1897
 Ronday, M. (72) : 1882
 Rotson : 1894
 Rousseau, M. : 1905
 Rupalt : 1897
 R. : 1872, 1883
 R. G. : 1910
 Saerens, S. : 1886
 Schepers, Constant, Joseph (73) : 1883-1905
 Schepers, Ivan : 1896-1908
 Schinkus, Jules : 1885
 Schmitz (74) : 1885
 Schwaiger, J. : 1883
 Séhé, Désiré : 1893
 Shaw, M. (75)
 Sluys, A. : 1884
 Sluze, Gustave (76) : 1878-1888
 Sosset, J. (77) : 1905
 Sovet, A. (78) : 1878-1879
 Stella, S. (79) : 1884
 Stoisy : 1908
 Strechly, G. : 1891, 1911
 Struman, L. (80) : 1881-1882
 S. : 1886, 1888
 S. G. : 1891-1898, 1908-1911
 S. J. : 1882
 S. J. D. (81) : 1878
 S. S. : 1888-1890
 Tridon, E. : 1885
 T. : 1890
 T. J. : 1882-1883
 T. L. : 1890, 1893
 T. S. : 1882
 Vanderheyden, J. F. : 1905
 Van Hauwaert, A. : 1913
 Van Herp, J. (82) : 1901
 Van Swieten, Em. : 1899
 Vargas, Martinez (83) : 1905
 Verbruggen, A. F. : 1878-1888
 Verhulst, A. : 1897
 Vieux, Un : 1899-1900
 Vigenaux, Dr. : 1914
 Vincx, Alphonse : 1892
 V. : 1879, 1890, 1892-1894, 1899
 V. B. : 1902
 V. D. : 1889-1893, 1895-1897
 V. H. : 1881, 1888
 V. L. : 1885-1894
 V. S., Em. : 1899
 Wuidart, C. : 1885
 Wuz, M. : 1889
 X. : 1878, 1880, 1882-1883, 1888-1890, 1892-1893, 1899-1914
 X. D. : 1879
 X. L. : 1897, 1903
 X. Y. : 1889-1894
 Y. : 1879-1880
 Zélie : 1903
 Z. : 1889, 1902, 1911

IV. KARAKTERISERING

Met het oog op het invoeren van het gymnastiekonderwijs in de scholen werden in 1875 en volgende jaren, ten behoeve van leerkrachten uit het middelbaar en het lager onderwijs, in de kweekscholen te Nijvel, te Lier en te Wa-

(71) Geboren 1820. Hoofdonderwijzer te Gent.

(72) Geboren 1830. Kolonel.

(73) 1849-1909. Hoofdonderwijzer te Braine-l'Alleud, directeur van een nijverheidsschool.

(74) 1837-1890. Leraar te Luik.

(75) 1862-1904. Inspecteur over het tekenonderwijs. Als medewerker vermeld : XXIX, 7 (1906) 236.

(76) 1836-1888. Leraar aan het atheneum te Aarlen.

(77) Inspecteur normaalonderwijs.

(78) 1811-1879. Geneesheer.

(79) Majoor.

(80) Geboren 1851. Prefect van het atheneum te Verviers.

(81) Leraar.

(82) Regent aan de middelbare school te Lier.

(83) Professor aan de universiteit te Barcelona.

ver tijdelijke cursussen ingericht. Onder de deelnemers groeide het verlangen tot oprichting van een vereniging "pour s'entendre sur l'organisation de ce nouvel enseignement, discuter tout ce qui serait relatif à sa vulgarisation, défendre les intérêts des professeurs, etc." (84). Zij kwam tot stand onder impuls van G. Docx. Begin 1878 waren meer dan tweehonderd leraren en onderwijzers toegetreden (85). Vaste grondslagen voor de "Fédération des propagateurs de la gymnastique scolaire" werden gelegd tijdens een algemene vergadering die te Brussel op 13 januari van dat jaar plaats had: het reglement werd er goedgekeurd, een directiecomité verkozen (86), de koers van het tijdschrift uitgestippeld (87).

Ten aanzien van de opzet van de vereniging en van haar orgaan trad onder de aanwezigen verschil van mening naar voren. De artikelen 2 en 3 van het ontwerp-reglement luidden als volgt: "2. Le but de la Fédération est d'encourager, de propager et de vulgariser la gymnastique rationnelle et récréative, et de faire disparaître les appréhensions qu'une gymnastique acrobatique, empirique et dangereuse a fait naître dans l'esprit des parents. 3. La Fédération pourra s'occuper aussi de ce qui est relatif à l'éducation intellectuelle et morale de la jeunesse. La politique sera rigoureusement bannie de ses discussions" (88). Tegen het apolitieke karakter van de vereniging maakte niemand bezwaar. De opvatting werd evenwel naar voren gebracht dat de federatie, en dus ook haar orgaan, zich niet met "la partie intellectuelle de l'éducation" mocht inlaten, doch alleen met de gymnastiek: er viel nog genoeg te ondernemen om het turnonderwijs in de scholen meer ingang te doen vinden en men moest de Algemeene Belgische Onderwijzersbond liefst geen concurrentie aandoen. Die opvatting haalde het echter niet: de meerderheid van de aanwezigen was ervan overtuigd dat lichamelijke en intellectuele opvoeding niet konden worden gescheiden en dat een tijdschrift dat zich tot problemen van het gymnastiekonderwijs beperkte niet leefbaar was. Bij een meer algemene opzet zou het blad overigens een goede afzet kunnen vinden in de sector van het middelbaar onderwijs, die naar verluidt over geen organen beschikte. De boven geciteerde artikelen werden dan ook goedgekeurd, wat dus tevens betekende dat het blad van de federatie een ruimer karakter zou hebben dan uit de titel, *La gymnastique scolaire*, kon blijken.

In het editoriaal werd inderdaad een dubbel doel aangewezen. Op het terrein van de gymnastiek nam het tijdschrift zich voor "de fournir tous les renseignements nécessaires à l'organisation de cette branche d'enseignement, de plaider les intérêts des instituteurs et d'obtenir des encouragements pour ceux qui propagent cette partie de l'éducation" (89). De inhoud zou daarop afgestemd zijn (90), maar zeker niet helemaal: "Une bonne partie de notre

(84) *La gymnastique scolaire*, I (1878) 36.

(85) *Id.*, 79; de lijst p. 38-40.

(86) Tien leden, met G. Docx als voorzitter, A. Sluys als ondervoorzitter, Fosséprez (leeraar te Nijvel) als secretaris en Ravoet (leeraar te Lier) als adjunct-secretaris.

(87) Cfr. *La gymnastique scolaire*, I (1878) 79-86.

(88) *Id.*, I (1878) 37.

(89) *Id.*, I (1878) 3.

(90) *Ibid.*: "Des notices historiques, des leçons modèles, des exercices, des chants, des dialogues (garçons ou filles) pour distributions de prix seront régulièrement publiés. Des questions relatives à l'examen de professeur de gymnastique seront aussi traitées, afin de faciliter la tâche aux personnes qui désirent subir cette épreuve".

publication sera en outre consacrée à la pédagogie, à la méthodologie, à certaines questions de littérature, d'histoire, etc. Les faits scolaires, les nominations, les articles officiels concernant l'enseignement feront l'objet d'un chapitre particulier" (91).

De aldus aangegeven lijn heeft het tijdschrift inderdaad gevolgd.

Wat zijn specifiek doel betreft, dient *La gymnastique scolaire* te worden gekarakteriseerd als de periodiek die de opvattingen van Docx c. s. door dik en dun heeft verdedigd. Dat niet iedereen in den lande het daarmee eens was, is reeds gebleken (92). Polemieker was dan ook onvermijdelijk en *La gymnastique scolaire* ging ze niet uit de weg. Het blad is intussen een uitstekende bron voor de kennis van het eclectische systeem-Docx, dat voor een groot deel aan de opvattingen van Adolf Spiess (93) was ontleend.

Docx propageerde een rationele schoolgymnastiek die gericht was op het onderhouden van de gezondheid en op het aankweken van behendigheid en elegantie en die tevens morele, sociale en patriottische oogmerken diende (94). Brekend met de traditionele en empirische oefeningen zoals die in de toenmalige gymnastiekzalen in zwang waren, wilde hij het turnonderwijs in de scholen een wetenschappelijke grondslag geven, uitgaande van de anatomie en de fysiologie. Dat onderwijs moest dus doordacht zijn en methodisch verlopen (95). Uitgangspunt is de natuurlijke oefening, omdat die het meest aangepast is aan het spel van de kinderen. Toestellen en instrumenten moeten zoveel mogelijk worden vermeden. Een turnles zal voor de leerlingen in de eerste plaats een ontspanning zijn, maar ze moet volgens een vast plan worden gegeven (96). Naargelang van het onderwijsniveau dienen de accenten verschillend te liggen. De oefeningen moeten aangepast zijn aan de leeftijd, de grootte, de fysieke conditie en het geslacht van de leerlingen. In de kindertuin zal het gaan om enkele vrije oefeningen, dans en spel. In de lagere scholen worden vrije en geleide spelen en oefeningen geprogrammeerd (97), waarbij het gebruik van enkele materiële hulpmiddelen wordt toegelaten. Voor

(91) *Id.*, I (1878) 3-4.

(92) Cfr. *supra*, 351-355 en 482-491.

(93) 1810-1858. Studeerde theologie in Giessen, Halle en Berlijn. Was achtereenvolgens leraar geschiedenis en turnen te Burgdorf, Münchenbuchsee en Basel. In 1848 werd hij benoemd tot "Oberstudienassessor" te Darmstadt, waar hij moest instaan voor de vorming van toekomstige turnleraren en de schoolgymnastiek volledig moest organiseren. Zijn vroege dood belette hem de begonnen taak af te werken. Zijn twee belangrijkste publikaties zijn *Lehre der Turnkunst* (2 dln, Basel, 1840-1846), waarin hij de turnstof systematisch ordende en *Turnbuch für Schulen* (2 dln, Basel, 1847-1851), dat die stof methodisch behandelde. Spiess wordt beschouwd als de grondlegger van het schoolturnen en van de meisjesgymnastiek in Duitsland.

(94) "Par des jeux et des exercices d'ordres, produire une heureuse diversion aux travaux de l'esprit et inspirer aux élèves des sentiments d'affection, d'ordre et de discipline; *but pédagogique*. Initier l'élève aux exercices qui lui apprennent à rendre des services à l'humanité; *but social*. Préparer l'élève par les exercices d'ordre tactique aux services qu'il peut être appelé à rendre dans la garde civique ou dans l'armée; *but patriotique*": *La gymnastique scolaire*, IV (1881) 58.

(95) *Id.*, XII (1889) 165: "Pour être méthodique, il faut que chaque mouvement ait sa raison d'être, motivée anatomiquement, physiologiquement et pédagogiquement, que les exercices se succèdent dans un ordre logique, que leur application soit raisonnée, qu'ils soient nombreux, variés et gradués".

(96) Rijvorming, vrije oefeningen, oefeningen aan toestellen, spel, marcheren.

(97) Geleide "exercices d'ordre tactique" gelden alleen voor jongens.

het middelbaar onderwijs gelden dezelfde voorschriften als voor het lagere, maar met toevoeging van scherm- en zwemlessen.

La gymnastique scolaire heeft de opvattingen van Docx en zijn aanhangers niet alleen toegelicht op het vlak van de theorie; het blad wilde ook de uitwerking in de praktijk stimuleren en vergemakkelijken. Daarom publiceerde het, vooral in de loop van zijn eerste jaargangen, reeksen lesmodellen voor jongens- en meisjesscholen. De oefeningen waren zeer gevarieerd en werden met platen geïllustreerd. Elke aflevering bevatte een lied, uit te voeren bij de oefeningen, want het gymnastiekonderwijs moest zo prettig mogelijk worden gemaakt. De lessenreeksen wisselden af met bijdragen over hygiëne, anatomie, fysiologie, orthopedie, ritmische en geneeskundige gymnastiek, e. a. m. Sedert 1884 werd terzake een nieuwe koers gevolgd. De lesmodellen werden schaarser, hoewel abonnees er herhaaldelijk om verzochten. Ze werden vervangen door vervolgartikelen over regels en techniek van spelen die men op school (kindertuin of lagere school) kon aanleren.

Vanzelfsprekend toonde *La gymnastique scolaire* grote aandacht voor al wat de organisatie van het turnonderwijs betrof. Van de aanvang af ageerde de periodiek voor het verplicht maken van dat onderwijs in de lagere scholen. De wet van 1879 voerde die verplichting in. De vreugde van het blad kende dan ook geen grenzen, maar het verloor de realiteit niet uit het oog: hoe kon men op korte tijd over onderlegde leerkrachten beschikken, hoe konden de scholen van de vereiste lokalen en apparatuur worden voorzien? Voor het tijdschrift, zoals voor de federatie, was er dan ook veel werk op de winkel.

We hebben reeds aangestipt dat het blad, naar beste vermogen, er het zijne toe bijdroeg om de invoering van een behoorlijk turnonderwijs te vergemakkelijken. Het vroeg anderdeels de organisatie van nieuwe normaalleergangen en van kantonnale conferenties, evenals van een speciale inspectie. Het overheidsbeleid terzake heeft *La gymnastique scolaire* steeds van nabij gevolgd.

Reeds in de eerste jaargang toonde de periodiek een ruimere belangstelling dan alleen voor het turnonderwijs of voor het Belgische turnleven. Ten behoeve van lager en middelbaar onderwijs publiceerde ze modellen van lessen meetkunde, rekenkunde en natuurwetenschap. Ze bracht informatie over vakante betrekkingen en officiële akten, alsmede over buitenlandse onderwijs-situaties. De oprichting van een ministerie van Openbaar Onderwijs werd goed onthaald: het heette de eerste stap naar een grondige hervorming van het Belgische onderwijs.

De wet van 1879 betekende voor het tijdschrift "la suprématie de la méthode intuitive basée sur l'étude de la nature" (98). Het daarop volgende leerplan (1880) heette niet volmaakt - later zou het wat overladen worden genoemd (99), terwijl voor het turnonderwijs te weinig tijd werd uitgetrokken - maar in zijn geheel genomen werd het als een volledige vernieuwing toegejuicht: "c'est le triomphe de la pédagogie nouvelle sur le pédantisme étroit, de l'éducation intelligente sur l'enseignement routinier; c'est l'empire de la raison et du jugement sur la mnémonique; c'est aussi l'union de l'esprit et de la matière, de l'âme et du corps" (100). Ook buiten het gymnastiekonderwijs stelde het blad zich tot taak, de onderwijzer te helpen bij het toepassen

(98) *La gymnastique scolaire*, II (1879) 210.

(99) *Id.*, VII (1884) 257.

(100) *Id.*, III (1880) 225.

van het uitgebreide programma. Daarom stemde het zijn inhoud meer af op het lager onderwijs, met lessen over biologie, tekenen, rekenkunde, handenarbeid, landbouw, hygiëne, Nederlands en Frans. Ten behoeve van het middelbaar onderwijs bleven intussen lesmodellen voor fysica, geschiedenis, fysiologie en cosmografie verschijnen. Talrijke liederen waren anderdeels voor de kindertuin bestemd.

Het nieuwe programma voor het normaalonderwijs (1881) beantwoordde volgens *La gymnastique scolaire* aan een dringende nood. Tevoren was de opleiding teveel op het vergroten van de kennis gericht, terwijl men, naar verluidt, over het hoofd zag dat de onderwijzer een goed opvoeder moet zijn. De oprichting van rijksmiddelbare meisjesscholen (1881) juichte het blad toe. Het reageerde ook gunstig op het nieuwe programma voor het middelbaar onderwijs en op de gedeeltelijke vernederlandsing daarvan in de Vlaamse gewesten. De uitbreiding van het aantal uren Nederlands was noodzakelijk, maar Engels en Duits kregen te veel tijd toegemeten, wat de studie van de moedertaal schaadde. Ook het programma van geschiedenis en van biologie heette te zwaar.

La gymnastique scolaire gaf aldus, onder het liberale kabinet, blijk van bekommernis om de verbetering van de respectieve onderwijsniveaus, verbetering die de periodiek in het teken plaatste van een ontwikkeling van alle vermogens en vooral van de zin voor observatie. Om die reden kante zij zich dan ook tegen de interscolaire wedstrijden : deze werkten het beroep op het geheugen en het mechanisch leren al te zeer in de hand.

Met de politieke debatten rond het katholieke wetsontwerp van 1884 wilde het tijdschrift zich niet inlaten, maar tegen de strekking daarvan, qua inhoud van het lager onderwijs, nam het duidelijk stelling : een beperking van het turnonderwijs voor meisjes kon het uiteraard niet goedkeuren, maar ook de afschaffing van het onderwijs in de natuurwetenschappen wees het met de vinger, evenals nog andere tekorten.

Sterker dan tevoren werd *La gymnastique scolaire* sedert 1884 een meer algemeen pedagogisch blad voor onderwijzers. De belangrijkste vakken van het lager en van het adultenonderwijs kwamen goed aan bod, terwijl ook bijdragen werden gewijd aan onderwerpen als de tucht, de gehoorzaamheid of de beleefdheid en aan het onderwijs van "abnormale kinderen". Het blad publiceerde tevens verslagen over de werkzaamheden van oud-leerlingenbonden en van de Algemeene Belgische Onderwijzersbond. Van 1884 af ruimde het bovendien een grote plaats in aan conferentiewerken, want het was van mening dat die tot volmaking van de leerkrachten flink bijdroegen. Toen in 1891 aan de vakbladen bij ministeriële circulaire werd verboden volledig uitgewerkte antwoorden op de conferentievragen te publiceren, omdat vele onderwijzers die klakkeloos overschreven, kon de periodiek zich daar wel mee verenigen. Ze wilde de leerkrachten in hun persoonlijk werk nochtans blijven helpen; daarom zou ze concrete aanwijzingen blijven geven.

Terwijl de materiële levensomstandigheden van de onderwijzers en onderwijzeressen *La gymnastique scolaire* niet onverschillig lieten, zoals o. m. in 1884 bleek, is het tijdschrift zich daarmee toch pas in de jaren negentig van meer nabij gaan inlaten. Het spoorde de leerkrachten ertoe aan, zich per kanton te verenigen. Het bracht verschillende wensen naar voren, gericht op het financieel aantrekkelijker maken van de onderwijsfunctie; in 1895 werden ze

naar aanleiding van het nieuwe wetsontwerp duidelijk geformuleerd (101). Met de politieke aspecten van de wet liet het tijdschrift zich niet in. Haar bepalingen inzake salariëring heeft het anderdeels genuanceerd onthaald.

Vrij scherp bracht het echter kritiek uit op het nieuwe programma voor de lagere scholen : dit heette veel te overladen. Ideaal vond *La gymnastique scolaire* een eigen programma voor elke school, gelet op de grote verschillen onder de bestaande instellingen. Het voorschrijven van een minimum-programma volstond; de inspectie en de plaatselijke besturen konden het uitbreiden naargelang van de behoeften (102).

Die programma -kwestie heeft tijdens de vergaderingen van de federatie tot heftige discussies geleid. Sommige leden betoogden dat de vereniging zich te ver bewoog op het terrein van de Onderwijzersbond.

In 1898 maakte *La Gymnastique scolaire* een bilan op van de voorbije jaren; daaruit spreekt tevredenheid over het gepresteerde werk. Aanvankelijk opgericht om de rationele schoolgymnastiek te verspreiden, was het blad uitgegroeid tot een volwaardig pedagogisch tijdschrift waarin alle onderwijsvakken geregeld aan de beurt kwamen. De lichamelijke opvoeding bleef er nochtans de ereplaats bekleden. Ook om de materiële welvaart van de leerkrachten was het blad bekommerd geweest. Verder schreef het heel wat onderwijs-hervormingen aan zijn herhaalde tussenkomsten toe. Tenslotte beloofde het in de toekomst dezelfde weg te zullen volgen.

Tot 1914 is de structuur van het tijdschrift ongewijzigd gebleven. Ze was tweeledig : een deel van de inhoud was gewijd aan de gymnastiek, een ander werd meer algemeen gehouden.

In dit laatste treft men soms wel een artikel aan, maar het bestond hoofdzakelijk uit reeksen lesmodellen, bestemd voor het lager onderwijs. Moedertaal, rekenen, geschiedenis, aardrijkskunde en Nederlands hadden een vaste plaats. Af en toe werden huishoudkunde, handenarbeid, muziek, tekenen, landbouw en vogelkweek behandeld. Omstreeks de eeuwwisseling publiceerde het blad "des leçons collectives", d. w. z. lessen die in verschillende onderwijsgraden tegelijk konden worden gegeven. Voor het eerst kwam toen ook belangstelling voor het buitengewoon onderwijs tot uiting. Sporadisch werden lessen ingelast voor adultenscholen, voor kleuteruinen en voor het middelbaar onderwijs.

Het gedeelte dat aan de lichamelijke opvoeding was gewijd eiste de helft van de plaatsruimte op. Naast theoretische bijdragen over rationele gymnastiek kwamen lesmodellen voor, uitgewerkt volgens de ministeriële instructies. Ook oefeningen voor prijsuitdelingen en vooral spelen kwamen aan bod. De steeds grotere erkenning die het schoolturnen genoot, blies het tijdschrift de wind in de zeilen. De besluiten die op het congres over de werelduitbreiding, in 1905 te Bergen gehouden, inzake lichamelijke opvoeding in het onderwijs werden genomen, vergrootten nog het aanzien van het blad. De meeste deelnemers

(101) "1. L'établissement d'une échelle progressive des traitements; 2. l'attribution à un conseil scolaire des nominations et des promotions; 3. l'administration de la Caisse des veuves et orphelins par les intéressés; 4. le calcul de la pension basé sur les cinq revenus les plus avantageux conformément à l'esprit de la loi; 5. le paiement intégral des intérimaires par les pouvoirs publics; 6. l'abolition de la faculté laissée aux communes de réduire les traitements et de mettre les fonctionnaires en disponibilité pour suppression d'emploi" ; *La gymnastique scolaire*, XVIII (1895) 2.

(102) Cfr. id., XVIII (1895) 228-229.

spraken zich immers uit voor de invoering van de rationele gymnastiek waarvoor het reeds meer dan 25 jaar in de bres stond. Het congres uitte zelfs wensen die *La Gymnastique scolaire* nauwelijks had durven dromen : onderwijs in open lucht, scholen op het platteland, namiddagen gewijd aan de lichamelijke opvoeding. Anderdeels kon het tijdschrift zich uitermate tevreden tonen over de resultaten van het internationaal congres voor lichamelijke opvoeding dat de "Fédération" zelf in 1905 organiseerde. Aan de universiteit te Luik en aan de kweekscholen te Luik en te Nijvel werden tijdelijke gymnastiek-cursussen ingelegd. Dat was een eerste stap in de richting van een volledige erkenning, nl. hoger onderwijs in de lichamelijke opvoeding. In 1908 was de periodiek gelukkig te kunnen melden dat ook aan de universiteit te Gent dergelijk onderwijs was tot stand gekomen. De triomf was volledig.

Intussen constateert men dat de belangstelling van het blad na 1900 sterk is ingekrompen. Meegesleept door de opgang van de gymnastiek, heeft het andere problemen verwaarloosd. De bekommernis om de materiële levensvoorwaarden van de leerkrachten is na 1900 verdwenen. De lezer doet uit de periodiek de indruk op, dat tussen 1900 en 1914 op onderwijsgebied niet veel is gebeurd. Bij de wet van 1914 werd alleen aangestipt dat zij "des améliorations considérables" invoerde. Weliswaar bleven actualiteiten als de werelduitbreiding, de pedologie of het onderwijs voor mentaal gehandicapten niet helemaal genegeerd, maar ze werden gekarakteriseerd als utopische vernieuwingspogingen waaraan andere pedagogische tijdschriften te veel inkt verspilden, wat dan in *La Gymnastique scolaire* zeker niet zou gebeuren. Volgens het blad hoorden lessen in werelduitbreiding overigens niet thuis in de lagere school. Er waren andere, meer praktische problemen die om een oplossing vroegen, nl. de keuze van geschikte lesuren, het aantal uren per vak, de uniformiteit inzake methode, straf en beloning. Het normaalonderwijs diende naar verluidt meer aandacht te besteden aan de praktijkopleiding. Met het oog op de tewerkstelling van afgestudeerden moest het programma van het middelbaar onderwijs worden uitgebreid.

De Eerste Wereldoorlog heeft een eind gemaakt aan de publikatie van een periodiek die op het gebied van de schoolgymnastiek toonaangevend is geweest.

NAAMREGISTER

Voor de klassering werd hetzelfde beginsel gevolgd als in de lijsten van medewerkers : per letter eerst de voluit geschreven namen, vervolgens de initialen. Bij het opmaken van het register is gebleken dat in twijfelgevallen, als b.v. de namen H. Pierre of Paul P., de klasseringsorde in de lijsten van medewerkers niet altijd uniform is, wat echter aan de bruikbaarheid van het register geen afbreuk doet.

Wanneer twee identieke namen voorkomen, wijst zulks op verschillende personen.

- Aalst* : 46, 164, 223, 254, 402, 424, 537
Aalter : 285
Aarlen : 123, 206, 210, 223, 227, 247-248, 288, 326, 357, 386, 430, 458, 501, 534, 564
Aarschot : 206, 247, 254, 443, 445-446
Aat : 164, 284, 562
Abbé : 430
Abbeeloos, Th. : 559
Abel, A. : 368
About, E. : 538
Absolonne, L. : 383
Achille, V. A. : 443
Achten, G. : 368
Adam, A. : 459
Adel : 501
Adelson, H. : 559
Admiraal, A. : 248
Adriaensen, J. : 443
Adrian, P. C. : 486
Adulte : 459
Aebli, H. : 480
Aernout, J. : 517
Aerts, F. : 203
Aerts, J. : 95
Aerts, L. : 443
Agatha : 248
Agathon, Br. : 85
Agnes (Sœur) : 459
Agoras, Piet : 248
Agricole : 459, 501
Aicard : 459
Aicard, J. : 559
Aisonville : 151
Aken : 151
Akkerman, C. : 383
Alanic, M. : 459
Alaux, J. : 430
Alberdingk-Thijm, J. A. : 248
Alberdingk-Thijm, P. M. : 95, 443
Albert, I. A. : 248, 402, 405
Albion : 559
Albrecht : 402
Alceste : 383
Aldenhoven, K. : 224
Alesson, J. : 430
Alex : 431
Alex, P. : 383
Alexandre : 501, 538
Alexis-Marie, G. : 501
Aliquis (= C. Lyon) : 538
Allaëys : 459, 496
Allard, Emile : 368
Allard, Ernest : 516-517
Allard, H. J. : 443
Alle : 471
Allebé, G. A. N. : 486
Alleur : 458
Alliaume, M. : 95
Alpha : 501
Alter : 431
Alvarès-Lévy, Th. : 307
Alvarès-Lévy, Th. (Mme) : 307
Alvin, Louis : 312-313
Alvin-Moreau : 68
Amatus : 284, 402
Ambiorix (= L. Lobet) : 429
Amélie : 459
Amersfoort : 254
Ami de l'enfance, Un : 552
Amicus : 430
Ampère : 277
Amsterdam : 85, 133, 184, 226, 245, 250, 253, 261, 484, 486-487
Ancelle, F. M. A. : 87
Andelbrouck, G. : 430

Andenne : 205, 346, 472
Anderlecht : 501
 André : 459
 André, Aimé : 430
 André, Aug. : 538
 André, Edmond : 501
 André, Emile : 518
 André, Eug. : 157
 André, J. N. : 284
 André, M. : 459
 André, P. : 443
 Andréas : 284
 Andrée, J. : 501
 Andrienne, L. : 456, 459
 Andries, C. : 193
 Andries, J. : 402
Andrimont : 436
 Andrimont, L. : 381
 Andrin, Ad. : 501
 Andris, F. : 537
 Angenot, H. : 430
 Angenot, V. : 224, 430
 Angerstein, E. : 330
Angicourt : 563
 Angillis, A. Angz. : 238
Angleur : 469
 Anne-Marie : 518
 Annoot, I. B. : 330
 Annoot-Braeckman, C. : 191, 246, 305, 527
 Anonyme : 559
 Anri, P. : 247
Ans : 452
 Ansiaux, G. : 381
 Ansiaux, M. : 368
 Ansiaux, O. : 325
 Anslijn, N. : 85, 189
Anthée : 457
 Antheunis, G. : 248
 Anthoine, E. : 157, 203
 Anti-Pirmez : 395
 Antoine, A. : 456-457, 459
 Antoine, P. : 538
 Antoine, V. : 95
 Antoine-Verrey (Mme) : 459
 Antony : 157, 163
 Antoons, J. T. : 248
Antwerpen : 30, 39, 46, 48, 77-87, 90-91, 93, 105, 107, 131, 179, 181, 204-208, 211, 225, 228, 244-247, 249-259, 261, 286, 289, 291, 294, 321, 326, 351-352, 355, 406, 443-446, 462, 485-487, 489-495, 497, 516, 523, 527, 531, 560
Antwerpen (prov.) : 36, 40, 79, 82-83, 133, 183, 246, 270, 350-351, 410, 494, 532
 Api : 383
 Appelmans, M. : 95
 Appia, L. : 430
 Arator : 248
 Aratus : 518
Arbrefontaine : 466
 Archibal : 383
 Arco : 430
 Ar. Denne : 430
Ardennen : 68
Ardennen (departement der) : 131
Ardoois : 103
 Arène, F. : 383, 430
 Argand : 383
 Argentine (= E. Geedts) : 424
 Argus : 430
 Ariam : 459
 Ariste : 430
 Armand : 203
 Arnaud : 501
 Arnault : 203
 Arnauts, N. : 344
Arnhem : 254
 Arnim : 203
 Arnoldy, M. : 501
 Arnoldy, N. : 501
 Arnould, E. : 501
 Arnould, F. J. D. : 317
 Arnould, M. : 368
 Arréat, L. : 459
 Arrenaud : 459
 Arthur : 459
Arville : 258
 Asse : 258
Assenede : 496
Astene : 497
Attert : 67
 Atweegeeser : 486
 Aubépine (= E. Delelienne) : 424
 Aubert, A. : 459
 Aubert, J. : 204, 559

Aubert, O. : 459
 Aubert, R. : 501
 Aubray, G. : 501
 Audouard, O. : 430
 Augusta, D. : 443
 Ausloos, A. : 501, 518
Auteuil : 502
 Autran, J. : 204
 Auverdin, A. : 157, 459
 Aventine : 501
Avignon : 205
Aywaille : 470
 Azed : 538
 A. : 157, 179, 204, 248, 284, 383, 459, 486, 497, 501, 559-560
 A. (geneesheer) : 242
 A. : 443
 A. (= A. V. H. = A. Van Hauwaert) : 402
 A. A. : 284, 430, 501
 A. A. (= A. Antoine) : 459
 A. A. V. : 443
 A. B. : 108, 157, 179, 204, 383, 402, 430, 459, 493, 497, 501, 538, 559
 A. B. (gewezen plattelandsonderwijzer) : 284
 A. B. (= A. Balat) : 358
 A. B. C. : 443, 459
 A. B. D. : 402
 A. Be. : 204
 A. B. R. : 204
 A. Br. : 204
 A. B. S. : 284
 A. B. V. : 459, 497
 A. C. : 157, 204, 238, 284, 402, 430, 501, 518, 538, 559
 A. C. (onderwijzer) : 459
 A. C. H. : 179, 204, 224, 233
 A. C. H. (= A. C. Hurdebise ?) : 238
 A. Ch. : 430, 501
 A. Chilles : 486
 A. C. V. Q. : 518
 A. D. : 157, 204, 383, 402, 430, 459, 501, 538, 559
 A. D. (= A. Daguët ?) : 284
 A. D. (gymnastiekleraar aan een kweekschool) : 512
 A. D. B. : 248, 501
 A. D. C. : 501
 A. D. C. (= A. De Cock) : 402
 A. De M. : 157
 A. de St. A. : 459
 Ad. H. : 538
 A. D. K. : 284, 443
 Ad. K. (= A. Kemna) : 486
 Ad. P. : 559
 A. D. R. : 559
 A. D. S. : 402, 497
 Ad. T. (= Ad. Teirlinck) : 402
 A. D. V. : 443
 AE : 179
 A. E. H. : 157
 A. E. L. : 501
 A. F. : 157, 459, 501, 559
 A. F. V. : 559
 A. G. : 179, 242, 284, 307, 383, 402, 430, 459, 501, 518, 538
 A. H. : 157, 284, 330, 383, 402, 501, 538, 559
 A. I. : 559
 A. J. : 136, 157, 383, 501
 A. J. (= A. Jansen ?) : 560
 A. J. (= A. Jonckheere) : 460
 A. J. B. : 157, 443
 A. J. D. : 157, 179
 A. J. G. : 204
 A. J. H. : 157
 A. J. L. : 402
 A. J. L. D. : 501
 A. J. M. : 157, 284, 403
 A. J. N. (= A. J. Namèche) : 95
 A. K. : 284, 538, 560
 A. L. : 152, 179, 248, 284, 330, 383, 403, 430, 460, 497, 501, 518, 549
 A. L. (= A. Lejeune) : 204
 Al. B. : 157
 A. L. M. : 179, 233
 A. Lod. : 248
 Alph. : 383
 A. L. v. B. : 443
 A. L...y : 204
 A. M. : 152, 179, 204, 275, 284, 330, 383, 403, 430, 443, 460, 501, 518, 549
 Am. : 403
 A. M. (D. G.) : 518
 A. M. G. : 460, 501
 A. N. : 204, 330, 403, 443, 460, 501, 538

- A. O. : 460
 A. O. X. : 383
 A. P. : 157, 179, 195, 204, 284, 383, 403, 460, 501, 560
 A. R. : 204, 284, 383, 403, 430, 443, 460, 501
 Ar. D. : 383
 A. F. G. : 460
 A. R. S. : 204
 A. S. : 168, 204, 330, 383, 403, 430, 460
 A. S. (= A. Schepens ?) : 284
 A. S. (= A. Smets) : 518
 A. S. P. I. : 443
 A. T. : 403, 460, 501, 560
 A. T. T. : 518
 Aug. Br. Léon L. B. : 204
 Aug. H. : 157
 A. V. : 136, 157, 224, 233, 238, 242, 325, 330, 460, 501
 A. V. (= A. V. H. = A. Van Hauwaert) : 403
 A. V. A. : 460
 A. V. B. : 157, 460
 A. v. B. : 443
 A. V. H. (= A. Van Hauwaert) : 403
 A. V. L. : 527
 A. W. : 204, 430, 460, 560
 A. Y. : 157
 A. Z. : 403, 443, 518
- Baarle-Hertog* : 442
Baarle-Nassau : 447
Baarn : 133
Baasrode : 260, 402
 Backeljauw, P. : 344
 Backvis, C. : 368
 Badet, N. : 460
 Badin : 157
 Badré, A. : 157
 Baelde, E. : 352
 Baelde, G. : 352
 Baertsoen : 330
 Baes, L. : 368
 Baetsle, P.L. : 368
 Baeyens, J. : 95
 Bageard, L. : 538
 Baget : 189
 Baguet, F. : 197-198
 Bailleux, F. : 284
- Baillon : 284, 538
 Bailly, J. : 538
 Bailly, L. : 135
 Baisot, A. : 157
 Baiwir, A. : 368
 Balasse, G. : 368
 Balat, A. : 358
Balimont : 473
 Ballon, J. : 204
 Bally, Ch. : 460
 Balthasar, N. : 95
 Bancel : 333
 Banck, J. E. : 248
 Baraque, Michel : 430
 Barbiaux, C. : 560
 Barbier, F. : 538
 Barbier, Th. : 538
Barcelona : 564
 Bardet, J. : 460
 Barella, H. : 383, 593
 Barez, M. : 460
 Barigand, J. : 460
 Barigant, J. : 458
 Barillot, V. : 501
 Barlet, E. : 233, 383
 Barnich, G. : 330
 Baron, A. : 152
 Barrau, H. : 162
 Barré, E. : 430
 Barré, S. M. : 460
 Bary, M. : 460
 Bascolette : 460
 Bascour, J. : 204
Basel : 566
 Basèque, L. : 560
Bas-Oha : 469
Bassenge : 445
 Basserie : 430
 Bassinia : 460
 Bassleer, F. : 330
Bastenaken : 461
 Bastenie, P. : 368
 Bastenier, H. : 368
 Bastiaans, F. : 486
 Bastiaens, E. M. : 81, 91-92
 Bastien : 204
 Bastin, J. : 538, 560
 Bastin, J. : 460
 Bastin, Julia : 368

- Bastin, R. : 457-458, 460
 Bastin-Lefèvre, F. : 538
 Bastin-Lejuste, J. : 538, 541
 Baszang, J. : 248
 Bataille, F. : 460
 Batbie, A. : 383
 Battanbhon : 460
 Batte, R. : 383
 Batteux, L. A. : 460
 Batteux, P. J. : 195, 224
 Batybius : 430
 Baudaux, M. : 460
 Baudenelle, P. J. : 204, 430, 486, 518, 560
 Baudet, P. J. : 68
 Baudoin, P. M. : 460
 Baudour, H. : 204, 284
 Baudoux, P. : 368
 Bauduin, H. K. : 246-248
Baugnies : 209
 Baugniet : 204
 Baugniet, J. : 368
 Bauret, F. : 501
 Bauvais en Cie : 325
 Bayart, J. : 284
 Bayet, A. : 369
 Bayet, F. : 318
 Bayot, A. : 224, 284
 Bazin, R. : 460, 538
 Beau : 383
 Beauchet, P. : 383
 Beau Dé : 518
 Beaudin, Th. : 383
 Beaujean, M. : 430
 Beaujean, S. G. : 204
 Beaulieu, N. : 560
Beaumont : 208, 456
 Beaupain, M. : 429-430, 438
 Beaupin, M. : 486
 Beauprez, J. : 381
Beauvais : 239, 505
Beauwelz : 288
 Beck, C. : 313
 Becker, K. F. : 141
 Béclard, J. : 552
 Bède, E. : 233, 383, 538
 Bède, Ph. : 179, 233-234
 Bedinghaus, E. : 383
 Beek, Ch. : 204
 Beernaert, C. : 248
Beersel : 288
 Beert : 395
Beervelde : 248, 406
 Behaegel, P. : 114, 116-122, 183
Beigem : 95
 Bekaert, B. : 248, 403
 Bekaert, H. : 369
 Belgius : 460
 Bell, A. : 231, 263, 267
 Bell, S. : 383
 Bellaigue, C. : 538
Bellaire : 129
 Bellaire, A. C. H. : 430
 Bellaire, H. : 284
 Belliot, H. : 344
 Bels, E. : 427-428
Belsele : 259
 Beltjens, Ch. : 430
 Ben : 443
 Beneke, F. : 37-38, 41, 236, 247, 263-264, 269, 409, 421, 523
 Benicken, H. C. : 224
 Benjamin : 430
 Benning, E. : 383
 Benoit, P. : 248
 Bèquet, E. : 383
 Ber, Jacques (= J. Bernard) : 344
Berchem : 91, 249, 446
Bercheux : 467
 Berchmans, J. : 369
 Berchoux : 358
 Bergé, H. : 325, 333, 369
Bergen : 35, 45, 67-68, 71, 156-157, 179, 195-196, 204, 207, 209-210, 222-225, 227, 245, 290, 292, 331, 387, 472, 547-550, 560
Bergen-op-Zoom : 251
 Bergeron : 501
 Berghems, F. L. : 179
 Berghmans : 517
 Bergmann, A. : 248
 Bergmans, C. : 224
 Bergmans, P. : 224
Beringen : 293
 Berjac (= J. Bernard) : 344
Berlijn : 213, 247, 263, 317, 331, 552, 566
 Bernaert, E. : 538

Bernard : 157, 460
 Bernard, A. : 369
 Bernard, E. D. : 460
 Bernard, F. : 538
 Bernard, Jacques : 344
 Bernard, Jean : 538
 Bernard, T. : 284, 293, 497
 Bernhart : 403
 Bernier, P. : 430
 Bernier, Th. : 538
 Berqueman, A. : 517
 Berquin : 460
 Bersot, E. : 430
 Berthier, A. : 502
 Berthiot, D. : 502
 Berton, C. : 204
 Berton, P. : 518
 Bertrand, N. : 537
 Bertrand, V. : 502
Bertrix : 204, 501
Beselare : 250
 Besin, G. : 560
 Besson : 284
 Betbeder : 204
 Bethuin, S. : 157
 Bethune, F. : 224
 Bets, P. V. : 443, 497
 Beudin : 284
 Beumer, J. : 369
 Beuzeval : 502
Beveren : 136
 Beyens, L. : 248
 Beyls, J. B. : 403
 Bibliophile, Le : 538
 Bider, J. : 224
 Bienfait, A. : 502
 Bigot, Ch. : 430
 Bigwood, E. J. : 369
 Bihot, Ch. : 560
 Bila, G. : 460
 Billoud, J. : 560
Bilzen : 137
Binche : 470, 549, 559, 563
Binderveld : 289
 Bingen, J. : 369
 Bischoff, H. : 224
 Bittremieux, J. : 95
 Black : 418
 Blaes, E. : 248, 403
 Blairvack, J. : 157
 Blaise, P. : 430
 Blanc, C. : 502
 Blanche : 460
 Blanchemain : 460
 Blanchet, P. : 325
 Blandiaux : 457, 460
Blankenberge : 455, 474
 Blanquet, A. : 383
Bleid : 504
 Blerzy, H. : 383
 Bleur, A. : 518
 Bley, A. : 224
 Blieck, F. : 136
 Block, M. : 383
 Blockhuys, J. : 245-247, 265, 325, 532
 Blockx, J. : 443
 Blodel, S. : 502
 Bloedbergen, E. : 81, 86
Bloemendaal : 260
 Blom, J. : 486
 Blondeaux, F. : 460
 Blontrock, H. : 238, 284, 455-456, 460
 475-476, 496-497
 Blontrock, H. (zoon) : 455-456
 Blontrock-Torfs, H. : 456
 Bocar, A. J. : 284
 Bochkoltz, M. : 560
 Bock : 248
 Bocquet, E. : 157
 Bodart, A. : 157, 204
 Bodson, A. : 460
 Bodson, F. : 383, 430
 Bodson, L. : 284
 Bodson, P. J. : 195, 238-239, 241
 Boduognat : 430
 Boeckx : 460, 496
 Boeckx, A. M. : 493, 497
 Boëns, H. : 383, 538, 560
 Bogaers, A. : 248
 Bogaert, Aimé : 403
 Bogaert, Alphonse : 184
 Bogaert, Amedée : 403
 Bogaert, E. : 369
 Bogaert, L. : 248
 Bogaerts, A. : 560
 Bogaerts, K. J. : 108, 110, 136
Bohan : 468
 Boiarski, L. : 330
 Boisacq, E. : 224, 369

Boisequin : 460
 Bolckmans, A. : 248
 Bollansée, A. : 560
 Bols, E. : 248
 Bols, G. : 502
 Bols, G.N. : 248, 443, 449
 Bols, J. : 443
 Bols-Wittouck : 106
 Bombed, A. : 284
 Bommer, Ch. : 369
 Bôn, F. : 81
 Bon, L. C. : 502
 Bonard, A. : 284
 Bonboir, A. : 458, 460
 Bondroit, E. : 284, 383, 539
 Bonenfant, P. : 369
 Bonfond, F. : 460
 Bonhomme, H. : 430
 Bonhomme, J. : 383
 Bonhomme, Paul : 430
 Bonhomme, Paule : 460
 Bonjean, A. : 383, 429-430
 Bonmariage : 460
 Bonnal, F. : 430
 Bonnardeaux, Ch. : 383
 Bonnaterre, F. : 278-279
 Bonnier, P. : 460
 Bonny, Ch. : 224
Bon-Secours (Péruwelz) : 135
 Bonsema, E. : 248
 Bonsens : 383
 Bon-Sens, A. : 502
 Bonsergent, A. : 430
 Bonté, L. : 460
 Bontemps, J. : 457, 460
 Boon, A. : 95
 Boons, F. : 383
Bordeaux : 452, 553
 Bordet, J. : 369
 Bordet, P. : 369
 Borel, R. : 383
 Boreux : 204
 Boreux, L. : 157
 Boreux, R. : 560
 Borgerhoff, J. : 560
Borgerhout : 81, 445-446
Borgloon : 204
 Borguet, J. : 383, 387
Borgworm : 472
 Borifer, L. A. : 248
Borinage : 550
 Borlee : 204
 Borlee, M. : 560
 Bormans, J. H. : 107-108, 136-138, 224
 Bormans, S. : 539
Bornival : 289
 Borrani, C. : 306
 Borys, J. : 284
 Bos, P. R. : 248, 450
 Boscaven, H. (= H. Schuermans) : 204, 224, 238
 Bosch, P. : 248
 Bosmans, T. L. : 497
 Bosquet, A. : 539
 Bosquet, E. : 527
 Bosquet, J. : 369
 Bossaert, P. : 369
 Bossaerts, F. : 248
Bossière : 289
 Bosson, O. : 383
 Bossuet : 121
 Bost (Th. E.) : 325
Bosvoorde : 132
 Botrel, Th. : 460
 Botte, G. : 383, 430, 460
Bottelare : 406
 Boubée, S. : 430
 Bouchat : 284
 Bouchat : 460
 Bouché, F. : 383
 Bouché, L. : 460
 Boucher-de-Perthes : 461
 Bouchery, J. : 249
 Bouchut, E. : 552
 Bouckaert, J. : 95
 Bouckaert, L. : 95
 Bouffandeau, F. : 502
 Bouillenne, G. : 383
Bouillon : 112, 195, 205, 209, 225, 233, 238-239, 241
 Bouillon, A. : 284
 Boulaers, T. : 204
 Bouman, H. : 450
 Bounold, B. : 204
 Bouny, F. : 369
 Bouquet, A. : 224
 Bour, J. : 461

Bourdon, J. : 233
 Bourdoux, J. : 461, 502
 Bourgaux, E. : 285
 Bourgaux, L. : 560
 Bourgeois : 68
 Bourgeois, L. : 204, 560
 Bourgeois, S. : 461
 Bourguignon, M. : 539
 Bourguin, L. A. : 325
 Bourlard, O. : 430
 Bourlon, V. : 461
 Bournonville (Mme) : 461
Bourseigne-Neuve : 471
 Bourson, E. : 325
 Bousquet, Ch. : 157
 Bousseleau, G. : 204
 Boussemart, H. : 537
Boussu : 284
 Boutaffe : 518
 Bouthay, H. N. : 317
 Boutigny : 204
 Bouvé, H. : 285, 403
 Bouvez, Th. : 461
 Boverie, D. : 383
 Braakenburg, J. : 188
 Braband, F. : 502
Brabant : 36, 40, 162, 183, 196, 244, 270, 282, 312, 338, 345-346, 389, 443, 472, 532, 542
 Brabantsen, J. (= J. Muyltermans) : 443
 Brabo : 249
 Brachet, A. : 369
 Brachet, J. : 369
 Bracke : 192
 Brahy, E. : 238
 Brainsu, C. : 384
 Brakman, C. : 224
 Brand, E. : 369
 Brandts-Buys, L. F. : 249
 Brandts-Buys, M. A. : 249
 Branquart : 224
 Brans, J. : 184, 189, 270-274
 Brants, V. : 95, 224
 Braquaval-L'Olivier, P. : 195, 204, 238
Bras : 458
 Brasseur, L. : 461
 Brasseur, P. : 249
 Brauch, H. : 224
 Braun, A. : 203-204, 213, 215, 218
 Braun, Aug. : 204
 Braun, T. : 162, 168, 179, 201-203, 212-214, 216, 218, 220-221, 264, 266, 268, 298, 359, 523, 559
 Breaute, J. (Mme) : 322
Breda : 254
Bredene : 496
 Brégand, G. : 539
 Bremer, F. : 369
 Brémond, F. : 430
 Brémont, F. : 384
 Brennet, P. : 204
 Brennet, Th. : 461
 Brentano, L. : 224
 Brentjens, D. : 384
 Bresson, G. : 430
 Breuer, S. A. : 527
 Breugelmans, C. : 443
 Breuze, E. : 344
 Brewer, E. C. : 430
 Breyre, C. : 204
 Bricon, E. : 204
 Bricoux, H. : 285
 Bridoux, D. J. : 461
 Brien, P. : 369
 Brien, V. : 369
 Brinkman, C. L. : 245
 Briod, E. : 502
 Brizeux : 461
 Brochard : 560
 Broeckeaert, J. : 249
 Broers, H. J. : 249
 Brogneaux, P. : 461, 539
 Brohée, H. : 157
 Bronchat, Th. : 461
 Bronckart, P. : 384
 Bronne, C. : 384
 Brose, R. : 461
 Brotier, P. : 285
 Brouch, A. : 224
 Broussais, F. J. V. : 88
 Brouwenaar, J. F. : 136
 Brouwers, P. J. H. : 249, 523, 559
 Bruck, P. A. : 123
 Brück, H. : 443
Brühl : 202
 B. Ruggeling (= A. Van den Berghe) : 258

Brug, S. L. : 137
Brugge : 35-37, 42, 48, 104-105, 114-116, 147-148, 162, 184, 195, 205, 207, 209, 222-224, 226-227, 241-242, 247, 249-250, 252-253, 255-256, 259-260, 270, 274, 291, 433, 444, 482, 529
 Brugsma, B. : 140
 Bruins, F. : 249
Brûly : 459
 Bruneel, A. : 431
 Brunet, E. : 369
 Brunfant, J. (Mille) : 457, 461
 Bruno : 461
 Bruns, H. J. : 81
Brussel : 27, 35, 37, 39, 45, 48, 65, 81-82, 85, 106, 108-109, 112-113, 115-116, 125-126, 132, 136, 151-152, 154, 159, 161, 165, 168, 171, 175, 178-180, 185, 200, 202-203, 205-211, 214-215, 222-229, 232-234, 245-247, 249-257, 259-261, 265, 275, 281-294, 303, 306-307, 310-312, 315-316, 322, 325, 326-327, 329-330, 332-333, 335, 337, 343-346, 349-350, 357-359, 361, 365-367, 378, 391, 395, 398, 406-407, 414-415, 418, 422, 424, 429, 434-435, 442, 445, 455-457, 461-463, 470, 474, 487, 494-495, 500, 512-514, 517-519, 521-523, 527-528, 532-533, 536-537, 540-541, 549, 552, 554-555, 558-560, 565
 Brutus : 431
 Bruylant, E. : 368
 Bruylant, R. : 368
 Bruylant-Christophe en Cie : 367
 Bruylants, G. : 95
 Bruylants, P. : 95
 Bruyndoncx, N. : 249
 Buffon : 423
Buggenhout : 395, 407, 496
 Buisseret, A. : 224
 Buisseret, A. : 204, 238
 Buisseret, C. : 560
 Buisson, J. : 518
 Bujault, J. : 539
Bukeye : 460
 Buls, K. : 249, 325, 330, 332, 335, 337, 339, 363
 Burat, E. : 204, 206
Burgdorf : 566
 Burnau, M. E. : 224
 Burniaux, F. V. : 285
 Burns, L. L. (Mme) : 307
 Burret, J. : 461
 Burriaux-Taillieu, J. : 344
 Burton, D. : 285
 Burton, E. : 431
 Burvenich, E. : 403
 Burvenich, F. : 249, 403
 Bury, H. J. A. : 384, 390
 Bury, J. : 384
 Bury, J. : 457-458, 461
 Buschmann, J. E. : 77-78, 352, 485
 Buschmann, P. : 352, 485-487, 490
 Bussard : 157
 Bussers, A. : 560
 Buyse, R. : 95
 Buysse, Ch. : 403
 Buyst, L. : 249
 Bynens, H. E. : 285
 Byr, E. : 547-548
 Byr & Loret : 548
 B. : 137, 157, 179, 204, 238, 242, 285, 330, 384, 403, 420, 431, 443, 461, 486, 518, 560
 B. (inspecteur) : 502
 B. (Madame) : 461
 B. (= Ph. Bède) : 179
 B. B. : 196
 B. B. (= Boutigny) : 204
 B. B. (onderwijzeres) : 461
 B. C. : 461
 B. D. : 461
 B. D. C. : 443
 B. de P. : 137
 B. D. G. : 403
 B. D. M. : 285, 403, 502
 B. D. S. : 443
 Bé... : 431
 B. Eugène (= E. Baelde) : 352
 B. G. : 179, 461
 B. G. L. : 443
 B. H. : 204
 B. J. : 168, 461
 Bjc. (= J. Bernard) : 344
 B. L. : 431, 461, 560
 B. L. (inspecteur) : 502
 B. M. : 461, 486

- B...n : 204
 B. N. L. : 137
 B. R. : 461
 B. S. : 285, 461
 B. T. : 204, 497
 B...t : 539
 B. Tit. : 285
 B. V. : 157, 403
 B. van D. : 403
 B. v. D. : 403
 B. V. D. B. : 443
 B. V. L. : 137
 B. Wilhelmine : 249
- Cabanès : 384
 Cabrol, H. : 552
 Cadet, E. : 502
 Cadot, A. (fils) : 539
 Caelewaert, N. J. : 518
 Cahours, T. : 502
 Caius : 395
 Calcul : 461
 Caliban : 431
 Callant, A. : 249, 403
 Callens, B. F. : 249
 Callewaert, F. : 165
 Calozet, Th. : 285, 518
 Camauer, G. : 204
 Car, bier, A. : 224, 502
 Campe, J. H. : 187, 189
 Campenhout, F. : 285
 Campers, A. : 249
 Campers, E. : 493
 Campion, J. J. : 283, 301
 Candiani, R. : 539
 Canivez, L. : 461
 Cantinieaux, E. : 157
 Capitaine Nemo : 431
 Capitaine, U. : 318-319
 Cappron, Q. J. : 249
 Cappuyens, J. M. : 95
 Cardoels : 204
 Cardols, : 204
 Cardoze, L. : 384
 Carette, H. : 456-458, 461, 467, 481
 Caritas, A. : 461
 Carl : 285
 Carlens, D. : 461
 Carlens, G. : 461
 Carlens, J. : 458
 Carlier, J. : 539
Carlsbourg : 423, 443, 457
 Carly : 502
 Carmanne, J. G. : 382, 386-387
 Carnewal, H. : 403
 Carnoy, A. : 96
 Caro : 549
 Carolus : 384
 Caron, D. : 431
 Carpentier, E. : 370
 Carré, I. : 502
 Cartaz, A. : 461
 Carton, C. L. : 103-105, 188, 224
 Cartuyvels, C. P. E. : 96
 Cartuyvels, J. : 318
 Cary, J. : 285
 Casterman, H. : 238
 Casterman, L. : 179
 Caston, E. : 502
 Catalan, E. : 224
 Caton : 461
 Catteau, R. : 370
 Catteaux, A. : 344
 Cattedagno, M. C. : 461
 Cattier, F. : 370
 Cauchie, A. : 238
 Caulier, L. : 461
 Caumont, F. : 502
 Célestin, D. : 384
Centrum, Het : 347, 535, 550
 Cères : 560
 Cerfaux, L. : 96
 Cerfbeer, A. : 431
 Cerfbeer, J. : 431
Cerfontaine : 459
 Ceulemans, V. : 249, 493
 Ceuterick, F. : 94
 Chabert, V. : 431
Chaillot : 307
 Chainaye, H. : 539
 Challe, F. : 285
 Chalon, J. : 204, 384, 518, 521
 Chamaillac, M. : 431
Chamelet : 277
 Champagne, E. : 384
 Champal (= H. Chainaye) : 539
 Champali : 518
Champion : 308

Champlon : 291
 Chappuset, J. B. : 285, 423-425
 Chapuis, G. : 429
 Charbo, J. B. : 517, 519
 Chardome : 285
 Chargois, C. : 370
Charleroi : 157, 159, 164, 331, 345, 347, 434, 456, 474, 519-520, 527, 535-539, 541, 543, 545-546
 Charles : 539
 Charles, E. : 384
 Charles-Malo : 285
 Charlier, E. : 384
 Charlier, G. : 224, 370
 Charlier, J. : 344
 Charlier, L. : 384
 Charmentier, H. : 518
 Charon, E. : 418
 Charpentier, A. : 500
 Chasseur, F. : 196
Châtelet : 39, 456, 524
Châtelineau : 157, 245
 Chatrain, J. B. : 431
 Chaumeil : 461, 502
 Chaumet, J. : 539
 Chaumont, E. : 527
 Chaumont, F. : 384
 Chaussier, M. : 461
 Chauvin, V. : 382
 Chavanne, G. : 370
 Chavette, E. : 431
 Chenal, A. : 461
Chênée : 288, 327, 451-452
 Chenuzet, A. M. : 249
 Cheppe, A. : 285
 Cherveix, M. : 431
 Chessy, P. : 431
 Cheval, N. : 518
 Cheval, V. : 370
 Chevalier, P. : 431
 Chevette, E. : 384
 Chez Gustave : 431
Chimay : 456, 562
 Chisogne (Mlle) : 461
 Chlepner, S. : 370
 Choisis, G. : 205
 Choppinet : 304, 308
 Choque, J. : 461
 Chot, A. : 461
 Chot, J. : 205
 Chotel, L. : 431
 Chouffart-Deppel (Mme) : 461, 560
 Christiana : 539
 Christophe : 539
 Christophe, A. : 384
 Chronos : 431
 Chryssafis, J. E. : 560
 Ciguë : 403
Ciney : 195, 356-358, 461
 Cinna : 461
 Claassen, F. : 325
 Claes, A. : 224
 Claes, D. : 249, 285, 443
 Claes, E. : 395
 Claessens, P. : 96
 Claeys, F. : 96
 Claeys, H. : 250, 443
Clairac : 144
 Claire : 461
 Claparède : 480
 Clapot : 384
 Claretie, J. : 549
 Claudia : 502
 Claudin, G. : 431
 Claudio : 384
 Clausse, A. : 344
 Clavareau, A. : 205
 Clédiet : 384
 Clément, A. : 384
 Clément, E. : 539
 Clément, Gast. : 384
 Clément, Georges : 431
 Clep, J. : 431
 Clerckx, F. : 501
 Clercx, S. : 527
Clermont : 288
 Clesse, A. : 205, 285, 384, 431, 461, 518, 539
 Closset, A. : 502
 Closset, E. : 431
 Closson, E. : 527
 Closson, M.en Cie : 424, 442
 Clovis, H. : 279, 461
 Cluysenaar-Deseille, P. G. : 539
 Cluytsomber, A. : 461
 Cnudde, E. : 250, 256, 403
 Cnudde, P. : 330
 Cobet, C. G. : 224

- Cobiaux, E. : 539
 Cobs, J. A. : 518
 Cocq, V. : 370
 Coda (= H. Schipperges) : 431
 Coenderaet, M. : 518
 Coenen, J. (Mw) : 433
 Cœuré, E. : 461
 Coeniaux, A. : 205
 Cohnter, G. : 224
 Coibion : 502
 Coimbra : 472
 Colas, C. : 560
 Colas, H. : 461
 Colas, J. : 502
 Colinet, C. : 157
 Colinet, M. : 461
 Colinet, M. : 461
 Colinge : 461
 Colinge, J. : 205, 238
 Collard, F. : 157, 205
 Collard, L. : 342
 Collardin, P. J. : 64, 89
 Collart, H. : 461
 Collart, H. : 518
 Collebrans, F. : 560
 Collignon, B. : 344
 Collignon, J. P. : 344
 Collin, F. : 96
 Collin, J. : 384, 502
 Collinet, J. : 384, 431, 539
 Collinet, M. : 457
 Colling, L. : 458-459, 461
 Colomb, J. (Mme) : 539
 Colot, J. B. : 285, 518
 Colson, O. : 384, 388, 431
 Combe en Vande Weghe : 367
 Côme, G. : 461
 Comenius : 268, 523
 Comhaire, C. J. : 461
 Commercy : 123
 Commeri : 202
 Compas : 461
 Comte Rendu : 518
 Conard, A. : 370
 Concordia : 250
 Condruz : 461
 Conraedts, F. : 250
 Constantin : 285
 Convert, A. : 330
 Coopman, M. : 384, 388, 403
 Coopman, Th. : 250
 Cooreman, J. : 560
 Cooreman, P. : 285, 518, 521, 560
 Cooremans, B. : 285
 Cooremans, L. : 370
 Coppens, H. : 285
 Coppens, J. : 96
 Coppens, J. A. : 403
 Coppez, H. : 370
 Coppez, L. : 370
 Coppin, L. : 537
 Cops, G. : 330
 Corbet, A. : 527
 Corbais : 293
 Corbreun, J. : 81
 Cordier, A. : 560
 Cordonnier, O. : 461
 Coremans, E. : 397
 Corne, H. : 384
 Corné, J. : 282
 Cornet, C. (le père) : 384
 Cornet, G. (Mme) : 462
 Cornet, J. F. : 431
 Cornet, L. : 384
 Cornette, A. : 205, 247, 250, 262, 486, 518
 Cornil, A. : 157
 Cornil, G. : 370
 Cornil, H. : 285
 Cornil, L. : 370
 Cornil, M. : 285, 403, 422
 Cornimont : 473
 Cortebeeck, G. : 250
 Cortebeeck, R. (Mme) : 285
 Coryn, E. : 157
 Coryphée : 462
 Cosmos : 462
 Cosse, D. : 431
 Costes, M. : 431
 Cotter, P. J. : 462
 Couche, J. : 502
 Couloir, A. : 539
 Coulon, M. : 344, 462
 Coune, J. : 179, 205
 Coune, L. : 205
 Counson, A. : 224
 Coupez, D. : 462
 Courcelle-Seneuil : 384
 Courtheaux, F. : 560

Courtmans, E. : 285
 Courtmans-Berchmans (Mw) : 270, 274
 Courtois, C. : 157, 285
 Courtois, F. : 462, 560
 Courtois, H. : 431
 Courtois, L. E. : 285
 Courtoy, H. : 223
 Cousin, A. : 462
 Cousin, J. : 539
 Cousin, R. (Mlle) : 462
 Cousot, F. : 384
 Cousturier, H. : 462
 Couteaux, J. : 384
 Couturière, Une : 462
 Couver, Anna : 105
 Couvez, A. : 224
Couvin : 205, 211, 347, 459
 Couvin : 560
 Couvreur : 462
 Couvreur, A. : 285, 325, 332, 431
 Couvreur, Z. : 462
 Couzo, F. : 431
 Cox, D. : 344
 Cox, J. : 370
 Craeninckx, P. : 250
 Craps, M. : 370
 Créteur, L. : 552
Crèvecoeur : 170
 Criens, J. G. : 285
 Crismer, F. : 384
 Crockaert, A. : 285
 Crocq, J. J. : 370
 Croesen, F. G. : 484, 486
 Croissieux, F. J. : 285
 Crombez, A. : 455, 462
 Crombez, E. : 462
 Crombez, N. : 462
 Cromelin, P. : 205
 Cromelin, Pre. : 560
 Crommelinck : 462, 513-514
 Crouse, L. N. : 443
 Croz (Baron) : 384
 Crutzen, G. : 224
 Cryns, P. : 250
 Cuelens, G. : 89, 238
 Cuisenaire, G. : 458, 462, 480
 Culot, J. : 462
 Cumont, F. : 223
 Cupérus, N. J. : 250, 285, 352, 482-487, 489-491, 512, 518
 Curel, H. : 462
 Curiosus : 518
 Curtmann, W. J. G. : 138
 Cuvelier, J. : 224
 Cuypers, J. : 529
 Cuypers, J. G. : 285
 Cijfer, P. : 443
 C. : 152, 168, 179, 196, 205, 242, 250, 285, 384, 431, 443, 462, 486, 493, 497, 502, 518, 560
 C. (Dr.) : 384
 C. (= P. Van Hauwaert) : 403
 C. B. : 179, 205, 285, 384, 443, 502, 539, 560
 C. C. : 250, 352, 384, 462, 486
 C. C. D. : 518
 C. C. J. M. : 157
 C. D. : 157, 205, 285, 384, 462, 502, 539
 C. D. B. : 518
 C. D. M. : 179
 C. D. S. : 205, 462
 C. D. Y. : 233
 C. F. : 250, 403
 C. F. A. : 157, 205, 502
 C. G. : 157, 462, 502
 C. H. : 285, 443, 462, 518
 C. H. (Dr.) : 539
 Ch. : 384, 403
 Ch. B. D. : 205
 Ch. D. : 518, 560
 Ch. D. (Mme) : 560
 Ch. Dx. : 384
 Ch. et F. (Mme) : 560
 Ch. G. : 384
 Ch. H. : 518
 Ch. M. : 518
 Ch. N. : 462
 Ch. P. (= Ch. Parmentier) : 549
 Ch. R. : 403, 502
 Ch. S. : 384, 518
 Ch. V. : 462
 Ch. V. H. (= Ch. Van Hauwaert) : 403
 C. J. : 179, 462, 560
 C. J. B. : 462
 C. J. C. : 157
 C. J. H. : 250

- C. J. J. : 137
 C. J. S. : 462
 C. J. S. (= C. J. Schepers) : 560
 C. K. : 462
 C. L. : 137, 205, 384
 C. L. (= P. V. H.) : 403
 C. L. C. : 403
 Cl. D. W. : 403
 Clém. L. : 384
 Cl. H. : 431
 Cl. L. : 384, 431
 C. L. R. : 384
 C. L. T. I. : 497
 C. M. : 157, 285, 403, 486, 502
 C. M. (= C. Mys ?) : 486
 C. N. : 462, 502
 C. N. T. : 502
 C. P. : 157, 462
 C. P. J. : 157
 C. P. N. : 330
 C. Q. F. D. : 502
 C. R. : 384, 486, 502
 C. S. : 384, 502, 539
 C. T. : 403, 462
 C. Th. : 238
 C. V. : 330, 462
 C. V. D. B. : 443
 C. V. d. E. : 539
 C. V. D. W. : 403
 C. v. J. : 285
 C. V. P. (= Ch. de la Vallée-Pous-
 sin) : 96
 C. v. S. : 443
 C. W. : 205, 462, 549
 C. X. : 486
 C. Z. : 431
- Dabfontaine-Deum, H. : 285
 Dader, R. : 344
 Daelemans, J. B. : 285
 Daems, Hector : 497
 Daems, Honoré : 497
 Daems, S. : 443
 d'Affnay, A. : 384
 d'Affnay, H. : 384
 Daguet, A. : 278-279, 284
 Dalcq, A. M. : 370
 Dalcq, N. : 344
 Dalcroze : 480
 D'Alfort, R. : 539
- Dallons, C. : 462
 Dalschaert-Praet : 362
 D'Altemont, L. : 157
 D'Altemont : 431
 Dambois, W. : 205
 Dameron, B. : 157
 d'Amezeuil, C. : 384
 Damoiseau, F. : 224
 Damseaux, E. : 560
 Damseaux, V. : 560
 Dandoy, J. : 462
 Dangotte, C. : 330
 D'Angreville, J. : 539
 Daniel, L. : 157
 Danis, M. : 370
 Danrer : 462
 d'Antenac, R. : 384
 Dantine, M. C. : 462
 Danyel, Ch. : 285, 518
 Daras, P. : 205
 Darcheville, E. : 462
 Dardenne, E. J. : 205-206
 Dardenne, Em. : 205
 Dardenne, J. : 157
 D'Ardenne, J. : 157, 560
 D'Ardenne, Jean (= L. Dommartin) :
 539
 D'Ardenne, L. (= F. Ley) : 518
 Dardenne, T. : 205
 Dardenne, W. : 462
 Dare, R. A. : 431
 Darjou : 124
 Darmont, G. : 462
 Darmont, M. : 462
 Darmstadt : 566
 Darras, L. : 539
 Darsay : 462
 d'Artrand : 384
 Dasnoy, M. : 462
 Dassen, C. (= A. Rastoul de Mongeot) :
 205
 Dassel, J. : 370
 D'Assets, A. : 285
 Daubié, J. V. (Mlle) : 307
 Daubresse, P. : 96
 Dauby, A. : 285, 384
 Dauby, J. : 285, 539
 Daufresne de la Chevalerie, A. : 196,
 205, 224

- Dauge : 205
 Daumers, Th. : 330, 518
 Daury, A. C. : 285
 Dautzenberg, J. M. : 245-247, 250, 261, 265
 Daveluy : 222
 D'Avennes, J. : 518
 David, J. B. : 107-108, 136-138, 141
 David, L. F. : 285, 290, 403, 497
 David-Van Peene, M. : 286, 294
 Davidts, M. H. : 91, 137
 D'Avroy, G. : 431
 Daxhelet : 417
 Daxhelet, A. : 431
 De Backer (We) : 485
 De Backer, J. B. : 81, 91
 De Backer, Th. : 205, 250, 286
 De Baets, M. : 96
 Debaiffe, A. : 502
 Debaisieux, P. : 96
 De Bal, A. : 403
 De Bal, J. F. : 587
 de Bassanville (Comtesse) : 384
 Debastin, J. : 224
 Debauche, N. : 205
 De Beauchesne, A. : 205
 De Beausaint, C. : 539
 De Becker, J. : 96
 De Beer, T. H. : 250
 Debeffe, L. : 284
 De Belgrade, F. : 431
 De Béranger : 286
 Deberle, A. : 157
 Debertry, A. : 431
 de Besneray, Marie : 431
 De Besneray, Maurice : 431
 De Bets, H. : 462
 De Beukelaer, M. C. : 444
 De Bever, D. : 403
 De Bièvre, C. : 444
 De Bièvre, G. : 344
 De Block, J. : 462
 De Block, R. : 224
 De Block, V. : 560
 De Bo, L. L. : 250, 444
 De Bock-Doehaerd, R. : 370
 De Boeck, J. : 370
 Debois, B. : 357
 De Bom, E. K. : 250
 De Bom, J. : 250
 De Bom, J. : 493
 De Bomal, C. E. : 462
 De Borre, A. (= C.F.P.A. Preudhomme-De Borre) : 325
 De Bosschere : 286
 De Bosschere, Ch. : 330, 493, 518, 521, 539, 561
 De Bosschere, K. : 250
 De Boubier, D. : 286
 De Bouge, X. : 361
 De Bourguignon, E. : 527
 De Bourran, E. : 205
 De Brauwer-Stock : 238
 de Bréhat, A. : 431
 De Brender, A. M. : 459, 462
 De Breux, F. : 502
 De Brouckère, L. : 344
 De Brouwer, J. : 462
 De Brouwer, J. H. : 286
 De Brouwer, J. W. : 286, 561
 Debrus, A. : 459, 462
 de Brus, M. : 431
 Debruyère, D. D. : 431
 De Bruyn, A. : 444
 De Bruyn, H. : 224
 Debruyn, J. A. : 286, 444
 De Bruyn, Th. : 444
 De Bruyne, C. : 462
 De Bruyne, J. A. : 250
 De Bruyne, K. : 403
 De Bruyne, K. A. : 250
 De Bruyne, R. A. : 286
 De Byser, V. : 330, 349
 Decaisne, E. : 205, 431
 de Calonne, A. : 431
 De Caluwe, P. : 403
 De Campenaere, R. : 462
 De Carvajal, L. : 539
 De Ceulaer, A. : 286
 De Ceuleneer, A. : 224
 De Ceuster, Th. : 250
 De Chandeneux, C. : 385
 Decharneux, N. J. : 286
 De Chatillon, A. : 462
 Dechaux, V. : 238
 De Cherville, G. : 385, 431, 539, 549
 D'Echevin, A. : 286
 Decker, N. : 462

- Deckers, C. L. : 403
 Deckers, J. : 81
 Deckers, Jan : 250
 Declerck, J. (Mlle) : 458, 462
 De Clerq, L. V. : 462
 Declève, J. : 518, 539, 549
 De Clippel : 286, 462
 De Cneudt, R. : 250
 De Cock, A. : 250, 402-403
 De Coene, B. : 403
 de Cointe, G. : 431
 De Condé, E. : 462
 De Coninck, A. : 403
 De Coninck, L. : 444
 de Copin, J. : 462
 De Coppin, J. : 462, 539
 De Coquibus, D. : 561
 De Cordier, G. : 330
 De Cort, F. : 244-247, 250, 255, 265, 267, 286, 363
 De Cort, L. : 245-246
 De Cort-Dautzenberg, E. : 250
 Decortis, L. : 385
 Decosseaux, R. : 462
 De Coster, F. : 250-251, 263-264, 450, 518, 523, 532
 De Coster, H. : 185
 Decoster, P. : 370
 De Coster, S. : 330, 344, 370
 De Courcelles, J. : 539
 Decq, A. : 152
 De Crac, I. : 385
 De Craene, E. : 370
 De Crawhez, P. : 539
 De Croeser de Berges : 119-122, 186
 Decroix, E. : 325
 Decroly, O. : 330, 479-480
 de Crombrugge (Mme la baronne) : 307, 324-325, 327
 De Decker, J. : 224
 De Decker, P. : 235
 de Decq (Librairie polytechnique) : 171
 De Deurwaerder, Ch. : 403
 De Deyne, F. : 250, 403
 De Donder, T. : 371
 Dedoyard, N. : 344
Deerlijk : 185
 Defèche, E. : 458-459
 Defèche, F. : 462
 Deffernez, E. : 431, 539-540
 De Filippi, F. : 274
 Defodon, Ch. : 502
 Defoin, A. : 560
 De Fontaine, H. : 537
 Defontaine-Coppée (Mme) : 205, 238, 286, 307, 465, 539
 de Forge, H. : 385
 De Formanoir de la Gazerie, M. : 462
 Defossé, A. : 463
 Defossé, L. : 224, 233
 De Fourtou : 279
 De Fragnée, J. : 502
 Defrance, E. : 352, 512
 Defrecheux, N. : 286
 Defrène : 463
 Defrenne, A. : 330
 De Genlis (Mme) : 85
 De Genst, H. : 560
 De Gent, J. : 463
 de Gentille, A. : 385
 De Gerando, J. M. : 74, 103, 162
 De Gères : 286
 De Gerès, J. : 205
 De Geynst, E. : 205, 247
 de Geyter, G. : 431
 De Geyter, J. : 250
 Degive, F. : 195-196, 198, 223
 De Goesin-Verhaeghe, P. F. : 63
 De Gouy, J. : 385
 De Graaff, A. : 539
 De Graef, C. : 205
 De Grammont : 205
 De Gratie, N. P. : 80-81
 De Grave, D. : 403
 De Greef : 286
 Degrelle, L. : 463
 De Groodt, G. : 560
 De Groote, P. : 371
 De Gruyter, C. A. J. : 486
 De Guchtenaere, B. Ch. : 250, 403, 560
 de Guerville, A. B. : 431
 De Guimps, R. : 286
 Deguise, L. E. : 385
 Dehaene : 463, 496
 Dehaene, J. A. : 463, 497
 De Haerne, D. : 497, 499

de Halfi, M. : 385
 De Harlez, Ch. : 225
 De Heigne, J. : 539
 De Hepsée, N. : 463
 de Hertré, P. : 431
 De Herv... , E. : 463
 De Hoon, J. : 205, 431
 Dehousse : 385
 Dehousse, J. : 385
 Dehousse, M. E. : 344
 De Hovre, W. : 403
De Ilp : 254
 De Jaer, E. : 96
 De Jager, A. : 250
 Dejardin, E. : 428-429
 De Jongh, H. : 96
 Dejonghe : 463
 De Jonghe, E. : 96
 De Jonghe, J. : 463
 De Jonghe, J. A. : 241-242
 De Jonnes, A. : 132
 de Kam. Hill. E. : 431
 De Keghel, P. : 250
 De Kempenaar : 286
 de Kerckhove de Denterghem : 527
 de Kerckhove de Denterghem, I. C.
 (= barones de Crombrughe) : 325
 de Kerlecq, J. : 385
 Dekeyser, A. : 344
 De Keyser, Ch. : 371
 De Keyser, P. M. : 286, 518
 Dekkers, R. : 371
 De Koninck, L. : 250
 Delacourt, D. : 239
 Delacroix : 502
 Delaction : 518
 De Laet, M. : 371
 Delafosse : 286
 De Lahauge, E. : 463
 Delahaut, O. : 463
 de la Haute Futaie (B^{ne}) : 431
 De Lahisse : 518
 Délaite, J. : 381
 Delalou, M. : 560
 Delamarre, C. : 431
 Delame, L. : 381
 De La Montagne, V. A. : 250-251,
 286
 Delancre, L. : 286
 Delange-Eloy, J. : 431
 De Lannoy, Ch. : 225
 De la Noue, G. : 205
 Delapierre, A. : 157
 Delapierre, E. F. : 431
 De Lapommeraye, H. : 385
 De la Porte : 463
 De Laprade, V. : 205
 De La Renaudière : 205
 Delarge, J. : 205, 286, 385
 De La Riva-Sambri, H. : 539
 De Laroche, B. : 431
 De la Rochefaucon, M. : 463
 Delarue-Mardrus, L. : 463
 De La Salle, J. B. : 85, 449
 Delatte : 463
 Delatte, A. : 225
 Delattre, J. : 344
 Delattre, L. : 463, 502
 Delaunoy, G. : 431
 de la Vallée-Poussin, C. L. : 96
 de Laveleye, E. : 225, 381, 385, 431
 Delbaere, R. : 344
 Delbar, A. : 552
 Delbastaille, A. : 385
 Delbaut, P. : 463
 Delboeuf, J. : 225, 233, 385, 431
 Delbrück, J. : 307
 Delcour, J. : 385
 Delcourt : 225
 Deldime, R. : 344
 Delecosse, H. : 516
 De Leener, Georges : 371
 De Leener, Gustave : 486, 512
 De Leeuw, B. : 444
 De Leeuw, J. C. : 251
 Delelienne, E. : 286, 424
 De L'Épée, C. M. : 105, 320, 452
 Delepierre, O. : 188
 Delexaille, G. : 560
 Delescure, M. : 539
 Delétrez, A. : 431
 Delevigne en Callewaert : 175
 Delgoffe, J. : 205
 Delhaise, Ch. : 560
 Delhaise, E. : 225
 Delhaize, L. : 205
 Delheid, J. : 385
 Delheusy, Th. : 463

Delhez, H. : 251
 Delhomme, J. : 502
 De Liège, G. : 502
 Delin, J. J. : 80-81, 84-85, 91
 Delines, M. : 432, 539
 Delise, M. : 432
 Della Neve, F. : 251
 Dellebarre, J. Ph. : 72
 Dellettre, E. : 463
 Delmée, A. : 178
 Delmelle, J. B. : 539
 Delmet, P. : 463
 Delmotte, K. : 403
 Delobe, J. : 371
 Deloissy, F. : 286
 Delon, C. : 157
 De Loy, A. : 205
 Deloyers, L. : 371
 Delpire, L. : 251, 463
 Delrez : 432
 Delrez, J. : 463
 Delsencerie, E. : 205
 Delsinne, L. : 371
 Deltombe, J. : 225
 de Luca, P. : 432
 Delval, L. : 344
 Delvalle, A. : 432
 Delvaux : 463, 502
 Delvaux, Th. : 205
 Delveaux, F. : 385
 Delvenne, J. : 286
 Delville, E. : 225
 Delvoeye, Ch. : 371
 Delwaide, H. : 381
 Delwarde : 325
 Demade, P. : 463
 De Maeyer, J. M. : 81
 De Man, B. : 395, 497
 Demanet, S. : 100
 De Mantalcher, M. : 286
 De Marcinelle, J. : 539
 Demaret, F. J. : 502
 De Marré, G. : 463
 Demarteaue, G. : 325
 Demarteaue, J. : 539
 Demarteaue, Joseph : 225
 De Mat, C. J. : 65
 De Mat, P. J. : 65
 De Mees, O. : 96
 De Meester, A. J. H. : 286
 De Meester, J. et fils : 527
 Demeny, G. : 561
 De Méra, E. : 432
 De Mersseman, J. : 188
 Demeter, I. : 141
 De Meulder, L. J. : 131-133
 De Meulemeester, G. : 251
 Demeur, L. : 463
 de Meurville, L. : 432
 Demeuse, P. : 205, 385
 De Mey, G. : 251
 De Meyer, A. : 96
 De Meyere, F. : 403
 Demolliens, J. : 285
 Demon : 486
 De Monge, F. : 96
 De Monie, E. : 444
 De Mont, P. : 246-247, 251, 262, 269
 De Montalembert : 93
 De Moor, C. en neef : 147
 Demoor, D. : 206
 Demoor, J. : 330, 371
 Demoor, J. F. : 561
 De Moor, P. : 371
 de Moreau d'Andoye : 518
 de Mornas, A. : 432
 Demoulin, H. : 225
 De Murcie, J. : 463
 De Muynck, R. : 96
 Denaeyer, M. E. : 371
 de Nansouty, M. : 432
 De Navery, R. : 463
 De Nayer, P. : 96
 De Nayer, Th. : 286
 Dendas, J. B. : 81
Denderleeuw : 250
Dendermonde : 39, 227, 246, 420
 Dendievel, L. : 132
 Denecker : 463
 Deneckere, Ch. (= Denecker) : 463
 Deneckere, K. : 497
 Deneffe, V. : 403
 De Nekker, K. : 251
 De Nève, C. : 286
 De Nève, E. : 286
 Deneve, H. : 561
 De Nimal, H. : 539
 Denis, A. : 432

Denis, H. : 371
 Denis, J. M. : 463
 Denis, L. : 325
 Denis, O. : 502
 Denizot, H. : 502
 Denoël, E. : 233
 Denoël, F. : 233
 Denop (Mme) : 385
Dentergem : 200, 401
 Denucé, J. : 225
 Denys, C. : 404
 Denys, L. : 96
 Denys, P. : 96
 Denys, P. P. : 404
 Denzel, B. G. : 141, 187, 189
 D'Eon, G. : 561
 De Pachtere, F. : 114, 116-117
 De Paeuw, Ch. : 251, 441-444
 De Paeuw, F. C. B. : 286, 442-444, 451
 De Paeuw, L. : 444, 502
 Depage, A. : 371
 De Pairainchamps : 286
 De Parville : 463
 De Parville, H. : 463, 518
 De Pauw : 561
 De Pauw, J. F. : 402, 407
 Depernys, A. : 463
 Depierreux : 463
 de Pietra Santa : 385
 De Poitier, E. : 537
 de Pompery, E. : 385
 Depont, L. : 463
 De Potter, F. : 251
 Deppe, J. : 561
 Depping, G. : 432, 561
 De Prémorel, A. : 502
 De Pressensé (Mme) : 206, 463
 Depreter, F. : 330-331, 344
 Depreter, G. : 561
 Deprez, M. : 463
 Deprez-Parent : 132
 De Priester, A. : 251
 Deprit, A. : 463
 De Puisseleir, J. : 404
 De Quatrefages, A. : 463
 De Quéker, K. H. : 518
 Derache, Ch. : 385
 De Raeymaeker, L. : 96
 De Raoul, A. : 561
 Derestia, F. J. : 283-284, 286, 288, 358
 De Ridder, G. : 518
 De Ridder, J. : 404
 De Ridder, K. P. : 251
 De Ridder, V. : 404
 Derive : 168
 Derive, E. (Wwe) : 168
 Derive, Th. : 154, 168-169
 De Roock, A. J. L. : 251
 Deros, F. (Mme) : 432, 539
 De Rousiers, P. : 432
 De Roux, J. : 539
 De Ruelle, A. : 463
 De Ruyt, F. : 96
 De Rycker, L. : 206, 286
 De Rijk, J. A. : 444
 De Ryker, L. : 251
 De Sagher, H. : 225
 De Sagher, L. : 539
 de Saint-Maur, F. : 432
 de Saint-Remy : 432
 De Saint-Vaast, J. : 385
 de Sartorius, E. : 432
 Desbois, H. : 539
 Desbordes-Valmore (Mme) : 206
 Des Bruyères, A. : 157
 Des Bruyères, M. : 157
 Descamps, E. : 96
 Descamps, F. : 225
 Descamps, J. : 549
 Descamps, J. B. : 157
 Descamps, L. : 206
 Descamps, V. : 330
 De Schepper-Philips, A. : 420
 De Schouwer, T. : 251
 De Schutter, F. : 251, 286, 531
 De Séprés, P. Y. De La Ramée : 85-88
 De Sepuy, M. : 463
 Desès, E. : 517-518
 Des Fagnes, L. : 206, 286
 Des Fontaines-Coppée : zie Defontaine-Coppée
 Desgenêts, J. : 432
 Desguin, V. : 486, 493
 Des Halleux, L. : 463
 Des Hayes, E. : 463
 Des Houx, H. : 206

De Sikorsky : 331
 Desirant, A. : 286
 Desjardin, P. : 539
 De Smaele, P. : 371
 Desmaisons, Ch. : 463
 Desmarez, J. J. : 371
 Desmedt, C. : 549
 De Smedt, J. : 97
 De Smedt, P. J. : 444
 Desmet, A. : 206
 De Smet, H. : 401-402, 404
 De Smet, L. : 286, 401-402, 404-405, 410-411
 De Smet, P. : 97
 De Smidt, A. : 463
 Desnne, E. : 561
 Desoer : 175
 Desoer, Ch. A. : 175, 314, 318-319
 Desoer, E. : 325, 381-382, 390
 Desoer, J. : 175, 381
 De Soignie, J. : 539, 561
 De Somer : 418
 De Somer en Terneu : 361
 Despa, J. : 432
 D'Espallier, V. : 97
 Desportes, Ph. : 463
 Desprets, R. : 371
 Despy, G. : 371
 Des Roches, J. : 84
 Desrousiers, P. : 502
 Dessaint, L. : 502
 Dessaint, M. : 463
 des Sports, P. : 432, 561
 De Staercke, J. L. : 404
 De Stappaert : 385, 502
 De Stassart : 131-133
 De Stella, H. : 192
 Destexhe, Al. : 157, 206, 287, 463
 Destexhe, Am. : 239
 De St. Hubert, H. : 432
 De Stoop, E. : 225
 Destrée, J. : 331
 Destrée, M. : 518
 Destrée, O. : 537
 De Suatek : 518
 Deswert, J. : 459, 463
 de Thier : 175
 de Thier, L. : 175
 De Tière, N. : 251
 Detilleux, E. : 464
 Detilleux, J. : 464
 Detmold, H. : 307
 Detourbe, P. : 458, 464
 Detrembleur, F. : 464
 Detren, F. : 464
 Detrez, M. : 464
 De Trieu, E. : 286
 Detroux, E. : 464
 Detry, A. : 429-430, 432
 Deulin, Ch. : 385
Deurne-Borgerhout : 82
 De Valsaintes, H. : 539
 de Varigny, C. : 385
 De Varigny, M. C. : 432
 Dévaud, E. : 464
 Devaux et Cie : 424, 442
 De Veen, F. : 518
 De Veen, V. : 251, 286
 De Veen-Van Engelen, L. : 286
 De Veirman, P. : 192
Deventer : 260, 486
 De Vigne, J. O. : 251
 Devilez, L. : 464
 De Villefranche, J. M. : 206
 Devillers, H. : 539
 De Visscher : 444
 De Visscher, C. : 97
 De Visser : 81
 Dev. Léopold : 464
 De Vocht, H. : 97
 De Vogel, V. : 206, 331, 349, 518
 Devolder, F. : 206
 De Vos : 286
 De Vos, A. : 206
 De Vos, D. : 251
 Devos, F. : 144
 De Vos, H. : 371
 Devos, J. : 518
 De Vos, L. : 371
 De Vos, P. A. : 286, 444
 De Vreese, D. : 251
 De Vreese, J. : 192
 De Vreese, L. P. : 404
 Devresse (Mme) : 464
 De Vries, M. : 251, 258
 De Vuyst, P. : 464
 De Vylder, G. : 251
 De Wael, W. : 432

- De Waele, V. : 251
 De Waeschalck, D. : 157
 Dewaide, J. : 318
 De Wallens, J. : 561
 De Warsage, R. : 385
 De Weert, F. : 251
 de Wégimont, D. S. : 385
 Dewey, J. : 479-480
 Dewez, E. : 548-549
 Dewez, H. : 286
 De Wilde, P. : 457
 De Wilde, Prosper : 391
 De Winne, A. : 286
 Dewit, A. : 500-501
 De Wulf, M. : 97
 De Wynter : 496
 D'Hennezis, J. : 432
 d'Heur, E. : 316
 D'Heusschen : 537
 D'Hondt, G. : 251
 D'Hooghe : 561
 d'Hooghe, A. : 344
 Dhucique, E. : 371
 Dhuy, J. : 286
 Diame, J. : 502
 Diane, J. L. : 432
 Dick (= Crommelinck) : 513
 Didaskalos : 502
 Dieltjens : 444
 Dierckx : 561
 Dierckx, F. : 539
 Dierckx, J. : 239, 286, 323, 518
 Diest : 241, 255, 462
 Diesterweg, F. A. W. : 141, 160, 189, 263, 267-268, 272, 409, 477, 523
 Dietz, J. : 539
 Dieulefit : 286
 Dignant, O. : 97
 Dijon : 85
 Diksmuide : 394
 Dille, C. : 464
 Dinant : 227, 290-291, 457, 461, 468, 560
 Dinant : 464
 Dinosaur, Le (= F. Janson) : 344
 Dinteloord : 252
 Diogène : 518
 Dion-le-Val : 502
 Dirix, L. & P. : 527
 Dirks, S. : 137
 Discailles, E. : 225
 Disclez, D. : 158, 502, 561
 Disle : 464
 Dison : 357, 500
 Disse, J. S. G. : 486
 Dittes, F. : 261, 263-264, 268
 Dives (Mme) : 464
 Dixi : 432
 Dobritz, F. : 432
 Docteur, Le : 464
 Doctor : 385
 Docx, G. : 52, 206, 287, 354-355, 404, 432, 490-491, 518, 559, 565-567
 Dodd, G. J. : 185
 Dodey, C. : 158, 502
 Doehaerd, G. : 561
 Doetinchem : 444
 Dolhain-Limbourg : 563
 Dolimont, A. : 206
 D'Ollendon, E. : 206
 Dolz, J. G. : 273
 Dom. : 501
 Dombrez, F. : 196
 Dombrez, H. : 518
 Dominique : 539
 Dommartin, L. : 518, 539
 Dom Minimus : 518
 Donau, P. (= L. Genonceaux) : 206
 Donckers, J. : 251
 Donckier, L. : 325, 381
 Doneux, J. : 464
 Donis, P. : 458, 464
 Donné, M. : 551
 Donnèa, A. : 385
 Don Nicaise (= F. Eenens) : 323
 Dons, H. : 464
 Dony, E. : 225, 232
 Doornik : 35, 135, 152, 161, 170, 177-179, 184, 206-208, 210, 223-226, 228, 234, 245, 247, 261, 294, 517, 558
 Doornik (bisdom) : 208, 404
 Dop, H. : 464
 Dorsan : 464
 Dorsinfang, T. : 358, 464
 d'Orval, A. : 432
 Dorville, P. : 561
 Dory, J. : 225

- Dossogne, M. : 385
 Dottrens, R. : 464
 Douay, M. : 385
 Doucet, H. J. : 286
 Doudou, E. : 561
Dour : 549
 Dourliac, A. : 432
 D'Oussay, L. : 432
 D'Cutremeuse, Th. : 539
 Doutrepont, G. : 97
 Doyen, J. : 239
 Dragnet, R. : 97
 Draily, N. : 537
 Dreppe, C. : 502
 Dresse, J. : 561
 Dresse, J. J. : 464
 Dressler, J. G. : 263
 Dries, L. F. : 251, 287, 404, 518
 Driesen, A. : 206
Drogenbos : 91, 257
 Droixhe, N. : 385, 432, 561
 Drcs, G. : 444
 Dros, O. : 502
 Drossaart, P. K. : 251
 Drumaux, A. : 464, 503
Dublin : 228
 Dubois, A. : 464
 Du Bois, Alb. : 385, 540, 549
 Dubois, Alph. : 385
 Dubois, E. : 464
 Dubois, F. : 344, 464
 Dubois, F. A. : 287, 444
 Dubois, G. : 458-459
 Dubois, J. : 344
 Du Bois, L. : 518
 Dubois, R. : 371
 Dubois, V. : 503
 Dubois d'Enghien : 287
 Du Borinage, J. : 518
 Dubrimer : 503
 Dubrulle, L. : 540
 Duc, E. : 518
 Ducachet, J. : 464
 Du Caju, M. : 251, 561
 Ducarme, J. : 464
 Duchatto, M. : 385
 Duchesne, O. : 287, 291, 561
 Duclos, J. : 503
 Ducoffre, A. : 206
 Ducondroz, G. : 464
 Ducret, L. : 486
 Ducros, A. : 385
 Duculot, J. : 175
 Duculot-Roulin : 456
 Du Dungen (= A.F.S. Van den Dungen) : 395
Dudzele : 529
 Dübner, F. : 225
 Duesberg, O. : 233
 Duez, A. : 206
 Du Fief, J. : 206, 225
 Duflou, G. : 223, 251, 404
 Dugleux, P. : 287
 Duhamel : 251
 Duhaut : 287
 Duhem, S. : 503
 Dujacquier, J. J. : 206
 Dujardin, B. : 371
 Duloroy, E. : 385
 Du Marché, O. : 464
 Dumas, L. : 385, 518
 Dumas, M. : 225
 Dumel, H. : 464
 Dumercy, Ch. : 225
 Dumesnil, J. D. : 464
 Dumolin, E. : 404
 Dumon, F. : 372
 Dumon-Motte, J. : 503
 Dumonceau : 245
 Dumont, A. : 97
 Dumont, D. J. : 158
 Dumont, Jean : 540
 Dumont, Jules : 385
 Dumortier, V. : 540
 Dumouchel : 464
 Dumoulin, J. : 385
 Dupagne, L. : 459, 464
 Dupanloup : 155, 162, 189, 412, 449
 Dupecroy, P. : 331
 Duplan, J. : 432
 Dupont, Ed. : 225
 Dupont, Em. : 381
 Dupont, Eug. : 561
 Dupont, H. : 464
 Dupont, L. : 503
 Duprat, G. L. : 503
 Dupréel, E. : 372
 Dupriez, L. : 97

Duquesne, E. L. : 206
 Duran, Ch. : 331
 Durand, H. Th. : 503
 Duravel, J. F. : 503
 Duroy, J. : 464
 Du Ruhaut, O. : 464
 Durup de Baleine : 316, 319-321, 452
 Dustin, J. P. : 372
 Duterme, L. T. : 158
 Duterme, T. : 287
 Duthoit, R. : 372
 Dutrieux, A. : 158
 Duverger, A. : 518
 Duvigneaud, P. : 372
 Duykers, J. : 225
 Duysburgh, J. : 464
 Dwelshauwers-Dery : 325, 381
Dworp : 260
 Dybowski, J. : 432
 Dyck, J. F. : 287
 Dyckmans, F. : 252
 D. : 158, 206, 252, 287, 385, 432, 444, 464, 486, 503, 518, 540, 561
 D... : 432
 D. (Dr.) : 432
 D. (= P. V. H.) : 404
 D. A. : 242
 D. Alfred : 464
 D. Alfred (= A. Destexhe) : 287
 D. B. : 242, 287, 385, 404, 503, 561
 D. B. (= Durup de Baleine) : 319
 D. B. R. : 242
 D. B. S. : 404
 D. C. : 206, 287, 385, 404, 444, 497
 D. C. F. : 404
 D. D. : 158, 206, 287, 464, 497, 518, 561
 D. D. G. : 404
 D. D. W. S. : 385
 D. E. : 206, 404
 De B., A. : 464
 De H. Basilius : 137
 Deh. Jeanne : 385
 D. E. J. : 206
 De M. (Mlle) : 158
 De M., G. : 464
 De M., J. : 464
 de P. (comtesse) : 385
 De P., L. : 464
 De R. : 137
 De... Sc... : 561
 Dest. A. (= A. Destexhe) : 287
 de V. : 385
 De V.-S. : 444
 D. G. : 206, 287, 404
 D. H. : 206, 287, 385, 444
 D. H. W. : 242
 D. J. : 137
 D. J. D. : 158, 464
 D. J. J. : 287
 D. Jeanne : 519
 D. Jules : 540
 D. K. : 404, 464
 D. L. : 519
 D. L. O. : 137
 D. M. : 206, 287, 404, 464, 519
 D. Monique : 464
 D. P. : 242, 287, 385, 404, 444
 D. P. V. C. : 252
 D. R. : 206, 252, 464
 D. R. G. : 464
 D. S. : 331, 385, 404, 444, 464, 493, 561
 D. T. : 287, 464, 503
 D. V. : 287
 D. v. D. : 287
 D. V. I. : 444
 D. W. : 179, 561
 D. W. S. : 385
 D. X. : 561
 D. Y. : 287, 385
 D. Zir. : 519
 Eben, W. : 252
 Ebertzheim, R. : 344
 Ebitsch : 137
 Ebuero : 233, 444
Ecaussinnes : 540, 549
Ecaussinnes-d'Enghien : 560
Echternach : 223
 Ecrevisse, P. : 252
 Ector, D. : 252
 Ector, L. : 206
 Eddy (= E. Peeters) : 561
 Edgard : 158, 464
 Edmond S... : 464
 Edmond T. : 386
 Edouard : 464

Eeckhout, L. : 404
 Eeklo : 252, 259, 294, 406
 Eeman, W. : 192
 Eenens, F. : 323
 Eggelte, E. : 486
 Eggen, J. : 493
 Eggermont, A. : 344
 Eghezée : 548
 Eglem : 464
 Egmonts, K. Pol : 444
 Eigenbrakel : 68, 291, 564
 Ekeren : 257
 Elewijt : 248
 Eliaerts (E. H.) : 92
 Eli, Mim : 464
 Elisabethstad : 473
 Elise : 287
 Elouges : 290
 Eloy, G. : 459, 464
 Elsene : 195, 200, 223, 225, 236,
 244-246, 248-249, 283-284, 286,
 292-293, 306, 345-346, 558
 Elverdinge : 250, 444
 Embourg : 457
 Emia : 464
 Emiel : 287, 404
 Emile : 287
 Emile, F. : 465
 Emile, Fr. : 465
 Emond, E. : 503
 Emond, J. : 500
 Emond, J. B. : 287, 301, 303, 356-
 359, 423, 500-501, 507-508, 523
 Emond, P. en Cie : 500
 Emor, L. : 206
 Engelien, M. : 331
 Engis : 457
 Engling, J. : 162, 189
 Enjalric, P. : 206
 Enock : 519
 Eole : 432
 E pluribus unum : 432
 Eppegem : 256, 445
 Eppink : 444
 Erasme : 519
 Erculisse, P. : 372
 Erdman : 225
 Ernel, B. : 287
 Ernest : 465
 Ernst : 404
 Ernst, H. : 465
 Erpin : 465
 Errera, A. : 372
 Errera, L. : 372
 Errera, P. : 372
 Escopette : 386
 Espérantisto : 465
 Essen : 446
 Estafette : 432
 Estas, A. : 424
 Estinnes-au-Val : 541
 Esther, S. M. : 465
 Estienne, H. : 386
 Estienne, V. : 97
 Etévé, H. : 503
 Ethe : 357
 Etienne, G. : 519
 Etourneau, P. : 465
 Etterbeek : 223
 Etudiant, L' : 432
 Eudore : 465
 Euler, C. : 252, 287
 Euterpe : 432
 Evelin, M. : 503
 Even, M. : 225, 239
 Everaert, L. : 287
 Evere : 415
 Evergem : 405
 Evrard, F. : 432
 Evrard, J. : 540
 Evrard, L. : 519
 Evrard, M. : 458-459, 465
 Evrard, S. A. : 527
 Ewyne, A. : 465
 Eyck, J. J. : 252
 Eylenbosch, G. : 191
 E. : 179, 196, 206, 233, 239, 287, 404,
 444, 465, 493, 503, 561
 E. A. : 561
 E. A. J. D. : 196
 E. B. : 158, 233, 287, 331, 386, 432,
 465, 503, 540
 E. B. (= E. Burat) : 206
 E. B. D. : 287
 E. B. D. E. : 287
 E. C. : 158, 287, 386, 540
 Ec. N. : 432
 E. D. : 158, 206, 287, 386, 404, 432,

- 465, 503, 519, 561
 E. D. (= E. Deffernez) : 540
 E. D. B. : 287, 465
 Ed. B. : 158, 386
 E. D. C. : 404
 Ed. C. : 404
 Ed. D. : 432
 E. de B. : 287
 E. D. G. : 206, 561
 Edg. I. : 386
 E. D. L. H. : 465
 Edm. C. : 432
 E. D. N. : 287
 Ed. Ned. : 465
 E. D. P. : 540
 E. D. S. : 287, 497, 540, 561
 E. D. V. : 497
 Ed. V. S. : 493
 E. E. : 206
 E. E. : 206
 E. F. : 527
 E. G. : 287, 404, 432, 465
 E. G. (= E. Garcin) : 386
 E. H. : 158, 287, 331, 386, 444, 465, 540
 E. J. : 152, 206, 287, 386, 465, 527
 E. J. (= E. Jopken) : 208
 E. J. B. : 465
 E. J. D. (= E. J. Dardenne) : 205-206
 E. K. (= A. Snoeck) : 206
 E. L. : 137, 158, 287, 432, 465, 503
 E. L. (= E. Lefebvre) : 206
 El. : 432
 E. M. : 158, 233, 386, 404, 432, 465, 503, 519, 561
 E. M. (= E. Marchal) : 524
 Em. : 404
 Em. B. : 561
 Em. C. : 287
 Em. G. : 196, 493
 Em. Gs. : 432
 Em. M. : 158
 E. N. : 252, 331, 386, 404, 432, 465
 E. Ned. : 465
 E. O. : 444, 524
 E. P. : 206, 287, 331, 386, 404, 465, 503, 540, 561
 E. R. : 206, 287, 372, 465
 E. R. G. : 432
 E. S. : 179, 206, 287, 432, 465, 486, 561
 E. S. A. : 465
 E. T. : 179, 287, 503
 E. V. : 206, 404, 465, 486, 503
 E. V. B. : 493
 E. V. D. (= E. Van Driessche) : 287
 E. v. D. B. : 444
 E. V. D. M. : 206, 519
 E. V. D. P. : 404
 Ev. G. : 158
 Ev. G. (= E. Geeraerd) : 524
 E. V. H. (= E. Van Hasselt) : 432
 E. V. S. : 493
 E. W. : 549
 Ex. v. Ond. : 444
 E. Z. : 465
 ... e ... z : 465
 Fabry, C. : 386
 Fabry, G. : 179
 Fabry, J. F. : 81
 Facteur : 432
 Faider, Ch. : 125, 127
 Faider, P. : 225
 Fairon : 290
 Fairon, E. : 225
 Faivre, Th. : 540
 Falk, G. : 561
 Fallais : 210, 292
 Falloise, A. : 318
 Falmagne, M. : 465
 Falmignoul : 288
 Famerée, J. : 465
 Fanon, M. : 465
 Fantasio : 386
 Farciennes : 458
 Farmer, W. : 386
 Farrah, A. : 322
 Fassin, A. : 432
 Fastre, M. : 344
 Fatiniza : 432
 Faucompré, J. : 465
 Fauconnier, P. B. : 540
 Faurès, A. : 252
 Faust, A. : 512
 Faut, R. : 527
 Fauteuil, Un : 432
 Fauville, A. : 97
 Favrod : 465
 Fays-les-Veneurs : 208

- Faysan, A. : 465
 Félicienne : 465
 Félizet, L. : 432
 Feller, C. : 432
 Feller, J. : 223, 434-435, 437
 Fenat, J. J. : 287
 Fénelon : 114, 121, 278-279, 477, 523
 Féodal : 465
 Ferber, C. : 140
 Ferdinand, P. O. : 432, 549
 Ferec, J. B. : 91
 Ferguut, Jan (= J. Van Droogenbroeck) : 252, 259
 Ferir, G. : 344
 Fernand : 465
 Fernau, A. : 252
 Féron : 333
 Féron, A. : 206, 287, 465, 503, 561
 Feroni, M. : 432
 Ferror Y Mitayna, D. : 561
 Ferrière, A. : 479
 Ferrière, H. : 345
 Fertiault, F. : 307
 Fertiault, F. (Mme) : 307
 Festraets, A. : 345
 Fétis : 200
 Feu-Follet (= K. Grün) : 432
 Fèvre, I. : 465
 Fevre, J. : 503
 Feys, J. M. E. : 223, 231
 Feytens, V. : 287
 Feytmans, J. H. : 287, 404
 Fia's Zoon : 404
 Ficher, J. : 331
 Fideix (= J. Charbo) : 519
 Fidelis : 503
 Field, E. : 519
 Fierens, C. : 404
 Fierens-Gevaert : 225
 Fiévez, J. : 287
 Filoso : 465
Filot : 292
 Fils, Ique : 465
 Fischer, F. : 340
 Fischlin, G. : 517
 Flachet, C. : 519
 Flachet, K. : 252
 Flauhaut, A. : 465
 Flamand de Ninove, Un : 395
 Flamen, A. : 404
 Flament, A. : 503, 561
 Flament, H. : 465
 Flamine, P. : 503
 Flammarion, C. : 432, 540
 Flamme, M. A. : 372
 Flas, E. : 465
Flémalle-Haute : 464
Flénu : 516
 Flesch, J. B. : 287
Fleurus : 208, 538, 562
 Floda : 404, 497, 519
Flohimont : 459
 Flomander (= F. Ley) : 287
 Floralis : 486
Florenville : 457, 502
 Florian : 465
 Flor'Onel (= L. Foucart) : 287
Focant : 463
 Focroulle, G. : 433
 Folie, F. : 233, 381
 Follet, L. : 428
 Fonsny, H. : 433
 Fonsagrives : 561
 Fontainas, P. : 97
 Fontaine-Coppée : zie Defontaine-Coppée
Fontaine-l'Evêque : 158
 Fonteyn, A. : 203
 Foret, J. : 465
 Forgela : 465
 Forgeron économiste : 386
 Forget, J. : 433
 Forget, R. A. : 465
 Foriers, P. : 372
 Forir, H. J. : 317
 Forneron, J. B. : 465
 Fosséprez, A. : 206, 503, 561, 565
Fosses : 538
 Foucart, Ch. : 465
 Foucart, L. : 287, 503
 Foucart, N. : 158, 465, 561
 Foucault, L. : 179
 Foucher, P. : 465
 Foulon, F. : 433
 Foulon, R. : 465
 Fourcault, F. : 325
 Fourcault, M. : 540
 Fournel, V. : 386

Fournier, E. : 206
 Fourrier, E. : 433
 Fra Diavolo : 395
 Fraiture, M. : 561
Frameries : 549
 Franchimont : 433
 Francken, C. M. : 225
 François : 158
 François : 287
 François, A. : 225
 François, G. : 540
 François, Gu... : 519
 François, Gue... : 519
 François, J. B. : 465
 François, L. : 372
 François, P. : 465
 Francolin, G. : 206
Franière : 527
 Frank, E. : 433
 Frank, J. : 287
 Franklin : 277
 Franssen (Mme) : 465
 Franssen, H. J. : 287
 Franz : 433
 Frateur, J. C. L. : 97
 Frayssinous, D. : 85
 Frederichs, J. : 225, 252
 Fredericq, P. : 206, 225, 252
 Frédérix, A. : 381
 Frédérix, G. : 540
 Freger, J. : 465
 Fré Hinri : 433
 Freinet : 480
 Fré Kougnou (= A. Honhon) : 433
 Freloin : 519
 Frémine, Ch. : 433
 Frère, Ch. : 345
 Frère - Orban, G. : 381
 Frérichs, Ch. : 372
 Fresnay, P. : 386
 Frey De Neuville : 85
 Freya (= A. Bonjean) : 429
Fribourg : 161
Friedberg : 138
 Frieh, T. : 465
Friesland : 85
 Frings, A. : 288
 Fris, V. : 225
 Fritz : 433
 Froebel, F. : 164, 244, 258, 263, 267,
 302, 323, 325, 327, 409, 412, 508,
 523
 Frollo, J. : 386, 433, 549
 Frühauf, F. R. : 189
 Fulbert-Dumonteil : 386, 433, 540
 Funck, J. M. G. : 215
 Fuss, G. : 540
 Fuss, J. D. : 179
 Fuss, Th. : 318
 F. : 152, 158, 179, 206, 239, 242,
 288, 386, 404, 465, 503, 561
 F. A. D. : 465
 F. A. G. (= F. A. Gevaert) : 528
 F. A. M. : 207, 288
 F. A. R. : 288
 F. B. : 331, 386, 404
 F. C. : 158, 207, 288, 331, 386, 561
 F. D. : 152, 158, 288, 404, 433, 444,
 465, 503, 561
 F. D. (= F. Depreter) : 331
 F. D. (= F. Derestia) : 288
 F. D.*** : 137
 F. D. B. : 444
 F. D. C. : 404
 F. D. M. : 404, 465
 F. D. P. : 444
 F. D. S. : 404, 493
 F. D. V. : 207
 F. D. W. : 404
 F. E. : 252, 465
 F. E. A. : 503
 F. F. : 233, 465, 503
 F. F. D. B. : 252
 F. F. G. : 207, 288, 519
 F. G. : 158, 207, 323, 433, 465, 503,
 519, 561
 F. G. (= Fr. Gittens) : 352
 F. G. C. (= F. G. Croesen) : 486
 F. G. Cr. : 486
 F. G. G. : 444
 F. G. H. : 158
 F. Gh. : 158, 519
 F. H. : 158, 207, 433, 465, 561
 F. H. N. : 561
 F. J. : 207, 288, 331, 386, 503
 F. J. D. M. : 561
 F. J. N. : 207
 F. K. : 433

F. L. : 179, 207, 465, 519, 561
 F. Ln. De Beaumont : 179
 F. M. : 179, 207, 331, 386, 465, 503
 F. Mc. : 404
 Fm. L. B. : 195
 F. N. : 68, 158
 F. O. : 288
 F. P. : 158, 288, 503
 F. R. : 465, 493
 Fr. : 252
 Fr. A. : 288
 Fr. C. : 207
 Fred. de B. : 503
 Fréd. H. (= F. Hennebert) : 170
 Fr. L. : 91
 Fr. M. : 444
 Fr. V. : 444
 Fr. v. d. Br. : 444
 Frs. : 444
 F. S. : 207, 288
 F. S. (= F. Schlöer) : 486
 F. S. jr. : 493
 Fs. : 444
 F. Sch. (= F. Schlöer) : 486
 F. T. : 158
 F. V. : 207, 331, 386, 433, 444, 497, 503
 F. V. B. : 252
 F. V. C. : 444
 F. V. D. V. (= F. Van der Ven) : 486
 F. V. D. W. : 497
 F. V. E. : 404
 F. V. M. : 179
 F. V. V. : 386
 F. W. : 158, 540
 F. X. : 503
 F. X. M. : 252

 Gabri : 465
 Gabriël, M. : 503
 Gabrielli, F. : 561
 Gabrielli, J. : 561
 Gaël, A. (Mme) : 307
 Gaillard : 313
 Galand, V. : 519, 540
 Galderoux, R. : 345
 Gall, P. : 433
 Galle, K. : 252
 Gallemaerts, E. : 372
 Gallet, F. F. : 288, 519, 521

Galley, J. : 465
 Gallez, A. : 465
 Galopin : 288
 Gange, R. : 444, 465
 Ganshof, F. L. : 192
 Ganshof van der Meersch, W. J. : 372
Ganshoren : 112-113
 Gantrelle, J. : 223
 Garcin, E. : 307, 386
 Garcin, E. (Mme) : 306-307
 Gardedieu, A. : 372
 Gardner, M. : 465
 Garitte, G. : 97
 Garofalo, P. : 225
 Garsou : 519
 Gasc. : 152, 207
 Gaschetto, S. : 345
 Gascht, A. : 345
 Gaspard, A. : 465
 Gaspard, C. : 465
 Gaspard, E. : 466
 Gaspers, F. : 345
 Gasquin : 466
 Gassée, H. : 345
 Gaston de F. : 207
 Gatin, L. : 288
 Gatinois, C. : 503
 Gatti de Gamond, I. : 54, 288, 297, 306-310
 Gatti de Gamond, Z. : 306, 308
 Gatty, J. : 466
 Gaultier, L. E. C. : 85
 Gauthier, P. E. : 433
 Gauthy, E. : 234, 288, 540
 Gautier, E. : 386, 433
 Gautier, S. : 433
 Gavray, M. : 466
 Gavroche : 433
 Gayetot, A. : 466
 Gaze, R. : 386, 433
 Gazes, E. : 466
 Geairain, J. : 345
 Geedts, E. : 424
 Geeraerd, E. : 524-525
 Geerts, L. : 252
 Geffroy, G. : 540
 Gégé : 466
 Gehéniau, J. : 372
 Geigert, A. (Mlle) : 307

- Gelbressée* : 458, 473
Geldenaken : 131, 157, 196, 205-206, 209-210, 287
Gelderland : 68, 107
 Gelin, E. : 503
Gelinden : 239
 Geluk, J. : 252
Gembloers : 175, 207, 326, 562
 Gemin, E. : 288
Genappe : 473
 Génard, P. : 252
Gendron-Cellis : 458
Genève : 439, 464
 Gengou, O. : 372
 Gengoux, F. : 466
 Génin : 152
 Génin, F. : 179
 Genonceaux : 207
 Genonceaux, L. : 206-207, 252, 288, 290
 Genot, A. : 466
 Genouille, J. : 152
 Gens, E. : 430
 Gens, Emile : 433
 Gens, Eugénie (= Mw J. Coenen) : 433
Gent : 27, 30, 38, 48, 63, 65, 96, 108, 115-116, 126-127, 137, 179, 185, 189-192, 205-211, 222-228, 235, 245-252, 254-257, 260, 286, 289, 292-294, 305, 349, 378, 391, 401-407, 431, 437, 445, 455-456, 487, 494, 496, 511, 523, 526-527, 532, 564, 570
Gentbrugge : 286, 401
 Gentinne, L. : 433
 Génus, E. : 466
 G. O. Graphe : 466
 Géophile, A. : 503
 Géophyle : 466
 George, A. : 433
 George, D. : 433
 George, H. : 433
 George, M. : 207
 Georges, O. : 428-429
 Gérard : 466
 Gérard : 466
 Gérard, E. : 386, 433, 503
 Gérard, G. : 386
 Gérard, J. : 466
 Gérard, L. : 381
 Gérard, P. : 372
 Gérard, P. A. F. : 252
 Gerfaut, Ph. : 433
 Gerhard, G. : 561
 Gericke van Herwijnen, J. E. P. E. : 317
 Géricmont, E. : 179
 Germain : 433
 Germain, A. J. : 162, 207, 211, 293
 Germain, H. : 386
 Germonprez, G. : 404
 Germonprez, H. : 252, 404
 Germonprez, P. A. : 404
 Gerondal, J. : 284, 288
 Gerrits, L. : 252
 Gers, J. (= J. Seghers) : 386
 Gerville : 386
 Gétiaux, Ch. : 433
 Geubel, J. B. N. : 288
 Gevaert, F. A. : 225, 528
 Gévelle, A. : 540
 Gewonepas, J. : 444
 Gezelle, G. : 252, 444
 Gheury : 207
 Gheyme : 503
 Ghilain, M. : 129, 146
 Ghinijonet, F. : 207, 239
 Ghinijonet, L. : 239
Ghlin : 549
 Ghysbrecht, P. : 372
 Ghysen, J. : 372
 Ghysenbrechts, M. H. : 288
 Ghysens, E. : 466
 Gielen, J. : 207
Giessen : 566
 Gilbert, H. : 466
 Gilbert, P. : 97
 Gilbert, R. : 345
 Gillain, J. : 503
 Gillard, G. : 466
 Gille, A. : 97
 Gille, J. : 537
 Gilleau : 132
 Gillens, F. : 252, 404, 493
 Gilles, A. : 288
 Gilles, D. : 196, 225, 288, 540
 Gillet : 433
 Gillet, J. B. : 503
 Gillet, Jos. : 386

Gillet, N. : 226
 Gillis, D. : 288
 Gillon, A. : 234
 Gillon, G. : 97
Gilly : 158, 524
 Gilmet, A. : 207, 288
 Gilon, A. : 466
 Gilon, E. : 428, 433, 438
 Gilson, J. : 503
 Ginistry, P. : 158
 Ginoux, J. : 372
 Giovanni : 466
 Girard, A. : 386
 Girard, P. : 141, 147, 160-161, 196, 198
 Giron, A. : 503
 Gittée, A. : 164, 252, 540
 Gittens, F. : 352
 Givert : 466
 Gladstone : 277
 Glaneur : 433
 Glansdorff, M. : 345
Glasgow : 105
 Gobbers, E. : 444
 Goblet d'Alviella, E. : 226, 331
 Godart, E. : 158, 503, 519, 561
 Godart, P. J. : 68
 Godat, A. : 433
 Goddet : 466, 496
 Godeau, J. : 386
 Godeaux, L. : 372
 Godefrin : 207
 Godefroid, V. : 207
 Goderniaux : 466
 Godimus, Z. : 207, 288
 Godin, P. : 561
 Godineau : 519
Goé : 463
Goerlitz : 429
Goes : 254, 487
Goetsenhoven : 239
Göttingen : 124
 Goettling, M. C. : 226
 Goeur, T. : 207
 Goffart : 207
 Goffaux, C. : 456, 466
 Goffin, J. : 288
 Goffin, Joseph : 372
 Goffin, P. : 319
 Goffinet, R. : 466
 Goldberger, I. : 288
 Goldner, E. : 433
 Golinvaux, L. : 466
 Golinvaux, P. : 466
 Gollier, Th. : 226
 Gondoin, J. : 466
 Goossens, Ch. : 207, 288
 Goossens, R. : 372
 Gordon, A. : 207
 Gorgibus : 433
Gorinchem : 254
 Gorlia : 158
 Gornard, A. : 552
 Gortebeek : 252
 Gosée, J. : 501
 Gosler, W. : 252
 Gossart, E. : 226
Gosselies : 180, 205, 208, 238, 456
 Gossieaux, E. : 561
 Gossieux, H. J. : 288
Gotha : 268
 Gothier, Ch. : 386
 Gottignies, L. : 372
 Goudeau, E. : 433
 Gouder de Beauregard, A. : 207
 Gourdon de Genouillac, H. : 433
 Gourmet, A. : 466, 503
 Goussens, L. : 466
 Goutier-De Smet, M. : 252, 420
 Gouverneur, J. J. A. : 252
 Govaerts, A. : 252
 Govaerts, P. : 373
 Goyette : 466
 Gozal, J. : 433
 Gozlan, L. : 207
 Grafe, H. : 189
 Grafé, J. : 226
 Graffar, M. : 373
 Graide, L. : 207, 444, 466
 Graindor, P. : 226
 Gram, J. : 252
 Gramme (Mlle) : 326
 Grandet, H. : 466
 Grandgousier : 519
Grand-Leez : 361
 Grandmont-Donders, L. : 154
 Grange, J. : 503
 Graré, J. : 81

- Graré, J. B. : 81
 Graux, Ch. : 335
 Graux (Mme) : 326, 433
's-Gravenhage : 68, 261, 317, 445, 447, 460, 493, 496, 552
 Gravez, H. : 540
 Gravrand, F. : 226, 433
 Grawez, S. : 466
 Gréard, O. : 503
 Grégoir, E. : 132, 179, 252, 540
 Grégoire : 466
 Grégoire, A. : 226, 537
 Grégoire, E. : 519
 Grégoire, H. : 226, 373
 Grégoire, J. : 466
 Gregor : 386
 Grein, J. Th. : 252
 Grenez, A. : 158, 519
 Grenier, M. : 288
 Grenson, A. : 381
 Greuse, R. : 283
 Greville, H. (Mme) : 386
 Greyson, E. : 226, 519
 Gricourt : 207
 Grie : 549
 Grimard, R. : 373
Grimbergen : 286
Grimbiémont : 458
 Grimm, Th. : 433
 Grison, G. : 433
Grisors : 316
Grivry-lez-Mons : 458
 Groeninckx, J. : 404
 Groeninckx, P. : 331
 Groeninckx, P. A. : 288, 402
 Groet, B. H. : 444
 Groh, O. : 427-429
 Grojean, O. : 226
 Groneman, J. : 253
Groningen : 225, 245, 248-249, 251, 254-256, 259, 450
 Grosselin, E. : 503
 Grube : 189
 Gruber, A. : 140
 Grün, F. : 429
 Grün, J. : 433
 Grün, K. : 429, 432-433, 435, 440, 512
 Guelfff, J. : 288
 Guerin, H. : 503
 Guerlot, J. : 288, 466, 503
 Guffens, J. M. : 404
 Gugenheim, E. : 433
 Guiard, E. : 433
 Guibert, V. : 226
 Guignet, Ch. E. : 503
Guignies : 470
 Guilbert, M. : 345
 Guillaume, A. : 466
 Guillaume, Emile : 525
 Guillaume, Eug. : 466
 Guillaume, H. : 519
 Guillaume, J. : 331
 Guillaume, L. : 466
 Guillemard : 466
 Guillemin : 322
 Guillermet : 540
 Guillot : 277-279
 Guillot (boekhandelaar) : 281
 Guiot, B. : 466
 Guiot, J. : 459, 466
Guirsch : 292
 Guislain, L. : 540
 Guizot : 277
 Guller, A. : 345
 Gunion Rutherford, W. : 226
 Gurdal, A. : 433
 Gustin, A. : 504
Gutschoven : 293
 Guyaut, J. : 459
 Guyot, E. : 368
 Gymnasta : 540
 Gymnaste, Un : 352
 Gymnos : 519
 Gyeux : 553
 G. : 179, 207, 253, 288, 307, 386, 404, 420, 433, 466, 493, 519, 540
 G. (Dr.) : 207
 G. A. : 179, 386, 466, 504, 519
 G. A. D. : 562
 G. B. : 207, 386
 G. B. H. : 404
 G. Bz. : 562
 G. C. : 152, 207, 433, 562
 G. C. (Dr.) : 386
 G. D. : 158, 234, 386, 466, 504, 562
 G. D. M. : 404, 466
 G. D. W. : 404

- G. E. : 466
 G. F. : 179, 288, 433, 466, 519, 540, 549
 G. G. : 253, 386, 504, 519
 G. H. : 420, 493, 562
 G. J. : 433, 504
 G. Jacques : 504
 G. K. : 179, 207, 420, 486
 G. L. : 420, 540, 549
 G. L. (= G. Lecrenier) : 446
 G. M. : 158, 288, 345, 444, 466
 G. Meg. : 444
 G. P. : 158, 331, 466, 562
 G. R. : 540
 G. R. J. : 307
 Gr. J. : 226
 G. S. : 433, 525, 562
 G. S. (= G. Simons) : 239
 G. T. : 207, 562
 G. Th. : 504
 G.-u- : 207
 G. V. : 386, 466
 G. W. : 207, 288
- Haag, H. : 97
 Haag, Th. : 253
 Haan, P. : 97
Haarlem : 85, 108, 254, 260, 301, 317,
 Haas, G. : 434
Habay-la-Vieille : 67
 Habets, A. : 326, 381
 Hacken, A. : 381
 Haeck, P. : 444
 Haegens, G. : 253, 494
 Haerynck, H. : 253
 Hagenaar, J. : 444
Haine-Saint-Paul : 549
Haine-Saint-Pierre : 549
 Halbertsma, W. Z. : 253
 Halevy, L. : 540
 Halewyck de Heusch, M. : 373
 Halkin, E. : 537
 Halkin, L. : 226
Halle : 248-249, 287
Halle (Duitsland) : 263, 566
 Hambroeck (Mlle) : 466
Hamme : 404, 406
 Hammerel : 466
 Hamois : 458
 Hanique (zoon en Cie) : 282
- Hannon, Th. : 519
 Hannotte, J. : 486
 Hanon De Louvet : 226
 Hanoteau : 158
 Hanriot : 288
 Hans, P. : 466
 Hansay, A. : 226
 Hanscrouff : 386
 Hansen, C. J. : 253
 Hansotte, A. : 226
 Hanssens, L. : 234, 381, 519
 Hanssens, V. : 126
 Hanton, E. : 466
 Happel, J. : 52, 351-355, 485-486, 489
 Harduin, H. : 386
 Hardy, A. : 466, 504
 Hardy, J. : 226
 Harmel, P. : 341
 Haro : 466
 Harou, A. : 540
 Harroy : 207
 Hartman, H. G., Jz. : 242
 Hartman, J. J. : 226
 Harvant, E. : 528
 Hase, Ch. B. : 226
Hasselt : 108, 136, 195, 206-208, 223, 226, 228, 239, 249, 289, 506
 Hatry, P. : 373
 Hauben, Ch. T. : 373
 Hauchamps, C. : 373
 Hauman, L. : 373
 Hauttecoeur, H. : 434
 Hauwaert, V. : 253
 Hauzeur-de Simony, B. : 434
 Havaux : 527
 Havaux, P. : 466
Havelange : 358
 Haven, E. : 98
 Havermans, X. : 282
 Havet, L. : 226
 Hayez, M. : 171, 178
 Hayoit de Termicourt, E. : 98
 Hebbelynck, A. : 97
 Hebel, A. (Mme) : 307
 Hébette, A. : 458-459, 466
 Hébette, E. : 467
 Hébette, R. : 467
 Hebrant, E. J. : 386

Heckers : 253
 Hecq, J. B. : 158
 Hector : 467
Heerlen : 245
 Hegener, Th. : 226, 288
 Héger, F. : 373
 Héger, P. : 373
 Heger-Gilbert, F. : 373
 Heimdall : 434
 Heinicke : 320
 Heinrich, J. B. : 504
 Heirstraeten, J. B. : 91
Heist-op-den-Berg : 249
 Hélas (= H. Pirrenne) : 434
 Hell, A. : 418
 Hell, F. (= F. Ley) : 519
 Hellebaut, M. : 288
 Hembise, G. : 467
 Hément, F. : 158, 386, 504
Hemiksem : 91, 184
 Hemmer, N. L. : 207
 Hénau, Ch. : 519
 Henderickx, M. : 485-486
 Hendrickx, H. : 48, 311-313, 359
 Hendrickx, J. F. : 444
 Hendrickx, L. : 444
 Hendrik : 519
Hendrik-Kapelle : 429
 Hendrix, C. : 467
Henegouwen : 30, 35-36, 40, 45, 66-68, 70-71, 114, 122-123, 155, 157, 160-163, 169, 282, 308, 338, 346, 472, 524-525, 539-540, 547, 549
 Henen, P. : 226
 Hennebert, F. : 226
 Hennebert, Fréd. : 170-171, 177-179
 Hennebert, O. : 519
 Henneton, A. : 548-549
 Henrard, H. : 467
 Henriën, J. : 320, 451
 Henrion, O. : 288, 451-452, 562
 Henrion, Th. : 452
 Henriot, E. : 373
 Henrivaux, J. : 540
 Henry : 288
 Henry, F. : 562
 Henry, G. : 458, 467
 Henry, G. : 373
 Henry, J. : 132
 Henry, L. : 98
 Henvaux, L. E. : 540
 Herbart, J. F. : 37, 41, 263, 267-268, 272, 477
 Herbé, J. : 467, 504
 Herbecq, O. : 467
 Herbillon : 288
 Hercule : 434
 Heremans, J. F. J. : 245-247, 253, 265
Herent : 239
Herentals : 402
Herenthout : 531
 Heringa, P. M. : 444
Hérinnes : 517
 Hérion : 467
 Herion, L. : 562
 Herion, Lucien : 288
Herk-de-Stad : 286, 444
 Herlant, A. : 373
 Herlant, G. : 331
 Herlin, A. : 467
 Herman, J. : 467
 Herman, O. : 253, 404
 Hermann : 540
 Hermanne, J. : 207
 Hermans, F. : 284
 Hermans, J. : 239
 Hermans, V. : 253
 Hermanssen : 189
 Hermes : 253
Hermeton-sur-Meuse : 503
 Hérode, J. : 288
 Herps, J. A. : 81
 Herremans : 238
 Herson, D. J. : 207
Herstal : 317, 385, 431, 557
's-Hertogenbosch : 261
 Hesse, C. : 562
 Hesse, I. : 562
 Hêtrebois, R. (= A. Meert) : 540
 Hetzel, J. : 325
 Heupgen, G. : 549
Heurne : 401, 407
 Heurtefeu, L. : 467
 Heuse, H. : 386
 Heuse, P. : 386
 Heye, J. P. : 253, 483
 Heyligen : 444
 Heylighen, L. : 253

Hiel, E. : 253, 404, 519
 Hieter, M. : 345
 Highlander : 434
 Hiller, J. A. : 467
 Hinguet, M. : 467
 Hinrichs, A. W. N. : 253
 Hins, E. : 226
 Hirsche, K. : 207, 253
 Hisse, L. : 434
 Histas, A. : 345
 Historique : 467
 Hix : 386
 Hobbel, J. : 253
Hoboken : 205, 352
 Hoche, J. : 386, 434
 Hock, A. : 386
 Hodanus : 404
Hodimont : 325, 428-429, 486
 Hodimont : 158
 Hoebanx, J. J. : 373
Hoegaarden : 294
Hoei : 204-205, 207, 209, 223, 226, 239, 331, 356-357, 456, 468, 500, 503
 Hoffmann : 519
 Hoffmann, J. : 373
 Hoffmann, P. : 226
 Hofmann, C. : 207
 Hol, R. : 253
Holland : 107
 Holland, J. : 444
Hollogne-aux-Pierres : 288, 467
 Hombert, M. : 373
Homburg : 195
 Honhon, A. : 433-434
 Honnay, E. : 467
 Honnay, J. : 467
 Honorius : 404
 Hood, J. : 307
Hoogstraten : 493
 Hoppers, J. : 253
 Horace, B. : 434
 Horatius : 182
Hornu : 456
 Horrent, D. : 386
 Horst, F. : 207
 Hortus : 404
 Hoste, A. : 191-192, 245-246, 305, 527
 Hoton, L. : 158, 386
 Hotyat, F. : 331, 345
 Houbanck : 467
 Houberechts, A. : 98
Houdeng : 206
Houdeng-Aimeries : 549
Houdeng-Goenies : 549
 Houdin, J. N. : 63
 Houet, L. : 381-382
Houffalize : 470
Hour : 464
Hoursinnes : 520
 Housiaux : 460
Houssonloge : 460
 Houst, J. : 226
 Houtain, A. : 288
 Houtain, F. : 562
 Houtain, L. : 381
 Houvenaghel : 207
 Houzeau, J. C. : 540
 Hoven, A. : 381
 Hoyaux, C. : 345
 Hoyer, A. G. E. : 444
 Hoyois, E. : 68, 156
 Hoyois, H. J. : 68
 Hoyois, J. : 386
 Ho(u)youx-Richald (Mw) : 331, 434
 Huberland, A. : 562
 Hubert, Adolphe : 548
 Hubert, Alexandre : 226
 Hubert, E. : 98
 Hubert, E. : 226, 434
 Hubert, H. : 549
 Huberti, G. : 253
 Hubimont, O. : 540
 Hubin : 196
 Hubin : 504
 Hubin, E. : 158
 Hubin, Edm. : 467
 Hublard, E. : 540
 Hublard, E. : 548
 Hue, S. : 467
 Hugener, Th. : 467
 Hugot, W. : 434
 Huld : 434
 Huleux : 562
 Hullen, H. : 434
 Hullos : 386
Hulsonniaux : 458
 Huma : 467

Humbeek : 287, 444
Humblet, L. : 326, 381-382
Hurdebise, A. C. : 226, 238-239
Hutinel : 158
Huybrechts, A. : 404
Huygens, K. : 226
Huyghens, Ch. : 226
Hyacinthe : 562
Hymans : 467
Hymans, L. : 540, 562
Hymans, P. : 373
Hyon-lez-Mons : 549
H. : 158, 179, 196, 207, 234, 253, 288, 307, 386, 434, 467, 486, 504, 519, 562
H. (= H. De Smet) : 402, 404
H. (= P. Van Hauwaert) : 404
H. IV. : 434
H. A. : 158, 540
H. A. D. : 562
H. A. N. : 207
H. B. : 158, 207, 288, 386, 444, 467, 486-487
Hbl. : 562
H. C. : 288, 387, 405, 504, 540
H. C. (= H. Carette) : 467
H. D. : 288, 405, 562
H. D. : 467
H. D. B. : 288
H. D. D. : 288
H. de M. : 540
H. D. G. : 562
H. D. H. : 253
H. D. S. : 405
H. D. -V. D. B. : 444
H. E. D. : 444
H., Ernestine : 467
H. F. : 158, 288, 405
H. F. C. : 504
H. G. : 207, 405, 467
H. G. D. A. : 387
H. H. : 234, 387, 467, 493
H. I. : 467
H. I. D. : 405
H. J. : 253, 467
H. J. A. B. : 387
H. J. B. : 158
H. J. K. : 242
H. J. S. : 288
H. K. : 331, 497
H. L. : 288, 331, 405, 467, 504
H. M. : 387, 434, 504, 519, 562
H. P. : 207, 405, 467, 519
H. P. (= H. Pelsers ?) : 137
H. Pierre : 504
H. R. : 158, 387, 405, 434, 467
H. R. (Dr.) : 387
R. R. v. d. B. : 444
H. S. : 152, 207, 253, 434, 467, 540
H. T. : 179, 207, 288, 331, 519
Hte B. : 158
H. V. : 158, 208, 331, 467
H. V. (= V. Van Hauwaert) : 405
H. V. -D. : 331
H. v. L. : 467
H. V. O. : 405
H. V. W. : 253
H. W. : 242, 288, 373
H. W. M. D. : 137
H. X. : 387
H. Y. : 562
Ichtegem : 455
Ide, M. : 98
Idmtal, H. : 467, 526
Ieper : 35, 48, 161, 167, 249, 254, 256, 399, 537, 562
Ignotus : 208
Ilias, H. J. : 226
Impatient, G. : 467
Incourt : 210
Ingenohl, J. : 486
Inghels, A. : 288
Intérim : 387, 434
Ipenbuur en Van Seldam : 484
Irma : 467
Isenbaert, J. : 253, 351, 487, 489
Issaurat, H. : 904
Ithier : 333
Iweins, J. : 562
Izegem : 136
Izel : 347, 502
I. : 405
I. B. : 208
I. B. A. : 179
I. C. : 467
I. D. : 467, 562
I. G. : 387
I. H. : 562
I. L. : 253

- I. M. : 512
 Is. A. (= I. Albert) : 405
 Is. Alb. (= I. Albert) : 405
 Is. K. : 387
 I. V. : 497
 Ix. : 467
 I. Z. en D. : 253
- Jacobs, D. : 253
 Jacobs, J. F. : 244-247, 253, 265, 307
 Jacobs, J. J. : 307
 Jacobsen, J. : 373
 Jacops, J. : 98
 Jacotot, F. : 89, 144, 160
 Jacotot, H. V. : 89, 144
 Jacotot, J. : 46, 85, 87, 89, 129-130, 141-144, 197, 298
 Jacotot, V. : 143, 145
 Jacquart, A. : 445, 562
 Jacqu , L. : 373
 Jacquemin, F. : 208
 Jacquemyns, E. : 326
 Jacques, A. : 467
 Jacques, O. : 458-459, 467
 Jacques, V. : 288
 Jaquet, Ch. : 540
 Jaquet, F. : 208, 504
 Jaquet, J. : 467
 Jaquet, J. : 519
 Jaquet, L. : 467
 Jacquin, M. : 434
 Jacquire, F. : 326
 Jadot, E. : 458, 467
 Jadot, G. : 467
 Jadot, J. : 467
 Jadoul, A. : 519
 Jaillard : 553
 Jakobus : 405
 Jalabert, L. : 467
 Jalhay, H. : 435
 Jamain, Ch. : 381
 Jamar, N. J. : 288
 Jamart, M. : 132
Jambes : 158
Jamioux : 461
 Jamotte, E. : 467
 Jane : 467
 Jane, S. : 519
 Janne, H. : 345
 Janneken : 387
- Jans, P. G. : 557
 Jansen, A. : 560, 562
 Jansens, X. : 253
 Janson, F. : 344-345
 Janssen : 467
 Janssen, A. : 98
 Janssen, B. : 445
 Janssen, C. : 381, 387
 Janssen, H. Q. : 253
 Janssen, J. : 434
 Janssen, N. A. : 137
 Janssens, G. : 445
 Janssens, J. : 445
 Janssens, L. : 493
 Janssens, Louis : 98
 Janssens, T. J. : 80
 Janssens-Smits, L. : 445
 Janus : 434
 Jaquet, F. : 208
 Jaquier, F. S. : 144
 Jaradin, Th. : 467
 Jas, J. (= A. Salmon) : 387, 434, 562
 Jaspard, J. : 381
Jauche : 131
Jauchelette : 469
 Jaumotte, A. : 373
 Jauquet, E. : 373
 Javel, M. : 434
 Jean : 434
 Jean qui passe : 434
 Jean sans terre : 540
 Jean de Verviers : 434
 Jeanclair, L. : 387
 Jeanjean, J. : 467
 Jefma, W. : 288
 Jehan : 387, 540
Jehay-Bodegnée : 470
Jemappes : 423-424, 549
Jemelle : 358, 472
Jemeppe-sur-Meuse : 503
Jemeppe-sur-Sambre : 560
 Jessen, A. Ch. : 253
 Jeunehomme, L. : 467
 Jil : 504
 Job, L. : 467
 Job Freeman : 288
 Job Snam : 197, 405
 Jochmans, G. : 373
 Johan : 288

Johanna : 445
 Johannes : 111
 John : 387
 Joigneaux, P. : 253
 Joiret, M. : 468
 Jônain, P. : 323
 Jonathan : 434
 Jonckheere, A. : 460, 468, 497
 Jonckheere, T. : 331, 468, 562
 Jones, A. : 326
 Jonkergouw, H. H. : 445
 Jonnart, J. : 208
 Jonquières, A. : 434
 Jonveaux, E. : 387
 Jopken, E. : 208, 226
 Jorion, E. : 374
 Joris, Gaston : 387
 Joris, Gustave : 326
 Joris, W. L. : 468, 501
 Jorissens, T. Z. : 253
 José, C. : 345
 Joseph (frère) : 468
 J. Oseph : 434
 Joseph, A. : 562
 Josse : 562
 Josse, J. : 289
 Jossieaux, L. : 468
 Jottrand : 333
 Joubert : 322
 Jouniaux, J. : 158
 Jouret, J. : 345
 Juillet, M. : 541
 Julia : 468
 Juliard, A. : 374
 Julien : 468
 Julien, N. : 541
 Julius : 289
 Jullien, B. : 162
 Jullien-André (Mme) : 468
 Juneli : 541
 Jungmann, B. : 98
 Juranville, C. : 504
 Juste : 504
 Juste, E. : 179, 196, 226
 Justice, Ch. : 226
 Justin : 468
 Justin, A. : 434
 Justin, G. : 434
 Justin, R. : 434
 J. : 208, 234, 387, 405, 434, 445,
 468, 493, 504, 519, 541, 562
 J. (Dr.) : 562
 J. A. : 208, 289
 J. A. B. : 253
 J. A. C. : 405
 J. A. D. : 468, 562
 J. A. D. V. : 445
 J. A. L. J. : 497
 J., Alphonse : 468
 J. A. M. : 208
 J. A. T. : 289
 J. A. V. : 289, 468
 J. B. : 158, 208, 234, 289, 331, 345,
 387, 405, 417, 445, 452, 468, 487,
 504, 519, 541, 562
 J. B. (= J. Borguet) : 387
 J. B. B. : 158
 J. B. C. : 289
 J.-B. C.-A. v. B. : 445
 J. B. E. : 289
 J. Ber. : 331
 J. B. F. : 158, 468
 J. B. G. : 504
 J. B. H. : 289
 J. B. L. : 468, 562
 J. B. L. (= J. Bastin-Lejuste) : 541
 J. B. Ph. : 519
 J. B. R. : 208
 J. B. te B. : 541
 J. B. V. P. : 289
 J. B. W. : 158
 J. B. Z. : 289
 J. C. : 331, 387, 468, 487, 504, 562
 J. C. (= J. Coune) : 179
 J. C. C. : 289
 J. Ch. : 208
 J. Ch. V. D. : 179
 J. Ch. V. D. K. : 179
 J. Cr. : 387
 J. C. Y. : 208
 J. D. : 158, 179, 208, 289, 331, 387,
 405, 434, 468, 504, 519, 562
 J. D. (Dr.) : 387
 J. d' A. : 493
 J. Dé : 405
 J. de B. : 179
 J. De C. : 405
 J. De H. : 405

- J. De M. : 468
 J. Der. : 289
 J. D. F. : 152
 J. D. J. : 208, 468, 497
 J. D. P. : 445
 J. D. V. : 331
 J. Dx. : 289
 J. D. X. : 208
 J. E. : 289, 562
 J. E. B. : 158, 208
 J. F. : 253, 387, 504
 J. F. (= J. Feller) : 434
 J. F. D. : 562
 J. F. D. M. : 562
 J. F. E. H. : 468
 J. F. P. : 519
 J. Fr. : 434
 J. F. V. D. (= J. F. Van Dael ?) : 493
 J. G. : 208, 289, 387, 395, 434, 468, 493, 519
 J. G. C. : 289, 519
 J. G. C. (= J. G. Carmanne) : 387
 J. G. S. : 208
 J. H. : 208, 289, 405, 434, 445, 468, 504, 512, 519, 562
 J. H. (= J. Happel) : 352
 J. H. M., Léon : 468
 J. H. R. : 253
 J. H. S. : 497
 J. H. T. : 289
 J. I. H. : 420
 J. J. : 387, 468, 504
 J. J. ... : 179
 J. J. A. R. : 504
 J. J. B. : 504
 J. J. C. : 289, 562
 J. J. G. : 208
 J. J. Gu. : 519
 J. J. K. : 445
 J. J. R. : 158
 J. K. : 179, 208, 289, 387, 434, 497, 504, 519
 J. L. : 158, 208, 253, 289, 387, 405, 434, 445, 504
 J. L. (= J. Lemoine) : 541
 J. Lam... : 434
 J. L. B. : 289
 J. L. C. : 387
 J. L. D. : 253
 J. L. d. S. : 468
 J. Leon : 504
 J. Lt. : 434
 J. L. v. A. : 445
 J. M. : 179, 226, 239, 289, 405, 434, 445, 468, 497, 504, 519
 J. M. C. : 208, 289
 J. M. P. : 468
 J. N. : 208, 468, 504, 519
 J. & N. : 541
 J. N. D. : 168
 J. N. L. : 331, 519
 J. O. : 504
 J. P. : 158, 179, 289, 387, 434, 468, 504, 562
 J. P. D. : 468
 J. P. De R. : 179
 J. Ph. : 504
 J. P. S. : 289
 J. P... T. : 179
 J. Q. : 445
 J. R. : 208, 289, 405, 468, 504
 J. S. : 158, 179, 208, 234, 239, 289, 387, 434, 468, 493, 541, 562
 J. Sch. : 387
 J. S. P. : 289
 J. S. W. : 468
 J. T. : 289, 331, 434, 504, 519
 J. T. H. : 289
 J. Th. Cl. : 253
 Jus. : 434
 J. V. : 242, 253, 289, 405, 468, 487, 497, 519, 562
 J. V. B. : 289
 J. V. D. B. : 468
 J. V. D. H. Z. : 242
 J. V. d. L. : 208
 J. v. D. S. : 445
 J. v. d. V. : 445
 J. V. G. : 519
 J. V. H. : 405, 468
 J. V. L. : 137
 J. V. M. : 289, 405
 J. v. M. : 445
 J. V. S. : 528
 J. W. : 158, 179, 253, 405, 434, 504
 J. W. D. B. : 562
 Kaeckenbeeck (Mme) : 562

- Kairis, Ch. (= A. Stassin) : 541
 Kaivers, N. : 226
 Kalverkamp, A. : 253
 Kaolin, J. : 519
 Kappeyne van de Coppello, N. J. B. : 226
 Karel van Roemenië : 278
 Karnac : 468
 Karsten, J. W. : 186
 Kassart : 289
 Kayart, X. : 468
Kayl : 357
 Keelhof, J. : 226
 Keersmaeckers : 208
 Keersmakers : 445
 Kefer, J. : 208
 Kefer, L. : 434
 Kéfer, M. : 468
 Keiffer, D. : 223
 Kekler, M. : 387
 Kemna, A. : 208, 252, 486
Kempen : 68
 Kempeneers, D. : 445
Kemzeke : 447
 Kenens, M. : 345
 Kenis, F. (= Kenes-Kennes-Kennis) : 81, 91, 93
 Kenis, J. T. : 493
 Kennedy, W. W. : 254
Kerkhove : 403
 Kern, H. : 227, 254
 Kerner, J. : 208
 Kersten, J. B. : 254
 Kervyn de Lettenhove : 227, 300
 Kesler, J. : 254, 331, 519
 Kesler-Sluys, M. : 519-520
Keulen : 202, 206
 Keybets, J. : 434
 Khorène, S. : 208
Kieldrecht : 285
 Kiels, T. : 254
 Kimps, Ch. : 541
 Kindervriend : 445
 Kindervriend, Een : 254
 Kinker, J. : 128
Kinrooi : 529
 Ki-Sait ? : 434
 Klaas, F. : 445
Kleef : 317
 Kleyer, J. : 289, 358
 Kleyntjens, F. : 374
 Klincko, F. : 81
 Kloth, J. : 387
 Knaepen, J. : 468
Knokke : 291
 Knoppers, J. : 254
 Koenen, M. J. : 445
Koksijde : 289
 Kollewijn, R. A. : 445
Komen : 404
 Kommers, P. A. : 254
Kontich : 81, 91
 Kooijmans, C. : 445
 Kooman, C. J. : 487
 Koomans, H. W. : 487
 Koopal, W. : 487
 Koopmans van Boekeren, R. : 254
Kortrijk : 251, 257, 259, 394, 513, 529, 537
 Koster, J. M. : 80-81
 Krahli, J. (= J. N. Poetgens) : 434
 Kranz, A. : 254
 Kreglinger, R. : 374
 Kregni, N. C. : 468
 Kringer, V. : 487
 Kroes, G. J. : 254, 445
 Krusi, A. : 189
 Krysinska, M. : 434
 Kuborn, Hyacinthe : 562
 Kuborn, Hyp. : 387
 Küntzinger, J. : 227
 Kufferath, E. : 374
 Kugener, A. : 227
 Kugener, J. A. : 227
 Kugener, M. A. : 374
 Kunel, M. : 387
 Kupfferschlaeger, I. : 179, 234, 326, 387
Kuringen : 474, 496
 Kurth, G. : 227
 Kuypers, V. : 254
 K. : 208, 387, 405, 434, 445, 468, 519, 562
 K. A. : 254, 405
 K. B. : 363
 K. D. S. : 405, 468
 K. G. : 434, 445
 K. L. : 445

- K. L. G. : 420
 K. Li-Graaf : 254
 K. R. : 405
 K. S. : 445
 Ks : 445
 K. van de W. : 468
 K. W. : 468
- Lab, F. : 208
 Labadie-Lagrave, G. : 541
 La Barre, J. : 374
 Labatut, P. N. : 553
 Labesse, N. : 468
 Labor : 504
 La Bourdonnière, H. : 387
 Laburthe : 553
 Lacasse, E. : 468
 Lacoppe-Arnold : 387
 Lacour, A. : 541
 Lacoutere, J. : 289
 Lacquet, A. : 98
 Lacroix, A. : 158
 Lacroix, E. : 519
 Lacroix, J. : 429, 434
 Lacroix, L. : 158, 468
 Ladeuze : 284
 Ladeuze, P. : 98
 Ladruge : 434
 Laduron, F. : 208
 Laduron, N. : 537
 Laerte : 387
 Lafaut, P. J. : 254
 Laffineur (Mme) : 468
 Laffon, R. : 504
 La Flèche : 302
 Lafnet, L. : 387
 Lafont, Th. : 208
 Lafontaine, J. : 562
 Laforêt : 470
 Lafouge-Agimont : 519
 La Gache : 289
 Lagage, F. J. : 158
 La Garde, M. : 289
 Lagarrigue, F. : 158
 Lagasse, A. : 98
 Lagermann : 405
 Lagrange, F. : 562
 Lagrange, Ph. : 289
 L'agronome : 468
- Lahaye, Léandre : 536, 538, 546
 Lahaye, Léon : 227
 La Haye, Léopold : 487
 Laillet, E. : 434
 Laken : 258, 455, 457, 468, 496
 Lalieu, A. : 541
 Lallemand, L. : 289
 Lallemand (Mlle) : 459, 468
 La Louvière : 549, 560
 Lamalle, U. : 98
 Lamarche : 504
 Lamarle, E. : 179, 235
 Lamarque, P. : 345
 Lambers, B. G. : 445
 Lambert, Ch. : 537, 541
 Lambert, Emile : 331
 Lambert, Ernest : 552-554
 Lambert, F. : 468
 Lambert, G. : 289
 Lambert, J. : 289
 Lambert, P. : 405
 Lambert, R. : 468
 Lambert, Th. : 227
 Lambert-De Roisin : 357, 500
 Lamberty, O. : 330
 Lambin, P. : 98
 Lambinet, J. J. : 326
 Lambinon, T. : 562
 Lamborelle, L. : 519
 Lambot, F. : 468
 Lambotte (Mme) : 468
 Lambotte, E. : 314, 326
 Lambotte, E. : 562
 Lambotte, Elie : 434
 Lambotte, Emma : 528
 Lambotte, J. J. : 208
 Lameere, A. : 374
 Lameere, J. : 374
 Lamertin, H. : 222
 Laminne, A. : 345
 Lamise, A. : 504
 Lammens, M^o : 405
 Lammineur, J. : 254
 Lamorteau : 504
 Lamproye, M. : 345
 Lams, H. : 190
 Lamster, F. : 487
 Lamy, T. J. : 98
 Lancaster, J. : 85, 263, 267

Land. : 468
 Landbouwland : 468
 Landelino : 541
 Landrain, X. : 562
 Landrien, A. : 289
 Landrien, B. : 254, 395-397
 Landrien, E. J. : 289
 Landrieux, E. : 468
 Landry, J. : 445
Laneffe : 465
Langdorp : 245
Langemark : 167
 Langerock, H. : 435
 Langlois, A. : 468, 541
 Lanneau, H. : 559
 Lanneau et Despret : 559
 Lanoy, C. J. : 208
 Lansens, Th. : 254
 Lantier, P. : 158
Lantin : 211, 284
 Lapaille, R. : 227
 La Perre de Roo : 387
 Laporte, V. : 435
 Laprade, V. : 208
Lapscheure : 529
 Larbalétrier, A. : 435
 Lardet : 322
 Laroche, Ch. : 158
 Laroque : 352
 La Roquelin, C. : 387
 Larose, L. : 468
 La Selve, E. : 435
 La Sol Si Do : 387
 Lassine, O. : 158, 468, 504
Latour : 290
 Latour, L. : 227
 Latreille, J. : 424
 Lattin, A. : 468
 Laudy, L. : 387
 Laugier, A. : 504
 Laura : 307
 Laurant, E. : 345
 Laurent, C. : 537
 Laurent, E. : 345, 504
 Laurent, F. : 289, 469, 541
 Laurent, J. : 504
 Laurent, M. : 127
 Laurent, O. : 284, 289, 291, 516
 Laurysen, J. L. : 445
Lausanne : 292
 Laut, E. : 387
 Lauwers, J. D. P. : 254
 Lauwers, P. : 469
 Lavachery, H. : 374
 Lavalleye, J. : 98
 Laverrière, J. : 435
 Le 'A : 469
 Le Bailly, E. : 469
Lebbeke : 260, 402
 Lebeau, P. : 289
 Leblanc, R. : 469
 Lebon, E. : 537
 Lebon, J. : 98
 Lebon, L. : 278-279
 Lebon, V. : 562
 Lebon, V. J. : 289
 Lebotte, A. : 459
 Leboulle, J. : 208
 Lebrun, E. : 289
 Lebrun, L. : 519
 Lecat, M. : 469
 Le Cesne, J. : 387
 Leclerc, J. B. : 504
 Leclerc, M. : 469, 541
 Leclercq, E. : 519, 541
 Leclercq, G. : 548-549
 Leclercq, J. : 98
 Leclercq, L. G. J. : 387
 Leclercq, M. : 125, 127
 Leclère, L. : 331, 374
 Lecocq, Ch. : 68
 Lecocq, L. : 239
 Lecome, A. : 208
 Lecoyer, C. J. : 562
 Lecrenier, G. : 456-466, 469, 480
 L'écrivain, D. : 424
 Lector : 504
Ledeberg : 248, 401, 407
 Ledeganck, K. : 254, 519
 Ledent, A. : 374
 Ledent, J. : 227, 435
 Ledoux, E. : 227
 Ledoux, J. : 129
 Ledoux, L. : 289
 Ledoux, R. : 227
 Le dresseur, C. : 98
 Leduc, J. : 528
 Leemans, J. : 445

Leemans, P. J. en Cie : 367
 Leemans, P. J. en Vanberendonck : 282
 Leendertz, P. : 254
 Leeraar : 445
 Leerschool, J. C. : 345
 Leestmans, A. F. : 80-81, 86, 91, 93
 Lefebvre, E. : 206, 208
 Lefebvre, F. : 98
 Lefebvre, F. : 98, 387
 Lefebvre, H. : 193
 Lefever, P. en J. : 442
 Lefèvre, E. : 289
 Lefèvre, E. : 435
 Lefèvre, G. : 435
 Lefevre, P. : 504
 Lefèvre, V. : 541
 Le Fèvre De Arric, M. : 374
 Le Flaneur : 469
 Leflot, P. : 254, 562
 Lefranc, J. P. : 331
 Lefuret : 469, 504
 Legait, E. : 469
 Legardien : 106
 Léger, L. : 227
 Legi : 562
 Le Goffie, Ch. : 541
 Legouvé, A. : 504
 Legouvé, E. : 504
 Leguèbe, F. J. : 208
 Le Han : 227
 Le Hardy De Beaulieu, Ch. : 326, 387
 Le Harnay, Joseph (= Henry Jalhay) : 435
 Le Havre : 429
 Leherte-Courtain, J. en zoon : 175
 Leiden : 83, 147, 227, 251, 254, 258
 Leinout-Tourez : 292
 Leipzig : 245, 322
 Leirens : 333
 Lejeune : 469
 Lejeune, A. : 204, 208
 Lejeune, H. : 227
 Lejeune, J. : 504
 Lejeune, Th. : 289, 541
 Lejoy, P. : 227
 Leke : 455
 Lekeu, J. : 562
 Lekeu, Jean : 435
 Lelennier : 144
 Lelong, Ch. : 307
 Lemaire : 469
 Lemaire : 519
 Lemaire, A. : 99
 Lemaire, Ch. : 318
 Le Mans : 302
 Lemesle : 501
 Lemmens, J. : 254
 Lemoine, C. : 208, 289
 Lemoine, J. : 158, 387, 435, 504, 520, 541
 Lemoine-Bellière, J. : 469
 Lemonnier, C. : 387, 435, 520
 Lemoye, F. : 469
 Lemoyne, A. : 208
 Lenaerts, H. : 208, 289, 326
 Lenaerts, R. : 99
 Lenoir, F. : 520
 Lenoir, J. : 469
 Lenoir, P. : 289
 Lenvie, A. : 435
 Léon, F. : 469
 Léonard, G. : 469
 Léonard, P. : 469
 Léonet, J. : 469
 Léoni, O. : 435
 Leontin, L. : 387
 Leopold II : 484, 505
 Leopold, J. A. : 254
 Leopold, L. : 254
 Leopold, M. : 254
 Léotard, J. : 435
 Le Page, G. : 289
 Lepage, R. : 458, 469
 Lepage-Lavoye : 326
 Lepetit, T. : 435
 Le Petit, Th. : 289
 L'Epinois, M. : 387
 Leporck : 208
 Leprince, D. : 435
 Lequarré, N. : 381
 Le Quesne, E. : 435
 Lequime, J. : 374
 Leriche, M. : 374
 Lermuseau : 290
 Le Roy, A. : 145-146, 152, 178-179, 208, 227, 234, 318, 435, 541
 Leroy, C. : 469

- Le Roy, F. : 208, 239, 290, 519
 Leroy, L. : 537
 Leroy, M. : 374
 Lesage, J. : 435
Les Bulles : 289, 502
 L. Escholier : 435
 Lescrinier, Th. : 290
 Lesguillon, H. : 290
 Lesigne, A. : 527
 Lesigne, Th. : 125
 Lesoir, F. : 563
 Lespineux : 469
 Lesuisse : 469
 Lethielleux, P. : 238
 Letilleul, M. : 469
 Leunen, A. : 469
Leuven : 27, 46, 63, 65, 81, 85, 89, 93-94, 102, 107-109, 126, 131, 161, 195, 197, 199, 203, 209, 224-225, 227-229, 238-239, 245, 247, 256-257, 442-443, 458, 496, 532, 552
Leuze : 292, 549
Leval-Trahegnies : 458
 Lévassieur, M. E. : 387
 Levecq : 208
 Levecq, J. : 290
 Levénéré, C. : 541
 Lévêque, Ch. : 387
 Levert, J. : 469
 Levieux : 469
 Lévy, I. : 374
 Ley, A. : 374
 Ley, F. : 520
 Ley, Felix : 287, 290, 518-521
 Leyder, G. : 331
 L'Hapiette, M. : 435
 Lherminiaux, J. : 159
 Lhermitte : 563
 Lhoest en Coppens : 202
 Lhonneux, J. : 227
 Libbrecht, C. : 254
 Liber : 435
 Libotte, C. : 469
 Lichems, A. : 254
 Lichtenberger, A. : 504
 Liégeois, C. : 227, 541
 Liégeois, J. : 435
 Liégeois, L. : 469
 Lielens : 344
 Liénard, R. : 99
Lier : 37, 107, 131-133, 179, 195, 205, 207, 210-211, 242, 245-250, 256, 258-259, 263, 271, 355, 443, 446, 491, 493, 496, 529, 531-532, 537, 564
 Lieussou, G. : 435
 Lievens, D. : 520
 Lievens, J. : 469
 Lievevrouw-Coopman, M. : 387-388, 405
Ligny : 284
 Liguier, R. : 159
Limburg : 36, 40, 108-109, 136, 183, 270, 282, 286-287, 293, 350, 410, 532
Limburg (Ndl.) : 107-108, 133, 245
 Limet, A. : 469
Limont : 285
Linay : 131
Lincé : 473
 Lindig : 208
 Linière, N. : 387
 Linossier, F. : 208
Lint : 445
 Linus : 504
Linz : 116
 Lion, A. : 435
 Lion, E. : 179
 Lionel : 520
 Liosa, T. : 445
 Lisin, A. : 469
Lissabon : 207, 293
Lissewege : 529
 Litt, F. : 99
Liverpool : 493, 495
 Lobet, A. : 326, 439
 Lobet, L. : 428-429, 436, 440
 Lobet, V. : 430
Lochristi : 404
 Locke, J. : 523
Lodelinsart : 209, 389, 540, 542
 Lodewijckx, A. : 227
 Lodewijk : 493
Loenhout : 531
 Logeman, H. : 227
 Logophile : 290
 Logtenburg, F. : 91-92
 Löhr, J. A. C. : 189, 273
 Loise, F. : 179, 196, 208, 227, 290,

541, 563
 Loise, V. : 208
 Lokeren : 241, 402, 420
 Lombard, A. : 374
 Lommel : 531
 Lonay, A. : 331
 Lonay, F. : 290
 Lonchay, H. : 227
 Loncin, L. : 345
 Londen : 75, 85, 252, 311-312, 322, 361, 461
 Londerzeel : 244
 Longfils, A. : 290
 Longlier : 289
 Longueville, Ch. J. : 290
 Loos, L. : 405
 Loots, F. : 445
 Loppens, P. J. : 254
 Loquifer, J. : 159, 290
 Lorain, P. : 141
 Lorent, H. : 331
 Loret, L. : 547-548
 Lorgnegrut : 435
 Lorin, P. : 469
 Lorrain, A. : 435
 Lorthioir, P. : 374
 Lory-Delaet : 469
 Losson, J. : 345
 Lot : 457
 Lothe, P. : 345
 Lotte, A. : 159
 Lottin, A. : 469
 Louail, J. : 435
 Louant, Cl. : 388, 435, 541
 Louant, J. : 520
 Loudier, S. : 388
 Loudun, E. : 208
 Louis, Ch. : 290
 Louis, L. J. C. : 27, 150-154, 181
 Louis, Y. : 469
 Louise-Marie : 469
 Louise, M. (Mme) : 307
 Loveling, R. : 254
 Loveling, V. : 254
 Lovendegem : 404
 Lowart : 504
 Lowet, L. : 445
 Lowyck, E. : 99
 Lubach, D. : 254
 Luc : 435, 469
 Lucet, R. : 388, 435
 Luchant : 435
 Lucie : 469
 Lucq, V. : 541
 Ludovic, Ch. : 388
 Ludovic, V. : 487
 Ludovicus : 541
 Lui (= K. Grün) : 435
 Luik : 27, 35, 38, 40, 42, 45-46, 63-65, 67, 72, 75, 89, 96, 108, 126, 128-130, 136, 144-146, 151-152, 154, 164, 172-176, 179-180, 195, 204-207, 210, 223-229, 233-234, 236, 247, 275, 282, 285, 289-291, 293, 298, 314, 316-321, 325-327, 344, 347, 380-390, 416, 429, 432, 434, 436, 451-452, 456-457, 464, 469, 503, 512, 534, 536-537, 539, 541, 549, 555, 557, 562, 564, 570
 Luik (bisdom) : 108
 Luik (prov.) : 36, 70, 128, 142-144, 146, 312, 344, 355, 391, 460
 Lumerotte, J. : 388
 Lummen : 291
 Lunaticus : 435
 Lunel, B. : 435
 Lurquin, J. : 469
 Lusoart : 208
 Lutil, L. : 290
 Lux : 504
 Luxemburg : 128, 180, 282
 Luxemburg (prov.) : 34, 36, 40, 69-70, 123, 131, 276, 357
 Lux Verax : 504
 Lyn, C. : 504
 Lyon : 323
 Lyon, Camille : 538
 Lyon, Clément : 290, 388, 435, 536-538, 542-543, 545-546
 Lyon, Cl. en zoon : 536
 Lyr, R. : 528
 L. : 81, 159, 180, 208, 211, 242, 290, 388, 435, 469, 505, 520, 563
 L. (= L. De Smet) : 405
 L. (Mme) : 326
 L. A. : 159, 290, 388, 469
 Lag : 388, 435
 L. B. : 159, 208, 290, 388, 445, 469, 493, 505, 541, 563

- LB. : 435
 L. C. : 180, 290, 388, 405, 469, 505, 541, 563
 L. C., Mevr. (= Lievevrouw-Coopman) : 405
 L. C. D. : 493
 L. Ch. : 469
 L. Cl. : 290
 L. C. M. : 159
 L. D. : 159, 208, 290, 388, 405, 435, 469, 505, 541, 563
 L. d'A. : 388
 L. D. de D. : 549
 L. de M. : 469
 L. de R. : 388
 L. D. J. : 242
 L. D. M. : 405
 L. D. P. : 290
 L. d. P. : 505
 L. D. R. : 209
 L. D. S. : 405
 L. D. T. : 563
 L. D. W. : 159, 445
 L. E. : 405
 L. E. B. S. : 505
 L. Ed. : 290
 Le J. C. : 562
 L. E. N. : 497
 L. F. : 159, 290, 469, 520
 L. F. . . . : 116
 L. F. D. : 405
 L. F. D. (= L. F. David) : 290
 L. G. : 209, 388, 469, 505
 L. G. (= L. Genonceaux) : 290
 L. H. : 159, 209, 290, 388, 405, 469, 505, 520, 541
 L. H^c. : 388
 L. J. : 469
 L. J. B. : 505
 L. J. C. : 137
 L. J. D. : 159
 L. J. G. : 505
 L. J. H. : 505
 L. J. L. : 159, 290
 L. J. M. : 505
 L. J. N. : 209, 388
 L. J. T. : 290
 L. J. V. G. : 290
 L. J. V. S. : 290
 L. L. : 159, 209, 290, 374, 388, 405, 435, 469, 520, 541, 563
 LLg : 520
 L. L. H. : 493
 L. L. B. : (= L. L. Burns) : 307
 lll : 435
 L. M. : 159, 209, 388, 405, 469, 505, 563
 L. N. : 180, 209, 445, 469, 520
 L. N. D. : 435
 L. N. de B. : 180
 Lod. Sch. . . . : 137
 L. P. : 159, 163, 180, 405, 469, 541, 563
 L. Ph. : 209
 L. P. Q. T. : 180
 L. Pr. : 290
 L. P. T. : 209
 L. Pz. : 290
 L. R. : 209, 290, 331, 445, 469
 L. R. N. : 290, 469
 L. S. : 290, 331, 388, 395, 435, 563
 L. . . . s : 81
 L. S. D. : 209
 L. S. D. H. : 497
 L. S. R. : 505, 563
 L. T. : 169, 209, 388, 520
 L. Th. : 469
 L. V. : 159, 290, 331, 363, 405
 L. V. D. : 445
 L. V. D. V. : 497
 L. V. E. (= L. Van Eynde ?) : 493
 L. v. H. : 388
 L. V. N. : 180, 234, 388
 L. W. : 469
 L. X. : 68, 563
 L. Z. . . . s (= L. Zilgens ?) : 81

Maarke-Kerkem : 422
 Maas, C. : 81, 86, 91
 Maas, P. : 239
Maaseik : 239, 293
 Maass, B. : 227
Maastricht : 131, 133, 223, 317, 487
 Mabelle, A. : 331, 435, 517, 520-521
 Mabelle, L. : 99
 Mabire : 322
 Mac Cullach, J. : 563
 Macé, J. : 326

Machelen : 405
 Machiels, A. : 255, 290, 405
Maçon : 541
 Macours, F. : 469
 Macquet, J. : 541
 Madier-Montjau : 314
 Madoge, V. : 290, 294
 Madou, A. : 405
Madrid : 473
 Madulph, F. : 469
 Maeder, A. : 147
 Maere, R. : 99
 Maerten, J. : 227
 Maertens, E. : 227
 Maes, J. : 405
 Maes, L. : 445
 Mafféi, A. : 374
 Magdala : 469
 Magister : 445, 520
 Magnette, F. : 227
 Magosse, G. A. : 445
 Magre, M. : 469
 Mahaim, E. : 374
 Mahaut, H. : 469
 Mahieu, A. J. : 209, 239, 290
 Mahillon, L. : 541
 Mahutte, F. : 180
 Maignien, C. (vrouw Bogaert) : 270
 Maigne, L. : 469
 Maillet, E. : 388, 469, 505
 Mailleux, F. : 227
 Maingie, J. : 457, 469
 Maintenons (= J. Feller) : 435
Mainz : 429
 Maire, G. : 435
 Maisin, J. : 99
 Maisoneuve : 290
 Malaise, J. : 382
 Malau : 469
 Maldague, L. : 99
Maldegem : 167, 270
Malderen : 249
 Malebranche : 470
 Malengrau, G. : 99
 Maleux, H. : 563
 Malèze : 326
 Malfilatre : 209
 Malherbe, R. : 381
 Malin, H. : 388, 505
 Mallet, G. : 209, 227, 290, 541
 Mallien, C. : 520
Malmédy : 460
 Malo en Le Vasseur : 178
 Malvoisin, E. : 227
 Mambour, E. : 470
 Mamé Boffet : 435
 Manceaux, Hector : 156, 435
 Manceaux, Henri : 415
 Manceaux-Hoyois : 68, 156, 195, 222
 Manche, L. : 159, 290
 Manderveldt, Ch. : 445
 Mangin, Arthur : 159
 Manise : 470
 Manneback, C. : 99
 Manoenvrier, E. : 505
 Mansion, J. : 227
 Mansion, P. : 209, 227, 445, 497
 Mansuet, F. : 458, 470
 Mansut : 129, 143
 Mantegazza, P. : 307
 Manuel, E. : 209, 470
 Manuel, G. M. : 388
 Many, F. : 470
 Maquet, G. : 331, 345
Maransart : 563
 Marbehan(t), R. : 459, 470
 Marbert, M. : 470
 Marc, G. : 435
 Marcade, A. : 541
 Marcel (frère) : 459, 470
 Marchal, A. J. : 255, 405
 Marchal, E. : 159, 524
 Marchal, Elie : 209, 520
 Marchal, G. : 374
 Marchal, J. : 209
 Marchal, M. : 345
 Marchand, F. : 470
Marche-en-Famenne : 131, 347
 Marcheff-Girard (Mlle) : 307
Marchienne-au-Pont : 520
 Marchot, M. : 227
 Marcilly, E. : 517
Marcinelle : 541
 Marconnet, E. : 505
 Marcq (L.) : 326
 Marcq, R. : 374
 Mardoche : 388
 Maréchal : 358

Maréchal, C. : 505
 Maréchal, G. : 470
 Maréchal, L. : 227
 Maréchal, M. : 435
 Maréchal, P. : 470
 Marette, E. : 497
 Marey : 563
 Margerin, H. : 193
 Marguerite : 435
 Marguerite, C. : 435
 Marianus (frère) : 470
 Marichal, H. : 520
 Maricq, A. : 132, 209, 290
 Marie (frère) : 459, 470
 Marie, F. H. : 541
 Marie Jenna : 470
Mariemont : 433
 Marien-Aubert : 493
 Marie-Thérèse : 470
 Marin, Un : 470
 Marin, J. : 470
 Mario : 435
 Marion, H. : 505
 Marlier, A. : 375
 Marlier, Alfred : 209
 Marlin, D. : 152
Marloie : 467
Marneffe : 417
 Marneffe, Ph. : 388-389, 520
 Marnix van St.-Aldegonde : 523
 Marny, L. : 418
Marquain : 210, 292
 Marren : 470
 Mars : 388
 Marsigny : 541
 Marsigny, A. : 196, 209, 227
 Martel, H. : 470
 Martelius : 563
 Martens, J. B. : 445
 Martens, P. : 255
 Martens, R. : 375
 Martin, A. : 290
 Martin, C. : 435
 Martin, J. B. : 506
 Martin, E. : 563
 Martin, E. (Dr.) : 388
 Martin, Edm. : 520
 Martin, E. J. : 290
 Martin, P. : 375
 Martinot : 290
 Martynowski, J. : 180
 Marx, A. : 388, 435, 541
 Marzorati, A. : 375
 Mascart : 209
 Massoin, E. : 99
 Massart, J. : 375
 Masselier, A. : 388
 Masseras, E. : 541
 Masset, J. : 505
 Masset, J. J. : 290, 388
 Masset, P. : 541
 Massin, H. : 129-130
 Massin, J. : 435
 Massin, J. P. : 428
 Massin, J. P. (Wwe) : 428
 Masson, A. : 290
 Masson, C. (Mlle) : 307, 326
 Masson, F. : 548-549
 Masson, H. : 345
 Masson, J. : 505
 Masson, Jacques : 345
 Masson, L. : 313
 Masson, O. : 164
 Mathematicus : 505
 Mathias : 388
 Mathieu : 209
 Mathieu : 563
 Mathieu, A. : 290
 Mathieu, C. J. : 445
 Mathieu, G. : 505
 Mathieu Laensberg (= Ar. Weber) :
 435
 Mathives, A. : 159
 Mathus, E. : 99
 Mathy, J. : 470
 Matter, J. : 124
 Matteredne, L. : 470
 Mattheuwissen : 485
 Matthieu, E. : 541
 Matthieu, J. : 427, 435
 Matton, C. F. C. : 159, 209, 239
 Maubert, E. : 435
 Maubeuge, L. : 388
 Maupin, F. : 290
 Mauquoy, O. : 470
 Maurice, H. : 375
 Maurin, S. F. : 553
 Maurissen, J. : 405

Maury : 209, 435
 Mawet, J. : 470
 Max : 435, 445
 Max (Dr.) : 388
 May : 505
 Mayer, J. A. : 151
 Mayer, Ch. : 435
 Mayolez, G. : 367
 Mazée : 464
 Mazy, F. : 470
 Mazy, J. : 470
 Mechelen : 82, 90, 95, 107, 205, 224, 227, 229, 246-247, 250, 257, 259-260, 267, 295, 298, 355, 443, 445-446, 532
 Mechelen (aartsbisdom) : 442-443
 Medemblik : 254
 Meer : 250
 Meert, A. : 540
 Meert, J. H. : 252
 Meganck, E. M. : 255, 402, 495-497
 Mehauden, J. : 520
 Meilink, A. B. : 487
 Meire, Fr. : 290
 Meirsschaut, P. : 255, 520, 563
 Mélage (Frère) : 470
 Mellman : 255
 Melot, G. : 375
 Melotte (Mw) : 290
 Melsen, J. J. : 255
 Mémoire (Frère) : 470
 Ménagère : 290
 Menen : 251, 260
 Ménendez : 520
 Mention, M. : 470
 Mentor : 435, 505
 Menvielle, L. : 435
 Mercant, E. : 505
 Mercante, V. : 563
 Mercelis, L. : 445
 Merchtem : 290, 455
 Mercier, L. : 470
 Mercier, M. : 520
 Merckx, M. : 563
 Merckx, P. J. : 152, 195
 Mercurius : 435
 Merelbeke : 261, 294
 Merkssem : 493
 Merlin : 435
 Mersch, M. : 290
 Merten, A. : 227, 239
 Merten, O. : 227, 239
 Mertens : 209
 Mertens, A. : 99
 Mertens, A. en zoon : 311
 Mertens, Ad. : 367
 Mertens, C. : 291
 Mertens de Wilmars, E. : 99
 Mertens, J. L. V. : 255
 Merzbach, H. : 245
 Mesker, J. A. : 445
 Mesplon, V. : 209
 Mestdagh, H. : 291
 Mestreit, L. : 209
 Mesureur : 470
 Metdepenninghen, F. : 255
 Metropole : 505
 Mettet : 461
 Meulemanne, A. : 388
 Meulenhoeck : 497
 Meunier, A. : 99, 209
 Meunier, E. : 470
 Meunier, G. : 435
 Meunier, H. (Mme) : 326, 331
 Meunier, R. V. : 435
 Meurice : 470
 Meurice, L. : 308
 Meurisse, U. : 548
 Meyer : 152
 Meyer, J. : 227, 563
 Meyer-Van Loo, F. : 402
 Meysmans, J. : 255
 Mézières, A. : 541
 Micha, A. : 326, 388
 Michaëls : 470
 Michaëls, fils : 291
 Michand, L. : 470
 Micheels, J. : 227, 255, 405
 Michel, Ch. : 223, 388, 436, 541
 Michel, E. : 405
 Michel, F. : 291
 Michel, G. : 541
 Michel, L. : 436
 Michel, L. C. : 162
 Michel, N. : 470
 Michel, R. : 470
 Michel, V. : 505
 Michelet, J. : 470

Michelet, L. : 209, 520
Michelli, P. M. : 316
Michels, E. : 388
Micheroux : 464
Michez, J. : 375
Michiels, A. : 470
Michiels, George : 94, 175
Michiels, Gustave : 436
Michiels, L. : 99
Michoel, F. A. : 291
Michon, O. : 388
Michot, J. : 209
Michotte, E. : 436, 541
Micromegas : 563
Miele, E. : 563
Mignot, E. : 209, 333, 352, 487, 512
Mikael : 470
Milet, F. : 291
Michiels-Broeders, G. : 94, 175
Middelburg : 261
Mignault : 158
Milaan : 207, 320
Millaud, A. : 388, 436, 541
Miller, H. J. : 227
Millet, M. : 375
Minet : 470
Minet, J. B. : 470
Mingers, P. : 375
Minnaert, G. D. : 255
Minnaert, J. : 255, 405
Minne, J. : 255
Minor : 505
Mirguet, V. : 209, 331
Miria : 497
Mirval, P. : 209
Miry, Ch. : 209, 511, 514, 563
Missiaen, E. : 340
Mister, J. : 209
Mister, M. : 239
Moelingen : 563
Moëller, A. : 563
Moerbeke : 403
Moerveld, K. : 255
Moesen, A. : 255
Moeskroen : 347, 463, 496
Mohen, R. : 470
Mohimont, A. : 345
Moin, E. : 436
Moinaux, J. : 436
Moke : 470
Mol : 506
Mol, B. : 470
Molitor, L. : 227
Moll-Weiss, A. : 505
Mollet, J. E. : 132
Mols, F. : 79
Moltzer, H. E. : 255
Monck, E. (= K. Van de Woestijne) :
255
Monier : 470
Monique, D. : 470
Monnay, E. : 457
Monod, E. : 505
Monseur, E. : 470
Monseur, J. : 209
Monseur, J. R. : 470
Montaigne : 197, 302, 523
Montalant-Bougleux : 319
Montégut, M. : 436
Montenez, G. : 291, 470
Montesquieu : 241
Montfort, L. : 505, 563
Montignies-le-Tilleul : 457
Montignies-lez-Lens : 291
Montorgueil, G. : 388, 436
Montpellier : 551
Montplaisir : 291
Moortgat, A. : 255
Moorthamers, G. : 405
Morand : 541
Morant, L. : 563
Moreau, H. : 436
Moreau, P. : 505
Moreau de Tours : 436
Morel, A. : 180
Morelle, J. : 99
Moret, J. : 470
Morette, E. : 159
Moreux, Th. : 470
Moriac, E. : 291
Morialmé : 292
Morichar, L. : 337
Morlanwelz : 345, 540, 549
Morleghem, A. : 227
Morren, E. : 234, 381
Morreux, Th. : 505
Morris, J. : 388
Mortier, A. : 116

Mortier, R. : 375
Moruanx, J. : 291
Morville : 468
Mosray, J. B. : 159
Mosray, M. : 470
Mossay, M. : 505
Mossier, H. : 505
Mossoux, N. : 470
Mottard, D. : 458, 470
Motte, Ad. : 227
Motte, Alb. : 159, 164, 291, 471
Motte, Alph. : 436
Mottiaux, N. : 345
Moucheron : 548
Moujik : 436
Moulaert : 99
Moulckers, L. : 487
Moustier : 290
Mousty, K. : 388
Mouton, E. : 541
Mouzon, F. : 291, 302
Mouzon, J. : 209
Münchenbuchsee : 566
Münster : 110
Muguet, J. : 505
Muller, L. (Mlle) : 308
Mulnard, J. : 375
Multatuli : 268
Mundeleer, L. : 340
Muquardt, C. : 245, 322
Muquardt, C., Merzbach et Falk : 527
Muquardt, C., Falk, Succ^r : 527
Murdoch, J. : 375
Muskeyn, W. E. N. : 420
Mussat, F. : 505
Mutelet, F. : 505
Mutsaers, W. : 375
Muyldermans, J. : 443, 445, 447, 449
Myin, F. A. : 80-82, 86, 91, 93
Myosotis : 291
Myosotis (= E. Geedts) : 424
Mys, C. : 487
Mysola : 541
M. : 68, 159, 180, 209, 239, 242, 291, 388, 405, 436, 471, 493, 505, 520, 541, 549, 563
M... : 180, 445
M. (Mlle) : 308
M. A. : 209, 388, 405
Ma... : 291
M. A. J. : 405
Marie, S. (= Marie Kesler-Sluys) : 520
M. B. : 159, 436, 487, 505
M. B. J. : 471
M. C. : 159, 345, 405, 471, 505, 563
M. C. (= M. Coopman) : 388
M. D. : 159, 209, 242, 388, 471, 505
Md B. : 563
M. D. C. : 405, 563
M. de la V. : 471
M. de S. de N. : 388
M. D. S. : 255, 497
M. E. : 239, 436
M. E. (Soeur) : 159
M. F. : 159, 209, 471
M. G. : 209, 331, 388, 505
M. H. : 255, 331, 487
M. H. G. : 291
M. J. : 159
M. J. B. : 168
M. J. L. : 159
M. L. : 159, 471, 505
M. L. C. : 405
M. L. C. (= M. Lievevrouw-Coopman) : 388
M. l'E. : 388
M. L. L. : 471
M. M. : 159, 209, 405, 436, 563
M. N. : 331
M. N. B. : 541
M. O. J. : 436
M. O. R. : 420
M. P. : 331, 505
M. R. : 388, 420, 563
M. R. (Dr.) : 388
M. S. : 209, 234, 405, 471, 505, 520, 563
M. Th. : 291
M. U. S. : 493
M. V. : 331, 405, 471, 528
M. V. C. : 487
M. V. D. H. T. : 255
M. V. E. : 445
M. V. K. : 405
M. V. L. : 137
M. X. : 505

M. W. : 563
Nääs : 521
Nachtergaele, E. : 405, 563
Nadie : 436
Nadrin, E. : 168
Naerens, D. : 537
Naert, C. (Mlle) : 308
Namèche : 345
Namèche, A. J. : 95, 228
Namen : 156, 170, 195, 204, 206-207, 226-227, 229, 256, 282, 289, 308, 317, 345, 357, 359, 386, 389, 424, 458, 471, 500, 517, 525, 559-560, 562
Namen (prov.) : 36, 40, 70, 179, 346, 434
Namurois, Un : 471
Naniot, J. : 471
Narcy, S. : 436
Narval, L. : 159, 209
Naster, P. : 99
Natalis, E. : 453-454, 457-458, 471
Natoye : 473
Naudet, A. : 209
Nautet-Hans, G. : 428
Navet, A. : 505
Navez, L. : 520
Nederbrakel : 496
Neder-over-Heembeek : 463
Neef, L. : 381, 388
Neerdael, G. : 563
Neerlinter : 443, 446, 497
Nelis, C. : 99
Nelissen, C. : 255, 291
Nelissen, L. : 228
Nelod, G. : 345
Nelroi : 291
Némésis : 388
Némo : 487, 505, 520
Néra, L. : 505
Nerenburger : 126
Néron, M. L. : 541
Nervien : 541
Nervius : 436
Nescius : 436
Nessen : 189
Neuberg, J. : 228
Neuens, L. : 388
Neufchâteau : 458
Neufmaison : 159
Neujean, X. : 326, 381
Neuman, F. : 375
Neuville-en-Condroz : 208, 357
Nève, E. : 99
Nève, F. : 99, 228
Nevejan, P. J. : 99
Nevers : 87
Neyrinck, L. : 291, 471, 496, 520, 531
Nicaise, E. : 291
Nicaise, J. : 99
Nicaise, N. : 436
Nicolas, A. : 388
Nicolas, J. : 470
Nicolay, A. : 458-459, 471
Nicole, C. : 291
Nicolet, A. : 428
Nicolle, H. : 388
Nicot, L. : 436
Niesten, L. : 436
Nieuwerkerke : 293
Nieuwmoer : 531
Nieuwold, J. H. : 85
Nieuwpoort : 247, 497
Niggeler, J. : 487
Nima, A. : 520
Nique : 159
Nisard, Ch. : 228
Nismes : 290
Nisramont : 466
Nisse, O. : 345
Nizet, H. : 471
Noblesse, Ch. : 100
Nocin, L. : 563
Noé, A. : 318
Noël : 471
Noël (= L. Lobet) : 436
Noël, Alexis : 331, 337
Noël, A. : 471
Noël, A. J. : 541
Noël, J. N. : 180, 228, 234, 239
Noël, L. : 541
Nol : 445
Nolet, J. : 520
Nolet de Brauwere van Steeland, J. : 137, 140, 147, 255, 445
Noly, C. : 388
Nonnon, D. : 159

- Nonnon, G. : 563
Noord-Brabant : 107, 251
Noord-Frankrijk : 131
 Noppe, C. J. : 445
 Norbert : 445
 Norden, F. : 228
 Nosol (= Colson ?) : 388
 Nothomb : 117, 119
Nouvelle-sous-Huy : 500
 Nouwen, F. : 445
 Novent, E. : 427, 438
Nukerke : 404
 Nulier : 471
 Nycander, C. M. : 512
 Nijgh en Van Ditmar : 485
Nijlen : 293
 Nyns, A. : 471, 520
 Nyns-Lagye, H. : 520
 Nyns-Lagye, J. : 331-332, 520-521
 Nys, E. : 375
 Nys, F. A. : 81, 91
 Nijs, J. : 246
 Nyssen, R. : 375
 Nyssens, A. : 100
 Nyst, E. : 381
 Nyst, F. : 326
Nijvel : 131, 157, 159, 197, 201-204, 206-207, 209-211, 213, 247, 264, 271, 284, 456, 463, 527, 532, 549, 552, 559, 563-565, 570
 N. : 137, 152, 159, 180, 209, 234, 291, 405, 448, 471, 493, 542, 563
 N... : 388
 N. A. : 505
 N. B. : 152, 209
 N. C. : 520
 N. C. R. : 446
 N. D. : 471, 505, 520, 563
 N. D. (Dr.) : 388, 563
 N. d. L. : 209
 N. D. S. : 210
 N. E. : 180
 N. E. C. : 291
 N. E. D. : 505
 N. E. T. : 291
 N. F. : 210, 471
 N. J. : 542
 N. J. C. (= N. J. Cupérus) : 352, 487, 512
 N. K. : 446
 N. L. : 332, 388, 471, 505
 N. M. : 446, 471
 N.-N. : 446
 N... N... : 91
 N. P. : 234, 505
 N. S. (= N. Smelten ?) : 332
 N. S. : 505
 Obergast, J. : 137
 Ochtman, S. Z. : 255
 Oeil de Faucon : 436
Oetingen : 496
 Offermans, E. : 471
Oizy : 466
 Olbrechts, R. : 375
Olen : 496
Olen-Gerheiden : 474
 Olinger, V. : 291
 Olitor : 520
 Olivier (Dr.) : 471
 Olivier, F. : 537
 Olivier, L. : 314, 440
Olne : 435
 Olympia : 563
Ombret : 470
Ombret-Rawsa : 458
 Oméga : 436
 Omer, A. : 291
 Omont, H. : 228
On : 466
Onze-Lieve-Vrouw-Waver : 506-507
Ooike : 256
 Oomen, A. M. : 446
Oorderen : 256, 286, 446
Oostende : 225, 455
Oost-Vlaanderen : 36, 38, 40-41, 149, 183, 193, 270, 282, 362, 401, 407, 410, 532-533
 Opifex : 436
 Opsomer, J. : 100
 Orain, A. : 471
 Orban, M. : 381
Orléans : 162
 Orman, E. : 100
 Orphée : 436
 Orph-Elin : 436
 Orpin : 291

Orsmaal-Gussenhoven : 294
 Orthographe : 471
 Ortmans-Dressen : 436
 Ortolì, F. : 436
 Orts, J. A. F. : 255
 Ortsval, A. (= A. Rastoul de Montgeot) : 210
 Orville, M. E. : 210
 Ossenblok, E. J. : 446
 Ostrolog, L. : 436
Otegem : 287
Oudenaarde : 161, 293, 404, 420
Ougrée : 327
 Ouismons : 520
 Overberg, B. : 110, 140-141, 449
Overpelt : 531
Overijse : 137, 247, 251
 Ox (Dr.) : 388, 471
 O. : 180, 291, 388, 520
 O. (l'abbé) : 159
 O. B. : 388, 405
 O. C. : 239, 388, 505
 O. D. : 446, 471, 542
 O. E. : 180
 O. G. : 436
 O. H. : 180, 405, 471, 520
 O. J. : 291
 O. L. : 159, 405, 471
 O. L. (= Oger Laurent) : 291
 O. M. : 471
 O. N. G. : 137
 O. O. : 388
 O. P. : 471
 O. R. : 210
 Os. D. : 471
 Os. D. (= O. Duchesne) : 291
 Os. Duch. (= O. Duchesne) : 291
 O. T. : 210
 O. U. : 210
 O. V. : 405
 O. V. H. : 405
 O. W. : 375
 O. X. : 505
 O. Z. : 388

Paal : 108
 Padel, J. 505
 Paduart, A. : 375
 Paf : 388
 Pailleron, E. : 159

Paillottet : 291
 Palmieri : 542
 Panard : 291, 542
 Pancrace : 520
 Panguin, V. : 563
 Pape-Carpentier, M. : 302, 308
 Papillon : 436
 Papy, F. G. : 345
 Paquay : 471
 Paque, A. : 234
 Paques, J. : 345
 Parent, F. : 132, 202-203
 Parent, M. : 436, 505
 Parent (Wwe en zoon) : 202, 282
 Parfait, P. : 388
 Parisel, W. : 345
 Parizel, C. L. : 162, 189
 Parmentier, Ch. : 388, 549
 Parmentier, L. : 223, 228
 Paroz, J. : 505
Parthenay : 285, 290
Parijs : 46, 72, 85, 87, 89, 103-105, 124, 129, 141, 143-144, 151, 222, 238-239, 245, 293, 302, 306-307, 313, 320, 322, 325, 361, 385-386, 424, 452, 486, 501, 503, 505, 552-553, 563
 Parijs, P. A. : 322
 Passau, M. : 228
 Passchael, J. F. : 493
 Passy, F. : 277-279
 Pasteels, J. : 375
 Pasteels, J. B. : 255
 Patar, H. : 436
 Paternoster : 210
 Pates, H. : 505
 Patigny, H. : 520, 563
 Patriote : 471
Pâturages : 158, 204, 209, 549
 Paul : 554
 Paul, C. : 549
 Paul, P. : 436
 Paul, Yglotte : 520
 Paula, S. : 210
 Paulinus (broeder) : 497
 Paulus, R. : 471
 Pauwels, L. : 100, 471
 Pauwels en zoon : 330, 333
 Paye-Bourgeois, J. : 345

Payen, E. : 388
 Paz, E. : 563
 Pécaut, E. : 436, 505
 Pécher, E. : 520
 Peclers, A. : 542
 Pecqueur, O. : 436
 Pector, H. : 542
 Péd' Ago : 542
 Pédagogibus : 505
 P. Dagogue : 471, 520
 Pedophile : 520
 Pédophile : 471
 Pée, J. : 255
 Peersman, G. : 406
 Peeters, A. : 492
 Peeters, Ed. : 561, 563
 Peeters, Edm. : 493
 Peeters, F. : 375
 Peeters, J. M. A. : 291
 Peeters, K. : 100
 Peeters, L. J. : 471
 Peeters, P. J. : 82
 Peeters, P. J. : 291
 Peiffer, J. : 471
 Peiffer, N. : 505
 Pellico : 436
 Pellissier, A. : 505
 Pelsens, J. K. : 255
 Pelsers, H. : 137, 140
 Peltier, E. : 424
 Peltzer, P. : 428
 Penel, E. : 159
 Pennequin-Josanen, S. : 345
 Penninck, H. : 406
Pepingen : 204
 Pepinster, Ch. : 471
 Pequignot, E. : 210
 Père de famille, Un : 436
 Perez, B. : 505
 Pergameni, Ch. : 228
 Pergameni, H. : 210, 332, 520-521
 Périn, C. H. X. : 100
 Perk, B. : 255
 Perk, J. : 353
 Perras : 277
 Perriard, A. : 291, 507
Péruwelz : 207, 431, 538
 Pervenche : 291
Perwez : 131, 210
 Pessard, H. : 388
 Pestalozzi, J. H. : 72-73, 85, 121, 140-141, 160, 187, 263, 267, 302, 409, 449-450, 476, 508, 523
 Peters, H. H. J. : 107-111
 Petersen : 506
 Petit, E. : 291
 Petit, G. : 174
 Petit, J. : 291
 Petit, L. : 471
 Petit, Léon : 471
 Petit, Luc : 471
 Petit, M. : 458, 471
 Petit, P. : 520
 Petit-de Rosen, J. : 180
Petit-Fays : 208
 Petitjean : 471
 Petrus, N. : 446
 Petry : 210
 Pétry : 291
 Philbert, L. : 388
 Phil. Emon : 436
 Philippart, L. : 346
 Philippe : 471
 Philippe, Emile : 471
 Philippe, Ernest : 471
 Philippe, J. : 388
 Philippe, J. (Dr.) : 563
 Philippe, Jean : 471
 Philippé, L. : 291
 Philippe, N. : 537
 Philippot : 210, 291
 Philippson, M. : 375
 Philolect : 471
 Philonenko, M. : 375
 Philos : 542
 Phina, M. : zie Marneffe, Ph.
 Phonographe : 291
 Photam : 436
 Piaget : 480
 Picard : 291
 Picard, A. : 222
 Picard, E. : 389, 520
 Piccardt, S. : 255
 Piccolo : 471
 Pichon, A. : 458, 471
 Piedboeuf, Th. : 381
 Pieraerts, H. : 506
 Pierard, A. : 542

Piérard, J. : 210, 291, 520
 Piérard, L. : 381
 Pierlot, F. : 471
 Pierre : 554
 Pierre, F. J. : 563
 Pierre Kiroul : 436
 Pierre qui roule : 436
 Pierret, A. : 458-459, 471
 Pierret, F. : 459, 471
 Pierron, E. : 210
 Pierson, G. : 471
 Pierson, N. : 436
 Pieter, J. : 406
 Pieters, C. : 255
 Pieters, R. : 406
 Pietersz, J. : 108, 110, 123
 Piette : 538
 Pigeot, A. : 506
 Pihet, R. : 346
 Pille, H. : 389
 Pillon, F. : 159
 Pinardel, F. : 506
 Pincé : 436
 Pinchart, A. : 255
 Pinxken, A. S. : 446
 Pionnier : 436
 Piot, Ch. : 228
 Pipijn, G. : 255
 Piquery, Ch. : 471
 Piré, J. F. A. : 152
 Pire, J. M. : 436
 Piré, L. : 255
 Pirenne, H. : 223, 228
 Pirenne, H. : 434, 436
 Pirenne, J. : 375
 Piret, E. J. : 291
 Piret, Eug. : 159
 Piron, C. : 471
 Piron, L. : 472
 Piron, V. : 472
Pironchamps : 473
 Pirotte, G. : 332
 Pirson, C. : 472
 Pitchou : 389
 Pitsch, G. : 528
Pittem : 103
 Pius IX : 278, 279
 Place, F. M. Ch. : 159
 Planchard, E. : 472

Plantijn : 192
 Plas, V. : 332
 Plasky, J. : 492
Plauen : 429
 Plebs : 436
 Plémeur, Ch. : 436
 Plicque, A. : 563
 Plompen, L. J. : 446
 Plon, Ch. : 159
 Pluymers, A. : 136
 Poelmans, A. : 472
 Poetgens, J. N. : 434
 Poignard, L. : 472, 563
 Poirer, E. : 389, 436
 Poiry, J. : 563
 Poisson, A. : 472
 Pol Itique : 472
Polleur : 294
 Polspoel, G. : 100
 Polyglotte : 291
 Polijn-Buchner, H. : 255
 Ponceau : 298
 Poncelet, H. : 175
 Ponchon, H. : 352
 Poncin, J. : 210
 Poncin, S. : 459, 472
 Pongin, A. : 389
 Ponthière, A. : 472
 Ponthière, H. : 100, 506
 Ponthot, E. : 456, 472
 Pontosaen, A. : 210
Pontvallain : 389
 Poot, M. : 528
 Poot, M. J. en Cie : 329, 398
 Popeliers, T. L. H. : 112
Poperinge : 394, 444
 Poppé, E. : 291, 406
 Pora, L. : 210
Porcheresse-en-Condroz : 472
Posen : 109
Postel : 447
 Postel, R. : 436
 Postular : 210
 Potdevin : 520
 Pothier : 436
 Potier, R. : 472
 Potier, V. : 346
 Potonié, E. : 322-323
 Potonié-Pierre : 436
 Pottevyn, G. : 210

- Pottier, E. : 472
 Potvin, Ch. : 326, 332, 436
 Poucet, J. : 472
 Pouchet, G. : 159, 436
 Poulailler, J. : 389
 Poulart-De Guide, R. : 346
 Poulet, A. : 381
 Pouplier, G. : 472
 Pouplin, C. : 316
 Pouplin, J. B. : 316-317, 320-321
 Pourbaix, A. : 239
 Pourbaix-Cattier, E. : 159
 Pouriau, A. : 291
 Pourtois, O. : 458, 472, 480
 Practicus : 406
 Pradez, E. : 389
 Prange, H. : 255
 Prat, G. F. : 123
 Préaux, C. : 375
 Premier, A. : 436
Presgaux : 460
 Presles, J. : 472
 Preudhomme, L. : 228
 Preud'homme, T. : 228
 Preudhomme-De Borre, C. F. P. A. : 325
 Preux : 456
 Prévost-Paradol : 277
 Prignon, P. J. : 210
 Prinsen, P. J. : 85, 121, 140
 Prinz, X. : 228
 Procureur, P. : 389
 Prodhomme, J. B. : 162
 Prof, J. : 506
 Professor : 446
 Progler, C. : 506
 Promeneur, Un : 436
 Protin et Vuidar : 175
 Proudhon : 418
 Prudhomme, J. B. : 159
Pruisen : 131
 Pruniaux, L. : 506
 Prunières, L. : 506
 Publicola : 472
 Publier, L. : 424
 Puck, P. : 542
 Pütz, W. : 446
Purnode : 470
Putte-Kapellen : 252
 Puttemans, R. : 375
 P. : 137, 159, 180, 210, 255, 291, 389, 446, 472, 493, 506, 520
 P. (= O. Van Hauwaert) : 407
 P. (= P. Van Hauwaert) : 402, 406
 P. (Dr.) : 436
 P. A. B. : 542
 P. A. D. V. : 446
 P. A. G. : 255, 406
 P. A. M. : 291
 P. Aug. : 291
 P. A. V. : 472
 P. B. : 84, 239, 389, 436, 472, 506, 520
 P. B. (= P. Buschmann) : 487
 P. C. : 159, 291, 389, 406, 436, 520, 563
 P. C. C. S. : 168
 P. D. : 159, 210, 406, 472, 520, 528, 542
 P. de S. : 180
 P. D. W. : 472
 P. E. : 159
 P. F. : 472
 P. F. J. : 506, 563
 P. G. : 472, 506
 P. G. (= P. Goffin) : 319
 P. H. : 291, 406, 446, 487
 Ph. : 180
 Ph. J. : 472, 542
 P. H. W. : 406
 Ph. W. : 210
 P. J. : 291, 406
 P. J. B. : 446
 P. J. B. (= P. J. Baudet) : 68
 P. J. C. : 159
 P. J. G. M. : 291
 P. J. J. B. (= P. J. J. Bodson) : 239
 P. J. L. : 180
 P. J. M. : 291
 P. J. P. (= P. J. Peeters) : 291
 P. J. W. : 291
 P. K. L. : 446
 P. L. : 159, 210, 332, 406, 436, 506
 P. M. : 210, 332, 406, 506
 P. M. (= Marcel Poot ?) : 528
 P. M. A. : 506
 P. M. A. E. : 436
 P. N. : 446
 P. N. D. C. : 255

- P. O. L. : 406
 P. P. : 506, 520
 P. P. D. : 159
 P. Peint : 436
 P. R. : 210, 506, 520, 563
 Pr. D. : 159
 Pr. G. : 242
 P. S. : 291, 352, 472
 P. S. C. : 493
 P. T. : 389
 P. V. : 242, 292, 487, 497, 506
 P. V. H. : 487
 P. V. H. (= P. Van Hauwaert) : 403, 404
 P. V. L. : 563
 P. V. W. : 255
 P. W. : 406, 493
 P. W. B. : 292
 P. W. D. E. : 255
 Pz. : 292
- Quaregnon* : 457, 516, 549
Quartes : 135
 Quat, A. D. : 506
 Quatpers : 292
Quatre-Vents-lez-Arlon : 123
 Querton, L. : 332
Quevaucamps : 292
 Quidam : 472
Quiévrain : 562
 Quiner, B. : 159, 542
 Quinet, L. : 389, 542
 Quinet-Desmond, L. : 542
 Quoitin, D. : 563
 Q. : 436, 542
 Q. de F. : 137
 Q. F. : 137, 141
 Q. . . τ (= L. Quinet) : 542
 Q. W. : 292
- Rabelais : 302, 523
 Rader, M. : 389
 Radoux, L. : 346
 Raets, W. : 446
 Rahier, A. : 326
 Raimbaut (= Th. Rimbaut) : 292
 Raincsoft : 520
 Raingo, G. B. J. : 67-71, 73-75
Rambervillers : 223
- Ramboux, M. : 506
Ramet : 239
 Ramlot, E. : 527
 Ramlot, E., Frères et Socurs : 527
 Ramoisy, P. : 563
 Rana, Roera : 255
 Ranium, G. : 472
Ransart : 524
 Rantenoise, L. : 210
 Ranwez, J. : 459, 472
 Raoux, E. : 292
 Rapet, J. J. : 162, 189, 210
 Raquet : 506
 Rase, A. (Mme) : 472
 Raskin, M. : 528
 Raskop : 520
 Rassart, E. : 292
 Rastoul de Mongeot, A. : 205, 210
 Ratier, F. : 144
 Ratisbonne : 210, 472
 Rau, J. : 563
 Raue, G. : 263
 Ravoet : 565
 Raschon, H. J. : 437
 Rajmann : 292
 Réaumur, T. : 292
 Rebla, T. : 159
 Reboul, J. : 472
 Reclus, O. : 542
 Regt, C. C. : 446
 Regt, J. W. : 255
 Reicrem, P. : 506
Reims : 286
 Remember : 437, 520
 Rémon : 506
 Remouchamps, E. : 437
 Remy : 210
 Remy, E. : 100
 Remy, J. : 228, 563
 Remy, M. : 472
 Renaer, M. : 100
 Renard, A. F. : 228
 Renard, C. : 326, 389
 Renard, F. : 175, 275, 472
 Renard, Marius : 472
 Renard, Maurice : 382
 Renard, R. : 472
 Renard, René : 346
 Renaud, V. : 159

Renault, J. : 506
 Renault, P. : 472
 Renaux, E. : 375
 Rendu, A. : 123
 Rendu, E. : 189, 506
 René : 472
 Renier : 314
 Renier, C. : 292
 Renier, G. : 472
 Renier, J. : 314
 Renier, P. J. : 185, 274
 Reporter : 437
 Requier, M. : 472
 Retsin, F. : 228
 Reuscens, E. : 100
 Reuther : 210
 Rey, A. : 542
 Reynaert : 330, 517
 Reynaert, J. : 517
 Reynaert & Cie : 517
 Reynaert, Swens & De Beus : 517
 Reynaerts : 446
 Réynal, G. : 437
 Reynaud, Ch. : 292
 Reynauld : 542
 Reynders, S. : 255
 Reynen, F. (= F. De Cort) : 255
 Reynier, J. : 389
 Reyniers, J. : 402
 Rhéal, L. : 437
 Rhumat, A. : 472
 Riant, A. : 292
 Ricart : 472
 Richard : 210
 Richard, A. : 292
 Richon, G. : 159
 Ricquier, L. : 506
 Ridick, V. : 520
 Riga, Ch. : 292
 Riga, F. : 292
 Riga, J. : 472
 Riga, L. : 292
 Rigault, H. : 292
 Rigaux, E. : 137, 245-247, 256, 292, 472
 Rigot, H. : 472
 Rik : 352
 Rimbaut (Mej.) : 292
 Rimbaut, Th. : 210, 239, 292-293, 472
 Ringlet, Ch. : 506
 Ringoot, J. B. : 406
 Rita, V. : 210
 Rits, J. H. : 256
 Rival, J. : 437
Rixansart : 458
 Robelus, A. : 406
 Robelus, J. : 564
 Robelus, P. : 406
 Robert, L. : 520
 Robert, P. : 520
 Roberti-Van Ooteghem : 256
 Roberty : 292
 Roberty, J. : 520
 Roberty, L. : 506
 Robijns, F. A. : 239, 256, 270, 272, 292, 298
 Roche, A. : 437
 Roche, P. : 389
Rochefort : 68, 162, 461
 Rocofast, J. : 506
 Rodenbach, A. : 210, 292
 Rodolphe : 159, 163
 Rodolphe II : 159, 163
 Rodrigue, I. : 472
 Roelant, J. : 406
 Roelants, L. G. : 100
 Roelants, O. : 256
Roermond : 223
 Roersch, L. : 196, 223, 231, 256
Roeselare : 109, 184, 238, 444, 497
 Roevens, L. : 256, 292, 406, 446, 449, 497
 Roger, A. : 437
 Roger, H. : 292, 520
 Rogier, Henri : 303
 Roger, Y. : 346
 Rogghé, W. : 256
 Rogier, Ch. : 69, 111, 117, 165, 235
 Rogier, Ch. : 472
 Rogiers : 292
 Roinel : 159
 Roland, F. : 389
 Roland, F. H. : 456, 538
 Roland, G. : 389
 Roland, J. : 520
Rolduc : 34, 107-110
 Rolin, H. : 375

Rolland, C. : 549
 Rolland, E. : 228
 Rolland, V. : 564
 Rollin : 121
Roly : 471
 Romain, J. : 472
Rome : 246, 318
 Rommelaere, G. : 376
 Runday, M. : 564
 Rondou, W. F. : 446
 Ronnberg, G. : 437
Ronse : 175, 404
 Ronsen, J. L. : 82
 Ronvaux, L. : 210, 437
 Roosenboom, J. : 82
Roosendaal : 442
 Rooses, M. : 256
 Roos-Piette : 538
 Roring, W. G. A. J. : 292
 Rosalie : 472
 Rosier, J. M. : 346
 Rosmuller, A. : 446
 Rossel : 513
 Rossignol, Ch. : 332
 Rossignol, J. P. : 152
 Rossius, R. : 346
 Rosy, J. B. : 210
 Rosy, L. : 332, 389
 Rotiers, G. : 256, 292
 Rotsaert, N. : 494
 Rotschild : 437
 Rotson : 564
Rotterdam : 248, 250, 447
Roubaix : 223
 Roucourt, Th. : 446
 Rouland : 472
 Roulez, J. : 127, 180, 193, 228
 Roullier, G. : 542
 Roumen, H. : 256
 Round, M. : 437
 Rouse, N. : 389
 Rousseau : 132, 292
 Rousseau, A. : 458, 472
 Rousseau, Aug. : 292
 Rousseau, E. : 292, 356
 Rousseau, J. : 472
 Rousseau, J. J. : 302, 418, 449, 476, 477, 523
 Rousseau, M. : 564
 Rousseaux, Parfait : 537
 Rousseaux, Paul : 100
 Roussel, A. : 326
 Roussel, M. : 389
 Rousselot, P. : 506
Rouveroy : 291
 Rouvroy, Ch. : 100
 Rouvroy, M. : 506
 Roux, M. : 542
 Roux, X. : 389
 Roux-Ferrand, H. : 389
 Rouyer : 292
 Rowie, E. : 346
 Rowie, Th. E. : 346
 Roy, L. : 506
 Royer, Ch. : 210
 Rozaik : 437
 Rudolfsz (= E. A. Cnudde) : 250, 256
 Ruelens : 542
 Ruelens, R. J. : 292, 472
 Ruelens, Mme (= L. Stappaerts) : 211
 Ruelle, F. : 346
 Ruet, N. : 389
 Ruf, T. : 210
 Rufus : 389
Ruiselede : 444
 Rullens, R. J. : 256
Rumbeke : 238
 Rumeau, R. : 159
 Rumpf, C. A. : 189
 Rupalt : 564
Rupelmonde : 91, 406
 Rupès, G. : 472
 Rural : 292
 Rutten, Alb. : 228
 Rutten, Aug. : 239, 256, 292, 497
 Ruyffelaert, A. : 256, 406
 Ruytens, G. : 137
 Ryckmans, G. : 100
 Ryken, D. Wz. : 140
 Rykens, R. R. : 256
 Rylant, P. : 376
 Rijmers, H. : 332
 Rymers, H. : 520
Rijnland : 107, 485
Rijnprovincies : 131
Rijsel : 281
 Rysheuvels, S. : 210
 R. : 82, 159, 180, 210, 242, 256, 292,

- 363, 389, 406, 437, 446, 472, 487,
 493, 506, 520, 560, 564
 Raff : 437
 R. B. : 292, 437, 506
 R. D. : 210, 506
 R. D. C. : 472
 R. d. D. M. : 406
 R. De R. : 406
 Rd Es : 446
 R. E. : 210, 446
 Ren. M. : 389
 R... F... X : 389
 R. G. : 389, 472, 564
 R. H. : 292
 R. H. P. : 452
 R. J. L. : 472
 R. L. : 446, 472
 R. L. (= René Lyr) : 528
 R. M. : 137, 389, 472
 R. Marie : 473
 R. N. van K-T. : 446
 R. Nest : 473
 Rob : 389
 R. R. : 292
 R. S. : 210, 242, 446, 473, 493
 R. Sch. : 346
 R. T. : 292, 406, 521
 R. V. : 332
 R. v. A. : 446
 R. V. C. : 159
 R. v. d. B. : 446

 Sabbe, J. : 256
 Sabbe, M. : 256
 Sacré, J. G. : 376
 Sadeleer, H. : 256
 Saerens, S. : 542, 564
 Saeys, L. : 284, 292
 Saffray : 506
Saint-Aubin : 470
Saint-Emilion, A. : 389
Saint-Gérard : 283
Saint-Ghislain : 472
Saint-Juirs : 437
Saint-Léger : 284
Saint-Mard : 503
 St. Michel (= Michel Stiénon) : 293
 St.-Nytouche : 389
Saint-Paul, G. : 437

Saint-Remy : 288
Saint-Sauveur : 462
 St.-Serman : 437
Saint-Viteux, J. : 457, 473
Sainte-Cécile : 285
 Salengros, R. : 346
 Sales, P. : 506
 Salme, D. W. : 389
 Salmon, A. : 434
 Salmon, C. A. : 210
 Salmon, G. : 228
 Salmon, J. : 473
 Salmon, J. A. : 376
 Salmon, L. : 389
 Salmon, Th. : 389
 Salomon, O. : 521
Salzannes : 463, 471, 562
 Samain, A. : 473
 Sanchez-Martinez (Mme) : 473
 Sand, R. : 376
 Sanders, H. J. : 82
San Francisco : 538
 Sannes, J. : 246, 282, 415
 Sanoc : 210
 Santlus : 180
 Sanvicens, P. : 473
 Sarazin, Ch. : 506
 Sarcé, C. : 389, 437
Sart-Custinne : 465
 Saudemont, J. : 346
 Sausenthaler, A. H. H. : 256
 Sausset : 322
 Sauveur, L. : 195
 Sauwen, A. H. : 256
 Savé, O. : 548
 Savelberg, C. : 501, 506
 Savet : 497
 Sayde, M. : 437
 Scabbioza (= H. Xhibitte) : 473, 542
 Scabioza : 437
 Scailquin : 210
 Scarbotte-Warzée : 473
 Scarcez, E. : 473
Schaarbeek : 246-250, 257, 260, 283,
 285, 291, 293-294, 424, 455, 457, 496,
 531-532, 558-559
 Schajen, N. : 256
 Scheirlinx, G. : 256, 406
 Scheler, A. : 152, 228

- Scheltjens, L. : 406
 Schepens, A. : 284, 292
 Schepens, Th. : 406
 Schepers, C. J. : 560, 564
 Schepers, I. : 564
 Schépers, I. : 473
 Schepers, J. : 292
Scherpenheuvel : 388
Scheut : 99
Schiedam : 85
 Schinkus, J. : 564
 Schipperges, H. : 427, 431, 437
 Schlöer, F. : 485, 487
 Schlüter, E. : 152
 Schmal, J. : 493
 Schmidt : 506
 Schmidt, C. : 473
 Schmidt, L. : 376
 Schmit : 292
 Schmitz : 564
 Schmitz : 358
 Schmitz, A. : 473
 Schnackers, J. : 473
 Schneider, L. : 389
 Schneider, M. : 210
 Schoentjens, H. : 210, 228
 Schoeren, E. : 332
 Schoeseters, J. S. (Wwe) : 77
 Schoetens, R. : 346
 Scholl : 506
 Schollaert, C. C. A. : 446
 Schoofs, L. : 389
 Schook, H. W. J. A. : 256
 Schoonbroodt, M. J. G. : 385
 Schoonjans, F. : 210, 256, 292
 Schoonjans, J. : 406, 521
Schorisse : 407
 Schotel, G. D. J. : 256
 Schoumacker : 112
 Schouterden, J. : 389
 Schreiber, C. : 506
 Schreuder, B. : 133
 Schreuder, E. : 376
 Schreurs, A. : 234
 Schreurs, N. : 210
 Schrevens, E. : 210
 Schroeder-Van der Kolk, H. W. : 228
 Schuermans, H. : 204, 210, 224, 228
 Schuermans, L. W. : 256, 446
 Schultz, O. : 139
 Schultze, M. : 256
 Schurmans, D. : 446
 Schwaiger, J. : 564
 Schwarz, F. H. C. : 272
 Schwontz, L. : 548
 Schynckel, L. D. : 406
 Sclaubas, R. : 473
 Scott, S. (Mlle) : 308
 Seam, Ch. : 395
 Second, H. : 437
 Secondigné, P. : 389, 437
 Sectionfixe : 437
 Segers, G. : 256, 493
 Seghers, J. : 386
 Séhe, D. : 564
 Séluj (= H. Schipperges ?) : 437
 Semnos : 437
 Sempir : 406
 Sengers, G. : 506
Senzeille : 472
 Sequaris, M. : 473
Seraing : 386-387, 469
 Seressia, J. : 292, 437
 Sergennois, J. : 542
 Sermon, H. : 256
 Séroule, J. : 437
 Serrure, C. P. : 193, 256
 Serruys, D. : 228
 Servais, A. : 542
 Servais, D. : 473
 Servais, J. : 376
 Servais, L. J. : 210
 Servais, M. : 473
 Servais-Mottart, D. : 473
 Seutin, E. : 159, 292
 Sevenants, J. : 528
 Sevens, Th. : 256, 406, 446, 529
 Severeyns, L. : 416, 452
 Sévrette, J. : 506
 Seybold : 211
 Sganarelle : 389
 Shaw, J. P. : 81
 Shaw, M. : 564
 Sicard, R. A. C. : 320, 452
 Siegenbeek : 84
 Siffer, A. : 191
Silenrieux : 206
 Sillis, F. : 292

Silvestre, A. : 473
 Silvestre, Th. : 542
 Silvio : 437
 Siméons, G. : 473, 506
 Simmer, J. : 256
 Simoens, L. : 406
 Simon : 292
 Simon, Joseph : 473
 Simon, Jules : 277
 Simon, R. : 459, 473
 Simon, S. : 376
 Simon-Gris, E. : 346
 Simonald, A. : 211
 Simonart, A. : 100
 Simonart, P. : 100
 Simonet, H. : 376
 Simonet, J. : 473
 Simonin, L. : 389
 Simonin, N. : 473
 Simons, E. : 256
 Simons, G. : 239
 Simons, J. : 119
 Simons, L. L. : 257
 Simonsz, S. : 257
 Simont, H. : 376
 Simont, L. : 376
 Sincero Severitas : 487
 Sinia, H. : 257
 Sinsin : 473
 Sint-Amandsberg : 248
 Sint-Anna-ter-Muiden : 253
 Sint-Baafs-Vijve : 116
 Sint-Blasius-Boekel : 422
 Sint-Gillis : 206, 281, 291, 331, 337, 444, 496, 531
 Sint-Gillis-Brugge : 254, 444
 Sint-Jans-Molenbeek : 112, 252, 337, 455, 516
 Sint-Joost-ten-Node : 45, 244, 248, 255, 257, 324, 326-327
 Sint-Katelijne-Waver : 245
 Sint-Maria-Lierde : 474, 496
 Sint-Niklaas : 108-110, 247, 289, 362, 420, 445
 Sint-Pieters-Jette : 112-113, 455-456
 Sint-Pieters-Woluwe : 223
 Sint-Truiden : 35, 108, 136-137, 195
 Sinval, A. : 437
 Sion, J. : 506
 Sironval, A. : 506
 Sistant, A. : 506
 Siville, M. : 437, 549
 Sivry : 68
 Sivry-Etalle : 501
 Slachmuylders, J. T. : 257
 Sleenckx : 211
 Sleenckx, A. J. : 247, 257
 Sleenckx, D. : 247, 257, 262, 267-268
 Sleenckx, F. : 257
 Sleenckx, M. : 257
 Sleenckx, Paula : 257
 Sleenckx, P. D. : 257
 Sleidinge : 402
 Slingeneyer, N. J. : 112
 Sluis : 258
 Sluizen : 287
 Sluys, A. : 257, 292, 332, 352, 446, 473, 506, 521, 564-565
 Sluze, G. : 564
 Slijpe : 403
 Smans, N. : 292
 Smeets, E. B. : 228
 Smelten, N. : 332, 337, 349
 Smets, A. : 332, 337, 516-518, 528
 Smets, G. : 376
 Smets, J. : 95
 Smets, P. : 292
 Smeyers, J. : 257
 Smiets, M. : 406
 Smiles, S. : 408
 Smit, M. : 406
 Smits, R. : 542
 Snale, E. : 389
 Snellaert, F. A. : 137
 Snieders, J. R. : 446
 Snob, Jean : 473
 Snob, John : 437
 Snoeck, A. : 206, 211
 Snoeck, E. : 180
 Snoeck, J. : 376
 Snoek, J. : 446
 Snyckers : 319, 321
 Socius : 437
 Socius-Prud'homme : 437
 Sœur, R. : 376
 Sohr, F. : 376
 Soldi : 437
 Solvay, Th. : 473

- Sombreffe* : 207, 474
 Somers, J. : 82
 Somers, L. : 446
 Sommerville, E. : 292
 Sondag, H. J. : 506
 Sondervorst, F. A. : 100
 Sonnenschein, A. : 521
 Sonneville, E. : 228
Sorinne-la-Longue : 467
 Sosset, J. : 211, 239, 506, 523, 564
 Sottiaux, J. : 542
 Soubary : 437
 Soudan, E. : 376
Sougné-Remouchamps : 463
 Soulie, H. H. : 257
 Soumet, A. : 211
 Souris, L. : 389
 Souris, S. A. : 527
 Soury, J. : 228
 Sovet (Mlle) : 473
 Sovet, A. : 564
 Sovet, D. : 211
 Sovet-Noël, I. : 473
Spa : 168, 226, 434, 519, 549
 Spaak, M. : 332
 Spaeninckx, N. : 446
 Spanoghe, E. : 352
 Spectateur, Un : 437
 Spehl, P. : 376
 Speleman, L. : 257
 Spencer, H. : 38, 267, 412, 477, 509
 Sperlaeken, E. : 487
 Sphinx : 437
 Spiess, A. : 566
 Spirlet, J. : 473
 Spring : 228
 Sputael, H. : 346
 Sputael, M. J. : 346
 Stache, L. : 332
 Staes, G. : 257
 Stallaert, K. : 257
 Stals, R. : 211
Stambruges : 285
 Standish, C. : 437
 Stanislaus, G. : 437, 542
 Stappaerts, L. : 196, 211, 228, 292
 Stappers, H. : 313, 429
 Staring, W. C. H. : 257
 Stasse, A. : 416, 555-556
 Stassin, A. : 541
Stavelot : 233, 387
 Stebert, P. : 292
 Stecher, J. : 180, 234, 326, 381
 Steeg, J. : 473
 Steegmans, H. : 446
 Steffensen : 189
Steinbach : 286
 Stella : 473
 Stella, S. : 564
Stellenbosch : 227
 Stellwagen, A. W. : 257
 Stenio : 437
 Stéphane : 437
 Steppé, E. F. : 257
 Sterckx, R. : 521
 Sterman : 446
 Stern, F. (= A. Wurth) : 292, 308
 Stern, J. : 257
 Stevens, B. : 239, 257, 292
 Stevens, J. : 239
 Steyaert, B. : 406
 Steyns, D. B. : 406
 Steyns, L. B. : 257
 Stick : 506
 Stiénon, L. : 376
 Stiénon, M. : 292-293
 Stinissen, E. : 257
 Stinissen, J. : 257, 406
 Stock : 506
 Stoisy : 564
 Stoltz, S. : 473
 Stolz, A. : 189
 Stop : 211, 473
 Strabbe, A. B. : 292
 Strauss, L. : 389
 Strauven, A. : 389
 Strechly, G. : 564
 Streignart, J. R. : 293
 Stroobant, P. : 376
 Struman, L. : 564
 Studiosus : 437
 Stuers, E. (=F. Van Cuyck ?) : 257-258
 Stuyvaert, M. : 228
 Style : 473
 Stylo, J. : 389
 Suchier, H. : 228
 Suis, J. : 473, 506

- Sulzberger, S. : 376
 Suray, I. : 473
 Surdophile : 211
 Suringar, W. : 257
 Swagers, F. : 257
 Swarth, H. : 257
 Swarts, Th. H. F. : 228, 257
 Swildens, J. : 257
 Swolfs, J. J. D. : 446
 Sylvain, G. : 437
 Sylvatic (= J. Feller) : 389, 437
 Sylvester : 497
 Sylvestre, Y. : 437
 Sylvio : 542
 Sylvius : 437
 Systemans, G. : 528
 S. : 137, 180, 211, 239, 257, 293,
 363, 389, 437, 446, 473, 506, 521,
 564
 S. (= P. Van Hauwaert) : 406
 S. . . . : 137
 S : 406
 S. A. : 211, 506
 S. Ant. : 257
 S. Aug. Soliloq : 242
 S. B. : 159, 211
 Sch. : 211
 S. C. T. : 506
 S. D. : 211, 293, 446, 473
 S. D. (= Stanislas Demanet) : 100
 S. Dir. : 211
 S. Ed. : 293
 S. G. : 211, 346, 564
 S. J. : 564
 S. J. D. : 564
 S. J. M. : 389
 S. L. : 332
 Sl. : 521
 S. L. B. : 446
 S. M. : 473
 S. M. C. : 521
 S. M. D. : 473
 S. N. . . . : 137
 S. O. V. : 446
 S. P. : 446
 Sp. : 211
 S. Poir : 389
 S. R. : 211, 437, 473
 S. S. : 446, 521, 564
 -S-S (= F. Willems) : 446
 St. : 406
 St. J. (= P. Van Hauwaert) : 406
 S. W. : 257
 S. X. : 228, 257
 Tack, A. : 473
 Tack, P. : 257
 Tackels, C. J. : 437
 Tafette, S. : 473
 Tagnon : 304, 308
 Taiclet, J. : 211
 Taillard, E. : 293
 Talsma, S. : 137, 272, 274
Tamines : 456
 Tampon, C. : 389
 Tancrede : 437
 Tanghe, C. L. : 184, 188-189, 270, 273
 Tarlier, J. : 152, 333
 Tassaert, J. : 521
 Tasset, E. : 316
 Tassier, S. : 376
 Tastu, A. : 293
 Taulern, R. (= O. Laurent) : 284, 293
 Taulern, T. : 293
 Taverne : 293
 Tavernier, N. : 437
 Tecqmenne, F. : 521
 Tehixe, P. : 506
 Teirlinck, A. : 402, 406
 Teirlinck, I. : 257, 406, 521
 Télégraphiste, Un : 473
 Temmerman, H. : 247, 258, 262, 268,
 332, 521
 Temmerman, P. F. X. : 446
 Temmermans, A. : 105
 Tempels, P. : 161, 323, 332, 389, 418
 Tems, E. : 406
 Tenax : 346
 Ten Berge, J. J. : 406
 Ten Brinck, J. : 258
 Tensi, J. B. : 332
 Terborg, J. : 258
 Ter Bruggen, J. A. : 83-84, 92
 Ter Bruggen, J. B. : 82
 Tercy : 211
 Ter Gouw, J. E. : 258
Ter Kameren : 184
 Terlinck, A. : 258

Terlinck, F. : 376
 Terlinden, Ch. : 100
 Ternest, C. : 406
 Ter Nest, E. : 258, 406
 Ter Nest, K. L. : 258, 401-402, 406
 Tertius : 437
 Terwey : 446
 Tessereau : 473
 Tesson, F. : 437
 Teutatès (= K. Grün) : 429
 Te Winkel, L. A. : 257
 Texier, E. : 180
 Texier, J. : 473
 Thanyris : 437
 Thébé : 389
 Thelie, L. : 211
 Théophile : 473
 Théotime : 521
 Therasse, O. : 473
 Thérèse : 473
 Théry : 159, 293
 Theunis, A. : 100
 Theuriet, A. : 211, 473, 521
Theux : 463
 Thevelin : 322
 Thiaucourt, C. : 228
 Thiébaud, E. : 548-549
 Thiébaud, J. : 159, 293
 Thiemann-Vleminckx : 547-548
 Thierry, A. : 521
 Thil-Lorrain : 228, 293, 437, 521
 Thiria(e)rt, G. : 512, 555
 Thirifay, W. : 258
 Thirion, M. : 473
 Thirionet, A. : 500
 Thiry, E. : 506
 Thivars, M. : 437
 Thomas : 211, 473
 Thomas, E. : 228
 Thomas, G. : 346
 Thomas, J. : 376
 Thomas, P. : 223, 228
 Thone, G. : 175
 Thonissen, J. J. : 100
 Thonus, L. : 473
Thoricourt : 159
Thom : 107
 Thouar, A. : 437
 Thuillier, N. : 506
Thuin : 293, 458
 Thurot : 180
Thy-le-Château : 467
Thynes : 465
 Tibbaut, E. : 506
 Tiberghien : 326, 332-333
 Tiburcio : 437
Tiel : 259
 Tielemans, A. : 101
Tielt : 116, 137
Tienen : 99, 145, 151-152, 195, 245, 249, 437, 443, 446, 456
 Tilborghs, J. : 211
 Timmermans, E. : 293
 Timmermans, J. : 376
 Timmermans, J. P. : 346
 Timmermans, L. N. J. : 137
 Tinant, D. : 293
 Tincler, C. : 473
 Tinel, E. (Mme) : 493
 Tinel, J. : 389
 Tinel, P. : 528
 Tintilaire, J. : 521
 Tireligne : 473
 Tissot, V. : 437
 Tits, D. : 332, 346
 Titseler-Martiny, M. : 521
 't Kint de Naeyer : 407
 Tockert : 332
 Toisoul, F. H. : 506
Tollembeek : 291
 Tollerne, C. : 293
 Tomel, G. : 389, 542
 Tonelli, Ph. : 437
 Tonet, E. : 458, 473
Tongerren : 129, 175, 205, 260
Tongerlo : 443
 Toortelboom, C. : 293
 Topffer, R. : 389
 Torfs, J. A. : 245-247, 258, 293
 Torfs-Rutgeers, A. : 258
Torhout : 116, 184, 248, 455
 Torlin, V. : 293
Toulon : 553
Toulouse : 313
 Toulouse, E. : 437
 Tournemire : 293
 Tourneur, V. : 228
 Tournier : 473
 Tournier, D. : 293

- Tournier, L. : 293
 Toussaint, J. : 326, 542
 Toussaint, R. : 346
 Tousseyn, H. : 293
 Trabuc, J. : 507
 Tranchant, F. : 473
 Tranjoc, Ch. : 437
Transinne : 457, 467
 Trassy, R. : 437
Tremelo : 444
 Triat : 559
 Triaud, Ch. : 507
 Triboulet : 437
 Trimm, T. : 389
 Troch, P. : 258
 Trompette, A. : 473
 Troussseau, A. : 507
Troyes : 430
 Truyens, D. : 293
 Truyts, L. : 246, 282
 T'Sjoen, E. H. : 258
 Tuerlinckx, J. F. : 446
 Tuls, K. : 446
 Turbet : 332
 Turnet, A. : 293
Turnhout : 162, 527
 Turquety, E. : 211
Turijn : 274
 Tuypens, R. : 293
 Tychon, F. : 195, 223
 Tysmans, P. J. : 446
 T. : 159, 180, 211, 293, 308, 446, 521, 564
 T. (Dr.) : 507
 T. (= P. Van Hauwaert) : 406
 t : 406
 T. A. J. : 497
 T. B. : 211, 258, 293, 389, 446, 542
 T. B. H. : 447
 T. C. : 507
 T. D. : 180, 196, 293, 332, 447, 507
 T. D. (= T. Dorsinfang) : 358
 T. D. B. : 447
 T. de H. : 389
 T. François : 293
 T. G. : 473
 T. H. : 293
 Th. : 406
 T. H. B. : 437
 Th. B. : 521
 Th. B. (= Th. Bernard) : 293
 Th. F. : 159
 Th. L. : 159
 Th. R. (= Th. Rimbaut) : 293
 Th. S. : 406
 Th. T. : 474
 T. J. : 564
 T. J. B. : 293
 T. J. D. : 68
 T. L. : 152, 323, 564
 T. L. (= Thil Lorrain) : 437
 T. N. : 211
 T. O. : 180
 T. P. : 159, 474
 T. R. : 211
 T. S. : 564
 T. van K.-O. : 447
 T. V. B. : 497

Ukkel : 156, 223, 307, 327, 368, 436,
 Ulrichs, C. R. : 81-82
 Urbain, F. (Mlle) : 308
Utrecht : 83, 116, 225, 249, 255, 261
 U. C. (= U. Capitaine) : 319
 U. R. : 258

Vaassen : 68
 Vaes, U. : 101
 Vaillant-Carmanne, H. : 175, 382, 416, 557
 Valcourt, Ch. : 507
Valenciennes : 209
 Valère : 293
 Valère, E. : 542
 Valère, Maurice (= A. J. Germain) : 211
 Valkeners, C. : 346
 Valkhoff, J. N. : 493
 Valpigeonne, E. : 389
 Van Achter, V. : 180
 Van Ackere-Doolaeghe, M. : 258
 Van Aelbrouck, A. : 346
 Van Ankum, L. : 258
 Van Axdonk : 447
 Van Batselaer : 537
 Van Battel, J. : 101
 Van Beeck, A. L. : 447
 Van Beers, I. : 258

Van Beers, J. : 258
 Van Belleghem, J. : 346
 Van Bommel, E. : 180, 333, 521
 Van Bergen, P. : 346
 Van Besien, H. : 497
 Van Bever, F. : 474
 Van Bever, P. : 376
 Van Biervliet, A. : 101
 Van Biervliet, J. : 101, 228, 232
 Van Biesbrouck, E. : 167
 Vanbiesem, H. : 203
 Van Blaeren, G. : 437
 Van Bommel : 118
 Van Bosschereels, P. A. : 258
 Van Bouchout, V. : 101
 Van Brabant, H. : 258
 Van Breuseghem, R. : 377
 Van Brussel, J. : 497
 Van Calcar-Schiötling, E. : 258
 Van Camp, M. F. : 80
 Van Campenhout, E. : 101
 Van Campenhout, P. : 293, 521
 Van Campenhout, T. A. : 447
 Van Cauwenberg : 293
 Van Cauwenbergh, E. : 101
 Vance : 458
 Van Cleemput, F. : 447
 Van Coillie : 389
 Van Cortenbergh, C. : 368
 Van Cuyck, F. : 257-258
 Vanda : 437
 Van Dael, J. F. : 493
 Van Dale, J. H. : 258
 Van Dam, J. : 258
 Van Damme, M. : 276
 Van de Born, J. : 447
 Vandecastele-Werbrouck : 103, 105
 Van den Anker, S. : 447
 Van den Berghe, A. : 258
 Van den Berghe, E. : 258
 Van den Borren, Ch. : 377, 528
 Van den Branden, F. J. : 258
 Van den Branden, J. : 377
 Van den Breeën, A. : 293, 406
 Vanden Broeck, J. A. : 474
 Van den Broeck, V. : 457, 474
 Vanden Broecke, J. B. : 474, 496
 Vandenbrugge, H. : 521
 Vandendriessche, A. F. : 112
 Van den Driessche, J. : 497
 Van den Driessche, L. A. : 103
 Van den Dungen, A. F. S. : 395, 531
 Van den Dungen, F. H. : 377
 Van den Ende, A. : 68, 73, 317
 Van den Eynde, F. M. : 258
 Vanden Eynde, J. M. : 264
 Van den Haute, J. : 258
 Van den Heuvel, J. D. : 447
 Van den Heuvel, R. : 258
 Van den Hoeven : 447
 Van den Oppy, J. (= J. Van Oppy ?) :
 82
 Van den Peereboom : 266
 Vandenrijdt, G. : 228
 Vandensteene, B. : 108, 110, 137
 Vanden Weghe, E. : 474
 Van den Wijngaert, F. : 82
 Van de Putte, E. : 406
 Van de Putte, F. : 105, 188
 Van der Aa, Y. : 447
 Vanderauwera, Ch. : 275
 Vanderauwera, Ch. en A. : 325, 361
 Vanderauwera, E. : 159
 Van der Biest, A. : 293
 Vanderborcht, A. : 474
 Van der Borcht, L. : 258, 474, 496
 Van der Cruyssen, A. C. : 259, 406
 Vander Donck, J. : 447
 Vandereecken : 474
 Vander Elst, A. : 474
 Van der Essen, L. : 101
 Vander Eycken, P. : 377
 Van der Griendt, A. : 447
 Van der Haegen, P. : 228
 Van der Haegen, V. : 228
 Vanderhaeghen, E. : 222-223, 401
 Van der Haeghen, Ph. : 293-294
 Vander Hey, H. P. : 77
 Van der Heyden, B. K. : 259
 Vanderheyden, J. F. : 564
 Van der Horst, J. J. : 447
 Van der Kindere, L. : 259, 521
 Vander Kinderen, F. J. : 293
 Van der Lans, J. R. : 447
 Van der Liet, P. : 81, 91
 Van der Linden : 211
 Van der Linden, A. : 528
 Vanderlinden, F. : 542, 549

- Van der Linden, H. : 228
 Van der Meersch, A. : 228
 Van der Meiren, L. : 377
 Van der Mensbrugge, G. : 437
 Vander Molen, E. : 521
 Van der Noot, L. : 332
 Van der Palm, J. H. : 147
 Van der Ploeg, P. : 447
 Vanderpoorten : 455
 Vanderpoorten, A. : 340
 Vanderpoorten, H. en l. : 456, 496, 511, 515, 526
 Vanderpoorten, l. : 511
 Vanderpoorten, J. : 192
 Vander Rest, E. : 377
 Vanderrydt, H. : 377
 Vander Sande, P. P. : 346
 Vandersanden, A. : 346
 Vandersanden, E. : 346
 Van der Schelden, J. : 259
 Van der Schuere, J. : 447
 Vanderschuren, A. : 293
 Vandersmissen : 474, 496
 Van der Stadt, L. : 406
 Van der Straaten, H. F. W. : 259
 Van der Stukken, F. : 259
 Van der Vaeren, J. : 101
 Vander Velde, P. : 377
 Van der Ven : 259
 Van der Ven, F. : 485, 487
 Van der Vliet, P. : 81
 Vandervoort, M. : 236, 259, 293, 332
 Van der Vorst, J. : 101
 Vanderwallen, J. : 259, 507
 Van der Wielen, J. C. : 319-321
 Van de Velde, A. : 259
 Van de Velde, F. A. : 406
 Van de Velde, J. H. : 81-82
 Van de Velden, H. L. : 82
 Van de Venne, J. : 259
 Van Deventer, D. : 259
 Van de Vyver, J. : 259
 Van de Vijver, J. G. : 447, 493
 Van de Weerd, H. : 192
 Vandeweghe, A. : 192
 Van de Weghe, Ch. : 330
 Van de Weghe, V. : 259
 Van de Woestijne, K. : 255
 Van Diest, D. : 239, 293
 Van Dievoet, E. : 101
 Van Dongen, J. : 259
 Van Dooren, B. J. : 165
 Van Dooren, E. : 165
 Van Dooren, E. (Wwe) : 165
 Van Doosselaere : 192
 Van Doosselaere en Zoon : 192
 Van Doosselaere, l. S. : 246, 401-402
 Van Driessche, E. : 259, 283-284, 287, 294, 298, 301, 521
 Van Droogenbroeck, E. P. : 259
 Van Droogenbroeck, J. A. : 246, 252, 259, 265
 Van Droogenbroeck, L. J. : 293
 Van Droogenbroeck, P. J. : 293
 Van Drunen, J. : 377, 542
 Van Duys(s)e, D. : 211
 Van Duyse, F. : 259
 Van Duyse, P. : 167, 245-247, 261, 265
 Van Dyck, J. C. : 211, 293
 Van Edelknabe : 293
 Van Eden, F. W. : 447
 Van Eeckhout, A. : 399
 Van Eepoel, P. : 377
 Van Engelen, A. : 377
 Van Engelen, M. : 259
 Van Eynde, L. : 493
 Van Gansen, C. L. J. : 293
 Van Geertruyden, J. : 377
 Vangele, L. : 293
 Van Gendt, A. J. H. : 259
 Van Genugten, Ch. : 474
 Van Geudens en Taymans : 242
 Van Gheluwe, L. : 259
 Van Gils, J. : 293
 Van Goethem, E. : 259
 Van Goethem, F. : 101
 Van Hacht, A. : 457
 Van Hall, H. C. : 259
 Van Haml : 228
 Van Hamme, M. : 332
 Van Hamme-Bonner, M. : 346
 Van Hanswijk, G. : 447
 Van Hasselt, A. : 131, 211, 304, 389
 Van Hasselt, E. : 389, 432, 437
 Van Hauwaert, A. : 402, 407, 564
 Van Hauwaert, Ch. (Mw) : 403, 406
 Van Hauwaert, O. : 407
 Van Hauwaert, P. : 259, 402-404, 406-

407
 Van Hauwaert, V. : 405, 407
 Van Hauwermeiren, A. E. : 407, 496-497
 Van Havermaet, H. : 438
 Van Hecke, A. : 101
 Vanhee, J. : 114, 116
 Vanhee-Wante : 114, 116
 Van Helst, D. P. : 259
 Van Helten, W. L. : 259
 Van Hemelrijck, F. J. : 402, 407
 Van Herp, J. : 564
 Van Hertbruggen, J. G. : 82, 91
 Van Herzele, F. : 259
 Van Hest, L. : 259
 Van Heyst, P. : 259
 Van Hoeck : 259
 Van Hof, M. : 507
 Van Holder, Ernest & Cie : 536-538
 Van Hollebeke, B. : 195, 223, 228-229, 238, 240-241, 358, 542
 Van Holsbeek, H. : 326, 390, 415
 Van Hoof, F. : 492-494
 Van Hoogstraten : 259
 Van Houtte, J. A. : 101
 Van Hove, A. : 101
 Van Hove, J. : 407
 Van Hoven, J. : 474
 Van Humbeeck, P. : 41, 302, 335, 410, 413, 449, 491
 Van Hyter, M. : 447
 Van In, J. en Cie : 355
 Van Kalken, F. : 377
 Van Kalken, H. : 332, 521
 Van Kempen : 137
 Van Kempen, F. : 259
 Van Keulen, J. P. : 80, 82
 Van Korspel, H. : 137
 Van Langenhove, F. : 377
 Van Lede, A. : 407
 Van Lee, M. H. : 260
 Van Leent, F. H. : 260
 Van Leke, H. (= H. Blontrock) : 456
 Van Lennep, J. : 260
 Van Liebergen, L. F. E. : 82
 Van Lier, E. : 294
 Van Linthout : 94
 Vanlinthout et Cie : 94, 199
 Vanlinthout frères : 94
 Vanlinthout et Vandenzande : 94, 107
 Vanlinthout, J. : 94
 Van Loey, A. : 377
 Van Malcot, A. : 260
 Van Maldeghem : 326
 Van Maldeghem, E. : 200
 Van Maldeghem, R. : 200
 Van Meenen, F. J. : 260, 332-333
 Van Meerburg, J. : 447
 Van Melckebeke, G. : 260
 Van Melle, P. : 346
 Van Meurs, B. : 447
 Van Milligen, G. : 447
 Van Moere, A. : 474
 Van Mol-Hendrik, R. : 318
 Van Montfort, L. : 260, 294, 493
 Van Mulders, P. : 294
 Van Munsteren, Ch. : 260
 Van Munsteren, J. : 447
 Vannechel, A. : 159
 Van Nieuwerburgh, A. : 260
 Van Noyen, K. : 494
 Van Ommeslaghe, P. : 377
 Van Opdorp, Ch. : 447
 Van Ophasselt, G. : 497
 Van Oppy : 82
 Van Oppy, F. H. : 82
 Van Oppy, H. J. : 82
 Van Oppy, J. J. : 81-82, 86, 91-93
 Van Overbeek, J. : 294
 Van Oye, E. : 260
 Van Peene, M. (= Mw L. F. David) : 294
 Van Peteghem, L. J. : 211
 Van Putte, F. : 260
 Van Riep, A. : 260
 Van Roey, A. : 101
 Van Rotterdam, A. F. J. : 82
 Van Rutten, A. : 390
 Van Ryn, J. : 377
 Van Rijswijck, J. : 244
 Van Slee, J. : 407
 Vansleusen : 294
 Van Slype, E. : 494
 Van Slijpe, H. E. : 294
 Van Steenberghe : 294
 Van Steenberghen, F. : 101
 Van Steenwegen, H. : 346

- Van Straelen, E. : 137
 Van Sweevelt, E. : 521
 Van Swieten, E. : 211, 260, 294, 564
 Van Sybel, M. : 228
 Van Thielen, J. L. : 355
 Van Tilborgh : 447
 Van Trier De Tiège, E. H. J. : 82
 Van Velzen : 552
 Van Vlietdonck, J. (= J. Muyl-
 ders) : 447
 Van Vloten, J. : 260
 Van Volxem, J. B. : 294
 Van Waes, J. : 447
 Van Wamp, L. J. : 447
 Van Wesemaal, J. B. : 447
 Vanwest, W. : 136-137, 140
 Vanwest-Pluymers : 136
 Van Weyenbergh, J. : 521
 Van Wilselinge, G. : 447
 Van Wijnen, J. E. K. : 447
 Van Wijnt, B. : 260
 Varenberg, E. : 211
 Varendonck, J. : 294, 407, 447
 Vargas, M. : 564
Varsenare : 273
 Vastesaegeer, Th. : 438, 474
 Vauthier (Dr.) : 552
 Vauthier (Mme) : 306
 Vauthier, Marcel : 377
 Vauthier, Maurice : 377
Vaux-lez-Rosières : 286
 Veeger, J. : 272
 Veil, F. : 438
 Veilleur, Le : 524
 Vekens, J. : 260
Velaine : 560
 Veld, O. : 294
 Velléda (= K. Grün) : 429
 Veltens, J. : 260
 Velut, J. : 474
 Vely, A. : 390
 Vendome : 438
 Verbeeck, J. E. : 474
 Verbeeck, P. : 260
 Verbessen, F. : 260
 Verbraecken, J. B. : 80, 82, 91
 Verbrugge, G. : 351
 Verbruggen, A. F. : 260, 294, 564
 Verbruggen, P. : 487, 521
 Vercamer, Ch. : 457
 Vercammen, A. D. : 407
 Vercautere, S. : 260, 407
 Verchère, J. A. : 294
 Vercolier, J. : 474
 Vercoullie, J. : 228, 260
 Verdavaine, G. : 549
 Verdeyen : 211
 Verdeyen, J. : 377
 Verdick, F. : 260
 Verdin, L. : 381
 Verdun, P. : 438
 Vergote, A. : 542
 Vergoten, L. J. : 260
 Verhaegen, H. : 346
 Verhelst, C. J. : 294
 Verhelst, E. : 229
 Verheyden, G. : 521
 Verheyden, P. D. : 260
 Verheyen, R. : 447
 Verheyen, W. L. : 260
 Verhoef, Th. : 260
 Verhoogen, J. : 378
 Verhoogen, R. : 378
 Verhoye, E. : 407
 Verhulst, A. : 521, 564
 Verhulst, B. G. : 447
 Veritas : 438, 474, 521
 V. Erité : 521
 Verlinden, C. : 260
 Verly, A. : 229
 Vermandere, J. : 260
 Vermast, A. : 260
 Vermer : 390
 Vermeylen, A. : 378
 Vermeylen, J. : 346
 Verne : 521
 Vernez : 294
 Vernier, A. : 438
 Verniers, L. : 346
 Vernieuwe : 474
 Vernieuwe, A. : 294
 Vernoy, A. J. : 474
 Verpoorten, J. D. : 84
 Verrier, E. : 438
Versailles : 319, 503
 Verschaffelt, E. : 211, 229, 260
 Verrycken, J. V. : 260

- Verschueren, J. L. : 447
 Versluys, J. : 294
 Verstraete, E. : 294
 Verstraete, J. F. : 294
 Verstraeten, F. : 407
 Verté, P. : 105
 Verteneuil, F. : 152
 Vervarcke, A. : 294
 Verveine : 390
 Verviers : 45, 152, 154, 164, 168, 179, 204-205, 207, 211, 223, 227-228, 233, 314-315, 317, 322, 326-327, 427, 429-430, 433-434, 436, 438-439, 505, 549, 564
 Vervoort, A. : 260
 Vervotte, N. : 474
 Vesuvio, Il : 438
 Vettors, J. : 260
 Veurne : 161
 Victor CH. . . : 308
 Victor R. . . : 390
 Vieille institutrice, Une : 521
 Vierhout, P. : 294
 Vierset, A. : 528
 Vieux, Un : 564
 1 Vieux P. Peint : 438
 Vieuxville : 465
 Vifquin, J. : 352, 487
 Vigenaud : 438, 564
 Vilders, J. A. : 260, 294
 Vilenne, J. : 474
 Villain, H. : 390, 549
 Villenfagne de Ingihoul, H. : 64
 Villers, J. : 239
 Vilvoorde : 137, 206, 209, 245, 332, 463, 467, 518
 Vinalmont : 223
 Vincent, A. : 229
 Vincent, J. : 438
 Vincent, V. : 390
 Vinchant : 542
 Vinche, Ch. : 314
 Vinck, E. : 332
 Vinckx, J. A. : 294, 447, 564
 Vinelle, J. : 474
 Vinelle, M. : 474
 Vingerhoets, J. : 80-82, 91
 Vinkt : 420
 Violeau, H. : 294
 Violette (= E. Geedts) : 424
 Virton : 195, 208, 224, 287-288, 293, 505-506
 Visart, A. : 294
 Visé : 46, 128-130, 459
 Viskens, J. B. : 260
 Visschers, A. : 278-279
 Visschers, P. : 82, 86, 91-92, 108, 137
 Vitalis : 474
 Vix : 474
 Vlaams-Brabant : 350
 Vlaanderen : 38, 109, 140, 340, 349-350, 363-364, 396, 496
 Vlaardingen : 251
 Vleminckx, D. : 260
 Vliebergh, J. B. : 260
 Vliermaal : 239
 Voets, E. : 447
 Vogt, C. : 438
 Volaville : 287
 Vollers : 211
 Voncken : 507
 von Hellwald, F. : 260
 von Humboldt, A. : 274
 Vons, J. : 346
 Vorscher, N. A. : 447
 Vorselaar : 246
 Vorst : 344-345
 Vos, M. : 474
 Voss, H. A. H. : 294
 Votion, A. : 474
 Vreren : 466, 496
 Vreucop, P. T. : 112
 Vreuls, V. : 438
 Vrindts, J. : 390
 Vromans, J. B. : 260
 Vromant, A. : 424
 Vromant, F. : 282, 357-358
 Vroom, A. H. : 294
 Vrijdag, D. : 487
 Vryman : 507
 Vuagneux, H. : 542
 Vuegast, J. : 294
 Vuylsteke, J. : 247
 V. : 137, 159, 180, 196, 211, 261, 294, 390, 447, 474, 507, 521, 564
 V. (= A. Van Hauwaert) : 407
 V. (= O. Van Hauwaert) : 407

- V. (= P. Van Hauwaert) : 407
 V. A. : 294, 350, 474
 V. A. M. : 447
 Va. : 438
 Van H...r, Jos : 407
 Van O. (Dr.) : 390
 Van Th. : 447
 V. B. : 159, 363, 407, 464
 V. C. : 494
 V. D. : 160, 211, 494, 521, 564
 V. D. (= E. Van Driessche) : 294
 V. D. A. : 332
 V. D. A. P. : 447
 V. D. Br., Frans : 447
 V. D. Catharina : 261
 V. d. D. : 395
 V. de C. (Dr.) : 390
 V. de La H. : 542
 V. der B., J. B. : 507
 V. D. M. : 407
 V. D. P. : 407
 V. D. R., Anna : 261
 V. D. S. : 294
 V. D. V. : 447
 V. d. V. : 474
 V. E. : 407, 494
 V., Emma : 497
 V. F. : 420, 474
 V. G. : 211, 294, 521
 V. H. : 137, 159, 390, 447, 497, 542, 564
 V. H. (Dr.) : 549
 V. H. (= Van Hemelrijck) : 407
 V. H. D. : 407
 V. J. : 159, 390
 V. K. : 521
 V. L. : 211, 294, 474, 542, 564
 V. M. : 160, 211, 407, 474, 507
 V. M. (= V. Madoge) : 294
 V., Mathilde : 261
 V. M. J. : 497
 V. M. W. : 447
 V. O. : 294
 V. P. : 160, 294, 507
 V. P. (Soeur M. A.) : 160
 V. Ph. (= Ph. Van der Haeghen) : 294
 V. R. : 390
 V. R., Jos : 447
 V. S. : 447, 497
 V. S., Em. : 564
 V. S. T. : 294
 V. T. : 294
 V. Tant : 294
 Vte V. L. : 390
 V. V. : 390
 V. V. (= V. Van Hauwaert) : 407
 V. V. A. : 180
 V. V. B. : 474
 V. V. E. : 407
 V. V. G. : 294
 V. W. : 447, 474

Waals-Brabant : 67
 Wacken, E. : 229
 Wackerhausen, J. : 447
Waddingsveen : 255
 Wagemans, J. : 101
 Wagener, A. : 223, 229
 Wagener, F. : 438
 Wagnon, H. : 101
 Waitz, Th. : 236
Wakken : 116
 Walbrecq, F. : 542
Walcourt : 459
 Waldos : 507
 Waleffe, Th. : 211
 Wallaert, C. : 294
 Walsra : 497
 Walter, L. : 160
 Waltzing, J. P. : 229
Wambeke : 247, 290
Wanfercée-Baulet : 284
 Wannijn, J. : 261, 407
Warcoing : 195
Wasmès : 549
 Wasseige, Ch. J. : 318
 Wasterlain, M. : 346
 Watelet, J. : 474, 507
 Watelle, Ch. : 211
Waterlo : 345
Watermaal-Bosvoorde : 531
 Waterschoot, J. : 494
 Waterschoot, P. J. : 261, 294, 407
 Wathelet, A. : 474
 Wathoul, P. : 457
 Wathy, E. : 438
 Wattez, O. : 261, 407

Wattiez, N. : 378
 Wattiez, V. : 457, 474
 Wau(c)quez, Ch. : 211, 294
 Waucquez-Lalo, A. : 294
 Wauteleers, H. C. : 80-82, 86, 91
 Wauters, A. : 521
 Wauters, Th. : 229, 261, 294
 Wauters-Bourlard : 199
 Wauthy, R. : 506
Waver : 159, 207, 211, 238, 458, 564
 Weber, A. : 429, 435
Weel : 446
 Weemaes, E. J. : 294
Weert : 107
 Weetnietal, Y. : 487
Wehl : 444
 Weiler, J. : 438
 Weill, O. : 378
 Weis, G. : 346
 Weissenbruch (Mlle) : 367
 Weissenbruch, M. : 367
 Weissenbruch, P. : 329-330
Welle : 402
 Wellens, P. J. : 82, 91
 Welvaert (Mej.) : 407
 Welvaerts, Th. I. : 447
 Wendel, W. J. : 261, 263, 266
 Wendelent, Ch. : 390, 438
Wenen : 116, 268, 552
 Wens : 270
 Wens, P. J. : 261
Wépion : 467
Werchter : 443
 Wernke, E. : 521
 Wesmael-Charlier, A. : 559
 Westerman, M. W. : 261
Westfalen : 485
Westkapelle : 291
West-Vlaanderen : 35-36, 40, 114, 116, 120, 147-148, 150, 162, 167, 183-185, 259, 270, 273, 282, 349, 532
 Wets, G. : 378
Wetteren : 249, 258, 401, 405-406, 526
 Weverbergh : 521
 Weverbergh, M. : 517
 Weyland, H. : 474
 Weyler, K. : 261, 492-494
 Weynants : 261
 Wiaux : 456
 Wibail, N. : 294
Wichelen : 247
 Wiedemann : 261
Wielsbeke : 103
 Wiener, J. : 294
 Wieseman, E. G. : 273
Wihéries : 284
 Wiliquet, C. : 548
 Wilkin, M. : 428
 Willame, A. : 211
Willebroek : 258
 Willem : 407
 Willem I. : 78, 316-317
 Willems, A. : 229
 Willems, E. : 378
 Willems, F. : 261, 266, 294, 407, 446-447, 449
 Willems, G. L. : 507
 Willems, Jean : 378
 Willems, Jos : 229
 Willems, P. : 229, 261
 Willems, S. C. A. : 261
Willerzie : 458
 Willièrre, P. : 229
 Wilmer, H. : 294, 302
 Wilmotte, M. : 229
Wilrijk : 81
 Wils, J. : 101
Wilsele : 256, 444
Wingene : 401
Winksele : 252
 Winnens, J. : 407, 496, 531
 Winterbeek, G. : 347
 Wiret, E. : 294
 Wirth, A. : 429
 Wirth, J. : 160, 211
 Wisimus, J. : 438
 Witdouck, P. : 347
 Withuys, C. G. : 261
 Wittamer : 537
 Wittockx, K. : 261
 Wittoz, J. : 474, 542
Wodecq : 469
 Wodon, L. : 378
Woerden : 258
Woesten : 459, 496
 Wolff, A. : 294, 542

- Wolff, M. : 521
 Wolff, P. : 438
 Wolff, R. : 487
 Wollens, P. H. (= Wolles) : 82
 Wolters, J. B. : 245
Woluwe : 501
Wolvertem : 244
Wommelgem : 446
Wondelgem : 325
 Woodbury, M. : 347
 Wortquenne, A. : 528
 Woutersz, J. G. H. : 261
 Wreeën : 521
 Würth, J. F. X. : 46, 87, 128-130,
 143-145, 180
 Wuidart, C. : 564
 Wuilquot, H. : 474
 Wurst, R. J. : 141
 Wurth, A. (Mlle) : 292, 295, 306,
 308
 Wuyts, H. : 378
 Wuz, M. : 438, 542, 564
 Wybauw, R. : 378
 Wijnen, P. : 295
 Wijnen-Bierque, P. : 295
 W. : 152, 180, 211, 242, 295, 407,
 447, 474
 W. B. : 137
 W. C. : 211
 W. Ch. : 295
 W. de H. : 407
 W. D. Z. : 261
 W. H. : 160
 W. Is. H. : 447
 W. J. : 295
 W. J. T. : 521
 W. L. D. : 295
 W. M. : 447
 W. P. : 295
 W. P. De V. : 447
 W. R. : 447
 W. S. Z. : 295
 W. T. : 152

 Xhibitte, H. : 473, 542
 X. : 152, 160, 180, 211, 295, 390,
 407, 418, 438, 447, 474, 487, 494,
 507, 521, 542, 549, 564
 X*** : 474, 542

 X*** (Dr.) : 390
 X. D. : 212, 564
 X. de M. : 474
 X. L. : 564
 X., Leonie : 494
 X. N. : 390
 X. P. : 152
 X. R. : 212
 X. X : 212, 234, 390, 474, 507, 528
 X. X. X. : 212, 295
 XXX : 390, 447, 474
 X. Y. : 212, 474, 564
 X Y. : 447
 X. Y. Z. : 212, 295, 407, 438
 XYZ. : 447, 521
 X. Z. : 212, 295

 Yannoh : 474
 Yard, B. : 295
 Yrubajirneh (= H. J. A. Bury) : 390
 Ysabeau, A. : 212
 Ysbron, Fr. : 447
 Yseux, E. : 517, 521
 Yung, E. : 438
 Yves : 474
IJzendijke : 420
 Y. : 152, 160, 180, 212, 234, 239, 295,
 363, 390, 447, 474, 521, 564
 Y. L. : 474
 Y. O. : 212, 521
 YZ. : 390, 447

 Zachée, J. : 507
 Zadig : 474
 Zamacois, M. : 474
Zande : 403
Zarlardinge : 404
ZeLe : 283, 402
Zélie : 564
Zellik : 285
Zelzate : 294
Zéro : 438
 Zerrenner, C. C. G. : 189
Zeveneken : 406
Zichen-Zussen-Bolder : 557
 Zidler, A. : 474
Zierikzee : 257
 Zilgens : 82
 Zilgens, A. : 80-81, 84, 86, 91-92

Zilgens, L. : 81-82
Ziller, T. : 236
Zingem : 330
Zinnik : 157, 210, 284
Zoutleeuw : 497
Zuid-Brabant : 70
Zuidema, W. : 261
Zuid-Holland : 133, 486
Zuid-Nederland : 444
Zuikerkerke : 257
Zunz, Ch. : 542
Zunz, E. : 378
Zut : 438
Zwolle : 445
Z. : 137, 152, 180, 212, 234, 390,
407, 447, 474, 521, 564
Z. (Dr.) : 507
Zed. : 390
Z. K. : 295
Z. M. : 212, 474
Z. R. : 447
Z. T. : 180, 447
Z. Z. : 521
Z. Z. Z. : 390
* * : 295
* * * : 295, 447
* * * * : 447
 πT^2 : 447
 Ω : 152
 $\frac{0}{0}$: 352
0

ZAAKREGISTER

- Aanschouwelijk onderwijs : 38, 72, 118, 134, 142, 147, 186-187, 298, 301, 309, 334-335, 358, 409, 412-413, 450, 476-477, 507, 522, 544
Aardrijkskunde : 71, 75, 134, 138, 141-142, 153, 162, 189, 218, 231-232, 264, 266, 269, 271, 273-274, 298, 301, 320, 358, 409, 412, 450, 477, 498, 501, 508-510, 522-523, 525, 564
L'Abeille : 29, 36-37, 40-41, 200-221, 274, 300
L'Abeille, Journal de l'industrie, de l'agriculture et de l'enseignement : 46, 130, 146
Les Académiciens debout : 335
Actief onderwijs : 197, 479, 481
Adultenonderwijs : 40, 216, 221, 266, 297-298, 333-334, 359, 392, 411-413, 438, 478, 498, 507, 509-510, 537, 544, 555, 568-569
Algemeen Verbond tot bevordering van het officieel onderwijs : 350
Algemeen Vlaams Verbond ter bevordering van het officieel onderwijs : 341
Algemeene Belgische Onderwijzersbond (A.B.O.B.) : 13, 38-41, 162, 218, 266, 268, 282-283, 299-301, 303, 341, 354, 364, 410, 412, 417, 421, 449, 494-495, 508, 523, 530-534, 555-556, 565, 568-569
Almanach de l'enseignement pour 1878 : 42, 554-555
L'Ami des écoles et des familles : 35, 135
Annales Academiae Gandavensis : 27, 63-64, 126, 193
Annales Academiae Leodiensis : 27, 64, 126
Annales Academiae Lovaniensis : 27, 65, 126
Annales de l'éducation des sourds-muets et des aveugles : 104
Annales de l'enseignement public : 29, 182, 233-236
Annales de l'enseignement-universel : 46, 86-88
Annales de la Société protectrice de l'enfance : 415-416
Annales des universités de Belgique : 27, 124-127
Annuaire du Conservatoire royal de musique de Bruxelles : 48, 526-529
Annuaire de l'enseignement moyen : 29, 170-171
Annuaire de l'enseignement moyen et primaire : 29, 42, 355-356
Annuaire de l'enseignement primaire : 42, 555-556
Annuaire de l'enseignement primaire et normal : 42, 422
Annuaire de l'Institut des sourds-muets et des aveugles : 42, 105
Annuaire de l'Institut royal des sourds-muets et des aveugles : 42, 316-321
Annuaire de l'instruction publique : 42, 556-557
Annuaire de l'Université de Liège pour l'année 1830 : 89-90
Annuaire de l'Université de Liège (1860) : 275
Annuaire de l'Université Catholique de Louvain : 93-102, 109
Antiklerikalisme : 36, 38-39, 42, 74, 169, 323-324, 334, 339, 341-342, 396, 522
Antiliberalisme : 448-449
Antwerpsch Tael- en Dichtlievend Genootschap Tot Nut der Jeugd : 84
Arithmomètre : 290, 301
Association des pères de famille et des instituteurs : 144
Association professorale de Belgique : 29, 170, 177-178, 180, 234
L'Avenir : 39-40, 42, 303, 336, 515-524
Basisschool : 479

Belangstellingspunten : 479-481
 Belgische omwenteling : 27, 30, 64, 69, 73, 90-91, 305
 Belgische Turnbond : 48-52, 209, 351-353, 482-485, 487-491, 512
 Beroepsonderwijs : 221, 246, 269, 320-321, 335, 339-340, 348, 392, 399, 412, 494, 544, 555
De Beschaving : 39, 492-495, 516
 Bewaarscholen : 71, 73, 134, 162, 215, 221, 269, 302, 309, 412, 498, 523
Bibliothèque britannique : 73
 Bibliothèque Gilon : 433
Bibliothèque des instituteurs : 13, 30, 34, 65-76, 83
 Biologie : 568
 Blindenonderwijs : 42, 103-105, 216, 298, 316-321
 Boekhouden : 139, 199, 218
 Buitengewoon onderwijs : 42, 71, 339, 342, 348, 486, 523, 568-570
 Buitenlandse invloeden : 30, 34, 36-38, 41, 73-74, 85, 93, 110, 121, 123-124, 133-134, 138-140, 153, 161-162, 187, 189, 197-198, 213, 216, 232, 236, 264, 351, 353, 409, 412-413, 421, 449-450, 477-480, 509, 523, 557, 559, 566
Bulletin administratif du ministère de l'Intérieur : 46, 164-166
Bulletin des conférences publiques et gratuites de Verviers : 45, 313-315
Bulletin de la Fédération générale des instituteurs belges : 39-40, 530-534
Bulletin de la Ligue de l'enseignement : 327-343, 349, 364
Bulletin (van de) Onderrichtsbond : 350
Bulletin des réunions populaires de Mons et du Hainaut : 45, 547-551
Bulletin de la Société Franklin : zie *Journal Franklin*
Bulletin de la Société protectrice des animaux : 15
Bulletin de la Société protectrice de l'enfance : 52, 414-416
Bulletin des soirées populaires : zie *Bulletin des soirées populaires de Verviers*
Bulletin des soirées populaires et des excursions : zie *Bulletin des soirées populaires de Verviers*
Bulletin des soirées populaires de Verviers : 45, 315, 426-441
Bulletijn van den Algemeenen Belgischen Onderwijzersbond : zie *Bulletin de la Fédération générale des instituteurs belges*
 Bijscholing : 479
 Caecilia : 200
Causeries populaires : 45, 324-327
 Caveau verviétois : 440
 Centrale générale des services publics : 341
 Centrale Onderwijscommissie : 396
 Centrale des syndicats libéraux : 341
 Centre permanent de défense de l'école publique : 341
 Le Cercle des anciens normalistes : 555
 Cercle du Borinage : 550
 Cercle du Centre : 550
 Cercle Franklin : 393
 Cercle pédagogique de Bruxelles : 516
 Cercle Le Progrès : 335
 Cercle des réunions populaires de Mons et du Hainaut : 45, 547-551

Chants et choeurs : 48, 514-515
 Chemie : 305, 413, 523
 Coëducatie : 134, 421, 544
 Commissies van Onderwijs : 67, 69-70, 83
 Comité d'action pour la défense de l'école nationale : 341
 Concentratie : 480, 509-510
 Conferentiewerken : 35, 39-40, 120, 162-164, 169, 215, 408, 412, 417, 421, 475, 494-495, 498, 509
 Congrès professoral de Belgique : 153-154, 170, 178-179, 182, 234
 Conventie van Antwerpen : 181
 Cosmografie : 162, 218, 568
Courrier des Campagnes : 46, 128-130, 144, 146
 Cijfermuziek : 298, 413, 450, 509
 Davidsfonds : 256, 443-444, 446, 449
 "Demi-temps" : 214
 Denier des instituteurs : 522, 533
 Deontologie van de onderwijzer : 71, 75, 120, 134, 147, 150, 160, 216, 241, 412, 421, 448
Le dessin mis à la portée de tous : 48, 310-313
 Didactiek : 29, 34-35, 38-39, 41, 72, 84-85, 91, 111, 118, 120, 123, 134, 139, 141, 186-187, 197-198, 216-218, 232, 235-236, 263-264, 266, 271-273, 334, 397, 507, 522
 Dierenbescherming : 15, 327, 338, 509
 Dierkunde : 498, 523
Le Dimanche : 390
Discours prononcé par [le] Recteur de l'Université de Liège : 172-176
 Dovenonderwijs : 42, 103-105, 216, 249, 298, 316-321, 451-452
 Drankbestrijding : 269, 297, 391-392, 509, 544
L'Ecole libre : 303
L'Ecole normale : 162
L'Ecole populaire : 163-164
L'Ecole pratique : 39, 524-525
L'Ecole primaire : 39-40, 301, 499-510
L'Ecole primaire libre : zie *L'Ecole primaire*
 Economie : 139, 302
L'Economie chrétienne : 45-46
L'Edicateur : 38, 41, 416-418
L'Education familiale : 506
Education de la femme : 52-54, 306-310
L'Education moderne : 38-39, 322-324
L'Education nouvelle : 298
L'Education populaire : 39, 42, 418-419
L'Education populaire (Charleroi) : 13, 45, 478, 535-546
L'Education populaire des Bassins de Charleroi, du Centre et de la Basse-Sambre : zie *L'Education populaire (Charleroi)*
L'Enseignement industriel : 30, 362
 Esthetische opvoeding : 232, 262, 267-268, 303, 412, 477
 L'Etude : 438
 Examens voor onderwijzers : 70, 83

Expressie : 240, 480
La Famille : 15
 Federatie der oudleerlingen der officieele scholen in West-Vlaanderen : 349
 Fédération du denier des écoles : 335, 555
 Fédération générale des instituteurs belges : zie Algemeene Belgische Onderwijzersbond
 Fédération des oeuvres populaires chrétiennes : 45
 Fédération des propagateurs de la gymnastique scolaire : 52, 557-570
 Fédération royale des Unions post-scolaires de l'enseignement moyen officiel de Belgique : 341
 Filologie : 27, 145, 153, 229, 231-232
Le Flamand : 52, 422
 Frans : 139-140, 149, 230-231, 269, 301, 495, 568
 Froebelonderwijs : 164, 215, 244, 258, 263, 267, 298, 309, 321, 324, 327, 409, 412-413, 450, 476, 509, 523, 545
 Fysica : 134, 139, 188, 230-231, 241, 568
 Fysiologie : 218, 567-568
 Geschiedenis : 27, 34, 71, 109, 134, 138-140, 142, 145, 147, 150, 153, 185, 188, 196, 198, 218, 229-232, 235-236, 241, 261-262, 264, 266-267, 269, 271-274, 298, 309, 320, 323, 327, 339, 358-359, 409, 413, 417, 448, 450, 477, 495, 498, 508-509, 522-523, 544-545, 568-569
 Gewijde geschiedenis : 218, 272, 358, 412
 Gezinsopvoeding : 73, 213, 327
 Godsdienst : 36-39, 42, 71, 86, 92, 110, 138-140, 148, 154, 187, 213-214, 217-218, 241-242, 274, 296, 320, 334, 358, 396, 409, 412, 448, 450, 478-479, 498, 522
 Godsdienstige opvoeding : 36, 110-111, 113, 161-162, 189, 219, 478, 508-509
Guide didactique : 478
Le Guide des écoles primaires : 34, 122-124
Le Gymnaste belge : 48-52, 351-355, 485-488, 490
 Gymnastiek : 48-52, 74, 134, 218, 250-251, 253, 264-266, 298, 301, 320, 323, 334, 339, 351-355, 412-413, 450, 476-477, 482-491, 495, 509, 511-512, 522, 544, 555, 557-570
La Gymnastique : 52, 487, 489, 511-512
La Gymnastique contemporaine : 488
La Gymnastique scolaire : 30, 40, 52, 557-570
 Handelonderwijs : 29, 171, 199, 235, 358, 425, 544
 Handenarbeid : 164, 218, 262, 269, 298, 321, 332, 337, 450, 477, 495, 509, 521-522, 568-569
 Herbartianisme : 37, 236, 267-269, 477
 Historische pedagogiek : 110, 267-268, 302, 323, 338, 340, 343, 348, 510, 523
 Hoger onderwijs : 27, 29, 63-65, 126-127, 145, 153-154, 181, 229-230, 232, 235, 514, 570
 Hoofdelijk onderwijs : 72, 160
 Hoop in de Toekomst : 410
 Huishoudkunde : 336-337, 413, 450, 478, 508, 569
 Huistaken : 478

Humaniora : 198, 232, 235, 334
 Hygiëne : 52, 71, 110, 120, 185, 187, 218, 231, 241-242, 264, 267, 298,
 301, 327, 337, 412-413, 450, 499, 508-509, 551, 567-568
 Institut royal des sourds-muets et des aveugles : 316-321
 Intellectuele opvoeding : 71, 162, 187
L'Interprète des sourds-muets : 42, 451-452
 Interscholaire wedstrijden : 120, 153, 171, 215, 235, 359, 409, 413, 421,
 478, 568
 Jacotisme : 46-47, 86-89, 128-130, 141-146, 197
Journal de classe : 38-39, 300, 356-360, 397, 423, 507
Journal de classe des instituteurs primaires : zie *Journal de classe*
Le Journal des écoles : 38, 315-316
Journal des écoles moyennes et des écoles primaires : 29, 237-241, 417
Journal d'éducation et d'instruction : 73
Journal de l'éducation nouvelle : 54, 304
Journal de l'éducation physique, morale, intellectuelle : 298
Journal de l'éducation populaire : 298
Journal de l'émancipation intellectuelle : 46, 89, 144
Journal de l'enseignement primaire : zie *Journal des écoles moyennes et des écoles primaires*
Journal de l'enseignement primaire et de l'enseignement moyen du second degré : zie *Journal des écoles moyennes et des écoles primaires*
Journal Franklin : 45, 379-393, 439, 551
Journal grammatical et didactique de la langue française : 72, 75
Journal des instituteurs : 35-36, 131-135
Journal des instituteurs (A.B.O.B.) : 412, 534
Journal des instituteurs primaires : zie *Journal des instituteurs*
Journal de l'instruction élémentaire : 35-36, 167-170
Journal de l'instruction élémentaire (Frankrijk) : 73
Journal de l'instruction publique : 27, 29, 150-154, 181
Journal de l'instruction publique (Frankrijk) : 73
Journal de l'instruction publique : zie *Journal des instituteurs*
Journal des soirées populaires de Verviers : zie *Bulletin des soirées populaires de Verviers*
Het Katholiek Onderwijs : 496
 Katholieke opvoedingsbeginselen : 39, 110, 448-449, 508
 Kiesrecht : 221, 392, 396, 411, 543
 Kinderkribben : 415
 Kindertuin : 40, 54, 196, 219, 221, 244, 309, 334, 412-413, 445, 510, 566-569
 Klankmethode : 72, 121
 Klassieke talen : 153, 196, 198, 230-232, 235, 323, 334
 Klassikaal onderwijs : 72, 121, 160
Koren en Liederen : zie *Nieuwe koren en liederen*
 Kosteloos onderwijs : 36, 40, 148-149, 169, 215, 265, 333-334, 336-337, 392, 396-397, 411-412, 476, 522, 533
 Kring Diesterweg : 250-251
 Kunstacademies : 48, 76-79, 106, 311, 399
 Kweekscholen : 34, 37, 40-41, 54, 67, 75, 149-150, 171, 212, 216, 219-220,

267, 271, 304, 309, 323, 335, 338-342, 348, 353-354, 359, 486, 498, 523, 545, 555, 559, 568, 570

- Aarlen : 210
- Andenne : 472
- Antwerpen : 205-208, 247, 249, 251, 257, 259, 352, 493
- Bergen : 157, 179, 204, 207, 209-210, 472
- Bonne-Espérance : 232, 298
- Brugge : 205, 207, 260, 444
- Brussel : 208-209, 211, 247, 254, 257, 285, 290, 331-332, 336, 493, 516-521
- Carlsbourg : 357, 423, 443, 457
- Charleroi : 331
- Doornik : 206, 210
- Geldenaken : 205-206, 209, 287
- Gent : 205-207, 211, 255, 260
- Hasselt : 207-208
- Hoboken : 205, 352
- Hoei : 209, 331, 357
- Lier : 37, 131-133, 179, 205, 207, 210-211, 245-247, 249-250, 256, 258-259, 263, 271, 446, 491, 493, 496, 498, 529, 531
- Luik : 383-384, 387, 570
- Mechelen : 445-446
- Namen : 204
- Nijvel : 157, 201-204, 206-207, 210-211, 264, 271, 463, 564, 570
- Onze-Lieve-Vrouw-Waver : 506-507
- Roeselare : 109
- Rolduc : 109-110
- Saint-Roch : 503-505
- Sint-Niklaas : 108-110, 420, 498
- Sint-Truiden : 108, 137
- Torhout : 455
- Verviers : 204-205, 207, 211
- Virton : 208, 287, 505

Lager onderwijs : 11, 13-14, 19, 30, 32-41, 48, 54, 65-76, 79-86, 90-93, 107-124, 130-142, 144-150, 153-170, 183-189, 200-221, 236-304, 309, 312, 314-316, 320-324, 333-334, 336-337, 339-342, 354-360, 394-397, 400-414, 416-422, 441-451, 453-482, 488, 492-510, 517-525, 529-534, 544, 553-557, 564-570

Laïcisering : 333-334, 337, 392, 533

La Lancette belge : 552

Land- en tuinbouw : 15, 74, 120, 139, 162, 164, 171, 183-185, 218, 267, 269, 298, 301, 413, 498-499, 508, 544, 568-569

Landmeetkunde : 141

Leerboeken : 70, 72, 83, 134, 162, 198, 216, 234-235, 334, 340, 342, 396, 451, 475, 489

Leergangen : 35, 37, 139, 142, 272

Leermiddelen : 72, 266, 334, 339, 395-396, 480-481, 507, 544

Leerplannen : zie Onderwijsprogramma's

Leerplicht : 36, 40-41, 169, 215, 221, 265-266, 268-269, 298, 300, 334-337,

339-340, 392, 396-397, 411-412, 417, 421, 449, 478, 494-495, 499, 508, 522, 533, 544

Leesmachine : 72, 85, 91, 121

Leesmethoden : 69, 75, 111, 121, 162, 241, 264, 301, 332, 450, 480-481

Lesmodellen : 35, 38-40, 163, 218, 241, 266, 298, 301, 303, 358-360, 409, 413, 419, 449-450, 475-479, 494-495, 498-499, 507, 509, 525, 567, 569

Letterkunde : 242, 439-440, 448, 545, 551

Lezen : 71-72, 85, 120, 147, 150, 266, 269, 320, 409, 413, 417

Liberalisme : 36-37, 39, 41-42, 45, 169, 181, 214, 267, 391-392, 421, 494-495, 522

Le libre examen : 324

Lichamelijke opvoeding : 71, 110, 187; zie ook : gymnastiek

Ligue de l'enseignement : 14, 30, 38-41, 162, 215, 218, 249, 257, 266-268, 298, 323, 325-350, 363-364, 419, 516, 521-522

Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen : 332

Maatschappij van onderlingen bijstand der onderwijzers en onderwijzeressen bij de gemeente- en de geadopteerde scholen in Oost-Vlaanderen : 38, 41, 364, 401, 407, 409-410

Maendblad voor onderwyzers : 35, 147-150

Le Maître populaire : 52, 360-362

Le Maître populaire de style et de composition littéraire : 52, 360, 423-426

Manuel général de l'instruction primaire : 73

Les Marçuvins : 335

Maten en gewichten : 72, 139, 264

Materiële situatie van de onderwijzers : 35-41, 74, 134, 164, 169, 217, 220-221, 262, 264, 266, 299, 309-310, 333-334, 364, 395-396, 408, 410, 413, 417, 421, 476, 494-495, 508, 523, 532, 545, 568-570

Matigheidsgenootschappen : 297-298, 477-478

Le Médecin de la famille : 553

Le Médecin des familles et des maisons d'éducation : 52, 551-554

La Médecine libre : 27, 513-514

Meerbegaafden : 339, 479

Meetkunde : 218, 523, 567

Meisjesonderwijs : 27, 40, 214, 265-266, 269, 335-336, 338-339, 392, 478, 494, 513-514, 544, 555, 568

Meisjesopvoeding : 52-54, 148, 240, 306-310, 327, 333, 412, 445, 450

Meisjespensionaten : 29, 239-240

Mémento : 418

Mémorial des instituteurs primaires : 35, 154

Mengelstoffen ter bevoordering van onderwys en opvoeding, tael- en letterkunde : 30-34, 90-93

Mentaal gehandicapten : 509

Mertensvereniging : 494

Le Messenger des écoles primaires et L'Ecole populaire : zie *Le Messenger des écoles primaires du Hainaut*

Le Messenger des écoles primaires du Hainaut : 35-36, 40, 133, 155-164, 300

Metriek stelsel : 86, 218, 269, 298, 409

De Middelaer : 34-35, 107-111, 136, 138, 141

Middelbaar onderwijs : 27, 29-30, 35, 54, 71, 139, 145, 150-154, 170-171,

177-182, 196-199, 214, 229-230, 232, 234-236, 239-241, 267, 269, 275,
 307, 309, 333-334, 336, 338-339, 341, 343, 355-356, 486, 544-545, 565,
 567-570
 Milieustudie : 479-481
 Modelschool (Ligue de l'enseignement) : 39, 257, 332-333, 335-336, 493,
 518, 520-522, 555
 Moderne talen : 231, 235, 334, 362, 568
 Moedertaal : 141-142, 148-149, 160-161, 185, 188, 198, 264, 266, 269,
 298, 413, 449-450, 477, 479, 498, 510, 525, 569
Moniteur de l'enseignement : 29, 177-182, 234
Le Moniteur de l'enseignement commercial : 29, 199
Moniteur de l'enseignement, de la littérature et des sciences en Belgique : zie
Moniteur de l'enseignement
Moniteur de l'enseignement primaire : 533
Moniteur des familles et de l'instruction publique : 46, 123, 129, 142-146
Le Moniteur des instituteurs primaires : 39-40, 453-482, 496-497, 525
Le Moniteur des instituteurs et des institutrices primaires : zie *Le Moniteur
 des instituteurs primaires*
Moniteur des institutrices primaires : 478
 Moraal : 139, 342, 348
 Moraliserie : 15, 362, 391, 543-546, 550
 Morele opvoeding : 71, 111, 170, 214, 239-240, 272, 509
 Multilaterale school : 340
 Muziek : 48, 71, 139, 166, 262, 266, 269, 320, 323, 334, 476, 526-529,
 544, 569
 Muziekconservatorium Brussel : 526-529
 Natuurlijke historie : 186, 188-189, 241, 264-265, 267, 271, 309, 508
 Natuurwetenschappen : 38, 71, 141-142, 162, 164, 182, 185, 196, 217-218,
 230-232, 235-236, 242, 267, 269, 271, 273-274, 302, 314, 323, 327, 334,
 409, 412-413, 450, 477, 522-523, 567-568
 Nederlands : 139, 231, 265, 510, 568-569
 Nederlandsch Onderwijzersgenootschap : 364
Nederlandsche Bydraegen : 30, 79-86, 90, 92-93
Nieuw Algemeen Magazijn voor onderwijs en opvoeding : 73
Nieuw Tydschrift voor opvoeding en onderwijs : 37, 270-274
Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het onderwijs en de opvoeding : 14-
 15, 67, 70, 73, 83, 189
Nieuwe Bydragen voor onderwijs en opvoeding : 36-37, 183-189, 271, 274
Nieuwe koren en liederen : 48, 511
 Nieuwe-schoolbeweging : 479-480, 570
De Nieuwe School- en Letterbode : 39-42, 441-451, 495
 Normaalcurssussen : 67, 70-71, 75, 128, 312, 491, 512, 564-565, 567, 570
Nouvelle revue germanique : 73
 Nouvelle Société pour l'encouragement de l'instruction élémentaire dans la
 province de Liège : 142-143
 Nijverheidsonderwijs : 30, 166, 171, 183-186, 188, 233-234, 304-305, 352,
 438, 529, 537, 544, 549
 Oeuvre de la propagation de l'émancipation intellectuelle : 144
 Oeuvre des soirées populaires : 45, 428-441, 549

Onderling onderwijs : 72, 160, 309
Onderrichtingsbond : 38, 335, 363-364
Onderrichtsbond : 340, 349-350
Het Onderwijs : 39, 42, 420-421
 Onderwijsakten : 70, 83
 Onderwijsbeleid : 29, 73-74, 235, 303, 411
 Onderwijsconferenties : 36, 120, 134, 141, 154, 162-163, 169, 297, 359, 409, 413, 417, 475, 480, 508, 523, 525, 555, 567
 Onderwijscongressen : 232, 336, 534, 570
 Onderwijsfinaliteit : 71, 113, 118, 120, 138, 187, 197, 213-214, 240, 242, 364, 392, 412, 479, 481, 509
 Onderwijsmethoden : 29, 34, 38-39, 41, 52, 69, 72, 75, 85, 111, 118-121, 123, 134, 138, 141-142, 148-149, 184, 187, 196-198, 218, 230, 234-236, 267, 273, 298, 301-302, 309, 312, 320, 324, 334, 408, 412-413, 448, 475, 477, 479, 499, 522, 544, 570
 Onderwijsprogramma's : 13, 29, 37-39, 41, 48, 69, 71, 111, 134, 163, 187, 197, 214, 217, 232, 267, 302, 323, 334, 340, 412-413, 419, 449-450, 476-477, 479-481, 509, 522, 544, 568-569
 Onderwijsroutine : 71, 109, 234
 Onderwijsvernieuwing 1815-1830 : 30, 35, 69-70, 73, 121, 134
 Onderwijzersambt : 36, 71, 124, 134, 138, 160-161, 217, 221, 268, 327, 334, 411-412, 448, 478, 481, 498
 Onderwijzersbond : 37, 41, 262, 264-266, 299, 532
 Onderwijzerscongres : 109
 Onderwijzersgezelschappen : 30, 70-71, 80, 82-86, 90-93, 109, 113, 133-134
 Onderwijzerspenning : zie *Denier des instituteurs*
 Onderwijzersverenigingen : 130, 219
 Opleiding van de leerkrachten : 29, 34, 52, 169, 181, 216, 232, 235, 307, 323, 333, 338-339, 343, 491
 Opvoedingsdoel : 71, 110, 117-118, 138, 187, 213-214, 412, 419
 Opvoedingsrelatie : 71, 213, 481
 Orangisme : 68-69
Organisation de la liberté de l'enseignement en Belgique : zie *Moniteur des familles et de l'instruction publique*
L'Orphée des écoles primaires et des maisons d'éducation : 48, 200
 Orthopedagogiek : 481
 Ouders en school : 111, 162, 213, 239, 323, 419, 476, 479
 Pedagogische theorie : 34, 110, 134, 185, 197
 Pedocentrisme : 481
 Pedologie : 232, 477, 486, 570
 Pensioenen : 148-150, 266, 299-300, 334, 396, 408, 410-411, 417, 419, 421, 495, 508, 532, 556
Le Père de famille : 73
 Permanente opvoeding : 348, 481
Petit Journal du Borinage : 550
 Plantkunde : 75, 188, 264, 266-267, 450, 498-499, 523
 Politiek : 35-38, 41, 73, 133, 153-154, 161, 180, 196, 218, 220, 232, 235, 263, 281, 300, 392, 396, 408-409, 419, 475, 494, 498, 532, 545, 565
Le Progrès : 37-38, 40-41, 266, 276-304, 358, 417, 507

- Le Progrès : 438
 Progressisme : 38-39, 396, 419
 Provinciale subsidies : 34, 36-37, 117, 185, 271
 - Prijsuitdelingen : 15, 48, 86, 134, 338, 478, 569
 Psychologie : 37, 86, 185, 187, 218, 232, 263-264, 266, 269, 296, 298, 302, 409, 421, 478-479, 509-510
Rapport annuel. Ecole industrielle de Gand : 304
Rapport présenté... par le directeur de l'Académie royale et école professionnelle d'Ypres : 399
Le Rationaliste : 324
 Recht : 302
 Rekenen : 69, 71-72, 75, 85, 88, 119, 121, 131-134, 139-140, 142, 149, 162, 185, 188, 218, 241, 264, 266, 269, 274, 301, 320, 358-359, 409, 413, 450, 477, 481, 498, 508, 510, 522, 525, 567-569
 Réunion centrale des instituteurs : 113
Revue encyclopédique : 73
Revue de l'éducation nouvelle : 307
Revue de l'enseignement primaire : 34, 111-113
Revue de l'instruction publique en Belgique : 27, 29, 198, 222-232
Revue de l'instruction publique (supérieure et moyenne) en Belgique : zie *Revue de l'instruction publique en Belgique*
Revue pédagogique : zie *Revue pédagogique de l'enseignement rationnel*
Revue pédagogique belge : 524
Revue pédagogique de l'enseignement rationnel : 29, 195-198, 222, 229-230, 240, 417
Revue des revues : 73
 Rijkssubsidies : 27, 29-30, 34-37, 68-69, 75, 116-117, 122-123, 132-133, 137, 153, 180, 183-185, 212, 229, 270-271, 317, 337, 339, 341, 347, 411, 474, 542
De School : 39, 41, 453, 475, 495-499
 School voor het leven : 38, 412-413, 479, 509-510, 544
 Schoolbaden : 523
 Schoolbibliotheken : 477
De Schoolbode van West-Vlaanderen : 40, 529
 Schoolcomités : 335, 338, 508, 555
 Schooldrukkerij : 480-481
 Schoolinspectie : 15, 36, 67-68, 70, 80, 115-117, 119, 121, 124, 128, 133-134, 136, 148-150, 157-159, 162, 164, 166-167, 169, 183-184, 195-196, 201, 207, 211, 215, 219, 239, 244-245, 247-251, 253-255, 257-261, 271, 283, 286-288, 289-293, 299, 304, 308, 310, 344, 357, 383, 389, 394-396, 401-402, 404, 407, 411, 417, 421, 443, 445-446, 456-472, 474-475, 480-481, 492, 497, 501-507, 518, 523, 542, 555-557, 560, 562, 564, 567, 569
De Schoolkronyk : 35, 167
De School- en Letterbode : 35-36, 135-142, 186
 Schoolliederen : 48, 111, 148, 212, 262, 450, 499, 508, 525, 567-568
 Schoollokalen : 72, 111, 148, 162, 311, 334-335, 481, 489-490, 544, 555, 567
 Schoolmeubilair : 160, 355, 501, 544
 Schoolmutualiteiten : 338, 509

Schoolpact : 342, 347
 Schoolreizen : 269, 301, 334-335, 347, 413, 523
 Schoolsparen : 338, 477, 509
 Schoolstructuur : 69, 120, 134, 162, 187-188, 214, 299
 Schoolstrijd : 13, 42, 161, 219-220, 268, 281, 302-303, 341-342, 410, 412-413, 449, 476, 499, 508, 522, 533, 544, 550
 Schooluitstappen : 334-335
 Schoolwetgeving : 34, 74, 113, 126-127, 153-154, 161, 165-166, 333-334, 341-342, 499, 521, 557
 - wet 1835 : 126, 193
 - wet 1842 : 34-37, 39, 41, 48, 110, 132-133, 147-148, 154, 160, 169, 212, 217, 219-220, 334, 353, 392, 396, 419, 421, 442, 448-449, 486, 491, 508, 522, 555-556
 - wet 1850 : 27, 171, 178, 181, 353, 486
 - wet 1879 : 13, 41, 161-162, 219-220, 268, 302, 335, 392, 410, 476, 491, 499, 508, 528, 556, 567
 - wet 1883 : 262, 269
 - wet 1884 : 219-220, 268, 336, 411, 413, 449, 508, 522, 533, 556, 568
 - wet 1895 : 269, 411, 413, 534, 556, 569
 - wet 1914 : 337
 - wet 1923 : 194
 - wet 1959 : 347
 Schriftelijk onderwijs : 52, 360-362, 422-426
 Schrijven : 71-72, 75, 188, 264, 266, 358, 409, 413, 510
 Selfgovernment : 340
 Self-help : 391, 408, 543
 Sexuele opvoeding : 339
 Sociale opvoeding : 419, 479-480, 509
 Société alléodidactique : 144
 Société centrale des instituteurs belges : 37, 41, 266, 281-284, 295-297, 299-300, 417, 532
 Société des conférences de l'école industrielle de Charleroi : 45, 537, 543
 Société d'Emulation de Bruges : 104
 Société d'encouragement pour l'instruction élémentaire : 70
 Société Franklin : 45, 327, 379-393, 537, 549
 Société Franklin. Bulletin : zie *Journal Franklin*
 Société grammaticale : 72
 Société de l'Institut des sourds-muets : 105
 Société d'instituteurs et d'aspirants-instituteurs : 144
 Société nationale de travail manuel : 503
 Société pour le progrès des études philologiques et historiques : 232
 Société pour propager l'enseignement universel : 87
 Société protectrice de l'enfance : 414-416
 Société des sciences, des arts et des lettres du Hainaut : 67
 Le Soir : 45, 398
 Soirées populaires : zie *Bulletin des soirées populaires de Verviers*
 Le Sourd-muet et l'aveugle : 42, 103-105
 Spel : 269, 477, 567, 569
 Spellingkwestie : 83-84, 92, 108, 116-117, 138

Spelmethode : 72
 Staathuishoudkunde : 510
 Staatsburgerlijke opvoeding : 340, 477, 508
 Sterrekunde : 186, 188-189
 Straf en beloning : 71, 86, 111, 120, 148, 412, 570
 Studiebeurzen : 79, 102, 149, 176, 397
 Syndicalisme : 37, 217, 303
 Systeem-Docx : 52, 354, 490-491, 566
 Systeem-Happel : 52, 353, 489-491, 512
 Taal- en letterkunde : 30-34, 37, 39, 83-84, 92, 108-109, 138, 140-142, 196, 230, 232, 261-265, 267-269, 449, 499
 Taalonderwijs : 52, 71-72, 75, 84-85, 119, 121, 134, 162, 196-197, 217-218, 236, 240, 242, 273, 309, 358, 362, 409, 412, 423-426, 507-508, 522
 Technisch Onderwijs : 30, 338-341, 362
 Tekenen : 48, 72, 120, 189, 218, 266-268, 274, 302, 309-313, 320, 323, 334-335, 358-359, 409, 413, 450, 477, 480, 495, 509, 525, 568-569
 Tekenscholen : 311
De Toekomst : 37-38, 40, 243-269, 300, 364, 532
Le Travail : 390
Le Travailleur : 381, 390
Le Trésor des demoiselles : 15
Le Trésor de la famille : 54, 525-526
La Tribune des instituteurs belges : 38, 359, 394-397
Tribune laïque : 343-348
 Tucht : 15, 120, 134, 139, 160, 188, 213, 263, 508, 568
 Tijdelijke Jury's voor het Middelbaar en Lager Onderwijs : 70
 Tijdrekenkunde : 185, 188
Tydschrift der onderwyzers : 34-36, 114-122, 188
Tijdschrift of verzameling der verhandelingen voor toepasselijk hof- en landbouwonderricht, voorgedragen en uitgegeven door de leeraars der Maatschappij Van Mons : 15
 Union nationale pour la défense de l'enseignement public : 337
 Unionisme : 34
 Universeel onderwijs : 46, 72, 86-89, 128-130, 142-146, 298
 Universitaire wedstrijd : 126-127, 193
Université de Gand. . . Discours prononcé par le recteur : 189-194
Université libre de Bruxelles. Année académique. . . Discours d'ouverture : 365-379
 Universiteiten : 27, 29, 124-127, 192, 232, 348
 - Brussel : 27, 126-127, 365-379, 514
 - Gent : 27, 63-64, 126-127, 189-194, 570
 - Leuven : 27, 63, 65, 93-102, 126-127
 - Luik : 27, 63-64, 89-90, 126-127, 129, 141, 172-176, 275, 570
 Universiteitsuitbreiding : 269, 336, 440
 Vakantiekolonies : 269, 338, 477, 523
 Vakdidactiek : 34-35, 37, 72, 119-121, 140, 187, 218, 264, 269, 417, 450, 495, 509
 De Veldbloem : 395
 Verbeteringsraden : 125, 127, 166, 178, 235, 312-313

De Vereeniging : 38, 40, 300, 400-414
 Vermogens : 118, 187, 197
 Vernieuwd secundair onderwijs : 348
 Vierde graad : 334, 337, 339, 477, 510
 Vlaamsgezindheid : 37-39, 92, 108-109, 138, 236, 265, 267-269, 364, 449
 Voedsel- en kledingbedeling : 338
 Volapük : 440
 Volksbibliotheken : 333, 335-336, 392, 438, 494, 544, 550-551
Volksheil : 48-52, 352, 482-491, 512
 Volkskunde : 164, 262, 264, 267
 Volwassenenvorming : 42-46, 313-315, 324-327, 333-334, 339, 379-393, 398, 438-440, 535-551
 Voordragen : 480
 Vormleer : 142, 267, 413, 523
 Vriendenkring : 410
 Vrouwelijke handwerken : 15, 262, 267, 303, 450, 508
 Vrijheid van onderwijs : 30, 73-74, 92, 145, 221, 254, 408
 Vulgarisatie : 15, 29, 236, 242, 362, 391, 439, 523, 550
Waerheid en Licht : 29, 241-242
 Wedden : 169, 221, 264, 364, 396, 408, 495, 508, 556, 569
 Wedstrijden voor onderwijzers : 75
 Wedijver : 142
 Werelduitbreiding : 477, 509-510, 569-570
De Werkman : 46
 Werktuigkunde : 185, 188, 218, 305
 Wetsontwerp-Schollaert (1911) : 337
 Willemsfonds : 246, 257, 267-269, 283, 298, 338, 364, 494
 Wiskunde : 153, 196, 198, 230-232, 235-236, 323, 509
 Zang : 48, 139, 189, 200, 218, 264, 267, 274, 306, 309, 412-413, 480, 511, 514-515
 Zelfwerkzaamheid : 118, 187, 335, 450
 Zetternamkring : 257
 Zondagsscholen : 86, 110, 333, 544
 Zuigelingenorg : 52, 415-416

D/1973/1976/1.